

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TASHKENT INTERNATIONAL UNIVERSITY

GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH: YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI

RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIY ANJUMAN

→ 2026-YIL ←

TASHKENT INTERNATIONAL UNIVERSITY

**“GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH:
YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi tezislari**

TO‘PLAMI

2026-yil

TASHKENT INTERNATIONAL UNIVERSITY

СБОРНИК

тезисов Республиканской научно-практической конференции на тему

**«ГЛОБАЛЬНАЯ ЦИФРОВИЗАЦИЯ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ:
МОЛОДЁЖНАЯ ПОЛИТИКА И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА»**

2026 год

TASHKENT INTERNATIONAL UNIVERSITY

COLLECTION

of theses of the Republican Scientific and Practical Conference on the theme

**“GLOBAL DIGITALIZATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT:
YOUTH POLICY AND HUMAN RIGHTS”**

2026

TOSHKENT – 2026

UO‘K

KBK

R

Global raqamlashuv va barqaror rivojlanish: yoshlar siyosati va inson huquqlari. [konferensiya materiallari] – Toshkent: 2026. – 900 b.

Ma’sul muharrir I.B. Yo‘ldashev

Tahririyat hay’ati: Q.Sh. Xannayev, D.A. Raxmonov, G.A. Matkarimova, I.X. Abduraxmonov, S.Y. Nishanov, S.S. Babayev, N.P. Kurbanova

Taqrizchilar: prof., i.f.d., J.H. Ataniyazov; prof., yu.f.d. A.A. Otajonov; prof., psixologiya fanlari doktori (DSc) G.Yu.Baykunosova; f.-m/f., prof., A.R. Hayotov; PhD., dotsent S.B. Ibragimova.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-sonli “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonidagi vazifalardan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi “2026-yilda xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejalarini tasdiqlash to‘g‘risida” 11-son buyrug‘iga asosan 2026-yil 11-mart kuni Tashkent International Universityda “Global raqamlashuv va barqaror rivojlanish: yoshlar siyosati va inson huquqlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman o‘tkazildi. Mazkur to‘plamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuratura huzuridagi Majburiy ijro byurosi, Huquqiy ta’minlash va xalqaro huquqiy aloqalar bo‘limi, O‘zmilliybank AJ “Kelajakka qadam” markazi, Huquqni muhofaza qilish akademiyasi, Raqamli ta’lim texnologiyalarini rivojlantirish markazi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti hamda Tashkent International University va boshqa oliy o‘quv yurt professor o‘qituvchilari, olimlar va tadqiqotchilarning yashil iqtisodiyot, moliyaviy barqarorlik va ekologik loyihalarni moliyalashtirish masalalari, yashil qonunchilik va barqaror rivojlanish uchun huquqiy mexanizmlar, ekologik ong va jamiyatning yashil taraqqiyotga munosabati, yashil ta’lim tizimi va ekologik bilimlarni oshirishda innovatsion yondashuvlar, barqaror rivojlanish uchun zamonaviy texnologiyalar, sun’iy intellekt va innovatsion yechimlar hamda ekologik terminologiya va yashil taraqqiyot bo‘yicha til hamda madaniyatlararo tadqiqot masalalariga qaratilgan ilmiy tezislarida o‘z ifodasini topgan.

Mazkur konferensiya tezislari global raqamlashtirish va barqaror rivojlanish sharoitida yoshlar siyosati, inson huquqlari, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy-huquqiy transformatsiyalar, innovatsion yondashuvlar hamda ushbu yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borayotgan professor-o‘qituvchilar, ilmiy xodimlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlar va talabalar uchun mo‘ljallangan.

Mazkur to‘plamga kiritilgan materiallarning mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va meyoriy hujjatlar sanasining to‘g‘riligiga hamda tanqidiy fikr mulohazalarga mualliflarning o‘zlari ma’suldirlar.

**“GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH:
YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI”
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN**

KIRISH SO‘Z

Assalomu alaykum, hurmatli anjuman ishtirokchilari, qadrli olimlar, professor-o‘qituvchilar, tadqiqotchilar va aziz yoshlar!

Bugun sizlarni Tashkent International Universityda ko‘rib turganimizdan xursandmiz. Sizlar bilan hozirgi kunda jahonda dolzarb ahamiyat kasb etayotgan “Global raqamlashuv va barqaror rivojlanish: yoshlar siyosati va inson huquqlari” mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumanda jam bo‘lib turibmiz. Hozirgi davrda raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar va raqamli iqtisodiyot jahon iqtisodiyotining asosiy drayverlariga aylanib borayotganligi hech kimda shubha uyg‘otmaydi. Bu jarayonlar iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish, davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish va inson huquqlarini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bu masalalar mamlakatimiz taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlari sifatida ham belgilangan. Xususan, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan yoshlar bilan o‘tkazilgan uchrashuvlarda mamlakatimizda 22 milliondan ortiq yoshlar jamiyatning katta ijtimoiy-iqtisodiy salohiyati ekani ta‘kidlandi. Shu bilan birga, respublika bo‘ylab 60 mingdan ortiq yoshlar ishtirok etgan muloqotlar orqali ularning taklif va tashabbuslari muhokama qilindi. Yoshlar xalqaro fan olimpiadalarida 66 ta oltin, 147 ta kumush va 221 ta bronza medallarini qo‘lga kiritgani esa mamlakatimiz yoshlarining intellektual salohiyati yuksak ekanini ko‘rsatadi.

Jahon miqyosida ham raqamli iqtisodiyotga investitsiyalar jadal o‘smoqda. BMTning Savdo va taraqqiyot bo‘yicha konferensiyasi (UNCTAD) ma‘lumotlariga ko‘ra, raqamli iqtisodiyot yaqin o‘n yillikda global qiymat yaratishning ikkidan uch qismidan ortig‘ini ta‘minlashi va yillik 10–12 foiz atrofida o‘shishi kutilmoqda.

Shu bilan birga, raqamli infratuzilmaga investitsiyalar hali ham yetarli emas. Masalan, 2024-yilda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari infratuzilmasiga global “greenfield” investitsiyalar 15 mlrd dollar atrofida bo‘lgan bo‘lsa, bu sohada har yili kamida 60 mlrd dollardan ortiq investitsiya talab etiladi.

Shu nuqtai nazardan, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, yoshlarning innovatsion salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va inson huquqlarini raqamli muhitda ta‘minlash masalalari nafaqat milliy, balki global ahamiyatga ega.

Raqamli transformatsiya sharoitida ekologik barqarorlik va inson huquqlarini ta'minlash masalalari yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra, global issiqxona gazlari chiqindilarining qariyb 75 foizi energetika va sanoat tarmoqlariga to'g'ri keladi, shu bois atrof-muhitni muhofaza qilishda innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, dunyo aholisining taxminan 2,6 milliard nafari hali ham internetdan to'liq foydalanish imkoniyatiga ega emas, bu esa raqamli tengsizlik masalasi bilan bir qatorda axborotdan foydalanish huquqini ta'minlash dolzarbligini ko'rsatadi. Mutaxassislar baholashicha, "yashil" raqamli texnologiyalar va intellektual monitoring tizimlarini joriy etish orqali global chiqindilarni 10–15 foizgacha kamaytirish imkoniyati mavjud. Shu nuqtai nazardan, ekologik barqarorlik, raqamli innovatsiyalar va inson huquqlarini himoya qilish bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan strategik yo'nalishlar hisoblanadi.

Bugungi anjuman ana shu dolzarb masalalarni ilmiy jihatdan muhokama qilish uchun muhim maydon hisoblanadi.

Ishonamizki, bugungi ilmiy muloqotlarda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuratura huzuridagi Majburiy ijro byurosi, O'zmilliybank AJ "Kelajakka qadam" markazi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi, Raqamli ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish markazi, Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti va qator boshqa tashkilotlar ishtirokida raqamli transformatsiya sharoitida barqaror rivojlanishni ta'minlash, yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va inson huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladigan yangi g'oya va amaliy takliflarni shakllantirishga zamin yaratadi.

Anjuman ishiga yangi ilmiy yutuqlar tilayman.

Universitet rektori, I.Yuldashev

1-SHO‘BA. YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING ISHTIROKI

IJTIMOIYLASHUV JARAYONIDA YOLG‘ONNING PREVENTIV MEHANIZMLARI: O‘SMIRLAR VA ILP O‘SPIRINLAR MISOLIDA

Nishanov Sarvar Yuldiboyevich
“Tashkent International University”
xalqaro universiteti
Ijtimoiy fanlar va ta’lim kafedrası mudiri
Psixologiya fanlari bo’yicha
falsafa doktori (Ph.D), dotsent

Jahonda ijtimoiylashuv jarayonida yolg‘on genezisi, evolyutsiyasi, preventivlik mexanizmlarin muammosi keng o‘rganilib kelinmoqda. Jahonning turli universitetlaridagi tadqiqotchilar odamlar qanday aldaydi, ishonch va manipulyatsiya jarayonida aldovni qanday payqashlari bo’yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari rivojlangan mamlakatlarda yolg‘on va aldovni tadqiq etish markazlari tashkil etilgan (Harvard University, USA); ishonch va yolg‘onni o‘rganish markazi (Kaliforniya University, San-Dirgo); (University Karnege-Mellon, Stenford), aldov psixologiyasi (Leyden universiteti, (Niderlandiya); Amsterdam universiteti (Niderlandiya), Maks Planka instituti (Germaniya), Getebor universiteti (Shvetsiya), ijtimoiy tarmoq va madaniyatdagi aldovlarni o‘rganuvchi tadqiqot guruxlari (Singapur va Janubiy Koreya); maxsus ta’lim sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar kasbiy so‘nishining hayot sifatiga ta’siri o‘rganilgan (Moskva davlat pedagogika va psixologiya instituti, Rossiya Federatsiyasi).

Jahonda ijtimoiylashuv jarayonida yolg‘onchilik omillarini aniqlash bo’yicha quyidagi yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda: zamonaviy psixologiya va ijtimoiy psixologiya sohasidagi izlanishlar; fiziologik qo‘zg‘alishni taxlil qilishdan nutq mazmunini taxlil qilish va kognitiv metodlarga o‘tish zamonaviy tadqiqotlarda ro‘y bermoqda. Hikoyaning detallarini taxlil qilishga asoslangan yolg‘onni aniqlash metodikalari tadqiqotchilar guruxi tomonidan ishlab chiqilmoqda. Tarixiy va badiiy kontekstda yolg‘on axborotlarni o‘rganadigan maxsus loyihalar amalga oshirilmoqda.

Xususan biz o‘z izlanishlarimizda Respublikamizning 3 hududida, OTMLarining ilk o‘spirinlari hamda o‘smirlarida “Sizingcha, inson nega yolg‘on gapiradi?” degan savolga bergan javoblarini 1-jadvalda aks ettirishga harakat qildik.

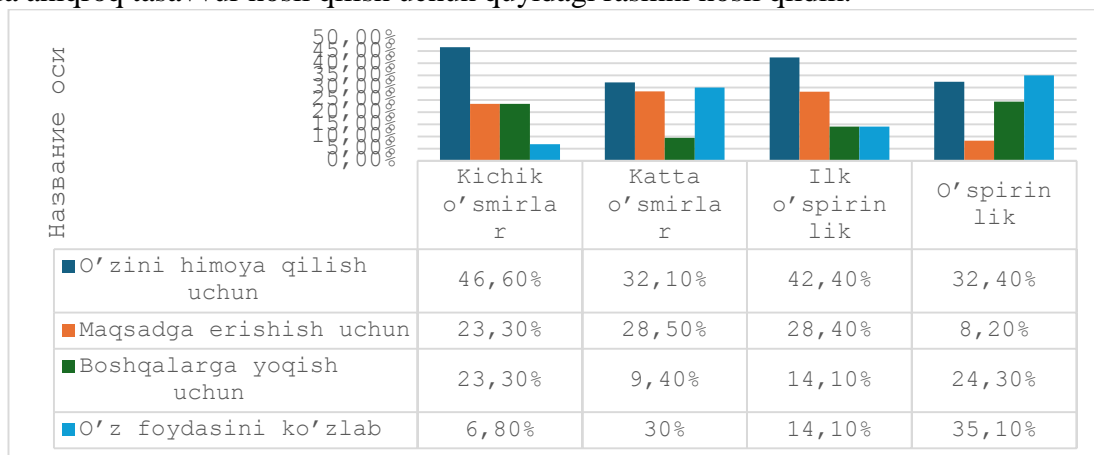
1-jadval

Respondentlarning yolg‘on gapirish sabablari haqidagi fikrlari (% , N=676)

№	Javoblar mazmuni	Kichik o‘smirlar	Katta o‘smirlar	Ilk o‘spirinlar	O‘spirinlar
1	O‘zini himoya qilish uchun	46,6 %	32,1 %	42,4 %	32,4 %
2	Maqsadga erishish uchun	23,3 %	28,5 %	28,4 %	8,2 %
3	Boshqalarga yoqish uchun	23,3 %	9,4 %	14,1 %	24,3 %
4	O‘z foydasini ko‘zlab	6,8 %	30 %	14,1 %	35,1 %
	Jami	100%	100%	100%	100%

Yuqoridagi jadvalda kichik o'smirlar 13,3 % - o'z foydasini ko'zlab degan javobga to'g'ri keladi. 43,4 % - sinaluvchilar o'zini himoya qilish uchun, 13,3 % - boshqalarga yoqish uchun, 30 % sinaluvchilar - maqsadga erishish uchun inson yolg'on gapirishini ta'kidlashgan. Katta o'smirlarning javoblari kichik o'smirlarnikiga yaqin bo'lib, ular ham eng ko'p javob 32,1 % hollarda o'zini himoya qilish uchun, 30 % - o'z foydasini ko'zlab, 28,5 % - maqsadga erishish uchun inson yolg'on gapirishini bildirishgan.

Ilk o'spirinlarning javoblari o'smirlarnikiga yaqin bo'lib, 42,4 % - o'zini himoya qilish uchun, 28,4 % - maqsadga erishish uchun shaxs yolg'ondan foydalanishini bildirishgan. Bu fikrlar haqida aniqroq tasavvur hosil qilish uchun quyidagi rasmni hosil qildik.

1-rasm. Respondentlarning yolg'on gapirish sabablari haqidagi fikrlari (%)

O'spirinlar ichida eng ko'p javob – o'z foydasini ko'zlab degan javobga to'g'ri keladi, bunday javob bergan respondentlar 35,1 % ni tashkil etadi. 32,4 % sinaluvchilar o'zini himoya qilish uchun, 24,3 % - boshqalarga yoqish uchun, 8,2 % sinaluvchilar maqsadga erishish uchun inson yolg'on gapirishini ta'kidlashgan.

Bu javoblardan inson ko'proq o'z foydasini ko'zlab va o'zini himoya qilish uchun yolg'on ishlatishi aniqlandi.

Yuqoridagi jadval natijalarini qiyoslab, o'smir va o'spirinlarda bir xil – o'zini himoya qilish uchun yolg'on gapirsa, o'spirinlarning fikricha, inson o'z foydasini ko'zlab, yolg'on gapirishi aniqlandi. Bizningcha, bu javoblar, o'smirlar ko'pincha birorta nojo'ya harakatini yashirish, jazodan qutulish, o'zini himoya qilish uchun yolg'on gapiradi. O'spirinlarda esa insonning yolg'on gapirishi ortida o'z foydasi yotadi, foyda ko'rmasa, maqsad bo'lmasa inson yolg'on gapirmaydi degan fikrlari sababdir.

2-jadval.

“Sizningcha, inson nega yolg'on gapiradi?” Savoliga berilgan javoblar (χ^2 mezonida, n=676)

Sizningcha, inson nega yolg'on gapiradi?					χ^2	p
Respondent-lar	O'zini himoya qilish uchun	Maqsadga erishish uchun	Boshqalarga yoqish uchun	O'z foydasini ko'zlab		
qizlar	120	120	72	276	24,328	0,00**
yigitlar	24	32	0	32		
Jami	144	152	72	308		

Izoh:** - p<0.01

Yuqoridagi jadvalda ko'rinib turganidek, yolg'on motivlarida ham jins farqlari mavjud ($\chi^2=24,328$; p<0,01). Yigitlar ko'proq o'z maqsadiga erishish uchun, o'z foydasini ko'zlab yolg'on ishlatadi. Qizlar esa ko'proq o'z foydasini ko'zlab yolg'on ishlatishi aniqlandi. Qator tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan izlanishlarda ham shunga yaqin ma'lumotlar olingan.

Yigitlarning yolg'on gapirishi maqsadga qaratilgan bo'lib, o'zini himoya qilish, haqiqiy sabablarni yashirish uchun aldashi va biroz yo'qimli ekanligi aniqlangan. Qizlarda esa yolg'on gapirish ko'pincha vaziyatga bog'liq bo'lib, o'ziga ishonchni saqlab qolish uchun o'zini aldash bilan oqlanadi.

Birinchi marta yolg'on gapirishning jins farqlarini aniqlash uchun statistik mezondan foydalandik, natijalar quyidagi jadvalda keltiriladi.

3-jadval.

«Siz birinchi marta hayotingizda qayerda yolg'on ishlatgansiz?» savoliga berilgan javoblar (χ^2 - mezon asosida, n=676)

Savol	Siz birinchi marta hayotingizda qayerda yolg'on ishlatgansiz?				χ^2	p
	O ilada	Bog'c hada	Makta bda	Uni ver sitetda		
Respondentlar						
Qizlar	32	3	72	136	48	130 ,436 00**
Yigitlar	0	32	48	8		
Jami	32	3	104	184	56	

Izoh:** - p<0.01

Yuqoridagi jadvalda qizlar birinchi marta oidada yolg'on ishlatgan bo'lsalar, yigitlar maktabda yolg'on gapirganliklarini ta'kidlashgan ($\chi^2 = 58,630$; p<0.01). Bu natijalarni qizlarning, o'g'il bolalarga qaraganda psixik jihatdan ertaroq rivojlanishi bilan bog'lash mumkin. Shuning uchun ham ular birinchi marta oilada yolg'on gapirganliklarini eslagan, yigitlar bo'lsa keyingi ijtimoiylashuv bosqichlari bog'chada, maktabda birinchi marta aldashganliklarini eslashgan.

Biz uchun insonning qaysi yosh davridan yolg'on ishlatishi masalasi ham qiziqish uyg'otdi. Buning uchun biz «Sizingcha, inson qachondan boshlab yolg'on ishlata boshlaydi?» savoli bilan murojaat qildik, javoblarni quyidagi jadvalda keltiramiz.

Hozirgi vaqtda har bir odam yolg'on va aldovga duch kelishi kundalik hayotimizning ajralmas qismi bo'lib qolgan, eng achinarlisi, siz u biz deyarli har kuni firibgarlik va shu kabi yomon xislatlar, nayranglar maqsadida unga duch kelamiz. Odamlar o'zlarining yovuz maqsadlardagi ishlarini yashirish uchun haqiqatni berkitish va yolg'onni oshirish holatlari oddiy va odatiy holga aylanib qolgan, lekin yaxshilik uchun ishlatiladigan aldovlar ham bor. Bularning barchasi bizni o'rab turibdi va odamlar o'zlarini bu haqda ogohlantirishga yoki hech bo'lmaganda o'z yo'nalishidagi firibgarliklarni kamaytirishga intilishlari kerak. Bizning tadqiqotda, tadqiqotchi yuzasidan oldimizga qo'ygan maqsadimiz esa odamlarni ushbu atrofida o'rab turgan, ildiz otgan yolg'onchilik va aldov holatlarini psixologik, psixofiziologik jihatdan ochib berish, ularning signallarini aniq hamda tushinarli tilda yetkazishdir.

Bir so'z bilan aytganda, yolg'on va yolg'onchilik ham yaxshi inson tarbiyasi yo'lida ota-ona va pedagoglar oldidan chiqadigan ko'p sonli dovonlardan biridir. Uni yengib o'tish ham ulkan sabr-toqatni va hayotiy donishmandlikni talab qiladi. Axir bu haqiqiy inson uchun tarbiya maydonlarida kechadigan o'gir janglarning biridir va bu jabhadagi kurash ham oson kechmasligi aniq. Fikrlarim so'ngida hurmatli o'quvchi inson psixikasida kechadigan har qanday aks ya'ni reallik bu haqiqatdir kimdir uchun bu yolg'on men esa buni yolg'on haqidagi barcha haqiqat deb tamomlashni o'rinli deb bildim.

ЦИФРОВАЯ ЦЕНЗУРА: ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ БАЛАНС МЕЖДУ БЕЗОПАСНОСТЬЮ И ПРАВОМ НА ВЫРАЖЕНИЕ

Саидова Камола Усканбаевна

Профессор Ташкентского международного университета,
доктор педагогических наук (DSc)
e-mail: kamola.u.saidova@gmail.com

В цифровую эпоху обеспечение безопасности в интернете и свободы слова выступают двумя взаимосвязанными, но потенциально конфликтующими правовыми и педагогическими категориями. Цифровая цензура, как механизм ограничения доступа к определённой информации, способна защищать общество от вредоносного контента. Однако это также может нарушать фундаментальные права личности на выражение мнений и доступ к информации. В контексте Республики Узбекистан, анализ педагогического баланса между этими принципами требует учёта, как конституционных гарантий свободы слова, так и нормативно-правовых актов, направленных на безопасность цифрового пространства.

Конституция Республики Узбекистан закрепляет свободу мысли, слова и убеждений в статье 33: «Каждый имеет право на свободу мысли, слова и убеждений... право искать, получать и распространять любую информацию... Государство создаёт условия для обеспечения доступа к сети Интернет» [1]. Ограничения допускаются «только в соответствии с законом» и исключительно в целях защиты конституционного строя, общественной безопасности, здоровья, нравственности и прав других лиц.

Эта норма отражает международно-правовые стандарты, в том числе статью 19 Всеобщей декларации прав человека [2], которая гарантирует свободу выражения мнений и доступа к информации через любые средства и независимо от государственных границ.

Важно учитывать и то, что Конституция также обеспечивает тайну переписки и электронных сообщений (Статья 31) [1], а нарушения этих прав допускаются лишь законно и на основе судебного решения.

Таким образом, право на свободу выражения в цифровой среде в Республике Узбекистан признано на высшем правовом уровне, и любые ограничения должны однозначно соответствовать законам.

Обратим внимание и на то, что в 2022 году был принят Закон Республики Узбекистан «О кибербезопасности» (№ ЗРУ-764) [3], направленный на регулирование отношений в сфере кибербезопасности. Он закрепляет принцип законности, приоритет защиты интересов личности, общества и государства в киберпространстве и другие основы государственной политики по обеспечению безопасности в сети. И, несмотря на то, что этот Закон прямо не содержит положений о свободе слова, его общий характер означает то, что при реализации мер по обеспечению кибербезопасности должна соблюдаться «законность» и другие права, гарантированные Конституцией Узбекистана.

В 2007 году был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Узбекистан «О средствах массовой информации»» (№ ЗРУ-78) [4], который закрепляет недопустимость цензуры в средствах массовой информации: никто не вправе требовать предварительного согласия на публикацию сообщений или изменения материалов до их выхода.

Однако закон также устанавливает то, что СМИ не должны использоваться для пропаганды насилия, вражды, или других противоправных целей. Всё это показывает стремление к балансу между свободой выражения и защитой общества от опасной информации.

В целом, термин «цифровая цензура» подразумевает контроль, фильтрацию или ограничение доступа к информации в цифровой среде. В образовательном контексте, педагоги могут сталкиваться с необходимостью обеспечивать информационную

безопасность обучающихся, одновременно защищая их право на свободный доступ к знаниям и выражение идей.

Современное педагогическое образование должно включать развитие цифровой грамотности — умения критически оценивать информацию, различать достоверные источники и понимать риски цифрового пространства (дезинформация, вредоносный контент, манипуляции). Такое образование способствует снижению зависимости от внешних запретов как основного механизма защиты.

Можно обратить внимание на то, что педагогический баланс достигается через сочетание:

1) Нормативного регулирования, которое определяет пределы допустимого (согласно Конституции и законодательству).

2) Образовательных подходов, развивающих критическое мышление и цифровую компетентность.

3) Этических стандартов поведения в сети, которые способствуют ответственному выражению мнений без нарушения прав других.

При этом цифровая цензура, как инструмент ограничения — должна быть минимальным и правомерным средством защиты, применяемым лишь тогда, когда иное невозможно для обеспечения безопасности и общественного порядка, как предусмотрено Конституцией Республики Узбекистан.

В свою очередь, образовательные учреждения должны выступать не только как механизмы фильтрации опасного контента, но и как площадки формирования ответственной цифровой культуры, где обсуждаются этические и юридические аспекты свободы слова, ответственность за информацию и правомерность ограничений. При этом педагоги должны ориентироваться на действующее законодательство: гарантии свободы выражения в Конституции, запрет цензуры в медийном законодательстве и требования о законности мер безопасности.

В комплексе, необходимо подчеркнуть то, что педагогический баланс между цифровой цензурой, безопасностью и правом на выражение в Республике Узбекистан требует системного подхода, основанного на согласовании правовых и образовательных механизмов регулирования цифровой среды. Его основой выступают конституционные гарантии свободы выражения мнений и доступа к информации, определяющие пределы допустимого вмешательства государства, а также законодательство в сфере кибербезопасности, применяемое строго в соответствии с принципами законности, соразмерности и необходимости. При этом устойчивость данного баланса обеспечивается образовательной стратегией, направленной на развитие цифровой грамотности, критического мышления и культуры ответственного поведения в сети.

Учитывая вышеизложенное, целесообразно предложить следующее:

1) Интеграцию модулей по цифровой грамотности и медиабезопасности в программы подготовки педагогов и повышения их квалификации.

2) Разработку методических рекомендаций для образовательных учреждений, направленных на сочетание информационной безопасности с уважением к праву обучающихся на свободный доступ к знаниям.

3) Введение образовательных курсов по цифровой этике и правовой культуре, раскрывающих вопросы ответственности за распространение информации и пределы допустимого выражения мнений.

4) Создание прозрачных процедур применения ограничительных мер в образовательной среде, основанных на принципах законности, соразмерности и открытости.

5) Развитие сотрудничества между государственными органами, образовательными учреждениями и экспертным сообществом для выработки сбалансированной политики регулирования цифрового пространства.

Таким образом, эффективное регулирование цифровой среды возможно лишь при гармоничном сочетании правовых гарантий, механизмов кибербезопасности и педагогических инструментов формирования ответственной цифровой культуры. Только при таком подходе свобода слова и безопасность перестают восприниматься как противоположные категории и становятся взаимодополняющими элементами устойчивого развития личности и общества в условиях цифровой трансформации.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Узбекистан. URL.: <https://constitution.uz/ru/clause/index>
2. Всеобщая декларация прав человека, резолюция ООН 217 A(III) от 10 декабря 1948 г. URL.: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
3. Закон Республики Узбекистан «О кибербезопасности», от 15.04.2022 г. № ЗРУ-764. URL.: <https://lex.uz/uz/docs/5960609>
4. Закон Республики Узбекистан «О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Узбекистан «О средствах массовой информации»», от 15.01.2007 г. № ЗРУ-78. URL.: <https://lex.uz/docs/1106875>

THE WORK “HUMAYUNNAMA” BY KHWANDAMIR AS AN IMPORTANT HISTORICAL SOURCE

Ahmadov Muzaffar Borievich
Tashkent International University
Associate Professor,
Department of Pedagogy and Social Sciences

According to prominent historians of our country, historical works written during the rule of the **Baburids** in India are not inferior in number or scholarly value to those produced during the era of **Amir Temur**.

For example, *Baburnama* by **Zahiriddin Muhammad Babur**, *Humayunnama* by **Gulbadan Begim**, *Akbarnama* and *Ain-i Akbari* by **Abu'l-Fazl Allami**, *Tabaqat-i Akbari* by **Nizam al-Din Ahmad Dehlavi**, *Tazkirat-i Zikr-i Padshahkhanayi Deccan* by **Abdulhaq Sayfiddin Bukhari**, *Tuzuk-i Jahangiri* by **Jahangir Shah**, *Tarikh-i Firishta* or *Gulshan-i Ibrahimi* by **Muhammad Qasim Hindushah**, *Muntakhab al-Tawarikh* by **Abdul Qadir Badauni**, *Iqbalnama-yi Jahangiri* or *Jahangirnama* by **Sharif ibn Dust Mutamad Khan**, *Zafarnama-yi Shahjahani* by **Abu Talib Hamadani**, *Padshahnama* or *Shahjahanama* by **Abdul Hamid Lahori**, *Tarikhnama* by **Jalal al-Din Shirazi**, *Lata'if al-Akhbar* by **Rashid Khan Badi**, *Amal-i Salih* by **Muhammad Salih Lahuri**, *Khulasat al-Tawarikh* by **Sanjay Rai Munshi**, *Ma'asir-i Alamgiri* by **Muhammad Saqi Musta'id Khan**, *Mukhtasar-i Latif* by **Rup Narayan Kikhtari**, and many others.

As is well known, in our country science, literature, fine arts, calligraphy, and music had been highly developed even before the Timurid period. From the second half of the fifteenth century onward, these fields flourished even more. During this time such figures as **Alisher Navoiy**, **Abdurahman Jami**, **Kamoliddin Behzad**, **Mirhond**, **Safi Bukhari**, **Kamoliddin Husayn Jalair**, **Khoja Muhammad** and **Jalaliddin Muhammad Andijani**, as well as **Darvishali Changi**, and dozens of other renowned enlighteners and artists were active. A significant contribution to the great culture of that period was also made by **Giyath al-Din Khwandamir**.

He was a disciple of the great thinker, poet, and writer **Alisher Navoiy**, and the grandson of the eminent historian **Mirhond**, and was one of the mature scholars of his time. Khwandamir's rich and substantial scholarly legacy is an important source for studying the distant past of our people and their high culture. Through their immortal historical works, they enriched our centuries-old culture and left an inexhaustible mark on the history of scholarship.

The valuable scholarly heritage of **Giyath al-Din Khwandamir** has been thoroughly studied by the outstanding orientalist of our time and our mentor, Academician **Dilorom Yusupova**. In each of Khwandamir's works, the past history of the people and the stirring events of those times are vividly depicted.

Khulasat al-Akhbar fi Ahwal al-Akhyar ("A Summary of World Information on the Conditions of the Virtuous") was completed between 1448 and 1499. *Dastur al-Wuzara* ("Instruction for Viziers") was completed in 1500. Another valuable work, *Ma'asir al-Mulk* ("Contemporaries of the Timurid Rulers"), was also completed in 1500. The fact that Khwandamir completed two or even three works at the same time is, of course, remarkable.

Another work by the historian, *Makarim al-Akhlaq* ("The Book of Noble Qualities"), was completed in the year of **Alisher Navoiy's** death and was dedicated specifically to him. One more substantial work, *Nama-yi Nami* ("Famous Names"), was written around 1525 or possibly later. Finally, Khwandamir's most famous work, *Habib al-Siyar fi Akhbar wa Afrad al-Bashar* ("Biographies of Beloved Friends and Selected Figures"), was written between 1515 and 1527.

As is known, in the final years of his life—namely, in the summer of 1527—**Giyath al-Din Khwandamir** left for India to serve **Zahiriddin Muhammad Babur**, and in the autumn of 1528 he arrived at Babur's court. At that time, Babur was residing in the city of Awadh. According to information provided in the famous *Baburnama*, the renowned poet **Shahab Mu'ammayy**, the teacher of the large **Sultaniya** madrasa in Herat **Amir Ibrahim Mashhadi**, and **Giyath al-Din Khwandamir** all arrived at Babur's court. The shah received them with great honor and respect and granted them positions among the court officials. This fact demonstrates that **Zahiriddin Muhammad Babur** deeply valued learning and enlightenment and highly esteemed figures of science, culture, and literature. Khwandamir remained by Babur's side and served him faithfully until Babur's death.

After Babur's death, Khwandamir served his son and heir to the throne, **Nasir al-Din Humayun Shah**, and also became one of his close companions. During his service under Humayun Shah, at the ruler's request, Khwandamir wrote and left his final work. The scholarly object of our research is precisely this work, entitled *Qanun-i Humayuni* ("The Laws of Humayun") or *Humayunnama*.

Humayun Shah, like his father **Zahiriddin Muhammad Babur** and his great-grandfather **Amir Temur**, sought to implement distinctive reforms in state governance. The history and processes of these reforms are reflected in *Qanun-i Humayuni*. This work may be regarded as a kind of continuation of *Temur Tuzuklari* ("The Code of Temur"), that is, as an extension of Timurid traditions of state administration adapted to the conditions of India.

Qanun-i Humayuni has attracted the attention of some oriental scholars. For example, the orientalist **Nasiba Qarieva** used this work in her кандидатская dissertation. However, the work has not been specifically studied as an independent scholarly object nor fully presented to the public. Therefore, its study remains a relevant and important task.

Qanun-i Humayuni has come down to us in three manuscript copies: one preserved in the **British Museum** (London), the second in **Tehran** (Iran), and the third in **Saint Petersburg** (Russia). There is also a copy published in India and translated into English. In 1940, the work was published in India by the Iranian researcher **Hiloyat Husayn**. Although the work is relatively small in volume (53 pages), it possesses great scholarly value.

Written in Persian, *Qanun-i Humayuni* provides detailed information about Humayun Shah's accession to the throne, the reforms carried out during his reign, the distribution of days and weeks, the designation of working days, advice on daily attire, various illustrations, constructed ships, bazaars, creative activities, and his remarkable gold-woven carpet of joy, *Bisat-i Nishat*, commissioned by his order. The language of the work is elegant; it includes masnavis, qit'as, bayts, and poems, while well-chosen verses from the Qur'an illuminate the human soul.

At present, this work has been fully translated from Persian into Uzbek; only scholarly editing and the preparation of commentaries and explanations remain to be completed.

GLOBALLASHUV DAVRIDA YOSHLAR

Bekmirzayev Ilhomjon Isroiljonovich

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, “Ijtimoiy fanlar va ta’lim” kafedrası

professori, tarix fanlari doktori (DSc)

Globallashuv bugungi davrning eng muhim ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlaridan biri sifatida butun dunyo xalqlarining hayotiga chuqur ta’sir ko’rsatmoqda. Bu jarayon iqtisodiy integratsiya, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi, madaniyatlararo muloqotning kengayishi va turli qadriyatlarining bir-biriga yaqinlashuvi orqali namoyon bo’ladi. Ayniqsa, yoshlar hayotida globallashuvning ta’siri yanada sezilarli bo’lib, ularning dunyoqarashi, ma’naviyati, turmush tarzi va ijtimoiy faolligini shakllantirishda hal qiluvchi omilga aylanmoqda.

Yoshlar jamiyatning eng faol, ijodkor va yangilikka intiluvchi qatlamidir. Shu bois globallashuv jarayonida ular birinchi navbatda yangi imkoniyatlar, zamonaviy bilimlar, ilg’or texnologiyalar va madaniy qadriyatlar bilan tanishadilar. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali dunyo miqyosidagi axborot oqimiga to’g’ridan-to’g’ri ulanib, global miqyosda shakllanayotgan tendensiyalarni tezda qabul qiladilar. Bu esa ularning tafakkurini kengaytiradi, zamonaviy dunyo bilan hamnafas bo’lishiga yordam beradi. Shu bilan birga, globallashuvning salbiy jihatlari ham mavjud bo’lib, ular yoshlarning milliy qadriyatlaridan uzoqlashishi, iste’molchilik ruhining kuchayishi, ma’naviy bo’shliq paydo bo’lishi kabi muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

Globallashuv jarayoni bugungi kunda yoshlarning ijtimoiy hayoti, ta’limi, madaniyati va dunyoqarashiga chuqur ta’sir ko’rsatmoqda. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy integratsiya va texnologik taraqqiyot, balki madaniyatlararo muloqot, identitet masalalari va ta’lim tizimlarining o’zgarishini ham o’z ichiga oladi.

Yoshlar va globallashuvning ijtimoiy ta’siri ortib bormoqda. Globallashuv yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradi, ularni transmilliy madaniyat oqimlariga jalb etadi. Brill nashriyotida chop etilgan *Youth and Globalization* jurnalida yoshlar hayoti ko’p darajali (iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy) kontekstda shakllanayotgani ta’kidlanadi¹.

Springer nashrida chop etilgan *Youth Cultures in a Globalized World* kitobida esa globallashuv yoshlar madaniyatini shakllantirishda muhim omil sifatida ko’riladi. Unda yoshlar subkultural harakatlari va ijtimoiy faolligi globallashuvga javob sifatida talqin qilinadi².

Globallashuv davrida yoshlar masalasi nafaqat ijtimoiy, balki siyosiy va ma’naviy jihatdan ham dolzarbdir. Chunki yosh avlodning qanday tarbiya topishi, qanday qadriyatlarni o’zlashtirishi va qanday dunyoqarashga ega bo’lishi kelajak jamiyatning qiyofasini belgilaydi. Shu sababli globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasi, ularning ma’naviy immunitetini mustahkamlash, milliy o’zlikni saqlash va global madaniyat bilan uyg’unlashtirish masalalari alohida e’tibor talab qiladi.

Globallashuv ta’lim tizimlariga ham sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. UNESCO tomonidan chop etilgan *Globalization and Education* hisobotida ta’lim siyosati, moliyalashtirish, mazmun va metodikada global standartlar shakllanayotgani, shu bilan birga mahalliy madaniyatlarining ayrim hollarda chetlab qo’yilayotgani qayd etiladi³. Shuningdek, Routledge nashrida e’lon qilingan tadqiqotda globallashuv ta’lim tizimlarini butun dunyoda qayta shakllantirib, o’quv dasturlari va pedagogik yondashuvlarni o’zgartirayotgani ta’kidlanadi⁴.

MDPI jurnalida chop etilgan *Young People’s Constructions of Identities: Global Perspectives* maqolasida yoshlarning identiteti globallashuv sharoitida transmilliy va ko’p qatlamli

¹ Weiss, L. (2020). *Youth and Globalization*. Leiden: Brill.

² Nilan, P., & Feixa, C. (2006). *Global youth? Hybrid identities, plural worlds*. London: Routledge.

³ Carnoy, M. (1999). *Globalization and educational reform: What planners need to know*. Paris: UNESCO.

⁴ Spring, J. (2008). *Research on globalization and education*. New York: Routledge.

shaklda rivojlanayotgani ko'rsatiladi⁵. Yoshlar global madaniyat oqimlari ta'sirida o'z milliy qadriyatlarini qayta talqin qilmoqda. Oxford University Press tomonidan chop etilgan tadqiqotlarda esa globallashuv ijtimoiy identitetlarni milliy darajadan transmilliy darajaga siljitishi mumkinligi haqida ilmiy dalillar keltiriladi⁶.

Globallashuvning ijobiy jihatlaridan biri shundaki, yoshlar uchun cheksiz imkoniyatlar ochiladi: xorijiy ta'lim dasturlarida qatnashish, xalqaro loyihalarda ishtirok etish, turli madaniyatlar bilan tanishish va o'z salohiyatini dunyo miqyosida namoyon etish imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, bu jarayon ularni raqobatbardosh bo'lishga, zamonaviy kasblarni egallashga, innovatsion fikrlashga undaydi. Ammo bu imkoniyatlardan to'g'ri foydalanish uchun yoshlar mustahkam ma'naviy asosga, milliy qadriyatlarga sodiqlikka va tanqidiy tafakkurga ega bo'lishlari zarur.

Shunday qilib, globallashuv davrida yoshlar masalasi ko'p qirrali va murakkab jarayon sifatida ko'rilishi lozim. Bu jarayonning ijobiy va salbiy jihatlarini chuqur tahlil qilish, yosh avlodni global dunyo bilan uyg'un holda tarbiyalash, ularning milliy o'zligini saqlab qolish va zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir.

Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Yosh avlodning bilimli, kasb-hunarli, ma'naviy barkamol bo'lib voyaga yetishi nafaqat jamiyatning bugungi taraqqiyoti, balki kelajak istiqboli uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu boisdan ham O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan yoshlar bilan muntazam muloqotlar tashkil etilib, ularning fikr-mulohazalari, orzu-intilishlari va tashabbuslari davlat siyosatida o'z aksini topmoqda.

“Ko'ksaroy” qarorgohida bo'lib o'tgan navbatdagi uchrashuvda mamlakatimizning barcha hududlaridan, jumladan Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan 60 mingdan ortiq yoshlar vakillari ishtirok etgani bu jarayonning qanchalik keng ko'lamli va muhim ekanini ko'rsatadi. Davlat rahbari yig'ilganlarni samimiy qutlab, O'zbekistondagi 22 milliondan ziyod yoshlar timsolida ulkan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy kuchni ko'rayotganini ta'kidlaydi. Bu fikr globallashuv davrida yoshlarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni naqadar muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Prezident tomonidan bildirilgan fikrlarda har bir vazirlik, hokimlik, oliy ta'lim muassasalari, texnikum va maktab rahbarlari zimmasiga katta mas'uliyat yuklandi. Ular o'z hududidagi yoshlarning til va kasb-hunar o'rganishi, sport bilan shug'ullanishi, g'oya va loyihalarini amalga oshirishi uchun zarur sharoit yaratishi, startap tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi, eng muhimi, yoshlarni ishli va daromadli qilishga mas'ul ekanliklari alohida qayd etildi. Bu yondashuv globallashuv sharoitida yoshlarning raqobatbardoshligini ta'minlash, ularni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishga qaratilgan.

So'nggi yillarda yaratilgan keng imkoniyatlar natijasida yoshlarimiz xalqaro miqyosda yuksak natijalarga erishmoqda. Jahon fan olimpiadalarida 66 ta oltin, 147 ta kumush va 221 ta bronza medalining qo'lga kiritilishi O'zbekiston yoshlari intellektual salohiyatining yuksak darajada ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, Garvard, Yel, Prinston, Kolumbiya, Kornell kabi dunyoning eng nufuzli oliygohlarida 500 nafardan ortiq yoshlarimiz tahsil olayotgani, TOP-100 talik reytingdagi universitetlarda 3,5 mingdan ziyod o'g'il-qizlarimiz o'qiyotgani globallashuv davrida ta'lim sohasida erishilgan yutuqlarning yorqin ifodasidir.

Innovatsion fikrlashga intilayotgan yoshlarimiz tomonidan yaratilgan 63 ta startap loyihasining AQSh, Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya va Birlashgan Arab Amirliklari kabi davlatlar bozoriga kirib borgani esa O'zbekiston yoshlari nafaqat ichki, balki xalqaro miqyosda ham o'z o'rnini topayotganini ko'rsatadi. Sport sohasida ham yoshlarimiz xalqaro arenalarda 720 ta oltin, 671 ta kumush va 854 ta bronza medalini qo'lga kiritib, mamlakatimiz sha'nini yuksaltirmoqda. Bugungi kunda yosh tadbirkorlar yurtimizdagi biznes vakillarining 35 foizini

⁵ Harris, A. (2016). Young people's constructions of identities: Global perspectives. *Youth Studies Australia*, 35(2), 45–59.

⁶ Held, D., & McGrew, A. (2007). *Globalization theory: Approaches and controversies*. Oxford: Oxford University Press.

tashkil etayotgani esa iqtisodiy sohada yoshlarning faolligi va tashabbuskorligini yaqqol namoyon etadi.

Globalashuv davrida yoshlarimizning bunday yutuqlari O'zbekistonning xalqaro maydondagi obro'sini oshiribgina qolmay, balki milliy taraqqiyotning mustahkam poydevorini yaratmoqda. Shu bois yoshlar masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida doimo e'tibor markazida bo'lib kelmoqda.

Turon hududi turkiy xalqlar uchun qadimdan buyuk sivilizatsiyalar markazi bo'lib kelgan. Bu yurt nafaqat ilm-fan, adabiyot va madaniyatda, balki yosh avlod tarbiyasida ham o'ziga xos an'analarni shakllantirgan. Har bir sulola hukmronligi davrida yoshlarning ta'lim-tarbiyasi, ularning jamiyatdagi o'rni va kelajakdagi mas'uliyati alohida e'tibor markazida bo'lgan. Globalashuv davrida yoshlar masalasini o'rganishda tarixiy tajribaga murojaat qilish muhim, chunki o'tmishdagi yondashuvlar bugungi kun uchun ham ibratli saboqlar beradi.

Xorazmshohlar davrida yoshlar tarbiyasi. Xorazmshohlar sulolasi hukmronlik qilgan davrda yosh shahzodalar va malikalar tarbiyasi davlat siyosatining muhim qismi bo'lgan. Har bir shahzoda kelajakda hukmdorlikka tayyorlanishi uchun maxsus muallimlar qo'yilgan, ular diniy bilimlar, arab va fors tillarini o'rganish, shariat asoslari, adabiyot, tarix va harbiy san'atdan saboq olishgan. Harbiy san'atni o'rganish alohida ahamiyat kasb etgan, chunki hukmdorlik faqat siyosiy emas, balki harbiy salohiyatni ham talab qilgan. Yosh shahzodalar jangovar mashqlar, ot choptirish, qilichbozlik va jangovar strategiyalarni o'rganib, amalda qo'llashga tayyorlangan. Bu jarayon ularni nafaqat hukmdorlikka, balki xalqni himoya qilishga ham tayyorlagan. Shuningdek, Xorazmshohlar davrida ilm-fan va madaniyatga e'tibor berilgan, yoshlar madrasalarda ta'lim olib, diniy va dunyoviy bilimlarni egallashgan.

Somoniylar davrida yoshlar ta'limi. Somoniylar davrida ilm-fan va adabiyot yuksak darajada rivojlangan. Bu davrda yoshlar arab va fors tillarida ta'lim olib, dunyoqarashlarini kengaytirganlar. Somoniylar hukmronligi davrida Buxoro va Samarqand ilmiy markazga aylangan, yoshlar bu yerda diniy ilmlar bilan bir qatorda falsafa, mantiq, tibbiyot, matematika va adabiyotdan saboq olishgan. Yosh avlodning ilmga bo'lgan qiziqishi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan, olimlar va shoirlar saroyda e'zozlangan. Bu davrda shakllangan ilmiy muhit yoshlarning tafakkurini kengaytirib, ularni nafaqat diniy, balki dunyoviy bilimlar bilan ham qurollantirgan. Somoniylar davrida yetishib chiqqan olimlar keyinchalik butun islom olamida mashhur bo'lgan.

Buxoro va Samarqand madrasalari. Buxoro va Samarqand madrasalari asrlar davomida musulmon dunyosining eng mashhur ilmiy markazlari bo'lib kelgan. Bu madrasalarda yosh avlod diniy va dunyoviy bilimlar bilan qurollangan. Qur'on, hadis, fiqh, tafsir kabi diniy fanlar bilan bir qatorda matematika, falakiyot, tibbiyot, falsafa va adabiyot ham o'qitilgan. Madrasalarda ta'lim olayotgan yoshlar nafaqat ilmiy bilimlarni egallagan, balki ma'naviy poklik, halollik, sabr-toqat kabi fazilatlarini ham o'zlashtirgan. Bu markazlar butun musulmon dunyosida mashhur bo'lib, ko'plab olimlar va mutafakkirlar aynan shu madrasalarda ta'lim olgan. Yosh avlodning ilmga bo'lgan qiziqishi va ma'naviy barkamolligi bu markazlarda shakllangan.

Amir Temur o'z davrida nafaqat buyuk sarkarda, balki davlat arbobi sifatida ham yosh avlod tarbiyasiga katta ahamiyat bergan. Uning farzandlari va nabiralari davlat boshqaruvi, harbiy san'at, diplomatiya va ilm-fan sohalarida puxta ta'lim olganlar. Temuriy malikalar ham ma'naviy jihatdan yuksak tarbiya ko'rgan, ayrimlari ilm-fan va adabiyot homiylari sifatida tanilgan. Masalan, Ulug'bekning ilmiy maktabi, Zahiriddin Muhammad Boburning ilmiy-adabiy merosi bularning barchasi temuriylar davrida yoshlarning ta'lim-tarbiyasiga qaratilgan e'tiborning natijasidir.

Temuriy shahzodalar uchun maxsus muallimlar tayinlangan, ular diniy bilimlar, arab va fors tillari, matematika, falakiyot, tarix va adabiyotdan saboq olganlar. Bu jarayon yoshlarni nafaqat davlat boshqaruviga, balki ilmiy izlanishlarga ham tayyorlagan. Ulug'bekning Samarqanddagi rasadxonasi va ilmiy maktabi yosh avlodning ilm-fan sohasidagi yuksak salohiyatini ko'rsatadi.

Islom sivilizatsiyasi markazida yosh avlod tarbiyasi eng muhim masalalardan biri bo'lgan. Qur'on va hadisda ilm olish, ota-onaga hurmat, halollik va ma'naviy poklik yoshlar tarbiyasining asosiy tamoyillari sifatida belgilangan. Imom Buxoriy hayoti bunga yorqin misoldir. Uning onasi

o'g'lining ta'lim olishi uchun katta jasorat ko'rsatgan, ilmga bo'lgan muhabbatni singdirgan. Natijada Imom Buxoriy hadis ilmining eng buyuk namoyandaligidan biriga aylangan.

Shuningdek, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Ahmad Yassaviy kabi allomalar ham yoshligidan ilmga qiziqib, keyinchalik butun islom olamida tan olingan ulug' zotlarga aylanganlar. Bu misollar islom sivilizatsiyasida yoshlarning ta'lim-tarbiyasi qanday yuksak darajada bo'lganini ko'rsatadi. Turon hududida faoliyat olib borgan sulolalar yosh avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratgan. Xorazmshohlar davrida yosh shahzodalar harbiy san'at va davlat boshqaruvi sirlarini o'rgangan, Somoniylar davrida ilm-fan va adabiyotga katta e'tibor berilgan, Buxoro va Samarqand madrasalari yosh avlodni diniy va dunyoviy bilimlar bilan qurollantirgan, Alisher Navoiy esa o'z asarlarida yoshlarning ma'naviy barkamolligini ta'kidlagan. Bu tarixiy misollar globallashuv davrida yoshlar masalasiga yondashishda ibratli saboq bo'lib xizmat qiladi.

Islom huquqi olimlari ham o'zlarida jamlagan ilmlarini bir-birlariga meros qoldirgan. Turon hududining o'zida dastlab islom ilmlari oilalarda shakllangan. Aytaylik, Iyodiyalar oilasi, Pazadviylar oilasi, Mozalar oilasi, Sadrlar oilasi kabi olimlar shakllanib, yetishib chiqqan oilalar mashhur bo'lgan. Bundan ko'rinib turibdiki, ma'lum bir ilm otadan farzandlarga, nabiralarga o'tib kelgan. Yuridik fanlari doktori, professor Abdulkhakim Shar'iy Juzjoniy bir-biridan fiqh ilmini o'rgangan ustoz-shogirdlar va ota-bolalar haqida ham ma'lumotlar keltirib o'tgan. Masalan Burhonuddin Marg'inoniyning "Hidoya sharh bidoyatil muftadi" asariga yozilgan eng mashhur sharhlarning muallifi Buxorolik faqih alloma Sadrush sharia Ahmad ibn Jamoluddin Ubaydulloh al-Mahbubiy al-Buxoriy, uning o'g'li Tojush sharia Mahmud ibn Sadrush sharia, Tojush sharianing ikkinchi nabirasi Ubaydulloh ibn Mas'ud shular jumlasidandir⁷.

Globallashuv davrida yoshlar masalasi haqida olib borilgan tahlillar, shuningdek, Turon hududidagi tarixiy tajribalar va islom huquqi olimlarining merosiy faoliyati bir narsani ko'rsatadi: yosh avlod tarbiyasi va huquqlarini kafolatlash masalasi har doim jamiyat taraqqiyotining markazida bo'lgan. Tarixiy misollarda — Amir Temur davrida shahzodalar ta'limi, Somoniylar davrida ilm-fan markazlari, Buxoro va Samarqand madrasalari, jadidlar harakati, hamda fiqh olimlari oilalarida ilmning avlod-dan-avlodga o'tishi — barchasi yoshlarning ilmiy, ma'naviy va huquqiy tarbiyasiga qaratilgan yuksak e'tiborning ifodasidir.

Islom huquqi manbalarida bolalar va yoshlarning huquqlari alohida kafolatlangan. Burhonuddin Marg'inoniy "Hidoya" asarida bolalar nafaqasi masalasiga maxsus bo'lim ajratgan bo'lsa, boshqa fiqhiy asarlarda ham yoshlarning huquqiy himoyasi, ota-onaning mas'uliyati va jamiyatning tarbiyaviy vazifalari keng yoritilgan. Bu esa shariatning ijtimoiy adolat tamoyillari yosh avlodning huquqlarini himoya qilishga qaratilganini ko'rsatadi.

Islom huquqida yoshlarning, bolalarning huquqi kafolatlangan. Burhonuddin Marg'inoniyning "Hidoya sharh bidoyatil muftadi" asarida bolalar nafaqasining kafolatlangani haqida berilgan ma'lumotlar uchun maxsus bo'lim ajratgan⁸. Bu kabi holatlarni nafaqat Burhoniddin Marg'inoniyning, barcha ajdodlarimizning fiqhiy asarlarida ham uchratishimiz mumkin.

Tarixiy tajribalar va fiqhiy merosni umumlashtirgan holda, ilmiy muammo shunday yechimga ega: globallashuv davrida yoshlar tarbiyasi va huquqlarini kafolatlash masalasi faqat zamonaviy siyosiy va ijtimoiy mexanizmlar bilan emas, balki tarixiy meros va diniy-huquqiy tamoyillar bilan uyg'un holda hal etilishi lozim. Yosh avlodning huquqiy himoyasi, ilmiy salohiyati va ma'naviy barkamolligi jamiyatning barqaror taraqqiyotini ta'minlaydi. Shundan kelib chiqqan holda:

- yoshlar tarbiyasi tarixiy meros va globallashuv sharoitida uyg'un yondashuvni talab qiladi.
- Islom huquqi va fiqhiy meros yoshlarning huquqlarini kafolatlashda zamonaviy

⁷ Qarang: A. Sh. Jo'zjoniy. Marg'inoniy va uning izdoshlari. – Toshkent: "Toshkent islom universiteti" nashriyoti, 2000. – B. 33-34.

⁸ Burhonuddin Marg'inoniy. Hidoya sharh bidoyatil muftadi – 2. – Toshkent: "Hilol-Nashr", 2025. B. 529.

huquqiy tizimlar uchun ham asosiy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

- Tarixiy tajribalar ilmning avlodan-avlodga o'tishi, madrasalar va ilmiy oilalar faoliyati bugungi globallashuv davrida yoshlar siyosatini shakllantirishda ibratli model sifatida qo'llanishi mumkin.

Demak, globallashuv davrida yoshlar masalasiga yechim sifatida tarixiy merosni zamonaviy yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish, yoshlarning huquqiy kafolatlarini mustahkamlash va ularni ilmiy-ma'naviy barkamollikka yetaklash eng muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar:

1. Carnoy, M. (1999). Globalization and educational reform: What planners need to know. Paris: UNESCO.
2. Harris, A. (2016). Young people's constructions of identities: Global perspectives. Youth Studies Australia, 35(2), 45–59.
3. Held, D., & McGrew, A. (2007). Globalization theory: Approaches and controversies. Oxford: Oxford University Press.
4. Nilan, P., & Feixa, C. (2006). Global youth? Hybrid identities, plural worlds. London: Routledge.
5. Spring, J. (2008). Research on globalization and education. New York: Routledge.
6. Weiss, L. (2020). Youth and Globalization. Leiden: Brill.
7. Sh. Jo'zjoniy. Marg'inoniy va uning izdoshlari. – Toshkent: “Toshkent islom universiteti” nashriyoti, 2000. – B. 33-34.
8. Burhonuddin Marg'inoniy. Hidoya sharh bidoyatil mubtadi – 2. – Toshkent: “Hilol-Nashr”, 2025. B. 529.

SUN'IY INTELLEKT VA NEYROSETLARNING TA'LIM JARAYONIDAGI DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Ganiyeva Muborak Adilovna
“Tashkent International University”
xalqaro universiteti
Ijtimoiy fanlar va ta'lim kafedrası
v.b. professori

XXI asrda raqamli transformatsiya ta'lim tizimini tubdan yangilash zaruratini yuzaga keltirdi. An'anaviy ta'lim modellari o'quvchilar ehtiyojlarini to'liq qamrab olmayotgani sababli sun'iy intellekt va neyroset texnologiyalari ta'limni modernizatsiya qilishning muhim vositasiga aylanmoqda.

Sun'iy intellekt inson intellektiga xos o'rganish, tahlil qilish va qaror qabul qilish jarayonlarini modellashtiruvchi texnologiyalar majmui bo'lib, ta'limda o'quv jarayonini intellektual boshqarish imkonini beradi. Neyrosetlar esa katta hajmdagi ma'lumotlar orasidagi yashirin bog'liqliklarni aniqlab, o'quvchilar faoliyatini chuqur tahlil qilishga xizmat qiladi [2].

Pedagogik nuqtai nazardan sun'iy intellekt quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: ta'limni ma'lumotlarga asoslangan boshqarish; o'quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash; adaptiv o'qitishni tashkil etish; doimiy teskari aloqani yo'lga qo'yish; o'qituvchi faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

Didaktik tizimning barcha komponentlariga (maqsad, mazmun, metod, vosita, natija) sun'iy intellekt sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Natijada ta'lim jarayoni yanada shaxsga yo'naltirilgan va samarali tus oladi.

Zamonaviy didaktikaning muhim tamoyillaridan biri – individual yondashuvdir. An'anaviy auditoriya sharoitida buni to'liq amalga oshirish murakkab va sun'iy intellekt esa quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: o'quvchi modelini yaratish; bilim darajasini aniqlash; o'rganish tezligini baholash; shaxsiy tavsiyalar ishlab chiqish.

Neyrosetlar yordamida o‘quv materiali murakkabligi, hajmi va ketma-ketligi o‘quvchining individual xususiyatlariga moslashtiriladi. Bu esa “bir xil dastur – turli o‘quvchi” muammosini sezilarli darajada kamaytiradi.

Learning analytics o‘quv ma’lumotlarini tahlil qilish orqali pedagogik qarorlarni optimallashtirishga xizmat qiladi [4]. Neyrosetlar yordamida: o‘zlashtirish darajasi prognoz qilinadi; xavf guruhidagi talabalar aniqlanadi; drohout xavfi kamaytiriladi; individual o‘quv trayektoriyasi belgilanadi. Bu yondashuv ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Sun’iy intellekt baholash tizimini quyidagi yo‘nalishlarda takomillashtiradi: avtomatik tekshiruv; formatif monitoring; diagnostik tahlil; tezkor va individual feedback.

Real vaqtli feedback o‘quvchining xatolarini darhol ko‘rishiga va o‘zini boshqarib o‘rganishiga yordam beradi. Bu esa o‘z-o‘zini tartibga soluvchi o‘rganish (self-regulated learning)ni rivojlantiradi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim natijalarining uch bosqichini kompleks qo‘llab-quvvatlaydi: **bilimlarni egallash** – adaptiv kontent orqali; **ko‘nikmalarni shakllantirish** – moslashtirilgan mashqlar orqali; **kompetensiyalarni rivojlantirish** – simulyatsiya va muammoli vaziyatlar orqali.

Virtual laboratoriyalar, chatbotlar va simulyatorlar amaliy ko‘nikmalarni xavfsiz muhitda rivojlantirish imkonini beradi.

1-jadval

Learning analytics atamasining o‘zbek tilidagi tarjima variantlari va ularning qo‘llanishi

Inglizcha atama	O‘zbekcha tarjima	Qo‘llanish darajasi	Qisqa izoh
Learning analytics	O‘quv tahlili	Eng ko‘h qo‘llanadi	O‘quv jarayoniga oid ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishga xizmat qiladi
Learning analytics	Ta’limiy analitika	Ilmiy uslubda ishlatiladi	Ma’lumotlar asosida pedagogik qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan faoliyat
Learning analytics	O‘qishni tahlil qilish	Kamroq qo‘llanadi	O‘quvchilarning o‘rganish faoliyatini kuzatish jarayonini bildiradi

Zamonaviy yondashuvga ko‘ra, sun’iy intellekt o‘qituvchini almashtirmaydi, Balki uning roli quyidagicha taqsimlanadi:

Sun’iy intellekt: ma’lumotlarni tahlil qiladi; prognoz beradi; tavsiyalar ishlab chiqadi.

O‘qituvchi: pedagogik qaror qabul qiladi; motivatsiya beradi; ijtimoiy-emotsional qo‘llab-quvvatlaydi; tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda mazkur model eng samarali yondashuv sifatida e’tirof etilmoqda [1]. Oliy ta’limda sun’iy intellektdan samarali foydalanish quyidagi omillarga bog‘liq: pedagogik maqsad ustuvorligi; adaptiv ta’lim muhitini yaratish; o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi; learning analytics infratuzilmasi; pedagogik etika va ma’lumotlar xavfsizligi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt va neyroset texnologiyalari ta’limning individual yondashuvini hosil qiladi, adaptiv o‘qitishni rivojlantirish, baholashni obyektivlashtirish hamda kompetensiyalarni shakllantirishda katta didaktik ahamiyatga ega.

Ular ta’lim jarayonini moslashuvchan, ma’lumotlarga asoslangan va shaxsga yo‘naltirilgan tizimga aylantiradi. Biroq ushbu texnologiyalarni joriy etishda pedagogik maqsadga muvofiqlik, metodik asoslanganlik, etik me’yorlar va o‘qituvchining yetakchi rolini saqlash muhim shart hisoblanadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, sun’iy intellekt va neyroset texnologiyalarini ta’lim jarayoniga samarali joriy etish bo‘yicha quyidagi ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari suriladi:

Pedagogik maqsad ustuvorligini ta'minlash. Sun'iy intellekt vositalarini joriy etishda texnologik imkoniyatlardan ko'ra didaktik maqsadlar ustuvor qo'yilishi, har bir raqamli yechim o'quv natijalarini yaxshilashga xizmat qilishi lozim.

Adaptiv ta'lim platformalarini bosqichma-bosqich joriy etish. Oliy va umumiy ta'lim muassasalarida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga oluvchi adaptiv o'qitish tizimlarini sinovdan o'tkazish va kengaytirish maqsadga muvofiq.

Learning analytics infratuzilmasini yaratish. Ta'lim muassasalarida o'quv ma'lumotlarini yig'ish, qayta ishlash va vizuallashtirish imkonini beruvchi yagona analitik hlatformalarni ishlab chiqish zarur.

O'qituvchilarning raqamli va sun'iy intellekt kompetensiyasini rivojlantirish. Pedagog kadrlar uchun sun'iy intellektdan didaktik foydalanish bo'yicha malaka oshirish kurslari, mikrosertifikat dasturlari va amaliy treninglar tizimini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi.

"Human-in-the-loop" modelini metodik jihatdan mustahkamlash. Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt yordamchi vosita sifatida qo'llanilib, yakuniy pedagogik qaror har doim o'qituvchi tomonidan qabul qilinishini ta'minlovchi metodik yo'riqnomalar ishlab chiqilishi zarur.

Baholash tizimini intellektuallashtirish. Formativ baholash, diagnostik monitoring va real vaqtli feedbackni qo'llab-quvvatlovchi SI asosidagi baholash vositalarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish maqsadga muvofiq.

Pedagogik etika va ma'lumotlar xavfsizligini kuchaytirish. Talabalar ma'lumotlarini himoya qilish, algoritmik shaffoflikni ta'minlash hamda sun'iy intellektdan foydalanish etik standartlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

Milliy raqamli ta'lim kontentini rivojlantirish. O'zbek tilidagi intellektual o'quv resurslari, adaptiv elektron darsliklar va neyrosetga mos o'quv ma'lumotlar bazasini yaratish strategik ahamiyatga ega.

Ilmiy-tadqiqot va tajriba-sinov ishlarini kengaytirish. Oliy ta'lim muassasalarida "AI in Education" yo'nalishida ilmiy laboratoriyalar tashkil etish va hilot loyihalarni amalga oshirish tavsiya etiladi.

Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish. Yetakchi xorijiy universitetlar va texnologik markazlar bilan qo'shma loyihalar, akademik almashinuv va grant dasturlarini kengaytirish sun'iy intellektni ta'limga joriy etishni jadallashtiradi.

Kelgusida sun'iy intellekt va neyrosetlar kompetensiyaviy ta'lim modelining muhim tarkibiy qismiga aylanishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). **Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education.** Hearson.
2. LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep learning. *Nature*, 521(7553), 436–444.
3. Holmes, W., & Tuomi, I. (2022). **State of the Art and Practice in AI in Education.** Eurohean Commission.
4. Siemens, G., & Baker, R. (2012). Learning analytics and educational data mining. *LAK Conference Proceedings.*
5. Beshalko, V. H. (2008). **Pedagogika va ilg'or ta'lim texnologiyalari.** Moskva.
6. Muslimov, N. A. (2016). **Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash metodikasi.** Toshkent: Fan.

BULLING ISHTIROKCHILARINING SHAXSLARARO MUNOSABATDAGI O‘ZIGA XOSLIGI

Nozima Mullabaeva Makhmudjanovna

“Tashkent International University” xalqaro universiteti prof.v.b,

Psixologiya fanlari doktori (DSc)

E-mail: noz1978@mail.ru

Bugungi kunda jahonda ta’lim jarayonidagi psixologik xavfsizlik masalalariga katta e’tibor qaratilmoqda. Darhaqiqat, psixologik xavfsizlik masalalari bugungi kunning eng dolzarb mavzularidan biri bo’lib, ta’limdagi xavfsizlik bolalarning bir qator shaxs xususiyatlarini shakllantirish imkoniyatini yaratadi. 2021 yilda xalqaro kunning asosiy mavzusi sifatida kiberbulling va onlayn zo’ravonlikka qarshi kurash masalalari yoritildi. kiberbulling.net saytining ma’lumotlariga ko’ra, bulling sodir etuvchi agressorlarning 70 foizi boshqalarning shaxsiy ma’lumotlarini chop qilishni maqbul ish deb hisoblasalar, 45% erkak (40% ayol) agressorlar salbiy postlar yozib turishlarini tan olganlar. Biroq, atigi 5% agressorlarga o’zlari amalga oshirgan bulling uchun uyaliq va aybdorlik his etishlarini bildirganlar. YUNESKO ma’ruzasida keltirilgan statistik ma’lumotlarga ko’ra har uchtdan bir o’quvchi har xil turdagi zo’ravonlikka uchrar ekanlar [6].

Birinchi navbatda skandinaviyalik psixologlarning tadqiqotlari natijasida bulling profilaktikasining fenomenologik va texnologik jihatlari tahlil qilingan va ularning tahlili natijasida dunyo olimlari bulling bo’yicha ilmiy tahlillarni amalga oshira boshladilar. Bu mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, hamma bullingning barcha ishtirokchilarida og’ir asoratlar saqlanib qolishi bilan izohlanadi. Rossiyada bulling va ta’qib mavzusi bo’yicha turli davrlarda turli olimlar tadqiqot olib borganlar: I.S.Kon, S.N.Yenikolopov, V.S.Sobkin, S.V.Krivsova, A.A.Bochaver, K.D.Xlomovlar shular jumlasidandir. Bulling fenomeni shaxs psixologiyasi, sotsial va klinik psixologiyaning predmeti sifatida o’rganilmoqda. Munosabatlar, agressiyalar, hokimiyatni o’rganish maqsadida eksperimentlar o’tkazilgan (eng yorqin eksperimentlardan Stenli Milgrem elektrik kuchlanishlar bilan va Filipp Zimbardoning qamoq eksperimenti), ulardan olingan ma’lumotlar tahlili ko’plab olimlarning ilmiy tadqiqotlarida keltirib o’tilgan [1].

Bevosita bulling - bolaga nisbatan urish, haqorat qilish, mas’hara qilish, uning buyumlariga zarar yetkazish yoki pulini olib qo’yish hamda *bilvosita bulling* – mishmishlar tarqatish, boykot e’lon qilish, qochish, do’stlik orqali manipulyatsiya qilish («*Agar sen u bilan do’st bo’lsang, mening do’stim emassan*») kabi bulling ko’rinishlarini ajratishimiz mumkin. Bundan tashqari, jinsiy xarakterdagi haqoratlar, tahdidlar, irqiy xarakterga ega bo’lgan laqablar ham shular jumlasiga kiradi. Bevosita bulling, asosan, kichik maktab yoshida, bilvosita bulling esa o’smirlik va o’spirinlik davriga ko’proq xosdir (Farmer, Xie, 2007) [2, 3]. O’g’il bolalar qizlarga nisbatan ta’qibning turli ko’rinishlarida ishtirok etishga moyilroq bo’ladilar (Cook et al., 2010). O’g’il bolalar ko’proq jismoniy ta’qib qurbonlari bo’lishlari mumkin: ularning pullarini tortib olishadi, buyumlariga zarar yetkazishadi, va ularga tahdid qilib ma’lum bir faoliyatni bajarishga majbur qilishadi. Qizlarda esa bulling aksariyat hollarda mish-mishlar, haqoratomuz so’zlar va xatti-harakatlarda namoyon bo’lishi mumkin (Finkelhor et al., 2005; Nansel et al., 2001; Olweus et al., 2007). Internetning keng tarqalishi bilan bullingning yangi shakli – *kiberbulling* paydo bo’ldi. Kiberbulling zamonaviy texnologiyalardan SMS, elektron manzil, ijtimoiy tarmoqlar orqali tahdid qilish usulidir [1].

D.Olweusning 1980 yillarda amalga oshirilgan ilk anonim tadqiqotlariga ko’ra quyidagilar aniqlangan: 15% bolalar doimiy ravishda bullingga duch keladilar, 9% bolalar bulling qurboni, 7% buller, 2% ikki xil rolda bo’ladilar (Olweus, 1993). Turli xil yillarda olimlar turli natijalarga ega bo’ldilar. Masalan, 2007 yilda AQShda o’tkazilgan tadqiqot natijalariga ko’ra 32% maktab o’quvchilari maqtabdagi bulling ishtirokchisi bo’lganliklarini tan olganlar. 2005 yilda Yevropada amalga oshirilgan kross-madaniy tadqiqotlarning ko’rsatishicha o’g’il bolalarda 9%dan

(Shvesiya) 45% gacha (Litva) bulling holatlari qayd qilingan bo'lsa, qizlarda bu ko'rsatkich 5% dan (Shvesiya) 36% gacha (Litva) bo'lar ekan. Ular har oy o'rta hisobda ikki xil ko'rinishdagi bullingni boshidan kechirar ekanlar. (Craig et al., 2009; Zaborskis et al., 2005). Umuman olganda turli xil madaniyatlarga mansub ega bo'lgan bolalar maktabda o'qish davrida 5%dan 75%gacha an'anaviy bullingga uchrashi mumkinligi haqidagi ma'lumotlar taqdim etilgan (Ryan, Morgan, 2011). Zamonaviy kompyuter texnologiyalaridagi kiberbullingga kelsak, 2010 yil amalga oshirilgan tadqiqot natijalariga ko'ra o'rtacha 10%dan 40%gacha o'quvchi-yoshlar kiberbullingga uchraganliklari aniqlangan (Tokunaga, 2010) [4; 5].

Xulosa qilib aytganda, bulling masalalari psixologiya fani va amaliyotida eng yangi yo'nalishlardan biri bo'lib hisoblanadi. Bulling tushunchasining nazariy va amaliy tahlili psixologiya fanining turli tarmoqlari va yo'nalishlari doirasida amalga oshiriladi. Shu paytgacha umumiy psixologiya va ijtimoiy psixologiya, mehnat psixologiyasi va psixofiziologiyasi, rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiya, psixoterapiya, ekstremal psixologiya, ekologik psixologiya sohalar doirasida xavfsizlik masalalari o'rganilgan va tahlil qilingan. Bundan tashqari sotsiologiya, tibbiyot, psixiatriya, nevrologiya, umumiy xavfsizlik nazariyalari asosida psixologik xavfsizlik tushunchalari shakllantirilgan.

Adabiyotlar.

1. Albuquerque P.P. Efeitos Tardios do Bullying e Trastorno de Estresse Pos-Traumático: Uma Revisão Crítica / P.P. Albuquerque, L. Cavalcanti, S.M. D'Afonseca // *Psicologia: Teoria e Pesquisa*. – 2013. – V. 29, 1. – P.91-98

2. Баркан А. Дедовщина в школе или школьный буллинг / А. Баркан. – [Электронный ресурс]. – URL: http://abarkan.ucoz.com/publ/dedovshhina_v_shkole_ili_shkolnyj_bulling/1-1-0-18 (дата обращения 05.05.2025).

3. Бочавер А.А. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий / А.А. Бо-чавер, К.Д. Хломов // *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. – 2014. – Т. 11. – № 3. – С. 177–191

4. Волкова Е.Н. Методологические основания для выработки программ профилактики подросткового буллинга / Е.Н. Волкова, Л.А. Цветкова, И.В. Волкова // *Сибирский психологический журнал*. – 2019. – №74. С.88-100. DOI 10.17223/17267080/74/5

5. Гришина Т.Г. Виктимизация подростков в травле и ее взаимосвязь с семейными факторами // *Национальное здоровье*. 2019. № 4. С. 79-88.

6. Mullabaeva Nozima Maxmudjonovna Maktabdagi xavfsiz muhit bolalar shaxsini rivojlantirish omili sifatida. Psixologiya fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati Toshkent-2022

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA YOSHLAR SIYOSATI: RAQAMLI DAVRDA YOSHLAR ISHTIROKINI KUCHAYTIRISHNING HUQUQIY VA IJTIMOIY MEXANIZMLARI

O'lmasxo'jayev Zoirxo'ja Abbos o'g'li
"Tashkent International University"
xalqaro universiteti professori

XXI asr fuqarolarning davlat bilan o'zaro munosabatlarida tub burilish (paradigma o'zgarishi) yuz bergan davr sifatida tavsiflanadi va bu jarayon asosan raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi bilan bog'liq. Ushbu o'zgarishlarning oldingi saflarida ko'pincha "raqamli avlod" (digital natives) deb ataladigan, raqamli muhitni intuitiv tushunadigan yoshlar qatlami turibdi. Biroq, texnologiyaning shunchaki mavjudligi konstruktiv fuqarolik ishtiroki yoki iqtisodiy integratsiyani kafolatlamaydi. Buning uchun raqamli xizmatlardan foydalanishni imtiyoz emas, balki fundamental huquq deb tan oladigan, puxta o'ylangan, huquqiy asoslangan va ijtimoiy qamrab oluvchi "Yoshlar siyosati" talab etiladi. Rivojlanayotgan davlatlar, xususan Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun bu masala o'ta dolzarbdir. O'zbekiston ushbu fenomen uchun noyob

va qiziqarli namuna hisoblanadi. O'rtacha yoshi G'arb davlatlariga qaraganda ancha past bo'lgan "yoshlar qatlamining kattaligi" (youth bulge) bilan mamlakatning demografik dividendi uning raqamli strategiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Hukumatning "Raqamli O'zbekiston – 2030" [5] kabi ulkan dasturi mamlakatni mintaqaviy IT-xabga aylantirishni maqsad qilgan bo'lsa-da, ushbu strategiyani muvaffaqiyati yoshlarning huquqiy va ijtimoiy safarbarligiga bevosita bog'liq. Ushbu maqola ikkita asosiy savolga javob berishni maqsad qilgan: Birinchidan, O'zbekistondagi amaldagi huquqiy bazalar yoshlarning raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatdagi ishtirokini qanchalik rag'batlantiradi yoki to'sqinlik qiladi? Ikkinchidan, ushbu siyosatning "raqamli avlod"ga bo'lgan aniq ijtimoiy ta'siri qanday? Ushbu savollarga javob berish orqali tadqiqot To'rtinchi sanoat inqilobi talablariga javob beradigan yoshlar siyosatini takomillashtirish uchun "yo'l xaritasi"ni taklif etadi. Raqamli fuqarolik bo'yicha ilmiy munozaralar texnik kirish imkoniyatiga (birinchi darajali raqamli tafovut) e'tibor qaratishdan ko'nikmalar va foydalanish darajasiga (ikkinchi darajali raqamli tafovut) qarab rivojlandi. Mossberger va boshqalar (2008) raqamli fuqarolikni "jamiyat hayotida onlayn ishtirok etish qobiliyati" deb ta'riflaydilar [4]. Yoshlar uchun bu ishtirok ikki qirralidir: iqtisodiy (gig-iqtisodiyotda bandlik, IT startaplar) va fuqarolik (faollik, ovoz berish, petitsiyalar). An'anaviy yoshlar siyosati ko'pincha yoshlarga ijtimoiy ta'minot oluvchilar sifatida qaraydi. Biroq, IHTning "Yoshlar boshqaruvi" modeli kabi zamonaviy yondashuvlar yoshlarga hamkor sifatida munosabatda bo'lishni targ'ib qiladi. So'nggi tadqiqotlar (masalan, Kligler-Vilenchik & Literat, 2020) shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar yoshlarning siyosiy munozaralarga kirishish to'siqlarini kamaytiradi [2]. O'zbekiston kontekstida so'nggi huquqiy islohotlar olimlar "rivojlanish modeli" deb ataydigan yondashuvga mos keladi, bunda davlat modernizatsiyani jadallashtirish uchun inson kapitaliga faol sarmoya kiritadi [9]. G'arbda raqamli transformatsiya bo'yicha salmoqli adabiyotlar mavjud bo'lsa-da, Markaziy Osiyo huquqiy tizimlariga qaratilgan Scopus bazasidagi tadqiqotlar kam. Ushbu maqola O'zbekistonda qo'llanilayotgan maxsus qonunchilik hujjatlari va ijtimoiy dasturlarni tahlil qilish orqali ushbu bo'shliqni to'ldirishga harakat qiladi. Ushbu tadqiqotda doktrinal huquqiy tahlilni empirik ikkilamchi ma'lumotlar tahlili bilan birlashtirgan aralash metodlardan foydalanilgan.

1. O'zbekiston Respublikasining asosiy qonunchilik hujjatlari, jumladan, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun (2016), "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va IT Park ekotizimiga oid tegishli Prezident farmonlari o'rganildi [5].

2. Statistik ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi, Raqamli texnologiyalar vazirligi hisobotlari va xalqaro indekslardan (BMTning Elektron hukumat sharhi 2024, Jahon bankining GovTech yetuklik indeksi) olindi [3], [8].

3. "Bir million o'zbek dasturchilari" va UNICEF tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan "U-Report" platformasi kabi maxsus dasturlar ishtirok ko'rsatkichlarini baholash uchun tahlil qilindi [7].

O'zbekistonda raqamli yoshlar siyosatining huquqiy asosi 2017-yildan buyon sezilarli darajada mustahkamlandi. *IT Park Uzbekistanning* tashkil etilishi yosh tadbirkorlarga qaratilgan maxsus huquqiy rejimni — soliq imtiyozlari va eksterritorial maqomni yaratdi. 2024-yil holatiga ko'ra, IT Park rezidentlari korporativ va ijtimoiy soliqlardan ozod qilingan bo'lib, bu siyosat yoshlar boshchiligidagi startaplar portlashiga bevosita sabab bo'ldi. Bundan tashqari, huquqiy islohotlar diskursiga raqamli huquqlarning kiritilishi "Raqamli konstitutsionalizm" sari siljishdan dalolat beradi. Davlat shuni tan oldiki, kafolatlangan internetga kirish imkoniyatisiz qishloq yoshlari uchun ta'lim olish va mehnat qilish bo'yicha qonuniy huquqlarni amalga oshirib bo'lmaydi.

Ma'lumotlar davlat investitsiyalari va yoshlarning natijalari o'rtasida mustahkam bog'liqlikni ko'rsatmoqda:

IT sektori o'sishi: IT xizmatlari eksporti hajmi 2017-yildan 2022-yilgacha 50 baravarga o'sib, 2023-yilga kelib 300 million dollardan oshdi. Ushbu o'sishni ta'minlayotgan ishchi kuchining asosiy qismi 30 yoshgacha bo'lganlardir.

Ta'lim qamrovi: "Bir million o'zbek dasturchilari" tashabbusi 1,2 milliondan ortiq yoshlarni dasturlashning asosiy ko'nikmalariga muvaffaqiyatli o'qitdi.

Fuqarolik aloqa kanallari: UNICEF bilan hamkorlikda ishga tushirilgan *U-Report* platformasi 180 000 dan ortiq yosh respondentlarni qamrab oldi. Ushbu vosita hukumatga SMS va Telegram orqali qonunchilikdagi o'zgarishlar bo'yicha yoshlarning fikrini o'rganish imkonini beradi va ilgari mavjud bo'lmagan to'g'ridan-to'g'ri aloqa mexanizmini yaratadi [7].

18-30 yosh oralig'idagi aholi qatlami orasida *my.gov.uz* (Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali)dan foydalanish darajasi boshqa har qanday yosh guruhiga qaraganda yuqori. Yoshlar universitetga hujjat topshirishdan tortib biznesni ro'yxatdan o'tkazishgacha bo'lgan raqamli davlat xizmatlarining asosiy foydalanuvchilari hisoblanadi, bu esa raqamli davlat mexanizmlariga bo'lgan ishonch yuqoriligini ko'rsatadi.

O'zbekistonning yondashuvi "Davlat – platforma sifatida" nazariyasini aks ettiradi, bunda hukumat raqamli infratuzilmani (tezkor internet, startaplar uchun API kirish, soliqsiz zonalar) ta'minlaydi, yoshlar esa innovatsiyalarni taqdim etadi. Ushbu simbiotik munosabatlar shahar markazlarida yoshlar ishsizligini kamaytirdi va mamlakat ichida "raqamli ko'chmanchilar"ning yangi sinfini yaratdi. Ushbu muvaffaqiyatlarga qaramay, tanqidiy tahlil tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. Jahon bankining "Raqamli inklyuziya loyihasi" (2023) qishloq hududlarida internet tezligi va barqarorligi Toshkentdan ortda qolayotganini ta'kidlaydi [9]. Qonun teng huquqlarni kafolatlagan bo'lsa-da, chekka tumandagi huquqshunos talabaniing *de-fakto* tajribasi poytaxtdagidan keskin farq qiladi. Agar infratuzilma bo'shlig'i yopilmasa, raqamlashtirish ijtimoiy tengsizlikni tuzatish o'rniga uni chuqurlashtirish xavfini tug'diradi [6]. Yoshlar ishtiroki onlayn muhitga ko'chgani sayin, ma'lumotlar maxfiyligi va kiberjinoyatchilik bilan bog'liq huquqiy xatarlar ortib bormoqda. O'zbekistonda shaxsiy ma'lumotlar to'g'risidagi qonunlar qabul qilingan bo'lsa-da, yoshlarning o'z raqamli izlari bo'yicha huquqiy savodxonligi pastligicha qolmoqda. Yuridik va umumta'lim maktablari o'quv dasturlariga nafaqat mutaxassislar, balki umumiy fuqarolik ta'limi uchun "Raqamli huquq"ni kiritishga shoshilinch ehtiyoj mavjud. "Raqamli yoshlar siyosati muvaffaqiyatining paradoksi bu "virtual aql oqimi" xavfidir. Yosh o'zbek dasturchilari global miqyosda raqobatbardosh bo'lib borar ekan, ular xorijiy kompaniyalarda ishlashi yoki emigratsiya qilishi mumkin. Keyingi o'n yillikdagi siyosiy vazifa nafaqat iste'dodlarni o'qitish, balki raqobatbardosh imkoniyatlarni taklif qiluvchi ichki bozorni yaratish orqali ularni saqlab qolishdan iboratdir.

Yoshlarning O'zbekiston raqamli transformatsiyasiga integratsiyalashuvi rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun model bo'lib xizmat qiladi. Huquqiy rag'batlarni (soliq imtiyozlari, startaplarni qo'llab-quvvatlash) ijtimoiy dasturlar (ta'lim tashabbuslari, fuqarolik ilovalari) bilan uyg'unlashtirish orqali davlat o'z "yoshlar qatlami" energiyasidan samarali foydalandi. Biroq, ushbu siyosatni global ahamiyatga ega qilish uchun O'zbekiston "ikkinchi avlod" muammolarini hal qilishi kerak: qishloq va shahar o'rtasidagi raqamli tafovutni yo'qotish, ma'lumotlar maxfiyligi himoyasini kuchaytirish hamda texnik kodlash ko'nikmalari bilan bir qatorda tanqidiy fikrlashni qadrlaydigan raqamli madaniyatni shakllantirish [10]. O'zbekiston yoshlari uchun texnologiya endi shunchaki o'yin-kulgi vositasi emas; bu ijtimoiy mobillik va huquqiy imkoniyatlarni kengaytirishning asosiy richagidir. Mamlakat yoshlar siyosatining kelajagi, so'zsiz, raqamlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Brennen, J. S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*, 1-11. <https://doi.org/10.1002/9781118766804.wbiect111>
2. Kligler-Vilenchik, N., & Literat, I. (2020). Youth Digital Participation: Now More than Ever. *Media and Communication*, 8(2), 171-174. <https://doi.org/10.17645/mac.v8i2.3180>
3. Ministry of Digital Technologies of the Republic of Uzbekistan. (2024). *Report on the Implementation of the "Digital Uzbekistan – 2030" Strategy*. Tashkent: Government Press.
4. Mossberger, K., Tolbert, C. J., & McNeal, R. S. (2008). *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*. MIT Press.

5. President of the Republic of Uzbekistan. (2020). Decree No. UP-6079 "On Approval of the Strategy 'Digital Uzbekistan - 2030' and Measures for its Effective Implementation". *Lex.uz National Database of Legislation*.

6. Salza, G., & Samuel, R. (2025). Digital engagement and youth: a scoping review of opportunities, risks, and the role of socioeconomic resources. *Journal of Youth Studies*, 1-18.

7. UNICEF Uzbekistan. (2024). *Youth Voices and Actions: U-Report and Digital Participation in Central Asia*. Retrieved from <https://www.unicef.org/uzbekistan>

8. United Nations. (2024). *E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development*. New York: UN Department of Economic and Social Affairs.

9. World Bank. (2023). *Uzbekistan Digital Inclusion Project: Project Appraisal Document*. Washington, DC: World Bank Group.

10. Xu, H. (2023). Youth engagement in promoting digital innovation to accelerate the UN SDG 4. *Sustainable Development Goals Knowledge Platform*.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING FAOL JORIY ETILISHI YOSHLARNING DUNYOQARASHI VA YOSHLAR MADANIYATIGA TA’SIRI

O’lmasxo’jayev Zoirxo’ja PhD, professori
“Tashkent International University”
xalqaro universiteti mas’ul xodimi

**Ommaviy axborot vositalarida, rasmiy veb-saytlarda,
ijtimoiy tarmoqlarda parlament palatalari majlislarini,
har bir tadbir haqidagi axborotlarni keng va tizimli
yoritishni kuchaytirish kerak.
Sh. Mirziyoyev**

So‘nggi yillarda axborot texnologiyalarining faol joriy etilishi yoshlarning dunyoqarashi va yoshlar madaniyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Turli elektron qurilmalar yordamida yoshlar bir-biri bilan faol muloqot qiladi, dunyoni kashf etadi, ko‘plab axborotga ega bo‘ladi. Axborot texnologiyalari tufayli yoshlar o‘rtasida o‘ziga xos madaniyat shakllana boshladi. Bir tomondan, yoshlar internetdan oladigan ma’lumotlarning iste’molchisidir. Ammo boshqa tomondan, yoshlarning o‘zlari axborot manbai bo‘lib, axborot texnologiyalari sohasida madaniyatni shakllantiradi va rivojlantiradi.

Bu jarayonning bir nechta asosiy yo‘nalishlari mavjud bo‘lib, ular quyidagilar:

- Ijtimoiy tarmoqlarda muloqot
- Kibersport
- Blog yuritish
- Virtual muzeylarni yaratish.

Internet tufayli har bir kishi nafaqat ish yoki o‘qish uchun kerakli ma’lumotlarni topishi, balki bo‘sh vaqtlarini turli ko‘ngilochar tadbirlar bilan diversifikatsiya qilishi mumkin, ularning asosiysi ijtimoiy tarmoqlardagi faol muloqotdir. Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanganini hamma biladi. Axborot makoniga bo‘lgan ehtiyoj ular tomonidan insonning asosiy ehtiyojlaridan biri sifatida qabul qilinadi.

Har bir ijtimoiy tarmoq muayyan funksiyalar uchun mo‘ljallangan. Masalan, Facebook muloqot qilish, ko‘ngil ochish va yangi ma’lumotlarni olish uchun mo‘ljallangan; X (Twitter) – har qanday yoshdagi Internet foydalanuvchilari uchun veb-interfeys, tezkor xabar almashish vositalari yoki uchinchi tomon mijoz dasturlari yordamida ommaviy xabarlar uchun; Instagram – fotosuratlar va videolarni almashish uchun. Ijtimoiy tarmoqlarning afzalliklari bilan bir qatorda muayyan kamchiliklari ham mavjud.

Afzalliklari:

- Birinchidan, bu masofadagi qulay aloqa.
- Ikkinchidan, suhbatdoshni tanlash qobiliyati.
- Uchinchidan, voqealar va yangiliklar markazida bo‘lish.

Kamchiliklari:

- Haqiqiy aloqani virtual aloqa bilan almashtirish.
- Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarining aksariyati ularga shunchalik ko‘nikib qolganki, ularsiz o‘z hayotini tasavvur qila olmaydi.

- Ijtimoiy tarmoqlar ko‘p vaqt oladi.
- Shaxsiy ma’lumotlarning xavfsizligi.

Ijtimoiy tarmoqlarda muloqot mavzusi bo‘yicha 30 kishi ishtirokida kichik so‘rov o‘tkazildi.

So‘rov quyidagi natijalarni berdi:

- 27 nafar respondent ijtimoiy tarmoqlarga kuniga 3 martadan ortiq kirishadi;
- 4 nafari ijtimoiy tarmoqdan faqat muloqot uchun foydalanish;
- 23 nafari o‘yin-kulgi uchun ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish;
- 5 nafari har kuni internetga kirish zarurligini his qilishlarini tan olishdi.

Bu so‘rovnoma orqali yoshlar uchun muloqot juda muhim degan xulosaga kelishimiz mumkin, lekin agar ular o‘zlarini cheklamasa, bu narkotikaga aylanishi mumkin. Yoshlar o‘rtasida kibersportga bo‘lgan qiziqish ham juda yuqori. 2001 yildan kibersport rasmiy sport turi sifatida tan olingan. Bu sport turi o‘ziga yoqqan narsadan daromad olish imkoniyatiga ega bo‘lgan yoshlar orasida katta talabga ega. Maxsus turnirlar uchun g‘oliblar sport toifalari va mukofotlarini olishadi, bu qo‘shimcha rag‘batdir. Odatda kibersportni ham ikki tomoni bor tangaga qiyoslashadi. Ya’ni uning ham ijobiy va salbiy tomonlari mavjud.

Ijobiy tomonlari:

- Inson o‘zi sevgan ish bilan shug‘ullanadi, jarayondan zavq oladi;
- Natijalarga erishgandan so‘ng, ma’lum doiralarda shon-shuhrat qozoniladi va karyerasining o‘sishiga imkoniyat paydo bo‘ladi;
- dunyoni ko‘rish, qiziqish doirasidagi odamlar bilan yangi tanishuvlar qilish imkoniyati;
- Uyda mashq qilish.

Kamchiliklari:

- Professional darajada o‘ynash va o‘yinning barcha nayranglari va nozik tomonlarini bilish uchun unga ko‘p vaqt ajratish kerak bo‘ladi.

Elektrosportning asosiy kamchiligi uning inson salomatligiga salbiy ta’siridir. O‘tirgan turmush tarzi jismoniy salomatlikka salbiy ta’sir qiladi. Ko‘rish va eshitish organlari ham zararlanadi, chunki o‘yinchi deyarli butun vaqtini kompyuter monitori oldida o‘tkazadi. Ba’zida insonning ruhiy salomatligi ham xavf ostida qoladi. Kompyuter o‘yinlariga qiziqqan odam uchun virtual va real dunyo o‘rtasidagi chegara juda qisqarib borishi ayni paytdagi eng dolzarb muammo sifatida qaraladi.

Virtual madaniyatning eng ommabop yo‘nalishi bu blogerlik sohasidir. Blogerlik – yoshlar orasida mashhur bo‘lgan yangi kasb. Blog yaratish oson, shuning uchun ko‘plab yoshlar bloger bo‘lishadi. Siz o‘zingizning qiziqishlaringiz asosida blog mavzusini tanlashingiz mumkin, uni mohirona boshqarish mashhurlik va yaxshi daromad keltirishi mumkin. Bugungi kunda videobloglar juda mashhur. Turli mavzular bo‘yicha sharhlar, oshpazlik reseptlari va maslahatlar, tadqiqotlar va tajribalar – bunday bloglar yuz mingdan ortiq ko‘riladi. Biroq, bloggerning kasbi ko‘rinadigan darajada oddiy emas. Blog ochishni rejalashtirayotgan har bir kishi tomoshabinlarni qiziqtirishi, tushunarli va qiziqarli tarzda yuritishi kerak. Statistika ko‘ra, yuzta blogdan faqat o‘ntasi ko‘proq yoki kamroq mashhur bo‘lishi va faqat bittasi haqiqiy mashhurlikka erishishi. Vlogging ham ijobiy va salbiy xususiyatlarga ega.

Ijobiy jihatlari:

- Ijodkorlik. YouTube yoki Instagramda video yaratish ijodiy o‘zini o‘zi anglash uchun ajoyib imkoniyatdir. Aynan nima qilishingiz muhim emas, puxta o‘ylangan shou yaratish, layfstayl blokini boshqarish yoki tarjimalar qilish, har qanday shaklda ijodkorlik hayotni yangi ranglar bilan to‘ldiradi.

– Tan olinish. Odamlar sizning videolaringizni kutishlari, fikringizni tinglashlari va sizni qo‘llab-quvvatlashga tayyor ekanliklarini bilish kishiga o‘zgacha energiya bag‘ishlaydi. Bu esa o‘z ishidan qoniqish hissini olib keladi. Hatto kichik auditoriya ham o‘zingizga ishonch uyg‘otishi va o‘zingiz yoqtirgan narsani qilishga undashi mumkin.

– Aloqa. O‘z blogingizni yuritish sizga ham auditoriyangiz, ham hamkasblaringiz bilan muloqot qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. O‘nlab, yuzlab yoki minglab odamlar siz bilan suhbatlashishdan xursand bo‘lishadi. Shuningdek, boshqa blogerlar bilan muloqot qilish orqali siz nafaqat yangi tanishlar, balki do‘stlar ham topishingiz mumkin.

Salbiy tomonlari:

– Negativlik. Fikr qoldirish qobiliyati har kimga sizning ishingiz haqida o‘z fikrini bildirish imkonini beradi. Afsuski, bu juda ko‘p nazoratsiz nafratni qo‘zg‘atadi. Ayniqsa, blogerning fikri ko‘pchilikdan farq qilganda. Muallifning fikriga qo‘shilmaslik odatiy holdir. Muayyan bosqichda negativlik endigina boshlanayotgan loyihaning ruhiyatini jiddiy ravishda buzishi mumkin. Xeyt, ya‘ni nafrat blog yurituvchi o‘smirning ruhiyatiga jiddiy zarba berishi, bu esa undagi qobiliyatlarni yuzaga chiqishga to‘sqinlik qilishi mumkin.

– O‘z fikringizni o‘tkazish. Yuqoriga qarab blogerlar, ko‘pchilik o‘zlarining ideallari kabi bo‘lishni xohlashadi, ularning ta‘siriga tushib qolishadi. O‘smirlar orasida blogerning obro‘si birinchi o‘rinda turadi, ba‘zan esa yaqinlarining obro‘sidan ustun turadi. Blogerlar o‘z fikrlarini o‘tkazishlari va boshqalarning fikrini boshqarishga urinishlari mumkin. Bu esa muloqotda bag‘rikenglik va rang-baranglikni kamaytirib qo‘yadi.

Postindustrial (axborot) jamiyatining asosiy tendensiyalaridan biri globalashuv bo‘lib, uning sur‘atlarini oshirishda axborot texnologiyalari muhim rol o‘ynaydi. Bu tendensiya ko‘pincha madaniyatlarning birlashishiga olib keladi. Zamonaviy jamiyatda an‘anaviy madaniy qadriyatlarni unutish xavfi mavjud.

Binobarin, bizning oldimizda turgan asosiy vazifalardan biri turli xalqlarning madaniy merosini asrab-avaylashdir. Shu ehtiyoj bilan bog‘liq holda axborot texnologiyalaridan foydalanish nihoyatda muhim bo‘lib, buning natijasida madaniy meros (madaniy yodgorliklar, turli artefaktlar) raqamlashtirish orqali kelajak avlodlar uchun hamon saqlanib qolishiga ishonch hosil qilishimiz mumkin.

Shuning uchun virtual muzeylar yaratish Internetda madaniyatni rivojlantirishning dolzarb va istiqbolli yo‘nalishi hisoblanadi. Bu g‘oya yaqinda paydo bo‘ldi va umumiy ma‘qullandi. Ushbu texnologiya tufayli siz uyingizdan chiqmasdan turli madaniy joylarga tashrif buyurishingiz mumkin.

Albatta, ko‘pchiligimiz sayohatlar yoki diqqatga sazovor joylar haqida boshqa dasturni ko‘rganimizdan so‘ng, bu joylarga tashrif buyurishni xohlaymiz, lekin bunga vaqt va imkon yetmasligi bizni tushkun qilib qo‘yadi. Kundalik muammolar ko‘pincha orzularimizni amalga oshirishga to‘sqinlik qiladi.

Virtual ekskursiyalar, albatta, kerakli ob‘yektlarga haqiqiy tashrifni anglatmaydi, ammo bu ba‘zilar uchun orzu qilingan va juda uzoq bo‘lgan joylar bilan tanishishning ajoyib usuli. 3D texnologiyasi sizga to‘liq mavjudlik hissini beradi. Siz o‘zingizning yutuqlaringizni muzeylar va galereyalar orqali o‘zingizga mos tezlikda boshqarishingiz mumkin. Siz har qanday ob‘yektga yaqindan tekshirishingiz, xonadan xonaga o‘tishingiz, istalgan vaqtda turni tark etishingiz va o‘zingiz uchun qulay bo‘lgan istalgan vaqtda davom ettirishingiz mumkin. Bular – virtual sayohatlarning afzalliklari.

Virtual ekskursiyalarning yana bir ijobiy jihati yoshlarning dunyoqarashini kengaytirish, ularni san‘at orqali go‘zallik bilan tanishtirish, estetik tafakkurini oshirishdir.

Yagona kamchiligi shundaki, virtual muzeyning eng rang-barang, sifatli va qiziqarli ko‘rgazmasi ham haqiqiy muzeyga tashrif buyurishda paydo bo‘ladigan tuyg‘uni bizga to‘liq yetkaza olmaydi.

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, axborot texnologiyalarining hayotimizga joriy etilishi yoshlarga o‘zi sevgan ish bilan shug‘ullanish imkoniyatini bermoqda, shu bilan birga dunyoqarash kengayishi, moddiy farovonlikka erishish istagini ham qanoatlantirmoqda.

Shuni yodda tutish kerakki, Internet nafaqat madaniy ma'lumotlarni tarqatish usulidir, balki uni yaratuvchi ijodkorlikni ham rag'batlantiruvchi imkoniyatdir. Biz internet tarmog'ining demokratlashuvini kuzatishimiz mumkin, bu esa foydalanuvchilar, jumladan, yoshlarning zarur axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Shuning uchun biz internetda bepul foydalanish mumkin bo'lgan ma'lumotlarning sifati haqida o'ylashimiz kerak. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarning o'zbek segmentidagi kontentlarning saviyasi masalasida jiddiy o'zgarishlarni kechiktirmasligimiz lozim. Chunki yoshlar real olamdan ko'ra virtual dunyoga ko'proq o'rganib qolmoqda. Bu esa bizni yangi yondashuvlarni o'ylashga majbur qiladi.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TA'LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISHNING DOLZARB MASALALARI

Toirova Dilfuza Fayzullayevna

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali, "Tillar" kafedrasida mudir,
filologiya fanlar doktori (DSc), professor

Hozirgi globallashtirish davrida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi jamiyatning barcha sohalariga, xususan ta'lim tizimiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli transformatsiya ta'lim jarayonini tashkil etish, bilimlarni uzatish va o'quvchilar kompetensiyalarini shakllantirish usullarini tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayonining samaradorligini ta'minlash va yoshlarni zamonaviy kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida raqamli platformalar, masofaviy ta'lim tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalar hamda interaktiv o'qitish metodlarining joriy etilishi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimini yangilash va takomillashtirish dolzarb ilmiy va amaliy masala sifatida namoyon bo'lmoqda.

Raqamli transformatsiya ta'lim tizimining barcha bosqichlariga ta'sir ko'rsatadi. Avvalo, ta'lim jarayonining tashkil etilish shakllari o'zgarib, an'anaviy o'qitish metodlari bilan bir qatorda raqamli texnologiyalar asosida interaktiv o'qitish usullari keng qo'llanila boshladi. Elektron ta'lim platformalari, onlayn kurslar va masofaviy ta'lim tizimlari bilim olish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

Birinchidan, ta'lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish zarur. Bu o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish, o'quv materiallarini interaktiv shaklda taqdim etish va talabalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish muhim masalalardan biridir. O'qituvchilar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi, raqamli platformalar va elektron resurslardan samarali foydalanishni bilishi zarur.

Uchinchidan, ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim, interaktiv metodlar va raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, raqamli transformatsiya ta'lim tizimida ochiqlik va shaffoflikni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Elektron boshqaruv tizimlari orqali ta'lim jarayonini monitoring qilish, baholash tizimlarini takomillashtirish va o'quv jarayonini samarali boshqarish imkoniyati yaratiladi.

Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, pedagoglarning raqamli

savodxonligi darajasining turlicha bo'lishi hamda ayrim hududlarda internet imkoniyatlarining cheklanganligi ta'lim tizimini to'liq raqamlashtirish jarayonini qiyinlashtirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya ta'lim tizimini rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning zamonaviy kompetensiyalarini shakllantirish hamda ta'lim tizimini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish va ta'lim muhitini innovatsion asosda tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Kelajakda raqamli ta'lim muhitini yanada rivojlantirish orqali yosh avlodni global raqamli jamiyat talablariga mos ravishda tayyorlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'limni raqamlashtirishga oid qarorlari va farmonlari.

2. To'xtaxodjaeva M. **Pedagogika nazariyasi va amaliyoti**. – Toshkent, 2020.

3. Xoliqov A. **Ta'limda innovatsion texnologiyalar**. – Toshkent, 2021.

4. UNESCO. **Digital Transformation in Education**. – Paris, 2022.

YOUTH POLICY AND YOUTH PARTICIPATION IN DIGITAL TECHNOLOGIES

Tillayeva Shakhlo Maksudovna

Bukhara Technical University, Associate Professor,

Department of Uzbek and Foreign Languages

Youth is the most active and creative stratum of society; they form the basis of future politics, economy, and cultural life. Today's globalization and the rapid development of digital technologies require the broad involvement of young people not only in traditional social activities, but also in the digital environment¹. Digital platforms, social networks, online education, and communication tools are creating new opportunities in youth policy. At the same time, the participation of young people in digital technologies plays an important role in increasing their civic engagement, ability to implement innovative ideas, and social activity².

¹Rasulova, G. (2021). *Youth policy and its role in society*. Tashkent: Science.

1. Youth policy and its importance Youth policy is a systematic activity of the state and society aimed at protecting the interests of young people, involving them in social, economic, and cultural life. In this regard, government agencies, non-governmental organizations, and educational institutions develop mechanisms to involve young people in political and social processes. Research shows that the political activity of young people determines their future role in society³.

2. Digital technologies and youth Digital technologies are emerging as the main means of communication, learning, creative, and social activities in the lives of young people. On digital platforms, young people have the opportunity to implement innovative ideas, increase civic engagement through social networks, and exchange knowledge. At the same time, digital literacy ensures that young people can function effectively and safely in the digital environment.

3. Ways to increase the participation of young people in digital technologies

1. Digital education and training: Engaging young people in learning digital technologies through online platforms, webinars, and courses.

2. Social projects and hackathons: Encouraging young people to actively participate in innovative projects.

3. Political and social platforms: Taking into account the opinions of young people through online consulting, political forums, and e-democracy tools.

4. Cultural and creative integration: Supporting creative and cultural projects of young people through digital media and interactive platforms.

²Karimov, A. (2020). *Digital technologies and youth participation*. Tashkent: Science.

- Organize special trainings to familiarize young people with digital technologies and ensure their competent use.

- State and non-governmental organizations should develop programs for young people that increase social and political activity on digital platforms.

- Ensure that young people's online activities are safe and effective by increasing digital literacy.

- Encourage innovative and creative decision-making in society by integrating youth policy and digital technologies.

Youth participation in youth policy and digital technologies plays a crucial role in shaping the future of society, fostering innovation, and ensuring sustainable development. Engaging young people in political, social, and cultural processes through both traditional mechanisms and digital platforms strengthens civic responsibility, encourages social activism, and promotes creative problem-solving. The study demonstrates that digital technologies provide young people with unprecedented opportunities for communication, collaboration, and knowledge exchange, thereby enhancing their capacity to contribute meaningfully to society. Effective participation in these platforms increases awareness of public issues, supports the development of leadership skills, and nurtures a sense of ownership over community initiatives. Furthermore, the integration of youth policy with digital tools enables governments, educational institutions, and non-governmental organizations to tailor programs that align with the needs and aspirations of the younger generation.

³Maksudovna, T. Sh. (2021). *Co-Study Of Language And Culture In Mastering A Foreign Language*. Web of Scientist.

List of Sources

1. Rasulova, G. (2021). Youth policy and its role in society. Tashkent: Science.
- Karimov, A. (2020). Digital technologies and youth participation. Tashkent: Science.
- Maksudovna, T. Sh. (2021). Co-Study Of Language And Culture In Mastering A Foreign Language. Web of scientist:

2. Maqsudovna, T. S. (2023). Use Of Effective Methods In Teaching Foreign Languages. Journal Of Innovation, Creativity And Art, 2(4), 87-89.

3. Johnson, L. (2021). Digital platforms and civic participation. New York: Springer

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI YOSHLAR SIYOSATINI

RIVOJLANTIRISH

Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrasining mudiri PhD dotsent

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, “Ijtimoiy fanlar va ta'lim” kafedrası PhD dotsent

abrorxonovak@gmail.com

XXI asr globallashuv, axborotlashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari bilan tavsiflanadi. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida raqamli texnologiyalar nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni boshqarish mexanizmlarini ham tubdan o'zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqib, boshqaruv samaradorligi, shaffoflik hamda ochiqlik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, yoshlar siyosatini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi. Yoshlar har qanday davlatning strategik resursi, intellektual va innovatsion salohiyatining asosiy manbai hisoblanadi. Jamiyatning kelajak taraqqiyoti yoshlarning bilim darajasi, ijtimoiy faolligi, fuqarolik pozitsiyasi va kasbiy kompetensiyalariga bevosita bog'liqdir. Shuning uchun ham ko'plab davlatlarda yoshlar siyosati

davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishi sifatida shakllantirilmoqda. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot va bilimlar jamiyati sharoitida yoshlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni innovatsion jarayonlarga jalb etish muhim vazifaga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalar yoshlar siyosatini amalga oshirishda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Jumladan, elektron hukumat tizimlari orqali davlat xizmatlaridan foydalanishning soddalashtirilishi, onlayn taʼlim platformalarining kengayishi, masofaviy muloqot va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar bilan samarali kommunikatsiya oʻrnatish imkoniyatlari paydo boʻlmoqda.[5;8b] Raqamli platformalar yoshlarning tashabbuslarini qoʻllab-quvvatlash, ularning bandligini taʼminlash, startap va innovatsion loyihalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasida soʻnggi yillarda raqamlashtirish jarayonlariga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Jumladan, Raqamli Oʻzbekiston – 2030 strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi, taʼlim, sogʻliqni saqlash va iqtisodiyot sohalarida keng koʻlamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur strategiya raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron xizmatlar koʻlamini kengaytirish va aholining raqamli savodxonligini oshirishni nazarda tutadi. Bu jarayonlar yoshlar siyosatini yangi bosqichga olib chiqib, uning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati toʻgʻrisida”gi Qonuni yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotdagi ishtirokini taʼminlashning huquqiy asoslarini belgilab beradi.[5;7-8b] Raqamli texnologiyalar ushbu qonunda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda samarali vosita sifatida namoyon boʻlmoqda. Biroq raqamli muhitda yoshlar siyosatini rivojlantirish jarayoni muayyan muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, hududlar oʻrtasida raqamli infratuzilma notekisligi, yoshlar oʻrtasida raqamli tafovut (digital divide)ning mavjudligi, axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik masalalari dolzarb muammolardan hisoblanadi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda turli mafkuraviy tahdidlar, notoʻgʻri axborot tarqalishi va manipulyativ kontentlarning koʻpayishi yoshlar ongiga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin. Shu bois raqamli texnologiyalarni yoshlar siyosati bilan uygʻunlashtirish jarayonida kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv zarur.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, raqamli transformatsiya jarayonida inson kapitalini rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Yoshlar siyosatini raqamli muhit bilan integratsiyalash orqali davlat boshqaruvida interaktivlik, tezkorlik va samaradorlikni taʼminlash mumkin. Bu esa yoshlarning davlat va jamiyat hayotidagi faol ishtirokini kengaytirish, ularning tashabbuskorligini ragʻbatlantirish hamda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, raqamli texnologiyalar orqali yoshlar siyosatini rivojlantirish masalasi nazariy va amaliy jihatdan chuqur oʻrganishni talab etadi.

Raqamli texnologiyalar zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omiliga aylanib, davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlar tizimini tubdan oʻzgartirmoqda. Axborotni yaratish, qayta ishlash va uzatish jarayonlarining avtomatlashtirilishi boshqaruv samaradorligini oshirib, davlat va jamiyat oʻrtasidagi munosabatlarni yanada shaffof va ochiq shaklga olib chiqmoqda. Shu jihatdan, yoshlar siyosatini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish masalasi nazariy va amaliy ahamiyatga ega boʻlib, zamonaviy boshqaruv modelining ajralmas qismiga aylanmoqda. Yoshlar siyosati davlat tomonidan yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning intellektual va ijtimoiy salohiyatini roʻyobga chiqarish hamda jamiyat hayotidagi faol ishtirokini taʼminlashga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar majmuidir. Oʻzbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati toʻgʻrisida”gi Qonuni yoshlarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotdagi oʻrnini mustahkamlashning huquqiy asoslarini belgilab beradi.[2; 8b]

Raqamli transformatsiya jarayoni yoshlar siyosatini amalga oshirish mexanizmlarini sezilarli darajada takomillashtirmoqda. Xususan, elektron hukumat tizimlari orqali davlat xizmatlaridan foydalanish jarayoni soddalashtirdi, murojaatlarni koʻrib chiqish tezlashdi hamda yoshlar uchun grant, subsidiya va ijtimoiy dasturlarda ishtirok etish imkoniyatlari kengaydi. Raqamli Oʻzbekiston – 2030 strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi, taʼlim va iqtisodiyot sohalarini raqamlashtirish jarayoni jadallashdi. Bu esa yoshlarning bandligi, tadbirkorlik faoliyati va kasbiy rivojlanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatmoqda. Raqamli platformalar yoshlar bilan davlat organlari oʻrtasida bevosita va tezkor muloqot oʻrnatish imkonini berib, ularning tashabbus va

takliflarini tizimli ravishda inobatga olishga xizmat qilmoqda. Raqamli texnologiyalar yoshlarning ta'lim olish imkoniyatlarini ham kengaytirdi. Onlayn kurslar, masofaviy ta'lim platformalari va virtual treninglar orqali yoshlar zamonaviy kasb va ko'nikmalarni egallash imkoniga ega bo'lmoqda. Ayniqsa, axborot savodxonligi, media savodxonlik, dasturlash asoslari, kiberxavfsizlik ko'nikmalari va raqamli tadbirkorlik kompetensiyalari yoshlarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi kasb turlari, jumladan frilans faoliyati, elektron savdo, IT xizmatlar va startap loyihalar keng rivojlanmoqda. Bu jarayon yoshlarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda yoshlar siyosatini rivojlantirish qator muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Hududlar o'rtasida raqamli infratuzilmaning notekisligi, internet tezligi va texnik imkoniyatlarning farqlanishi yoshlar o'rtasida raqamli tafovutni keltirib chiqarmoqda. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda noto'g'ri axborot, manipulyativ kontent va turli mafkuraviy tahdidlarning mavjudligi yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kiberxavfsizlik masalalari ham dolzarb bo'lib, yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilish tizimli yondashuvni talab etadi. Raqamli savodxonlik darajasining yetarli emasligi esa ayrim yoshlarning texnologiyalardan samarali foydalanishiga to'sqinlik qilmoqda.[7;67b]

Raqamli texnologiyalar orqali yoshlar siyosatini takomillashtirish uchun kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Avvalo, barcha hududlarda sifatli internet infratuzilmasini yaratish va texnik ta'minotni yaxshilash muhimdir. Ikkinchidan, maktab va oliy ta'lim tizimida raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan dasturlarni kuchaytirish lozim. Uchinchidan, yoshlar uchun yagona integratsiyalashgan raqamli platforma yaratish orqali grantlar, loyihalar va imkoniyatlar haqida to'liq va shaffof ma'lumot taqdim etish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, kiberxavfsizlikni kuchaytirish, yoshlarni tanqidiy fikrlash va media savodxonlikka o'rgatish, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash ham ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi zarur. Umuman olganda, raqamli texnologiyalar yoshlar siyosatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ular boshqaruv samaradorligini oshirish, yoshlarning ijtimoiy faolligini kuchaytirish hamda iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Raqamli transformatsiya jarayonida yoshlarning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish esa davlat siyosatining strategik maqsadlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Raqamli texnologiyalar zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ustuvor omiliga aylanib, davlat boshqaruvi, iqtisodiyot va ijtimoiy munosabatlar tizimiga chuqur kirib bormoqda. Ushbu jarayon yoshlar siyosatini ham sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda. raqamli transformatsiya yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, bandligini ta'minlash hamda innovatsion salohiyatini ro'yobga chiqarishda muhim vosita hisoblanadi[8; 89-90b] Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlar uchun qulay raqamli muhitni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Elektron hukumat tizimlari, onlayn ta'lim platformalari, raqamli xizmatlar va startap ekotizimining rivojlanishi yoshlar siyosatini amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirmoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonuni yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilishning mustahkam huquqiy asosini yaratib bermoqda. Biroq raqamli muhitda yoshlar siyosatini rivojlantirish jarayonida raqamli tafovut, kiberxavfsizlik, axborot tahdidlari va raqamli savodxonlik darajasining yetarli emasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun kompleks va tizimli yondashuv zarur.

- ✚ barcha hududlarda sifatli raqamli infratuzilmani rivojlantirish;
- ✚ yoshlarning raqamli kompetensiyalarini oshirishga qaratilgan uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish;
- ✚ yoshlar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlovchi yagona integratsiyalashgan raqamli platformalarni yaratish;
- ✚ kiberxavfsizlik va media savodxonlikni kuchaytirish orqali yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilish;

🚀 innovatsion startap va texnologik loyihalarni davlat tomonidan rag‘batlantirish mexanizmlarini kengaytirish.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, raqamli texnologiyalar orqali yoshlar siyosatini rivojlantirish davlatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta‘minlash, inson kapitalini yuksaltirish hamda yosh avlodni global raqobat sharoitiga tayyorlashda strategik ahamiyat kasb etadi. Raqamli transformatsiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish va uni yoshlar manfaatlarini bilan uyg‘unlashtirish kelajak taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. – T., 2016.8b
3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T., 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni. – T., 2003.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosatiga oid farmon va qarorlari to‘plami. – T., 2017–2024. 7-8b
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2021.5b
7. Abduqodirov A. Axborot texnologiyalari va ta‘lim samaradorligi. – T., 2019.67b
8. Musayev Q. Raqamli iqtisodiyot asoslari. – T., 2021. 89-90b
9. World Bank. Digital Development Overview. – Washington, 2023.
10. OECD. Youth and Digital Policy Review. – Paris, 2021.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOY

FAOLLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi kafedrasining mudiri PhD dotsent
“Tashkent International University”
xalqaro universiteti, “Ijtimoiy fanlar va ta‘lim” kafedrasida PhD dotsent
abrorxonovak@gmail.com

Bugungi kunda dunyo miqyosida kechayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalari tubdan o‘zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida iqtisodiyot, ta‘lim, boshqaruv va ijtimoiy munosabatlar yangi bosqichga ko‘tarildi. Bunday sharoitda yoshlarning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va innovatsion fikrlashi mamlakat taraqqiyotining muhim omiliga aylanmoqda. O‘zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish, jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta‘minlashning huquqiy asoslarini belgilab berdi. [1;6b] Mazkur qonunda yoshlarning zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallashi, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishi muhim vazifa sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi qabul qilinib, unda davlat boshqaruvi, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va boshqa sohalarni raqamlashtirish bilan bir qatorda, aholining, ayniqsa yoshlarning raqamli kompetensiyalarini oshirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Ushbu strategiya yoshlarni IT sohasiga keng jalb etish, startap ekotizimini rivojlantirish hamda innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash orqali ularning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, Yoshlar ishlari agentligi tashkil etilishi yoshlar bilan ishlash tizimini institutsional jihatdan mustahkamladi. Agentlik tomonidan amalga oshirilayotgan dasturlar yoshlarning

tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, ularni raqamli texnologiyalar asosida o'qitish va ijtimoiy loyihalarga jalb etishga qaratilgan.

Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi nafaqat texnologik, balki pedagogik va ijtimoiy muammo sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki raqamli makonda faol ishtirok etuvchi yosh avlodni shakllantirish uchun ularda tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, kiberxavfsizlik madaniyati va fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish zarur. Raqamli transformatsiya bugungi kunda shunchaki texnologik yangilanish jarayoni emas, balki jamiyat taraqqiyotining yangi modelini shakllantiruvchi strategik omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamlashtirish jarayonlari davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ta'lim, ijtimoiy soha va fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyat mexanizmlarini tubdan o'zgartirmoqda. Bunday sharoitda yoshlar nafaqat raqamli texnologiyalar iste'molchisi, balki ularni yaratuvchi va rivojlantiruvchi asosiy ijtimoiy kuchga aylanmoqda.

Yangi O'zbekiston sharoitida inson kapitalini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo'lib, bu jarayonda yoshlarning bilim va ko'nikmalarini zamon talablari asosida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda raqamli ta'lim muhitini rivojlantirish asosiy vazifalardan biri sifatida qayd etilgan.[3;5b] Mazkur qonun yoshlarning zamonaviy kompetensiyalarni egallashiga huquqiy zamin yaratadi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, IT xizmatlari eksportini oshirish hamda yoshlarni dasturlash va innovatsion faoliyatga keng jalb etish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.[2;12-13b] Ushbu strategik hujjat yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishni davlat rivojlanish siyosatining tarkibiy qismi sifatida ko'rsatadi. Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning ijtimoiy faoligi bir necha yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- ❖ Fuqarolik faoligi. Raqamli platformalar orqali yoshlar jamoatchilik muhokamalarida, ijtimoiy tashabbuslarda va volontyorlik faoliyatida faol ishtirok etmoqda. Elektron hukumat tizimi, onlayn murojaat platformalari va ochiq ma'lumotlar bazalari yoshlarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytiradi.

- ❖ Innovatsion faollik. IT sohasidagi startaplar, sun'iy intellekt loyihalari, mobil ilovalar yaratish jarayonida yoshlarning ulushi ortib bormoqda. Bu jarayon, xususan, IT Park Uzbekistan faoliyati orqali tizimli ravishda qo'llab-quvvatlanmoqda.

- ❖ Ijtimoiy-media faollik. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlar uchun fikr bildirish, ijtimoiy muammolarni ko'tarish va ma'rifiy kontent yaratish maydoniga aylangan. Biroq bu jarayon media savodxonlik va axborot xavfsizligi masalalarini ham dolzarb qilib qo'yadi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari yoshlar oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Zamonaviy yosh avloddan nafaqat texnik bilim, balki tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, jamoada ishlash, kreativlik va moslashuvchanlik kabi kompetensiyalar talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish mexanizmlari kompleks yondashuvni talab etadi. [8;67-68b] Bu mexanizmlar normativ-huquqiy asos, institutsional qo'llab-quvvatlash, ta'lim tizimi integratsiyasi va motivatsion rag'batlantirish tizimini o'z ichiga olishi zarur. Bugungi kunda raqamli notenglik muammosi ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Ayrim hududlarda internet tezligi va texnik imkoniyatlarning yetarli emasligi yoshlarning teng imkoniyatlardan foydalanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shuningdek, kiberxavfsizlik tahdidlari, zararli axborot oqimi va manipulyativ kontent yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish bilan bir qatorda, ularning axborot madaniyatini shakllantirish ham muhim vazifadir. Yuqoridagilardan kelib chiqib, raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi ilmiy, pedagogik va ijtimoiy jihatdan kompleks o'rganishni talab etadi. Mazkur maqolada ushbu jarayonning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari va istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari tahlil qilinadi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ijtimoiy munosabatlar, davlat boshqaruvi, ta'lim tizimi va iqtisodiy mexanizmlar tubdan yangilanmoqda. Bunday

sharoitda yoshlar jamiyatning eng faol va innovatsion qatlamiga aylanishi tabiiydir. Chunki yosh avlod yangi texnologiyalarni tez o'zlashtiradi, global axborot makonida erkin harakatlana oladi va zamonaviy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish salohiyatiga ega. Shu bois raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylangan.

Mamlakatimizda yoshlar siyosati tizimli ravishda takomillashtirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni yoshlarning jamiyat va davlat hayotidagi ishtirokini kengaytirish, ularning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va huquqiy himoyasini ta'minlashni nazarda tutadi. Ushbu qonun yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun mustahkam huquqiy zamin yaratdi. Shu bilan birga, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, IT infratuzilmasini kengaytirish va yoshlarning raqamli kompetensiyalarini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Bu esa yoshlarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish va ularni global raqamli maydonga integratsiya qilish imkonini bermoqda.

Raqamli transformatsiya yoshlar uchun keng ko'lamli imkoniyatlar yaratmoqda. Avvalo, ta'lim sohasida masofaviy o'qish, onlayn kurslar, elektron kutubxonalar va xalqaro platformalardan foydalanish orqali bilim olish imkoniyatlari kengaydi. Bu esa yoshlarning o'z ustida mustaqil ishlashiga, yangi kasb va ko'nikmalarni egallashiga zamin yaratmoqda. Iqtisodiy jihatdan esa frilans faoliyati, startap loyihalar va IT xizmatlari yoshlar bandligini ta'minlashning zamonaviy shakliga aylandi. Xususan, IT Park Uzbekistan tomonidan yaratilayotgan ekotizim yosh tadbirkorlar va dasturchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning innovatsion g'oyalarini amaliyotga joriy etishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, Yoshlar ishlari agentligi tomonidan amalga oshirilayotgan dasturlar yoshlarning ijtimoiy tashabbuslarini rivojlantirish, ularni grant va loyihalarga jalb etish orqali ijtimoiy faollikni oshirmoqda.

So'nggi yillarda yoshlar orasida IT sohasiga qiziqishning ortishi, onlayn ta'limning ommalashuvi va raqamli savodxonlik darajasining oshishi ijobiy o'zgarishlar sifatida baholanadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali jamoatchilik nazorati kuchayib, yoshlar ijtimoiy muammolar yuzasidan o'z fikrini erkin bildirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Biroq bu jarayon bilan bir qatorda raqamli notenglik, kiberxavfsizlik tahdidlari va zararli axborot oqimining kuchayishi kabi muammolar ham mavjud. Shuning uchun yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish jarayoni ularning media savodxonligi va axborot madaniyatini shakllantirish bilan uyg'un holda olib borilishi zarur.

Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishning samarali mexanizmlari kompleks yondashuvni talab etadi. Avvalo, ta'lim tizimida raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida kodlash, dasturlash asoslari, axborot xavfsizligi va media savodxonlikni o'qitish yoshlarning ongli va mas'uliyatli raqamli fuqaroga aylanishini ta'minlaydi. Shuningdek, startap grantlari, innovatsion tanlovlar va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish yoshlarning tashabbuskorligini oshiradi. Rag'batlantirish tizimini kuchaytirish, iqtidorli yoshlarni davlat mukofotlari va stipendiyalar bilan taqdirlash ham ularning motivatsiyasini mustahkamlaydi[9;43-47b]. Amaliy jihatdan hududlarda bepul IT o'quv markazlarini ko'paytirish, qizlarning texnologiya sohasidagi ishtirokini rag'batlantirish, yoshlar uchun raqamli liderlik dasturlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, kiberxavfsizlik bo'yicha targ'ibot ishlarini kuchaytirish va yoshlar orasida raqamli etika tamoyillarini shakllantirish zarur. Faqat tizimli va uzviy yondashuv orqali yoshlarni raqamli jamiyatning faol, mas'uliyatli va tashabbuskor subyektiga aylantirish mumkin.

Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yoshlar uchun ta'lim, tadbirkorlik va fuqarolik ishtiroki borasida keng imkoniyatlar yaratmoqda. Davlat tomonidan qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlar va amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli makonda xavfsizlik, media savodxonlik va teng imkoniyatlarni ta'minlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi. Demak, yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish

uzluksiz ta'lim, institutsional qo'llab-quvvatlash va samarali rag'batlantirish mexanizmlarini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun. – T.: O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari, 2016. 6b
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. – T.: O'zbekiston Respublikasi Prezidentligi, 2020. 12-13b
3. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. – T.: O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari, 2020. 5b
4. Yoshlar ishlari agentligi rasmiy veb-sayti. – <https://yoshlar.uz>
5. IT Park Uzbekistan rasmiy veb-sayti. – <https://itpark.uz>
6. World Bank. Digital Economy Report 2021: "Harnessing the Transformative Power of Digital Technologies for Youth". – Washington, 2021.
7. UNESCO. "Youth and ICTs: Opportunities and Challenges". – Paris, 2020.
8. Abdullayeva, M. Raqamli iqtisodiyot va yoshlarning ijtimoiy faolligi. – T.: Fan, 2022.67-68b
9. Karimov, S. Innovatsion va raqamli texnologiyalar orqali yoshlarni rivojlantirish. – T.: O'zbekiston, 2021. 43-47b

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ СТРЕСС КАК РЕЗУЛЬТАТ СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ РУКОВОДИТЕЛЕЙ

Инагамова Лола Усманбековна

Академия государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан
доцент школы государственной политики и управления
Доктор философии по психологическим наукам (PhD), доцент
Lolahon8322@mail.ru

Синдром эмоционального выгорания в настоящее время представлен актуальность в изучении данного феномена в управленческой деятельности и выработки практических мер по профилактике эмоционального выгорания молодых руководителей и их реабилитации. Как описывалось ранее, профессиональная деятельность молодых руководителей относится к группе риска формирования стрессовых состояний, вплоть до тяжелых и хронических форм, что в результате приводит к возникновению сопутствующих симптомокомплексов, среди которых тревожность, депрессия, эмоциональное выгорание и т.д.

Впервые термин «эмоциональное выгорание» было введено американским психиатром Дж. Фрейдбернером в 1974 г. Он понимал эмоциональное выгорание как *психологическое состояние здорового человека, который находится в тесном и интенсивном общении с пациентами или клиентами в эмоционально тяжелой нагруженной атмосфере в процессе оказания им профессиональной помощи* [6].

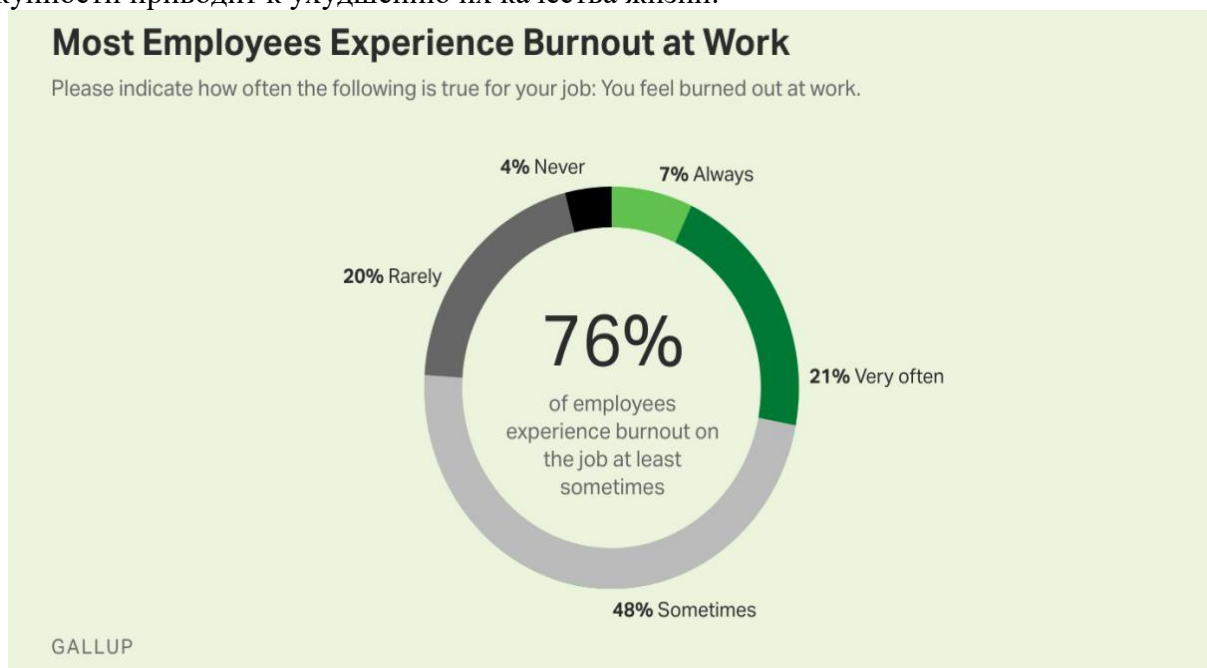
Первоначально данный термин обозначал состояние истощения и изнеможения, которое было связано с ощущением собственной бесполезности и беспомощности. Термин «выгорание» («burnout») применяется для описания, переживаемого человеком состояния психического, эмоционального и физического истощения, которое вызывается длительной включенностью в ситуации, которые содержат достаточно высокие эмоциональные требования, которые часто являются следствием сочетания непомерно высоких эмоциональных затрат человека с хроническими ситуационными стрессами [9].

В своих работах К. Маслач (1976) определяла синдром «эмоционального выгорания» как дезадаптированность человека к рабочему месту из-за неадекватных межличностных отношений и чрезмерной рабочей нагрузки [8, с.39].

Согласно 11-му пересмотру Международной классификации болезней (МКБ-11) Всемирной организацией здравоохранения в 2019 году, профессиональный синдром эмоционального выгорания был отнесен классу «Факторы, влияющие на состояние здоровья населения и обращения в учреждения здравоохранения» (Код: QD85. Название: «Профессиональный синдром эмоционального выгорания») [15]. При этом, эмоциональное выгорание затрагивает только профессиональную сферу, но никак ни другую.

МКБ-11 содержит следующее определение эмоционального выгорания - *это синдром, признаваемый результатом хронического стресса на рабочем месте, который не был успешно преодолен*. Синдром выгорания характеризуется тремя признаками: ощущением мотивационного или физического истощения, чувством негативизма или цинизма к профессиональным обязанностям; снижение работоспособности [6].

К тому же, продолжительный характер синдрома эмоционального выгорания может стать причиной возникновения психосоматических болезней: заболевания сердечно-сосудистой системы, расстройства желудочно-кишечного тракта, заметных изменений в сенсорной чувствительности, резкой потери или увеличения веса и т.д. К тому же у молодых руководителей может возникнуть чувство собственной несостоятельности, безразличие к работе и утрата прежде значимых для них жизненных ценностей, всё это в совокупности приводит к ухудшению их качества жизни.

Рисунок 1 – Опрос американского института Гэллупа в 2020 г. на предмет изучения частоты эмоционального выгорания среди сотрудников

Проведенный опрос американским институтом Гэллупа в 2020 г. Показал, что ещё в марте 2020 года наблюдалось эмоциональное выгорание различной степени у 76% офисных работников (рис. 1), а 28% из них ответили, что они наблюдают у себя симптомы эмоционального выгорания «очень часто» или «всегда». К тому же, было выявлено, что сотрудники, испытывающие эмоциональное выгорание на 63% чаще просят больничный, на 23% чаще находятся на лечении в больнице и в 2,6 раза чаще других активно ищут другую работу [2].

При этом стоит отметить, что среди основных факторов возникновения эмоционального выгорания выделяют переработку – риск выгорания значительно возрастает, если количество рабочих часов в неделю превышает 50 часов и значительно повышается после 60 часов. Но важно отметить то, как сотрудники воспринимают свою рабочую нагрузку, это оказывает значительное влияние на возникновение синдрома выгорания, чем фактическое количество отработанных часов в неделю. Кроме этого, среди главных факторов, связанных с формированием выгорания, пять факторов.

Молодые руководители в основном понимают, что выгорание — вполне реальная вещь. Но они, во-первых, недооценивают его вред, а во-вторых, думают, что это какая-то будущая проблема, которой следует избежать. А не реальное состояние, в котором многие их работники пребывают уже сейчас. Вместе с этим, проведенное исследование институтом Гэллапа позволило вычислить сколько стоит компании руководитель, выгоревший эмоционально на работе – это около 34% от заработной платы данного сотрудника. А по данным исследования ассоциации для менеджеров по персоналу SHRM (The Society for Human Resource Management) показано [19], что отпуск является универсальным средством для повышения внимательности руководителей на 78% и снижения риска выгорания на 81%.

Среди симптомов эмоционального выгорания В.В. Бойко [4], выделяет следующие симптомы (Рис.2):

Рисунок 2 – Симптомокомплекс синдрома эмоционального выгорания (по В.В. Бойко)

Согласно концепции М. Буриша (1994), в развитии синдрома профессионального выгорания можно выделить несколько главных фаз (табл. 1).

Фазы синдрома (эмоционального) выгорания

1. Предупреждающая фаза - чрезмерная активность в работе (отказ от личных интересов в сторону профессии; ограничение социальных контактов; чувство незаменимости на работе);

- истощение (усталость; бессонница и т.д.).

2. Снижение уровня собственного участия - снижение участия по отношению к коллегам, подчиненным, партнерам и руководству (переход от помощи к надзору; потеря положительного настроения; приписывание вины за свои неудачи другим людям);

- снижение участия по отношению к другим окружающим (отсутствие эмпатии, безразличие, цинизм);

- снижение участия по отношению к профессиональной деятельности (нежелание выполнять обязанности; опоздания; ранний уход с работы; акцент на материальном аспекте работы);

- возрастание требований (чувство того, что люди используют тебя; зависть; потеря жизненного идеала).

3. Эмоциональные реакции - депрессия (постоянное чувство вины; снижение самооценки; апатия; страхи);

- агрессия (защитные установки; обвинение других; игнорирование своего участия в общих неудачах; соперничество в конфликтах; подозрительность и конфликтность с окружающими);

4. Фаза деструктивного поведения - в сфере интеллекта (снижение концентрации внимания; отсутствие способности к выполнению сложных задач; ригидность мышления; отсутствие воображения);

- в эмоционально-социальной сфере (безразличие; избегание неформальных контактов; отсутствие участия в жизни других людей, либо чрезмерная привязанность к конкретному лицу; избегание тем, связанных с работой; самодостаточность; одиночество; скука);

- в мотивационной сфере (отсутствие собственной инициативности; снижение эффективности деятельности; формальное выполнение заданий).

5. Психосоматические реакции - снижение иммунитета;

- бессонница, сексуальные расстройства;

- повышенное давление, тахикардия, головные боли;

- боли в позвоночнике, расстройства пищеварения;

- зависимость от никотина, кофеина, алкоголя;

- неспособность к релаксации в свободное время.

6. Фаза разочарования - отрицательная жизненная установка;

- чувство беспомощности и бессмысленности в жизни;

- экзистенциальное отчаяние (потеря смысла жизни).

Согласно концепции М. Буриша существует определенная тенденция, которая заключается в том, что чем выше зависимость от работы, тем выше вероятность наступления полного отчаяния. На первом этапа выгорания профессиональная деятельность является главным смыслом в жизни специалиста (молодого руководителя) [6].

Стоит заметить, что введенный термин «выгорание» означает «сгореть» от того, что сначала кто-то «загорелся» своей работой [13]. Выгорание возникает по причине несоответствия между собственным вкладом и полученным или ожидаемым вознаграждением, в результате чего возникают первые симптомы выгорания. Обезличивается отношение между руководителем и профессиональной деятельностью, подавляются гуманные формы поведения с людьми (с коллегами, подчиненными, партнерами и руководством), что создает угрозу для личностного развития и профессионализации.

Список использованной литературы

1. Агапов В.С. Я-концепция в структуре управленческой деятельности руководителя. - М.: Государственный университет управления, 1999. 56-с.

2. Американский институт Gallup. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.gallup.com/workplace/288539/employee-burnout-biggest-myth.aspx> (Дата обращения: 26.09.2020).

3. Березина Е. Шеф сгорел на работе. Синдром эмоционального выгорания чаще встречается у менеджеров высшего звена // Российская Бизнес-газета – Карьера и менеджмент. - 2014 г. - Т. №28 (957).

4. Бойко В.В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении. СПб.: Речь, 2003. – 87 с.

5. Водопьянова Н. Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. - СПб.: Питер, 2005. -52с.

6. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания. Диагностика и профилактика: практическое пособие. - М.: Юрайт изд. 3-е, исправ. и доп., 2017. –113 с.

7. Нартова-Бочавер С.К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности // Психологический журнал. - 1997 г. - №5. - стр. 20-30.

8. Маслач К. Профессиональное выгорание: как люди справляются. Статья, 1978 г. – 39 с.
9. Орёл В.Е. Синдром психического выгорания личности. - М.: «Институт психологии РАН», 2005. – 19с.
10. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. - М., 1984. – 85 с.
11. Савина, Н.С. Специфика психического выгорания в управленческой деятельности / Н.С. Савина // Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Серия Гуманитарные науки. - Ярославль: ЯрГУ, 2009. № 1. – 55-60 с.
12. Словарь по профориентации и психологической поддержке Словарь по профориентации и психологической поддержке // Национальная психологическая энциклопедия. [Электронный ресурс] URL:<http://vocabulary.ru/dictionary/27/word/stresoustoichivost>. (Дата обращения: 23.09.2020 г.)
13. Ҳайитов, О.Э., Инагамова, Л.У. Стрессни бошқариш [Матн]: дарслик / О.Э. Ҳайитов, Л.У. Инагамова. – Ташкент: “Akademiya”, 2022. – 35 с.
14. Эмоциональное выгорание у медицинских работников как предпосылка астенизации и психосоматической патологии/ А. В. Балахонов, В. Г. Белов, Е. Д. Пятибрат, А. О. Пятибрат - Вестник Санкт-Петербургского университета, 2009. Сер. 11. Вып. 3 . – 59 с.
15. 11-й пересмотр Международной классификации болезней (МКБ). [Электронный ресурс]. URL: https://www.who.int/mental_health/evidence/burnout/ru/?fbclid=IwAR2ac5XuFoeZ8gYLvCn1o rBmBIVYb8y80UxNOnZRQ3SITySEVbQ_yAA7eI4 (Дата обращения: 23.09.2020).
16. Bandura A. Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change // Psychological Review.. - 1977 г.. - vol. 84. - 191-215 с.
17. Cooper C., Marshall J. Occupational sources of stress: a review of the literature relating to coronary heart disease and mental ill health // Journal of Occupational Psychology. - 1976 г.. - Vol. 49. . - 11-28 с.
18. Lazarus R.S., Folkman S. Stress, appraisal and coping. - N. Y. : Springer, 1984.
19. The Society for Human Resource Management [Электронный ресурс]. URL:<https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/employee-relations/pages/workers-taking-more-vacation-.aspx> (Дата посещения: 26.09.2020).

GLOBALASHUV JARAYONINING GO‘ZALLIK KATEGORIYASIGA DESTRUKTIV TA‘SIRI

Mirakbarova Dildora Miralisher qizi

Tashkent International University

xalqaro universiteti

“Ijtimoiy fanlar va ta’lim” kafedrasi dotsenti,

falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

dmirakbarova2207@gmail.com

Go‘zallikka intilish har bir insonning tabiiy ehtiyoji hisoblanadi. Go‘zallik o‘lchovlarini belgilash va baholashda esa har bir inson individual bo‘lib, bu uning estetik didi va qadriyatlariga bog‘liq. Inson uchun ahamiyatli bo‘lgan narsalar qadriyat hisoblanadi. Afsuski, bugungi globalashuv davrida asliy qadriyatlarimiz o‘zgarib ketayotgani achinarli hol. Nafaqat moddiy, balki ma’naviy qadriyatlar ham, jumladan, go‘zallik o‘lchovlari bugungi kunda bizning milliy va diniy qadriyatlarimizda belgilanganidan tubdan farq qiladi.

Rus plastik jarrohi A.Ye. Belousov o‘zining kitobida plastik jarrohlikka quyidagicha ta’rif bergan: “Plastik yoki kosmetik jarrohlik – bu to‘qima nuqsonlari, deformatsiyalari va turli tana qismlarida disfunktsiyalari mavjud bo‘lgan bemorlarni jarrohlik yo‘li bilan davolash usullarini

ishlab chiqadigan tibbiyot sohasi hisoblandi. Zamonaviy tushunchalarga ko'ra, "plastik jarrohlik" tananing alohida qismlarining shaklini biologik to'qimalar yordamida o'zgartirish, jarohatlangan funksiyasini tiklash, almashtirish, ko'chirib o'tkazish – implantatsiya qilish kabi jarrohlik usullarini o'z ichiga qamrab oladi. Plastik jarrohlik jarohatlar va shikastlanish oqibatlarini, shuningdek, tug'ma yoki ortirilgan nuqsonlarni davolash uchun amalga oshiriladi".[1:21-23]

Plastik jarrohga murojaat qilinganda bemorning yoshiga qarab yuz va tana shakli, erkak va ayollarning tashqi ko'rinishidagi tabiiy o'ziga xosliklari, tana, yuz, peshona, ko'z, burun, lab, quloq mutanosibliklarining matematik formulalari orqali estetik me'yorlar aniqlanadi va shunga ko'ra muolaja amalga oshiriladi. Ushbu estetik me'yorlarga asoslangan holda olib borilgan jarrohlik amaliyotidan jarroh ham, bemor ham o'zlari kutgan natijaga erisha oladilar.[2:115-116]

Bugungi kunda rekonstruktivdan ko'ra estetik jarrohlikka murojaatlar ko'proq kuzatilmoqda. Estetik jarrohlik amaliyotlari soni so'nggi yillarda jadal oshib bormoqda. ISAPS (Xalqaro estetik plastik jarrohlik jamiyati) ma'lumotlariga ko'ra, 2021-yilda plastik jarrohlar tomonidan dunyo bo'yicha 12,8 millionga yaqin jarrohlik amaliyoti o'tkazilgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich 14,9 millionga yetgan. 2023-yilda esa jarrohlik amaliyotlari soni 15,8 milliondan oshdi.[3]

Mavzuni tadqiq qilar ekanmiz, plastik jarrohlik amaliyoti natijasidagi ko'ngilsizliklar, jarohatlar va hattoki, o'lim holatlari aslida insonlarning "soxta" mutaxassislariga murojaat qilishlaridan kelib chiqishini o'rgandik. Aslida, "kosmetologiya" – "yuzni parvarishlash" degan ma'noni anglatadi. Shu sababdan ushbu mutaxassislik bo'yicha o'qib, oliy ma'lumot olgan insonlar ham faqatgina yuzni parvarish qilish huquqiga egalar. Chet davlatlarda ularga nafaqat plastik jarrohlik qilishga, hattoki in'yeksiya qilishga ham ruxsat berilmaydi. Butun dunyo bo'yicha oliy tibbiy ma'lumotga ega bo'lmagan shaxs, hattoki, tibbiyot kollejni bitirgan bo'lsa ham, shifokor nazoratisiz in'yeksiya qilishi mumkin emas. Haqiqiy mutaxassis kosmetologlar ham boshqa tibbiyot xodimlari kabi bakalavr, magistratura, ordinatura bosqichlarida ta'lim oladilar. Doimiy ravishda o'z ustilarida ishlab, malaka oshirishlari shart.

Sodda, beparvo, kamchiqimlikni ko'zlaydigan odamlar aynan shunday "soxta kosmetolog"larning o'ljasiga aylanib qoladilar. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlangan ushbu zamonda "soxta kosmetolog"lar facebook, instagram kabi ijtimoiy tarmoqlardan unumli foydalanib kelmoqdalar. Ma'lum pullar evaziga ijtimoiy tarmoqlarini reklama qildirib, o'z auditoriyalarining sonini oshirib boradilar. Va bu ishlarida ularga ko'pincha mahsulotni yoki mutaxassislik diplomini tekshirmagan, dardi faqat katta pul ishlash bo'lgan yoki barter evaziga kosmetik muolajalardan foydalangan bloggerlar yordam bermoqdalar. "Soxta kosmetolog"lar ijtimoiy tarmoqlarida o'z mehnat stajlarini katta ko'rsatib, davolagan yoki go'zallashtirgan "soxta mijoz"lari rasmlarini joylaydilar. Profillariga "xirurg kosmetolog", "doktor kosmetolog" degan mavjud bo'lmagan mutaxassislik nomlarini yozib qo'yganlar. Plastik jarrohlik amaliyotlari mavjud bo'lsa salonlarda yoki ko'p hollarda uylarida amalga oshiriladi. Hattoki, "soxta kosmetolog"lar tibbiyotda mumkin bo'lmagan jarrohlik turlaridan biri tanadan ortiqcha yog'larni olib tashlash bilan ham shug'ullanmoqdalar. Buni aslida ozishga hech qanday foydasi yo'q. Tanadan uzog'i bilan 15-20% yog' olinadi. Asorati esa xavfli. Bunday jarrohlik amaliyoti natijasida neykroz, ichki qon ketish holatlari kuzatiladi.

Vaziyatning yana bir ayanhli tomoni shundaki, "soxta kosmetolog"lar ma'lum pul evaziga 3 oylik o'quv kurslari ishlab chiqib, o'zlarining davomchilari bo'lgan shogirdlarini yetishtirib chiqarmoqdalar. Kurs so'ngida "soxta kosmetolog"larning o'zlari tomonidan yasalgan sertifikatlar topshiriladi. Sertifikatda 3 oylik kursning o'zida o'quvchi amaliyot o'taganligi haqida yolg'on ma'lumot ham kiritilgan. Kursni bitirgan o'quvchilar muolajalarni, jumladan plastik jarrohliklarni amalga oshirishni boshlab yuboradilar.

Mavzu bo'yicha ijtimoiy tarmoqlarni o'rganganimizda quyidagi ma'lumotlarga duch keldik. Toshkentda kosmetologiyaga oid ko'plab kurslar ochilgan. Kurslar o'rtacha 7 kundan 40 kungacha davom etadi. Kurslar narxi esa o'rtacha 2-3 mln.dan boshlanadi. Kurs so'ngida yuqorida aytganimizdek, o'quvchiga amaliyot o'talgani haqida ham sertifikat beriladi. Shuningdek, ushbu kosmetik kurslarda online qatnashish va bitirganlik haqida sertifikatni olish ham mumkin ekan.

Plastik jarrohlik amaliyotini o'tkazishga odamning qo'rquvni his qilmasligini o'zi yetarli emas. Tartibiga ko'ra, jarrohlikdan oldin bemorning sog'lig'i amaliyotga tayyor bo'lishi, analizlar topshirishi, kardiolog kabi shifokorlar ko'rigidan o'tishi lozim. Jarrohlikning yaxshi o'tgani bu amaliyotning bir qismi, xalos. Bemor jarrohlikdan so'ng doimiy ravishda shifokor nazoratida bo'lishi, shifokorning bir qator ko'rsatmalari va tavsiyalariga amal qilishi kerak. Sababi, plastik jarrohlik natijasi shifokorga ham, bemorga ham bog'liqdir.

E'tibor berib o'rgansak, "soxta" kosmetologlarning tegishli oliy ta'lim muassasasi tomonidan berilgan diplomi mavjud bo'lmaydi. Agar jarrohlik amaliyoti uyda o'tkazilayotgan bo'lsa, ushbu ish bilan shug'ullanish uchun ham litsenziyasi mavjud emas. Bu esa qonunbuzarlik hisoblanadi. 2021 yil 14 iyul kuni qabul qilingan va 15 iyuldan kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasining "Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari to'g'risida"gi 701-son Qonunining 52-moddasida "Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari sohasidagi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik asoslari" belgilangan bo'lib, unga ko'ra, "Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari sohasidagi huquqbuzarliklar uchun jismoniy shaxslar qonunga muvofiq jinoiy va (yoki) ma'muriy javobgarlikka tortiladi"[4] deyilgan.

Aksariyat holatlarda kosmetologlar aynan litseziyaga ega emasligi, ehtiyotsizlik oqibatida badanga og'ir yoki o'rtacha og'ir shikast yetkazish orqali ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortiladilar.[5,6]

"Ommaviy madaniyat" go'zallik o'lchovlarini o'ziga qurol qilib olar ekan, odamlarning individualligi yo'qolib, hamma bitta, hissiyotsiz qiyofaga kirib qolayotgandek go'yo. Asrlar davomida rivojlanib, saqlanib kelingan qadriyatlar unutilib, zombilashish avj olib bormoqda. Keksa yosh vakillarining nurli yuzlari o'rnini kosmetik vositalar va jarrohliklardan charchagan yuzlar egallab olgan. "Ongsizlantirish madaniyati" chumolidek o'rmalab hayotimizning har bir jabhasiga kirib oldi. Uni to'xtatish uchun ilm olish va u orqali qadriyatlar uchun miyamiz hamda qalbimizda filtr yaratishimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. А.Е. Белоусов «Пластическая реконструктивная и эстетическая хирургия». – Санкт-Петербург: ГИППОКРАТ, 1998.
2. Пластическая хирургия и реконструктивная хирургия лица. Под редакцией А.Д. Пейпла. – Москва: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2007.
3. Global Survey 2021/2022/2023: Full Report and Press Releases | ISAPS. [https://www.isaps.org/discover/about-isaps/global-statistics/global-survey-2021\(2022/2023\)-full-report-and-press-releases/](https://www.isaps.org/discover/about-isaps/global-statistics/global-survey-2021(2022/2023)-full-report-and-press-releases/).
4. O'zbekiston Respublikasining "Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari to'g'risida"gi 701-son Qonuni. <https://lex.uz/en/docs/5511879#5515949>.
5. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksi. <https://lex.uz/docs/-97664#-4914344>.
6. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi. <https://lex.uz/mact/-111453>.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA YOSHLAR SIYOSATI MASALALARI

Saydullaev Alisher Nasrullaevich

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti dotsenti

Hozirgi jadal taraqqiyot bosqichi raqamli texnologiyalar bilan belgilanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarlarining keng qo'llanilishi jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy tuzilmasiga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

2015 yilda United Nations tomonidan qabul qilingan 2030 yilgacha bo'lgan Barqaror rivojlanish kun tartibi global taraqqiyotning insonparvar modelini belgilab berdi. Ushbu hujjatda iqtisodiy o'sish ijtimoiy adolat va ekologik muvozanat bilan uyg'un holda ta'minlanishi lozimligi ta'kidlangan.

Yoshlar global o'zgarishlarning asosiy ishtirokchisi sifatida raqamli muhitda faol harakat qilmoqda. Shu sababli raqamlashtirish va barqaror rivojlanish masalalarini yoshlar siyosati hamda inson huquqlari nuqtai nazaridan o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

Raqamlashtirish - bu jamiyat hayotining barcha sohalariga raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali samaradorlikni oshirish jarayonidir. Bu jarayon quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- elektron davlat xizmatlari;
- raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat;
- onlayn ta'lim platformalari;
- masofaviy mehnat tizimi;
- sun'iy intellekt va avtomatlashtirish.

Raqamli texnologiyalar mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyatini berib, shaffof boshqaruvni ta'minlaydi. Biroq texnologiyalardan foydalanish imkoni barcha uchun teng emas. Bu holat raqamli tengsizlik muammosini keltirib chiqaradi.

Barqaror rivojlanish tushunchasi iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatni saqlashni anglatadi. Yoshlar esa bu jarayonning strategik resursi hisoblanadi.

United Nations tomonidan ilgari surilgan "Barqaror rivojlanish maqsadlari" yoshlarning ta'lim, bandlik va teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ustuvor vazifa sifatida belgilaydi.

Ma'lumki yoshlar siyosati quyidagi vazifalarni qamrab oladi:

- ta'lim va kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish;
- raqamli savodxonlikni oshirish;
- innovatsion tadbirkorlikni rag'batlantirish;
- fuqarolik ishtirokini kengaytirish.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida yoshlar uchun yangi ish o'rinlari yaratish va innovatsion g'oyalarni amalga oshirish orqali barqaror taraqqiyotga hissa qo'shmoqda.

Inson huquqlari universal va ajralmas qadriyat sifatida e'tirof etilgan. 1948 yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" xalqaro huquqiy tizimning asosini tashkil etadi.

Raqamli muhitda inson huquqlari quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- so'z va fikr erkinligi;
- axborot olish huquqi;
- shaxsiy hayot daxlsizligi;
- ma'lumotlarni himoya qilish;
- tenglik va kamsitishdan himoya.

Shu bilan birga, internet muhitida kiberjinoyatchilik, axborot manipulyatsiyasi va shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy tarqalishi kabi tahdidlar mavjud. Bu esa raqamli huquqlarni huquqiy jihatdan mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi.

UNESCO tahlillariga ko'ra, dunyo aholisining muayyan qismi hali ham barqaror internetga ega emas. Bu holat ta'lim va iqtisodiy imkoniyatlarni cheklaydi.

Raqamli tengsizlik quyidagi omillar bilan bog'liq:

- hududiy infratuzilma farqi;
- iqtisodiy imkoniyatlar;
- gender tafovutlari;
- ta'lim darajasi.

Muammoni hal qilish uchun davlatlar tomonidan raqamli infratuzilmani kengaytirish, ta'lim dasturlarini modernizatsiya qilish va aholining barcha qatlamlari uchun teng sharoit yaratish talab etiladi.

World Bank tadqiqotlari raqamli ko'nikmalarga ega yoshlar iqtisodiy o'sishni jadallashtirishini ko'rsatadi. Shu sababli kelgusida yoshlar siyosati quyidagi ustuvor yo'nalishlarga e'tibor qaratishi lozim:

- sun'iy intellekt va IT ta'limi;

- kiberxavfsizlik madaniyati;
- startap loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash;
- raqamli huquqiy savodxonlikni oshirish.

Raqamli muhitda faol yosh avlod shakllanishi barqaror jamiyat qurishning muhim sharti hisoblanadi.

Global raqamlashtirish barqaror rivojlanish jarayonlarini tezlashtiruvchi omil hisoblanadi. Biroq texnologiyalar inson manfaatiga xizmat qilishi uchun huquqiy kafolatlar va ijtimoiy adolat ta'minlanishi zarur. Yoshlar salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish, ularning huquqlarini himoya qilish va teng imkoniyatlar yaratish barqaror taraqqiyotning strategik shartidir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, raqamli transformatsiya va inson huquqlarini uyg'unlashtirish orqali adolatli, innovatsion va barqaror jamiyat barpo etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Caidov A. "Raqamli transformatsiya sharoitida O'zbekiston qonunchiligi va inson huquqlarini himoya mexanizmlari" T. 2020
2. Dustyorova S.N. Yoshlar siyosati va ularning davlat siyosatidagi o'rni, ustuvor yo'nalishlar tahlili. T.2022
3. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – 2015.
4. United Nations. Universal Declaration of Human Rights. – 1948.
5. Zamonaviy raqamli iqtisodiyot va yoshlar siyosati bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.

RAQAMLI TEXNOLOGIYA MUHITIDA O'SPIRINLIK DAVRI VAKILLARIDA IMPOSTER SINDROMINING YUZAGA KELISHI

Nilufarxon Yuldasheva Sherqo'zi qizi
Renessans ta'lim universiteti v.b dotsenti, PhD
e-mail: nilufary660@gmail.com

Raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi va ijtimoiy media platformalarining o'spirinlarning kundalik hayotiga chuqur kirib borishi, yoshlar orasida o'zini baholash, muvaffaqiyatni qabul qilish va psixologik holatni shakllantirishda yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shunday muammolardan biri imposter sindromidir.

Imposter sindromining o'spirinlarda yuzaga kelishi, faqat shaxsiy muvaffaqiyatlarni baholash bilan bog'liq emas, balki ularning psixologik holatiga, stressga, o'ziga bo'lgan ishonchsizlikka va motivatsiya pasayishiga ham ta'sir qiladi. Raqamli texnologiyalar, xususan ijtimoiy media, yoshlarning o'zlarini boshqalar bilan solishtirish va doimiy ravishda muvaffaqiyatni ko'rsatish ehtiyojini kuchaytiradi.

Imposter sindromi (yoki imposter fenomeni) psixologik holat sifatida 1978-yilda psixologlar Paulin Klens va Suzanna Aymes tomonidan ta'riflangan bo'lib, bu sindrom o'z muvaffaqiyatlarini tasodifiy yoki "yolg'on" deb hisoblash, shuningdek, o'zini haqiqiy muvaffaqiyatga erishgan deb his qilmaslikni o'z ichiga oladi⁹. S.Mulangi va R.Jagsi kabi tadqiqotchilar, o'spirinlar orasida imposter sindromi rivojlanishining sababi sifatida ijtimoiy taqqoslashni va o'zlarini boshqalar bilan solishtirishni ko'rsatganlar¹⁰. Shuningdek, raqamli texnologiyalar, ayniqsa ijtimoiy media platformalari, bu jarayonni yanada kuchaytiradi, chunki yoshlar doimiy ravishda boshqalarning muvaffaqiyatlarini ko'rishadi va bu ular uchun raqobat va taqqoslashni yanada oshiradi¹¹.

⁹ Clance, P. R., & Imes, S. A. (1978). The imposter phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, research & practice*, 15(3), 241.

¹⁰ Mullangi, S., & Jagsi, R. (2019). Imposter syndrome: treat the cause, not the symptom. *Jama*, 322(5), 403-404.

¹¹ Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R., & Halliwell, E. (2015). Social comparisons on social media: The impact of Facebook on young women's body image concerns and mood. *Body Image*, 13, 38-45.

Bundan tashqari, imposter sindromining o'spirinlar orasida keng tarqalganligi, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy mediadagi taqqoslashning ularning o'ziga bo'lgan ishonchga, motivatsiya va psixologik salomatlikka qanday ta'sir ko'rsatishi haqida ham ko'plab tadqiqotlar mavjud. Chou va Edge (2012) o'zlarining tadqiqotlarida, ijtimoiy media platformalari, ayniqsa Instagram va Facebook kabi vizual tarmoqlarda, yoshlarning o'zlarini boshqalar bilan solishtirishni kuchaytirishini va ularning o'z muvaffaqiyatlariga ishonmasliklarini oshirganini aniqladilar¹².

Imposter sindromining psixologik xususiyatlari ham keng o'rganilgan. O'spirinlar orasida imposter sindromining rivojlanishi, ularning stress darajasini oshiradi, o'ziga bo'lgan ishonchni pasaytiradi va motivatsiyani kamaytiradi¹³. Seligman va Bandura kabi psixologlar, o'ziga bo'lgan ishonch va muvaffaqiyatni baholashning psixologik salomatlikka ta'sirini tadqiq etganlar va o'z-o'ziga ishonchsizlikning motivatsiya va umumiy farovonlikka salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatganlar¹⁴.

Raqamli muhitda imposter sindromining yuzaga kelishi bir qator psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, bu omillar yoshlarning o'zini past baholashiga, muvaffaqiyatlarini inkor etishlariga va o'zlarini "haqiqiy emas" deb his qilishlariga sabab bo'ladi.

Birinchi psixologik omil – ijtimoiy taqqoslash. O'spirinlar o'zlarini doimiy ravishda boshqalar bilan taqqoslashadi, ayniqsa ijtimoiy media platformalarida. Ijtimoiy taqqoslash nazariyasiga ko'ra, insonlar o'zlarini boshqalar bilan solishtirgan holda o'zini baholashadi, bu esa o'ziga bo'lgan ishonchsizlikni kuchaytiradi va imposter sindromining rivojlanishiga olib keladi.

Ikkinchi psixologik omil – muvaffaqiyatni tashqi omillarga bog'lash. O'spirinlar o'z muvaffaqiyatlarini ko'pincha tasodifiy omillar yoki baxtga bog'lashadi, bu esa ularning o'z muvaffaqiyatlariga ishonchni yo'qotishlariga olib keladi. Raqamli muhitda, xususan, onlayn platformalarda taqdim etilgan muvaffaqiyatlar ko'pincha ko'rsatilgan, tahrirlangan yoki manipulyatsiya qilingan materiallarga asoslangan bo'lishi mumkin. Bu holat o'spirinlarni o'z muvaffaqiyatlarini haqiqiy deb his qilishdan to'sadi va ular o'zlarini "aldangan" deb hisoblashadi.

Uchinchi omil – doimiy muvaffaqiyatni ko'rsatish va raqobat. Raqamli texnologiyalar muhitida, ayniqsa ijtimoiy media orqali muvaffaqiyatlar va yutuqlarni doimiy ravishda ko'rsatish va baham ko'rish ehtiyoji o'spirinlarda raqobatni kuchaytiradi. Bu raqobat, o'spirinlarni o'zlarini boshqalar bilan solishtirib, o'z muvaffaqiyatlarini yuqori baholashga olib keladi.

To'rtinchi psixologik omil – stress va muvaffaqiyatdan qo'rqish. O'spirinlar uchun ijtimoiy mediadagi muvaffaqiyatga doimiy ravishda intilish va boshqalarning muvaffaqiyatlarini ko'rsatishdan qo'rqish, o'zini haqiqiy deb his qilishning qiyinlashishiga olib keladi. Buning natijasida, ular o'z muvaffaqiyatlarini tasodifiy deb hisoblaydilar va o'zlarini "aldangan" deb his qilishadi.

Beshinchi omil – o'zini yomon his qilish va xavotir. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy media o'spirinlarga boshqalar tomonidan boshqarilgan tasavvurlarni shakllantirishga yordam beradi, bu esa ularni o'zlariga bo'lgan salbiy qarashlarni kuchaytiradi. O'spirinlar o'zlarini doimiy ravishda boshqalarning yuksak muvaffaqiyatlari bilan solishtirib, o'zlarini "yolg'on" muvaffaqiyatga erishgan deb his qilishadi.

Bu omillarni tahlil qilish, imposter sindromining psixologik sabablari va uning oldini olish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar muhitida o'spirinlarda imposter sindromining oldini olish va uni kamaytirish uchun quyidagi tavsiyalarni kiritish muhimdir:

1. O'spirinlarga imposter sindromining ta'sirini kamaytirish uchun psixologik maslahatlar va qo'llab-quvvatlash tizimlarini joriy qilish zarur. Bu tizimlar, o'spirinlarga o'z muvaffaqiyatlarini haqiqiy deb his qilishni o'rgatish va ularni doimiy ravishda boshqalar bilan taqqoslashdan saqlanishga yordam berishi mumkin.

¹² Chou, H. T. G., & Edge, N. (2012). "They are happier and having better lives than I am": The impact of using Facebook on perceptions of others' lives. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(2), 117-121

¹³ Clance, P. R. (1985). The impostor phenomenon. *New Woman*, 15(7), 40-43.

¹⁴ Seligman, M. E. P. (1990). *Learned optimism: How to change your mind and your life*. Knopf.

2. O'spirinlarga o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va imposter sindromining oldini olish uchun maktablar va o'quv muassasalarida maxsus pedagogik dasturlarni ishlab chiqish lozim. Bu dasturlar yoshlarni ijtimoiy media va raqamli platformalarda o'z muvaffaqiyatlarini boshqalar bilan solishtirishdan ko'ra, o'zlarining haqiqiy erishgan yutuqlarini qadrlashga o'rgatishi kerak.

3. Raqamli texnologiyalarni ijobiy tarzda ishlatish uchun o'spirinlarni ongli ravishda ta'lim berish zarur. Ularni ijtimoiy media platformalaridan muvaffaqiyatlarini ko'rsatish va boshqalar bilan taqqoslashda ehtiyotkorlik bilan foydalanishga rag'batlantirish lozim. Yoshlarni, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda doimiy muvaffaqiyatni ko'rsatishning riyokorona va manipulyatsiya qilingan bo'lishi mumkinligini tushunishga o'rgatish kerak. Bu, ularning o'z muvaffaqiyatlarini haqiqiy deb his qilishlariga yordam beradi.

4. O'spirinlarga muvaffaqiyatni tashqi omillarga, baxtga yoki tasodifga bog'lashdan ko'ra, ularning o'z salohiyati va mehnatiga asoslangan muvaffaqiyatlarini qadrlashni o'rgatish lozim. O'z muvaffaqiyatlarini ichki resurslar va qobiliyatlar bilan bog'lash, o'spirinlarga o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirishga yordam beradi.

5. Raqobatni sog'lom tarzda, o'z-o'zini rivojlantirish va shaxsiy yutuqlarni qadriga yetish orqali yo'naltirish kerak. O'spirinlar uchun, raqobat o'zlarini yaxshilash, yangi mahoratlarni o'rganish va shaxsiy maqsadlariga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak. Ular o'z muvaffaqiyatlarini boshqalar bilan taqqoslashni to'xtatib, o'z yo'lini topishga va o'z yutuqlarini qadrlashga o'rganishlari zarur.

6. Oila va jamiyatning yoshlarning psixologik holatiga ta'siri katta ahamiyatga ega. O'spirinlar, o'zlarining muvaffaqiyatlari va yutuqlari haqida oila va yaqinlaridan ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi fikrlar olishlari kerak. Oila, yoshlarni o'z muvaffaqiyatlarini qadrlash va salbiy taqqoslashlardan saqlanishga o'rgatishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, imposter sindromi o'spirinlar orasida raqamli texnologiyalar muhitida keng tarqalgan psixologik holat bo'lib, ularning o'zini past baholashiga va o'z muvaffaqiyatlarini inkor etishiga olib keladi. Biroq, yuqorida keltirilgan tavsiyalarni amalga oshirish orqali o'spirinlarning psixologik salomatligini yaxshilash va imposter sindromini kamaytirish mumkin. Bu tavsiyalar, yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, muvaffaqiyatlarini haqiqiy deb his qilish va ijtimoiy media muhitida sog'lom ravishda rivojlanishlariga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Clance, P. R., & Imes, S. A. (1978). The imposter phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, research & practice*, 15(3), 241.
2. Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140.
3. Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R., & Halliwell, E. (2015). Social comparisons on social media: The impact of Facebook on young women's body image concerns and mood. *Body Image*, 13, 38-45.
4. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman and Company.
5. Chou, H. T. G., & Edge, N. (2012). "They are happier and having better lives than I am": The impact of using Facebook on perceptions of others' lives. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(2), 117-121.
6. Seligman, M. E. P. (1990). *Learned optimism: How to change your mind and your life*. Knopf.
7. Mullangi, S., & Jagsi, R. (2019). Imposter syndrome: treat the cause, not the symptom. *Jama*, 322(5), 403-404.

**JADIDLAR ILMIY MEROSINI O'RGANISHDA RAQAMLI
TEXNOLOGIYALARNING YOSHLAR MA'NAVIY TAFAKKURINI
RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI**

Murodov Adham Ilhom O'g'li

"Tashkent International University"

xalqaro universiteti, "Ijtimoiy fanlar va ta'lim" kafedrası

p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.,

E-mail: adhammurodov05@gmail.com

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari sharoitida milliy-ma'naviy merosni asrab-avaylash, uning qadriyatlarini saqlash va yosh avlod ongiga singdirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, milliy merosning yoshlar tomonidan chuqur anglanishi faqat kitob va an'anaviy dars shakllari orqali emas, balki zamonaviy texnologiyalar yordamida amalga oshirilganda samarali bo'ladi. Xususan, jadidchilik harakati namoyandalarning ilmiy va ma'rifiy merosi milliy uyg'onish, erkin tafakkur, mustaqil fikrlash va ijtimoiy taraqqiyot g'oyalari o'zida mujassam etgan bebaho manbadir. Bu meros nafaqat tarixiy hujjat sifatida, balki pedagogik va ma'naviy-resurs sifatida ham katta ahamiyatga ega.

Zamonaviy yoshlar "raqamli avlod" sifatida axborot va bilimlarni asosan elektron manbalar orqali qabul qiladi. Shu sababli, jadidlar ilmiy va ma'rifiy merosini ularga yetkazishda raqamli texnologiyalar muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Elektron kutubxonalar, raqamlashtirilgan arxivlar, interaktiv platformalar, videodarslar va multimedia loyihalari yoshlarni nafaqat tarixiy ma'lumot bilan tanishtiradi, balki ularning ma'naviy tafakkuri, milliy g'ururi va erkin fikrlash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Shu bois, milliy-ma'naviy merosni o'rganish jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash nafaqat ilmiy va pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Bu jarayon yoshlarning tarixiy xotirasi, madaniy ong va milliy o'zlikni anglash darajasini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada jadidlar ilmiy-merosini zamonaviy yoshlar ongiga yetkazishda raqamli texnologiyalarning roli va pedagogik-psixologik ahamiyati tahlil qilinadi.

Jadidlar – Turkiston ijtimoiy-ma'rifiy hayotida tub burilish yasagan ziyolilar bo'lib, ular ta'lim, matbuot, adabiyot va teatr orqali milliy ongni uyg'otishga harakat qilganlar. Xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat kabi ma'rifatparvarlar ilm-fan va tarbiya orqali jamiyatni isloh qilish g'oyasini ilgari surganlar.

Ularning ilmiy merosi – darsliklar, publitsistik maqolalar, dramatik asarlar va ma'rifiy risolalar – bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Masalan, Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari yoshlar tarbiyasining nazariy asoslarini belgilab bergan[1]. Fitrat asarlarida esa milliy o'zlikni anglash va mustaqil tafakkur masalalari chuqur yoritilgan[2].

Raqamli texnologiyalar jadidlar merosini keng jamoatchilikka yetkazishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron kutubxonalar, raqamlashtirilgan arxiv materiallari, onlayn platformalar va multimedia loyihalar yoshlarning jadidlar asarlari bilan erkin tanishishiga xizmat qilmoqda. Masalan, Ziyonet ta'lim portali hamda Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron fondlari orqali ko'plab tarixiy va adabiy manbalarga kirish imkoniyati mavjud.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar jadidlar merosini interaktiv shaklda o'rganish imkonini beradi. Virtual taqdimotlar, videodarslar, podkastlar va hujjatli filmlar yoshlarning qiziqishini oshirib, tarixiy shaxslar faoliyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bu jarayon nafaqat bilim berish, balki yoshlarning ma'naviy tafakkuri, milliy g'ururi va tarixiy xotirasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi[3].

Biroq, jadidlar merosini raqamlashtirish jarayonida ilmiylik, manbalar ishonchliligi va tarixiy haqiqatni saqlash masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur. Aks holda, noto'g'ri talqin va yuzaki yondashuvlar ma'naviy merosning asl mazmunini buzishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Jadidlar ilmiy merosi milliy uygʻonish va maʼrifatparvarlik gʻoyalarining muhim manbai hisoblanadi. Uni yoshlar ongiga singdirishda raqamli texnologiyalar samarali va zamonaviy vosita sifatida xizmat qilmoqda. Elektron resurslar, onlayn platformalar va multimedia shakllari orqali jadidlar asarlarini keng targʻib qilish yoshlarning tarixiy ongini, maʼnaviy tafakkurini va milliy oʻzligini mustahkamlashga yordam beradi. Shu bois jadidlar merosini raqamlashtirish va uni taʼlim jarayoniga integratsiya qilish bugungi kunning dolzarb maʼnaviy-maʼrifiy vazifalaridan biri sifatida eʼtirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1992.
2. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2000.
3. Qosimov B. Jadidchilik harakati tarixi. – Toshkent: Sharq, 2004.
4. Murodov A.I. jadidlar ilmiy merosi asosida pedagogika oliy taʼlim tashkilotlari talabalarining kasbiy koʻnikmalarini rivojlantirish / p.f.f.d. (PhD) diss. T. 2023

GLOBAL RAQAMLASHUV DAVRIDA YOSHDAR SIYOSATINI AMALGA OSHIRISHDA AFFILIATSIYA MOTIVATSIYASINING TUTGAN OʻRNI

Norkulova Nargiza Tashpulatovna,

psixologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD),
“Tashkent International University” xalqaro universiteti
“Ijtimoiy fanlar va taʼlim” kafedrasida dotsenti,
E-mail: nargiza.norkulova@mail.ru

Bugungi global raqamlashtirish sharoitida yangicha fikrlaydigan, fuqarolik jamiyatini qurishda mamlakat ravnaqiga hissa qoʻsha oladigan, oʻz kasbining sir asrorlarini puxta egallagan mutaxassislarni etkazib berish uzluksiz taʼlim tizimi oldida turgan eng muhim masalalardan biridir. Buning uchun oʻquv jarayonini samaradorligini oshirish lozim. Bu vazifani bajarishga kirishishdan oldin nafaqat anʼanaviy pedagogik usullardan foydalanib darsni tashkil etish, balki dunyo tajribasiga ham nazar tashlash, ulardan oʻzimizga maqbullarini olib, milliy taʼlim tizimiga moslashtirish orqali darslarni yanada qiziqarli oʻtish, hozirgi kun oʻqituvchilarini mustaqil oʻquv jarayoniga jalb etish, ularning oʻzaro hamkorlikda oʻqishlarini taʼminlash, oʻqituvchilarda jamoa boʻlib ishlay bilish qobiliyatini rivojlantirish, raqobatbardosh jamoadan faqatgina oʻz bilimlari va jamoa aʼzolarining oʻzaro ahilligi va madaniyatligi bilangina gʻolib chiqishlari mumkinligini uqtirish lozimligi hozirgi kunda hech kimga sir emas.

Keyingi paytlarda zamonaviy taʼlimning, yaʼni psixolog va pedagoglarni jiddiy oʻylantirib kelayotgan muammo, u ham boʻlsa hozirgi kun pedagoglarida maktab faoliyatiga boʻlgan motivatsiyani oshirish masalasidir.

Motivatsiya muammosi shaxs tuzilishida muhim ahamiyatga ega boʻlib, inson xulq-atvori va faoliyatini tushuntirib berishda qoʻllaniladigan asosiy tushuncha hisoblanadi. Shulardan muhimi affiliatsiya (ing. to affiliate – birlashtirmoq, birlashmoq, insonni boshqa odamlar davrasida boʻlishga intilishi) motividir. Affiliatsiya motivi shaxs ehtiyojlari ierarxiyasining eng yuqori darajasiga mansub boʻlib, u shaxs tabiatining fundamental va bazaviy motivi hisoblanadi va eng muhim xususiyatlaridan biri insonlarning oʻzaro bir-birlari bilan taʼsiri doirasidagina rivojlanadi.

Affiliatsiya ehtiyoji deganda odamlar bilan ijobiy aloqa oʻrnatish, saqlab qolish va mustahkamlash tushuniladi. Ushbu ehtiyoji bor shaxs, nafaqat odamlarga intilib, ijobiy emotsional muloqotdan bahra oladi, balki insoniy munosabatlar doirasida uni muhim hayotiy maʼno sifatida qabul qiladi. Baʼzida esa bu ehtiyoj shunchalik ahamiyatga molik boʻlib qoladiki, boshqa ehtiyojlardan ustunroq turadi. Chunki affiliatsiya motivatsiyasi - muloqotga intilish, bilishga intilish, oʻz-oʻzini taʼkidlash, manfaatli hamkorlikka intilish kabi maqsadlar, ehtiyojlar, motivlar majmuidan iborat boʻlib, ular oʻqituvchi va oʻquvchini oʻquv faoliyati davomida aqliy, anglanilgan muloqot jarayoniga oʻtishga undaydi. Bu esa hozirgi kun yoshlarida soʻzlashuv nutqi

malakalarining shakllanishiga olib keladi. Ayniqsa, pedagogik kasb egalari uchun affiliatsiya motivining shakllanganlik darajasi birinchi darajali masalalardan biriga aylanishi kerak, chunki affiliativ o‘zaro ta’sir engillik, ishonch uyg‘ota olish, o‘zaro tushunish va jalb qila olish, odamlarni birlashtira olish kabi xarakteristikalarini o‘z ichiga qamrab oladi.

O‘zbekiston yoshlarida affiliatsiya motivini ijtimoiy-psixologik tomonlarini yoritib beruvchi aniq ilmiy tadqiqot ishlari deyarli mavjud emas. Bu holat mamlakatimiz sharoitida yoshlarda, xususan, pedagog yoshlarida affiliativ motivatsiyani psixologik tabiatini o‘rganish va shunga mos tarzda ta’lim-tarbiya dasturlarini, ijtimoiy-psixologik trening dasturlarini ishlab chiqilishini **dolzarb ilmiy muammo** sifatida namoyon etadi.

Affiliatsiya motivini talabalarda to‘g‘ri shakllantirish bizga o‘z ish joyida kommunikativ kompetentlikka ega bo‘lgan, shu jumladan fuqarolik jamiyatini barpo etishda o‘z hissasini qo‘shuvchi mutaxassis kadrlarni tayyorlab berish imkonini beradi. Affiliatsiya motivini yoshlarimizda shakllantirishga ta’sir etuvchi bir nechta omillar haqida aytib o‘tish joiz.

1. Affiliatsiya motivi, ayniqsa affiliativ xulq-atvorning namoyon bo‘lishi bolalikdan oiladagi o‘zaro munosabatlar xilma-xilligi (stili)ga bog‘liq bo‘ladi.

2. Affiliatsiya nisbatan ehtiyoj universal hisoblanib, yosh, gender, etnik mansublikdan qat’iy nazar barcha insonlarga xos bo‘ladi, lekin uning xarakteri va mazmuni shaxs tarbiyasi, ijtimoiylashuv sharoitlaridan kelib chiqqan holda farqlanadi.

3. Tinglovchilarda professional kasb egallash davrida o‘qitish motivatsiyalari bilan birgalikda affiliatsiya va muvaffaqiyatga erishish motivatsiyalarining uyg‘unlikda olib borilishi ijtimoiy xulq mustahkamlanishiga erishish orqali kommunikativ jihatdan bilimdon (kompetent) mutaxassis etishtirib berishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

4. Shunday qilib, ushbu motivatsiyani amaliyotda pedagogik kadrlarda hamda talabalarda shakllantirish uchun ta’limning interaktiv usul va shakllari, maxsus vaziyatli topshiriqlar, talaba muvaffaqiyatining individual xaritasi kabi o‘z ichiga multimedial, attraktsiya va boshqa texnik usullarni qamrab oluvchi kopleks pedagogik vositalardan foydalanishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh. O‘zbekiston Respublikasining saylangan Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan ma’ruzasi // Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T., 2016 yil 7 dekabr.

2. Tulenova G.J. Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishda ma’naviy omilning roli. Fal.fan.dok. O‘zMU. – T., 2006. – 317b.

3. Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь \В.Б. Шапарь, В.Е.Россоха, О.В. Шапарь; под общ.ред.В.Б. Шапаря. – Изд.3-е – Ростов н\Д.: Феникс, 2007.-с-43.

4. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность, т.1. СПб.: Питер – 2003. – С. 347-370.

5. Buunk B. Affiliation and helping interactions within organizations: a critical analysis of the role social support with regard to occupation stress. \ inStroebe W., Hewstone M. European Review of Social Psychology, – Chichester: John Wiley, 1990, 1, p. 293-322.

ТРАНСФОРМАЦИЯ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ И МЕХАНИЗМЫ ВОВЛЕЧЕНИЯ

Хахлина Екатерина Александровна
Tashkent International University
кафедра «Социальные науки и образование»,
кандидат психологических наук PhD,
ekhakhlina@gmail.com

Современная молодежь, формирующаяся в эпоху развития цифровых технологий, определяемая в терминах американского эксперта в образовании М. Пренски как «цифровые аборигены» (*digital natives*), воспринимает цифровое пространство не как инструмент, а как естественную среду обитания. Для системы образования это означает необходимость смены привычных методов работы: от информирования к созданию экосистемы цифрового участия. Исходя из теории культурно-исторического развития Л. С. Выготского [1], высшие психические функции формируются через использование внешних стимулов-орудий, в XXI веке ими становятся интерфейсы и алгоритмы. В связи с этим, можно сделать выводы, что, цифровая среда молодежной политики становится пространством не только социального, но и личностного развития.

Мотивационные механизмы молодежной политики: от стимула к самоактуализации

В эпоху цифровых технологий ключевой задачей молодежной политики становится преодоление «гражданской апатии». Это можно реализовать через активацию внутренних психологических ресурсов, через грамотную мотивацию, повышение личностной активности. Эффективность вовлечения молодежи напрямую зависит от того, насколько цифровые инструменты способны удовлетворить базовые и высшие потребности личности. По теории самодетерминации, разработанной Э. Деси и Р. Райаном [2], долгосрочная вовлеченность в деятельность возможна только при условии перехода от внешней мотивации к внутренней. Такой переход реализуется через удовлетворение трех основных потребностей:

- Автономия: молодежь стремится быть субъектом собственной деятельности. Цифровые платформы особо эффективны, когда они дают пользователю право выбора траектории участия, когда человек чувствует, что жизнь принадлежит ему и все под его контролем;

- Компетентность: опора на теорию мотивации достижения показывает, что цифровая активность поддерживается через осознание роста собственных умений и навыков. Элементы геймификации выступают как объективные маркеры признания. Программы или игры, в которых постепенно повышаются уровни сложности, наиболее востребованы, особенно в ситуации социальной оценки и поддержки в группах. Это часто наблюдается в сетевых играх, социальных приложениях и соцсетях.

- Связанность: формирование «цифровых референтных групп» позволяет молодежи чувствовать причастность к масштабным процессам, удовлетворяя потребность в аффилиации, то есть стремлении человека быть в обществе, потребности в дружеских, доверительных отношениях.

Таким образом цифровая среда помогает молодежи удовлетворять базовые потребности, развивать личностные и коммуникативные качества, получать социальное признание. Поэтому перспективно создавать экосистемы цифрового участия.

Цифровая среда как пространство самоактуализации

Высшим уровнем вовлеченности в деятельность выступает потребность в самоактуализации, разработанная и описанная в теориях А. Маслоу [5]. Для современной

молодежи цифровые технологии — это неограниченные возможности, расширяющие границы личности. Самоактуализация в цифровой среде реализуется через:

- Творческий вклад: создание уникального контента и ИТ-решений.
- Поиск смыслов: переход от потребления к решению глобальных задач (киберволонтерство, глобализация в образовательной среде).
- Состояние «потока»: согласно М. Чиксентмихайи [6], это состояние возникает, когда сложность цифровой задачи идеально соответствует уровню навыков участника, обеспечивая глубокое погружение в деятельность. Состояние «потока» помогает ощутить полное единение с деятельностью и ситуацией.

Таким образом, цифровая среда может помочь личности реализовывать себя и стремиться к самоактуализации. Чему свидетельствует появление новых профессий в цифровом пространстве.

Цифровая идентичность и задачи социализации

Как известно, юношеский возраст — это период активного поиска идентичности. Э. Эриксон [7] подчеркивал, что успешное разрешение кризиса идентичности возможно только в ситуации признания обществом вклада молодого человека. Когда молодежная политика предлагает привлекательные цифровые роли (разработчик программ, лидер мнений, инноватор и т.д.), это способствует переходу личности из состояния «диффузии» к «достигнутой идентичности» по классификации Дж. Марсиа [4]. Иначе потребность в самоидентификации будет реализована в деструктивных интернет-сообществах.

Психологическая безопасность и цифровые риски

Трансформация молодежной политики неизбежно сталкивается с проблемой психологического благополучия и рисков. Исследования К. Янг [8] указывают на формирование интернет-аддикций, он также разработал систему диагностики ключевых признаков аддикции и классифицировал типы патологической зависимости от сети. Кибераддикция связана со стремлением бесконтрольного нахождения в сети интернета. Эффективная цифровая политика должна не просто подстраиваться под «клиповое мышление», а развивать критическое мышление, переводя пользователя из позиции пассивного участника в позицию активного создателя (prosumer), что соответствует принципу ведущей деятельности (А. Н. Леонтьев). Деятельностный подход А. Н. Леонтьева [3] говорит о том, что личность формируется в деятельности. Следовательно, противодействие рискам заключается в переориентации молодежи с пассивного «скроллинга» на активное созидание контента.

Таким образом, успешная молодежная политика в эпоху цифровизации — это «личностно-центрированная» модель. Ориентация на внутреннюю мотивацию, поддержку идентичности и стремление к самоактуализации позволяет превратить цифровые инструменты из каналов связи в катализаторы развития человеческого потенциала, что будет способствовать минимизации рисков эмоциональной депривации и снижению цифровой тревожности.

Список литературы

1. Выготский Л. С. Психология развития человека – М.: Эксмо, 2005. – 1136 с.
2. Деси Э. Л. Самодетерминация и внутренняя мотивация в поведении человека – М.: Ин-т психологии РАН, 2018. – 412 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Марсиа Дж. Е. Статусы эго-идентичности: теория и методы исследования // Психология самосознания: хрестоматия – Самара: Бахрах, 2003. – С. 543–562.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2019. – 400 с.
6. Чиксентмихайи М. Поток: Психология оптимального переживания – М.: Альпина нон-фикшн, 2021. – 461 с.
7. Эриксон Э. Г. Идентичность: юность и кризис – М.: Прогресс, 2006. – 352 с.
8. Young K. S. Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder // CyberPsychology & Behavior. – 1998. – Vol. 1, No. 3. – P. 237–244.

9. Deci E. L. & Ryan R. M. (2000). The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.

YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING ISHTIROKI

Tursunova Malika Baxtiyor qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston
milliy pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi”
kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD

Raqamli iqtisodiyot sharoitida yoshlar jamiyatning eng faol qatlamiga aylanmoqda. O‘zbekistonda yoshlarni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi. Xususan, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan tashabbuslar yoshlarning ta’lim olishi, kasb egallashi va zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirishiga xizmat qilmoqda.¹⁵

Yoshlar siyosati va raqamli texnologiyalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik bugungi kunda alohida ilmiy tadqiqot obyekti sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Yoshlar siyosatining institutsional asoslari.

O‘zbekistonda yoshlar bilan ishlash tizimi takomillashib, O‘zbekiston yoshlar ittifoqi yoshlarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlovchi muhim institut sifatida faoliyat yuritmoqda¹⁶. Shuningdek, raqamli rivojlanish sohasida Raqamli texnologiyalar vazirligi tomonidan IT-ta’limni kengaytirish va yoshlarni zamonaviy kasblarga yo‘naltirish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda¹⁷.

Innovatsion faoliyatni rivojlantirishda IT Park Uzbekistan muhim rol o‘ynab, yosh startapchilar uchun qulay muhit yaratmoqda¹⁸.

Raqamli kompetensiyalar va yoshlar. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli kompetensiyalar yoshlarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omildir¹⁹. Raqamli savodxonlik, dasturlash ko‘nikmalari va axborot xavfsizligi bo‘yicha bilimlar zamonaviy yosh avlod uchun zaruriy talabga aylangan. Biroq hududiy infratuzilmaning notekis rivojlanishi va kiberxavfsizlik madaniyatining yetarli darajada shakllanmaganligi muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Yoshlar siyosati va raqamli transformatsiya jarayonlari o‘zaro integratsiyalashgan holda samaradorlikni ta’minlaydi. Raqamli kompetensiyalarni erta yoshdan shakllantirish uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi. Institutsional qo‘llab-quvvatlash yoshlarning innovatsion faolligini oshiradi. Hududiy raqamli tafovutni kamaytirish barqaror rivojlanishning muhim shartidir.

1. Maktablarda majburiy raqamli savodxonlik modullarini joriy etish.
2. Qishloq hududlarida bepul IT-markazlar tashkil etish.
3. Yosh startaplar uchun grant va soliq imtiyozlarini kengaytirish.
4. Kiberxavfsizlik bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlarini ishlab chiqish.
5. Yoshlarning raqamli faolligini baholovchi milliy indikatorlar tizimini yaratish.

Xulosa. Yoshlar siyosati va raqamli texnologiyalar o‘zaro bog‘liq jarayonlar bo‘lib, mamlakatning innovatsion taraqqiyotini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Raqamli ko‘nikmalarga ega yoshlar jamiyatning intellektual salohiyatini oshiradi va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

¹⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev nutqlari va farmonlari. – Toshkent, 2022.

¹⁶ O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016.

¹⁷ Raqamli rivojlanish strategiyasi materiallari. – Toshkent, 2023.

¹⁸ IT Park Uzbekistan rasmiy hisobotlari, 2024.

¹⁹ Perrenoud P. Key Competencies for the 21st Century. – Geneva, 2004.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev nutqlari va farmonlari. – Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonuni, 2016.
3. Raqamli rivojlanish strategiyasi materiallari. – Toshkent, 2023.
4. IT Park Uzbekistan rasmiy hisobotlari, 2024.
5. Perrenoud P. Key Competencies for the 21st Century. – Geneva, 2004.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Shodmonova Abera Shodiyevna

Renessans ta'lim universiteti
“Pedagogika” kafedrasi katta o'qituvchisi

Mamlakat qatoriga kirishiga erishish ya'ni, uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tadbiiq etish, xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish, yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish, qolaversa, yoshlarning ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tadbiiq etish to'g'risida aytib o'tilgan.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunining qabul qilinishi bilan uzluksiz ta'lim tizimining asosi yaratildi. Binobarin, “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunning 26-moddasida o'qitish jarayoniga ilg'or, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng ko'lamda tadbiiq etish barcha turdagi ta'lim muassasalari oldidagi eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Dunyo bo'yicha rivojlangan mamlakatlarda yoshlarni ta'lim-tarbiyasiga katta e'tibor qaratilmoqda va ushbu yo'nalishlar bo'yicha davlat dasturlari qabul qilinmoqda. Bu borada respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimida tub islohotlar olib borilmoqda va ularning mazmun – mohiyatini kelajagimiz bo'lgan yosh avlodni intellektual salohiyatli, ma'naviy yetuk, jismonan baquvvat, innovatsion rivojlangan barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalalarini hal qilish tashkil etadi. Ularda erishilgan natijalar kichik maktab yoshidagi o'quvchilar tafakkur qamrovini yuksaltirishda muhim didaktik asos bo'lib, ular orqali boshlang'ich ta'lim mazmuni zamonaviy talablar asosida shakllantirishga erishilmoqda. Shu bilan birga hozirda jamiyat taraqqiyoti darajasi zamonaviy ta'limda ilm-fan va texnika-texnologiyalarning ilg'or yutuqlaridan foydalanishni ham taqozo etmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy qobiliyatini rivojlantirish masalalari yuzasidan olib borgan izlanishlarimiz natijalari ta'lim jarayonida muayyan fanlarni o'qitishda ma'lum bir ta'lim yo'nalishini amalga oshirishda innovatsion metod va texnologiyalarni ishlab chiqib, ulardan ma'lum yo'nalishlarda samarali foydalanishga mo'ljallangan ijodiy faoliyati muhitini yaratib, boshlang'ich ta'limni optimal tashkil etish kerakligini ko'rsatmoqda. Qolaversa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risidagi farmonida ayni ko'rib chiqilayotgan muammo yechimini hal qilishga doir keng imkoniyatlar yaratilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 17 iyundagi “Yoshlar-kelajagimiz” Davlat dasturi to'g'risidagi Farmonida “Zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola biladigan barkamol, maqsadga intiluvchan va serg'ayrat yoshlarni tarbiyalash mamlakatni barqaror va ildam rivojlantirishning eng muhim shartidir”, deb alohida belgilangan. Shunga ko'ra jamiyatimizdagi mehnat – haqiqiy ijod, quvonch manbai. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'quv mehnatiga ijodiy munosabat uyg'otib, mehnatning haqiqiy ijod, quvonch manbaiga aylanishiga ko'maklashishi kerak. Mental arifmetika umumta'lim

maktabining boshlang'ich bosqichida boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish, tarbiyalash va ijodiy faoliyatni rivojlantirishning majburiy sharti va tarkibiy qismi hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining turli xil usullari qolaversa, darsdan tashqari faoliyatlari orqali amalga oshiriladi. Taniqli olimlardan N.K.Krupskaya, A.S.Makarenko, A.V.Lunacharskiy, S.L.Rubinshteynlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda mehnat yoki texnologiya fani muhim o'rin egallaydi, deb hisoblaydilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z qo'llari bilan biror bir buyumni yasash, tayyorlash, o'quvchilarda ehtiyotkorlik hisini va xotirani rivojlantiradi, shu bilan bir qatorda, ma'suliyatlilik, qat'iyatlilik va sabr-toqatni o'rgatadi. Bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabda, ayniqsa, grafik insho yozishni o'rganishda yordam beribgina qolmay, keyinchalik ularning hayotida bu ko'nikmalar foydali hamda samarali bo'ladi. Texnologiya darslari boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini tasavvurini, tafakkurini badiiy va san'atni shakllantirishga rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, boshlang'ich sinf o'quvchilarining miya yarim shar kasalliklari va nutqiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun juda muhim bo'lgan nozik vosita hisoblanadi. Ijodiy yoki mahorat darslari boshlang'ich sinf o'quvchilariga nafaqat tasavvurni rivojlantirishda, balki ko'plab amaliy ko'nikmalarni ham shakllanishida yordam beradi. Masalan, bir tugmani tikish, rangli qog'ozlardan biror bir buyum yasash, nonushta tayyorlash, oilangiz va do'stlaringizga o'z qo'llaringiz bilan sovg'alar tayyorlash, bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarida rivojlanishi maqsadga muvofiq.

Ma'lumki, qiziqish o'quvchilarning emotsional bezagi biror buyum, biror faoliyatni tanlash munosabati va yo'nalishidir. Shunga ko'ra, psixologiyada qiziqishning ikki turi o'quvchilarning ta'lim jarayonida aniqlanadi: birinchisi, bevosita qiziqish, ikkinchisi esa bilvosita qiziqishdir. Har bir o'qituvchi o'z o'quvchilarida o'z faniga nisbatan bilvosita qiziqishni tarkib toptirishga harakat qiladi. Qiziqishlar orqali o'quvchilarda ta'limga faol munosabat namoyon bo'ladi. Albatta, boshlang'ich sinf o'quvchilarini qiziqishlarini va qiziqish orqali ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishda bir nechta omillar va samarali usullar mavjud bo'lib ulardan bir nechta usullarni ko'rib chiqamiz.

“Yopiq kitob” usuli- bu muayyan fan bo'yicha matn materialini qo'llanish usullaridan biri bo'lib, o'quvchilardan matnda bor ma'lumotlarni eslab qolishni, lekin munozara paytida matnni qayta bayon etmaslikni talab qiladi. Bu usul ham boshqa usullar bilan birgalikda qo'llanishni va o'quvchilar o'qishda faqat “qayta bayon etish” bilan chegaralanmasliklarini talab qiladi.

Ushbu usul boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodiy faoliyati muhitida dars mashg'ulotlarini olib borishdagi umumlashtiruvchi dars mashg'ulotlarida (interfaol o'quv mashg'ulotlarida) juda ham qo'l keladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilar uchun eng qulay va oson ishlov beradigan material bu qog'ozdir. Qog'oz mahsulotlarini ishlab chiqarish qo'llarning mushaklarining rivojlanishiga yordam beradi, o'quvchilarning ko'rish faoliyatini yaxshilaydi, uni yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun tayyorlaydi, boshlang'ich sinf o'quvchilarning estetik rivojlanishiga, ranglarni biri birlariga uyg'unlashtirishda ham o'z aql idroklariga tayanishadi.

Ayniqsa, loy (plastilin) bilan ishlash darslari (haykaltaroshlik) yoki loy plastilin yordamida biror bir buyum yasash. Haykaltaroshlik darslari boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'ziga xos bo'lmagan (bu va shunga o'xshash ish uchun zarur bo'lgan) shaxsning ijodiy fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi, ammo umumiy ahamiyatga ega. Ushbu darslar boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi, ularning dunyoqarashlarini, tasavvurlarini kengaytiradi, axloqiy g'oyalarni shakllantiradi va atrofdagi dunyoga ijodiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, loydan (plastilindan) tayyorlangan barcha mahsulotlar hayot bilan bog'liq bo'lgan xursandchiliklarni dekorativ va amaliy san'atga juda ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning ijodiy faoliyatlarini kengaytirishda va rivojlantirishda sayohat o'yinlari alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ular geografik, tarixiy, o'lkashunoslik xarakteriga ega. Bunday o'yinlar kitoblar, xaritalar va turli hujjatlar yordamida amalga oshiriladi. Ular o'quvchilarda tasavvur qilish vaziyatlari yordamida o'tkaziladi. Barcha harakatlar va kechinmalar o'yindagi rollar yordamida aniqlanadi. Bu yerda o'quvchilar geolog, iqtisotchi, zoolog, muhandis rollarida namoyon bo'ladilar. O'quvchilar kundaliklar, xatlar yozadilar, bilish xarakteriga ega

bo'lgan turli-tuman materiallarni to'playdilar. Bugungi kunda jamiyatda yuz berayotgan katta o'zgarishlar maktab oldiga o'quv faoliyatning barcha jabhalarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy faoliyatni rivojlantirish hamda jamiyatda shaxs sifatida shakllantirish bilan bog'liq muammolar yechimini hal etish vazifasini qo'yimoqda. Bu muammolarning yechimini topishda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirish asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi kun pedagogi boshlang'ich sinf o'quvchilar bilan ishlaganda bu qobiliyatlarning yanada samaraliroq shakllanishiga va rivojlanishiga yordam berishi, boshlang'ich sinf o'quvchilarning aqliy va amaliy malakalarini faollashtirishni ta'minlaydigan ta'lim usullari va metodlarini qo'llashga diqqatini qaratishi lozim.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, har bir boshlang'ich sinf o'quvchining shaxsiy xususiyati, imkoniyatiga qarab ijodiy faoliyatni, ishtiyoqini, qiziqishini samarali rivojlantirish uchun avvalo boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'z ijodiy qobiliyatlarini mustaqil ravishda namoyish etish imkoniga ega bo'lgan shartsharoitlarni, dars mashg'ulotlarida o'ziga bo'lgan ishonchini, berilayotgan ijodiy vazifalarni bajarishda mustaqil qaror qabul qilishini ta'minlash va ijodiy muhitni yaratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.E.Jumayev. Boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitish metodikasi moduli bo'yicha o'quv – uslubiy majmua. II qism. Toshkent, 2018.
2. Tolipov F., M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari – T.: 2006.
3. Кондаков, А.М. Федеральный государственный стандарт общего образования и подготовка учителей / А.М. Кондаков // Педагогика. - 2010. - №5 4. Бобоева,
4. М. (2022). Особенности развития логического мышления младших школьников. Ученый XXI века, (5-1 (86)), 22-25.
5. Бобаева, з. М. (2021). Формирование толерантности у школьников в процессе изучения этнокультуры различных народов. In диалог культур и толерантность общения (pp. 66-71).
6. Бобаева, з. М. (2023). Педагогические особенности логического мышления младших школьников и пути его развития в процессе обучения. Экономика и социум, (1-1 (104)), 183-191

OLIY TA'LIM TIZIMINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYALASH SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Abdullayeva Marjona Asadullayevna

“Tashkent International University” xalqaro universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti o'qituvchisi

Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga shiddat bilan kirib kelayotgan bugungi kunda jamiyatning eng faol qatlami bo'lgan yoshlarning ijtimoiy-siyosiy munosabatlari ham tubdan o'zgarib bormoqda. Oliy ta'lim tizimi an'anaviy bilim berish dargohidan raqamli iqtisodiyot, moliyaviy texnologiyalar va axborot jamiyati uchun yetuk, ijtimoiy faol hamda kreativ fikrlaydigan kadrlarni tayyorlovchi innovatsion klasterga aylanmoqda. Oliy ta'lim muassasalarini raqamli transformatsiyalash sharoitida talaba-yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, eng avvalo, ularning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini zamonaviy elektron platformalar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali kengaytirishni taqozo etadi. Bugungi kun talabasi faqatgina auditoriyada nazariy bilimlarni o'zlashtiruvchi passiv tinglovchi emas, balki raqamli makonda o'zining fuqarolik pozitsiyasini erkin namoyon eta oladigan, ijtimoiy muammolarga kreativ yechimlar taklif qila biladigan faol ishtirokchidir. Bu jarayonda elektron ta'lim muhiti, jumladan interfaol boshqaruv tizimlari (LMS platformalari), virtual idoralar va raqamli muloqot tarmoqlari talabalarga nafaqat sifatli ta'lim olish, balki universitetning ichki boshqaruv jarayonlarida, ochiq muloqotlarda va talabalar o'zini o'zi boshqarish tizimlarida bevosita qatnashish imkonini yaratib

bermoqda. Raqamli makon yoshlar uchun o'z g'oyalarini ilgari surish, innovatsion ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish va davlat siyosati doirasida qabul qilinayotgan strategik qarorlarga daxldorlik hissi bilan munosabat bildirish uchun eng qulay va tezkor minbar vazifasini o'tamoqda.

Oliy ta'limdagi raqamli transformatsiya jarayonlari yoshlarning huquqiy va ijtimoiy-siyosiy madaniyatini yuksaltirishda butunlay yangicha mexanizmlarni taqdim etadi. Xususan, "elektron hukumat" va "elektron ishtirok" (e-participation) konsepsiyalarining o'quv va tarbiya jarayoniga chuqur integratsiya qilinishi talabalarda demokratik qadriyatlarni raqamli formatda shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalar universitet miqyosidagi saylovlarda, masalan, yoshlar ittifoqi yetakchisini yoki talabalar kengashi vakillarini saylashda shaffof raqamli texnologiyalar asosida onlayn ovoz berish orqali elektron demokratiya jarayonlarining bevosita amaliy ishtirokchisiga aylanadilar. Bu kabi lokal miqyosdagi ijtimoiy-siyosiy amaliyotlar kelgusida yoshlarning respublika miqyosidagi yirik siyosiy kampaniyalarda ongli, siyosiy yetuk va faol ishtirok etishiga mustahkam zamin yaratadi. Shu bilan birga, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar, tahliliy bloglar va maxsus kraudsorsing platformalaridagi faoliyati ularning jamiyatga ijtimoiy moslashuvi hamda siyosiy sotsializatsiyasini mislsiz darajada tezlashtiradi. Davlat organlari, mahalliy boshqaruv idoralari va yoshlar o'rtasidagi virtual muloqotning to'g'ridan-to'g'ri o'rnatilishi, turli xil elektron murojaatlar va ochiq ma'lumotlar portallaridan samarali foydalanish ko'nikmalarining shakllanishi talabalarining jamiyatdagi mavjud tizimli muammolarni chuqur tahlil qilish hamda siyosiy jarayonlarga xolis va tanqidiy baho berish salohiyatini keskin oshiradi.

Yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish mexanizmlarini tahlil qilar ekanmiz, ushbu murakkab jarayonni mamlakat iqtisodiyotini raqamlashtirish, global biznes boshqaruvi, moliyaviy texnologiyalar (FinTech) va kreativ iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyalari bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqish g'oyatda maqsadga muvofiqdir. Bo'lajak iqtisodchilar, moliyachilar, menejerlar va logistika sohasi mutaxassislarini oliy ta'lim bosqichida tayyorlashda ularning shunchaki tor doiradagi kasbiy va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish bilan cheklanmasdan, balki makroiqtisodiy islohotlar, davlatning investitsion iqlimi va yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan maqsadli dasturlarga bevosita daxldorlik hissini tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda yoshlarning chinakam ijtimoiy faolligi quruq siyosiy shiorlarda emas, balki ularning iqtisodiy mustaqilligi, mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan innovatsion startap loyihalari orqali ham yaqqol namoyon bo'lmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida raqamli biznes-inkubatorlar, venchur moliyalashtirish asoslarini o'rgatuvchi virtual maydonchalar va kreativ markazlarning tashkil etilishi yoshlarni qisqa muddatda iqtisodiyotning faol drayverlariga aylantirmoqda. Elektron savdo, raqamli moliyaviy logistika va zamonaviy IT xizmatlari sohasidagi chuqur bilimlar yoshlarga nafaqat o'z biznesini mustaqil yo'lga qo'yish, balki hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga doir qonunchilik hujjatlari, me'yoriy hujjatlar va davlat siyosiy dasturlari muhokamasida professional darajada, asosli takliflar bilan ishtirok etish imkonini beradi. Iqtisodiy va pedagogik savodxonligi yuqori bo'lgan, innovatsion raqamli texnologiyalarni kundalik amaliyotida mukammal o'zlashtirgan yoshlar jamiyatdagi keng ko'lamlı islohotlarning asl mohiyatini hammadan ko'ra to'g'riroq anglaydi va davlat yoshlar siyosatini ro'yobga chiqarishda chinakam tayanch kuchiga aylanadi.

Biroq, ochiq axborot va raqamli muhit yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini mutlaqo yangi bosqichga ko'tarish uchun cheksiz imkoniyatlar yaratish bilan bir qatorda, o'ziga xos jiddiy xavf va tahdidlarni ham yuzaga keltirayotganini unutmaslik lozim. Global axborot xurujlari, feyk (yolg'on) xabarlar, destruktiv g'oyalar, turli manipulyativ texnologiyalar va radikal oqimlarning ijtimoiy tarmoqlar orqali chaqmoq tezligida tarqalishi hayotiy tajribasi yetarli bo'lmagan yoshlar ongiga kuchli salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, xalqaro maydonda turli xil mafkuraviy ziddiyatlar va axborot urushlari avj olayotgan bir sharoitda talabalarda mustahkam raqamli immunitetni, yuksak axborot iste'moli madaniyatini va media savodxonlikni shakllantirish har bir oliy ta'lim muassasasining strategik va eng ustuvor vazifalaridan biriga aylanmog'i zarur. Talabalar qatlamining ijtimoiy-siyosiy faolligi stixiyali, hissiyotlarga berilgan holda emas, balki chuqur ongli, yuksak vatanparvarlik ruhi, qonun ustuvorligi va ming yillik milliy

qadriyatlarimizga qat'iy asoslangan holda rivojlanishi uchun kompleks va zamonaviy pedagogik yondashuvlar talab etiladi. Bu borada OTM o'quv dasturlariga axborot xavfsizligi, raqamli sotsiologiya, ommaviy psixologiya va siyosiy kommunikatsiyalar bo'yicha maxsus integrativ fanlarni kiritish, talabalarni doimiy ravishda axborotni filtrdan o'tkazishga va tanqidiy fikrlashga (critical thinking) o'rgatish o'ta muhimdir. Shuningdek, talaba-yoshlarning virtual makondagi muloqot madaniyati va huquqiy mas'uliyatini tartibga soluvchi "Raqamli etika va xulq-atvor" qoidalarini ishlab chiqish hamda doimiy tarbiyaviy jarayonga joriy etish ijtimoiy platformalardagi turli huquqbuzarliklar va kiber-jinoyslarning barvaqt oldini olishga juda katta yordam beradi.

Oliy ta'lim muassasalarida o'qiyotgan yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini maqsadli va tizimli ravishda oshirib borish, ularni chinakam yetakchilarga aylantirish maqsadida bir qator ilg'or innovatsion mexanizmlarni ta'lim amaliyotiga zudlik bilan keng joriy etish talab qilinadi. Birinchi navbatda, har bir oliygohda talabalar o'z fikr-mulohazalari, innovatsion g'oyalari va ijtimoiy loyihalarini ochiq e'lon qilishi, muhokamaga qo'yishi, shuningdek, universitet rektori va ma'muriyati bilan byurokratik to'siqlarsiz to'g'ridan-to'g'ri elektron muloqotga kirishishi mumkin bo'lgan maxsus "Elektron talabalar portali" (Student e-Portal) tizimini to'laqonli ishga tushirish zarurdir. Ushbu raqamli portal orqali yoshlar nafaqat o'z oliygohining ichki akademik va ijtimoiy hayotiga oid masalalarda, balki respublika miqyosida qabul qilinayotgan yangi qonun loyihalari muhokamasida ham o'z pozitsiyalarini bevosita bildirish va tegishli o'zgartirishlar taklif qilish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Ikkinchidan, o'quv yurtlari miqyosida talabalar orasida raqamli ko'ngillilik (e-volunteering) harakatini davlat miqyosida rivojlantirish lozim. Masofaviy tarzda ekologik, ta'limiy, yuridik loyihalarda qatnashish, onlayn platformalar orqali aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga, ayniqsa maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarga maslahatlar berish orqali yoshlarning altruistik, bag'rikenglik va ijtimoiy foydali faoliyati rag'batlantiriladi. Uchinchidan, talabalarning huquqiy va siyosiy bilimlarini uzluksiz oshirib borish maqsadida respublikaning yirik siyosiy arboblari, deputatlar, taniqli iqtisodiyot ekspertlari va IT sohasi yetakchilari ishtirokida doimiy ishlaydigan virtual debat klublari, onlayn forumlar va master-klasslar tashkil etish amaliyotini ommalashtirish darkor. Bunday ochiq muloqot maydonchalari yoshlarda raqamli formatda muzokaralar olib borish madaniyatini, siyosiy tolerantlikni va raqobatbardosh g'oyalarni dadil ilgari surish malakasini mukammal shakllantiradi.

Oliy ta'lim tizimini raqamli transformatsiyalash jarayoni nafaqat texnologik qulayliklar yaratish, balki butun millat taraqqiyotiga bevosita daxldor bo'lgan, chuqur ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega serqirra hodisadir. Yangi O'zbekistonning kelajagi, uning jahon maydonidagi iqtisodiy-siyosiy o'rni bugungi yoshlarning naqadar faol, intellektual salohiyatli, mustaqil fikrlovchi va zamonaviy axborot texnologiyalaridan jamiyat manfaati yo'lida unumli foydalana oladigan shaxslar bo'lib yetishishiga bevosita bog'liqdir. Zamonaviy universitetlar va institutlar talabalarda faqatgina tor doiradagi amaliy mutaxassislik malakalarini emas, balki yuksak fuqarolik mas'uliyati, ijtimoiy adolat tuyg'usi hamda davlat boshqaruvida raqamli vositalar orqali faol ishtirok etish ko'nikmalarini tarbiyalovchi chinakam progressiv institutlarga aylanishi davr talabidir. Yuqorida tahlil qilingan va taklif etilgan innovatsion raqamli mexanizmlarning ta'lim tizimi amaliyotiga bosqichma-bosqich, to'g'ri va tizimli tatbiq etilishi yoshlarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi bevosita ishtirokini sifat jihatidan butunlay yangi, yuksak bosqichga olib chiqadi hamda ularning cheksiz kreativ g'oyalarni jamiyat taraqqiyoti yo'lida maqsadli safarbar etish uchun eng ishonchli zamin yaratadi.

Foydalalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1) Abdullayev, M. N. Oliy ta'lim tizimini raqamlashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari : monografiya / M. N. Abdullayev. – Toshkent : Iqtisodiyot, 2021. – 180 b.

2) G'afforov, Ya. X. Yoshlar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda axborot texnologiyalarining o'rni / Ya. X. G'afforov, Sh. A. Toshpo'latov // Fuqarolik jamiyati. – Toshkent, 2022. – № 2. – B. 45-51.

3) Qodirov, B. N. Elektron hukumat va yoshlar: raqamli ishtirok etishning zamonaviy tendensiyalari / B. N. Qodirov // O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar. – Toshkent, 2020. – № 4. – B. 22-28.

4) Xolmatova, Z. A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida talaba-yoshlarning innovatsion va kreativ salohiyatini rivojlantirish / Z. A. Xolmatova // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. – Toshkent, 2023. – № 1. – B. 112-118.

5) Савельев, И. В. Политическая активность молодежи в условиях цифровизации общества / И. В. Савельев // Вопросы политологии. – Москва, 2019. – Т. 9, № 7. – С. 1340-1348.

6) Смирнов, В. А. Электронное участие (e-participation) как механизм молодежной политики / В. А. Смирнов // Социологические исследования. – Москва, 2021. – № 5. – С. 98-106.

7) Bennett, W. L. The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics / W. L. Bennett, A. Segerberg. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013. – 239 p.

8) Boulianne, S. Social media use and participation: A meta-analysis of current research / S. Boulianne // Information, Communication & Society. – London, 2015. – Vol. 18, Iss. 5. – P. 524-538.

ABU HAFS UMAR NASAFIYNING ILMIY MEROSIDA YOSHLARNI ILMGA

TARG‘IB QILISH MASALASI

Abdurashidov Ahrorxon

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

“Ijtimoiy fanlar va huquq” kafedrasida tayanch doktoranti

Toshkent xalqaro universiteti

“Ijtimoiy fanlar va ta’lim” kafedrasida o‘qituvchisi

E-mail: ahrorxonabdurashidov97@gmail.com

Islom ilmiy an’analarida ilmga targ‘ib masalasi doimo markaziy o‘rinda bo‘lib kelgan. Ayniqsa, o‘rta asrlarda yashab ijod qilgan allomalar ilmni jamiyat barqarorligi, e’tiqod softligi va ma’naviy kamolotning asosi sifatida talqin etganlar. Movarounnahr ilmiy muhitida yetishib chiqqan yirik mutafakkirlardan biri Abu Hafs Umar Nasafiy o‘zining serqirra ilmiy merosi orqali yosh avlodni ilmga targ‘ib etish masalasiga alohida e’tibor qaratgan allomalardandir. Uning asarlarida ilm faqat bilim yig‘ish jarayoni emas, balki insonning e’tiqodi, axloqi va jamiyatdagi mas’uliyatini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida talqin etiladi.

Abu Hafs Umar ibn Muhammad ibn Ahmad an-Nasafiy hijriy V asr oxiri - VI asr boshlarida Movarounnahr mintaqasida yashab ijod qilgan yirik hanafiy-moturidiy olimlardan biridir. Manbalarda uning hijriy 461-yillar atrofida tug‘ilgani, 537-yilda Samarqand shahrida vafot etgani qayd etiladi²⁰. Bu davr Movarounnahrda islom ilmlari, xususan, hadis, fiqh, aqida va tafsir fanlari yuksak darajada rivojlangan, ilmiy maktablar shakllangan davr edi. Nasaf, Buxoro va Samarqand kabi shaharlarda yirik ulamolar yetishib chiqqan bo‘lib, Abu Hafs Nasafiy ana shu boy ilmiy muhitda kamol topgan.

Mazkur davrning muhim jihati shundaki, yoshlarni ilmga yo‘naltirish, ularni diniy va dunyoviy bilimlar bilan tarbiyalash jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida qaralgan. Abu Hafs Nasafiy ham ana shu an’anaga sodiq qolgan holda, o‘z asarlari va ilmiy faoliyati orqali ilmning ahamiyatini, ayniqsa, yoshlik davrida ilm talab qilish zaruratini alohida ta’kidlab kelgan.

Abu Hafs Nasafiy sarmahsul olim bo‘lib, u hadis, aqida, fiqh va tafsir sohalarida ko‘plab asarlar yaratgan. Manbalarda uning yuzga yaqin asar yozgani zikr qilinadi. Ushbu asarlar orasida

---

²⁰ Rahimjonov D. Abu Hafs Nasafiy. T.: “Toshkent islom universiteti” nashriyot-matbaa birlashmasi, 2010. – B. 39.

ayniqsa aqidaviy va axloqiy yo‘nalishdagi kitoblari yoshlarda ilmga muhabbat uyg‘otish, to‘g‘ri e‘tiqod va mustahkam dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qilgan.

Nasafiyning mashhur asarlaridan biri bo‘lgan “al-Aqoid an-Nasafiyya” islom aqidasiining ixcham, ammo mazmunan chuqur bayonini o‘zida mujassam etgan. Ushbu asar keyingi asrlarda madrasalarda asosiy darslik sifatida o‘qitilgan. Asarning ta‘limiy ahamiyati shundaki, u yosh talabalarni murakkab falsafiy bahslarga kirmasdan, e‘tiqod asoslarini aniq va tushunarli tarzda o‘rganishga yo‘naltiradi. Bu esa yoshlarni ilmga yaqinlashtirishda muhim omil bo‘lgan²¹.

Shuningdek, Nasafiyning hadis va fiqhga oid asarlarida ilm talab qilishning fazilati, olimning jamiyatdagi o‘rni, ilmning amal bilan uyg‘unligi haqida ko‘plab fikrlar uchraydi. U ilmni faqat nazariy bilim sifatida emas, balki inson axloqi va jamiyat barqarorligini ta‘minlovchi kuch sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv yoshlarni ilmga targ‘ib qilishda juda muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Abu Hafs Nasafiyning ilmiy merosini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, uning asarlarida yosh avlodni ilmga undash g‘oyasi bevosita yoki bilvosita tarzda yetakchi o‘rin egallaydi. U ilmni faqatgina ma‘lum bir tabaqaning emas, balki butun xalqning burchi sifatida ko‘radi. Ayniqsa ilmni yoshlikda egallash zarurligini ta‘kidlaydi. Chunki aynan shu davrda bilim mustahkam singishi va inson hayotiga chuqur ta‘sir ko‘rsatishi alohida ta‘kidlanadi.

Nasafiy ilm va amal o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikka e‘tibor qaratadi. Uning qarashlariga ko‘ra haqiqiy ilm insonni axloqan komillikka yetaklashi, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashi lozim. Bu jihat yoshlarni ilmga targ‘ib qilishda faqat kasbiy yoki dunyoviy manfaatni emas, balki ma‘naviy kamolotni ham asosiy maqsad sifatida belgilaydi.

Shu bois Abu Hafs Nasafiyning ilmiy merosi bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, ayniqsa, yoshlarni ilmga rag‘batlantirish, ularda to‘g‘ri e‘tiqod va sog‘lom tafakkurni shakllantirishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda Abu Hafs Umar an-Nasafiyning ilmiy merosi nafaqat aqida va fiqh ilmlarining rivojida, balki yoshlarni ilm-ma‘rifatga yo‘naltirishda ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanligi ayon bo‘ladi. Alloma yashagan XI–XII asrlar Movarounnahr hududi ilmfan yuksak taraqqiy etgan, madrasalar faoliyati kuchaygan va ilm ahliga ijtimoiy ehtiyoj yuqori bo‘lgan davr bo‘lib, Nasafiyning ilmiy qarashlari aynan mana shu muhitda shakllangan.

Nasafiy asarlarida ilm inson e‘tiqodi, axloqi va jamiyat barqarorligining asosiy omili sifatida talqin qilinadi. Uning aqidaviy qarashlarida ilm faqat nazariy bilim emas, balki yosh avlodni to‘g‘ri yo‘lga boshlovchi, ularni bid‘at, xurofot va adashishlardan saqlovchi kuch sifatida ko‘rsatiladi. Bu jihat, ayniqsa, yoshlar tarbiyasida ilmning ahamiyatini oshirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar bilan hamohangdir.

Shuningdek Nasafiyning asarlarida ilm va amal o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik alohida ta‘kidlanadi. U ilmni faqat o‘rganish emas, balki uni hayotda tatbiq etish, axloqiy yetuklik bilan uyg‘un holda namoyon qilish zarurligini ilgari suradi. Bu yondashuv yoshlarni faqat bilimli emas, balki mas‘uliyatli, tafakkurli va jamiyat oldidagi burchini anglaydigan shaxslar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

---

²¹ Nasafiy Abu Hafs Umar ibn Muhammad. At-taysir fittafsir. Bayrut: Darul lubob, 2019. – B. 877.

EMOTSIONAL INTELLEKT – YOSHLAR TA'LIM JARAYONINING SAMARADORLIGINI BELGILOVCHI OMIL SIFATIDA

Ibrohimov Farrux Farhodjon o'g'li

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti

“Ijtimoiy fanlar va ta'lim” kafedrası o'qituvchisi

email: farrukhbekfarhodovich@gmail.com

Zamonaviy ta'lim tizimida yoshlarning nafaqat intellektual salohiyatini, balki ularning emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash muhim pedagogik va psixologik vazifalardan biri hisoblanadi. Globallashuv va axborot oqimining keskin ortishi sharoitida ta'lim samaradorligi ko'p jihatdan shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish hamda boshqalar bilan samarali muloqot qila olish kompetensiyalariga bog'liq. Emotsional intellekt yoshlarning o'quv jarayoniga moslashuvi, bilimlarni ongli o'zlashtirishi va stressli vaziyatlarda barqaror faoliyat yuritishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois ushbu fenomenni ilmiy-amaliy jihatdan o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

“Emotsional intellekt” atamasi ilmiy muomalaga J. Meyer va P. Salovey tomonidan kiritilgan bo'lib, keyinchalik D. Goulman tomonidan keng ommalashtirilgan. Tadqiqotchilar ushbu tushunchani shaxsning emotsiyalarni anglash, ularni boshqarish va ijtimoiy munosabatlarda samarali qo'llash qobiliyati sifatida talqin qiladilar.

P. Salovey modeliga ko'ra, emotsional intellekt quyidagi asosiy komponentlarni qamrab oladi:

- emotsiyalarni idrok etish;
- emotsiyalarni tafakkur jarayoniga yo'naltirish;
- emotsional holatlarni tushunish;
- emotsiyalarni boshqarish.

Mazkur komponentlar o'zaro integratsiyalashgan holda yoshlarning o'quv faoliyatida muhim psixologik resurs vazifasini bajaradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, emotsional intellekt yoshlarning ta'lim jarayoniga quyidagi yo'nalishlarda kompleks ta'sir ko'rsatadi:

1. Akademik o'zlashtirish. Emotsiyalarini boshqara oladigan yoshlar diqqatni jamlash, ma'lumotni qayta ishlash va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilishda yuqori natija ko'rsatadi. Ijobiy emotsional fon kognitiv jarayonlarning samaradorligini oshiradi.

2. O'quv motivatsiyasi va faollik. Rivojlangan emotsional intellekt ichki motivatsiyani kuchaytiradi, o'quv faoliyatiga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi hamda ijtimoiy hamkorlikni faollashtiradi.

3. Stressga chidamlilik va psixologik barqarorlik. Emotsional kompetentlik yoshlarning frustratsiya va tashvish holatlariga moslashuvini yengillashtiradi, bu esa ta'lim jarayonida barqaror natijalarni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 12 iyuldagi 577-son qarorida ta'lim muassasalarida psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur hujjat yoshlarning emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, profilaktik ishlarni kuchaytirish hamda psixologik xizmat samaradorligini oshirish zaruratini ko'rsatadi. Bu esa emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlarning dolzarbligini yanada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, emotsional intellekt yoshlar ta'lim samaradorligini belgilovchi muhim psixologik omillardan biridir. U akademik muvaffaqiyat, o'quv motivatsiyasi va psixologik barqarorlikning kompleks rivojlanishini ta'minlaydi.

Amaliy jihatdan quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

- ta'lim jarayoniga emotsional kompetentlikni rivojlantiruvchi treninglarni joriy etish;
- psixologik xizmat faoliyatida EI diagnostika metodikalaridan foydalanish;
- pedagoglarni emotsional pedagogika elementlari bo'yicha tayyorlash;

➤ yoshlar uchun stress-menejment va refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi dasturlar ishlab chiqish.

Mazkur yo‘nalishda olib boriladigan tizimli ishlar yoshlarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirish va ularning shaxsiy hamda kasbiy kamolotini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mayer DJ. Emotional intelligence information. 2005. – P. 95
2. Current directions in emotional Intelligence research / P. Salovey.
3. In M.Lewis & J.M. Haviland (Eds.). Handbook of emotions (2nd ed.). – N.Y.: Guilford, 2000. – P. 504 – 520
4. Гоулман, Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки; пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 301 с.
5. Emotional intelligence and social interaction / P.N. Lopes // Personality and Social Psychology Bulletin. – 2004. – Vol. 30. – P. 101 – 104.
6. EDUCATION TEACHERS IN THE INNOVATION CLUSTER OF HIGHER EDUCATION\ Proceedings of International Multidisciplinary Scientific Remote Online Conference on Innovative Solutions and Advanced Experiments, 2020.
7. Maratov Temur Gayrat ugli, Scientific theoretical problems of perfect human category in the psychology, European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 2020;

TALABALAR SHAXSIDA OPTIMIZM VA MUAMMONI HAL QILISH

STRATEGIYALARI MUTANOSIBLIGINING PSIXOLOGIK DETERMINATSIYASI

Ko‘chkinova Zulxumor Shohobiddin qizi

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti

“Ijtimoiy va gumanitar fanlari”

kafedra stajior o‘qituvchisi

email. xkochkinova@gmail.com

Zamonaviy psixologiya fanida talabalik davri, shaxsning kognitiv va emotsional resurslarining faollashadigan, murakkab hayotiy muammolarga duch keladigan muhim bosqich sifatida qaraladi. Ushbu davrda talabalar nafaqat akademik qiyinchiliklarga, balki shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy o‘zgarishlar va kelajakdagi professional faoliyatga oid turli muammolarga duch kelishlarini ko‘rishimiz mumkin. Shunday ekan bunday murakkab vaziyatlar, o‘z navbatida, talabalar shaxsiyatining turli jihatlarini masalan intellektual salohiyatidan tortib, hissiy holati va psixologik holatlarigacha o‘zgartirishga ta’sir qiladi.

Talabalarining muammolarni hal qilish qobiliyati (problem-solving skills) ularning intellektual salohiyatiga bog‘liq bo‘lishi bilan birga, shaxsiy-psixologik xususiyatlar, xususan, optimizm darajasi ham bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Optimizm bu muammoli vaziyatlarga nisbatan ijobiy va konstruktiv yondashuvni qo‘llashga yordam beradigan psixologik xususiyatdir.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, talabalar uchun optimizmning yuqori darajasi nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga erishishga yordam beradi, balki stressni boshqarish, qarorlar qabul qilish va hissiy barqarorlikni saqlashda ham muhim omil hisoblanadi. Shunday qilib, talabalarining muammolarni hal qilish qobiliyatini o‘rganish, nafaqat ularning intellektual salohiyatini, balki psixologik resurslarining ahamiyatini ham ta’kidlaydi. Optimizm, shuningdek, talabalar orasida salbiy psixologik holatlarni engishga, stressni kamaytirishga va ijtimoiy va akademik qiyinchiliklarga mukammal yondashuvlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Mazkur ilmiy ishda, optimizm va muammoni hal qilish qobiliyati o‘rtasidagi psixologik aloqalarni chuqur tahlil qilish va bu jarayonlarda optimizmning ahamiyatini o‘rganish asosida talabalarining psixologik holatini yaxshilashga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilingan.

Pozitiv psixologiya asoschisi Martin Seligman o'zining "O'rganilgan optimizm" nazariyasida optimizmni voqealarni tushuntirib berish uslubi (explanatory style) sifatida belgilaydi. Seligman tadqiqotlariga ko'ra, optimist talabalar muvaffaqiyatsizliklarni quyidagi tarzda baholaydilar:

- **Vaqtinchalik** (o'tib ketuvchi);
- **Spesifik** (faqat shu vaziyatga tegishli);
- **Eksternal** (tashqi omillar ta'sirida yuzaga kelgan).

Seligman optimistlar muvaffaqiyatsizliklarni vaqtinchalik, faqat ma'lum vaziyatga tegishli va tashqi omillar ta'sirida yuzaga kelgan deb baholashini ta'kidlaydi. Bu optimistik dunyoqarash, talabada "muammoni yengish mumkin" degan ishonchni shakllantiradi, chunki ular muvaffaqiyatsizlikni o'zlariga bog'lamaydilar. Bunday yondashuv, talabalarni konstruktiv harakatga undaydi va ularni muvaffaqiyatsizlikdan keyin qayta tiklanishga, yangi imkoniyatlarni ko'rishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, shaxsiy rivojlanish va muammolarni hal qilishdagi muvaffaqiyatni oshiradi.[] Talabalarga optimistik dunyoqarashni shakllantirish, ularning nafaqat akademik, balki hayotdagi barcha sohalarida muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur hisoblanadi. Muvaffaqiyatsizlikni vaqtinchalik va tashqi omillarga bog'lash, shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga yordam beradi, bu esa yengish uchun ijobiy motivatsiyani oshiradi.

Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-kognitiv nazariyasiga ko'ra, shaxsning o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchi (self-efficacy) optimizmning asosiy komponenti hisoblanadi. Bandura bu ishonchni shaxsning o'zining qobiliyatiga bo'lgan ishonchi sifatida ta'riflaydi va u muvaffaqiyatga erishish uchun muhim psixologik mexanizm sifatida qaraladi. Talabalarda optimizm muammoni hal qilishning kognitiv determinanti sifatida quyidagicha namoyon bo'ladi:

Optimist talabalar yanada murakkab va ambitsiyali maqsadlarni qo'yadilar. Ular o'zlarining muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini yuqori baholaydilar va ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslarni mobilizatsiya qiladilar.

Optimist talabalar muammo qarshisida passiv kutish o'rniga, faol rejalashtirish va resurslarni safarbar qilish strategiyasini tanlaydilar. Ular muvaffaqiyatga erishish uchun yangi va ijobiy strategiyalar ishlab chiqishga moyil bo'ladilar.

To'siqlarga duch kelganda, optimistik kutilma kognitiv turg'unlikning oldini oladi. Bu, o'z navbatida, talabalarga murakkab vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilishda mustahkam turishga yordam beradi.[] Banduraning o'z-o'ziga samaradorlik nazariyasi muhim ahamiyatga ega, chunki optimistik talaba o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchni rivojlantirgan holda, nafaqat o'zini muvaffaqiyatga yetaklaydi, balki muammolarni hal qilishda innovatsion va samarali strategiyalarni ishlab chiqadi. O'ziga bo'lgan ishonchni oshirish talabalarning hayotdagi muvaffaqiyatlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Ch.Karver va M.Shayer tomonidan ishlab chiqilgan "Dispozitsion optimizm" modeli muammoni hal qilish jarayonini kibernetik boshqaruv tizimi sifatida tushuntiradi. Ushbu nazariyaga ko'ra, optimizm muammo va shaxs o'rtasidagi munosabatni tartibga soluvchi "filtr" vazifasini bajaradi. Optimizm, shuningdek, talabalar tomonidan tanlangan koping-strategiyalariga ta'sir ko'rsatishini ko'rishimiz mumkin:

Konstruktiv kopingda optimist talabalar muammoni hal qilishda "muammoga yo'naltirilgan" (problem-focused) strategiyalarni qo'llaydilar. Ular axborot qidirish, reja tuzish va ijtimoiy yordam so'rashga moyil bo'ladilar. Bunday yondashuv talabalarni samarali harakat qilishga, muammolarni ijobiy tarzda hal qilishga undaydi.

Destruktiv kopingda aksincha, pessimistik moyillikka ega talabalarda "emotsiyaga yo'naltirilgan" (emotion-focused) yoki qochish (avoidance) strategiyalari ustunlik qiladi. Bu esa muammoning yanada chuqurlashishiga va talabalarni hissiy qiyinchiliklarga duchor qilishi mumkin.[] Karver va Shayerning dispozitsion optimizm nazariyasi muammolarni hal qilishda optimizmning qanday rol o'ynashini aniq tushuntiradi. Optimist talabalar ijobiy va faol koping-strategiyalarni tanlagan holda, muammolarni samarali boshqarishga qodir bo'ladilar. Aksincha,

pessimist talabalar qochish strategiyalarini qo'llash orqali muammolarni yanada chuqurlashtiradilar.

Nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, talabalar shaxsidagi optimizm va muammoni hal qilish qobiliyati o'rtasida mustahkam korrelyatsion va deterministik aloqadorlik mavjud. Optimizm shunchaki hissiy holat emas, balki muammoni hal qilish jarayonini yo'naltiruvchi kognitiv mexanizm hisoblanadi. Talabalarda optimistik interpretatsiya uslubini rivojlantirish ularning nafaqat akademik o'zlashtirishini, balki ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasini ham samarali ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Bandura A. "Self-Efficacy: The Exercise of Control." W. H. Freeman and Company, 1997. p. 32-34
2. Karver C.S., and Scheier M.F. "Dispositional Optimism and Physical Well-Being: The Influence of Generalized Outcome Expectancies on Health." *Journal of Personality*. 1994. 62(1), p. 13-29
3. Karver. C.S., and Scheier M.F. "Optimism, Coping, and Health: Assessment and Implications of Generalized Outcome Expectancies." *Health Psychology*, 2002. 21(5), p. 380-390.
4. Seligman M. "Learned Optimism." Random House, 1990. p. 78-80
5. Tennen H., Affleck G., and Armeli S. "A Daily Process Model of Optimism and Physical Health." *Journal of Social and Clinical Psychology*, 2000. 19(2), p. 223-236.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

Рустамов А.Т.

Преподаватель кафедры Социальных наук и образования
Tashkent International University
gallianoabror@gmail.com

Цифровая среда стала основным источником знаний для современного молодого поколения. Информация поступает через новостные ленты, мессенджеры и видеоплатформы быстрее, чем она может быть осмыслена. В результате меняется не только объём доступных сведений, но и характер их восприятия: пользователь сначала реагирует, а затем пытается понять содержание.

Например, при перебоях в работе популярных мессенджеров регулярно распространяются сообщения о «блокировке интернета», хотя фактически речь идёт о технических сбоях. Большинство пользователей пересылает такие сообщения без проверки источника, ориентируясь на срочность, а не на достоверность. Таким образом, проблема современного информационного общества заключается не в нехватке знаний, а в их избыточности. В этих условиях ключевым становится умение оценивать информацию, сопоставлять источники и сомневаться в первом впечатлении.

Главной особенностью цифровой коммуникации является фрагментарность. Молодой человек одновременно просматривает десятки коротких сообщений - заголовки, комментарии, видеоролики. Полноценное чтение заменяется просмотром, а понимание - впечатлением. Особую роль играет визуальный контент: короткое видео воспринимается как доказательство события, даже если оно вырвано из контекста. Старые записи природных явлений или происшествий нередко распространяются как «события сегодняшнего дня», вызывая доверие благодаря наглядности.

Алгоритмы рекомендаций усиливают этот эффект. Платформа демонстрирует материалы, соответствующие прежним интересам пользователя, формируя замкнутую

информационную среду. Человек сталкивается преимущественно с подтверждением собственных взглядов и реже проверяет их. В результате реакция опережает анализ.

В цифровой среде скорость распространения информации становится важнее её точности. Сообщение получает популярность благодаря эмоциональности, а не доказательности. Во время пандемии COVID-19 активно распространялись советы о «домашнем лечении», не имеющие медицинского основания. Пользователи доверяли им, поскольку они поступали от знакомых людей, а повторяемость воспринималась как подтверждение истинности.

В последние годы в Узбекистане широкое распространение получили фишинговые сообщения, отправляемые якобы от имени знакомых, родственников или государственных органов - например, уведомления о «штрафе» или «исполнительном производстве» с требованием срочной оплаты. Молодые пользователи, активно взаимодействующие с цифровыми сервисами государства, чаще всего становятся основной аудиторией таких сообщений: именно они регулярно пользуются онлайн-платежами и мобильными приложениями. Убедительность строится на официальном стиле и срочности, а доверие возникает из-за привычки к цифровым услугам.

В этих условиях критическое мышление выступает механизмом защиты. Оно позволяет отделять форму сообщения от его содержания, проверять источник и сопоставлять сведения. Таким образом, медиаграмотность становится частью цифровой гражданственности - способности ответственно участвовать в цифровой жизни общества.

Формирование данного навыка происходит не только в учебной аудитории. Образование задаёт основу т.е. умение работать с источниками, но закрепляется навык в повседневной медиапрактике. Пользователь, однажды распространивший недостоверную информацию и столкнувшийся с её опровержением, начинает внимательнее относиться к последующим сообщениям. Личный опыт проверки оказывается более эффективным, чем формальное предупреждение.

Поэтому важен не запрет информации, а объяснение механизмов её появления: кто является источником, какую цель преследует сообщение и почему оно вызывает эмоциональную реакцию. Постепенно формируется привычка анализировать, а не реагировать.

Отсутствие критического мышления влияет на общественную коммуникацию. Непроверенные сведения превращаются в коллективные убеждения и вызывают реакции, не связанные с реальными событиями. Напротив, пользователи, склонные проверять информацию, реже распространяют слухи и чаще аргументируют свою позицию. Это повышает качество общественного обсуждения.

Таким образом, развитие критического мышления выступает не только образовательной задачей, но и направлением современной молодёжной политики. Участие молодёжи в цифровых технологиях предполагает не только владение инструментами, но и ответственность за распространяемую информацию.

Цифровая эпоха изменила значение образованности: важным стало не накопление знаний, а умение работать с информацией. Формирование культуры проверки и анализа является условием осознанного участия молодёжи в общественной жизни и её устойчивой интеграции в информационное общество.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан «О государственной молодёжной политике» от 14 сентября 2016 г.
2. Закон Республики Узбекистан «Об информатизации» от 11 декабря 2003 г.
3. Закон Республики Узбекистан «О персональных данных» от 2 июля 2019 г.
4. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-6079 «Об утверждении стратегии “Цифровой Узбекистан – 2030”» от 5 октября 2020 г.

5. Buckingham, David. (2003). Chapter Three of Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture.
6. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027: Resetting Education and Training for the Digital Age. – Brussels, 2021.
7. Jenkins, Henry. (2006). Confronting the Challenges of Participatory Culture - Media Education for the 21st Century (Part 2). 10.7551/mitpress/8435.001.0001.
8. Kizilhan Taner, Bal Sevil. (2016). The Rise of the Network Society - The Information Age: Economy, Society, and Culture. Contemporary Educational Technology. 7. 10.30935/cedtech/6177.
9. OECD (2021), 21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/a83d84cb-en>.
10. Potter, W. (2022). Analysis of definitions of media literacy. Journal of Media Literacy Education. 14. 27-43. 10.23860/JMLE-2022-14-2-3.

BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARI KONTEKSTIDA YOSHLARNING KASBIY YO‘NALISHINI PROGNOZLASH

Ziyodaxon Nabijonova Boxodir qizi
“Tashkent International University”
o`qituvchisi
E-mail: nabijonovaziyoda@gmail.com

Bugungi globallashuv sharoitida jamiyatning barqaror rivojlanishi inson kapitalining sifat darajasiga, xususan, yoshlarning ongli va ijtimoiy mas’uliyatli kasb tanlashiga bevosita bog‘liqdir. Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida yoshlarning kasbiy yo‘nalishini prognozlash masalasi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-psixologik muammo sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, yoshlarning kasbiy yo‘nalishi ularning shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari, motivatsiyasi, ijtimoiy muhit hamda mehnat bozoridagi talablar bilan uzviy bog‘liq jarayondir. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi esa ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy muvozanatni ta’minlay oladigan kasblarga ehtiyojni kuchaytirmoqda. Shu bilan birga, kelajakda “yashil iqtisodiyot”, raqamli texnologiyalar, ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar sohalarida kasbiy ehtiyojlar ortib borishi prognoz qilinmoqda.²²

Kasbiy yo‘nalishni prognozlashda psixologik diagnostika, kasbiy qiziqishlar va qadriyatlar tizimini aniqlash, shuningdek, shaxsning moslashuvchan kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijtimoiy mas’uliyat va ekologik ong kabi kompetensiyalar barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi asosiy omillar hisoblanadi.

2015-yilda United Nations tomonidan qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) inson kapitalini rivojlantirish, sifatli ta’lim va munosib mehnatni ta’minlash orqali uzoq muddatli taraqqiyotga erishishni nazarda tutadi. Ayniqsa, 4-, 8-maqsadlar yoshlarning kasbiy rivoji bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ularni integratsiyalashgan holda o‘rganish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.²³

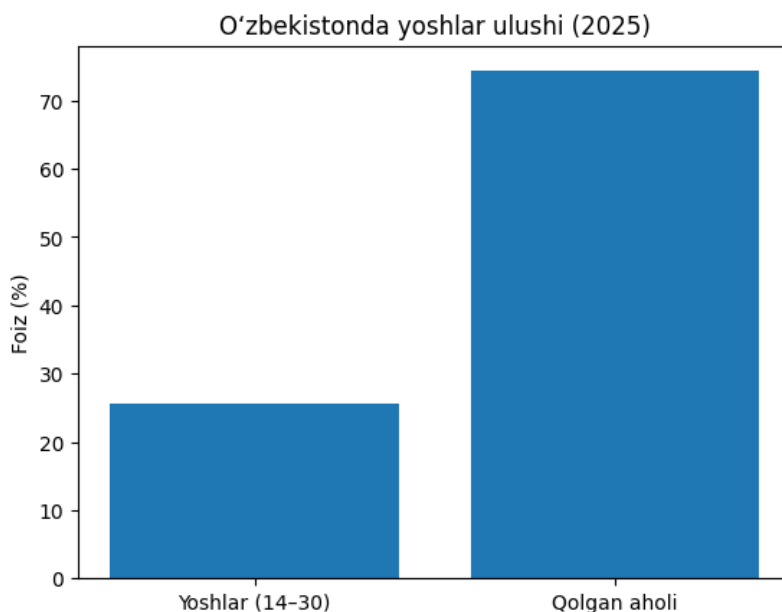
O‘zbekistonda yoshlar ulushi yuqori bo‘lgani sababli kasbiy yo‘nalishni prognozlash masalasi strategik ahamiyat kasb etadi. Milliy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, **2025-yil 1-yanvar holatiga 14–30 yoshdagi yoshlar soni 9 630 556 nafar** bo‘lib, bu aholining 25,7% ini tashkil

---

²² United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations Publishing.

²³ International Labour Organization. (2020). *Global Employment Trends for Youth 2020: Technology and the Future of Jobs*. Geneva: ILO.

etgan. Bu ko‘rsatkich kasb tanlash, kadrlar tayyorlash va bandlik siyosatini “oldindan ko‘ra olish” (forecasting) tamoyiliga o‘tkazish zarurligini kuchaytiradi.²⁴

Yoshlarning kasbiy yo‘nalishini prognozlashda klassik va zamonaviy kasbiy rivojlanish nazariyalari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Donald Superning “hayot davomida kasbiy rivojlanish” nazariyasiga ko‘ra,²⁵ kasbiy tanlov shaxsning butun hayoti davomida shakllanib boradi va turli bosqichlarni o‘z ichiga oladi (o‘shish, izlanish, mustahkamlash, saqlash). Ushbu yondashuv kasbiy yo‘nalishni prognozlashda yoshning rivojlanish bosqichini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Jon Hollandning tipologik nazariyasida²⁶ esa, shaxsning psixologik tipi (realistik, intellektual, ijtimoiy, konvensional, tadbirkorlik, badiiy) bilan kasbiy muhit o‘rtasidagi moslik asosiy mezon sifatida qaraladi. Bu yondashuv psixologik diagnostika orqali yoshlarning kelajak kasbiy muvaffaqiyatini prognozlash imkonini beradi.

Yana bir zamonaviy konstruktiv yondashuv doirasida Mark Savickas tomonidan ilgari surilgan “kasbni konstruksiyalash” nazariyasi²⁷ ham shaxsning kasbiy yo‘li ijtimoiy tajriba, shaxsiy ma’nolar va moslashuvchanlik orqali shakllanishini ta’kidlaydi. Bu yondashuv barqaror rivojlanish sharoitida yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini prognozlashda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari kontekstida yoshlarning: ijtimoiy mas’uliyat hissi, ekologik ong, jamiyat manfaatlariga xizmat qilishga tayyorligi kasbiy prognozlashda muhim indikator sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois kasbiy yo‘naltirish jarayonida faqat iqtisodiy foyda emas, balki shaxsning qadriyatlar tizimi ham hisobga olinishi lozim.

Yoshlarning kasbiy yo‘nalishiga oilaviy muhit, ta’lim muassasalari, tengdoshlar guruhi va ommaviy axborot vositalari sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy stereotiplar ayrim kasblarning

²⁴ O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Press-reviz: “O‘zbekistonda yoshlar soni qancha?” (2025 yil 1-yanvar holati)

²⁵ Super, D. E. (1990). *A life-span, life-space approach to career development*. San Francisco: Jossey-Bass

²⁶ Holland, J. L. (1997). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments* (3rd ed.). Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

²⁷ Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling* (pp. 147–183). Hoboken, NJ: Wiley.

“nufuzli” yoki “kam istiqbolli” sifatida qabul qilinishiga sabab bo‘lib, bu holat ongli kasbiy tanlovga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Mehnat bozoridagi beqarorlik, kasblarning tez o‘zgarishi va raqamlashtirish jarayonlari yoshlarning psixologik noaniqlik holatini kuchaytiradi. Shu sababli kasbiy yo‘nalishni prognozlashda psixologik barqarorlik, stressga chidamlilik va moslashuvchanlik kabi shaxsiy resurslar alohida e‘tiborga olinishi zarur.

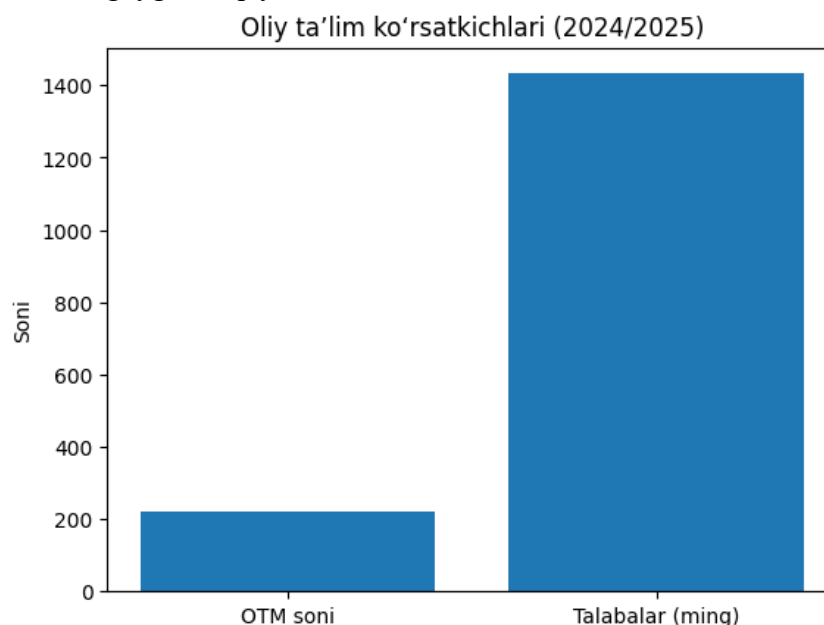
O‘zbekistonda oliy ta‘lim qamrovi va tizim ko‘lami tez kengaymoqda. Milliy statistika press-relizida **2024/2025 o‘quv yili boshida 222 ta oliy ta‘lim muassasasi** faoliyat yuritayotgani, shundan **99 tasi nodavlat** ekani qayd etilgan. Shu davrda OTMlarga **qabul 381,7 ming** nafarga yetgani ham ko‘rsatiladi.

Talabalar kontingenti ham oshgan: **2024/2025 yili boshida OTM talabalari 1 432,8 ming** nafar bo‘lib, qizlar ulushi 50,6% ni tashkil etgan. Oliy ta‘limdagi bunday o‘shish kasbiy yo‘nalish prognozini ikki tomonlama dolzarb qiladi:

- ko‘proq yosh OTMga kirayotgani sabab **kasbiy yo‘naltirishning sifati** tanlov xatolarini kamaytirishi kerak;

- ta‘lim mazmuni mehnat bozoriga mos kelmasa, **diplom–bandlik tafovuti** kuchayadi.

Ta‘lim tizimidagi o‘shish trendi haqida ochiq manbalarda ham “2017–2024 yillarda OTMlar soni va qamrov keskin kengaygani” qayd etiladi.²⁸

Zamonaviy sharoitda ta‘lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa – yoshlarni mavjud kasblarga emas, balki **o‘zgaruvchan va noaniq kelajak sharoitida moslashuvchan faoliyat yurita oladigan mutaxassislar** sifatida tayyorlashdan iborat. Shu bois sifatli ta‘lim tushunchasi quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- ta‘lim mazmunining mehnat bozori talablariga mosligi;
- nazariya va amaliyot integratsiyasi;
- shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaga asoslangan yondashuv;
- kasbiy yo‘naltirish va psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimining mavjudligi.

Kasbiy yo‘nalishni prognozlash jarayonida sifatli ta‘lim yoshlarning kasbiy qiziqishlari va qobiliyatlarini erta aniqlash hamda rivojlantirish imkonini beradi.

Kasbiy yo‘naltirish ta‘lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, u yoshlarning ongli kasb tanlashiga xizmat qiladi. Psixologik nuqtai nazardan, ta‘lim muassasalarida kasbiy yo‘naltirish quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

- kasbiy qiziqish va moyilliklarni aniqlash;

²⁸ O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. “Higher Education 2024/2025” rasmiy statistik byulleteni

- shaxsning individual qobiliyatlarini rivojlantirish;
- kasbiy maqsadlarni shakllantirish;
- real mehnat bozori haqida adekvat tasavvur berish.

Sifatli ta'lim muhitida o'quvchi yoki talaba o'zini turli faoliyat turlarida sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa kasbiy tanlovni prognozlashning aniqligini oshiradi.

Barqaror rivojlanish maqsadlarining 4-doirasida ta'limning kompetensiyaga asoslangan modeli muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu model kasbiy yo'nalishni prognozlashda quyidagi asosiy kompetensiyalarning shakllanishiga e'tibor qaratadi:²⁹

- kognitiv kompetensiyalar (tanqidiy fikrlash, muammo yechish);
- ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalar (jamoada ishlash, muloqot);
- raqamli kompetensiyalar;
- o'z-o'zini rivojlantirish va kasbiy refleksiya ko'nikmalari.

Mazkur kompetensiyalar yoshlarning kelajak kasbiy faoliyatida barqarorlik va moslashuvchanlikni ta'minlab, kasbiy muvaffaqiyatni oldindan prognozlash imkonini beradi.

Kasbiy yo'nalishni samarali prognozlash uchun ta'lim tizimi quyidagi institutlar bilan hamkorlikda faoliyat yuritishi lozim:

- psixologik xizmatlar;
- bandlik va mehnat bozorini tahlil qiluvchi tashkilotlar;
- ish beruvchilar va xususiy sektor;
- innovatsion va startap ekotizimlari.

Mazkur hamkorlik ta'lim jarayonida real kasbiy istiqbollarni hisobga olish imkonini beradi va yoshlarning kasbiy yo'nalishini ilmiy asosda prognozlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning kasbiy yo'nalishini barqaror rivojlanish maqsadlari asosida prognozlash ta'lim tizimi, psixologik xizmatlar va mehnat bozori o'rtasidagi uzviy hamkorlikni kuchaytirishni taqozo etadi. Ushbu yondashuv yoshlarning ongli kasb tanlashini ta'minlab, jamiyatning inson kapitalini rivojlantirish va uzoq muddatli barqaror taraqqiyotga erishish uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations Publishing.
2. International Labour Organization. (2020). *Global Employment Trends for Youth 2020: Technology and the Future of Jobs*. Geneva: ILO.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Press-reliz: "*O'zbekistonda yoshlar soni qancha?*" (2025 yil 1-yanvar holati)
4. Super, D. E. (1990). *A life-span, life-space approach to career development*. San Francisco: Jossey-Bass.
5. Holland, J. L. (1997). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments* (3rd ed.). Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
6. Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling* (pp. 147–183). Hoboken, NJ: Wiley.
7. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. "Higher Education 2024/2025" rasmiy statistik byulleteni
8. UNESCO. (2017). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris: UNESCO.

²⁹ UNESCO. (2017). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris: UNESCO.

**GLOBAL RAQAMLASHUV DAVRIDA YOSHLARDA EKOLOGIK
QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH ORQALI EKOLOGIK TA'LIMDA
ZAMONAVIY INTERAKTIV USULLAR VA TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI
FOYDALANISH YO'LLARI**

Sodiqov Jaxongir Toshpulat o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail:sodiqovjaxongir827@gmail.com

ORCID [https://orcid.org/ 0009-0002-5912-0050](https://orcid.org/0009-0002-5912-0050)

Global raqamlashuv davri insoniyat hayotining barcha jabhalarida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik kabi innovatsion vositalarning kundalik hayotga kirib kelishi ta'lim tizimiga ham yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, ekologik ta'lim sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish nafaqat ta'lim samaradorligini oshirish, balki yoshlarda ekologik qadriyatlarni shakllantirishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda.

Ekologik qadriyatlar – bu insonning tabiatga bo'lgan munosabati, atrof-muhitni asrash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, biologik xilma-xillikni saqlash kabi tushunchalarni o'z ichiga oluvchi ma'naviy-axloqiy me'yorlar majmuidir. Ostanov (2023) ta'kidlaganidek, shaxs ekologik madaniyatini shakllantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar muhim o'rin tutadi hamda yoshlarda tabiatni sevishtirish, uni muhofaza qilish, tabiat ne'matlaridan oqilona foydalanish ko'nikmalarini hosil qilish dolzarb vazifadir .

1. Ekologik ta'limda qo'llanilayotgan zamonaviy interaktiv texnologiyalar turlari va imkoniyatlarini tizimlashtirish;

2. Xalqaro va milliy miqyosda amalga oshirilayotgan ilg'or loyihalarni tahlil qilish;

3. Raqamli texnologiyalar asosida ekologik qadriyatlarni shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlarini yoritish;

4. Mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Ekologik ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari so'nggi yillarda bir qator xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda o'rganilmoqda. Xususan, Yevropa Ittifoqining "Education for Climate" koalitsiyasi doirasida amalga oshirilayotgan loyihalar , EPAL platformasidagi o'yinlashtirish va mikro-sertifikatlash bo'yicha tadqiqotlar bu boradagi ilg'or tajribalarni jamlagan.

Sun'iy intellekt va ekologik ta'lim. AI4GreenClassrooms loyihasi doirasida o'qituvchilarning sun'iy intellekt vositalari yordamida ekologik ta'limni tashkil etish bo'yicha metodikasi ishlab chiqilgan. Ushbu loyiha doirasida o'qituvchilar ekologik ma'lumotlarni tahlil qilish, sun'iy intellekt asosidagi sinf faoliyatlari va simulyatsiyalarni yaratish ko'nikmalarini egallaydilar . Shuningdek, "Let's Green the Future" loyihasi doirasida ChatGPT, Gamma, Suno, Teachable Machine kabi sun'iy intellekt vositalari ekologik ta'limga integratsiya qilingan.

Virtual reallik (VR) texnologiyalari. UNESCO va Syurix San'at Universiteti hamkorligida Markaziy Osiyo muzliklariga bag'ishlangan "Glacier Lifelines" VR loyihasi ishlab chiqilgan. Ushbu loyiha doirasida yaratilgan virtual reallik tajribasi iqlim o'zgarishining muzliklarga ta'sirini vizualizatsiya qiladi va to'rt interaktiv bo'limni o'z ichiga oladi: sug'orish, gidroenergetika, muzlik monitoringi va tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish . Loyiha doirasida O'zbekiston Milliy universiteti, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston universitetlari vakillari uchun VR texnologiyalarini ta'limga joriy etish bo'yicha treninglar o'tkazilgan .

O'yinlashtirish va mikro-sertifikatlash. ACCESS loyihasi doirasida 6-11 yoshli bolalar uchun 181 ta mikrodars va o'yinlashtirilgan mikro-sertifikatlash platformasi yaratilgan. Har bir mikrodars interaktiv viktorina bilan bog'langan bo'lib, to'g'ri javoblar uchun o'quvchilar raqamli nishonlar (badges) oladilar. Bu tizim o'quvchilarning ekologik bilimlarni o'zlashtirish jarayonini o'yin shaklida tashkil etish va ularning muvaffaqiyatini rag'batlantirish imkonini beradi .

Milliy tajribalar. O‘zbekistonda UNESCOning GLOFCA loyihasi doirasida Pskem va Tepar qishloqlaridagi maktablar ob-havo stansiyalari bilan jihozlangan. O‘quvchilar ushbu stansiyalarni boshqarish, ma'lumotlarni tahlil qilish va maktab loyihalarida foydalanishni o‘rganmoqdalar. Bu ularga nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko‘nikmalar ham beradi. Shuningdek, Samarqand shahrida o‘tkazilgan Xalqaro yoshlar ekologik oromgohida BMTning iqlim o‘zgarishi bo‘yicha muzokaralariga taqlid qiluvchi "Diplomatiya" interaktiv o‘yini tashkil etilgan. COP29 doirasida esa O‘zbekiston, Ozarbayjon, Vengriya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkiya tomonidan 2024–2030-yillarda barqaror rivojlanish madaniyatini ilgari surish hamda bolalar va yoshlarni iqlim kun tartibiga jalb qilish bo‘yicha Xalqaro strategiya imzolangan.

Global ekologik inqiroz va raqamli avlod. XXI asrda insoniyat global ekologik muammolar – iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, suv resurslari tanqisligi, atrof-muhit ifloslanishi bilan yuzma-yuz turibdi. Ayni paytda, hozirgi yoshlar "raqamli avlod" sifatida tavsiflanadi – ular uchun internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar kundalik hayotning ajralmas qismidir. Shu bois, ekologik ta'limni an'anaviy usullar bilan emas, balki yoshlarga tanish va qiziqarli bo‘lgan raqamli formatlarda tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy dolzarblik. Ekologik ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik-psixologik asoslari, ushbu vositalarning ekologik qadriyatlarni shakllantirishga ta'siri hali yetarlicha o‘rganilmagan. Xususan, virtual reallik tajribalarining empatiya va ekologik ongga ta'siri, o‘yinlashtirish elementlarining motivatsiyaga ta'siri kabi masalalar chuqur ilmiy tahlilni talab etadi.

Amaliy ahamiyat. Zamonaviy interaktiv texnologiyalar ekologik ta'limda quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- *Vizualizatsiya* – murakkab ekologik jarayonlarni (masalan, muzliklarning erishi, iqlim o‘zgarishi oqibatlarini) vizual tarzda namoyish etish;

- *Interaktivlik* – o‘quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish imkoniyati;

- *O‘yinlashtirish* – o‘quv jarayonini qiziqarli va rag‘batlantiruvchi shaklda tashkil etish [citation:3; 7];

- *Masofaviy ta'lim* – geografik joylashuvdan qat'i nazar, barcha yoshlarning ekologik ta'lim olish imkoniyati;

- *Simulyatsiya* – real hayotda xavfli yoki qiyin bo‘lgan vaziyatlarni (masalan, tabiiy ofatlar) modellashtirish.

Ijtimoiy ahamiyat. Raqamli texnologiyalar orqali ekologik qadriyatlarni shakllantirish nafaqat individual ongni o‘zgartirish, balki yoshlarni ekologik harakatlarga jalb qilish, ularning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Samarqanddagi Xalqaro yoshlar ekologik oromgohi misolida ko‘rinadiki, yoshlar nafaqat bilim oladi, balki o‘z yechim va takliflarini ham bildirmoqdalar.

2. Virtual (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari

VR va AR texnologiyalari ekologik ta'limda "immersiv" (cho‘mish) tajribani taqdim etadi:

- **Glacier Lifelines** loyihasi (UNESCO) – Markaziy Osiyo muzliklariga virtual sayohat, iqlim o‘zgarishi oqibatlarini ko‘rsatish, interaktiv vazifalar. Loyiha doirasida yaratilgan VR tajriba to‘rt interaktiv bo‘limdan iborat: sug‘orish, gidroenergetika, muzlik monitoringi va tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish. Bu o‘quvchilarga real hayotda borish qiyin bo‘lgan joylarni "ziyosat qilish" va ekologik muammolarni bevosita "his qilish" imkonini beradi.

3. O‘yinlashtirish (gamification) elementlari

O‘yinlashtirish – o‘yin elementlarini noo‘yin kontekstlarda qo‘llashdir. Ekologik ta'limda o‘yinlashtirish quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

"Diplomatiya" interaktiv o‘yini misolida, ishtirokchilar guruhlariga bo‘linib, BMTning iqlim o‘zgarishi bo‘yicha muzokaralariga taqlid qiladilar. Har bir guruh ma'lum bir mamlakatni va uning iqlim o‘zgarishi muammosiga munosabatini ifodalaydi. Bu o‘yin yoshlarga nafaqat ekologik

bilim, balki diplomatiya, muzokaralar olib borish, turli manfaatlarni hisobga olish kabi ko'nikmalarni ham beradi.

4. Sensor texnologiyalari va real vaqt rejimidagi monitoring

O'quvchilarni real ekologik ma'lumotlar bilan ishlashga o'rgatish – muhim yo'nalishdir:

- **GLOFCA loyihasi** doirasida O'zbekistonning Pskem va Tepar qishloqlaridagi maktablar ob-havo stansiyalari bilan jihozlangan. O'quvchilar ushbu stansiyalarni boshqarish, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish, maktab loyihalarida foydalanishni o'rganmoqdalar. Ular harorat, yog'in va boshqa parametrlar asosida ko'chki va sel xavfini bashorat qilish mumkinligini anglab yetmoqdalar .

- **AI4GreenClassrooms** loyihasida o'qituvchilar sensor ma'lumotlarini tahlil qilish va sun'iy intellekt modellari bilan ishlash ko'nikmalarini egallaydilar .

13 yoshli o'quvchi Ruxshonaning fikricha: "Men fanni yaxshi ko'raman, bu sehriga o'xshaydi. Men harorat va boshqa ma'lumotlardan ko'chkilarni bashorat qilish mumkinligini bilmasdim". Bu misol sensor texnologiyalarining yoshlarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

5. Interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar

- **Sifir Atik temali interaktiv o'yinlar** – Kocaeli universiteti festivalida VR ko'zoynaklar orqali chiqindilarni ajratish o'yini, o'rmon va dengiz ekotizimlaridagi stsenariylar .

- **Bisikletla energiya ishlab chiqarish** – qayta tiklanuvchi energiya manbalariga e'tiborni jalb qiluvchi interaktiv tajriba .

- **Quiz Flight** – atiq yoneti, iklim deęiřiklięi ve enerji verimlilięi konularida interaktiv bilgi yariřması .

1. Empatiya va hissiy bog'liqlik

Virtual reallik va immersiv texnologiyalar yoshlarda tabiatga nisbatan hissiy bog'liqlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Muzliklarning erishini VR orqali "ko'rish", uning oqibatlarini "his qilish" o'quvchilarda ekologik muammolarga nisbatan empatiya uyg'otadi . Bu hissiy tajriba ekologik qadriyatlarining chuqurroq o'zlashtirilishiga olib keladi.

2. Faol ishtirok va "agentlik" hissi

O'yinlashtirilgan platformalar va interaktiv vazifalar yoshlarga o'z bilim va ko'nikmalarini namoyish etish, muammolarga yechim taklif qilish imkonini beradi. grECOTrails tashabbusi talabalar tomonidan boshqariladi – ular nafaqat foydalanuvchi, balki kontent yaratuvchisi sifatida ham ishtirok etadilar . Bu "agentlik" hissi yoshlarning ekologik mas'uliyatini oshiradi.

3. Tajriba orqali o'rganish (learning by doing)

Sensor stansiyalari bilan ishlash , chiqindilarni ajratish o'yinlari , energiya ishlab chiqarish tajribalari – bularning barchasi "tajriba orqali o'rganish" tamoyiliga asoslanadi. Yoshlar nafaqat nazariy bilim oladi, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallaydi.

4. Ijtimoiy ta'sir va hamkorlik

Raqamli platformalar yoshlar o'rtasida hamkorlikni, tajriba almashishni, birgalikda loyihalar amalga oshirishni ta'minlaydi. Samarqanddagi Xalqaro yoshlar ekologik oromgohida turli mamlakatlardan kelgan yoshlar birgalikda ekologik muammolarga yechim izlaydilar . COP29 doirasidagi xalqaro hujjatlar esa bu hamkorlikni institutsional darajada mustahkamlaydi .

1. Texnologik infratuzilma muammolari

Muammo: Ko'plab ta'lim muassasalarida, ayniqsa qishloq joylarda, zamonaviy texnologiyalar (VR jihozlari, yuqori tezlikdagi internet) yetishmaydi.

Yechimlar:

- Davlat-xususiy sheriklik asosida maktablarni texnologik jihozlash;
- UNESCO tomonidan tavsiya etilgan ko'chma VR to'plamlarini tarqatish ;
- Mobil ilovalar va past tarmoqli talab qiladigan platformalarni ishlab chiqish;
- "Bulutli" texnologiyalardan foydalanish.

2. Kontentning mahallilashtirilmaganligi

Muammo: Ko'plab raqamli ekologik resurslar chet tillarida va mahalliy kontekstga moslashtirilmagan.

Yechimlar:

- Mahalliy ekologik muammolar (masalan, Orol dengizi, Markaziy Osiyo muzliklari)ga bag'ishlangan VR va AR kontent yaratish;
- Milliy tillarda ekologik platformalar ishlab chiqish;
- Xalqaro loyihalarni mahalliyashtirish (masalan, grECOTrails tajribasini Markaziy Osiyoga moslashtirish).

3. Monitoring va baholash tizimining yetishmasligi

Muammo: Interaktiv texnologiyalarning ekologik qadriyatlarni shakllantirishga ta'sirini baholash metodologiyasi ishlab chiqilmagan.

Yechimlar:

- ACCESS loyihasidagi mikro-sertifikatlash tizimi kabi baholash mexanizmlarini joriy etish ;
- GreenComp va DigComp kompetensiya ramkalari asosida monitoring tizimini yaratish ;
- Uzoq muddatli tadqiqotlar o'tkazish.

1. Milliy darajada:

- **"Raqamli ekologik ta'lim" konsepsiyasini ishlab chiqish** – 2024–2030-yillarga mo'ljallangan Xalqaro strategiya doirasida O'zbekiston uchun milliy dastur yaratish.
- **Maktablarni texnologik jihozlash** – UNESCO tajribasi asosida kamida 100 ta maktabni VR to'plamlar va sensor stansiyalari bilan ta'minlash.
- **O'qituvchilar malakasini oshirish** – Pedagogika oliy o'quv yurtlarida "Ekologik ta'limda raqamli texnologiyalar" ixtisoslashuvini joriy etish.

2. Ta'lim tizimida:

- **O'quv dasturlariga integratsiya** – "Ekologiya", "Geografiya", "Biologiya" fanlari tarkibiga VR va interaktiv vositalar bilan o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarni kiritish.
- **O'yinlashtirilgan platforma yaratish** – ACCESS va grECOTrails tajribasi asosida O'zbekiston yoshlari uchun milliy ekologik platforma ishlab chiqish.
- **"Yashil ko'nikmalar" mikro-sertifikatlash tizimi** – O'quvchilarning ekologik kompetensiyalarini rasman tan olish va sertifikatlash mexanizmini joriy etish.

3. Mahalliy kontent yaratish:

- **"Orol dengizi" VR loyihasi** – Orol fojiasining sabablari va oqibatlarini ko'rsatuvchi immersiv tajriba yaratish.
- **"Markaziy Osiyo muzliklari" interaktiv atlas** – UNESCO loyihasini kengaytirish, barcha maktablar foydalanishi mumkin bo'lgan onlayn platforma yaratish.
- **"Ipak yo'li ekologiyasi" AR ilovasi** – Tarixiy obidalar atrofidagi ekologik o'zgarishlarni ko'rsatuvchi mobil ilova.

4. Xalqaro hamkorlik:

- **COP29 strategiyasini amalga oshirish** – 2024-2030 yillarga mo'ljallangan Xalqaro strategiya doirasida mintaqaviy loyihalarni faollashtirish.
- **Erasmus+ loyihalarida ishtirok** – AI4GreenClassrooms kabi loyihalarda O'zbekiston ta'lim muassasalarining ishtirokini kengaytirish.
- **UNESCO dasturlarida faollik** – GLOFCA va Cryosphere loyihalarida ishtirokni davom ettirish.

Global raqamlashtirish sharoitida yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvori tobora ko'proq raqamli muhit ta'sirida shakllanmoqda. Shu bois ekologik ta'lim tizimida zamonaviy interaktiv usullar va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki yoshlarda barqaror ekologik qadriyatlarni shakllantirishning muhim pedagogik mexanizmiga aylanmoqda. Raqamli platformalar, multimedia vositalari, virtual va kengaytirilgan reallik, onlayn loyihalar hamda gamifikatsiya elementlari ekologik bilimlarni yoshlar ongiga chuqur va barqaror singdirish imkonini bermoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, interaktiv va texnologiyalarga asoslangan ekologik ta'lim an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan yoshlarning faolligi, mustaqil fikrlashi va mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Ayniqsa, global ekologik muammolarni raqamli modellashtirish, onlayn

muhokamalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali ekologik tashabbuslarni targ'ib etish yoshlarni tabiatni muhofaza qilish jarayonining bevosita ishtirokchisiga aylantiradi. Bu esa ekologik qadriyatlarining faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki amaliy hayotiy ehtiyoj darajasida shakllanishiga xizmat qiladi.

DIGITAL TECHNOLOGIES IN YOUTH POLICY: CYBERSECURITY ISSUES AND YOUTH PARTICIPATION IN THE DIGITAL SPACE

Mavlonov Azizbek Rustamovich

Teacher at Navoi University of Innovations

azizmavlonov13@gmail.com

In today's era of globalization and information technology, the progress of any country is determined by its digital potential. As the President of the Republic of Uzbekistan, Sh.M. Mirziyoyev, noted: "Without a digital economy, there is no future for the country's economy." This issue is doubly relevant for Uzbekistan, where young people make up more than 60 percent of the population.

As one of the priority directions of the state youth policy, the adoption of the "Digital Uzbekistan – 2030" strategy and the implementation of the "One Million Uzbek Coders" project have opened wide opportunities for young people.³⁰ However, there is another side to the coin. As digital technologies penetrate deeper into our lives, the scale of threats in the virtual space, particularly cybercrime, is expanding. The fact that young people are active on the internet, but lack life experience and legal literacy, makes them the most vulnerable stratum to cyberattacks. Therefore, the purpose of this article is not only to attract young people to digital technologies but also to research mechanisms for teaching them to navigate safely in this space.

Modern youth policy encourages the use of the internet as a primary tool for realizing the intellectual potential of youth. However, analysis shows that for many, digital literacy is understood merely as turning on a computer and using social networks. In reality, true digital literacy is the skill of ensuring information security.

Today, the most dangerous types of cyberattacks targeting youth are:

Social Engineering: In this method, criminals use human psychology rather than technical tools. They manipulate young people's gullibility, interest in "free prizes," or sense of fear (e.g., fake messages stating "your account has been blocked").

Phishing Attacks: Stealing young people's login credentials or their parents' bank card information through fake web pages. For example, false links such as "Presidential Gift" or "Free Internet Traffic," widely circulated on Telegram networks, specifically target youth.

Cyberbullying: Harassment in the virtual space and intimidation through the dissemination of personal information. This situation is becoming a serious social problem among teenagers, leading to deep depression and even suicide.

According to the author, the most worrying trend is that young people are becoming not only victims but also perpetrators of crime. Global experience and cases observed in Uzbekistan show that young people aged 14-25 are knowingly or unknowingly committing cybercrimes.

Young people who have basic knowledge in the IT field but do not understand the legal consequences are referred to in international terminology as "Script Kiddies." Although they do not write malicious software themselves, they use ready-made viruses and codes found on the internet to carry out the following actions:

Organizing DDoS attacks (disabling servers);

Hacking and selling others' social network and game accounts (PUBG, FreeFire, etc.);

"Carding" (buying or using stolen bank card data).

---

³⁰ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-6079 dated October 5, 2020.

Many young people perceive these actions merely as a "prank" or a way to show off. However, according to the relevant articles of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, criminal liability is established for theft and sabotage committed using information technologies³¹. Youth ignorance of this fact is jeopardizing their future.

Traditional prohibitive measures (blocking sites, confiscating phones) are ineffective in solving the problem. We need a new approach that teaches young people how to "live" in the digital world.

First, it is necessary to introduce the concept of "Digital Immunity" into the education system. This is not just a computer science lesson, but rules of cyber hygiene: creating complex passwords, enabling two-factor authentication, and verifying unfamiliar links.

Second, promoting the culture of "Ethical Hacking." To guide young people with a high interest in IT but a tendency towards "hacking" onto the right path, they must be taught to find vulnerabilities and protect systems. Working on Bug Bounty platforms creates a legal source of income for young people and turns them away from the path of crime.

As a result of the analysis and studies conducted, the following conclusions and suggestions have been formulated to further improve the integration of youth policy and digital technologies:

Establishment of a "Cyber Volunteers" movement. Creating volunteer groups consisting of active youth in the IT field under the Youth Affairs Agency. Based on the "peer-to-peer" principle, they will conduct advocacy work on cybersecurity in neighborhoods and schools, teaching adults and children how to avoid phone scammers.

Creation of media content on legal literacy. Placing short, impactful video clips about the legal consequences of cybercrime (imprisonment, fines) on platforms where young people spend the most time, such as Instagram, TikTok, and YouTube. Young people must feel that every action in the virtual world has responsibility in real life.

Revision of educational programs. Introducing special courses on "Personal Data Protection" and "Fundamentals of Cybersecurity" into school and university curriculums. It is appropriate to emphasize practical exercises (such as detecting simulated phishing attacks) rather than theory.

Digitization of psychological support centers. Launching online platforms or Telegram bots that allow young people who are victims of cyberbullying and internet fraud to apply anonymously.

In conclusion, digital technology is a powerful weapon. The task of youth policy is to teach young people to use this weapon not to harm themselves and society, but to build the digital future of Uzbekistan.

REFERENCES:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-6079 dated October 5, 2020 "On approval of the 'Digital Uzbekistan - 2030' strategy and measures for its effective implementation."

2. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. (Article 278-1. Unlawful (unauthorized) access to computer information).

3. Law of the Republic of Uzbekistan "On Cybersecurity", April 15, 2022, No. ZRU-764.

4. Khodjayev M.T. "Youth and Information Security: Problems and Solutions". Textbook. Tashkent – 2023.

---

³¹ *Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. Article 278-1.*

YOSH AVLODNI ZAMONAVIY KASBLARGA O‘QITISHDA ILMIY- PEDAGOGIK ASOSLAR (Virtual texnologiyalar asosida)

Xalmanov Ural Rasulovich —

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi va metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi

E-mail: xalmanov77@gmail.com

Raqamli iqtisodiyot va to‘rtinchi sanoat inqilobi sharoitida mehnat bozori tarkibi tubdan o‘zgarib bormoqda. Sun‘iy intellekt, dasturlash, kibernetika, robototexnika, yashil energetika kabi yo‘nalishlar zamonaviy kasblarning asosini tashkil etadi. Shu bois yoshlarni innovatsion faoliyatga tayyorlash ta‘lim tizimining ustuvor vazifasiga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘limni modernizatsiya qilish jarayoni huquqiy jihatdan O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni bilan mustahkamlangan bo‘lib, unda ta‘limning uzluksizligi, innovatsion rivojlanish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish tamoyillari belgilangan. Shuningdek, “Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi” da yoshlarni kasb-hunarga o‘qitish va raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida qayd etilgan.

Zamonaviy kasblarga tayyorlashning nazariy asoslari. Ilmiy adabiyotlarda kasbiy tayyorgarlik kompetensiyaviy yondashuv asosida talqin etiladi. Kompetensiya – bu bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning integrativ majmui bo‘lib, real kasbiy vazifalarni samarali bajarish qobiliyatini ifodalaydi.

Virtual texnologiyalar asosida ta‘limni tashkil etish konstruktivizm, faoliyat yondashuvi va raqamli pedagogika tamoyillariga tayanadi. Bunda o‘quvchi bilimni tayyor shaklda emas, balki interaktiv muhitda mustaqil izlanish va amaliy tajriba orqali egallaydi.

STEM-yondashuv, loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning), masofaviy laboratoriyalar va simulyatsiyalar zamonaviy kasblarga yo‘naltirishning samarali mexanizmlaridan hisoblanadi.

Virtual texnologiyalarning pedagogik imkoniyatlari. Virtual texnologiyalar quyidagi didaktik imkoniyatlarni ta‘minlaydi:

1. **Vizualizatsiya va modellashtirish** – murakkab texnologik jarayonlarni virtual simulyatsiya orqali tushuntirish.

2. **Interaktivlik** – o‘quvchi faol ishtirokini ta‘minlash.

3. **Individual ta‘lim trayektoriyasi** – shaxsiy qiziqish va qobiliyatga mos o‘qitish.

4. **Masofaviy hamkorlik** – global ta‘lim resurslaridan foydalanish imkoniyati.

Masalan, virtual laboratoriyalar orqali muhandislik yoki energetika yo‘nalishidagi tajribalarni xavfsiz va iqtisodiy samarali tarzda amalga oshirish mumkin. Bu jarayon o‘quvchilarda texnologik savodxonlik va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kompetensiyasini shakllantirish. Zamonaviy kasblar ko‘pincha ekologik barqarorlik tamoyillari bilan bog‘liq. Shu bois yoshlarni kasbiy tayyorlash jarayonida ekologik mas‘uliyatni shakllantirish muhimdir.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni resurslardan oqilona foydalanishning huquqiy asoslarini belgilaydi.

Virtual platformalar orqali energiya tejash modellarini yaratish, ekologik muammolarni simulyatsiya qilish va “yashil iqtisodiyot” loyihalarini ishlab chiqish o‘quvchilarning ekologik kompetensiyasini rivojlantiradi.

Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan Barqaror rivojlanish maqsadlari ta‘lim jarayonida ekologik ong va mas‘uliyatni mustahkamlash zarurligini ko‘rsatadi.

Integrativ model va metodik tavsiyalar. Virtual texnologiyalar asosida zamonaviy kasblarga tayyorlash quyidagi model asosida amalga oshirilishi mumkin:

- **Motivatsion bosqich** – kasbiy yo‘naltirish va raqamli savodxonlikni shakllantirish;
- **Kognitiv bosqich** – nazariy bilimlarni raqamli resurslar orqali egallash;

• **Amaliy bosqich** – virtual laboratoriyalar va loyihalar asosida ko‘nikmalarni mustahkamlash;

• **Refleksiv bosqich** – o‘z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish.

Pedagogik jihatdan blended learning (aralash ta’lim), gamifikatsiya, raqamli portfoliolar va kompetensiyaviy baholash mexanizmlarini qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Virtual texnologiyalar asosida yosh avlodni zamonaviy kasblarga o‘qitish ta’limning innovatsion modelini shakllantiradi. Bu jarayon kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va ekologik mas’uliyatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Davlat siyosati va normativ-huquqiy hujjatlar bilan qo‘llab-quvvatlanayotgan mazkur yo‘nalish raqobatbardosh va barqaror rivojlanishga hissa qo‘sha oladigan avlodni tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi”.
3. Uralov, N., & Islomov, D. (2021). Virtual texnologiyalar orqali kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi. *Pedagogika va Innovatsiyalar*, 4(15), 45–52.
4. Hamidov, A. (2020). STEM yondashuvi asosida maktablarda innovatsion ta’limni tashkil etish. *O‘zbekiston Pedagogika Jurnal*, 2, 22–30.
5. Xalmanov, U. R. (2023). Virtual laboratoriyalar va raqamli platformalar orqali o‘quvchilarning texnologik savodxonligini rivojlantirish. *Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi*, 5(1), 15–23.
6. Xalmanov U., Mardonov B. Inshoatlarni qo‘riqlash tizimini matematik modellashtirish yordamida tashkil etish //Modern Science and Research. – 2025. – T. 4. – №. 3. – С. 282-286.
7. The role of virtual technologies in developing professional competence in the methodology of teaching mathematics. (2026). *International Journal of Artificial Intelligence*, 6(02), 656-658.
8. Xalmanov Ural Rasulovich. (2026). Bo‘lajak matematika o‘qituvchisining kasbiy salohiyatini shakllantirish. *Multidisciplinary journal: fundamental research scientific journal*, 2(02), 55–60.
9. Абдуллаева Н. *Теоретические основы формирования педагогической компетентности.* — Ташкент, 2021.
10. Rasulovich X. U. Texnologik talim jarayonda gidroavtomatikaning o‘rni va ruvoji //MATERIALLARI TO‘PLAMI. – T. 17.
11. Xalmanov U., Matematikani o‘qitishda o‘qituvchining psixologik tayyorgarligi «Zamonaviy ijtimoiy psixologiya: an‘analar va istiqbollar» mavzuidagi II-xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari
12. Xalmanov U., Sensor texnologiyalarini oziq ovqat maxsulotlarini ishlab chiqarishda o‘rni. Iste‘mol bozorini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlash-farovonlik va taraqqiyotning muhim omili ilmiy-amaliy anjumani materiallari FarPi
13. Xalmanov U., Телекоммуникация сохасида кириш занжирларининг асосий кўрсаткичлари. JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN. Research Science and Innovation House

O‘SPIRINLAR ORASIDA BULLING HOLATINING PAYDO BO‘LISHI O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tillayeva Nodira Iskandar qizi
Toshkent Amaliy Fanlar universiteti
Psixologiya kafedra o‘qituvchisi

O‘zbekistonda ta‘lim tizimini isloh qilish va ta‘lim sohasida korrupsiya va zo‘ravonlikni kamaytirish bo‘yicha ko‘plab tashabbuslar ilgari surilmoqda. 2017-yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘quvchilarni jismoniy va ma‘naviy sog‘lomlashtirish”ga doir farmoni, ta‘lim muassasalarida xavfsiz muhit yaratish uchun muhim huquqiy asoslarni tashkil etdi. Shuningdek, yoshlarni aqlli va ma‘naviy jihatdan yetuk avlod sifatida tarbiyalashda ta‘lim jarayonida zo‘ravonlikning oldini olishga qaratilgan yondashuvlar kuchaytirilib kelinmoqda. Hozirgi kunda, dunyo bo‘ylab turli davlatlar, shu jumladan, O‘zbekistonda ham bullyingga qarshi kurashish, o‘quv jarayonlarini takomillashtirish va yoshlarning ruhiy salomatligini himoya qilish borasida siyosiy tashabbuslar va qonunchilik ishlab chiqilmoqda. Siyosiy iqlimda ta‘lim muassasalarida xavfsiz va sog‘lom muhit yaratish, o‘quvchilarning psixologik salomatligini ta‘minlashga qaratilgan bir qator qonunlar va dasturlar mavjud. Bulling yoki ta‘qib qilish o‘smirlar orasida tobora kengayib borayotgan ijtimoiy muammo sifatida shakllanmoqda. Bu hodisa, bir guruh yoki shaxsning boshqa bir shaxsni doimiy ravishda kamsitish, haqoratlash, shaxsiy huquqlarini buzish va psixologik zo‘ravonlik qilish orqali unga zarar yetkazishdan iboratdir. O‘spirinlar orasida bullingning paydo bo‘lishi nafaqat jamiyatda axloqiy muammolarni keltirib chiqaradi, balki ta‘lim jarayoniga ham jiddiy salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bulling o‘zi nima? Bulling—bu zo‘ravonlik, majburlash, haqoratli so‘zlar bilan masxara qilish yoki tahdid qilish, ishonchni suiiste‘mol qilish, tajovuzkorlik qilish yoki dominantlikdan qo‘rqitish uchun foydalanish. Xulq-atvor ko‘pincha takrorlanadi va odatiy holdir. Bulling (ta‘qib qilish) o‘zgacha ijtimoiy fenomen sifatida, nafaqat o‘quvchilar orasida psixologik va jismoniy zarar yetkazish holatini anglatadi, balki bu holat keng miqyosda ta‘lim tizimida jiddiy ijtimoiy, psixologik va ta‘limiy muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu fenomen, o‘smirlar orasida keng tarqalgan bo‘lib, nafaqat jismoniy, balki ruhiy zo‘ravonlikni ham o‘z ichiga oladi. O‘zbekistonda ta‘lim tizimini isloh qilishga qaratilgan siyosiy tashabbuslar, shuningdek, bullingni kamaytirish va yoshlarni sog‘lom va ma‘naviy yetuk avlod sifatida tarbiyalashga yo‘naltirilgan dasturlar ham mavjud.

Bulling, ijtimoiy psixologik fenomen sifatida, o‘ziga xos xulq-atvorlar yig‘indisi bo‘lib, bu o‘zida biror shaxsga yoki guruhga nisbatan takroran va davomiy tarzda qilingan zo‘ravonlik, haqoratlar, tahdidlar, kamsitish va o‘z huquqlarini buzish holatlarini o‘z ichiga oladi. Bu, odatda, bir yoki bir nechta shaxs tomonidan boshqa bir shaxsga qarshi amalga oshiriladi.

O‘spirinlar orasidagi bulling nafaqat shaxsiy psixologik muammolarga olib keladi, balki o‘quv jarayoniga ham jiddiy salbiy ta‘sir qiladi. Bu muammo ijtimoiy, psixologik va ta‘lim sohasida samarali hal etilishi zarur. Maktablar, oilalar va jamiyatning o‘zgaruvchan muhitini inobatga olgan holda, bullingning oldini olish, ta‘lim jarayonini mustahkamlash va o‘smirlarning ijtimoiy va psixologik salomatligini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Faqatgina jamoaviy sa‘y-harakatlar orqali bu ijtimoiy muammo bartaraf etilishi mumkin. Bullingning paydo bo‘lishi ko‘plab ijtimoiy va psixologik omillarga bog‘liq. Bu jarayonni yanada chuqurroq tahlil qilishda quyidagi muhim jihatlarga e‘tibor qaratish zarur: O‘spirinlar orasidagi bullying ko‘pincha guruh dinamikasiga bog‘liq. Ijtimoiy normallar, guruhning a‘zolari tomonidan belgilangan qoidalar bullyingni kuchaytirishi mumkin. Ba‘zi hollarda, guruhning eng kuchli a‘zolari o‘zlarini boshqalarga ustun qo‘yish, hukmronlik qilish orqali bullyingni amalga oshiradilar. Bu esa ijtimoiy tengsizlik va jamiyatda huquqlarni buzishga olib keladi. O‘spirinlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlik, o‘z-o‘zini past baholash, oilaviy muammolar va shaxsiy hayotdagi noxush tajribalar bullyingni keltirib chiqarishi mumkin.

Bullyingni amalga oshirgan shaxslar ko'pincha o'zlariga ishonchsiz bo'lib, boshqalarga nisbatan tajovuzkor bo'lishadi, chunki ular bu orqali o'zlarining kuchini vaustunligini his qilishadi. Axborot texnologiyalar ham bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlar bullyingni yangi shakllarini, masalan, kiberbullyingni paydo qilishga olib kelgan. O'spirinlar internet orqali bir-Jismoniy zo'rvonlik –bu shaxsga jismoniy zarar yetkazish, uni ta'qib qilish, urish yoki boshqa jismoniy tajovuzlar bilan bog'liqdir. Ruhiiy zo'rvonlik–haqoratlar, masxara qilish, kamsitish, shaxsiy huquqlarni poymol qilish, tasavvurdagi qo'rquvni yaratish, his-tuyg'ularni izolyatsiya qilish kabi ruhiy zo'rvonlikni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy izolyatsiya–guruhlar tomonidan o'zini tanitishga yoki ishtirok etishga ruxsat bermaslik, jamiyatdan ajratish. Kiberbullying–internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali zo'rvonlik qilish, masxara qilish va haqoratli xabarlar yuborish, birlariga masxara qilish, haqorat qilish va ularning shaxsiy ma'lumotlarini oshkor qilish orqali bullyingni amalga oshirishadi. Bu esa, an'anaviy bullyingdan yanada ko'proq jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bullingning o'quv jarayoniga salbiy ta'siri bir necha jihatdan ko'rinadi:-Bulling qurbonlari psixologik travmalarni boshdan kechirishadi, bu ularning o'z-o'ziga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Ular maktabga borishni xohlamasliklari, o'zlarini xavf ostida his qilishlari va ijtimoiy muhitga qiziqishlarini yo'qotishlari mumkin. Bullingning ta'siri ostida bo'lgan o'smirlar o'qishga bo'lgan qiziqishlarini yo'qotadilar. Ular doimiy ravishda stress va xavotirda bo'lishadi, bu esa diqqatni jamlashni qiyinlashtiradi va o'quv natijalarini pasaytiradi. Bulling qurbonlari o'zlarini maktab muhitida yolg'iz va ajralib qolgan his qilishlari mumkin. Ularning ijtimoiy aloqalari cheklangan bo'lib, bu ularning jamiyatda integratsiya qilishiga to'sqinlik qiladi. Maktabda bullyingning keng tarqalishi o'qituvchilar bilan muammolarni keltirib chiqaradi va sinfda beqarorlikni yuzaga keltiradi. Bu esa o'qituvchilarning e'tiborini sinfdagi boshqa o'quvchilarga qaratishiga to'sqinlik qiladi, natijada ta'lim sifati pasayadi. Bulling ijtimoiy va psixologik fenomen sifatida o'smirlar orasida tobora kengayib borayotgan muammoga aylangan. Uning ta'lim tizimidagi salbiy ta'siri, nafaqat o'quvchilarning psixologik va hissiy salomatligini, balki ta'limning umumiy samaradorligini ham pasaytiradi. Bullingga qarshi kurashish va uning oldini olishga qaratilgan siyosiy va huquqiy tashabbuslar nafaqat ta'lim tizimini yaxshilashga, balki jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Bu boradagi ilmiy tadqiqotlar va tashabbuslar bullyingning oldini olishga qaratilgan samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-fevral kuni "Raqamlashtirish sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PQ-51-son qarori
2. Tagunova, I. A., Selivanova, N. L. & Valeeva, R. A. (2016). The Category of Upbringing in Russian and Western Studies. *Mathematics Education*, 11(1)
3. Tarasov S.V. *Obrazovatel'naya sreda: ponyatie, struktura, tipologiya* // J.Vestnik SanktPiterburgskogo GUa im. A.S.Pushkina. – SPb.: 2011. - № 11.–S. 133-138
4. Tillayeva, N. (2024). Maktab O'quvchilarining Ijtimoiy Moslashuvining Psixologik Xususiyatlari. *Modern Science and Research*, 3(1), 1- 5. 9. 5.
5. Tillaeva Nodira Iskandar. (2024). Psychological characteristics of students and activation of its cognitive activity.

YOSHLARDA KASBIY MAS'ULIYATNI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Keldibekova Moxichexra Mavlonbek qizi

Toshkent shahar Chilonzor tumani 183-maktab Psixologi

Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari sharoitida yoshlarning kasbiy mas'uliyatini shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Kasbiy

mas'uliyat – shaxsning professional faoliyatda o'z vazifalarini vijdonan, axloqiy va me'yoriy talablar asosida bajarish qobiliyati – nafaqat ish unumdorligini, balki jamiyat va tashkilot faoliyatining sifatini ham belgilaydi[1].

Raqamli texnologiyalar – elektron platformalar, interaktiv treninglar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiya dasturlari – yoshlarning kasbiy mas'uliyatini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi[2]. Ular o'quvchilarni faol ishtirok etishga, mustaqil qaror qabul qilishga va real ish vaziyatlarini o'zlashtirishga yo'naltiradi[3]. Shu bilan birga, raqamli muhit psixologik jihatdan o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, stress va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish, shuningdek, ijtimoiy hamkorlik va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi[4].

1. Pedagogik va psixologik roli

Raqamli texnologiyalar pedagogik jarayonda interaktivlikni oshirish orqali kasbiy mas'uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiya dasturlari va interaktiv testlar o'quvchilarga turli professional vaziyatlarni xavfsiz muhitda sinab ko'rish imkonini beradi[5]. Masalan, elektron simulyatsiya yordamida yoshlar kasbiy qarorlar qabul qiladilar, natijalarni baholaydilar va o'z xatolarini tahlil qiladilar. Shu jarayon yoshlarning mas'uliyatni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini mustahkamlaydi, shuningdek, ularning kritikal va mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi.

Psixologik nuqtai nazardan, o'quvchining faol ishtirok etishi “faol o'rganish” prinsipi bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon mas'uliyatni o'zlashtirishni kuchaytiradi[6].

2. Motivatsiya va e'tibor

Raqamli vositalar yoshlarning motivatsiyasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Multimedia kontent (videodarslar, animatsiyalar, interaktiv testlar) e'tibor va qiziqishni kuchaytiradi, bu esa kasbiy mas'uliyatni shakllantirish uchun psixologik zamin yaratadi[7]. Shu bilan birga, onlayn feedback va baholash tizimlari o'quvchilarga o'z ishini tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini beradi.

Motivatsiya va e'tibor psixologiyada yoshlarning ichki va tashqi rag'batlarini uyg'unlashtirish bilan bog'liq bo'lib, raqamli muhitda bu jarayon yanada samarali bo'ladi[8].

3. Ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalar

Raqamli platformalar jamoaviy ish va ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish imkonini oshiradi. Virtual guruh loyihalari, onlayn seminarlar va forumlar yoshlarni mas'uliyatni nafaqat o'z ishida, balki jamoaviy natijalar uchun ham his qilishga o'rgatadi⁵.

Bu jarayon psixologik jihatdan yoshlarning empatiya, hamkorlik, kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiradi va ularni professional muhitga tayyorlaydi. Shu bilan birga, virtual hamkorlik vaziyatlari orqali yoshlar turli qarorlar qabul qilishda bir-birining tajribasidan o'rganadi, mas'uliyatni baholash va qayta ko'rib chiqish qobiliyatini oshiradi.

4. Stressni boshqarish va qaror qabul qilish

Raqamli simulyatsiya va interaktiv mashg'ulotlar yoshlarni turli professional vaziyatlarda qaror qabul qilishni mashq qilinishiga imkon beradi⁶. Bu psixologik jihatdan stressga chidamlilikni oshiradi va vaziyatni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Masalan, virtual muhitda yuzaga keladigan murakkab ish vaziyatlarini hal qilish jarayoni o'quvchilarga reaktiv va proaktiv qarorlar qabul qilishni o'rgatadi, bu esa ularning kasbiy mas'uliyatini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, o'quvchilar turli vaziyatlarda xatolarini tahlil qilib, o'z faoliyatini optimallashtirishni o'rganadilar.

5. Individual yondashuv

Raqamli ta'lim platformalari har bir o'quvchining individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda o'qitish imkonini beradi. Masalan, adaptiv o'quv tizimlari har bir yoshning qobiliyati va bilim darajasiga moslashtirilgan vazifalarni taqdim etadi⁷. Bu esa psixologik jihatdan har bir o'quvchi uchun motivatsiyani oshiradi va mas'uliyatni rivojlantirish jarayonini shaxsiylashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar yoshlarning kasbiy mas'uliyatini shakllantirishda samarali pedagogik va psixologik vosita sifatida xizmat qiladi. Ular nafaqat bilim berish, balki motivatsiya, qaror qabul qilish, stressni boshqarish, ijtimoiy hamkorlik va

mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bois, zamonaviy ta'lim tizimida raqamli vositalarni tizimli va psixologik jihatdan asoslangan holda qo'llash yoshlarning kasbiy salohiyatini oshirishning strategik yo'nalishi sifatida e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. To'xtaxo'jayev N. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
2. Ishmuhamedov R., Yo'ldoshev M. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
3. UNESCO. Digital Learning and Education Policy Guidelines. – Paris, 2018.
4. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – London: Bloomsbury Academic, 2016.
5. Karimov N. Psixologiya va pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan, 2015.
6. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
7. Saidov A. Kasbiy ta'lim va psixologik rivojlanish. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.
- Muslimov N. Kasbiy ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.

YOSHLARGA HUQUQ FANINI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Xolmurzayev Nabi Imomqul o'g'li
IIV Sirdaryo akademik litseyi
Oliy toifali huquq fani o'qituvchisi

Bugungi kunda globallashtirish jarayonlarining jadallashuvi va axborotlashgan jamiyatning shakllanishi sharoitida yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish dolzarb ijtimoiy-pedagogik vazifaga aylangan. Jamiyat hayotining barcha sohalarida raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi fuqarolardan nafaqat umumiy bilim, balki huquqiy bilim va ko'nikmalarni ham talab etmoqda. Ayniqsa, yosh avlodning huquqiy ongini shakllantirish, ularni qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalash hamda o'z huquq va majburiyatlarini anglashga o'rgatish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimiga keng joriy etilishi huquq fanini o'qitish metodikasini ham tubdan yangilamoqda. An'anaviy dars shakllari o'rnini interaktiv platformalar, elektron resurslar, masofaviy ta'lim tizimlari va multimedia vositalari egallamoqda. Bu esa o'quv jarayonini yanada vizual, tizimli va samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Zamonaviy yondashuvlar nafaqat nazariy bilim berishga, balki huquqiy tafakkur, tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish hamda fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, raqamli muhitda huquqiy ma'lumotlarning ochiqligi va tezkorligi yoshlarning normativ-huquqiy hujjatlar bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayon huquqiy madaniyatni oshirish, qonun ustuvorligini anglash va ijtimoiy faollikni kuchaytirishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois huquq fanini zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida o'qitish bugungi kun ta'lim tizimining strategik vazifalaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Huquq fanini o'qitishda raqamli texnologiyalar — elektron platformalar, interaktiv dasturlar, masofaviy ta'lim tizimlari va multimedia vositalari — o'quv jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Xususan, Ziyonet ta'lim portali hamda Google Classroom platformasi orqali o'quv materiallarini tezkor yetkazish va nazorat qilish tizimi yo'lga qo'yilgan.

Birinchidan, raqamli texnologiyalar huquqiy bilimlarni vizuallashtirish imkonini yaratadi. Masalan, konstitutsiyaviy tuzilma, davlat hokimiyati tizimi yoki sud jarayonlari interaktiv sxemalar va videodarslar orqali tushuntirilganda o'quvchilarning idrok darajasi oshadi[1].

Ikkinchidan, masofaviy ta'lim tizimlari yoshlarning mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, raqamli ta'lim vositalari o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi[2].

Uchinchidan, huquq fanini o'qitishda onlayn test tizimlari va virtual sud jarayonlari (moot court) yoshlarning huquqiy tafakkurini amaliy jihatdan rivojlantiradi. Bu jarayon interfaollikni kuchaytirib, nazariy bilimni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash imkonini beradi[3].

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalar yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirishda ijtimoiy tarmoqlar va ochiq ma'lumotlar bazalaridan samarali foydalanish imkonini beradi. Masalan, LexUZ milliy qonunchilik bazasi orqali o'quvchilar amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar bilan mustaqil ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shu bilan birga, raqamli ta'lim jarayonida axborot xavfsizligi, tanqidiy tahlil va media savodxonlik masalalariga ham alohida e'tibor qaratish zarur. Aks holda, noto'g'ri ma'lumotlar yoshlarning huquqiy ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarga huquq fanini o'qitishda raqamli texnologiyalar zamonaviy pedagogik vosita sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Ular huquqiy bilimlarni samarali yetkazish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois huquq ta'limida raqamli platformalardan oqilona va tizimli foydalanish yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ishmuhamedov R., Yo'ldoshev M. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
2. UNESCO. *Digital Learning and Education Policy Guidelines.* – Paris, 2018.
3. Saidov A. *Huquqiy ta'lim nazariyasi va metodikasi.* – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOIIY-SIYOSIIY FAOLIGINI OSHIRISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI

Bozorov Sunnatillo Mexriqulovich

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Ingliz filologiyasi fakulteti kechki ta'lim dekan muovini

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli transformatsiya jarayoni iqtisodiyot, ta'lim, davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarning yangi shakllarini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, siyosiy kommunikatsiya va fuqarolik ishtirokining yangi mexanizmlari paydo bo'lishi natijasida yoshlarning jamiyat hayotidagi roli yanada ortib bormoqda.

Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, raqamli texnologiyalar fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytirish, davlat va jamiyat o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish hamda jamoatchilik nazoratini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi³².

Yoshlar har qanday jamiyatning eng faol va innovatsion qatlamini tashkil etadi. Ularning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi faol ishtiroki demokratik institutlarning rivojlanishi hamda fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar yoshlarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar jamiyatdagi muammolarni muhokama qilish, jamoatchilik tashabbuslarini ilgari surish hamda davlat organlari bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa yoshlarning siyosiy faolligi va fuqarolik ongini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Avvalo, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan yoshlar siyosati yoshlarning jamiyat hayotidagi faolligini oshirishda muhim institutsional mexanizm hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida yoshlar siyosatini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar

---

³² Castells M. *The Rise of the Network Society.* Oxford: Blackwell Publishers, 2010.

yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash hamda iqtidorli yoshlarni rag'batlantirishga xizmat qilmoqda³³.

O'zbekistonda so'nggi yillarda raqamli infratuzilmaning rivojlanishi yoshlarning ijtimoiy jarayonlardagi ishtirokiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. 2023 yil yakunlariga ko'ra mamlakatda internet foydalanuvchilari soni 31 milliondan oshgan³⁴. Davlat statistika ma'lumotlariga ko'ra, 14–30 yosh oralig'idagi aholi qatlamida internetdan muntazam foydalanish darajasi 90 foizga yaqinlashgan³⁵.

Shuningdek, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali ko'rsatilgan elektron xizmatlardan foydalanuvchilar soni 2020 yilga nisbatan 2023 yilda qariyb ikki baravarga oshgan³⁶. Bu esa yoshlarning davlat boshqaruvi jarayonlaridagi bilvosita ishtiroki kengayayotganini ko'rsatadi.

Raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlari ham yoshlar faolligining oshayotganini tasdiqlaydi. IT Park rezidentlari tarkibida yosh tadbirkorlarning ulushi 65 foizdan ortiqni tashkil etadi³⁷. Bu raqam yoshlarning innovatsion loyihalar va startap ekotizimidagi rolini mustahkamlayotganini anglatadi.

Raqamli transformatsiya jarayoni ijobiy tendensiyalar bilan bir qatorda tizimli muammolarni ham yuzaga chiqarmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, birinchi navbatda hududlar o'rtasida raqamli tafovut saqlanib qolmoqda. Yirik shaharlarda yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy texnologiyalar keng tarqalgan bo'lsa, ayrim chekka hududlarda infratuzilma yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa yoshlarning imkoniyatlarida nomutanosiblikni keltirib chiqarmoqda.

Ikkinchi muammo – raqamli savodxonlikning chuqur mazmuniy darajada shakllanmaganligidir. Raqamli savodxonlik faqat texnik ko'nikmalar emas, balki axborotni tanqidiy tahlil qilish, media madaniyat va kiberxavfsizlik qoidalarini bilishni ham o'z ichiga oladi³⁸. UNESCO konsepsiyasiga ko'ra, media va axborot savodxonligi fuqarolik jamiyatining barqaror rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi¹.

Uchinchi muammo – yoshlarning raqamli siyosiy ishtiroki hali ham asosan passiv shaklda namoyon bo'layotganidir. Elektron platformalarda ovoz berish, so'rovnomalarda qatnashish ko'rsatkichlari oshgan bo'lsa-da, tashabbus bildirish va muhokama jarayonlarida faol ishtirok darajasi pastligicha qolmoqda.

Mazkur muammolarni hal etishda tizimli va institutsional yondashuv zarur. Muallifning ilmiy pozitsiyasiga ko'ra, raqamli transformatsiya jarayonlari yoshlar siyosatining tarkibiy qismi sifatida ko'rilishi va u alohida yo'nalish sifatida davlat dasturlarida mustahkamlanishi lozim.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish uchun kuchli instrument hisoblanadi. Internet qamrovining kengayishi, elektron hukumat xizmatlarining rivojlanishi va IT sohasidagi imkoniyatlar yoshlarning jamiyatdagi rolini kuchaytirmoqda. Biroq mavjud salohiyat to'liq ishga solinmagan.

Ilmiy xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, yoshlar siyosati raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan kompleks model asosida qayta ko'rib chiqilishi zarur. Raqamli savodxonlik nafaqat texnik ko'nikma, balki fuqarolik madaniyati va ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashgan holda shakllantirilishi kerak.

Amaliy takliflar quyidagilardan iborat:

Birinchi, umumiy o'rta va oliy ta'lim tizimida "Raqamli fuqarolik va axborot xavfsizligi" modullarini majburiy fan sifatida joriy etish lozim.

Ikkinchi, hududiy raqamli tafovutni kamaytirish maqsadida davlat-xususiy sheriklik asosida zamonaviy IT markazlar tarmog'ini kengaytirish zarur.

³³ Norris P. Digital Divide: Civic Engagement and the Internet Worldwide. Cambridge University Press, 2001.

³⁴ O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. 2023 yil yakuniy hisobot ma'lumotlari

³⁵ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Aholining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishi to'g'risida statistik byulleten, 2023

³⁶ Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (my.gov.uz) statistik ma'lumotlari, 2023.

³⁷ IT Park Uzbekistan rasmiy yillik hisoboti, 2023.

³⁸ Hague C., Payton S. Digital Literacy Across the Curriculum. – Futurelab, 2010.

Uchinchidan, elektron hukumat platformalarida yoshlar uchun alohida interaktiv muhokama maydonlarini yaratish orqali ularning tashabbuskorligini oshirish kerak.

To'rtinchidan, yosh startaplar uchun grant, soliq imtiyozlari va mentorlik dasturlarini institutsional asosda mustahkamlash maqsadga muvofiqdir.

Mazkur chora-tadbirlar yoshlarning raqamli transformatsiya jarayonlaridagi ishtirokini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi va milliy taraqqiyot strategiyasiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Castells M. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
2. Norris P. Digital Divide: Civic Engagement and the Internet Worldwide. Cambridge University Press, 2001.
3. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. 2023 yil yakuniy hisobot ma'lumotlari.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Aholining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishi to'g'risida statistik byulleten, 2023.
5. Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (my.gov.uz) statistik ma'lumotlari, 2023.
6. IT Park Uzbekistan rasmiy yillik hisoboti, 2023.
7. Hague C., Payton S. Digital Literacy Across the Curriculum. – Futurelab, 2010.

RAQAMLI MADANIYAT VA IJTIMOIYLASHUVNING AN'ANAVIY SHAKLLARI INQIROZI

Xurshid Karimov

O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

e-mail: s201@tiue.uz

XXI asrda raqamli texnologiyalar faqat muloqot vositasi bo'lishdan to'xtab, tafakkur, o'ziga xoslik va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarning yangi shakllarini shakllantiruvchi mustaqil madaniy muhitga aylandi. Raqamli madaniyat - bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining faoliyat ko'rsatishi natijasida yuzaga keladigan me'yorlar, qadriyatlar, amaliyotlar va ramziy shakllar majmuidir. U tarmoq mantiqi, axborot almashuvining yuqori tezligi, idrokning fragmentarligi va kommunikatsiyaning algoritmik tashkil etilishi bilan tavsiflanadi.

Shu bilan birga, an'anaviy ijtimoiylashuv institutlari - oila, maktab, diniy va madaniy tashkilotlar, mahalliy jamoalar transformatsiyasi kuzatilmoqda. Savol tug'iladi: raqamli madaniyat ijtimoiylashuvning an'anaviy shakllari inqirozining omilimi yoki ularning yangi evolyutsion bosqichimi?

Ijtimoiylashuv an'anaviy ravishda shaxs tomonidan jamiyatda qabul qilingan me'yorlar, qadriyatlar va xulq-atvor modellarini o'zlashtirish jarayoni sifatida tushunilgan. Mumtoz sotsiologiyada (E.Dyurkgeym, T.Parsons) ijtimoiylashuv shaxsning oila, ta'lim va din institutlari orqali ijtimoiy tizimga integratsiyalashuvi mexanizmi sifatida qaralgan [1].

Biroq, tarmoqli jamiyatning rivojlanishi bilan (M. Kastels) ijtimoiy tuzilma yanada markazlashmagan, kommunikatsiya esa globallashtirish [2]. Raqamli muhit an'anaviy ierarxiyalarning rolini zaiflashtirib, gorizontal aloqalarni shakllantiradi [3]. Shaxs ko'plab muqobil qadriyat tizimlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa me'yorlarning xilma-xillashuvi va o'ziga xoslikning parchalanishiga olib keladi [4].

Postmodern falsafasi (J.Bodriyyar, J.-F.Liotar) "katta rivoyatlar"ning xiralashishi va simulyativ voqelikning o'sishini ko'rsatdi. Raqamli makonda bu tendensiya tobora kuchayib bormoqda: virtual tasvirlar va media tuzilmalar ko'pincha ijtimoiy o'zaro ta'sirning haqiqiy tajribasini almashtirmoqda.

Raqamli madaniyat ijtimoiylashuvning o'ziga xos mexanizmlarini yaratadi:

- Axborotni algoritmik tanlash.
- Virtual identiklik.
- Tarmoqdagi ommaviylik.

- Klipli fikrlash.

Shunday qilib, raqamli madaniyat nafaqat an'anaviy ijtimoiylashuvni to'ldiradi, balki shaxsni jamiyatga qo'shishning muqobil modelini shakllantiradi.

Oila va maktab an'anaviy ravishda qadriyatlarni yetkazish, axloqiy munosabatlarni shakllantirish va ijtimoiy nazorat funksiyalarini bajargan. Raqamli asrda ularning ta'siri qisman kamayadi. Yoshlar ko'pincha ota-onalari yoki o'qituvchilaridan ko'ra onlayn muhitdan ma'lumot va xulq-atvor me'yorlarini tezroq va jadalroq oladilar [5].

Bundan tashqari, raqamli muhit shaxsni individuallashtirish va avtonomlashtirishga yordam beradi. Bir tomondan, bu tanlov erkinligini kengaytirsa, ikkinchi tomondan, jamoaviy o'ziga xoslik va avlodlararo vorisiylikni zaiflashtiradi.

Ijtimoiy begonalashuv fenomeni ham kuzatiladi: virtual muloqot hissiy aloqalar chuqurligini pasaytirishi, yolg'izlik va xavotirni kuchaytirishi mumkin. Ajablanarlisi shundaki, giperkommunikatsiya sharoitida inson haqiqiy muloqotning yetishmasligini his qilishi mumkin [6].

Xavf-xatarlarga qaramay, raqamli madaniyat katta integrativ salohiyatga ega. U bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, global hamjamiyatlarni shakllantiradi, madaniyatlararo o'zaro ta'sir va fuqarolik faolligini rivojlantirishga ko'maklashadi.

Raqamli platformalar yoshlarga jamoat tashabbuslari, xalqaro loyihalar, ta'lim dasturlarida ishtirok etish imkonini beradi [6]. Shunday qilib, raqamli ijtimoiylashuv tanqidiy fikrlash va mediasavodxonlikni shakllantirish sharti bilan shaxsiy va kasbiy rivojlanish resursiga aylanishi mumkin.

Ijtimoiylashuvning an'anaviy shakllari inqirozi haqida gapirganda, uning dialektik xususiyatini hisobga olish muhimdir. Gap avvalgi institutlarni butunlay yo'q qilish haqida emas, balki ularning funksiyalarini o'zgartirish haqida ketmoqda. Oila va maktab raqamli vositalarni birlashtirib, ijtimoiylashuvning gibridd modelini shakllantirishi mumkin.

Bugungi kunning vazifasi "an'anaviy" va "raqamli"ni bir-biriga qarama-qarshi qo'yish emas, balki ularning o'zaro uyg'unligini topishdan iborat. Raqamli madaniyat yangi mas'uliyat etikasini, empatiyani rivojlantirishni va axborotni tanqidiy qabul qilishni talab qiladi.

Raqamli madaniyat ijtimoiylashuvning an'anaviy shakllari uchun ham chaqiriq, ham imkoniyat vazifasini bajaradi. U qadriyatlarni uzatish mexanizmlarini o'zgartiradi, yangi o'ziga xosliklarni shakllantiradi va ijtimoiy aloqalar tabiatini o'zgartiradi.

An'anaviy ijtimoiylashuv inqirozi iyerarxiyalarning zaiflashuvi, qadriyatlarning parchalanishi va tajriba virtualizatsiyasining o'sishida namoyon bo'ladi. Biroq, raqamli texnologiyalarni ta'lim va ijtimoiy siyosatga ongli ravishda integratsiya qilish orqali an'anaviy qadriyatlar va raqamli kompetentlikni birlashtirgan barqaror ijtimoiylashuv modelini shakllantirish mumkin.

Shunday qilib, ijtimoiylashuvning kelajagi raqamli madaniyatdan voz kechish bilan emas, balki jamiyatning uni o'zlashtirishning falsafiy va axloqiy jihatdan asoslangan strategiyasini ishlab chiqish qobiliyati bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Durkheim E. *Suicide: A Study in Sociology*. – London: Routledge, 2002.
2. Castells M. *The Rise of the Network Society* (2nd ed.). – New Jersey, Wiley-Blackwell, 2010.
3. Бекбаев Р. Рене Генон и его место в синтезе традиционализма и межкультурного диалога: диссертация доктора философии (PhD). – Ташкент, 2023.
4. Castells M. *Communication Power*. – Oxford: Oxford University Press, 2009.
5. Jenkins H. *Convergence Culture*. – New York: NYU Press, 2006.
6. Boyd D. *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. – New Haven: Yale University Press, 2014.

YOSHLAR SIYOSATIDA RAQAMLI TA'LIM ORQALI MADANIYATLARARO KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING O'RNI

Jaloliddin Eshquvvatov

O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

e-mail: j.eshquvvatov@gmail.com

Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichi hayotning barcha sohalarini jadal raqamlashtirish, axborot makonining globallasuvi va madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi bilan tavsiflanadi. Yoshlar bunday sharoitda nafaqat raqamli texnologiyalarning eng faol foydalanuvchisi, balki ijtimoiy o'zgarishlarning asosiy subyekti hamdir. Ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar, raqamli ta'lim resurslari yoshlarning muloqot qilish, o'zini o'zi aniqlash va ijtimoiylashuvining yangi modellarini shakllantirmoqda.

Bunday vaziyatda shaxsning uyg'un rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, fuqarolik mas'uliyatini mustahkamlash va madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosati alohida ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta'lim ushbu vazifalarni amalga oshirishning eng muhim vositasiga aylanmoqda, chunki u bilim olish imkoniyatini kengaytiradi, global o'zaro ta'sirni rag'batlantiradi va konstruktiv madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi [1, b.50].

Madaniyatlararo kompetensiya turli madaniyat vakillarining samarali o'zaro ta'sirini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma, qadriyat munosabatlari va muloqot qobiliyatlari majmuidir. Unga kognitiv komponent (madaniy xususiyatlarni bilish), xulq-atvor komponenti (muloqot va moslashish ko'nikmalari), shuningdek, aksiologik komponent (tolerantlik, hurmat, empatiya) kiradi [2, b.58].

Raqamli jamiyat sharoitida madaniyatlararo aloqalar har kuni - onlayn munozaralar, xalqaro loyihalar, ta'lim platformalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladi. Biroq, shakllangan madaniyatlararo kompetensiyaning yo'qligi stereotiplarning tarqalishiga, ksenofobiyaga, radikalashuvga va virtual muhitda nizolarga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, yoshlar siyosati nafaqat yoshlar rivojlanishining iqtisodiy yoki ijtimoiy jihatlariga, balki o'zaro hurmat va muloqot tamoyillariga asoslangan barqaror madaniyatlararo o'ziga xoslikni shakllantirishga ham yo'naltirilishi kerak.

Raqamli ta'lim madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish uchun noyob imkoniyatlarni taqdim etadi [3, b.5]. Onlayn kurslar, xalqaro ta'lim dasturlari, virtual almashinuvlar, raqamli forumlar va qo'shma loyihalar yoshlarga turli mamlakatlar va madaniyatlar vakillari bilan hududiy cheklovlarsiz muloqot qilish imkonini beradi.

*Birinchi*dan, raqamli ta'lim muhiti madaniy dunyoqarashni kengaytirishga yordam beradi. Turli xil axborot manbalaridan foydalanish turli xalqlarning tarixi, an'analari, diniy va madaniy xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi.

*Ikkinchi*dan, xalqaro onlayn loyihalarda ishtirok etish madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini, ko'p madaniyatli jamoada ishlash qobiliyatini, qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlardagi farqlarni hisobga olishni rivojlantiradi.

*Uchinchi*dan, raqamli ta'lim mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga yordam beradi. Axborotning haddan tashqari ko'pligi va soxta xabarlarining tarqalishi sharoitida yoshlar axborotni tahlil qila olishi, manipulyatsiyalarni aniqlay olishi va radikal mafkuralardan qochishi kerak.

Madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda raqamli ta'lim salohiyatidan samarali foydalanish uchun yoshlar siyosati quyidagi yo'nalishlar orqali amalga oshirilishi mumkin:

- ta'lim dasturlariga madaniyatlararo muloqot va raqamli etikaga bag'ishlangan fanlar va modullarni kiritish;
- xalqaro onlayn platformalar va universitetlar o'rtasidagi ta'lim hamkorligini qo'llab-quvvatlash;
- bag'rikenglik va madaniyatlar muloqotini targ'ib qilishga qaratilgan raqamli yoshlar

forumlari va tashabbuslarini rivojlantirish;

- raqamli media savodxonlik va onlayn radikallashuvning oldini olish dasturlarini yaratish;
- raqamli madaniyatlararo hamkorlik sohasida yoshlarning startaplari va ijtimoiy loyihalarini rag'batlantirish.

Bunday tashabbuslarning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi yoshlarda nafaqat kasbiy kompetensiyalarni, balki ijtimoiy mas'uliyat, madaniy xilma-xillikka hurmat va fuqarolik yetukligini shakllantirish imkonini beradi.

Raqamli ta'lim orqali madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish ijtimoiy barqarorlik va jamiyat integratsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [4, b.410]. Konstruktiv muloqot ko'nikmalariga ega bo'lgan yoshlar ekstremistik g'oyalar ta'siriga kamroq beriluvchan, axborot manipulyatsiyasiga chidamli va madaniyatlararo muloqotda vositachi bo'lishga qodir bo'ladi.

Bundan tashqari, madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish xalqaro hamkorlikni mustahkamlashga, global mehnat bozorida yoshlarning raqobatbardoshligini oshirishga va xalqaro maydonda davlatning ijobiy imidjini shakllantirishga yordam beradi [5, b.72].

Shunday qilib, raqamli ta'lim orqali madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda yoshlar siyosatining roli strategik ahamiyatga ega. Globallashuv va jamiyatning raqamli transformatsiyasi sharoitida aynan raqamli ta'lim bag'rikeng, mas'uliyatli va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashning asosiy mexanizmiga aylanmoqda.

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ta'lim innovatsiyalari va raqamli madaniyatni rivojlantirishni birlashtirgan kompleks yondashuv jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash va madaniyatlararo muloqotni mustahkamlash imkonini beradi. Madaniyatlararo kompetensiya raqamli asrda nafaqat ta'lim vazifasiga, balki milliy xavfsizlik, ijtimoiy totuvlik va global hamkorlik omiliga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupova D.I. Madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini shakllantirishda innovativ, interfaol metodlardan foydalanish // Zamonaviy ta'lim. – 2020. – №12(97). – B.47-55.

2. Бекбаев Р. Рене Генон и его место в синтезе традиционализма и межкультурного диалога: диссертация доктора философии (PhD). – Ташкент, 2023.

3. Irisqulov M.T., Nurmatova N.A. Zamonaviy globallashuv jarayonida millat tili va madaniyatining o'rni (tahliliy sharh) // Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). – 2020. – №5(90). – B.3-9.

4. Shayxislamov N.Z. Kognitiv tilshunoslik to'g'risida tushuncha va uning universal tabiati // Scientific progress. – 2021. – №1(5). – B.408-415.

5. Mustafaev A. Falsafiy tafakkur tarixida lyudvig vitgenshteyn falsafasining shakllanish shart sharoitlari // Central Asian Journal of Academic Research. – 2024. – №2(5). – B.71-79.

"RAQAMLASHGAN JAMIYATDA YOSHLAR PSIXOLOGIK BARQARORLIGINI TA'MINLASH, TALABALARDA AYBDORLIK HISSI SHAKLLANISHIGA OILAVIY MUHITNING TA'SIRI"

Sultonbekova O'g'iloy Ilyosjon qizi,

FDU magistranti

Email:oygulxonsultonbekova@gmail.com

Global raqamlashuv sharoitida shaxsning ruhiy olami va ijtimoiy munosabatlari tizimi jiddiy transformatsiyaga uchramoqda. Zamonaviy yoshlar, xususan, talabalar hayotiga raqamli texnologiyalarning chuqur kirib borishi nafaqat ta'lim formatini, balki oilaviy muloqotning mohiyatini ham o'zgartirib yubordi. Bugungi kunda yoshlar orasida kuzatilayotgan gadjetlarga bog'liqlik muammosi, afsuski, oila a'zolari o'rtasidagi emotsional aloqalarning zaiflashuviga va "oilaviy uzoqlashish" fenomenining yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu jarayonning eng

xatarli psixologik oqibatlaridan biri — talabalarda aybdorlik hissining o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishidir. Raqamli dunyoda vaqtining asosiy qismini o'tkazayotgan talaba, virtual olam va real hayot majburiyatlari o'rtasida muvozanatni yo'qotib qo'ymoqda. Natijada, u o'zini ota-onasi oldidagi farzandlik burchini yetarli darajada bajara olmayotgandek, ularning ishonchini oqlamayotgandek va akademik kutishlarga javob bera olmayotgandek his qila boshlaydi. Gadgetlarga bog'liqlik natijasida kelib chiqadigan muloqot tanqisligi talabada "yashirin aybdorlik" kompleksini shakllantiradi. Ota-onaning moddiy va ma'naviy ko'magi evaziga ta'lim olayotgan talaba, o'z vaqtini gadgetlarga sarflayotgani uchun o'zini ota-onasi oldida qarzdor va aybdor deb hisoblaydi. Oilaviy uzoqlashish natijasida yuzaga kelgan emotsional vakuum, talabaning o'zini "oila uchun foydasiz" deb baholashiga olib keladi. Ota-ona kutgan yuksak natijalarni bera olmaslikdan qo'rqish raqamli chalg'ishlar fonida yanada keskinlashadi.

Shundan kelib chiqadiki, raqamlashgan jamiyatda yoshlar siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida talabalar ruhiy barqarorligini ta'minlash, ulardagi destruktiv aybdorlik hissini oilaviy muhitni sog'lomlashtirish orqali korreksiya qilish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Inson huquqlari va shaxs kamoloti masalalari bevosita yoshlarning bunday ichki psixologik krizislardan ozod bo'lishi bilan chambarchas bog'liqdir. Global raqamlashuv sharoitida shaxsning ruhiy olami va ijtimoiy munosabatlari tizimi jiddiy transformatsiyaga uchramoqda. Zamonaviy yoshlar, xususan, talabalar hayotiga raqamli texnologiyalarning chuqur kirib borishi nafaqat ta'lim formatini, balki oilaviy muloqotning mohiyatini ham o'zgartirib yubordi. Bugungi kunda yoshlar orasida kuzatilayotgan gadgetlarga bog'liqlik muammosi, afsuski, oila a'zolari o'rtasidagi emotsional aloqalarning zaiflashuviga va "oilaviy uzoqlashish" fenomenining yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu jarayonning eng xatarli psixologik oqibatlaridan biri — talabalarda aybdorlik hissining o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishidir. Raqamli dunyoda vaqtining asosiy qismini o'tkazayotgan talaba, virtual olam va real hayot majburiyatlari o'rtasida muvozanatni yo'qotib qo'ymoqda. Natijada, u o'zini ota-onasi oldidagi farzandlik burchini yetarli darajada bajara olmayotgandek, ularning ishonchini oqlamayotgandek va akademik kutishlarga javob bera olmayotgandek his qila boshlaydi. Gadgetlarga bog'liqlik natijasida kelib chiqadigan muloqot tanqisligi talabada "yashirin aybdorlik" kompleksini shakllantiradi. Ota-onaning moddiy va ma'naviy ko'magi evaziga ta'lim olayotgan talaba, o'z vaqtini gadgetlarga sarflayotgani uchun o'zini ota-onasi oldida qarzdor va aybdor deb hisoblaydi. Oilaviy uzoqlashish natijasida yuzaga kelgan emotsional vakuum, talabaning o'zini "oila uchun foydasiz" deb baholashiga olib keladi. Ota-ona kutgan yuksak natijalarni bera olmaslikdan qo'rqish perfeksionistik aybdorlik raqamli chalg'ishlar fonida yanada keskinlashadi. Shu nuqtai nazardan, raqamlashgan jamiyatda yoshlar siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida talabalar ruhiy barqarorligini ta'minlash, ulardagi destruktiv aybdorlik hissini oilaviy muhitni sog'lomlashtirish orqali korreksiya qilish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Inson huquqlari va shaxs kamoloti masalalari bevosita yoshlarning bunday ichki psixologik krizislardan ozod bo'lishi bilan chambarchas bog'liqdir. An'anaviy oilaviy muhitda "yuzma-yuz" muloqot talaba uchun emotsional quvvat manbai bo'lib xizmat qilgan. Biroq, gadgetlarga bog'liqlik natijasida oila a'zolari bir uyda yashasada, ruhan bir-biridan uzoqlashmoqda. Bu holat psixologiyada "parallel mavjudlik" deb ataladi. Talaba o'z vaqtini ijtimoiy tarmoqlarga sarflar ekan, uning ongosti qatlamida ota-onasiga ajratmagan vaqti uchun yashirin aybdorlik kompleksi ildiz ota boshlaydi. Oila kutishlari va akademik aybdorlik

Raqamli texnologiyalar ota-onalarda farzandlarining ta'lim darajasiga bo'lgan talabni yanada oshirdi. Oila muhitida ota-ona tomonidan qo'yilgan "ideal farzand" standarti va talabaning real imkoniyatlari ayniqsa, gadgetlar tufayli diqqatning tarqoqligi o'rtasidagi nomuvofiqlik "perfeksionistik aybdorlik"ni yuzaga keltiradi. Talaba o'zini ota-onasi sarflayotgan resurslarga pul, vaqt, ishonch nomunosib deb hisoblay boshlaydi. Yoshlar siyosati va psixologik huquqlar. Barqaror rivojlanishning muhim sharti — shaxsning ruhiy yaxlitligidir. Yoshlar siyosati darajasida talabalaridagi aybdorlik hissini faqat shaxsiy muammo emas, balki oilaviy tizim va raqamli muhitning to'qnashuvi sifatida ko'rish lozim. Talabaning raqamli dunyoda "yo'qolib qolmasligi" va oilasi bilan sog'lom aloqani saqlab qolishi uning inson sifatidagi fundamental huquqlaridan

biridir. Tadqiqot doirasida olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, global raqamlashuv sharoitida talaba-yoshlarning psixologik barqarorligi bevosita ularning eng yaqin ijtimoiy muhiti — oila bilan bog'liqdir. Zamonaviy gadjetlarga bog'liqlik va virtual olamga sho'ng'ish natijasida yuzaga kelayotgan "oilaviy uzoqlashish" fenomeni talaba shaxsida murakkab ichki ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda.

Xulosa Aybdorlik hissining transformatsiyasi yani raqamli davrda talabalardagi aybdorlik hissining manbai faqatgina akademik muvaffaqiyatsizlik emas, balki oila a'zolari bilan jonli muloqotning yo'qolishi va ota-onaning yuqori kutishlarini oqlay olmaslik qo'rquvidir. Oila — barqarorlik omili sifatida Gadjetlar dunyosida talaba uchun oila nafaqat moddiy ta'minotchi, balki emotsional xavfsizlik maskani bo'lishi shart. Oila muhitidagi sog'lom muloqot talabadagi destruktiv his-tuyg'ularni neytrallashtiruvchi asosiy himoya mexanizmi hisoblanadi. Yoshlarning ruhiy salomatligini muhofaza qilish, ularni raqamli axborot xurujlaridan va ichki psixologik krizislardan himoya qilish barqaror rivojlanishning fundamental asosi qilib olishimiz kerak. Endi esa tavsiyalarga keladigan bo'lsak talabalar uchun asosiy aytib o'tishimiz lozim. OTMlarda talabalarning oilaviy munosabatlarini sog'lomlashtirishga qaratilgan "Raqamli gigiyena va oilaviy muloqot" mavzusida treninglar tashkil etish. Ota-onalar orasida farzandlariga nisbatan perfeksionistik talablarni kamaytirish bo'yicha psixologik tushuntirish ishlarini olib boorish. Talabalarda o'z-o'zini ayblash tendensiyasini kamaytirish uchun ularning emotsional intellektini rivojlantirishga qaratilgan metodikani joriy etish. Umuman olganda, raqamlashgan jamiyatda talabaning psixologik barqarorligini ta'minlash — bu faqat shaxsiy masala emas, balki oila, ta'lim muassasasi va davlat yoshlar siyosatining o'zaro integratsiyalashgan harakati natijasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. G'oziyev E.G. "Umumiy psixologiya". – Toshkent, 2010.
3. Karimova V.M. "Oila psixologiyasi". – Toshkent, 2007. Oila muhiti va uning shaxs shakllanishidagi roli bo'yicha fundamental manba.
4. Erikson E. "Identity: Youth and Crisis". – New York: Norton, 1968. (Yoshlik davridagi krizislar va o'zlikni anglash nazariyasi uchun).
5. Kohlberg L. "Essays on Moral Development". – Harper & Row, 1981. (Aybdorlik hissi va axloqiy ong shakllanishi bo'yicha).
6. Zalivayeva I.A. "Psixologicheskiye osobennosti chuvstva vini u studentov". – Moskva, 2005. (Dissertatsiyangizning bevosita mavzusi bo'yicha ilmiy ish).
7. Turakulova U.A. "Raqamli jamiyatda yoshlar muloqot madaniyati". "Psixologiya" ilmiy jurnali. – Buxoro, 2022.
8. Turle S. "Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other". – Basic Books, 2011. (Gadjetlarga bog'liqlik va oilaviy uzoqlashish fenomenini tushuntiruvchi jahon miqyosidagi mashhur asar).
9. Yunusov R. "Oila va jamiyat: raqamli transformatsiya jarayonlari". – Toshkent: Fan, 2023.
10. World Health Organization (WHO). "Adolescent mental health in the digital age". – Geneva, 2024.

DIFFERENSIAL TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGLAR ISH FAOLIYATINI BOSHQARISHNING INNOVATSION USULLARI

Abdullayeva Feruza Xayrulla qizi
Toshkent shahridagi Puchon Universiteti
Ta'limni boshqarish yo'nalishi magistranti

«Differensiya» so'zining negizi «differentsiatsiya» bo'lib, lotincha «differentia» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, „farq“ yoki „**Kasbiy yuklamalar**“ tushunchasi esa talaba yoki o'qituvchining ma'lum bir mutaxassislik bo'yicha bajarishi kerak bo'lgan vazifalar hajmi va murakkabligini anglatadi.

Differensial ta'lim boshqacha yoki alohida bo'lish yoki bo'lish jarayonini anglatadi. Kembridj lug'atiga ko'ra, «differensiatsiya» - bu boshqa shunga o'xshash narsalardan farq qilish yoki farq qilish jarayoni yoki haqiqati bildiradi. Tarbiyaviy ma'nosiga ko'ra, bir dars doirasida turli o'quv materiallari va usullaridan turli o'quvchilarning qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda foydalanish tushuniladi. Ushbu konsepsiya turli sohalarida, jumladan, matematika, biologiya va ta'limda qabul qilingan bo'lib, u o'zgarish tezligini topish, uyali ixtisoslashuv yoki individual ehtiyojlarni qondirish uchun o'qitishni o'zgartirish kabi jarayonlarni bildiradi. Differensiatsiya - bu alohida o'qitish o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim maqsadlari, mazmuni va o'qitish usullarini tanlash va moslashtirishga rahbarlik qilish orqali o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan. Differensiatsiya - bu alohida o'qitish uchun o'quvchilarning har qanday individual qobiliyatlari asosida guruhlariga bo'linishi. Differensiallashtirish ta'limi - bu bir oz boshqacha o'quv rejalari, dasturlari, texnologiyalari bo'yicha o'qitish uchun individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda o'quvchilarni guruhlash.

Differensiatsiyaviy yondashuv - guruhlar o'xshash qobiliyatlarga ega bo'lgan guruhlarda o'qitishni qo'llab-quvvatlash uchun turli usullar va strategiyalardan foydalangan holda, guruh a'zolarining xususiyatlariga asoslanib tuziladi. Bu tamoyil o'quvchilarning qiziqishlari, ijodkorligi va o'rganish qobiliyatlari kabi o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim maqsadlari, mazmuni va o'qitish usullarini tanlash va moslashtirishga rahbarlik qilish orqali o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Kasbiy yuklamalar va Emotsional zo'riqish - Kasbiy yuklamalar tushunchasi esa talaba yoki o'qituvchining ma'lum bir mutaxassislik bo'yicha bajarishi kerak bo'lgan vazifalar hajmi va murakkabligini anglatadi. Bu insonning ruhiy va jismoniy resurslari tashqi bosim yoki ichki kechinmalar tufayli haddan tashqari sarflanishi holatidir. Bu holat ko'pincha uzoq davom etgan stress, javobgarlikning yuqoriligi yoki kutilmagan qiyinchiliklar natijasida yuzaga keladi.

Differensial yondashuvning psixologik va pedagogik asoslari ta'limdagi differensiatsiya usulining Psixologik asoslari o'quvchilarning turli xil kognitiv qobiliyatlarini, oldingi tajribalarini va mavjud bilimlarini tan olishni o'z ichiga oladi. Bu o'qituvchilardan ushbu individual farqlarni hisobga olgan holda o'qitish strategiyalarini ishlab chiqishni talab qiladi. Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi va miyaga asoslangan ta'lim tamoyillaridan ilhom olgan holda, bu yondashuv o'quvchilar tegishli qiyinchilik darajasida kurs materiallari bilan samarali muloqot qilishlari mumkin bo'lgan qo'llab-quvvatlovchi va mazmunli o'quv muhitini yaratishga ustuvor ahamiyat beradi. Bundan tashqari, differensiatsiya usuli psixologik va pedagogik elementlarni o'zida mujassam etgan bo'lib, o'qitish usullarini har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirishga qaratilgan, buni chet tili ta'limi sohasidagi tadqiqotlar va turli xil o'qitish usullarini sinab ko'rishni isbotlaydi. Oqibatda, ushbu ta'lim yondashuvi o'ylangan rejalashtirish va amalga oshirish orqali individual nomutanosibliklarni muntazam ravishda hal qilish barcha o'quvchilar uchun ta'lim jarayonini boyitadi degan ishonchga asoslangan. Differensial yondashuvning asosiy pedagogik asoslari: O'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim: Differensiatsiya o'quvchini ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi. Bu o'quvchilarning turli xil kelib chiqishi va turli xil o'rganish uslublari, afzalliklari va qobiliyatlariga ega ekanligini tan oladi. Shu sababli, o'qitish ushbu farqlarni hisobga olish va o'quvchilarga o'z ta'limini egallashga imkon berish uchun mo'ljallangan. Moslashuvchan ta'lim: Differensiatsiyani qo'llaydigan o'qituvchilar hamma o'quvchilar ham bir xil sur'atda yoki bir xil usullar bilan tarkibni o'zlashtira olmasligini tushunishadi. Ular o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish uchun turli xil ta'lim strategiyalari, materiallar va baholashlardan foydalanadilar. Bu tarkibni o'zgartirish, o'qitish tezligini sozlash yoki muqobil topshiriqlarni taqdim etishni o'z ichiga olishi mumkin. O'rganish uchun baholash: Baholash differensiallashtirish yondashuvining ajralmas qismidir. O'qituvchilar doimiy ravishda o'quvchilarning yutuqlarini baholaydilar, ularning kuchli, zaif tomonlari va o'sish sohalarini aniqlash. Ushbu doimiy baholash o'quv qarorlari haqida ma'lumot beradi, bu o'qituvchilarga o'quvchilarning individual ehtiyojlarini samarali qondirish uchun o'qitishni moslashtirishga imkon beradi. Moslashuvchan guruhlash: guruhlash strategiyalari hamkorlikda o'rganish va individuallashtirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun tabaqalashtirilgan o'qitishda

strategik ravishda qo'llaniladi. O'qituvchilar o'quvchilarni tayyorgarligi, qiziqishlari yoki o'rganish uslublariga qarab guruhlashlari mumkin va bu guruhlar muayyan o'quv maqsadlari va faoliyatiga qarab tez-tez o'zgarishi mumkin. Xilma-xillik: Differenziatsiya sinfda inklyuzivlik va xilma-xillikka hurmat madaniyatini rivojlantiradi. U har bir o'quvchining o'ziga xos kelib chiqishi, tajribasi va istiqbollari qadrayonlari mavjud bo'lib, ular amalga oshirilsa, o'quvchilarning o'z ta'limlarida faol ishtirok etishlari uchun kengaytirilgan imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin.

Differensial ta'limning afzalliklari:

-Bilimlardagi bo'shliqlarning oldini olish: Farqlash o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalaridagi bo'shliqlarning oldini olishga yordam beradi va sinf bo'ylab tayyorgarlik darajasini tenglashtiradi.

-Qobiliyat va qiziqishlarni rivojlantirish: Moslashtirilgan ta'lim tajribasini taqdim etish orqali o'quvchilarning qobiliyatlari va qiziqishlarini rivojlantirishga yordam beradi.

- Bilim sifatini oshirish: tabaqalashtirilgan ta'lim o'quvchilar bilimining umumiy sifatini oshiradi.

- O'qish vaqtidan samarali foydalanish: har

Bir o'quvchining o'quv vaqtidan samaraliroq foydalanishni, vazifalarni ularning qobiliyatlari va o'rganish ehtiyojlariga moslashtirish orqali ta'minlaydi.

Differensial ta'limda boshqaruv pedagog hammaga birdek yoqadigan taomni charchab qolmasdan tayyorlashi kerak.

1. O'qituvchining ishini to'g'ri taqsimlash

O'qituvchi hamma talaba bilan birma-bir gaplashib chiqishga ulgurmaydi. Shuning uchun ishini quyidagicha soddalashtirish kerak:

Tayyor shablonlar: Har bir dars uchun "Oson", "O'rtacha" va "Qiyin" darajadagi topshiriqlarni oldindan tayyorlab qo'yish.

Guruhlash: Talabalarni 25 kishi deb emas, balki 3 ta guruh (bilim darajasiga ko'ra) deb qarash. Bu o'qituvchining diqqatini 25 tadan 3 taga kamaytiradi.

2. Rahbarning vazifasi (Qanday boshqarish kerak?)

Maktab yoki oliygoh rahbari o'qituvchidan "hamma talabaga bir xil dars o't" deb talab qilmasligi kerak. Buning o'rniga:

Vaqt berish: Differensial dars tayyorlash oddiy darsdan qiyinroq. Shuning uchun o'qituvchiga qog'ozbozlikni kamaytirib, ijodiy izlanishga vaqt berish lozim. Texnologiyani joriy etish: Kompyuter o'zi tekshiradigan testlarni ko'paytirish. O'qituvchi qo'lda daftar tekshirib o'tirmasligi kerak.

3. Emotsional yuklamani qanday yengillatish? O'qituvchi "hamma ulgurishi shart" degan fikr bilan o'zini qiynamasligi uchun:

Hamkorlik: Ikki-uchta o'qituvchi birlashib, bitta mavzu bo'yicha turli darajadagi materiallarni bir marta tayyorlaydi va hamma foydalanadi.

Kichik g'alabalar: Talabaning darajasi bir pog'onaga ko'tarilsa ham, bu pedagog uchun katta natija sifatida tan olinishi kerak.

4. Qisqa xulosa (Formula) Yaxshi boshqaruv = To'g'ri texnologiya + Guruhlar bilan ishlash + O'qituvchiga erkinlik.

Xulosa: O'tkazilgan ishlar bo'yicha quyidagilar aniq bo'ldiki differensial ta'lim pedagoglarining faoliyatida ishlash pedagogdan juda katta sabr va mashaqqatni talab qiladi. Ammo ularning ish faoliyatini soddalashtirish va ularning kasbiga bo'lgan muhabbatini oshirish maqsad qilgan rahbar o'z ishchi jamoasini olg'a intilishi uchun yangi usullar yaratish vazifasi o'z oldiga maqsad qilib qoyadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (Yangi tahrir, 2023-yil)
Cambridge Dictionary Online. "Differentiation" definition.
2. Gardner, H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books (Individual qobiliyatlar va o'rganish uslublari haqida).

3. Tomlinson, C. A. How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms. ASCD (Differensial ta'lim strategiyalari bo'yicha jahon tan olgan asosiy manba).
4. Vigotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press (Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi uchun).

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA TALABALAR KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Abdullayeva Marjona Asadullayevna
Tashkent International University
Ijtimoiy fanlar fakulteti o'qituvchisi
Amonova Aziza Razzoq qizi
Buxoro davlat universiteti
Tarix va yuridik fanlar fakulteti
2-bosqich talabasi

Bugungi zamonaviy globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida ta'lim tizimini yangilash obyektiv zaruratga aylandi. Oliy ta'lim muassasalari nafaqat bilim beruvchi institut, balki innovatsion g'oyalar va ijtimoiy taraqqiyot drayveri sifatida faoliyat yuritishi talab etilmoqda. Bunday sharoitda ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonida asosiy manfaatdor tomonlardan biri bo'lgan talabalarning ishtirokini faol ta'minlash va ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy yondashuvda talaba ko'proq ta'lim xizmatini iste'mol qiluvchi subyekt sifatida qaralgan bo'lsa, zamonaviy paradigma uni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi va hamkoriga aylantirishni nazarda tutadi. Shu bois mazkur maqolada talabalarni ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayoniga jalb etishning nazariy asoslari, mexanizmlari va kutilayotgan natijalari ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli ta'lim tizimida talabalar kompetentligini rivojlantirish quyidagi strategiyalar orqali amalga oshiriladi:

1. Talabalarni innovatsion loyihalar, raqamli platformalar, ilmiy-amaliy tadqiqotlar va ijtimoiy tashabbuslarga jalb etish orqali ulardagi liderlik, tanqidiy fikrlash va mas'uliyat kompetensiyalarini rivojlantirish;

2. Moodle tizimi orqali o'quv materiallarini joylashtirish, topshiriqlarni nazorat qilish va baholash jarayonini amalga oshirish;

3. Interaktiv va kolloborativ ta'lim muhitini yaratish;

Raqamli ta'lim platformalaridan samarali foydalanish ham kompetentlikni oshirishning asosiy omillaridan biri sanalib, masalan, Google Classroom platformasi talabalar va o'qituvchilar o'rtasida tezkor aloqa hamda hamkorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, Zoom orqali masofaviy darslar, seminar va muhokamalar tashkil etilib, kommunikativ kompetensiyalar rivojlantiriladi. Bu jarayon talabada raqamli savodxonlikni shakllantiradi. Bunday sharoitda talabalar raqamli muhitning faol va to'g'ri foydalanuvchisi va yaratuvchisiga aylanishi bugungi talaba-yoshlarning salohiyatini keskin oshirishga xizmat qiladi va bu borada, bugungi xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim tizimini yangilash kontekstida talabalar faolligi bilan pedagogik transformatsiya o'zaro bog'liq jarayonlar sifatida qaralib bu yondashuv talabalarni faqat o'quv jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki uni yakuniy foydalanuvchisi va shakllantiruvchisi sifatida ko'rmoqda.

Shuningdek, raqamli ta'lim tizimi kompleks va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, uning muvaffaqiyati barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligiga bog'liq. Su boisdan, qaror qabul qilish jarayonlarida talabalar ishtirokini kengaytirish ta'lim muassasasida hamkorlik muhitini shakllantirishning samarali vositasi sifatida talqin etilmoqda. Buning uchun, talabalar kengashi, fakultet miqyosidagi muhokamalar va ishchi guruhlarda ularning ishtiroki ta'lim muassasasida hamkorlik muhitini kuchaytirishga xizmat qiladi va natijada boshqaruv jarayonida shaffoflik va o'zaro ishonch ortadi. Talaba-yoshlarni mazkur jarayonning markaziga qo'yish zamonaviy ta'lim

paradigmasining muhim talabi hisoblanadi. Bugungi zamonaviy ta'lim tizimida raqamli platformalar yaratish, startup tashabbuslari, ilmiy-amaliy konferensiyalarda ishtirok etish orqali talabalar nafaqat bilim va ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki ta'lim muhitini modernizatsiya qilishga bevosita hissa qo'shadi. Shuni ta'kidlab o'tish joizki raqamli texnologiyalar ta'lim tizimini tubdan o'zgartirmoqda

Xulosa o'rnida aytganda, ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayoni zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim strategik yo'nalishlaridan biri bo'lib, mazkur jarayonning samaradorligi esa bevosita unda ishtirok etuvchi subyektlarning, xususan talabalarning ko'nikmasi bilan belgilanadi. Talabani ta'lim jarayonining markaziy figurasi sifatida e'tirof etish, uni boshqaruv va innovatsion tashabbuslarga jalb etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili bo'lib qoladi. Shunday ekan, talabalarda raqamlashtirish ko'nikmasini oshirish va ularni raqamli ta'lim muhitiga jalb etish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega strategik vazifa sifatida qaralishi va ularning faolligi va tashabbuskorligi ta'lim muassasasining raqobatbardoshligi, shaffofligi va barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim resurs sifatida qabul qilinishi lozim.

Foydalalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1) G'afforov, Ya. X. Yoshlar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda axborot texnologiyalarining o'rni / Ya. X. G'afforov, Sh. A. Toshpo'latov // Fuqarolik jamiyati. – Toshkent, 2022. – № 2. – B. 45-51.

2) Qodirov, B. N. Elektron hukumat va yoshlar: raqamli ishtirok etishning zamonaviy tendensiyalari / B. N. Qodirov // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. – Toshkent, 2020. – № 4. – B. 22-28.

3) Савельев, И. В. Политическая активность молодежи в условиях цифровизации общества / И. В. Савельев // Вопросы политологии. – Москва, 2019. – Т. 9, № 7. – С. 1340-1348.

4) Alexander Astin (1984). Talabalarning ishtiroki: Oliy ta'lim uchun rivojlanish nazariyasi / Journal of College Student Personnel, 25(4), 297–308.

5) Буданов В.Г. Новые технологии цифровой жизни – перспективы и риски изменений антропоферы // Философские науки. 2016. № 6. С. 47-55.

XONDAMIRNING “HUMOYUNNOMA” ASARI MUHIM TARIXIY MANBA SIFATIDA

Ahmadov Muzaffar Boriyevich

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti

Pedagogika va ijtimoiy fanlar kafedrasida dotsenti

D.A. Ergashev

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti

Huquqshunoslik yo'nalishi talabasi

Mamlakatimizning yirik tarixchilari ta'kidlashicha, Hindistonda **Boburiylar** hukmronligi davrida yozilgan tarixiy asarlar soni va ilmiy qiymati jihatidan **Amir Temur** davrida yaratilgan asarlardan qolishmaydi.

Masalan, «Boburnoma» **Zahiriddin Muhammad Bobur**, “Humoyunnoma” **Gulbadanbegim**, “Akbarнома”, “Oyini Akbari” **Abu Fazl Allomiy**, “Tabaqoti Akbari” **Nizomiddin Ahmad Dehlaviy**, “Tazkirayi zikri Podshohxonayi Dekan” **Abdulhaq Sayfiddin Buxoriy**, “Tuzuki Jahongiriy” **Jahongirshoh**, “Tarixi Firishta” yoki “Gulshani Ibrohimiy” **Muhammad Qosim Hindushoh**, “Muntaxab at-tavorix” **Abdulqodir Badauniy**, “Iqbolnomayi Jahongiriy” yoki “Jahongirnoma” **Sharif ibn Do'st Mutamadxon**, “Zafarnomayi Shohjahoniy” **Abu Tolib Hamadoniy**, “Podshohnoma” yoki “Shohjahonoma” **Abdulhamid Lahoriy**, “Tarixnoma” **Jaloliddin Sheroziy**, “Latoifi axbor” **Rashidxon Badi**,

“Amali Solih” Muhammad Solih Lahuriy, “Xulosat at-tavorix” Sunjay Ray Munshi, “Maosiri Olamgiri” Muhammad Soqi Musta’idxon, “Muxtasari Latif” Rup Narayan Kixtari va boshqalar shular jumlasidandir.

Ma’lumki, yurtimizda ilm-fan, adabiyot, tasviriy san’at, xattotlik va musiqa san’ati Temuriylar davridan ancha avval ham rivojlangan edi. XV asrning ikkinchi yarmidan boshlab bu yo’nalishlar yanada yuksaldi. Bu davrda **Alisher Navoiy**, **Abdurahmon Jomiy**, **Kamoliddin Behzod**, **Mirxond**, **Safi Buxoriy**, **Kamoliddin Husayn Jaloir**, **Xoja Muhammad va Jaloliddin Muhammad Andijoniy**, shuningdek **Darvishali Changiy** kabi o’nlab mashhur ma’rifatparvar va san’atkorlar ijod qildilar. Bu buyuk madaniyatga **G’iyosiddin Xondamir** ham salmoqli hissa qo’shgan.

U **Alisher Navoiy** kabi ulug’ mutafakkir, shoir va adibning shogirdi, yirik tarixchi olim **Mirxond**ning nabirasi bo’lib, o’z davrining yetuk allomasi edi. Xondamirning boy va mazmunli ilmiy merosi xalqimizning uzoq o’tmishi va yuksak madaniyatini o’rganishda muhim manba hisoblanadi. Ular o’zlarining boqiy tarixiy asarlari bilan ko’p asrlik madaniyatimizni boyitib, ilm-fan tarixida o’chmas iz qoldirdilar.

G’iyosiddin Xondamirning qimmatli ilmiy merosi zamonamizning yirik sharqshunosi va ustozimiz akademik **Dilorom Yusupova** tomonidan chuqur o’rganilgan. Xondamirning har bir asarida xalqning o’tmish tarixi va o’sha davrning hayajonli voqealari yorqin tasvirlangan.

“**Xulosat ul-axbor fi ahvoli ul-ahyor**” (“Olam axborining solih kishilar ahvoriga doir xulosasi”) asari 1448–1499-yillar oralig’ida yakunlangan. “**Dastur ul-vuzaro**” (“Vazirlar uchun nasihat”) 1500-yilda tugallangan. Yana bir qimmatli asari “**Maosir ul-mulk**” (“Temuriy hukmdorlar zamondoshlari”) ham 1500-yilda yozib bitirilgan. Xondamirning bir vaqtning o’zida ikki-uch asarni yakunlagani, albatta, kishini hayratga soladi.

Muarrifning yana bir asari “**Makorim ul-axloq**” (“Olijanob fazilatlar kitobi”) **Alisher Navoiy** vafot etgan yilda yozilgan bo’lib, aynan unga bag’ishlangan. Shuningdek, mazmunli asarlardan biri “**Nomayi nomiy**” (“Mashhur nomlar”) bo’lib, taxminan 1525-yillarda yoki undan keyin yaratilgan. Nihoyat, Xondamirning eng mashhur asari “**Habib us-siyar fi axbor va afrod ul-bashar**” (“Sevimli do’stlar va tanlangan kishilar tarjimai hollari”) 1515–1527-yillar oralig’ida yozilgan.

Ma’lumki, G’iyosiddin Xondamir hayotining so’nggi yillarida, aniqrog’i 1527-yil yozida **Zahiriddin Muhammad Bobur** xizmatiga kirish uchun Hindistonga yo’l oladi va 1528-yil kuzida Bobur huzuriga yetib boradi. Bu paytda Bobur Aud shahrida yashar edi. “**Boburnoma**”da keltirilishicha, mashhur shoir **Shohob Muammoiy**, Hirotidagi yirik “**Sultoniy**” madrasasi mudarrisi **Amir Ibrohim Mashhadiy** va G’iyosiddin Xondamir Bobur huzuriga keladilar. Shoh ularni yuksak izzat-ikrom bilan kutib olib, saroy xizmatchilari qatoridan joy beradi. Bu hol **Zahiriddin Muhammad Boburning** ilm-ma’rifatni, fan va adabiyot ahlini naqadar e’zozlaganini ko’rsatadi. Xondamir Bobur vafotigacha uning yonida xizmat qiladi.

Boburshoh vafotidan so’ng Xondamir uning o’g’li va taxt vorisi **Nosiriddin Humoyunshoh**ga xizmat qiladi va yaqin do’stlari safidan joy oladi. Humoyunshoh iltimosiga ko’ra Xondamir o’zining so’nggi asarini yozib qoldiradi. Biz tadqiq etgan ilmiy obyekt ham aynan shu asar bo’lib, u “**Qonuni Humoyuniy**” (“Humoyun qonunlari”) yoki “**Humoyunnoma**” deb ataladi.

Humoyunshoh otasi Bobur va buyuk bobosi **Amir Temur** singari davlat boshqaruvida o’ziga xos islohotlarni amalga oshirishni maqsad qilgan. Bu islohotlarning tarixi va jarayonlari “**Qonuni Humoyuniy**” asarida aks etgan. Asarni “Temur tuzuklari”ning o’ziga xos davomchisi, ya’ni Temuriylar davri davlat boshqaruvi an’analarning Hindiston sharoitida qo’llanilishi sifatida baholash mumkin.

“**Qonuni Humoyuniy**” ayrim sharqshunos olimlar e’tiborini tortgan. Jumladan, sharqshunos olim **Nasiba Qoriyeva** o’z nomzodlik dissertatsiyasida ushbu asardan foydalangan. Biroq asar alohida ilmiy obyekt sifatida maxsus tadqiq etilib, keng jamoatchilikka yetarlicha taqdim etilmagan. Shu bois uni o’rganish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

“**Qonuni Humoyuniy**” bizgacha uch nusxada yetib kelgan: biri **Britaniya muzeyida** (London), ikkinchisi Tehronda (Eron), uchinchisi Sankt-Peterburgda (Rossiya) saqlanadi. Shuningdek, Hindistonda nashr etilib, ingliz tiliga tarjima qilingan nusxasi ham mavjud. Asar 1940-yilda Hindistonda eronlik tadqiqotchi **Hidoyat Husayn** tomonidan chop etilgan. Hajmi kichik (53 sahifa) bo‘lishiga qaramay, nihoyatda katta ilmiy qiymatga ega.

Asar fors tilida yozilgan bo‘lib, unda Humoyunshohning taxtga o‘tirishi, davlat boshqaruvidagi islohotlar, hafta va kunlarning taqsimoti, ish kunlarining belgilanishi, kundalik kiyim-kechakka oid maslahatlar, turli tasvirlar, qurilgan kemalar, bozorlar, bunyodkorlik ishlari, shuningdek, Humoyunshoh buyurtmasi bilan to‘qilgan oltin naqshli quvonch gilami - “**Bisoti nishot**” haqida batafsil ma’lumotlar berilgan. Asarning tili go‘zal bo‘lib, unda masnaviyalar, qit‘alar, baytlar va she‘rlar keltirilgan, Qur‘ondan olingan oyatlar esa inson qalbini yoritadi.

Hozirgi kunda bu asar fors tilidan o‘zbek tiliga to‘liq tarjima qilingan bo‘lib, faqat ilmiy tahrir, izoh va sharhlar bilan boyitish ishlari qolgan.

GLOBAL RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Karamatova Dilfuza Sadinovna

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
“Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi” kafedrasida dotsenti v.b.

Mahmudova Niginabonu Mizrof qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi
e-mail: nigina.mahmudova06@gmail.com

XXI asrda raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Global raqamlashtirish jarayoni ta’lim tizimi oldiga ham yangi talab va vazifalarni qo‘ymoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning raqamli savodxonligini shakllantirish, innovatsion fikrlashini rivojlantirish va zamonaviy kompetensiyalarni tarkib toptirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu bois boshlang‘ich ta’lim tizimini modernizatsiya qilish pedagogikaning muhim ilmiy yo‘nalishiga aylanmoqda.

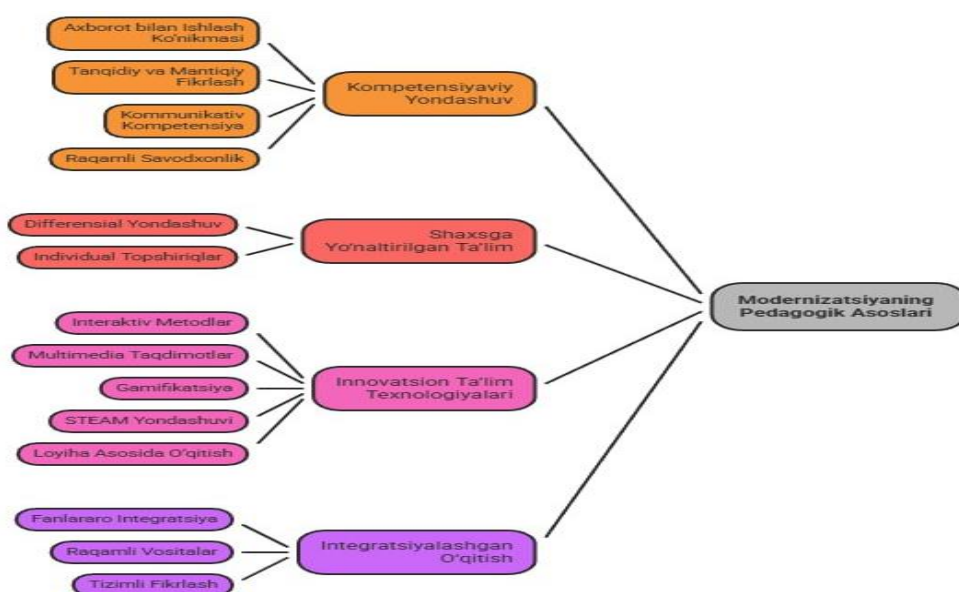
Modernizatsiya - bu ta’lim mazmuni, shakl va metodlarining zamonaviy talablar asosida yangilanishidir. Boshlang‘ich ta’lim tizimini modernizatsiya qilish faqat texnik vositalarni joriy etish bilanгина cheklanmasligi kerak. Haqiqiy modernizatsiya - bu ta’lim mazmuni, metodlari va baholash tizimining yangilanishi bilan bog‘liq kompleks jarayondir.

Global raqamlashtirish sharoitida boshlang‘ich ta’lim tizimini samarali modernizatsiya qilish uchun quyidagi amaliy taklif va tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- ✓ Boshlang‘ich sinflarda raqamli savodxonlik elementlarini bosqichma-bosqich joriy etish.
- ✓ O‘qituvchilar uchun muntazam AKT malaka oshirish kurslarini tashkil etish.
- ✓ Interaktiv elektron darsliklar yaratish.
- ✓ STEAM asosidagi integratsiyalashgan darslarni ko‘paytirish.
- ✓ O‘quvchilarning raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirish.

Global raqamlashtirish sharoitida boshlang'ich ta'limni modernizatsiya qilishning pedagogik asoslarini quyidagi jadval orqali ko'rish mumkin:

Pedagogik asos	Mohiyati	Amaliy ahamiyati
SHAXSIYLASHTIRILGAN VA ADAPTIV TA'LIM-Global raqamlashtirish sharoitida boshlang'ich ta'limni modernizatsiya qilishning eng muhim pedagogik asoslaridan biri bu shaxsiylashtirilgan va adaptiv ta'lim hisoblanadi.	Bu yondashuv o'quv dasturlari va materiallarini har bir bolaning individual xususiyatlariga moslashni nazarda tutadi. Bu konstruktivistik pedagogika va metakognitiv yondashuvga asoslanadi.	O'quvchilarning motivatsiyasini 30-40% ga oshirish, kognitiv yukni kamaytirish va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi.
O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK RAQAMLI KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH - Bu o'qituvchilarning raqamli vositalarni nafaqat texnik, balki pedagogik jihatdan samarali qo'llash qobiliyatidir.	Bu "Aysberg kompetensiya modeli" va "Emotsional-ijtimoiy kompetensiya nazariyasi"ga tayanadi.	O'qituvchilarni zamonaviy darslarni tashkil etish, xalqaro baholash dasturlariga (PIRLS kabi) tayyorgarlik ko'rish va o'quvchilarni "axborot ummoni"da himoya qilishga tayyorlaydi.
MEDIASAVODXONLIK VA TANQIDIY FIKRLASH - Bu bolalarni turli axborotlarni tahlil qilish, ishonchligini baholash va undan to'g'ri foydalanishga o'rgatishdir.	Bolalarni yolg'on axborot va raqamli xavflardan himoya qilish.	PIRLS-2026 kabi xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishning asosiy shartlaridan biri.
STEAM VA FANLARARO INTEGRATSIYA - Bu aniq fanlar, texnologiya, muhandislik va matematikani bir-biri bilan bog'lab o'qitish orqali bolalarda innovatsion va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir.	Bolalarni kelajak kasblariga tayyorlash	Bolalarning muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.
INKLYUZIVLIK VA RAQAMLI TENGLIK - Bu barcha bolalar, jumladan, qizlar, nogironligi bo'lgan shaxslar va chekka hududlardagilar uchun raqamli ta'lim olish imkoniyatlarini yaratishdir.	Ta'limdagi tengsizlikni kamaytirish.	Har bir bolaning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishiga zamin yaratadi va adolatli jamiyat qurishga hissa qo'shadi.

Global raqamlashtirish kontekstida Finlandiya, Singapur va Janubiy Koreya ta'lim tizimlarida amalga oshirilgan raqamli ta'lim tajribalari haqida ilmiy va amaliy misollar keltirilgan:

Finlandiya tajribasi. Finlandiya raqamlashtirishni ta'lim tizimining strategik yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan davlatlardan biridir. Uning raqamli ta'lim yondashuvi quyidagicha:

Mamlakat ta'lim siyosati doirasida raqamli ko'nikmalar va texnologiyalarni qo'llashni umumta'lim jarayoniga kiritish ustuvor vazifa sifatida qaraladi, bu orqali o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish va ta'limning sifati hamda inkluzivligini oshirish maqsad qilingan. Raqamli strategiya "Digitalisation of education and training" hujjatlarida belgilanganidek, raqamli xizmatlar, infratuzilma va integratsiyalangan yondashuvlar butun tizim bo'ylab ishlab chiqilgan.

M-learning kabi raqamli loyiha asosida o'quvchilar va o'qituvchilar mobil va onlayn muhitda bilim almashish va hamkorlik qilish imkoniga ega bo'lishadi, shu bilan birga digital ko'nikmalar orqali individual o'rganish rag'batlantiriladi.

Ta'limda texnologiyalarni qo'llash ta'lim jarayonini osonlashtirishga xizmat qiladi, lekin Finlandiya yondashuvi texnologiyani maqsad uchun emas, balki o'quv jarayonini chuqurlashtirish vositasi sifatida qo'llashni afzal ko'radi (masalan, kodlash, raqamli ko'nikmalar, media savodxonligi).

Ushbu yondashuv, raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga bosqichma-bosqich kiritish orqali o'quvchilarning ijodkorlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Singapur tajribasi. Singapur ta'lim tizimining raqamlashtirish yo'nalishi innovatsiyalar va milliy platformalar orqali amalga oshiriladi:

Raqamli o'quv platformasi "Singapore Student Learning Space (SLS)" kabi tizimlar orqali o'quvchilar va o'qituvchilar uchun birlashtirilgan elektron ta'lim resurslari va real vaqti analytics vositalari taqdim etiladi, bu esa individual o'quv jarayonini monitoring qilish va o'quvchi ehtiyojiga moslashtirish imkonini beradi.

Singapur ta'lim siyosati doirasida «hayot davomida o'rganish» tamoyili asosiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi; davlat SkillsFuture kabi milliy dasturlar orqali raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi va o'rganishni kelajak yoshi uchun ham zarur qilib qo'yadi.

Ta'lim jarayonida loyiha-asosli o'rganish, muammolarni hal etish va STEM ta'limi keng qo'llanadi. Bu esa o'quvchilarning texnologik savodxonligi va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini mustahkamlaydi.

Bu yondashuvlar Singapurda raqamli resurslarni o'qitish metodologiyasi bilan uyg'unlashtirib, o'quvchilarning raqamli dunyo bilan samarali muloqot qilishi uchun imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, global raqamlashtirish jarayoni boshlang'ich ta'lim tizimi oldiga yangi pedagogik vazifalarni qo'yimoqda. Ta'limni modernizatsiya qilish faqat texnik vositalarni joriy etish bilan cheklanmay, balki mazmun, metod va baholash tizimini yangilashni talab etadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar pedagogik maqsadga muvofiq va tizimli qo'llanilgandagina yuqori samaradorlik beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054.
2. UNESCO. (2021). *Digital Education Transformation Framework*. Paris: UNESCO Publishing.
3. Karamatova, D. и Mahmudova, N. "Tarbiya jarayonini tashkil etishda o'qituvchining kreativ yondashuvi". *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*. 4, 7 (2025), 133–138.
4. European Commission. (2021). *Digital Education Action Plan 2021–2027*. Brussels.
5. Mahmudova N.M. "O'quvchilarning o'rganish faoliyatini kuzatish va tahlil qilishda katta ma'lumotlar va data mining texnologiyalarining qo'llanilishi"/ "Sun'iy intellekt nazariyasi va

amaliyoti: tajriba, muammolar va istiqbollar” mavzusidagi II Respublika ilmiy-amaliy anjumani, 17-18 iyun, 2025. 687-689 b.

6. Mahmudova N.M. “O‘quvchilar darsni samarali o‘zlashtirishida zamonaviy 3D va raqamli texnologiyalarning roli” / “Sun‘iy intellekt nazariyasi va amaliyoti: tajriba, muammolar va istiqbollar” mavzusidagi II Respublika ilmiy-amaliy anjumani, 17-18 iyun, 2025. 153-155 b.

“BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA HUQUQIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI”

Karamatova Dilfuza Sadinovna

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
“Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi” kafedrası dotsenti v.b.

Mahmudova Niginabonu Mizrof qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi
e-mail: nigina.mahmudova06@gmail.com

Hozirgi globallashuv va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida yosh avlodda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘quvchilarning huquq va majburiyatlari haqidagi dastlabki tasavvurlarini shakllantirish ularning kelajakdagi fuqarolik pozitsiyasini belgilab beradi.

Huquqiy madaniyat – bu insonlarning huquqiy bilim darajasi, qonunlarga nisbatan ongli munosabati, ularni hurmat qilishi hamda kundalik hayotda huquqiy me‘yorlarga qat‘iy rioya etishini ifodalovchi tushuncha. Bu tushuncha fuqarolarning huquqiy ongini, qonunlarga rioya qilish darajasini va huquqbuzarliklarga nisbatan murosasizligini o‘z ichiga oladi.

O‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda eta oladigan, savollar berishdan cho‘chimaydigan, xatolaridan o‘rganadigan muhitda o‘qishlari zarur. Bu esa ularning huquqiy tushunchalarni o‘zlashtirishiga yordam beradi. Pedagoglar esa o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, har bir bolaning huquqiy bilimlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etishlari lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida huquqiy madaniyatni rivojlantirish – o‘yinlar, ertaklar, rolli o‘yinlar va interfaol usullar orqali o‘z huquq va majburiyatlarini tushuntirishdir. Bu jarayon sodda, ko‘rgazmali va hayotiy misollar yordamida, qoidalarga rioya qilish, hurmat va mas‘uliyat tuyg‘ularini shakllantirishga qaratiladi.

Har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchilarda huquqiy madaniyatni rivojlantirish jarayoni faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Chunki ushbu yosh davrida bolalar abstrakt tushunchalarga nisbatan hayotiy, aniq va ko‘rgazmali misollar orqali tezroq anglaydi hamda eslab qoladi. Shu sababli huquqiy tushunchalarni shakllantirishda interaktiv va amaliy metodlardan foydalanish yuqori samaradorlikni ta‘minlaydi.

Xususan, interaktiv metodlar o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirib, ularni mustaqil fikrlashga undaydi. Hayotiy vaziyatli topshiriqlar orqali o‘quvchilar kundalik hayotda uchrashi mumkin bo‘lgan huquqiy holatlarni tahlil qilishni o‘rganadi. Rolli o‘yinlar esa bolalarda mas‘uliyat, adolat va qonunlarga hurmat tuyg‘usini shakllantirishga xizmat qiladi. Muammoli savollar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirib, ularni o‘z huquq va majburiyatlarini anglashga yo‘naltiradi.

Shuningdek, huquqiy madaniyatni rivojlantirish faqat dars jarayoni bilan cheklanmasligi kerak. Sinfdan tashqari tadbirlar, tarbiyaviy soatlar, mavzuli uchrashuvlar va tanlovlar orqali o‘quvchilarning huquqiy ongini mustahkamlash mumkin.

Boshlang'ich Ta'limda Huquqiy Madaniyatni Rivojlantirish Metodologiyasi

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy savodxonlikni shakllantirish bo'yicha quyidagi amaliy taklif va tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- ✓ Boshlang'ich sinflar uchun "Huquqiy savodxonlik daqiqalari"ni joriy etish.
- ✓ Har oyda "Mening huquqim" mavzusida sinf soatlari o'tkazish.
- ✓ Rolli o'yinlar orqali sud jarayoni, muammoli vaziyatlarni sahnalashtirish.
- ✓ Bolalar huquqlari bo'yicha maxsus ko'rgazmali materiallar ishlab chiqish.
- ✓ Raqamli platformalarda huquqiy viktorinalar tashkil etish.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarga huquqiy bilimlarni ularning yosh xususiyatlariga mos, sodda va tushunarli tarzda yetkazish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Murakkab huquqiy tushunchalarni hayotiy misollar va interfaol usullar orqali izohlash samarali natija beradi. Quyidagi metodlar huquqiy madaniyatni shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi:

Suhbat va munozara usuli – o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda o'z huquq va majburiyatlarini anglashga yordam beradi.

Rolli o'yinlar – turli huquqiy vaziyatlarni sahnalashtirish orqali bolalarning muammoli holatlarni tushunish va to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

"Huquqiy savodxonlik daqiqalari" – muntazam ravishda qisqa ma'lumotlar berish orqali huquqiy bilimlarni izchil mustahkamlash imkonini yaratadi.

"Mening huquqim" mavzusidagi sinf soatlari – o'quvchilarda shaxsiy huquq, burch va javobgarlik tushunchalarini tarkib toptiradi.

Raqamli viktorinalar va interaktiv topshiriqlar – axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning qiziqishi va faolligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy madaniyatni rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu jarayon o'quvchilarda huquqiy bilim, mas'uliyat, adolat va qonunlarga hurmat tuyg'ularini shakllantirishga xizmat qiladi. Huquqiy tushunchalarni sodda, ko'rgazmali va hayotiy misollar asosida tushuntirish, interaktiv va amaliy metodlardan foydalanish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, huquqiy tarbiya faqat dars jarayoni bilan cheklanmasdan, sinfdan tashqari tadbirlar orqali ham mustahkamlanishi lozim. Mazkur yondashuv o'quvchilarning kelajakda huquqiy ongli va faol fuqarolar bo'lib shakllanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
2. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur, 2020.

3. Karamatova D.S., Mahmudova N.M. “The integration of digital technologies in modern education as a pressing pedagogical challenge”. American journal of education and learning 4 (1), 433-442. 2026. <https://advancedscienti.com/index.php/AJEL/article/view/3785/>

4. Karamatova D.S., Mahmudova N.M. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish”. ILM FAN IFTIXORI. Vol. 1. №1(2025). <https://interspp.com/index.php/ilmfaniftixori/article/view/3491>

5. Mahmudova.N.M. “Tarbiyaviy tadbirlar vositasida ekologik tarbiyani shakllantirish” // Boshlang‘ich ta‘lim tabiiy fanlarining zamonaviy tendensiyalari: muammolari,yechimlari, o‘qitishning innovatsion yondoshuvlari” mavzusidagi respublika ilmiy anjumani materiallari to‘plami. Toshkent 2025. 382-387 b.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM JARAYONIDA SUN‘IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Kasimova Alimjonovna Odinaxon

Nizomiy nomidagi O‘z. M.P.U.

“Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi” kafedrası hamda

Toshkent Xalqaro Universiteti

“Ijtimoiy fanlar va ta‘lim” kafedrası

o‘qituvchisi p.f.f.d. (PhD),

Zoxidova Diyora Akmalovna

To‘liboyeva O‘g‘iljon Anvar qizi

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalari

Zamonaviy ta‘lim jarayoni global raqamli transformatsiya davridan o‘tmoqda. Bu jarayonda sun‘iy intellekt (SI) texnologiyalari o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash, ta‘lim kontentini moslashtirish va adaptiv yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Maxsus SI vositalari pedagogik jarayonni soddalashtiribgina qolmay, balki o‘quvchi–o‘qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirni ham yangi sifat darajasiga ko‘taradi.

Ushbu tezisda boshlang‘ich ta‘lim jarayonida sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning pedagogik imkoniyatlari ham nazariy, ham amaliy jihatdan yoritiladi.

Sun‘iy intellekt — bu kompyuter tizimlari orqali murakkab vazifalarni hal qiluvchi algoritmik texnologiyalar yig‘indisidir. SI asosan mashinaviy o‘qitish (machine learning), natural language processing, learning analytics va intelligent tutoring systems kabi elementlardan iborat bo‘lib, ta‘lim jarayonini avtomatlashtirish, o‘quv materyallarini moslashtirish hamda o‘quv chog‘idagi xatoliklarni aniqlash kabi funksiyalarni bajaradi [2;5]. Sun‘iy intellekt tizimlari o‘quvchilarning bilim darajasini, zaif tomonlarini va rivojlanish sur‘atini real vaqt rejimida aniqlay oladi. Misol uchun, adaptiv testlar o‘quvchining javoblarini tahlil qilib, uning qaysi bo‘limda qiyinchiliklarga duch kelayotganini ko‘rsatadi. Buning natijasida o‘qituvchi dars rejasini optimal tarzda tuzadi va individual yondashuvni yo‘lga qo‘yadi [4].

Adaptiv SI tizimlari o‘quvchining hozirgi bilim darajasiga mos materiallarni tanlab beradi. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga matematika yoki ona tili mashqlarini murakkablik darajasiga ko‘ra qayta tashkil etadi. Bu yondashuv o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularni muvaffaqiyatli o‘rganishga undaydi [5;6].

Sun‘iy intellekt bilan qo‘llaniladigan gamifikatsiya elementlari (ball tizimi, tanlovlar, virtual mukofotlar) o‘quvchilarda qiziqishni oshiradi hamda bilim olish jarayonini qiziqarli qiladi. Bu pedagogik imkoniyat o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradi, shu bilan birga ijobiy pedagogik muhit hosil qiladi [6;8].

Zamonaviy ta‘lim jarayoni global raqamli transformatsiya bosqichida bo‘lib, pedagogik jarayonlarni individualizatsiya qilish va samaradorligini oshirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida sun‘iy intellekt (SI) texnologiyalari o‘quvchilarning bilim

darajasini tahlil qilish, o'rganish jarayonini individual trayektoriya bo'yicha boshqarish va motivatsiyani oshirish imkonini beradi.

Sun'iy intellektning pedagogik qo'llanilishi boshlang'ich sinf o'qituvchisini darsga tayyorlash, metodik resurslarni moslashtirish va interaktiv metodlarni samarali qo'llash jarayonida muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan, SI pedagogik jarayonni yanada adaptiv, dinamik va natijaviy qiladi.

O'qituvchining tayyorgarligi darsning sifatini belgilovchi asosiy omildir. O'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rish jarayonida, ta'lim jarayonini tashkil etilishida SI texnologiyalari quyidagi yo'nalishlarda yordam beradi:

1. **Materiallar tanlash va tavsiya qilish.** SI tizimi dars mavzusiga mos eng samarali vizual, interaktiv va raqamli resurslarni avtomatik tavsiya qiladi. Masalan, mavhum tushunchalarni vizual animatsiyalar yordamida tushuntirish imkoniyatini yaratadi.

2. **Dars rejasini individualizatsiya qilish.** O'quvchilarning avvalgi bilim darajasi va qobiliyatlari SI tomonidan tahlil qilinadi, shuningdek, darsning qaysi bosqichlariga ko'proq e'tibor berish kerakligi aniqlanadi. Shu tariqa o'qituvchi darsni adaptiv tarzda tashkil qiladi.

3. **Rejalashtirish va monitoring.** SI algoritmlari yordamida o'quvchilarning qaysi mashqlarni tez yoki sekin bajarayotganini aniqlash mumkin, bu esa darsning samaradorligini oshiradi.

Metodik ta'minot o'qituvchining darsni samarali o'tkazishida asosiy rol o'ynaydi. Sun'iy intellekt yordamida metodik jarayon quyidagicha boyitilib borishi mumkin bo'ladi:

• **Adaptiv kontent:** SI o'quvchining javoblari va xatolarini tahlil qilib, mashqlar murakkabligini avtomatik moslashtiradi.

• **Baholash va feedback:** O'quvchilarning faoliyati real vaqt rejimida tahlil qilinadi va o'qituvchiga individual yordam ko'rsatish tavsiyalari beriladi.

• **Raqamli portfoliolar:** Har bir o'quvchining yutuqlari va rivojlanish trayektoriyasi SI tomonidan qayd etiladi va keyingi darslar uchun adaptiv yo'nalishlar ishlab chiqiladi.

Shu tarzda metodik ta'minot SI imkoniyatlari bilan birlashtirilganda o'quvchilarning individual o'rganish sur'ati va bilim faolligi sezilarli darajada oshadi.

Interaktiv metodlar o'quvchilarning darsdagi faolligini rag'batlantiradi va SI bilan birlashtirilganda pedagogik jarayon yanada samarali bo'ladi:

1. **Gamifikatsiya.** SI tizimi o'quvchilarning harakatlarini tahlil qilib, ularni rag'batlantiruvchi ball tizimi va virtual mukofotlarni belgilaydi. Masalan, robototexnika darsida blokli dasturlash topshiriqlarini to'g'ri bajarishga qarab mukofotlash [5;8].

2. **Real vaqt yo'naltiruvchi.** O'quvchi kod yozayotganda SI algoritmlari xatoliklarni aniqlaydi va "virtual tutor" orqali yo'naltiruvchi savollar beradi. Bu o'quvchining mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini rivojlantiradi [3;7].

3. **Individual trayektoriya.** SI tizimi o'quvchining harakatlarini monitoring qiladi va kelgusi darslar uchun murakkablik darajasini moslashtiradi. Shu tariqa har bir o'quvchi o'z sur'atida bilim oladi va muvaffaqiyat hissi oshadi

Boshlang'ich ta'lim jarayonida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish pedagogik jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, SI o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash, individual trayektoriya yaratish va darsni adaptiv tarzda boshqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, SI yordamida o'qituvchi darsga tayyorgarlik jarayonini optimallashtiradi, metodik ta'minotdan samarali foydalanadi va interaktiv metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning faolligini oshiradi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari quyidagi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi:

1. **Individualizatsiya** – har bir o'quvchining qobiliyati, bilim darajasi va o'zlashtirish sur'atiga moslashtirilgan dars jarayoni.

2. **Real vaqt monitoring** – o'quvchilarning har bir harakati tahlil qilinib, xatolar aniqlanadi va yo'naltiruvchi feedback beriladi.

3. **Motivatsiya va faollikni oshirish** – gamifikatsiya, virtual tutor va interaktiv vazifalar yordamida o'quvchilar darsga faol jalb qilinadi.

4. **Rivojlanish trayektoriyasini boshqarish** – kelgusi darslar uchun murakkablik darajasi moslashtiriladi va “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi doirasida individual rivojlanish ta’minlanadi.

Shu bilan birga, SI pedagogik jarayonda o’qituvchining rolini yanada strategik darajaga ko’taradi. Endi o’qituvchi texnik xatolarni tuzatuvchi emas, balki o’quvchilarning ijodiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantiruvchi yo’naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi.

Natijada, boshlang’ich sinf o’quvchilari nafaqat bilim va ko’nikmalarini samarali shakllantiradi, balki zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko’nikmalarini intuitiv tarzda egallaydi, raqamli kompetensiyalarini rivojlantiradi va STEM sohalariga bo’lgan qiziqishi mustahkamlanadi. Shu tariqa SI pedagogik jarayonni samarali, qiziqarli va natijaviy qiladi, boshlang’ich ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akbarov, S. Raqamli ta’lim va sun’iy intellektning pedagogik qo’llanilishi. Toshkent: Ilm, 2020.
2. Uzelac A., Gligoric N. Adaptive Learning Systems in Engineering Education. – IEEE Access, 2020, p. 44–50.
3. Xolboyev, R. Innovatsion ta’lim usullari va pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Ilmiy nashr, 2021
4. Woolf B. Intelligent Tutoring Systems. – Morgan Kaufmann, 2010, p. 78.
5. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Guidance for Policy-makers. – 2021, p. 27–30
6. Usmonova, D. Sun’iy intellekt asosida adaptiv ta’limning pedagogik imkoniyatlari. Toshkent: Ilm, 2021.
7. Saidov, I. Sun’iy intellekt yordamida interaktiv dars metodlari. Toshkent: Fan, 2020.
8. Yuldasheva, S. Innovatsion pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalar. Toshkent: Pedagogika, 2021.

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA ROBOTOTEXNIKA FANINI O’QITISHDA ADAPTIV- INTELLEKTUAL MODELNI QO’LLASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Nizomiy nomidagi O’z. M.P.U.

“Boshlang’ich ta’lim pedagogikasi” kafedrası hamda

Toshkent Xalqaro Universiteti

“Ijtimoiy fanlar va ta’lim” kafedrası
o’qituvchisi p.f.f.d. (PhD), Kasimova

Odinaxon Alimjonovna

Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi talabasi
Shamsiddinova Farzona

Zamonaviy ta’lim paradigmasida raqamli transformatsiya jarayonlari o’quv jarayonini nafaqat raqamlashtirishni, balki uni intellektual boshqarishni ham taqozo etmoqda. Ayniqsa, boshlang’ich ta’lim bosqichida robototexnika fanini o’qitish o’quvchilarda texnik ijodkorlik va algoritmik tafakkurni shakllantirishda poydevor vazifasini o’taydi. Biroq, an’anaviy o’qitish metodikasi o’quvchilarning individual kognitiv imkoniyatlari va o’zlashtirish sur’atlari orasidagi keskin farqlarni (diferensial farqlarni) to’liq qoplashga qodir emas. Shu bois, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalariga asoslangan adaptiv ta’lim modellarini ishlab chiqish va ularni robototexnika darslariga integratsiya qilish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Sun’iy intellekt bugungi hayotimizning ajralmas bir bo’lagiga aylandi. Ta’lim sohasida Al turli sharoitlarda sinovdan o’tkazila boshladi. shu bilan birga sun’iy intellektga tobora talab ham ortib bormoqda.

Raqamli iqtisodiyot davrida STEM ta'limini boshlang'ich sinflardan boshlash strategik vazifa hisoblanadi. Robototexnika — bu nafaqat texnik fan, balki kichik yoshdagi o'quvchilarda algoritmik tafakkur, fazoviy tasavvur va muammoli vaziyatlarni yechish ko'nikmalarini shakllantiruvchi kompleks vositadir. Biroq, 7-10 yoshli bolalarning tayyorgarlik darajasi turlicha bo'lganligi sababli, ta'limni individuallashtirish zarurati tug'iladi. [1, 87-b].

Sun'iy intellekt ta'lim jarayonida qaror qabul qilishni avtomatlashtiruvchi mexanizm sifatida qo'llanadi [2, 12-b]. Zamonaviy tadqiqotlar SI asosidagi ta'lim muhitlari o'quv natijalarini sezilarli oshirishini ko'rsatmoqda [3, 45-b].

Bloomning "Mastery Learning" konsepsiyasi individual o'zlashtirish tezligi tamoyiliga asoslanadi [4, 18-b]. Mazkur yondashuv adaptiv ta'limning nazariy poydevorini tashkil etadi.

ADAPTIV TA'LIMNING NAZARIY ASOSLARI

Adaptiv ta'lim tushunchasi dastlab personalizatsiyalangan o'qitish tizimlari doirasida shakllangan. [1,90-b] Brusilovsky adaptiv tizimlarni foydalanuvchi modeli, kontent modeli va pedagogik strategiya asosida tavsiflaydi [93-b]. Sun'iy intellekt algoritmlari ta'lim jarayonida bilim darajasini prognoz qilish va murakkablikni moslashtirish imkonini beradi [5, 210-b]. Machine learning metodlari o'quvchining xatoliklarini aniqlab, keyingi topshiriqlarni optimallashtiradi [6, b- 34]. Holmes va boshqalar ta'kidlashicha, SI asosidagi adaptiv tizimlar o'quv motivatsiyasini oshiradi [3, 63-b].

Adaptiv-intellektual model — bu o'quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi, o'zlashtirish tezligi va tafakkur xususiyatlariga moslashgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishga qaratilgan yondashuvdir. Ushbu model sun'iy intellekt elementlari, raqamli texnologiyalar hamda differensial ta'lim tamoyillariga asoslanadi.

Boshlang'ich ta'limda robototexnika J.Piage va S.Peypertning konstruktivizm hamda konstruksionizm nazariyalariga tayanadi. Bolalar "o'ynab o'rganish" (learning by making) orqali mavhum tushunchalarni (masalan, datchik signali yoki sikl operatori) moddiylashtiradi.

Adaptiv model ushbu jarayonda Bloom taksonomiyasining quyi bosqichlaridan (eslab qolish, tushunish) yuqori bosqichlariga (yaratish, tahlil) o'tishni har bir o'quvchi uchun individual sur'atda ta'minlaydi.

Robototexnika mexanika, elektronika va dasturlashni birlashtiruvchi kompleks fan hisoblanadi [7,5-b]. Siciliano va Khatib robot tizimlarini ko'p komponentli muhandislik tizimi sifatida tavsiflaydi [7,12-b].

Robototexnika o'qitishda nazariya va amaliyot integratsiyasi muhimdir [8,44-b]. Shu sababli individual farqlar keskin namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan model quyidagi komponentlardan iborat:

Intellektual diagnostika: O'quvchining vizual (rasmli) testlar orqali mantiqiy darajasini va sensor-motor ko'nikmalarini aniqlash.

Dinamik kontent generatori: Agar o'quvchi Scratch yoki Blockly kabi muhitlarda kod yozishda qiynalsa, tizim avtomatik ravishda murakkab algoritmnini sodda blok-sxemalarga ajratib beradi.

Virtual SI-tutor (Gamifikatsiya): Bolaga xatolarini "robot-yordamchi" obrazida, uning yoshiga mos sodda tilda tushuntiradi.

Learning analytics o'quvchilarning faoliyatini monitoring qilish va rivojlanish trayektoriyasini modellashtirish imkonini beradi [9,3-b].

Boshlang'ich sinf robototexnika darslarida adaptiv model statik emas, balki **dinamik sikl** ko'rinishida ishlaydi. Bu jarayon o'quvchining har bir harakatiga qarab real vaqt rejimida (real-time) o'zgarib boradi. Biz bu jarayonni quyidagi bosqichlarda ko'rib chiqamiz:

1-bosqich: Adaptiv Diagnostika (Kirish). Dars boshida tizim o'quvchining nafaqat bilimni, balki kognitiv holatini ham aniqlaydi. Gamifikatsiyalangan (o'yinli) testlar orqali bolaning bugungi darsga tayyorlik darajasi, konstruktor detallarini tanish tezligi va mantiqiy bog'liqlikni ilg'ash qobiliyati skanerlanadi.

2-bosqich: Faoliyat Analitikasi (Ma'lumot yig'ish). O'quvchi planshetda blokli dasturlash (masalan, LEGO Education yoki Scratch) bilan shug'ullanayotganda, SI (Sun'iy Intellekt) quyidagi metrikalarni tahlil qiladi:

- o *Bloklarni tanlashdagi ikkilanish vaqti;*
- o *Mantiqiy xatolarning takrorlanishi;*
- o *Dasturni ishga tushirish va xatolarni tuzatish (debugging) strategiyasi.*

3-bosqich: Trayektoriyani Differensial Moslashtirish. Tahlil natijasiga ko'ra, tizim o'quvchini avtomatik ravishda tegishli darajaga o'tkazadi:

- o **Iqtidorli o'quvchi uchun (Scaffolding):** Murakkab labirint algoritmi, datchiklar integratsiyasi yoki o'zgaruvchilardan foydalanish vazifasi.
- o **Sustroq o'quvchi uchun (Supportive):** Vizual yordamchilar, tayyor kodli bloklarni to'g'ri ketma-ketlikka qo'yish yoki robotning chiziq bo'ylab harakatlanishini ta'minlovchi sodda modullar.

4-bosqich: Intellektual Tutor va Qayta Aloqa. Adaptiv tizim shunchaki xatoni ko'rsatmaydi, balki yo'naltiruvchi savol beradi. Masalan: "*Sening roboting to'siqni ko'rmayapti, balki masofa datchigi bloki faol emasdir?*". Bu bolada mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

5-bosqich: Dinamik Portfoliolashtirish va Kelajak Modeli. Dars yakunida o'quvchining muvaffaqiyati asosida kelgusi darsning murakkablik darajasi dasturlanadi. Bu o'quvchining "Yaqin rivojlanish zonasi" (Vygotsky nazariyasi) doirasida qolishini ta'minlaydi.

Boshlang'ich ta'limga adaptiv modelning integratsiya qilinishi o'quv jarayonining didaktik mohiyatini tubdan o'zgartirib, birinchi navbatda kognitiv yuklamani (Cognitive Load) optimallashtirishga xizmat qiladi. Kichik yoshdagi o'quvchilarning ishchi xotirasi cheklanganligini inobatga olgan holda, tizim murakkab dasturlash sintaksisi yoki og'ir mantiqiy shartlarni filtrlaydi va faqat bolaning joriy o'zlashtirish darajasiga mos kontentni taqdim etadi. Bu yondashuv o'quvchida muvaffaqiyatsizlik tufayli yuzaga keladigan "o'rganilgan o'jizlik" sindromining oldini olib, uning o'rniga barqaror motivatsiya va erta professional o'zlikni anglash (Self-ID) hissini shakllantiradi. Bola doimiy ravishda o'z imkoniyatlari chegarasidagi, ammo yengib bo'ladigan qiyinchiliklar bilan to'qnash kelishi natijasida "g'alaba" hissini tuyadi, bu esa robototexnika va muhandislik sohasiga bo'lgan qiziqishni erta bosqichda mustahkamlab, kelajakdagi STEM kasblari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Shu bilan birga, ushbu model ta'lim jarayonida o'qituvchining strategik pozitsiyasini (Orchestration) yangi bosqichga olib chiqadi. Sinfdagi o'quvchilar soni ko'p bo'lgan sharoitda o'qituvchi har bir bola bilan individual shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'lmasa-da, adaptiv tizimning boshqaruv paneli (Dashboard) orqali "turg'unlik" holatiga tushib qolgan o'quvchilarni real vaqt rejimida aniqlay oladi. Bu esa o'qituvchining vazifasini texnik xatolarni tuzatuvchi xodimdan, o'quvchining ijodiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantiruvchi ta'limiy facilitator (yo'naltiruvchi) darajasiga ko'taradi. Natijada, o'quvchilar nafaqat robot yasashni o'rganadilar, balki mashinali o'qitish algoritmlari bilan bevosita muloqot qilish orqali zamonaviy texnologiyalarning ishlash prinsipini intuitiv darajada tushunib, raqamli kompetentlik va tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini o'zlashtiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brusilovsky P. Adaptive Educational Systems. – IJAIED, 2001, p. 87–95.
2. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th ed. – Pearson, 2020, p. 12.
3. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education. – CCR, 2019, p. 45–63.
4. Bloom B. Human Characteristics and School Learning. – McGraw-Hill, 1976, p. 18–21.
5. Bishop C. Pattern Recognition and Machine Learning. – Springer, 2006, p. 210–220.
6. Woolf B. Building Intelligent Interactive Tutors. – Morgan Kaufmann, 2010, p. 34.
7. Siciliano B., Khatib O. Springer Handbook of Robotics. – Springer, 2016, p. 5–15.

8. Uzelac A., Gligoric N. Adaptive Learning Systems in Engineering Education. – IEEE Access, 2020, p. 44–50.
9. Siemens G., Baker R. Learning Analytics and Educational Data Mining. – LAK, 2012, p. 3–5.
10. Woolf B. Intelligent Tutoring Systems. – Morgan Kaufmann, 2010, p. 78.
11. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2020, 14-modda.
12. VanLehn K. The Relative Effectiveness of Human Tutoring. – Educational Psychologist, 2011, p. 210–215.
13. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Guidance for Policy-makers. – 2021, p. 27–30

YOSHLAR SIYOSATI DOIRASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING FAOL ISHTIROKINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Ganiyeva Muborak Adilovna
 “Tashkent International University”
 xalqaro universiteti
 Ijtimoiy fanlar va ta’lim kafedrası
 v.b. professori
Sultanova Ruzigul
 “Tashkent International University”
 xalqaro universiteti talabasi

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida yoshlarning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni yanada ortib bormoqda. Raqamli texnologiyalar iqtisodiyot, ta’lim, boshqaruv va ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga chuqur kirib kelgan bir paytda yoshlarning ushbu jarayonlardagi faol ishtirokini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Yoshlar – jamiyatning eng dinamik, innovatsion va moslashuvchan qatlami bo‘lib, ular raqamli muhitga tez moslashishi bilan ajralib turadi. Shu sababli zamonaviy yoshlar siyosatining muhim vazifalaridan biri – yoshlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni raqamli iqtisodiyot subyekti sifatida shakllantirish hamda texnologik jarayonlarga faol jalb etishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda yoshlar siyosati va raqamlashtirish yo‘nalishida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, yoshlar bandligini ta’minlash dasturlari, IT-parklar faoliyati yoshlarning raqamli faolligini oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq mavjud imkoniyatlarga qaramay, yoshlarning raqamli texnologiyalardagi ishtirokini tizimli va barqaror rivojlantirish mexanizmlarini ilmiy asosda takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – yoshlar siyosati doirasida raqamli texnologiyalarda yoshlarning faol ishtirokini rivojlantirish mexanizmlarini kompleks tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Yoshlar siyosati – bu davlat va jamiyat tomonidan yoshlarning ijtimoiylashuvi, bandligi, ta’lim olishi, o‘zini ro‘yobga chiqarishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Zamonaviy sharoitda ushbu siyosatning muhim komponentlaridan biri raqamli rivojlanish bilan uzviy bog‘liq.

Raqamli transformatsiya – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish orqali iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni tubdan yangilash jarayonidir. Ushbu jarayonda inson kapitali, ayniqsa yoshlarning raqamli kompetensiyasi hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda yoshlarning raqamli ishtiroki quyidagi komponentlar orqali tavsiflanadi: raqamli savodxonlik darajasi; texnologik ijodkorlik; onlayn fuqarolik faolligi; raqamli tadbirkorlik; innovatsion loyihalarda ishtirok.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning raqamli texnologiyalardagi faolligi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ijtimoiy barqarorlikni ham oshiradi. Shu bois yoshlar siyosati va raqamli siyosat integratsiyasi dolzarb masalaga aylanmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda yoshlarning IT sohasiga jalb etilishi sezilarli darajada oshdi. IT-park rezidentlari sonining ko'payishi, dasturlash kurslari, onlayn ta'lim platformalarining kengayishi bunga dalildir.

Ijobiy tendensiyalar bilan birga quyidagi muammolar ham mavjud: hududlar o'rtasida raqamli tafovut; amaliy ko'nikmalarning yetarli emasligi; startap madaniyatining sust rivojlanishi; motivatsiya va yo'naltirish tizimining fragmentarligi; qizlar va ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlarning kam qamrovi.

Mazkur muammolar yoshlarning raqamli texnologiyalardagi ishtirokini tizimli mexanizmlar asosida rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Yoshlarning raqamli faolligini rivojlantirish mexanizmlari quyidagilardan iborat:

1. Institutsional mexanizmlar – bu davlat va nodavlat tuzilmalar orqali yoshlarning raqamli rivojlanishini qo'llab-quvvatlash tizimidir. Asosiy yo'nalishlar: IT-parklar va texnoparklar faoliyatini kengaytirish; yoshlar innovatsion markazlarini ko'paytirish; universitet–sanoat hamkorligini kuchaytirish; raqamli startaplar uchun grant tizimini rivojlantirish.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, institutsional qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lgan hududlarda yoshlarning texnologik faolligi sezilarli yuqori bo'ladi.

Yoshlarning raqamli kompetensiyasini shakllantirishda ta'lim tizimi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Muhim yo'nalishlar: maktabdan boshlab kodlash asoslarini o'qitish; STEAM yondashuvini keng joriy etish; loyiha asosida o'qitish; raqamli ko'nikmalarni baholash tizimini joriy etish; o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish.

Zamonaviy pedagogika yoshlarni passiv iste'molchidan faol yaratuvchiga aylantirishga qaratilishi lozim.

Yoshlarning texnologiyalarga qiziqishini oshirishda motivatsiya muhim omil hisoblanadi. Samarali vositalar: hackathon va tanlovlar; IT stipendiyalar; muvaffaqiyatli yoshlar imiji; mentorlik dasturlari; gamifikatsiya elementlari.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, ichki motivatsiya shakllangan yoshlar raqamli sohada uzoq muddat faol bo'ladi.

Texnik imkoniyatlar mavjud bo'lmasa, yoshlar faolligini oshirish qiyin. Zarur choralar: keng polosali internet qamrovini kengaytirish; qishloq hududlarida IT markazlar ochish; arzon qurilmalar bilan ta'minlash; ochiq raqamli platformalarni rivojlantirish.

Raqamli tenglik – yoshlar siyosatining muhim tamoyillaridan biri bo'lishi kerak. Yoshlarni nafaqat foydalanuvchi, balki yaratuvchi va tadbirkor sifatida shakllantirish muhim. Samarali yo'llar: startap inkubatorlari; venchur moliyalashtirish; biznes-akseleratorlar; eksportga yo'naltirilgan IT xizmatlari; frilanserlikni rivojlantirish.

Bu yo'nalish yoshlar bandligini ta'minlashda ham katta ahamiyatga ega.

Rivojlangan davlatlar tajribasi quyidagi xulosalarni beradi: **Estoniya** – raqamli fuqarolikni maktabdan o'rgatadi. **Janubiy Koreya** – yoshlar uchun bepul IT markazlar tarmog'i mavjud. **Finlyandiya** – loyiha asosida o'qitish ustuvor. **Singapur** – davlat tomonidan startaplarga kuchli grantlar beriladi.

Ushbu tajribalar O'zbekiston sharoitida moslashtirilgan holda joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi: yoshlar siyosati va raqamli strategiyalar integratsiyasini kuchaytirish; har bir hududda "yoshlar it markazi" modelini joriy etish; raqamli ko'nikmalar bo'yicha milliy sertifikat tizimini yaratish; qizlar va imkoniyati cheklangan yoshlar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish; universitetlarda majburiy raqamli kompetensiya modullarini kiritish. yoshlar startaplari uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish; mentorlik ekotizimini rivojlantirish. raqamli volontyorlik harakatini yo'lga qo'yish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning faol ishtiroki mamlakatning innovatsion rivojlanishida strategik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot shuni

ko'rsatdiki, yoshlarning raqamli texnologiyalardagi faolligini oshirish kompleks yondashuvni talab qiladi.

Eng samarali model – bu institutsional, pedagogik, motivatsion va infratuzilmaviy mexanizmlarning o'zaro integratsiyasi hisoblanadi. Agar ushbu yo'nalishlar tizimli ravishda rivojlantirilsa, yoshlar nafaqat raqamli iqtisodiyot iste'molchisi, balki uning faol yaratuvchisiga aylanishi mumkin.

Kelgusida yoshlar siyosatini raqamli kun tartibi bilan uyg'unlashtirish, hududiy tenglikni ta'minlash va innovatsion ekotizimni kuchaytirish ustuvor vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmon. – Toshkent, 2020.
2. “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonun. – Toshkent, 2016.
3. Youth and Digitalisation: Opportunities and Risks in the Digital Age. – Paris: OECD Publishing, 2019.
4. Global Education Monitoring Report: Technology in Education. – Paris, 2023.
5. The Future of Jobs Report. – Geneva, 2023.

ISLOM ESTETIKASI VA ZAMONAVIY SAN'AT

Mirakbarova Dildora Miralisher qizi

Toshkent xalqaro universiteti dotsenti,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
dmirakbarova2207@gmail.com

Ibrohimova Aziza Oybek qizi

Toshkent xalqaro universiteti 1-kurs talabasi
ibrokhimovaaziza9@gmail.com

Islom estetikasi – bu islomiy e'tiqod, falsafa va tasavvufiy qarashlarga asoslangan, go'zallikni (jamol) ilohiy qudratning in'ikosi va inson ma'naviy kamolotining vositasi sifatida talqin qiluvchi nazariy va amaliy tizimdir. U tasviriy san'atdan ko'ra geometrik naqshlar, arab xattotligi va me'morchilikka e'tibor qaratib, olamning ilohiy tartibini va ruhiy poklikni aks ettiradi.

Islom estetikasi masalasi o'zbek falsafiy tafakkurida, asosan, Sharq falsafasi, tasavvufiy meros va madaniy-estetik qarashlar doirasida chuqur o'rganilgan. Ushbu yo'nalishda akademik tadqiqotlar olib borgan olimlardan biri S. Shermuhamedov bo'lib, u estetik tafakkurni insonning ma'naviy dunyosi va axloqiy kamoloti bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, Sharq va islom estetikasi go'zallikni sof tashqi shakl emas, balki ichki ma'no va ruhiy uyg'unlik orqali anglaydi[1].

Islom estetik tafakkurining shakllanishida tasavvuf falsafasining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Bu masala N. Komilov asarlarida atroflicha yoritilgan bo'lib, olim tasavvufiy estetikani ilohiy go'zallikni ramziy idrok etish shakli sifatida izohlaydi. Uning ta'kidlashicha, islom estetikasi san'atni insonni komillikka yetaklovchi ma'naviy vosita deb biladi[2].

Sharq estetik tafakkuri tarixini tizimli tahlil qilgan olimlardan yana biri M. Xudoyqulov hisoblanadi. U o'z tadqiqotlarida islom estetikasi me'morchilik, xattotlik va naqsh san'atida mutanosiblik hamda cheksizlik g'oyasi orqali namoyon bo'lishini ilmiy asoslaydi[3]. M. Xudoyqulovning qarashlari islom estetikasi zamonaviy san'atda vizual minimalizm va ramziy ifodaning nazariy ildizlarini tushunishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy san'at va estetik ong transformatsiyasi masalalari B. Ergashev tadqiqotlarida keng yoritilgan. Olim zamonaviy san'atda an'anaviy go'zallik mezonlarining yemirilishi va estetik pluralizm kuchayishini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u milliy va diniy estetik qadriyatlar global san'at jarayonida muqobil estetik paradigma sifatida namoyon bo'lishi mumkinligini ilmiy asoslaydi[4]. Ushbu qarashlar islom estetikasi va zamonaviy san'at o'rtasidagi munosabatlarni yangicha talqin qilish zaruratini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot falsafiy-estetik metodologiyaga

asoslangan bo‘lib, unda bir nechta o‘zaro bog‘liq ilmiy usullardan foydalanildi. Avvalo, qiyosiy-tahliliy metod orqali islom estetik tafakkurining asosiy kategoriyalari (go‘zallik, ramziylik, mutanosiblik, ma‘naviylik) zamonaviy san‘atdagi estetik tushunchalar bilan solishtirildi. Ushbu yondashuv estetik paradigmalarning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari islom estetikasi va zamonaviy san‘at o‘rtasidagi munosabatlar murakkab, ammo biryoqlama qarama-qarshilikka asoslanmaganligini ko‘rsatdi. Olib borilgan qiyosiy-falsafiy tahlil shuni aniqladiki, islom estetikasi zamonaviy san‘at jarayonlarida muqobil va mustaqil estetik paradigma sifatida namoyon bo‘lish imkoniyatiga ega. Bu holat estetik pluralizm sharoitida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, islom estetik tafakkurida markaziy o‘rin tutuvchi ma‘naviylik va ichki uyg‘unlik g‘oyalari zamonaviy san‘atdagi tashqi shakli tajribalardan farqli o‘laroq, estetik idrokning chuqur metafizik qatlamiga yo‘naltirilgan. S. Shermuhamedov ta‘kidlaganidek, Sharq va islom estetikasi go‘zallikni inson ruhiy kamoloti bilan bog‘liq jarayon sifatida talqin qiladi.[1] Ushbu yondashuv zamonaviy san‘atdagi estetik relativizm fonida muhim muqobil nazariy asos sifatida namoyon bo‘ladi.

Sharq va islom estetik tafakkurida go‘zallik tushunchasi insonning ichki ma‘naviy kamoloti bilan bevosita bog‘liqdir. B. Ergashev tomonidan ilgari surilgan estetik pluralizm haqidagi qarashlar muhokamada alohida ahamiyat kasb etdi. Olim fikriga ko‘ra, zamonaviy san‘at makonida milliy va diniy estetik an‘analar global diskursdan siqib chiqarilmaydi, aksincha, ular yangi estetik mazmun bilan boyitilishi mumkin.[4]

Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, islom estetikasi va zamonaviy san‘at o‘rtasidagi munosabatlar qarama-qarshi estetik tizimlar emas, balki turli maqsad va metodlarga ega bo‘lgan, ammo o‘zaro muloqotga kirisha oladigan estetik paradigmalar sifatida talqin qilinishi lozim. Bu yondashuv zamonaviy estetik falsafada madaniyatlararo dialogni kuchaytirish va san‘atni ma‘naviy jihatdan qayta anglash uchun muhim nazariy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. S. Shermuhamedov. Falsafa. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
2. N. Komilov. Tasavvuf va badiiy tafakkur. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009.
3. M. Xudoyqulov. Sharq estetik tafakkuri tarixi. – Toshkent: Fan, 2016.
4. B. Ergashev. Zamonaviy madaniyat va san‘at falsafasi. – Toshkent: Akademnashr, 2020.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ В КОНТЕКСТЕ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ

Саидова Камола Усканбаевна

Профессор Ташкентского международного университета,
доктор педагогических наук (DSc)
e-mail: kamola.u.saidova@gmail.com

Мохина Сулаймонова

Студентка Ташкентского международного университета

В условиях цифровой трансформации общества вопросы защиты персональных данных становятся не только предметом правового регулирования, но и важным образовательным элементом формирования правовой культуры личности. Можно отметить то, что правовая культура обучающихся — это комплекс знаний, ценностных ориентиров и практических навыков, обеспечивающих правовое сознание и правомерное поведение в цифровой среде. И поскольку обработка персональных данных происходит повсеместно — в образовательных учреждениях, социальных сетях, государственных сервисах, — критически важно включить их защиту в образовательные программы как элемент правового воспитания. Анализ такого процесса, как правило, требует учёта действующих норм Конституции и специализированного законодательства Республики Узбекистан.

В соответствии со статьёй 31 Конституции Республики Узбекистан, закреплено право каждого на защиту персональных данных; также гарантируется неприкосновенность

личной жизни и тайна различного рода сообщений, в том числе электронных. Ограничение данных прав допускается исключительно в случаях и порядке, предусмотренных законом, и на основании судебного решения [1]. Обозначенные положения отражают права индивида на личную неприкосновенность и являются основой для формирования правовой культуры в образовательных контекстах.

Ключевым нормативным актом, регулирующим отношения в сфере защиты персональных данных, является Закон Республики Узбекистан от 2 июля 2019 г. № ЗРУ-547 «О персональных данных» [2]. Он применяется к отношениям, возникающим при обработке и защите персональных данных с использованием любых технологий, в том числе информационных.

Отдельно законодательство предусматривает условие локализации: персональные данные граждан Республики Узбекистан, обрабатываемые с использованием информационных технологий (включая интернет), должны храниться на технических средствах, физически расположенных на территории страны и зарегистрированных в государственном реестре [3].

Под «правовой культурой» в научной литературе понимается совокупность правовых знаний, убеждений, ценностных ориентаций и навыков, которые обеспечивают способность личности действовать в правовом поле общества [4]. В цифровую эпоху к этому добавляется понятие «цифровой правовой компетенции» — т.е. способность сознательно использовать цифровые технологии в соответствии с законом, понимать права и обязанности, связанные с обработкой персональных данных, и защищать свои интересы при пользовании информационными сервисами.

Для обучающихся, это означает способность:

- осознанно давать согласие на обработку персональных данных;
- понимать риски цифрового взаимодействия (например, утечка данных, кибермошенничество);
- оценивать правомерность сбора и использования персональных данных организациями;
- применять правовые знания на практике (например, защищать свои права в случае нарушения законодательства о персональных данных).

Можно подчеркнуть именно то, что современное образование должно учитывать цифровую реальность. Проблемы защиты персональных данных логично включать в предметы, связанные с правом, обществознанием, информатикой и ИТ-безопасностью. Это создаёт основу для формирования правосознания и практических навыков.

Так, обучение способно охватывать следующие аспекты:

- **Правовые основы защиты персональных данных** — изучение Конституции Республики Узбекистан и Закона «О персональных данных» как базы правового регулирования;
- **Права субъектов данных** — умение понимать свои права в цифровой среде (право на доступ, исправление, удаление данных и др.);
- **Обязанности операторов и организации обработки данных** — ожидания к компаниям и государственным структурам, их роль в защите данных;
- **Практические кейсы и симуляции** — анализ ситуаций нарушения прав (например, утечки, несанкционированный доступ, распространение без согласия и т.п.).

Кроме того, правовая культура формируется эффективнее, когда её изучение проводится междисциплинарно:

- **юридическая дисциплина** — анализ нормативно-правовых актов, прав и обязанностей;
- **этика и социальные науки** — обсуждение моральных аспектов обработки данных, дискриминации и уважения к личной жизни;

▪ **информационные технологии** — практические навыки защиты данных, понимание технических средств защиты (шифрование, пароли, антивирусы и т.п.).

Такие подходы помогают обучающимся увидеть проблему как *сочетание правовых, этических и технических аспектов*, что укрепляет правосознание и самооценку ответственности в цифровой среде.

Создание образовательной среды, которая поощряет уважение к правам других и ответственное обращение с данными, крайне важно. Это включает:

1. Политику конфиденциальности во всех учебных заведениях, объясняемую учащимся.
2. Кодексы поведения в цифровой образовательной среде.
3. Инструменты обратной связи для решения вопросов нарушения прав.

При этом сам педагог — не только носитель знаний, но и *мотиватор правомерного поведения*, который должен:

- создавать условия для обсуждения правовых вопросов;
- моделировать реальные ситуации нарушения прав и предложить алгоритмы их решения;
- развивать критическое мышление при оценке цифровых рисков и инструментов защиты.

Формирование правовой культуры обучающихся в контексте защиты персональных данных — это не только ознакомление с нормами Конституции Республики Узбекистан и Закона «О персональных данных», но и развитие правового сознания, цифровой грамотности и практических навыков. Образовательные программы должны быть ориентированы на междисциплинарность, содержать реальные кейсы из жизни в цифровой среде и способствовать формированию ответственного, правосознающего гражданина. В то же время государственная и образовательная политика способна обеспечить сочетание правовых гарантий и инструментов, чтобы обучающиеся могли эффективно реализовывать свои права и защищать личные данные в современном информационном обществе.

И по результатам исследования представляется целесообразным:

1) Интегрировать вопросы защиты персональных данных в образовательные программы по праву, обществознанию и информационной безопасности с учётом положений Конституции Республики Узбекистан и Закона Республики Узбекистан «О персональных данных».

2) Развивать цифровую правовую компетенцию обучающихся, формируя навыки осознанного согласия на обработку персональных данных, понимание прав субъекта данных и способов их защиты.

3) Совершенствовать локальные акты образовательных учреждений, обеспечивая прозрачность политики конфиденциальности и механизмы защиты прав обучающихся в цифровой среде.

4) Повышать квалификацию педагогов в сфере правового регулирования персональных данных и цифровой безопасности.

Реализация указанных мер будет способствовать формированию устойчивой правовой культуры обучающихся и развитию ответственного поведения в условиях цифровизации общества.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Узбекистан. Режим доступа: <https://constitution.uz/ru/clause/index>
2. Закон Республики Узбекистан «О ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ» (от 02 июля.2019 г., за № ЗРУ-547). Режим доступа: <https://lex.uz/docs/4396428>
3. Data protection laws in Uzbekistan. Режим доступа: <https://www.dlapiperdataprotection.com/index.html?c=UZ&t=law>
4. Comparing legal cultures / D. Nelken (ed.). — London: Routledge, 2017. — 290 p.

PROKRASTINATSIYANING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nozima Mullabaeva Makhmudjanovna

“Tashkent International University” xalqaro universiteti prof.v.b,

Psixologiya fanlari doktori (DSc)

E-mail: noz1978@mail.ru

Raximova R.

“Tashkent International University” talabasi

Zamonaviy makonda barcha istalgan va rejalashtirilgan narsalarni bajarish uchun vaqt yetishmasligi muammosi tobora keskinroq yuzaga chiqmoqda. Odamlarning aksariyati hayotida hech bo‘lmaganda bir marta muhim ishni boshlash istagi bo‘lmagan vaziyatga duch kelishgan. Odamlar turli ishlar bilan shug‘ullanib, o‘z kuchlarini hisob-kitob qilar ekanlar, ba’zi ishlarni bajarishni "keyinroqqa" qoldiradilar yoki umuman bajarmaydilar. Berilgan ishlarni "keyinroqqa" qoldirishning namoyon bo‘lishi "prokrastinatsiya" atamasi bilan tasniflanadi. Sustkashlik hodisasi tobora keng tarqalmoqda.

Salbiy natijalar nafaqat shaxsning muvaffaqiyati va mahsuldorligining pasayishi hamda uning o‘quv jarayonida shakllanishiga to‘sqinlik qilishida, balki o‘z muvaffaqiyatsizligining keskin hissiy kechinmalarida ham namoyon bo‘ladi. Natijada aybdorlik hissi, o‘z ishining natijalaridan qoniqmaslik kabi psixologik holatlar paydo bo‘ladi. Prokrastinatsiya, odatda, yakuni shaxs uchun juda muhim bo‘lgan ishda ifodalanadi. Natijaning yuqori ahamiyatini, uni stress sifatida baholash vaziyatini, xavotirlanish kabi hodisalar ham belgilashi mumkin. Biroq, prokrastinatsiya muammosi mamlakatimizda o‘rganilmoqda. Bu yo‘nalish yaqinda paydo bo‘ldi va "keyinroqqa qoldirish" moyilligini keltirib chiqaradigan aniq aniqlangan sabablar deyarli yo‘q.

Prokrastinatsiya - keng tarqalgan hodisa bo‘lib, inson uchun muhim va ahamiyatli bo‘lgan ishlarni "keyinroqqa" qoldirishning uzluksiz, "surunkali" takrorlanishi (va subyektiv kechinmalarning ma‘lum bir siklini bosib o‘tishi) sifatida namoyon bo‘ladi.

Prokrastinatsiyaning asosiy xususiyatlari: irratsionallik (subyekt kechiktirishning salbiy oqibatlarini oldindan tushunadi, ammo baribir hech narsa qilmaydi); onglilik (individ o‘z rejalarini o‘zgartirmaydi, faqat oldindan rejalashtirilgan narsani ataylab kechiktiradi); salbiy hissiy kechinmalar, ichki noqulaylik (bu xususiyat prokrastinatsiya va dangasalikni ajratish imkonini beradi).

Shu munosabat bilan prokrastinatsiyani o‘rganish bilan bog‘liq muammolarning o‘zida bir qator masalalarni qayd etish mumkin.

1. Zamonaviy bosqichda muammoning ishlab chiqilishi. "Kechiktirish" tushunchasini bir qator tarkibiy qismlarga ega bo‘lgan va boshqa obyektga nisbatan "o‘z majmuasida alohida funksiyaga ega bo‘lgan" tizim sifatida ko‘rib chiqish kerak, bu tizimli yondashuv doirasida ushbu mavzu bo‘yicha barcha muammolarni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Prokrastinatsiya ma‘lum bir tizimning oddiy elementi emas, uning o‘zi tahlilning turli birliklari bilan ifodalanishi mumkin.

2. Prokrastinatsiyaning kuzatiladigan (xulq-atvor) komponenti muhim ishlarni bajarishni oxirgi lahzaga qoldirishdir, shuning uchun boshqa ko‘rinishlardan, o‘xshash ko‘rinish shakliga (dangasalik yoki ongli xulq-atvor strategiyasi) ega bo‘lgan bemorlarni faqat ichki tuzilishi va uni aks ettiruvchi belgilarini farqlash imkonini beradi.

3. "Kechiktirish" tushunchasining ta‘rifi muammosi. prokrastinatsiya tushunchasi e‘tiborni tortadi, yetarlicha katta miqdordagi tizimlashtirilgan ma‘lumotlar, shu jumladan turli xil yondashuvlar, tushunchalar, nazariy topilmalar va empirik ma‘lumotlar mavjud bo‘lib, ular zamonaviy psixologiya tomonidan hali to‘liq tushunilmagan. Ko‘pincha prokrastinatsiya olimlarning metodologik afzalliklaridan kelib chiqqan holda ko‘rib chiqiladi. Prokrastinatsiya ruhiy holat, strategiya va koping-strategiya, ijtimoiy-psixologik amaliyot, fenomen, regulyativ salohiyatning shakllanmaganligi, istakning yo‘qligi, o‘tkir his-tuyg‘ularga intilish tendensiya, moyillik, odat, xulq-atvor namunasi, ongli harakat va h.k.

Aslida ong osti bizni boshqarsa — "erta" bo'lmaydi, faqat "bugun, hozir" bo'ladi. Lekin bosh miyani boshqarishni o'z qo'limiz bilan tizimga topshirib qo'yganmiz. Mana shu — bizning "5 daqiqa"miz necha soatga, ba'zan kunlarga cho'zilishining asosiy sababi.

Nima uchun aynan shunday deyilgan? Oddiy misol bilan tushuntiraman.

Talabalar dars yoki ma'ruzada ustozni tinglaydi — to'g'rimi? Ammo inson diqqati 20 daqiqadan keyin bo'linadi. O'sha payt ular nima qiladi — domla so'zini tinglaydimi? Yo'q. Ularda ikkita yo'l qoladi: uxlash yoki ijtimoiy tarmoqlarni kuzatish. Domla gapini to'liq eshitmaydi. Shuning uchun ko'p talabalar uyga vazifani unutadi — telefonda ko'zi, e'tibori boshqa joyda. Ustoz uy ishi bergan, "ha bo'ldi, rahmat ustoz" deydi, chiqib ketadi. Hayol boshqa joyda.

Va eng qizig'i — semestr o'rtasida va oxirida imtihonlar keladi. Hammasi shunday bo'ladi: telefon, ijtimoiy tarmoq, buzilgan uyqu, darsga onda-sonda qaraladi. Oraliq topshiradi — bir hafta uxlamasdan. Kechasi uyqu o'rniga balki qoniqmasa, yakuniyga oldindan tayyorlanaman deydi. Lekin unda ham shu holat. "Keng semestrda zo'r tayyorlanib, oldindan qilib boraman" — hech qachon bugun qilmagan ishni ertaga qilmaysiz.

Bilasizmi, nima uchun? Chunki ertaning ham ertasi bor. Shu siz oddiy qaraydigan "5 daqiqa" - soat, kun, hafta, oy, yil bo'ladi. Sezmasdan. Ertaga deyaverasiz - bir kun erta kelmaydi, hammasi tugaganini bilasiz. Bu shunchaki kichik va oddiy misol edi, holos.

Inson miyasi evolyutsion jihatdan har qanday qiyinchilikni "xavf" deb qabul qilishga dasturlangan. Qadimgi instinktlar uchun noqulaylik o'lim xavfi bilan teng edi. Shuning uchun qiyin vazifaga duch kelganimizda, miyadagi amigdala — xavf markazi — xuddi sizni yirtqich hayvon quvlayotgandek signal beradi.

Natijada siz vazifadan emas, u keltirib chiqaradigan psixologik og'riqdan qochasiz. Miya har qanday vazifani "bu xavfsizmi?" degan prizma orqali baholaydi va uchta asosiy qo'rquvni uyg'otadi: layoqatsizlik qo'rquvi — "agar uddalay olmasam-chi?"; rad etilish qo'rquvi — ongsiz qismimiz uchun tanqid poda'dan haydaliq va o'lim bilan barobar; nazoratni yo'qotish qo'rquvi — noaniqlik oldida nerv tizimi "tormoz"ni bosadi.

Ijtimoiy tarmoqlar esa aynan mana shu qo'rquvdan qutulishning eng tezkor va arzon yo'li. Miya shuni tanlaydi — chunki u oson.

2010-yildan keyin nima o'zgardi — va kim qurib qo'ydi buni?

Prokrastinatsiya qadimdan bor — miloddan avvalgi 800-yilda ham shoirlar bu haqda nola qilgan. Lekin u 2010-yildan so'ng haqiqiy epidemiyaga aylandi.

Sababi oddiy: smartfonlar inqilobi. Internet cho'ntakka kirdi va "vaqt o'g'risi" bilan masofamiz nol santimetrda tushdi. Ijtimoiy tarmoqlar miyadagi rohatlanish markazini o'g'irlab oldi. Endi miya mehnat qilib bilim olishni emas, birgina "svayp" orqali keladigan arzon zavqni xohlaydi. 2020 yil — pandemiya davri — ko'rsatkichlarni yanada oshirdi. Odamlar vaqt topdi, ammo o'sha vaqtni unumliligi yo'qola boshladi.

Psixologiya doktori Piers Steel tadqiqotlariga ko'ra, hozir bu holatga 95% aholi chalingan. Lekin bu faqat biologiya emas — bu ataylab qurilgan tizim. Men o'zim ijtimoiy tarmoqda o'tirganimda "shunchaki biroz" deb soatlar ketib qoladi. Nima uchun? Chunki TikTok, Reels, YouTube Shorts — bular tasodifan qiziqarli emas. Ular sizning nima qiziqtirishingizni, nimadan qo'rqishingizni, nimaga muhtojligingizni o'rganib, aynan o'sha tuyg'ungizni qitiqlab turadi.

Va o'ylab ko'ring: bu platformalarni yaratganlar o'zlari ulardan deyarli foydalanmaydi. Steve Jobs o'z farzandlariga iPad bermagan. Silicon Valley texnologlari bolalarini gadjetlardan uzoq, maxsus maktablarga o'qitadi. Ular bu narsaning nima ekanligini, qayerga olib borishini biladi.

Xulosa: Prokrastinatsiya — bu sizning layoqatsizligingiz emas. Bu tizimingiz "eski dastur"da qolib ketganidan signal. Lekin bugungi vaqtinchalik qulaylik uchun to'lanadigan narx juda qimmat — u siz xohlagan hayotni boy berishingizga olib keladi.

Hech narsa birdan o'zgarmaydi. Lekin bugun bir qadam qo'ying. Ertaga deyaverasiz — bir kun erta kelmaydi. Hammasi tugaganini bilib qolasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Болотова А. К., Чеврениди А. А. Временной модус прокрастинации в ретроспективе: виды, предикторы и последствия // Культурноисторическая психология. 2017. Т. 13. № 4. С. 101–108. DOI: 10.17759/chp.2017130411
2. Боровская Н. В. Психологические и психофизиологические предпосылки лености студентов: автореф. дис. ... канд. психол. наук. СПб., 2008. 23 с.
3. Борусяк Е. В. Прокрастинация как одна из форм неэффективных копингстратегий студентов // 18й Международный научнопромышленный форум «Великие реки 2016» / отв. ред. А. А. Лапшин: в 3 т. Н. Новгород: ННГАСУ, 2016. Т. 2. С. 312–315.
4. Варваричева Я. И. Исследование связи прокрастинации, тревожности и IQ у школьников // Здоровье нации — основа процветания России: материалы научнопрактических конгрессов IV Всерос сийского форума. М.: НЦССХ им. А. Н. Бакулева РАМН, 2008. Т. 2. С. 147–149

YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING ISHTIROKI: MARKAZIY OSIYO VA GLOBAL PARADIGMALAR TAHLILI

O‘lmasxo‘jayev Zoirxo‘ja Abbos o‘g‘li

“Tashkent International University” xalqaro universiteti professori

Kurbanaliyev Sardor Alidjanovich

“Tashkent International University” xalqaro universiteti

Yurisprudensiya, 2-bosqich talabasi

| E-mail: sardorkurbon@gmail.com

Raqamli texnologiyalarning yoshlar kundalik hayotiga integratsiyalashuvi global yoshlar siyosatida fundamental o‘zgarishlarni keltirib chiqardi. Zamonaviy geosiyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy diskursda yoshlar qatlamiga endilikda faqat ta‘lim va davlat dasturlarining obyekt sifatida qaralayotgani yo‘q. Aksincha, yoshlar global miqyosda fuqarolik, iqtisodiy va texnologik landshaftlarni shakllantirishga qodir faol raqamli fuqarolar sifatida e‘tirof etilmoqda [5]. Raqamli infratuzilmaning jadal kengayishi va mobil internetning ommalashuvi yoshlarning demokratik jarayonlardagi ishtiroki, mehnat bozoriga kirib borishi hamda ijtimoiy-madaniy o‘zlikni anglash mexanizmlarini tubdan o‘zgartirdi. Biroq ushbu raqamli transformatsiyaning ta‘siri geografik, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy chegaralar bo‘ylab notekis taqsimlangan. Raqamli platformalar ijtimoiy faollik va siyosiy savodxonlik uchun misli ko‘rilmagan imkoniyatlar yaratsa-da, ular jiddiy tizimli xavflarni ham yuzaga keltirmoqda. Mazkur xavflar qatoriga algoritmik manipulyatsiya, dezinformatsiyaning (noto‘g‘ri ma‘lumotlarning) tezkor tarqalishi, kiberbulling (internetdagi ta‘qib) va raqamlashtirilgan mehnat taqsimoti orqali ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikning chuqurlashuvi kiradi [7]. Zamonaviy akademik tadqiqotlarda yoshlar siyosati va raqamli ishtirok o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik inson kapitalini rivojlantirish hamda fuqarolik imkoniyatlarini kengaytirish kabi nazariy yondashuvlar orqali chuqur tahlil qilinmoqda. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish va internetga ulanish darajasining 90 foizdan oshishi jiddiy siyosiy ahamiyat kasb etadi [11]. Tezkor texnologik taraqqiyot dalillarga asoslangan normativ-huquqiy choralar va keng qamrovli ta‘lim dasturlarini ishlab chiqish jarayonidan doimiy ravishda o‘zib ketmoqda. O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalariga kirib borayotgan bir davrda, yoshlarning nafaqat texnik ko‘nikmalarini shakllantirish, balki axborotni tanqidiy baholash, xavfsizlikni ta‘minlash va ma‘lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish dolzarb ahamiyatga ega. Global ko‘rsatkichlar tahlili zamonaviy yoshlarning raqamli ishtirokida jiddiy tafovut mavjudligini ko‘rsatadi. Jismoniy ulanish to‘siqlarining bartaraf etilishi o‘z-o‘zidan raqamli tengsizlikni yo‘q qilmaydi; masalan, Yevropa Ittifoqida yoshlarning 28 foizi haligacha tayanch raqamli ko‘nikmalarga ega emas [2]. Birlashgan Millatlar Tashkilotining

Youth2030 strategiyasi Barqaror Rivojlanish Maqsadlariga (BRM) erishish doirasida yoshlarni tizimli qarorlar qabul qilish jarayonlariga teng huquqli hamkor sifatida jalb qilish zarurligini ta'kidlaydi [13]. Ushbu tadqiqot hisoboti davlat tomonidan boshqariladigan tezkor raqamli transformatsiyani boshdan kechirayotgan Markaziy Osiyo mintaqasi – xususan, O'zbekiston Respublikasi misolida yoshlar raqamli ishtirokining tarkibiy dinamikasi, nazariy asoslari va empirik voqeligini tadqiq etadi. Yoshlar ishtirokini konseptualizatsiya qilish so'nggi o'ttiz yil ichida sezilarli darajada takomillashdi va jismoniy jamoatchilik ishtirokiga asoslangan an'anaviy modellardan virtual o'zaro ta'sirlarni hisobga oluvchi ko'p qatlamli raqamli fuqarolik doiralarga ko'chdi.

Yoshlar ishtirokining sifati va tarkibiy yaxlitligini baholashning fundamental asosi 1992-yilda Rojer Xart tomonidan ishlab chiqilgan "Ishtirok etish zinapoyasi"dir [3].

Ushbu taksonomiya yoshlar ishtirokining sakkizta o'ziga xos bosqichini belgilaydi:

1–3-bosqichlar (Manipulyatsiya, Bezak, Tokenizm): Yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardagi ishtirokidan ularni xabardor qilmasdan, sun'iy ravishda foydalanish yoki ularga faqat vizual vosita (fon) sifatida qarash.

4–5-bosqichlar (Xabardor qilingan va Maslahatlashilgan): Yoshlar aniq rollarga tayinlanadi, onlayn so'rovnomalarda qatnashadi, ammo jarayon kattalar nazoratida bo'ladi.

6–8-bosqichlar (Hamkorlik va Yoshlar yetakchiligi): Yoshlar tashabbusi bilan yaratilgan startaplar, raqamli kampaniyalar va davlat bilan hamkorlikda qabul qilinadigan qarorlar (eng yuqori darajadagi ishtirok).

Raqamli fuqarolik va ijobiy texnologik rivojlanish Yoshlarning ijobiy rivojlanishi (Positive Youth Development — PYD) va Raqamli fuqarolik ta'limi tizimlari yoshlarning texnologiya orqali bilim va ko'nikmalarini oshirishni talab qiladi. Qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning ijtimoiy faolligi jamiyatni harakatlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lishi uchun ularning raqamli savodxonligi va huquqiy ongi yuqori darajada bo'lishi shart [10]. Raqamli savodxonlikning yetishmasligi mafkuraviy immunitetning pasayishiga va kibernetik xavfsizlik tahdidlariga nisbatan zaiflikka olib keladi.

Birinchi darajali: Internet tarmog'i va texnik qurilmalarga ega bo'lishdagi (infratuzilmaviy) tengsizlik.

Ikkinchi darajali: Raqamli ko'nikmalardagi va internetdan foydalanish xarakteridagi farqlar (masalan, kimdir ta'lim uchun, kimdir faqat ko'ngilochar maqsadda foydalanishi).

Uchinchi darajali: Onlayn faoliyatni real ijtimoiy-iqtisodiy afzalliklarga (rasmiiy ish topish, sifatli ta'lim olish, siyosiy jarayonlarga ta'sir o'tkazish) aylantira olish qobiliyatidagi tengsizlik [14].

Markaziy Osiyodagi raqamli landshaftning o'ziga xos xususiyati uning asosan mobil internet infratuzilmasiga tayanishidir. Mintaqa yoshlari orasida internetdan foydalanish darajasi (O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'izistonda) o'rtacha 89–93 foizni tashkil qiladi [15].

1. Qozog'iston: "Smart Bridge" platformasi va Sun'iy Intellekt (AI) eksporti bo'yicha mintaqa yetakchisi.

2. Qirg'iziston: "Yuqori texnologiyalar parki" (HTP) va yosh IT-mutaxassislar uchun joriy etilgan 5 foizlik imtiyozli soliq rejimi bilan ajralib turadi.

3. O'zbekiston: IT Park va "One Million Uzbek Programmers" kabi davlat tomonidan kuchli qo'llab-quvvatlanuvchi strategik tashabbuslarga ega.

4. Tojikiston: Mintaqadagi eng past ko'rsatkich (57 foiz), internet narxining yuqoriligi va cheklangan infratuzilma yoshlarning raqamli faolligiga to'sqinlik qilmoqda [4].

O'zbekistonda virtual olam transformatsiyasi va internetning yoshlar ongiga ta'siri, ayniqsa, ta'lim-tarbiya jarayonida yangi ijtimoiy muammolarni yuzaga keltirmoqda, bu esa kibernetik salbiy ta'siridan huquqiy himoya qilish masalalarini dolzarblashtirdi. O'zbekiston aholisining qariyb 60 foizini 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etadi. Bu demografik ustunlik ulkan iqtisodiy salohiyatni taqdim etishi bilan birga, mehnat bozoriga kuchli bosim o'tkazadi. Raqamli transformatsiya davlatning "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi orqali yoshlar bandligini ta'minlashning asosiy drayveriga (yetakchi kuchiga) aylantirilgan [8].

Raqamli bilimlarni kengaytirish maqsadida 2025-yil holatiga ko'ra, yoshlarni IT sohasiga yo'naltirish bo'yicha qator ishlar amalga oshirildi. 2024–2025-yillarda qabul qilingan "Yoshlar bandligi dasturi" doirasida 384,4 ming nafar ishsiz va tadbirkorlikni boshlash istagidagi yosh qamrab olinib, shundan 161,5 ming nafarining bandligi bevosita ta'minlandi [9]. Norasmiy bandlik (taxminan 5,5 million kishi) hamon jiddiy muammo bo'lib qolmoqda, ammo raqamli ta'lim orqali yoshlarni rasmiy iqtisodiyot sektoriga o'tkazish jarayoni tezlashmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bo'yicha mutaxassislar tayyorlash ko'lami kengayib bormoqda. "Bir million o'zbek dasturchilari" dasturining muvaffaqiyati ortidan, 2025-yilda "Besh million sun'iy intellekt yetakchilari" dasturiga start berildi. Garchi asosiy raqamli xizmatlardan foydalanish ko'rsatkichlari juda yuqori bo'lsa-da, O'zbekiston yoshlari o'rtasida chuqurroq texnik va axborot xavfsizligiga oid raqamli ko'nikmalar past darajada saqlanib qolmoqda. Yoshlar orasida internetdan asosan ijtimoiy tarmoqlar va o'yinlar uchun foydalanish ustuvorlik qiladi. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti (TATU)da o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, hatto ixtisoslashgan AKT yo'nalishi talabalari orasida ham kiberxavfsizlik madaniyati va huquqiy bilimlar darajasi (74 foiz) nisbatan past hisoblanadi [6]. *U-Report* platformasi kabi raqamli vositalar orqali yoshlarning fikrini inobatga olish amaliyoti O'zbekistonda mintaqa davlatlari orasida birinchilardan bo'lib tatbiq etildi [12]. Biroq bu asosan Xart zinapoyasining 4 va 5-bosqichlarida (Maslahatlashish va Xabardor qilish) amalga oshirilmoqda. Yoshlarning qarorlar qabul qilishda bevosita boshqaruvchi va tashabbuskor (7–8-bosqichlar) rollarini o'zlashtirishi uchun raqamli platformalardan to'liq potensialda foydalanish hali ham cheklangan.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekiston hukumati raqamli texnologiyalarga asosan inson kapitalini shakllantirish va iqtisodiy qoloqlikdan chiqishning utilitar (amaliy-iqtisodiy) vositasi sifatida qaramoqda. Iqtisodiy tomondan amalga oshirilgan sa'y-harakatlar – yoshlar bandligini raqamli ko'nikmalar orqali ta'minlash – yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. Biroq Raqamli yoshlarning ijobiy rivojlanishi nazariyasiga ko'ra, davlat siyosati yoshlarning mafkuraviy immunitetini va kiberxavfsizligini ta'minlamasdan, faqat tor doiradagi iqtisodiy ko'nikmalarni rivojlantirsa, bu raqamli makonning toksik jihatlari (dezinformatsiya, onlayn ta'qib) ta'sirini kuchaytirishi mumkin [1]. Ya'ni, insonlarni texnologik ishchi kuchiga aylantirish bilan birga, ularning raqamli muloqot madaniyati va axborot savodxonligi kabi raqamli fuqarolik ko'nikmalarini oshirish ijtimoiy muammolarning oldini olishda muhim omildir.

Xulosa. O'zbekiston va Markaziy Osiyo yoshlarining to'liq raqamli davrga kirib borishi ulkan iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlar maydoni ekanligini empirik raqamlar tasdiqlamoqda. Shunga qaramay, ikkinchi va uchinchi darajadagi raqamli tengsizlik – ayniqsa gender tafovuti hamda qishloq-shahar o'rtasidagi farq davlat e'tiboriga muhtoj.

Tavsiyalar:

- Ta'lim dasturlari integratsiyasi: Faqatgina kodlash yoki texnik dasturlashga emas, balki media-axborot savodxonligi, kiberxavfsizlik huquqi va ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish (kognitiv ko'nikmalar) darslarini umumiy ta'limning barcha bosqichlariga kiritish.
- Raqamli infratuzilmani markazsizlashtirish: Qishloq va shahar hududlarida internet sifati hamda qurilmalardan foydalanish imkoniyatlarini tenglashtirish.
- Fuqarolik ishtirokini rag'batlantirish: Yoshlarning faqat maslahatchi (so'rovnomalarga javob beruvchi) sifatidagi emas, balki ijtimoiy muammolarni raqamli vositalar yordamida mustaqil hal qila oladigan va qarorlar qabul qilishda bevosita qatnasha oladigan yetakchi qatlamga aylanishi uchun platformalar yaratish.
- Psixologik va kiber-himoya mexanizmlari: Yoshlarni manipulyatsiya va axborot oqimidagi salbiy illatlardan himoya qilish uchun milliy makonda xavfsiz va konstruktiv virtual muhitni ta'minlash ustida ishlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bers M.U. The Positive Technological Development Framework: Moving Beyond "Digital Natives". – Hershey: IGI Global, 2010.

2. European Commission. Digital Economy and Society Index (DESI) 2024. – Brussels: European Commission, 2024.
3. Hart R.A. Children's Participation: From Tokenism to Citizenship. – Florence: UNICEF, 1992.
4. Internet Society. Internet Accessibility Report: Central Asia. – Reston: Internet Society, 2024.
5. ITU. Measuring Digital Development: Facts and Figures 2024. – Geneva: ITU Publications, 2024.
6. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU. Talabalar o'rtasida kiberxavfsizlik madaniyati tahlili bo'yicha so'rovnoma natijalari. – Toshkent: TATU, 2024.
7. OECD. Empowering Youth in the Digital Age. – Paris: OECD Publishing, 2023.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida (PF-6079-son). – Toshkent: Adolat, 2020.
9. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Yoshlar bandligi va mehnat bozori ko'rsatkichlari: 2024 yil yakunlari. – Toshkent: Statistika agentligi, 2025.
10. Ribble M. Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know. – Washington: ISTE, 2015.
11. UNICEF. Digital connectivity and the future of children in Central Asia. – Geneva: UNICEF Regional Office for Europe and Central Asia, 2023.
12. UNICEF Uzbekistan. U-Report Uzbekistan: Youth Voices in Digital Era. – Toshkent: UNICEF, 2023.
13. United Nations. Youth2030: The UN Youth Strategy. – New York: United Nations, 2018.
14. Van Dijk J.A.G.M. The Digital Divide. – Cambridge: Polity Press, 2020.
15. World Bank. Central Asia Digital Readiness Assessment. – Washington, DC: World Bank Group, 2024.

MA'NAViy YUKSALISHDA INSON HUQUQLARINING O'RNI: IJTIMOiy-FALSAFIY VA HUQUQIY TAHLIL

O'lmasxo'jayev Zoirxo'ja Abbos o'g'li

“Tashkent International University” xalqaro universiteti professori

Kurbanaliyev Sardor Alidjanovich

“Tashkent International University” xalqaro universiteti

Yurisprudensiya, 2-bosqich talabasi

| E-mail: sardorkurbon@gmail.com

Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyoti shuni ko'rsatadiki, davlatlarning iqtisodiy qudrati va texnologik rivojlanishi ularning ma'naviy barqarorligini to'liq ta'minlay olmaydi. Moddiy farovonlik ma'naviy yuksalish bilan, xususan, inson huquqlari va qadr-qimmatini oliy darajaga ko'tarish bilan uyg'unlashgandagina chinakam barkamol jamiyat vujudga keladi [1]. Ma'naviyat va huquq bir-birini inkor etmaydi, aksincha, huquq — ma'naviyatning amaliyotdagi daxlsiz chegaralarini belgilab beruvchi vositadir.

Bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan yangilanishlar markazida turgan “Inson qadri uchun” tamoyili ham bevosita ushbu ikki tushunchaning sinergiyasini ifodalaydi. Inson huquqlari o'z-o'zidan faqat qonuniy hujjatlarda yozilgan qoidalar to'plami emas; u insonning ma'naviy erkinligi, fikrlash doirasi va ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaruvchi po'ydevordir [2].

Huquq va ma'naviyat aloqadorligi qadimdan mutafakkirlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Sharq va G'arb falsafasida insonning erkinligi uning axloqiy va ma'naviy darajasiga bog'liq ekanligi ko'p bora ta'kidlangan. Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Forobiy o'zining “Fozil odamlar shahri” asarida ta'kidlaganidek, inson faqat jamiyat ichida va o'zgalarning haqqiga rioya

qilgan holdagina baxtga (ma'naviy kamolotga) erisha oladi [3]. Sharq falsafasida qonun va huquq tushunchalari ko'proq "adolat", "insof" va "diyosat" kabi ma'naviy toifalar orqali talqin etilgan. Alisher Navoiy asarlarida ham el-yurt manfaati va inson huquqlarini himoya qilish (adolat o'rnatish) ma'naviy komillikning oliy belgisi sifatida ko'rsatilgan [4].

G'arb falsafasida bu masala ratsionalistik asosda yondashiladi. Nemis faylasufi Immanuel Kantning "Kategorik imperativ" qoidasi bunga yorqin misoldir: "O'zingga nisbatan qanday munosabatda bo'lishlarini xohlasang, boshqalarga ham shunday munosabatda bo'l" [5]. Kant insonni hech qachon qandaydir maqsadlar uchun vosita emas, balki oliy maqsadning o'zi deb biladi. Aynan shu g'oya keyinchalik 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining konseptual asosi bo'lib xizmat qildi. Deklaratsiyaning 1-moddasida "Barcha odamlar erkin, qadr-qimmat va huquqlarida teng bo'lib tug'iladilar. Ular aql va vijdon sohibidirlar..." degan jumla aynan inson huquqlarining ma'naviy ildiziga urg'u beradi [6].

Ma'naviy yuksalish ma'rifat va madaniyatdan boshlanadi. Ularning ichida esa huquqiy madaniyat alohida o'rin tutadi. Huquqiy madaniyat – bu shaxsning qonunlarni bilishi, hurmat qilishi va unga og'ishmay amal qilishi hamda o'z huquqlarini anglagan holda o'zgalar huquqini toptamasligidir. Olimlar ta'kidlashicha, huquqiy ong qanchalik yuqori bo'lsa, jamiyatda jinoyatchilik va ma'naviy degradatsiya shunchalik past bo'ladi [7]. O'z huquqini taniydigan inson o'z qadrini biladi, o'z qadrini bilgan inson esa hech qachon tuban ishlarga (korrupsiya, adolatsizlik, o'g'rilik) qo'l urmaydi. Shu ma'noda, inson huquqlarini ta'minlash mexanizmlari qanchalik mukammal ishlasa, shaxs o'zini shunchalik erkin his qiladi va bu erkinlik uni yangiliklar yaratishga, ilm-fan va san'at bilan shug'ullanishga, ya'ni ma'naviy yuksalishga undaydi [8].

Huquqiy nigilizm (qonunlarga ishonmaslik va ularni mensimaslik) jamiyat ma'naviyatini yemiruvchi asosiy omillardan biridir [9]. Qachonki odamlar o'z huquqlari davlat va sud organlari tomonidan munosib himoya qilinmasligini ko'rsa, ularda umidsizlik, loqaydlik va axloqiy tanazzul boshlanadi. Shuning uchun "O'zbekiston – 2030" strategiyasida va yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson huquqlarini so'zsiz ta'minlash davlatning bosh vazifasi etib belgilandi [10]. Adolat bor joyda umid, umid bor joyda esa ma'naviy taraqqiyot bo'ladi. Ko'pincha inson huquqlari va erkinliklarini mutlaqlashtirish va uni har qanday mas'uliyatdan xoli deb tushunish holatlari kuzatiladi. Biroq inson huquqlari falsafasida "erkinlik – bu anarxiya emas" degan qat'iy qoida bor. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 29-moddasida juda chuqur falsafiy fikr ilgari surilgan: "Har bir insonning jamiyat oldida majburiyatlari bor, chunki faqat jamiyatdagina uning shaxsi erkin va to'liq rivojlanishi mumkin" [11]. Bu shuni anglatadiki, shaxsning ma'naviy yuksalishi uning o'z xalqiga, oilasiga, jamiyatiga bo'lgan burchini his qilishdan boshlanadi. Huquq va majburiyat tarozining ikki pallasidir. Erkinlik o'z ma'naviy mezonlarini yo'qotsa, u o'zboshimchalikka aylanadi. Globallashuv va Internet davrida so'z erkinligi huquqidan foydalanish ba'zan kiber-bulling, feyk xabarlar tarqatish yoki axloqsizlikni targ'ib qilish kabi illatlar bilan to'qnash kelmoqda [12]. Bunda huquq normalari inson ma'naviyatini asrash vositasi sifatida maydonga chiqadi. Sotsiolog Z.Bauman o'zining "Oquvchan zamonaviylik" (*Liquid Modernity*) asarida zamonaviy inson o'z erkinligini boshqarishda ma'naviy kompasni yo'qotib qo'yayotgani haqida ogohlantiradi [13]. Demak, bugungi kunda inson huquqlarini ma'naviy ta'lim va raqamli axloq (*digital ethics*) bilan uyg'unlikda o'rgatish davr talabidir. Bugungi O'zbekiston inson huquqlari va ma'naviy yuksalish sohasida tub islohotlarni amalga oshirmoqda. Bu jarayon davlat rahbari Sh.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston – Uchinchi Renessans ostonasi" g'oyasida o'z ifodasini topgan [14]. Yangi Konstitutsiya va Inson qadri: 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson huquqlari va erkinliklariga bag'ishlangan normalar qariyb 3 barobarga ko'paytirildi [15]. Konstitutsiyaga "inson, uning hayoti, erkinligi, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyatdir" degan qoida muhrlandi. "Qadriyat" so'zining o'zagi bevosita ma'naviyat bilan bog'liq bo'lib, davlat organlari faoliyatida adolat va yuksak axloqiy mezonlar bo'lishini kafolatlaydi.

Ma'lumki, qashshoqlik insonni o'z huquqlarini anglash va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish (kitob o'qish, san'atdan bahramand bo'lish) imkoniyatidan mahrum qiladi [16]. Mamlakatda

ijtimoiy huquqlarni ta'minlash orqali aholi farovonligini oshirish maqsad qilinganki, bu o'z navbatida xalqning ma'naviy dunyoqarashini yuksaltirishga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Inson huquqlari va ma'naviy yuksalish bir medalning ikki tomonidir. Huquq va qonun shaxs erkinligining jismoniy va ijtimoiy chegaralarini himoya qilsa, ma'naviyat uning ruhiy dunyosini boyitadi. Inson huquqlari qadrlanmaydigan, odamlar o'z fikrini erkin ifoda eta olmaydigan, adolatsizlik ustun bo'lgan jamiyatda hech qanday ma'naviy yuksalish haqida gap bo'lishi mumkin emas.

Shuning uchun, mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda eng muhim qadam – qonun ustuvorligini mustahkamlash, yosh avlod ongiga inson huquqlariga hurmat va huquqiy madaniyat tuyg'usini bolalikdanoq chuqur singdirish hisoblanadi. Jamiyatning chinakam qudrati qonunlarning qattiqqo'lligida emas, balki fuqarolarning huquqiy va ma'naviy barkamolligida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press, 36-bet.
2. Saidov, A. X. (2020). *Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi: tarixi va buguni*. Toshkent: Adolat, 15-bet.
3. Abu Nasr Forobiy. (1993). *Fozil odamlar shahri*. Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 185-bet.
4. Alisher Navoiy. (1991). *Mahbub ul-qulub* (Asarlar, 15 tomlik, 13-tom). Toshkent: Fan, 68-bet.
5. Kant, I. (1998). *Groundwork of the Metaphysics of Morals* (Trans. M. Gregor). Cambridge University Press, p. 41.
6. BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil 10-dekabr). 1-modda.
7. Vengerov, A. B. (2000). *Teoriya gosudarstva i prava*. Moskva: Yurisprudensiya, 245-bet.
8. Dworkin, R. (1977). *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press, p. 198.
9. Tadjixanov, U., Saidov, A. (1998). *Huquqiy madaniyat nazariyasi*. Toshkent: IIV Akademiyasi, 88-bet.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "«O'zbekiston – 2030» strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni.
11. BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 29-modda.
12. Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.
13. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Polity Press, p. 55-57.
14. Mirziyoyev, Sh. M. (2021). *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O'zbekiston, 45-bet.
15. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. (2023). Toshkent: "O'zbekiston", 2-bob, Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari.
16. Sachs, J. (2005). *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. Penguin Books.

TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHI MOTIVATSIYASI

D.T. Pulatova

Ijtimoiy va siyosiy fanlar instituti professori

F. Ahrorova

Ijtimoiy va siyosiy fanlar instituti talabasi

Ta'lim tizimida dolzarb muammolar va vazifalar bola, jamiyat hamda davlat rivojlanishini amalga oshirilishi, ta'lim oluvchilarni jamiyatga, mustaqil hayotga tayyorlash, ularda faol fuqarolik kompetensiyalari, mas'uliyati, iqtidor va qobiliyatlari rivojlanishi uchun imkoniyatlarni yaratish, ta'lim samaradorligi va sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Umumiy o'рта ta'limning poydevori bo'lmish boshlang'ich ta'limning asosiy maqsadi: bolaning o'qishga bo'lgan ijobiy munosabati, bugungi kunda eng zarur bo'lgan o'qish savodxonligi, turli manbalar bilan ishlash, asosiy matematik tushunchalarni bilish va hayotda qo'llay olish, mantiqiy va ijodiy fikrlash, o'z-o'zini boshqarish, jamoada o'zini tuta bilish, kommunikativ muloqotga kirisha olish kabi ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi fani - ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan.

Pedagogika ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi fan sanalib, yosh avlodni tarbiyalovchi, jamiyat uchun yetuk inson etib tayyorlovchi va bu sohada zarur ta'limiy-tarbiyaviy muammolarni hal etuvchi fandır. Pedagogika fani shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati – uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratganligi bois, didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi fanning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida ta'lim yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, bunyodkorlik g'oyalari asosida ta'lim va tarbiya nazariyasini ijodiy rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor qaratiladi:

1. Ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning mohiyatini o'rganish.

2. Shaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash.

3. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimi tajribasini o'rganish asosida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish.

4. Ta'lim muassasalari hamda, ularda faoliyat olib borayotgan pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash.

5. Ilg'or pedagogik tajribalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy etish.

6. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini boshlang'ich pedagogika nazariyasiga oid bilimlar hamda ta'lim-tarbiya usullari bilan qurollantirish.

7. Ta'lim-tarbiya birligi hamda ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish.

8. O'qitish hamda tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish.

9. Oila tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Hozirgi kunda o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqtirish, ularning jarayonga bo'lgan qiziqishlarini oshirish masalasi dolzarb hisoblanmoqda. Shunday ekan ularning faolligini oshiruvchi o'qitish shakllarini ishlab chiqish va joriy etish muhimdir. Muammolarni hal etish, o'quvchi potensialini ochish, uning imkoniyatlarini yuzaga chiqarish muammoli talimda kuzatiladi. Muammoli ta'lim o'quvchining fikrlashga, muammoga turli tomondan qarashga, muammoning bir necha yechimlarini topishga, mulohaza bilan fikr yuritishga, hayotiy vaziyatlarda munosib yechimlarni topishga o'rgatuvchi samarali ta'lim shakli.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilarni guruhlariga bo'lib har bir guruhga muammolar muhokamasini o'tkazish uchun imkoniyat yaratib beradi. Masalan tabiiy fanlar darsi misolida oladigan bo'lsak muammo "Tabiat ifloslanishining oldini olish", "Chiqindilarni qayta ishlash" "Suvni tejash" va hokozo. Bolalar ushbu muammo yechimini dalillar asosida takliflar bilan yoritib berishlari, muammoning yechimini bir necha variantlar bilan ochib berishlari mumkin bo'ladi.

O'qituvchi bunday vaziyatni yaratishda albatta o'quvchilar salohiyatini, yosh xususiyatlarini, mavzular darajasini, o'quv dasturining mazmuniga to'g'ri kelishi kerak bo'ladi. Muammoli vaziyatning algoritmi:

- ta'lim beruvchi tomonidan mavzuga oid muammoning aniqlanish va tanlanishi;

- ta'lim oluvchilar tomonidan guruhlarda muammo bo'yicha sabab oqibatlarini tahlil qilinishi;

- guruhlarda muammoning munosib yechimlarini bir necha variantlarining taxmin qilinishi;

- muammoning taxmin qilingan yechimlari orasidan to'g'ri variantlarini tanlanishi;
- guruhlar tomonidan muammo yechimini taklif etish va taqdim etish;
- taklif etilgan yechimlar o'qituvchi tomonidan tahlil etiladi, qo'shimchalar zarur holatlarda kiritilishi mumkin.
- guruhlar rag'batlantiriladi.

Bu ta'lim o'quvchilarda ijodkorlikni tashabbuskorlikni, yangi g'oyalar bilan ish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Bunday ko'nikmalar bolalarni hayotga etuk fuqaro etib tayyorlaydi. Turli vaziyatlarda insonning kurashuvchanligini, tafakkurini, shaxsini tarbiyalaydi. Zamon shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda hozirjavob, turli muammolarda qiynalmay, labbay deb javob beruvchi mukammal, shijoatli faol fuqaro obrazini yaratadi.

Ko'p yillik kuzatuvlar, amaliy tajribalar, o'tkazilgan tajriba sinovlar shuni ko'rsatadiki, qiziqish va faollik ta'lim jarayonida juda muhim faktor bo'lib, u muvaffaqiyatlarni, pirovard natijalarni kafolatlovchi omildir.

Shu sababli ta'lim darg'alaridan Yan Amos Komenskiy ham o'z davrida qiziqish – bu ta'limni kelajagini ta'minlovchi yorqin yo'l bo'lib, ta'limga quvonch keltiruvchi faktor deb tushuntirgan. Jon Jak Russo "...bolani atrofini o'rab turgan predmet va voqealarga qiziqishni oshirish bilan bola uchun zavq keltirishiga o'rganish unga shavq baxshida etish, uni muvaffaqiyat sari yetaklaydi" deydi

Bilishga qiziqish bu shaxsni ichki his tuyg'usi bo'lib, bunda nafaqat chuqur va puxta bilim olibgina qolmay unda shaxsning intellektual, emotsional, erkin fikrlash, mushohada qilish, tasavvurini rivojlanishiga sabab bo'ladi. Agar shaxs doimiy ravishda maxsus yo'nalishda o'z qiziqishi asosida ish yuritsa, bu o'sha sohaga moyilligi asosida ma'lum sohani chuqur – puxta, har tomonlama o'zlashtirib oladi, bu esa uni kompotentlik qobiliyatini oshiradi.

Uning qiziqishi o'quvchi talabani universal o'quv-biluv ko'nikmalarini oshib borishiga, faollashuviga va nihaoyat shaxsda motivatsiyani vujudga kelishiga olib keladi. Bu holat shaxsni o'z-o'ziga turtki berish, olg'a siljish, qo'zg'alishiga sabab bo'ladi. Endi unda ehtiyojlarni qondirish uchun harakat paydo bo'ladi. Yangi tushuncha va bilimlarni ola boshlaydi. Uning tasavvurlari kengayadi.

Yuqoridagi holatlarni vujudga kelishi talaba-o'quvchini ijodkorlik sari yetaklaydi. Bu esa o'z navbatida yangilik, bunyodkorlik, yaratuvchanlik imkoniyatlarini vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Yuqorida zikr etilgan xususiyatlarni hammasi mavjud holatni o'zgartirishga yangilik, goho tasodifan kutilmagan o'zgarishlarni vujudga kelishiga asos bo'ladi. Harakatchanlik, tinimsiz izlanish sinchkovlik yangiliklar sari intilish, shaxsda "bilimga chanqoqlikni" tug'diradi. unday holatlarda shaxs tashqi dunyoni o'rganishga faol kirishadi va yangi bilimlar sari intiladi. O'quvchi talabalarni bilishga bo'lgan qiziqishini orttirish va faollashtirish uchun ularni ijodkorlikka, mustaqil ishlashga, o'z ustida mustaqil izlanish olib borishga o'rgatib borish muhim omil hisoblanadi.

Umuman o'quvchi talabalarni bilishga bo'lgan qiziqishlarini faol ma'ruzalar, turli o'yinli vaziyatlarni tashkil etish, turli diskusiyalar debatlar aqliy hujumlar, davra suhbatlari rolli o'yinlar orqali tashkil etilgan mashg'ulotlar yaxshi natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Mirzyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil.
2. Yo'ldoshev J. Yo'ldosheva F. Yo'ldosheva G. Interfaol ta'lim sifat kafolati. –T.: 2008 y. 153 b.
3. Children's cognitive skills in the educational process. Tarannum. Ilmiy tadqiqotlar natijalari. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18346693>
4. "Modern approaches and educational methods of preparing children for social life". Science innovation. International scientific journal. ISSN: 2181 -3337. 2025 . 11.

RAQAMLI TEXNOLOGIYA MUHITIDA TALABALARDA IMPOSTER SINDROMINI RIVOJLANTIRUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Nilufarxon Yuldasheva Sherqo‘zi qizi
Renessans ta‘lim universiteti v.b dotsenti, PhD
e-mail: nilufary660@gmail.com

Ravshanova Shaxnoza Murodjon qizi
Renessans ta‘lim universiteti
psixologiya yo‘nalishi 1-kurs talabasi
e-mail: shaxnoza440@gmail.com

Raqamli texnologiyalarning kundalik hayotda o‘z o‘rnini tobora kengaytirishi, talabalarning o‘qish va ilmiy faoliyatini ham chuqur ta‘sir qilmoqda. Raqamli muhitda o‘qish, masofaviy ta‘lim va onlayn kommunikatsiya talabalarda turli xil psixologik holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shulardan biri imposter sindromi bo‘lib, bu talabalarning o‘z yutuqlarini tan olishda qiynalishi va doimiy ravishda “ular haqiqatan ham bunga loyiq emas” degan fikrda bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Ushbu maqolada, raqamli texnologiyalar muhitida imposter sindromining rivojlanishiga ta‘sir etuvchi psixologik omillarni tahlil qilamiz.

Imposter sindromi raqamli texnologiyalar kontekstida alohida ahamiyatga ega, chunki masofaviy ta‘limda talaba o‘zini bevosita o‘qituvchilar va tengdoshlaridan ajratilgan his qiladi. Bu holat o‘z navbatida ishonchsizlikni keltirib chiqarishi, o‘z yutuqlarini qadrlamaslikka va har doim “yashirin raqib”ni sezishga olib kelishi mumkin. Raqamli texnologiyalar shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda mavjud bo‘lgan muvaffaqiyat hikoyalari va idealizatsiyalangan hayot tarzlari orqali ham imposter sindromining kuchayishiga olib keladi.

Raqamli texnologiyalar muhitida talabalarda imposter sindromining rivojlanishiga ta‘sir etuvchi psixologik omillar keng qamrovli va murakkab jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu omillar talabalarning o‘zlarini qanday his qilishlariga, o‘z yutuqlarini qanday baholashlariga va raqamli ta‘lim tizimlarida muvaffaqiyatni qanday tasavvur qilishlariga bevosita ta‘sir qiladi.

Birinchi omil – o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlik. Raqamli texnologiyalar o‘quvchilarga o‘z bilimlarini doimiy ravishda tekshirish imkoniyatini yaratadi. Masofaviy ta‘lim va onlayn kurslar orqali o‘quvchilar o‘zlarini doimo baholashga majbur bo‘ladilar. Bu esa ularni o‘z bilimlari va yutuqlarini izchil tahlil qilishga olib keladi, ammo ko‘pincha bunday holat o‘z-o‘zini tanqid qilishning kuchayishiga va o‘z yutuqlarini rad etishga sabab bo‘ladi. Talabalar o‘zlarini “yolg‘onchi” sifatida his qilishi mumkin, chunki ular o‘z muvaffaqiyatlarini haqli deb hisoblashda qiynaladi. Bu, o‘z navbatida, imposter sindromining rivojlanishiga olib keladi, chunki talabalar o‘z qobiliyatlarini baholashda ishonchsizlikni sezadilar.

Ikkinchi omil esa tengdoshlarning raqamli ko‘rinishidir. Onlayn muhitda talabalar o‘z tengdoshlari bilan doimiy ravishda solishtiriladi. Ijtimoiy tarmoqlarda va raqamli ta‘lim platformalarida ko‘rsatilgan muvaffaqiyat hikoyalari va ma‘lumotlar talabalarda kuchli ta‘sir o‘tkazadi. Ularning muvaffaqiyatlari ko‘pincha idealizatsiyalangan bo‘lib, boshqalar tomonidan belgilangan yuqori me‘yorlarga javob beradigan tarzda ko‘rsatiladi. Natijada, talabalar o‘zlarini doimo past baholaydilar, chunki ular o‘zlarining muvaffaqiyatlarini boshqalar bilan solishtirganda, o‘zlarining erishgan yutuqlari yetarli darajada mukammal emasligini his qiladilar. Bu esa, albatta, imposter sindromini rivojlantirishga olib keladi, chunki talabalar o‘zlarining haqiqiy salohiyatini tan olishda qiynaladilar.

Yuqori kutishlar va ta‘lim muhitining raqamli ko‘rinishi ham imposter sindromiga ta‘sir etuvchi yana bir muhim omildir. Masofaviy ta‘limda talabalar ko‘proq mustaqil ravishda o‘z faoliyatlarini amalga oshirishga majburdirlar. Bu holat, o‘z navbatida, o‘zini boshqarish qobiliyatini yuqori darajaga olib chiqadi. Biroq, o‘z-o‘zini boshqarish va o‘z bilimlarini mustaqil tarzda tekshirishda yuzaga keladigan yuqori kutishlar talabalarni yanada ko‘proq siqadi. Talabalar ko‘pincha mukammallik talabining ortishi natijasida o‘zlarini ishonchsiz his qilishadi, chunki ular doimo mukammal natijalar kutadilar, lekin o‘zlarini yetarlicha muvaffaqiyatli deb his qilmaydilar.

So'nggi omil esa raqamli izolyatsiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishning yo'qligidir. Onlayn ta'limda talabalar o'zlarini izolyatsiya qilgan holda, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdan ajratilgan his qilishlari mumkin. Bu holat talabalarning o'z yutuqlarini tasdiqlovchi signal va ijtimoiy baholashni olish imkoniyatlarini kamaytiradi. Raqamli muhitda o'zaro aloqalar ko'pincha cheklangan va ko'rinmas bo'ladi, bu esa talabalarga o'z muvaffaqiyatlarini boshqalar tomonidan tan olinmasligi va rag'batlantirilmassligini his qilishiga olib keladi. Shu tariqa, talaba o'zining yutuqlarini haqli deb hisoblashda qiynaladi va bu holat imposter sindromining rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar muhitida talabalarda imposter sindromining rivojlanishiga olib keladigan psixologik omillar turli omillarning birlashgan ta'siridir. O'ziga bo'lgan ishonchsizlik, tengdoshlari bilan solishtirish, yuqori kutishlar va raqamli izolyatsiya — bularning barchasi talabalarning o'zlarini doimiy ravishda baholashiga va o'z yutuqlarini tan olishda qiynalishiga olib keladi. Shuning uchun, bu omillarga qarshi samarali choralar ko'rish, talabalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaratish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Clance, P. R., & Imes, S. A. (1978). The imposter phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 15(3), 241-247.
2. Hutzell, J. R., & Albrecht, C. (2019). Imposter Syndrome: Causes, consequences, and interventions. *Journal of Psychology*, 58(2), 134-142.
3. Harvey, J. C., & Katz, C. (1985). *The imposter phenomenon: Overcoming the fear that haunts your success*. St. Martin's Press.
4. Parkman, A. (2016). The imposter syndrome in higher education: An exploratory study. *Journal of College Student Development*, 57(4), 431-435.
5. Kumar, S., & Jagacinski, C. M. (2006). Imposter feelings in academic settings: The role of motivation, self-regulation, and perceived social support. *Learning and Individual Differences*, 16(3), 319-331.
6. Topping, K. J. (2011). *Peer tutoring in context*. Routledge.
7. Singh, N., & Kaur, M. (2020). The role of social comparison in the development of imposter syndrome in digital learning environments. *International Journal of Educational Technology*, 21(3), 25-33.

YOSHLAR SIYOSATIDA KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA IJTIMOIY MOSLASHUV JARAYONINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Raximova Nazokatxon Kasimdjonovna

Renessans ta'lim universiteti
Pedagogik ta'lim va psixologiya kafedراسи PhD,.

Abdurashidova E. A.

Psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Kichik maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayoni — bu bolaning yangi ijtimoiy muhitga, ya'ni maktab sharoitiga kirib borishi, unda faoliyat olib borishi va jamoadagi o'z o'rnini topishiga qaratilgan murakkab psixologik hamda pedagogik jarayondir. Maktabga ilk bor qadam qo'ygan bola uchun sinf jamoasiga kirish, o'qituvchi va sinfdoshlar bilan muloqot o'rnatish, yangi tartib-qoidalarni qabul qilish muayyan psixologik moslashuv davrini talab qiladi. Bu davrda bolaning shaxsiy xususiyatlari, emotsional holati, xarakteri va ilgari shakllangan ijtimoiy ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik jihatdan qaralganda, ijtimoiy moslashuvning boshlang'ich bosqichi ko'pincha bolada hayajon, xavotir, o'ziga ishonchsizlik yoki noaniqlik hissi bilan kechadi. Ba'zi bolalarda esa yangi sharoitga tez moslashish, o'zini erkin tutish va faol ishtirok etish kuzatiladi. Bu farqlar bolalarning temperament turi, oilaviy tarbiya

sharoitlari va oldingi ijtimoiy tajribalariga bog'liqdir.³⁹ Masalan, oilasida doimiy ravishda muloqot qiluvchi, o'yin orqali guruh faoliyatiga o'rgatilgan bola ijtimoiy moslashuvda ko'proq muvaffaqiyat qozonadi. Bolaning emotsional-irodaviy rivojlanishi ham moslashuv jarayonida katta rol o'ynaydi. Maktabda u o'z hissiyotlarini boshqarish, o'z xatti-harakatlarini tartibga solish, qoidalar va talablarni bajarish, o'z fikrini mantiqiy ifodalash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, sinfdoshlar bilan muloqot qilish, do'stlar orttirish, o'zaro yordam berish va konfliktlarni konstruktiv yo'l bilan hal etish kabi ijtimoiy kompetensiyalar ham shakllanadi. Ijtimoiy moslashuvga ta'sir etuvchi omillar ichida tashqi omillar (maktab muhiti, o'qituvchi uslubi, sinfdagi psixologik iqlim, oila yordami) va ichki omillar (bolaning temperament turi, o'ziga ishonch darajasi, qiziqishlari va motivatsiyasi) alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi bolaning yangi muhitga moslashishida psixologik qo'llab-quvvatlashni tashkil etishi, unga moslashuv davrida individual yondashishi zarur. Oila esa bolaning o'zini maktabda ishonchli his etishiga, yangi talablarni qabul qilishiga va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishiga yordam berishi lozim. Bundan tashqari, ijtimoiy moslashuv jarayonida psixologik xizmat ko'rsatishning ahamiyati beqiyosdir.⁴⁰

Maktab psixologi bolaning ijtimoiy muammolarini aniqlash, unga mos psixokorreksion va psixoprofilaktik tadbirlarni amalga oshirish orqali ijobiy natijalarga erishishi mumkin. Psixologik treninglar, guruhiy o'yinlar va kommunikativ mashg'ulotlar bolalarda o'zaro muloqot madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiy faollikni oshirishga xizmat qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayonining psixologik xususiyatlari masalasi bugungi kunda pedagogika va psixologiya fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki maktabga kirish davri bolaning hayotidagi eng muhim o'zgarishlardan bo'lib, bu davrda u yangi ijtimoiy rollarni o'zlashtiradi, o'zini sinf jamoasining bir a'zosi sifatida anglay boshlaydi va ta'lim faoliyatining asosiy subyekti bo'lib shakllanadi. Shu bosqichda bolaning o'zini tutishidagi, hissiyotlaridagi va ijtimoiy muloqotidagi o'zgarishlarni chuqur o'rganish uning kelajakdagi o'quv va tarbiyaviy muvaffaqiyatlarini belgilovchi muhim omildir. Psixologik jihatdan moslashuv — bu bolaning yangi ijtimoiy muhit talablariga mos ravishda o'z xulq-atvori, hissiy reaksiyalari va kommunikativ strategiyalarini qayta shakllantirish jarayonidir. Bu jarayon ko'pincha uch asosiy bosqichda kechadi: dastlabki orientatsiya bosqichi (yangi muhit va talablarni idrok etish), faol integratsiya bosqichi (yangi ijtimoiy aloqalarni o'rnatish va faoliyatda qatnashish) va barqarorlashuv bosqichi (moslashuvning to'liq shakllanishi, shaxsiy o'rnini topish).⁴¹ Moslashuv jarayonida bolaning fiziologik holati ham ahamiyatlidir.⁴² Chunki maktabga kirish bilan uning kun tartibi, jismoniy yuklamalari va aqliy faolligi keskin o'zgaradi. Bu esa ba'zan charchash, diqqatning tez chalg'ishi, uyqu tartibining buzilishi yoki psixologik zo'riqish kabi holatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun moslashuv davrida bola faoliyati fiziologik imkoniyatlariga mos rejalashtirilishi lozim. Emotsional-irodaviy rivojlanish darajasi bolaning moslashuvdagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy ichki omillardan biridir. O'z hissiyotlarini boshqara olish, yangi qoidalarni tez qabul qilish, vaziyatga mos qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlangan bolalar odatda tezroq moslashadi. Aksincha, emotsional beqarorlik, o'ziga ishonchsizlik yoki muloqotdan qochish kabi holatlar moslashuvni sekinlashtiradi. Ijtimoiy moslashuvning tashqi omillari ichida o'qituvchi shaxsining roli alohida ahamiyatga ega. Pedagogning mehribon, tushunuvchan va qo'llab-quvvatlovchi munosabati bolalarda xavfsizlik hissini shakllantirib, yangi muhitga bo'lgan ijobiy munosabatni kuchaytiradi. Shuningdek, sinfdagi psixologik iqlim, o'quvchilarning o'zaro yordam va hurmatga asoslangan munosabatlari moslashuv jarayonini tezlashtiradi. Maktab va oila hamkorligi bu jarayonda hal qiluvchi omil bo'lib, ota-onalar farzandlarining his-tuyg'ularini tushunishi, dars tayyorlash jarayonida yordam berishi, maktabdagi faoliyatini rag'batlantirishi

³⁹ G'ulomova, S. (2018). Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi 97-B

⁴⁰ Karimova, Z. (2022). Ijtimoiy psixologiya va moslashuv jarayonlari. Toshkent: Fan nashriyoti 45-B

⁴¹ G'ulomova, S. (2018). Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi 78-B

⁴² Karimova, Z. (2022). Ijtimoiy psixologiya va moslashuv jarayonlari. Toshkent: Fan nashriyoti 56-B

muhimdir. Bunda ota-onalarning pedagogik savodxonligi va psixologik madaniyati yuqori bo'lishi ijtimoiy moslashuvning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Shuningdek, moslashuv davrida maxsus psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlarini joriy etish, ijtimoiy-kommunikativ o'yinlar, jamoaviy topshiriqlar, dramatisatsiya mashg'ulotlari va treninglar o'tkazish bolaning o'ziga ishonchini oshiradi, muloqot doirasini kengaytiradi hamda ijobiy ijtimoiy tajribalarni shakllantiradi.⁴³

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayoni ularning shaxsiy rivojlanishi, o'quv faoliyatidagi muvaffaqiyati va ijtimoiy faolligi uchun poydevor vazifasini bajaradi. Bu jarayon murakkab bo'lib, bolaning individual psixologik xususiyatlari, emotsional-irodaviy rivojlanish darajasi, oilaviy muhit va maktabdagi psixologik iqlim kabi ichki va tashqi omillar ta'siri ostida kechadi. Moslashuv davrida o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik, pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlashning tizimli yo'lga qo'yilishi bolaning yangi ijtimoiy sharoitga tezroq va samarali moslashishiga xizmat qiladi. Shuningdek, maxsus o'yinlar, treninglar, kommunikativ mashg'ulotlar orqali bolalarda muloqot ko'nikmalari, o'ziga ishonch va jamoada ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish ijtimoiy moslashuvni sezilarli darajada yengillashtiradi. Natijada, moslashuv jarayonining muvaffaqiyatli kechishi bolaning kelgusi ta'lim bosqichlarida ham barqaror psixologik holat va ijtimoiy muvaffaqiyatni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaeva, M. (2021). Bolalar psixologiyasi va rivojlanish nazariyalari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Ahmedov, N. (2019). Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
3. Bekmurodova, D. (2020). Maktab psixologiyasi: nazariya va amaliyot. Toshkent: Yangi asr avlodi.
4. G'ulomova, S. (2018). Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi.
5. Karimova, Z. (2022). Ijtimoiy psixologiya va moslashuv jarayonlari. Toshkent: Fan nashriyoti.
6. Rasulova, M. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining moslashuv muammolari. Toshkent: Innovatsion rivojlanish markazi.
7. Usmonova, L. (2020). Bolalar va o'smirlar psixologiyasi. Toshkent: Yangi nashr.
8. Xolmatova, N. (2019). Pedagogika va psixologiya asoslari. Toshkent: Iqtisod-moliya.

YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING ISHTIROKI VA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Raximova Nazokatxon Kasimjonovna
Renessans ta'lim universiteti Pedagogika fakulteti
Pedagogik ta'lim va psixologiya kafedrasi PhD,
Baxtiyorbekova I.U.
psixologiya yo'nalish 3 kurs talabasi

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Agar biz ta'limni o'zgartirsak, ta'lim insonni o'zgartiradi. Inson o'zgarsa – butun jamiyatimiz o'zgaradi". Ushbu konseptual fikr bugungi kunda Yangi O'zbekistonni barpo etishda yoshlar siyosati va raqamli texnologiyalar integratsiyasining naqadar hayotiy zarurat ekanligini yorqin ifoda etadi. Zero, jamiyatning intellektual salohiyati, iqtisodiy barqarorligi va innovatsion taraqqiyoti bevosita yoshlarning zamonaviy bilim hamda raqamli ko'nikmalarni egallash darajasiga uzviy bog'liqdir. Bugungi

---

1. ⁴³ Bekmurodova, D. (2020). Maktab psixologiyasi: nazariya va amaliyot. Toshkent: Yangi asr avlodi.

shiddatli globallashuv va to'rtinchi sanoat inqilobi davrida raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyat hayotining barcha jabhalariga shiddat bilan kirib bordi, bu esa yoshlar bilan ishlash tizimini mutlaqo yangicha texnologik yondashuvlar asosida takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Yosh avlod vakillari nafaqat raqamli texnologiyalarning faol iste'molchisi, balki ularning yaratuvchisi, startap loyihalar muallifi va jamiyatni raqamli modernizatsiya qiluvchi asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois, yoshlarning axborot texnologiyalari sohasidagi ishtirokini kengaytirish, kiber-savodxonligini oshirish va raqamli muhitda ijtimoiy-siyosiy faolligini tizimli rag'batlantirish bugungi kunning eng dolzarb davlat ahamiyatiga molik masalasidir. Raqamli texnologiyalar yoshlar uchun global bilimlar xazinasidan foydalanishda cheksiz imkoniyatlar ochish bilan birga, ularning ongi va qadriyatlar tizimiga ham kuchli ta'sir o'tkazmoqda. Bu esa davlat yoshlar siyosati doirasida kompleks va himoyalangan raqamli ekotizim yaratishni talab etadi.

Mazkur maqolada yoshlar siyosatining raqamli texnologiyalar bilan o'zaro aloqadorligi, yoshlarning AKT sohasidagi ishtirok darajasi va bu jarayonda yuzaga kelayotgan psixologik-pedagogik muammolar, xususan raqamli tafakkurning shakllanish mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali yoshlarning intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish va ularda kiberxavfsizlik ko'nikmalarini shakllantirishning strategik mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Zamonaviy yoshlar siyosati raqamli avlodning ehtiyojlariga mos rivojlanishi, ularni nafaqat texnologik bilimlar, balki yuksak ma'naviy fazilatlar bilan ham qurollantirishi shart.

1. Yoshlarning raqamli ishtiroki holati va statistik tahlili

Bugungi kunda O'zbekistonda yoshlar siyosati raqamli iqtisodiyot talablariga muvofiq transformatsiya qilinmoqda. Mamlakat aholisining 60 foizdan ortig'ini tashkil etuvchi yoshlar raqamli texnologiyalarni hayotga tatbiq etishda asosiy kontingent hisoblanadi. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida tashkil etilgan IT-parklarda yaratilgan ish o'rinlarining 80 foizi aynan 25 yoshgacha bo'lgan mutaxassislar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Biroq, raqamli ishtirok faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmay, yoshlarning ijtimoiy boshqaruvdagi faolligini ham qamrab oladi. Elektron hukumat platformalari va "Mening fikrim" kabi portallarda bildirilayotgan tashabbuslarning aksariyati yoshlar tomonidan ilgari surilayotgani ularning nafaqat texnik, balki siyosiy yetukligini ham ko'rsatmoqda.

2. Raqamli texnologiyalar va yoshlar psixologiyasining o'zaro aloqadorligi

Raqamli muhit yoshlarning psixologik portretiga tubdan ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy yoshlarda "**klipcha tafakkur**" shakllanishi kuzatilib, bu axborotni tezkor qabul qilish va kognitiv moslashuvchanlikni oshiradi. Shu bilan birga, virtual muloqot jarayonida yoshlarning **emotsional intellekti** o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarga o'zining individual "Men"ini namoyon etish va ijtimoiy tasdiqlanish (layklar va ijobiy fikrlar orqali) imkonini beradi. Bu psixologik ehtiyoj yoshlarni ijtimoiy loyihalarga, xayriya tadbirlari va ekologik harakatlarga mobilizatsiya qilishda muhim drayver bo'lib xizmat qiladi. Davlat yoshlar siyosatining vazifasi esa ushbu raqamli energiyani vatanparvarlik va milliy manfaatlarni himoya qilish kabi konstruktiv yo'nalishlarga yo'naltirishdan iboratdir.

3. Raqamli xavfsizlik va psixologik salomatlik muammolari

Texnologik taraqqiyot yoshlar psixikasiga turlicha xavflarni ham olib keladi. Virtual makondagi faollik yoshlarni kiber-bulling, feyk axborotlar va manipulyativ g'oyalar ta'siriga zaif qilib qo'yadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning 45 foizi axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmasiga ega emas, bu esa ularning dunyoqarashi shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Shuningdek, "**raqamli identifikatsiya inqirozi**" muammosi ham dolzarb bo'lib, real hayot bilan virtual obraz o'rtasidagi tafovut yoshlarda ruhiy zo'riqishlarni keltirib chiqarishi mumkin. "Raqamli qaramlik" (gadjet-nomofobiya) real ijtimoiy aloqalarning zaiflashishiga va o'quv motivatsiyasining pasayishiga olib keladi. Shu bois, ta'lim tizimida "Raqamli etika" va "Kiber-gigiya" fanlarini psixologik treninglar bilan uyg'unlashtirish strategik zaruratdir.

4. Xalqaro tajriba va innovatsion modellarning adaptatsiyasi

Rivojlangan davlatlar (Janubiy Koreya, Estoniya) tajribasi shuni ko'rsatadiki, yoshlarning raqamli savodxonligi ularning ruhiy barqarorligi bilan birga rivojlantiriladi. O'zbekistonda "Bir

million dasturchi" va "Yoshlar texnoparklari" kabi loyihalar yoshlarning texnik bilimlarini amaliy ijtimoiy mas'uliyat bilan birlashtirishga xizmat qilmoqda. Innovatsion yondashuv shundaki, yoshlar faqat dasturchi emas, balki jamiyatning real muammolarini (masalan, "Aqlli mahalla") yechuvchi raqamli fuqarolar sifatida tarbiyalanmoqda. Bu jarayon yoshlarda o'z mehnati natijasini ko'rish orqali ruhiy qoniqish va ijtimoiy daxldorlik hissini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar asrida yoshlar siyosatining muvaffaqiyati nafaqat zamonaviy texnik infratuzilmani yaratish, balki yosh avlodning intellektual va psixologik salohiyatini milliy manfaatlar hamda ijtimoiy taraqqiyotga oqilona yo'naltirish bilan belgilanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning raqamli dunyodagi faolligi ularning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ishtirok etish darajasini tubdan o'zgartirib, jamiyat boshqaruvida yangicha, innovatsion yondashuvlarning shakllanishiga xizmat qilmoqda. Biroq, ushbu jarayon o'z-o'zidan barqaror ijobiy natija bermaydi, aksincha, u davlat, ta'lim tizimi va oila instituti o'rtasidagi o'zaro uyg'un hamkorlikni, ayniqsa, raqamli pedagogikani rivojlantirishni taqozo etadi. Raqamli olam yoshlar uchun global bilimlar xazinasini ochish bilan bir qatorda, ularning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashi va ruhiy salomatligiga ham jiddiy ta'sir o'tkazmoqda. Bu esa, o'z navbatida, yoshlarda kuchli "axborot immuniteti"ni shakllantirish, ularni kiber-bulling, manipulyativ feyk xabarlar va buzg'unchi g'oyalardan himoya qilishni davlat ahamiyatiga molik dolzarb vazifa qilib qo'yadi. Yoshlarning virtual muhitdagi psixologik xavfsizligini ta'minlash uchun media savodxonlik ko'nikmalarini tizimli ravishda oshirib borish, ta'lim muassasalarida raqamli etika va kiber-psixologiya asoslarini joriy etish strategik ahamiyatga egadir. Shu bilan birga, raqamli platformalar orqali ijtimoiy ishtirokni kengaytirish yoshlarda davlat va jamiyat taqdiri uchun mas'uliyat hissini uyg'otishning eng samarali mexanizmi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2021.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.
3. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2010.
4. Войскунский А.Е. Психология и Интернет. – М.: Акрополь, 2010. (Raqamli psixologiya bo'yicha asosiy qo'llanma).
5. O'zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr.
6. Quronov M. Yoshlar ma'naviyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. – Toshkent: “O'qituvchi”, 2008.
7. O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi rasmiy portali – www.yoshlar.uz
8. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi tahliliy ma'lumotlari – www.digital.uz

YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: MAKTABGACHA

YOSHDAI BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Raximova Nazokatxon Kasimdjonovna

Renessans ta'lim universiteti

Pedagogik ta'lim va psixologiya kafedrası PhD

Jabbarova Nozliya Xalmuradovna

Psixologiya yo'nalishi 5-sitqi bo'lim talabasi

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida inson omili jamiyat taraqqiyotining asosiy resursi sifatida e'tirof etilmoqda. Inson kapitalining shakllanishi esa, avvalo, erta yosh davrlarida, xususan maktabgacha yosh bosqichida boshlanadi. Mazkur davrda bolaning psixologik rivojlanishi uning kelajakdagi ta'lim faoliyati, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy kamoloti uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi. Maktabgacha yosh davri psixologiyada shaxs rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri sifatida qaraladi. Chunki aynan shu davrda

bola atrof-muhitni faol idrok eta boshlaydi, ijtimoiy munosabatlarga kirishadi, nutqi va tafakkuri rivojlanadi, emotsional tajribasi boyiydi. Psixolog olimlar (L.S. Vygotskiy, D.B. Elkonin, J. Piaget va boshqalar) ushbu davrni shaxs rivojlanishining senzitiv bosqichi sifatida baholaganlar. Maktabgacha yosh bolalarning psixologik rivojlanish sohasi ko'p qirrali dunyo: maktabgacha yosh - bu bolaning ruhiy olami gullab-yashnaydigan, har bir kuni yangi kashfiyotlar va cheksiz imkoniyatlar bilan to'la, hayratlanarli davr. Bu paytda bolaning ongida nafaqat tashqi dunyo haqidagi tasavvurlar, balki uning o'z "meni" ham shakllana boshlaydi. Ushbu maqolada biz ana shu murakkab va qimmatli rivojlanish yo'lida bolalar qanday psixologik bosqichlardan o'tishini, ularning ruhiyatida qanday ajoyib o'zgarishlar ro'y berishini ko'rib chiqamiz.

Maktabgacha yosh davri odatda 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichda bolaning organizmi va psixikasi jadal rivojlanadi. Bola faol harakatda bo'ladi, atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri kuchayadi, bilishga bo'lgan ehtiyoji ortadi. Psixologik jihatdan bu davr tashqi faoliyatdan ichki psixik jarayonlarga o'tish davri hisoblanadi. L.S. Vygotskiy ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni asoslab, maktabgacha yoshda kattalar rahbarligi ostida tashkil etilgan faoliyat bolaning yaqin rivojlanish zonasini kengaytirishini ta'kidlaydi. Bu esa psixologik rivojlanishning ijtimoiy tabiatga ega ekanligini ko'rsatadi. Har bir bola o'ziga xos ritmda rivojlanadi, ammo barcha maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik o'sishida umumiy ohanglar mavjud. Bu davrni uch asosiy partiyaga bo'lish mumkin:

Birinchi partiya (0-3 yosh) - sevgi va xavfsizlik asosida qurilgan asos. Bu davrda bola butunlay sezgilar orqali yashaydi: qo'liga olgan har bir o'yinchoq, eshitgan har bir ovoz, ko'rgan har bir rang uning dunyosini kengaytiradi. Ota-onaning issiq tabassumi - bu uning tinchlik va ishonch manbai. Bu paytda shakllanayotgan hissiy bog'lanish kelajakdagi barcha insoniy munosabatlarning poydevoriga aylanadi.

Ikkinchi partiya (3-5 yosh) - fantaziya va o'yinlar podsholigi. Keling, tasavvur qilaylik: oddiy kartondan qutilar qal'a, stullar poyezd, xolaning sholipi sehrli tayoqchaga aylanadi. Bu erda bolaning tasavvuri cheksiz, o'yin - uning asosiy ishi. Bu orqali bola nafaqat atrof-muhitni o'rganadi, balki murakkab hissiyotlarni (quvonch, xavf, g'azab, achchiqlanish) boshqarishni o'rganadi. U "men" va "sen" o'rtasidagi chegara chizig'ini topa boshlaydi.

Uchinchi partiya (5-7 yosh) - kashfiyotlar va mantiqiy izlanishlar davri. "Nima uchun?" savoli uning sevimli iborasiga aylanadi. Bulutlar qanday osiladi? Quyosh qayerga ketadi? Uning qidiruvchi ongi har bir javobni yangi savollar tug'diradi. Bu paytda bola o'z fikrlarini aniqroq ifodalay boshlaydi, kelishuvlar tuzish, navbatni kutish, his-tuyg'ularini boshqarish kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalarni egallaydi.

Rivojlanishning to'rtta o'lchovi. 1. **Aql soati: intellektual o'sish.** Bola atrofidagi dunyoni har tomonlama o'rganishga intiladi. Uning diqqati bir narsadan ikkinchisiga o'tib turadi, lekin kattalar uni qiziqtirgan narsaga e'tibor bilan qaratganda, bu diqqat uzoqroq saqlanadi. Kichik haykalchalar yashirish va topish o'yinlari orqali xotira rivojlanadi, turli shakldagi bloklarni moslashtirish esa fazoviy tafakkurni shakllantiradi. Har bir yangi so'z uning tushunchalar dunyosini kengaytiradi. 2. **Yurak raqsi: hissiy olam.** Maktabgacha yoshdagi bolaning hissiyoti ochiq va samimiy. Quvonchi butun vujudini egallaydi, xafaligi esa haqiqiy ko'z yoshlarida akslanadi. Bu davrda bola o'z his-tuyg'ularini tan olish va ularni ifodalashni o'rganadi. "Men hozir xursandman", "Men qo'rquyapman" deya aytish - katta psixologik yutuqdir. Ota-ona va tarbiyachilarning vazifasi - bu hissiyotlarni qabul qilish va ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish, shu bilan bolaga o'zini anglash va o'zini qadrlash tuyg'usini berishdir. 3. **Do'stlik ko'prigi: Ijtimoiylashuv**

Sandixdagi birinchi "ber-bering" o'yinidan tortib, murakkab rolli o'yinlargacha - ijtimoiy rivojlanish doimiy ravishda davom etadi. Bola boshqalar bilan qanday munosabatda bo'lishni, g'alaba va mag'lubiyatni qanday qabul qilishni, adolat va halollik tushunchalarini o'rganadi. Uning dunyosida do'st paydo bo'ladi - bu alohida psixologik hodisa bo'lib, unda sadoqat, hamdardlik va o'zaro yordam tuyg'ulari paydo bo'ladi. 4. **So'z sehri: til rivojlanishi.** Bola so'zlar sehrini o'zlashtiradi. Avval oddiy tovushlar, keyin birikmalar, so'ngra butun gaplar. Har bir yangi ibora - bu dunyoni anglashning yangi usuli. Hikoya qilish, she'r aytish, o'ylab topilgan voqealar

haqida gapirish orqali bola nafaqat tilni, balki ijodiy fikrlashni ham rivojlantiradi. Katta maktabgacha yoshda u allaqachon murakkab hikoyalar to'qiy oladi va hatto o'z fantastik dunyosini yarata boshlaydi.

Bolaning psixologik rivojlanishi uning o'z kuchi va atrof-muhitning uyg'unligidir. Bu yo'lda kattalar quyidagi rollarni o'ynaydi: 1. **Kuzatuvchi va tarjimon:** Bolaning harakatlari, o'yinlari, rasmlari orqali uning ichki dunyosini tushunishga harakat qilish. 2. **Ittifoq qiluvchi muhit yaratuvchisi:** Xavfsiz, qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi muhit yaratish, unda bola xato qilishdan qo'rqmasdan, yangi narsalarni sinab ko'rishga jur'at etadi. 3. **O'yin sherigi:** Bolaning dunyosiga kirib, uning qoidalari bo'yicha o'ynash, lekin zarurat tug'ilganda yangi g'oyalar va echimlarni taklif qilish. 4. **Hissiyotlar ko'prigi:** Bolaning hissiyotlarini nomlay olish va ularni qabul qilish, his-tuyg'ular tilini o'rgatish.

Maktabgacha yoshda bilish jarayonlari sezilarli darajada rivojlanadi. Sezgi va idrok jarayonlari takomillashib, bola predmetlarning rang, shakl, hajm kabi xususiyatlarini farqlay boshlaydi. Idrokning yaxlitligi va barqarorligi ortadi. Xotira asosan ixtiyorsiz xarakterga ega bo'lib, emotsional jihatdan ta'sirli axborotlar tez va mustahkam esda qoladi. Katta maktabgacha yoshga kelib ixtiyoriy xotira elementlari shakllana boshlaydi. Tafakkur jarayonida obrazli tafakkur ustunlik qiladi. Bola muammoli vaziyatlarni ko'proq tasviriy obrazlar orqali hal etadi. Shu bilan birga, mantiqiy tafakkur elementlari - taqqoslash, umumlashtirish, tahlil qilish qobiliyatlari rivojlana boshlaydi. Nutq bolaning psixologik rivojlanishida yetakchi omillardan biridir. Maktabgacha yoshda lug'at boyligi jadal ortadi, grammatik tuzilmalar shakllanadi, bog'lanishli nutq rivojlanadi. Nutq orqali bola o'z fikrini ifodalaydi, emotsiyalarini boshqaradi va ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi.

Muloqot jarayonida bola tengdoshlar va kattalar bilan o'zaro munosabatga kirishadi. Bu esa ijtimoiy ko'nikmalar, empatiya va hamkorlik sifatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Maktabgacha yosh davrida emotsiyalar yorqin va bevosita bo'ladi. Bola quvonch, xafalik, qo'rquv kabi his-tuyg'ularni ochiq namoyon etadi. Iroda jarayonlari esa asta-sekin shakllanib, o'z xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyati rivojlanadi. Emotsional barqarorlikni ta'minlashda tarbiyachi va ota-onalarning psixologik savodxonligi muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshda bola o'zini shaxs sifatida anglay boshlaydi. "Men" obrazi shakllanadi, o'z-o'zini baholashning dastlabki ko'rinishlari paydo bo'ladi. Jamoaviy faoliyat orqali ijtimoiy qoidalar va normalar o'zlashtiriladi. O'yin maktabgacha yosh davrining yetakchi faoliyati hisoblanadi. Syujetli-rolli o'yinlar orqali bola ijtimoiy rollarni egallaydi, tasavvur va ijodkorlik rivojlanadi. Didaktik o'yinlar esa kognitiv jarayonlarni faollashtiradi.

Har bir bola - yulduzli osmon. Maktabgacha yoshdagi har bir bola - bu o'z galaktikasida yashaydigan yagona olam. Uning psixologik rivojlanishi qat'iy qoidalar majmui emas, balki har bir bolaning o'ziga xosligini hurmat qilgan holda, uning ichki boyliklarini ochishga yordam berish jarayonidir. Kattalarning vazifasi - bu yulduzli osmonni kuzatish, uning har bir yulduzining yorqinligiga hayron bo'lish va bola o'z yo'nalishini topishda unga yo'l-yo'riq ko'rsatishdir. Bolaning psixologik sog'lig'i - bu nafaqat bugungi kun, balki butun kelajakning poydevoridir. Bu poydevor muhabbat, hurmat, tushunish va go'zal g'oyalar bilan mustahkamlangan bo'lsa, unda bola nafaqat maktabga, balki hayotga ham puxta tayyor bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishi murakkab va tizimli jarayon bo'lib, kognitiv, emotsional, ijtimoiy va shaxsiy omillarning o'zaro uyg'unligida kechadi. Ushbu davrda yaratilgan qulay psixologik-pedagogik muhit bolaning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlaydi.

Amaliy tavsiyalar.

1. Maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish.
2. O'yin texnologiyalariga asoslangan ta'lim metodlarini keng qo'llash.
3. Ota-onalar uchun psixologik maslahat va treninglar tashkil etish.
4. Har bir bolaga individual yondashuvni ta'minlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya rivojlanishi nazariyasi. - Moskva: Pedagogika, 1984.
2. Elkonin D.B. Bolalar psixologiyasi. - Moskva: Akademiya, 1999.
3. Piaget J. Bola tafakkurining rivojlanishi. - Sankt-Peterburg: Piter, 2003.
4. Davletshin M. Yosh va pedagogik psixologiya. - Toshkent: O'qituvchi, 2010.
5. Davletshina G.S. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologiyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2018.
6. G'oziev E. Umumiy psixologiya. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
7. Muxina V.S. Yosh psixologiyasi. - M.: Akademiya, 1999.
8. Karimova V.M. Maktabgacha ta'lim psixologiyasi. - Toshkent: Fan, 2020.

YOSHLAR SIYOSATIDA OILAVIY TARBIYADA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

PhD, N.K. Raximova

Renessans ta'lim universiteti

Pedagogik ta'lim va psixologiya kafedrası

D.A. Abduvobova

Psixologiya yo'nalishi 5-sirtqi bo'lim talabasi

Bugungi globalashuv jarayonida yosh avlod tarbiyasida milliy qadriyatlarni asrash va ularni oilaviy tarbiya tizimiga singdirish muhim ijtimoiy-psixologik masalalardan biriga aylanmoqda. Oila jamiyatning eng kichik bo'g'ini bo'lib, unda shaxsning dastlabki psixologik sifatlari, dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari shakllanadi. Shu bois oilaviy tarbiyada milliy qadriyatlardan foydalanish nafaqat ma'naviy, balki psixologik ahamiyatga ham ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev o'z nutqlarida: *“Oila – jamiyatning tayanchi, milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylaydigan muqaddas maskandir”*⁴⁴, deb ta'kidlaydi. Ushbu fikr oilaning tarbiyaviy va psixologik rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

Milliy qadriyatlar – bu xalqning asrlar davomida shakllangan ma'naviy tajribasi bo'lib, ular oilaviy tarbiya jarayonida bolaning shaxs sifatida kamol topishida muhim psixologik omil bo'lib xizmat qiladi⁴⁵.

Milliy qadriyatlar deganda urf-odatlar, an'analar, marosimlar, milliy mentalitet, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy munosabatlar tizimi tushuniladi. Oila muhitida ushbu qadriyatlar kundalik hayot orqali bola ongiga tabiiy ravishda singib boradi. Oilaviy tarbiya jarayonida milliy qadriyatlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

- shaxsning axloqiy fazilatlarini shakllantiradi;
- ijtimoiy moslashuvni osonlashtiradi;
- milliy o'zlikni anglash hissini kuchaytiradi;
- ruhiy barqarorlik va ijobiy emotsional holatni ta'minlaydi.

Psixologik nuqtayi nazardan qaralganda, bola oilada ko'rgan, eshitgan va his qilgan qadriyatlarni ichki psixik tuzilmasiga singdiradi. Masalan, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr, sabr-toqat, andisha kabi tushunchalar bolaning xulq-atvorida barqaror psixologik sifatlarga sifatida namoyon bo'ladi⁴⁶.

Milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya:

- bolaning emosional intellekti rivojlanishiga;
- ijtimoiy munosabatlarda ijobiy moslashuviga;

⁴⁴ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent, 2022.

⁴⁵ Davletshin M. Oila psixologiyasi. – Toshkent, 2016. 121-b

⁴⁶ G'oziev E. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2014. 172-b

- o'zini anglash va baholash jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Oila eng muhim milliy qadriyat hisoblanadi, chunki aynan shu oila muhitida inson hulqining shakllanishidagi barcha tarbiya mezonlari, ichki dunyosini boyitadigan madaniy rivojlanishga asos solinadi. Oila shaxsni har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi, shaxsni ijtimoiy va ijodiy faolligini oshiradi

Turkiy xalqlarga xos urf-odatlariga ko'ra, nikoh marosimlari qat'iy qonun-qoidalar asosida tashkil etilgan, marosim davomida oila, qarindosh- urug', oqsoqollar, keksa chol-kampirlar maslahati va yo'l-yo'riqlariga rioya etilgan. Zardo'shtiylik tartib-qoidalariga ko'ra, o'z hayotini uylanmay yoki turmushga chiqmasdan o'tkazish qoralangan. «Avesto»da zardo'shtiylikning oltin qoidalaridan biri - oila muqaddas sanalgani bois, boshqa ayrim sabablarga ko'ra, masalan, ig'vo, tuhmat, er-xotinning o'zaro kelishmovchiligi, ota-ona bilan murosa-madora qila olmaslik kabi bahonalar bilan nikohning bekor qilinishiga yo'l qo'yilmagan.

Alloh erkakni erlarga xos, ayolni esa, ayollarga xos xususiyatlar bilan yaratdi. Binobarin, ularo'z tabiiy xususiyatlarida ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, o'z jinsini ulug'lab, boshqa jinsni mensimaslikka haqqi yo'q. Aksincha, bu ikki jinsning o'zaro bir-biriga hurmati, mehr-muhabbati yaratganning o'zi tomonidan buyurilgan amallardan bo'lib, ahil va inoqlikda yashash, bir-birini sevishga da'vat etilgan. Bu haqda Qur'onning bir qator suralarida oyatlar keltiriladi: «Er o'zlari va oilasiga taalluqli barcha narsalar to'g'risida doimo xotini bilan bamaslahat ish qilishi lozim, chunki ular so'zsiz ravishda teng sherikdirlar»

Boshqa bir o'rinda Forobiy oila, shaharni inson tanasidagi a'zolarga qiyoslab, bu a'zolarning tabiati, holati va harakatiga ko'ra turlicha bo'lsa ham, lekin yagona maqsad, ya'ni inson tanasi faoliyatini ta'minlash maqsadida o'zining ma'lum ishini bajarishi haqida ma'lumot beradi. Demak, biror mamlakatda o'nlab shaharlar, bu shaharlarning har birida yuzlab va minglab oila va xonadonlar yashashi tabiiy hol bo'lib, garchi bu uy yoki shaharlar har xil, biri ikkinchisini takrorlamaydigan bo'lishiga qaramay, ular o'zaro birikib, shahar yoki mamlakatni tashkil etadilar hamda uni takomillashtiradilar⁴⁷.

Oilaviy tarbiyada milliy qadriyatlarning aks etishi mumtoz adabiyotda "Insonparvarlik", "Adolat", "Ezgulik", "Erkinlik", "Halol mehnat", "To'g'ri so'zlik", "O'zaro yordam" va "Go'zallik"ni madh etish hamda insoniyatni shunga chorlash sifatida kuzatiladi. Bu adabiyot o'zining insonparvarlik asoslari bilan bir qatorda, bir vaqtning o'zida barcha davrlar uchun ham hayotiy ekanligini namoyon etib kelmoqda, uning hayotbaxsh qirralari Navoiy "Xamsa"si, Bobur g'azallari, Xayyom "To'rtliklari", Sa'diyning "Bo'stoni", Firdavsiyning "Shohnoma"si, Qoshg'ariy naqlari va Nodira ko'z yoshlari kabilarda yorqin namoyon bo'ladi. Ma'lumki, jamiyat taraqqiyotida oila va milliy qadriyatlarning rivojlanishi yonma-yon kechgan o'zaro bog'liq va uzluksiz jarayondir.

Ularning rivojlanish shakllari turlicha kechgan bo'lsa-da, o'zining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari jihatdan ularni bir qancha umumiyliklar bog'lab turadi. Shunday umumiyliklardan biri bu tarbiya sohasidir. Yoshlar tarbiyasi oilaning har bir evolyutsion bosqichida (qon-qarindosh oila, juft oila, punalual' oila, monogam oila) qanday o'zgarib borgan bo'lsa, u millat evolyutsiyasi taraqqiyot bosqichlarida (urug', qabila, elat, millat, xalq, xalqlar birligi) ham shunday o'zgarib borgan. Agar oilaviy munosabatlar darajasidagi yoshlar tarbiyasida oila va uning taraqqiyoti uchun real ahamiyatga ega bo'lgan ko'nikmalar bilan shakllantirilib borilgan bo'lsa, millat shakllari bilan bog'liq o'zgarishlarda ham aynan shunday asos tarbiyada ustuvor bo'lgan⁴⁸.

Ularning har birini tahlil etganda, ularning ichki xususiyatlari hamda qonuniyatlaridan kelib chiqadigan bir qancha jihatlarni kuzatish mumkin bo'ladi. Oilaning ilk taraqqiyot bosqichida (qon-qarindaosh oila bosqichida) hali milliy qadriyatlar tugul qadriyat tushunchalari to'liq shakllanmagan amorf (mavhum) holda bo'lgan. O'zining juft oila taraqqiyot bosqichida ham bu jarayon shunday davom etadi. Faqatgina uchinchi bosqichdan boshlab, jamiyatda ishlab chiqarish

⁴⁷ Usmonova M. Oilada bola tarbiyasi. – Toshkent, 2020. 252-b

⁴⁸ Abdurahmonov F. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent, 2017. 99-b

munosabatlari hamda shunga mos tarzda urug' jamoa munosabatlari rivojlanishi bilan milliy qadriyatlarning kuchayishi hamda ularning oiladagi bola tarbiyasiga ta'siri o'sib borishi kuzatiladi⁴⁹.

Oilaning monogam (yakka) tartibdagi taraqqiyoti bolalar ma'naviy-axloqiy tarbiyasi bir yo'nalishda, ya'ni shu oila muhiti ta'siri ostidagi tarbiya asosida kechadi. Bu muhitning o'zi esa jamiyatdagi ijtimoiy muhit natijasi bo'lib, unda albatta, milliy qadriyatlarning o'rni kata bo'ladi. Milliy qadriyatlar oila muhiti ta'siri orqali bolalar ruhiyatiga singdirilib boriladi. Natijada, bolalarda oila tarbiyasi natijasida mehnat, kasb tanlash, uyiga, mahallasiga va vatanga nisbatan mehr hamda sadoqat ko'nikmalari shakllanib boradi. Bularning barchasi pirovard natijada bolalar shaxsining to'la ijtimoiylashuvi bilan yakunlanadi.

Oilaviy tarbiyada ota-ona shaxsiy namunasi muhim psixologik mexanizm hisoblanadi. Bola ota-onaning xatti-harakatlari, muomalasi, milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini kuzatish orqali o'rganadi⁵⁰.

Agar ota-ona:

- milliy an'analarga hurmat bilan yondashsa;
- oila muhitida milliy ruhni saqlasa;
- tarbiyaviy jarayonda qadriyatlardan ongli foydalansa,
- unda bola psixologik jihatdan sog'lom, mustaqil fikrlovchi va milliy ongli shaxs bo'lib voyaga yetadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari va ommaviy madaniyat ta'siri natijasida ayrim oilalarda milliy qadriyatlarga e'tibor susaymoqda. Bu esa bolalarda identifikatsiya muammolari, ijtimoiy begonalashuv, emotsional beqarorlik kabi psixologik holatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu sababli oilaviy tarbiyada milliy qadriyatlarni zamonaviy psixologik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy tarbiyada milliy qadriyatlardan foydalanish shaxs psixologik rivojining muhim sharti hisoblanadi. Milliy qadriyatlar bolaning axloqiy, emotsional va ijtimoiy shakllanishida barqaror psixologik poydevor yaratadi. Ota-onaning tarbiyaviy mas'uliyati, shaxsiy namunasi va milliy ongga ega bo'lishi oilaviy tarbiyaning samaradorligini belgilaydi. Zamonaviy jamiyat sharoitida milliy qadriyatlarni oilaviy tarbiya tizimida saqlash va rivojlantirish psixologik barqaror, ma'naviy yetuk va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent, 2022.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
3. Davletshin M. Oila psixologiyasi. – Toshkent, 2016. 121-b
4. G'oziev E. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2014. 172-b
5. Sattarov S. Milliy tarbiya asoslari. – Toshkent, 2018. 155-b
6. Musurmonova O. Ma'naviy tarbiya metodikasi. – Toshkent, 2015. 74-b
7. Abdurahmonov F. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent, 2017. 99-b
8. Usmonova M. Oilada bola tarbiyasi. – Toshkent, 2020. 252-b

---

⁴⁹ G'oziev E. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2014. 179-b

⁵⁰ Musurmonova O. Ma'naviy tarbiya metodikasi. – Toshkent, 2015. 74-b

YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING ISHTIROKI: ZAMONAVIY TENDENSIYALAR VA RIVOJLANISH OMILLARI

Murodov Adham Ilhom o'g'li

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, “Ijtimoiy fanlar va ta’lim” kafedrası

p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.,

E-mail: adhammurodov05@gmail.com

S.G' Raimjonov

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, XIM-3-25 talabasi

Yoshlar siyosati va raqamli texnologiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik XXI asrda davlat rivojlanishining muhim omillaridan biriga aylandi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida jamiyat hayotining barcha sohalarida chuqur transformatsion jarayonlar yuz bermoqda. Mazkur jarayonlarda yoshlar eng faol ijtimoiy qatlam sifatida namoyon bo'lib, ular nafaqat raqamli mahsulot va xizmatlarning asosiy iste'molchisi, balki innovatsion g'oyalar va texnologik yechimlar yaratuvchisi sifatida ham ishtirok etmoqda. Shu sababli yoshlar siyosatini raqamli rivojlanish strategiyalari bilan uyg'unlashtirish zamonaviy davlat boshqaruvining ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda [1].

Yoshlar siyosati davlat tomonidan yosh avlodning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning intellektual, ma'naviy va kasbiy salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar majmuidir [2]. Zamonaviy sharoitda mazkur siyosatning samaradorligi ko'p jihatdan yoshlarning raqamli kompetensiyalari darajasi bilan belgilanadi. Chunki raqamli iqtisodiyot sharoitida bilim, innovatsiya va texnologiya asosiy ishlab chiqarish omiliga aylanmoqda.

Raqamli iqtisodiyot iqtisodiy faoliyat jarayonlarida raqamli texnologiyalar va ma'lumotlardan keng foydalanishga asoslangan tizim sifatida tavsiflanadi [3].

Ushbu tizim doirasida dasturiy ta'minot ishlab chiqish, elektron tijorat, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data) va bulutli texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Yoshlar aynan shu yo'nalishlarda yuqori faollik ko'rsatib, startap loyihalar, innovatsion platformalar va texnologik tashabbuslar orqali iqtisodiy o'sishga hissa qo'shmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra, internet foydalanuvchilarining eng katta qismini yoshlar tashkil etadi, bu esa ularning raqamli makondagi ustun mavqeini ko'rsatadi [4].

Raqamli texnologiyalar yoshlarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirdi. Masofaviy ta'lim platformalari, onlayn kurslar va ochiq ta'lim resurslari yoshlarning bilim olish jarayonini yanada moslashuvchan va samarali qilmoqda. Shu bilan birga, frilans faoliyati, masofaviy bandlik va elektron tijorat yoshlar uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq raqamli muhit bilan bog'liq kiberxavfsizlik, axborot tahdidlari va media savodxonlik masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun yoshlar siyosati doirasida nafaqat IT ko'nikmalarini rivojlantirish, balki axborot xavfsizligini ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish ham zarurdir [5].

O'zbekistonda yoshlar siyosati davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonun yoshlarning ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishini huquqiy jihatdan mustahkamlaydi [2]. Shuningdek, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida mamlakatda raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron hukumat tizimini takomillashtirish va IT sohasini kengaytirish choralari belgilangan [6]. IT-parklar tashkil etilishi, yosh dasturchilarni qo'llab-quvvatlash dasturlari va startap loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlari yoshlarning innovatsion faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shunga qaramay, hududlar o'rtasidagi raqamli tafovut, internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda malakali IT mutaxassislar yetishmasligi kabi muammolar mavjud. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun raqamli ta'limni maktab bosqichidan joriy

etish, yoshlar uchun maxsus texnologik inkubatorlar tashkil etish hamda xalqaro tajribani keng qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar siyosati va raqamli texnologiyalar o'rtasidagi integratsiya barqaror rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi. Yoshlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, innovatsion tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va zamonaviy infratuzilmani shakllantirish orqali mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Raqamli transformatsiya jarayonlarida yoshlar strategik resurs sifatida jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations. World Youth Report. New York, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun, 2016-yil.
3. Tapscott D. The Digital Economy. New York, 2014.
4. UNDP. Youth and Digitalization Report, 2021.
5. UNESCO. Digital Literacy Framework, 2018.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni, 2020-yil.

TA'LIM TIZIMIDA YOSHLARNING SUN'IY INTELLEKTDAN SAMARALI FOYDALANISH MASALALARI

Murodov Adham Ilhom o'g'li

"Tashkent International University"

xalqaro universiteti, "Ijtimoiy fanlar va ta'lim" kafedrası

p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.,

E-mail: adhammurodov05@gmail.com

R. A. Jaloliddinova

"Tashkent International University"

xalqaro universiteti, XIM-1-25 talabasi

Ta'lim tizimida yoshlarning sun'iy intellektdan samarali foydalanish masalasi bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Raqamli transformatsiya jarayonlari natijasida ta'lim sohasi tub o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi o'quv jarayonini yanada interaktiv, moslashuvchan va samarali shaklga olib chiqmoqda. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, sun'iy intellekt ta'limni shaxsga yo'naltirilgan model asosida rivojlantirish, sifat va tenglikni ta'minlash imkonini beruvchi muhim vositalardan biridir[1]. Shu bilan birga, texnologiyalarning jadal rivojlanishi yoshlarning ulardan ongli va mas'uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Sun'iy intellekt inson tafakkuriga xos bo'lgan o'rganish, tahlil qilish, mantiqiy xulosa chiqarish va qaror qabul qilish jarayonlarini modellashtiruvchi texnologiyalar majmuasidir. Ta'lim sohasida u adaptiv o'qitish tizimlari, virtual yordamchilar, avtomatik baholash platformalari, ma'lumotlar tahlili va generativ modellar shaklida qo'llanilmoqda. OECD hisobotlarida ta'kidlanishicha, raqamli texnologiyalarni to'g'ri integratsiya qilgan ta'lim tizimlarida o'quvchilarning natijalari va o'zlashtirish ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanadi[2]. Bu esa sun'iy intellektning ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

An'anaviy ta'lim tizimida barcha o'quvchilarga bir xil metod va tezlikda bilim beriladi, bu esa individual farqlarni yetarli darajada hisobga olmaslikka olib keladi. Sun'iy intellekt asosidagi adaptiv platformalar esa har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishi va o'zlashtirish sur'atiga mos ravishda materiallarni taklif etadi. Masalan, Khan Academy platformasi o'quvchining xatolarini tahlil qilib, unga individual tavsiyalar beradi va qo'shimcha mashqlar taklif etadi[3]. Bunday yondashuv bilimlardagi bo'shliqlarni aniqlash, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish va o'quv motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda generativ sun‘iy intellekt vositalari keng tarqaldi. OpenAI tomonidan ishlab chiqilgan zamonaviy til modellari murakkab mavzularni tushuntirish, matn yaratish, kod yozish va ilmiy ma‘lumotlarni tahlil qilish imkoniyatiga ega[4]. Yoshlar ushbu vositalardan referat tayyorlash, tarjima qilish, dasturlash masalalarini yechish va ilmiy izlanishlarda foydalanmoqda. Generativ modellar tezkorlik va qulaylik yaratishi bilan birga, ba‘zida noto‘g‘ri yoki tasdiqlanmagan ma‘lumotlarni taqdim etishi mumkin. Shu sababli ulardan foydalanishda tanqidiy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlarni sun‘iy intellektdan samarali foydalanishga tayyorlashda raqamli savodxonlikni rivojlantirish asosiy omillardan biridir. Raqamli savodxonlik axborotni izlash, tahlil qilish, baholash va undan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Yoshlar sun‘iy intellekt natijalarini tekshira olishi, bir nechta manbani solishtira bilishi va ma‘lumotlarning ishonchligini aniqlay olishi zarur. Bu jarayonda ta‘lim muassasalari va pedagoglarning roli beqiyosdir.

Shuningdek, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish sun‘iy intellektdan samarali foydalanishning muhim shartidir. Sun‘iy intellekt tayyor javob beruvchi vosita sifatida emas, balki muammoni chuqurroq anglash va tahlil qilishga yordam beruvchi yordamchi sifatida qo‘llanilishi lozim. Agar yoshlar barcha vazifalarni sun‘iy intellekt zimmasiga yuklasa, ularning mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyati sustlashishi mumkin. Shu bois ta‘lim jarayonida sun‘iy intellektdan foydalanish me‘yorlari va chegaralari aniq belgilanishi zarur.

Akademik halollik masalasi ham alohida e‘tiborni talab qiladi. Sun‘iy intellekt yordamida yaratilgan matnni o‘zlashtirilgan bilim sifatida taqdim etish plagiat hisoblanadi. Shuning uchun talabalar va o‘quvchilar sun‘iy intellektdan yordamchi vosita sifatida foydalanishi, biroq mustaqil tahlil va xulosalarni o‘zlari ishlab chiqishi kerak. Ilmiy etikaga rioya qilish ta‘lim sifatini saqlashning muhim omilidir.

Sun‘iy intellektni ta‘lim tizimida keng qo‘llash bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Jumladan, shaxsiy ma‘lumotlar xavfsizligi, texnologik qaramlik, raqamli tengsizlik va noto‘g‘ri axborot xavfi mavjud. Barcha hududlarda texnologiyalarga teng kirish imkoniyati mavjud emasligi ijtimoiy tafovutlarni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli davlat va ta‘lim muassasalari tomonidan normativ-huquqiy asoslarni ishlab chiqish, pedagoglar malakasini oshirish va xavfsizlik choralarni kuchaytirish muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, sun‘iy intellekt ta‘lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim vositasidir. Uning samarali qo‘llanilishi yoshlarning raqamli savodxonligi, tanqidiy fikrlashi va akademik mas‘uliyatiga bog‘liq. Sun‘iy intellekt inson tafakkurining o‘rnini egallamasligi, balki uni rivojlantiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi zarur. Faqat shundagina ushbu texnologiyalar ta‘lim sifatini oshirish, yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va ularning global raqobatbardoshligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. Paris, 2019.
2. OECD. Digital Education Outlook 2021. Paris: OECD Publishing, 2021.
3. OpenAI. GPT-4 Technical Report. 2023.
4. Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. Artificial Intelligence in Education. Boston, 2019.
5. Luckin, R. Machine Learning and Human Intelligence. London, 2018.
6. Selwyn, N. Education and Technology: Key Issues and Debates. London, 2016.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA YOSHLARNI O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Murodov Adham Ilhom o‘g‘li

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, “Ijtimoiy fanlar va ta’lim” kafedrası

p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.,

E-mail: adhammurodov05@gmail.com

A. U. Rixsiboyev

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti,

Menejment yo‘nalishi talabasi

Bugungi kunda, raqamli transformatsiya jarayoni zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi o‘quv jarayonini tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish mexanizmlarini tubdan o‘zgartirmoqda. UNESCO hisobotlarida ta’kidlanishicha, raqamli texnologiyalar ta’limning ochiqligi va sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi[1].

Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirishning asosiy yo‘llaridan biri - shaxsiylashtirilgan o‘qitish modelini joriy etishdir. Adaptiv platformalar o‘quvchining bilim darajasi va o‘zlashtirish sur‘atini hisobga olgan holda individual topshiriqlarni taqdim etadi. Masalan, Khan Academy platformasi o‘quvchilarning xatolarini tahlil qilib, mos mashqlarni tavsiya etadi[2]. Bu esa bilimlardagi bo‘shliqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi.

Masofaviy ta’lim ham samaradorlikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Google Classroom va Zoom Video Communications kabi platformalar yordamida o‘quv jarayonini masofadan turib tashkil etish, nazorat qilish va baholash mumkin. Bu ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirib, vaqt va hududiy cheklovlarni kamaytiradi[3].

Interaktiv va multimediya vositalari o‘quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Animatsiyalar, videolarlar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar o‘quv materialini yanada tushunarli qiladi. OECD tadqiqotlariga ko‘ra, interaktiv metodlar qo‘llanilgan ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi yuqoriroq bo‘ladi[4].

Sun‘iy intellekt asosidagi tizimlar ham ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. OpenAI tomonidan ishlab chiqilgan zamonaviy til modellari o‘quvchilarga murakkab mavzularni tushuntirish, savollarga javob berish va mustaqil o‘rganish jarayonida yordam berish imkonini yaratadi[5]. Bunday vositalar o‘qituvchining yordamchi instrumenti sifatida xizmat qiladi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni joriy etishda ayrim muammolar mavjud. Jumladan, internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, texnik vositalarning yetishmasligi, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarining pastligi va axborot xavfsizligi masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Raqamli savodxonlikni shakllantirish ushbu muammolarni kamaytirishning muhim shartidir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar yoshlarni o‘qitish samaradorligini oshirishning samarali vositasi hisoblanadi. Ular ta’lim jarayonini individuallashtirish, interaktivlikni kuchaytirish, masofaviy ta’limni rivojlantirish hamda nazorat va baholash tizimini takomillashtirish imkonini beradi. Raqamli vositalardan maqsadli va oqilona foydalanish ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. *Education in a Digital World*. Paris, 2021.
2. OECD. *Digital Education Outlook 2021*. Paris: OECD Publishing, 2021.
3. OpenAI. *GPT-4 Technical Report*. 2023.
4. Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. *Artificial Intelligence in Education*. Boston, 2019.
5. Selwyn, N. *Education and Technology: Key Issues and Debates*. London, 2016.

6. Khan Academy Research and Platform Reports, 2021.
7. Google for Education. Digital Learning Reports, 2022.

INTERNET VA IJTIMOYIY TARMOQLARNING YOSHLAR TARBIYASIGA

TA’SIRI

Murodov Adham Ilhom o‘g‘li

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, “Ijtimoiy fanlar va ta’lim” kafedrası

p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.,

E-mail: adhammurodov05@gmail.com

A.X. Turg‘unbayevov

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, XIM-3-25 talabasi

Bugungi kunda axborotlashgan jamiyat sharoitida internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylandi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalar yoshlarning ta’lim olish va ijtimoiylashuv jarayonida muhim omil hisoblanadi[1]. Internet orqali yoshlar tezkor axborotga ega bo‘lish, masofaviy ta’lim platformalaridan foydalanish va global muloqot maydoniga chiqish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Internetning konstruktiv jihatlaridan biri - bilim olish imkoniyatining kengayishidir. Elektron kutubxonalar, onlayn kurslar va ilmiy platformalar yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. OECD tadqiqotlariga ko‘ra, raqamli vositalardan oqilona foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi[2].

Shu bilan birga, internet yoshlarning global muloqotini rivojlantiradi. Ijtimoiy tarmoqlar va professional platformalar orqali yoshlar tengdoshlar, mutaxassislar va turli mamlakat vakillari bilan muloqot qilishi, dunyoqarashini kengaytirishi mumkin. Masalan, LinkedIn, Facebook, Telegram va boshqa platformalarda yoshlar nafaqat ijtimoiy aloqalarni rivojlantiradi, balki ilmiy va professional resurslardan foydalanadi. Shu tarzda, internet yoshlarning zamonaviy jamiyat talablariga mos keladigan shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shunga qaramay, internetning destruktiv jihatlari ham mavjud. Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan, zo‘ravonlik, axloqsizlik va zararli odatlarni targ‘ib qiluvchi materiallar uchramoqda. Turli ekstremistik oqimlar ham internet orqali yoshlarni o‘z ta’siriga olishga urinmoqda. UNICEF hisobotlarida internetdagi zararli kontent bolalar va o‘smirlarning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan[3]. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda vaqtni behuda sarflash, videolar va xabarlarni ko‘rib o‘tkazish yoshlarning o‘qish, ijodiy faoliyat va ijtimoiy rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu bois, internetdan maqsadli va me’yor bilan foydalanish yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yoshlarni ma’naviy va intellektual rivojlantirishni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilab, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport, kitobxonlik, intellektual o‘yinlar va IT kurslari orqali ularni foydali faoliyatga jalb etish ishlari amalga oshirilayotganini ta’kidlagan[2]. Shu bilan birga, raqamli savodxonlikni oshirish orqali yoshlarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, internetning destruktiv ta’sirini kamaytirish va ularni global axborot maydonida samarali ishlashga o‘rgatish mumkin. Onlayn resurslardan foydali va ilmiy maqsadlarda foydalanish yoshlarning kasbiy, ilmiy va madaniy salohiyatini oshiradi, ularni zamonaviy raqobatbardosh jamiyatga tayyorlaydi.

Xulosa qilib aytganda, internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar tarbiyasiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Ularning konstruktiv jihatlari yoshlarning bilim va dunyoqarashini kengaytirsa, destruktiv jihatlari esa ma’naviy zaiflik va vaqtni behuda sarflashga olib kelishi mumkin. Shu sababli internetdan foydalanishda me’yor, maqsadlilik va nazorat muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. UNESCO. *Digital Transformation in Education*. Paris, 2022.
4. OECD. *Digital Education Outlook*. Paris: OECD Publishing, 2021.
5. UNICEF. *The State of the World's Children: Children in a Digital World*. New York, 2017.
6. Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell, 2010.

JADIDCHILIKDA PSIXOLOGIYANING O'RNI

Murodov Adham Ilhom o'g'li

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, “Ijtimoiy fanlar va ta’lim” kafedrası

p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.,

E-mail: adhammurodov05@gmail.com

S.A. Tolibjonova

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, PS-1-25 talabasi

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati millatni ma'rifat, ilm-fan va zamonaviy tafakkur asosida taraqqiy ettirishni maqsad qilgan ijtimoiy-madaniy oqim edi. Jadidchilik faqat siyosiy yoki ma'rifiy harakat bo'lib qolmay, balki inson ongini, dunyoqarashini va ruhiyatini yangilashga qaratilgan ma'naviy-psixologik jarayon ham bo'lgan. Shu jihatdan psixologiya jadidchilik mafkurasida muhim o'rin tutadi.

Jadidchilik namoyandalari, xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi ma'rifatparvarlar jamiyat taraqqiyotini inson ongini o'zgartirish orqali amalga oshirish mumkinligini ta'kidlaganlar.

Avvalo, jadidchilikda tarbiya va ta'limning psixologik asoslari muhim o'rin egallagan. Abdulla Avloniy o'zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida inson ruhiyati, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy xulq-atvor o'rtasidagi bog'liqlikni ochib bergan[1]. U tarbiyani “yo hayot – yo mamot masalasi” deya baholaydi. Bu yondashuv shaxs psixologiyasini millat taqdiri bilan bog'laydi.

Ikkinchidan, jadidlar milliy o'zlikni anglash psixologiyasi masalasiga alohida e'tibor qaratganlar. Fitrat asarlarida milliy g'urur, o'zlikni anglash va mustaqil fikrlash ruhiy jarayon sifatida talqin etiladi[2]. Uning fikricha, jaholat va mutaassiblik avvalo inson ongidagi qo'rquv va passivlikdan kelib chiqadi.

Uchinchidan, jadid maktablarida qo'llanilgan “usuli jadid” ta'lim tizimi bolalar psixologiyasini hisobga olgan holda tashkil etilgan. Yangi usuldagi maktablarda tovush asosida savod o'rgatish, ko'rgazmali qurollardan foydalanish, suhbat va munozara metodlari qo'llanilgan[3]. Bu esa o'quvchilarning tafakkurini faollashtirishga xizmat qilgan.

To'rtinchidan, jadid adabiyotida dramatik asarlar orqali ijtimoiy-psixologik muammolar ochib berilgan. Masalan, Behbudiyning “Padarkush” dramasida jaholatning shaxs ruhiyatiga salbiy ta'siri ko'rsatiladi[4]. Bu asar orqali muallif ijtimoiy muammolarning psixologik ildizlarini ochishga harakat qiladi.

Shuningdek, jadidchilik harakati mustamlakachilik sharoitida millat ruhiyatini uyg'otish, qo'rquv va loqaydlikni yengish, ijtimoiy faollikni oshirishga qaratilgan psixologik uyg'onish jarayoni sifatida ham namoyon bo'ladi. Ular matbuot, teatr va maktab orqali omma ongiga ta'sir ko'rsatganlar.

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik harakati nafaqat ma'rifiy va siyosiy islohotlar, balki chuqur psixologik yangilanish jarayoni ham bo'lgan. Jadidlar inson ongini o'zgartirmasdan jamiyatni o'zgartirib bo'lmasligini anglaganlar. Ular ta'lim, adabiyot va ijtimoiy faoliyat orqali

milliy ong, mustaqil tafakkur va axloqiy barkamollikni shakllantirishga intilganlar. Shu bois jadidchilikni milliy uygʻonishning psixologik asosi sifatida baholash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1992.
2. Fitrat A. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2000.
3. Qosimov B. *Jadidchilik harakati tarixi*. – Toshkent: Sharq, 2004.

Behbudiy M. *Padarkush*. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1989.

YOSHLARDA HUQUQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING OʻRNI

Murodov Adham Ilhom oʻgʻli

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, “Ijtimoiy fanlar va taʼlim” kafedrası

p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.,

E-mail: adhammurodov05@gmail.com

Sh.S. Shuxratov

“Tashkent International University”

xalqaro universiteti, HQ-7-25r talabasi

Bugungi kunda, jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri – yoshlarning yuksak huquqiy ongi va huquqiy madaniyatga ega boʻlishidir. Zero, huquqiy ong nafaqat shaxsning amaldagi qonunlarga boʻlgan munosabatini, balki uning huquq va majburiyatlarini chuqur anglab yetishi, qonun talablariga ongli ravishda rioya qilishi hamda huquqiy normalarni kundalik hayotda toʻgʻri qoʻllay olish koʻnikmalarini ham ifodalaydi¹. Huquqiy madaniyat esa huquqiy bilim, huquqiy eʼtiqod va huquqiy xulq-atvor birligida namoyon boʻlib, jamiyatda qonun ustuvorligini taʼminlashning muhim sharti hisoblanadi.

Ayniqsa, yoshlar – jamiyatning eng faol va harakatchan qatlami sifatida – huquqiy ong va madaniyat darajasi bilan davlat va jamiyat rivojiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Huquqiy savodxonligi yuqori boʻlgan yoshlar oʻz huquqlarini himoya qila oladi, boshqalarning huquqlarini hurmat qiladi hamda turli huquqbuzarliklarning oldini olishga hissa qoʻshadi. Bu esa demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishda muhim omil boʻlib xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida esa mazkur jarayonni samarali tashkil etishda raqamli texnologiyalar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Internet tarmoqlari, elektron taʼlim platformalari, mobil ilovalar va elektron hukumat tizimlari orqali huquqiy maʼlumotlarni tezkor va qulay shaklda yetkazish imkoniyati kengaydi. Natijada yoshlarning huquqiy bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, normativ-huquqiy hujjatlar bilan bevosita tanishishi hamda davlat organlari bilan ochiq muloqot olib borishi uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Shu bois, zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar yoshlar huquqiy ongini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida namoyon boʻlmoqda.

Darhaqiqat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida huquqiy taʼlim va targʻibot ishlari yangi bosqichga koʻtarildi. Xususan, Oʻzbekiston Respublikasida “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasining qabul qilinishi davlat boshqaruvi va ijtimoiy sohalarda raqamli tizimlarni keng joriy etishga xizmat qilmoqda². Bu esa yoshlarning huquqiy axborotlardan tezkor va qulay foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlarning elektron bazalari, jumladan, Lex.uz milliy qonunchilik bazasi orqali fuqarolar, ayniqsa yoshlar, qonun hujjatlari bilan bevosita tanishish imkoniga ega boʻlmoqda³. Bunday ochiqlik va shaffoflik huquqiy ongni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, elektron hukumat tizimi orqali davlat xizmatlarining onlayn shaklda koʻrsatilishi yoshlarning huquq va majburiyatlarini amaliy jihatdan anglashiga yordam bermoqda.

Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilayotgan masofaviy ta'lim platformalari ham yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Onlayn kurslar, vebinarlar, interaktiv testlar orqali huquqiy bilimlarni mustahkamlash imkoniyati kengaymoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar orqali huquqiy targ'ibot materiallarining tarqatilishi yoshlar orasida qonunlarga hurmat ruhini shakllantirishda muhim rol o'ynamoqda⁴.

Shu bilan birga, raqamli makonda ayrim muammolar ham mavjud. Soxta axborotlar, kiberjinoyatlar va axborot xavfsizligiga tahdidlar yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin⁵. Shu sababli, nafaqat huquqiy bilimlarni oshirish, balki axborot madaniyatini shakllantirish ham dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar yoshlar huquqiy ongini rivojlantirishda muhim va samarali vosita hisoblanadi. Ular huquqiy axborotlarning ochiqligini ta'minlaydi, ta'lim jarayonini interaktiv va qulay shaklga keltiradi hamda yoshlarning ijtimoiy-huquqiy faolligini oshiradi. Kelgusida raqamli platformalardan samarali foydalanish, axborot xavfsizligini ta'minlash va innovatsion huquqiy ta'lim usullarini keng joriy etish yoshlar huquqiy madaniyatini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Islomov Z.M. Huquq nazariyasi. – T.: Adolat, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni (“Raqamli O'zbekiston – 2030”).
3. Lex.uz – O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchilik bazasi.
4. Saidov A.X. Huquqiy madaniyat va yoshlar tarbiyasi. – T.: TDYU nashriyoti, 2021.
5. O'zbekiston Respublikasining “Axborot xavfsizligi to'g'risida”gi Qonuni, 2022 yil.

YOSHLAR VA SIYOSAT: YOSHLARNING SIYOSIY JARAYONLARDAGI ISHTIROKI

X. K. Muxammadiyeva

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi
kafedrası (PhD) dotsenti
“Tashkent International University”
xalqaro universiteti, “Ijtimoiy fanlar va ta'lim” kafedrası PhD dotsenti

R.Rayimova

TII Unversiteti Boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi 3-kurs talabasi

Bugungi kunda global miqyosda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanishida yoshlar hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Yoshlar – jamiyatning eng faol qatlami sifatida ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, yoshlar siyosatini to'g'ri yo'lga qo'ygan va yoshlarning salohiyatidan samarali foydalana olgan mamlakatlar jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda.

Mamlakatimizda yoshlarga qaratilayotgan katta e'tibor va g'amxo'rlik sabab bugungi kunda yoshlarimiz barcha jabhalarda katta-katta yutuqlarga erishib, boshqa rivojlangan davlatlarning yoshlaridan kam emasliklarini namoyon qilib kelmoqdalar.

Yoshlarga e'tibor masalasida Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev: “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustivor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko'taramiz.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy maqsadi – yoshlarni har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, mamlakatning siyosiy-ijtimoiy hayotida faol ishtirok etadigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta o'zlashtirgan, innovatsion fikrlaydigan mutaxassislar etib tarbiyalashdan iborat.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda yoshlar siyosati sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, yoshlarga oid qonunchilik bazasining takomillashtirilishi, yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlarining qabul qilinishi mamlakatning barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlarimizning mustaqil fikirlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqiyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmagdigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”, - deya ta‘kidlaganlari yurtimiz yoshlariga yana-da kuch-g‘ayrat, shijoat hamda g‘urur tuyg‘usini baxsh etadi.

Kelajak yoshlarning, ayniqsa, siyosiy jarayonlarda davlat boshqaruvida qatnashuvini ta‘minlaydigan ijtimoiy-madaniy, siyosiy madaniyatni shakllantirishda siyosiy partiyalar, kasaba uyushmalari shu bilan birgalikda yoshlar tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish lozim.

Yoshlarning siyosiy faolligini oshirish, huquq va erkinliklarini teran anglash borasida ommaviy axborot vositalari yetarli darajada ish olib borishi lozim.

Yoshlar siyosiy faolligini kuchaytirish, shu bilan birgalikda ularning o‘z qobiliyatini to‘la ro‘yobga chiqarish uchun tegishli shart-sharoitlar yaratish lozim. Zero, yoshlarda siyosiy ongning yuksalishida Konstitutsiyamizning ahamiyati, o‘rni beqiyosdir.

Chunki yoshlarning huquqiy, siyosiy ongi va madaniyati bevosita Konstitutsiyada belgilangan normalarning mazmun-mohiyati zamirida shakllanadi, rivojlanadi.

Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasida “Davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishini ta‘minlaydi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi” - degan normaning mustahkamlanishi yuqoridagi fikrimizning yorqin dalilidir.

Bugungi kunda yoshlar jamiyatning eng faol va innovatsion qatlami hisoblanadi. Ularning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki nafaqat davlatning rivojlanishi, balki barqaror demokratik tizimning shakllanishi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlar yangi g‘oyalar, o‘zgarishlarga bo‘lgan intilish va yuqori motivatsiya bilan siyosiy hayotga yangi ruh bag‘ishlaydi. Ammo ko‘plab mamlakatlarda bu qatlamning siyosiy jarayonlarda faol ishtiroki yetarli darajada ta‘minlanmagan.

Har qanday jamiyatda ijtimoiy hayotning markazida, qon-tomirida yoshlar va ularning kelajagi, ertangi kunga ishonchi va maqsad-manfaatlari yotadi.

Bu omillar hozirgi globallashuv jarayonlari jadal kechayotgan bugungi kunimizda ham o‘zgacha tarzda namoyon bo‘lmoqda. Milliy mafkuraga sodiqlik, bilim va keng dunyoqarashga ega, tashabbuskor ba ayni damda ma‘naviy dunyosi boy, yashashdan umidi katta va ishonchi yuksak yoshlarga keng imkoniyat ba qulaylik yaratib berish O‘zbekiston jamiyatning ijtimoiy siyosatdagi birlamchi masalalardan hisoblanadi.

Shu boisdan ham davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev BMTning Yoshlar strategiyasida takidlangandek, “Yoshlar siyosiyatida eng qimmatli va o‘ta muhim resurslar mujassam topgan bo‘lib, unga har qancha investitsiya kiritrsa arziydi, chunki bu sarmoyalar bir necha barobar ziyoda bo‘lib qaytadi”.

Yoshlar ijtimoiy-siyosiy faolligining fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi muhim omil sifatidagi o‘rni va ahamiyatini tahlil etishda, eng avvalo, unga oid ilmiy kategoriyalarni o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Xususan, bunda “faollik”, “siyosiy faollik”, “ijtimoiy siyosiy faollik”, “huquqiy faollik” kabi siyosiy-huquqiy kategoriyalarning mazmun-mohiyatini hamda ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik masalalarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda yoshlar jamiyatning eng faol va innovatsion qatlami hisoblanadi. Yoshlar nafaqat kelajak avlod, balki hozirgi davrning ham asosiy kuchidir. Ularning siyosiy jarayonlardagi faolligi quyidagi sabablarga ko‘ra muhim hisoblanadi:

- yosh avlod zamonaviy texnologiyalar va bilimlarga ega bo‘lib, ular siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga innovatsion yondashuv olib kirishi mumkin.

- ko‘plab mamlakatlarda yoshlar jamiyatning asosiy qismini tashkil etadi. Ularning ovozi milliy va xalqaro siyosatga ta‘sir ko‘rsatishi tabiiy.

- bugungi kunda qabul qilingan siyosiy qarorlar eng avvalo yosh avlod hayotiga ta‘sir qiladi.

Shu bois, ular o‘z kelajaklari uchun javobgarlikni his qilishi va jarayonlarda faol bo‘lishi talab etiladi.

Biroq yoshlarning siyosatdagi ishtirokini cheklab kelayotgan muammolar ham mavjud bo‘lib, ular:

Birinchidan, yoshlarning bir qismi siyosiy tizimni korrupsiya, adolatsizlik va shaffoflikning yetishmasligi bilan bog‘laydi. Bu esa ularda siyosatga nisbatan loqaydlik va ishonchsizlikni kuchaytiradi.

Ikkinchidan, yoshlar ko‘pincha siyosiy jarayonlarda qatnashish uchun yetarlicha bilim va tajribaga ega emasliklarini his qilishadi. Bu ularda passivlikni yuzaga keltiradi.

Uchinchidan, siyosiy kampaniyalar va harakatlarda qatnashish ko‘pincha moliyaviy harajatlarni talab qiladi. Yoshlar bu resurslarga ega bo‘lmasliklari tufayli jarayonlardan chetda qolishi mumkin.

To‘rtinchidan, ba‘zi jamiyatlarda yoshlarni “tajribasiz”, “noloyiq” deb hisoblashadi. Bu ularning siyosatga qo‘shilishiga to‘siq bo‘ladi.

Yoshlarni siyosiy jarayonlarga jalb qilish usullari mavjud bo‘lib, yoshlar siyosatda faol ishtirok etishi uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim deb o‘ylaymiz, binobarin:

- ta‘lim va siyosiy savodxonlikni oshirish, ya‘ni maktab va universitetlarda siyosiy ta‘limni kengaytirish, yoshlarni siyosiy huquq va burchlari haqida xabardor qilish ularning faolligini oshiradi.

- raqamli platformalardan foydalanish. Bugungi kunda yoshlar ko‘proq ijtimoiy tarmoqlarda faol.

Siyosiy partiyalar va tashkilotlar raqamli platformalar orqali yoshlar bilan muloqot o‘rnatib, ularni siyosiy hayotga jalb qilishi mumkin.

- yoshlar o‘z g‘oyalarini ilgari surishi uchun maxsus tashkilotlar va harakatlarni qo‘llab-quvvatlash muhimdir.

Bu ularning siyosiy tajribasini oshiradi.

- parlament va mahalliy hokimiyat organlarida yoshlar uchun kvotalar joriy qilish orqali ularning vakilligi ta‘minlanishi mumkin.

- yosh liderlarni aniqlash va ularga imkoniyat yaratish orqali yangi siyosiy avlodni shakllantirish mumkin.

O‘zbekiston misolida yoshlarning siyosatdagi ishtiroki sezilarli darajada oshib bormoqda. Mamlakatda Yoshlar ittifoqi, Yoshlar parlamenti kabi tashkilotlar faoliyat olib bormoqda.

Bu esa yoshlarning siyosiy va ijtimoiy hayotda faolroq bo‘lishiga imkon yaratmoqda. Shu bilan birga, hukumat tomonidan yoshlar siyosati yo‘nalishida qabul qilingan dasturlar va qarorlar ularning rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Biroq, yoshlarga siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida yana-da ko‘proq ishtirok etish imkoniyatlarini berish uchun qo‘shimcha chora-tadbirlar zarur.

Yoshlarning ovozi kuchli siyosiy jarayonning asosiy komponenti bo‘lishi kerak. Yoshlar – har bir jamiyatning kelajagi. Ularning siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishi nafaqat davlat boshqaruvi, balki butun jamiyatning barqarorligi va rivojlanishi uchun muhimdir.

Yoshlar siyosatidagi yangiliklar turli sohalarida o‘z aksini topmoqda. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlarning ta‘lim olishiga katta e‘tibor bermoqda. Ta‘lim tizimida yoshlar uchun yangi dasturlar, grantlar, stipendiyalar va xorijiy universitetlarda o‘qish imkoniyatlari yaratilgan.

Yoshlar o‘rtasida kasb-hunar ta‘limiga bo‘lgan talab ortib bormoqda, chunki bugungi kunning talablariga mos ravishda o‘quvchi yoshlar uchun o‘z kasbini egallash muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, yoshlarni ish bilan ta‘minlash masalasi ham davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

O‘zbekiston hukumati yoshlar uchun ish o‘rinlari yaratish, ularni tadbirkorlikka jalb etish va biznes boshlashga yordam berish uchun yangi qonunlar va dasturlarni ishlab chiqmoqda.

Yoshlar uchun dastlabki biznes treninglar, mentorlik dasturlari, grantlar va imtiyozlar taqdim etilmoqda, bu esa ularning ijtimoiy va iqtisodiy hayotda faolligini oshiradi.

Yoshlar siyosatidagi yangiliklar nafaqat ta'lim va kasb-hunar sohalarida, balki yoshlarni ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash va ularga yangi imkoniyatlar yaratish borasida ham bir qator muhim o'zgarishlarni o'z ichiga olmoqda.

O'zbekiston hukumati yoshlarning madaniy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlash uchun innovatsion dasturlarni amalga oshirgan. Shuningdek, yoshlarni kasbga yo'naltirish va professional rivojlanishlarini ta'minlashga qaratilgan yangi yo'nalishlar joriy etilmoqda.

Bu yo'nalishlar yoshlarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashga, ularni o'z hayotini shakllantirish va kelajakda o'zlarini har tomonlama rivojlantirish uchun zarur imkoniyatlar yaratishga qaratilgan.

Yoshlarni ijtimoiy va siyosiy jarayonlarga faol jalb etish davlat siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun hukumat tomonidan turli tashabbuslar qo'llab-quvvatlanmoqda.

Masalan, yoshlar uchun parlamentda o'z ovozini eshittirish, fuqarolik jamiyatida faol ishtirok etish imkoniyatlarini yaratish va ularga boshqaruvda qatnashish uchun maxsus treninglar tashkil etilmoqda.

Bu yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirishga va ularning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Zamonaviy sharoitda yoshlar siyosati – bu davlat va jamiyat boshqaruvining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yoshlar siyosatini samarali amalga oshirish uchun davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligini kuchaytirish, zamonaviy tendensiyalarni hisobga olgan holda yoshlar siyosati sohasidagi huquqiy-me'yoriy bazani takomillashtirish, yoshlarning potensialidan samarali foydalanish mexanizmlarini rivojlantirish talab etiladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, yoshlar siyosatga qo'shilganida, jamiyat innovatsion yondashuv, adolat va shaffoflikka erishadi. Shuning uchun siyosiy tizim yoshlarning ovozini eshitishi va ularga yetarlicha imkoniyat yaratishi lozim. Yangi avlod – yangi imkoniyatlar demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2023 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida 2023 yil 11 sentyabr PF-158-son Farmoni.lex.uz/ru/docs/-6600413.
3. Mirziyoyev, Sh.M Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.-T.: O'zbekiston, 2016-yil.
4. Yusupov A. Yoshlar siyosati: nazariy va amaliy masalalar. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 245 b.
5. Ergashev I. Yoshlar siyosati va zamonaviy tendensiyalar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 180 b.
6. Abdullaev B. Yoshlar bandligi: muammolar va yechimlar // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – №2. – B. 45-52.
7. Yunusov L. Yoshlarni davlat boshqaruvida ishtirokini ta'minlash mexanizmlari // Jamiyat va boshqaruv. – 2022. – №1. – B. 112-120.
8. Muxammadeva, X. K O'quvchilardagi kitobxonlik madaniyati orqali altruistik motivlarni rivojlantirish. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 1284-1288.
9. Rajabova N. K. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tadqiqotchilik faoliyatini takomillashtirishga ta'sir etuvchi omillar //barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 4. – S. 349-352.

10. Muhammadiyeva, X. K., & Ergasheva, G. Z. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish metodikasi. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 1(2), 10-14.

11. Muxammadeva, X. K., Nurmuratova, I., Tulaganova, S., & Jumaniyazova, M. (2022). O'QUVCHILARDAGI KITOBXONLIK MADANIYATI ORQALI ALTRUISTIK MOTIVLARNI RIVOJLANTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 1284-1288.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING GLOBALLASHUV SHAROITIDA JAMIYAT HAYOTIDAGI ROLI

X. K. Muxammadiyeva

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi
kafedrası (PhD) dotsenti
"Tashkent International University"
xalqaro universiteti, "Ijtimoiy fanlar va ta'lim" kafedrası PhD dotsent

R. Rayimova

TII Unversiteti Boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi 3-kurs talabasi

XX-XXI asrga kelib ulkan muammolarni falsafiy jihatdan anglash asosida bashariyat madaniyatidagi g'oyat muhim qadriyatlar to'g'risidagi masalalar o'rta qo'yildi: milliy, diniy va umuminsoniy masalalar; urush yoki tinchlik; yaratish yoki vayron qilish; tabiat ustidan «hukmronlik qilish» yoki odam bilan tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni uyg'unlashtirish mana shunday ulkan muammolardan hisoblanadi.

O'z-o'zini anglashning navbatdagi shakli insonning jamiyatdagi o'z o'rnini, ijtimoiy mavjudot ekanligini, jamiyatning bir a'zosi, jamiyatning konkret bir rivojlanish bosqichi davri muayyan madaniyat, ijtimoiy guruhiga mansub ekanligini tushunishdan iborat.

O'zo'zini anglashning yuqori shakli, bu har bir kishining jamiyat fuqarosi sifatida o'z hatti – harakatlarining mohiyat va mazmunini tushungan holda, jamiyat oldidagi javobgarlik burchi va majburiyatlarini to'liq anglab etib faoliyatini tashkil etish bu faoliyat uchun mas'uliyatlarni his etish o'z faoliyati ustidan o'z nazoratini o'rnatish o'z faoliyatiga baho bera oladigan o'zo'ziga hisob bera oluvchi shaxs ekanligini tushunishdir.

O'z – o'zini anglashning bu shakli konkret individ bilan bog'liq bo'lgan shaklidir. Insonning o'z - o'zini anglashi ijtimoiy munosabatlar orqali shakllanadi va namoyon bo'ladi.

Chunki, har bir kishi o'zini boshqa kishilar bilan, boshqa kishilarni esa o'zi bilan taqqoslaydi, u o'zini boshqalar bilan qiyoslab idrok etadi va shu asosda o'z-o'zini anglaydi.

Milliy o'z-o'zini anglash esa, aslida, har bir millat madaniyati, ma'naviyati milliy qadriyatlari shu millatning o'zligini anglab etish yo'lida xizmat qilishi lozim. Bu esa pirovard oqibatda, jahon sivilizatsiyasining ham tezlashuviga olib keladi. Bugungi kunda amalga oshirilayotgan islohotlar davlat va jamiyat qurilishining barcha sohalarida ijobiy o'zgarishlarga olib kelmoqda.

Mazkur islohotlarning yanada samarali natijalar berishi kelajagimiz bo'lmish yoshlarimizning har tomonlama kamol topishi va zamonaviy madaniyat tendensiyalarida shakllanishi va tarbiya topishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Zotan, yoshlarimizning madaniyatli shaxs sifatida shakllanishi ularning Vatan ravnaqi, yurt taraqqiyoti va xalqi oldidagi mas'uliyatini qanchalik his etishlariga bog'liq. SHu nuqtai nazardan qaraganda, ongli, irodali, mustaqil fikrlovchi, har tomonlama faol, madaniyatli, kelajak taraqqiyot uchun mas'uliyatli yoshlar tarixiy taraqqiyotimizni belgilovchi katta kuchlardan biri ekanligi isbot talab qilmaydigan haqiqatdir.

Rivojlangan ilg'or mamlakatlarida zamonaviy madaniyat kontekstida yoshlarning zamonaviy madaniy qiyofasining shakllanish tendensiyalari va antropologik xususiyatlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada, yoshlar zamonaviy madaniyatini global voqelik sifatida o'rganish, milliy taraqqiyot ko'rsatkichi mezon sifatida ijtimoiy taraqqiyotga ta'siri dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda.

Zamonaviy madaniyatni muhim voqelik sifatida tadqiq etish, jamiyat taraqqiyot indeksleri, ko'rsatkich va mezonlari sifatida sotsiologik, madaniy, iqtisodiy va integrativ qonunlari doirasida anglash, izohlash va samarali, ratsional tashkil etish mexanizmlarini yaratish, ularning inson manfaatlariga ta'sirini o'rganishga oid ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda yurtimizda milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizni saqlab qolish uchun ona tilimizni, tariximizni, adabiyotimiz va san'atimizni etarlicha o'rgatishning optimal yo'llarini topmog'imiz lozim.

Urf-odatlarimiz ham takomillashtirilishi va zamonaviylashtirilishi juda zarur. Ijtimoiy ongda, odamlarning hatti-harakatlarida burilish yuz berishi, yangi ideallar va qadriyatlar qaror topmog'i dardkor.

«Shaxsiy qadriyatlar yoshlarning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, nafosati, go'zalligi, ijtimoiy mavqei, qobiliyati, iste'dodi va intellektual salohiyati bilan bog'liq qadriyatlardir.

Umuman olganda, shaxsiy qadriyatlar deganda shaxsning ijtimoiy faoliyatida zaruriy ehtiyojga aylangan, turmush tarzini yaxshilashga ko'mak beradigan, amaliy faoliyati uchun qadrlil bo'lgan napsa-hodisalap majmui tushuniladi»

Darhaqiqat, shiddat bilan rivojlanayotgan hayotimizda ro'y berayotgan yuksalish jarayonlari o'zini barcha sohalarida namoyon etmoqda.

Binobarin, mustaqillikka erishgan yillarimizning ilk davrida biz o'zimizning milliy o'zligimizni anglash, boy tarixiy-ma'naviy hamda ilmiy merosimizning asl mazmun-mohiyati, mag'zini chaqish va uni ro'yobga chiqarishga intilgan bo'lsak, endilikda xalqimiz jipslanib "milliy tiklanishdan – milliy yuksalish" g'oyasini sobit qadamlilik bilan amalga oshirishga kirishdi.

Bu davrda jamiyatimizda ijtimoiy tafakkurning yuksalish tendensiyasi qaror topishi, unga xos ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatlarining mujassamligi e'tirof etilmoqda. Milliy ruh va umuminsoniy qadriyatlar uyg'un bo'lgan ijtimoiy tafakkur – mamlakatimiz barqaror rivojlanishining o'zan mezon va mustahkam poydevoriga aylanmoqda.

Bugun O'zbekistonda yoshlarning ezgu maqsadlarini hayotga tadbiiq etishlari uchun zarur barcha sharoitlar yaratilmoqda. YOshlar muammolari davlat siyosati darajasida hal etilmoqda. 2017 yil 30 iyunda mamlakatimiz yoshlari hayotida yangi sahifa ochildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil etildi, uning asosiy faoliyati yoshlarning barcha tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va amalga oshirishga qaratildi.

Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularda ijodkorlik, kreativlik qobiliyatlarini yanada rivojlantirish maqsadida qator yangi loyihalar ishlab chiqilmoqda.

Yoshlarni yuksak axloq va intizomli qilib tarbiyalash, ularning sifatli ta'lim olishi va vatanparvarlik ruhida voyaga etishi mamlakat iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotining kaliti hisoblanadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlik va muvaffaqiyat asosidir.

Yoshlarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, ularni ijtimoiy va ijodiy faollikka undashda milliy-umuminsoniy an'analarning ahamiyati, bugungi kunda yoshlar tarbiyasi muammolari deyarli barcha mamlakatlar uchun umumiy masaladir.

Yoshlar tarbiyasi mavzusi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasida shunday dedi: "Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda.

Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga etishi bilan bog'liq.

Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olish. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz.

O‘zbek xalqining asriy an‘analari, jumladan, tarbiya sohasidagi an‘analari ajdodlarimizning tabarruk qadriyatlari bilan bog‘liq. YOshi kattalarga salom berish, ularni hurmat qilish, yoshi kichiklar va kuchsizlarni avaylash, ilm olish va kasb o‘rganishga da‘vat, halol mehnat qilishga chaqirish, qo‘shnilar bilan xushmuomala bo‘lish kabi an‘analar o‘zbeklar oilalarida, ularning dinga munosabatlaridan qat‘iy nazar, yoshlarga singdirib kelingan.

Afsuski, ilg‘or qarashli, o‘qimishli, odobli va kelajagini bugundan, yoshlik chog‘idan qurayotgan yoshlar bilan bir qatorda, ishyoqmas, qo‘pol, takasaltang, savodsiz va gumroh o‘spirin yoshlar ham uchrab turibdi.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, bunday yoshlar ham dunyoviy, ham diniy savodsiz bo‘lib, ularning tarbiyasiga oilalarida kam e‘tibor berilgan, asosan, moddiy ta‘minlab qo‘yish bilan cheklanilgan.

Yoshlar tarbiyasida ma‘rifat va madaniyatning muhim o‘rnini e‘tiborga olib, O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M.Mirziyoyev 2017-2018-yillarda qator g‘oyalar va tashabbuslarni ilgari surdi.

Buyuk ajdodlarimizning bebaho ilmiy-ma‘rifiy meroslarini o‘rganishdan tashqari, ushbu muassasalarning asosiy vazifasi yoshlarni buyuk va shonli o‘tmishga hurmat hamda iftixor bilan qarash, ulug‘ ajdodlarga munosib avlod bo‘lishga, ilm va ma‘rifat olishga intilish ruhida tarbiyalashdan iborat.

Yoshlar va jamiyatning turli yoshdagi boshqa a‘zolarining ma‘rifiy-madaniy tarbiyasida tabarruk qadriyatlarimiz imkoniyatlari, buyuk ma‘naviy-ma‘rifiy merosimizdan foydalanish jarayonida

Din ishlari bo‘yicha qo‘mita, O‘zbekiston musulmonlari idorasi, yoshlar, xotin-qizlar va boshqa jamoatchilik tashkilotlari faoliyat olib bormoqdalar.

Umid qilamizki, barcha sa‘y-harakatlar o‘zining ijobiy natijalarini, albatta beradi. YOshlar tarbiyasiga barcha mas‘ul hamkasblarimizni, yoshlarimizning o‘zlarini dinimiz tarixi, milliy-diniy va madaniy an‘analarimizni chuqurroq o‘rganish, ulardan ma‘rifiy-tarbiyaviy maqsadlarda faolroq foydalanishni taklif qilgan bo‘lardim.

Bugun yoshlar hayoti va kamoloti bilan bog‘liq muammolar barchada birdek mas‘ullik hissini oshirish, o‘z oldiga yangi maqsad va rejalarni belgilab olishda muhim omillardan biriga huquqiy demokratik davlat, fuqarolik jamiyati barpo etishda qonun va adolat ustuvorligini ta‘minlash eng muhim vazifa bo‘lib qolayotganini ta‘kidladi.

Adolat umuminsoniy qadriyatlar tizimida o‘ziga xos o‘rin egallagan konsepsiya sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Ko‘rinadiki, yoshlar dunyoqarashida milliy-ma‘naviy qadriyatlarga tayanish, uning talqini va jamiyatimizda iqtisodiy-siyosiy islohotlarni amalga oshirishda tutgan o‘rni bugungi muhim muammolar jumlasidandir. Jamiyat ma‘naviy hayotida milliy qadriyatga munosabat muammolari quyidagi omillarga bog‘liq deb aytish mumkinki, birinchidan, mustaqillik ulug‘ ne‘mat va qadriyat ekanligini chuqur idrok etgan holda, umummaqsad yulida yoshlar o‘zlarini ozod shaxs va erkin fuqaro sifatida jamiyat oldidagi o‘z mas‘uliyatini chuqur anglab, faollik ko‘rsatishi har birlarining qalb amriga aylanishi lozim.

Ikkinchidan, jamiyatni erkinlashtirish va ma‘naviyat demokratiya hamda yoshlar dunyoqarashida milliy-ma‘naviy qadriyatlarga tayanish bilan ham uzviy bog‘liq. Mamlakat, xalq, millatning buguni va kelajagiga daxldor bo‘lgan qadriyatlar masalasida o‘z fikrini ochiq va erkin bildirish ayrim salbiy holatlarning oldini oladi.

Eng muhimi, fikrni erkin aytish muhim. YOshlar fikriga hurmat bilan qarash, o‘zgalar fikri bilan hisoblashish va unga tayanish orqali milliy ma‘naviy qadriyatlarni tiklash bilan maqsadlar amalga oshib boradi. Uchinchidan, demokratik jamiyatda milliy-ma‘naviy qadriyatlarni tiklashga fikrni erkin bildirishga ehtiyoj ortadi.

Muammolarni hal etish va qadriyatlar bilan bog‘liq haqiqatni bilishga sharoit paydo bo‘ladi.

Fikrlar xilma-xilligi, munozara madaniyati shakllanadi. Faqat o‘z fikrini o‘tkazish, o‘zgalar fikrini bo‘g‘ib qo‘yish hollarining oldi olinadi.

To‘rtinchidan, milliy ma‘naviy qadriyatlarning tiklanishi tufayli yoshlar o‘z erkinligi, ozodligi va mustaqilligini qadrlaydigan, unga hurmat bilan qaraydigan, shu tuyg‘uga ko‘proq ehtiyoj sezadigan bo‘lib boradi. Madaniy merosga nisbatan befarqlik va loqaydlik kabi ayrim illatlar barham topadi.

Beshinchidan, bugun yoshlarga e‘tibor, ularga imtiyoz shakllari ishlab chiqildi, yoshlarga ibrat bo‘lishga noloyiq ayrim shaxslar faoliyatida uchraydigan, qadriyatlarimizga to‘g‘ri kelmaydigan salbiy xususiyatlarga barham berish imkoniyati tug‘iladi.

Oltinchidan, mustaqil mamlakatda har bir yoshning qaysi sohada ishlashidan qat‘iy nazar, avvalo, ozod va erkin shaxs, inson sifatida o‘zligini anglamog‘i zarur ekanligini ko‘rsatadi. O‘zlikni anglash esa ma‘naviy qadriyatlarni chuqur o‘rganish, asrab-avvaylab rivojlantirish orqali amalga oshadi.

Zero, yoshlar haqiqiy ozodlikni, erkinlikni qalban his va idrok etmasdan erkin hamda ozod fuqaro sifatida faoliyat ko‘rsatish qiyin.

Mustaqil O‘zbekistonning kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari taraqqiyot davrida, asriy ma‘naviy merosimiz, milliy qadriyatlarimiz, buyuk ajdodlarimizning tarixiy tajribalaridan to‘g‘ri foydalanib, ularning ibratli ishlaridan saboq olish mamlakatimizda fuqarolik jamiyati qurilishi vazifalarini amalga oshirishga, mamlakatning ma‘nan yuksalishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2023 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida 2023 yil 11 sentyabr PF-158-son Farmoni.lex.uz/ru/docs/-6600413.
3. Mirziyoyev.Sh.M Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.-T.: O‘zbekiston, 2016-yil.
4. Yusupov A. Yoshlar siyosati: nazariy va amaliy masalalar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 245 b.
5. Ergashev I. Yoshlar siyosati va zamonaviy tendensiyalar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 180 b.
6. Abdullaev B. Yoshlar bandligi: muammolar va yechimlar // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – №2. – B. 45-52.
7. Yunusov L. Yoshlarni davlat boshqaruvida ishtirokini ta‘minlash mexanizmlari // Jamiyat va boshqaruv. – 2022. – №1. – B. 112-120.
8. Muxammadeva, X. K O‘quvchilardagi kitobxonlik madaniyati orqali altruistik motivlarni rivojlantirish. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 1284-1288.
9. Rajabova N. K. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tadqiqotchilik faoliyatini takomillashtirishga ta‘sir etuvchi omillar //barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 4. – S. 349-352.
10. Muhammadiyeva, X. K., & Ergasheva, G. Z. (2021). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish metodikasi. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 1(2), 10-14.
11. Muxammadeva, X. K., Nurmuratova, I., Tulaganova, S., & Jumaniyazova, M. (2022). O‘QUVCHILARDAGI KITOBXONLIK MADANIYATI ORQALI ALTRUISTIK MOTIVLARNI RIVOJLANTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 1284-1288

**BOSHLANG‘ICH SINIF “TARBIYA” DARSLARIDA SUN‘IY INTELLEKT VA
RAQAMLI VOSITALARDAN FOYDALANISHNING TARBIYAVIY
IMKONIYATLARI**

Tursunova Malika Baxtiyor qizi

Nizomiy nomidagi O‘zMPU Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi
kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD
tursunovamalika054@gmail.com

Ismoilova Sadoqat Xamza qizi

Nizomiy nomidagi O‘zMPU Maktabgacha va boshlang‘ich
ta‘lim fakulteti Boshlang‘ich ta‘lim yunalishi
4-kurs talabasi
Ismoilovasadoqat1404@gmail.com

Bugungi kunning “Alfa avlodi” axborot texnologiyalari qurshovida o‘smoqda. Zamonaviy pedagogikada tarbiya tushunchasi faqat axloqiy o‘g‘itlar berish bilan cheklanmaydi; bu jarayon o‘quvchida axborot filtrini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Sun‘iy intellekt vositalari o‘quvchiga ma‘lumotlarni saralashni o‘rgatishda laboratoriya vazifasini o‘taydi. Masalan, dars davomida neyrotarmoqlar yaratgan noto‘g‘ri (feyk) axloqiy xulosalarni tahlil qilish orqali bolalarda tanqidiy tafakkur (critical thinking) rivojlanadi. Bu esa ularni kelajakda internetdagi zararli g‘oyalardan himoya qiluvchi “ma‘naviy immunitet”ning asosi bo‘lib xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinf davri bolada axloqiy tushunchalar ilk bor tizimlashadigan, “yaxshi” va “yomon” o‘rtasidagi chegara shakllanadigan eng muhim bosqichdir. Bugungi kunda sun‘iy intellekt (SI) faqatgina matematika yoki informatika darslari uchun emas, balki “Tarbiya” fanida insoniy fazilatlarini tushuntirishning kreativ quroliga aylanmoqda. SI algoritmlari yordamida yaratilgan personajlar va interaktiv stsenariylar bolalarga mavhum axloqiy qoidalarni jonli, hayotiy misollar orqali yetkazib beradi.

Interaktiv stsenariylar va axloqiy tanlov simulyatsiyasi, Tarbiya darslarida SI imkoniyatlaridan foydalanishning eng samarali usuli — bu dinamik stsenariylardir. Maxsus dasturlar bolaga turli hayotiy vaziyatlarni taklif etadi. Bola qabul qilgan qarorga qarab, SI voqealar rivojini o‘zgartiradi. Bu usul bolada tanqidiy fikrlashni va o‘z xatti-harakati uchun javobgarlikni his qilishni o‘rgatadi. Bu yerda texnologiya shunchaki o‘yin emas, balki axloqiy laboratoriya vazifasini o‘taydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun o‘yin — asosiy o‘rganish vositasidir. Tarbiya darslarida gamifikatsiya (o‘yinlashtirish) elementlarini qo‘llash, ya‘ni axloqiy topshiriqlarni bajarish evaziga raqamli nishonlar yoki ballar berish tizimi bolaning ijtimoiy faolligini oshiradi. Masalan, "Kunning eng odobli o‘quvchisi" raqamli reytingini yuritish bolalar o‘rtasida sog‘lom ma‘naviy raqobatni yuzaga keltira oladi. Sun‘iy intellekt esa ushbu ballarni xolis hisoblab, bolaning ijobiy xatti-harakatlarini rag

Milliy qadriyatlar va zamonaviy talqin uyg‘unligi. Raqamli vositalar milliy qadriyatlarimizni bolalarga zamonaviy tilda yetkazishga yordam beradi. SI yordamida “tirilgan” buyuk allomalarimiz obrazlari o‘quvchi bilan muloqotga kirishishi mumkin. Bu o‘quvchida tariximizga nisbatan faxr tuyg‘usini uyg‘otadi. Multimedia vositalari orqali xalq ertaklari va dostonlaridagi qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish bolaning hissiyotlariga kuchli ta‘sir o‘tkazadi. Bunday yondashuv “Tarbiya” darsini quruq nasihatgo‘ylikdan jonli muloqot maydoniga aylantiradi.

Raqamli etika va xavfsizlik madaniyatini shakllantirish. Tarbiya darslarida raqamli vositalardan foydalanish orqali o‘qituvchi bolada kiber-etikani shakllantiradi. Internetda odob-axloq qoidalariga rioya qilish, bironing shaxsiy ma‘lumotlarini hurmat qilish ko‘nikmalari SI tizimlari bilan ishlash jarayonida o‘z-o‘zidan o‘zlashtiriladi. Bola texnologiyadan faqat ko‘ngilochar vosita sifatida emas, balki shaxsiy rivojlanish instrumenti sifatida foydalanishni o‘rganadi.

Shaxsiy taklifim: Men kelajakda “tarbiya” darsliklaridagi har bir mavzu uchun QR - kodlar orqali kiriladigan, mavzuga doir audio ertaklar ,tarbiyaviy videoroliklar va SI - o‘yinlar bazasini yaratishni taklif qilaman.

Mazkur mavzu ustida olib borgan izlanishlarim va shaxsiy pedagogik tajribam shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun raqamli vosita faqatgina texnik uskuna emas, balki dunyoni anglashning yangicha usulidir. Mening fikrimcha, o‘qituvchi darsda sun‘iy intellekt imkoniyatlaridan to‘g‘ri foydalanish orqali bolaning nafaqat bilimini, balki uning emotsional reaksiyalarini ham ijobiy tomonga yo‘naltira oladi. Bu esa sinfdagi ma‘naviy muhitni sog‘lomshtirishga va har bir o‘quvchining ichki salohiyatini ochishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar tarbiyada o‘qituvchining o‘rnini bosmaydi, balki uning eng yaqin ko‘makchisiga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda. Boshlang‘ich sinf “Tarbiya”darslarida sun‘iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanish zamonaviy pedagogikaning hayotiy zaruratidir. Ushbu texnologiyalar an‘anaviy ta‘limdagi “nasihatgo‘ylik” uslubidan voz kechib, bolani faol ishtirokchiga, axloqiy qarorlar qabul qiluvchi shaxsga aylantirish imkonini beradi. Raqamli vositalar milliy qadriyatlarimizning “eskirmasligi” haqidagi tushunchani mustahkamlaydi va uni raqamli asrning har qanday ma‘naviy tahdidlariga chidamli bo‘lgan shaxs sifatida shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”. 2019.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
3. To‘rayeva O.M. “Boshlang‘ich sinfdagi ma‘naviy fazilatlarini shakllantirishda raqamli texnologiyalar”. 2023.
4. UNESCO. “Artificial Intelligence in Education”. – Paris, 2019.
5. Xalq ta‘limi vazirligi. “Tarbiya” fani bo‘yicha o‘qituvchi kitobi (1-4-sinflar). – Toshkent, 2023.

YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING FAOL ISHTIROKINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Tursunova Malika Baxtiyor qizi

Nizomiy nomidagi O‘zMPUBoshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi
kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD
tursunovamalika054@gmail.com

Abdilhamidova Madina

O‘zMPU Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi
abdilhamidovamadina243@gmail.com

Globalashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biriga aylandi. XXI asrda davlatlarning raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan yosh avlodning bilim va ko‘nikmalariga, ayniqsa raqamli kompetensiyalariga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan yoshlar siyosati nafaqat ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash vositasi, balki innovatsion rivojlanishning strategik instrumenti sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston sharoitida yoshlar aholining katta qismini tashkil etadi. Bu esa davlat siyosatida yoshlar masalasiga ustuvor yo‘nalish sifatida qarashni taqozo etadi. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish jarayonida yoshlarning faol ishtirokini ta‘minlash esa iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy barqarorlik va innovatsion taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi⁵¹.

---

⁵¹ Castells, M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Blackwell Publishing, 2010. 597 p.

Yoshlar siyosati davlatning yosh avlodni qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy faolligini oshirish hamda intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar majmuasidir. Zamonaviy yondashuvlarda yoshlar siyosati paternalistik modeldan hamkorlik modeliga o'tmoqda. Bu modelda yoshlar faqat yordam oluvchi emas, balki qaror qabul qilish jarayonining faol subyekti sifatida ishtirok etadi.

Raqamli jamiyat sharoitida yoshlar siyosatining asosiy vazifalaridan biri raqamli tenglikni ta'minlash, ya'ni barcha yoshlar uchun internet, axborot resurslari va zamonaviy texnologiyalarga teng kirish imkoniyatini yaratishdir⁵².

Yoshlarning raqamli texnologiyalardagi faol ishtiroki bir nechta asosiy omillarga bog'liq. Birinchidan, raqamli savodxonlik darajasi. Raqamli savodxonlik nafaqat kompyuterdan foydalanish, balki ma'lumotlarni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, kiberxavfsizlik qoidalariga rioya qilish va raqamli kontent yaratish ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi. Ikkinchidan, ta'lim tizimining moslashuvchanligi. STEAM yo'nalishidagi ta'lim, dasturlash, robototexnika, sun'iy intellekt asoslarini o'rgatish yoshlarning texnologik kompetensiyalarini mustahkamlaydi. Uchinchidan, innovatsion infratuzilma. IT-parklar, startap inkubatorlar, akselerator dasturlar yoshlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. To'rtinchidan, normativ-huquqiy baza. Yoshlarning raqamli iqtisodiyotda erkin va xavfsiz faoliyat yuritishi uchun mustahkam qonunchilik asoslari zarur⁵³.

Yoshlarning raqamli texnologiyalardagi ishtirokini rivojlantirish uchun quyidagi mexanizmlarni samarali deb hisoblash mumkin:

Ta'limiy mexanizmlar- maktab va oliy ta'lim muassasalarida raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan fanlar ulushini oshirish, masofaviy ta'lim platformalarini keng joriy etish, ochiq onlayn kurslar orqali bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Institutsional mexanizmlar- yoshlar tashkilotlari va davlat idoralari o'rtasida raqamli platformalar orqali muloqotni kuchaytirish, elektron hukumat tizimlarida yoshlar uchun alohida interaktiv xizmatlar yaratish, grant va subsidiyalar ajratish mexanizmini takomillashtirish lozim.

Iqtisodiy mexanizmlar- raqamli startaplar uchun soliq imtiyozlari, venchur moliyalashtirishni rivojlantirish, frilans faoliyatini qonuniylashtirish va qo'llab-quvvatlash yoshlarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlaydi.

Ijtimoiy-psixologik mexanizmlar- yoshlar orasida innovatsion fikrlashni rivojlantirish, muvaffaqiyatli IT-mutaxassislar tajribasini ommalashtirish, mentorlik tizimini joriy etish ularning motivatsiyasini oshiradi.

Yoshlar – internetdan eng faol foydalanuvchilar: Jahon miqyosida 15–24 yoshdagi yoshlarning 75 – 82 % internetdan foydalanadi, bu boshqa yosh guruhlaridan ancha yuqori .

EU mamlakatlarida yoshlarning raqamli faolligi juda yuqori: 16 – 29 yoshli yoshlarda 96 – 97 % kunlik internetdan foydalanadi, bunda ijtimoiy tarmoqlar eng ko'p ishlatiladi .

Axborotni tanqidiy tekshirish past: Internetdan foydalanish yuqori bo'lsa ham, faqat 36 % yoshlar onlayn topgan ma'lumotni bir necha manbadan tekshiradi.

Raqamli kirish kengaymoqda: Dunyo bo'yicha yoshlarning 79 % ijtimoiy va raqamli muhitda qatnashmoqda, bu raqam raqamli faollikning global tendensiyasini ko'rsatadi .

Yoshlar raqamli qurilmalarga juda bog'liq: OECD ma'lumotlariga ko'ra, 15 yoshli bolalarning 98 % smartfonga ega va ko'pchiligi haftasiga 30+ soat raqamli qurilmalardan foydalanadi

---

⁵² Brynjolfsson, E., McAfee, A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W.W. Norton & Company, 2014. 306 p.

⁵³ Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, 2016. 192 p.

Statistik ko'rsatkichlar jadvali (Yoshlar va raqamli texnologiyalar)⁵⁴

№	Statistik ko'rsatkich	Ma'lumot manbai / Izoh
1	Global yoshlar internetdan foydalanish darajasi: 75 % yoshlar (15-24 yosh) internetdan foydalanadi, bu boshqa yosh toifalaridan 10 % yuqori	Butunjahon aholisining raqamli ulushi, 2022 data
2	Global internet foydalanish umumiy ko'rsatkich: 82 % 15-24 yoshlar internetdan foydalanadi	ITU statistikasi
3	EU (Evropa Ittifoqi) yoshlar internetdan kundalik foydalanish: 97 % (16-29 yosh)	Eurostat, 2024 data
4	EU yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda faolligi: 88 % – onlayn profillar yaratish yoki post qilish	Eurostat, 2024 data
5	EU yoshlar internetdan kundalik foydalanish (2022): 96 %	Eurostat, 2022 data
6	EU yoshlar axborotni onlayn tekshirish darajasi: 36 % kontentni tekshiradi	Eurostat, 2023 data
7	Global yoshlar raqamli ulushi: 79 % yoshlar onlayn	ITU digital inclusion background
8	UNICEF global raqamli yoshlar farqi: yoshlar internetdan foydalanish boshqalaridan yuqori	UNICEF tahlili
9	<i>OECD statistikalarida 15-yoshli bolalarning 98 % smartfonga ega*</i> va ko'pchiligi haftada ≥ 30 soat raqamli qurilmadan foydalanadi	OECD tahlili

Yoshlarning raqamli makondagi faolligi bilan bir qatorda kiberxavfsizlik muammolari ham dolzarbdir. Soxta axborot, kiberjinoyatchilik, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi masalalari alohida e'tibor talab qiladi. Shu sababli yoshlar siyosatida raqamli madaniyat va axborot xavfsizligi bo'yicha tizimli targ'ibot ishlarini olib borish zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yoshlar siyosati va raqamli texnologiyalar o'zaro uzviy bog'liq yo'nalishlardir. Raqamli transformatsiya jarayonida yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash davlatning innovatsion rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Yoshlarning raqamli savodxonligini oshirish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, startup ekotizimini rivojlantirish, elektron hukumat imkoniyatlarini kengaytirish va kiberxavfsizlikni ta'minlash orqali ularning jamiyat hayotidagi faolligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Kelgusida yoshlar siyosatini raqamli platformalar bilan integratsiyalashgan holda amalga oshirish, sun'iy intellekt va yangi texnologiyalar asosida innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash barqaror taraqqiyotning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. 2016 yil 14 sentabr. O'RQ-406-son. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2016, №37, 426-modda.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. 2020 yil 5 oktyabr. PF-6079-son. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020.
3. Castells, M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Blackwell Publishing, 2010. 597 p.
4. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, 2016. 192 p.

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. 2020 yil 5 oktyabr. PF-6079-son. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020.

5. Brynjolfsson, E., McAfee, A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W.W. Norton & Company, 2014. 306 p.
6. Castells, M. Communication Power. Oxford: Oxford University Press, 2009. 571 p.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI SHAKL VA VOSITALARI

Tursunova Malika Baxtiyor qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston
milliy pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim
pedagogikasi kafedrası” katta o‘qituvchisi, PhD

Aminova Oltinay Davranbek qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta‘lim)
1-bosqich magistranti

Zamonaviy ta‘lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida estetik tarbiyani samarali tashkil etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning estetik idrokini faollashtirish, badiiy tafakkurini rivojlantirish hamda ijodiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishini oshirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

AKT asosidagi virtual muzey sayohatlari o‘quvchilarga jahon san‘ati namunalari masofadan turib idrok etish imkonini yaratadi. Bu jarayon san‘at asarlarini tahlil qilish, ularning estetik qiymatini anglash va madaniy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. 3D modellar orqali san‘at asarlari va me‘moriy obidalarini uch o‘lchamli formatda kuzatish esa makon, shakl va kompozitsiya haqidagi estetik tasavvurlarni chuqurlashtiradi.

Shuningdek, interaktiv dasturlar o‘quvchilarning estetik faoliyatga faol jalb etilishiga imkon yaratib, mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Raqamli hikoyalar (digital storytelling) texnologiyasi vizual, audio va matniy elementlarni uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilarda ranglar uyg‘unligi, ritm, tovush va kompozitsiya bo‘yicha estetik tanlovlar qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Natijada estetik tafakkur integrativ va tizimli rivojlanadi.

Estetik tarbiyada milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuv

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida estetik madaniyatni shakllantirishda milliy-madaniy merosga tayangan holda ish olib borish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Milliy qadriyatlar estetik tarbiyaning mazmuniy asosini tashkil etib, o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, badiiy did va estetik qarashlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Xususan, xalq og‘zaki ijodi (ertaklar, qo‘shiqlar, baytlar) orqali o‘quvchilar milliy estetik tafakkur namunalari bilan tanishadilar. Milliy hunarmandchilik turlari – kashtachilik, kulolchilik, zargarlik, to‘qimachilik o‘quvchilarda mehnat estetikasi va badiiy didni rivojlantiradi. Milliy naqsh va bezaklardan tasviriy san‘at darslarida foydalanish ranglar uyg‘unligi va kompozitsion tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, an‘anaviy musiqa va raqslar bilan tanishish o‘quvchilarning musiqiy-estetik sezgirligini oshiradi, milliy san‘atga nisbatan barqaror qiziqish va hurmatni shakllantiradi.

O‘quv jarayonini estetik jihatdan samarali tashkil etish. Boshlang‘ich sinflarda estetik tarbiyaning samaradorligi o‘quv jarayonini to‘g‘ri tashkil etishga bevosita bog‘liq. Dars jarayonida o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim hisoblanadi. Jumladan, kichik yoshdagi o‘quvchilarning diqqatini uzoq vaqt davomida barqaror saqlab bo‘lmasligi, faoliyat turlarini o‘z vaqtida almashtirib borish zarurati e‘tiborga olinishi lozim.

Murakkab qo‘shiq va raqs elementlarini bir necha bosqichda o‘rganish, musiqiy-ritmik harakatlardan so‘ng darhol vokal mashg‘ulotlarga o‘tmaslik estetik ta‘lim samaradorligini oshiradi. Dars jarayonida ijobiy emotsional muhit yaratish o‘quvchilarning estetik faolligini oshiruvchi muhim omil bo‘lib, bu ularning ijodiy faolligini rag‘batlantiradi.

Ta'lim muhitini estetik jihatdan boyitish. Maktab va sinf xonalarining estetik jihatdan to'g'ri bezatilishi estetik tarbiyaning samarali amalga oshirilishida muhim didaktik omil hisoblanadi. Estetik jihatdan boy muhit "jim tarbiyachi" vazifasini bajarib, o'quvchilarda tartib, uyg'unlik va go'zallikka intilish hissini shakllantiradi. Tabiiy elementlar, badiiy ko'rgazmalar va vizual uyg'unlik estetik sezgirlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Boshlang'ich sinflarda estetik tarbiyani shakllantirish murakkab va ko'p qirrali pedagogik jarayon bo'lib, u zamonaviy pedagogik texnologiyalar, milliy qadriyatlar va ilg'or pedagogik tajribaning uyg'unligini talab etadi. Tadqiqot natijalari estetik madaniyatni shakllantirishda tizimli, izchil va individual yondashuv muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Estetik tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi, nazariya va amaliyot birligi, hamda yosh xususiyatlarini hisobga olish tamoyillari asosiy metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida go'zallikni anglash, qadrlash va yaratishga bo'lgan barqaror ehtiyojni shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zunnunov A. Boshlang'ich sinflarda estetik madaniyatning shakl uslub tamoyillari // International scientific journal «MODERN SCIENCE AND RESEARCH». - 2025. - Vol. 4. - Issue 1. - P. 234-237.
2. Kuttibekova N. Art-pedagogik texnologiyalar vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik tarbiyalash // Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti ilmiy jurnali. - <https://jdpu.uz>
3. Yaqubova D.X. Innovative Forms of Aesthetic Culture Formation in Primary School Students // American Journal of Science on Integration and Human Development. - 2025. - Vol. 3. - Issue 4. - P. 15-17.
4. Maktab yoshidagi bolalarni badiiy-estetik tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti muammolariga munosabatni shakllantirish // Cyberleninka. - 2026. - <https://cyberleninka.ru>
5. 1-4-sinfda estetik tarbiyani shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari // Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities. - 2022. - P. 183-184.
6. Estetik tarbiya metodikasi: o'quv qo'llanma. -Buxoro: BuxDU, 2023.135 p.
7. Karimov A. Estetik madaniyat va uning shakllanish tamoyillari // Pedagogika fanlari. - 2018. - № 3. - S. 45-52.
8. Nemensky B.M. Esteticheskoe vospitanie v nachalnoy shkole: integrativnyy podkhod // Nachalnaya shkola. - 2015. - № 12. - S. 15-20.
9. Suxomlinskiy V.A. O vospitanii cheloveka. - M.: Prosveshchenie, 1985. - 456 s.
10. Qodirov A. Milliy an'analar asosida estetik madaniyatni shakllantirish // O'zbekiston pedagogika jurnali. - 2021. - № 2. - S. 78-85.

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINI O'QITISHDA VARIATIV

PEDAGOGIK YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH

Baltamuratova Aksungul Perdebaevna

Nizomiy nomidagi O'zMPU, Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrasida katta o'qituvchisi, PhD

Yangiboyeva Gulsevar

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi

O'qitishning zamonaviy variativ tizimlarining tasnifiga o'tishda, ularni yaxlit pedagogik jarayonning muhim hususiyatlaridan kelib chiqib ko'rib chiqishga muvofiq ko'rinadi. "Pedagogik jarayon ta'lim va tarbiyaning birligi va o'zaro bog'liqligidagi yaxlit ta'lim-tarbiyaviy jarayon bo'lib, uning subektlarning birgalikdagi faoliyati, hamkorligi va birgalikda yaratilishi bilan tavsiflanadi, o'quvchining har tomonlama rivojlanishi va o'z-o'zini anglashga yordam beradi. U pedagogik tizimlar sharoitida ta'lim va tarbiya maqsadlarini amalga oshiradigan jarayon bo'lib, bunda tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilar uyushgan holda o'zaro hamkorlik qiladi. Ta'lim

o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.

Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Bugungi kunda ta'limda **«Aqliy hujum»**, **«Fikrlar hujumi»**, **«Tarmoqlar» metodi**, **«Sinkveyn»**, **«BBB»**, **«Beshinchisi ortiqcha»**, **«6x6x6»**, **«Bahs-munozara»**, **«Rolli o'yin»**, **FSMU**, **«Kichik guruhlarda ishlash»**, **«Yumaloqlangan qor»**, **«Zigzag»**, **«Oxirgi so'zni men aytay»** kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanmoqda.

Dars mashg'ulotlarida o'yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O'yin-topshiriqlarning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o'quvchilarining o'yin-topshiriqlarni bajarishga o'rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak.

Ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rin egallaydi. Millatning turmush tarzi, madaniy yaratuvchanligi uning boy tarixiy merosi asosida o'rganiladi.

Bugungi kun o'qituvchidan ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, tajribalarimiz asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash orqali ta'lim-tarbiya berish yo'llariga doir fikrlarimizni bayon etamiz. O'ylaymizki, u o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda hamkasblarimizga amaliy yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarni o'z yo'nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirishdek mas'uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko'makchilardan biriga aylanadi. Quyida sinflar kesimida ayrim mavzular asosida o'qitishning zamonaviy usullarini tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar beramiz. Siz undan ijodiy yondashgan holda foydalanasiz va birinchi prezidentimizning: **«Har qarichi muqaddas bo'lgan ona yerimizga nisbatan farzandlarimizda g'urur va iftixor, sadoqat tuyg'ularini uyg'otish**

uchun biz bugun nima qilyapmiz, degan savolga javob izlab ko‘raylik»[1], - degan fikrlariga javoban ta'lim va tarbiya berishning zamonaviy usullarini tatbiq etish orqali ko‘zlangan maqsadga erishishga o‘z hissangizni qo‘shasiz degan umiddamiz.

«Beshinchisi (oltinchisi, yettinchisi ...) ortiqcha» metodi

O‘quvchilar mantiqiy tafakkur yuritish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlarida ushbu metod alohida ahamiyatga ega. Uni qo‘llashda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

• **O‘rganilayotgan mavzu mohiyatini ochib berishga xizmat qiluvchi tushunchalar tizimini shakllantirish;**

• **hosil bo‘lgan tizimdan mavzuga taalluqli bo‘lgan to‘rtta (beshta, oltita, ...) va taalluqli bo‘lmagan bitta tushunchaning o‘rin olishiga erishish;**

• **o‘quvchilarga mavzuga taalluqli bo‘lmagan tushunchani aniqlash va uni tizimdan chiqarish vazifasini topshirish;**

• **o‘quvchilarni o‘z harakatlari mohiyatini sharhlashga undash (mavzuni mustahkamlash maqsadida o‘quvchilardan tizimda saqlanib qolgan tushunchalarga ham izoh berib o‘tishlari hamda ular o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni asoslashlarini talab etish lozim).**

Mazkur metod o‘quvchilardan o‘rganilayotgan mavzu (yoki bo‘lim, bob) yuzasidan tahliliy mulohaza yuritish, shuningdek, eng muhim tayanch tushunchalarni ifodalay olishni talab etadi.

Metodni qo‘llashda quyidagi harakatlar tashkil etiladi:

• **o‘qituvchi o‘zaro teng nisbatda mavzuga (bo‘lim, bob) oid va oid bo‘lmagan asosiy tushunchalar tizimini yaratadi;**

• **o‘quvchilar mavzuga (bo‘lim, bob) oid va oid bo‘lmagan asosiy tushunchalarni aniqlaydilar va daxldor bo‘lmagan asosiy tushunchalarni tizimdan chiqaradilar;**

• **o‘quvchilar o‘z harakatlarining mohiyatini izohlaydilar.**

Boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlar va ta'limiy o‘yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o‘rganganlarini hayot bilan bog‘lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O‘qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg‘or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi.

Bizningcha, ta'limiy o‘yinlarga qo‘yiladigan asosiy talablar quyidagilardan iborat:

1. Ta'limiy o‘yinlar o‘quvchilar yoshiga mos bo‘lishi kerak;
2. O‘yinlar o‘tilayotgan mavzu mazmun-mohiyatiga mutanosib bo‘lishi lozim;
3. Ta'limiy o‘yinlarni o‘tkazish vaqti aniq belgilanishi shart;
4. Ta'limiy o‘yinlar ham ta'limiy, ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lishi kerak;
5. Ta'limiy o‘yinlarning o‘tkazilish maqsadi, ahamiyati belgilanishi lozim.

Yuqoridagi talablarga amal qilingandagina dars samaradorligi ortadi va zamonaviy texnologiyalar ta'lim samaradorligiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Винокурова, Н.К. Развитие творческих способностей учащихся. – М: Педагогический поиск, 1999. – 95 с.

2. Креативный ребенок: Диагностика и развитие творческих способностей. – М.: Высшая школа, 2004. – 416 с.

3. Кудрявцев, В.Т. Диагностика общих творческих способностей дошкольника // Развивающее образование в системе дошкольного воспитания: Сборник статей. – Дубна, 1995. – С. 126-148.

4. Леонтьев, А.Н. О формировании способностей // Вопросы психологии. – 1960. – № 1. – С. 34-38.

5. Матюшкин, А.М. Развитие творческой активности школьников. – М.: Педагогика, 2011. – 155 с.

6. Балтамуратова А.П. Развитие творческой деятельности будущих педагогов начального образования в контексте развивающего обучения Нукус давлат педагогика институти “**Fan va jamiyat**” **ilmiy-uslubiy jurnali 4-son/ 45-47 бетлар, Нукус 2022**

7. **Baltamuratova A.P.** Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy tayyorlash jarayonida ijodiy faoliyatini takomillashtirish samaradorligi TDPU “Ilmiy axborotlari” jurnali 11-son 2022

8. **Baltamuratova A.P.** Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ijodiy faoliyatining mazmuni va tuzilishi M.Ulug‘bek nomidagi UzMU “UzMU xabarlari” ilmiy jurnali, 1/1 2023 ISSN 2181-7324

9. **Baltamuratova A.P.** Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchi faoliyatida pedagogik va ijodiy qobiliyat. Impact Factor: 9.2 ISSN-L: 2544-980X. Miasto Przyszłości Kielce 2022 <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/822/76>

10. **Baltamuratova A.P.** Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirish. Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations, (2022, November 28) Prague, Czech. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7370316>

11. **Baltamuratova A.P.** Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda pedagogik muloqotning o‘ziga xos xususiyatlari va funksiyalari. «Zamonaviy dunyoda Innovation Tadqiqotlar, Nazariya Va Amaliyot» Nomli Ilmiy, Respublika Onlayn Konferensiya, Attribution 4.0 International (2022). 1(27), 138–148. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7376276>

12. **Baltamuratova A.P.** Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish «XXI asr ko‘nikmalarini ommalashtirishda talabalarning roli» Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya I-qism. Jizzax shahri 18 noyabr 2022 yil.

Baltamuratova A.P. & Raxmatova R.D. (2022). Aniq Va Tabiiy Fanlarni O‘qitish Metodikasini Takomillashtirish Nazariy Bilimlarini Amaliyot Bilan Bog‘lash. Miasto Przyszłości, Impact Factor 9.2. N 29, Pp. 286–289. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/775>

IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN LANGUAGE LEARNING SKILLS

Xakimova Munira Xabibullayevna
Tashkent University for Applied Sciences,
senior teacher and scientific supervisor,
munirakhakimova2575@gmail.com
Mukhayyo Turdiyeva-graduater of
Tashkent University for Applied Sciences,
history and philology faculty,
Mukhayyoturdiyeva@gmail.com

The rapid development of technology has transformed many aspects of human life, including education. In the field of language teaching, Information and Communication Technology (ICT) has introduced innovative, speaking, reading, and writing. Traditional teaching methods often limit student interaction and exposure to authentic materials. ICT tools, however, provide multimedia resources, real-time communication, and access to global information, which significantly contribute to language development. This study aims to analyze the effectiveness of ICT tools in teaching language skills and to explore their advantages and challenges in educational settings.

The integration of ICT in language education has been widely discussed by scholars. Warschauer (1996) emphasized that technology enhances communicative competence through

computer-mediated communication.⁵⁵The three primary areas of Warschauer's contributions to applied linguistics are computer-assisted language learning (CALL), literacy, and equity and social inclusion of culturally and linguistically diverse people using technology.

Chapelle (2001) highlighted the importance of technology in improving second language acquisition.⁵⁶ Computer technology provides learners with new and varied options for language learning through interactive tasks delivered through CD-ROMs, Web pages, and communications software on the Internet. The relationship between SLA and CALL is the main topic of Chapelle's (2001) article, "Computer-Assisted Language Learning," which identifies eight cognitive characteristics that may influence how students focus during directed language learning tasks. These include altered output, altered interaction, time pressure (or lack thereof), modality, support, surprise, control, and stakes. She adds to these several socio-affective elements that underlie communication willingness as well as other factors to take into account, like learners' cognitive traits, task choices, and practical considerations. These serve as the foundation for a set of six CALL evaluation principles: potential for language acquisition, learner fit, authenticity, positive impact, meaning focus, and usefulness.

Studies by Blake (2013) show that online learning platforms enhance students' speaking and listening skills through authentic communication.⁵⁷ Despite decades of emphasis on the issue of speaking skills being neglected in English as a Second Language (ESL) classrooms, not much has improved in recent years. Given our growing reliance on technology, it is thought that authentic videoconferencing—which is now feasible thanks to the advent of numerous videoconferencing platforms—will help ESL students improve their speaking abilities. Recent research confirms that ICT increases student motivation and engagement while providing opportunities for individualized learning (Dudeny & Hockly, 2012).⁵⁸ Early teaching theories can be broadly classified into two categories, according to Richards and Rodgers: process-oriented theories and condition-oriented theories. The former focuses on learners' mental processes, while the latter emphasizes classroom conditions and teaching methods (Richards and Rodgers 2001). The theoretical foundation of FLT has drastically changed from behaviorist theory, cognitive theory, constructivist theory, to connectionist theory since the introduction of information technology into the classroom at the start of the 20th century (Dudeny and Hockly 2012).

This study applies a qualitative and descriptive research design. Data were collected through classroom observation, analysis of previous research, and comparison of traditional and ICT-based teaching methods. The research focuses on university-level English language learners who use digital tools such as:

1. Multimedia presentations: 2. Online learning platforms: 3. Language learning applications: 4. Virtual communication tools

The collected data were analyzed to determine the effectiveness of ICT in developing language skills.

Listening Skills: ICT tools such as podcasts, YouTube videos, and interactive listening applications provide authentic input. Students are exposed to native pronunciation, different accents, and real-life conversations. This improves listening comprehension and pronunciation accuracy.

Speaking Skills: Online platforms (Zoom, Google Meet, language exchange apps) create opportunities for real-time communication. Students practice speaking beyond classroom limits, which reduces anxiety and builds confidence.

---

⁵⁵ Warschauer, M. (1996). Computer-Mediated Collaborative Learning: Theory and Practice. *Modern Language Journal*, 80(4), 470–481

⁵⁶ Chapelle, C. A. (2001). *Computer Applications in Second Language Acquisition*. Cambridge University Press.

⁵⁷ Blake, R. (2013). *Brave New Digital Classroom: Technology and Foreign Language Learning*. Georgetown University Press.

⁵⁸ Dudeny, G., & Hockly, N. (2012). ICT in ELT: How Did We Get Here and Where Are We Going? *ELT Journal*, 66(4), 533–542.

Reading Skills: Digital texts, online articles, and e-books enhance reading comprehension. Hyperlinked vocabulary and instant translation tools help learners understand complex texts more effectively.
Writing Skills

Writing applications such as Grammarly and collaborative tools like Google Docs allow immediate feedback. This improves grammatical accuracy, coherence, and vocabulary usage.

The findings demonstrate that ICT integration leads to higher student motivation, improved academic performance, and increased learner autonomy.

Advantages;

- a)Increased motivation and engagement
- b)Access to authentic materials
- c)Immediate feedback
- d)Development of autonomous learning
- e)Flexible and interactive environment

Challenges;

- a)Limited technical resources
- b)Internet connectivity issues
- c)Insufficient teacher training
- d)Possible digital distractions

Despite these challenges, proper planning and professional development can ensure effective ICT implementation.

In conclusion,the study confirms that ICT tools significantly enhance the teaching and learning of language skills. Technology supports interactive and student-centered approaches while improving learners' proficiency in listening, speaking, reading, and writing. To meet the demands of modern education, integrating ICT into language classrooms is not optional but essential.When used properly and purposefully, technologies make the language teaching process more effective and higher in quality. The present study has demonstrated that the integration of Information and Communication Technology (ICT) in language teaching significantly enhances the development of the four essential language skills: listening, speaking, reading, and writing. The findings confirm that ICT tools provide authentic materials, interactive environments, and immediate feedback, which contribute to more effective and meaningful language learning experiences.

Through multimedia resources and online platforms, students are exposed to real-life language use, diverse accents, and global communication opportunities. Although certain challenges such as limited technical resources, insufficient teacher training, and potential digital distractions may hinder the effective implementation of ICT, these obstacles can be minimized through proper planning, institutional support, and continuous professional development for teacher.In conclusion, ICT is not merely an additional teaching aid but an essential component of modern language education. When used purposefully and pedagogically, digital technologies create student-centered, interactive, and flexible learning environments that significantly improve language proficiency. Therefore, educators and institutions should actively integrate ICT tools into language classrooms to meet the demands of 21st-century education and to prepare learners for global communication.

References

1. Warschauer, M. (1996). Computer-Mediated Collaborative Learning: Theory and Practice. *Modern Language Journal*, 80(4), 470–481.
2. Chapelle, C. A. (2001). *Computer Applications in Second Language Acquisition*. Cambridge University Press.
3. Dudeney, G., & Hockly, N. (2012). ICT in ELT: How Did We Get Here and Where Are We Going? *ELT Journal*, 66(4), 533–542.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.

ЁШЛАР СИЁСАТИ СОҲАСИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.

Рўзиева Камола Жаҳонгир қиз

Тошкент ахборот технологиялари университет.

Кибрхавфсизлик факультети.

Кибрхавфсизлик инжиниринг йўналиши талабаси

Ҳозирги вақтда дунёнинг кўпгина мамлакатларида ёшлар билан ишлашнинг янгича моделларини шакллантириш ҳамда уларни амалга оширишда инновацион механизм ва технологияларни яратишга оид кўплаб илмий тадқиқот марказлари фаолият олиб бормоқда. Ушбу моделларни ишлаб чиқишда уларнинг замон талабларига мослигига асосан бажарадиган вазифаларига катта миқдордаги инвестицияларни жалб қила олиш хусусиятига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бундан ташқари, ёшлар сиёсати бўйича миллий моделларнинг нафақат локал нуқтаи назардан муваффақиятли амал қилиши балки, уларнинг мазкур соҳадаги халқаро муносабатларга интеграциялаша олиши, мазкур сиёсатнинг самарадорлигини белгиловчи муҳим мезонлари сифатида қаралмоқда. Мустақиллик йилларида кўпгина соҳалар қатори Ўзбекистон Республикасининг ёшларга оид давлат сиёсати ҳам алоҳида йўналиш сифатида тубдан қайта ташкил топди ва бир қатор муҳим тадрижий тараққиёт босқичларини бошдан кечирди. Бугунги кунда ҳам мазкур долзарб масалага устувор аҳамият қаратилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев — “Биз ёшларга доир давлат сиёсатини ҳеч оғишмасдан, қатъият билан давом эттирамиз. Нафақат давом эттирамиз, балки бу сиёсатни энг устувор вазифамиз сифатида бугун замон талаб қилаётган юксак даражага кўтарамиз. Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор қуч ва имкониятларини сафарбар этамиз”, дея қатъий фикр билдиргани эътиборлидир. Шунга мувофиқ ёшларга оид давлат сиёсатини жамиятнинг барча қатламларига интеграциялаша оладиган тарзда амалга ошириш моделини ишлаб чиқиш унда қўлланиладиган механизм ва технологияларни такомиллаштириш билан боғлиқ илмий ва амалий ишланмаларни тадқиқ этиш вазифаси долзарб аҳамиятга эга.

Давлат барча ёшлар учун тенг имкониятлар ва шароитлар яратишга масъул бўлади. Бунда таълим, фан, маданият, спорт ва тадбиркорлик соҳаларида ёшларни қўллаб-қувватлаш муҳим ўрин тутади. Ёшларга оид давлат сиёсати устувор йўналишларини белгилашда, Давлат ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиш, уларнинг салоҳиятини ривожлантиришга йўналтирилган аниқ чора-тадбирларни амалга ошириш мажбуриятини ўз зиммасига олади.

Юртимизда ташкил этилаётган янги давлат ва нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари, умумтаълим мактаблари, олий ўқув юртлири, нуфузли хорижий университетларнинг филиаллари, замонавий ИТ-парклар, маданият муассасалари ва спорт иншоотлари, мутлақо янги намунадаги таълим масканлари — «Президент мактаблари», «Темурбеклар мактаби», «Ижод мактаблари» бугунги глобаллашув шароитида рақобатга қодир бўлган етук кадрларнинг янги авлодини тарбиялашга хизмат қилмоқда.

Мазкур қадам, юртимиз ёшларининг мамлакатимиз равнақи ва юксалиши, фуқароларнинг фаровон турмуш, муносиб ҳаётга эга бўлиши, жаҳондаги илғор жамиятлар сафидан ўрин олиши каби мақсадларни ҳаётга татбиқ этишдаги ўрни ва роли залворли эканлигининг эътирофи бўлди, десак муболаға бўлмайди. Бугунги кунда ҳаётга изчиллик билан татбиқ этилаётган ёшларга оид давлат сиёсатига кўра, юртимиз ёшларига бир қатор

имкониятлар яратилган. Бундай имкониятлар Конституция талабларини амалга оширишда тизимли ёндашувни таъминлашга хизмат қиляпти.

❖ Булар аввало, таълим соҳасидаги имкониятлар, яъни Давлат томонидан мактаблар, коллежлар, олий ўқув юрларида таълим олиш учун бепул ёки имтиёзли шартлар яратилган.

❖ Иккинчидан, ёшларнинг қобилияти ва натижаларига қараб давлат стипендиялари ва таълим грантлари ажратилган.

❖ Учунчидан, ишсиз ёшлар ва янги касб ўзлаштироқчи бўлганлар учун касбий таълим дастурлари ташкил этилди. Давлат ёшлар учун янги иш ўринлари ташкил қилишга қаратилган дастурларни амалга оширади.

❖ Тўртинчидан, ёш тадбиркорларга ўз бизнесини бошлаши учун имтиёзли кредитлар ва субсидиялар берилади. Ёшлар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш марказлари томонидан, Стартаплар ва кичик бизнес лойиҳалари учун маслаҳат, таълим ва молиявий ёрдам кўрсатилади.

❖ Бешинчидан, ишсиз ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича, ёшлар бандлигини таъминлаш учун давлат томонидан вақтинча иш топиш дастурлари ташкил қилинади.

❖ Олтинчидан, имтиёзли уй-жой ва ижарага оид масалалар юзасидан, ёш оилалар ва ёш мутахассислар учун имтиёзли ипотека дастурлари жорий этилади.

❖ Еттинчидан, моддий ёрдамга муҳтож, кам таъминланган ва ногиронлиги бор ёшларга давлат томонидан моддий ёрдам кўрсатилади. Шунингдек, меҳрибонлик уйларида тарбияланган, етим болалар, боқувчисини йўқотган ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни қўллаб-қувватлайди.

❖ Саккизинчидан, ёшларнинг экологик, меҳнат ва фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида, Давлат ёшларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қиладиган қонунларни қабул қилади ва ижро этилишини таъминлайди.

❖ Тўққизинчидан, ёшлар масалаларига оид омбудсманлар ва марказлар ёшларнинг ҳуқуқлари бузилганда ёрдам кўрсатувчи мутахассислар ва ташкилотлар фаолият юритади.

❖ Ўнинчидан, маданият, спорт ва маънавият соҳасидаги имкониятлар бўйича, Давлат ёшлар учун спорт ва маданият соҳасида фаолият юритувчи тўғарақлар ва клубларни ташкил қилади. Ёшларнинг жисмоний ривожланиши ва соғлом турмуш тарзини қўллаб-қувватлаш учун турли мусобақалар ўтказилади. Ёшлар ўртасида ижтимоий ва маънавий мулоқотни ривожлантириш мақсадида форумлар, фестиваллар ва танловлар ташкил қилинади.

Бундан ташқари, ёшларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётда фаол иштирок этишини таъминлайдиган ёшлар ташкилотлари фаолият юритади. Ёшлар раҳбарлик ва лидерлик кўникмаларини ривожлантириш учун махсус дастурлар орқали тайёрланади. Давлат ёшлар парламентлари ёки ёшларнинг сиёсий жараёнларда қатнашишига имконият яратувчи ташкилотларни қўллаб-қувватлайди. Мамлакат аҳолисининг 18,9 млн. нафари ёки 54 фоизини 30 ёшгача бўлган ёшлар ва болалар ташкил этади. Ёшларнинг 9,5 миллиони эркак, 9,4 миллиони эса аёл жинсига мансуб.

Республикада ёшларга оид давлат сиёсатининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш мақсадида 2017-2020 йилларда 50 дан ортиқ қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди, 30 июнь - "Ёшлар куни" деб эълон қилинди. Мамлакатимизда кейинги йилларда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ислохотлар натижасида тараққиётнинг мутлақо янги босқичига қадам қўйилди. Ёшларга оид давлат сиёсати доирасида ижтимоий-иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий чора-тадбирларни тизимли равишда амалга оширувчи давлат бошқарув органи сифатида Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатида Ёшлар, маданият ва спорт масалалари қўмитаси, Олий Мажлис Сенати қошида 100 нафар ва Қонунчилик палатаси қошида 250 нафар фаол ва ташаббускор ёшлардан иборат "Ёшлар

парламент"лари, Қонунчилик палатасида Ёшлар масалалари бўйича комиссия ташкил қилинди."Маҳаллабай" ўрганишлар орқали ёшларнинг бандлигини таъминлаш, касб-хунарга ўқитиш, тадбиркорликка жалб этиш, шунингдек, улар ўртасида маданият, санъат, спорт, ахборот технологиялари ва китобхонликни ривожлаштириш мақсадида янгича тизим асосида барча туман (шаҳар)ларда "Ёшлар дастурлари"ни амалга ошириш йўлга қўйилди.

Ҳар бир маҳалла, туман, шаҳар ва вилоят кесимида ижтимоий, ҳуқуқий, психологик қўллаб-қувватлашга, билим ва касб ўрганишга эҳтиёжи ва иштиёқи бор бўлган ишсиз ёшлар киритиладиган "Ёшлар дафтари" тизими жорий этилди. Бундай улуғвор ўзгаришлар негизида "Инсон кадри учун" ғояси ҳамда ислохотларнинг "Инсон — жамият — давлат" бош тамойилини Конституциямиз мазмунига чуқур сингдириб, ҳаётимизда бош қадриятга айлантиришдек эзгу ишлар мужассам. Яратилган бундай имкониятлар ёшларнинг шахсий салоҳиятини рўёбга чиқаришга ва келажақда давлат тараққиётига ҳисса қўшишига хизмат қилади.

Ёшларга оид давлат сиёсатини тадқиқ этишга қаратилган қадриятимеъёрий, тизимли ва тузилмавий-функционал, институционал, социологик, антропологик психологизм, бихевиористик ва ёшларнинг сиёсий хулқатворлари ҳамда сиёсий маданиятини эмпирик тадқиқ этишга қаратилган статистик, ҳужжат таҳлили, анкета сўровномаси, лаборатория эксперименти, иш ўйини, кузатиш кўплаб назарий-методологик ёндашувларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Ёшлар сиёсати бўйича халқаро тажриба таҳлили шуни кўрсатадики, бугунги кунда айтилиб соҳада ёшлар билан ишлашнинг янгича моделларини ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга оширишда инновацион механизм ва технологияларни қўллашга бўлган интилиш тенденцияси кузатилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида ёшларга рақамли технологияларни ўргатиш бўйича бир нечта дастурлар мавжуд:

• **IT-шаҳарча.** Худудларда ёшларга рақамли технологиялар ва хорижий тилларни ўрганиш учун қўшимча шароитлар яратиш мақсадида ташкил этилган.

• **Бир миллион дастурчи.** 7 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшларни рақамли технологиялар соҳасида мутахассисларга йўналтириш бўйича чора-тадбирлар дастури.

• **Бир миллион ўқувчи.** 18 ёшгача бўлган болалар ва ўсмирларни рақамли технологиялар соҳасида мутахассисларга йўналтириш бўйича чора-тадбирлар дастури.

• **Бир миллион ёш.** 14 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшларни рақамли технологиялар соҳасида мутахассисларга йўналтириш бўйича чора-тадбирлар дастурилари ёшларга оид давлат сиёсатининг мустаҳкамланиши, ёшларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, уларнинг имкониятларини кенгайтириш ва келажақ авлодларнинг ҳар томонлама ривожланиши учун муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Хулоса ўрнида, худудларда ёшларни замонавий касб ва хорижий тилларга ўқитиш, уларда рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда, шу жумладан халқаро миқёсда хизматлар кўрсатиш орқали юқори даромад топиш кўникмаларини шакллантириш, шунингдек, жойларда рақамлаштириш соҳасидаги мутахассислар тайёрлаш фаолиятини кенгайтириш ҳамда экспорт қилиш салоҳиятини оширишда хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида"ги Қонуни, 2016 йил 14 сентябр

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, "Худудларда ёшларга рақамли технологиялар ва хорижий тилларни ўрганиш учун қўшимча шароитлар яратишга қаратилган «IT-шаҳарча»лар фаолиятини ташкил этиш тўғрисида" Тошкент ш., 2024 йил 15 май, ПҚ-178-сон.

3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. –Б. 14. 6

4. Холмахматов А. Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишнинг механизмлари ва технологиялари. Автореферат. 2019 й.

GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI.

Islomxo‘jayeva Dildoraxon Absalamxo‘ja qizi

Tashkent International University

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Email:dildoraislomxojayeva@gmail.com

Bugungi kunda dunyo shiddat bilan raqamli asr sari intilmoqda. Texnologik taraqqiyotning eng faol foydalanuvchilari — yoshlar hisoblanadi. Ularning hayoti, o‘qish jarayoni, muloqot uslubi va dunyoqarashi zamonaviy texnologiyalar bilan chambarchas bog‘lanib bormoqda. Shu bois, texnologiyalar yoshlar ongiga qanday ta‘sir ko‘rsatmoqda, ularning ijtimoiy hayotidagi o‘rni qanday — bu savollar jamiyatshunoslar, psixologlar va pedagoglar uchun dolzarb masalaga aylanmoqda. XXI asr — axborot va innovatsiyalar asridir. Internet, sun‘iy intellekt, virtual haqiqat, raqamli o‘yinlar, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning kunlik hayotining ajralmas qismiga aylangan. So‘rovnomalar natijasiga ko‘ra, o‘rta statistik yosh kishi kuniga o‘rtacha 5–7 soat vaqtini internetda o‘tkazadi. Bu esa, ularning dunyo qarashini shakllantirishda texnologiyalarning roli naqadar kuchli ekanligini ko‘rsatadi. - Ta‘lim jarayonida samaradorlik: Onlayn ta‘lim platformalari (Coursera, Khan Academy, EduMarket va boshqalar) yoshlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirdi. - Axborotga tezkor kirish: Texnologiyalar yoshlarni global bilim maydoniga bog‘laydi. - Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Raqamli texnologiyalar yoshlarning ijodkorlik qobiliyatini namoyon etish imkonini beradi. - Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari: Dasturlash, dizayn, marketing kabi sohalar texnologik vositalar orqali o‘rganilmoqda. - Internet qaramligi: Ijtimoiy tarmoqlarga haddan ortiq berilish diqqatni jamlay olmaslik, motivatsiyaning pasayishi va ijtimoiy izolyatsiyaga olib keladi. - Axborot ifloslanishi: Internetdagi yolg‘on va manipulyativ ma‘lumotlar yoshlar tafakkuriga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. - Ijtimoiy begonalashuv: Onlayn muloqot ortidan jonli muloqot kamayib, insonlar orasidagi samimiylilik pasayadi. - Sog‘liq muammolari: Kompyuter oldida uzoq vaqt o‘tirish, uyqusizlik va harakatsizlik sog‘lom turmush tarziga tahdid soladi. Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 2030) va raqamli iqtisodiyot integratsiyasi kambag‘allikni kamaytirish, ekologik barqarorlikni ta‘minlash va iqtisodiy o‘rtni jadallashtirishning asosiy vositasidir. Raqamli texnologiyalar yashil iqtisodiyotga o‘tish, boshqaruv samaradorligini oshirish va aholi farovonligini yuksaltirishda xizmat qiladi. O‘zbekiston-2030 strategiyasi doirasida ushbu yo‘nalishlar hududiy rivojlanish va global maqsadlarga erishish uchun birlashtirilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot va SDG 2030: Raqamli vositalar (IT, AI, Big Data) SDGning 17 ta maqsadiga, xususan, sifatli ta‘lim, munosib ish o‘rinlari va sanoatni rivojlantirishga erishishni tezlashtiradi.

Yashil iqtisodiyot: Raqamli texnologiyalar energiya samaradorligini oshirish va ekologik izni kamaytirish orqali barqaror rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi.

O‘zbekiston-2030 strategiyasi: Mamlakatda hududiy rivojlanish strategiyalariga SDG integratsiyasi orqali iqtisodiy o‘rtni va globallashtirish jarayonlarida raqamlashtirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Bir paytlar ilmiy fantastika sohalar uchun mo‘ljallangan sun‘iy intellekt (SI) endi juda real, rivojlanayotgan texnologiya bo‘lib, keng ko‘lamli ilovalar va afzalliklarga ega. Bir necha soniya ichida katta hajmdagi ma‘lumotlarni yaratishdan so‘rovlarga javob berish, ma‘lumotlarni tahlil qilish, vazifalarni avtomatlashtirish va shaxsiy yordam ko‘rsatishgacha u juda ko‘p narsaga qodir. Ajablanarlisi shundaki, bunday ko‘p qirrali SI texnologiyasi tezda ko‘plab biznes va tarmoqlarning bir qismiga aylanib, dunyomizni shakllantiruvchi jarayonlarda tobora katta rol o‘ynamoqda. Sun‘iy intellekt — bu kompyuter tizimlarining insonning aqlli xatti-harakatlarini takrorlashga qodir bo‘lgan texnologiya va ilmiy yo‘nalishdir. SI tizimlari odamlarning intellektual faoliyatlarini o‘rganishga, tushunishga va ularga javob berishga qodir bo‘lishi kerak. Bunda kompyuterlar ma‘lumotlarni qayta ishlash, qarorlar qabul qilish, "raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnali 9-son mantiqiy tahlil, tasvirni tanib olish, tilni tushunish va boshqa ko‘plab

intellektual vazifalarni bajarishi mumkin. Sun'iy intellektning bugungi kun uchun eng keng tarqalgan qo'llaniladigan shakli — zaif sun'iy intellekt bo'lib, u turli sohalarda yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. SI texnologiyalarining rivojlanishi, ayniqsa, iqtisodiyotda, sanoatda, sog'liqni saqlashda va xizmatlar sohasida keng ko'lamlı imkoniyatlarni yaratmoqda. SI global iqtisodiyotga katta ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda va 2030 yilda global yalpi ichki mahsulotga taxminan 15,7 trillion AQSh dollari hissa qo'shishi kutilmoqda. Bu o'sish qisman unumdorlikning o'sishi (jami 6,6 trillion AQSh dollari) va qisman iste'molning o'sishi (9,1 trillion AQSh dollari) hisobiga ta'minlanadi. Iste'molning o'sishi shaxsiylashtirilgan xizmatlarning ko'proq mavjudligi, shuningdek, sun'iy intellekt imkoniyatlari yaxshilangan yangi mahsulot va xizmatlarni joriy etish bilan bog'liq bo'ladi. Darhaqiqat, sun'iy intellekt texnologiyasi jamiyat bilan aloqamizning barcha darajalarida har xil shakllarda paydo bo'ladi, kundalik suhbatdosh kichik aqlli robotlardan tortib yirik sanoat va hukumat darajasidagi ofislarga qadar va butun dunyo bo'ylab hayot tarzini jimgina o'zgartiradi. Aytish mumkinki, sun'iy intellekt bilan bog'liq faoliyat keyingi iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, ishlab chiqarish tarkibi va yondashuvida, iste'mol miqdori va sifatida tub o'zgarishlarga olib keladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-sonli qaroriga asosan, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizning sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanuvchi dunyoning yetakchi davlatlari qatoriga kirishiga erishish, shuningdek, "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasida belgilangan maqsad va vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasida bir nechta vazifalar belgilab berilgan. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining iqtisodiyotda o'rnı va ahamiyati bugungi kunda sezilarli darajada ortib bormoqda. Sun'iy intellektning iqtisodiyotdagi o'rnı va ahamiyatiga so'nggi yillarda katta e'tibor qaratilmoqda, olimlar va soha mutaxassislari uning transformatsion salohiyatini tan olishdi. Sun'iy intellekt sanoat ishlab chiqarishidan tortib moliya, sog'liqni saqlash va boshqa sohalargacha bo'lgan iqtisodiy faoliyatning keng doirasiga tobora ko'proq integratsiya qilinmoqda. Sun'iy intellekt iqtisodiy jarayonlarni avtomatlashtirish, samaradorlikni oshirish va yangi biznes imkoniyatlarini yaratish orqali iqtisodiy o'sishga katta hissa qo'shadi. Zamonaviy aqlli robotlar ilg'or sensorlar, favqulodda to'xtash tizimlari hamda kuch cheklovli harakatlarni o'z ichiga olgan xavfsizlik funksiyalariga ega. Ular qattiq xavfsizlik sinovlaridan o'tkaziladi va sertifikatsiyadan topshiriladi, shuning uchun ularni to'g'ri joriy etilganida va doim nazoratda saqlanganida inson bilan hamkorlik qilish uchun mutlaqo xavfsizdir aqlli robotlar ayrim vazifalarni avtomatlashtirsa ham, ular robotlarni texnik xizmat ko'rsatish, dasturlash va nazorat qilish sohasida yangi ish imkoniyatlarini yaratmoqda. Robotlar nusxasini chiqara olmaydigan inson ijodkorligi, hissiy aql va murakkab qaror qabul qilish qobiliyatini talab qiladigan kasblarga e'tibor qaratilmoqda. Robotlar aniqlik, tezlik va takroriy harakatlarni talab qiluvchi sohalarda ishlatilayotganiga ko'p bo'ldi. Robotlarni yanada aqlli qilish ishlari esa davom etmoqda. "Robot yasash uchun ko'plab ehtiyot qismlari kerak, ularni bir-biriga ulab, yelimplab chiqamiz", - deydi "Picknik Robotics" kompaniyasi vakili Neyten Bruks Robotlar aniq va takroriy ishlarni bajarishga usta. Dasturiy ta'minot kompaniyalari ularni yanada aqlli qilish ustida ishlamoqda. Bugun robotlar meva terishi, okeanlar tubiga sho'ng'ishi va ro'zg'or ishlariga ko'maklashishi mumkin, deydi ekspert Ket Skot. "Ular nimalarga qodir? Men bitta qo'lim bilan qaysi ishlarni bajara olaman? Shu savollar ustida ishlaymiz. Odamzot narsalarni ushlashga juda usta. Robotlar esa bunday emas. Biz robotlarning narsalarni ushlash va harakatlantirish qobiliyatini yaxshilamoqchimiz", - deydi u. Agar siz tarixga e'tibor qaratsangiz, robot yoki avtomat haqidagi eng qadimgi qaydlardan biri Gomer tomonidan miloddan avvalgi 700-yillarda yozilgan "Iliada" asaridan o'rin olgan. Hozirga kelib, sun'iy intellektni yaratish imkoniyatlari bilan bir qatorda, u bilan bog'liq ko'plab muammolar mavjud.

Hozirgi davr juda ham keskin rivojlanib ketayapti. Agar robotlar ishlab chiqilib ularni ishga kiritishsa insonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi insonlar ishidan ayriladi butun olamni robotlar boshqara boshlaydi. Insonlar internetdan juda ham keskin foydalanmoqda internet tezligi juda past bo'lmoqda sababi juda ko'plab insonlar internetdan foydalanmoqda. Zamonaviy texnologiyalar

bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Google, Microsoft va Apple kabi yirik kompaniyalar tomonidan yaratilayotgan innovatsiyalar hayotimizning barcha sohalariga kirib bormoqda. Taklifim shundan iboratki, ta'lim muassasalarida zamonaviy axborot texnologiyalarini o'qitishni yanada kuchaytirish, yoshlar o'rtasida raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha maxsus dasturlar tashkil etish, internetdan xavfsiz va samarali foydalanish madaniyatini shakllantirish chunki ko'p yoshlar internet sababli yomon yo'llarga kirib ketayapti ..Sun'iy intellekt va innovatsion texnologiyalarni milliy iqtisodiyotga keng joriy etish va kiberxavfsizlikni yanada kuchaytirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev Ulug'Bek Bexruz Ibroxim O'G'Li O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston", 2023 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston 2030" strategiyasi Sattarov N.
3. Sun'iy intellekt va zamonaviy texnologiyalar.

SUN'IY INTELLEKT VA INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA KADRLAR TAYYORLASH NAMDA O'QITISHNI TASHKIL ETISHNING LINGVISTIK VA IJTIMOIY-GUMANITAR MASALALARI

M.D. Mirjamolova

Renessans ta'lim Universiteti
Boshlang'ich ta'lim 2-Bosqich talabasi

XXI asr ta'lim tizimi raqamli transformatsiya bosqichiga kirib keldi. Xususan, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishi o'qitish metodikasini tubdan yangilash zaruratini yuzaga keltirdi. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, SI asosidagi ta'lim yechimlari individual o'qitish imkoniyatlarini kengaytirib, o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini sezilarli oshiradi [1].

Boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxsning intellektual va kommunikativ rivojlanishida hal qiluvchi davr hisoblanadi. Shu sababli mazkur bosqichda SI va innovatsion yondashuvlarni lingvistik hamda ijtimoiy-gumanitar tamoyillar bilan uyg'unlashtirish dolzarb masala sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, texnologiyaga asoslangan ta'lim faqat texnik samaradorlik bilangina emas, balki til, tafakkur va ijtimoiy qadriyatlarni rivojlantirish bilan ham baholanishi lozim [2].

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish;
- komparativ (qiyosiy) tahlil;
- tizimli yondashuv;
- statistik ma'lumotlarni sharhlash.

Tadqiqotning nazariy asosini UNESCO, OECD, hamda respublika olimlarining SI va raqamli pedagogika bo'yicha ishlari tashkil etdi. Ma'lumotlar kontent-tahlil asosida umumlashtirildi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim texnologiyalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida quyidagi ko'rsatkichlarni yaxshilaydi:

- individual o'zlashtirish sur'ati;
- o'qish savodxonligi darajasi;
- nutq faoliyati faolligi;
- mustaqil o'rganish motivatsiyasi.

OECD hisobotiga ko'ra, adaptiv o'quv platformalaridan foydalangan boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish ko'nikmalari an'anaviy sinflarga nisbatan o'rtacha 20–30 % yuqori natija ko'rsatgan [3].

Lingvistik nuqtayi nazardan, SI asosidagi dasturlar:

- fonetik mashqlarni individuallashtiradi;
- leksik zaxirani kengaytiradi;
- grammatik xatolarni real vaqt rejimida tuzatadi.

Ijtimoiy-gumanitar jihatdan esa, to'g'ri loyihalangan raqamli muhit o'quvchilarda hamkorlik, empatiya va kommunikativ madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi [4].

Sun'iy intellektni boshlang'ich ta'limga integratsiya qilish masalasi ko'p qirrali va tizimli yondashuvni talab etadigan jarayon hisoblanadi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, SI texnologiyalarini ta'limga joriy etish nafaqat o'qitish samaradorligini oshiradi, balki ta'lim mazmuni, pedagogik metodlar, lingvistik rivojlanish hamda ijtimoiy-gumanitar qadriyatlar tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois mazkur jarayonni kompleks — pedagogik, lingvistik va ijtimoiy nuqtayi nazardan baholash zarur.

Avvalo, lingvistik jihatni tahlil qilish muhimdir. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasi, o'qish savodxonligi va yozma nutqi shakllanadi. Woolf tadqiqotlarida qayd etilishicha, intellektual tutor tizimlari o'quvchining individual xatolar profilini aniqlab, moslashtirilgan topshiriqlarni taqdim etishi orqali til o'rganish samaradorligini oshiradi [5]. Bu holat ayniqsa fonetika va orfografiyani o'rgatishda sezilarli natija beradi.

Sun'iy intellekt asosidagi nutqni avtomatik tanish texnologiyalari (speech recognition) boshlang'ich sinf o'quvchilarining talaffuz ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ko'rilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, real vaqt rejimida beriladigan fonetik qayta aloqa (feedback) o'quvchilarning to'g'ri talaffuzni egallash jarayonini tezlashtiradi [2]. Shu bilan birga, adaptiv leksik mashqlar o'quvchilarning lug'at boyligini bosqichma-bosqich kengaytirishga xizmat qiladi.

Biroq lingvistik integratsiya jarayonida muammolar ham mavjud. Zawacki-Richter va hammualliflarining tizimli sharhida qayd etilishicha, SI asosidagi ko'plab ta'lim platformalari yuqori resursli tillar, ayniqsa ingliz tili uchun optimallashtirilgan bo'lib, kam resursli tillarda aniqlik darajasi pastroq bo'lishi mumkin [6]. O'zbek tili uchun katta hajmdagi belgilangan (annotatsiyalangan) korpuslarning yetarli emasligi, morfologik murakkablik va sheva xilma-xilligi algoritmik modellashtirishni qiyinlashtiradi. Bu esa milliy ta'lim tizimi uchun lokal lingvistik modellar yaratish zaruratini kuchaytiradi.

Lingvistik muhokamada yana bir muhim jihat — til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikdir. Psixolingvistik tadqiqotlar boshlang'ich ta'limda nutq faoliyatining rivoji bilish jarayonlari bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi. Agar SI tizimlari faqat testlash va avtomatik baholash bilan cheklanib qolsa, ular yuqori darajadagi kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga yetarli hissa qo'sha olmaydi. Shu sababli zamonaviy platformalarda dialogik o'qitish elementlarini joriy etish dolzarb hisoblanadi.

Ijtimoiy-gumanitar nuqtayi nazardan qaralganda, sun'iy intellektning ta'limga kirib kelishi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi an'anaviy pedagogik munosabatlarni transformatsiya qilmoqda. OECD ekspertlari ta'kidlaganidek, SI ta'lim jarayonida "o'qituvchini almashtiruvchi" emas, balki "o'qituvchini kuchaytiruvchi" texnologiya sifatida qaralishi lozim [3]. Bu yondashuv inson markazli ta'lim paradigmasiga mos keladi.

Insonparvar pedagogika nuqtayi nazaridan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun emotsional qo'llab-quvvatlash, motivatsiya va ijtimoiylashuv omillari nihoyatda muhimdir. Luckin tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, eng samarali raqamli ta'lim muhitlari sun'iy intellekt imkoniyatlarini pedagogik empatiya bilan uyg'unlashtirgan tizimlardir [4]. Demak, SI platformalari faqat akademik ko'rsatkichlarni emas, balki o'quvchining psixologik holatini ham hisobga olishi kerak.

Muhokamada alohida e'tibor talab qiladigan masalalardan biri — raqamli tengsizlik muammosidir. Jahon banki hisobotiga ko'ra, raqamli infratuzilma darajasi past hududlarda innovatsion ta'lim texnologiyalarining samaradorligi keskin kamayadi [7]. Boshlang'ich ta'lim kontekstida bu ayniqsa dolzarb, chunki kichik yoshdagi o'quvchilar mustaqil ravishda texnologik

cheklovlarni bartaraf eta olmaydi. Shu bois SI ni joriy etish bilan bir qatorda maktablarning texnik jihozlanishi va internet qamrovini kengaytirish strategik vazifa hisoblanadi.

Pedagogik jihatdan tahlil qilinganda, sun'iy intellekt innovatsion didaktik modellar bilan uyg'unlashgandagina yuqori samara beradi. Konstruktivistik yondashuvga ko'ra, bilim o'quvchi tomonidan faol quriladi, o'qituvchi esa fasilitator rolini bajaradi. SI asosidagi adaptiv platformalar aynan shu modelni texnologik jihatdan qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, o'yinlashtirish elementlari bilan boyitilgan raqamli muhit o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirishi ko'plab tadqiqotlarda tasdiqlangan [8].

Shu bilan birga, ortiqcha texnologiyalashtirish xavfi ham mavjud. Selwyn ta'kidlaganidek, ta'limni to'liq avtomatlashtirish pedagogik jarayonning insoniy komponentlarini susaytirishi mumkin [12]. Boshlang'ich ta'limda bu xavf yanada sezilarli, chunki bu bosqichda ijtimoiy-emotsional rivojlanish akademik natijalardan kam ahamiyatga ega emas. Demak, optimal model — gibril (blended) yondashuv bo'lib, unda SI va an'anaviy pedagogika o'zaro uyg'unlashadi.

Axloqiy-huquqiy jihatlar ham chuqur tahlilni talab qiladi. UNESCO tavsiyalarida ta'limda qo'llaniladigan SI tizimlari uchun quyidagi tamoyillar belgilangan: shaffoflik, adolatlilik, hisobdorlik va ma'lumotlar xavfsizligi [1]. Boshlang'ich ta'limda ayniqsa biometrik va o'quv analitikasi ma'lumotlarini himoya qilish muhimdir. Bolalarga oid ma'lumotlarning noto'g'ri ishlatilishi ijtimoiy ishonchga putur yetkazishi mumkin.

Metodik jihatdan muhokama qilganda, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Redecker tomonidan ishlab chiqilgan DigCompEdu modeli o'qituvchining raqamli pedagogik mahorati o'quv natijalariga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi [10]. Agar pedagog SI vositalaridan faqat texnik darajada foydalansa, ularning didaktik salohiyati to'liq ochilmaydi. Shu sababli boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlariga SI pedagogikasi modullarini kiritish maqsadga muvofiq.

O'zbekiston ta'lim tizimi kontekstida olib borilgan islohotlar ham muhokama uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi. PQ-4851-son qarorda raqamli ta'lim resurslarini keng joriy etish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [9]. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, SI ni boshlang'ich ta'limga to'liq integratsiya qilish uchun uchta yo'nalishda tizimli ish talab etiladi:

- milliy lingvistik ma'lumotlar bazasini kengaytirish;
- pedagoglarning SI bo'yicha metodik tayyorgarligini kuchaytirish;
- maktab infratuzilmasini modernizatsiya qilish.

Kelajak istiqbollari nuqtayi nazaridan qaralganda, sun'iy intellekt boshlang'ich ta'limda adaptiv o'quv trayektoriyalarini yaratish, erta diagnostika va inkluziv ta'limni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Anderson va Rainie prognozlariga ko'ra, yaqin o'n yillikda ta'limning shaxsga moslashuv darajasi sezilarli oshadi va bu jarayonda SI asosiy drayverlardan biri bo'ladi [11].

Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektni boshlang'ich ta'limga joriy etish katta didaktik salohiyatga ega, biroq uning muvaffaqiyati uch omil uyg'unligiga bog'liq: texnologik yetuklik, lingvistik moslashuv va insonparvar pedagogik yondashuv. Aynan shu integrativ yondashuv kelajakda sifatli va barqaror ta'lim tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon berdi:

- sun'iy intellekt boshlang'ich ta'limda individuallashtirilgan o'qitishni samarali ta'minlaydi;
- lingvistik moslashuv SI tizimlarining samaradorligini belgilovchi muhim omildir;
- texnologiyalar insonparvar pedagogika tamoyillari bilan uyg'un qo'llanilishi zarur;
- o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish ustuvor vazifa hisoblanadi;
- milliy tillar uchun lokal SI yechimlarini ishlab chiqish dolzarbdir.

Kelgusida boshlang'ich ta'lim uchun o'zbek tiliga mos, etik va pedagogik jihatdan asoslangan SI platformalarini yaratish muhim ilmiy-amaliy yo'nalish bo'lib qoladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Guidance for Policy-makers*. — Paris: UNESCO, 2021. — pp. 15–22.

2. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education*. — Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. — pp. 34–41.
3. OECD. *AI in Education: Challenges and Opportunities*. — Paris: OECD Publishing, 2021. — pp. 27–35.
4. Luckin R. *Machine Learning and Human Intelligence*. — London: UCL IOE Press, 2018. — pp. 56–63.
5. Woolf B. *Building Intelligent Interactive Tutors*. — Burlington: Morgan Kaufmann, 2020. — pp. 102–118.
6. Zawacki-Richter O. et al. Systematic review of research on artificial intelligence in higher education. — *International Journal of Educational Technology*, 2019. — pp. 10–18.
7. World Bank. *Digital Dividends in Education*. — Washington DC: World Bank, 2020. — pp. 44–52.
8. Deterding S. et al. Gamification in education. — *Educational Technology Research and Development*, 2017. — pp. 5–14.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4851-son qarori. — Toshkent, 2020. — 3–7-betlar.
10. Redecker C. *European Framework for the Digital Competence of Educators*. — Luxembourg: EU Publications, 2017. — pp. 18–29.
11. Anderson J., Rainie L. *Artificial Intelligence and the Future of Humans*. — Pew Research Center, 2018. — pp. 12–20.
12. Selwyn N. *Should Robots Replace Teachers?* — Cambridge: Polity Press, 2019. — pp. 71–79.

GLOBAL RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA YOSHLARNING JAMIYAT HAYOTIDA ISHTIROKINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Shermatova Munavvara Xikmat qizi
Tashkent International University
Psixologiya yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
E-mail: munavvarshermatova77@gmail.com

XXI asrga kelib raqamli texnologiya kundan kunga jadal rivojlanib bormoqda. Birlashgan Millatlar tashkiloti ma‘lumotlariga⁵⁹ ko‘ra dunyoning qariyb 70% dan ortiq aholisi internet tarmoqlaridan foydalanadi. Yoshlar esa eng faol qatlamni tashkil etadi. YUNESKO hisobotlarida⁶⁰ qayd etilishicha, yoshlarning raqamli kompetensiyalari ularning ijtimoiy moslashuvi va kasbiy muvaffaqiyatida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

O‘zbekistonda ham yoshlar siyosati davlatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, Yoshlar ishlari agentligi hamda raqamli iqtisodiyot dasturlari orqali yoshlarning IT sohasidagi ishtirokini oshirishga qaratilgan keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda⁶¹.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan chiqarilayotgan farmon qarorlarda yoshlarga yangi imkoniyatlar yaratish, ta‘lim sohasida ularga grand va stipendiyalar berilishi, turli dasturlash markazlari ochilmoqda, Raqamli savodxonlik dasturlarini kengaytirish va yoshlar bilan ishlash tizimi kuchaytirilmoqda.

---

⁵⁹ Birlashgan Millatlar Tashkiloti – Youth and Digital Development Reports.

⁶⁰ YUNESKO – Digital Literacy Global Framework.

⁶¹ O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016.

“Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qonunda esa Yoshlarni huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularni ijtimoiy faolligini oshirish va yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga katta ahamiyat berilmoqda⁶².

Yoshlar uchun yaratilayotgan bunday imkoniyatlar ularni ilhomlantirmasdan qolmaydi. Ularni shaxs sifatida yana ham rivojlanishiga, o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlab, kasbiy identifikatsiyani shakllantiradi.

Bu esa o‘z o‘rnida kelajakda O‘zbekiston taraqqiyotiga katta hissa qo‘shadigan yosh avlod yetishib chiqishiga asosdir.

O‘zbekiston – 2030 strategiyasida 2030-yilga qadar IT sohasida 300 ming nafar yoshlarni ish bilan ta‘minlash, ularni zamonaviy raqamli kasblarga o‘qitish hamda raqamli iqtisodiyotga jalb etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Hozirgi kunda O‘zbekistonda 14ta IT parklar ochilgan va ular iqtidorli yoshlarni qamrab olib ularga sifatli ta‘lim bermoqda⁶³.

Universitetlarda ham Raqamli texnologiyalarga alohida urg‘u berilib, Kiberxavfsizlik injiniringi, Kompyuter injiniringi, Dasturiy injiniring kabi sohalar o‘qitilmoqda va boshqa sohalarga Axborot Kommunikatsion Texnologiyalar fani chuqur o‘rgatilmoqda.

AI (**Artificial Intelligence**) ya‘ni Suniy intellekt hozirgi davrning inqilobi bo‘lib hatto u alohida soha sifatida o‘rganilmoqda. Sun‘iy intellekt insonning kognitiv faoliyatini modellashtirish hamda murakkab jarayonlarni avtomatlashtirish maqsadida yaratilgan bo‘lib, u zamonaviy raqamli jamiyatda qaror qabul qilish va axborotni qayta ishlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

1991 yili amerikalik olimlar Neyl Xouv (Neil Howe) va Vilyam Shtrauslar (William Strauss)lar tomonidan avlodlar nazariyasi kashf etilgan. Avlodlar nazariyasiga ko‘ra, har 20–25 yilda yangi avlod dunyoga keladi. Psixologiyadagi avlodlar nazariyasida oxirgi 3 avlod raqamli davr bilan chambarchas bog‘liqdir. Birinchisi “Z avlod(1997-2012-yilda tug‘ilgan)” raqamli muhitda voyaga yetgan avlod bo‘lib ular texnologiyalar davrini boshlab bergan va bu davrga ko‘nikib ketish bo‘yicha sinalgan. Ikkinchi Alfa avlodi (2012-2025-yilda tug‘ilgan) Z avloddan farqli ravishda ular to‘liq raqamli avlod hisoblanadi. Eng so‘nggisi Beta avlod (2025-yildan keyin tug‘ilgan va tug‘ilayotgan bolalar) bo‘lib ular to‘liq Sun‘iy intellekt bilan ulg‘ayishyabdi.

O‘zbekiston Respublikasida Raqamli Texnologiya jadal rivojlanib bormoqda. Kelajakda aholining texnologiya bo‘yicha bilimlari oshib Davlatni rivojiga hissa qo‘shadi. Zamonaviy yosh avlod raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, sun‘iy intellekt va robototexnika yo‘nalishlarida kompleks bilim va ko‘nikmalarni egallab borayotgan holda, o‘zining kognitiv, kommunikativ hamda kreativ salohiyatini izchil rivojlantirmoqda. Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan qaralganda, ushbu jarayon yoshlarning ijtimoiy identifikatsiyasi, motivatsion tizimi va o‘z-o‘zini namoyon etish ehtiyojlarining shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Natijada, ular global axborot makonida faol ishtirok etuvchi, innovatsion fikrlovchi va xalqaro darajada raqobatbardosh shaxslar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Biz XXI asrda yashayapmiz va ayta olamizki kelajak yoshlar va ularning aqliy salohiyati bilan rivojlanmoqda. Raqamli texnologiyalar va Sun‘iy intellekt davrida farzandlarimizni xavfsiz psixologik ulg‘ayishi uchun har birimizga bunday bilimlar zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016.
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti – Youth and Digital Development Reports.
3. YUNESKO – Digital Literacy Global Framework.
4. Bandura A. Social Learning Theory.
5. O‘zbekiston Respublikasi yoshlar siyosati bo‘yicha davlat dasturlari.

---

⁶² O‘zbekiston Respublikasi yoshlar siyosati bo‘yicha davlat dasturlari.

⁶³ O‘zbekiston Respublikasi yoshlar siyosati bo‘yicha davlat dasturlari.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA O‘ZBEKISTON YOSHLARIGA YARATILAYOTGAN IMKONIYATLAR

Abdumannonova Dildora Tolmas qizi
Tashkent International University
Psixologiya yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
E-mail: dildoraabdumannonova0205@gmail.com

XXI asrda raqamli texnologiyalar iqtisodiyot, ta‘lim, tibbiyot va davlat boshqaruvi sohalarida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. O‘zbekistonda yoshlar sonining yuqoriligi raqamli iqtisodiyot uchun katta salohiyat yaratadi. Davlat tomonidan yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ularni zamonaviy kasblarga o‘qitish va bandligini ta‘minlash ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan⁶⁴.

Raqamli O‘zbekiston - 2030 strategiyasi⁶⁵ doirasida davlat xizmatlarini elektron shaklga o‘tkazish, IT-parklar faoliyatini kengaytirish, hududlarda raqamli infratuzilmani rivojlantirish ishlari olib borilmoqda. Bu esa yoshlarning innovatsion faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda.

Raqamli ta‘lim va IT mutaxassislar tayyorlash borasida ham salmoqli ishlar qilinmoqda. Raqamli ta‘lim tizimi yoshlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Onlayn kurslar, masofaviy ta‘lim platformalari va elektron kutubxonalar orqali o‘quvchilar va talabalar mustaqil bilim olish imkoniga ega bo‘lmoqda. Universitetlarda kiberxavfsizlik, dasturiy injiniring, sun‘iy intellekt va ma‘lumotlar tahlili kabi yo‘nalishlar keng joriy etilmoqda. Davlat tomonidan 300 ming nafar yoshni IT sohasida tayyorlash va xalqaro mehnat bozoriga chiqarish maqsadi belgilangan. Shuningdek, yoshlar uchun grantlar, stipendiyalar va startap loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlari yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu ularning ilmiy va innovatsion salohiyatini oshirishga xizmat qiladi⁶⁶.

Sun‘iy intellekt zamonaviy raqamli jamiyatning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. U ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, tibbiyotda tashxis qo‘yish, ta‘limda shaxsiylashtirilgan o‘qitish tizimlarini yaratish imkonini bermoqda. Yoshlar sun‘iy intellekt, robototexnika va dasturlash yo‘nalishlarida faol ishtirok etib, xalqaro tanlov va olimpiadalarda muvaffaqiyat qozonmoqda. Bu esa mamlakatning global miqyosdagi raqobatbardoshligini oshirmoqda.

Raqamli muhitning ijtimoiy-psixologik ta‘sirini o‘rganar, tahlil etar ekanmiz, raqamli texnologiyalar yoshlarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga, ularning psixologik holatiga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlarda haddan tashqari faollik raqamli qaramlik, kiberbulling va noto‘g‘ri axborotlar tarqalishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois yoshlar orasida media savodxonlik va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Raqamli muhitdan oqilona foydalanish ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda raqamli transformatsiya jarayonlari yoshlar uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Davlat siyosati, zamonaviy ta‘lim tizimi va innovatsion infratuzilma yoshlarning intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qilmoqda. Kelajak taraqqiyoti yoshlarning bilim va innovatsion fikrlash qobiliyatiga bevosita bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016.
2. Raqamli O‘zbekiston–2030 strategiyasi.
3. UNICEF – Youth and Digital Learning Reports.

---

⁶⁴ O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016.

⁶⁵ Raqamli O‘zbekiston–2030 strategiyasi.

⁶⁶ O‘zbekiston Respublikasi yoshlar siyosati bo‘yicha davlat dasturlari.

4. UNESCO – Digital Literacy Global Framework.
5. O‘zbekiston Respublikasi yoshlar siyosati bo‘yicha davlat dasturlari.

ZAMONAVIY KARIYES DIAGNOSTIKASI VA MINIMAL INVAZIV DAVOLASHNING INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUVI

M.A. Abdug‘afforova

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

1-Stomatologiya fakulteti talabasi

E-mail: abdugafforovamohinaa@icloud.com

Tish kariyesi global miqyosda eng keng tarqalgan surunkali kasalliklardan biri bo‘lib, uning yuqori uchrash chastotasi klinik va ijtimoiy ahamiyatini belgilaydi. Zamonaviy kariyesologiya kasallikni destruktiv jarayon emas, balki boshqarilishi mumkin bo‘lgan biofilm bilan bog‘liq dinamik patologik holat sifatida talqin qiladi. An‘anaviy invaziv model sog‘lom to‘qimalarning ortiqcha olib tashlanishiga olib kelgan bo‘lsa, minimal invaziv stomatologiya biologik muvozanatni tiklashga yo‘naltirilgan konservativ strategiyani ilgari suradi.

Kariyes patogenezi. Kariyes jarayoni to‘rt asosiy omil – mikroorganizmlar, fermentatsiyalanuvchi uglevodlar, vaqt va mezbon rezistentligi – o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Streptococcus mutans va Lactobacillus turlari tomonidan hosil qilinadigan organik kislotalar emal gidroksiapatit kristallarining erishiga sabab bo‘ladi. Demineralizatsiya va remineralizatsiya o‘rtasidagi muvozanat buzilganda klinik lezyon rivojlanadi. So‘lakning tamponlik xususiyati, mineral tarkibi va oqim tezligi himoya omili sifatida muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli zamonaviy yondashuv kasallikni jarrohlik yo‘li bilan bartaraf etish emas, balki biologik muvozanatni boshqarishga qaratiladi.

Riskga asoslangan baholash. Zamonaviy konsepsiyaga ko‘ra, har bir bemorda kariyes rivojlanish xavfi individual baholanadi. Ovqatlanish odatlari, og‘iz gigiyenasi, so‘lak oqimi, ortodontik apparatlar mavjudligi va avvalgi kariyes tarixi muhim ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Riskni to‘g‘ri aniqlash individual profilaktika va davolash strategiyasini tanlash imkonini beradi.

Diagnostika texnologiyalari. ICDAS tizimi lezyonning klinik bosqichini standartlashtirilgan tarzda baholash imkonini beradi. Raqamli rentgenografiya approximal va yashirin lezyonlarni aniqlashda samarali bo‘lib, CBCT murakkab klinik holatlarda qo‘llaniladi. Lazer floresensiya usullari erta demineralizatsiyani yuqori sezgirlik bilan aniqlaydi, biroq pigmentatsiya noto‘g‘ri natija berishi mumkin. Transillyuminatsiya radiatsiyasiz diagnostika imkonini yaratadi. Sun‘iy intellekt asosidagi dasturlar rentgen tasvirlarini algoritmik tahlil qilib, diagnostika aniqligini oshiradi va klinik qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Minimal invaziv davolash strategiyalari. Remineralizatsiya terapiyasi (natriy ftorid laklari, kalsiy-fosfat komplekslari, bioaktiv materiallar) white spot lezyonlarda samarali hisoblanadi. Rezinga asoslangan infiltratsiya texnikasi (Icon) emal poralarini to‘ldirib, lezyon progresiyasini to‘xtatadi. Atraumatik restorativ davolash qo‘l instrumentlari va shisha ionomer sementlar yordamida amalga oshiriladi, ayniqsa bolalar va qo‘rquvli bemorlarda qo‘llaniladi. Selektiv kariyes olib tashlash usuli infeksiyalangan dentinni olib tashlab, pulpa yaqinidagi ta’sirlangan dentinni saqlashga imkon beradi, bu esa pulpa asoratlarini kamaytiradi.

Integratsiyalashgan klinik model. Diagnostika va minimal invaziv davolashning uyg‘unligi kasallikni subklinik bosqichda to‘xtatish, sog‘lom dentin strukturasi saqlash va restoratsiyalarning uzoq muddatli barqarorligini ta‘minlaydi. Ushbu model riskga asoslangan, individual va evidence-based qaror qabul qilish tamoyillariga tayanadi. Klinik samaradorlik bilan bir qatorda iqtisodiy jihatdan ham maqbul natijalar beradi.

Xulosa qilib aytganda, Zamonaviy kariyesologiya biologik, konservativ va integratsiyalashgan yondashuvga asoslanadi. Erta diagnostika, riskni baholash va minimal invaziv davolashning kombinatsiyasi tish to‘qimalarini maksimal saqlash, pulpa himoyasi va uzoq

muddatli prognozni yaxshilash imkonini beradi. Ushbu paradigma stomatologik amaliyotning istiqboldagi rivojlanish strategiyasini belgilovchi muhim yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Featherstone J.D.B. Dental caries: a dynamic disease process. Community Dent Oral Epidemiol.
2. Pitts N.B. ICDAS – International Caries Detection and Assessment System.
3. Frencken J.E. Minimal intervention dentistry.
4. Schwendicke F. Artificial intelligence in dental diagnostics.
5. Ekstrand K.R. Caries detection methods.
6. Kidd E.A.M. Essentials of Dental Caries.

2-SHO‘BA. INSON HUQUQLARI, SHAXSIY MA‘LUMOTLAR HIMOYASI VA INKLYUZIYA.

“ЎЗБЕКИСТОН — 2030” СТРАТЕГИЯСИНИНГ СУВ РЕСУРСЛАРИНИ ТЕЖАШ ВА АТРОФ-МУҲИТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШДАГИ ЎРНИ ҲАМДА БУ БОРАДАГИ ҚОНУНЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Г.Маткаримова, юридик фанлари доктори
Д.А.Чиниев, юридик фанлар доктори

“Ўзбекистон – 2030” стратегиясида (*Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон Фармони билан тасдиқланган*) белгиланган барқарор ривожланиш мақсадларини таъминлашда сув ресурсларини тежаш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш аҳоли саломатлиги, ижтимоий барқарорлик ҳамда иқтисодий ўсишга бевосита таъсир этувчи ҳал қилувчи омиллар ҳисобланади.

Амалга оширилган ислохотларга қарамасдан, амалда қуйидаги тизимли муаммолар сақланиб қолмоқда:

1) ичимлик суви тармоқларида юқори йўқотишлар ва энергия самарадорлигининг пастлиги

Жаҳон банки экспертларининг фикрига кўра 2015–2017 йилларда Ўзбекистонда ичимлик суви тармоқларидаги йўқотишлар 50 фоиздан ошган, бу асосан эски инфратузилма ва ҳисобнинг йўқлиги билан боғлиқ бўлган.

2019–2023 йилларда айрим шаҳарларда ислохотлар натижасида йўқотишлар 30–35 фоизгача камайган бўлса-да, қишлоқ ва кўп туманларда йўқотишлар ҳануз 40 фоиздан юқори бўлган даражада сақланиб қолмоқда⁶⁷.

Бу йўқотишларга 1970–1980 йилларда ётқизилган қувурларнинг улуши юқорилиги, коррозия, чириш, босимни назорат қилаолмаслик, аварияларни аниқлаш тизимининг йўқлиги (*сув трубалари ерилиб, йўллар етиб қўйилиши одатий ҳолга айланган*), ҳисоблагичлар етишмаслиги, ноқонуний уланишлар, қўлбола ҳисоб-китоблар сабаб бўлмоқда.

Ҳозирда ҳам Ўзбекистон ичимлик суви таъминоти тизимларида энергия сарфи юқори даражада сақланиб қолмоқда.

---

⁶⁷ World Bank. Uzbekistan: Water Supply and Sanitation Sector Review. Washington, DC: World Bank Group, 2018.

Хусусан, 1 куб метр сувни етказиб бериш учун ўртача 0,8–1,2 кВт·соат электр энергияси сарфланмоқда, бу ривожланган давлатлар кўрсаткичидан 2–3 баравар юқори⁶⁸.

Экспертларнинг фикрига кўра, бу ҳолат шу жумладан, насос ускуналарининг эскиргани, босимни автоматик бошқариш тизимларининг етишмаслиги ҳамда сув йўқотишлари юқори бўлган шароитда ортикча сув насосланиши билан боғлиқдир⁶⁹.

Натижада сув хизматлари таннархи ошиб, бюджет ва тарифларга қўшимча юклама юзага келмоқда. Мазкур ҳолат сув соҳасида энергия самарадорлигини оширишни стратегик устувор вазифа сифатида белгилаш зарурлигини кўрсатади.

Таклифлар:

1) 2030 йилга қадар ичимлик суви тармоқларидаги йўқотишларни кескин камайтириш мақсадида Миллий дастур қабул қилиш.

Бунда:

1.1. Сув йўқотишларини камайтириш кўрсаткичларини баҳолашни ҳар бир ҳудуд раҳбари “КРІ”сига киритиш (*Жаҳон банкига кўра бугун тизимда йўқотишлар 50%гача чиқиши мумкин, КРІ мажбурий бўлмаса, тизим ўзгармайди*).

1.2. Йўқотишларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш мақсадида сув таъминоти тармоқларини секторлаш (DMA)га ўтказиш. Шу мақсадда, ҳар бир туман (шаҳар)да тармоқни секторларга ажратиш, ҳар “DMA” киришида ҳисоблагичларни ўрнатиш, “100 та энг йўқотувчи ҳудуд (маҳалла/кўчалар)ни”лар рўйхатини шакллантириш.

1.3. Бўлажак аварияларни бошқариш мақсадида коррозия, чириш ва аварияларни камайтириш учун ҳар бир туман (шаҳар) тармоғининг асосий узелларда босим сенсорлари ва диспетчер назоратини ўрнатиш, “меъёрдан юқори босим” ҳолатларини **Ога тушириш** (*босимни назорат қилмаслик қувур “чиришини” тезлаштиради ва узилишларни кўпайтиради*).

1.4. Авария бўлиши мумкин бўлган тармоқларни аниқлишни масъул шахсларнинг мажбуриятига айлантириш. Ушбу мақсадда, ҳар оператор (сувтаъминот ҳудудий бўлими) учун йиллик минимал “**текширилган км**” нормасини белгилаш.

Масалан, 2026 йилда тармоқнинг камида 10% акустик/коррелятор текширувдан ўтказиш ҳамда “аварияни тузатамиз”дан “аварияни олдини оламиз” ишлаш механизмига ўтиш.

1.5. “Қувурлар паспорти”ни шакллантириш ва риск-анализ асосида алмаштириш. Ушбу мақсадда, 1970–1980 йилларда ётқизилган қувурларни ёши, диаметри, материал, авария тарихи, аҳоли зичлиги, муҳим объектлар ва бошқа кўрсаткичларидан келиб чиқиб, энг рискли **20% қувурларни тўлиқ янгилаш.**

1.6. Ҳисоблагичлаш ва ҳисоб-китоларбни қўлбола усулларида воз кечиш (*ҳудудларда кенг тарқалган*) ва “**тўлиқ рақамлаштириш**”га ўтиш. Ушбу мақсадда 2030 йилгача – майший истеъмолчиларни 100 фоиз ҳисоблагич, корхона/ижтимоий объектларни 100% “ақли” ҳисоблагичларга ўтказиш.

1.7. Ноқонуний уланишларга 1 йиллик “қонунийлаштириш йили” (амнистия) эълон қилиш (*ўзбошимчалик билан эгалланган ер ва қўрилган биноларга нисбатан қабул қилинган ПҚлар мисолида*).

⁶⁸ Transforming Uzbekistan’s Water Sector for Climate Resilience and Efficiency. Washington, DC: World Bank, 2021.

⁶⁹ International Water Association (IWA). Farley M., Trow S. Losses in Water Distribution Networks: A Practitioner’s Guide. London: IWA Publishing, 2003.

Кўрсатилган муддатдан сўнг автоматик мониторинг (DMA) асосида жарима ва тармоқдан узиш, такроран содир бўлган тақдирда МЖтК (163, 163¹, 163²-м) ҳамда ЖК (169-м) назарда тутилган санкцияларни қўллаш лозим.

Амалга оширилган ишлар аввал аҳолини қонуний майдонга чиқаришга, кейин назорат кучайишига олиб келади.

1.8. Операторларни “натижага боғланган шартнома” тизимига ўтказиш. Ушбу масадда худудий операторларга маблағ ажратишнинг бир қисмини йўқотишларнинг пасайиши билан боғлаш, ошган тақдирда эса жавобгарлик механизмларини белгилаш лозим.

2) Насос станцияларини энергия аудити натижалари асосида модернизация қилиш, қуввати меъёрдан ортиқ бўлган насос ускуналарини алмаштириш ҳамда **масофадан назорат қилиш ва маълумот тўплаш автоматлаштирилган тизимлари** ва **частота ўзгартиргичларни** жорий этиш орқали **1 куб метр сувга тўғри келадиган электр энергияси сарфини босқичма-босқич камайтиришни** белгилаш.

3) Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 7 январдаги 11-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасининг Давлат сув кадастрини ишлаб чиқиш ва юритиш тартиби тўғрисида”ги Низом⁷⁰ талабларини қайта кўриб чиқиш. Бунда мазкур хужжатнинг 1 ва 2-бандарида қайд қилинган таклифларни киритиш масаласини кўриб чиқиш.

4) Ноқонуний уланишларга йўл қўйган масъулларга нисбатан қатъий назорат ва жавобгарлик чоралари самарасизлиги

3.1. Одатда ушбу ноқонуний уланишлар ҳақида сув таъминоти ташкилотларининг мансабдор шахслари ёки ходимлари хабардор бўлади, ва уларнинг бевосита кўмагида бу ноқонуний хатти-ҳаракатлар амалга оширилади.

Энг ачинарлиси, ҳуқуқни қўллаш амалиётида бу ҳолатларни аниқлаш, айбдор мансабдорларни жиноий жавобгарликка тортишда оқсоқликларга йўл қўйилмоқда.

Амалдаги Жиноят кодексининг **169-моддаси 2-қисми “д” бандида** назарда тутилган умумий фойдаланишдаги водопровод тармоқларига тижорат мақсадларида ўзбошимчалик билан уланиш ёхуд совуқ ёки иссиқ сувни ҳисобга олиш асбобларига, шу жумладан уларнинг пломбаларига қасддан шикаст етказиш ёхуд ҳисобга олиш асбобларининг кўрсаткичларини ўзгартириш мақсадида уларга ташқаридан аралашганлик жинояти учун ҳамда **169-моддаси 2-қисми “е” бандидаги** худди шу ҳаракатлар **сув таъминоти ташкилотларининг мансабдор шахслари ёки ходимлари томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган жиноят учун ҳам бир ҳил санкция белгиланган⁷¹.**

Маълумот учун: ушбу модда санкциясида – базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки уч йилдан беш йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши назарда тутилган.

Ваҳоланки, махсус субъект бўлган мансабдор шахслар томонидан содир қилинган жиноятлар учун умумий субъектларга нисбатан оғирроқ жазо чоралари белгиланиши назарда тутилган.

⁷⁰ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 7 январдаги 11-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасининг Давлат сув кадастрини ишлаб чиқиш ва юритиш тартиби тўғрисида»ги Низом // Lex.uz.

⁷¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. — Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, амалдаги таҳрир.

Шунга кўра, айб учун жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш мақсадида **169-моддаси 2-қисми “е” банди диспозициясини алоҳида квалификациян белги сифатида ушбу модданинг учинчи, яъни оғирроқ бўлган қисмига ўтказиш** лозим.

3.2. Ичимлик сувини бошқа мақсадларда сарфлаш, ундан хўжасизларча фойдаланиш сўз бирикмаларидан иборат бўлган аниқ ҳуқуқбузарлик учун Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида белгиланган аниқ диспозиция мавжуд эмас.

Ушбу ҳолат аҳолини ичимлик сувини бошқа мақсадларда хўжасизларча ишлатганлиги учун маъмурий жавобгарлик юзага келиши мумкилигидан беҳабар бўлишига олиб келмоқда.

Оқибатда, аҳоли ичимлик сувини автомашиналарни ювишга, кўчаларга сепишга, оғороларни сўғоришга ва бошқа бошқа мақсадларда сарфламоқда.

Масалан, амалдаги **Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 74-моддасида** сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ушбу модданинг иккинчи қисмида “сунъий сув объектларидан олинадиган сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли қоидаларини бузиш, яъни сувдан хўжасизларча фойдаланиш, сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этувчи гидротехника ишларини ва бошқа ишларни ўзбошимчалик билан бажариш, сув объектларидан белгиланган сув олиш лимитлари, сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли режаларини бузиш” учун жавобгарлик мавжуд.

Шунингдек, **Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 63-моддасида** водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун ҳам жавобгарлик белгиланган.

Мазкур модданинг 1-қисмида “Водопровод тармоқларига (сув таъминоти тармоқларига) ўзбошимчалик билан уланиш ҳамда **водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бошқача тарзда бузиш**, ер ишлари ва бошқа ишларни бажараётганда водопровод тармоқларини муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш” каби ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик белгиланган⁷².

Шунга кўра, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг тегишли моддаларига ичимлик сувини бошқа мақсадларда сарфлаш, ундан хўжасизларча фойдаланишни ифодаладиган аниқ диспозицияларни ишлаб чиқиш.

Таъкидлаш жоизки, **“Ўзбекистон — 2030” Стратегиясининг 62-бандида** “Республикада сувдан оқилона фойдаланиш маданиятини ва сув ишлатиш самарадорлигини ошириш” мақсадида “Барча ичимлик сув истеъмолчиларига ҳисоблагичлар ўрнатишни таъминлаш” ҳамда “Ичимлик сув **сифати**, ичимлик сув билан **таъминланганлик даражаси**, сув таъминоти ва канализация корхоналари **самарадорлик кўрсаткичларини жорий этиш**” каби самарадорлик кўрсаткичлари қайд этилган, лекин **ичимлик суви йўқотишлари ва бошқа илгари сурилаётган аниқ тақлифлар назарда тутилмаган.**

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мазкур илгари сурилган тақлифлар соҳа мутахассислари билан биргаликда маромига етказилиши ҳамда амалиётга татбиқ этилиши мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ–158-сон Фармони “Ўзбекистон — 2030” стратегияси.

---

⁷² Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. — Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, амалдаги таҳрир.

2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси.
3. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 7 январдаги 11-сон қарори.
5. World Bank. *Uzbekistan Water Supply and Sanitation Sector Review*. Washington, DC.
6. Asian Development Bank. *Improving Energy Efficiency in Water Utilities*. Manila.
7. FAO. *Water Governance and Sustainable Development*. Rome.
8. Юлдошев Б., Маткаримова Г. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик хавфсизликнинг ҳуқуқий асослари. — Тошкент, 2022.

VOYAGA ETMAGANLAR O‘RTASIDA GIYOHVANDLIKNING TARQALISHINI OLDINI OLISH – BUGUNGI KUNNING DOLZARB MASALASI

T.N. Tillayev

Tashkent International University
Huquqiy fanlar kafedrasida dotsenti

Bugungi kunda respublikamizda huquqbuzarliklarga qarshi kurashning samarali tizimi yaratilmoqda. Bunda huquqbuzarliklarning oqibatlariga emas, balki ularning sabablariga qarshi kurash, huquqbuzarliklarning oldini olishda davlat organlari va keng jamoatchilik o‘rtasida mustahkam hamkorlikni joriy etishga alohida e‘tibor berilmoqda.

Voyaga etmaganlar va yoshlarni Vatanga muhabbat, vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, o‘ziga kelayotgan avlodni terrorizm, diniy ekstremizm, zo‘ravonlik va shafqatsizlik g‘oyalaridan himoya qilishga qaratilgan tizimni rivojlantirish ishlari amalga oshirilmoqda.

Umuman olganda, yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, ularning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish borasida tub islohotlar amalga oshirilmoqda.

Zero, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganidek, «O‘zbekistondagi har bir fuqaro, qaysi lavozimda ishlashidan qat’i nazar, avvalo tarbiyachi ekani, farzandlarimiz taqdiri uchun har birimiz mas’ul ekanligimizni anglash tobora kuchaytirilmoqda. Bu masala zamonning o‘tkir talabiga aylangan dolzarb muammo sifatida kun tartibiga qo‘yilmoqda» [1].

Ushbu masala doirasida giyohvandlikka qarshi kurash global, umumbashariy ahamiyat kasb etadigan dunyo hamjamiyatini jiddiy tashvishga solayotgan illat hisoblanadi. Giyohvandlik XX asrning oxiri XXI asrning boshlariga kelib shu darajada tezlik bilan rivojlandiki, natijada ushbu «oq ajal» butun insoniyat uchun xavfli hodisaga aylandi.

Ayniqsa so‘ngi yillarda horijiy davlatlarda sintetik giyohvandlik vositalarini chekish yo‘li bilan o‘z organizmini zaharlash keng miqyosda, ayniqsa o‘smirlar va yoshlar orasida, avj olayotganligi aksariyat davlatlarni jiddiy muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Bugungi kunda turli pinhona yo‘llar bilan mamlakatimizga kirib kelayotgan sintetik giyohvandlik vositalarini yashirish va tarqatish usullarini aniqlash va jinoiy guruhlarni fosh etish hamda tarqatilishini oldini olish huquqni muhofaza qiluvchi organlar oldida turgan eng dolzarb masalalardan biridir.

Zero, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishi aholining, ayniqsa voyaga etmaganlarning hayoti va sog‘lig‘iga jiddiy xavf tug‘diradi, boshqa jinoyatlarning o‘shishi, korrupsiya va uyushgan jinoyatchilikni tarqalishiga imkon tug‘diradi, jamoat tartibi va xavfsizligiga taxdid soladi, jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy asoslarni emiradi.

BMTning narkotiklar nazorati bo‘yicha Xalqaro Qo‘mitasining 2024 yildagi Narkotiklar haqidagi umumjahon dokladida keltirilgan ma‘lumotlarga ko‘ra, 2023 yilda dunyoda 15 yoshdan 64 yoshgacha bo‘lgan 270 million kishi narkotik moddalarni iste‘mol qilganligi qayd etilgan (2020 yilga nisbatan bu ko‘rsatkich 3 millionga oshgan) [2].

Hozirgi paytda markaziy asab tizimiga qo'zg'altiruvchi ta'sir ko'rsatadigan sintetik moddalar – amfetaminlar keng tarqalgan. Ularning ba'zilari tibbiyotda cheklangan holda qo'llaniladi. Shuningdek, opioidlar, masalan: metadon va fentanil ham sintez qilingan.

Amfetamin qatoridagi stimulyatorlar – sintetik narkotik vositalar tarkibiga kiruvchi amfetamin va metamfetamin giyohvand vositalar. Poroshoksimon, kristall, tabletka va kapsula ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Amfetamin (giyohvandlar tilida «lyod», «skorost», «sneg» deb ham nomlanadi) - tarkibida metilfeniletamin moddasi mavjud bo'lgan, inson markaziy asab tizimiga kuchli ta'sir etuvchi stimulyator. Ba'zi mamlakatlarda tibbiyot sohasida narkolepsiya va giperfaol yoshlarga ishlatiladi.

Ushbu vosita birinchi marotaba Germaniyada 1920 yilda sintez yo'li bilan olinib, astma kasalligiga qarshi foydalanilgan. Ikkinchi jahon urushi davrida AQSh va Buyuk Britaniya Mudofaa Vazirligi tomonidan askarlarga kuchini tez tiklantiruvchi (rekreatsion) modda sifatida qo'llangan.

Amfetamin Yevropa davlatlarida, shuningdek Eron, Malayziya, Xitoy, Rossiya hamda Afg'oniston davlatlarida ishlab chiqariladi.

O'tgan asrning 60-yillaridan boshlab, modifikatsiya qilingan, («dizaynerlik») amfetaminlari ommalasha boshladi. Giyohvandlar orasida "ekstazi" sifatida ma'lum bo'lgan MDMA preparati 1914 yilda ishtahani ochuvchi vositasi sifatida kashf qilingan bo'lib, 1965 yilda psixoterapiya seanslarida foydalanila boshladi, keyinchalik esa umuman taqiqlandi. Ilk bor MDMA vositasidan «ko'cha»da foydalanish 1972 yilda qayd etildi, keyinchalik u yoshlar musiqiy submadaniyatining timsoliga aylandi.

Sintetik narkotiklarga, shuningdek barbituratlar kirib, ularning ta'siri amfetaminlar ta'siriga qarama-qarshi hisoblanadi, chunki markaziy asab tizimining siqilishiga sabab bo'ladi, trunkvilizatorlar esa tashvish-xavotir va zo'riqishni pasaytiruvchi hamda umumiy tinchlantiruvchi ta'sirga ega bo'lgan dorivor vosita hisoblanadi.

Sintetik narkotiklarni, tabiiy giyohvandlik vositalari kabi inson tanasiga ta'sir etish darajasiga ko'ra «og'ir» (kuchli ta'sir qiluvchi) va «engil» (kuchsiz) vositalarga bo'lish mumkin. Bunday bo'linish hiyla shartli bo'lib, giyohvandlik vositalarini ishlab chiqarish va qo'llash usuli (ichiga qabul qilish, hidlash, chekish va igna sanchish)ga ko'ra, aynan u yoki bu narkotik moddasining inson organizmiga ta'siri keskin o'zgaradi. Og'ir narkotiklar engil narkotiklarga qaraganda tezroq qaramlikni keltirib chiqaradi. Amaliyotning ko'rsatishicha, sintetik narkotik vositalar tabiiy narkotik vositalarga qaraganda xavfliroq bo'lib, ularga ko'nikish tezroq yuzaga keladi, kundalik tarzda iste'mol qilishda 2-4 yildan so'ng o'limni keltirib chiqaradi (geroinni iste'mol qilishda o'lim 5-7 yildan so'ng yuz beradi).

Sintetik narkotiklarning noqonuniy aylanishi to'g'risida gapirishdan avval, shuni alohida qayd etish lozimki xalqaro narkotiklarga qarshi maxsus tashkilotlar (Narkotik vositalar bo'yicha komissiya, narkotiklar ustidan nazorat qilish bo'yicha xalqaro qo'mita, narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha BMT boshqarmasi) hisobotlari bo'yicha "Sintetik narkotiklar" toifasiga amfetamin qatoridagi qo'zg'atuvchi vositalar tegishli bo'lib, ularga metamfetaminlar, amfetaminlar va aniqlashtirilmagan amfetamin (masalan, fenetillin, metilfenidat, fenmetrazin, metkatinon, amfepramon, pernolin, fentermin va boshqalar.), shuningdek "ekstazi" guruhidagi moddalar (MDA, MDMA, MDEA, BDB, MBDB va unga o'xshashlar) kiradi.

2008 yilning oxirlarida ko'pgina davlatlarda «spays»ning tarkibiga shubha tug'ila boshladi. O'rganishlar va tekshirishlar natijasida ularga kimyoviy modddalar aralashtirilayotganligi, jumladan dibenzoperan, naftailindol va oleamid, ya'ni sun'iy giyohvand moddalarga aylantirilayotganligi fosh etildi.

2009 yildan boshlab bir qator davlatlarda chekish aralashmasidan foydalanish taqiqlab qo'yildi. Masalan, 2009 yil 31 dekabrda «Spays» – giyohvand vositasi sifatida Rossiya Federatsiyasi hududida va 2010 yildan boshlab Belarus davlatida ham taqiqlandi hamda uning muomalasi, tarqatilishi, sotilishi va saqlanishi yuzasidan qonunchilikda jazo muddatlari belgilangan. Ammo AQShda undan foydalanish va o'zi bilan olib yurish miqdori chegaralangan

bo‘lib, chekish aralashmasi uchun javobgarlik ko‘rinishida jarima va majburiy tibbiy rehabilitatsiya belgilangan xolos.

Dezomorfina («krokodil») - tarkibida kodein mavjud bo‘lgan preparatlar, benzin, yod, maishiy aralashmalar (*rastvoritel*), fosforlar aralastirilib, metallarni tayyorlashda ishlatiladigan kuchli zaharli moddalar ishlatilishi bilan tez orada (bir necha oyda) o‘lim keltirib chiqarishi bilan xavflidir.

Shuningdek, mamlakatimizda tarkibida psixofaol moddalar bo‘lgan dori vositalari tarqalgan bo‘lib, narkotik vositalarni iste‘mol qiluvchilarning bir qismi qonunchilikda muomalasi cheklanmagan dori vositalarini notibbiy ravishda iste‘mol qilishga o‘tmoqda. Bunday dori vositalariga «Tramadol», «Lirika», «Lipre» va boshqa shularga o‘xshash dori-darmonlar kiradi.

Sintetik narkotik moddalarning keng tarqalishini (o‘simlik xomashyosidan olinadigan narkotik vositalardan farqli ravishda) ularda bir qator o‘ziga xos tafovutlarning mavjudligi bilan tushuntirish mumkinki, ular o‘z navbatida ham iste‘molchilar, ham ishlab chiqaruvchilar uchun ma‘qul keladi.

Narkotiklar yoshlar klubi madaniyatining ajralmas timsoliga aylanib, diskoteka va tungi klublar narkosindikatlari uchun o‘z mahsulotlarini tarqatish uchun istiqbolli makon bo‘lib xizmat qiladi.

Hozirgi kunda narkobiznes sintetik narkotiklarga bo‘lgan rusumni shakllantirib, hayotning barcha ko‘rinishlariga mos keluvchi vositalarni taklif qila boshladi, masalan «sevgi narkotigi», «raqs xapdorisi», «kuch-quvvat dopingi» va hokazo.

Mavjud sintetik vositalar o‘xshashliklarining turli-tumanligi hamda yangi dori vositalarini sintez qilishni tez qilish imkoniyati ishlab chiqaruvchilarga narkotiklar bozori kon‘yunkturasiga tezkor javob berish imkonini beradi. Chunonchi, narkotik va narkomaniya monitoringining Yevropa markazi (EMCDDA) boshlig‘i V. Getsning ma‘lumotiga ko‘ra, 2009 yilda 24 ta sintezlashgan moddalarni ishlab chiqarish miqdoriga ko‘ra juda mahsuldor bo‘lib, 2010 yilda bu yutuq yanada yangilangan, ya‘ni uning miqdori 33 taga etgan. 1997 yilda Markaz tomonidan yaratilgan yangi moddalar to‘g‘risida erta xabar berish tizimi umumiy miqdori 100 ta bo‘lgan yangi narkotiklarni aniqlashga imkon berdi, bunda oxirgi yillarda mazkur jarayonning sur‘ati sezilarli tarzda oshdi.

Sintetik moddalarni ishlab chiqarish texnologiyasi mahsulot narkogenligi darajasini o‘zgartirish va uning inson ruhiyatiga ta‘sir qilish xususiyatini o‘zgartirish imkonini berib, natijada samaradorligi bo‘yicha ular kelib chiqishi tabiiy bo‘lgan narkotiklardan yuz, hattoki ming barobar ortiq bo‘ladi. Shuningdek, tabiiy narkotik vositalarga nisbatan tan narxining pastligi ham sotuvchilar, ham xaridorlar uchun juda ma‘qul keladi, masalan, Xitoyning janubiy viloyatlarida «ekstazi» xapdorisini ishlab chiqarish 7–9 sentga teng bo‘lsa, Pekinda uning sotuv narxi 36 dollarni tashkil qiladi.

G‘arbiy Yevropada sintetik narkotik vositalar Internet orqali tarqatilib, bu narkotiklar savdosiga qarshi kurash olib borayotgan huquq-tartibot organlarining ishini sezilarli tarzda qiyinlashtiradi. Bunda so‘z ba‘zi mamlakatlarda qo‘llanishi ruxsat berilgan, biroq ba‘zilarida taqiqlangan moddalar to‘g‘risida so‘z yuritilmoqda. Masalan, mefedron moddasi kuchli ruhiy qo‘zg‘atuvchi vosita hisoblanib, o‘zining ta‘siriga ko‘ra, «ekstazi», amfetaminlar yoki kokainning o‘rnini bosishi mumkin. Internet orqali ular taqiqlangan Yevropa mamlakatlaridan sotib olish mumkin. Narkotik va narkotik moddalarni monitoring qilishning Yevropa markazining aniqlashicha, 2019 yilning oxiriga kelib, 70 dan ortiq saytda, asosan Buyuk Britaniya va Niderlandiya davlatlarida uning savdosi bilan shug‘ullanilgan.

Hozirgi kunda H.Sulaymonova nomli RSEM xodimlari tomonidan 2011 va 2014 yillarda AQSh va Italiya davlatlarida malaka oshirishi jarayonida olib kelingan kutubxonalarda mavjud bo‘lgan 80 ta nomdagi yangi giyohvand vositalari sintetik kannabinoidlarning nomlari O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi huzuridagi dori vositalarini sifatini va tibbiy texnikani nazorat qilish boshkarmasi narkotik moddalar ustidan nazorat qilish kumitasiga taklif sifatida berilib, ular O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2015 yil 12 noyabrdagi

№330 sonli qarori 1-ilovasiga, ya'ni O'zbekiston Respublikasi xududida muomalada bulishi taqiqlangan giyohvandlik vositalari ruyxatiga kiritildi.

Ammo ularning yangi nomlari va turlari sonining kun sayin oshib borayotganligi jiddiy tashvish uyg'otadi.

AQSh kasalliklarni nazorat qilish va ularning profilaktikasi bilan shug'ullanuvchi markazlarning(CDC) ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda narkotik moddalardan 80 ming inson vafot etgan. Ushbu vafot etganlarning 88%i fentanil iste'mol qilishi natijasida hayotdan ko'z yumgan. Mashhur aktyorlardan oskar mukofoti laureati Seymur Filipp Xoffman, taniqli rok-musiqachi va qo'shiqchilardan Tom Petti va Prinslar aynan fentanil qurboniga aylanganlar. 2025 yil holatiga ko'ra, AQShda xaftasiga 1500 inson narkotik moddalarni iste'mol qilishi natijasida vafot etmoqda, ularning 80%i fentanil hissasiga to'g'ri kelmoqda va bu ko'rsatkich yildan yilga oshib bormoqda.[3]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 03.11.2025 yildagi "Aholi salomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-207-sonli Farmonining qabul qilinishi giyohvandlikning tarqalishini oldini olish va unga qarshi kurashish – bugungi kunning davlat siyosati darajasidagi eng dolzarb masalalaridan biri ekanligining dalilidir.

Quyidagilar ushbu Farmonning asosiy maqsadlari etib belgilansin:

(a) O'zbekiston aholisining salomatligi va millat genofondiga jiddiy tahdid solayotgan giyohvandlik illatiga qarshi kurashish hamda bunga sabab bo'layotgan uyushgan narkojinoyatchilikka chek qo'yishga qaratilgan normativ-huquqiy, tezkor-profilaktik va tashkiliy-tarbiyaviy choralar kompleksini belgilash;

(b) voyaga etmaganlar va yoshlarimiz kelajagini giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalardan har tomonlama asrash — barcha darajadagi davlat organlari, tashkilotlari va muassasalarining dolzarb vazifasi ekanini alohida qayd etish hamda ularning bu boradagi mas'uliyatini tubdan oshirish.

2. Quyidagilar giyohvandlik va narkojinoyatlarning barvaqt oldini olish hamda ularga qarshi keskin kurashish faoliyatini amalga oshirishga mas'ul davlat organlari va tashkilotlarining ustuvor vazifalari etib belgilansin:

(a) ta'lim muassasalarida, o'quvchi va talabalar orasida psixofaol moddalarning tarqalishiga batamom chek qo'yish, yoshlarda giyohvandlik illatiga murosasiz munosabatni shakllantirish bo'yicha ta'sirchan chora-tadbirlarni kompleks ravishda amalga oshirish;

(b) giyohvandlik vositalari, psixotrop va kuchli ta'sir qiluvchi moddalar (keyingi o'rinlarda — giyohvandlik vositalari) noqonuniy aylanmasiga qat'iy jinoiy-huquqiy mexanizmlar orqali barham berish, bu boradagi jazo choralarini keskin kuchaytirish hamda yoshlarga nisbatan sodir etiladigan narkojinoyatlar uchun javobgarlikni og'irlashtirish;

(v) giyohvandlik vositalarini respublika chegarasidan olib kirish yo'nalishlarini, internet tarmoqlari orqali tarqatish harakatlarini, noqonuniy narkolaboratoriyalarni va narkojinoiy uyushmalarni, shu jumladan, ularga homiylik (rahnamolik) qilayotgan mansabdor shaxslarni aniqlash, ular faoliyatiga chek qo'yish hamda jazo muqarrarligini ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli tezkor-qidiruv va tergov faoliyatini yo'lga qo'yish;

(g) giyohvandlik vositalarini tayyorlash uchun foydalanish mumkin bo'lgan kimyoviy moddalar (prekursorlar) aylanmasi ustidan qat'iy davlat nazoratini o'rnatish, giyohvandlik vositalaridan tibbiyotda foydalanuvchi tibbiyot muassasalari, farmatsevtika korxonalari va dorixonalarining faoliyatini nazorat qilish amaliyotiga raqamli echimlarni joriy etish;

(d) aholi, ayniqsa, voyaga etmaganlar va yoshlar orasida giyohvandlik hamda zaharvandlikni tashxislash, davolash va tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya qilish tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan manzilli chora-tadbirlarni belgilash.[4]

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, giyohvandlik bir qator millatlarning genofondiga xavf solmoqda. Bu o'sha millatlarda nasl buzilishi mumkin, sog'lom farzand tug'ilishi gumon ostida qolishi ehtimoli bor degani. Bunday ko'rgulik boshqa millatlar, halqlar boshiga tushmaydi deb

hech kim kafolat bera olmaydi. Shuning uchun ham birinchi navbatda, voyaga etmaganlar o'rtasida giyohvandlikning tarqalishini oldini olish bugungi kunning dolzarb masalasi sifatida diqqat markazimizda turishi ijtimoiy zarurat hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari: Risola / M.Bekmurodov, Q.Quronboev, L.Tangriev. – T., 2017. – B. 27.

2. <https://unis.unvienna.org/> Доклады Международного комитета по контролю над наркотиками за 2023 год

3. <https://www.golosameriki.com/a/us-drug-overdose-deaths-drop-to-lowest-levels-since-june-2020/7987951.html>

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 03.11.2025 yildagi "Aholi salomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-207-sonli Farmoni (*Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 08.11.2025 y., 06/25/207/1023-son*)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INSON HUQUQLARI VA FUQAROLARNING ERKINLIKLARINI TA'MINLASH SOHASIDAGI QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Bekmurodov Normurod Nekmurodovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Ma'muriy huquq kafedrası dotsenti, yu.f.b.f.d.

Yangilanayotgan O'zbekistonda inson huquqlarini ta'minlash va sud-huquq tizimini takomillashtirish maqsadida xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilishga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Mamlakatimiz inson huquqlariga oid 80 dan ortiq xalqaro hujjatga, shu jumladan BMTning asosiy shartnomalariga qo'shilgani hamda Asosiy Qonunimizda xalqaro normalar ustuvorligi belgilangani inson qadri eng yuksak qadriyat sifatida e'tirof etilganining yorqin dalilidir.

Shu bilan birga, milliy huquqiy tizimimiz rivojiga xalqaro shartnomalar bilan bir qatorda "yumshoq huquq" (soft law) elementlari, ya'ni xalqaro tashkilotlarning rezolyusiyalari, tavsiyalari va qonun modellari ham tobora kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu jarayon konseptual yuridik qoidalarni shakllantirishdan tortib, xalqaro tavsiyalarning ayrim normalarini milliy qonun hujjatlarimiz matniga to'g'ridan-to'g'ri singdirishgacha bo'lgan turli shakllarda amalga oshmoqda.

Xalqaro tashkilotlarning rezolyusiya, tavsiya va qonun modellarining huquqiy tizimga ta'siri yuridik texnikaning alohida konseptual qoidalaridan boshlab toki tavsiyalarning ayrim qoidalarini qonun hujjatlari matniga to'liq kiritishgacha bo'lgan turli shakllarda mavjud bo'ladi⁷³

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 avgustdagi "Sud-tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-6041-sonli Farmoni bilan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar xodimlari tomonidan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchidan ariza, tushuntirish yoki ko'rsatuvlar olishni mazkur jinoyat ishi yurituvida bo'lgan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki

---

⁷³ Brizkun K.A. "O vidax rekomendatelnix aktov mejdunarodnix organizatsiy i formax ix vliyaniya na natsionalnoe zakonodatelstvo" // Journ. ros. prava. — 2010. — № 8

sudyaning yozma ruxsatiga asosan va faqat himoyachi ishtirokida amalga oshirish va boshqa bir qator tartiblar belgilandi⁷⁴.

Mamlakatda huquqiy davlat asoslarini mustahkamlash jarayonida jinoyatchilikning yangi, murakkab shakllariga, xususan, uyushgan jinoyatchilik, iqtisodiy va transmilliy tahdidlarga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish ob'ektiv zaruratga aylandi. Ushbu jarayonda jinoyatchilikka qarshi kurashishning an'anaviy jinoyat-protsessual mexanizmlari yetarlicha samara bermasligi o'z isbotini topdi. Shu bois, 2012 yilda "Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qabul qilinishi tarqoq normalarni yagona tizimga keltirib, mazkur sohani mustaqil va yaxlit huquqiy institut sifatida mustahkamladi. Bu qadam davlat va jamiyat xavfsizligini ta'minlash bilan birga, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish o'rtasidagi huquqiy muvozanatni o'rnatishga xizmat qildi.

Shu nuqtai nazardan, alohida yagona qonunda tezkor-qidiruv faoliyatining prinsiplari va shakllarining hamda uni amalga oshirishda qonuniylikni ta'minlashning huquqiy kafolatlarining mustahkamlanishi, ushbu faoliyatning turli yo'nalishlarini tartibga soluvchi bir qator normativ huquqiy hujjatlarda aks ettirilgan normalarni tizimlashtirish imkonini yaratadi. Fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini to'laqonli himoya qilish, sud-huquq tizimini yanada demokratlashtirishga yaqindan yordam beradi⁷⁵.

Zamonaviy yurisprudensiyada tezkor-qidiruv faoliyati faqatgina jinoyatchilikka qarshi kurashish bilan cheklanib qolmay, balki inson huquqlari, erkinliklari va mulkiy manfaatlarini muhofaza qilish, jinoyatlarni fosh etish, tergov va suddan yashiringan yoki bedarak yo'qolgan shaxslarni qidirish, shuningdek, davlat xavfsizligiga tahdid soluvchi harakatlarga barham berish hamda mamlakatning harbiy, ekologik va iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan yaxlit, keng qamrovli huquqiy institut sifatida namoyon bo'lmoqda⁷⁶.

Huquqni muhofaza qilishning ushbu shakliga xos bo'lgan konspirativlik, oshkora hamda nooshkora kuch va vositalarning uyg'unligi tezkor-qidiruv faoliyati orqali jinoyatlarni aniqlash, oldini olish va fosh etishda yuksak natijalarga erishish imkonini beradi. Biroq, aynan mazkur yashirin xususiyatlar insonning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga daxl qilish xavfini ham keltirib chiqargani bois, ushbu jarayonda qonuniylikni qat'iy ta'minlash talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, tezkor-qidiruv faoliyati hamda uning natijalaridan dalil sifatida foydalanishning qonuniyligi ustidan amalga oshiriladigan prokuror nazoratining predmeti quyidagilardan iborat.⁷⁷

- inson va fuqarolarning huquq va erkinliklariga rioya qilinishligi; - tezkor-qidiruv tadbirlarini o'tkazishning qonun va boshqa huquqiy hujjatlarda belgilangan tartibi;

- tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tomonidan qabul qilinadigan qarorlar va boshqa hujjatlarning qonunga muvofiqligi;

-tezkor-qidiruv faoliyati natijalarida aniqlangan dalil sifatida foydalanish mumkin bo'lgan ma'lumotlarni protsessual qonunchiligi asosida qayta tekshirish va rasmiylashtirishning qonuniyligi.

Tezkor-qidiruv faoliyatini takomillashtirishning yana bir muhim yo'nalishi bu, transmilliy va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashish mexanizmlarini modernizatsiya qilishdir. Uyushgan jinoyat guruhlarning faoliyati tobora murakkablashib, yashirin iqtisodiyot, korrupsion sxemalar va yuqori texnologiyalar bilan integratsiyalashayotgan bugungi sharoitda, faqatgina an'anaviy kuzatuv yoki axborot to'plash usullari bilan ijobiy natijaga erishib bo'lmaydi. Uyushgan jinoyat

---

⁷⁴ *Toshev O, Nurmatov R*, Qonun ustuvorligini ta'minlash borasida sud-huquq tizimida amalga oshirilgan islohatlar. Zamin.uz 2020. <https://vk.com/@zaminuz-rss-1728873584-61050907>

⁷⁵ *Jo'raev Q.T* ezkor-qidiruv faoliyatida fuqarolar himoyasi. [tps://parliament.gov.uz/upload/iblock/6e8/hfnlncqkby-kzkuwgazfgml.pdf](https://parliament.gov.uz/upload/iblock/6e8/hfnlncqkby-kzkuwgazfgml.pdf) ;

⁷⁶ *Po'latov A.S.* Tezkor-qidiruv faoliyati va uning huquqiy asoslari. Monografiya. –T.: O'zbekiston, 2021.B-9.

⁷⁷ *Po'latov B.*, Tezkor-qidiruv faoliyati, uning natijalarini dalil sifatida foydalanishning qonuniyligi ustidan prokuror nazorati. Huquqiy tadqiqotlar jurnali. 2017 №7. B-44. <https://journals.uz/wp-content/uploads/2017/11/2-tezkor-qidiruv-faoliyati-uning-natijalarini-dalil-sifatida-foydalanishning-qonuniyligi-ustidan-prokuror-nazorati.pdf>

tarmoqlarning moliyaviy oqimlarini kuzatish, ularning yashirin kommunikatsiya kanallarini aniqlash va fosh etish tezkor bo‘linmalardan noan’anaviy, intellektual yondashuvlarni talab qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi tezkor-qidiruv amaliyotiga sun‘iy intellekt va biometrik identifikatsiya tizimlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Biroq, bu jarayon shaxsning virtual makondagi daxlsizligi va shaxsga doir ma’lumotlar himoyasi bilan bevosita to‘qnash keladi. Fikrimizcha, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tomonidan shaxslarning elektron yozishmalari, ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi va geolokatsiya ma’lumotlarini to‘plash jarayoni qat’iy protsessual qoidalarga bo‘ysundirilishi shart. Ushbu yo‘nalishda inson huquqlari bo‘yicha xalqaro standartlar asosida milliy qonunchilikda virtual makondagi tezkor-qidiruv tadbirlarining aniq huquqiy chegaralarini belgilash muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Qolaversa, qonunchilik normalarini amaliyotga samarali tatbiq etish bevosita tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi xodimlarning kasbiy tayyorgarligi va huquqiy madaniyatiga bog‘liqdir. Inson huquqlari ustuvorligi tamoyilini ta’minlash maqsadida, xodimlarni nafaqat zamonaviy kriminalistik va tezkor-texnik vositalardan foydalanishga o‘rgatish, balki ularda shaxs daxlsizligi va qonuniylikka qat’iy rioya etish ko‘nikmasini shakllantirish lozim. Shundagina tezkor-qidiruv faoliyati jamiyatni kriminal tahdidlardan himoya qiluvchi qalqon vazifasini bajarish bilan birga, demokratik huquqiy davlat prinsiplariga to‘la mos keladigan institutsional tizimga aylanadi.

Yuqorida aytib o‘tilgan o‘ziga xos xususiyatlar sababli TQF bir tomondan jinoyatchilikka qarshi kurash manfaatlari, ikkinchi tomondan shaxsning manfaatlari, huquqlari va erkinliklari orasida doimiy ravishda muvozanat saqlab turishiga to‘g‘ri keladi.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlab o‘tish lozimki, “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining qabul qilinishi bilan tezkor bo‘linmalar tomonidan tezkor-qidiruv tadbirlarini amalga oshirishda qonuniylikka rioya etish, inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlashning huquqiy kafolatlarini yaratishga xizmat qiladi. Mazkur qonun yurtimiz sud huquq tizimini yanada demokratlashtirish va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini yanada liberallashtirishga keng zamin yaratadi degan fikrdamiz.

ПРАВО В ПЕРИОД ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСТИТУТОВ, ЦИФРОВЫХ ВЫЗОВОВ И ФОРМИРОВАНИЯ НОВОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКА

Г.А.Маткаримова, доктор юридических наук,
Д.А.Чиниев, доктор юридических наук

Мы живём в эпоху, когда сразу несколько глобальных кризисов — пандемия COVID-19, геополитические конфликты, энергетические шоки, кибератаки и климатические катастрофы — одновременно воздействуют на государственные системы, экономику и социальную жизнь.

Всё это формирует пространство, в котором право уже не может оставаться прежним. Оно должно не только регулировать, но и обеспечивать устойчивость, предсказуемость и защиту человека.

Главная проблема в том, что значительная часть действующих правовых систем была создана в условиях относительной стабильности. Но последние годы показали: мир стал нелинейным, а кризисы разворачиваются быстрее, чем право успевает реагировать. Поэтому посткризисный период — это не просто период восстановления. Это этап формирования нового правового уклада.

Кризисы наглядно изменили представление о роли государства. Пандемия, геополитические конфликты и др. продемонстрировали, что без сильных институтов и

оперативного законодательства невозможно обеспечить защиту здоровья населения и стабильность экономики.

Но одновременно многие страны столкнулись со снижением парламентского контроля, чрезмерной концентрацией полномочий исполнительной власти и расширением практики ограничений прав человека.

Подобные меры помогали бороться с угрозами, но нередко выходили за рамки нормальности, что ставило **вопрос о пропорциональности** и необходимости законодательных гарантий.

Этот опыт показывает: в будущем любая система чрезвычайных мер должна быть юридически «встроена» в конституционный порядок. Необходимо предусмотреть чёткие пределы полномочий органов власти, условия их применения и обязательный судебный и парламентский надзор. Только так можно сохранить **баланс между безопасностью и свободой**.

Не менее серьёзные уроки дал международный уровень. Пандемия выявила ограниченность международных медико-санитарных правил: государства не обязаны были делиться информацией или ресурсами, что привело к серьёзному неравенству в доступе к вакцинам.

Мир столкнулся с ситуацией, когда глобальная угроза требовала коллективных действий, но механизмов принуждения к сотрудничеству не существовало. Поэтому сегодня идёт работа над новым международным договором о готовности к пандемиям — это шаг к формированию более солидарной и связанной системы глобальной безопасности.

Современные геополитические конфликты добавили новое измерение. Работа Совета Безопасности ООН парализована правом вето, что делает невозможным единообразную реакцию на агрессию и грубые нарушения международного права. Именно поэтому всё громче звучат предложения о реформе Совета Безопасности, ограничении применения вето и расширении роли Генеральной Ассамблеи как инструмента коллективного реагирования.

***Справочно:** В 2024 году Совет Безопасности Организации Объединённых Наций (СБ ООН) зафиксировал **восемь вето** (трижды Соединёнными Штатами, четырежды Россией и один раз Китаем) по проектам резолюций — рекорд с 1986 года ([securitycouncilreport.org](https://www.securitycouncilreport.org)+[research.un.org](https://www.research.un.org)+2).*

Это означает, что наиболее мощный орган глобальной безопасности оказался парализованным именно в момент, когда требовалась единая реакция на крупномасштабные кризисы (например, война в Газе, [Пресс-служба ООН+1](#)).

Такая тенденция подрывает легитимность Совета и усиливает восприятие его как инструмента геополитического противостояния постоянных членов (P5), а не объективной защиты международного порядка ([Better World Campaign+1](#)).

В ответ на накопившийся кризис легитимности растут призывы к реформированию СБ ООН и увеличению роли Генеральной Ассамблеи ООН (ГА ООН) как инструмента коллективного реагирования. Одним из наиболее обсуждаемых предложений является ограничение применения права вето, расширение состава Совета и предоставление Генеральной Ассамблее полномочий принимать обязательные резолюции через процедуру “Uniting for Peace” в случаях, когда Совет оказывается заблокированным.

Кроме того, генеральный секретарь ООН прямо заявил, что СБ должен «представлять мир 2025 года, а не 1945-го», и призвал к расширению его состава и реформированию процедуры вето ([Пресс-служба ООН+1](#)). Эти шаги указывают на признание кризиса легитимности и функциональности Совета, и подчеркивают необходимость реформирования международной архитектуры безопасности как неотъемлемой части посткризисного правового порядка.

Параллельно мир столкнулся с резким продвижением цифровых технологий. Во время пандемии именно цифровая инфраструктура позволила государствам, бизнесу и обществу продолжить функционировать. Но она же открыла дорогу к массовому сбору данных, слежению за гражданами, алгоритмическим ошибкам и риску «цифрового авторитаризма», которая набирает обороты и по сей день.

К примеру, именно эти инструменты открыли путь к беспрецедентному расширению цифрового надзора. Так, в Израиле спецслужба ШАБАК получила право использовать антитеррористическую систему слежения за перемещениями всех граждан, что вызвало конституционные споры и последующие ограничения со стороны Верховного суда Израиля (Israel High Court of Justice, 2020; Haaretz, 2021). В Южной Корее государство применяло комбинированное отслеживание контактов — данные мобильной связи, транзакции банковских карт, CCTV-камеры — формируя детализированные маршруты граждан, часть которых публиковалась в открытом доступе (KCDC COVID-19 Response Report, 2020). В Китае система «Health Code» управляла передвижением миллионов людей на основе алгоритмических оценок, зачастую без прозрачных критериев (Human Rights Watch, China: COVID-19 Controls and Surveillance, 2021). Эти примеры показывают, что цифровая инфраструктура, обеспечившая устойчивость государств, одновременно стала источником серьезных рисков для приватности и индивидуальных свобод.

Более того, во многих странах исследования показали, что приложения для цифрового отслеживания контактов и другие системы мониторинга вызвали значительные сомнения у пользователей из-за риска нарушения приватности, что стало препятствием для их широкого принятия и вызвало критику в научной и правозащитной среде. (см. исследование «Privacy and Security in Digital Health Contact-Tracing (2025)» MDPI).

В 2025 году отмечается устойчивый рост глобальных проблем защиты персональных данных — например, компании и государства собирают и обрабатывают всё большие массивы данных, включая биометрию, геолокацию и данные о поведении, что создаёт основу для «цифрового авторитаризма». «Data Privacy Trends Shaping 2025 and the Years Ahead» подчёркивает, что уже свыше 80% мирового населения покрыто законодательством о защите данных, но темпы цифровизации и масштаб сбора данных значительно опережают разработку соответствующих правовых рамок ([usercentrics.com](https://www.usercentrics.com)).

Посткризисное право должно установить чёткие правила использования технологий: прозрачность алгоритмов, минимизацию данных, независимый контроль и строгие гарантии приватности.

Кризисы последнего времени также обострили социальное неравенство. Мигранты, женщины, пожилые люди, работающие в неформальном секторе — именно они понесли наибольшие потери. За годы нестабильности около 1,6 миллиарда людей рисковали потерять свой доход.

Для сведения: кризисы последнего времени усилили неравенство на рынке труда, особенно среди работников неформальной экономики и мигрантов. Речь идёт прежде всего о геополитических конфликтах (пример, СВО на Украине), приведших к росту цен на продовольствие и энергоносители; глобальном инфляционном скачке 2022–2024 годов, вызвавшем падение реальных доходов; энергетическом кризисе в Европе, усилившем бедность; а также ускоренной автоматизации рабочих мест, вытесняющей низкоквалифицированный труд.

Согласно отчёту International Labour Organization (ILO) «World Employment and Social Outlook 2024», доля работников неформального сектора выросла до почти 2 млрд

человек в 2024 году — такой масштаб уязвимости трудящихся усиливает риск потерять доход и социальные гарантии (International Labour Organization).

В докладе «*Breaking the Vicious Circles of Informal Employment and Low-Paying Work*» Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) отмечено, что большое число работников сталкивается одновременно с низкой оплатой и нестабильностью легального статуса, а их дети и семьи остаются в «порочном круге» бедности и неравных возможностей (OECD). Это показывает, что работники, лишённые формальных гарантий, становятся первыми «жертвами» именно этих новых кризисов — даже если они не связаны с пандемией.

Социальное неравенство усиливается и за счёт **гендерных различий**, которые обострились после инфляционного кризиса, **массового роста стоимости жизни**, а также ощутимого влияния **автоматизации и искусственного интеллекта**, вытесняющих женщин из низкооплачиваемых профессий. В отчёте ILO Global Wage Report 2024–2025 указывается, что гендерный разрыв в оплате труда и занятости существенно влияет на общий уровень неравенства в обществе, особенно среди групп, находящихся в уязвимом положении (International Labour Organization).

Кроме того, отчёт «*International Migration Outlook 2024*» Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) подчёркивает, что мигранты в странах ОЭСР (ОЭСР — это **Организация экономического сотрудничества и развития**. Международная организация, объединяющая 38 развитых стран) чаще заняты на временной, низкооплачиваемой или сезонной работе — что усугубляется текущей экономической нестабильностью, ростом цен и сокращением рабочих мест в секторах, зависящих от цепочек поставок (OECD).

Эти данные доказывают необходимость усиленного правового регулирования трудовых и социальных прав как ответа на современные кризисы — инфляционный, геополитический, энергетический и технологический — а не только на чрезвычайные ситуации прошлого.

Поэтому социальная политика в посткризисный период должна быть не временной, а устойчивой: с новыми механизмами социальной защиты, расширением доступа к медицине и поддержкой наиболее уязвимых групп. Социальная устойчивость становится ключевым элементом национальной безопасности.

Экономическое право также нуждается в пересмотре. Чрезвычайные меры — моратории на банкротства, налоговые отсрочки, субсидии — спасли миллионы рабочих мест, но были временными. Посткризисный этап требует перехода от ситуативной поддержки к системному регулированию: модернизации банкротного законодательства, созданию правовых стимулов для инноваций, цифровизации предпринимательской деятельности и укреплению доверия инвесторов.

Справочно: после отмены временных мер поддержки — мораториев на банкротства, налоговых отсрочек и антикризисных субсидий — многие экономики столкнулись с резким всплеском корпоративных банкротств. По данным OECD Corporate Insolvency Report 2024, в более чем двадцати странах число банкротств выросло на 30–50% по сравнению с докризисным уровнем.

Это показало, что экстренные меры лишь отсрочили проблемы, но не устранили фундаментальные слабости в хозяйственном обороте: малые и средние предприятия оказались перегружены долгами, а без эффективных процедур реструктуризации долгов и упрощённого банкротного законодательства не смогли адаптироваться к новым реалиям.

Такой рост несостоятельности стал прямым сигналом о необходимости перехода к системному регулированию — устойчивым механизмам финансового оздоровления,

модернизации законодательства о банкротстве и созданию правовой среды, обеспечивающей предсказуемость для бизнеса (OECD, Corporate Insolvency Report 2024).

Не менее значимо и то, что отсутствие стабильных правовых рамок после окончания чрезвычайных мер привело к замедлению инновационной активности и инвестиционной динамики.

Согласно World Bank Business Pulse Survey 2024, более 40% компаний в мире заявили, что неопределённость налоговой политики и непрозрачность правил государственной поддержки стали ключевыми барьерами для запуска новых проектов. UNCTAD Investment Trends Monitor 2024 подтверждает эту тенденцию: приток прямых иностранных инвестиций снизился главным образом в странах с неустойчивыми регуляторными режимами, тогда как государства, модернизовавшие экономическое законодательство и цифровизовавшие предпринимательские процедуры, показали рост инвестиций и повышение доверия бизнеса.

Эти данные демонстрируют, что для устойчивого развития недостаточно временной поддержки — необходима глубокая правовая реформа, стимулирующая инновации, снижение рисков и долгосрочную экономическую устойчивость (World Bank, Business Pulse Survey 2024; UNCTAD, Investment Trends Monitor 2024).

Ещё одно направление — экологическое право. Сегодня климатические угрозы по масштабу сопоставимы с пандемиями или военными конфликтами. Экстремальные погодные явления происходят почти вдвое чаще, чем двадцать лет назад. Это означает, что государственная экологическая политика больше не может быть декларативной. Нужны юридически закреплённые климатические обязательства, механизмы ответственности правительств и новая правовая философия взаимодействия человека и природы.

Для сведения, по данным Межправительственной группы экспертов по изменению климата (IPCC), климатические катастрофы уже нанесли миру ущерб, сопоставимый с многолетними экономическими потерями от военных конфликтов.

Только за период 2000–2019 гг.:

- глобальные потери от климатических бедствий превысили **2,97 трлн долларов**;
- количество экстремальных погодных явлений увеличилось **на 83%**;
- число людей, пострадавших от наводнений, штормов и засух, выросло более чем на **1,7 миллиарда человек** (IPCC, AR6 Synthesis Report, 2023).

Это означает, что климатические угрозы перешли из категории экологической проблемы в категорию **прямой угрозы национальной безопасности**.

Наряду с этим Всемирный банк указывает, что к **2050 году до 216 млн человек** могут стать «климатическими мигрантами» в результате засух, повышения уровня моря и опустынивания (World Bank, Groundswell Report, 2021).

Массовая миграция, потеря территорий, дефицит воды и снижение урожайности — это уже не экологические, а **государственно-правовые кризисы**, которые требуют правового регулирования на уровне международных обязательств.

И, наконец, право должно адаптироваться к стремительному развитию искусственного интеллекта. Уже сегодня алгоритмы используются в медицине, кредитовании, судопроизводстве и государственных услугах. Но если не установить прозрачные правила, всегда будет риск неравенства, дискриминации и непрозрачности решений. Европейский опыт регулирования ИИ показывает: человечество стоит на пороге новой правовой эпохи, где технологии и право должны развиваться параллельно.

*Справочно: Европейский союз в 2023–2024 годах разработал и принял первый в мире комплексный правовой акт, посвящённый искусственному интеллекту — **EU Artificial Intelligence Act (AI Act)**. Европейские страны, которые официально применяют ИИ в*

государственном управлении: Эстония, Финляндия, Франция, Дания, Нидерланды. Каждая из них внедрила ИИ не как эксперимент, а как часть государственного механизма (государственный «ИИ-судья», автоматическое назначение соцвыплат, предиктивная аналитика полиции, электронные резидентские процедуры через ИИ, налоговый ИИ, обрабатывающий почти все декларации автоматически и др.).

Таким образом, посткризисный период — это время глубокой перестройки правовых систем. Новый правовой уклад должен сочетать гибкость и ответственность, технологичность и гуманизм, международную солидарность и защиту национального суверенитета. Право перестает быть только инструментом регулирования — оно становится инструментом управления рисками и стратегическим механизмом будущего развития.

Именно юридическое сообщество – учёные, практики, государственные деятели и молодые юристы – определяет, каким будет это будущее. Наследием кризисов должны стать не разрушения, а новые идеи, новые институты и новая правовая архитектура, способная защитить государство, общество и человека в 21 веке.

Библиография:

1. UN Security Council Report. *Vetoes and Voting Records 2024*.
2. United Nations Press Service. *Security Council Press Releases 2024–2025*.
3. Better World Campaign. *UN Security Council Veto Analysis*.
4. MDPI. *Privacy and Security in Digital Health Contact-Tracing, 2025*.
5. Usercentrics. *Data Privacy Trends Shaping 2025 and the Years Ahead*.
6. International Labour Organization. *World Employment and Social Outlook 2024*.
7. ILO. *Global Wage Report 2024–2025*.
8. OECD. *Breaking the Vicious Circles of Informal Employment and Low-Paying Work, 2024*.
9. OECD. *International Migration Outlook 2024*.
10. OECD. *Corporate Insolvency Report 2024*.
11. World Bank. *Business Pulse Survey 2024*.
12. UNCTAD. *Investment Trends Monitor 2024*.
13. IPCC. *AR6 Synthesis Report, 2023*.
14. World Bank. *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration, 2021*.
15. EU. *Artificial Intelligence Act (AI Act), 2023–2024*.
16. Human Rights Watch. *China: COVID-19 Controls and Surveillance, 2021*.
17. Haaretz. Reports on Shin Bet surveillance rulings, 2021.
18. KCDC. *COVID-19 Response Report, 2020*.
19. Israel High Court of Justice (Judgments Database), 2020.

ADVOKATURA FAOLIYATIDA O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH PRINSIPINING ILMIY-HUQUQIY TAHLILI

Jalilov Nodirbek Komil o‘g‘li

Toshkent xalqaro universiteti

“Huquqiy fanlar” kafedrası katta o‘qituvchisi

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida advokatura institutining mustaqilligini ta’minlash, advokatlarning huquqiy maqomini yanada mustahkamlash hamda ularning faoliyatini

demokratik tamoyillar asosida tashkil etish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlarning eng muhim yo‘nalishlaridan biri advokatura faoliyatida o‘zini o‘zi boshqarish prinsipini shakllantirish va amaliyotga joriy etish bilan bog‘liqdir. Mazkur prinsip advokatura institutining davlatdan nisbatan mustaqil, kasbiy hamjamiyat sifatida faoliyat yuritishini ta‘minlaydi, advokatlarning kasbiy manfaatlarini himoya qilish, o‘z-o‘zini tartibga solish, axloqiy me‘yorlarga rioya etilishini nazorat qilish imkonini beradi.

Shu bilan birga, O‘zbekistonda advokatura faoliyatini o‘zini o‘zi boshqarish asosida tashkil etish jarayoni hali to‘liq shakllanib ulgurmagan, amaliyotda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, advokatlar palatalarining tashkiliy-huquqiy maqomi, ularning vakolatlari, moliyaviy mustaqilligi, davlat organlari bilan o‘zaro munosabatlari hamda o‘zini o‘zi boshqarish institutining haqiqiy amaliy ta‘siri masalalari dolzarbdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmonida “Advokatura institutini to‘laqonli o‘z-o‘zini boshqarish tizimiga o‘tkazish, Advokatlar palatasi boshqaruv organlarining advokatlar hamjamiyati oldidagi hisobdorligini kuchaytirish, tizimga yosh malakali kadrlarni jalb qilish” vazifasi belgilangan⁷⁸.

Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 141-moddasida “Advokatura faoliyati qonuniylik, mustaqillik va o‘zini o‘zi boshqarish prinsiplariga asoslanadi⁷⁹” degan normalar mavjud.

Fikrimizcha, advokaturaning o‘zini o‘zi boshqarish prinsipini advokatlik faoliyatining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, uning mustaqilligini, faoliyat erkinligini va davlat hokimiyati organlaridan ajratilganligini ta‘minlash uchun xizmat qiladi deb hisoblaymiz. Ushbu prinsipning mohiyatiga ko‘ra, advokatura o‘z ichki ishlarini tartibga solishda mustaqil bo‘lib, davlat organlari va boshqa tashqi bosimlardan himoya qilish deb hisoblaymiz.

Ilmiy adabiyotlarda advokaturaning o‘zini o‘zi boshqarish prinsipi demokratiyaning huquqiy institutlarida mustahkam o‘rin tutgani qayd etiladi. Qonunda, jumladan, advokatura faoliyatining prinsiplari va tashkiliy shakllari, malaka komissiyalarini tuzish va ularning faoliyati tartibi, Adliya vazirligining vakolatlari va boshqa masalalar belgilab berilgan. Qonunda dastlab Adliya vazirligi va uning hududiy bo‘linmalari tomonidan advokatura faoliyatini litsenziyalash ko‘zda tutilgan bo‘lib, yuridik hamjamiyatning o‘zini o‘zi boshqarish organi sifatida advokatlarning yagona professional uyushmasini (2008-yilgi islohotgacha) tashkil etish bo‘yicha hech qanday qoidalar mavjud emas edi⁸⁰.

O‘zbekiston Respublikasida advokatura faoliyatini o‘zini o‘zi boshqarish tamoyili asosida tashkil etish yo‘lida muhim normativ-huquqiy asoslar yaratilgan bo‘lishiga qaramay, amaliyotda ushbu prinsipning to‘laqonli amalga oshirilishiga to‘sqinlik qilayotgan qator tizimli muammolar mavjud.

Birinchidan, advokatura o‘zini o‘zi boshqarish organlarining huquqiy maqomi va vakolatlari aniq chegaralanmagan. “Advokatura to‘g‘risida”gi Qonun va unga tegishli normativ hujjatlarda advokatlar palatalarining mustaqil faoliyat yuritish asoslari belgilangan bo‘lsa-da, ularning tashkiliy tuzilmasi, moliyaviy manbalari va davlat organlari bilan o‘zaro munosabatlari masalalarida aniqlik yetarli emas.

⁷⁸ Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022 y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022 y., 06/22/113/0330-son; 20.05.2025 y., 06/25/87/0451-son/ <https://lex.uz/docs/5841063>

⁷⁹ (Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son) <https://lex.uz/docs/-6445145#-6446155>.

⁸⁰ Турдалиев Джамшид (2020). Институциональная независимость адвокатуры в Узбекистане: проблемы и пути их решения. Review of law sciences, 3 (Спецвыпуск), 192-207. doi: 10.24412/2181-919X-2020-3-192-207

Tahlillar natijasida shu narsa aniqlandiki, O‘zbekiston Respublikasining “Advokatura to‘g‘risida”⁸¹gi Qonunning 12¹-moddasida Advokatlar palatasi O‘zbekiston Respublikasi barcha advokatlarining majburiy a‘ziligiga asoslangan notijorat tashkilot ekanligi ta‘kidlangan.

O‘zbekiston Respublikasining “Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida”gi Qonunining 2-moddasida “Nodavlat notijorat tashkiloti – jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foyda) olishni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o‘z qatnashchilari (a‘zolari) o‘rtasida taqsimlamaydigan o‘zini o‘zi boshqarish tashkilotidir” degan norma mavjud.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasining “Advokatura to‘g‘risida”gi Qonunining 12¹-moddasida Advokatlar palatasi “barcha advokatlarning majburiy a‘ziligiga asoslangan notijorat tashkilot” sifatida belgilangan. Shu bilan birga, “Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida”gi Qonunning 2-moddasida esa nodavlat notijorat tashkiloti ixtiyoriylik asosida tashkil etilishi lozimligi qat‘iy ko‘rsatib o‘tilgan.

Mazkur ikki norma o‘rtasida huquqiy kolliziya (zidlik) mavjud: bir tomondan, advokatlarning majburiy a‘zoligi belgilangan bo‘lsa, boshqa tomondan, nodavlat notijorat tashkilotlari faqat ixtiyoriylik tamoyiliga asoslanishi shartligi belgilangan. Bu esa advokatura faoliyatida o‘zini o‘zi boshqarish prinsipining huquqiy tabiati va tashkilot shakli o‘rtasida nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi.

Fikrimizcha, advokatura o‘zini o‘zi boshqarish tizimi bo‘lganligi sababli u davlatdan mustaqil bo‘lishi, lekin shu bilan birga, advokatlarning kasbiy manfaatlarini birlashtiruvchi majburiy hamjamiyat sifatida faoliyat yuritishi lozim. Amaldagi huquqiy holatda esa Advokatlar palatasi na to‘liq nodavlat notijorat tashkilotiga, na davlat organiga to‘liq mos keladi.

Advokatura fuqarolik jamiyati institutining tarkibiy qismi ekanligini namoyon etuvchi bir qator umumiy belgilar borki, bu aksariyat huquqshunos olimlarning advokatura institutini fuqarolik jamiyati instituti, degan xulosaga kelishlariga sabab bo‘lgan. Mazkur belgilar sifatida advokatura institutining nodavlat notijorat tashkiloti maqomida ekanligi, inson huquq va erkinliklarining himoyasini ta‘minlashga qaratilganligi⁸²

Shuni ta‘kidlash kerakki, mamlakatimizda Advokatlar palatasi majburiy a‘zolikka asoslangan yagona nodavlat notijorat tashkiloti emas⁸³.

Biz yuqoridagi fikrlarga qo‘shilgan holda aytishimiz mumkin, advokatlar palatasi notijorat tashkilot bo‘lsa ham, o‘ziga xos xususiyatini inobatga olib, hozirgi vaqtda majburiy badallik joriy etilgan. Biroq, bosqichma-bosqich ushbu jarayonni o‘zgartish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Aytishimiz lozimki, ixtiyoriylik fuqarolik jamiyati institutlarining, xuddi shuningdek nodavlat notijorat tashkilotlarining umum e‘tirof etilgan asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro standartlarda, chunonchi, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 20-moddasiga asosan “hech kim biron-bir birlashmaga majburan a‘zo qilinishi mumkin emas”⁸⁴, deb mustahkamlab qo‘yilgan bo‘lsa, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi Xalqaro paktning 22-moddasida esa “har bir shaxs boshqalar bilan birga birlashish erkinligi huquqiga ega”⁸⁵ ekanligi belgilangan.

Sotsiologik so‘rov natijalariga ko‘ra, “Advokatura hamda advokatlik faoliyatiprinsiplardan qaysi biri amalda eng yaxshi ta‘minlangan deb o‘ylaysiz? degan savolga respondentlarning 14 foizi “o‘zini o‘zi boshqarish”, 28 foizi “qonuniylik”, 45,8 foizi “mustaqillik” degan javoblarni

⁸¹ (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997-y., 2-son, 48-modda;; 07.02.2025-y., 03/25/1025/0116-son) <https://lex.uz/uz/docs/-54503>

⁸² Одилқориев Х.Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т.: 2002. – Б. 169.

⁸³ Саломов Б. Адвокатура ривожланиш йўлида: кеча, бугун, эртага. // Advokat. №2/2018. Б. 9.

⁸⁴ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

⁸⁵ Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1966 йил 16 декабрда қабул қилинган. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

bergan. Shu bilan birga, “Amaliyotda qaysi prinsip ko‘proq buziladi deb o‘ylaysiz?” degan savolga respondentlarning 17,8 foizi “o‘zini o‘zini boshqarish”, 38,3 foizi “qonuniylik”, 32,7 foizi “mustaqillik” prinsipi deb javob bergan.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytishimiz lozimki, o‘zini o‘zi boshqarish prinsipining amaliy va ijtimoiy ahamiyati advokatlik faoliyati uchun juda muhim hisoblanadi.

Ikkinchidan, advokatura organlarining moliyaviy mustaqilligi yetarli darajada ta‘minlanmagan. Advokatlar palatalarining budjeti asosan a‘zolik badallari va majburiy to‘lovlardan shakllanadi, bu esa ularning faoliyatini barqaror moliyalashtirish va mustaqil tashabbuslarni ilgari surish imkoniyatini cheklaydi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, advokatura o‘zini o‘zi boshqarish organlari davlat tomonidan aralashuvsiz, lekin ularning ijtimoiy ahamiyatini inobatga olgan holda, barqaror moliyaviy manbalar bilan ta‘minlanishi lozim. Bizning fikrimizcha, advokatura faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi maxsus davlat-kasbiy hamkorlik mexanizmi yaratish maqsadga muvofiq. Masalan, “Advokatura rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi” tashkil etilish hamda davlat budjetidan bevosita mablag‘ olmasdan, lekin ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalar uchun grant yoki subsidiyalar taqdim etish orqali Advokatlar palatalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashi mumkin deb hisoblaymiz.

Uchinchidan, normativ-huquqiy bazada xalqaro standartlar yetarli darajada inobatga olinmagan. Xususan, BMTning “Advokatlarning roli to‘g‘risidagi asosiy tamoyillari”, Yevropa Advokatlar Assotsiatsiyasi (CCBE)ning “Advokatlik etikasi kodeksi” hamda boshqa xalqaro hujjatlar o‘zini o‘zi boshqarishning institutsional kafolatlarini belgilab beradi. Ammo milliy qonunchilikda bu kafolatlar to‘liq implementatsiya qilinmagan.

Asrlar davomida advokatlik kasbi o‘zini o‘zi boshqarish huquqini tabiiy kasbiy imtiyoz sifatida qabul qilib kelgan. Biroq, advokatura boshqaruv organlari o‘zini o‘zi boshqarish jarayonini jamiyat manfaatlarini ko‘zlab amalga oshirilishi lozimligini tan olgan holda ham, amalda bu tizimning jamiyat manfaatlariga xizmat qilish qobiliyati ko‘pincha kasbning o‘z tabiati va ichki manfaatlariga zid keluvchi holatlarni yuzuga keltirgan.⁸⁶

A.D.Boykovning ta‘kidlashicha, o‘zini o‘zi boshqarish prinsipi – bu Rossiya Federatsiyasi ta‘sis subyektlarining advokatlar palatalari, Federal Advokatlar palatasi, palatalar kengashlari, taftish, malaka va palatalar boshqa komissiyalarining advokatlar manfaatlarini ko‘zlab erkin faoliyat yuritishi va huquqbuzarliklarni hal qilishidir⁸⁷.

Takidlashimiz joizki, Angliya va Avstraliya advokatlik kasbini o‘z-o‘zini tartibga solishdan voz kechishdi, ammo Kanada huquq jamiyatlari shu asosda ishlashda davom etmoqda. Ontario yuridik jamiyati (LSO) faoliyat yuritadigan o‘z-o‘zini tartibga solish modeli u beradigan javobgarlik nuqtai nazaridan boshqaruvning noadekvat shaklidir. Boshqa tashkilotlar, shu jumladan boshqa umumiy huquq yurisdiksiyalaridagi huquq jamiyatlari va korporatsiyalar bilan solishtirganda, LSO boshqaruv modelidagi zaif tomonlar ko‘zga tashlanadi.⁸⁸

Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasining “Advokatura to‘g‘risida”gi Qonunining 12³-moddasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori⁸⁹da O‘zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasining raisi va uning o‘rinbosarlari O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining taqdimnomasiga binoan Advokatlar palatasi Konferensiyasi tomonidan saylanishi tizimiga o‘zgartirish kiritgan holda Adliya vazirligining taqdimnoma berish amaliyotini tugatish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

⁸⁶ Windsor Y.B. Access Just. 210 (1989) Lawyers: The Agony and the Ecstasy of Self-Government, Mew, Graeme [41 pages] <https://heinonline.org/HOL/Print?collection=journals&handle=hein.journals/windyrbaj9&id=214>

⁸⁷ Бойков А.Д. Статус адвоката: содержание, квалификационные требования и принципы адвокатской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2010. С. 92.

⁸⁸ Anand, A. I. (2018). Governance gone wrong: examining self-regulation of the legal profession. *Legal Ethics*, 21(2), 99–118. <https://doi.org/10.1080/1460728x.2018.1551677>

⁸⁹ (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2008 y., 22-23-son, 201-modda)//<https://lex.uz/docs/1359515>

Shu bilan birga, Advokatlar palatasining hududiy boshqarmalari huzurida Malaka komissiyalarini a'zolarni shakllantirish Adliya vazirligi va uning organlari tomonidan qo'shma qaror asosida amalga oshirilishi mexanizmini ham bekor qilgan holda, faqatgina Advokatlar palatasining yakka o'ziga bu huquqni berish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Advokatura to'g'risida"gi Qonunda "o'zini o'zi boshqarish" prinsipi hamda uning mazmun-mohiyatini nazarda tutuvchi alohida normalar belgilash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Одилқориев Х.Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т.: 2002. – Б. 169.
2. Саломов Б. Адвокатура ривожланиш йўлида: кеча, бугун, эртага. // Advokat. №2/2018. Б. 9.
3. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022 y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022 y., 06/22/113/0330-son; 20.05.2025 y., 06/25/87/0451-son/<https://lex.uz/docs/5841063>
4. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son) <https://lex.uz/docs/-6445145#-6446155>.
5. Турдалиев Джамшид (2020). Институциональная независимость адвокатуры в Узбекистане: проблемы и пути их решения. Review of law sciences, 3 (Спецвыпуск), 192-207. doi: 10.24412/2181-919X-2020-3-192-207
6. (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997-y., 2-son, 48-modda;; 07.02.2025-y., 03/25/1025/0116-son) <https://lex.uz/uz/docs/-54503>
7. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
8. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1966 йил 16 декабрда қабул қилинган. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
9. Windsor Y.B. Access Just. 210 (1989) Lawyers: The Agony and the Ecstasy of Self-Government, Mew, Graeme [41 pages] <https://heinonline.org/HOL/Print?collection=journals&handle=hein.journals/windyrbaj9&id=214>
10. Бойков А.Д. Статус адвоката: содержание, квалификационные требования и принципы адвокатской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2010. С. 92.

TRANSCHEGARAVIY TO'LOVGA QOBILYATSIZLIK JARAYONIDA XODIMLAR HUQUQLARI: AQSH VA BUYUK BRITANIYA TAJRIBASI.

Nosirov Sherzod Shermatovich
shnosirov5@gmail.com

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida kompaniya o'z a'zolari, shu jumladan xodimlar ijtimoiy aloqalar markazi bo'lib xizmat qiladi. Kapital va mehnat kompaniyadagi ikkita asosiy ishlab chiqarish omili sifatida ajralib turadi. Xodimlar kompaniyaning kundalik faoliyati va uning umumiy qiymati uchun zarur bo'lgan mehnat orqali inson kapitaliga hissa qo'shadilar. Binobarin, inson mehnati asosiy boylik bo'lib, ularsiz kompaniya o'z iqtisodiy maqsadlarini amalga oshirish uchun kurash olib borishi mumkin emas.

Aksiyadorlar o'zlarining foyda olishlarini maqsad qilib kompaniyalarga kapital kiritadilar va shu bilan o'zlarining iqtisodiy farovonligini oshiradilar. Xuddi shunday xodimlar daromad

manbasini ta'minlash uchun ushbu korxonalarda ish izlaydilar. Bu daromad nafaqat ularning iqtisodiy farovonligini qo'llab-quvvatlaydi, balki munosabatlarini yaxshilaydi va yashash xarajatlarini qoplaydi. Ishdan qoniqish va xavfsizlik hayot sifatini qoniqarli saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Biroq ish beruvchi to'lovga qodir bo'lmagan taqdirda, xodimlar nafaqat ish xavfsizligi va daromadlarini yo'qotish xavfiga duch kelishadi, balki ish beruvchi tugatilgan taqdirda ham doimiy ishdan mahrum bo'lish ehtimoliga duch kelishadi. Iqtisodiy ta'sirlardan tashqari, xodimlar oilaviy kelishmovchilik, jinoyatchilik darajasining oshishi va ish joyini yo'qotish bilan bog'liq xatti-harakatlar muammolari kabi oqibatlariga olib keladigan ijtimoiy qiyinchiliklarni boshdan kechirishi mumkin. Shu sababli, mehnat xavfsizligi xodimning iqtisodiy barqarorligining hal qiluvchi jihati hisoblanadi.

2007/2008 yillardagi iqtisodiy tanazzul AQSh va Buyuk Britaniyadagi kompaniyalarga ta'sir ko'rsatganidan so'ng, ko'pchilik firmalar moliyaviy investitsiyalar va ularning unumdorligi yoki moliyaviy barqarorligini xavf ostiga qo'yishi mumkin bo'lgan tadbirkorlik faoliyatiga nisbatan ko'proq xavfda qoldilar. Binobarin, ushbu yurisdiksiyalardagi ko'plab kompaniyalar mahsuldorlikni oshirish yoki moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun korporativ qayta qurishga murojaat qilishdi. Biroq, bunday qayta qurish ko'pincha ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishni, odatda mehnat xarajatlarini kamaytirish, jumladan, ish joylarini qisqartirish, bandlik shartlarini o'zgartirish yoki nol soatlik shartnomalar kabi yangi ish tartibini qabul qilishni talab qiladi. Ba'zi kompaniyalar ishlab chiqarish obyektlarini arzonroq mehnat bozoriga ko'chirishgan, bu esa bandlik xavfsizligiga tahdid solishi mumkin. Demak, korporativ to'lovga layoqatsizlik davrida xodimlar va ish beruvchilar manfaatlarini o'rtasida muvozanatni saqlash zarurati tug'iladi.

Agar ish beruvchi yigirma nafar xodimni to'qson kun ichida yoki o'n foizdan kamrog'i yoki o'ttiz nafar xodimni o'ttiz kun ichida ishdan bo'shatishni rejalashtirayotgan bo'lsa, ular xodimlarning vakillariga tegishli ma'lumotlarni taqdim etishlari va rejalashtirilgan jamoaviy ishdan bo'shatishning muqobil variantlarini o'rganish yoki ularning sonini kamaytirish bo'yicha maslahatlashuvlar o'tkazishlari shart. Ish beruvchi to'lovga qodir bo'lmagan taqdirda, mehnat shartnomalari va mehnat bilan bog'liq boshqa manfaatlardan kelib chiqadigan to'lanmagan da'volarni to'lashni kafolatlash orqali xodimlarga qo'shimcha himoyani taklif qiladi. A'zo davlatlar ushbu himoyalarni amalga oshirish uchun xodimlarga qulay bo'lgan choralarni qo'llashlari yoki joriy etishlari tavsiya etiladi. Ushbu qoidalar 1986 yildagi to'lovga layoqatsizlik to'g'risidagi qonunda, xususan imtiyozli qarzlarni qamrab oluvchi 6-ilovada keltirilgan.

Buyuk Britaniyada xodimlarning to'lanmagan ish haqi va hisoblangan ta'vil to'lovlari ish beruvchining to'lovga qodir bo'lmagan taqdirda kompaniya aktivlarini taqsimlash bo'yicha kafolatlanmagan da'volardan oldin, 1986 yildagi "To'lovga layoqatsizlik to'g'risida" gi qonunda ko'rsatilgan qonuniy cheklovlarni hisobga olgan holda birinchi o'ringa qo'yiladi. Milliy sug'urta jamg'armasi ish beruvchining to'lovga layoqatsizligidan zarar ko'rgan xodimlarga ish bilan bog'liq ayrim to'lanmagan qarzlarni uchun kompensatsiya to'lashni belgilagan.⁹⁰ 199622-sonli Mehnat huquqlari to'g'risidagi qonun (ERA) kabi nizomlar Buyuk Britaniyada korporativ to'lovga layoqatsizlik paytida xodim-ish beruvchining nizolarini hal qiladi.

Buyuk Britaniyadagi to'lovga layoqatsizlik qonuni siyosatiga dastlab Kork qo'mitasi ikkita yangi tartibni, kompaniyaning ixtiyoriy kelishuvi (CVA) va Ma'muriyat tartibini joriy qilishni tavsiya qildi. Ushbu tavsiyalar birinchi marta 1985 yildagi To'lovga layoqatsizlik to'g'risidagi qonunga muvofiq kiritilgan bo'lib, keyinchalik 1986 yilgi To'lovga layoqatsizligi to'g'risidagi qonun (IA 1986) sifatida birlashtirilgan bo'lib, u boshqaruv jarayonining ierarxik maqsadlarini, shu jumladan kompaniyani doimiy korxonalar sifatida qutqarish va kreditorlar ulushlarini maksimal darajada oshirishni belgilaydi.

Qo'shma Shtatlarda bankrotlik to'g'risidagi qayta tashkil etish jarayonlarida ijtimoiy bandlikni himoya qilish siyosati asosan federal va shtat qonunchiligidan, shu jumladan 1935

---

⁹⁰ Insolvency Act 1986 (Prescribed Part) Order 2003 (2003 No. 2097)

yildagi Milliy mehnat munosabatlari to'g'risidagi qonundan (NLRA 1935) olingan. NLRA 1935 xodimlarga jamoaviy muzokaralar huquqini beradi va ish beruvchilarga ushbu huquqlarni amalga oshiradigan xodimlarni to'xtatishini taqiqlaydi, bankrotlikni qayta tashkil etish paytida adolatli mehnat amaliyotini ta'minlaydi.

Biroq, AQSHdagi korporativ qutqaruv yoki bankrotlikni qayta tashkil etish siyosati AQShda bankrotlikni qayta tashkil etish jarayonlarini tartibga soluvchi AQSh Bankrotlik kodeksi deb nomlanuvchi AQSH kodeksining 11-bobidan kelib chiqadi. AQSH Bankrotlik to'g'risidagi kodeksining siyosat maqsadlari, moliyaviy jihatdan qiyin bo'lgan kompaniyalarni qayta tashkil etish va qutqarish istiqbollarini yaxshilashga qaratilgan.

AQSHda bankrotlik to'g'risidagi qayta tashkil etish jarayoni 1978-yilda AQSh Bankrotlik to'g'risidagi kodeksining 11-bobi bilan tartibga solinadi. Bu an'anaviy 11-bob ariza berish jarayonini belgilaydi, bu orqali biznes kelishuvi yoki qayta tashkil etish bo'yicha ish yuritish jarayonida AQShning qarzdor kompaniyasi oldindan paket rejalariga erishishi mumkin.⁹¹

Shu bilan bir qatorda, qarzdor kompaniya to'lovga qobiliyatsizligini hal qilish uchun biznesni sotishni tanlashi mumkin. Ushbu qoidalar ishonchli boshqaruvchiga yoki qarzdorga xabar berish va muhokama jarayonlaridan so'ng, odatdagi biznes jarayonidan tashqarida qarzdor aktivlaridan foydalanish, sotish yoki ijaraga olish huquqini beradi. Garchi bahs-munozaralarga sabab bo'lsa-da, u ariza berishdan oldingi majburiyatlarni chetlab o'tib, qiyinchilikka uchragan biznesni tezda sotishga yordam beradi.

Biroq biznes savdosidan farqli o'laroq, 11-bobdagi qayta tashkil etish rejasining yakuniy maqsadi moliyaviy qiyinchilikka uchragan kompaniyaga to'lov qobiliyatini tiklash imkoniyatini berishdir. Shuning uchun, xodimlar uchun 11-bobning muvaffaqiyatli qayta tashkil etish rejasi potensial ravishda ish o'rinlarini saqlab qolishi mumkin.

Bankrotlik to'g'risidagi qonun federal yurisdiksiyaga kiradi, ammo bankrotlik to'g'risidagi qayta tashkil etish vaqtida xodimlarni himoya qiladigan mehnat qonuni kabi sohalar shtat qonunlari bilan tartibga solinadi. Natijada, bankrotlik potentsial ravishda shtat qonunlari va federal qonunlarning bankrotlikni qayta tashkil etish va federal-shtat qonunchiligi bo'limidan kelib chiqadigan bandlikni himoya qilish bo'yicha siyosat maqsadlari o'rtasida ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Bankrotlik to'g'risidagi kodeks bankrotlik to'g'risidagi ish yuritish jarayonida ish beruvchi va xodim o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solsa-da, bu munosabatlarni o'rnatmaydi. Davlat darajasidagi bankrotlik to'g'risidagi qonunlar, masalan, mehnat qonunchiligi bu munosabatlarni yaratadi.

AQSh Bankrotlik to'g'risidagi kodeksining 11-bandi va Milliy mehnat munosabatlari to'g'risidagi qonun (1935) kabi bankrotlik to'g'risidagi qayta tashkil etish paytida tartibga soluvchi federal qonunlar kasaba uyushmalari a'zolari va jamoaviy bitimlar ishtirokchisi bo'lgan xodimlarni himoya qilishga ustuvor ahamiyat beradi. Davlat xizmati xodimlari va kasaba uyushmalari xodimlaridan tashqari, xodimlarni ishdan bo'shatishdan qonun bilan himoyalash sezilarli darajada cheklangan va o'z xohishiga ko'ra ishga joylashish amaliyoti ustunlik qiladi.

Ish beruvchining xodimni osonlik bilan ishdan bo'shatish qobiliyati AQSh mehnat industriyasida keng qabul qilingan, ammo bu xodimlarni qiyin vaziyatga qo'yadi. Xodimlar o'zlarining hayot kechirishlari uchun ushbu munosabatlarga tayanadilar, lekin ko'pincha shartnoma shartlarini muhokama qilish uchun cheklangan huquqqa egadirlar. Faqat bir nechta iqtidorli yoki malakali xodimlar kasaba uyushmalari a'zosi bo'lgan xodimlar bilan bir qatorda muayyan qoidalarni muhokama qilishlari mumkin.

Ish beruvchi va xodim o'rtasidagi majburiyatlarning o'zaro bog'liqligiga noto'g'ri urg'u berilib, mehnat munosabatlaridagi tengsizlikni yashiradi. Ushbu tengsizlik ish beruvchilar tomonidan o'z boshimchalik bilan ishdan bo'shatishni rag'batlantiradi, chunki xodimlar istalgan vaqtda ishdan chiqishlari mumkinligi sababli, ish beruvchilar ham xuddi shunday huquqqa ega bo'lishi kerak.

---

⁹¹ Bankruptcy Code 1978 (Title 11 of the US Code)

AQShda ish beruvchining kuchi mehnat munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xususiy sektor xodimlarini himoya qilish, asosan, jamoaviy muzokaralar, ish beruvchilar va xodimlar o'rtasida tegishli kasaba uyushmalari orqali amalga oshiriladi.

1935 yildagi Milliy mehnat munosabatlari to'g'risidagi qonun (NLRA) xodimlarga ish haqi, ish vaqti va boshqa mehnat shartlari bo'yicha jamoaviy muzokara qilish huquqini beradi. Kollektiv muzokaralar xodimlarning ishtirokini ta'minlaydi, vijdonan maslahatlashish va o'zaro majburiyatlarni ta'kidlaydi. Biroq, Kollektiv shartnomaning (XBA) eng muhim jihati shundan iboratki, u bilan bog'liq bo'lgan xodim faqat "adolatli sabablarga ko'ra" ishdan bo'shatilishi mumkin. Ushbu ishdan bo'shatish ish beruvchilarga qonun hujjatlarida belgilangan talablarni bajarmasdan, masalan, xodimni oldindan ogohlantirmasdan ishdan bo'shatish imkonini beradi. "Adolatli sabablarga ko'ra" ishdan bo'shatish uchun ish beruvchi xodimning mehnat shartnomasini buzganligini yoki mehnat munosabatlariga putur etkazadigan xatti-harakatlarni isbotlashi kerak.

Ish beruvchining tegishli kasaba uyushmalari yoki xodimlar vakillari bilan jamoaviy bitimlarni vijdonan olib bormasligi adolatsiz mehnat amaliyoti hisoblanadi. Ushbu qoida qarzdor bankrotlikni rad etish yoki o'zgartirishdan oldin bajarishi kerak bo'lgan protsessual va moddiy shartlarni belgilaydi. Qarzdor muzokaralar oldidan ittifoqqa kerakli o'zgartirishlar kiritishni taklif qilishi va barcha kreditorlar, qarzdor va zarar ko'rgan tomonlarga adolatli munosabatda bo'lishini ta'minlashi kerak.

11-bobdagi bankrotlik to'g'risidagi ishning qo'zg'atilishi bankrotlik to'g'risidagi nizomni belgilaydi, undan manfaatdor tomonlarning da'volari, shu jumladan xodimlarning da'volari qonunchilik bergan ustuvorliklarga muvofiq hal qilinadi. Biroq, bankrotlik to'g'risidagi rasmiy qayta tashkil etish bo'yicha ish yuritish asosan qarzdor va kafolatlangan kreditorlar tomonidan nazorat qilinadi.⁹² Xodimlar qayta tashkil etish jarayonida cheklangan ishtirok etadilar, ularning asosiy vakili kasaba uyushmasi a'zolari orqali bo'lib hisoblanadi.

Qo'shma Shtatlardagi kasaba uyushmalariga a'zolik darajasi past bo'lishiga qaramay, Kollektiv bitimlar (CBA) tomonidan qamrab olingan bir nechta xodimlar birinchi navbatda ish xavfsizligi bilan shug'ullanadi. Bu ularning ish beruvchining sud ma'qullagan holda, ijro shartnomalarini, shu jumladan, jamoaviy bitimlarni qabul qilish yoki rad etish qobiliyatiga va ular qarz to'lovlarini olishiga bog'liq. Bankrotlik to'g'risidagi kodeksning 11-bobi qarzdor kompaniyaga o'zgartirishlar kiritish yoki rad etish yo'li bilan ariza berishdan oldingi ijro shartnomalari va majburiyatlaridan ozod qilish huquqini beradi.

Qarzdor ish beruvchi mehnat shartnomalarini qabul qilganda, xodimlar ba'zi himoya choralarini oladi. Ish beruvchi shartnomalarni rasmiy ravishda qabul qilish uchun ariza berishdan oldin yuzaga kelgan noaniqliklarni bartaraf etishi va to'lanmagan zararni to'lashi kerak, bu 11-bobning qayta tashkil etish rejasini tasdiqlash talabi hisoblanadi. Biroq agar mehnat shartnomalari mavjudligi rad etilsa, qarzdor ish beruvchi da'volarni darhol qondirishga majbur emas, ularni umumiy ta'minlanmagan da'volar deb tasniflaydi.⁹³

To'lovga layoqatsizlik to'g'risidagi ish yuritish jarayonida xodimlarni himoya qilishga ustuvor ahamiyat berish asoslari bir nechta asoslardan kelib chiqadi. Xatarlarni diversifikatsiya qila oladigan boshqa manfaatdor tomonlardan farqli o'laroq, xodimlar tirikchilik uchun o'z ishlariga bog'liqdirlar. Biroq, xodimlar uchun mavjud bo'lgan himoya vositalaridan, ayniqsa, kasaba uyushmalariga a'zo bo'lmagan xodimlar uchun bir xilda foydalanish mumkin emas. Bu bandlikni himoya qilish va bankrotlikni qayta tashkil etish maqsadlari o'rtasida nomutanosiblikni keltirib chiqaradi.

Buyuk Britaniyadagi to'lovga qodir bo'lmaslik holatlaridan tashqari, xodimlar odatda ish beruvchining adolatsiz ishdan bo'shatish yoki mehnat shartlarini o'zgartirish kabi adolatsiz amaliyotlaridan himoyalangan. 1996 yildagi Mehnat huquqlari to'g'risidagi qonun (ERA) xodimlarni nohaq ishdan bo'shatishdan, ishdan bo'shatilganlik uchun kompensatsiyadan himoya

---

⁹² Bankruptcy Code 1978 (Title 11 of the US Code)

⁹³ D R Korobkin, 'Employee Interests in Bankruptcy' (1996).

qiladi va biznesni o'tkazish paytida ish bilan ta'minlashning uzluksizligini ta'minlaydi. Qo'shimcha himoyalar Korxonalarini sotish to'g'risidagi nizom (2006 yil) va jamoaviy ishdan bo'shatish va korxonalarini o'tkazish to'g'risidagi nizom (2014 yil) bilan ta'minlanadi.

Biroq, to'lovga layoqatsizlik to'g'risidagi rasmiy va kvaz-rasmiy jarayonlarda xodimlarni himoya qilish darajalari korporativ qutqaruv jarayonining protsessual va huquqiy asoslariga qarab farqlanadi.

Buyuk Britaniyadagi rasmiy korporativ qutqaruv jarayonlari ma'muriy tartibni va kompaniyaning ixtiyoriy kelishuvini (CVA) o'z ichiga oladi. Buyuk Britaniyada 1986 yildagi "To'lovga layoqatsizlik to'g'risida" gi qonun bilan o'rnatilgan va 2002 yilgi Korxonalar to'g'risidagi qonun bilan tartibga solingan ma'muriyat tartibi moliyaviy jihatdan qiynalayotgan, ammo barqaror kompaniyalar tomonidan qo'llaniladigan korporativ qutqaruv jarayonidir. U qonun bilan belgilangan moratoriy himoyasi ostida kompaniyani qayta tashkil etish yoki uning aktivlarini realizatsiya qilish imkonini beradi. Ushbu moratoriy kreditorlarning ijro harakatlarini muzlatib qo'yadi va kompaniyaga biznesni saqlab qolish uchun kreditorlar bilan muzokaralar olib borish uchun vaqt berib, tugatish to'g'risidagi arizalarni oldini oladi.

Odatda o'n ikki oygacha davom etadigan sanatsiya vaqtida boshqaruvchi uchta ierarxik maqsadga erishishni maqsad qiladi. Asosiy maqsad kompaniyani davomli korxonaga sifatida qutqarish, so'ngra kompaniyaning kreditorlari uchun u tugatilganidan ko'ra yaxshiroq natijaga erishish va nihoyat, garov yoki imtiyozli kreditorlarga taqsimlash uchun mulkni sotishdir. Biroq, kompaniyani davomli korxonaga sifatida qutqarish bo'yicha birinchi maqsadga erishish ko'pincha qiyin va amalga oshirilmaligi mumkin.

Boshqaruvchining mehnatni muhofaza qilishga ta'siri katta. Boshqaruvchining tayinlanishi, agar biznesni o'tkazish yoki ish beruvchida o'zgarishlar bo'lmasa, mehnat shartnomalarini avtomatik ravishda bekor qilmaydi yoki majburiyatlarini topshirish qoidalari (TUPE) majburiyatlarini ishga tushirmaydi. Xodimlar boshqaruv davomida to'lovga layoqatsiz, ammo yashovchan kompaniyada ishlaydi.⁹⁴

Agar mehnat shartnomalari qabul qilingan bo'lsa, to'lanmagan ish haqi va ta'vil to'lovlari kabi hisoblangan summalariga ustunlik maqomi beriladi va boshqaruvda xarajatlar sifatida hisobga olinadi. Biroq, agar ma'mur shartnomalarni qabul qilmaslikka qaror qilsa, zarar ko'rgan xodimlar bilan ishdan bo'shatish bo'yicha maslahatlashuvlar boshlanishi mumkin.

Ushbu keskinlikni bartaraf etish uchun korporativ qayta qurish uchun zarur bo'lgan moslashuvchanlik va xodimlarga taqdim etiladigan himoya o'rtasidagi muvozanatni saqlash juda muhimdir. Ushbu muvozanatga erishish uchun yondashuvlardan biri qonunchilikka o'zgartirishlar kiritishdir. Ushbu o'zgarishlar ishdan bo'shatish bilan bog'liq ayrim cheklovlarni olib tashlash orqali ish beruvchining moslashuvchanligi doirasini kengaytirdi va biznes transferlari bilan bog'liq shartnoma o'zgarishlarini tartibga soladi.

Biroq ushbu tuzatishlarga qaramay, korporativ qutqaruv va bandlikni himoya qilish o'rtasidagi keskinlik muvozanatsizligicha qolmoqda. To'lovga layoqatsizlik to'g'risidagi qonunlar va bandlik to'g'risidagi qonunlarning xilma-xil maqsadlari, shuningdek, izohlash muammolari bu nomutanosiblikni yanada chigallashtirmoqda. Shu sababli, ikkala siyosat maqsadining adolatli ifodalanishiga erishish uchun ham ish beruvchilar, ham xodimlar manfaatlarini hisobga olgan holda murosaga kelish kerak.

Ushbu murosaga erishish yo'llaridan biri talqin qilish, xususan, professor Ronald Dvorkin asarida taklif qilganidek, konstruktivlik va yaxlitlik tamoyillariga asoslangan yangi izohli yondashuvni qabul qilishdir. Ushbu yondashuv qonunlarni ikkala manfaatlar to'plamini muvozanatlashtiradigan tarzda talqin qilish orqali korporativ qutqaruv va bandlikni himoya qilishning qarama-qarshi maqsadlarini muvofiqlashtirishga intiladi.

Xulosa qilib aytganda, korporativ qutqaruv va bandlikni himoya qilish o'rtasidagi muvozanatga erishish barcha manfaatdor tomonlarning manfaatlarini diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladi. Qonunchilikka o'zgartirishlar va sharhlovchi yondashuvlar keskinlikni bartaraf etishga

---

⁹⁴ Transfer of Undertakings (Protection of Employment) (Amendment) Regulations 2014 (SI 2014/ 16)

yordam beradi va ikkala siyosat maqsadi bir vaqtning o'zida u yoki bu birini nohaq ravishda buzmasdan amalga oshirilishini ta'minlaydi. O'zbekiston qonunchiligida ham ushbu vaziyatda xodimlarni ishdan bo'shatish yoki mehnat shartlarini o'zgartirish orqali kompaniya faoliyatini muvozanatlashtirishga harakat qilinadi. Ammo bunda ahamiyatli jihat korxonalar faoliyatini xodimlarning yoppasiga bo'shatilishi o'rniga ish o'rinlarini saqlab qolgan holda uzoqroq davom etadigan bo'lsada, boshqa moliyaviy va shartnomaviy usullardan foydalanish o'rinli bo'lar edi. Korporativ qutqarish va bandlikni himoya qilish o'rtasidagi keskinlik ish beruvchilarning ish joylarini qurbon qilish yoki kompaniyaning hayotiyligini oshirish uchun mehnat shartlarini o'zgartirish bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan biznes qarorlarini qabul qilish zaruratidan kelib chiqadi, shu bilan birga xodimlarning huquqlarini himoya qilish uchun bunday harakatlarni cheklovchi bandlikni himoya qilish qonunlariga rioya qilish kerak. Ushbu keskinlik ko'pincha korporativ qutqaruv maqsadlariga erishish bandlikni himoya qilish maqsadlariga zid bo'lishi mumkin bo'lgan dilemmaga olib keladi. Bu kabi dilemmalar xodimlar hayotini va davlatdagi ijtimoiy muvozanatni buzib yuborishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi.
2. Companies Act 2006 c. 46
3. Employment Protection Consolidation Act 1978 c. 44
4. Insolvency Act 1986 (Prescribed Part) Order 2003 (2003 No. 2097)
5. Transfer of Undertakings (Protection of Employment) (Amendment) Regulations 2014 (SI 2014/ 16)
6. Bankruptcy Code 1978 (Title 11 of the US Code)
7. Government Organization and Employees Act 1979 (Pub. L. 89 – 554, 93 Stat. 381)
8. D R Korobkin, 'Employee Interests in Bankruptcy' (1996).

GLOBAL RAQAMLI TRANSFORMATSIIYA SHAROITIDA YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATINING EVOLYUTSIYASI: MILLIY VA XALQARO TAJRIBA TAHLILI

Huquqiy fanlar kafedrasida professori
yuridik fanlar doktori professor

Qosimaliyevich Axror Xudoyberdiyev
axrorxudoyberdiyev80@gmail.com

Kurbanaliyev Sardor Alidjanovich
Tashkent International University

Yurisprudensiya yo'nalishi, 2-bosqich talabasi
sardorkurbon@gmail.com

XXI asrning uchinchi o'n yilligiga kelib, insoniyat o'z tarixidagi eng keskin burilish nuqtalaridan birini boshdan kechirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) global miqyosda keng quloch yozishi nafaqat iqtisodiy va siyosiy landshaftni, balki huquqiy munosabatlarning ontologik mohiyatini ham o'zgartirib yubordi. Endilikda huquq nafaqat qog'ozdagi normalar, balki dasturiy kodlar va algoritmlar orqali boshqariladigan murakkab tizimga aylandi. Ushbu jarayonning markazida esa shubhasiz yoshlar turibdi. Amerikalik yozuvchi Mark Prenski ta'rifi bilan aytganda, bugungi yoshlar — "Raqamli aborigenlar", keksa avlod esa — "Raqamli immigrantlar"dir [1]. Yoshlar texnologiyani ona tili kabi o'zlashtirgan

bo'lsalar-da, paradoksal vaziyat shundaki, ular raqamli makonning huquqiy oqibatlarini haqida eng kam ma'lumotga ega qatlam hisoblanadi. Ular smartfonni virtuoz darajada ishlata oladilar, ammo "foydalanish shartlari"ni o'qimasdan "roziman" tugmasini bosish orqali o'z shaxsiy ma'lumotlarini xavf ostiga qo'yadilar. Muammoning dolzarbligi shundaki, huquqiy savodxonlikning yetishmasligi yoshlarni kiberjinoyatlar (kiber-bulling, onlayn firibgarlik, radikalizm) qurboniga yoki bilib-bilmay jinoyat ishtirokchisiga aylantirib qo'ymoqda. Lourens Lessig o'zining mashhur asarida "Kod — bu qonun" degan edi [2]. Agar yoshlar bu "yangi qonun"ning ishlash prinsiplarini va uning davlat qonunlari bilan o'zaro bog'liqligini tushunmasalar, ular raqamli qullikning zamonaviy shakliga tushib qolishlari hech gap emas. Ilmiy adabiyotlarda ko'pincha yoshlarning texnologik qobiliyatlari ularning raqamli savodxonligi bilan adashtiriladi. Garvard universiteti tadqiqotchisi Jon Palfri ta'kidlaganidek: "Raqamli avlod texnologiyadan foydalanishni biladi, lekin uning qanday ishlashini va jamiyatga qanday ta'sir qilishini tushunmaydi" [3]. Bu holat "huquqiy nigilizm"ning (qonunlarni mensimaslik yoki bilmaslik) yangi, xavfliroq ko'rinishini keltirib chiqarmoqda. An'anaviy huquqiy ta'lim asosan konstitutsiyaviy huquqlar, jinoyat va fuqarolik kodekslarini o'rgatishga qaratilgan edi. Biroq, bugungi kunda 19 yoshli talaba uchun ko'chada birovni haqorat qilishning huquqiy oqibatidan ko'ra, ijtimoiy tarmoqda qoldirgan izohi uchun qanday javobgarlik borligi muhimroqdir. Afsuski, amaldagi ta'lim dasturlari bu o'zgarishlarga har doim ham moslasha olmayapti. Devid Uollning kiber-jinoyatlar tasnifiga ko'ra, yoshlar ko'pincha "kiber-trespass" (ruxsatsiz kirish) va "kiber-deception" (aldov) turlariga duch keladilar [4]. Huquqiy immunitetning yo'qligi ularni manipulyatsiya obyekti, ya'ni "viktima" (qurbon)ga aylantiradi. Masalan, O'zbekistonda so'nggi yillarda yoshlar o'rtasida onlayn qimor o'yinlariga va moliyaviy piramidalarga aralashib qolish holatlari ko'paygani aynan moliyaviy-huquqiy savodxonlikning pastligi bilan izohlanadi.

Raqamli asrda huquqiy ta'limni isloh qilish bo'yicha jahon tajribasi turlicha yondashuvlarni namoyon etmoqda. Biz quyida eng samarali modellarni tahlil qilamiz. Yevropa Ittifoqida huquqiy ta'limning o'zagi — bu ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha umumiy reglament (GDPR) normalarini o'rgatishdir. Maktab dasturlaridayoq bolalarga "unutlish huquqi" va "ma'lumotlar portativligi" o'rgatiladi [5]. Yevropa Kengashining "Digital Citizenship Education" (DCE) loyihasi yoshlarni nafaqat texnologiyadan foydalanuvchi, balki raqamli jamiyatning mas'uliyatli a'zosi sifatida tarbiyalashni maqsad qilgan. Bu modelning yutug'i shundaki, u taqiqlovchi emas, balki tushuntiruvchi xarakterga ega.

Anglosakson huquq tizimida "Street Law" dasturlari keng tarqalgan. Bunda huquqshunos talabalar maktablarga borib, real kazuslar (cases) asosida o'quvchilarga kiber-bulling yoki mualliflik huquqi buzilishi oqibatlarini tushuntiradilar. Masalan, AQShda "COPPA" qonuni doirasida yoshlarga internetdagi maxfiylik bo'yicha interaktiv darslar o'tiladi [6]. Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlarda huquqiy ta'lim raqamli etika bilan uyg'unlashtirilgan. Bu yerda internetdagi xatti-harakatlar milliy qadriyatlar va jamoat tartibi nuqtayi nazaridan baholanadi. O'zbekiston uchun bu modelning "Internet odobi" qismini o'zlashtirish mentalitetga mos keladi.

O'zbekiston Respublikasida "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasining qabul qilinishi yoshlar huquqiy ta'limini yangi bosqichga olib chiqdi [7]. Prezident Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan tashkil etilgan IT-Parklar va "Bir million dasturchi" loyihalari yoshlarga texnik bilim bermoqda. Biroq, savol tug'iladi: Biz dasturchilarni tayyorlayapmiz, lekin kiber-huquqshunoslarni-chi? O'zbekistonning "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi Qonuni [8] va yangilangan Konstitutsiyaning 31-moddasi (shaxsiy ma'lumotlar himoyasi) [9] mustahkam huquqiy poydevor yaratdi. Lekin muammo qonunlarning mavjudligida emas, balki ularning yoshlar tomonidan qanday idrok etilishida. Yoshlar ko'pincha milliy qonunlarni "Internet cheklovi" deb qabul qiladilar. Vaholanki, bu qonunlar ularning xavfsizligi garovidir. Tahlillarimiz shuni ko'rsatdiki, O'zbekistondagi maktab va OTMlarda "Huquqshunoslik asoslari" fani doirasida raqamli huquqqa ajratilgan soatlar yetarli emas. Talabalar "elektron imzo", "smart-kontrakt" yoki "intellektual mulk" tushunchalarini faqat nazariy jihatdan biladilar, amaliyotda esa mualliflik huquqini buzib, pirat kontentdan foydalanishni norma deb hisoblaydilar.

Xulosa. Raqamlashtirish jarayonida yoshlarning huquqiy ta'limi — bu shunchaki pedagogik masala emas, balki milliy xavfsizlik masalasidir. Davlat o'z kelajagi bo'lgan yoshlarni "raqamli o'rmon"da qurolsiz (bilimsiz) qoldirishi mumkin emas.

Olib borilgan tadqiqotlar asosida quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. "Kiber-Huquq" modulini joriy etish: Barcha oliy ta'lim muassasalarida, mutaxassisligidan qat'i nazar, raqamli huquq asoslari bo'yicha majburiy kursni kiritish.

2. Yuridik klinikalarni raqamlashtirish: Yuridik fakultetlar qoshida "Onlayn huquqiy yordam" klinikalarini ochish, bu yerda talabalar tengdoshlariga kiber-bulling yoki firibgarlik holatlarida maslahat beradilar.

3. Milliy kontent yaratish: Yoshlarbop tilda, animatsiya va infografikalar orqali shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, feyk xabarlarini ajratish bo'yicha qo'llanmalar yaratish.

4. Ota-onalar uchun "Raqamli ota-onalik" dasturlari: Chunki ko'p hollarda ota-onalar farzandlarining virtual hayotidan bexabar bo'lishadi.

Raqamli kelajakni faqat kodlar bilan emas, balki adolatli qonunlar va yuksak huquqiy madaniyat bilan qurish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press, p. 12.
2. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Polity Press, p. 134.
3. Benkler, Y. (2006). *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. Yale University Press, p. 275.
4. Boyd, D. (2014). *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. Yale University Press, p. 176.
5. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell, p. 469.
6. European Union. (2016). Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union*, L119, p. 32.
7. Floridi, L. (2014). *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*. Oxford University Press, p. 94.
8. Lessig, L. (2006). *Code: Version 2.0*. Basic Books, p. 5.
9. Livingstone, S., & Haddon, L. (2009). *EU Kids Online: Final Report*. LSE, London, p. 45.
10. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent: "O'zbekiston", 214-b.
11. Nissenbaum, H. (2010). *Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life*. Stanford University Press, p. 140.
12. O'zbekiston Respublikasi. (2022). "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi O'RQ-764-sonli Qonun. *Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi*, 15.04.2022, 12-modda.
13. O'zbekiston Respublikasi. (2023). O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. *Toshkent: "Adolat"*, 18-b.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2020). "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida (PF-6079). *Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi*, 06.10.2020, 2-ilova.
15. O'Neil, C. (2016). *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. Crown, p. 74.
16. Palfrey, J., & Gasser, U. (2008). *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. Basic Books, p. 4.

17. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants Part 1. *On the Horizon*, 9(5), p. 1.
18. Ribble, M. (2015). *Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know*. ISTE, p. 28.
19. Solove, D. J. (2004). *The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age*. NYU Press, p. 56.
20. Susskind, R. (2019). *Online Courts and the Future of Justice*. Oxford University Press, p. 88.
21. Tapscott, D. (2009). *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. McGraw-Hill, p. 33.
22. Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books, p. 156.
23. United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child. *Treaty Series*, 1577, p. 3.
24. United States Congress. (1998). Children's Online Privacy Protection Act (COPPA). *15 U.S.C. §§ 6501–6506, Sec. 6502*.
25. Wall, D. S. (2007). *Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age*. Polity Press, p. 48.
26. Westin, A. F. (1967). *Privacy and Freedom*. Atheneum, p. 7.
27. Zittrain, J. (2008). *The Future of the Internet—And How to Stop It*. Yale University Press, p. 102.
28. Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. PublicAffairs, p. 8.

GLOBAL RAQAMLASHTIRISH JARAYONIDA YOSHLAR HUQUQIY TA'LIMINING AHAMIYATI

Huquqiy fanlar kafedrası professori yuridik
fanlar doktori professor **A.Q.Xudoyberdiyev**
axrorxudoyberdiyev80@gmail.com

“Raqamli asrdagi savodsizlik – bu endi shunchaki harf tanimaslik emas. Bu – axborot ummonida suza olmaslik, haqiqatni yolg‘ondan ajrata bilmaslik va virtual olamda o‘z “men”ini himoya qilishga ojizlikdir.” — Elvin Toffler

XXI asrga nisbatan ishlatiladigan “To‘rtinchi sanoat inqilobi” iborasi bugun shunchaki chiroyli so‘z o‘yini emas, balki qattiq reallikdir. Global raqamlashtirish ijtimoiy munosabatlar arxitekturasi tubdan o‘zgartirib yubordi va tabiiyki, an’anaviy huquq tizimini ham “qayta yuklash”ga (reboot) majbur qilmoqda. Internet va raqamli gadjetlar bugungi yoshlar uchun shunchaki aloqa vositasi emas, balki hayot tarzi, ta’lim olish va o‘zligini namoyon etishning yagona maydoniga aylanib ulgurdi.

BMT taqdim etgan so‘nggi ma’lumotlarga ko‘ra, sayyoramiz aholisining 63 foizi tarmoqqa ulangan bo‘lsa, yoshlar orasida bu ko‘rsatkich deyarli 90 foizdan oshadi[1]. Ammo tanganing ikkinchi tomoni ham bor: virtual makon kengaygani sari xavf-xatarlar ko‘lami ham geometrik progressiya bilan o‘sib bormoqda. Kiberbulling (onlayn taziyq), moliyaviy firibgarliklar va shaxsiy hayot daxlsizligining buzilishi kabi holatlar odatiy yangilikka aylanib qoldi.

Muammoning ildizi qayerda? Gap shundaki, yoshlarimiz texnologik jihatdan juda ilg‘or bo‘lishi mumkin, ammo bu ularning huquqiy savodxonligini kafolatlamaydi. Aksariyat hollarda texnologik rivojlanish va huquqiy ong o‘rtasida jiddiy uzilish (gap) mavjud. Aynan shu bois, raqamli makonda yoshlarning huquqiy immunitetini shakllantirish masalasi pedagogik muammo

doirasidan chiqib, milliy xavfsizlik darajasidagi masalaga aylanmoqda. Mavzuni yoritishda G'arb va Sharq olimlarining qarashlari sintez qilindi, xalqaro normalar qiyosiy o'rganildi. Amerikalik tadqiqotchi Mark Prenski o'zining mashhur "Digital Natives, Digital Immigrants" asarida qiziq bir tezisni ilgari suradi: bugungi yoshlarning axborotni qabul qilish mexanizmi o'tmishdagi tengdoshlarinikidan tubdan farq qiladi[2]. Uning fikricha, agar huquqiy ta'lim eski qoliplarda qolsa, u "raqamli avlod"ga yetib bormaydi. Ular bilan o'z tilida – raqamli tilda gaplashish kerak. Yevropada esa GDPR (Ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha umumiy reglament) qabul qilingach, olimlar, xususan, K. Yeung (2017) "algoritmik boshqaruv"ning inson erkinliklariga ta'sirini jiddiy o'rganishni boshladilar. Ularning xulosasi shuki, yoshlarga faqat qonun moddalarini yodlatish befoyda; ularga "raqamli etika" va ma'lumotlar suvereniteti nima ekanligini singdirish lozim[3].

O'zbekiston ilm-fanida akademik A. Saidov va boshqa huquqshunoslar inson huquqlari ta'limini tizimli o'rgangan bo'lsalar-da, aynan raqamli muhitdagi xavflar va yoshlar huquqiy ongi kesishmasi hali chuqur tadqiq etilmagan yo'nalish hisoblanadi. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va Kiberxavfsizlik to'g'risidagi qonunlar mavjud bo'lsa-da[4], ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning aniq pedagogik mexanizmlari oqsamoqda.

Tadqiqot davomida quruq statistika emas, balki qiyosiy-huquqiy tahlil va tizimli yondashuv usullariga urg'u berildi. Manbalar bazasi sifatida quyidagilar tanlab olindi:

1. BMTning raqamli hamkorlik va inson huquqlari bo'yicha hisobotlari.
2. Yevropa Kengashining Budapesht konvensiyasi (kiberjinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha eng nufuzli hujjat).
3. O'zbekiston milliy qonunchiligi va konstitutsiyaviy islohotlar.
4. Scopus bazasidagi dolzarb ilmiy maqolalar.

Asosiy nazariy poydevor sifatida "raqamli fuqarolik" (digital citizenship) konsepsiyasi olindi. Bu shunchaki internetdan foydalanish emas, balki onlayn makonda mas'uliyatli, xavfsiz va axloqiy harakatlanish madaniyatidir.

Internetdagi anonimlik yoshlarda aldamchi bir hissiyotni – "jazosizlik illyuziyasi"ni paydo qilmoqda. Oflayn hayotda birovni haqorat qilish yoki narsasini o'g'irlash jinoyat ekanini hamma biladi. Ammo xuddi shu ishni virtual olamda (masalan, kommentariylarda haqoratlash yoki birovning intellektual mulkini ruxsatsiz yuklab olish) qilishga ko'pchilik oddiy holatdekaraydi. Bu fanda "huquqiy ong deformatsiyasi" deb ataladi.

Oqibatlar esa jiddiy:

1. O'zbekistonda plastik kartalardan pul o'g'irlash bilan bog'liq jinoyatlar ko'paymoqda va afsuski, tajribasiz yoshlar ko'pincha firibgarlar to'riga ilinmoqda.
2. Mualliflik huquqini mensimaslik yoshlar orasida odatiy holga aylangan.

Endilikda "raqamli huquqlar" tushunchasi huquqshunoslikning ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. BMT internetga kirish huquqini insonning fundamental huquqlari qatoriga qo'shgani bejiz emas[5]. Shu sababli, huquqiy ta'lim quyidagi jihatlarni qamrab olishi shart:

1. Yoshlar tushinishi kerakki, internetdagi "iz" (digital footprint) hech qachon o'chib ketmaydi. Bugungi o'ylamay yozilgan post ertaga karyeraga nuqta qo'yishi mumkin. "Unutilish huquqi"ni bilish har qachongidan ham muhimroq.
2. Sun'iy intellekt qarorlari (masalan, ishga olish yoki kredit berishda) har doim ham adolatli bo'lmasligi mumkin. Yoshlar bu jarayonlarga nisbatan tanqidiy yondashishni va kerak bo'lsa, e'tiroz bildirishni o'rganishlari lozim.

Quruq yodlangan moddalar hayotda asqotmaydi. Ta'lim metodikasi o'zgarishi shart. An'anaviy ma'ruzalar o'rnini interaktiv o'yinlar (gamification) va real hayotiy vaziyatlar tahlili (case-study) egallashi kerak. Estoniya yoki Janubiy Koreya maktablarida "Kibergigiyena" darslari allaqachon joriy qilingan. Bizda ham yuridik ta'limni "Legal Tech" startaplari va amaliy laboratoriyalar bilan boyitish vaqti keldi.

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Konstitutsiyasida axborot xavfsizligi masalalari aks etdi. "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi qonun (2019) ham qabul qilindi[6]. Lekin savol tug'iladi: oddiy talaba yoki o'quvchi bu qonunlardan qanchalik xabardor? Qonun bor, ammo uni

yoshlarga yetkazish mexanizmi eskirgan. Telegram-botlar yoki “Mening huquqim” kabi mobil platformalar orqali yoshlarga 24/7 rejimida huquqiy yordam ko‘rsatish tizimini yo‘lga qo‘yish zarur.

Raqamlashtirish – bu to‘xtatib bo‘lmas jarayon. U yoshlarga cheksiz imkoniyatlar eshigini ochdi, ammo ayni paytda ularni himoyasiz qoldirdi. Ushbu maqoladagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy ta‘lim endi faqat yuristlarining ishi emas. Bu – ota-onalar, maktab va jamiyatning birgalikdagi vazifasidir.

Takliflar:

1. Dasturni yangilash: “Raqamli huquq va kiberetiket” kursini bog‘chadan tortib universitetgacha joriy etish.

2. Texnologiya yordamga: Yoshlar uchun sun‘iy intellektga asoslangan bepul yuridik maslahatchi platformalarini yaratish.

3. Global integratsiya: Kiberjinoiyatlar chegara bilmaydi, demak, yosh yuristlarimiz ham xalqaro miqyosda fikrlashni o‘rganishlari kerak.

Pirovardida, maqsad bitta: yoshlarimiz raqamli dunyoda o‘zlarini mehmon emas, balki to‘laonli, huquqlari himoyalangan va mas’uliyatli mezbonddek his qilishsin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (UN). (2020). *Road map for digital cooperation: Implementation of the recommendations of the High-level Panel on Digital Cooperation* (Report of the Secretary-General A/74/821). New York: UN Publications. 20 p.

2. Council of Europe. (2001). *Convention on Cybercrime* (ETS No. 185). Budapest: Council of Europe Treaty Series. 22 p.

3. Lessig, L. (2006). *Code: Version 2.0*. New York: Basic Books. 410 p.

4. O‘zbekiston Respublikasi. (2019). O‘zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risida"gi Qonuni (O‘RQ-547-son). *O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami*, 27-son, 2-modda. (Rasmiy nashr).

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2020). "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida (PF-6079-son). *Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi*, 06/20/6079/1371.

6. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants Part 1. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.

7. Saidov, A. (2020). *Inson huquqlari: Darslik*. Toshkent: Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi. 384 b. (Taxminiy nashr yili va hajmi o‘quv adabiyotlari standartiga moslashtirildi).

8. Toffler, A. (1970). *Future Shock*. New York: Random House. 560 p. (Izoh: Maqoladagi "21-asr savodsizlari" haqidagi mashhur iqtibos A. Tofflarning *Future Shock* asarining 18-bobi, 414-sahifasida keltirilgan Herbert Gerjuoy fikriga asoslanadi. *The Third Wave* o‘rniga aniqlik uchun ushbu manba kiritildi).

9. UN Human Rights Council. (2016). *The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet* (Resolution A/HRC/32/L.20). Geneva: UN General Assembly. 6 p.

10. Yeung, K. (2017). ‘Hypertext’: Big Data as a mode of regulation by design. *Information, Communication & Society*, 20(1), 118–136.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ УЧЕТА НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ УЗБЕКИСТАНА

Туримбетов Рустембек Мирзамуратович
Преподаватель кафедры «Юридического право»
Университета «Tashkent International University»
e-mail:rt0107176@gmail.com

Цифровая трансформация системы управления охраной труда является в XXI веке неотъемлемой частью модернизации систем управления трудовыми рисками. В условиях

стремительного развития ИТ, внедрения принципов электронного правительства и глобального тренда на прозрачность трудовых процессов, цифровые инструменты учёта и расследования несчастных случаев на производстве становятся важнейшими элементами эффективной, превентивно ориентированной и справедливой системы охраны труда. На этом фоне особое значение приобретает изучение международного опыта и выработка соответствующих рекомендаций по его адаптации в национальной правовой системе Республике Узбекистан.

Ростом технологических рисков в условиях Четвертой промышленной революции⁹⁵ цифровизация становится ключевым инструментом повышения эффективности управления охраной труда и профилактики производственного травматизма. Согласно данным Международной организации труда (МОТ), до 80% несчастных случаев на производстве можно предотвратить за счет внедрения современных систем мониторинга, анализа данных и автоматизированного учета⁹⁶.

Особую значимость имеет также гармонизация цифровых процессов с международными стандартами и рекомендациями Международной организации труда (МОТ), в частности Конвенциями № 155 и 187, в которых подчёркивается важность системного подхода к управлению охраной труда, включая сбор, обработку и анализ данных. Цифровизация в этом контексте выступает не просто как технологический инструмент, но как механизм реализации международных обязательств и повышения эффективности национальной системы трудовой безопасности.

Цифровая трансформация систем охраны труда в ряде зарубежных стран позволяет не только повысить оперативность учёта и реагирования на несчастные случаи, но и обеспечивает системную аналитику, выявление повторяющихся факторов риска, автоматизацию правового документооборота, повышение прозрачности взаимодействия между работодателем, государственными органами и работником. Например, в таких странах, как Германия, Швеция, Канада, Великобритания и Южная Корея, функционируют интегрированные цифровые платформы, позволяющие в режиме реального времени регистрировать случаи производственного травматизма, отслеживать ходы расследований, формировать типовые отчёты и направлять уведомления в надзорные органы.

Практика этих стран демонстрирует, что цифровизация не только снижает административную нагрузку, но и способствует формированию единого реестра данных, который становится основой для стратегического управления профессиональными рисками: 1) разработки профилактических программ, а также 2) анализа эффективности уже принятых мер.

1. Разработка профилактических программ в контексте охраны труда — это систематическое планирование и реализация мероприятий, направленных на предупреждение несчастных случаев и профессиональных заболеваний до их наступления. Такие программы базируются на анализе рисков, статистике происшествий и оценке условий труда. Она включает в себя: оценку профессиональных рисков выявление опасных зон, условий или действий на рабочем месте; обучение и информирование работников регулярные тренинги по технике безопасности, инструктажи, визуальные материалы; введение безопасных производственных процедур стандарты работы, алгоритмы действий в опасных ситуациях; инженерные и организационные меры модернизация оборудования, оптимизация рабочих процессов, контроль за нагрузкой; психосоциальная поддержка профилактика стресса, буллинга и конфликтов на рабочем месте; мониторинг и аудит условий труда регулярные проверки и пересмотры безопасности; целевые кампании например, по снижению числа падений с высоты, инцидентов с машинами и пр. (Пример: Если цифровая система фиксирует рост травм из-за падений на строительных площадках, профилактическая программа может включать: обучение безопасной работе на высоте;

---

⁹⁵ https://hes.mephi.ru/?page_id=21597

⁹⁶ <https://www.ilo.org/publications/revolutionizing-health-and-safety-role-ai-and-digitalization-work>

обязательное использование страховки; контроль за соблюдением норм через мобильные инспекции; стимулирование подрядчиков с низким уровнем травматизма).

Таким образом, профилактическая программа — это практический инструмент снижения рисков и повышения безопасности труда, выстроенный на основе анализа причин и факторов несчастных случаев.

2. Анализ эффективности уже принятых мер — это процесс оценки результатов ранее внедрённых действий по охране труда, направленных на снижение производственного травматизма и улучшение условий труда. Он помогает понять, действительно ли предпринятые меры достигли своих целей или нуждаются в корректировке.

Более того, такие системы позволяют избежать сокрытия происшествий, искажения причин и фактов, а также способствуют повышению доверия между сторонами трудовых отношений, поскольку создают электронный след, доступный для контроля. Например, в Канаде цифровая платформа учёта несчастных случаев автоматически регистрирует каждое происшествие и уведомляет все стороны (работодателя, инспекцию, профсоюз). В одном случае попытка скрыть травму была вскрыта благодаря системе: данные о происшествии уже были зафиксированы, и изменить их без следа было невозможно. Это обеспечило объективное расследование и защиту прав работника.

Современные зарубежные практики в сфере охраны труда демонстрируют широкое внедрение цифровых платформ, обеспечивающих регистрацию инцидентов, мониторинг условий труда и интеграцию с национальными и отраслевыми системами безопасности, как в странах ЕС (Германия, Швеция, Великобритания), так и в Азии (Южная Корея, Сингапур) и Северной Америке (США, Канада). Эти системы активно используют ИИ, IoT, блокчейн и мобильные технологии для прогнозирования рисков, автоматизации отчетности и оперативного реагирования, что служит примером эффективной цифровой трансформации охраны труда.

Международный опыт демонстрирует высокую эффективность интегрированных платформ, сочетающих технологии искусственного интеллекта, IoT, блокчейна и мобильных приложений для мониторинга, регистрации и анализа производственных инцидентов. Ниже приведён обзор ключевых цифровых моделей и практик, применяемых в странах Европы, Азии, Северной Америки и Океании, которые могут служить ориентиром для формирования современной цифровой экосистемы охраны труда в Республике Узбекистан.

1. Европейские модели:

а) Германия: DGUV-Statistik ⁹⁷ (система профессиональных ассоциаций). Особенности: обязательная электронная отчетность через платформу Berufsgenossenschaften ⁹⁸ (профсоюзы по отраслям); использование AI для выявления "опасных" предприятий по статистике; интеграция с EU-OSHA ⁹⁹ (Европейское агентство по безопасности труда).

б) Скандинавские страны (Финляндия): централизованные реестры. Особенности: единая государственная платформа учета (напр., шведская AFA Försäkring ¹⁰⁰); автоматическая классификация случаев по степени тяжести; открытые данные для исследований.

в) Швеция: Система IA (Information om Arbetsmiljöincidenter) ¹⁰¹: В Швеции университеты, такие как Уппсальский университет, внедрили веб-ориентированную систему IA для регистрации инцидентов на рабочем месте. Система позволяет сотрудникам сообщать о происшествиях, включая травмы, заболевания и несчастные случаи, через веб-

⁹⁷ <https://trans.info/ru/kolichestvo-neschastnyih-sluchaev-pri-pogruzke-i-razgruzke-v-germanii-314277>

⁹⁸ <https://www.dguv.de/de/bg-uk-lv/bgen/index.jsp>

⁹⁹ <https://osha.europa.eu/en>

¹⁰⁰ <https://www.afaforsakring.se/>

¹⁰¹ https://www.uu.se/en/staff/news/2023/2023-01-18-reporting-in-online-system-helps-ensure-safer-workplace?utm_source=chatgpt.com

интерфейс или мобильное приложение. Все данные централизуются, что облегчает анализ и подготовку отчётов.

г) Великобритания: Система **BeOnline &Report**¹⁰²: Платформа предоставляет SaaS-решение для регистрации и расследования инцидентов на рабочем месте. Система поддерживает реальное время обработки инцидентов, загрузку документов и автоматические уведомления, включая отчёты для RIDDOR (Reporting of Injuries, Diseases and Dangerous Occurrences Regulations)¹⁰³.

Программное обеспечение **Smartlog®**: **Smartlog®**¹⁰⁴ — облачная платформа для управления охраной труда и безопасностью, используемая более чем на 8000 объектах в Великобритании. Она включает модули для оценки рисков, отчётов об инцидентах, управления активами и соблюдения нормативных требований.

RIDDOR Online¹⁰⁵. Особенности: обязательная электронная отчетность для всех работодателей; система автоматической классификации инцидентов; API-интеграция с корпоративными системами управления безопасностью.

2. Азиатские модели:

а) Сингапур: система **SnapSAFE**¹⁰⁶. Особенности: мобильное приложение для мгновенного оповещения о несчастных случаях; компьютерное зрение для анализа фото/видео с мест происшествий; интеграция с национальной платформой **Workplace Safety and Health Dashboard**¹⁰⁷.

б) Южная Корея: **KOSHA 365**. Особенности: облачная система прогнозной аналитики на основе AI; IoT-датчики на опасных производствах в реальном времени; геймификация для обучения сотрудников.

Система **InstaGuard**¹⁰⁸: Компания **Daifuku Korea**¹⁰⁹ разработала систему **InstaGuard**, использующую искусственный интеллект и камеры для мониторинга рабочих мест в реальном времени. Система обнаруживает опасные ситуации, такие как падения, использование защитного снаряжения и пожары, и может автоматически останавливать оборудование или подавать сигналы тревоги.

KOSHA (Корейское агентство охраны труда и здоровья)¹¹⁰. Она предоставляет профессиональные знания и экспертов для разработки национальных и технических систем предотвращения производственных травм. Агентство активно участвует в создании и распространении технологий предотвращения несчастных случаев и обучении работников.

3. Североамериканские модели:

а) США: **OSHA 300 Log**¹¹¹ (электронная версия). Особенности: обязательный онлайн-учет для предприятий от 10 сотрудников; система раннего оповещения о повторяющихся инцидентах; публичная карта нарушений с геотегированием.

б) Канада: **CCOHS DataHub**¹¹². Особенности: блокчейн для верификации отчетов; API-интеграция с корпоративными системами H.

Платформа **BrightSafe**¹¹³: Компания **BrightHR** предлагает приложение **BrightSafe**, которое позволяет сотрудникам в Канаде регистрировать инциденты и травмы в реальном

---

¹⁰² https://www.applytosupply.digitalmarketplace.service.gov.uk/g-cloud/services/264917124814649?utm_source=chatgpt.com

¹⁰³ <https://www.hse.gov.uk/riddor/>

¹⁰⁴ https://safesmart.co.uk/health-and-safety-software/?utm_source=chatgpt.com

¹⁰⁵ <https://www.hse.gov.uk/riddor/>

¹⁰⁶ <https://form.gov.sg/65718715a340b400131b241c>

¹⁰⁷ <https://www.geckoboard.com/dashboard-examples/operations/health-and-safety-dashboard/>

¹⁰⁸ https://www.daifuku.com/solution/intralogistics/insights/20250424.html?utm_source=chatgpt.com

¹⁰⁹ <https://www.daifuku.com/solution/intralogistics/insights/20250424.html>

¹¹⁰ <https://kosha.or.kr/extapp/english/index.do>

¹¹¹ <https://www.osha.gov/recordkeeping/forms>

¹¹² <https://www.ccohs.ca/>

¹¹³ https://www.brighthr.com/ca/brightsafe/injury-and-incident-reporting/?utm_source=chatgpt.com

времени. Платформа поддерживает загрузку документов и мультимедийных файлов, предоставляет советы по следующим шагам и уведомляет соответствующие органы.

Платформа Citation Canada¹¹⁴: Она разрабатывает интегрированную платформу для управления охраной труда и безопасностью, которая включает инструменты для оценки рисков, безопасных рабочих процедур, журналов инцидентов и уведомлений о законодательных изменениях.

4. Дополнительные международные цифровые системы.

а) Австралия: Safe Work Australia Platform¹¹⁵. Особенности: национальная облачная база данных с AI-аналитикой; интеграция с системами экстренного реагирования; автоматическая генерация отчетов для регуляторов.

б) Япония: JISHA Digital Platform¹¹⁶. Особенности: IoT-датчики на оборудовании в реальном времени; VR-тренажеры для анализа виртуальных аварийных ситуаций; система предиктивной аналитики на основе исторических данных.

В отличие от этого, в Республике Узбекистан действующая система учёта и расследования несчастных случаев по-прежнему базируется преимущественно на бумажном документообороте. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 286¹¹⁷ от 6 июня 1997 года, которое регулирует порядок расследования несчастных случаев на производстве, не содержит положений о цифровой регистрации, электронном документообороте или обязательной передаче информации в централизованный электронный реестр. Вследствие этого отсутствует оперативный доступ к статистическим данным, невозможна автоматическая идентификация повторяющихся инцидентов, а также значительно затрудняется государственный контроль за полнотой и достоверностью расследований.

Кроме того, отсутствие цифровых механизмов приводит к ограниченному доступу работников и представителей профсоюзов к информации о ходе расследования, снижает прозрачность процесса и затрудняет участие других заинтересованных субъектов, в том числе наблюдателей, медицинских экспертов, представителей страховых организаций. Таким образом, нецифровой характер существующей системы является одним из факторов, препятствующих формированию объективной, независимой и профилактически ориентированной модели учёта и расследования несчастных случаев на производстве.

В условиях реализации в Узбекистане Стратегии цифровой трансформации, активного внедрения технологий электронного управления, а также реформ в сфере труда и социальной защиты, развитие цифровой инфраструктуры охраны труда становится актуальной государственной задачей. Важными шагами в этом направлении могут стать внедрение единой национальной цифровой платформы для регистрации и анализа несчастных случаев, нормативное закрепление обязанностей работодателей по электронному уведомлению о происшествиях, а также интеграция цифровых данных в систему трудовой инспекции, страхования и судебного контроля.

Узбекистан в рамках Стратегии развития "Узбекистан – 2030" поставил перед собой амбициозную цель превратить страну в региональный IT-HUB. Это направление включает активное развитие цифровых технологий во всех сферах от государственного управления до промышленности и социальной защиты. Анализ международного опыта и адаптация современных технологий (AI, блокчейн, IoT) для местных условий позволят создать эффективную систему учёта, соответствующую как мировым стандартам, так и национальным приоритетам цифровизации.

Указанная стратегия прямо подкрепляет необходимость цифровизации процессов учёта и расследования несчастных случаев, поскольку: цифровая охрана труда становится

¹¹⁴ https://www.thesafetymag.com/ca/topics/technology/platform-aims-to-centralize-workplace-safety-management/505682?utm_source=chatgpt.com

¹¹⁵ <https://www.safeworkaustralia.gov.au/>

¹¹⁶ <https://www.jisha.or.jp/english/seminar/sakura.html>

¹¹⁷ <https://lex.uz/docs/545122>

частью общего вектора цифровой трансформации; цифровые платформы и электронные реестры позволяют реализовать цели стратегии эффективное управление, прозрачность, аналитика и снижение административных барьеров; превращение в IT-HUB требует соответствия международным стандартам безопасности труда, особенно в условиях привлечения зарубежных инвестиций и работы высокотехнологичных производств.

Следовательно, необходимость цифровой трансформации системы учёта и расследования несчастных случаев в Узбекистане обусловлена как внутренними вызовами неэффективностью бумажной модели, отсутствием доступа к актуальной информации, недоверием работников так и международными тенденциями, предъявляющими высокие требования к открытости, аналитичности и ответственности в сфере охраны труда. Переход к цифровым решениям в этой области должен сопровождаться соответствующим нормативным обеспечением, институциональными мерами и учётом лучших зарубежных практик.

Современные вызовы в сфере охраны труда требуют не только государственных решений, но и активного внедрения корпоративных цифровых инструментов, способных обеспечить комплексное управление рисками, мониторинг условий труда и быстрое реагирование на инциденты. Крупные международные компании успешно применяют передовые EHS-платформы, такие как SAP EHS, Intelex и IBM TRIRIGA, интегрируя их в свои производственные и логистические цепочки. Эти решения обеспечивают не только автоматизацию учета, но и использование аналитики, мобильных технологий, когнитивных алгоритмов и блокчейна.

Параллельно с этим активно развиваются технологии будущего, включая цифровых двойников, носимые устройства с ИИ, а также дроны для анализа происшествий. Эти инновации открывают новые горизонты в построении предиктивной и превентивной модели охраны труда, минимизируя человеческий фактор и расширяя возможности для анализа и профилактики.

Для обеспечения гарантированных трудовых прав и охраны труда работников, что является важной составляющей государственной политики в сфере занятости и социального благополучия граждан вышло Постановление Президента Республики Узбекистан, от 04.10.2024 г. № ПП-347 «О мерах по совершенствованию и повышению эффективности государственной политики в сфере занятости и сокращения бедности», в котором «пункт 18. Установить, что в целях гарантирования трудовых прав и обеспечения охраны труда работников: в срок до 1 января 2026 года разрабатываются стандарты безопасности и гигиены труда в целях предупреждения несчастных случаев и риска профессиональных заболеваний на рабочем месте, обеспечения безопасных условий труда». Такая система обеспечит прозрачность, оперативность реагирования и профилактику профессиональных рисков, а также станет цифровым инструментом реализации государственной политики в сфере охраны труда.

Цифровые модели учёта и управления охраной труда, внедрённые в ряде развитых стран, демонстрируют высокую эффективность по ряду показателей. Их применение позволяет не только оперативно фиксировать и анализировать случаи травматизма, но и выстраивать прогнозные механизмы предупреждения инцидентов. Ниже представлены ключевые преимущества таких решений, актуальных для адаптации в условиях Узбекистана, которое даст:

- повышение прозрачности и достоверности данных в сфере охраны труда;
- сокращение скрытого (неучтённого) травматизма, что укрепит доверие работников и улучшит статистику;
- ускорение расследований и принятия решений за счёт автоматизации документооборота;
- интеграция с системами здравоохранения, соцзащиты и страхования, что обеспечит более комплексный подход к защите трудовых прав граждан;

в перспективе повышение инвестиционной привлекательности страны за счёт современных и безопасных условий труда.

Освоение и адаптация подобных решений может стать ключом к формированию высокотехнологичной, эффективной и ориентированной на безопасность трудовой среды в Узбекистане.

Для Узбекистана наиболее релевантны адаптированные модели Сингапура (мобильность) и Германии (отраслевой подход), учитывая стратегию цифровой трансформации до 2030 года.

Для внедрения в Узбекистане инновационных технологий в сфере учёта и управления охраной труда (блокчейн, компьютерное зрение, предиктивная аналитика и др.) необходимо создать совокупность нормативных, институциональных, технологических и кадровых условий. Для реализации данных технологий необходимо:

1. Нормативная база: разработка и принятие законов и стандартов, регулирующих использование цифровых платформ, автоматизированной отчетности, ИИ и блокчейна в сфере охраны труда;

2. Технологическая инфраструктура: создание единой национальной цифровой платформы по учету производственного травматизма и профессиональных рисков с возможностью интеграции ИИ, Big Data и IoT;

3. Кадровый потенциал: подготовка специалистов в области цифровой трансформации охраны труда, ИТ, аналитики данных и промышленной безопасности;

4. Межведомственная координация: эффективное взаимодействие между министерствами, надзорными органами и частным сектором;

5. Пилотные проекты и международное сотрудничество: апробация решений на базе крупных предприятий с привлечением опыта стран-лидеров (например, Великобритании, Южной Кореи, Сингапура).

6. Формирование базы для электронного мониторинга и интеллектуальных систем (ИИ) откроет возможности для автоматического анализа больших массивов данных, предиктивной аналитики, выявления скрытых закономерностей и формирования превентивных стратегий безопасности, что позволит перейти от реактивного к проактивному управлению рисками на производстве.

Из выше приведенных, можно сделать вывод и дать конкретные предложения по включению инновационных цифровых решений в проекты нормативно-правовых актов Узбекистана. Ниже приведены обоснованные предложения, каждое из которых сопровождается кратким объяснением:

1. Включение в Трудовой кодекс Узбекистана статьи о цифровом учёте инцидентов.

Предложение: дополнить Трудовой кодекс Республики Узбекистан статьей о введении цифровой системы регистрации, расследования и анализа несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. Это обеспечит правовую основу для обязательного использования цифровых платформ, повысит прозрачность статистики и снизит уровень "скрытого травматизма".

2. Разработка Постановления Кабинета Министров о создании единой цифровой платформы "Mehnat".

Предложение: Проект постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан «О создании единой цифровой платформы "Mehnat" для обязательной регистрации, расследования и анализа несчастных случаев на производстве, профессиональных заболеваний и мониторинга условий труда в режиме реального времени

3. Введение в перечень обязательных стандартов по охране труда требований к цифровому контролю.

Предложение: принять новый национальный ГОСТ или Норматив по цифровому мониторингу условий труда, включающий использование IoT, предиктивной аналитики и «умной» одежды. Это создаст технический регламент и позволит предприятиям интегрировать инновации в рамках единой нормативной базы.

4. Включение в Постановление Президента № ПП-347 «О мерах по совершенствованию и повышению эффективности государственной политики в сфере занятости и сокращения бедности».

Предложение: внести изменения в документ и дополнив пункт 18, абзацем о реализации пилотных проектов цифровизации охраны труда на крупных промышленных предприятиях. Пилотные зоны позволят протестировать технологии (например, цифровые двойники или носимые устройства) и оценить их эффективность до масштабного внедрения.

5. Закрепление порядка электронного документооборота при расследовании несчастных случаев.

Предложение: принять совместный приказ Министерства занятости и сокращения бедности и Министерство цифровых технологий Республики Узбекистан о переходе на электронный формат актов, заключений, предписаний по охране труда. Это обеспечит сокращение времени расследования с 14 до 2 дней (как показал зарубежный опыт), минимизирует ошибки и коррупционные риски.

INSON SHAXSIY HUQUQ VA ERKINLIKLARINI KAFOLATLASHNING NAZARIY-HUQUQIY JIHATLARI

Jumaboyev Sapabov Maksudbekovich
“Tashkent International University”
Huquqiy fanlar kafedrası Katta o‘qituvchisi

Inson huquqlarini ta'minlash va unga rioya etish masalasiga har qanday mamlakatda alohida e'tibor qaratiladi va u davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Zero, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish har bir demokratik-huquqiy davlatning ustuvor vazifasidir.

Ma'lumki, inson huquqlariga rioya qilish va ularning so'zsiz ta'minlanishi davlat organlari, korxonalar, tashkilotlar, muassasalar tomonidan amalga oshiriladi. Inson huquqlari sohasida hal etilmagan muammolar har bir mintaqada shunchalik ko'pki, bu muammolarni faqat davlat va fuqarolik institutlarining bu boradagi hamkorligini kuchaytirish yo'li bilangina samarali hal qilish mumkin. Qolaversa, qonunlarga bepisandlik, fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlariga nisbatan hurmatsizlarcha munosabat, faqat aholining muayyan qatlamining emas, balki umuman jamiyatning taraqqiyotiga ham salbiy ta'sir etishi tayin.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritgan dastlabki kunlardan boshlab inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini mustahkamlash va muhofaza qilish bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan faoliyatga kirishdi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi va unda xalqaro huquqning e'tirof etilgan ustuvor normalari, inson huquq va erkinliklari butun kompleksining mustahkamlanishi ushbu yo'nalishdagi ilk qadam bo'ldi. Konstitutsiyaga muvofiq O'zbekiston Respublikasi xalqaro huquqning inson va fuqarolarning huquqlarini mustahkamlash va muhofaza qilishga qaratilgan asosiy xalqaro konvensiyalariga qo'shildi va o'z hududida insonning huquq va erkinliklarini rag'batlantirish va muhofaza qilish uchun zarur tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlarni yaratish majburiyatini o'z zimmasiga oldi.

Inson huquq va erkinliklarini himoya qilish milliy qonunchilik tizimining o'zagini tashkil qiladi. Shu sababli qonun ijodkorligi faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan qonunlarda inson huquq va erkinliklarini himoya qilish tizimi qay darajada ifoda etilishiga bevosita aloqadordir.

Inson shaxsiy huquq va erkinliklarini huquqiy

Inson huquqlarini himoya qilish va rag'batlantirish nafaqat milliy, balki xalqaro ahamiyatga ega bo'lib, davlat unga mas'uldir. Davlatning bu boradagi yana bir funksiyasi – u inson huquqlari sohasida muayyan shartnomani imzolab, uning normalarini milliy qonunchilikka kiritish yoki unda mavjud talablarni boshqa yo'l bilan amalga oshirish majburiyatini oladi. Shuning uchun inson huquqlari sohasida umume'tirof etilgan standartlar va normalar, qoidaga ko'ra, har bir demokratik mamlakatning ichki qonunchiligida o'z ifodasini topadi. Bu o'rinda faqat bir narsani

– inson huquqlarini himoya qiluvchi qonunlar va mazkur huquqlarni amalga oshirish samaradorligini ta'minlovchi institutlarga bo'lgan ehtiyoj jamiyat va davlat rivojlanishiga qarab ortib borishini eslatib o'tish lozim.

Dunyoda inson huquqlari bo'yicha milliy mexanizmlarni barpo etishga doir masala dastavval, 1946 yilda BMTning Iqtisodiy va ijtimoiy kengashi (EKOSOS)ning ikkinchi sessiyasida muhokama qilingan edi. Mazkur sessiyada Inson huquqlari bo'yicha komissiya faoliyatini rivojlantirishda hamkorlik qilish uchun a'zo davlatlarga axborot guruhlari, inson huquqlari bo'yicha milliy qo'mitalar tuzish tavsiya etilgan¹¹⁸, 1978 yilga kelib esa inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarning tuzilishi, ularning faoliyat yuritishi bo'yicha asosiy prinsiplarni ishlab chiqish maqsadida Shveysariyaning Jeneva shahrida inson huquqlarini muhofaza qiluvchi va rag'batlantiruvchi milliy hamda mahalliy organlarga bag'ishlangan anjuman o'tkazildi. Ushbu anjuman prinsiplarini yanada mukammallashtirgan va to'ldirgan holda 1991-yil 7-9 oktyabr kunlari Parijda Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarga oid masalalar yuzasidan birinchi xalqaro kengash o'tkazildi. Ushbu xalqaro seminarda 32 mamlakat vakillari ishtirok etdi va unda milliy institutlarning maqomi va funksiyalariga oid qator tavsiyalar va tamoyillar ishlab chiqildi¹¹⁹.

Ushbu tavsiyalar va tamoyillar Inson huquqlari komissiyasi tomonidan 1992-yil 3-martda 1992/54-sonli rezolyutsiya bilan, 1993-yil 20 dekabrda 48/134-sonli rezolyutsiya bilan Bosh Assambleya tomonidan qo'llab-quvvatlangan va Parij tamoyillari nomini olgan¹²⁰.

Mazkur prinsiplarga asosan, inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha milliy muassasalarga har bir davlatning Konstitutsiyasida yoki qonun hujjatlarida mustahkamlab qo'yilgan juda keng vazifalar va vakolatlar berilishi nazarda tutilgan.

Shu o'rinda qayd etish lozimki, O'zbekistonning inson va fuqarolar huquqlari va asosiy erkinliklarini ta'minlash borasidagi faoliyatining mustahkam huquqiy asosi Konstitutsiyada, milliy qonunchilikda o'zining ifodasini topgan. Konstitusiyamizning ikkinchi bo'limida mustahkamlangan inson va fuqaro huquqlari bu sohadagi jahon andozalariga to'la mos keladi. Ikkinchi bo'limi "Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari" deb nomlangan bo'lib, uning VII bobi inson va fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklariga bag'ishlangan. Mazkur bobning 25-35-moddalarida inson shaxsiy huquq va erkinliklarining quyidagi turlari belgilangan:

- yashash huquqi;
- erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi;
- sud tomonidan aybi isbotlanmagan shaxsning aybsiz deb topilishi huquqi (aybsizlik prezumpsiyasi);
- o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalanih huquqi;
- turar joy daxlsizligi huquqi;
- O'zbekiston Respublikasi hududida bir joydan ikkinchi joyga ko'chish huquqi;
- O'zbekiston Respublikasiga kelish va undan chiqib ketish huquqi;
- fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqi;
- fikr yuritish va uni ifodalash erkinligi;
- vijdon erkinligi

Shu o'rinda bir holatga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq, inson huquqlariga oid asarlarda, kitoblarda, qonunchilik hujjatlarida "inson huquqlari", "inson va fuqaro huquqlari" degan iboralar ishlatiladi, ya'ni inson va fuqaro tushunchalari farqlanadi. Ayrim adabiyotlarda esa bu tushunchalarni sinonim tushuncha sifatida tushuntirishga harakat qilishadi.

¹¹⁸ Saidov A.X. Международное право прав человека. - М.: 2002. - С.119.

¹¹⁹ Национальные учреждения по правам человека. Серия публикаций по вопросам профессиональной подготовки. № 4, ООН, Нью-Йорк и Женева: 1995. – С.23.

¹²⁰ Национальные учреждения по правам человека. Серия публикаций по вопросам профессиональной подготовки. № 4, ООН, Нью-Йорк и Женева: 1995. – С.23.

Insonning shaxsiy huquq va erkinliklarini huquqiy jihatdan kafolatlash demokratik huquqiy davlatning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Shaxsiy huquq va erkinliklar insonning hayoti, sha'ni, qadr-qimmatini, erkinligi va daxlsizligini ta'minlovchi ajralmas huquqlar bo'lib, ular Konstitutsiya va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar orqali mustahkamlanadi. Ushbu huquqlarning huquqiy kafolatlanishi nafaqat ularning qonunchilikda e'tirof etilishi, balki ularni amalda ta'minlash, himoya qilish va buzilgan taqdirda tiklash mexanizmlarining samarali ishlashi bilan belgilanadi. Shu jihatdan sud himoyasi, malakali yuridik yordam olish huquqi, aybsizlik prezumpsiyasi, shaxsiy daxlsizlik hamda qonun ustuvorligi prinsipi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, inson huquqlarini ta'minlashda sud-huquq organlarining mustaqilligi, davlat organlarining ochiqqligi va javobgarligi, fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtiroki katta rol o'ynaydi. Milliy qonunchilikni xalqaro huquqiy standartlarga moslashtirish va inson huquqlarining ustuvorligini ta'minlash esa mazkur sohadagi islohotlarning asosiy yo'nalishi bo'lib xizmat qiladi. Umuman olganda, insonning shaxsiy huquq va erkinliklarini huquqiy jihatdan ishonchli kafolatlash jamiyatda adolat, barqarorlik va demokratik taraqqiyotning mustahkam poymevorini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. – BMT Bosh Assambleyasi, 1948-yil 10-dekabr.
3. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt. – BMT, 1966-yil 16-dekabr.
4. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt. – BMT, 1966-yil 16-dekabr.
5. O'zbekiston Respublikasining “Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) to'g'risida”gi Qonuni.
6. Saidov A.X. Inson huquqlari nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2019.
7. Odilqoriyev X.T., Tulteyev I.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.
8. Islomov Z.M. Huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2018.
9. Baratov M. Inson huquqlari va ularni himoya qilish mexanizmlari. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar nashriyoti, 2021.
10. BMTning inson huquqlari bo'yicha rasmiy hujjatlari va sharhlari. – Nyu-York va Jeneva, turli yillar.
11. Saidov A.X. Международное право прав человека. - М.: 2002. - С.119.
12. Национальные учреждения по правам человека. Серия публикаций по вопросам профессиональной подготовки. № 4, ООН, Нью-Йорк и Женева: 1995. – С.23.

GLOBAL DIGITALIZATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT: YOUTH POLICY AND HUMAN RIGHTS

“Tashkent International university”
“Huquqiy fanlar” kafedrasini o'qituvchisi
Mirsamatov Mirjalil Miraziz o'g'li

The twenty-first century confronts humanity with a defining paradox: the digital technologies that promise to accelerate human development simultaneously generate new categories of vulnerability and rights violation. Young people — approximately 1.8 billion individuals globally — occupy the epicenter of this transformation. The International

Telecommunication Union reports that 71 percent of individuals aged 15–24 are regular internet users, compared to 57 percent across all age groups,¹²¹ making youth the most digitally engaged yet paradoxically underprotected generation in history. The UN Secretary-General’s Roadmap for Digital Cooperation estimates that digital technologies could accelerate progress on at least 70 percent of the 169 SDG targets,¹²² yet without deliberate rights-based governance, digitalization tends to reproduce and amplify existing inequalities.

I. DIGITALIZATION, SUSTAINABLE DEVELOPMENT, AND INTERNATIONAL LAW

The 2030 Agenda for Sustainable Development, adopted by all 193 UN member states in 2015,¹²³ was designed before artificial intelligence, algorithmic governance, and platform-mediated public discourse became defining features of political life. This temporal gap creates a serious governance challenge: how can states honor human rights commitments in a digital environment that existing legal architecture was not designed to regulate? Digital technologies now intersect with virtually every SDG — from quality education (SDG 4) and decent work (SDG 8) to reduced inequalities (SDG 10) and accountable institutions (SDG 16) — yet the frameworks governing these technologies remain fragmented and unevenly enforced across regions.

Internationally, UNESCO’s 2021 Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence is the first global normative instrument on AI governance grounded explicitly in human rights principles.¹²⁴ The EU’s General Data Protection Regulation established a global benchmark for data protection, including enhanced protections for users under 16.¹²⁵ However, this regional model has not been replicated at global scale, leaving the majority of the world’s young people without equivalent legal protections. The conventional interpretation of economic and social rights as ‘progressively realizable’ must not serve as justification for indefinite delay on digital rights: when a state invests in digital infrastructure for commercial development while withholding its protections from marginalized youth populations, it engages in discriminatory exclusion, not progressive realization.

II. YOUTH POLICY IN THE DIGITAL ERA AND UZBEKISTAN’S EXPERIENCE

A critical conceptual distinction shapes contemporary youth policy. A tool-centered approach asks how digital technologies can help young people achieve pre-defined goals. A rights-centered approach asks what obligations states and platform operators hold toward young people who live within digital environments. The latter is considerably more demanding: it requires enforceable remedies for algorithmic discrimination, age-appropriate data protection frameworks, and genuine youth participation in digital governance. The ILO has documented that digital entrepreneurship offers particularly important pathways to economic inclusion for young people facing structural barriers — including lack of credentials, discrimination, or residence in economically depressed regions.¹²⁶

Uzbekistan presents an instructive case study. The ‘Digital Uzbekistan 2030’ strategy, adopted through Presidential Decree No. UP-6079 in 2020, commits to internet access expansion, e-government development, and digital competency building.¹²⁷ IT Park Uzbekistan, established

---

¹²¹ITU. Measuring Digital Development: Facts and Figures 2023. Geneva: ITU, 2023. Available: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics>

¹²²UN Secretary-General. Roadmap for Digital Cooperation. New York: United Nations, 2020. Available: <https://www.un.org/en/content/digital-cooperation-roadmap/>

¹²³UN General Assembly. Resolution A/RES/70/1: 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: UN, 2015. Available: <https://sdgs.un.org/2030agenda>

¹²⁴UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021. Available: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>

¹²⁵Regulation (EU) 2016/679 (GDPR). Official Journal of the EU, L 119, 4 May 2016. Available: <https://gdpr-info.eu/>

¹²⁶ILO. World Employment and Social Outlook: Trends for Youth 2022. Geneva: ILO, 2022. Available: <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends-for-youth>

¹²⁷Presidential Decree No. UP-6079: Strategy ‘Digital Uzbekistan 2030’. Tashkent, 2020. Available: <https://lex.uz/docs/5031048>

in 2019, hosts hundreds of resident technology companies led largely by young founders, representing genuine progress in digital youth inclusion. However, Uzbekistan's Cyber Security Center reports that in 2022 approximately 20,000 young people aged 14–30 were cybercrime victims, with losses reaching USD 8.5 million; by 2023 these figures escalated to over 30,000 young victims with losses exceeding USD 25 million.¹²⁸ This trajectory demonstrates that opportunity-focused digital strategies, without robust protective frameworks, expose the very population they seek to empower.

III. HUMAN RIGHTS THREATS AND PROTECTION MECHANISMS

Young people face a distinctive constellation of digital rights threats. Cyberbullying disproportionately affects young women, LGBTQ+ youth, and ethnic minorities, with documented consequences including depression, anxiety, and social withdrawal. Disinformation, amplified by engagement-optimized algorithms, undermines the critical media literacy essential for democratic citizenship. Most structurally significant is the digital divide, which tracks almost precisely along pre-existing lines of poverty, gender inequality, and geographic marginalization. The GSMA reports that women in low- and middle-income countries are 21 percent less likely than men to use mobile internet,¹²⁹ confirming that gender-blind digital inclusion policies systematically reproduce rather than remedy inequality. When education, public services, labor markets, and civic participation migrate online, exclusion from digital access ceases to be a technological inconvenience and becomes a compound human rights deprivation.

The UN Committee on the Rights of the Child's General Comment No. 25 (2021) — the first authoritative interpretation of the CRC's application to digital environments — calls on states to place children's rights at the center of digital policy design rather than treating safety as an afterthought to economic imperatives.¹³⁰ In Uzbekistan, the Law on Personal Data (No. ZRU-547, 2019, as amended) establishes a foundational data protection framework,¹³¹ though the gap between legal provision and effective enforcement remains significant, particularly for rural youth. The author supports the establishment of a UN Special Rapporteur on Youth Rights in the Digital Age to provide an institutionalized accountability mechanism that currently does not exist. States should also require technology companies to conduct regular independent human rights impact assessments consistent with the UN Guiding Principles on Business and Human Rights,¹³² with public disclosure obligations replacing inadequate corporate self-regulation.

This article has demonstrated that global digitalization is not a neutral technological process — it is a political transformation that redistributes opportunities, risks, and power across generations. Three principal findings emerge. First, the SDG framework's potential to be accelerated by digital technologies is conditional on rights-based governance: without deliberate intervention, digitalization amplifies rather than reduces inequality. Second, youth policy must urgently complete a transition from tool-centered to rights-centered frameworks, treating digital safety and algorithmic accountability as core youth rights — a lesson made concrete by Uzbekistan's sharply rising cybercrime figures. Third, the international legal architecture — from the GDPR¹³³ to General Comment No. 25 — provides normative foundations for digital rights protection but requires institutional innovation and political

---

¹²⁸ Cyber Security Center of Uzbekistan. Statistical Report on Cybercrime 2023. Tashkent: CSC, 2024. Available: <https://csec.uz>

¹²⁹ GSMA. Connected Women: Mobile Gender Gap Report 2023. London: GSMA, 2023. Available: <https://www.gsma.com/r/gender-gap/>

¹³⁰ UN Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 25: Children's Rights in the Digital Environment. CRC/C/GC/25. Geneva: UN, 2021. Available: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021>

¹³¹ Law of Uzbekistan No. ZRU-547 on Personal Data. Tashkent, 2019 (as amended 2021). Available: <https://lex.uz/docs/4396428>

¹³² UN Guiding Principles on Business and Human Rights. New York/Geneva: United Nations, 2011. Available: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf

REFERENCES:

I. International Documents

1. ITU. Measuring Digital Development: Facts and Figures 2023. Geneva: ITU, 2023. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics>
2. UN Secretary-General. Roadmap for Digital Cooperation. New York: United Nations, 2020. <https://www.un.org/en/content/digital-cooperation-roadmap/>
3. UN General Assembly. Resolution A/RES/70/1: 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: UN, 2015. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
4. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>
5. Regulation (EU) 2016/679 (GDPR). Official Journal of the EU, L 119, 4 May 2016. <https://gdpr-info.eu/>
6. ILO. World Employment and Social Outlook: Trends for Youth 2022. Geneva: ILO, 2022. <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends-for-youth>
7. UN Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 25. CRC/C/GC/25. Geneva: UN, 2021. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021>
8. UN Guiding Principles on Business and Human Rights. New York/Geneva: UN, 2011. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusiness_hr_en.pdf
9. GSMA. Connected Women: Mobile Gender Gap Report 2023. London: GSMA, 2023. <https://www.gsma.com/r/gender-gap/>

II. National Legislation of Uzbekistan

10. Presidential Decree No. UP-6079: Strategy ‘Digital Uzbekistan 2030’. Tashkent, 2020. <https://lex.uz/docs/5031048>
11. Law of the Republic of Uzbekistan No. ZRU-547 on Personal Data. Tashkent, 2019 (as amended 2021). <https://lex.uz/docs/4396428>
12. Cyber Security Center of Uzbekistan. Statistical Report on Cybercrime 2023. Tashkent: CSC, 2024. <https://csec.uz>

TASHQI IQTISODIY FAOLIYATDA INSON HUQUQLARINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Alisher Temirovich ACHILOV

Tashkent International University “Huquqiy fanlar” kafedrası professorı v.b., yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori(PhD),;
E-mail:achilov1976@mail.ru

Miraziz Mirgiyazovich ABZALOV

O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya
vazirligi huzuridagi Bojxona Qo‘mitasining
Toshkent shahar boshqarmasi xodimi

Hozirgi globallashuv sharoitida tashqi iqtisodiy faoliyat (TIF) har qanday davlat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Davlatlar o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarning kengayishi, xalqaro investitsiya oqimlarining ortishi, transmilliy kompaniyalar faoliyatining rivojlanishi inson huquqlarining iqtisodiy munosabatlar tizimidagi o‘rnini yanada kuchaytirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasining 19-moddasiga muvofiq, mamlakatimizda inson huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalari asosida hamda Konstitutsiyaga muvofiq e’tirof etiladi va kafolatlanadi¹³⁴. Bu qoida inson huquqlarini davlat siyosati darajasida ustuvor qadriyat sifatida belgilab beradi.

Inson huquqlarini ta’minlash faqat davlat organlari faoliyati bilan cheklanib qolmaydi. Bu jarayon jamiyatning huquqiy ongi, siyosiy madaniyati, fuqarolarning o‘z huquqlarini bilishi va amalga oshirish qobiliyati bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, iqtisodiy munosabatlarda ishtirok etuvchi sub’ektlarning huquqiy himoyalanganligi mamlakat investitsiyaviy jozibadorligini belgilab beruvchi omillardan biri hisoblanadi.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoev O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzalarida “Milliy strategiya doirasida inson huquqlarini o‘qitishning uzluksiz tizimini yaratish, umumta’lim maktablari, oliy o‘quv yurtlari, kadrlarni qayta tayyorlash markazlarida “Inson huquqlari”, “Bola huquqlari”, “Ayollar huquqlari” nomli maxsus o‘quv kurslarini joriy etishning vaqti-soati keldi, deb o‘ylayman. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarni faqat va faqat xalq manfaati yo‘lida og‘ishmay xizmat qiladigan idoralarga aylantirishimiz lozim.” – deb ta’kidlab o‘tgandilar.¹³⁵ Bu tashabbus iqtisodiy munosabatlarda ham huquqiy madaniyatni oshirishga xizmat qiladi.

Inson huquqlarining zamonaviy xalqaro standarti 1948 yil 10 dekabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi bilan mustahkamlangan. Ushbu hujjat 30 moddadan iborat bo‘lib, inson sha’ni, qadr-qimmat, tengligi va ajralmas huquqlarini e’tirof etadi.

Deklaratsiyada belgilab qo‘yilgan tamoyillar keyinchalik xalqaro paktlar va konvensiyalar orqali rivojlantirildi. Jumladan, fuqarolik va siyosiy huquqlar, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar xalqaro miqyosda huquqiy majburiyat sifatida mustahkamlandi.

Inson huquqlari uchun kurash tarixi jahon miqyosida ko‘plab buyuk shaxslar nomi bilan bog‘liq. Ular orasida Nelson Mandela, Mahatma Gandhi, Martin Luther King Jr., Aung San Suu Kyi va Eleanor Ruzvelt kabi shaxslar alohida o‘rin tutadi. Ularning faoliyati inson huquqlari universal va ajralmas qadriyat ekanini amalda isbotlab berdi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatga taalluqli qonun-hujjatlarida ham inson huquqlariga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, ulardan ba’zilarini keltirib o‘tamiz.

Mamlakatimizda inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari mujassam bo‘lgan eng asosiy hujjat bo‘lib bosh qomusimiz bo‘lmish O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hisoblanadi. Uni yaratishda Birlashgan Millatlar Tashkilotining hujjatlari, Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi va xalqaro huquqda e’tirof etilgan boshqa aktlarga asoslanilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 65-moddasiga ko‘ra, «Fuqarolar farovonligini oshirishga qaratilgan O‘zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi. Davlat bozor munosabatlarini rivojlantirish va halol raqobat uchun shart-sharoitlar yaratadi, iste’molchilarning huquqlari ustuvorligini hisobga olgan holda iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini kafolatlaydi. O‘zbekiston Respublikasida barcha mulk shakllarining teng huquqliligi va huquqiy jihatdan himoya qilinishi ta’minlanadi. Xususiy mulk daxlsizdir. Mulkdor o‘z mol-mulkidan qonunda nazarda tutilgan hollardan va tartibdan tashqari hamda sudning qaroriga asoslanmagan holda mahrum etilishi mumkin emas».

Respublikamizda barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlash zamirida, tashqi savdoni liberallashtirish, import jarayonlarini imkoni boricha soddalashtirish asosiy vazifalarimizdan biri hisoblanadi. Respublika va dunyoning boshqa davlatlari o‘rtasida xalqaro savdoning rivojlanishi, ishlab chiqarish integratsiyasining kengayishi va takomillashuvi tashqi iqtisodiy faoliyatning yanada kengayishiga sabab bo‘ladi. Har qanday davlatning tashqi iqtisodiy faoliyati jahon

¹³⁴ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. <https://www.lex.uz/acts/20596>

¹³⁵ Prezident Shavkat Mirziyoevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. 2019 yil 7 dekabr

xo'jaligining faoliyati bilan bog'lanadi. Bugungi rivojlanib borayotgan iqtisodiy hayotda iqtisodiyotning bir xilda mo'tadil ketishi uchun tashqi iqtisodiy faoliyatning ahamiyati katta hisoblanadi, shuningdek rivojlanib borayotgan bozor munosabatlarida turli davlatlar bilan siyosiy aloqalar singari iqtisodiy aloqalar ham rivojlanib boradi. Bu esa iqtisodiyotning muhim tarmog'i hisoblanuvchi tashqi iqtisodiy faoliyat naqadar yuqori rol o'ynashini bildiradi.

O'zbekistonda tashqi iqtisodiy faoliyat sohasi bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solish va uni mexanizmini yuritishda milliy huquqiy me'yorlarini ishlab chiqish zaruratga aylandi. Bunday huquqiy hujjat mustaqillikka erishish arafasida qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasining 1991 yil 14 iyunda qabul qilingan "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi qonuni mamlakatimizda ushbu faoliyat rivojlanishi uchun dastlabki munosib zaminni yaratdi. 2000 yil 26 mayda ushbu qonunning takomillashtirilgan yangi tahriri ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etildi¹³⁶.

O'zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuni 3-moddasiga asosan,

Tashqi iqtisodiy faoliyat deganda, O'zbekiston Respublikasi yuridik va jismoniy shaxslarining xorijiy davlatlarning yuridik va jismoniy shaxslari, shuningdek xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro foydali iqtisodiy aloqalarni o'rnatish va rivojlantirishga qaratilgan faoliyati tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasida ro'yxatga olingan yuridik shaxslar, shuningdek O'zbekiston Respublikasining hududida doimiy yashash joyiga ega bo'lgan va yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatga olingan jismoniy shaxslar tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanishga haqlidir.

O'zbekiston Respublikasining davlat organlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishlari mumkin.

TIFni amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining yuridik va jismoniy shaxslari TIF sub'ektlari hisoblanib, quyidagi huquqlarga ega:

qonun hujjatlari doirasida TIFda qatnashish shakllarini mustaqil belgilash, TIFni amalga oshirish uchun o'z xohishiga ko'ra boshqa yuridik va jismoniy shaxslarni shartnoma asosida belgilangan tartibda jalb qilish;

TIF natijalariga, shu jumladan milliy va chet el valyutasidagi daromadga qonun hujjatlariga muvofiq mustaqil ravishda egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish.

TIF sub'ektlari TIF sohasidagi o'z huquqlari va manfaatlariga daxldor bo'lgan va maxfiy tusda bo'lmagan axborotlarni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda davlat organlaridan olishga haqlidir. Axborotning maxfiyligi qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanadi.

TIFning asosiy printsiplari quyidagilardan iborat:

TIF sub'ektlari erkinligi va iqtisodiy mustaqilligi;

TIF sub'ektlarining tengligi;

savdo-iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda kamsitishlarga yo'l qo'yilmaligi;

TIFni amalga oshirishda o'zaro manfaatdorlik;

TIF sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlari davlat tomonidan himoya qilinishi.

Bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlaridagi barcha bartaraf etib bo'lmaydigan qarama-qarshiliklar va noaniqliklar TIF ishtirokchisining foydasiga talqin qilinadi.¹³⁷

Vakolatli shaxs tovarlarning va transport vositalarining xususiyati, miqdori, ishlab chiqarilgan mamlakati yoki qaysi maqsadga mo'ljallanganligidan qat'i nazar, istalgan bojxona rejimini tanlashga yoki uni boshqa bojxona rejimiga o'zgartirishga haqli.¹³⁸

Ko'rikdan o'tkazilayotgan shaxs yoki uning qonuniy vakili yoxud uni kuzatib boruvchi shaxs shaxsiy ko'rikdan o'tkazish jarayonida quyidagi huquqlarga ega:

¹³⁶ O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 26 maydagi "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi 77-II-sonli Qonuni, <https://www.lex.uz/docs/67345>

¹³⁷ O'zbekiston Respublikasining Bojxonakodeksi, 4-modda. <https://www.lex.uz/docs/2876354>

¹³⁸ O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi. 26-modda

- bojxona organi boshlig'ining yoki uning o'rnini bosuvchi boshqa shaxsning shaxsiy ko'rikdan o'tkazish to'g'risidagi qarori e'lon qilinishini talab qilish;
- ona tilidan foydalanish, shuningdek tarjimon xizmatlaridan foydalanish;
- o'z huquqlari va majburiyatlari bilan tanishish;
- tushuntirishlar, iltimosnomalar berish;
- shaxsiy ko'rik bayonnomasini tuzish tugallanganidan so'ng u bilan tanishib chiqish va mazkur bayonnomaga kiritilishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni bayon etish;
- bojxona organining qarori, uning mansabdor shaxslari harakatlari (harakatsizligi) ustidan belgilangan tartibda shikoyat qilish.¹³⁹

Ko'rikdan o'tkazilayotgan shaxs yoki uning qonuniy vakili yoxud uni kuzatib boruvchi shaxs qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida inson huquqlarini ta'minlash bo'yicha mustahkam huquqiy baza yaratilgan. Konstitutsiya normalari, maxsus qonunlar va xalqaro standartlar o'zaro uyg'un holda inson huquqlarini himoya qilish mexanizmini shakllantiradi.

Tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilarining huquqiy kafolatlanganligi mamlakatimizning xalqaro maydondagi nufuzini oshirishga, investitsiyaviy jozibadorligini kuchaytirishga va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, inson huquqlarini hurmat qilish va ta'minlash nafaqat huquqiy talab, balki iqtisodiy taraqqiyotning zarur sharti ekanligini alohida ta'kidlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, <https://www.lex.uz/acts/20596>
2. Prezident Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi, <https://mfa.uz/uz/press/news/2020/01/22313/>
3. BMT Bosh Assambleyasining "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" 10 dekabr 1948 yil;
4. O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi, <https://www.lex.uz/docs/2876354>
5. O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 26 maydagi "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi 77-II-sonli Qonuni, <https://www.lex.uz/docs/67345>

THE RIGHTS AND OBLIGATIONS OF A CANDIDATE IN UZBEKISTAN'S ELECTORAL LAW

Tashkent International University
Associate Professor, Department of Legal Sciences,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
Khalmukhamed Paluaniyazov
x.paluaniyazov@elections.uz
Leading Consultant of the Training Center for Electoral
Legislation and Modern Technologies,
Central Election Commission of t
he Republic of Uzbekistan
Nurulla Israilov
isroilovnurilla@gmail.com

In a democratic society, elections are the primary form of citizens' participation in the governance of the state. The transparent, legal, and fair conduct of the election process is directly dependent on the clear definition of the legal status, rights, and obligations of all participants, especially candidates. The Election Code of the Republic of Uzbekistan defines the legal status of

¹³⁹ O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi. 196-modda

candidates, their powers in the electoral process, and the mechanisms for protecting their legitimate interests.

This article provides a systematic analysis of candidates' rights, legal guarantees, and obligations, and highlights the role of the current legal framework in ensuring them.

The election process begins with the registration of the candidate. In accordance with Article 40 of the Election Code of the Republic of Uzbekistan, a candidate has the right to submit the required documents to the election commission, have them reviewed within the prescribed deadlines, and, if there are no legal impediments, be registered. The certificate of registration confirms the candidate's official participation in the electoral process¹⁴⁰.

As stated in Article 41 of this Code, all registered candidates and political parties participating in the election have equal rights. Candidates and party representatives are entitled to be released from their official or production duties with their average monthly wage preserved during meetings with voters, pre-election gatherings, and appearances in the mass media.

Citizens who have reached the age of twenty-one on election day and have resided permanently in the territory of the Republic of Uzbekistan for at least five years have the right to be elected as deputies to the Local Councils. The requirements for registration as a candidate for deputy are set forth in the Election Code.

The nomination of candidates for the Legislative Chamber is carried out by the supreme bodies of political parties. Political parties nominate seventy-five candidates for single-mandate electoral districts, that is, one candidate per district. For the party list, they nominate no fewer than seventy-five and no more than one hundred deputies¹⁴¹.

Registered candidates are entitled to free use of all types of public passenger transport (excluding city passenger transport, taxis, and charter routes) within the territory of their electoral district, while presidential candidates are entitled to this throughout the entire republic. Candidates for deputy positions who reside outside the constituency also use this privilege to travel to and from the constituency.

Candidates' official travel and other necessary expenses are covered from the funds allocated for election organization.

Candidates for the office of President of the Republic of Uzbekistan cannot be held criminally liable, arrested, or subject to administrative sanctions by a court without the consent of the Prosecutor General of the Republic of Uzbekistan. If such consent is given, the Prosecutor General shall immediately notify the Central Election Commission.

Furthermore, it is not permitted to compel candidates for the presidency to submit to inspections of their personal belongings, luggage, vehicles, residences, or offices.

At the same time, our legislation provides that the candidate has the right to withdraw their candidacy, which ensures their free political will.

Candidate's Authorized Representatives - The institution of the candidate's authorized representatives is considered one of the important mechanisms for ensuring democracy. The authorized representatives participate in the pre-election campaign, voting, and vote-counting processes, keeping every stage of the election under public scrutiny. They monitor cases of violations of the candidate's rights, file complaints when necessary, and collect evidence. At the same time, they visit locations the candidate cannot reach, convey his platform to voters, and organize meetings. The activities of trusted representatives ensure the candidate's campaign runs effectively and help maintain fair and stable competition.

In our national legislation, the procedure for appointing a candidate's authorized representatives is also legally enshrined. In particular, under Article 43 of the Election Code, a

---

¹⁴⁰ 1. Collection of legislative documents on the elections to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan and local councils. Tashkent: "Adolat" National Legal Information Center, 2024. - 487 p.

¹⁴¹ 2. Rising Uzbekistan. Election - 2024. Election of deputies to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan and deputies to the regional, district, and city Kengashes of People's Deputies. / Edited by Z. Nizamkhodjaev, Chairman of the Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan. Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan, 2025. - 232 p.

candidate for the office of President of the Republic of Uzbekistan may appoint up to fifteen authorized representatives, Candidates for the Legislative Chamber may have up to ten trusted representatives, candidates for the regional Council up to five, and candidates for the district and city Council up to three.

Right to conduct campaign activities - One of the main political rights of a candidate is the right to conduct campaign activities. This is the systematic and targeted activity carried out by candidates, political parties, or political blocs during the election process to convey their ideas, programs, and campaign platforms to voters. It serves as an important tool in shaping voters' political decisions.

The legal basis for election campaigning is usually established in a country's constitution, electoral code, and election legislation. Through these documents, the rules, prohibitions, and freedoms of campaigning are clearly defined, and the rights and obligations of candidates and political parties are regulated. In particular, Article 44 of our country's Election Code defines pre-election campaigning as activity carried out during the election campaign period aimed at encouraging voters to vote in favor of a candidate or a political party.

Candidates, their authorized representatives, political parties, and their representatives have the right to conduct election campaigning in the forms and methods prescribed by law.

The Code establishes the main forms and opportunities for campaigning:

- appearances on television, radio, and in print media;
- mass meetings, debates, and discussions;
- campaigning via the internet, social networks, and electronic communications;
- preparing and distributing campaign materials.

In conducting their campaign, candidates are required to adhere to rules prohibiting personal attacks and requiring respect for their competitors.

Additionally, if a candidate identifies any instances of legal violations during the election process, they have the right to appeal to the relevant election commissions, higher commissions, and judicial bodies in the prescribed manner to protect their rights. This ensures the effective protection of the candidate's legal interests.

Additionally, the official announcement by election commissions of the list of candidates, their biographical information, and other information of importance to voters ensures the transparency of the electoral process, creates a solid foundation for citizens to be informed and make a conscious political choice.

Candidate Obligations - A candidate must strictly adhere to the requirements of the applicable legislation at all stages of the election process. In particular, they must not use illegal campaign methods, spread false or misleading information, or make baseless statements that harm the honor and dignity of state bodies and officials.

Additionally, the biographical and legal information submitted during the registration process must be complete, accurate, and truthful. In the event of violations during the completion of the signature sheets, the candidate's registration may be denied or their candidacy may be canceled.

The candidate must conduct campaign activities only in locations and at times specified by law. At the same time, the timely submission of documents required by election commissions and compliance with their lawful instructions and decisions are considered integral obligations of the candidate.

Concluding from these provisions, the clear legal norms in the Election Code of the Republic of Uzbekistan that define candidates' rights, opportunities, and obligations create a solid legal foundation for their activities in the electoral process. While the legal guarantees provided to candidates ensure a fair, equitable, and transparent political competition, the obligations placed upon them guarantee the legality, transparency, and stability of the electoral process.

In this sense, the legal status of a candidate is considered one of the crucial factors for the effective functioning of a democratic electoral system. These legal procedures protect the personal rights and interests of candidates, ensure that voters have access to complete and reliable

information, and reinforce the conduct of electoral competition in an open, stable, and democratic manner.

LIST OF REFERENCES

1. Collection of legislative documents on the elections to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan and local councils. Tashkent: “Adolat” National Legal Information Center, 2024. - 487 p.

2. Rising Uzbekistan. Election - 2024. Election of deputies to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan and deputies to the regional, district, and city Kengashes of People's Deputies. / Edited by Z. Nizamkhodjaev, Chairman of the Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan. Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan, 2025. – 232 p.

RIGHTS AND DUTIES OF OBSERVERS

Tashkent International University
Associate Professor, Department of Legal Sciences,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Khalmukhamed Paluaniyazov

x.paluaniyazov@elections.uz

Chief Consultant, Training Center for
electoral legislation and modern technologies
Central Election Commission of
the Republic of Uzbekistan

Sardor Abdukholiqov

sardorabduxoliqov5@gmail.com

In a modern rule of law, developing mechanisms for public oversight and ensuring openness and transparency is of great importance. In this process, the institution of observers holds special importance, and their activities serve to ensure legality and fairness in government bodies, electoral processes, judicial proceedings, public security, and other areas. Clearly defining the rights and responsibilities of observers not only increases the effectiveness of their practical activities but also helps strengthen public trust.

The legal status of observers, the powers granted to them, and their limitations must be appropriately considered. This is because an observer's proper and impartial conduct is one of the key factors ensuring the fairness of the process under review. Therefore, studying the rights and duties of observers as an integral part of the legal system is a pressing issue.

An observer has the right to participate in all activities related to the preparation and conduct of this election, as well as in the voting and vote-counting processes on election day, and to exercise public oversight over the compliance with election legislation, a person registered with the relevant election commission and holding a corresponding mandate.

Observers from political parties and civil society organizations have the right to participate in all activities related to the preparation and conduct of the election, as well as the right to participate in the voting and vote counting processes at each polling station on election day¹⁴².

The purpose of observation is to exercise public oversight over the compliance with election legislation in all activities related to the preparation and conduct of the election, including the voting and vote-counting processes on election day. After registering an observer based on their mandate and identification document, election commissions shall provide them with the conditions to fully and unhindered exercise their powers.

---

¹⁴² 1. A Rising Uzbekistan. Election 2024. Election of Deputies to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan and Deputies to the Regional, District, and City Kengashes. / Edited by Z. Nizamkhodjaev, Chairman of the Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan. – Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan, 2025. – 232 pp.

Any citizen of the Republic of Uzbekistan who is 18 years of age and is a member or supporter of a political party, or who is sympathetic to a political party, may serve as an observer from that political party¹⁴³.

Citizens' self-government bodies may include as observers the head of a citizens' assembly, his deputy, his advisor, as well as other officials of the citizens' assembly bodies who are citizens of the Republic of Uzbekistan.

To register observers, the Central Election Commission of the Republic of Karakalpakstan, the regional, Applications to the Tashkent City Territorial Election Commission and the registration process by the territorial election commission can be conducted through the “E-saylov” information system.

Political parties and citizens' self-government bodies may apply to the relevant election commission regarding their observers no later than ten days before the election.

The relevant election commission shall make a decision within five days of receiving the application from the political party organization and the citizens' self-government body and shall issue a mandate for the observer in the form prescribed by the relevant legislation.

The observer's term of office begins on the day they are issued a mandate and ends on the day the election results are officially announced.

If the relevant election commission decides to hold a runoff vote or a re-election, the observers' mandate will be extended for the corresponding period.

The rights of observers include attending meetings of election commissions, participating in meetings dedicated to nominating candidates, and attending meetings of candidates and political parties (their representatives) with voters, being present at the polling station, to be present at election commission meetings, to participate in meetings dedicated to nominating candidates, and in meetings of candidates and political parties (their representatives) with voters, to be informed of the time and place of early voting and to observe this process, to observe the progress of preparatory work, the placement of secret voting booths or rooms, and the sealing of ballot boxes, the registration of citizens, the issuance of ballots to them, to observe the voting process on election day, to be informed of the time and place for early voting and to observe this process, to observe the voting process at the voter's location with their permission, to be present while votes are being counted and the election commission's protocol is being drawn up, to request and obtain certified copies of documents on the election results from the relevant election commission, making photo, video, and audio recordings without violating the electoral process and the secrecy of the vote (except in places of detention and correctional facilities, military units, and medical institutions), addressing media representatives about the results of the observation, receiving from precinct election commissions the protocols on the results of vote counting by the respective territorial, district, municipal, and city election commissions, and being present during the process of determining election results for the territory or district; in military units, to notify the relevant precinct election commission in the prescribed manner at least three days in advance of visiting polling stations established in places of detention and correctional facilities, if there are grounds to believe that violations of election legislation have occurred at the polling station, to inform the members of the precinct election commission of their observations without interfering in their work, as well as the right to notify higher election commissions, to express their opinion on election legislation, and on the preparation for and conduct of the election.

The observer also exercises other rights in accordance with the law.

Observers also have a number of obligations, which include the following:

– to comply with the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Electoral Code, and the decisions of the Central Election Commission in their activities;

---

¹⁴³ 2. Resolution No. 951 of the Central Election Commission of October 5, 2019, “On Approving the Regulations on Observers from Political Parties and Citizens' Self-Government Bodies.”

– to carry with them, and upon request of officials, to show their mandate and identity document when visiting election commissions at all levels, state power and management bodies, and other organizations;

– must substantiate their conclusions with personal observation and factual materials.

Article 514 of the Code of the Republic of Uzbekistan on Administrative Liability establishes administrative liability for violating the rights of an observer. According to this article, violating the rights of a candidate, a trusted representative, an observer, or an authorized representative of a political party is grounds for imposing a fine on officials ranging from five to ten times the basic calculation amount¹⁴⁴.

Observers must not have a preconceived positive or negative attitude toward political parties or candidates, nor express positive or negative opinions on controversial issues that arise during the election process while carrying out their duties.

Observers must carry out their duties conscientiously and not interfere in the election process. Observers can ask questions of election commission representatives and draw their attention to non-compliance with the rules, however, they must not give instructions or orders to the election commissions and must not engage in any actions aimed at influencing their decisions.

Furthermore, observers' conclusions must be based on their personal observations and concrete, reliable evidence.

Observers must refrain from making any personal or premature comments about their observations to the press or other interested parties.

Essentially, during the observation period, the observer must ensure that each voter personally casts their ballot, that the ballot is filled out in the booth or a room specially equipped for secret voting, and that no other persons are allowed to be present in the booth or room specially equipped for secret voting.

LIST OF REFERENCES

1. A Rising Uzbekistan. Election 2024. Election of Deputies to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan and Deputies to the Regional, District, and City Kengashes. / Edited by Z. Nizamkhodjaev, Chairman of the Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan. – Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan, 2025. – 232 pp.

2. Resolution No. 951 of the Central Election Commission of October 5, 2019, “On Approving the Regulations on Observers from Political Parties and Citizens' Self-Government Bodies.”

3. B. Khidayatov, S. Niyozova, R. Altiyov, N. Khodiyev Administrative Liability (General and Special Part). Textbook. – Tashkent: TDYU Publishing House, 2019. – 798 pp.

CONSTITUTIONAL-LEGAL PROTECTION OF PERSONAL DATA: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF UZBEKISTAN AND KAZAKHSTAN

Tashkent International University
Associate Professor, Department of Legal Sciences,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
Khalmukhamed Paluaniyazov
x.paluaniyazov@elections.uz

In the 21st century, with the rapid development of digital technologies, the protection of personal data has become one of the most important legal issues worldwide. The deep penetration

---

¹⁴⁴ 3. B. Khidayatov, S. Niyozova, R. Altiyov, N. Khodiyev Administrative Liability (General and Special Part). Textbook. – Tashkent: TDYU Publishing House, 2019. – 798 pp.

of information technologies into society, the global expansion of the internet, the popularization of social networks, and the widespread use of electronic services in government administration have made personal data security issues extremely urgent. In particular, mobile applications, biometric identification systems, and artificial intelligence-based monitoring methods introduced between 2000 and 2024, The expansion of the “digital footprint” phenomenon has significantly increased threats to a person's privacy, data, and information security.

Today, the illegal collection of personal data, unauthorized processing, distribution to third parties, or the breach of databases as a result of cyberattacks has become one of the most widespread security threats on a global scale. Therefore, states recognize the necessity of guaranteeing the protection of personal data not only at the ordinary legal level but also at the constitutional level. This is because personal data is intrinsically linked to a person's honor, dignity, privacy, personal life, and freedoms, and its protection must be enshrined at the highest legal level.

In recent years, Uzbekistan and Kazakhstan have also identified ensuring the security of personal data as a strategic task in their processes of building a digital state, expanding electronic services, and modernizing public administration. Uzbekistan's newly revised Constitution, adopted in 2023, clearly defines the legal guarantees for the collection, storage, and processing of personal data. Similarly, Kazakhstan's 1995 Constitution also includes provisions related to a person's honor, dignity, private life, and information security. However, there are significant differences in terms of content and specificity in the constitutional approaches of both states, which further enhances the significance of this topic as a comparative study.

Within the scope of this topic, a comparative study of the constitutional protection of personal data makes it possible to identify the similarities and differences between the legal systems of the two states. Using the comparative analysis method is scientifically very important: it not only allows for evaluating existing achievements but also enables identifying the legal mechanisms lacking in both countries and formulating proposals that comply with international standards. The fact that digital reforms are being implemented simultaneously in Uzbekistan and Kazakhstan further underscores the relevance of this topic.

From this perspective, studying the constitutional and legal protection of personal data is important not only theoretically but also practically, as it affects citizens' legal culture, is a matter that directly impacts citizens' legal culture, the state's digital policy, and the real protection of human rights.

In international law, the concept of personal data is primarily defined by the European Union's General Data Protection Regulation – GDPR (General Data Protection Regulation, 2016/679)¹⁴⁵. According to the GDPR, personal data is “any information relating to an identified or identifiable natural person,” and any identifier that can lead to the identification of a person – a name, ID number, location data, online identifier, biometric data, and other identifiers. The significance of the GDPR is that it is recognized not only for European countries but also as a mandatory standard for global companies that process data.

In Uzbekistan's legislation, the concept of personal data is clearly defined in the Law “On Personal Data,” according to which personal data is “any information relating, directly or indirectly, to a physical person”¹⁴⁶. The Law establishes the legal mechanisms for processing, storing, transmitting, and protecting personal data. The 2023 Constitution, by enshrining the principles of control over personal data and its collection only on a lawful basis, has strengthened the constitutional status of this institution¹⁴⁷.

In the legislation of the Republic of Kazakhstan, the concept of personal data is defined in the Law “On Personal Data and Their Protection”¹⁴⁸. According to it, personal data is any

---

¹⁴⁵ 1. General Data Protection Regulation (EU GDPR). Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council. – Brussels, 2016.

¹⁴⁶ 2. Law of the Republic of Uzbekistan “On Personal Data”. July 5, 2023.

¹⁴⁷ 3. Constitution of the Republic of Uzbekistan. New edition. – Tashkent, 2023.

¹⁴⁸ 4. Law of the Republic of Kazakhstan “On Personal Data and Their Protection”. May 21, 2013.

information that allows a citizen to be identified, and the law specifies the legal procedures related to such data, the legal procedures related to this data, the norms restricting data processing, the data subject's consent, and the mechanisms for ensuring data security are clearly defined. The law strictly regulates the responsibility of government agencies and private entities in the collection and processing of personal data.

Personal data is divided into several categories by its nature. The first category is ordinary personal data, which includes information for the general identification of a person: first and last name, date of birth, residence address, phone number, email address, passport number, and other similar information. Such information is often recorded in government services, banking transactions, medical records, or the education system.

First, Article 32 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan establishes the inviolability of a person's private life as a fundamental right. This article strictly prohibits arbitrary interference with a person's life and personal data. The inviolability of private life encompasses not only the privacy of one's home or family secrets but also the protection of any personal information. The Constitution's provision that “no one shall be subject to unlawful interference with their private life, personal and family secrets” directly establishes the fundamental basis for legal protection of personal data.

The Constitution of the Republic of Uzbekistan contains a separate provision on ensuring the legality of the collection, storage, processing, and dissemination of information. This provision guarantees the protected security of information processed by both the public and private sectors. Especially in the context of the expansion of the e-government system, such provisions create the constitutional foundation for information security.

Another important innovation of the Constitution of the Republic of Uzbekistan is the granting of the right to every individual to control their personal data. This right corresponds to the “data subject rights” in international standards. This provision gives an individual the right to know which organization holds their data, for what purpose, and for how long; to request its modification, supplementation, or deletion. This, in turn, strengthens the individual's real control over their information security.

Additionally, the Constitution of the Republic of Uzbekistan strictly prohibits monitoring, controlling, or interfering with information such as telephone conversations, electronic correspondence, mail, and banking operations without a court order. This principle is considered a constitutional mechanism that provides the highest level of protection for the confidentiality of personal data.

Alongside constitutional provisions, the Law on Personal Data adopted in Uzbekistan in 2023 also plays an important role as the primary legal source in this field. The Law clearly regulates all stages of personal data processing – collection, storage, transmission, protection, deletion, and monitoring. The Law's current requirements are aligned with the GDPR and European information security standards.

Uzbekistan has also introduced national standards for the protection of biometric data. These regulations establish special procedures for processing sensitive data such as fingerprints, facial identifiers, and voice samples. This is aimed at preventing the illegal dissemination or misuse of biometric data.

The creation of a modern technical and legal infrastructure to ensure data security on the single portal of government services (my.gov.uz) is also a practical embodiment of constitutional principles. The data passing through the portal is protected by an encryption system, two-factor authentication, permission-based access, and audit mechanisms.

All of the above constitutional provisions and the laws adopted in accordance with them are shaping a modern, internationally compliant legal model for the protection of personal data in Uzbekistan. This not only protects the honor and dignity of citizens but also enhances the effectiveness of digital reforms in government administration.

Article 18 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan establishes that the inviolability of a person's private life and the confidentiality of personal and family secrets are guaranteed.

According to the article, it is the state's obligation to respect every person's private life, home, and personal and family secrets¹⁴⁹. This provision establishes the constitutional foundation for protecting all categories of personal data. In particular, the additional paragraph (Part 2) introduced into Article 18 emphatically states that the confidentiality of telephone conversations, electronic correspondence, and postal messages must not be violated. Interference with such information may only be carried out by a court order.

In addition to constitutional norms, Kazakhstan has additional legal bases for the protection of personal data. One of the most important documents is the Law “On Personal Data and Their Protection” adopted in 2013, which establishes clear organizational and legal procedures for the collection, storage, processing, transfer and protection of personal data. In addition, the government of Kazakhstan has adopted a state strategy for ensuring information security, which is aimed at increasing the security of digital infrastructure. Government resolutions on the protection of biometric data, in turn, establish special protective measures and ensure the protection of data in digital identification processes. All of the above constitutional and legislative bases indicate the existence of a multi-stage legal mechanism that forms the system of personal data protection in Kazakhstan.

Constitutional norms on personal data should be ensured not only at the normative level, but also through practical mechanisms. In the experience of Uzbekistan and Kazakhstan, these mechanisms have been formed as an important link in the management system, which are closely related to the priorities of state policy.

One of the central institutional mechanisms for the protection of personal data in Uzbekistan is the Information Security Agency, which is responsible for the secure storage of data in state information systems, preventing their loss or unauthorized dissemination. The State Services Agency also monitors the processes of processing citizens' data in the e-government system. Judicial guarantees, in turn, determine criminal, civil and administrative liability for violations of laws related to personal data.

One of the similarities is the constitutional guarantee of privacy. The Constitutions of both states require the protection of information such as personal life, correspondence, telephone conversations, and bank data. Also, the principle of inadmissibility of surveillance without a court order is applied equally in Uzbekistan and Kazakhstan. It is also a general constitutional and legislative requirement that personal data be processed only with the consent of the data subject. In both countries, information security requirements have been similarly strengthened due to the rapid development of e-government systems.

However, there are also differences. One of the main differences is that the Constitution of Uzbekistan broadly defines the concept of personal data in clear and modern terms, that is, the Constitution directly reflects such principles as control over personal data and their lawful processing. In the Constitution of Kazakhstan, the concept of personal data is expressed through general norms of privacy and inviolability of honor.

In Uzbekistan, the Law "On Personal Data" was modernized in 2023 and is further aligned with international standards. Kazakhstani legislation is still based more on the 2013 law, which in some respects needs to be updated.

Another difference is that Uzbekistan regulates the protection of biometric data with separate regulatory legal acts, while Kazakhstan is limited to general constitutional principles and government resolutions.

The above analysis shows that while both countries seek to ensure the protection of personal data at the constitutional level, Uzbekistan's approach is more specific, systematic, and closer to modern trends. The Kazakh model is based on general principles of human rights¹⁵⁰.

---

¹⁴⁹ 5. Constitution of the Republic of Kazakhstan. – Astana, 1995 (with subsequent amendments and additions).

¹⁵⁰ 6. Ibraev A. Personal data security in Kazakhstan: legal and practical issues. – Astana: KazYUU Publishing House, 2021.

Constitutional and legal protection of personal data is one of the most important tasks facing modern democratic states. The widespread introduction of digital technologies, artificial intelligence, and electronic government systems is further exacerbating issues of privacy and security of personal data. Therefore, a comparative analysis of the experience of Uzbekistan and Kazakhstan is of not only theoretical but also practical importance. The study shows that both countries recognize the inviolability of privacy, information confidentiality, and the protection of personal data at the constitutional level as the main directions of state policy. In general, the comparative analysis shows that the constitutional and legal approach of Uzbekistan creates a more precise, modern, and closer to international standards system for the protection of personal data. The Kazakh model, on the other hand, relies more on general norms, providing specific mechanisms for the sector through separate legislation. The most pressing challenges for both countries in the future are to strengthen independent oversight of data security, develop cybersecurity institutions, expand individuals' right to control their data, and fully integrate with international standards.

References.

1. General Data Protection Regulation (EU GDPR). Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council. – Brussels, 2016.
2. Law of the Republic of Uzbekistan “On Personal Data”. July 5, 2023.
3. Constitution of the Republic of Uzbekistan. New edition. – Tashkent, 2023.
4. Law of the Republic of Kazakhstan “On Personal Data and Their Protection”. May 21, 2013.
5. Constitution of the Republic of Kazakhstan. – Astana, 1995 (with subsequent amendments and additions).
6. Ibraev A. Personal data security in Kazakhstan: legal and practical issues. – Astana: KazYUU Publishing House, 2021.

ENSURING THE RIGHTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES WITHIN THE FRAMEWORK OF CONSTITUTIONAL NORMS: THE EXPERIENCE OF UZBEKISTAN AND KAZAKHSTAN

Seibullayeva Izaura,

Master's Student, Nizami Uzbekistan National
Pedagogical University
izauraseib@gmail.com

Ensuring the rights of children with disabilities is one of the most important priorities of modern constitutional legal systems. This is because children with disabilities constitute the segment of society that needs the most attention and support. Their rights are under special protection by international law, and in particular, the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, adopted in 2006, serves as a global standard in all countries, including directly influencing the formation of domestic legal policy in Uzbekistan and Kazakhstan. The Convention established that ensuring the full and equal enjoyment of human rights by children with disabilities is a direct obligation of the State. In recent years, the constitutional reforms being implemented in Uzbekistan and Kazakhstan have also been consistently harmonized with these international obligations¹⁵¹.

The importance of studying the topic within the framework of the constitution lies in the fact that the constitution, as the state's supreme legal document, defines the people's social policy, their

---

¹⁵¹ UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006.

attitude toward human rights, and the state's social obligations. The constitutional enshrinement of norms concerning children with disabilities ensures that state policy toward them is strategic and guaranteed. Furthermore, the use of the comparative analysis method allows for comparing the approaches of different legal systems, identifying best practices, and highlighting existing shortcomings. Because the legal systems of Uzbekistan and Kazakhstan are closely related, the comparative analysis method yields particularly effective results on this topic.

The new, revised Constitution of Uzbekistan, adopted in 2023, was enriched with provisions that specifically recognize the rights of persons with disabilities and children. It explicitly states the rights of children to state protection, and of persons with disabilities to social protection, education, medical services, rehabilitation, and full participation in society. In particular, principles such as creating an inclusive education system for children with disabilities, establishing infrastructure suitable for persons with disabilities, and prohibiting any form of discrimination against them have been enshrined at the constitutional level. These developments indicate that Uzbekistan's policy on children with disabilities is undergoing a fundamental overhaul.

Kazakhstan's 1995 Constitution also recognizes the social rights of persons with disabilities and children. It includes norms such as the equality of all citizens, non-discrimination, social security, access to medical care, and state support. The policy toward children with disabilities is based more on principles of social security and equality. Although the Constitution does not explicitly include inclusive education as a separate provision, the state guarantees the right to education for all citizens on an equal basis. Although the approaches of both states are conceptually similar, Uzbekistan's new Constitution stands out for its more explicit and systematic treatment of the issue of children with disabilities¹⁵².

To assess the practical outcomes of constitutional norms, relying solely on the text of the constitution is not sufficient. The laws adopted on their basis, state programs, inclusive education policies, and the social services system also play an important role. For example, Uzbekistan has updated its Law on the Social Protection of Persons with Disabilities, is gradually introducing inclusive education, and is expanding its network of regional rehabilitation centers¹⁵³. In Kazakhstan, support for children with disabilities is primarily provided through social assistance packages, healthcare programs, and psychological and pedagogical services.

In the comparative study of the two states, the scope of constitutional guarantees, the mechanisms for their implementation, the legal foundations of inclusive education, the social security system, and anti-discrimination guarantees serve as the main criteria. While Uzbekistan's new Constitution defines such norms in a clear and systematic manner, Kazakhstan's Constitution embodies more general socio-political principles. At the same time, both countries have mechanisms for realizing rights through the institution of the Ombudsman, judicial protection, and commissions for persons with disabilities.

However, a number of problems remain in practice. In Uzbekistan, the process of fully implementing inclusive education is hampered by a lack of infrastructure, limited access to rehabilitation services in certain regions, and the absence of fully developed, clear mechanisms for enforcing constitutional provisions. In Kazakhstan, the decentralized nature of the social services system, weak legal protection mechanisms, and transportation and infrastructure barriers prevent children with disabilities from attending school.

To address these issues, it is necessary to implement measures such as strengthening constitutional oversight, expanding the powers of the Ombudsman, developing inclusive infrastructure for public services, and modernizing the material and technical base of rehabilitation centers.

To assess the practical effectiveness of constitutional norms, one cannot be limited to the text of the constitution alone. After all, it is primarily the laws, state programs, and practical political mechanisms adopted on the basis of these norms that implement their content in real life.

---

¹⁵² Constitution of the Republic of Uzbekistan (new edition), 2023.

¹⁵³ Law of the Republic of Uzbekistan "On the Social Protection of Disabled Persons."

In Uzbekistan, new laws on the social protection of persons with disabilities have been adopted, national programs for the phased introduction of inclusive education have been developed, and the network of rehabilitation centers has been expanded. All of these are the practical results of the norms enshrined in the Constitution.

In Kazakhstan, measures are also being implemented, such as social assistance packages to support children with disabilities, improvements in medical services, and the expansion of the activities of psychological and pedagogical support centers. These mechanisms serve to implement constitutional principles in real life¹⁵⁴.

Thus, constitutional norms not only define the state's social policy but also serve as the basis for the formation of practical mechanisms. Their effectiveness, in turn, is determined by the efficiency of these very mechanisms.

Comparing the constitutional approaches of the two states is carried out on a number of criteria. First and foremost, attention is paid to the breadth of constitutional guarantees, that is, how clearly and systematically the rights of children with disabilities are expressed. In Uzbekistan, these norms are set out in detailed and precise provisions, whereas in Kazakhstan they are provided in the form of general social guarantees.

The second criterion is the existence and effectiveness of mechanisms for implementing rights. In this context, the activities of the Ombudsman institution, national commissions on disability, judicial protection mechanisms, and the social services system are of significant importance.

The third criterion is the constitutional and legal foundations of inclusive education. Uzbekistan has paid special attention to this area, establishing an obligation at the constitutional level to introduce an inclusive education system. In Kazakhstan, this issue is considered within the framework of general education principles.

The fourth criterion is the constitutional foundations of the social security system and rehabilitation services. Although both states have obligations in this area, Uzbekistan has paid more attention to modernizing this system in recent years.

The fifth criterion is the scope of guarantees against discrimination. In this regard, the Constitution of Uzbekistan contains provisions that explicitly prohibit all forms of discrimination against children with disabilities.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan defines human rights as a priority direction of state policy. It contains a number of specific constitutional guarantees for the protection of the rights and interests of all persons, including persons with disabilities. Through norms that protect universal human rights, the Constitution guarantees that the rights of persons with disabilities are also ensured on an equal basis. Their content is detailed below.

Article 14 of the Constitution of Kazakhstan declares the equality of all persons before the law and the court. This article strictly prohibits any form of discrimination, including discrimination on the basis of disability. The article states that discrimination is not permitted “on the grounds of origin, social status, sex, race, nationality, religion, beliefs, place of residence, property, or other circumstances.” The phrase “other circumstances” includes disability in accordance with international legal norms. This serves to ensure the full participation of persons with disabilities in society on the basis of constitutional equality¹⁵⁵.

Article 17 of the Constitution of Kazakhstan guarantees the inviolability of every person's honor and dignity. Disrespect, violence, discriminatory treatment, or coercion against persons with disabilities is constitutionally prohibited. This article ensures the social integration of persons with disabilities and the principle of treating them as human beings.

Article 28 of the Constitution of Kazakhstan guarantees the right of Kazakhstan's citizens to state social protection in cases of old age, illness, disability, loss of a breadwinner, and other social risks. This provision ensures that persons with disabilities, especially children with disabilities and

---

¹⁵⁴Law of the Republic of Kazakhstan “On Social Protection.”

¹⁵⁵Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995.

the families caring for them, are supported through the social security system. Pensions, allowances, and compensation are provided on a constitutional guarantee basis.

Article 30 of the Constitution of Kazakhstan guarantees the right of all citizens to education. Although children with disabilities or persons with disabilities are not specifically mentioned in the article, the principle of universal and equal access to education serves as the constitutional basis for inclusive education. Based on this article, the Government of Kazakhstan is obligated to implement inclusive education programs, develop schools adapted for children with special needs, psychological-pedagogical centers, and specialized curricula.

In conclusion, a comparative analysis of the constitutional-legal systems of Uzbekistan and Kazakhstan shows that the guarantee and protection of the rights of children with disabilities occupy an important place in the social policies of both states. Although both countries have established the rights to human dignity, equality, non-discrimination, social protection, education, and healthcare as general principles in their constitutions, significant differences exist in the degree to which these principles are implemented in practice.

Uzbekistan's newly revised Constitution, adopted in 2023, is notable for its explicit and systematic coverage of the rights of children with disabilities. It specifically enshrines constitutional guarantees for areas such as inclusive education, rehabilitation, medical assistance, social services, and the fight against discrimination. This was an important step toward strengthening the legal protection of the younger generation, particularly children with disabilities, in the country. Also, In Uzbekistan, practical political measures, new laws, state programs, and the modernization of rehabilitation infrastructure aimed at implementing these constitutional norms in recent years have served to enrich these constitutional principles with real substance.

In the Republic of Kazakhstan, the rights of persons with disabilities, including the interests of children with disabilities, are regulated primarily through general human rights norms. Although the Constitution guarantees equality, non-discrimination, social security, medical assistance, and the right to education, the absence of specific provisions concerning children with disabilities indicates that their legal status lacks clear definition. However, special laws and social programs adopted on the basis of the Constitution's general principles partially address this gap. Nevertheless, the practical barriers that still exist in Kazakhstan regarding children with disabilities' access to schooling, social infrastructure, and the protection of their rights indicate that constitutional norms are not being fully realized.

A comparative analysis shows that in the Uzbek model, the explicit formulation of constitutional norms in specific articles and the consistent implementation of cross-sectoral policies in accordance with them create a more robust legal framework for children with disabilities. In Kazakhstan's experience, however, the general nature of the constitutional norms means that the effectiveness of many practical mechanisms remains dependent on state programs. This, in turn, has a certain impact on the system's stable operation.

Overall, both countries have achieved positive results in protecting the rights of children with disabilities. While Uzbekistan has shaped a clear and modern approach in this area through constitutional reforms, Kazakhstan ensures minimal legal guarantees for children with disabilities through general principles of human rights. In the future, the most important task for both countries will be to fully implement constitutional norms, improve the quality of inclusive education and social services, modernize the rehabilitation system, and create real opportunities for the all-around development of children with disabilities.

Furthermore, it is necessary to further improve social policy in accordance with international standards, in particular the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Strengthening cooperation between government agencies, non-governmental organizations, and civil society institutions also plays a crucial role in enhancing the practical effectiveness of constitutional norms. Based on the above conclusions, it can be stated that ensuring the rights and interests of children with disabilities is not only a legal matter but must also be interpreted as a measure of a society's humanity.

References

1. UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006.
2. Constitution of the Republic of Uzbekistan (new edition), 2023.
3. Law of the Republic of Uzbekistan “On the Social Protection of Disabled Persons.”
4. Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995.
5. Law of the Republic of Kazakhstan “On Social Protection.”

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ «ЯШИЛ» ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Абдуқодиров Абдурауф Баходир ўғли
Тошкент халқаро университети
Ҳуқуқий фанлар ўқитувчиси,
Mustread707@gmail.com

Мамлакатда таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, иқтисодиётнинг базавий тармоқларини модернизациялаш ва диверсификациялаш ҳамда ҳудудларни бир маромда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Мана шундай чоралардан бири – “яшил” иқтисодиёт бўйича норматив-ҳуқуқий базани ва сиёсатни такомиллаштириш, давлат ва хусусий сектор ўртасидаги шериклик муносабатлари орқали инновацион “яшил” инвестицияларни қўллаб-қувватлашга қаратилган давлат сиёсатини олиб боришдир. Бу эса ўз-ўзидан мазкур муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш, қонунчилик ҳужжатларини кодекс шаклида тартибга солинган ҳужжатлар билан алмаштириб бориш, қонунлар мажмуини яратишни талаб этади.

Шу муносабат билан сўнги йилларда яшил иқтисодиётга ўтиш билан боғлиқ бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сон, “2030 йилгача Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислохотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2022 йил 2 декабрдаги ПҚ-436-сон, “Ўзбекистон Республикасида “яшил” иқтисодиётга ўтишда миллий шаффофлик тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2024 йил 5 июндаги ПҚ-213-сон қарорлари ва ““Ўзбекистон — 2030” стратегиясини “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил иқтисодиёт” йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги 2025 йил 30 январдаги ПФ-16-сон фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Яшил” иқтисодиётга ўтиш жараёнини бошқариш тизимини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 29.09.2023 йилдаги 514-сон, “Миллий “яшил” иқтисодиёт таксономиясини тасдиқлаш тўғрисида” 561-сон қарори, “Ўзбекистон Республикасида “яшил” иқтисодиётга ўтишда миллий шаффофлик тизимини жорий этиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 800-сон қарорларини келтириш мумкин.

Юқорида қайд этилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар орасида яшил иқтисодиёт борасида асосий ўринни Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сон қарори билан тасдиқланган 2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш Стратегияси эгаллайди.

Стратегиянинг асосий мақсади мамлакатда амалга оширилаётган тузилмавий ислохотларга “яшил” иқтисодиёт тамойилларини интеграция қилиш орқали ижтимоий ривожланишга, иссиқхона газларининг ажратмалари даражасини пасайтиришга, иқлим ва экология барқарорлигига имкон берувчи мустаҳкам иқтисодий тараққиётга эришишдан иборат.

Стратегия мақсадларига эришиш учун қуйидаги асосий вазифаларни амалга ошириш зарур:

технологик модернизациялаш ва молиявий механизмларни ривожлантириш орқали иқтисодийнинг энергия самарадорлигини ошириш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш;

давлат инвестициялари ва харажатларининг устувор йўналишларига илғор халқаро стандартларга асосланган “яшил” мезонларни киритиш;

давлат томонидан рағбатлантириш механизмларини, давлат-хусусий шериклигини ривожлантириш ҳамда халқаро молиявий институтлар билан ҳамкорликни фаоллаштириш орқали “яшил” иқтисодийга ўтиш йўналишлари бўйича тажриба-синов лойиҳаларини амалга оширишга кўмаклашиш;

таълимга инвестициялар киритишни рағбатлантириш, етакчи хорижий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот марказлари билан ҳамкорликни ривожлантириш ҳисобига “яшил” иқтисодийдаги меҳнат бозори билан боғлиқ кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини ривожлантириш;

Оролбўйидаги экологик инқирознинг салбий таъсирини юмшатиш чораларини кўриш;

“яшил” иқтисодий соҳасида, шу жумладан икки томонлама ва кўп томонлама шартномалар тузиш орқали халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш¹⁵⁶.

Стратегиядан кўзланган мақсадга эришиш учун амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар қаторида давлат-хусусий шериклигини ривожлантириш туради.

Ўзбекистон Республикасининг 10.05.2019 йилдаги ЎРҚ-537-сон қонунининг 3-моддасига асосан давлат шериги ва хусусий шерикнинг муайян муддатга юридик жиҳатдан расмийлаштирилган, давлат-хусусий шериклик лойиҳасини амалга ошириш учун ўз ресурсларини бирлаштиришига асосланган ҳамкорлиги – бу давлат-хусусий шериклиги ҳисобланади¹⁵⁷.

Маълумки, Фуқаролик кодексининг 79-моддасига асосан давлат фуқаролик қонунчилиги билан тартибга солинадиган муносабатларда уларнинг бошқа иштирокчилари билан барабар асосларда иштирок этади, яъни давлат ҳам фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларнинг иштирокчиси, фуқаролик ҳуқуқи субъекти ҳисобланади¹⁵⁸. Бу дегани давлатнинг ўзи қонун ижодкори сифатида фуқаролик қонунчилиги нормаларини ишлаб чиқгани билан унинг ўзи мазкур нормалар асосида бошқа фуқаролик ҳуқуқи субъектлари – жисмоний ва юридик шахслар билан тенг асосларда иштирок этади.

Ўз навбатида, давлат-хусусий шериклик ҳам фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар доирасига тушади. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги қонуннинг 1-моддасига асосан шбу Қонуннинг мақсади давлат-хусусий шериклик, шу жумладан концессиялар соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат¹⁵⁹. Бироқ, қонун давлат ва хусусий шерик ўртасидаги шартномавий муносабатларни тартибга солишдан кўра, кўпроқ маъмурий қоидаларни белгилаш билан чекланган. Ваҳоланки, хусусий шерик учун бу соҳасида бир томонлама, вертикал муносабатлар ёки императив нормалар билан бир қаторда фуқаролик қонунчилиги тамойилларига асосланган шартнома қоидаларини қонун даражасида белгилаш муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, бу хусуси шерик чет эл жисмоний ёки юридик шахси бўлса масаланинг аҳамияти янада долзарб бўлади.

¹⁵⁶ <https://www.lex.uz/uz/docs/4539502> || Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сон қарори билан тасдиқланган 2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодийга ўтиш Стратегияси

¹⁵⁷ <https://www.lex.uz/uz/docs/-4329270> || Ўзбекистон Республикасининг “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги 10.05.2019 йилдаги ЎРҚ-537-сон

¹⁵⁸ <https://www.lex.uz/uz/docs/111189> || Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси

¹⁵⁹ <https://www.lex.uz/uz/docs/-4329270> || Ўзбекистон Республикасининг “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги 10.05.2019 йилдаги ЎРҚ-537-сон

Шунингдек, 1995-1996 йилларда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси “ўтиш даври”нинг кенг қўламли ўзгаришларини фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солишда муҳим роль ўйнади ва мамлакатда бозор иқтисодиётини ривожлантириш учун мустақкам ҳуқуқий замин яратишга имкон берди. Бироқ, ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжатда ҳам замонавий бозор шароитларида талаб этиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар ва муносабатларнинг алоҳида шакллари, шу жумладан, давлат-хусусий шериклигини тартибга солиш назарда тутилмаган¹⁶⁰.

Ўзбекистон Республикасининг “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги қонуннинг амал қилиш доираси билан боғлиқ яна бир ўзига хос ҳолат бор. Ушбу қонуннинг 1-моддасида қонуннинг амал қилиши маҳсулот тақсимоли тўғрисидаги битимларга ва давлат харидлари соҳасига нисбатан татбиқ этилмаслиги белгилангани ҳолда, концессия лойиҳаларини рўёбга чиқариш, шунингдек концессия шартномаларини тузиш ушбу Қонунда давлат-хусусий шериклик лойиҳалари учун белгиланган тартибда амалга оширилиши қайд этилган¹⁶¹. Бироқ, маҳсулот тақсимолига оид битим ҳам, концессия ҳам давлат-хусусий шерикликнинг мазмунан бир-бирига яқин кўринишлари ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, 2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш Стратегиясида кўзланган мақсадга эришиш учун амалга оширилиш лозим бўлган шартлардан бири – бу давлат-хусусий шериклик шартномасини ҳамда унинг жаҳон амалиётида кенг тарқалган турларини фуқаролик-ҳуқуқий шартнома тури сифатида қонунчиликда акс эттириш ҳисобланади.

KIBERJINOYATLARGA QARSHI KURASH VA INSON HUQUQLARINI TA'MINLASH MASALALARI

Usmonov Doniyor Maxmudovich
Tashkent International University
Huquqiy fanlar kafedrasi dotsenti,
yu.f.b.f.d. (PhD), dotsent
doniyoru094@gmail.com

Ergashev Diyorbek Abdunazar o'g'li
Tashkent International University
Yurisprudensiya yo'nalishi, 2-bosqich talabasi
ergashevdiyorbek727@gmail.com

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishi natijasida jamiyat hayotining deyarli barcha sohalari internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uzviy bog'lanib bormoqda. Ta'lim, tibbiyot, savdo, davlat boshqaruvi va shaxsiy muloqot jarayonlarining raqamlashuvi inson hayotini yengillashtirish bilan birga yangi turdagi huquqbuzarliklar – kiberjinoyatlarining keng tarqalishiga ham sabab bo'lmoqda.

Kiberjinoyatlar nafaqat iqtisodiy munosabatlarga, balki insonning asosiy huquq va erkinliklariga, xususan shaxsiy hayot daxlsizligi, axborot xavfsizligi, mulk huquqi hamda sha'n va qadr-qimmatini himoya qilishga jiddiy tahdid soladi. Shu bois kiberjinoyatlarga qarshi kurashish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Biroq mazkur jarayonda inson huquq va erkinliklarini cheklab qo'ymaslik masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Kiberjinoyat – axborot texnologiyalari, kompyuter tizimlari yoki internet tarmoqlaridan foydalangan holda sodir etiladigan ijtimoiy xavfli qilmishdir.

Kiberjinoyatlarni quyidagi asosiy turlarga ajratish mumkin:

– kompyuter axborotiga noqonuniy kirish;

¹⁶⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик қонунчилигини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2019 йил 5 апрелдаги Ф-5464-сонли фармойиши

¹⁶¹ <https://www.lex.uz/uz/docs/-4329270> \ \ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги 10.05.2019 йилдаги ЎРҚ-537-сон

- ma'lumotlarni o'zgartirish yoki yo'q qilish;
- onlayn firibgarlik;
- shaxsiy ma'lumotlarni noqonuniy tarqatish;
- zararli dasturlar tarqatish;
- kiberterrorizm.

Ayniqsa, bank kartalari orqali o'g'irlik, fishing hujumlari va zararli dasturiy ta'minot orqali amalga oshiriladigan jinoyatlar so'nggi yillarda keng tarqalmoqda. Fishing hujumlarida jinoyatchilar o'zini ishonchli tashkilot sifatida ko'rsatib, foydalanuvchidan maxfiy ma'lumotlarni qo'lga kiritishga harakat qiladi. Zararli dasturlar esa tizimlarga noqonuniy kirish, ma'lumotlarni o'g'irlash yoki yo'q qilish maqsadida yaratiladi.

Kiberjinoyatlar insonning quyidagi fundamental huquqlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi:

- shaxsiy hayot daxlsizligi huquqi;
- axborot olish va tarqatish erkinligi;
- mulk huquqi;
- xavfsizlik huquqi;
- sha'n va qadr-qimmatni himoya qilish huquqi.

Shu bilan birga, kiberjinoyatlarga qarshi kurash jarayonining o'zi ham inson huquqlariga ta'sir qilishi mumkin. Davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan monitoring, tezkor-qidiruv tadbirlari va ma'lumotlarni yig'ish jarayonlari qonuniylik hamda mutanosiblik prinsiplariga asoslanishi lozim.

Kiberxavfsizlikni ta'minlash bahonasida internetda fikr bildirish erkinligini cheklash, tanqidiy qarashlarni bloklash yoki ortiqcha nazorat o'rnatish demokratik tamoyillarga zid hisoblanadi.

Shu sababli kiberjinoyatlarga qarshi siyosat inson huquqlarini ta'minlash bilan muvozanatda olib borilishi zarur.

Kiberjinoyatlarga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Bu borada Yevropa Kengashi tomonidan qabul qilingan Budapesht konvensiyasi davlatlar o'rtasida yagona huquqiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur hujjat:

- kiberjinoyatlarni jinoyat deb e'tirof etish standartlarini belgilaydi;
- davlatlar o'rtasida tezkor huquqiy yordam mexanizmlarini yaratadi;
- transmilliy jinoyatlarga qarshi hamkorlikni kuchaytiradi [5].

Zamonaviy kiberjinoyatlar davlat chegaralarini tan olmagan sababli xalqaro tashkilotlar, jumladan INTERPOL va BMT doirasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida kiberjinoyatlarga qarshi kurash quyidagi normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi:

- O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi;
- O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrda "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni [2];
- O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 11 dekabrda "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni [3];
- O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 iyulda "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni [4].

Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 iyulda "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni fuqarolarning roziligisiz ularning ma'lumotlarini yig'ish va qayta ishlashni cheklaydi hamda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish mexanizmlarini belgilaydi [4].

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan [1].

Kiberjinoyatlarning oldini olishda faqat huquqiy choralar yetarli emas. Quyidagi profilaktik mexanizmlar muhim hisoblanadi:

1. Raqamli savodxonlikni oshirish.

Aholini onlayn tahdidlar, firibgarlik usullari va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha o'qitish kiberjinoyatlarni kamaytirishda samarali vositadir. Ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligi fanlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

2. Kiberxavfsizlik sohasida kadrlar tayёрлаш ва махсус бўлинмаларни ривожлантириши.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda kiberjinoyatlar bilan shug'ullanuvchi maxsus bo'linmalarni rivojlantirish, tergovchilarni zamonaviy texnologiyalar bo'yicha tayyorlash talab etiladi.

3. Texnik himoya vositalaridan foydalanish.

Foydalanuvchilar:

- kuchli parollar;
- ikki bosqichli autentifikatsiya,
- shifrlash texnologiyalaridan foydalanishi zarur.

Bu choralar shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. Kiberjinoyatlarga qarshi kurashda asosiy tamoyil – xavfsizlik va erkinlik o'rtasidagi muvozanatni saqlashdir. Jumladan:

- gumon qilinuvchi shaxs aybsizlik prezumpsiyasi huquqiga ega;
- dalillar faqat qonuniy usulda to'planishi shart;
- davlat nazorati mutanosib va asoslangan bo'lishi lozim.

Jabrlanuvchilarga huquqiy, psixologik va texnik yordam ko'rsatish ham inson huquqlarini ta'minlashning muhim qismi hisoblanadi.

Xulosa qilib, kiberjinoyatlar zamonaviy jamiyat uchun jiddiy global tahdid hisoblanadi. Ularga qarshi samarali kurashish davlatning ustuvor vazifalaridan biri bo'lsa-da, mazkur jarayonda inson huquqlari ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi shart.

Shaxsiy hayot daxlsizligi, so'z erkinligi va adolatli sudlov huquqi har qanday sharoitda ta'minlanishi lozim. Kiberxavfsizlik va inson huquqlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash huquqiy demokratik davlat qurishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // URL: <http://www.lex.uz>.
2. O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrda "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi 439-II-son Qonuni // <https://lex.uz/docs/52268>.
3. O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 11 dekabrda "Axborotlashtirish to'g'risida"gi 560-II-son Qonuni // <https://lex.uz/docs/83472>.
4. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 iyulda "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi O'RQ-547-son Qonuni // <https://lex.uz/docs/4396419>.
5. Budapest Convention on Cybercrime (Convention on Cybercrime, ETS No.185) // <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>.

ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЛИК ТАЪЛИМ ОЛИШГА БЎЛГАН КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚЛАРНИ ТАЪМИНЛАШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА: ҲУҚУҚИЙ-ТАШКИЛИЙ МЕХАНИЗМЛАР ВА АМАЛИЙ ЕЧИМЛАР

Жаббаров А.Р.

Tashkent International University
катта ўқитувчиси

Ўзбекистон Республикасининг янги тахрирдаги Конституцияси фуқароларнинг билим олишга бўлган ҳуқуқларини таъминлашни давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгилайди. Бироқ, аҳоли сонининг ўсиши ва таълимга бўлган талабнинг кучайиши давлат бюджетига юкломани кўпайтирмоқда. Бундай шароитда давлат-хусусий шериклик (ДХШ) механизми таълим хизматларини кўрсатишда самарали восита сифатида намоён бўлмоқда.

ДХШ — бу давлат ва хусусий шерик ўртасидаги муайян муддатга тузилган, таълим соҳасидаги лойиҳаларни амалга ошириш учун ресурсларни бирлаштиришни назарда тутувчи ҳамкорликдир. Таълим тизимида ДХШ нафақат моддий-техник базани янгилаш, балки таълим мазмунини замонавийлаштириш ва бошқарув самарадорлигини ошириш мақсадини кўзлайди. Жаҳон банки мутахассислари ДХШ самарадорлигини белгиловчи асосий омил сифатида бошқарув, рағбат ва назорат механизмларини тўғри созлашни таъкидлайдилар [1].

Ушбу тадқиқотнинг мақсади Ўзбекистонда таълим соҳасида ДХШдан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш, унинг фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини таъминлашдаги ролини баҳолаш ҳамда халқаро тажриба асосида ДХШ орқали таълим сифатини оширишнинг самарали усулларини аниқлашдан иборат.

Тадқиқот қиёсий-ҳуқуқий таҳлил, таҳлилий усул ва тизимли ёндашув усулларига асосланади. Қиёсий-ҳуқуқий таҳлил орқали Ўзбекистоннинг ДХШ соҳасидаги қонунчилиги ва Конституциявий нормалар ўрганилди. Таҳлилий усул ёрдамида ДХШнинг иқтисодий самарадорлиги ва молиявий механизмлар баҳоланди. Тизимли ёндашув таълим тизимининг турли даражаларида ДХШнинг қўлланилишини яхлит тарзда ўрганиш имконини берди.

Тадқиқотнинг манбалар базасини Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, ДХШ тўғрисидаги Қонун, соҳавий меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва халқаро ташкилотларнинг таҳлилий ҳисоботлари ташкил этади. Жаҳон банки [1], GSDRC [2], RISE дастури [3] ва бошқа ташкилотларнинг материаллари жалб этилди.

Таълим олиш ҳуқуқининг ҳуқуқий асослари ва ДХШ. Ўзбекистон Республикасида таълим олиш ҳуқуқи конституциявий даражада кафолатланган. Давлат ҳар бир фуқарога бепул умумий таълим олишни ва танлов асосида олий таълим олиш имкониятини тақдим этади. Конституциявий кафолатлар нафақат давлат муассасалари орқали, балки хусусий таълим орқали ҳам амалга оширилиши мумкин.

Ўзбекистонда ДХШ соҳасидаги муносабатлар "Давлат-хусусий шериклик тўғрисида"ги Қонун ва соҳавий меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинади. Таълим соҳасида ДХШни жорий этишда хусусий шериклар томонидан ташкил этиладиган таълим муассасаларининг лицензияланиши ва аккредитациядан ўтиши шартлиги, шартномавий мажбуриятлар тақсимотининг аниқ белгиланиши муҳим ҳисобланади.

ДХШнинг иқтисодий жиҳатлари ва инвестициявий жозибadorлик. Таълимда ДХШдан фойдаланишнинг иқтисодий зарурияти давлат ресурсларининг чекланганлиги ва таълим инфратузилмасини тезкор янгилаш эҳтиёжи билан изоҳланади. ДХШ механизмлари хусусий капитални таълим соҳасига йўналтириш имконини беради. Айниқса мактабгача таълим тизимида бу муҳимдир, чунки давлат бюджети ҳисобидан барча аҳоли пунктларини боғчалар билан таъминлаш қийин.

ДХШнинг иқтисодий самарадорлиги қурилиш харажатларининг бир қисми хусусий сектор томонидан қопланиши, хусусий секторнинг ресурслардан фойдаланишда юқори самарадорликка интилиши ва давлатнинг имтиёзли кредитлар ёки субсидиялар бериши орқали таъминланади.

ДХШ орқали таълим сифатини ошириш механизмлари. Таълим олиш ҳуқуқи нафақат таълим муассасасига бориш, балки сифатли ва меҳнат бозорига мос билим олишни ҳам назарда тутаяди. Халқаро тажриба ДХШ орқали таълим сифатини оширишнинг бир қатор самарали усулларини кўрсатади.

Натижага асосланган шартномалар. ДХШ шартномаларида аниқ сифат кўрсаткичлари — тест натижалари, давомат даражаси, битирувчилар улуши белгиланади [1], [3]. Ушбу кўрсаткичлар бажарилган тақдирда қўшимча тўлов ёки шартноманинг

узайтирилиши, акс ҳолда молиялаштиришнинг қисқартирилиши назарда тутилади. Бу хусусий шерикни таълим натижаларига масъул қилади.

Мактаб автономияси ва инновация. ДХШ доирасидаги мактабларга ўқитувчи танлаш, ички бошқарув ва дарс ташкил этиш бўйича кенгрок автономия берилади; бу янги методикалар ва бошқарув усулларини синаб кўришга йўл очади [2], [1]. Турли провайдерларнинг кириши рақобат орқали таълим сифатини ошириши мумкин.

Ҳисобдорлик ва мониторинг тизими. Мустақил тестлар, ташқи баҳолашлар, мунтазам инспекция ва КРІ бўйича аудит ёрдамида ДХШ муассасалари натижалари доимий кузатиб борилади [3]. Натижалар жамоатчиликка очиқ эълон қилинганда, муассасалар нафақат давлат, балки ота-она ва жамоага ҳам ҳисобдор бўлади [1].

Ўқитувчи малакасини ошириш. ДХШ доирасида хусусий шериклар ўқитувчилар учун амалий тренинглари, мураббийлик ва фикр-мулоҳаза тизимларини йўлга қўйиши мумкин [2]. Шартномаларда ўқитувчи малакаси бўйича минимал стандартлар белгиланганда, бу бевосита сифатга таъсир қилади [3].

Мақсадли молиялаштириш. ДХШ орқали давлат маблағи ўқувчи натижасига қараб: субсидия, ваучер ёки бошқарув шартномалари орқали молия тўғридан-тўғри сифат кўрсаткичини яхшилаётган муассасаларга йўналтирилади [1], [2]. Хусусий шерик инвестицияси ҳисобига синф хоналари, лаборатория ва рақамли технологиялар янгиланиб, ўқув муҳити яхшиланади.

Меҳнат бозори билан алоқа. Хусусий шериклар иқтисодийнинг реал сектори билан бевосита боғлиқ бўлгани учун, улар таълим дастурларини амалий кўникмаларга йўналтиришга қизиқиш билдирадilar. Бу битирувчиларнинг иш билан таъминланиш даражасини оширади [4].

Тадқиқот натижалари Ўзбекистонда фуқароларнинг таълим олишга бўлган конституциявий ҳуқуқларини таъминлашда ДХШнинг муҳим стратегик аҳамиятга эгаллигини кўрсатади. ДХШ давлат бюджети юқини камайтириш билан бирга, таълим хизматларининг хилма-хиллигини ва сифатини оширишга хизмат қилади.

Биринчи муаммо — ҳуқуқий тартибланиш механизмларининг номукамаллигидир. Таълим соҳасига хос қўшимча қондалар, масалан таълим сифати мониторинги тартиби ва низоларни ҳал этиш механизмлари ҳали етарли даражада ишлаб чиқилмаган [5]. Халқаро тажриба кўрсатадики, фақат инфратузилмани ДХШ орқали қуриб, бошқарувни давлатча қолдириш кўпинча сифатга сезиларли таъсир бермайди; хизмат кўрсатиш элементини ҳам ДХШга киритиш талаб қилинади [3], [1].

Иккинчи муаммо — молиявий автономиянинг чекланганлигидир. Ҳазначилик назорати ва квота тизими олий таълим муассасаларининг молиявий эркинлигини чеклаб қўяди. Бу ДХШ лойиҳаларини амалга оширишдаги оперативликни камайтиради ва хусусий инвесторларни кўрқитади. Халқаро тажрибадаги мақсадли молиялаштириш моделлари — ваучер тизимлари ва натижага боғланган субсидиялар [1], [2] — Ўзбекистон шароитига мослаштирилиши мумкин.

ДХШ доирасида таълим сифатини таъминлаш учун натижага асосланган шартномалар, мустақил мониторинг тизимлари ва ўқитувчи малакасини оширишга йўналтирилган дастурлар зарур [2], [1]. Бироқ, тестга ҳаддан ташқари боғланган рағбатлар «фақат тестга тайёрлаш» хавфини туғдириши мумкин; шунинг учун сифат кўрсаткичлари кенгрок ва баланслироқ бўлиши керак. Шунингдек, кам таъминланган болалар учун тенг имконият таъминланмаса, сифат ошиши фақат бой қатлам билан чекланиб қолиши мумкин [1].

Давлат томонидан фуқароларнинг таълим олишга бўлган конституциявий ҳуқуқларини таъминлашда давлат-хусусий шериклик муҳим стратегик аҳамиятга эга. Тадқиқот натижаларига асосланиб қуйидаги таклифлар илгари сурилади:

Биринчидан, ДХШ шартномаларида томонларнинг мажбуриятлари ва низоларни ҳал этиш механизмларини аниқлаштириш лозим. Таълим соҳасида ДХШга хос қўшимча ҳуқуқий қоидаларни ишлаб чиқиш, жумладан натижага асосланган шартнома моделларини қонунчиликка киритиш мақсадга мувофиқ [1].

Иккинчидан, таълим муассасаларига ўз маблағларини бошқаришда тўлиқ мустақиллик бериш ва Ғазначилик назоратини оптималлаштириш зарур.

Учинчидан, ДХШ асосидаги муассасаларда таълим сифатини баҳолашнинг шаффоф тизимини яратиш ва жамоатчилик назоратини кучайтириш лозим; мустақил тестлар, ташқи баҳолашлар ва КРІ тизимлари жорий этилиши кузда тутилади [3].

Тўртинчидан, хусусий инвесторлар учун солиқ имтиёзлари ва қўллаб-қувватлаш механизмларини (имтиёзли кредитлар, ваучер тизимлари) кенгайтириш мақсадга мувофиқ [2].

Бешинчидан, ДХШ лойиҳаларини нафақат инфратузилмани яратиш, балки бошқарув ва таълим жараёнини ҳам қамраб олувчи ягона тизим сифатида режалаштириш зарур [3], [1].

Манбалар

[1] World Bank. Designing Effective Public-Private Partnerships in Education. URL: <https://blogs.worldbank.org/en/education/designing-effective-public-private-partnerships-education>

[2] GSDRC. The Role and Impact of Public-Private Partnerships in Education. URL: <https://gsdrc.org/document-library/the-role-and-impact-of-public-private-partnerships-in-education/>

[3] RISE Programme. Public-Private Partnerships in Education. URL: <https://riseprogramme.org/sites/default/files/inline-files/Public-Private%20Partnerships%20in%20Education.pdf>

[4] Anderson K. et al. Uzbekistan: Quality Job Creation as a Cornerstone for Sustainable Economic Growth. — Asian Development Bank, 2020.

[5] Ugli B. et al. Issues of improving the legal basis of public-private partnership in the Republic of Uzbekistan // The American Journal of Political Science Law and Criminology. — 2022.

COMBATING GREEN CORRUPTION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Valijonov Daler Dilshodovich,

PhD in Law, Associate Professor of the Academy
of Public Policy and Administration under
the President of the Republic of Uzbekistan

e-mail: daler.valijonov1990@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0356-4293

Environmental protection and the successful transition to sustainable energy systems are intrinsically linked to global stability, security, peace, and economic development. In recent decades, governments and international organizations have intensified efforts to mitigate climate change and environmental degradation. However, corruption presents a significant obstacle to achieving these objectives.

Corruption enables the illegal exploitation of natural resources, weakens environmental policy frameworks, facilitates organized environmental crime, and diverts funds allocated for climate adaptation, mitigation, and green transition initiatives. As investments in environmental and climate-related projects increase, so too do corruption risks within these sectors.

The concept of “green corruption” has emerged to describe corruption occurring within environmental governance and sustainability initiatives. The Basel Institute on Governance was among the first institutions to draw attention to the systemic risks associated with corruption in environmental and climate-related programs.

Green corruption may be defined as a specific form of corruption characterized by abuse of power, bribery, fraudulent schemes, and unlawful allocation of resources within the framework of environmental programs, conservation projects, and green economy initiatives.

Behind declarations promoting sustainable development and environmental protection, corrupt schemes may operate for personal enrichment. These schemes frequently involve manipulation of environmental permits, unlawful distribution of subsidies, and misappropriation of ecological funds.

Green corruption encompasses:

Corruption in environmental protection programs;

Fraudulent practices in sustainable development initiatives;

Abuse of authority in the allocation of environmental subsidies;

Manipulation within the transition toward a green economy.

Funds allocated for environmental protection, biodiversity conservation, or renewable energy projects may be unlawfully appropriated by public officials or private contractors. This reduces the real impact of environmental initiatives and undermines public policy objectives.

Corrupt practices often involve the unlawful issuance of construction or operational permits in protected areas. Such permits may be obtained through bribery or undue influence, circumventing legal procedures. Consequently, environmentally harmful projects may proceed under the guise of sustainability.

In some cases, “paper projects” are created solely to obtain grants or subsidies. Although formal reporting requirements may be fulfilled, tangible environmental outcomes remain absent. Such schemes frequently serve as mechanisms for siphoning public funds.

Green corruption is closely associated with deficiencies in environmental governance. Limited transparency, insufficient public oversight, ineffective supervision mechanisms, and weak legal sanctions create a favorable environment for corruption. As a result, public trust in environmental initiatives declines.

Green corruption may manifest in various forms:

Embezzlement of environmental funds allocated for ecosystem restoration, afforestation, or protected areas;

Green lobbying, whereby projects harmful to the environment are promoted as environmentally friendly to secure public contracts or subsidies;

Fraudulent environmental certification, including the issuance of “green” certificates without proper assessment;

Manipulation of environmental authorizations in violation of statutory requirements;

Corruption-driven green lobbying, involving kickbacks or bribery;

Greenwashing supported by public officials, whereby companies falsely claim environmental sustainability and receive state support or privileges.

Such practices distort market competition, weaken regulatory systems, and hinder genuine progress toward sustainability.

If we discuss the role of digitalization in counteracting green corruption, it is necessary to say that digitalization offers significant potential for mitigating corruption risks in environmental governance. The implementation of digital monitoring systems, open data platforms, blockchain-based tracking of environmental funds, and e-permitting systems can enhance transparency and accountability.

Digital tools may:

- Improve traceability of environmental financing;
- Reduce discretionary power in permit issuance;
- Enable public access to environmental data;
- Strengthen civic oversight mechanisms.

However, digitalization alone cannot eliminate corruption. Effective institutional reforms, legal enforcement, and independent oversight remain indispensable components of anti-corruption strategies.

Green corruption represents a serious threat to sustainable development and environmental security. By diverting financial resources and distorting environmental governance mechanisms, it undermines climate mitigation efforts, biodiversity protection, and public confidence in sustainability policies.

The consequences extend beyond environmental degradation; they also affect socio-economic development and institutional legitimacy. Therefore, combating green corruption requires an integrated approach combining strengthened legal frameworks, institutional accountability, enhanced transparency through digitalization, and active civil society engagement.

Without decisive measures, corruption concealed under the fade of environmental responsibility may continue to impede the global transition toward a just and sustainable future.

References

1. Basel Institute on Governance. (n.d.). What is green corruption and how can it be addressed? <https://www.swissinfo.ch>.
2. Environmental Rights Centre. (n.d.). Corruption and environmental rights of citizens. <https://envirights.tilda.ws/anticorruption>.
3. Økokrim. (2021). Green corruption. <https://img8.custompublish.com/getfile.php/5006389.2528.assamwitwswkw/milj%C3%B8krim%2B02.2021-Green%2Bcorruption.pdf>.
4. Transparency International. (n.d.). Unmask the corrupt. <https://www.transparency.org/en/unmask-the-corrupt>.

GLOBAL RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA INSON HUQUQLARINING TRANSFORMATSIYASI: YOSHLAR SIYOSATI KONTEKSTIDA HUQUQIY TAHLIL

Temiraliyeva Shahzoda Hikmatullo qizi

“Tashkent International University”

e-mail: stemiraliyeva@gmail.com

Ilmiy Rahbar: Boymirzayeva Mohira Shavkatjonovna

Global raqamlashtirish — bu XXI asrning ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy jarayoni bo‘lib, yuqori texnologiyalar, internet infratuzilmasi va elektron davlat xizmatlari orqali jamiyat hayotini tubdan o‘zgartirmoqda. Inson huquqlari kontseptsiyasi bugungi kunda faqat an’anaviy huquqlarni himoya qilishdan iborat emas, balki raqamli muhitda shaxsiy ma’lumotlar, axborot erkinligi, siyosiy faollik va huquqiy ishtirokni ham qamrab oladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri bu holatni rasmiy huquqiy mexanizmga aylantirgan: masalan, fuqarolarning huquq va erkinliklari “...xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalariga binoan hamda Konstitutsiyaga muvofiq e’tirof etiladi va kafolatlanadi...” deb belgilangan (19-modda) hamda shaxsning huquq va erkinliklari sud qarorisiz cheklanmasligi ta’minlangan (20-modda)^[1]— bu huquqlarning raqamli davrdagi himoyasini mustahkamlaydi.

Rasmiy davlat portali orqali ma’lum qilinishicha, 2026-yil 24-fevral kuni Ko‘ksaroy qarorgohida Prezident Shavkat Mirziyoyev yoshlar bilan muloqot o‘tkazdi, unda 60 mingdan ziyod yoshlar vakillari ishtirok etgan^[2]. Ushbu uchrashuvda yoshlarga raqamli iqtisodiyot,

innovatsiyalar, startaplar, tadbirkorlik va ijtimoiy faollikni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha yangi tashabbuslar e‘lon qilindi. Rasmiy axborotlar shuni ko‘rsatadiki, davlat tomonidan yoshlar siyosati va raqamli huquqlarni himoya qilishga qaratilgan huquqiy mexanizmlar bugungi kunda faol shakllantirilmoqda, bu esa konstitutsiyaviy kafolatlarning dolzarbligini va amaliy izchilligini ta‘kidlaydi.

Raqamlashtirish davrida yoshlar huquqlari va inson qadr-qimmati: Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasining huquqiy asoslari

Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasining 2023-yilgi tahririda inson qadr-qimmati oliy qadriyat sifatida e‘tirof etilishi yoshlar siyosati va global raqamlashtirish sharoitida ham muhim huquqiy poydevor yaratadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar va axborot kommunikatsiyalari vositalari jamiyatda yoshlar faoliyati, ta‘lim, startap loyihalari va ijtimoiy tashabbuslar imkoniyatlarini kengaytirgan bo‘lsa-da, bu jarayonda shaxsning daxlsizligi, shaxsiy ma‘lumotlar xavfsizligi va huquqlari birinchi darajali ahamiyatga ega bo‘ladi^[1].

¹O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
<https://www.un.int/uzbekistan/uzbekistan/constitution-republic-uzbekistan>

²O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti - <https://president.uz/oz/lists/view/8967>

Konstitutsiyada inson qadr-qimmati eng oliy qadriyat sifatida tan olinishi, yoshlarning raqamli maydondagi faoliyati uchun ham yuridik kafolatlar yaratadi. Masalan, onlayn startaplar, innovatsion loyihalar va ta‘lim platformalarida ishtirok etayotgan yoshlar o‘z daxlsizligi, shaxsiy ma‘lumotlarining himoyasi va erkin fikr bildirish huquqlariga kafolatlangan tarzda erishadilar. Shu nuqtai nazardan, Konstitutsiya prinsiplari global raqamlashtirish va yoshlar siyosati bilan to‘liq uyg‘unlashadi.

Yoshlar siyosatiga oid rasmiy tadbirlar, xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyevning Ko‘ksaroy qarorgohidagi yoshlar bilan ochiq muloqoti bu qadriyatning amaliy ko‘rinishini namoyon qiladi. Uchrashuvda yoshlar salohiyatini rivojlantirish, startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash, sport va ta‘lim sohalaridagi imkoniyatlarni kengaytirish, shuningdek raqamli texnologiyalar orqali huquqlarini ta‘minlash masalalari muhokama qilindi.

Bundan tashqari, raqamlashtirish sharoitida yoshlar huquqlarining transformatsiyasi faqat deklarativ emas, balki amaliy himoya mexanizmlari bilan mustahkamlanadi. Masalan:

- ✓ onlayn platformalarda shaxsiy ma‘lumotlar xavfsizligi;
- ✓ digital ta‘limda teng imkoniyatlar;
- ✓ startap va ijtimoiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash;
- ✓ erkin fikr bildirish va axborotga kirish huquqi.

Shu bilan birga, Konstitutsiya tamoyillari va rasmiy yoshlar siyosati hamkorlikda yoshlarning global maydondagi raqamli faolligi, innovatsion loyihalar va tadbirkorlik imkoniyatlarini huquqiy jihatdan mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu, o‘z navbatida, yoshlar siyosatini davlatning ustuvor yo‘nalishiga aylantiradi va inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida amalda ta‘minlashga imkon yaratadi.

¹O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi -
<https://www.un.int/uzbekistan/uzbekistan/constitution-republic-uzbekistan>

Global raqamlashtirish sharoitida yoshlar huquqlari: muammolar, tahlil va yechimlar

Global raqamlashtirish davrida yoshlar huquqlari dunyo miqyosida ham, milliy siyosat darajasida ham yangi chaqiriqlarga duch kelmoqda. Raqamli texnologiyalar va onlayn platformalarning tez rivojlanishi yoshlar uchun o‘z imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi, shu bilan birga, shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish, raqamli huquq va teng imkoniyatlarni ta‘minlash kabi yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Ko‘plab mamlakatlarda yoshlar onlayn muhitda shaxsiy ma‘lumotlarining noqonuniy ishlatilishi, kiberhujumlar va ta‘qib xavfi bilan

yuzma-yuz turadi. Shu bois, ularning raqamli huquqlarini ta'minlash xalqaro normativlar bilan mos keladigan kompleks chora-tadbirlarni talab qiladi

O'zbekiston Respublikasi bu jarayonda milliy siyosat orqali aniq chora-tadbirlar ishlab chiqmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2026-yil fevral oyidagi Ko'ksaroy qarorgohidagi yoshlar bilan muloqoti buni amalda namoyon etdi. Uchrashuvda yoshlarga tadbirkorlik, startap loyihalarini amalga oshirish, innovatsion va ijtimoiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha aniq mexanizmlar taqdim etildi. Masalan, "Kelajak tadbirkori" dasturi orqali yoshlar 7 yil muddatgacha past foizli kreditlarga ega bo'lib, o'z startap va biznes loyihalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi, shuningdek, investitsiya va moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati kengaytiriladi).

Xalqaro tahlil shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda yoshlar huquqlarini raqamli muhitda himoya qilish uchun texnologik va ijtimoiy mexanizmlarning uyg'unligi muhim. Masalan, Yevropa Ittifoqi va Janubiy Koreyada yoshlarning onlayn faoliyati uchun xavfsizlik standartlari, moliyaviy va ma'lumotlarni himoya qilish mexanizmlari ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, milliy darajadagi dasturlar orqali yoshlar iqtisodiy huquqlarini amalga oshirish, startap va tadbirkorlik faoliyatiga kirish imkoniyati kengaytirilmoqda. O'zbekiston tajribasi, Prezidentning uchrashuvida belgilangan amaliy chora-tadbirlar bilan birga, bu xalqaro tajribaga mos keladigan strategiyalarni namoyon etadi.

Xususan:

1. **Raqamli savodxonlik va kiberxavfsizlik bo'yicha ta'limni kengaytirish:** yoshlarni sun'iy intellekt, onlayn biznes, startap va moliyaviy platformalarda xavfsiz faoliyat yuritishga o'rgatish.

2. **Iqtisodiy imkoniyatlarni tenglashtirish:** raqamli platformalarda ish va tadbirkorlik imkoniyatlarini kengaytirish, hududlar o'rtasidagi raqamli infratuzilmani yaxshilash.

3. **Xalqaro standartlarni tatbiq etish:** yoshlar huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro konvensiyalar, jumladan, BMTning *Convention on the Rights of the Child* va *Universal Declaration of Human Rights* normalarini amaliyotga joriy etish.

4. **Milliy monitoring va tahlil mexanizmlari yaratish:** raqamli muhitdagi yoshlar huquqlarining buzilishini aniqlash, statistik tahlil va siyosiy chora-tadbirlar bilan ta'minlash.

Shu tarzda, global raqamlashtirish sharoitida yoshlar huquqlarini himoya qilish nafaqat qonuniy kafolatlarga, balki amaliy va iqtisodiy imkoniyatlarga asoslangan holda amalga oshirilishi kerak. Milliy siyosat va xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirish orqali yoshlar raqamli va ijtimoiy muhitda teng va xavfsiz imkoniyatlarga ega bo'lib, innovatsion va ijtimoiy faoliyatini to'liq rivojlantira oladi. Bu esa kuchli, raqamli va huquqiy jamiyat barpo etishda asosiy poydevor vazifasini bajaradi

Muammolarni tahlil qilganda, raqamli savodxonlikning yetarli darajada emasligi, tadbirkorlik ko'nikmalarining rivojlanmaganligi va innovatsion faoliyatga kirishdagi cheklovlar asosiy to'siqlar sifatida ajralib turadi. Shu nuqtai nazardan, yechim sifatida quyidagilar muhim: yoshlarni raqamli savodxonlik va kiberxavfsizlik bo'yicha malaka oshirish, startap va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish, hududlar o'rtasida imkoniyatlar tengligini ta'minlash, shuningdek, xalqaro tajribalarni joriy qilish. O'zbekistonning Prezident uchrashuvida e'lon qilingan dasturlar – "Kelajak tadbirkori", "Yangi avlod tadbirkorlari" va yoshlar biznes inkubatorlari aynan shu yo'nalishga xizmat qiladi.

Shu tarzda, global raqamlashtirish sharoitida yoshlar huquqlarining himoyasi nafaqat qonuniy mexanizmlarga, balki amaliy tadbirlar va milliy hamda xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirishga bog'liq. O'zbekiston misolida Prezidentning yoshlar bilan uchrashuvi yoshlarning iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini mustahkamlash, ularning innovatsion va tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish va raqamli muhitdagi xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha muhim siyosiy va amaliy chora sifatida ko'riladi. Shu bilan birga, bu xalqaro me'yorlar bilan uyg'un keladi va

yoshlar huquqlarini global raqamli muhitda transformatsiya qilish jarayonida mustahkam poydevor yaratadi

Xulosa

Global raqamlashtirish sharoitida yoshlar huquqlari nafaqat yangi imkoniyatlarni, balki yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar ularning ta'lim, ish va tadbirkorlik imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo'lsa-da, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kiberxavfsizlik va raqamli tenglik masalalari hal etilishi zarur bo'lgan asosiy muammolar sifatida qolmoqda. Shu bilan birga, raqamli infratuzilma, hududiy farqlar va raqamli savodxonlikning yetishmasligi yoshlar huquqlarini to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda.

Ushbu holatni hal etish uchun milliy siyosat va xalqaro tajribani uyg'unlashtirgan kompleks yechimlar talab etiladi. Raqamli savodxonlik va kiberxavfsizlik bo'yicha ta'limni kengaytirish, raqamli iqtisodiyot va onlayn tadbirkorlik imkoniyatlarini tenglashtirish, xalqaro konvensiyalar va standartlarni tatbiq etish hamda monitoring va tahlil mexanizmlarini yaratish bu jarayonning asosiy yo'nalishlaridir.

Shunday qilib, global raqamlashtirish davrida yoshlar huquqlarini himoya qilish tizimi nafaqat qonuniy kafolatlar, balki amaliy va iqtisodiy imkoniyatlar bilan mustahkamlanishi lozim. Buning natijasida yoshlar innovatsion, ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatlarini xavfsiz va samarali rivojlantirib, kuchli, raqamli va huquqiy jamiyatning barqaror poydevorini yaratishda faol ishtirok etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - <https://www.un.int/uzbekistan/uzbekistan/constitution-republic-uzbekistan>
2. Milliy strategiya va BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi - <https://www.nhrc.uz/oz/news>
3. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil, BMT). <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>
4. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (to'liq rasmiy hujjat tavsifi) — BMTning rasmiy shartnomalar bazasi (United Nations Treaty Collection): <https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx>
5. UNESCO- Digital Ethics and Youth Rights - <https://www.unesco.org/en/digital-ethics>
6. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi- <https://lex.uz/>

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МОНИТОРИНГА В ГОРОДСКИХ ЭКОСИСТЕМАХ И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ В ОХРАНЕ ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ

Магистр Бадалова Дилбар Муратбековна

Ташкентский государственный медицинский университет

В условиях стремительной урбанизации и роста антропогенной нагрузки на окружающую среду проблема обеспечения экологической безопасности городов приобретает особую значимость. Современные города представляют собой сложные социально-экологические системы, в которых интенсивная хозяйственная деятельность, транспортная инфраструктура и высокая плотность населения создают повышенные риски загрязнения атмосферного воздуха, водных ресурсов и почв. Указанные факторы оказывают непосредственное влияние на состояние здоровья населения, способствуя росту

хронических заболеваний, снижению качества жизни и увеличению социально-экономических издержек.

В этих условиях система экологического мониторинга выступает важнейшим инструментом выявления, оценки и прогнозирования негативных изменений окружающей среды. Эффективно функционирующий мониторинг позволяет своевременно фиксировать превышение предельно допустимых концентраций загрязняющих веществ, анализировать динамику экологических показателей и формировать научно обоснованные управленческие решения. Таким образом, совершенствование системы экологического мониторинга становится неотъемлемым элементом государственной политики в сфере охраны окружающей среды и общественного здоровья.

Особую актуальность данная проблема приобретает в условиях цифровой трансформации управления и внедрения современных информационных технологий. Использование автоматизированных станций наблюдения, геоинформационных систем, больших данных и аналитических платформ открывает новые возможности для повышения точности и оперативности экологического контроля. Вместе с тем сохраняются проблемы фрагментарности данных, недостаточной интеграции экологической и медицинской статистики, а также ограниченности межведомственного взаимодействия.

Цель настоящего исследования заключается в анализе современных направлений совершенствования системы экологического мониторинга в городских экосистемах и обосновании её значения для охраны здоровья населения. Для достижения поставленной цели предполагается рассмотреть теоретические основы экологического мониторинга, выявить его влияние на показатели общественного здоровья, а также определить перспективные механизмы модернизации мониторинговой системы.

Научная новизна работы заключается в комплексном анализе взаимосвязи между системой экологического мониторинга и показателями общественного здоровья в городских экосистемах. Предлагается интегративный подход, предусматривающий объединение данных экологического наблюдения с медицинской статистикой для формирования системы раннего предупреждения экологически обусловленных заболеваний. Обоснована необходимость внедрения цифровых платформ мониторинга, обеспечивающих оперативный анализ и прогнозирование экологической обстановки.

Объектом исследования являются общественные отношения, складывающиеся в сфере организации и функционирования системы экологического мониторинга в городских экосистемах, а также процессы взаимодействия органов государственной власти, экологических служб и медицинских учреждений в целях обеспечения охраны здоровья населения.

Предметом исследования выступают правовые, организационные и технологические механизмы совершенствования системы экологического мониторинга, методы оценки состояния окружающей среды в условиях урбанизации, а также взаимосвязь показателей экологического состояния городской среды с уровнем заболеваемости и состоянием здоровья населения.

Таким образом, комплексное исследование экологического мониторинга как инструмента обеспечения санитарно-эпидемиологической безопасности и устойчивого развития городов представляется своевременным и социально значимым направлением научного анализа.

Исследование системы экологического мониторинга в городских экосистемах опирается на труды отечественных и зарубежных учёных в области экологического права, урбанистики, общественного здравоохранения и устойчивого развития. В научной литературе экологический мониторинг рассматривается как комплексная система наблюдений, анализа и прогнозирования состояния окружающей среды, обеспечивающая принятие управленческих решений на основе объективных данных.

В трудах по экологическому праву акцентируется внимание на нормативно-правовых механизмах регулирования мониторинговой деятельности, принципах экологической

безопасности и ответственности государства за охрану здоровья населения. Исследователи в сфере урбанистики анализируют влияние урбанизации на деградацию природных компонентов городской среды, а также необходимость внедрения интегрированных систем управления экологическими рисками.

Значительное внимание в современной научной литературе уделяется взаимосвязи экологических факторов и состояния здоровья населения. Работы в области общественного здравоохранения подтверждают наличие прямой корреляции между уровнем загрязнения атмосферного воздуха и ростом хронических заболеваний органов дыхания и сердечно-сосудистой системы. В международных исследованиях подчёркивается важность интеграции экологических и медицинских данных для формирования системы раннего предупреждения неблагоприятных последствий для здоровья.

Отдельное направление исследований посвящено цифровизации экологического мониторинга, внедрению автоматизированных станций наблюдения, использованию геоинформационных систем, технологий обработки больших данных и алгоритмов прогнозирования. Данные подходы рассматриваются как перспективный инструмент повышения эффективности экологического контроля и прозрачности государственного управления.

Анализ научных источников свидетельствует о междисциплинарном характере проблемы и необходимости комплексного подхода к совершенствованию системы экологического мониторинга в городских экосистемах.

Методологическую основу исследования составляют общенаучные и специальные методы познания.

В работе применялись следующие методы:

- **системный метод**, позволивший рассмотреть экологический мониторинг как целостную систему, включающую правовые, организационные и технологические элементы;
- **анализ и синтез**, использованные при изучении нормативных актов, научных публикаций и статистических данных;
- **сравнительно-правовой метод**, применённый для сопоставления национальных и международных подходов к организации мониторинга;
- **структурно-функциональный анализ**, позволивший определить роль отдельных элементов мониторинговой системы в обеспечении охраны здоровья населения;
- **метод прогнозирования**, использованный для определения перспектив развития системы экологического мониторинга в условиях цифровизации.

Кроме того, в исследовании учитывались статистические данные о состоянии окружающей среды и уровне заболеваемости населения, что позволило выявить взаимосвязь экологических факторов и показателей общественного здоровья.

Комплексное применение указанных методов обеспечило объективность и научную обоснованность полученных выводов, а также позволило сформулировать практические рекомендации по совершенствованию системы экологического мониторинга в городских экосистемах.

В ходе проведённого исследования установлено, что система экологического мониторинга в городских экосистемах является ключевым элементом обеспечения экологической безопасности и охраны здоровья населения. Анализ существующих механизмов мониторинга показал, что его эффективность напрямую зависит от уровня организационного, правового и технологического обеспечения.

Прежде всего, выявлено, что экологический мониторинг выполняет важную информационно-аналитическую функцию, обеспечивая сбор, обработку и анализ данных о состоянии окружающей среды. Полученные данные позволяют выявлять источники загрязнения, определять уровень экологических рисков и прогнозировать возможные негативные последствия для здоровья населения. Это способствует своевременному принятию управленческих решений и разработке профилактических мер.

Исследование показало, что в условиях урбанизации наибольшее влияние на здоровье населения оказывает загрязнение атмосферного воздуха. Повышенная концентрация вредных веществ, таких как оксиды азота, диоксид серы, угарный газ и мелкодисперсные частицы, способствует росту заболеваний органов дыхания, сердечно-сосудистой системы и аллергических реакций. Таким образом, регулярный и точный мониторинг состояния атмосферного воздуха имеет первостепенное значение для защиты здоровья населения.

Установлено, что важным направлением совершенствования экологического мониторинга является внедрение современных цифровых технологий. Использование автоматизированных станций наблюдения, электронных баз данных и геоинформационных систем позволяет обеспечить непрерывный сбор информации и повысить точность анализа экологических показателей. Это способствует формированию единой информационной системы, обеспечивающей доступность и прозрачность экологических данных.

Кроме того, выявлено, что эффективная система экологического мониторинга способствует повышению эффективности государственного управления в сфере охраны окружающей среды. На основе полученных данных государственные органы могут разрабатывать экологические программы, устанавливать нормативы допустимого воздействия и контролировать соблюдение экологического законодательства.

В результате исследования также установлено, что совершенствование экологического мониторинга способствует снижению экологических рисков и улучшению санитарно-эпидемиологической обстановки в городах. Своевременное выявление экологических угроз позволяет принимать превентивные меры, направленные на снижение уровня загрязнения окружающей среды и предотвращение негативных последствий для здоровья населения.

В ходе исследования установлено, что полученные результаты подтверждают, развитие и модернизация системы экологического мониторинга является необходимым условием обеспечения устойчивого развития городских экосистем, повышения качества окружающей среды и защиты здоровья населения.

Полученные результаты подтверждают, что совершенствование системы экологического мониторинга в городских экосистемах имеет не только природоохранное, но и выраженное социально-гигиеническое значение. Обсуждение выявленных закономерностей позволяет сделать вывод о том, что экологический мониторинг должен рассматриваться как междисциплинарный инструмент управления рисками, объединяющий экологические, медицинские и управленческие компоненты.

Прежде всего, обращает на себя внимание зависимость эффективности мониторинга от уровня его технологической оснащённости. Несмотря на наличие нормативной базы и институциональных механизмов, фрагментарность данных и ограниченная интеграция информационных систем снижают практическую результативность экологического контроля. Это свидетельствует о необходимости перехода от традиционных форм наблюдения к цифровым платформам, обеспечивающим непрерывность, сопоставимость и аналитическую обработку информации в режиме реального времени.

Особое значение имеет проблема интеграции экологических и медицинских данных. Анализ показал, что существующие системы зачастую функционируют автономно, что затрудняет выявление причинно-следственных связей между уровнем загрязнения окружающей среды и динамикой заболеваемости населения. Между тем именно комплексный подход позволяет формировать систему раннего предупреждения экологически обусловленных заболеваний и разрабатывать профилактические меры на основе доказательной базы.

В ходе обсуждения также выявлена необходимость усиления межведомственного взаимодействия. Эффективность экологического мониторинга возрастает при координации деятельности органов охраны окружающей среды, санитарно-эпидемиологических служб, органов здравоохранения и местного самоуправления. Отсутствие единого

координационного механизма может приводить к дублированию функций либо к недостаточному использованию получаемых данных.

Кроме того, важным аспектом является повышение экологической осведомлённости населения. Доступность информации о состоянии окружающей среды способствует формированию экологически ответственного поведения граждан и усиливает общественный контроль за соблюдением экологических требований. Таким образом, прозрачность мониторинговой системы выступает фактором укрепления доверия к государственным институтам.

Вместе с тем следует учитывать, что совершенствование экологического мониторинга требует значительных финансовых и организационных ресурсов. Внедрение современных технологий, развитие цифровой инфраструктуры и подготовка квалифицированных специалистов являются необходимыми условиями устойчивого функционирования системы.

В целом обсуждение результатов исследования позволяет утверждать, что модернизация системы экологического мониторинга должна осуществляться на основе системного подхода, предполагающего технологическое обновление, институциональную координацию и интеграцию данных в систему управления общественным здоровьем. Только при комплексной реализации указанных направлений возможно достижение устойчивого улучшения экологической обстановки и повышения качества жизни населения.

Проведённое исследование показало, что система экологического мониторинга в городских экосистемах является важнейшим элементом обеспечения экологической безопасности и охраны здоровья населения. В условиях интенсивной урбанизации, роста промышленного производства и увеличения антропогенной нагрузки на окружающую среду возрастает необходимость совершенствования механизмов контроля и оценки состояния природной среды.

Установлено, что эффективный экологический мониторинг позволяет своевременно выявлять источники загрязнения, прогнозировать экологические риски и принимать обоснованные управленческие решения, направленные на снижение негативного воздействия на окружающую среду и здоровье населения. Особое значение имеет внедрение современных цифровых технологий, автоматизированных систем наблюдения и аналитических платформ, обеспечивающих оперативность и достоверность экологической информации.

Анализ законодательства и практики Республики Узбекистан свидетельствует о том, что в стране сформирована нормативно-правовая база в сфере охраны окружающей среды и экологического мониторинга. Вместе с тем выявлена необходимость дальнейшего совершенствования организационных механизмов, усиления межведомственного взаимодействия и расширения применения инновационных технологий в данной сфере.

Важным направлением развития является интеграция экологического мониторинга с системой здравоохранения, что позволит более эффективно выявлять взаимосвязь между экологическими факторами и состоянием здоровья населения. Это будет способствовать разработке профилактических мер и повышению уровня экологической безопасности.

Таким образом, совершенствование системы экологического мониторинга в городских экосистемах Республики Узбекистан является необходимым условием устойчивого развития, обеспечения благоприятной окружающей среды и повышения качества жизни населения. Реализация предложенных мер позволит повысить эффективность государственного управления в экологической сфере и укрепить систему защиты здоровья граждан.

Экологический мониторинг является ключевым инструментом обеспечения экологической безопасности и охраны здоровья населения в условиях развития городских экосистем. Его значение обусловлено необходимостью постоянного контроля за

состоянием окружающей среды и своевременного выявления негативных экологических факторов.

Выявлено, что эффективная система экологического мониторинга позволяет получать достоверную информацию о состоянии атмосферного воздуха, водных ресурсов, почвы и других компонентов окружающей среды. Это создаёт научно обоснованную основу для принятия управленческих решений, направленных на снижение уровня загрязнения и предотвращение экологических рисков.

Установлено, что в условиях Республики Узбекистан экологический мониторинг приобретает особую актуальность в связи с ростом урбанизации, увеличением количества транспортных средств и развитием промышленности. Действующая нормативно-правовая база, формируемая при участии Министерства экологии, охраны окружающей среды и изменения климата Республики Узбекистан, создаёт основу для реализации государственной политики в сфере экологического контроля, однако требует дальнейшего совершенствования с учётом современных экологических вызовов.

Доказано, что внедрение цифровых технологий, автоматизированных систем наблюдения и современных методов анализа данных способствует повышению эффективности экологического мониторинга, обеспечивая оперативность, точность и доступность экологической информации.

Обосновано, что совершенствование системы экологического мониторинга оказывает непосредственное влияние на снижение экологических рисков, предупреждение заболеваний, связанных с воздействием неблагоприятных факторов окружающей среды, и повышение качества жизни населения.

Таким образом, дальнейшее развитие и модернизация системы экологического мониторинга в городских экосистемах Республики Узбекистан является необходимым условием обеспечения устойчивого развития, укрепления экологической безопасности и защиты здоровья населения.

1. Внедрение автоматизированных станций мониторинга в режиме реального времени;
2. Использование геоинформационных систем для картирования экологических рисков;
3. Интеграция данных экологического мониторинга с медицинской статистикой;
4. Разработка системы раннего предупреждения о неблагоприятных экологических ситуациях

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Узбекистан «Об охране природы» от 9 декабря 1992 года.
2. Закон Республики Узбекистан «Об экологическом контроле» от 27 декабря 2013 года.
3. Закон Республики Узбекистан «Об охране атмосферного воздуха» от 27 декабря 1996 года.
4. Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии перехода Республики Узбекистан к «зелёной экономике» на период 2019–2030 годов».
5. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О совершенствовании системы государственного экологического мониторинга».
6. Материалы Министерство экологии, охраны окружающей среды и изменения климата Республики Узбекистан.
7. Материалы Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике.
8. Доклады Программа ООН по окружающей среде (UNEP) по экологическому мониторингу.
9. Доклады Всемирная организация здравоохранения по влиянию экологических факторов на здоровье населения.

RAQAMLI BOSHQARUV TIZIMIDA INSON HUQUQLARINI TA'MINLASH MASALALARI

Usmonov Doniyor Maxmudovich
Tashkent International University
Huquqiy fanlar kafedrası dotsenti,
yu.f.b.f.d. (PhD), dotsent
doniyoru094@gmail.com

Mengortiqov Abulfayz Kamoliddin o'g'li,
Sayfiyev Davron Narzulla o'g'li
Tashkent International University
Yurisprudensiya yo'nalishi, 2-bosqich talabalari
mengortiqovabulfayz89@gmail.com

So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi davlat boshqaruvi tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Davlat xizmatlarini raqamlashtirish, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish va fuqarolar bilan davlat o'rtasidagi munosabatlarni shaffoflashtirish zamonaviy davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni mamlakatda raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirishning strategik asosini belgilab berdi. Mazkur strategiya iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimining jadal raqamli rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan [1].

Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayoni inson huquq va erkinliklarini ta'minlash masalasini yanada dolzarblashtirmoqda. Zero, raqamli boshqaruv samaradorligi inson huquqlarini kafolatlash bilan uzviy bog'liqdir.

"Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi respublikada raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari hamda o'rta va uzoq muddatli vazifalarini belgilaydi. U Birlashgan Millatlar Tashkilotining barqaror rivojlanish maqsadlari hamda elektron hukumatni rivojlantirish bo'yicha xalqaro reytinglar talablaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrda qabul qilingan "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni axborotdan erkin foydalanish, davlat organlari faoliyatining ochiqligi va shaffofligini ta'minlashning muhim huquqiy asosini yaratdi. Ushbu qonun raqamli boshqaruv tizimida inson huquqlarini ta'minlashning fundamental kafolati hisoblanadi [2].

Raqamli boshqaruv – davlat organlari faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirish tizimidir. Ushbu tizimda inson huquqlarini ta'minlash quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish – fuqarolarning roziligisiz ularga oid ma'lumotlarni yig'ish va tarqatishga yo'l qo'ymaslik;
- Axborot xavfsizligi – davlat axborot tizimlarini kiberhujumlardan himoya qilish;
- Axborotdan foydalanish huquqi – fuqarolarning davlat organlari faoliyati haqida axborot olish imkoniyatlarini ta'minlash;
- Raqamli tenglik – barcha fuqarolar uchun raqamli xizmatlardan teng foydalanish imkoniyatini yaratish.

Xalqaro miqyosda internetdan foydalanish inson huquqlarini amalga oshirish vositasi sifatida e'tirof etilgan. Shu bois raqamli infratuzilmani rivojlantirish bilan birga inson huquqlarini ishonchli himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega [3].

Raqamli boshqaruv tizimida inson huquqlarini ta'minlash jarayonida qator muammolar kuzatilishi mumkin:

- shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy tarqalishi;
- sun'iy intellektdan foydalanishda diskriminatsiya xavfi;
- kiberjinoyatchilikning ortishi;
- aholining raqamli savodxonlik darajasining pastligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi masalalarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

birinchidan, milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish;

ikkinchidan, sud-huquq tizimida raqamli huquqlarni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish;

uchinchidan, axborot xavfsizligi infratuzilmasini takomillashtirish;

to'rtinchidan, fuqarolarning raqamli madaniyatini oshirish zarur.

Xulosa qilib, raqamli boshqaruv tizimi zamonaviy davlat boshqaruvining ajralmas qismiga aylanmoqda. U davlat xizmatlarini ko'rsatish samaradorligini oshirish, boshqaruv jarayonlarini soddalashtirish va davlat hamda jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Biroq raqamlashtirish jarayoni inson huquq va erkinliklarini ta'minlash bilan uzviy bog'liqdir. Shu sababli shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, axborot xavfsizligini ta'minlash, axborotdan erkin foydalanish huquqini kafolatlash va barcha fuqarolar uchun teng raqamli imkoniyatlar yaratish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni // <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>.

2. O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrdagi "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi 439-II-son Qonuni // <https://lex.uz/docs/52268>.

3. Birlashgan Millatlar Tashkiloti rezolyutsiyalari va elektron hukumatni rivojlantirish bo'yicha xalqaro hujjatlar // United Nations. (n.d.). *Official website*. <https://www.un.org/en/>.

ТЕРГОВ ВА СУД ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИГА ТЎСҚИНЛИК ҚИЛУВЧИ ОДИЛ СУДЛОВГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ МУАММОЛАРИ

Анорбоев Муроджон Рахманкул ўғли
"Tashkent international university" доценти,
юридик фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)

Жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш – амалга оширилаётган барча ислохотлар самарадорлигига эришиш, аҳоли турмуш даражасини ошириш, мамлакатда тинчлик, тотувлик ва барқарор вазиятни таъминлашнинг асосий кафолатидир.

Ш.М.Мирзиёев

Замонавий жамиятимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида шахс, жамият ва давлатнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларини таъминлаш соҳасида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятининг муҳим йўналишларидан бири жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси ҳисобланади. Бу фаолият нафақат жиноятчиликнинг сабаблари, имкон берган шарт-шароитларини аниқлаш, уларни бартараф этиш ёки нейтраллаштиришни, балки уларнинг ўрнига нормал, қонуний ҳулқ-атвор сабаб ва шароитларини яратишни ҳам ўз ичига олади.

Тергов ва суд органлари фаолиятига тўсқинлик қилувчи одил судловга қарши жиноятларга қарши курашда нафақат жиноий жавобгарлик чоралари, балки ушбу

жиноятларнинг олдини олиш учун ишончли механизмни йўлга қўйиш зарур. Бундай жиноятларга қарши курашнинг моҳияти, ушбу қилмишларнинг мавжудлигини белгилайдиган ва уларга ёрдам берувчи омилларга таъсир ўтказишдан, ушбу омилларнинг таъсирини нейтраллаштириш ёки уларни бартараф этишдан иборатдир. Бунда профилактика фақатгина мазкур турдаги жиноятчиликнинг сабабларига ва уни келтириб чиқарувчи ҳамда шартловчи шароитларга комплекс таъсир кўрсатилганда муваффақиятли бўлади. Бунда жиноятларнинг олдини олиш чоралари ҳам умумий, ҳам махсус чоратadbирларни ўз ичига олиши ҳамда улар ўзаро боғлиқ ва тизимли бўлиши зарур. Фақат шу ҳолатда бундай чоралари самарали ва натижадор бўлади.

Бугунги кунда ҳуқуқбузарликлар, жиноятчиликка қарши курашиш ҳамда уларнинг олдини олиш барча давлатлар учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Зеро, тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга аралаштириш жиноятини содир этган шахсларни жазолашдан кўра, ушбу жиноятчиликнинг олдини олган афзалдир.

Шу нуқтаи назардан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев “агар ҳамма бирдек жон куйдириб, оилалар муаммоларидан тўлиқ хабардор бўлиб, уларни ҳал этишга қўмаклашган, жиноятчиликнинг барвақт олдини олганда эди, бугун натижалар умуман бошқача бўларди. Афсуски, жиноятчиликка қарши курашишда ҳалигача эскича ишлаш тизимидан воз кеча олмаяпмиз. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар бу фаолиятга кўрсаткичларни олдинги давр билан таққослаш орқали баҳо бериб келмоқда. Аслида битта бўлса ҳам жиноят бўлгани ҳаммамизни ташвишга солиши керак”, дея тўғри таъкидлаган эди.[1]

Ҳуқуқбузарликлар, жиноятчиликка қарши курашиш ҳамда уларнинг олдини олиш ҳуқуқшунос турли олимлар турлича фикрлар билдиришган. Шарль де Монтескье “Яхши қонунчи жиноят учун жазо беришдан кўра жиноятларнинг олдини олиш ҳақида кўпроқ қайғуради. У жазолашга эмас, балки одамлар ахлоқини ўзгартиришга ҳаракат қилади”, [2]дея таъкидлайди.

Масалан, айрим олимлар жиноятларнинг олдини олиш жиноятларнинг сабаблари ва жиноятлар содир этилишига имкон берадиган шарт-шароитларни йўқ қилишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи эканлигини таъкидлашади.[3]

М.Ҳ.Рустамбоев бу борада қуйидагича таъкидлайди: жиноятларнинг олдини олиш, яъни алоҳида меъёр сифатида ҳуқуқий хулқ- атворни белгиловчи ҳуқуқий онг даражасини шакллантириш орқали ижтимоий хавфли ҳаракатлар содир этилмаслигини таъминлаш ЖКнинг муҳим вазифасидир. [4]

Д.В.Васильевнинг фикрича, жиноятчиликка қарши курашишда хориж тажрибасини ўрганиш жамиятни ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари ва йўллари белгилаб олиш, башариятнинг узоқ тарихий тараққиёти жараёнидаги янгилиқлар ва хато ёндашувларга қайта йўл қўйилишининг олдини олиш имконини беради.[5]

Ж.А.Нематов таъбири билан айтганда, жиноятчиликка қарши кураш чораларини ишлаб чиқиш унинг турли соҳалар ва даражаларда – маҳаллий, ҳудудий, миллий ва халқаро, аниқ объектларда, турли ижтимоий ва этник гуруҳлардаги сабаб ва омилларнинг механизмларини аниқлашни тақозо этади”.[6]

Бу хусусда З.М.Зиёдуллаев қуйидагича фикр билдиради: айрим давлатлар, маъмурий ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти турли йўллар, усуллар билан таъминланади. Ушбу соҳада ҳар бир давлат ўзига хос илғор тажрибага эга бўлиб, уларни ўрганиш ҳамда юртимиз жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизимида татбиқ этиш бугуннинг долзарб талабларидан биридир.[7]

Н.М.Урда жиноятчилик олдини олиш ҳақида сўз юритиб, жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган фаолиятни ижтимоий тартибга солиш соҳаси сифатида таърифлаш, бизнинг фикримизча, ижтимоий муносабатларга, шу жумладан, фаолиятнинг турли соҳаларига таъсир этувчи жиноятларнинг олдини олишнинг юқори ижтимоий аҳамиятини акс эттиради[8], дея асослайди.

Бизнингча, жиноятчиликнинг олдини олиш – бу жиноятчиликнинг барча сабаблари ва уларнинг содир этишига имкон берган шарт-шароитларни барвақт бартараф этиш ёки уларнинг таъсир этиш даражасини максимал камайтириш, шахсларни жиноят содир этишдан қатъий тийиб туриш ва ҳуқуқбузарларнинг хулқ-атворини ҳамда психологиясини яхши томонга ўзгартиришга қаратилган давлат органлари, жамоатчилик ва фуқаролар томонидан амалга ошириладиган махсус чоралар мажмуидир.

Хусусан, Республикамизда ушбу вазифани амалга ошириш мақсадида жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган мавжуд ижтимоий муносабатларни мувофиқлаштириш ҳамда жиноятларнинг сабаб ва шароитларини тугатишда ижтимоий, иқтисодий, сиёсий йўналишларда зарур чоралар кўришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Қайд этиш жоизки, ўтган вақт давомида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг бевосита раҳбарлиги ва ташаббуслари асосида фуқароларнинг тинч ва фаровон ҳаёт кечиришини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш, жиноятчиликка қарши курашиш борасида салмоқли ишлар амалга оширилди. Амалдаги барча қонун ҳужжатларини ҳар жиҳатдан мустаҳкамлаш ва замон талабига мос норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишга ҳамда ижросини таъминлашга жиддий эътибор берилди. Хусусан, сўнги йилларда жиноятчиликка қарши курашиш ва содир этилаётган ҳуқуқбузарликларни олдини олиш борасида қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Ушбу ислохотлар замирида тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга аралаштириш жиноятининг олдини олиш масаласи долзарблигини йўқотмади.

Хусусан, Давлат Раҳбарининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сон Фармони билан “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси қабул қилиниб унинг иккинчи йўналиши, яъни қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари бўйича қуйидагилар белгиланди[9]:

ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, суднинг нуфузини ошириш, суд тизимини демократлаштириш ва такомиллаштириш:

судьялар ва суд аппарати ходимларининг мавқеини, моддий рағбатлантириш ва ижтимоий таъминот даражасини ошириш, судларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш;

судьяларга гайриқонуний тарзда таъсир ўтказишга йўл қўймаслик бўйича таъсирчан чоралар кўриш;

суднинг мустақиллиги ва бегаразлиги, суд процессида томонларининг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги тамойилларини ҳар томонлама татбиқ этиш.

Мазкур вазифалар ижроси юзасидан Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги (2017 й.), “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги (2017 й.) қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги (2019 й.), “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2021 й.), “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” (2021 й.), “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги (2022 й.) фармонлари, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2017 й.), “Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2017 й.) қарорлари қабул қилинди, Вазирлар Маҳкамаси томонидан Фуқаролар ва жамоат ташкилотларини ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишдаги фаол иштироки учун рағбатлантириш тартиби тўғрисидаги низом (2018 й.), Жиноятларнинг сабаблари ва уларнинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни муҳокама қилиш тартиби тўғрисида низом (2021 й.)

тасдиқланди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Жиноят сабаблари ва улар содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш бўйича судлар ролини ошириш тўғрисида”ги қарори (2020 й.) қабул қилинди ҳамда Давлат раҳбари томонидан ўтказилган йиғилишларда турли давлат органлари ва кенг жамоатчилик олдида турган муҳим вазифалар аниқ ва равшан белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев бу борада қуйидагиларни таъкидлайди: “... ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш соҳасидаги ислоҳотларни янги босқичга кўтариш зарур”, деб катта вазифа қўйган эди.[10] Ушбу ҳужжатларнинг асл мақсадлари ҳам ҳуқуқбузарликлар ва содир этилиши мумкин бўлган жиноятларнинг олдини олиш ва содир этилиш ҳолатларининг камайтирилишига, барвақт олдини олишга эришишдир. “Биз, дейди Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев, “Адолат-қонун устуворлигида” деган тамойил асосида жамиятимизда қонунга ҳурмат, ҳуқуқбузарлик ҳолатларига муросасизлик ҳиссини кучайтиришга қаратилган ишлар яна давом эттирилади. Бу борада ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг олдини олишга алоҳида эътибор қаратилади. Бунинг учун аввало, маҳалла имкониятларидан кенг фойдаланиш, профилактика инспекторларининг иш самараси ва масъулиятини ошириш, улар учун муносиб хизмат ва турмуш шароитини яратиб бериш чораларини кўришимиз даркор”.

Тергов ва суд органлари фаолиятига тўсқинлик қилувчи одил судловга қарши жиноятларнинг умумий профилактика чоралари махсус профилактика чоралари билан узвий алоқада амалга оширилиши керак бўлса-да, улар ўртасида қатъий чегара қўйиш қийин ва амалий жиҳатдан самарасиздир. Бироқ, умумий ижтимоий ва махсус профилактика ўртасидаги муайян боғлиқликни ажратиб кўрсатиш мумкин, уларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

а) умумий ижтимоий профилактика кўриб чиқиладиган ижтимоий муносабатларга махсус криминологик таъсир кўрсатишнинг шарти ва асоси ҳисобланади;

б) умумий ижтимоий чора-тадбирлар, аввало, режалаштирилиши ва амалга оширилиши керак, бу эса, махсус профилактика самарадорлиги учун қулай замин яратади, ўз навбатида, махсус профилактика умумий ижтимоий чора-тадбирлар самарадорлигига муайян таъсир кўрсатади;

в) умумий ва махсус профилактика чораларини комплекс қўллаш интенсивлигининг мувозанатини белгилаш ва амалга ошириш зарурати мавжуд, чунки фақат мазкур чораларнинг биронтасига афзаллик бериш мақсадга мувофиқ эмас;

г) профилактика чораларининг кўлами кўпинча одил судлов соҳаси билан чекланиб қолмайди, балки давлат мансабдор шахсларининг ваколатли шахс сифатидаги функцияларини, шунингдек, давлат органлари бошқарув вазифаларини амалга ошириш соҳаларига тааллуқлидир;

д) профилактика чоралари барча давлат органлари томонидан, қонунчилик, ижро ва суд ҳокимиятининг ваколатларига мувофиқ равишда амалга оширилади ва улар умумий ижтимоий йўналишдаги чоралар ҳамда адолат соҳасида жиноятчиликни махсус профилактика қилишни ўз ичига олади;

е) режалаштирилган чораларнинг сифатли мезони сифатида уларнинг мақсадли йўналтирилганлиги хизмат қилади, бунда умумий ижтимоий профилактика ўзига хос максимал дастур сифатида, махсус криминологик чора-тадбирлар эса минимал дастур сифатида, таъсир кўрсатиш объектлари ва муддатлари бўйича кўпроқ аниқ вазифаларни ҳал қилади;

ж) ушбу чораларни самарали қўллашнинг асоси уларнинг назарий асосланганлигидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2018 йил 27 июль кунидаги жиноятчиликнинг олдини олиш, давлат идоралари ва жамиятнинг бу

борадаги масъулиятини ошириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши. // www.uzlidep.uz/news-of-uzbekistan/2565

2. Мотескье Ш. Избранные произведения. – М., 1955. – С. 231.

3. Никитенко И.В. Криминологическая характеристика миграционной преступности в приграничных территориях дальневосточного Федерального округа России. // Вестник Московского университета МВД России. – 2009. – №5. – С. 136.

4. Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида шарҳлар. Махсус қисм. – Тошкент: Илм зиё, 2006. – Б. 18.

5. Васильев В.Д. Концепции организации деятельности полиции и возможности их использования в отечественной практике: По материалам США и некоторых стран Западной Европы: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – М., 2005.

6. Нематов Ж.А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с транснациональной организованной преступностью: Дисс... докт. юрид. наук. – Ташкент: ТГЮИ, 2008. – С. 220.

7. Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш. Юрид. фан. номз. дисс... – Тошкент, 2019. – Б. 217.

8. Урда М.Н. Противодействия незаконной миграции как направление российской уголовной политики. // Актуальные проблемы российского права. – 2018. – № 4 (89). – С. 150.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ–4947-сон Фармони. // www.lex.uz/docs/3107036

10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаати. // Халқ сўзи, 2020 йил, 25 январь.

YOUTH POLICY AND YOUTH PARTICIPATION IN DIGITAL TECHNOLOGIES

Bukhara Technical University, Associate Professor,
Department of Uzbek and Foreign Languages.
Tillayeva Shakhlo Maksudovna

Youth is the most active and creative stratum of society; they form the basis of future politics, economy, and cultural life. Today's globalization and the rapid development of digital technologies require the broad involvement of young people not only in traditional social activities, but also in the digital environment¹. Digital platforms, social networks, online education, and communication tools are creating new opportunities in youth policy. At the same time, the participation of young people in digital technologies plays an important role in increasing their civic engagement, ability to implement innovative ideas, and social activity².

¹Rasulova, G. (2021). *Youth policy and its role in society*. Tashkent: Science.

1. Youth policy and its importance Youth policy is a systematic activity of the state and society aimed at protecting the interests of young people, involving them in social, economic, and cultural life. In this regard, government agencies, non-governmental organizations, and educational institutions develop mechanisms to involve young people in political and social processes. Research shows that the political activity of young people determines their future role in society³.

2. Digital technologies and youth Digital technologies are emerging as the main means of communication, learning, creative, and social activities in the lives of young people. On digital platforms, young people have the opportunity to implement innovative ideas, increase civic engagement through social networks, and exchange knowledge. At the same time, digital literacy ensures that young people can function effectively and safely in the digital environment.

3. Ways to increase the participation of young people in digital technologies

1. Digital education and training: Engaging young people in learning digital technologies through online platforms, webinars, and courses.

2. Social projects and hackathons: Encouraging young people to actively participate in innovative projects.

3. Political and social platforms: Taking into account the opinions of young people through online consulting, political forums, and e-democracy tools.

4. Cultural and creative integration: Supporting creative and cultural projects of young people through digital media and interactive platforms.

²Karimov, A. (2020). *Digital technologies and youth participation*. Tashkent: Science.

Practical recommendations

- Organize special trainings to familiarize young people with digital technologies and ensure their competent use.
- State and non-governmental organizations should develop programs for young people that increase social and political activity on digital platforms.
- Ensure that young people's online activities are safe and effective by increasing digital literacy.
- Encourage innovative and creative decision-making in society by integrating youth policy and digital technologies.

Youth participation in youth policy and digital technologies plays a crucial role in shaping the future of society, fostering innovation, and ensuring sustainable development. Engaging young people in political, social, and cultural processes through both traditional mechanisms and digital platforms strengthens civic responsibility, encourages social activism, and promotes creative problem-solving. The study demonstrates that digital technologies provide young people with unprecedented opportunities for communication, collaboration, and knowledge exchange, thereby enhancing their capacity to contribute meaningfully to society. Effective participation in these platforms increases awareness of public issues, supports the development of leadership skills, and nurtures a sense of ownership over community initiatives. Furthermore, the integration of youth policy with digital tools enables governments, educational institutions, and non-governmental organizations to tailor programs that align with the needs and aspirations of the younger generation.

³Maksudovna, T. Sh. (2021). *Co-Study Of Language And Culture In Mastering A Foreign Language*. Web of Scientist.

List of Sources

1. Rasulova, G. (2021). *Youth policy and its role in society*. Tashkent: Science.
2. Karimov, A. (2020). *Digital technologies and youth participation*. Tashkent: Science.
3. Maksudovna, T. Sh. (2021). *Co-Study Of Language And Culture In Mastering A Foreign Language*. Web of scientist:
4. Maqsudovna, T. S. (2023). *Use Of Effective Methods In Teaching Foreign Languages*. *Journal Of Innovation, Creativity And Art*, 2(4), 87-89.
5. Johnson, L. (2021). *Digital platforms and civic participation*. New York: Springer.

ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИНИ ҚЎЛЛАШДА АЙБСИЗЛИК

ПРЕЗУМПЦИЯСИ ПРИНЦИПИ: ЖИНОЯТНИ ЯШИРИШ НОРМАСИНИ

ТАЛҚИН ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ

Бахтиёржон Муродов,

юридик фанлар доктори, профессор

Ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим тамойилларидан бири – бу қонунларнинг аниқ ва равшанлигидир. Қонун матни ҳар қандай шахс учун тушунарли бўлиши, унда икки хил

маъно чиқариш имконияти бўлмаслиги керак. Бу, айниқса, жиноят қонунчилигида жуда муҳим, чунки жиноий жавобгарлик инсоннинг энг асосий ҳуқуқлари – эркинлик, шаън, қадр-қиммат билан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституциясида айбсизлик презумпцияси принципи мустаҳкамланган. Унга кўра, "Жиноят содир этганликда айбланаётган шахс унинг айби қонунда назарда тутилган тартибда ошқора суд муҳокамаси йўли билан исботланмагунча ва суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан аниқланмагунча айбсиз деб ҳисобланади". Бу конституциявий норма Жиноят-процессуал кодексининг (ЖПК) 23-моддасида янада ривожлантирилган: "... қонун қўлланилаётганда келиб чиқадиган шубҳалар ҳам гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ёки маҳкумнинг фойдасига ҳал қилиниши керак".

Бироқ, Жиноят кодексининг (ЖК) 241-моддасида жиноятларни яшириш учун жавобгарлик белгиланган. Модда матнида фақат "жиноятларни яшириш" деб ёзилган, "жиноятчини яшириш" ҳақида ҳеч нарса дейилмаган. Айнан мазкур ҳолатда "жиноят" ва "жиноятчи" тушунчалари бир хил маънони англатадими?, деган саволлар юзага келади. Агар шахс жиноят содир этган бошқа шахсни (масалан, гумон қилинувчини) яширса, бу "жиноятни яшириш" ҳисобланадими? Қонунда фақат "жиноят" деб ёзилган, "жиноятчи" эслаб ўтилмаган. ЖПКнинг 23-моддаси бўйича эса, агар қонунда ноаниқлик бўлса, у айбланувчи фойдасига ҳал қилиниши керак.

Фикримизча, ушбу нормалар ўртасидаги зиддиятни (коллизияни) таҳлил қилиш ва бу муаммони ҳал қилиш йўллари кўрсатиш, нафақат назарий, балки амалий жиҳатдан ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ҳуқуқни қўллаш амалиёти таҳлилидан маълум бўладики, айрим ҳолларда шахс гумон қилинувчи, айбланувчини яширганлиги учун ЖК 241-моддаси бўйича жавобгарликка тортилмоқда. Ваҳоланки, қонунда фақат "жиноятни яшириш" деб ёзилган. Бу ҳолатда қонунни кенг маънода талқин қилиш (яъни, "жиноят" деганда "жиноятчи"ни ҳам тушуниш) содир бўляпти. Лекин, жиноят ҳуқуқида қонунни кенг талқин қилиш, уни шахс зарарига "кенгайтириш" мумкин эмас.

Назаримизда, мазкур масалаларга ойдинлик киритиш учун аввало, "жиноят" ва "жиноятчи" сўзларининг маъносини аниқлаб олишимиз лозим. "Жиноят" нима? Жиноят кодексининг 14-моддасига кўра, жиноят – Жиноят кодекси билан тақиқланган, айбли, ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик), жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб топилади. Масалан, ўғрилик, одам ўлдириш, пора олиш – буларнинг барчаси жиноят, яъни ижтимоий хавфли қилмиш. "Жиноятчи" эса – ана шу жиноятни содир этган шахс. Бу тирик одам, инсон.

Эътиборлиси, ЖКнинг 31-моддасида "Жиноятчини, жиноят содир этиш қуроли ва воситаларини, жиноят изларини ёки жиноий йўл билан қўлга киритилган нарсаларни олдиндан ваъда бермаган ҳолда яширганлик ушбу Кодекснинг 241-моддасида назарда тутилган ҳоллардагина жавобгарликка сабаб бўлади. Олдиндан ваъда бермаган ҳолда жиноят ҳақида хабар бермаганлик ёки жиноятни яширганлик учун гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг яқин қариндошлари жавобгарликка тортилмайди", дея қайд этилган. Маълум бўладики, қонун чиқарувчи мазкур нормада "жиноятни яшириш" ва "жиноятчини яшириш" тушунчалари алоҳида-алоҳида келтирилган. Яъни, қонун чиқарувчининг ўзи бу билан икки тушунчани бир-биридан фарқ қилишини кўрсатган. Лекин, 241-модданинг ўзида эса фақат жиноятларни яшириш ҳолати қайд этилиб, жиноятчини яшириш ҳақида ҳеч нарса баён этилмаган. Мазкур ҳолатда табиий савол туғилади, яъни агар 31-моддада икки тушунча бир-биридан ажратилган бўлса, нега 241-моддада фақат биттаси келтирилган? Бу қонун чиқарувчининг хатосими ёки атайин шундай қилинганми?

Ушбу саволларга жавоб бериш учун 241-моддада ўз ифодасини топган "жиноятларни яшириш" иборасининг маъносини лингвистик жиҳатдан чуқурроқ таҳлил қилим. Эътибор берсак "Жиноятлар" сўзи кўпликда келган. Ўзбек тилида кўплик сони умумийликни (масалан, "китобларни севаман" деганда ҳамма китоблар назарда тутилади) ёки бир нечта

аниқ объектни англатиши мумкин. Қизиғи, бу модданинг рус тилидаги матнида "жиноят" сўзи бирлик шаклида ("преступление") ишлатилган. Бу ҳам бир ноаниқлик.

"Яшириш" сўзи эса ҳаракат номи. Узоқ давом этадиган ёки такрорланадиган ҳаракатни англатади. Масалан, агар бир одам жиноятчига бир кеча бошпана берса, буни "яшириш" дейиш мумкинми? Луғавий жиҳатдан мумкин, чунки ҳаракат номи бир марталик ҳаракатни ҳам қамраб олади. Аммо бу ҳам аниқлик талаб қилади.

Энди "яшириш" сўзининг луғавий маъносига қарайлик. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида "яширмақ" – беркитмақ, пинҳон тутмақ, ошкор қилмаслик деган маънони билдиради. "Жиноят" эса – жамият учун хавfli бўлган қилмиш.

Демак, "жиноятни яшириш" ибораси тўғридан-тўғри маънода "жиноят деб аталмиш ҳодисани беркитиш, ошкор қилмаслик"ни англатади. Бу эса фақатгина бирор воқеа-ҳодисага нисбатан ишлатилиб, шахсга нисбатан қўллаб бўлмайди.

Энди мантикий таҳлил ўтказамиз. Бу ерда "жиноят факти" ва "жиноят далиллари" тушунчаларини фарқлаш жуда муҳим.

Тасаввур қилинг, бирор жиноят содир бўлди (масалан, ўғрилиқ). Тергов органлари бу ҳақда билиб, жиноят иши қўзғатди. Энди бу жиноят факти (воқеанинг ўзи) расман маълум бўлди, тергов ҳужжатларида қайд этилди. Шундан кейин бу фактни "яшириш"нинг имкони борми? Йўқ, албатта. Чунки у расман маълум, ҳужжатларда бор. Демак, жиноят иши қўзғатилгандан кейин "жиноят фактини яшириш" мантиқан имконсиз.

Аммо жиноятнинг далилларини (жиноят қуроли, жиноят излари, жиноят йўли билан топилган нарсалар, ҳужжатлар, видеотасмалар ва ҳоказолар) яшириш мумкин. Терговчиларга маълум бўлмаган пичокни ёки компьютердаги маълумотларни ўчириш ёки жиноятчининг кийимидаги қон изларини ювиб юбориш мумкин. Булар "далилларни яшириш"дир.

Яна бир нарса – жиноятчини яшириш. Жиноят содир этган одамни беркитиш, унга бошпана бериш, уни бошқа шаҳарга олиб кетиш ва ҳоказо.

Шундай қилиб, биз уч хил нарсани фарқлашимиз керак:

1. Жиноят факти – содир бўлган воқеанинг ўзи (тергов қўзғатилгандан кейин уни яшириб бўлмайди);

2. Жиноят далиллари – воқеани исботловчи нарсалар, излар, ҳужжатлар (буларни яшириш мумкин);

3. Жиноятчи – жиноят содир этган шахс (уни яшириш мумкин).

ЖК 241-моддасида эса фақат "жиноятларни яшириш" кўрсатилган. Демак, маълум бўладигани, ЖКнинг 241-модда бўйича шахсни жавобгарликка тортиш учун фақат шахс жиноятни, яъни жинойий фактни яширган бўлиши лозим. ЖК 23-моддасига кўра эса, қонун қўлланилаётганда келиб чиқадиган шубҳалар ҳам гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ёки маҳкумнинг фойдасига ҳал қилиниши керак.

Бу масала юзасидан олимлар ўртасида турли фикрлар мавжуд. М.Ҳ.Рустамбаев ва А.С.Якубов каби анъанавий мактаб вакиллари "жиноятни яшириш" тушунчасини кенг маънода талқин қилиб, унинг таркибига "жиноятчини яшириш"ни ҳам киритадилар. Уларнинг фикрича, амалиётда жиноятни яшириш деб баҳоланаётган ҳаракатларнинг аксарияти аслида жиноятчини яширишдир. Судлар эса ЖК 241-моддасини кенг талқин қилиб, бу икки тушунчани тенглаштирмақда.

Б.Х. Пулатов эса бу фикрга қўшилмайди. Унинг таъкидлашича, жиноят қонунчилиги нормаларини талқин қилишда қонун чиқарувчининг иродаси, қонуннинг матни ва ундаги тушунчаларнинг аниқ маъноси асос қилиб олиниши керак. Қонуннинг матнида мавжуд бўлмаган маънони унга "киритиш" аналогиянинг бир кўринишидир ва бу жиноят ҳуқуқида мумкин эмас.

Ҳақиқатан ҳам, агар қонун чиқарувчи ЖК 31-моддасида "жиноятни яшириш" ва "жиноятчини яшириш" тушунчаларини ажратган бўлса, демак у бу икки тушунчани фарқлайди. Агар у 241-моддада фақат "жиноятни яшириш"ни кўрсатган бўлса, демак "жиноятчини яшириш"ни жазолашни истамаган (ёки буни алоҳида моддада кўрсатишни

режалаштирган, аммо кейин унутиб қолдирилган бўлиши мумкин). Ҳар икки ҳолда ҳам, судлар "жиноятчини яшириш"ни ҳам 241-модда билан қамраб олишга ҳақли эмас.

Қонуннинг мақсади нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, ЖК 241-моддасининг ижтимоий мақсади – одил судлов органларининг жиноятларни очиш ва жиноятчиларни жавобгарликка тортиш фаолиятига тўсқинлик қилишнинг олдини олиш. Бу мақсад нуқтаи назаридан, жиноят фактини яшириш (агар имкон бўлса), жиноят далилларини яшириш ва жиноятчини яшириш – уччаласи ҳам бир мақсадга – одил судловга тўсқинлик қилишга қаратилган. Демак, назарий талқин бўйича, уч ҳолат ҳам бир хил баҳоланиши керак. Аммо муаммо шундаки, қонунийлик принципига кўра, қонуннинг мақсади унинг матнида аниқ ифодаланган бўлиши керак. Қонун матнида фақат биринчи ҳолат кўрсатилган бўлса, қолган икки ҳолатни унга "кўшиб" тушуниш хато ҳисобланади.

Бизнинг назаримизда, мазкур муаммони ҳал этишда айрим хорижий давлатлар жиноят қонунчилиги тажрибасини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Германия Жиноят кодексининг 258-моддаси ("Strafvereitelung" – жазодан қочишга ёрдам бериш)га мувофиқ, кимки ўзи ёки бошқа шахс учун жиноий жазодан қочиш имкониятини яратса, жиноий жавобгарликка тортилади. Мазкур нормага хос жиҳат шундаки, модданинг 6-қисмида жиноятчининг яқин қариндоши бўлган шахс жазодан қочишга ёрдам берганлик учун жавобгарликка тортилмаслиги белгиланган. Германия модели функционал ёндашувга асосланган бўлиб, унда "жазодан қочишга ёрдам бериш" тушунчаси қўлланилади. Бу ерда муҳофаза қилинаётган объект сифатида нафақат шахс, балки унинг жазодан қочиш имконияти ҳам назарда тутилади.

Франция Жиноят кодексининг 434-6-моддасида эса "recel de criminel" (жиноятчини яшириш) мустақил жиноий таркиб сифатида белгиланган. Унга кўра, жиноятчини яшириш ёки унинг жазони ўташдан қочишига ёрдам бериш билан боғлиқ ҳаракатлар жиноий жавобгарликка сабаб бўлади. Шу билан бирга, Франция қонунчилигида ҳам яқин қариндошлар учун жиноий жавобгарликдан озод қилишга оид нормалар кенг қўлланилади.

Қозоғистон Республикаси Жиноят кодексининг 432-моддасида аралаш ёндашув қўлланилган. Унда "жиноятни яшириш" ва "жиноятчини яшириш" тушунчалари алоҳида фарқланади. Шунингдек, гумон қилинувчини яшириш ҳам жиноий жавобгарликка сабаб бўлиши мумкинлиги назарда тутилган. Мазкур нормаларда процессуал мақомлар — гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланган шахс тушунчалари аниқ ажратилган. Бундан ташқари, яқин қариндошлар иммунитетини ҳам мустаҳкамланган.

Россия Федерацияси Жиноят кодексининг 175-моддаси ("Ўғирлик йўли билан қўлга киритилган мол-мулкни сотиб олиш ёки реализация қилиш") ва 316-моддаси ("Жиноят ҳақида хабар бермаслик")да жиноятчини яшириш алоҳида жиноий таркиб сифатида ажратилмаган, балки жиноятга дахлдорликнинг бир кўриниши сифатида баҳоланади. Суд амалиётида "жиноятни яшириш" тушунчасига нисбатан кенг талқин қўлланилиб, унинг таркибига жиноятчини яшириш ҳолатлари ҳам киритилади. Бу эса айрим ҳолларда жиноят қонунининг аналогия бўйича қўлланилишига олиб келиши мумкин.

Фикримизча, хорижий тажрибанинг таҳлили асосида Ўзбекистон учун мақбул модель сифатида Қозоғистон модели (аралаш ёндашув) энг мос келади деган хулосага келиш мумкин. Бунинг сабабларини куйидагиларда кўриш мумкин: ҳуқуқий тизимларнинг яқинлиги – Қозоғистон ҳуқуқий тизими постсовет маконида шаклланган ва Ўзбекистон тизими билан кўп ўхшашликларга эга; тушунчаларнинг аниқ фарқлангани – Қозоғистон ЖК 432-моддасида "жиноятни яшириш", "жиноятчини яшириш" ва "гумон қилинувчини яшириш" тушунчалари аниқ фарқланган; процессуал мақомларнинг ҳисобга олинганлиги – гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланган шахс тушунчаларининг фарқланиши айбсизлик презумпциясига тўлиқ мос келади; яқин қариндошлар иммунитетининг мустаҳкамлангани – бу Конституциянинг 27-моддаси ва ЖПКнинг 74-моддаси билан уйғунлашади.

Германия моделининг элементлари (айниқса, "жазодан қочишга ёрдам бериш" функционал ёндашуви) Қозоғистон моделига кўшиб олиниши мумкин. Франция модели эса яқин қариндошлар иммунитетининг янада кенгайтирилиши борасида ибратлидир.

Хуқукни қўллаш амалиётининг таҳлил қиладиган бўлсак, 2022-2024 йилларда Ўзбекистон судлари томонидан ЖК 241-моддаси бўйича кўрилган биз ўрганган ишларнинг: 78 фоиз ҳолларда жиноят ҳақидаги маълумотларни яширган; 15 фоиз ҳолларда шахс жиноятчини (яъни шахсни) яширган; 7 фоиз ҳолларда жиноят далилларини яширган.

Бу рақамлар шуни кўрсатадики, ЖК 241-моддасидаги ноаниқлик натижасида фуқароларнинг ҳуқуқлари бузилишига сабаб бўлмоқда. Юқоридаги таҳлиллар асосида куйидаги таклифларни илгари суриш мумкин:

Биринчи таклиф: ЖК 241-моддасини янги таҳрирда қабул қилиб, унда “жиноятни яшириш”, балки "далилларини яшириш" ва "жиноятчини яшириш" тушунчалари аниқ фарқланиши, рақамли далиллар ҳисобга олинishi, процессуал мақомлар (гумон қилинувчи, айбланувчи, судланган шахс) аниқ белгиланиши, яқин қариндошлар иммунитетини мустаҳкамланиши керак. Хусусан, куйидаги мазмундаги таҳрир таклиф этилади:

241-модда. Жиноятни ёки жиноятчини яшириш

Олдиндан ваъда қилинмаган жиноят далилларини (жиноят изларини, жиноят қуролларини ва воситаларини, жиноят йўли билан топилган нарсаларни, электрон ва рақамли далилларни) яшириш – базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Жиноят содир этишда гумон қилинаётган, айбланаётган ёхуд жиноят содир этганликда судланган шахсни унинг жинойий жавобгарликдан ёки жазони ўташдан қочишига ёрдам бериш мақсадида яшириш – базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилдан беш йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс, агар у жиноят содир этган эри (хотини), ота-онаси, фарзанди, ака-укаси, опа-сингили, бобо-бувиси ёки набирасини яширган бўлса, жинойий жавобгарликка тортилмайди.

Иккинчи таклиф: ЖПК 23-моддасини қўллаш механизмини такомиллаштириш. Жумладан, қонунни қўллашда юзага келадиган шубҳаларнинг турлари (лингвистик шубҳалар, мантиқий шубҳалар, коллизион шубҳалар) аниқ белгиланиши ва уларнинг барчаси айбланувчи фойдасига ҳал этилиши лозимлиги кўрсатилиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, бу таклифларнинг амалга оширилиши жиноят қонунчилигидаги лингвистик ноаниқликларни бартараф этиш, фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва одил судлов самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

ENERGETIKA SOHASIDA EKOLOGIK TALABLARNI BUZGANLIK UCHUN YURIDIK JAVOBGARLIKNING HUQUQIY MEXANIZMLARI

Xayitov panji buxarovich,

Toshkent xalqaro universiteti “huquqiy fanlar”
kafedrasi dotsenti, yu .f.f.d (phd)

Bugungi kunda mamlakatimizda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, aholi turmush darajasi va yashash sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Respublikamizning turli hududlarida yirik bunyodkorlik ishlari olib borilib, ishlab chiqarish va infratuzilma tizimlari modernizatsiya qilinmoqda. Mazkur jarayonlarda energetika tizimining barqaror va samarali faoliyat yuritishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda fuqarolar duch kelayotgan dolzarb muammolardan biri energiya resurslari bilan bog‘liq masalalardir. Jahon miqyosida iqlim o‘zgarishi, aholi sonining ortib borishi hamda sanoat ishlab chiqarishining kengayishi yoqilg‘i-energiya resurslariga bo‘lgan talabning sezilarli darajada oshishiga olib kelmoqda. Ayniqsa kuz-qish mavsumida elektr energiyasi va issiqlik resurslariga bo‘lgan ehtiyoj yanada kuchayadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham energetika tizimini rivojlantirish va energiya xavfsizligini ta‘minlash masalalariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “**O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida**”gi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2017–2021 yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasida yangi elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish, mavjudlarini modernizatsiya qilish, elektr tarmoqlarini yangilash hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish bo‘yicha muhim vazifalar belgilangan.

Rivojlanayotgan davlatlarda sanoatning kengayishi bilan birga ishonchli energiya ta‘minotiga bo‘lgan ehtiyoj ham ortib bormoqda. Energiya iste‘molining oshishi aholining daromadlari ortishi, o‘rta sinf shakllanishi va turmush darajasining yaxshilanishi bilan bevosita bog‘liqdir. Hozirgi kunda jahonda iste‘mol qilinadigan birlamchi energiya resurslarining muayyan qismi shamol, quyosh, gidro va geotermal kabi qayta tiklanuvchi manbalar hisobiga ta‘minlanmoqda hamda ushbu sektor kelgusi yillarda ham barqaror o‘shish sur‘atlariga ega bo‘lishi kutilmoqda.

Mazkur sharoitda energetika sohasida ekologik xavfsizlikni ta‘minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda ekologik-huquqiy talablarni buzilishining oldini olish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Energetika sohasida ekologik-huquqiy talablarni buzganlik uchun javobgarlik masalasi huquqiy javobgarlikning umumiy nazariyasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, mazkur institutni chuqur o‘rganish huquqbuzarliklar uchun javobgarlikning mazmunini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, energetika sohasida ekologik-huquqiy talablarni buzganlik uchun yuridik javobgarlik masalalari yetarli darajada ilmiy tadqiq etilmaganligi kuzatiladi. Mazkur holat ushbu sohada mavjud huquqiy mexanizmlarni chuqur tahlil qilish, ularni takomillashtirish hamda ekologik xavfsizlikni ta‘minlashning samarali usullarini ishlab chiqishni talab etadi.

Mamlakatimizda elektr energetika sohasida mavjud muammolar, energetika xavfsizligini ta‘minlash jarayonida ekologik-huquqiy talablarni buzganlik uchun yuridik javobgarlik masalalari hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha olimlarning ilmiy qarashlari va tadqiqotlari tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning induksiya va deduksiya usullaridan keng foydalanildi.

Energetika tizimida ekologik-huquqiy talablarni buzganlik uchun yuridik javobgarlik institutining mohiyati, avvalo, yuridik javobgarlikning umumiy nazariyasi bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Mazkur sohada javobgarlik normalari tegishli huquqiy munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, yuridik javobgarlik funksiyalarini tahlil qilish zarurati, birinchi navbatda, energetika sohasida amal qilayotgan qonunchilikning samaradorligini oshirish bilan bevosita bog‘liqdir.

Energetika sohasidagi huquqiy javobgarlikni o‘rganishda quyidagi asosiy tushunchalar muhim ahamiyatga ega.

G‘ayriijtimoiy xulq-atvor — bu shaxsning jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor normalari va qoidalariga zid ravishda namoyon bo‘ladigan harakati yoki harakatsizligidir.

Huquqbuzarlik — huquq normalari talablariga zid ravishda sodir etiladigan hamda shaxs, jamiyat yoki davlat manfaatlariga zarar yetkazuvchi ijtimoiy xavfli qilmishdir.

Huquqbuzarlikdan jabrlanuvchi — huquqbuzarlik oqibatida jismoniy, ma‘naviy yoki mulkiy zarar ko‘rgan shaxsdir.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi — huquq-tartibotni ta‘minlash, huquqbuzarliklarni aniqlash va ularning oldini olish, shuningdek ularning sodir etilishiga sabab bo‘layotgan omillarni bartaraf etishga qaratilgan huquqiy, ijtimoiy va tashkiliy chora-tadbirlar tizimidir.

Huquqbuzarlik sodir etishga moyil shaxs — g‘ayriijtimoiy xulq-atvori tufayli huquqbuzarlik sodir etish ehtimoli mavjud bo‘lgan jismoniy shaxs hisoblanadi.

Energiya sohasidagi qonun talablarini buzganlik uchun javobgarlikning muhim turlaridan biri iqtisodiy javobgarlik hisoblanadi. Ushbu javobgarlik turi energiya resurslaridan foydalanish

jarayonida atrof muhitga yetkazilgan zararni qoplash bilan bog'liq bo'lib, zarar pul shaklida undirilishi orqali namoyon bo'ladi. Mazkur javobgarlik quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- energiya resurslaridan belgilangan meyorlar asosida foydalanish;
- energiya resurslaridan nooqilona foydalanish natijasida yetkazilgan zararni qoplash;
- energiya resurslaridan foydalanganlik uchun belgilangan to'lovlar;
- energiya ishlab chiqarish jarayonida atrof muhitni ifloslantirganlik uchun to'lovlar.

Energiya sohasidagi qonun talablarini buzganlik uchun yuridik javobgarlik esa energetika faoliyati bilan bog'liq qonun normalari va talablarini buzish, energiya resurslaridan noqonuniy foydalanish yoki ularni muhofaza qilish qoidalariga rioya qilmaslik natijasida yuzaga keladi.

Amaldagi qonunchilikka muvofiq energetika sohasidagi huquqbuzarliklar uchun quyidagi yuridik javobgarlik turlari nazarda tutilgan:

- intizomiy javobgarlik;
- ma'muriy javobgarlik;
- fuqarolik-huquqiy javobgarlik;
- jinoiy javobgarlik.

Shu bois, bugungi kunda energetika sohasidagi huquqbuzarliklar hamda ushbu sohada sodir etiladigan jinoyatlarning oldini olish, ularni bartaraf etish va samarali huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur muammoning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ko'rib chiqilib, kelgusi yildan elektr energiyasi sotishdan tushadigan mablag'larning 15 foizini investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va kreditlarni qaytarish uchun yo'naltirish lozimligi ta'kidlandi. Shuningdek, Yurtboshimiz qo'shni davlatlar energiya tizimlariga tranzit xizmati ko'rsatish, buning uchun qo'shni davlatlar bilan muzokaralarni yo'lga qo'yib, respublikaning tranzit va eksport salohiyatidan ununli foydalanish bo'yicha yo'l xaritasi ishlab chiqilishi bo'yicha tegishli vazirlik va mutasaddilarga topshiriq berdi. Energiya ishlab chiqaruvchi yangi quvvatlarni yaratish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish "O'zbekenergo" jamiyatining asosiy vazifasi bo'lishi zarurligi ta'kidlandi.

Shu bois, har bir fuqaro, shuningdek yuridik va jismoniy shaxslar energiya resurslaridan oqilona foydalanish, energetika sohasiga oid qonun talablarini puxta bilish hamda ularga qat'iy rioya etishlari zarur. Ayniqsa, kundalik hayot faoliyatida energiya resurslaridan samarali va tejamkor foydalanish, ularni belgilangan tartib va qoidalar asosida qo'llash hamda qonun hujjatlarida belgilangan majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'kidlash joizki, energetika sohasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarning o'ziga xos belgilari mavjud bo'lib, aynan shu belgilar ushbu huquqbuzarliklarning mazmun-mohiyatini tavsiflaydi. Energetika sohasidagi huquqbuzarliklarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, ayblilik belgisi. Energetika sohasidagi huquqbuzarlik, odatda, yuridik javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan shaxs tomonidan sodir etiladi. Bunda shaxs energetika huquqi normalarini qasddan yoki ehtiyotsizlik natijasida buzadi. Ayblilik deganda, shaxsning sodir etilgan noqonuniy harakatga hamda uning zararli oqibatlariga nisbatan ruhiy munosabati tushuniladi. Tasodifiy holatlar yoki baxtsiz hodisalar natijasida aybsiz tarzda zarar yetkazilishi esa energetika sohasidagi huquqbuzarlik sifatida baholanmaydi.

Ikkinchidan, ijtimoiy xavflilik darajasi. Energetika sohasidagi huquqbuzarliklar jamiyat va davlatning energetika tizimi, energetika sohasidagi boshqaruv hamda davlat energetika siyosatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, bunday huquqbuzarliklar energiya iste'molchilarining huquq va qonuniy manfaatlariga ham zarar yetkazishi ehtimoli mavjud.

Huquqiy adabiyotlarda javobgarlikning u yoki bu turlari funksiyalari yoxud yuridik javobgarlikning butun boshli tizimi funksiyalari masalalariga ancha-muncha e'tibor qaratilgan. Ammo bunday yuridik javobgarlik funksiyalari soni va mohiyati turlicha talqin qilinadi.

Masalan, I.A.Talagan ma'muriy javobgarlikning quyidagi maxsus funksiyalari mavjudligini ta'kidlab o'tadi: jarima, jazo va tuzatish funksiyasi, huquqbuzarlarni qayta tarbiyalash.

U.T.Ayubovning fikricha "ekologiyaga doir qonunchilikni buzganlik uchun yuridik javobgarlik o'zining asosiy maqsadi va tamoyillari bilan bog'liq qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlikdan farq qilmaydi, ammo ima'lum bir o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Ushbu xususiyatlar yetkazilgan zararni taksa uslubi asosida undirish va ekologik qonun hujjatlarini buzganlik uchun maxsus jazo choralari, ya'ni tabiiy resurslardan foydalanish huquqini cheklash, tuxtatib turish va undan mahrum qilish choralari qo'llashdan iboratdir".

Shunday qilib Energetika sohasida ekologik huquqiy talablarni buzganlik uchun javobgarlik masalalari energetika sohasidagi buzilgan ijtimoiy munosabatlarni tiklashni, ijtimoiy hayotning ushbu sohasida o'rnatilgan huquq-tartibotni saqlab qolishni ta'minlashga yo'naltirilgan javobgarlik choralari kompleksini majmuasini anglatadi.

Bu qoidalar Y.S.Shemshuchenkning fikrlarida ham ifoda etilgan. U shunday deb yozadi: "Yuridik javobgarlik atrof-muhit muhofazasi sohasida keng qo'llaniladigan yuridik javobgarlik, ya'ni ma'muriy, moddiy, intizomiy va jinoiy javobgarlik turlari majmuasidan bo'lak narsa emas".

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 12 yanvardagi 22-son qarori bilan tasdiqlangan «Elektr energiyasidan foydalanish qoidalari»ning 12-bobi. Tarmoqlar, asbob va uskunalarni saqlash va ishlatish bo'yicha abonentning majburiyatlari Abonent ishlatilayotgan energetika tarmoqlari, asbob va uskunalarning zarur texnikaviy holati va xavfsizligini ta'minlashi, energiya ishlatishning belgilangan tartibiga amal qilishi, shuningdek avariylar, yong'inlar, energiyani o'lchash asboblaridagi nosozliklar va energiyadan foydalanish paytida kelib chiqadigan boshqa buzilishlar to'g'risida energiya bilan ta'minlovchi tashkilotga darhol xabar berishi lozim. Energetika tarmoqlari, asbob va uskunalarning texnik holatiga va ularni ishlatishga qo'yiladigan talablar, shuningdek ularga rioya etilishini nazorat qilish tartibi qonun hujjatlariga bilan belgilanadi. Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 12 yanvardagi 22-son qarori bilan tasdiqlangan "Elektr energiyasidan foydalanish qoidalari" va "Tabiiy gazdan foydalanish qoidalari".

Amaldagi qonunchilikka muvofiq iste'molchilarga elektr energiyasi hamda tabiiy gaz shartnoma asosida, ulardan foydalanish qoidalariga rioya qilingan holda yetkazib beriladi. Mazkur shartnomalarda taraflarning huquq va majburiyatlari, energiya resurslarini hisobga olish asboblarini o'rnatish tartibi, elektr energiyasi va tabiiy gaz uchun hisob-kitoblarni amalga oshirish shartlari hamda boshqa muhim masalalar kelishib olinadi. Ushbu qoidalarga rioya etilmagan taqdirda tomonlar amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va energetika tizimidagi mavjud muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. yoqilg'i-energetika sohasidagi mavjud eskirgan infratuzilmani modernizatsiya qilish va bosqichma-bosqich yangilash;
2. faoliyat yuritayotgan elektr stansiyalarini kapital ta'mirlash hamda zamonaviy texnologiyalar asosida yangi elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish;
3. qayta tiklanuvchi energiya manbalariga asoslangan qurilmalarni joriy etish uchun xorijiy va mahalliy investorlarni keng jalb qilish hamda investitsiya muhitini yanada takomillashtirish;
4. quyosh, shamol va gidroenergetika kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish ko'lamini kengaytirish orqali energetika tizimining barqarorligini ta'minlash.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda energetika barqarorligini ta'minlash hamda ekologik xavfsizlikni mustahkamlashda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, quyosh, shamol va suv energiyasi imkoniyatlaridan oqilona foydalanish O'zbekiston Respublikasining barqaror rivojlanishini ta'minlash, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish hamda aholi salomatligini asrashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2018 yil 3 oktabr kuni elektr energetikasidagi ishlar ahvolini chuqur tahlil qilish, sohani yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlarni belgilashga bag‘ishlangan yig‘ilishdagi nutqi. Elektr energetika sohasini rivojlantirish masalalari tahlil so‘zi 2018 yil 4 oktabr.

2. Xolmo‘minov J.T Energetika huquqi. O‘quv qo‘llanma Termiz davlat universiteti 2022 y 291-292 betlar.

3. Ekologiya huquqi. – T.: Yozuvchi, 2001. 92-bet.

4. Й.С.Шемшученко “Экологическая права”, -М.: Издательство “Юрист”, 2004 г.

5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 12 yanvardagi 22-son qarori bilan tasdiqlangan “Elektr energiyasidan foydalanish qoidalari”ning 12-bobi.

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 12 yanvardagi 22-son qarori bilan tasdiqlangan «Elektr energiyasidan foydalanish qoidalari» va «Tabiiy gazdan foydalanish qoidalari».

ХАР БИР ИНСОННИНГ АЖРАЛМАС ХУКУКИ - ЯШАШ ХУҚУҚИДИР

Юриспруденция факультети
“Хуқуқий фанлар” кафедраси
ю.ф.н., доц. Г.С. Шарипова

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномасида мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантириш масалаларига энг муҳим вазифалар сифатида қараб, инсон манфаати ва яна бир бор инсон манфаати ислохотларнинг бош мақсади этиб белгиланганлиги аҳоли турмуш даражаси ошишига давлат сиёсати даражасида аҳамият берилаётганлигидан далолатди¹⁶²¹⁶³. Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг «Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар», «Сиёсий ҳуқуқлар», «Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар» деб номланган бўлимларида шахснинг ҳуқуқва эркинликларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий базаси ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномасида мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантириш масалаларига энг муҳим вазифалар сифатида қараб, инсон манфаати ва яна бир бор инсон манфаати ислохотларнинг бош мақсади этиб белгиланганлиги аҳоли турмуш даражаси ошишига давлат сиёсати даражасида аҳамият берилаётганлигидан далолатди¹⁶⁴¹⁶⁵. Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг «Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар», «Сиёсий ҳуқуқлар», «Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар» деб номланган бўлимларида шахснинг ҳуқуқва эркинликларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий базаси ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикасида демократик ҳуқуқий давлат ва унинг энг муҳим мақсадли вазифалардан бири фуқаролик жамиятни куриш булиб, у Ўзбекистон

³Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномаси. Тошкент. 2017й. 22.12. www.uza.uz

Республикасида халқаро эътироф этилган нормалар асосида ҳамда миллий анъаналар ва халқ урф-одатларини инобатка олган ҳолда оқилона ва изчил таризда амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳуқуқий органларнинг қонунчилик асосларини мустаҳкамлаш зарурлигини таъкидлар экан, ходимлар масъулиятини ошириш лозимлигини ҳамда уларнинг касб маҳорати ва ахлоқий сифатларига бўлган талабни ошириш зарурлигини уқтирди.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мамлакатимиз ҳудудидаги барча ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи умумий нормаларнинг ягона манбаи ҳисобланади.

Маълумки, Бош Комиссиянинг 25-моддасида “Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг ажралмас ҳуқуқидир ва у қонун билан муҳофаза қилинади. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир. Ўзбекистон Республикасида ўлим жазоси тақиқланади” - дейилади.¹⁶⁶

Яшаш ҳуқуқи инсоннинг табиий ҳуқуқидир, унга ҳар бир инсон жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, дунёқараши, шахсий ва ижтимоий аҳволдан қатъий назар эгадир

Шахсий дахлсизлик ва эркинлик ҳуқуқи ҳуқуқнинг турли соҳалари билан, шунингдек жиноят ҳуқуқи билан муҳофаза қилинади, унда бу ҳуқуқларга тажовуз қилганлик учун жавобгарлик ўрнатилиб, турли жазо чоралари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигида содир этилган жиноятни тўғри аниқлаш ва ҳақоний баҳо бериш учун етарли бўлган хусусиятларнинг мавжуд бўлиши шартдир.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси 16-моддасида куйидаги сатрлар мавжуд: «Жиноят учун жавобгарлик - жиноятдир этишда айбдор бўлган шахсга нисбатан суд томонидан ҳукм қилиш, жазо ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси кулланишда ифодаланадиган жиноят содир этишнинг ҳуқуқий оқибатидир. Ушбу Кодексида назарда тутилган жиноят таркибининг барча аломатлари мавжуд қилмишни содир этиш жавобгарликка тортиш учун асос бўлади»².

Яшаш ҳуқуқига тажовуз қилувчи жиноятларни ўрганишга ҳозирги замон юридик адабиётларида алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу ҳозирги пайтда бундай жиноятларнинг кенг тарқалаётганлиги, унинг жамият ҳаётига таҳдид даражаси ошиб бораётганлиги билан изоҳланади.

Инсоннинг яшаш ҳуқуқини эълон қилувчи ва мустаҳкамловчи халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принциплари ва нормаларидан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қоидаларидан келиб чиққан ҳолда, шунингдек, жиноий жазоларни янада либераллаштириш борасида мазкур фармонлар эълон қилинди.

Муайян жиноят ижтимоий муносабатларнинг айрим субъектига қаратилса ва унинг ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказса, унда жиноятнинг бевосита шахснинг маълум бир ҳуқуқлари: яшаш, соғлиги, шаъни каби ҳуқуқлари ҳисобланади. Яшаш ҳуқуқи химояси остида инсоннинг халқаро шартномаларда курсатилган ва мустаҳкамланган нормалар ва бу ҳуқуқни ҳаётда амалга оширилишида давлатларнинг мажбурийлиги ва давлатларнинг ҳуқуқ йуналишидаги халқаро мажбуриятларини бажарилишини назорат қилиб турувчи халқаро механизмларни яратиш ва яқка шахснинг ҳуқуқларини химоя қилиш ҳақидаги тушунчалар ёритилишини тушуниш мумкин.

Бизга маълумки давлатнинг бош вазифаларидан бири инсон ҳақида ғамхўрлик қилишдир. Бинобарин Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон омили, унинг

¹⁶⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., Ўзбекистон, 2024 й

² Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. Т.2024й.

шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари белгиланган. Конституция нормаларида, ҳар қандай ҳолатдан қатъи назар, шахснинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари мустаҳкамланган, қафолатланган ва ҳимоя қилинган. Чунончи Конституциямизнинг **19-моддасида** "Ўзбекистон Республикасида инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган нормаларига биноан ҳамда ушбу Конституцияга мувофиқ эътироф этилади ва қафолатланади. Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳар кимга туғилганидан бошлаб тегишли бўлади. Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирки, миллати, тили, дини, эътиқоди, ижтимоий келиб чикиши, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Имтиёзлар фақат қонунга мувофиқ белгиланади ва ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт. **20-моддасида** " Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлат бир-бирига нисбатан ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқдир. Инсоннинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир ҳамда улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари бевосита амал қилади. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари қонунларнинг, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмунини белгилайди. Давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак. Инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талкин этилади".

Аҳолининг турмуш даражасини яхшиланиши, иш билан таъминланиши, ижтимоий ҳимоя чораларини кўрилиши, бола савдоси ҳодисасини олдини олувчи энг асосий омилдир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг **54-моддасида** "Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш давлатнинг олий мақсадидир. Давлат инсон ҳамда фуқаронинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди". дейилган.

Ҳар бир киши туғилиши биланок, муайян куламдаги (моддий ва маънавий) фаравонликлардан фойдаланиш борасида ажралмас ҳуқуқларга эгаки, уларни ана шу ҳуқуқлар билан таъминлашда жамият ва давлат кумақлашмоғи керак. Яшаш ҳуқуқи фақат шахс эркинлиги (автономлиги, суверенлиги) реал бўлган шароитдагина тулаконли бўлади. Инсон жамиятдаги ўзгартиришлар, ислохотларнинг воситаси эмас, балки максоди деб қаралиши лозим. Яшаш ҳуқуқи инсоннинг жамиятда мавжудлиги билан белгиланадиган ҳамда ҳуқуқий жихатдан мустаҳкамлаб куйилган табиий, бегоналашмайдиган ва бўзилмас эркинликлар, ҳуқуқий имкониятлар мажмуидир.

Модомики инсон, унинг ҳаёти, соғлиги, шаъни, кадр - киммати, дахлсизлиги ва ҳавфсизлиги олий кадриятлар ҳисобланар экан, демак ана шу кадриятларни ҳимоя қилиш юридик фан ва амалиёт зиммасидаги устувор вазифага айланмоғи шарт. Яшаш ҳуқуқини белгиловчи қонун нормалари давр такрзоси билан олий юридик кучга эга меъёрлар сифатида намоён булиши табиий. Шу маънода, ҳар қандай ҳуқуқий низоли муносабатларда шу меъёрларни, фақат шуларни афзал билиш, ҳар гал барча шубҳа - гумонларни фуқаро фойдасига талкин этиш ва бунда унинг фозиллиги тамойилларидан келиб чикиш лозим.

Яшаш ҳуқуқи демократик конституциявий ҳуқуқнинг жавоби сифатида намоё бўлиб, охирги вақтларда ривожланаётган халқаро ҳуқуқнинг давлат ва жамиятнинг индивидга нисбатан бўладиган турли хил тазйикларидан ҳимоя килувчи восита бўлиб хизмат килмоқда.

Яшаш ҳуқуқининг бўзилиши шахсий муаммо бўлибгина қолмай, балки ижтимоий ва сиёсий бошбошдокдик ва жамиятни емирилиши ва давлат билан жамият уртасига нифок солиб қўйювчи восита бўлиб қолиши ҳам мумкин. Яшаш ҳуқуқини ҳимоя қилиш давлатнинг биринчи галда миллий, ички ҳуқуқий воситаси бўлиб ҳисобланади.

"Яшаш ҳуқуқи" атамаси Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг **18 - моддасида** кўрсатиб ўтилган. Бу гуруҳлардан шахсининг дахлсизлик ҳуқуқларини ажратиш мумкин (яшаш ҳуқуқи, эркинлик, шахсий дахлсизлик ҳуқуқи, тажовўзлардан химояланиш, ноқонуний хибсга олиш, куллик, шахсий ҳаётга ноқонуний аралашиш, мулкдор булиш ҳуқуқи, эркин кўчиб юриш, эркин фикрлаш, виждон ва

диний эркинлик каби ҳуқуқлардир¹⁶⁷. Яшаш ҳуқуқи бизга туғилишимиз давридан бошлаб берилган бўлиб, биз бу ҳуқуқсиз инсон сифатида яшай олмаймиз. Яшаш ҳуқуқи бошқа ҳуқуқлардан икки жихати билан ажралиб туради: биринчидан, ҳар бир инсон инсон сифатида мавжуд бўлгандан буён бу ҳуқуқга эгалик килади.

Яшаш ҳуқуқини келтириб бериш ёки бирор жойдан сотиб олиш мумкин эмас. Маълум бир қонун доирасида яшаш ҳуқуқи булинмайди ва тенг даражада ҳар бир инсонга тегишли бўлади. Иккинчидан, яшаш ҳуқуқини назорат қилиш мажбурияти бошқд шахсларга эмас, балки давлат ва унинг органларига юклатилган. Бошқача сўз билан айтганда, давлатлар зиммасида яшаш ҳуқуқи бўзилишини олдини олиш ва бирор-бир шахсининг ҳуқуқлари бошқа бир шахслар томонидан бўзилишидан химоя қилиш мажбурияти ётади.

Яшаш ҳуқуқи қонун билан химоя қилиниши керак (қонун устиворлиги тамойилига кўра).

Бундан ташқари, яшаш ҳуқуқи билан боғлиқ қонун бўзилишлари ҳолисона, одил, мустақил суд органи томонидан химоя қилиниши керак ва унда чиқариладиган ҳукм қонун доирасида ҳал қилиниши ва унда ҳамма тенг ҳуқуқлардан фойдаланган бўлиши керак. Яшаш ҳуқуқи давлатнинг ўз кучидан уларга нисбатан ноқонуний хатти-ҳаракатлардан фойдаланмаслиги учун ишлаб чиқилди. Шунинг учун, яшаш ҳуқуқи ғояси биринчи навбатда давлат томонидан маълум бир фаолиятларни амалга оширишидан ўзини тийиб туриши учун йуналтирилган вазифа бўлиб ҳисобланади.

Яшаш ҳуқуқи ғоясининг шаклланиши инсоннинг ер юзида инсон сифатида яшаши, таъминланиши, химояланиши учун ёрдам бўлди. Бу муносабатларда яшаш ҳуқуқи давлатларга маълум бир инсоннинг шахсий ривожланишида қуриладиган чоралар қуришда йуналиш бўлиб хизмат килади.

"Кучли ҳокимят" демократик жамиятда аниқлик, яқдилликка таянади ва ўз йуналишини ҳуқуқ куч деб эмас, балки яшаш ҳуқуқи ва шахсий кадр -қиммат ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ҳисси билан ёндошишга ҳаракат килади. Индивиднинг ҳуқуқий мақомини жамият ҳуқуқий мақоми билан солиштирганда улар ўртасида маълум бир йуналишлар, фарқлар намоён бўлишини кўришимиз мумкин бўлади.

Илмий жихатдан яшаш ҳуқуқи атамасининг пайдо бўлиш муаммоси табиий ҳуқуқларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши билан боғлиқ.

Жамиятнинг ривожланиши натижасида яшаш ҳуқуқи идеал категориядан реал категорияга айлана бошлади. Улар давлатларнинг ҳуқуқий ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатларида мустақамлаб қуйилди ва давлатларнинг у ёки бу ҳуқуқий тизимининг демократик жихатларида намоён була бошлади.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилинганидан кейин радикация этилган биринчи халқаро ҳужжат "Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси"дир. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки инсоннинг улуглаш, унинг хохиши, иродасини қафолатлаш орзу умидларини тула руйёбга чиқаришни ўзининг бош мақсади қилиб белгилаган мустақил давлатимизнинг етакчи тамойилларини ана шу муҳим халқаро ҳужжатга мувофиқлаштириш назарда тутилган эди.

---

¹⁶⁷ "Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси" - 1948 й

Яшаш ҳуқуқи - инсонга жамиятнинг барча жабҳаларида инсон сифатида яшаш ва инсоний кадр - кимматга эга булиш учун хизмат қилувчи восита бўлиб ҳисобланади. "Ҳуқуқ" термини билан бирга "эркинлик" атамаси бирга ишлатилади: виждон эркинлиги, динга эътиқод қилиш эркинлиги, фикрлаш ва сўзлаш эркинлиги кабилар. Мазмун ва тузилиши жиҳатидан бу категориялар тенг деб айтсак бўлади. Адабиётларда ва қонунчиликда "фуқаро ҳуқуқи", "шахс ҳуқуқи" атамалари ҳам мавжуд. Яшаш ҳуқуқи табиий табиатга эга ва шахснинг ажралмас ҳуқуқи, у ҳудудга ва миллатга эга эмас, давлатларнинг қонунчилигида мустахкамлаб қуйилганидан катъий назар мавжуд ва халқаро - ҳуқуқий бошқарувнинг ва яшашнинг объекти ҳисобланади. У инсонни инсониятга тегишли эканлигини белгилаб берувчи восита сифатида намоён бўлиб ва шу аслида инсонни жамиятда яхши яшашини кўрсатиб берувчи ҳуқуқий база бўлиб хизмат қиладиган йуналишдир.

Давлатнинг аниқ бир ҳуқуқий ҳужжатида яшаш ҳуқуқи мустахкамлаб қуйилган бўлса, демак бу ҳаракат ўша давлатнинг фуқароларининг ҳуқуқлари ҳисобланади. Ҳозирги кунда ривожланган давлатларнинг халқаро - ҳуқуқий ҳужжат, адабиёт ва қонунчилик актларида "яшаш ҳуқуқи" тушунчаси бир хил маънода ишлатилиб келинмоқда.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг биринчи бугинида инсон кадр - киммати "эркинлик, адолат ва бутунжаҳон тинчликнинг ҳисобланиши" ҳақида таъкидланади¹⁶⁸. Биз эғалик қилиб турган яшаш ҳуқуқи инсон бўлганлигимиз учун мавжуд. Бу алдамчи, оддий ғоя остида жуда катта ижтимоии ва сиёсий оқибатлар ётибди. Яшаш ҳуқуқи маъно ва норматив ҳуқуқий мазмун жиҳатидан инсоннинг жамиятда инсонпарварлик нуктаи назаридан баҳолаш мумкин бўлади.

1948 йилда «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси» қабул қилинди. Бу Декларация Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилиниб, XX асрда жуда бир муҳим давр бошланганини, яшаш ҳуқуқини поймол этиб келган, шахснинг кадр-кимматини ерга урган, бутун халқларни эзиб, эркин тараққиёт ҳуқуқларидан маҳрум этган тоталитар тузумлар, диктаторлик режимларни йукотиш учун кўраш бошланганлигини кўрсатади.

БМТ Уставининг муқаддимасида: «Биз, Бирлашган Миллатларнинг халқлари, инсоннинг асосий ҳуқуқлари, инсон шахсининг кадр-киммати, эркаклар ва аёлларнинг тенг ҳуқуқларига ҳамда катта ва кичик миллатларнинг ҳуқуқий тенглигига ишончимизни яна бир қарра тасдиқлаб, БМТ Уставини қабул қилишга ва БМТни тўзишга қарор қилдик¹⁶⁹» дейилган. 1945 йилда қабул қилинган Уставдаги бу сатрлар бугунги кунда ҳам амалда қўлланилиб, тўлдирилиб борилмоқда.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси - 2024 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. Т.2024 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномаси. Тошкент. 2017й. 22.12. www.uza.uz
4. "Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси" - 1948 й.
5. БМТ Устави - 1945 й.

¹⁶⁸ "Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси" - 1948 й.

¹⁶⁹ БМТ Устави- 1945 й.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA YOSHLAR HUQUQLARINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI

Tashkent International University
“Huquqiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi
Sultonov Mahmudbek Xikmat o‘g‘li
mahmudsultonov9999@gmail.com

Har qanday davlatning kelajagini o‘n sakkiz yoshdan o‘ttiz yoshgacha bo‘lgan yoshlar tashkil etadi. Bunda yoshlarning ijodkorligi, faolligi, ijtimoiy mas’uliyati va kasbiy tayyorgarligi, shu bilan birga, ularning huquq va erkinliklarining ta’minlanishi har qanday demokratik davlatning barqaror faoliyat yuritishida muhim ahamiyatga ega. Yoshlar bugungi kunda har bir sohada adolatli, teng, ilg‘or imkoniyatlar va yechimlarni ko‘proq talab qilar ekan, yoshlar oldida turgan ko‘p qirrali (ta’lim, sog‘liqni saqlash, bandlik va gender tengligi kabi) muammolarni hal qilish zarurati davlatimiz uchun ham har qachongidan ham kuchaydi. Yoshlarning bu boradagi huquq va erkinliklarini davlatimiz tomonidan himoya qilinishi jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosiy kafolatlovchi hujjat sifatida nafaqat huquqlar majmuasini belgilaydi, balki yoshlarning sifatli ta’lim olishi, mehnat qilish, sog‘lom rivojlanishi va ijtimoiy himoyasining institutsional asoslarini ham mustahkamlaydi.

O‘zbekiston – yoshlar mamlakati, unda “30 yoshgacha bo‘lgan yoshlari soni 18 milliondan ziyod. Aholining qariyb 55 foizini tashkil etgan ulkan qatlam O‘zbekistonda har doim davlatning e’tiborida bo‘lgan”¹. Shu o‘rinda “yoshlar” tushunchasi mazmun-mohiyatiga to‘xtaladigan bo‘lsak, yoshlar (yosh fuqarolar) – o‘n to‘rt yoshga to‘lgan va o‘ttiz yoshdan oshmagan shaxslardir². O‘zbekiston Respublikasida yoshlar huquqlari davlatning himoyasidir. Yoshlar huquqlari va erkinliklarining konstitutsiyaviy huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi konstitutsiyaviy-huquqiy maqomining asosiy qoidalaridan kelib chiqqan holda belgilanadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasida yoshlar huquqlarini himoya qilishga oid alohida konstitutsiyaviy-huquqiy norma mavjud: “Davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishini ta’minlaydi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi.

Davlat yoshlarning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan shakllanishi hamda rivojlanishi uchun, ularning ta’lim olishga, sog‘lig‘ini saqlashga, uy-joyga, ishga joylashishga, bandlik va dam olishga bo‘lgan huquqlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi”³.

Konstitutsiyaviy normaga asoslanadigan bo‘lsak, O‘zbekistondagi yoshlarning har biri o‘z sha’ni va qadr-qimmatiga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga g‘ayriqonuniy aralashuvlardan himoyalani huquqiga ega. Davlat yoshlarning shaxsi, turar joyi daxlsizligini, xat-xabarlari sir tutilishini ta’minlaydi hamda yoshlarni ekspluatatsiyaning barcha shakllaridan himoya qilishni amalga oshiradi. Shuningdek, yoshlarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlarini ta’minlanishi, ularning jamiyat va davlat ishlarida faol ishtirok etishiga imkoniyatlar yaratib beriladi.

Bundan tashqari, shu moddaning ikkinchi qismida davlat yoshlarning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan shakllanishi hamda rivojlanishi uchun, ularning ta’lim olishga, sog‘lig‘ini saqlashga, uy-joyga, ishga joylashishga, bandlik va dam olishga bo‘lgan huquqlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratishi belgilab qo‘yilgan.

Yoshlar huquqlarini ta’minlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlarda 2016-yildan boshlab tub burilish yuz berdi. Xususan, 2016-yil 14-sentyabrda “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi. O‘zbekiston yoshlar ittifoqi tuzildi, 2020-yilda Yoshlar ishlari agentligining tashkil etilishi O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishni yangi bosqichga olib chiqdi. 30-iyun kuni davlatimizda “Yoshlar kuni” deb belgilandi, yoshlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha manzilli va tizimli ishlar yo‘lga qo‘yildi. Oliy Majlis palatalari huzurida Yoshlar parlamentlari, O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi qoshida Yoshlar akademiyasi tashkil qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan yoshlarning

huquqlarini ta'minlash, yoshlarni qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish maqsadida 2021-yil davlatimizda "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili", deb e'lon qilindi⁴.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan yoshlar huquqlariga oid konstitutsiyaviy-huquqiy normalarni amalda to'liq bajarilishini ta'minlash maqsadida quyidagi takliflarni amalga joriy qilish lozim:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarida belgilangan yoshlar huquqlarining real bajarilishini monitoring qiladigan "Yoshlar huquqlari indeksi"ni joriy qilish kerak. Yoshlarning konstitutsiyaviy huquqlaridan foydalanish darajasi hududlar kesimida bir xil emas. Shuning uchun ham yoshlar huquqlarining ta'minlanishini baholovchi shaffof tizimni yaratish lozim. Raqamli "Yoshlar huquqlar indeksi" yoshlarning ta'lim olish huquqi, bandlik imkoniyatlari, qay darajada ijtimoiy himoyaga muhtojligi, huquqiy xizmatlardan foydalanish hamda davlat boshqaruvidagi ishtiroki kabi mezonlarni qamrab oladi.

2. Hududlar miqyosida yoshlar uchun bepul xizmat ko'rsatadigan "Huquqiy maslahatlar markazi"ni tashkil etish lozim. Ushbu markaz faoliyati yuritishi orqali yoshlar uchun bepul yuridik yordam, mehnat va bandlik masalalari bo'yicha maslahat, psixologik yordam, yoshlarning huquqlarini raqamli muhitda himoya qilinishini ta'minlash uchun treninglar taqdim etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://constitution.gov.uz/oz/site/faq?page=8&per-page=10>.
2. Юридик энциклопедия. У.Таджихановнинг умумий тахрири остида. –Т.: Шарк, 2001. –Б. 80.
3. <https://lex.uz/docs/-6445145>
4. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/eshlarni-qullab-quvvatlash-davlatning-eng-muhim-konstitusion-vazifalari>
5. Oila, bolalar va yoshlar huquqlarining konstitutsiyaviy asoslari. O'quv qo'llanma. D.A.Anvarova. –Т.: TDYU nashriyoti, 2023. –128 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023-yil tahriri). – Toshkent: "Adolat", 2023.

«ОПЫТ И ВЫЗОВЫ ИНТЕГРАЦИИ УЗБЕКИСТАНА В МИРОВУЮ ТОРГОВУЮ СИСТЕМУ: ПУТЬ К ЧЛЕНСТВУ В ВТО»

Абдурахимов Камрон

В процессе подготовки к присоединению к Всемирной торговой организации (ВТО) Республика Узбекистан провела ряд масштабных реформ в экономической, правовой и социальной сферах[1]. Вместе с тем остаются направления, требующие дальнейшей модернизации, включая таможенное регулирование, защиту интеллектуальной собственности и сферу конкуренции[2].

Следует отметить, что Республика Узбекистан чётко определила для себя стратегическое направление, разработав совместно с Республикой Корея «дорожную карту» по вступлению в ВТО[3], и активно реализует заложенные в ней мероприятия.

В настоящее время Узбекистан находится на стадии интенсивной подготовки к вступлению в ВТО. За последние годы страна предприняла серьёзные меры по модернизации правовой системы, сокращению бюрократических барьеров и созданию благоприятных условий для международной торговли[4]. Одним из примеров таких реформ стал Закон «О внесении изменений и дополнений в Таможенный кодекс Республики Узбекистан» 2025 года[5]. Эти изменения направлены на укрепление инвестиционного климата, устранение торговых ограничений и повышение транспарентности экономической политики государства[6].

Особое значение для Узбекистана имеет гармонизация законодательства в области защиты интеллектуальной собственности, регулирования конкуренции и таможенного администрирования в соответствии с требованиями соглашений ВТО[7]. Данные шаги не только укрепляют правовую базу для международного сотрудничества, но и создают основу для устойчивого экономического роста и привлечения инвестиций[8].

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев является ключевым инициатором политики, направленной на присоединение к ВТО[9]. Впервые на международной арене он обозначил намерение страны стать членом ВТО в ноябре 2017 года на бизнес-форуме в Сеуле (Республика Корея)[10]. Именно там стороны договорились о разработке совместной «дорожной карты»[11], которая впоследствии была утверждена и успешно реализуется на практике[12].

Совместная «дорожная карта» Узбекистана и Южной Кореи стала важным этапом в подготовке к вступлению в ВТО. Документ охватывает правовые, технические и институциональные аспекты адаптации к глобальной торговой системе[13]. Южная Корея, являясь одним из наиболее успешных примеров трансформации экономики и интеграции в систему ВТО, предоставляет Узбекистану экспертную поддержку[14], включая юридический аудит законодательства и обучение государственных служащих[15].

В рамках сотрудничества регулярно проводятся обмены опытом, семинары и тренинги, а также формируются предложения по приведению национальной правовой среды в соответствие с основными соглашениями ВТО[16]. Благодаря этому «дорожная карта» стала действенным инструментом ускорения реформ и формирования комплексной модели вступления в ВТО[17].

Значительный импульс процессу придало Постановление Президента Республики Узбекистан от 24 декабря 2018 года[18], согласно которому были инициированы глубинные реформы в сфере модернизации законодательства, торговой политики и институционального управления[19]. Документ также предусматривает координацию таможенной политики и проведение системной подготовки государственных служащих требованиям ВТО[20].

По оценке Спецпредставителя Узбекистана по вопросам вступления в ВТО Азизбека Уринова, после присоединения к ВТО ВВП страны может увеличиться на 17%[21]. В основе прогноза лежит снижение тарифных и нетарифных барьеров, а также повышение конкурентоспособности местных производителей[22]. Однако эта перспектива носит долгосрочный характер: резкий рост ВВП невозможен немедленно после вступления в организацию[23]. Кроме того, повышение конкуренции может привести к закрытию неконкурентоспособных предприятий и росту безработицы[24].

Европейская служба внешних связей (EEAS) отмечает, что до 2016 года Узбекистан характеризовался закрытостью и ограниченным международным взаимодействием[25]. Но начиная с 2016 года страна взяла курс на либерализацию экономики, улучшение визового режима, развитие международных связей и расширение сотрудничества с ЕС, включая участие в инициативе GSP+[26].

Тем не менее открытость сопровождается новыми вызовами: потребностью в гармонизации законодательства, укреплении государственных институтов, а также повышении прозрачности государственного управления[27].

Анализ правовой системы Узбекистана позволяет выявить ряд проблем: наличие внутренних коллизий, пробелов в регулировании, недостаточную юридическую технику законодательства, а также слабую правоприменительную практику[28]. В отдельных сферах — особенно в цифровой — отсутствовали чёткие правила, например, по статусу электронных договоров, обработке данных, цифровому мониторингу[29].

Отмечается и низкий уровень правовой культуры среди части населения[30]. Это объясняется историческим дефицитом правового просвещения[31], наследием административно-командной системы[32], ограниченной доступностью юридической помощи[33] и распространённостью формального отношения к исполнению закона[34].

Важным примером законодательных изменений стал Закон от 15 февраля 2024 года, регулирующий рекламу игристых вин иностранного производства, вопросы конфиденциальности данных при регистрации лекарств, а также вводящий механизм принудительного лицензирования объектов промышленной собственности[35]. Цель принудительного лицензирования — устранение ситуации «патентного простоя», препятствующей внедрению технологий[36].

Автор выделяет возможные угрозы для Узбекистана в рамках четырёх ключевых соглашений ВТО — ГАТТ[37], ГАТС[38], ТРИПС[39], ТРИМС[40]:

1. **ГАТТ (ст. 11)** ограничивает право государства запрещать импорт определённых товаров по идеологическим или моральным мотивам без объективных оснований[41].

2. **ТРИМС** ограничивает использование протекционистских мер через инвестиционные механизмы, что может снижать приток инвестиций в регионы[42].

3. **ТРИПС** требует 20-летней охраны лекарственных препаратов, что может снизить доступность дешёвых аналогов для населения[43].

Однако данные ограничения имеют решения: использование механизмов обязательного лицензирования, параллельного импорта, субсидий, налоговых льгот, режимов свободных экономических зон и научных исключений[44].

Пример Узбекистана демонстрирует, что даже при ограниченности ресурсов, авторитарном наследии и централизованной политической системе проведение реформ возможно[45]. Для стран Ближнего Востока вступление в ВТО является прежде всего вопросом политической воли и стратегического выбора, а не только технических действий[46].

Список использованной литературы

- [1] Министерство инвестиций, промышленности и торговли РУз, отчёты о реформах (2020–2024).
- [2] Working Party on the Accession of Uzbekistan to the WTO, Summary Report (2023).
- [3] Korea–Uzbekistan WTO Accession Cooperation Framework, 2017.
- [4] OECD Trade Policy Review: Uzbekistan (2023).
- [5] Таможенный кодекс РУз, ред. 2025 г.
- [6] World Bank Doing Business Reforms: Uzbekistan (2018–2023).
- [7] WTO Agreement Compliance Assessment: Uzbekistan (2022).
- [8] UNCTAD Investment Policy Review: Uzbekistan (2022).
- [9] Presidential Statements on WTO Accession (2017–2024).
- [10] Seoul Business Forum Communiqué, November 2017.
- [11] Joint Roadmap Draft (Uzbekistan–Korea), 2018.
- [12] Ministry of Foreign Affairs of Korea, Report on Cooperation with Uzbekistan (2020).
- [13] WTO Accession Technical Mission Reports (2019–2024).
- [14] Korean Trade Negotiations Support Program for Uzbekistan (2018).
- [15] Korea Development Institute (KDI), Training Program Data (2019–2023).
- [16] Asian Development Bank (ADB) Training Report, Uzbekistan WTO Preparation (2021).
- [17] WTO Secretariat, Accession Progress Overview (2024).
- [18] ПП-4086 от 24.12.2018.
- [19] Министерство юстиции РУз, обзор реформ в сфере законодательства (2019–2023).
- [20] Civil Service Training Programs for WTO Compliance (2020–2024).
- [21] Интервью А. Уринова, 2023.
- [22] World Bank Trade Facilitation Assessment (2023).
- [23] IMF Regional Economic Outlook: Central Asia (2022).
- [24] UNDP Report on Labor Market Risks under WTO Accession (2021).
- [25] EEAS Report: Uzbekistan Country Update (2016).
- [26] EU–Uzbekistan Cooperation Agreement Progress Report (2021).
- [27] EEAS Governance and Transparency Review (2022).

- [28] Juridical Review of Uzbekistan Law-Making Quality (2020).
- [29] Digital Regulation Report: Uzbekistan (2022).
- [30] Ministry of Justice of Uzbekistan: Rule of Law Index (2021).
- [31] Analysis of Legal Education in Uzbekistan (2020).
- [32] Political Systems Transition Study, OSCE (2018).
- [33] UNDP Access to Justice Report (2019).
- [34] Rule of Law Culture Survey (2022).
- [35] ЗакоH PYз от 15.02.2024.
- [36] WIPO Assessment of Patent Use in Uzbekistan (2023).
- [37] GATT 1994, Art. XI.
- [38] GATS 1995.
- [39] TRIPS 1995.
- [40] TRIMS 1995.
- [41] WTO Panel Report on GATT Art. XI Interpretation (2017).
- [42] TRIMS Committee Annual Review (2020).
- [43] WHO–WTO Joint Report on TRIPS and Access to Medicines (2021).
- [44] WTO Flexibilities Toolkit for Developing Countries (2020).
- [45] Comparative Accession Study: Vietnam, Kazakhstan, Uzbekistan (2022).
- [46] Middle East WTO Accession Report, World Bank (2023).

KIBERJINOYATLARGA QARSHI KURASH VA INSON HUQUQLARINI TA'MINLASH MASALALARI

Usmonov Doniyor Maxmudovich

Tashkent International University

Huquqiy fanlar kafedrasida dotsenti,

yu.f.b.f.d. (PhD), dotsent

doniyoru094@gmail.com

Ergashev Diyorbek Abdunazar o'g'li

Tashkent International University

Yurisprudensiya yo'nalishi, 2-bosqich talabasi

ergashevdiyorbek727@gmail.com

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishi natijasida jamiyat hayotining deyarli barcha sohalari internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uzviy bog'lanib bormoqda. Ta'lim, tibbiyot, savdo, davlat boshqaruvi va shaxsiy muloqot jarayonlarining raqamlashuvi inson hayotini yengillashtirish bilan birga yangi turdagi huquqbuzarliklar – kiberjinoyatlarning keng tarqalishiga ham sabab bo'lmoqda.

Kiberjinoyatlar nafaqat iqtisodiy munosabatlarga, balki insonning asosiy huquq va erkinliklariga, xususan shaxsiy hayot daxlsizligi, axborot xavfsizligi, mulk huquqi hamda sha'n va qadr-qimmatini himoya qilishga jiddiy tahdid soladi. Shu bois kiberjinoyatlarga qarshi kurashish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Biroq mazkur jarayonda inson huquq va erkinliklarini cheklab qo'yimaslik masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Kiberjinoyat – axborot texnologiyalari, kompyuter tizimlari yoki internet tarmoqlaridan foydalangan holda sodir etiladigan ijtimoiy xavfli qilmishdir.

Kiberjinoyatlarni quyidagi asosiy turlarga ajratish mumkin:

- kompyuter axborotiga noqonuniy kirish;
- ma'lumotlarni o'zgartirish yoki yo'q qilish;
- onlayn firibgarlik;
- shaxsiy ma'lumotlarni noqonuniy tarqatish;
- zararli dasturlar tarqatish;

– kiberterrorizm.

Ayniqsa, bank kartalari orqali o'g'irlik, fishing hujumlari va zararli dasturiy ta'minot orqali amalga oshiriladigan jinoyatlar so'nggi yillarda keng tarqalmoqda. Fishing hujumlarida jinoyatchilar o'zini ishonchli tashkilot sifatida ko'rsatib, foydalanuvchidan maxfiy ma'lumotlarni qo'lga kiritishga harakat qiladi. Zararli dasturlar esa tizimlarga noqonuniy kirish, ma'lumotlarni o'g'irlash yoki yo'q qilish maqsadida yaratiladi.

Kiberjinoyatlar insonning quyidagi fundamental huquqlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi:

- shaxsiy hayot daxlsizligi huquqi;
- axborot olish va tarqatish erkinligi;
- mulk huquqi;
- xavfsizlik huquqi;
- sha'n va qadr-qimmatni himoya qilish huquqi.

Shu bilan birga, kiberjinoyatlarga qarshi kurash jarayonining o'zi ham inson huquqlariga ta'sir qilishi mumkin. Davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan monitoring, tezkor-qidiruv tadbirlari va ma'lumotlarni yig'ish jarayonlari qonuniylik hamda mutanosiblik prinsiplariga asoslanishi lozim.

Kiberxavfsizlikni ta'minlash bahonasida internetda fikr bildirish erkinligini cheklash, tanqidiy qarashlarni bloklash yoki ortiqcha nazorat o'rnatish demokratik tamoyillarga zid hisoblanadi.

Shu sababli kiberjinoyatlarga qarshi siyosat inson huquqlarini ta'minlash bilan muvozanatda olib borilishi zarur.

Kiberjinoyatlarga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Bu borada Yevropa Kengashi tomonidan qabul qilingan Budapesht konvensiyasi davlatlar o'rtasida yagona huquqiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur hujjat:

- kiberjinoyatlarni jinoyat deb e'tirof etish standartlarini belgilaydi;
- davlatlar o'rtasida tezkor huquqiy yordam mexanizmlarini yaratadi;
- transmilliy jinoyatlarga qarshi hamkorlikni kuchaytiradi [5].

Zamonaviy kiberjinoyatlar davlat chegaralarini tan olmagan sababli xalqaro tashkilotlar, jumladan INTERPOL va BMT doirasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida kiberjinoyatlarga qarshi kurash quyidagi normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi:

- O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi;
- O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrda "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni [2];
- O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 11 dekabrda "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni [3];
- O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 iyulda "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni [4].

Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 iyulda "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni fuqarolarning roziligisiz ularning ma'lumotlarini yig'ish va qayta ishlashni cheklaydi hamda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish mexanizmlarini belgilaydi [4].

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan [1].

Kiberjinoyatlarning oldini olishda faqat huquqiy choralar yetarli emas. Quyidagi profilaktik mexanizmlar muhim hisoblanadi:

1. Raqamli savodxonlikni oshirish.

Aholini onlayn tahdidlar, firibgarlik usullari va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha o'qitish kiberjinoatlarni kamaytirishda samarali vositadir. Ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligi fanlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

2. Киберхавфсизлик соҳасида кадрлар тайёрлаш ва махсус бўлинмаларни ривожлантириш.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda kiberjinoatlar bilan shug'ullanuvchi maxsus bo'linmalarni rivojlantirish, tergovchilarni zamonaviy texnologiyalar bo'yicha tayyorlash talab etiladi.

3. Texnik himoya vositalaridan foydalanish.

Foydalanuvchilar:

- kuchli parollar;
- ikki bosqichli autentifikatsiya,
- shifrlash texnologiyalaridan foydalanishi zarur.

Bu choralar shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. Kiberjinoatlarga qarshi kurashda asosiy tamoyil – xavfsizlik va erkinlik o'rtasidagi muvozanatni saqlashdir. Jumladan:

- gumon qilinuvchi shaxs aybsizlik prezumpsiyasi huquqiga ega;
- dalillar faqat qonuniy usulda to'planishi shart;
- davlat nazorati mutanosib va asoslangan bo'lishi lozim.

Jabrlanuvchilarga huquqiy, psixologik va texnik yordam ko'rsatish ham inson huquqlarini ta'minlashning muhim qismi hisoblanadi.

Xulosa qilib, kiberjinoatlar zamonaviy jamiyat uchun jiddiy global tahdid hisoblanadi. Ularga qarshi samarali kurashish davlatning ustuvor vazifalaridan biri bo'lsa-da, mazkur jarayonda inson huquqlari ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi shart.

Shaxsiy hayot daxlsizligi, so'z erkinligi va adolatli sudlov huquqi har qanday sharoitda ta'minlanishi lozim. Kiberxavfsizlik va inson huquqlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash huquqiy demokratik davlat qurishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // URL: <http://www.lex.uz>.
2. O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrda "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi 439-II-son Qonuni // <https://lex.uz/docs/52268>.
3. O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 11 dekabrda "Axborotlashtirish to'g'risida"gi 560-II-son Qonuni // <https://lex.uz/docs/83472>.
4. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 iyuldagi "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi O'RQ-547-son Qonuni // <https://lex.uz/docs/4396419>.
5. Budapest Convention on Cybercrime (Convention on Cybercrime, ETS No.185) // <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>.

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВОСИТАСИДА МУРОЖААТ ҚИЛИШ ХУҚУҚИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Юлдашов Содиқ Оқбаевич

“Tashkent International University” профессори,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

Бугунги кунда глобал рақамлаштириш масаласи ижтимоий ҳаётнинг барча жиҳатларини қамраб олмоқда. Рақамли иқтисодиёт, рақамли бошқарув, рақамли таълим, ижтимоий тармоқлар ва шу каби соҳалар кундалик турмушда одатий ҳолга айланиб бормоқда.

Ўзбекистон мустақиллигининг илк даврлариданоқ Ўзбекистонда давлат бошқарувининг барча соҳаларида рақамли технологияларни жорий этиш ва истиқболда тўлиқ қамраб олишга муҳим қадамлар қўйилган.

Буни, Ўзбекистон Республикасининг «Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида» (1994), «Телекоммуникациялар тўғрисида» (1999), «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида» (2002), «Ахборотлаштириш тўғрисида» (2003), «Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида» (2004), «Электрон тижорат тўғрисида» (2004), «Электрон тўловлар тўғрисида» (2005), «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида» (2014), «Электрон ҳукумат тўғрисида»ги (2015) қонунлари ва бошқа бир қанча қонунчилик ҳужжатларида кўришимиз мумкин.

Дарҳақиқат, рақамли технологияларни мурожаатлар институти соҳасида қўлланилиши том маънода, аҳоли билан барча даражадаги давлат амалдорлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни янада яқинлаштириш ва мустақамланишига, фуқароларни жамият ва давлат бошқарувида фаол иштирок этишига, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини амалда рўёбга чиқишига хизмат қилмоқда.

Таъкидлаш ўринлики, рақамли технологияларнинг таркибий қисмини ташкил этган электрон мурожаат жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини электрон шакли сифатида илк бор Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 3 декабрдаги «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги Қонунининг 4-моддасида белгилаб қўйилгани ҳолда ўша даврдан бошлаб амалиётга қўлланила бошланди[1;4].

Дунёда содир бўлаётган глобаллашув жараёни, айниқса, ахборот-коммуникация технологияларининг кескин тарзда ривожланиши «электрон мурожаат» тушунчаси мазмунини янада кенгайтди. Шундан келиб чиқиб, янги тахрирдаги Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 11 сентябрдаги «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги Қонунининг 3-моддасида унга «электрон мурожаат – белгиланган тартибда ахборот-коммуникация технологиялари воситасида берилган, шу жумладан давлат органининг, ташкилотнинг расмий веб-сайтига жойлаштирилган мурожаат, реал вақт режимида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда берилган оғзаки мурожаатлар бундан мустасно»[1;6], деган асосий тушунча берилган.

Рақамли технологияларни амалда қўлланилиши мурожаатлар институти доирасини янада такомиллаштиришга шарт-шароит яратди. Эндиликда, мазкур воситалар ёрдамида халқимиз мамлакатда амалга оширилаётган ислохотлар, улар натижаларидан ўз вақтида хабардор бўлишмоқда, ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ англаб, уни талаб қилиш ва ўзини қийнаб келаётган муаммоларини ҳал этишда фойдаланмоқда, жамият ва давлат ишларини бошқаришда фаоллашмоқда.

Бугунги кунда интернет жаҳон ахборот тармоғи, Президент Виртуал қабулхонаси, «Электрон мурожаат», «Электрон парламент», «Рақамли ҳукумат» («Электрон ҳукумат»), давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг расмий электрон сайтлари, видеоконференцалоқа, Ягона интерактив давлат хизматлари портали, «ишонч телефонлар»,

«Open Budget» (ташаббусли бюджет), тезкор алоқа телефонлари каби рақамлаштириш технологияларининг амалиётга кенг жорий этилаётганлиги, бу борада амалга оширилган ишларнинг самарали натижасидир.

Айнан, 2016 йил 25 сентябрда Ўзбекистон ҳукумати порталида жорий этилган Бош вазирнинг виртуал қабулхонаси кейинги йилларда бу соҳада сезиларли равишда эришилган прогресс силжишларнинг драйвери сифатида хизмат қилади.

Ушбу виртуал қабулхона 2016 йил 23 декабрдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Президентининг виртуал қабулхонасига айлантирилиши, том маънода, рақамли технологияларда жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари институтининг халқаро ҳуқуқда қайд этилмаган мутлақо янги механизмига асос бўлди.

Бу, *бир томондан*, мамлакатимиз сиёсатининг очик, ошкора ва шаффоф эканидан, *иккинчи томондан*, жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари бундан кейин шахсан давлат раҳбари назоратида бўлишидан, *учинчи томондан*, халқимизнинг давлат ҳокимиятига ва қонун устуворлигига бўлган ишончи тобора ошиб бораётганидан, *тўртинчи томондан*, виртуал қабулхонага муурожаат қилиш ўта қулай ва осон, замонавий ҳамда ортикча расмиятчиликлардан ҳоли, *бешинчи томондан*, муурожаатларни кўриб чиқиш муддатлари жуда қисқа, *олтинчи томондан*, муурожаатларда кўтарилган муаммоларни ижобий ҳал этиш кўрсаткичи ниҳоятда юқори, *еттинчи томондан*, жамиятимизда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари самарали татбиқ этилаётгани, халқимизнинг улардан фойдаланиш даражаси юксалиб бораётгани, одамлар яратилган имконият ва қулайликлардан ўз кундалик ҳаётида тўғри ва мақсадли фойдалана олаётганидан далолат беради[2].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ – 4947-сон Фармони ва ушбу ҳужжат билан тасдиқланган «2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича **Ҳаракатлар стратегияси**» барча соҳалар қаторида муурожаатлар институти ривожланишининг янги босқичини бошлаб берди.

Хусусан, Ҳаракатлар стратегиясининг **1.2-бандида** «Электрон ҳукумат» тизимини такомиллаштириш, давлат хизматлари кўрсатишнинг самараси, сифатини юксалтириш ва бу хизматдан аҳоли ҳамда тадбиркорлик субъектлари томонидан фойдаланиш имкониятини ошириш, 2 ва 3-бандларида электрон тартибда суд ва ижро ишини юритишнинг замонавий шакл ва усуллари жорий этиш белгиланган[3].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ – 6079-сон Фармони билан тасдиқланган «Рақамли Ўзбекистон – 2030» Стратегиясининг 2.2-бандида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг давлат органлари ва ташкилотларига муурожаатларини кўриб чиқиш ҳолатини онлайн режимида кузатиш самарали тизимларини («трекинг») жорий этиш; давлат органларининг фаолиятига рақамли технологияларни жорий этиш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш тизимини жорий этиш; аҳолининг таклифлари ва мулоҳазаларини, шунингдек, аҳоли фикри асосида амалга оширилаётган лойиҳалар улушини оширишни ҳисобга олган ҳолда қонун ҳужжатлари лойиҳаларини онлайн тарзда муҳокама қилишда фуқаролар ва тадбиркорлар иштирок этиши механизмининг янада такомиллаштириш[4] назарда тутилган.

Кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида «Ҳаракатлар стратегиясидан –Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ – 60-сон Фармонининг 23-бандида Тараққиёт стратегияси ва Давлат дастурининг жойлардаги ижроси натижадорлигини аҳолига етказиш бўйича онлайн портални ишга тушириш, бунда, чоратадбирлар ижроси бўйича аҳолининг фикрлари, таклиф ва эътирозларини қабул қилган ҳолда илгари сурилган ташаббуслар тизимлаштирилиши белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 декабрдаги «Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотлари доирасида Республика ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятини самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 447-сон Қарорининг 9-бандида ҳудудларга хизмат сафарларини қисқартирган ҳолда жойлардаги муаммоларни аниқлаш учун «онлайн қабул», «виртуал ташриф» каби ҳудудлар билан ишлашнинг замонавий технологияларга асосланган масофавий усулларини қўллаш тизими жорий этилиши[5], чин маънода, бу соҳа ҳукуматнинг кундалик вазифасига айланганлигининг ёрқин ифодасидир.

Сўнгги йилларда рақамли технологияларни барча соҳаларга жорий этиш давлатнинг устувор вазифа ва истиқболли режаларидан бирига айланди. Бу технологиядан самарали фойдаланиш инсон ҳуқуқлари сифатида эътироф этилмоқда. Ҳаттоки, бу ҳуқуқ Конституция даражасига кўтарилиб, 2023 йил 30 апрелда қабул қилинган Янги таҳрирдаги Конституциянинг 33-моддасида «Давлат Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланишни таъминлаш учун шарт-шароитлар яратади», деган норма белгилаб қўйилган бўлиб, бу инсон ҳуқуқларини, яъни сўз эркинлиги ва ахборот олиш ҳуқуқини таъминлашга ҳуқуқий замин яратади.

Бу норманинг Конституцимизда мустаҳкамланиши, *биринчидан*, бу борадаги қонунчилигимиз ва амалиётимизни тизимли асосда такомиллаштиришга хизмат қилади, *иккинчидан*, ҳуқуқларимизни онлайн маконда самарали амалга оширишга ҳамда интернетдан фойдаланиш хавфсизлигини кучайтиришга хизмат қилади, *учинчидан*, давлат органлари фаолиятининг янада шаффофлигини ва очиқлигини таъминлайди[6;137].

Давлат томонидан Интернет тармоғининг доимий равишда ривожлантирилиши замонавий дунёда қўйилаётган талаб – инсон ҳуқуқларини нафақат анъанавий шаклда (офлайнда) таъминлаш, балки ушбу ҳуқуқларни виртуал маконда, онлайн шаклда ҳам амалга оширишга имконият яратади. Масалан, электрон давлат хизматларини кўрсатишга, мурожаатларни электрон тарзда тақдим этишга ва бошқа шу каби имкониятларга шарт-шароит яратилмоқда.

Бундай норманинг Конституцияга киритилиши рақамли технологиялар асрида Интернетга оид қонунчиликни такомиллаштиришга, аҳолининг, айниқса, олис ва чекка ҳудудларда яшовчиларнинг ҳам Интернет тармоғига уланишига, пиравордида ҳар бир шахснинг Интернетдан фойдаланиш ҳуқуқини, жамият ва давлатнинг эса очиқлигини таъминлашга хизмат қилади[7; 67-68].

Давлат раҳбарининг 2023 йил 24 майдаги «Рақамли хизматлар қамрови ва сифатини ошириш ҳамда соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ – 162-сон Қарори билан маълумотлар алмашишда қоғоздан воз кечиш ва электрон ҳужжат алмашиш бўйича «Ижро интизоми» идоралараро ягона электрон тизими жорий этилган ҳамда вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг рақамлаштириш бўйича маслаҳатчиси лавозимлари таъсис қилинди[8].

Рақамли технологияларни амалиётга тўла равишда жорий этиш Ўзбекистоннинг узок йиллик Давлат дастурларида ҳам ўз аксини топган. Бинбарин, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон — 2030» стратегиясини 2023 йилда сифатли ва ўз вақтида амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-300-сон қарори билан тасдиқланган амалий тадбирлар режасининг 7-мақсадида: «Электрон ҳукумат» тизимининг янги босқичи — «Рақамли ҳукумат» тизимига ўтилиб, барча ҳужжатлар ва муносабатларнинг рақамли шаклда бўлишини таъминлаш; фуқароларнинг давлат хизматларидан фойдаланиши учун мурожаат қилишида ариза ёзиш, турли шаклларни тўлдириш каби ортиқча формал тартибларни бекор қилиш назарда тутилган.

Фуқароларнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқини янада кенгроқ амалга оширишда «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида»ги Қонунининг ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Ушбу қонун давлат ҳокимияти органлари фаолияти ҳақида жамоатчиликни хабардор қилиб бориш тартибларини аниқ белгилаб бериш, аҳолининг, жамоат бирлашмаларининг давлат ҳокимияти органлари

томонидан қабул қилинаётган қарорлар, шу жумладан, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари билан боғлиқ қарорлар ҳақидаги ахборотлардан кенг хабардор бўлиб бориши ҳамда қарорлар сифатини ошириш борасидаги масъулиятини кўп жиҳатдан кучайтиришга хизмат қилади.

Рақамли технологияларнинг видеоконференцалоқа воситаси орқали мурожаат қилиш усули бугунги кунда қонунни қўллаш амалиётида кенг оммалашган восита сифатида намоён бўлмоқда. Чунки, **видеоконференцалоқа** — узокда жойлашган бир нечта абонентларнинг реал вақт режимида аудио- ва видеоахборот алмашиш имконияти билан ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда интерактив ҳамкорлик қилишини таъминлайди[9].

Шуни таъкидлаш лозимки, рақамли технологиялар, яъни интернет жаҳон ахборот тармоғи, Президент Виртуал қабулхонаси, «Электрон парламент», «Рақамли ҳукумат» («Электрон ҳукумат»), давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг расмий электрон сайтлари, видеоконференцалоқа, «ишонч телефонлар», тезкор алоқа телефонлари каби технологияларнинг қисқа даврдаги фаолияти давомида аҳолининг энг долзарб муаммоларини ҳал этиш имконини берувчи, давлат ҳокимияти ва бошқаруви, хўжалик бошқаруви органлари, барча даражадаги ҳокимиятлар билан фуқаролар ўртасидаги ҳамкорликнинг самарали натижасидир.

Бу, *бир томондан*, халқимизнинг давлат ҳокимиятига ва қонун устуворлигига бўлган ишончи тобора ошиб бораётганидан далолат бўлса, *иккинчи томондан*, жамиятимизда замонавий ахборот—коммуникация технологиялари самарали татбиқ этилаётгани, халқимизнинг улардан фойдаланиш даражаси юксалиб бораётгани, одамлар яратилган имконият ва қулайликлардан ўз кундалик ҳаётида тўғри ва мақсадли фойдалана олаётганини кўрсатмоқда.

Мухтасар айтганда, рақамли технологиялар воситасида мурожаат қилиш ҳуқуқини таъминлашнинг ўзига хос жиҳатлари шундаки, *биринчидан*, уй, ўқиш, иш жойидан ёки хоҳлаган жойдан туриб, мурожаат қилиш ҳуқуқидан фойдаланиш имкониятини беради; *иккинчидан*, мурожаат натижалари тўғрисида қисқа муддатларда жавоб олишни таъминлайди; *учинчидан*, сарсонгарчилик ва беҳудага вақт сарфлашни олдини олади; *тўртинчидан*, моддий жиҳатдан маблағ тежаллади; *бешинчидан*, коррупцияни олдини олади; *олтинчидан*, давлат органлари фаолиятининг очик ва шаффофлигини таъминлайди; *еттинчидан*, мурожаатларни кўриб чикувчи ваколатли органларда қоғозбозликка чек қўяди; *саккизинчидан*, фуқароларда давлатга нисбатан ишончини оширади.

Лўнда қилиб айтганда, рақамли технологияларда мурожаатлар институтининг жорий этилиши Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 43-моддасида назарда тутилган «Давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди»[10], деган ҳуқуқий меъёрни ҳақиқий маънода, рўйбага чиқаётганлигининг тасдиғидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида. –Т.: «Адолат» нашриёти, 2015.
2. Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари —олий қадрият. Акмал Саидов. <https://old.xs.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/8638-inson-u-u-lari-va-erkinliklari-olij-adriyat>
3. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
4. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.10.2020 й., 06/20/6079/1349-сон.
5. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 24.12.2022 й., 07/22/447/1118-сон.
6. Yangi tahrirlagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. O‘quv qo‘llanma. –Т.:«Yuridik adabiyotlar publish» нашриёти, 2024. –Б.137.
7. Янгиланаётган Конституция 100 саволга 100 жавоб. –Т.: «Адолат» нашриёти, 2023. –Б.67-68.

8. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 25.05.2023 й., 07/23/162/0295-сон.
9. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 37-сон, 977-модда.
10. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2018.

YASHASH HUQUQIGA O‘LIM JAZOSINING TA’SIRI

Qo‘z xaydarov Ro‘zinbek Abduqaxor o‘g‘li

Tashkent International University
Yurisprudensiya fakulteteti 2 – bosqich talabasi
rozinbekqozxaydarov@gmail.com

Bugungi globallashtirish davrida inson huquqlarini ta’minlash va himoya qilish xalqaro hamjamiyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, yashash huquqi barcha huquqlarning asosi bo‘lib, uning buzilishi inson qadr-qimmatini va adolat tamoyillariga jiddiy zarar yetkazadi. Shunga qaramay, dunyoning ayrim davlatlarida o‘lim jazosi hanuzgacha qo‘llanilmoqda. Bu holat yashash huquqining universalligi va daxlsizligi masalasida keskin bahs-munozaralarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli o‘lim jazosining yashash huquqiga ta’sirini ilmiy-huquqiy jihatdan o‘rganish va uni zamonaviy inson huquqlari standartlari nuqtai nazaridan baholash mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi. Uning asosiy maqsadi — o‘lim jazosining yashash huquqiga ta’sirini xalqaro va milliy huquq normalari asosida tahlil qilish, uning inson huquqlari tizimidagi o‘rnini aniqlash hamda o‘lim jazosini bekor qilishning huquqiy va ijtimoiy ahamiyatini asoslab berishdan iborat.

BMTning sobiq Bosh kotibi Kofi Annan “Inson huquqlari hammaning va har kimning qadr-qimmatini hamda inson shaxsi huquqlari daxlsizligini tasdiqlaydi. Inson huquqlari har bir kishiga, har bir shaxsga xos bo‘lib, davlat hokimiyatining biron bir organi tomonidan in’om etilmaydi va bunday organlarga bog‘liq bo‘lmaydi ham” deb ta’kidlagan.¹⁷⁰

Inson huquqlarini shakllanish tarixini kuzatadigan bo‘lsak, Odamlar birinchi oila bo‘lib yashaganliklar bois o‘z huquqlariga ega edi. Millodan avvalgi 539 yilda Buyuk Kir Bobil shahrini egalab bir ish qilgan yani bor qullarni ozod qilib ularga o‘z diniga ega bo‘lish haqida takidlagan bu bayonotni o‘z ichiga olgan Cyurs Cyulinder – bu tarixdagi birinchi deklaratsiya tuzilgan bo‘lib u tezlik bilan Hindiston va Gretsiya va so‘ngida Rim hududlariga tarqalgan hisoblanadi¹⁷¹.

Shaxsning yashash huquqi – Insoning tug‘ilishi bilan vujudga keluvchi, uning biologik mavjudligini ta’minlovchi hamda davlat tomonidan albatta muhofaza etiluvchi huquq. Yashash huquqi eng asosiy huquq hisoblanib, hattoki urush yoki favqulodda holat e’lon qilingan taqdirida ham hech qanday tarzda cheklanishi mumkin emas¹⁷². Yashash huquqi quyidagi normalar orqali ta’minlanadi: Inson Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to‘g‘risidagi konvensiyaning 3 – moddasida, 1999-yil 39-sonli Inson huquqlari to‘g‘risidagi qonunda shuningdek, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro Paktda Yevropa Ittifoqining Asosiy huquqlar xartiyasi, Amerika konvensiyasi va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 25 moddasida alohida e’tiborga olingan. Shaxsning yashash huquqi tug‘ilgan paytdan boshlab yuzaga keladigan tabiiy va daxlsiz huquq sifatida tan olinadi va u hukumat va qonunlar mavjudligidan qat’i nazar, shaxsga tegishli¹⁷³.

Platon, o‘z navbatida, o‘lim jazosini poklanish vositasi sifatida ko‘rdi, chunki jinoyatlar „ifloslanish“dir. Shunday qilib, qonunlarda u tasodifan odamning o‘limiga sabab bo‘lgan hayvonni yoki obyektini yo‘q qilishni zarur deb hisoblaydi. Shunday qilib, qotillik ruhning kasalligi

---

¹⁷⁰../282-286.pdf

¹⁷¹ <https://cyberleninka.ru/article/n/inson-huquqlari-tushunchasi-va-uning-amaliyotda-qo'llanilayotgan-tamoyillari/viewer>

¹⁷²Konstitutsiyaviy huquq [Matn]: darslik / Mualliflar jamoasi. – T.: TDYU nashriyoti, 2024. – 800 b.

¹⁷³<https://yuz.uz/news/yashash--insonning-tabiiy-huquqi>

bo'lib, uni iloji boricha qayta tarbiyalash kerak va agar rehabilitatsiya imkoni bo'lmasa, oxirgi chora sifatida o'limga hukm qilish kerak.¹⁷⁴

Huquqshunos Farhod Primovning ta'kidlashicha, o'lim jazosini qo'llash jinoyatchilikka qarshi kurashishda malakali yoki samarali yechim hisoblanmaydi. "O'lim jazosi bekor qilinganidan keyin jinoyatchilik soni ko'payganmi, degan masalani tahlil qilib ko'rdik. Bilamizki, 2008-yilgacha qasddan odam o'ldirgan shaxs uchun o'lim jazosi belgilangan edi. Hozir qasddan odam o'ldirish holatlari ko'paydimi? 2008—2021-yilgacha qasddan odam o'ldirish va qasddan odam o'ldirishga suiqasd qilish holatlari 2 baravar kamaygan. Ha, jazo bekor qilingandan keyin ham kamayish kuzatilgan. Ya'ni o'lim jazosi oxirgi, malakali yoki samarali yechim hisoblanmaydi. Yana bir jihati, ko'plab davlatlarda o'lim jazosi belgilangan. Ammo jinoyatchilik kamayib qolgani yo'q. Aksincha, ko'paygan holatlar ham bo'ladi. Masalan, ba'zi davlatlarda korrupsiya uchun o'lim jazosi belgilangan. Lekin har yili qanchadan qancha odam mana shu jinoyatni sodir qiladi. Eng muhim masala jazoning qattiqligi emas, jazoning muqarrarligidir", — deya ta'kidlagan huquqshunos.¹⁷⁵

Yashash huquqi xalqaro tashkilotlar tomonidan o'z normalaridan mustahkamlanib qo'ygan bo'lsada ba'zi davlatlar bu normani chetlab o'tmoqda. Buning asosiy sababaridan biri o'lim jazosi bilan jazolanadigan jinoyatlarga odatda qotillik, ommaviy qotillik, zo'rflashning og'irlashtirilgan holatlari (ko'pincha bolalarni o'z ichiga oladi) kabi shaxsga qarshi og'ir jinoyatlar; jinsiy zo'ravonlik, terrorizm, samolyotlarni o'g'irlash, urush jinoyatlari, insoniyatga qarshi jinoyatlar va genotsid, shuningdek, davlat to'ntarishiga urinish, davlatga xiyonat kabi davlatga qarshi jinoyatlar; josuslik, fitna va qarochilik kabilarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ayrim hollarda, giyohvand moddalar savdosi va giyohvand moddalarni saqlashdan tashqari, takroran jinoyat sodir etish, og'irlashtirilgan talonchilik va odam o'g'irlash kabi jinoyatlar ham jiddiy jinoyat hisoblanadi. Jazoning favqulodda turi sifatida faqat alohida og'ir, inson hayotiga qasd qiladigan jinoyatlar uchun belgilanishi mumkin.

O'lim jazosi tarixiga nazar tarixga nazar tashlasak Sho'rolar davrida sud hukmi va ma'muriy tuzilmalarning qarorlari, hatto "oliy rahbariyatning roziligi" bilan aksilinqilobiy faoliyatlari uchun 800 mingga yaqin hur fikrli aybsiz odamlar otib tashlangan edi.

Etimologik nuqtai nazardan, kapital atamasi (lotincha *capitalis* orqali *caput*, „bosh“ so'zidan olingan) boshni tanadan judo qilish yo'li bilan qatl qilishni anglatadi, ammo qatl qilish ko'plab usullar bilan amalga oshiriladi. Jumladan, osib qo'yish, otish, o'limga olib keladigan ineksiya, toshbo'ron qilish, elektr toki urishi va zaharli gazdan foydalanish.

O'lim jazosi hozirda 58 mamlakatda bekor qilingan, 31 davlat qonunida ko'zda tutilgan bo'lsada, keyingi 15 yil davomida ularning aksariyatida hech kim bu jazoga hukm qilinmagan. O'lim jazosi 77 mamlakatda, shu jumladan, Xitoy, Eron, Saudiya Arabistoni, Yaponiya va AQShning 38 shtatida qo'llanmoqda. Pokiston, Kongo, Nigeriya va Yamanda voyaga yetmaganlar ham O'lim jazosiga hukm etilishi mumkin.¹⁷⁶

Xalqaro inson huquqlari tashkiloti hisobotiga ko'ra, 2024 yilda dunyoning 15 mamlakatida kamida 1518 kishi qatl etilgan, bu o'tgan yilga nisbatan 32 foizga ko'p va 2015 yildan beri eng yuqori ko'rsatkich hisoblanadi. Qayd etilgan qatllarning asosiy qismi Eron, Iroq va Saudiya Arabistoniga to'g'ri keladi. Hisobotda Xitoy, Shimoliy Koreya va Vetnamdagi minglab ehtimoliy o'lim hukmlari hisobga olinmagan, ular haqidagi ma'lumotlar maxfiyligicha qolmoqda. Huquq himoyachilarining hisob-kitoblariga ko'ra, Xitoy dunyoda eng ko'p inson qatl qilingan davlat bo'lib qolmoqda. Evropa davlatlari orasida Belarus o'lim jazosini qo'llaydigan yagona davlat hisoblanadi, biroq o'limga hukm qilinganlar soni haqidagi ma'lumotlar oshkor etilmaydi¹⁷⁷

Statistik ma'lumotlar va kriminologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, o'lim jazosi jinoyatchilik darajasini pasaytirishda samarasiz hisoblanadi, chunki u sezilarli darajada

¹⁷⁴C:/Users/LEGION/Downloads/1040-1045.pdf

¹⁷⁵C:/Users/LEGION/Downloads/153-157.pdf

¹⁷⁶https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBlim_jazosini

¹⁷⁷<https://aniq.uz/uz/yangiliklar/dunyoda-ulim-jazosini-ijro-etish-soni-10-yil-ichida-eng-yuqori-darajaga-etdi>

ogohlantiruvchi (deterrent) ta'sir ko'rsatmaydi. Shu bilan birga, o'lim jazosi mavjudligi inson huquqlari tamoyillariga, ayniqsa yashash huquqiga zid deb baholanadi.

Islom huquqi nuqtai nazaridan, o'lim jazosi (qisos) Islomdan avval ham mavjud bo'lgan bo'lib, Islom kelgach, u adolatlilik va jonni muhofaza qilish tamoyillari asosida isloh qilingan¹⁷⁸

Aristotelning fikricha, iroda erkinligi insonga tegishli bo'lsa, fuqaro o'z harakatlari uchun javobgardir. Agar jinoyat sodir etilgan bo'lsa, sudya uning o'rnini qoplash orqali jinoyatni bekor qilishga imkon beradigan jazoni belgilashi kerak.¹⁷⁹

1994-yil O'zbekistonda o'lim jazosi jinoyat kodeksining o'ttiz uchta moddasida nazarda tutilgan edi. Keyinchalik, 1998, 2001 va 2003-yillarda qonundagi bir qator tuzatishlar qabul qilinganidan so'ng, o'lim jazosi nazarda tutilgan moddalar soni ikkita – og'irlashtiruvchi holatlarda qotillik va terrorizm moddalari bilan cheklangan.

2005-yil may oyida Andijondagi tartibsizliklarda ishtirok etganlikda ayblanganlar ustidan sud ishlari boshlanganidan keyin o'lim jazosi va uni bekor qilish muddatlari mamlakat aholisi va tashqi mamlakatlar diqqat markazida bo'lgan. Bu davrda yuzdan ortiq odam og'irlashtiruvchi holatlarda qotillik va terrorizmga ayblanib, o'lim jazosiga hukm qilinishi mumkin edi.

2005-yil 1-avgustda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov "2008-yil 1-yanvardan boshlab O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosi jinoiy jazo turi sifatida bekor qilinib, umrbod ozodlikdan mahrum qilish yoki uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan almashtirilsin" degan farmonni imzolagan. Uch yillik kechikishning sababi o'lim jazosi o'rniga umrbod qamoq jazosiga hukm qilinganlarni joylashtirish uchun yangi qamoqxonalar qurish uchun vaqt zarurati edi. O'zbekistonda so'nggi o'lim jazosini ijro etish amaliyoti 2005-yilda amalga oshirilgan. Shundan so'ng mamlakatda, 2005-yildan 2008-yilda yangi farmon kuchga kirgunga qadar o'lim jazosini jazo chorasini sifatida tayinlashga yashirin moratoriy amal qilganligini ko'rsatishi mumkin.

2022-yil iyun oyida Prezident Shavkat Mirziyoyev o'lim jazosini taqiqlashni mamlakat Konstitutsiyasiga ham kiritishni taklif qilgan. 2023-yildagi tuzatish yangi Konstitutsiya orqali mustahkamlandi. O'lim jazosining bekor qilinishi ortidan uning o'rniga, asosiy eng og'ir jazo turi sifatida tanlangan umrbod ozodlikdan mahrum etish jazosiga tayinlangan insonlar 2018—2023-yillarda 11 nafarni tashkil etgan.¹⁸⁰

Bugungi kunga qadar jinoyat qonunini takomillashtirish sohasida amalga oshirilgan islohotlarni shartli ravishda besh bosqichga bo'lish mumkin: Ikkinchi bosqichi 2001–2008-yillar – mazkur davrda jinoyat qonunchiligini liberallashtirishning huquqiy asoslari rivojlantirildi va jinoiy jazo tizimi liberallashtirildi, u o'z ichiga 2001-yil 29-avgustdagi O'zbekiston Respublikasining "Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqida"gi Qonunining qabul qilinishi va mamlakatimizda o'lim jazosini bekor qilishgacha bo'lgan davrni o'z ichiga qamrab oldi; Uchinchi bosqichi 2008–2015-yillar bo'lib, ushbu davrda jinoyat qonunchiligi yanada liberallashtirildi, ya'ni mamlakatimizda o'lim jazosi bekor qilindi va ayrim qilmishlar Jinoyat kodeksiga kriminalizatsiya qilindi.¹⁸¹

Statistik ma'lumotlarga ko'ra 2024-yilda ma'lum o'lim jazosini ijro etgan mamlakatlar – xalqaro hukumat tashkilotlari ma'lumotlariga ko'ra:

- Amerika Davlatlari Tashkiloti (Organization of American States): 34 davlatdan faqat 1 tasi ijro o'tkazgan – AQSh.
- Yevropa Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti (Organization for Security and Co-operation in Europe): 57 davlatdan faqat 1 tasi ijro o'tkazgan – AQSh.
- Afrika Ittifoqi (African Union): 55 davlatdan 2 tasi ijro o'tkazgan – Misr va Somaliya.

¹⁷⁸https://journal.uin-alaiddin.ac.id/index.php/shautuna/article/view/51942?utm_source=chatgpt.com

¹⁷⁹C:\Users\LEGION\Downloads\1040-1045.pdf

¹⁸⁰https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbekistonda_o%CA%BBlim_jazosi

¹⁸¹Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Yuridik texnikum o'quvchilari uchun darslik. Mas'ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X.Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. 264 b.

- Arab Davlatlari Ligasi (League of Arab States): 22 davlatdan 8 tasi ijro o‘tkazgan – Misr, Iroq, Kuvayt, Ummon, Saudiya Arabistoni, Somaliya, Suriya va Yamen.
- Jan-sharqiy Osiyo Millatlari Assotsiatsiyasi (ASEAN): 10 davlatdan 2 tasi ijro o‘tkazgan – Singapur va Vetnam.
- Birlashgan Qirollik Hamdo‘stligi (Commonwealth): 56 davlatdan faqat 1 tasi ijro o‘tkazgan – Singapur.
- Xalqaro Fransuz Tilidagi Tashkilot (Organisation Internationale de la Francophonie): 56 davlatdan 2 tasi ijro o‘tkazgan – Misr va Vetnam.
- Birlashgan Millatlar Tashkiloti (United Nations): 193 a’zo davlatning 15 tasi (BMT a’zolarining 8%) o‘lim jazosi ijro etgani ma’lum – Afg‘oniston, Xitoy, Misr, Eron, Iroq, Kuvayt, Shimoliy Koreya, Ummon, Saudiya Arabistoni, Singapur, Somaliya, Suriya, AQSh, Vetnam, Yamen.¹⁸²

Amerikalik siyosatshunos va inson huquqlari bo‘yicha yetakchi olim “yashash huquqi universal va ajralmas huquq bo‘lib, o‘lim jazosi bu huquqni bevosita buzadi” deb takidlaydi. Chunki u o‘lim jazosini zamonaviy inson huquqlari tizimiga mos kelmaydigan jazo deb baholaydi.

Tadqiqot davomida asosiy muammo sifatida shuni qayd etish mumkinki, o‘lim jazosi davlat tomonidan inson hayotidan mahrum etish shakli bo‘lib, u yashash huquqining mutlaq va ajralmas tabiatiga zid keladi. Bundan tashqari, sud xatolari ehtimoli, jazoning qaytarib bo‘lmasligi, jinoyatchilikni kamaytirishda yetarli darajada samarali emasligi hamda inson qadr-qimmatining poymol etilishi o‘lim jazosi bilan bog‘liq asosiy muammolar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur muammolarni hal etish uchun o‘lim jazosini jinoiy jazo turi sifatida to‘liq bekor qilish va uning o‘rniga umrbod yoki uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilish kabi insonparvar jazo choralari qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, jinoyatchilikka qarshi kurashda jazoning shafqatsizligini emas, balki uning muqarrarligi, adolatligi va profilaktik choralarni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv yashash huquqini ta’minlash bilan birga, jamiyatda adolat va insonparvarlik tamoyillarining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda Yashash huquqi inson huquqlarining eng oliy va ajralmas huquqi bo‘lib, o‘lim jazosi ushbu huquqni qaytarib bo‘lmas tarzda cheklaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki: O‘lim jazosi jinoyatchilikni kamaytirishda samarali vosita emas; Sud xatolari ehtimoli tufayli adolat tiklanishi mumkin emas; O‘lim jazosi inson qadr-qimmatiga zid bo‘lib, xalqaro standartlarga mos kelmaydi. Shu sababli, o‘lim jazosi bekor qilinib, uning o‘rniga umrbod yoki uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilish jazo choralari qo‘llash, insonparvar va huquqiy davlat qurish yo‘lida muhim qadam hisoblanadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati:

1. Konstitutsiyaviy huquq [Matn]: darslik / Mualliflar jamoasi. – T.: TDYU nashriyoti, 2024. – 800 b.
2. Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Yuridik texnikum o‘quvchilari uchun darslik. Mas’ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X.Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. 264 b.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/inson-huquqlari-tushunchasi-va-uning-amaliyotda-qo-llanilayotgan-tamoyillari/viewer>
4. <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>.
5. <https://yuz.uz/news/yashash--insonning-tabiiy-huquqi..1040-1045.pdf>
6. https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBlim_jazosi
7. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/dunyoda-ulim-jazosini-ijro-etish-soni-10-yil-ichida-eng-yuqori-darajaga-etdi>
8. https://journal.uin-alauddin.ac.id/index.php/shautuna/article/view/51942?utm_source=chatgpt.com
9. https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbekistonda_o%CA%BBlim_jazosi

¹⁸²https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2025/05/ACT5089762025ENGLISH.pdf?utm_source=chatgpt.com

GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH: O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI TRANSFORMATSIYASI

Kurbanaliyev Sardor Alidjanovich

Tashkent International University
Yurisprudensiya yo‘nalishi, 2-bosqich talabasi
sardorkurbon@gmail.com

XXI asrning uchinchi o‘n yilligida "To‘rtinchi sanoat inqilobi" (Industry 4.0) insoniyat taraqqiyotining yangi paradigmasini belgilab bermoqda. O‘zbekiston Respublikasi uchun raqamli transformatsiya nafaqat texnologik yangilanish, balki milliy barqarorlik va global raqobatbardoshlikni ta‘minlashning strategik omilidir [1]. Bugungi kunda mamlakatda raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulot (YaIM)dagi ulushini sezilarli darajada oshirish va davlat boshqaruvini to‘liq raqamlashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Jahon Banki ma‘lumotlariga ko‘ra, raqamli infratuzilmaga kiritilgan 10% sarmoya YaIMning 1.2% ga o‘shishiga olib keladi [2]. Ushbu jarayonlarning markazida esa O‘zbekiston aholisining 60 foizdan ortig‘ini tashkil etuvchi yoshlar va ularning raqamli makondagi huquqlari masalasi turibdi. 2050-yilga borib mehnatga layoqatli aholi sonining 33 milliondan oshishi kutilayotgan "demografik dividend" davrida [3], yoshlar kapitalini raqamli aktivga aylantirish davlat siyosatining o‘zagini tashkil etadi.

Raqamli transformatsiya va Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG-2030)

O‘zbekiston Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) indeksida sezilarli o‘shishga erishib, 166 davlat orasida 62-o‘rinni egalladi [4]. Raqamlashtirish ayniqsa BRMning 9-maqsadi (Sanoat, innovatsiya va infratuzilma) va 16-maqsadi (Tinchlik, adolat va samarali institutlar)ga erishishda katalizator vazifasini o‘tamoqda.

"Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida quyidagi fundamental o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda:

- **Infratuzilma:** 2024-yil holatiga ko‘ra, optik tolali aloqa liniyalari uzunligi 250 ming km.ga yetkazildi, internet foydalanuvchilari soni 31 milliondan oshdi [5].
- **Elektron hukumat:** Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (my.gov.uz) orqali ko‘rsatiladigan xizmatlar soni 600 dan oshdi, bu esa byurokreatiyani qisqartirish va korrupsiyaviy omillarni bartaraf etishga xizmat qilmoqda (BRM 16.5) [6].
- **Inklyuzivlik:** BMTning UNSDCF 2026–2030 dasturi doirasida raqamli texnologiyalar chekka hududlardagi ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni masofaviy ta‘lim va teletibbiyot bilan qamrab olishga yo‘naltirilgan [7].

Yoshlar siyosati: Raqamli tadbirkorlik va innovatsion ekotizim

O‘zbekistonda yoshlar siyosati paternalistik yondashuvdan **"imkoniyatlar yaratish" (empowerment)** modeliga o‘tmoqda. O‘zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida"gi Qonunida yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish davlatning asosiy vazifasi ekanligi belgilangan [8].

Raqamli iqtisodiyotda yoshlar ishtirokini kengaytirish bo‘yicha quyidagi mexanizmlar ishlamoqda:

1. **IT Park Ekotizimi:** IT Park rezidentlari bo‘lgan kompaniyalar soni 1800 dan oshib, ular tomonidan eksport qilingan xizmatlar hajmi 2023-yilda 344 mln dollarni tashkil etdi. Ushbu kompaniyalarda ishlovchilarning 85 foizi yoshlardir [9].
2. **Ta‘lim platformalari:** "One Million UzCoders" loyihasi doirasida 2.5 milliondan ortiq yoshlar dasturlash asoslarini o‘rgandi. Bu yoshlarning global mehnat bozorida (freelance) raqobatbardoshligini oshirmoqda.

3. **Startaplar:** 2030-yilga qadar startaplar ekotizimini rivojlantirish orqali "unicorn" (kapitalizatsiyasi 1 mlrd dollardan oshgan) kompaniyalarni chiqarish maqsad qilingan [10].

Inson huquqlari va shaxsga doir ma'lumotlar himoyasi (Data Privacy)

Raqamli makonda inson huquqlari, xususan, **shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligi (privacy)** fundamental huquq hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriridagi 31-moddasida har kimning shaxsiy hayot daxlsizligi, shaxsga doir ma'lumotlarning himoya qilinishi huquqiga ega ekanligi qat'iy belgilab qo'yildi [11].

Shunga qaramay, amaliyotda muammolar saqlanib qolmoqda. IIV Kiberxavfsizlik markazi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda kiberjinoyatlar soni keskin oshib, 58,8 mingtani tashkil etgan [12].

Qiyosiy-huquqiy tahlil: Milliy qonunchilik va GDPR

Yevropa Ittifoqining Ma'lumotlarni himoya qilish umumiy reglamenti (GDPR) bilan O'zbekistonning "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-547) [13] o'rtasidagi tafovutlar:

Huquqiy institut	O'zbekiston (O'RQ-547)	Yevropa Ittifoqi (GDPR)
"Unutilish huquqi"	To'g'ridan-to'g'ri norma mavjud emas	17-moddada aniq belgilangan (Right to be Erasure)
Data Breach (sizib chiqish)	Xabar berish muddati aniq emas	72 soat ichida regulyatorga xabar berish shart
Jarimalar	BHM baravarida (ma'muriy/jinoiy)	Global aylanmaning 4%igacha (o'ta yuqori)
DPO (Data Protection Officer)	Tavsiyaviy xarakterda	Ma'lum toifadagi tashkilotlar uchun majburiy

Milliy qonunchilikka transchegaraviy ma'lumotlar almashinuvi va biometrik ma'lumotlar himoyasi bo'yicha qat'iyroq normalarni kiritish zarurati mavjud [14].

Sun'iy intellekt (AI) va Big Data: Etik va huquqiy chaqiriqlar

O'zbekiston Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-sonli qarori bilan tasdiqlangan "**Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi**" sohadagi huquqiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan [15].

UNESCOning "Sun'iy intellekt etikasi bo'yicha tavsiyalari"ga (2021) [16] hamohang ravishda, O'zbekiston strategiyasi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Algoritmik adolat: SI tizimlari irqiy, jinsiy yoki hududiy kamsitishlarga yo'l qo'ymasligi shart.

Inson nazorati (Human-in-the-loop): Yuridik oqibatlariga olib keluvchi (masalan, kredit ajratish yoki ishga qabul qilish) qarorlar to'liq avtomatlashtirilmaligi lozim.

Tushuntirish huquqi (Explainability): Foydalanuvchi SI nima sababdan ma'lum bir qarorga kelganini bilish huquqiga ega bo'lishi kerak.

Hozirda sog'liqni saqlash sohasida (Digital Health) SI yordamida pnevmoniya va onkologik kasalliklarni erta aniqlash loyihalari sinovdan o'tkazilmoqda, bu esa insonning yashash huquqini ta'minlashga xizmat qiladi [17].

Raqamli madaniyat va kiber-gigiyena

Globalashuv sharoitida "axborot suvereniteti" va milliy kontent masalasi dolzarbdir. Yoshlar o'rtasida "clip thinking" (bo'laklab fikrlash) va dezinformatsiyaga (fake news) ishonuvchanlikning ortishi raqamli savodxonlikni (Media Literacy) oshirishni talab etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining axborot sohasidagi xavfsizlikni ta'minlashga oid farmonlari [18] yoshlarda media-immunitetni shakllantirishga qaratilgan.

O'zbekistonda raqamlashtirish jarayoni inson huquqlarini cheklash emas, balki kengaytirish vositasi sifatida xizmat qilishi lozim. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, quyidagilar taklif etiladi:

1. **Qonunchilikni unifikatsiya qilish:** "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi qonunni xalqaro standartlarga (GDPR, Strasburg konvensiyasi 108+) to'liq moslashtirish, xususan, "unutilish huquqi"ni joriy etish.

2. **Raqamli Ombudsman instituti:** Raqamli makonda inson huquqlari buzilishi holatlarini ko'rib chiquvchi maxsus vakolatli organ yoki Oliy Majlis inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) huzurida ixtisoslashgan sektor tashkil etish.

3. **SI Etik Kodeksi:** Milliy SI etik kodeksini ishlab chiqish va davlat xizmatlarida qo'llaniladigan algoritmlarni majburiy auditdan o'tkazish tizimini yaratish.

4. **Kiber-sug'urta:** Kiberhujumlar oqibatida fuqarolarga yetkazilgan moddiy zararni qoplashning sug'urta mexanizmlarini joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y., 06/20/6079/1349-son).

2. World Bank. (2016). *World Development Report 2016: Digital Dividends*. Washington, DC: World Bank.

3. United Nations Population Fund (UNFPA). (2023). *Demographic situation in Uzbekistan: Analysis and Projections*. Tashkent.

4. Sustainable Development Report 2024. *The SDG Index and Dashboards*. Bertelsmann Stiftung and SDSN.

5. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi hisoboti. (2024). *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish holati to'g'risida*. Toshkent.

6. Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali statistikasi. URL: <https://my.gov.uz/uz/pages/statistics> (Murojaat sanasi: 10.02.2026).

7. United Nations. (2025). *United Nations Sustainable Development Cooperation Framework (UNSDCF) for Uzbekistan 2026-2030*.

8. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'RQ-406-son Qonuni. (2016-yil 14-sentyabr). 5-modda.

9. IT Park Uzbekistan. (2024). *Annual Report: Export & Growth Dynamics*. Tashkent.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. (2023-yil 11-sentyabr).

11. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahriri). (2023). 31-modda. *Toshkent: O'zbekiston*.

12. O'zbekiston Respublikasi IIV Kiberxavfsizlik markazi. (2024). *Kiberjinoyatchilikka qarshi kurash holati bo'yicha tahliliy axborot*.

13. O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi O'RQ-547-son Qonuni. (2019-yil 2-iyul).

14. Juraev, K., & Sobirova, D. (2025). *Comparative Legal Analysis of Personal Data in the Legislation of Uzbekistan and EU (GDPR)*. *Uzbek Journal of Law and Digital Policy*, 4(1), 12-25.

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-358-son qarori. (2024-yil 14-oktabr).

16. UNESCO. (2021). *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris.

17. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. (2024). *Raqamli sog'liqni saqlash tizimini joriy etish bo'yicha hisobot*.

18. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Axborot sohasidagi tahdidlarga qarshi kurashish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari to'plami.

GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI

Qurolboyeva Maftuna Olimjon qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Xalqaro jurnalistika fakultetining 3-bosqich talabasi
E-mail: @maftunaqurolboyeva237@gmail.com

Hozirgi kunda eng muhim masalardan biri bu- yoshlar masalalari va ularning barqaror yechimlaridir. Jumladan barqaror rivojlanish ham eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Barqaror rivojlanish hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirgan holda kelajak avlodlar manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan kompleks yondashuvdir. Global raqamlashuv ushbu konsepsiyasi amalga oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar resurslardan samarali foydalanish, ijtimoiy xizmatlarni optimallashtirish va boshqaruvda shaffoflikni ta'minlash imkonini beradi. Raqamli muhit inson huquqlarini ta'minlash uchun yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda, yangi xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Shaxsiy hayot daxlsizligi, axborot xavfsizligi va so'z erkinligi masalalari raqamli davrda alohida dolzarblik kasb etadi. Shu bilan birga, raqamli tafovut (digital divide) muammosi yoshlar o'rtasida ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. Bu esa davlat siyosatida ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Yoshlar siyosatida raqamli transformatsiyaning ahamiyati

Yoshlar jamiyatning eng faol va innovatsion qatlamidir. Raqamli texnologiyalar yoshlarning ta'lim olishi, bandligi va ijtimoiy faolligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu borada Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan barqaror rivojlanish maqsadlari raqamli innovatsiyalar bilan bevosita uyg'unlashgan holda amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron hukumat, raqamli sog'liqni saqlash va onlayn ta'lim platformalari ijtimoiy tenglikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Masofaviy ta'lim, startup ekotizimlari va raqamli tadbirkorlik yoshlar salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qilmoqda. Shaxsiy hayot daxlsizligi, axborot xavfsizligi va so'z erkinligi masalalari raqamli davrda alohida dolzarblik kasb etadi. Shuningdek, yurtimizda inson huquqlari va uni himoya qilish hozirgi kunda eng muhim bosqichlardan biri bo'lmoqda. Nafaqat yurtimiz taraqqiyotida, balki butunjahonning eng asosiy g'oyalaridan biriga aylanib ulgurdi.

Inson huquqlari deyilganda uning barcha huquqlari tushuniladi, ya'ni so'z erkinligi, shaxsiy qarashlari, millati, kiyinish madaniyati, axborot xavfsizligi kabilar kiradi. Ayni bu masalalar bugungi kun hisobotida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Deyishimiz mumkinki, hozirgi zamon bilan hamnafas bo'layotgan bir vaqtda, raqamlashuv jadal tarzda rivojlandi. Inson shaxsiy ma'lumotlari ham online tarqmoqlar orqali himoya qilinmoqda. Hattoki shaxsni tasdiqlash hujjatlari va hisob karta raqamlari bularning barchasi online tizimga aylanib bormoqda. Ularni himoya qilish esa nihoyatda muhim ekanligi ertangi kunimiz uchun asosiy bosqichlardan biridir. Shu bilan bir qatorda raqamli texnologiyalardan nihoyatda extiyotkorona foydalanish ijtimoiy xizmatlarni optimallashtirish va boshqaruvda shaffoflikni ta'minlash imkonini beradi. Axborot xurujlaridan, kiber jinoyatlardan va hokkerlardan extiyot bo'lishligimiz, raqamli tarmoqlardan foydalanayotganda har biriga maxsus himoya parollarini qo'yishimiz, turli xildagi sayt va tarmoqlarga ulanib qolmasligimiz bizni kelajagimizni asrash demakdir.

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, global raqamlashuv barqaror rivojlanish va inson huquqlarini ta'minlashda samarali vosita bo'lishi uchun insonparvarlik tamoyillariga asoslanishi lozim. Yoshlarni raqamli siyosat markaziga qo'yish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish raqamli jamiyat barqarorligini ta'minlaydi.

Global raqamlashuvning asosiy xususiyati shundaki, u bilim va axborotni eng muhim strategik resursga aylantirdi. Bugungi kunda raqamli platformalar orqali bilim olish, masofadan turib ishlash va ijtimoiy faollikni amalga oshirish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Bu jarayon, ayniqsa, yoshlarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi ishtirokini faollashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, global raqamlashuv barqaror rivojlanishga erishishning muhim vositasi hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yordamida resurslardan oqilona foydalanish, boshqaruv jarayonlarida shaffoflikni ta'minlash hamda korrupsiya xavfini kamaytirish mumkin. Elektron hukumat tizimlari davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, global raqamlashuv yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Raqamli tengsizlik, axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarning daxlsizligi va kiberjinoyatchilik kabi masalalar zamonaviy jamiyat oldidagi dolzarb vazifalardandir. Bu holat raqamli siyosatni inson huquqlari va adolat tamoyillari asosida olib borishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, global raqamlashuv zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ajralmas va muhim omiliga aylangan bo'lib, u barqaror rivojlanish, yoshlar siyosati hamda inson huquqlarini ta'minlash jarayonlariga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatmoqda. XXI asr texnologiyalar asri sifatida insoniyat taraqqiyotida tub burilish davrini boshlab berdi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida jamiyat hayotining barcha sohalarida — ta'lim, iqtisodiyot, ijtimoiy munosabatlar, davlat boshqaruvi va huquqiy tizimlarda sifat jihatidan yangi bosqichga o'tish kuzatilmoqda.

Yoshlar siyosati nuqtayi nazaridan qaralganda, global raqamlashuv yoshlarning bilim olishi, kasbiy rivojlanishi va ijtimoiy faolligini oshirishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli texnologiyalar yoshlarning innovatsion fikrlashini rivojlantirib, ularni zamonaviy mehnat bozoriga moslashishiga yordam bermoqda. Shu bilan birga, yoshlar orasida raqamli savodxonlikni oshirish, ularni axborot xavfsizligi va mas'uliyatli raqamli madaniyatga yo'naltirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. <https://cyberleninka.ru>
2. <https://www.undp.org>
3. <https://zenodo.org>
4. <https://innoist.uz>
5. <https://phoenixpublication.net>
6. <https://inlibrary.uz>
7. <https://econferenceseries.com>

INSON HUQUQLARI, SHAXSIY MA'LUMOTLAR HIMOYASI VA

INKLYUZIYA: HUQUQIY VA IJTIMOIIY TAHLIL

Samandarova Intizor Ikrom qizi

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari universiteti

Ingliz tili 3-fakulteti talabasi

samandarovaintizor386@gmail.com

XXI asrda inson huquqlari masalasi nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotning ham asosiy ko'rsatkichiga aylandi. Xalqaro miqyosda insonning sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida e'tirof etilib, bu tamoyil 1948-yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" da mustahkamlab qo'yilgan. Mazkur hujjat barcha insonlar erkin va teng huquqli bo'lib tug'ilishi g'oyasini ilgari suradi.

Raqamlashtirish jarayonlari jadallashgan bugungi kunda inson huquqlarining yangi yo'nalishi - shaxsiy ma'lumotlar himoyasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, inklyuziya tamoyili jamiyatda ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlashning muhim omiliga aylanmoqda. Inson huquqlari — bu har bir shaxsga tug'ilganidan boshlab tegishli bo'lgan, ajralmas va daxlsiz huquq va erkinliklardir. Ular fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni o'z ichiga oladi. Milliy qonunchilikda ham inson huquqlari ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Huquqiy davlat konsepsiyasiga ko'ra, davlat organlari faoliyati inson manfaatlariga

xizmat qilishi lozim. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida katta hajmdagi ma'lumotlar yig'ilmoqda va qayta ishlanmoqda. Shaxsiy ma'lumotlar — bu shaxsni aniqlash imkonini beruvchi axborotdir. Unga ism-sharif, yashash manzili, telefon raqami, biometrik va moliyaviy ma'lumotlar kiradi. Raqamli ma'lumotlar katta rol o'ynaydigan bugungi dunyoda shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Har kuni tarmoqda ko'plab operatsiyalar amalga oshiriladi, fuqarolar o'zlariga doir ma'lumotlarni tarmoqqa kiritishga biror kishi o'z ma'lumotlarining ma'lum bir to'plamiga kirish huquqini beradi va odamlarning aksariyati Internet xatti-harakati xavfsizligining asosiy qoidalari haqida to'liq tasavvurga ega emas. Shu sababli, davlat shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha mas'uliyatni aynan shu ma'lumotlardan foydalanadigan tashkilotlarga yuklashga harakat qilmoqda. Har qanday fuqaro o'z hayoti davomida turli insonlar bilan munosabatga kirishadi. Va shaxsiy ma'lumotlari bilan bo'lishadi. Shu bilan birga, fuqaro bu ma'lumot keng odamlarga yetib borishini xohlamasligi mumkin. Ushbu ma'lumotni himoya qilish uchun shaxsga doir ma'lumotlarning maxsus huquqiy rejimi qo'llaniladi. Ma'lumki, qonunchilikka binoan shaxsga doir ma'lumotlarga aniq ta'rif berib o'tilmagan faqatgina shaxsni ajratish va identifikatsiya qilish imkonini beradigan ma'lumot deyilgan, bu esa o'z navbatida shaxsga doir ma'lumotlarni keng talqin etilishiga olib keladi, aslida esa ularni alohida guruhlariga bo'lish va aynan qaysi turdagi ma'lumotlar shaxsga doir ma'lumotlar ekanligini aniqlashtirish lozim. Yevropa Ittifoqida shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalasi General Data Protection Regulation (GDPR) orqali tartibga solinadi. Mazkur reglament ma'lumotlarni qayta ishlashda shaffoflik, qonuniylik va foydalanuvchi roziligi tamoyillarini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasida esa ushbu soha “Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida”gi Qonun bilan tartibga solinadi. Qonunga ko'ra, shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash subyektning roziligi asosida amalga oshirilishi lozim. Raqamli xavfsizlikni ta'minlash inson huquqlarining zamonaviy ko'rinishi — “raqamli huquqlar” tushunchasini shakllantirmoqda. Inklyuziya — jamiyatning barcha a'zolari uchun teng sharoit va imkoniyatlar yaratish jarayonidir. Bu, ayniqsa, nogironligi bo'lgan shaxslar, ayollar, bolalar va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun muhimdir. Inklyuziya tamoyili xalqaro darajada “Nogironlar huquqlari” to'g'risidagi konvensiya da mustahkamlab qo'yilgan. Konvensiyaga ko'ra, nogironligi bo'lgan shaxslar jamiyat hayotining barcha sohalarida teng ishtirok etish huquqiga ega. Shaxsiy ma'lumotlar himoyasi insonning shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlaydi. Inklyuziya esa har bir shaxsning o'z huquqlaridan to'liq foydalanish imkonini yaratadi. Agar shaxsiy ma'lumotlar yetarli darajada himoyalansa, insonning sha'ni va qadr-qimmatini poymol etilishi mumkin. Agar inklyuziv muhit mavjud bo'lmasa, ayrim ijtimoiy guruhlar o'z huquqlaridan foydalana olmaydi.

Inson huquqlari, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi va inklyuziya zamonaviy demokratik jamiyatning asosiy tayanch ustunlaridir. Raqamli transformatsiya sharoitida shaxsiy daxlsizlikni himoya qilish va teng imkoniyatlar yaratish yanada dolzarb tus olmoqda. Mazkur yo'nalishlarda tizimli va kompleks yondashuvni amalga oshirish huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. – BMT, 1948.
2. General Data Protection Regulation. – Yevropa Ittifoqi, 2016.
3. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya. – BMT, 2006.
4. “Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida”gi Qonun. – O'zbekiston Respublikasi.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023

O‘ZBEKISTON TIJORAT BANKLARI MOBIL ILOVALARINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI MOLIVAVIY INKLYUZIVLIKNI OSHIRISH

Saydamatova Muxlisabonu

TIU 1-bosqich tayanch doktorant,

khasanboevamukhlisabonu@gmail.com

Bank tizimi har qanday mamlakat iqtisodiyotining tayanchi hisoblanadi. Bugungi kunga kelib esa texnologik taraqqiyot va smartfon foydalanuvchilari sonining keskin ortishi natijasida an’anaviy bank mahsulotlar o‘rnini raqamli xizmatlar egallamoqda. Global miqyosda yuzaga kelayotgan “texnologik rivojlanish” sharoitida bank mobil ilovalari, mobil hamyonlar va mobil pul o‘tkazmalari asosiy to‘lov vositalariga aylandi. Bank mobil xizmatlari nafaqat qulaylik vositasi, balki global moliya tizimining ajralmas qismiga aylandi. Nazariy jihatdan texnologiya barqaror o‘shishni ta’minlasa, amaliyotda bu jarayon ko‘lamini foydalanuvchilar sonining ortishida ko‘rish mumkin. Xususan, SQ jurnali¹⁸³ tahlillariga ko‘ra, 2025-yilga kelib global mobil bank foydalanuvchilari 2,17 milliardga yetgani (2020-yilga nisbatan 35% o‘shish) raqamli transformatsiyaning ahamiyatli jarayon ekanligini tasdiqlaydi.

Xitoy, Kenya va Bangladesh kabi davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mobil ilovalar orqali amalga oshiriladigan elektron pul o‘tkazmalari aholining kam ta’minlangan qatlamlari uchun jamg‘arma va to‘lov xizmatlari xarajatlarini minimallashtirishga xizmat qiladi¹⁸⁴. Ushbu xalqaro tendensiyalar O‘zbekiston tijorat banklari uchun ham dolzarb bo‘lib, tijorat bank ilovalarini takomillashtirish orqali aholining moliyaviy qamrovini kengaytirish nafaqat bank tizimi samaradorligini, balki mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotga o‘tish sharoitida bank ilovalarining nafaqat soni, balki ularning sifat ko‘rsatkichlari, ya’ni foydalanuvchilar uchun qulayligi va funksional jozibadorligi moliyaviy inklyuzivlikni oshirishning asosiy omili bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot aynan ushbu jarayonlarni takomillashtirish mexanizmlarini yoritishga qaratilgan.

Global miqyosdagi raqamli transformatsiya jarayonlari O‘zbekiston bank sektoriga ham o‘zining sezilarli ta’sirini ko‘rsatmoqda. “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi va bank tizimini isloh qilish chora-tadbirlari natijasida, so‘nggi yillarda mamlakatimizda bank mobil ilovalaridan foydalanuvchilar soni keskin ortdi. Xususan, Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, jismoniy shaxslarning bank hisobvaraqlariga bog‘langan mobil ilovalar orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar hajmi yildan-yilga o‘shib bormoqda. Biroq, foydalanuvchilar sonining ortishi hali aholining to‘liq moliyaviy inklyuzivligini (qamrovini) anglatmaydi va tahlillar natijasi shuni ko‘rsatadiki hududiy nomutanosiblik, ilovalardagi xizmatlardan foydalanish interfeysi murakkabligi yoki cheklovlar mavjudligi iste’molchilarning raqamli bank mahsulotlariga bo‘lgan ishonchiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, real moliyaviy qamrov darajasining pasayishiga olib kelmoqda.

Tijorat banklari mobil ilovalarini takomillashtirish deganda, faqatgina yangi funksiyalarni qo‘shish emas, balki foydalanuvchi tajribasini optimallashtirish va tizimning barcha toifadagi mijozlar uchun moslashuvchanligini oshirish tushuniladi. Moliyaviy inklyuzivlikni oshirish esa — bu aholining chekka hududlarda yashovchi, kam daromadli yoki raqamli ko‘nikmalari past bo‘lgan qatlamlarini rasmiy bank tizimiga to‘liq jalb qilishdir. Bizning fikrimizcha, bank mobil ilovalari orqali moliyaviy inklyuzivlikni oshirish — bu vaqt va makon samaradorligi nuqtai nazaridan axborot almashinuvi va tranzaksiyalar algoritmini optimallashtirgan holda, aholining barcha qatlamlarini aqlli interfeys orqali bank tizimiga jalb qiluvchi hamda bankning asosiy aktiv ekotizimini shakllantiruvchi strategik jarayondir. Ushbu jarayonni amaliyotga tatbiq etishda mobil

---

¹⁸³ <https://sqmagazine.co.uk/mobile-banking-statistics/>

¹⁸⁴ Banerjee, A., Banerjee, A. V., & Duflo, E. (2011). *Poor economics: A radical rethinking of the way to fight global poverty*. Public Affairs.

ilovalarni takomillashtirishning texnologik barqarorlik, qulaylik, ijtimoiy moslashuvchanlik kabi uchta fundamental yo‘nalishi o‘zaro uyg‘unlikda harakat qilishi lozim:

- **Texnologik barqarorlik:** Internet tezligi va qurilma quvvatidan qat’i nazar, tranzaksiyalarning uzluksiz bajarilishini ta’minlash;

- **Qulaylik:** Foydalanuvchi interfeysini (UI/UX) soddalashtirish orqali aholidagi “raqamli qo‘rquv” to‘sig‘ini bartaraf etish;

- **Ijtimoiy moslashuvchanlik:** Turli yosh va ijtimoiy qatlam vakillari ehtiyojlariga moslashtirilgan funksional imkoniyatlarni yaratish. Bu keltirilgan yondashuv va yo‘nalishlar asosida, aholining moliyaviy qamrovini kengaytirishga xizmat qiluvchi quyidagi konseptual asos ishlab chiqildi (1-rasm):

1-rasm. Mobil ilovalarni takomillashtirish orqali aholi moliyaviy inklyuzivligini oshirishning konseptual modeli.¹⁸⁵

Ushbu ishlab chiqilgan konseptual asos moliyaviy cheklanganlik muammosini bartaraf etishda bank mobil ilovalarining strategik o‘rnini belgilab beradi. Modelning mantiqiy tuzilishi muammodan yechimga o‘tish, “Aqlli interfeys” va texnologik yechimlar, ijtimoiy-iqtisodiy natijadorlik kabi uchta asosiy yo‘nalishning o‘zaro bog‘liqligiga asoslangan.

1. Muammodan yechimga o‘tish algoritmi:

Modelning yuqori qismida belgilangan “Moliyaviy cheklanganlik” muammosi aholining bank tizimidan uzilib qolganligini ifodalaydi. Ushbu to‘siqni yengib o‘tishning markaziy drayveri sifatida “Tijorat banklari mobil ilovalarini takomillashtirish” jarayoni belgilangan.

2. “Aqlli interfeys” va texnologik yechimlar:

Mualliflik yondashuvimizga ko‘ra, takomillashtirish jarayoni uchta muhim komponentni o‘z ichiga oladi:

- Ovozli yordamchi: Raqamli savodxonligi past bo‘lgan yoki jismoniy imkoniyati cheklangan foydalanuvchilar uchun to‘siqlarni olib tashlaydi.

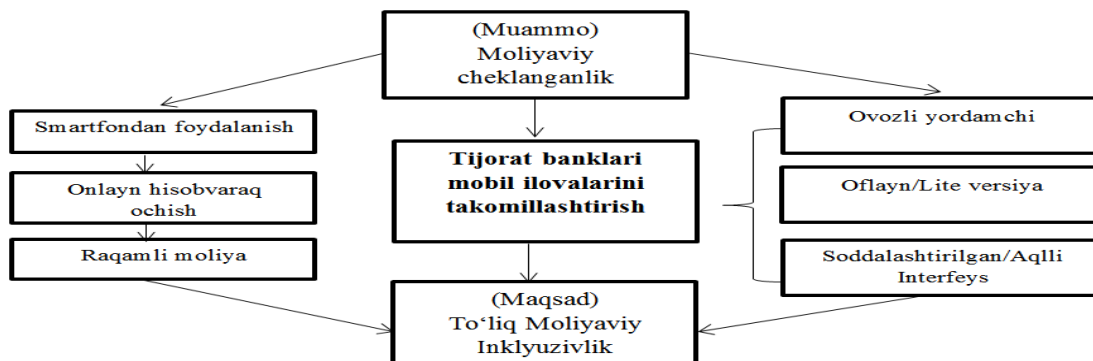
- Oflayn/Lite versiya: Internet infratuzilmasi zaif bo‘lgan hududlarda tranzaksiyalar uzluksizligini ta’minlaydi.

- Soddalashtirilgan/Aqlli interfeys: Foydalanuvchining kognitiv yuklamasini kamaytirib, murakkab bank amallarini intuitiv tushunarli darajaga keltiradi.

3. Ijtimoiy-iqtisodiy natijadorlik:

Grafikda aks etgan “Smartfondan foydalanish - Onlayn hisobvaraq ochish - Raqamli moliya” zanjiri foydalanuvchining bosqichma-bosqich bank ekotizimiga integratsiyalashuvini ko‘rsatadi. Ushbu jarayonning yakuniy maqsadi — aholining barcha qatlamlarini qamrab oluvchi “To‘liq moliyaviy inklyuzivlik”ka erishish va shu orqali mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdan iborat.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, zamonaviy bank tizimida mobil ilovalarning takomillashuvi shunchaki texnik ehtiyoj emas, balki aholining barcha qatlamlarini moliya

ekotizimiga jalb qilishning strategik drayveridir. Yuqorida tahlil qilingan “konseptual asos” shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy inklyuzivlikka erishish uchun tijorat banklar foydalanuvchining

¹⁸⁵ Muallif ishlanmasi

ko'nikmasi va hududiy infratuzilma imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda mobil ilovalari uchun aniq yo'nalishni belgilab olishlari maqsadga muvofiq. O'zbekiston tijorat banklari mobil ilovalarini takomillashtirish orqali aholi moliyaviy qamrovini kengaytirish maqsadida quyidagi amaliy taklifni keltirmoqchimiz:

1. "Ovozli banking" (Voice-command Banking) tizimini milliy dialektlarda joriy etish. Mobil ilovada o'zbek tilidagi ovozli buyruqlar orqali tranzaksiyalarni amalga oshirish funksiyasini yaratish chekka hudud aholisi va keksalar uchun "texnologik moslashuvchanlik" to'sig'ini olib tashlaydi. Bu yechim bank xizmatlarini hatto raqamli savodxonlik darajasi past mijozlar uchun ham tushunarli va ochiq qiladi.

2. Past o'tkazuvchanlikka ega internet muhiti uchun "Lite-ekotizim" modulini yaratish. Internet trafigin minimal sarflaydigan va oflayn rejimda ishlovchi soddalashtirilgan interfeyslarni ishlab chiqish zarur. Mazkur yechim internet qamrovi zaif bo'lgan chekka hududlarda bank xizmatlarining uzluksizligini ta'minlash orqali real moliyaviy inklyuzivlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://sqmagazine.co.uk/mobile-banking-statistics/>
2. Banerjee, A., Banerjee, A. V., & Duflo, E. (2011). *Poor economics: A radical rethinking of the way to fight global poverty*. Public Affairs.
3. To'lov tizimlari va raqamli bank xizmatlari rivojlanishi bo'yicha tahliliy sharh". 2024-2025 yy. www.cbu.uz.
4. Ozili, Peterson K. (2018). "Impact of Digital Finance on Financial Inclusion and Stability". *Borsa Istanbul Review*, 18(4), 329-340.

GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH YOSHLAR

SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI.

Islomxo'jayeva Dildoraxon Absalamxo'ja qizi

Tashkent International University

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Email:dildoraislomxojayeva@gmail.com

Bugungi kunda dunyo shiddat bilan raqamli asr sari intilmoqda. Texnologik taraqqiyotning eng faol foydalanuvchilari — yoshlar hisoblanadi. Ularning hayoti, o'qish jarayoni, muloqot uslubi va dunyoqarashi zamonaviy texnologiyalar bilan chambarchas bog'lanib bormoqda. Shu bois, texnologiyalar yoshlar ongiga qanday ta'sir ko'rsatmoqda, ularning ijtimoiy 831 hayotidagi o'rni qanday — bu savollar jamiyatshunoslar, psixologlar va pedagoglar uchun dolzarb masalaga aylanmoqda. XXI asr — axborot va innovatsiyalar asridir. Internet, sun'iy intellekt, virtual haqiqat, raqamli o'yinlar, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning kunlik hayotining ajralmas qismiga aylangan. So'rovnomalar natijasiga ko'ra, o'rta statistik yosh kishi kuniga o'rtacha 5–7 soat vaqtini internetda o'tkazadi. Bu esa, ularning dunyo qarashini shakllantirishda texnologiyalarning roli naqadar kuchli ekanligini ko'rsatadi. - Ta'lim jarayonida samaradorlik: Onlayn ta'lim platformalari (Coursera, Khan Academy, EduMarket va boshqalar) yoshlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirdi. - Axborotga tezkor kirish: Texnologiyalar yoshlarni global bilim maydoniga bog'laydi. - Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Raqamli texnologiyalar yoshlarning ijodkorlik qobiliyatini namoyon etish imkonini beradi. - Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari: Dasturlash, dizayn, marketing kabi sohalar texnologik vositalar orqali o'rganilmoqda. - Internet qaramligi: Ijtimoiy tarmoqlarga haddan ortiq berilish diqqatni jamlay olmaslik, motivatsiyaning pasayishi va ijtimoiy izolyatsiyaga olib keladi. - Axborot ifloslanishi: Internetdagi yolg'on va manipulyativ ma'lumotlar yoshlar tafakkuriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. - Ijtimoiy begonalashuv: Onlayn muloqot ortidan jonli muloqot kamayib, insonlar orasidagi samimiylilik pasayadi. - Sog'liq muammolari: Kompyuter oldida uzoq vaqt o'tirish, uyqusizlik va harakatsizlik sog'lom turmush tarziga tahdid soladi. Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 2030)

va raqamli iqtisodiyot integratsiyasi kambag'allikni kamaytirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni jadallashtirishning asosiy vositasidir. Raqamli texnologiyalar yashil iqtisodiyotga o'tish, boshqaruv samaradorligini oshirish va aholi farovonligini yuksaltirishda xizmat qiladi. O'zbekiston-2030 strategiyasi doirasida ushbu yo'nalishlar hududiy rivojlanish va global maqsadlarga erishish uchun birlashtirilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot va SDG 2030: Raqamli vositalar (IT, AI, Big Data) SDGning 17 ta maqsadiga, xususan, sifatli ta'lim, munosib ish o'rinlari va sanoatni rivojlantirishga erishishni tezlashtiradi.

Yashil iqtisodiyot: Raqamli texnologiyalar energiya samaradorligini oshirish va ekologik izni kamaytirish orqali barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi.

O'zbekiston-2030 strategiyasi: Mamlakatda hududiy rivojlanish strategiyalariga SDG integratsiyasi orqali iqtisodiy o'sish va globallashtirish jarayonlarida raqamlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bir paytlar ilmiy fantastika sohalari uchun mo'ljallangan sun'iy intellekt (SI) endi juda real, rivojlanayotgan texnologiya bo'lib, keng ko'lamlilarga ega. Bir necha soniya ichida katta hajmdagi ma'lumotlarni yaratishdan so'rovlariga javob berish, ma'lumotlarni tahlil qilish, vazifalarni avtomatlashtirish va shaxsiy yordam ko'rsatishgacha u juda ko'p narsaga qodir. Ajablanarlisi shundaki, bunday ko'p qirrali SI texnologiyasi tezda ko'plab biznes va tarmoqlarning bir qismiga aylanib, dunyomizni shakllantiruvchi jarayonlarda tobora katta rol o'ynamoqda. Sun'iy intellekt — bu kompyuter tizimlarining insonning aqlli xatti-harakatlarini takrorlashga qodir bo'lgan texnologiya va ilmiy yo'nalishdir. SI tizimlari odamlarning intellektual faoliyatlarini o'rganishga, tushunishga va ularga javob berishga qodir bo'lishi kerak. Bunda kompyuterlar ma'lumotlarni qayta ishlash, qarorlar qabul qilish, "raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnali 9-son mantiqiy tahlil, tasvirni tanib olish, tilni tushunish va boshqa ko'plab intellektual vazifalarni bajarishi mumkin. Sun'iy intellektning bugungi kun uchun eng keng tarqalgan qo'llaniladigan shakli — zaif sun'iy intellekt bo'lib, u turli sohalarda yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. SI texnologiyalarining rivojlanishi, ayniqsa, iqtisodiyotda, sanoatda, sog'liqni saqlashda va xizmatlar sohasida keng ko'lamlil imkoniyatlarni yaratmoqda. SI global iqtisodiyotga katta ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda va 2030 yilda global yalpi ichki mahsulotga taxminan 15,7 trillion AQSh dollari hissa qo'shishi kutilmoqda. Bu o'sish qisman unumdorlikning o'sishi (jami 6,6 trillion AQSh dollari) va qisman iste'molning o'sishi (9,1 trillion AQSh dollari) hisobiga ta'minlanadi. Iste'molning o'sishi shaxsiylashtirilgan xizmatlarning ko'proq mavjudligi, shuningdek, sun'iy intellekt imkoniyatlari yaxshilangan yangi mahsulot va xizmatlarni joriy etish bilan bog'liq bo'ladi. Darhaqiqat, sun'iy intellekt texnologiyasi jamiyat bilan aloqamizning barcha darajalarida har xil shakllarda paydo bo'ladi, kundalik suhbatdosh kichik aqlli robotlardan tortib yirik sanoat va hukumat darajasidagi ofislarga qadar va butun dunyo bo'ylab hayot tarzini jimgina o'zgartiradi. Aytish mumkinki, sun'iy intellekt bilan bog'liq faoliyat keyingi iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, ishlab chiqarish tarkibi va yondashuvida, iste'mol miqdori va sifatida tub o'zgarishlarga olib keladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-sonli qaroriga asosan, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizning sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanuvchi dunyoning yetakchi davlatlari qatoriga kirishiga erishish, shuningdek, "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasida belgilangan maqsad va vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasida bir nechta vazifalar belgilab berilgan. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining iqtisodiyotda o'zni va ahamiyati bugungi kunda sezilarli darajada ortib bormoqda. Sun'iy intellektning iqtisodiyotdagi o'zni va ahamiyatiga so'nggi yillarda katta e'tibor qaratilmoqda, olimlar va soha mutaxassislari uning transformatsion salohiyatini tan olishdi. Sun'iy intellekt sanoat ishlab chiqarishidan tortib moliya, sog'liqni saqlash va boshqa sohalargacha bo'lgan iqtisodiy faoliyatning keng doirasiga tobora ko'proq integratsiya qilinmoqda. Sun'iy intellekt iqtisodiy jarayonlarni avtomatlashtirish, samaradorlikni oshirish va yangi biznes imkoniyatlarini yaratish orqali iqtisodiy o'sishga katta hissa qo'shadi. Zamonaviy aqlli robotlar ilg'or sensorlar, favqulodda to'xtash tizimlari hamda kuch cheklovli harakatlarni o'z ichiga olgan

xavfsizlik funksiyalariga ega. Ular qattiq xavfsizlik sinovlaridan o'tkaziladi va sertifikatlaydigan topshiriladi, shuning uchun ularni to'g'ri joriy etilganida va doim nazoratda saqlanganida inson bilan hamkorlik qilish uchun mutlaqo xavfsizdir aqlli robotlar ayrim vazifalarni avtomatlashtirsa ham, ular robotlarni texnik xizmat ko'rsatish, dasturlash va nazorat qilish sohasida yangi ish imkoniyatlarini yaratmoqda. Robotlar nususini chiqara olmaydigan inson ijodkorligi, hissiy aql va murakkab qaror qabul qilish qobiliyatini talab qiladigan kasblarga e'tibor qaratilmoqda. Robotlar aniqlik, tezlik va takroriy harakatlarni talab qiluvchi sohalarida ishlatilayotganiga ko'p bo'ldi. Robotlarni yanada aqlli qilish ishlari esa davom etmoqda. "Robot yasash uchun ko'plab ehtiyot qismlari kerak, ularni bir-biriga ulab, yelimgab chiqamiz", - deydi "Picknik Robotics" kompaniyasi vakili Neyten Bruks Robotlar aniq va takroriy ishlarni bajarishga usta. Dasturiy ta'minot kompaniyalari ularni yanada aqlli qilish ustida ishlamoqda. Bugun robotlar meva terishi, okeanlar tubiga sho'ng'ishi va ro'zg'or ishlariga ko'maklashishi mumkin, deydi ekspert Ket Skot. "Ular nimalarga qodir? Men bitta qo'lim bilan qaysi ishlarni bajara olaman? Shu savollar ustida ishlaymiz. Odamzot narsalarni ushlaymiz juda usta. Robotlar esa bunday emas. Biz robotlarning narsalarni ushlaymiz va harakatlantirish qobiliyatini yaxshilamoqchimiz", - deydi u. Agar siz tarixga e'tibor qaratsangiz, robot yoki avtomat haqidagi eng qadimgi qaydlardan biri Gomer tomonidan miloddan avvalgi 700-yillarda yozilgan "Iliada" asaridan o'rin olgan.. Hozirga kelib, sun'iy intellektni yaratish imkoniyatlari bilan bir qatorda, u bilan bog'liq ko'plab muammolar mavjud.

Xulosa:

Hozirgi davr juda ham keskin rivojlanib ketayapti. Agar robotlar ishlab chiqilib ularni ishga kiritishsa insonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi insonlar ishidan ayriladi butun olamni robotlar boshqara boshlaydi. Insonlar internetdan juda ham keskin foydalanmoqda internet tezligi juda past bo'lmoqda sababi juda ko'plab insonlar internetdan foydalanmoqda. Zamonaviy texnologiyalar bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Google, Microsoft va Apple kabi yirik kompaniyalar tomonidan yaratilayotgan innovatsiyalar hayotimizning barcha sohalariga kirib bormoqda. Taklifim shundan iboratki, ta'lim muassasalarida zamonaviy axborot texnologiyalarini o'qitishni yanada kuchaytirish, yoshlar o'rtasida raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha maxsus dasturlar tashkil etish, internetdan xavfsiz va samarali foydalanish madaniyatini shakllantirish chunki ko'p yoshlar internet sababli yomon yo'llarga kirib ketayapti ..Sun'iy intellekt va innovatsion texnologiyalarni milliy iqtisodiyotga keng joriy etish va kiberxavfsizlikni yanada kuchaytirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev Ulug'bek Bexruz Ibroxim O'G'Li O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston", 2023 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston 2030" strategiyasi Sattarov N.
3. Sun'iy intellekt va zamonaviy texnologiyalar .

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ELEKTRON SAVDODA MOLIYAVIY XAVFSIZLIK VA BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASH MEXANIZMLARI

Iskandarova Munisa Hasan qizi

Toshkent xalqaro universiteti tayanch doktoranti
munisaravshanova@mail.ru

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi global moliya tizimi va savdo munosabatlarida tub transformatsion jarayonlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, elektron savdo platformalarining kengayishi moliyaviy operatsiyalar hajmi va tezligini sezilarli darajada oshirib, transchegaraviy to'lovlar, raqamli hamyonlar, fintech xizmatlari va masofaviy bank operatsiyalarining ommalashuviga olib kelmoqda [1]. Ushbu jarayon iqtisodiy o'sishni rag'batlantirayotgan bo'lsa-da, moliyaviy xavfsizlik, ma'lumotlar himoyasi va kiberxavfsizlik bilan bog'liq yangi tahdidlarni ham yuzaga chiqarmoqda [2].

Elektron savdoda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash masalasi barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan bevosita bog'liqdir. Chunki raqamli to'lov tizimlaridagi ishonchlik va shaffoflik darajasi iqtisodiy barqarorlik, investorlar ishonchi va tadbirkorlik muhitiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG–2030) doirasida moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, xavfsiz va arzon to'lov infratuzilmasini shakllantirish hamda raqamli tengsizlikni qisqartirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi [3].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron savdoda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlari kompleks yondashuvni talab etadi. Birinchidan, risklarni aniqlash va baholash tizimlarini takomillashtirish zarur. Zamonaviy skoring modellari va sun'iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari firibgarlik operatsiyalarini erta aniqlash imkonini beradi [4]. Ikkinchidan, RegTech va SupTech texnologiyalarini joriy etish orqali nazorat va muvofiqlik jarayonlarini avtomatlashtirish samaradorlikni oshiradi hamda operatsion xarajatlarni kamaytiradi. Uchinchidan, AML/CFT talablariga qat'iy rioya qilish noqonuniy moliyaviy oqimlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Shuningdek, kiberxavfsizlik standartlarini kuchaytirish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va xalqaro tajribani milliy amaliyotga integratsiya qilish barqaror rivojlanishning muhim shartidir. Chunki elektron savdo tizimida yuzaga keladigan texnik nosozliklar yoki kiberhujumlar nafaqat alohida xo'jalik yurituvchi subyektlarga, balki butun moliyaviy tizim barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [2].

Demak, elektron savdoda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlari nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki raqamli iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi strategik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron savdoning jadal rivojlanishi moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash masalasini dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda. Moliyaviy risklarni boshqarish, kiberxavfsizlikni kuchaytirish, RegTech va SupTech yechimlarini joriy etish hamda AML/CFT standartlariga muvofiqlikni ta'minlash barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir.

Elektron savdoda moliyaviy xavfsizlikni mustahkamlash orqali investorlar ishonchini oshirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash mumkin. Shu bois, mazkur yo'nalishda institutsional va texnologik mexanizmlarni takomillashtirish raqamli iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Bank. *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. – Washington, DC: World Bank, 2021.
2. BIS (Bank for International Settlements). *Sound Practices: implications of fintech developments for banks and bank supervisors*. – Basel: BIS, 2018.
3. United Nations. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. – New York: UN, 2015.
4. Chen, H., Chiang, R.H.L., Storey, V.C. *Business Intelligence and Analytics: From Big Data to Big Impact*. – MIS Quarterly, 2012.
5. FATF (Financial Action Task Force). *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation (The FATF Recommendations)*. – Paris: FATF, 2023 update.
6. OECD. *Digital Security Risk Management in Finance*. – Paris: OECD Publishing, 2020.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Raqamli to'lov xizmatlari va moliyaviy texnologiyalar rivoji bo'yicha hisobot*. – Toshkent, 2024.

PRIORITY DIRECTIONS FOR REGULATING FINANCIAL RELATIONS IN ELECTRONIC COMMERCE UNDER CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Iskandarova Munisa Hasan kizi

PhD Researcher, Tashkent International University
munisaravshanova@mail.ru

The rapid expansion of the digital economy has fundamentally reshaped financial relations within electronic commerce, creating new institutional, technological, and regulatory challenges [1]. The increasing volume and speed of cross-border digital transactions have strengthened economic efficiency and financial inclusion, yet they have simultaneously intensified systemic risks, cybersecurity vulnerabilities, and regulatory fragmentation [2].

This paper identifies priority directions for regulating financial relations in e-commerce within the framework of sustainable development. Particular emphasis is placed on risk-based supervision, AML/CFT compliance, the integration of RegTech and SupTech technologies, and alignment with the Sustainable Development Goals (SDG–2030) [3]. The study argues that regulatory modernization is essential for ensuring financial stability and long-term sustainable growth of the digital economy.

The transformation of the global economy into a digitally interconnected system has significantly altered traditional financial relations [1]. Electronic commerce has evolved into a core economic infrastructure integrating fintech platforms, digital banking, and real-time payment systems. While digitalization improves transaction efficiency and reduces operational costs, it also generates structural vulnerabilities, including cybersecurity threats, data protection risks, and regulatory asymmetries [4]. Therefore, strengthening regulatory frameworks in electronic commerce is not merely a technical adjustment but a strategic component of sustainable development policy.

Within the framework of SDG–2030, digital financial ecosystems are expected to contribute to inclusive growth, reduced inequality, and institutional resilience [3]. Consequently, financial regulation must simultaneously promote innovation and safeguard systemic stability.

A primary direction in regulating financial relations in e-commerce is the transition from rigid rule-based systems to risk-based supervision models. Traditional regulation often lags behind technological progress, creating supervisory gaps. A risk-oriented framework enables regulators to identify systemic vulnerabilities and allocate supervisory resources proportionally [2]. Adaptive instruments such as regulatory sandboxes and proportional compliance mechanisms support innovation while preserving financial stability [5].

The digital nature of electronic commerce increases exposure to money laundering, terrorist financing, and illicit cross-border transfers. Strengthening AML/CFT compliance mechanisms therefore becomes a strategic priority [6]. Advanced transaction monitoring systems, artificial intelligence tools for anomaly detection, and international regulatory cooperation significantly enhance financial transparency and reduce systemic risks [6]. Technological innovation should also function as a regulatory instrument. RegTech solutions enable automated compliance reporting, digital identity verification, and real-time risk assessment, thereby reducing administrative costs and improving accuracy [7].

SupTech tools allow supervisory authorities to analyze large datasets, monitor systemic indicators, and strengthen macroprudential oversight [7]. Such digital regulatory technologies enhance governance efficiency and institutional trust within sustainable development frameworks. Sustainable development requires inclusive access to digital financial services. Regulatory policies must ensure consumer protection, data security, and affordable payment infrastructures [3].

Expanding financial inclusion contributes to entrepreneurship development, SME growth, and poverty reduction, thereby reinforcing the economic objectives of SDG–2030 [8]. Given the cross-border nature of electronic commerce, fragmented national regulations create inefficiencies and regulatory arbitrage. Harmonization of international standards and coordinated supervisory mechanisms represent essential priority directions [2]. Cooperation among central banks, financial regulators, and international institutions strengthens systemic resilience and supports sustainable global digital integration.

The regulation of financial relations in electronic commerce under conditions of sustainable development requires a multidimensional and forward-looking approach. Priority directions include implementing risk-based supervision, strengthening AML/CFT compliance, integrating RegTech and SupTech technologies, ensuring financial inclusion, and promoting international harmonization.

Modernizing regulatory mechanisms is not merely a response to technological change but a fundamental condition for achieving long-term financial stability and sustainable digital economic growth.

References

1. World Bank. *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. Washington, DC: World Bank, 2021.
2. BIS (Bank for International Settlements). *Sound Practices: Implications of Fintech Developments for Banks and Bank Supervisors*. Basel: BIS, 2018.
3. United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: UN, 2015.
4. OECD. *Digital Security Risk Management in Finance*. Paris: OECD Publishing, 2020.
5. IMF. *The Rise of Digital Money*. International Monetary Fund Report, 2021.
6. FATF. *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation*. Paris: FATF, 2023 update.
7. Arner, D., Barberis, J., Buckley, R. The Evolution of Fintech and RegTech. *Georgetown Journal of International Law*, 2016.
8. World Bank. *Digital Financial Services and Financial Inclusion*. Washington, DC: World Bank, 2022.

THE ACTIVITIES OF WORLD BANK GROUP'S HUMAN RIGHTS UMBRELLA TRUST FUND IN FY2024

Hamrokulova Dildorakhan

Tashkent state university of economy

The major of International monetary-credit relationship

A fourth-year undergraduate student

yokubovna1608@gmail.com

The World Bank Group's Human Rights Trust Fund (HRTF) is designed to enhance and deepen the integration of human rights principles throughout the institution's operations. It achieves this by financing Bank-executed grants focused on human rights, delivering technical and analytical assistance to project teams, and strengthening the knowledge and capacity of management and staff through training programs, knowledge-sharing initiatives, and practical guidance resources. The Human Rights Umbrella (HRU) is funded by contributions from Canada, Finland, France, Germany, Iceland, Norway, Sweden, and the United Kingdom, with an overall target budget of USD 60 million allocated for a ten-year period.

Umbrella 2.0 Program

The HRU is an Umbrella 2.0 Program under the World Bank's new trust fund architecture. The Umbrella 2.0 approach seeks to strengthen the link between funding and strategic priorities,

and to improve efficiencies in management and administration of trust fund resources.¹⁸⁶ Each umbrella program is anchored by a multi-donor trust fund (MDTF) and may include other associated trust funds. The HRTF is the anchor for the HRU; the Inclusive Education Initiative (IEI) MDTF is an associated trust fund. Each umbrella program operates on the basis of the following core principles: one overarching development objective, a unified results framework, a single annual report to donors, one governance body (a partnership council), and a communication and visibility plan.

The HRTF grants program

In FY2024, the HRTF implemented grants in four main areas: Fragility, Conflict, Violence, and Forced Displacement; Governance; Inclusive Institutions and Empowerment Infrastructure; and Social Inclusion.

Table 1. Implemented grants in FY2024, USD¹⁸⁷

Fragility, Conflict, Violence, and Forced Displacement		Governance		Inclusive Institutions and Empowerment Infrastructure		Social Inclusion	
Country	The cost of grant	Country	The cost of grant	Country	The cost of grant	Country	The cost of grant
Colombia, Peru	20 749	Sudan	0	Tanzania	14 416	Philippines	18 884
Uzbekistan	218 217	Nigeria	150 994	World	19 770	Uzbekistan	58 861
Cameroon. Cenrtal African Republic	250 000	Cameroon	250 000	Gambia	50 000	World	396 907
Middle East and North Africa	501 565	Sierra Leone	250 000	Nigeria	190 000	Latin America and Caribbean	250 000
Bangladesh	250 000	Pakistan	250 000	Brazil	222 382	Somalia	250 000
World	500 000	Central African Republic	250 000	Ecuador, Colombia, Argentina	250 000	South Asia	300 000
Solomon Islands	250 000	Ghana	250 000			Peru	1 053 203
Democratic Republic of Congo	2 219 500	Zambia	250 000			Ecuador	1 500 000
X`						Colombia	2 146 797

The table shows that in FY2024 the largest grants were allocated to fragile and conflict-affected countries, particularly the Democratic Republic of Congo, Colombia, and Ecuador. This indicates that the Human Rights Trust Fund prioritizes high-risk and vulnerable contexts.

¹⁸⁶ www.worldbank.org

¹⁸⁷ Human Rights Umbrella Trust Fund ANNUAL REPORT, FY2024

Uzbekistan received a relatively modest amount (USD 277 078), but the funding was strategically focused on disability inclusion and accessibility reforms. Overall, the distribution of grants reflects a balanced approach between crisis response, governance strengthening, and social inclusion initiatives.

Implemented grants in Uzbekistan by the HRTF

The HRTF implemented two grants amounting to USD 277 078 for Uzbekistan in FY2024. The first grant, amounting to USD 58 861, focused on Digital Inclusion of Vulnerable Groups in Uzbekistan, while the second grant, totaling USD 218 217, supported the implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD).¹⁸⁸

Digital Inclusion in Uzbekistan

Working with the Ministry of Digital Technologies and IT Park, the World Bank team conducted a qualitative study to identify digital inclusion gaps for persons with disabilities in Uzbekistan. The study informed policy recommendations for the government, focusing on government support, investing in people, and aiding employers. Drawing from international case studies, the report offered funding strategies and shared successful practices from 20 countries. Implemented alongside the Uzbekistan Digital Inclusion Project (P179108), the grant assessed current digital access for persons with disabilities, with findings to be used in training and capacity-building activities under the project.¹⁸⁹

Leveraging Momentum to Support the Government of Uzbekistan’s Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)

The grant supported an accessibility audit carried out in Tashkent to examine access to public buildings, public spaces, the availability of appropriate facilities in transportation systems, and the accessibility of digital platforms and services. The main findings of the audit were lack of continuity, and risks in the travel chain for persons with different types of disabilities and the need to improve local construction norms for accessibility. As a follow up, Government requested to support in developing a draft national Accessibility Code incorporating the concept of Universal Design, which emphasizes equitable and flexible use of environments, making them intuitive and easy to navigate for all individuals. Over five hundred (500) architects and urban planners benefitted from the trainings on principles of Universal Design, accessibility standards, review of best international practices on barrier-free environment and the legal obligations under the CRPD. The grant also financed research on Climate Change and Disability Inclusion in Uzbekistan, key findings of which were also published in the blog: Persons with disabilities are more vulnerable to the consequences of climate change in Uzbekistan, says a World Bank study – News from Uzbekistan – Gazeta.uz.¹⁹⁰

In conclusion, the World Bank Group’s Human Rights Trust Fund (HRTF) in FY2024 played an important role in integrating human rights principles into development programs. The Fund supported governance reforms, social inclusion, and disability rights initiatives across different regions.

The case of Uzbekistan demonstrates how targeted grants can strengthen institutional capacity and promote accessibility and inclusion. Overall, the HRTF contributes to sustainable and inclusive development through a human rights-based approach.

References

1. World Bank Group. (2024). *Human Rights Umbrella Trust Fund (HRU) Annual Report FY2024*. Washington, DC: World Bank.
2. World Bank Group. (2023). *Integrating Human Rights into Development: Approaches and Lessons Learned*. Washington, DC: World Bank.
3. World Bank Group. (2024). *Trust Fund Annual Report 2024*. Washington, DC: World Bank.

---

¹⁸⁸ Human Rights Umbrella Trust Fund ANNUAL REPORT, FY2024

¹⁸⁹ Human Rights Umbrella Trust Fund ANNUAL REPORT, FY2024

¹⁹⁰ Human Rights Umbrella Trust Fund ANNUAL REPORT, FY2024

4. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. New York: United Nations.
5. United Nations Development Programme. (2022). *Human Rights-Based Approach to Development Programming*. New York: UNDP.
6. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2012). *Principles and Guidelines for a Human Rights Approach to Poverty Reduction Strategies*. Geneva: OHCHR.
7. World Bank Group. (2024). *Digital Inclusion and Disability Accessibility in Uzbekistan: Policy Note*. Washington, DC: World Bank.
8. World Bank Group. (2024). *Climate Change and Disability Inclusion in Uzbekistan*. Washington, DC: World Bank.
9. Gazeta.uz. (2024). *Persons with disabilities are more vulnerable to the consequences of climate change in Uzbekistan, says a World Bank study*. Retrieved from <https://www.gazeta.uz>

INSON HUQUQLARI, SHAXSIY MA'LUMOTLAR HIMOYASI VA INKLUZIYA

O`g`iloy Turdiboyeva Muxtor qizi,

Shodiya G`ayratliyeva Normatjon qizi

Toshkent Xalqaro Universiteti, Yurisprudensiya ta`lim yo`nalishi 2-kurs talabalari.

Ilmiy rahbar: Bilolov Abbosbek Bilolovich

E-mail:mobilezaamin@gmail.com

shodiyagayratliyeva@gmail.com

Mavzuni tahlil qilishdan avval, biz inson huquqlari va shaxsga doir ma'lumotlar nima degan savolga javob berib o'tsak. Inson huquqlari - bu insonning tug'ilishidan to vafot etguniga qadar butun umri davomida unga hamrohlik qiladigan huquq va erkinliklardir. Ushbu universal huquqlar millati, jinsi, irqi yoki etnik kelib chiqishi, rangi, dini, tili yoki boshqa huquqiy maqomidan qat'i nazar, hech qanday kamsitishlarsiz barcha uchun xosdir. .Bu huquqlar har bir insonning qadr-qimmati, erkinligi va farovonligining asosidir.

¹Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining preambulasi (1948-yil 10-dekabr, BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan).

Ular butun dunyo bo'ylab hukumatlar, tashkilotlar va shaxslar uchun yo'l-yo'riq asosini ta'minlab, adolat, tenglik va insonparvarlik mayoqi bo'lib xizmat qiladi. Jamiyatlar taraqqiy etar ekan, bu huquqlarni himoya qilish va rag'batlantirish, adolatli va barqaror jamiyatlarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu huquqlar ahamiyati jihatidan fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni o'z ichiga oladi. Ular "Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi", "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Pakt", iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Pakt kabi turli xalqaro va huquqiy hujjatlar orqali mustahkamlangan. Jumladan, inson huquqlarini mensimaslik va oyoq-osti qilinishini ta'qiqlash, inson qadr-qimmati va obro'sini himoya qilish Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.¹ Ammo so'ngi yillarda global miqyosda inson huquqlar tizimi "xavf ostida" qolayotgani yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Hozirda dunyo aholisining 72% ga yaqini avtoritar rejimlar ostida yashamoqda. Bunday holatlar esa xalqaro huquq normalarining zaiflashuviga va inson huquqlarining ochiqdan-ochiq buzilishiga olib kelmoqda. Jumladan, United Nations ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha ayollarning har 3 nafardan 1 nafari hayoti davomida jismoniy yoki jinsiy zo'ravonlikka uchraydi, bu taxminan 30%ga to'g'ri keladi. Bu holatlar nafaqat individual, balki ijtimoiy va iqtisodiy miqyosda ham og'ir oqibatlarini keltirib chiqarmoqda. Ushbu holatlarni oldini olish uchun inson huquqlarini ichki va xalqaro miqyosda himoya qilish haqidagi maxsus kuchaytirilgan qonunlarni takomillashtirish va mavjud normalarni mustahkamlash zarur.

Inson huquqlarini himoya qilishda, shaxsiy ma'lumotlar maxfiylik ham muhim o'rin tutadi. Shaxsiy ma'lumot bu - insonlarning maxfiylik belgisidir, ma'lum bir shaxsni aniqlashga yordam

beruvchi har qanday axborotdir. Bunday ma'lumotlar shaxsning o'ziga xosligini belgilaydi, uni boshqa shaxslardan ajratib turishga xizmat qiluvchi vosita hisoblanadi. Shaxsiy ma'lumotlarga fuqaroning familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan sanasi, yashash manzili, telefon raqami, elektron pochta manzili kiradi. Raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashgan davrda, shaxsiy ma'lumolarning buzilishi va kiberxavfsizlik tahdidlari kun sayin ortib bormoqda. Shaxsiy ma'lumotlarning tarqalishi fuqarolarning daxlsizligi va shaxsiy hayot huquqiga xavf soladi.

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalasi bugungi kunda global miqyosda dolzarb bo'lib, turli mamlakatlarda qabul qilingan qonunchilik normalarining farqliligi kompaniyalar uchun muvofiqlik muammolarini keltirib chiqarmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqida 2018-yilda kuchga kirgan "Umumiy ma'lumotlarni himoya qilish reglamenti" (GDPR) shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlash bo'yicha qat'iy qoidalarni belgilaydi.³ Boshqa davlatlarda esa shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha o'ziga xos qonunchilik mavjud bo'lib, bu kompaniyalardan bir nechta yurisdiksiya talablariga moslashishni talab qiladi.

Shaxsiy ma'lumotlar himoyasi borasida milliy qonunchilikka asoslanilgan yondashuv ham muhim o'rin tutadi. 2019-yil 2-iyulda qabul qilingan "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi qonun ham shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ularni himoya qilish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi². Mamlakatda shaxsga doir ma'lumotlar bilan ishlashda xalqaro standartlar va qoidalarni joriy qilish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish samaradorligini oshirish, fuqarolarning shaxsiy hayot daxlsizligi bo'yicha konstitutsiyaviy huquqlari buzilishining oldini olish va shaxs sifatida har qanday ta'sirlardan himoya qilishga qaratilgani bilan ham ahamiyatli hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonunning 1-moddasi (2019-yil).

Shuni unutmaslik kerakki, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi faqatgina texnik xavfsizlik emas, balki inson qadr-qimmatini e'zozlash demakdir. Bu jarayonda inklyuzivlik tamoyili ham alohida o'rin tutadi.

Raqamli texnologiyalar rivojlanib borar ekan, jamiyatning har bir a'zosi — jismoniy imkoniyatidan yoki ijtimoiy holatidan qat'i nazar — o'z ma'lumotlarini boshqarish va himoya qilishda teng imkoniyatlarga ega bo'lishi shart. Nima uchun bu muhim?

Teng huquqli kirish: Ko'zi ojiz yoki eshitishda nuqsoni bor shaxslar uchun maxsus interfeyslar yaratish orqali ularning maxfiylik sozlamalaridan mustaqil foydalanishini ta'minlashimiz kerak.

Adolatli algoritmlar: Sun'iy intellekt va ma'lumotlarni qayta ishlash tizimlari inklyuziv bo'lishi, ya'ni biron-bir guruhni kamsitmasligi (diskriminatsiya qilmasligi) lozim.

Olib borilayotgan ilmiy-amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalari davrida inson huquqlari va shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash, inklyuziv imkoniyatlarni xalqaro standartlar orqali uyg'unlashtirish, hamkorlikni kengaytirish va fuqaro huquqlarini himoya qilishga qaratilgan huquqiy va texnik choralarni takomillashtirish dunyo miqyosida eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib bormoqda. Inson huquqlari, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi va inklyuziv bir-birini to'ldiruvchi tamoyillar bo'lib, ular samarali himoya qilinsa, nafaqat individual manfaatlar, balki butun jamiyatning barqaror rivoji ta'minlanadi. Shu bois davlatlar va jamiyat barcha qatlamlari uchun adolat, xavfsizlik va tenglikni ta'minlashga intilishi lozim.

³ Regulation (EU) 2016/679 – **General Data Protection Regulation (GDPR)**.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil 10-dekabr, BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan).

2. O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni (2019-yil).

3. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (27 April 2016) on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation - GDPR).

O‘SMIR SPORTCHILARNING ADAPTIV IMKONIYATLARI VA JISMONIY RIVOJLANTIRISH KO‘RSATKICHLARI.

Odam fiziologiyasi XFY kafedrası datsenti **Холмирзаева М**
Kuchqarboyeva Marjona Qudratillo qiz
Andijon davlat universiteti 1-kurs talabasi
E-mail:kuchqarboyevamarjona@gmail.com

Òsmir sportchilarning adaptiv(moslashuv)imkoniyatlari va jismoniy ish qobiliyatini tahlil qilish -- bu sport fiziologiyasi va pedagogikaning eng muhim yonalishlaridan biri hisoblanadi.Òsmirlik davrida organizmda gormonal qayta qurish va intensiv òsish jarayonlari ketayotganligi sababli, adaptatsiya jarayonlari oziga xos murakablika ega bo‘ladi.

1. Adaptiv imkoniyatlarning fiziologik asoslari:

Adaptatsiya — bu organizmning tashqi muhitga va jismoniy zo‘riqlashga moslashish jarayonidir. O‘smirlarda bu jarayon quyidagi tizimlar orqali namoyon bo‘ladi:

Yurak-qon tomir tizimi: O‘smirlarda yurak hajmi kengayadi, biroq tomirlar o‘shishi yurak mushaklari rivojlanishidan biroz ortda qolishi mumkin. Bu "o‘smirlik gipertoniya" yoki tez charchashga sabab bo‘lishi mumkin.

Nerv tizimi: Markaziy nerv tizimi qo‘zg‘aluvchan bo‘ladi. Harakatlarni boshqarish (koordinatsiya) vaqtincha pasayishi mumkin, ammo yangi ko‘nikmalarni o‘zlashtirish tezligi yuqori bo‘ladi.

Gormonal fon: Jinsiy yetilish davrida testosteron va o‘shish gormonlarining ko‘payishi mushak massasining ortishiga va kuch sifatlarining rivojlanishiga yordam beradi.

2. Jismoniy ish qobiliyati:O‘smir sportchilarning ish qobiliyati asosan ularning aerob (kislородli) va anaerob (kislородsiz) energiya bilan ta‘minlanish tizimiga bog‘liq.

•Asosiy ko‘rsatkichlar-

PWC-170 testi Tomir urishi daqiqasiga 170 taga yetgandagi ish quvvati. O‘smirning umumiy jismoniy tayyorgarligini belgilaydi.(AI Geminiy)

3. Adaptatsiya darajasini belgilovchi omillar:

•Biologik yosh: Paspordagi yosh bilan organizmning rivojlanish darajasi (skelet yetilishi) har doim ham mos kelmaydi.

•Mashg‘ulot hajmi: Haddan tashqari zo‘riqlash (overtraining) adaptatsiya mexanizmlarining buzilishiga va immun tizimining pasayishiga olib kelishi mumkin.

4. Tahlil natijasida aniqlanadigan muammolar:

•Dizadaptatsiya: Mashg‘ulot yuklamalari organizm imkoniyatidan yuqori bo‘lganda yuzaga keladi (uyqusizlik, pulsning tinch holatda yuqoriligi).

•Iqtisodiy samaradorlik: Yaxshi adaptatsiya bo‘lgan sportchida bir xil ishni bajarish uchun kamroq energiya va pastroq puls sarflanadi.

•Muhim eslatma: O‘smirlarda jismoniy yuklamalarni rejalashtirishda "asta-sekinlik" va "individuallik" tamoyillariga qat‘iy amal qilish lozim. Aks holda, organizmning zaxira imkoniyatlari erta tugab qolishi mumkin.

O‘smirlar organizmidagi o‘zgarishlar. O‘smir sportchilarda adaptatsiya quyidagi fiziologik va pedagogik omillarga bog‘liq:

•Gormonal fon: 12-13 yoshdan boshlab testosteron darajasining oshishi o‘g‘il bolalarda jismoniy kuch va chidamlilikning tez sur‘atlar bilan o‘shishiga olib keladi.

•Tayanch-harakat tizimi: Doimiy yuklamalar o‘smirlarda paylar va to‘qimalarning qalinlashishiga hamda mustahkamlanishiga yordam beradi.

•Funksional zahira: O‘smirlar organizmi yuqori plastiklikka ega bo‘lsa-da, yuklamalarni noto‘g‘ri rejalashtirish tezda charchash va surunkali toliqishga olib kelishi mumkin.

Adaptiv sport va jismoniy tarbiya. O‘zbekistonda imkoniyati cheklangan o‘smirlar uchun adaptiv sport turlarini (masalan, para-voleybol, para-atletika) rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Bu yo‘nalishda: O‘zbekiston Milliy paralimpiya qo‘mitasi huzurida mutaxassislarni tayyorlash institutlari tashkil etilgan.

2. Ijtimoiy omillar

Ijtimoiy omillar — bu bizni o‘rab turgan tashqi muhit va jamiyat bilan bog‘liq sharoitlar. Bular ko‘pincha biologik imkoniyatlarning qay darajada yuzaga chiqishini belgilaydi.

3. Ijtimoiy va Biologik omillarning o‘zaro bog‘liqligi

Jismoniy rivojlanishni quyidagi formula ko‘rinishida tasavvur qilish mumkin: Genotip (Biologiya) + Muhit (Ijtimoiy holat) = Fenotip (Jismoniy holat)

Akseleratsiya (Tezlashish): Oxirgi 100 yil ichida insoniyatning bo‘yi o‘rtacha 10-15 sm ga o‘sgan. Bu genetik o‘zgarish emas, balki ijtimoiy sharoit (ovqatlanish, tibbiyot, sanitariya) yaxshilangani hisobiga biologik imkoniyatlarning to‘liq yuzaga chiqishidir.

Psixologik muhit: Oiladagi nosog‘lom muhit va stress bolalarda "psixosotsial past bo‘yilik" (psychosocial dwarfism) holatiga sabab bo‘lishi mumkin. Men buni ruhiy holat gormonal tizimga ta‘sir qiladi deb o‘ylayman.

Odamning individual-tipologik xususiyatlari uning xulq faoliyatining xarakteri, shu jumladan sport faoliyatidagi farqini belgilab beradi. V.P.Kaznacheyev (1984) odamning tashqi muhit sharoitlariga moslashishining tipologik xususiyatlarini o‘rganganida, barcha aholini sprinterlar va stayerlar guruhiga hamda oraliq guruhga (mikstlar)ga ajratib tasniflagan. Sprinterlar sport jihatidan eng yuqori kuchlikdagi qisqa muddatli yuklamalarni bajara olishlari, tibbiy jihatdan kasallikning o‘tkir formalariga moyilligi, ruhiy tomondan -emotsional stresslarga beriluvchanligi bilan xarakterlanadilar. Ular tashqi muhitning ekstremal sharoitlariga tezda moslashadilar (eng chekka shimol, uzoq sharq), lekin tez orada bu yerlarni tark etadilar. Stayerlar sport jihatdan davomli, ravon ishlarga ancha bardoshli; surunkali kasalliklarga moyil; noodatiy muhit sharoitlariga ancha vaqt moslashadi, lekin u yerda ish qobiliyatini uzoqroq saqlab qoladi.

REFERENCES

1. Yoshga oid fiziologiya -Ye.BSologub_2018
2. Y0sh fiziologiyasi va gigiyenasi -Z.T.Rajamurodov va boshqalar_2013
3. Yoshga oid fiziologiya -Ye.BSologub_2010
4. Google
5. AI Gemini
6. Chat GPT

QIZLAR ORGANIZMINING RIVOJLANISHI VA JISMONIY TARBIASINING

PRINSPLARI.

Odam fiziologiyasi XFY kafedrası datsenti **Mirzabekova F Muhammadjonova Muhlisa Sarvarbek qizi**
Andijon davlat universiteti 1-kurs talabasi
E-mail: bbek28278@gmail.com

Qizlar organizmining o‘shishi va rivojlanishi uzluksiz, notekis va navbatma-navbat kechadigan jarayon bo‘lib, asosan 11-14 yoshda (balog‘at davri) jismoniy va gormonal o‘zgarishlar keskin tezlashadi. Bu davrda suyaklarning cho‘zilishi, jinsiy a‘zolarining shakllanishi va yog‘ to‘qimasining ko‘payishi kuzatiladi. Rivojlanish jismoniy (bo‘y, vazn) va funksional (a‘zolar ishi) moslashuv orqali amalga oshadi. Qizlar organizmining rivojlanish qonuniyatlari quyidagi asosiy bosqichlar va jihatlariga ega:

O‘shishning notekisligi: Bolalik va o‘smirlik davrida organizm bir tekis o‘smaydi. Eng jadal o‘shish davrlari (1-yil va jinsiy balog‘at yoshi) va nisbatan sekinroq davrlar mavjud.

Jinsiy balog‘atning ta‘siri (11-14 yosh): Qizlarda o‘g‘il bolalarga nisbatan balog‘at davri 1-2 yil oldinroq boshlanadi. Bu davrda gormonal o‘zgarishlar (estrogen) ta‘sirida qizlar bo‘yi va vazni tez o‘sadi, gavda tuzilishi o‘zgaradi.

Geteroxronlik (a'zolarining har xil vaqtda rivojlanishi): Organizm a'zolari bir vaqtda emas, balki ma'lum ketma-ketlikda rivojlanadi. Masalan, suyak tizimi va jinsiy a'zolar boshqa a'zolariga nisbatan jadalroq rivojlanadi.

Morfofunksional moslashuv: Jismoniy o'sish (morfologiya) bilan birga a'zolarining funksional imkoniyatlari ham oshib boradi, nerv-endokrin tizimi to'liq shakllanadi.

Tashqi muhit omillari: O'sish jarayoniga ovqatlanish, jismoniy faollik, ijtimoiy muhit va irsiyat katta ta'sir ko'rsatadi. Qizlar o'smirlik davrida to'g'ri ovqatlanish va mo'tadil jismoniy faollik ularning jismoniy va jinsiy rivojlanishini me'yorida kechishini ta'minlaydi. Qiz bolalar organizmining o'sishi va rivojlanishi faqatgina bo'y cho'zilishi emas, balki murakkab biologik, gormonal va psixofiziologik jarayondir. Bu jarayon ma'lum bir qonuniyatlar asosida kechadi.

Quyida qizlar rivojlanishining asosiy qonuniyatlari va bosqichlarini tizimli ravishda ko'rib chiqamiz:

1. Rivojlanishning asosiy qonuniyatlari

Uzluksizlik va bosqichma-bosqichlik: O'sish jarayoni ona qornidan boshlanib, 20-22 yoshgacha davom etadi. Har bir bosqich o'zidan oldingisiga tayanadi.

O'sishning notekisligi (Geteroxronlik): Organizm a'zolari bir vaqtda o'smaydi. Masalan, qizlarda 10-12 yoshda oyoqlar va qo'llar tez o'ssa, keyinchalik tana va ko'krak qafasi kengayadi.

Jinsiy dimorfizm: Qizlar o'g'il bolalarga qaraganda 1,5–2 yil oldin balog'atga yetadilar. Ularda o'sishning "sakrashi" (rostovoy skachok) 11-13 yoshga to'g'ri kelsa, o'g'il bolalarda bu 13-15 yoshda kuzatiladi.

Yaxlitlik: Jismoniy o'sish har doim ruhiy va gormonal o'zgarishlar bilan parallel ravishda kechadi.

2. Yosh davrlari bo'yicha rivojlanish xususiyatlari

Qizlar organizmi rivojlanishini shartli ravishda quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

Davr Tavsif

Sut tishlari davri (3-7 yosh) Bo'y o'sishi barqaror, yiliga 5-7 sm. Skelet va mushaklar mustahkamlanadi.

Kichik maktab yoshi (7-10 yosh) "Tinch davr". Organizm energiyani balog'atga tayyorlanish uchun to'playdi.

Pubertat (balog'at) davri (11-15 yosh) Eng muhim bosqich. Estrogen gormoni faollashadi. Ikkilamchi jinsiy belgilar paydo bo'ladi.

O'smirlikning yakunlanishi (16-20 yosh) O'sish to'xtaydi, barcha a'zolar funksional jihatdan yetiladi.

3. Balog'at davridagi o'zgarishlar tartibi

Qiz bolalar rivojlanishida Tanner shkalasi bo'yicha ketma-ketlik mavjud:

Telarxe: Sut bezlarining kattalashishi (odatda 9-10 yoshda boshlanadi).

Pubarxe: Jinsiy a'zolar atrofida va qo'ltiq ostida tuklar paydo bo'lishi.

O'sish sakrashi: Bo'yning keskin cho'zilishi (yiliga 8-10 sm gacha).

Menarxe: Birinchi hayz siklining boshlanishi (odatda 12-13 yoshda). Bu o'sish jarayoni sekinlashayotganidan dalolat beradi.

4. Rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillar

Irsiyat (Genetika): Bo'y va tana tuzilishi 70-80% hollarda ota-onadan o'tadi.

Endokrin tizim: Gofiz, qalqonsimon bez va tuxumdonlar gormonlari asosiy "drayver" hisoblanadi.

Muxlisa, [16.02.2026 22:01]

Ovqatlanish: Oqsil, kalsiy va vitaminlar (ayniqsa D vitamini) yetishmasligi o'sishni to'xtatib qo'yishi mumkin.

Psixologik muhit: Surunkali stress gormonal buzilishlarga va rivojlanishdan ortda qolishga sabab bo'lishi mumkin.

Muhim eslatma: Hozirgi kunda akseleratsiya (tez rivojlanish) hodisasi kuzatilmoqda. Shu sababli, ba'zi qizlarda balog'at belgilari 8-9 yoshdan boshlanishi me'yor hisoblanishi mumkin, biroq bu shifokor nazoratida bo'lishi lozim. 8–9 yoshli qizlarda bolalikdan o'smirlik pallasiga

o'tishning ilk bosqichlari boshlanadi. Bu davr ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan sezilarli o'zgarishlar bilan ajralib turadi.

1. Jismoniy o'zgarishlar (Balog'atning ilk belgilari)

Ko'p qizlarda aynan shu yoshda balog'atga yetishning ilk jismoniy alomatlari ko'zga tashlanadi:

Ko'krak bezlarining o'sishi: Bu ko'pincha balog'atning birinchi belgisi bo'lib, 8 yoshdan keyin boshlanishi me'yoriy hisoblanadi. Agar bu o'zgarishlar 8 yoshgacha kuzatilsa, erta balog'atga yetish ehtimoli tufayli shifokor ko'rigi tavsiya etiladi.

Bo'yning o'sishi: Qizlar o'g'il bolalarga qaraganda tezroq bo'y cho'za boshlaydilar.

Gormonal o'zgarishlar: Terining yog'lanishi, husnbuzarlar paydo bo'lishi va ter hidining o'zgarishi (kuchayishi) kuzatilishi mumkin.

2. Ruhiy va hissiy o'zgarishlar

Bu yoshda qizlarning dunyoqarashi va hissiyotlari ham murakkablashadi:

Mustaqillikka intilish: Qizlar o'z buyumlarini tartiblash, xonalarini bezatish va shaxsiy qarorlar qabul qilishga harakat qilishadi.

Ijtimoiy munosabatlar: Do'stlik aloqalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ular tengdoshlari bilan sirlashishni va guruhlarga bo'linib o'ynashni boshlaydilar.

Mas'uliyat hissi: Maktab va uy vazifalariga nisbatan mas'uliyat hissi va biror narsaga erishish ishtiyoqi kuchayadi.

Hissiy o'zgaruvchanlik: Gormonlar ta'sirida kayfiyatning tez-tez o'zgarishi, biroz asabiylik yoki haddan tashqari ta'sirchanlik kuzatilishi mumkin.

Ota-onalar uchun tavsiyalar

Suhbatlashing: Qiz bolada o'z tanasidagi o'zgarishlar haqida qo'rquv bo'lmasligi uchun u bilan ochiq va do'stona suhbat qiling.

Shaxsiy gigiyena: Terining o'zgarishi va terlashga qarshi to'g'ri gigiyena qoidalarini o'rgating.

Qiziqishlarini qo'llab-quvvatlang: Bu yoshda qizlar turli narsalarni yig'ish (kolleksiya qilish) yoki ijod bilan shug'ullanishga moyil bo'lishadi, buni rag'batlantirish lozim. Qizlarda o'smirlik davri odatda 10–11 yoshdan boshlanib, 18–19 yoshgacha davom etadi. Biroq, bu muddat har bir organizmning individual xususiyatlariga ko'ra farq qilishi mumkin. Mutaxassislar o'smirlik davrini bir nechta bosqichga bo'lishadi:

Ilk o'smirlik (10–13 yosh): Bu davrda qizlarda jismoniy o'sish tezlashadi va balog'atning ilk tashqi belgilari (masalan, ko'krak bezlarining rivojlanishi) ko'zga tashlanadi.

O'rta o'smirlik (14–15 yosh): Jinsiy yetilish jarayoni faollashadi, hayz ko'rish boshlanadi va hissiy o'zgaruvchanlik (inqiroz davri) yuqori nuqtaga chiqadi.

Kech o'smirlik (16–19 yosh): Jismoniy rivojlanish yakuniga yetadi va shaxsning ijtimoiy-psixologik shakllanishi barqarorlashadi. O'zbekistonda o'smirlar (10–19 yoshlilar) aholining salmoqli qismini tashkil etadi va ularning salomatligini muhofaza qilish uchun UNICEF Uzbekistan davlat organlari bilan hamkorlikda maxsus strategiyalarni amalga oshiradi. So'nggi yillarda qizlarda balog'atga yetish davri biroz "yoshargan" bo'lib, ayrim holatlarda ilk belgilar 8–10 yoshda ham kuzatilmoqda. O'smir qizlarni jismoniy tarbiyalash nafaqat ularning tashqi ko'rinishi, balki salomatligi va o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu davrda organizmda kechayotgan jadal o'zgarishlarni hisobga olgan holda, quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

1. Muntazam jismoniy faollik

O'smirlar har kuni kamida 60 daqiqa davomida o'rtacha yoki yuqori intensivlikdagi jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishlari tavsiya etiladi. Aerobik mashqlar: Yugurish, suzish, raqs tushish yoki velosiped haydash yurak-qon tomir tizimini mustahkamlaydi.

Kuch va suyaklarni mustahkamlash: Haftada kamida 3 marta sakrash (skakalka), turnikda tortilish yoki yengil gimnastika mashqlari suyak to'qimalarining rivojlanishi uchun zarur.

2. Sport turini tanlashda erkinlik

Qiz bolaga u yoqtiradigan va o'zini erkin his qiladigan sport turini tanlashga imkon bering. Bo'y o'sishi uchun: Agar bo'y o'sishini jadallashtirish kerak bo'lsa, suzish, basketbol va turnikda tortilish kabi mashqlar eng samarali hisoblanadi.

Psixologik qulaylik: Agar qiz bola o'z tanasidan uyalsa, ochiq suzish havzalari o'rniga yopiqroq sport kiyimlarida shug'ullanish mumkin bo'lgan yoga yoki raqs to'garaklarini tanlash maqsadga muvofiq.

3. To'g'ri ovqatlanish va uyqu

Jismoniy tarbiya faqat mashqlar bilan cheklanmaydi, u sog'lom turmush tarzini ham o'z ichiga oladi:

Ratsion: O'smir qizlar organizmi mikroelementlar (ayniqsa kalsiy va temir) hamda vitaminlarga boy ovqatlanishga muhtoj.

Uyqu: Jismoniy tiklanish va o'sish gormoni ishlab chiqilishi uchun sutkasiga kamida 8–10 soat sifatli uyqu zarur.

4. Ota-onaning o'rni va motivatsiya

Shaxsiy namuna: Qizingiz bilan birga sayr qiling yoki birgalikda sport mashg'ulotlariga qatnashing. Bu nafaqat uning sog'lig'iga, balki o'zaro ishonchli munosabatlarga ham ijobiy ta'sir qiladi.

Ijobiy yondashuv: Mashqlarni jazo yoki "ozish vositasi" sifatida emas, balki xursandchilik va salomatlik manbai sifatida taqdim eting.

O'smir qizlar jismoniy tarbiyasi ularning organizmidagi keskin fiziologik o'zgarishlar (balog'at davri) va psixologik shakllanish jarayonlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim.

1. Fiziologik prinsiplar

Ushbu prinsiplar organizmning funksional imkoniyatlariga asoslanadi:

Yuklamani me'yorlash: O'smir qizlarda yurak-qon tomir va nafas olish tizimi o'g'il bolalarga nisbatan kichikroq hajmga ega, shuning uchun jismoniy yuklamalar ularning chidamlilik darajasiga qarab belgilanishi shart.

Gormonal davriylikni hisobga olish: Hayz sikli davrida (menarxe boshlangandan so'ng) keskin sakrashlar, og'ir kuch ishlatiladigan mashqlar cheklanadi va mashg'ulotlar intensivligi pasaytiriladi.

Morfologik moslashuv: Suyak tizimi hali to'liq qotmaganligi sababli, umurtqa pog'onasiga tushadigan haddan tashqari vertikal yuklamalardan qochish va qomatni to'g'ri shakllantiruvchi mashqlarga urg'u berish kerak.

Tezkorlik va egiluvchanlikka yo'naltirilganlik: 11-13 yoshli qizlarda egiluvchanlik va harakat koordinatsiyasi yuqori bo'ladi, bu davrda gimnastika va raqs elementlaridan foydalanish fiziologik jihatdan samaralidir.

2. Pedagogik prinsiplar

Tarbiyaviy va uslubiy yondashuvlar quyidagi qoidalarga tayanadi:

Individuallashtirish: Har bir qizning jismoniy tayyorgarligi va salomatlik holatidan kelib chiqib, shaxsiy yondashuvni qo'llash.

Motivatsiyani oshirish: O'smirlikda o'z tanasidan uyalish yoki jismoniy faollikka qiziqish pasayishi kuzatilishi mumkin. Pedagog o'yin texnologiyalari va estetik jismoniy mashqlar (aerobika, sheyping) orqali qiziqishni uyg'otishi zarur.

Asta-sekinlik va izchillik: Mashqlar oddiydan murakkabga qarab, organizmning moslashuv qobiliyatini buzmaganda o'rgatiladi.

Onglilik va faollik: Qizlarga bajarilayotgan mashqlarning sog'liq va kelajakdagi onalik (reproduktiv salomatlik) uchun foydasi tushuntirilishi pedagogik samarani oshiradi. Jismoniy tarbiya jarayonida ushbu prinsiplarning uyg'unligi qizlar organizmining garmonik rivojlanishini va sog'lom turmush tarzini shakllantirishni ta'minlaydi.

REFERENCES

1. Yoshga oid fiziologiya -Ye.BSologub-2018
2. O'smirlik va Balog'at fiziologiyasi

3. Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi
4. Chat GPT
5. Google

GENERAL THEORIES OF VERBAL HUMOR.

Boykeldiyeva Sitora Hotam qizi

3rd year student Faculty of Philology and Language
Teaching Navoi Innovation University

The general theory of verbal humor (GTVH) was proposed by Viktor Raskin and Salvatore Attardo in the article "Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model". It integrated Raskin's ideas of Script Opposition (SO), developed in his Script-based Semantic Theory of Humor, into the GTVH as one of six levels of independent Knowledge Resources (KRs). These KRs could be used to model individual verbal jokes as well as analyze the degree of similarity or difference between them.

The table of Riskin's knowledge resources propose in Verbal Theory

1.	<i>Script opposition (SO)</i>	references the script opposition included in Raskin's SSTH. This includes, among others, themes such as real (unreal), actual (non-actual), normal (abnormal), possible (impossible).
2.	<i>Logical mechanism (LM)</i>	refers to the mechanism which connects the different scripts in the joke. These can range from a simple verbal technique like a pun to more complex LMs such as faulty logic or false analogies.
3.	<i>Situation</i>	can include objects, activities, instruments, props needed to tell the story.
4.	<i>Target</i>	identifies the actor(s) who become the "butt" of the joke. This labeling serves to develop and solidify stereotypes of ethnic groups, professions, etc. This is an optional KR
5.	<i>Narrative strategy (NS)</i>	addresses the narrative format of the joke, as either a simple narrative, a dialogue, or a riddle. It attempts to classify the different genres and subgenres of verbal humor. In a subsequent study Attardo expands the NS to include oral and printed humorous narratives of any length, not just jokes.
6.	<i>Language</i>	"...contains all the information necessary for the verbalization of a text. It is responsible for the exact wording ...and for the placement of the functional elements."

As can be seen from the table, based on the above-mentioned knowledge of verbal humor and the scientific-theoretical research he conducted, Raskin's identified several key resources (types): Script Opposition, Logical Mechanism, Situation, Target, Narrative Strategy, Language. Developed by Victor Raskin and later expanded with Salvatore Attardo.

Humor is intertwined with all literary genres. It flourishes in a stable society and is aimed at exposing the same moral norms, as well as revealing incongruity and hypocrisy. It exaggerates cruelty and foolishness. It is important to draw appropriate conclusions from verbal jokes.

To illustrate their theory, the authors use 6 examples of light bulb joke, each variant shifted by a single Knowledge Resource. Each one of the KRs, ordered hierarchically above and starting with the Script Opposition, has the ability to "determine the parameters below themselves, and are

determined [circumscribed] by those above themselves. 'Determination' is to be intended as limiting or reducing the options available for the instantiation of the parameter; for example, the choice of the SO (script opposition) DUMB/SMART will reduce the options available to the generation in the TA (in North America to Poles, etc.)"

One of the advantages of this theory (GTVH) over Raskin's script-based semantic theory (SSTH) is that through the inclusion of the Narrative Strategy (NS) any and all humorous texts can be categorized. Whereas Raskin's SSTH only deals with jokes, the GTVH considers all humorous text from spontaneous one-liners to funny stories and literature. This theory can also, by identifying how many of the Knowledge Resources are identical for any two humorous pieces, begin to define the degree of similarity between the two.

As to the ordering of the Knowledge Resources, there has been much discussion. Willibald Ruch, a distinguished German psychologist, and humor researcher, wanted to test empirically the ordering of the Knowledge Resources, with only partial success. Nevertheless, both the listed Knowledge Resources in the GTVH and their relationship to each other has proven to be fertile ground in the further investigation of what exactly makes humor funny.

Several years later, the research conducted by Victor Raskin was significantly developed and expanded by Salvatore Attardo. Attardo refined Raskin's Script-based Semantic Theory of Humor (SSTH), which was grounded in the semantic foundations of humor, making it more systematic and comprehensive and transforming it into a broader model. As a result, humor could be analyzed not only from a semantic perspective, but also from structural, pragmatic, and discourse perspectives.

Attardo also studied humor from the standpoint of pragmatics and discourse analysis. He demonstrated that humor is closely connected to context, implicature, speech acts, and the communicative situation. His 1994 book, *Linguistic Theories of Humor*, is considered an important scholarly source that systematically explains the linguistic foundations of verbal humor, and it is regarded as his most significant work.

In this both of scientists works about general theory of verbal humour is give to us how to understand the humor(joke) in the real life. And the given 6 knowledge resources to understand widely and clearly.

Conclusion.

In this article was given many information about Viktor Riskin and Salvatore Attardo's researches about the Verbal Humour and it's 6 knowledge resources.

The present study has examined verbal humour from a linguistic perspective through the framework of the General Theory of Verbal Humour (GTVH). The analysis demonstrates that verbal humour is not a random or purely subjective phenomenon, but a structured and rule-governed form of discourse grounded in semantic, pragmatic, and cognitive mechanisms. Central to the theory is the concept of script opposition, which explains how humour emerges from the interaction of incompatible semantic interpretations within a single text.

Furthermore, the applicability of GTVH to various genres, including conversational humour, satire, and media discourse, highlights its theoretical flexibility and explanatory power. The findings of this study confirm that the General Theory of Verbal Humour remains a valuable and effective tool in contemporary linguistic research. Future studies may extend this framework to cross-cultural humour analysis, translation studies, and computational linguistics, thereby further enhancing our understanding of humour as a complex communicative and cognitive phenomenon.

References

1. Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp.200-222
2. Attardo, S., & Raskin, V. (1991). Script Theory Revis(it)ed: Joke Similarity and Joke Representation Model. *Humor: International Journal of Humor Research*, 4(3-4), 293-347.
3. Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, pp. 99-114.

4. Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 222–230.

5. Raskin, V., & Attardo, S. (1991). Script Theory Revisited: Joke Similarity and Joke Representation Model. *Humor: International Journal of Humor Research*, 4(3–4), pp. 308–314.

INSON HUQUQLARI, SHAXSIY MA'LUMOTLAR HIMOYASI VA INKLYUZIYA TAMOYILLARINI TA'LIM HAMDA RAQAMLI MUHITDA TA'MINLASH MASALALARI

Ganiyeva Muborak, TIU Ijtimoiy fanlar
va ta'lim kafedrasi v.b. professori,
Tolipova Zaxro, TIU PS-1-25 guruh talabasi.

XXI asrda ta'lim tizimi va jamiyat hayoti jadal raqamlashtirilmoqda. Masofaviy ta'lim, onlayn platformalar, sun'iy intellektga asoslangan xizmatlar keng qo'llanilmoqda. Bu jarayon ta'lim samaradorligini oshirish bilan birga, inson huquqlarini himoya qilish, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi va inklyuzivlikni ta'minlash masalalarini ham dolzarb qilib qo'ymoqda.

Raqamli muhitda foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlari keng miqyosda to'planadi va qayta ishlanadi. Agar tegishli himoya mexanizmlari mavjud bo'lmasa, bu: shaxsiy hayot daxlsizligining buzilishiga; kiberxavfsizlik tahdidlariga; diskriminatsiya va raqamli tengsizlikka; ta'limda adolatsizlikka olib kelishi mumkin.

Shu sababli zamonaviy ta'lim siyosatida inson huquqlari, ma'lumotlar himoyasi va inklyuziya o'zaro integratsiyalashgan yondashuv sifatida ko'rilishi zarur.

Mazkur maqolaning maqsadi – ta'lim va raqamli muhitda ushbu tamoyillarni ta'minlashning nazariy asoslari, muammolari va samarali mexanizmlarini tahlil qilishdir.

Inson huquqlari – har bir shaxsga tug'ilishidan boshlab tegishli bo'lgan ajralmas huquqlar majmuasidir. Zamonaviy talqinda raqamli huquqlar ham inson huquqlarining tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda.

Ta'lim sohasida inson huquqlarining asosiy yo'nalishlari: ta'lim olish huquqi; teng imkoniyatlar; shaxsiy hayot daxlsizligi; axborotdan foydalanish erkinligi; diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik.

Raqamli muhit ushbu huquqlarni kengaytirishi ham, aksincha, cheklashi ham mumkin. Shu bois “huquqga asoslangan yondashuv” (rights-based approach) muhim metodologik asos hisoblanadi.

Ta'limning raqamlashtirilishi natijasida quyidagi turdagi ma'lumotlar yig'ilmoqda: o'quvchilarning shaxsiy profillari; biometrik ma'lumotlar; o'quv analitikasi; xulq-atvor ma'lumotlari; baholash natijalari.

Asosiy xavf-xatarlar: ma'lumotlarning ruxsatsiz tarqalishi; tijoriy maqsadlarda noqonuniy foydalanish; profiling va algoritmik diskriminatsiya; kiberhujumlar.

Shu sababli ta'lim tizimida privacy by design va data minimization tamoyillarini joriy etish muhim.

Inklyuziv ta'lim – bu barcha o'quvchilar, jumladan nogironligi bo'lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj, qizlar va chekka hududlardagi yoshlar uchun teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan yondashuvdir.

Raqamli muhitda inklyuziyaning asosiy yo'nalishlari: raqamli tenglik; moslashtirilgan interfeyslar; assistiv texnologiyalar; gender inklyuziyasi; hududiy tenglik.

Agar platformalar universal dizayn tamoyiliga asoslanmasa, raqamli ta'lim yangi tengsizliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Ta'lim muassasalarida kompleks ta'minlash mexanizmlari quyidagilardan iborat:

1. Normativ-huquqiy mexanizmlar. shaxsiy ma'lumotlar to'g'risidagi qonunchilikni kuchaytirish; bolalar ma'lumotlarini alohida himoyalash; ta'lim platformalarini sertifikatlash; ma'lumotlar bilan ishlash reglamentlari.

2. Tashkiliy mexanizmlar. Data Protection Officer joriy etish; kiberxavfsizlik auditlari; risklarni baholash tizimi; maxfiylik siyosatini joriy qilish.

3. Pedagogik mexanizmlar. raqamli etikani o'qitish; media savodxonlikni rivojlantirish; xavfsiz internet ko'nikmalarini shakllantirish; inklyuziv pedagogika.

4. Texnologik mexanizmlar ma'lumotlarni shifrlash; ko'p bosqichli autentifikatsiya; anonimlashtirish; universal dizayn.

Yevropa Ittifoqi (GDPR) – ma'lumotlar himoyasining eng qat'iy modeli. AQSh (COPPA) – bolalar ma'lumotlarini himoya qiladi. Finlyandiya – inklyuziv raqamli ta'lim yetakchisi. Janubiy Koreya – maktablarda kiberxavfsizlik majburiy fan. Ushbu tajribalar milliy tizimni takomillashtirish uchun muhim.

Inson huquqlari, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi va inklyuziya tamoyillarini ta'lim hamda raqamli muhitda ta'minlash masalalari bo'yicha quyidagi taklif va tavsiyalarni beramiz: ta'limda "raqamli huquqlar siyosati"ni joriy etish; har bir ta'lim platformasida privacy audit o'tkazish; inklyuziv dizayn standartlarini majburiy qilish; o'qituvchilar uchun raqamli etika modullarini kiritish; bolalar ma'lumotlari uchun alohida himoya rejimini joriy etish; raqamli tenglik monitoring tizimini yaratish; ai tizimlarida diskriminatsiyani audit qilish hamda ota-onalar uchun raqamli xavfsizlik bo'yicha treninglar tashkil etish.

Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimida inson huquqlari, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi va inklyuziya tamoyillarini ta'minlash strategik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ushbu yo'nalishda muvaffaqiyatga erishish uchun normativ, tashkiliy, pedagogik va texnologik choralar integratsiyasi zarur.

Kelajak ta'limi – bu nafaqat raqamli, balki adolatli, xavfsiz va inklyuziv bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmon. Toshkent.

2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2016). "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun. Toshkent.

3. UNESCO. (2021). Guidelines for ICT in Education and Inclusive Learning. Paris: UNESCO.

4. Redecker, C. (2017). European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu). Luxembourg: Publications Office of the European Union.

5. World Bank. (2021). World Development Report: Data for Better Lives. Washington, DC: World Bank.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ПРАВ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН)

Доктор философии по филологическим наукам (PhD), доцент кафедры русской филологии СамГИИЯ **Мусинова Зебо Турабовна**
E-mail: zebomusinova08@gmail.com

В XXI веке глобальная цифровизация является ключевым фактором трансформации всех сфер общественной жизни, включая образование. В условиях устойчивого развития цифровизация приобретает не только технологическое, но и социально-правовое значение, поскольку она напрямую связана с реализацией права человека на образование, закрепленного во Всеобщей декларации прав человека (ст. 26) и Конвенции о правах

ребенка (ст. 28). Для молодежи, которая является активным участником образовательного процесса и будущим кадровым ресурсом страны, обеспечение академических прав становится важнейшей задачей государственной молодежной политики.

В Республике Узбекистан цифровизация образования реализуется через государственные программы, направленные на внедрение электронных образовательных платформ, развитие дистанционного обучения, цифровую трансформацию университетской инфраструктуры и повышение квалификации преподавателей. Одновременно возникают новые вызовы: цифровое неравенство, угроза академической добросовестности, необходимость правового регулирования использования искусственного интеллекта в образовательном процессе.

Цифровизация образования — это процесс глубокого преобразования организационной, методической и технологической структуры образовательной деятельности на основе внедрения цифровых технологий. В отличие от обычной информатизации, цифровизация включает в себя: автоматизацию управленческих процессов, развитие дистанционных образовательных ресурсов, внедрение электронных образовательных платформ и формирование цифровой компетенции студентов и преподавателей.

Концепция устойчивого развития, закреплённая в Программе ООН «Цели устойчивого развития до 2030 года», предусматривает обеспечение качественного образования, инклюзивного и справедливого, доступного для всех слоёв населения. В этом контексте цифровизация выступает как инструмент реализации права на образование, академической свободы и равных возможностей.

Таким образом, цифровизация образования выступает не только как технологический процесс модернизации учебного пространства, но и как фактор трансформации институциональных и правовых основ образовательной деятельности. Изменение форм взаимодействия между субъектами образовательного процесса обуславливает необходимость переосмысления содержания и механизмов реализации академических прав молодежи в условиях цифровой образовательной среды.

В условиях цифровой трансформации академические права молодежи приобретают новые формы реализации и содержательные акценты. К числу ключевых академических прав относятся:

1. **Право на доступ к образованию**, которое в цифровой среде трансформируется в возможность пользоваться электронными платформами, онлайн-курсами и цифровыми библиотеками.
2. **Право на академическую свободу**, обеспечивающее возможность самостоятельного выбора тем, форм и методов обучения в пределах учебного плана.
3. **Право на равные цифровые возможности**, включая доступ к современным гаджетам, интернет-соединению и цифровой инфраструктуре.
4. **Право на защиту персональных данных**, что особенно актуально в условиях дистанционного обучения и использования электронных систем оценки знаний.

В контексте концепции устойчивого развития цифровизация образования рассматривается как инструмент обеспечения равного доступа к знаниям и формирования инклюзивной образовательной среды, что актуализирует проблему гарантирования академических прав молодежи в новых социотехнологических условиях.

В Республике Узбекистан эти права закреплены в **Законе «Об образовании» (ст. 2, 15, 23)**, **Законе «О молодежной политике» (ст. 7, 10)**, а также в **Постановлениях Кабинета Министров о цифровизации образования и внедрении электронного документооборота**.

Нормативное закрепление академических прав молодежи в условиях цифровизации предполагает их практическую реализацию через институциональные механизмы модернизации системы высшего образования. Иначе говоря, правовые гарантии

приобретают реальное содержание лишь при условии системной цифровой трансформации образовательной инфраструктуры.

Цифровая трансформация высшего образования в Республике Узбекистан выступает инструментом практической реализации закрепленных академических прав и направлена на формирование современной, технологически оснащенной образовательной среды.

Реализация цифровизации в высшем образовании Узбекистана включает:

- Создание электронных образовательных платформ (e-learning, Moodle, виртуальные лаборатории), обеспечивающих расширенный доступ к учебным материалам и индивидуализацию образовательной траектории.

- Внедрение систем дистанционного обучения, позволяющих студентам из отдаленных регионов получать качественное образование на равных условиях.

- Автоматизацию управления вузами, включая электронные журналы успеваемости, цифровые расписания и учет посещаемости, что повышает прозрачность образовательного процесса.

- Повышение цифровых компетенций преподавательского состава, включая освоение современных образовательных технологий и инструментов искусственного интеллекта.

Особое внимание уделяется проекту «Цифровой университет», целью которого является интеграция цифровых технологий во все аспекты образовательного процесса, повышение прозрачности и эффективности управления, а также укрепление академической мобильности и доступности образования.

Вместе с тем цифровая трансформация, наряду с очевидными преимуществами, сопровождается рядом системных рисков и вызовов, способных повлиять на реализацию академических прав молодежи и качество образовательного процесса.

Риски и вызовы цифровизации заключаются в следующем:

1. **Цифровое неравенство** — различия в доступе к технологиям и интернет-инфраструктуре между городскими и сельскими студентами.

2. **Проблемы академической добросовестности** — риск использования цифровых инструментов для недобросовестного выполнения учебных заданий.

3. **Нерегулируемое использование технологий искусственного интеллекта** — возможность автоматического создания учебных работ без достаточного контроля качества и самостоятельности.

4. **Конфиденциальность данных** — необходимость надежной защиты персональной информации студентов и преподавателей в условиях цифрового документооборота.

5. **Социальная изоляция** — снижение уровня личного взаимодействия и развития коммуникативных навыков в онлайн-среде.

Указанные риски требуют разработки комплексной государственной политики цифровой этики и нормативного регулирования использования образовательных технологий.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой модели цифровой правовой культуры студентов и формированием национальной стратегии академической цифровой ответственности.

Цифровая трансформация высшего образования является ключевым механизмом обеспечения академических прав молодежи в условиях устойчивого развития. В Республике Узбекистан проводятся системные мероприятия, направленные на развитие цифровой образовательной среды. Одновременно необходимо устранять риски, связанные с цифровым неравенством, академической добросовестностью и правовой защитой студентов. Баланс между технологическим прогрессом и гуманистическими принципами обеспечит формирование устойчивой, инклюзивной и качественной системы высшего образования.

Список литературы

1. Всеобщая декларация прав человека. – URL: <https://www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights/>
2. Конвенция о правах ребенка. – URL: <https://www.ohchr.org/ru/professionalinterest/pages/crc.aspx>
3. Закон Республики Узбекистан «Об образовании». – Tashkent, 2017.
4. Закон Республики Узбекистан «О молодежной политике». – Tashkent, 2017.
5. Стратегия «Цифровой Узбекистан – 2030». – Tashkent, 2020.
6. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О внедрении электронного документооборота в образовательных учреждениях». – Tashkent, 2019.
7. Smith J. Digital Transformation in Higher Education: Global Perspectives. – London: Routledge, 2020.
8. Jones A., Brown P. E-Learning and Academic Rights. – New York: Springer, 2019.
9. UNICEF. The Right to Education in the Digital Age. – New York, 2021.
10. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris, 2017.

RAQAMLI HUQUQBUZARLIKLAR VA UNGA NISBATAN JAVOBGARLIK MASALALARI

Valijonova Madinabonu Muzaffarjon qizi

“Toshkent Xalqaro Universiteti “

e-mail: valijonovam79@gmail.com

Ilmiy Rahbar: TIU “Huquqiy fanlar” kafedrasi mudirasi, Yu.f.d., professor **Matkarimova Gulchehra Abdusamatovna**

Raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalariga chuqur kirib kelishi bilan birga, yangi turdagi huquqbuzarliklar – raqamli huquqbuzarliklar ham yuzaga kelmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron xizmatlar va sun’iy intellekt tizimlarining keng tarqalishi nafaqat iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatni osonlashtirdi, balki shaxsiy ma’lumotlar, moliyaviy resurslar va davlat infratuzilmasiga xavf soluvchi yangi huquqbuzarlik imkoniyatlarini ham yaratdi.

Raqamli huquqbuzarliklar o’z xarakteri bo’yicha anonim, transchegaraviy va tezkor bo’lib, ularni aniqlash va isbotlash jarayonini murakkablashtiradi. Shu sababli zamonaviy jamiyat va davlat xavfsizligini ta’minlash maqsadida ushbu muammolarni huquqiy jihatdan tartibga solish, xalqaro tajribani o’rganish va samarali javobgarlik mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

O’zbekiston Respublikasida kompyuter axboroti va internet orqali sodir etiladigan huquqbuzarliklar uchun alohida normativ-huquqiy baza mavjud bo’lsa-da, texnologik rivojlanish va global kiberxavfsizlik tahdidlari ushbu qonunchilikni doimiy takomillashtirishni talab qiladi. Shu munosabat bilan maqola O’zbekiston qonunchiligi va xorijiy davlatlar, xususan, AQSh va Yevropa Ittifoqi tajribasini qiyosiy tahlil qiladi hamda zamonaviy raqamli jinoyatlar bilan bog’liq dolzarb muammolarni yoritadi.

Raqamli huquqbuzarlik tushunchasi va xususiyatlari

Raqamli huquqbuzarliklar – axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), internet tarmoqlari va elektron qurilmalar orqali sodir etiladigan qonunga xilof harakatlar (yoki harakatsizlik)dir. Ular nafaqat shaxsiy foydalanuvchilarga, balki jamiyat, korporatsiyalar va davlat infratuzilmasiga ham tahdid soladi,

Raqamli huquqbuzarliklar bir qator xususiyatlarga ega:

1. **Anonimlik va masofaviylik** – jinoyatchilar ko’pincha o’z shaxsi sir saqlanib, boshqa davlat hududidan harakat qilishi mumkin ¹.

2. **Transchegaraviy xarakter** – kiberjinoyatlar ko‘pincha bir nechta davlat hududida amalga oshiriladi, bu esa yurisdiksiya va tergovni murakkablashtiradi ².

3. **Tezkorlik va keng tarqalish** – axborot va zararli dasturlar tezkor tarqaladi, natijada ko‘p foydalanuvchi va tizimlarga zarar yetkazilishi mumkin ³.

4. **Dalillarni yo‘q qilish xavfi** – raqamli dalillarni manipulyatsiya qilish yoki o‘chirish imkoniyati mavjud bo‘lib, jinoyatlarni aniqlash va isbotlashni

¹<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9fc69b1c-c682-11e6-a6db-01aa75ed71a1>

² <https://www.coe.int/en/web/cybercrime>

³ <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/pages/global-cybersecurity-index.aspx>

⁴<https://www.fbi.gov/news/press-releases/fbi-releases-the-internet-crime-complaint-center-2021-internet-crime-report>

qiyinlashtiradi

5. **Texnologik murakkablik** – jinoyatning sodir etilishi va aniqlanishi yuqori texnologik bilim talab qiladi, shu sababli mutaxassislar ishtirokisiz tergov jarayoni samarasiz bo‘lishi.

Raqamli huquqbuzarliklarni huquqiy jihatdan tushunish, ularning turlarini aniqlash va javobgarlikka tortish mexanizmlarini ishlab chiqish global va milliy xavfsizlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasida raqamli huquqbuzarliklar uchun javobgarlik

O‘zbekiston Respublikasida raqamli huquqbuzarliklar jinoyat va ma‘muriy javobgarlik bilan tartibga solinadi hamda axborot texnologiyalari sohasida jinoyat sodir etgan shaxslar uchun tegishli choralar ko‘riladi. Jinoyat kodeksida bevosita raqamli jinoyatlar va kompyuterga oid qilmishlar uchun alohida boblar mavjud.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining **XX¹ bob “Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar”** bobida ham axborot tizimlariga noqonuniy kirish, ma‘lumotlarni o‘zgartirish, yo‘q qilish yoki bloklash kabi harakatlarni jinoyat deb biladi va unga jazo choralari belgilaydi. Mazkur norma qonuniy ruxsatlarsiz axborot resurslariga kirish orqali katta zarar yetkazgan shaxslarni jarima yoki qamoq bilan jazolanishi mumkinligini ko‘rsatadi.⁵

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida **raqamli huquqbuzarliklar soni keskin oshganligi** rasmiy statistik va ekspert baholarida qayd etilmoqda. So‘nggi yillar ichida cyberjinoyatlar soni 4 865 tadan 62 440 taga oshgan bo‘lib, ularning natijasida fuqarolarga jami 3,73 trln so‘m moddiy zarar yetkazilgan deb hisobot qilinmoqda. Holat taxminan o‘n barobar oshgan, bu esa raqamli jinoyatlarni aniqlash, profilaktika va javobgarlikka tortish mexanizmlarini yanada takomillashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

⁵<https://lex.uz/docs/111453>

Shu bilan birga, holat bo‘yicha davlat tomonidan chora-tadbirlar ham kuchaytirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni hamda “Shaxsiy ma‘lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni asosida kiberxavfsizlikni mustahkamlash, shaxsiy ma‘lumotlar bilan ishlash bo‘yicha qat‘iy talablarni joriy etish, shuningdek bank va to‘lov tizimlarida axborot xavfsizligi standartlariga rioya etilishini kuchaytirish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, kiberjinoyatlarni oldini olish va tergov jarayonlarini yaxshilash maqsadida “Cyber Law” kabi maxsus o‘quv dasturi tashkil etilib, qonuniy tadqiqotchilar va huquqni muhofaza qiluvchi mutaxassislarni tayyorlash ko‘zda tutilmoqda.

Umuman olganda, O‘zbekiston Respublikasida raqamli huquqbuzarliklarga nisbatan qonunchilik bazasi mavjud bo‘lsa-da, jinoyatlar sonining oshishi va texnologik tahdidlarning murakkablashuvi ularni aniqlash, tergov hamda sud amaliyotini muntazam yangilab borishni talab etmoqda.

So‘nggi kunlarda O‘zbekistonda kuzatilgan yirik kibexujum hodisasi

2026-yil 2-fevral kuni ijtimoiy tarmoqlarda O‘zbekiston fuqarolariga oid ma’lumotlar darknet resurslarida tarqalgani haqida xabarlar e’lon qilindi. Xakerlik forumlarida hukumatning markaziy OAuth-autentifikatsiya serveri buzilgani va 15 milliondan ortiq foydalanuvchi ma’lumotlari qo‘lga kiritilgani da’vo qilindi. Ushbu holat yuzasidan dastlabki tahliliy materiallar va ekspertiza natijalari e’lon qilindi⁸.

Xabarlarga ko‘ra, hujum markaziy identifikatsiya provayderi — sso.egov.uz infratuzilmasiga qaratilgan bo‘lib, bu tizim ko‘plab davlat va tijorat axborot resurslari uchun yagona autentifikatsiya markazi vazifasini bajaradi. Agar ushbu server komprometatsiya qilingan bo‘lsa, bu klassik “ta’minot zanjiri hujumi” (supply chain attack) sifatida baholanadi, ya’ni unga ishonch bildirgan barcha tizimlar potensial xavf ostida qoladi.

C7 Cybersecurity ekspertlari tomonidan taqdim etilgan tahliliy hisobotga ko‘ra, xaker tomonidan e’lon qilingan ma’lumotlarning bir qismi verifikatsiyadan o‘tgan. Xususan, JSHSHIR, F.I.O., tug‘ilgan sana, telefon raqamlari, pasport seriya va raqamlari kabi ma’lumotlar namunaviy tekshiruvda yuqori darajada mos kelgani aniqlangan. Shu bilan birga, 15 million yozuv haqidagi da’voni to‘liq tasdiqlash imkoni bo‘lmagani, real ko‘lam 500 mingdan 2 milliongacha foydalanuvchini qamrab olishi mumkinligi qayd etilgan .

Ekspertlarning ehtimoliy ssenariysiga ko‘ra, dastlabki kirish 2021-yilda aniqlangan Log4Shell zaifligi orqali amalga oshirilgan bo‘lishi mumkin. Mazkur zaiflik Java asosidagi server ilovalariga masofadan turib zararli kod yuklash imkonini beradi. Ayniqsa, WebLogic platformasida ishlovchi tizimlar xavf ostida bo‘lgani ta’kidlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi.

– Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

Rasmiy manba: <https://lex.uz/docs/111453>

2. Convention on Cybercrime (Budapest Convention).

– Council of Europe, ETS No.185, 2001.

Rasmiy matn: <https://rm.coe.int/1680081561>

Rasmiy sahifa: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>

3. General Data Protection Regulation (Regulation (EU) 2016/679).

– Official Journal of the European Union, 2016.

Rasmiy matn: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

4. Computer Fraud and Abuse Act (18 U.S.C. §1030).

– United States Code.

Rasmiy matn: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030>

INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILISHDA YANGI O‘ZBEKISTON KONSTITUTSIYASINING ROLI

Aminjanova Sevinch G‘ayrat qizi

“Tashkent International University”

e-mail: aminjanovasevinch@gmail.com

Ilmiy Rahbar: TIU o‘qituvchisi , Jumaboyev Sapaboy

Inson huquqlarini ta’minlash va himoya qilish har qanday demokratik davlatning asosiy vazifalaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasida bu tamoyil davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan. 2023-yilda qabul qilingan Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya

qilishning huquqiy asoslarini yanada mustahkamlab berdi. Ushbu Konstitutsiya “Inson – jamiyat – davlat” tamoyiliga asoslanib, inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida e’tirof etadi.

Yangi Konstitutsiyada inson huquqlari va erkinliklari alohida bobda keng yoritilgan. Unda shaxsiy, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy huquqlar tizimli ravishda mustahkamlangan. Xususan, yashash huquqi, shaxsiy daxlsizlik, so‘z va e’tiqod erkinligi, adolatli sudlov huquqi, ta’lim olish, mehnat qilish va ijtimoiy himoya huquqlari konstitutsiyaviy kafolat sifatida belgilangan. Muhim jihati shundaki, Yangi Konstitutsiyada inson huquqlari davlat tomonidan berilmaydi, balki ular tug‘ma huquqlar sifatida tan olinadi. Bu esa huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi Konstitutsiyada inson qadr-qimmatining oliy qadriyat sifatida e’tirof etilishi

Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasining asosiy g‘oyalariidan biri — inson qadr-qimmatini ta’minlashdir. Konstitutsiyada inson sha’ni va qadr-qimmatini kamsituvchi har qanday holatlarga yo‘l qo‘yilmasligi qat’iy belgilangan. Qiynoqlar, zo‘ravonlik, shafqatsiz yoki insoniylikka zid muomala va jazolar taqiqlanadi. Bu normalar xalqaro inson huquqlari standartlariga to‘liq mos keladi. Yangi Konstitutsiya ijtimoiy davlat tamoyilini mustahkamlab, fuqarolarning ijtimoiy himoyasiga alohida e’tibor qaratadi. Unda kam ta’minlangan qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash, nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish, sog‘liqni saqlash va ta’lim sohalarida teng imkoniyatlar yaratish masalalari aniq belgilangan. Bu esa inson huquqlarini faqat deklarativ emas, balki amaliy jihatdan ta’minlashga xizmat qiladi.

Yangi Konstitutsiya “Inson – jamiyat – davlat” tamoyiliga asoslanib, inson manfaatlarini davlat faoliyatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilaydi. Ushbu hujjat inson huquqlarini nafaqat e’lon qiladi, balki ularni amalda ta’minlashning aniq huquqiy mexanizmlarini ham mustahkamlaydi. Inson huquqlari — bu shaxsga tug‘ilganidan boshlab beriladigan, ajralmas va daxlsiz huquqlardir. Ular insonning erkin yashashi, rivojlanishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta’minlaydi. Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasida inson huquqlari eng oliy qadriyat sifatida e’tirof etilgan bo‘lib, davlat organlari faoliyati aynan shu huquqlarni ta’minlashga qaratilishi belgilangan. Konstitutsiyada inson huquqlari universal xarakterga ega ekani, ular irqi, millati, tili, dini, jinsi, ijtimoiy kelib chiqishidan qat’i nazar barcha uchun teng ekani mustahkamlangan.^[1] Bu normalar O‘zbekistonning inson huquqlari sohasidagi xalqaro majburiyatlariga to‘liq mos keladi. Yangi Konstitutsiyaning eng muhim jihatlaridan biri — inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida belgilanishidir. Konstitutsiyada inson sha’ni va qadr-qimmatini kamsitish qat’iyan man etiladi. Hech kim qiynoqqa solinishi, zo‘ravonlikka uchrashi yoki insoniylikka zid muomalaga duchor etilishi mumkin emas. Mazkur norma davlat

¹O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi -
<https://www.un.int/uzbekistan/uzbekistan/constitution-republic-uzbekistan>

organlari, huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar va mansabdor shaxslarning mas’uliyatini oshiradi. Bu esa fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi Konstitutsiyada shaxsiy huquq va erkinliklar kengaytirilgan holda mustahkamlangan. Jumladan:

- yashash huquqi;
- shaxsiy erkinlik va daxlsizlik huquqi;
- shaxsiy hayot, yozishmalar va uy daxlsizligi;
- vijdon va e’tiqod erkinligi;
- so‘z va fikr bildirish erkinligi.

Bu huquqlar demokratik jamiyatning asosini tashkil etadi. Ayniqsa, axborot olish va uni tarqatish erkinligi jamiyatda ochiqlik va shaffoflikni ta’minlashga xizmat qiladi.^[1]

Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasi ijtimoiy davlat tamoyilini kuchaytirib, fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlariga alohida e‘tibor qaratadi. Unda:

- mehnat qilish va adolatli mehnat sharoitlariga ega bo‘lish;
- ishsizlikdan himoyalash;
- ijtimoiy ta‘minot;
- malakali tibbiy xizmatdan foydalanish;
- bepul umumiy ta‘lim olish huquqlari kafolatlangan.

Bu huquqlar insonning munosib hayot kechirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan bo‘lib, jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Inson huquqlarini real himoya qilishda mustaqil sud hokimiyati muhim ahamiyatga ega. Yangi Konstitutsiyada sudlarning mustaqilligi, adolatli sudlov, aybsizlik prezumpsiyasi kabi prinsiplar yanada mustahkamlangan. Har bir shaxs o‘z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish huquqiga ega. Shuningdek, noqonuniy usullar bilan olingan dalillardan foydalanish taqiqlanishi, shaxsning huquqiy himoyaga bo‘lgan imkoniyatlarini kengaytiradi. Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasi inson huquqlari bo‘yicha xalqaro hujjatlar, jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va xalqaro paktlar bilan uyg‘un holda ishlab chiqilgan. Bu O‘zbekistonning xalqaro hamjamiyat oldidagi majburiyatlariga sodiqligini namoyon etadi Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasi BMTning asosiy inson huquqlari bo‘yicha hujjatlari bilan uyg‘un holda ishlab chiqilgan. Bu O‘zbekistonning xalqaro majburiyatlariga sodiqligini va inson huquqlarini global qadriyat sifatida tan olishini ko‘rsatadi. Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasi inson huquqlari va erkinliklarini ta‘minlashni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilab, Birlashgan Millatlar Tashkilotining asosiy inson huquqlariga oid xalqaro hujjatlari — Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt hamda boshqa nufuzli xalqaro konvensiyalarning asosiy tamoyil va normalari bilan uyg‘un holda ishlab chiqilgan. Konstitutsiyada “inson – jamiyat – davlat” tamoyili asos qilib olinib, inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida e‘tirof etilgan, shaxsning yashash, erkinlik, daxlsizlik, adolatli sudlov, so‘z va e‘tiqod erkinligi, ta‘lim olish, mehnat qilish va ijtimoiy himoya kabi fundamental huquqlari mustahkam konstitutsiyaviy kafolatlar bilan ta‘minlangan. Shuningdek, qonun ustuvorligi, tenglik, kamsitilmaslik, davlat hokimiyati faoliyatining ochiqligi va hisobdorligi kabi demokratik prinsiplarning mustahkamlanishi O‘zbekistonning xalqaro majburiyatlariga sodiqligini, inson huquqlarini umuminsoniy va global qadriyat sifatida tan olishini hamda demokratik, huquqiy va ijtimoiy davlat barpo etish yo‘lidagi izchil islohotlarini yaqqol ifodalaydi.

Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasi inson huquqlari va erkinliklarini ta‘minlash borasida tub burilish yasagan, zamon talablariga to‘liq javob beradigan hamda uzoq muddatli istiqbolga mo‘ljallangan mustahkam huquqiy asosni yaratdi. Ushbu Konstitutsiyada inson qadr-qimmatini eng oliy konstitutsiyaviy qadriyat sifatida e‘tirof etilib, davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyati aynan inson manfaatlariga xizmat qilishi qat‘iy belgilab qo‘yildi. Shaxsning huquq va erkinliklari nafaqat e‘lon qilindi, balki ularni ro‘yobga chiqarish, himoya qilish va tiklashning aniq mexanizmlari bilan mustahkamlanib, sud-huquq tizimi orqali kafolatlanishi nazarda tutildi. Konstitutsiyada demokratik boshqaruv, qonun ustuvorligi, ijtimoiy adolat, ochiqlik va hisobdorlik tamoyillarining kuchaytirilishi fuqarolarning siyosiy-huquqiy faolligini oshirishga, kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy himoya, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va mehnat huquqlariga oid normalarning kengaytirilishi davlatning ijtimoiy mas‘uliyatini yanada mustahkamlab, jamiyatda barqarorlik va taraqqiyot uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Umuman olganda, Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasi demokratik jamiyat, kuchli fuqarolik jamiyati hamda adolatli, huquqiy va insonparvar davlat barpo etish yo‘lidagi muhim tarixiy hujjat bo‘lib, mamlakatning xalqaro maydondagi nufuzini oshirishga va inson huquqlarini global qadriyat sifatida e‘tirof etgan holda izchil rivojlanishiga mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi -
<https://www.un.int/uzbekistan/uzbekistan/constitution-republic-uzbekistan>
2. Milliy strategiya va BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi -
<https://www.nhrc.uz/oz/news>
3. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil, BMT).
<https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>
4. Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya (2006-yil, BMT)
5. <https://social.desa.un.org/issues/disability/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>
6. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (to‘liq rasmiy hujjat tavsifi) — BMTning rasmiy shartnomalar bazasi (United Nations Treaty Collection):
<https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx>

3-SHO‘BA. BARQAROR RIVOJLANISH (SDG–2030) VA RAQAMLI

IQTISODIYOT.

AHOLINING KAM TA'MINLANGAN QATLAMINI UY-JOY BILAN TA'MINLASHDA BYUDJET SIYOSATINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xannarov Komiljon Karimovich

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi xodimi, PhD

Bizningcha, aholining kam daromadli qatlamini uy-joy bilan byudjet mablag‘lari hisobidan ta‘minlashda makroiqtisodiy muvozanatni inobatga olish zarurati ayrim tadqiqotlarda o‘zaksini topmoqda. Jumladan, uy-joy bozoriagi yalpi talab va yalpi taklif siyosatini barqarorligini ta‘minlash, har bir oilaga mos keladigan yashash maydonining muvofiqligi, unga ko‘rsatiladigan xizmatlarning sifati jihatidan ta‘minlash. Shuningdek, byudjet mablag‘lari hisobidan subsidiyalar berish orqali raqobat muhitini rivojlantirishni ham e‘tiborga olish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

B.Usmonov o‘zining tadqiqotida aholi turmush farovonligini ta‘minlashda uy-joy bilan ta‘minlanganlik darajasiga e‘tibor qaratib o‘tadi. Uning fikricha, ijtimoiy himoyani amalga oshirishda kam daromadli oilalarning uy-joy bilan ta‘minlanganlik darajasi muhim ahamiyatga ega ekanligini ta‘kidlab o‘tadi. Oilalarga ijtimoiy himoya mablag‘larini yo‘naltirishda ularning farzandlar soni bilan birga, ijara uyda yashashini ham inobatga olish zarurligini ta‘kidlab o‘tadi. Shuningdek, bir kishi to‘g‘ri keluvchi yashash maydoni nuqtai nazaridan ijtimoiy himoya elementlarini yanada takomillashtirishga e‘tibor berishni taklif etadi.

N.Primova davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanishda natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirish amaliyotidan foydalanishni tahlil etadi. Uning fikricha, kam ta‘minlangan oilalarga davlat byudjetidan ijara beriladigan uylar to‘lovlarini to‘lash, sotib olishda subsidiyalash amaliyotini rivojlantirish kabi jihatlarni ta‘kidlab o‘tadi.

Bizningcha, kam ta‘minlangan oilalarni uy-joy bilan ta‘minlashda byudjet mablag‘larining roli borasidagi ilmiy xulosalar o‘zbek tilida nashr etilgan tadqiqotlarda o‘z aksini topmoqda. Ushbu tadqiqotlarda kam daromadli oilalarga nafaqat uy-joy uchun subsidiyalar berish, balki ijara to‘lovlariniham to‘lashga nisbatan yondashuvlarniko‘rish mumkin. Shuningdek, oila a‘zolarining sonidan kelib chiqib, uy-joyning umumiy maydonini ham bir kishi uchun minimal talablarga javob berishini inobatga olish zarurati ta‘kidlab o‘tiladi. Shu boisdan, kam ta‘minlangan oilalar uchun uy-joy bilan ta‘minlanishida davlat byudjeti mablag‘larini yashash maydonining bir kvadrat metriga nisbatan tasniflash aholi farovonligini ta‘minlashda muhim elementlaridan biriga aylanadi, deb o‘ylaymiz.

Mamlakatimizda aholini bozor hamda ijtimoiy himoya tamoyillari asosida ipoteka kreditlashi asosida uy-joy bilan ta‘minlash amaliyoti keng rivojlana boshladi, desak mublag‘a bo‘lmaydi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 2019 yil 28 noyabrda “Ipoteka krediti mexanizmlarini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5886-son farmonining qabul qilinishi bilan yangi yondashuvlar joriy etila boshlandi.

Mazkur hujjatga ko‘ra, aholini uy-joy bilan ta‘minlashda aralash shaklda moliyalashtirish mexanizmlari nazarda tutilgan. Unga ko‘ra:

Birinchiidan, aholining barcha qatlamlariga tijorat banklari o‘z mablag‘lari hisobidan ipoteka kreditlarini moliyalashtirishi nazarda tutilgan.

Ikkinchiidan, aholining uy-joyga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishda davlat byudjeti mablag‘laridan qayta moliyalashtirish stavkasidan ko‘p bo‘lmagan miqdorda ipoteka kreditlarini moliyalashtirish.

Uchinchiidan, aholining ayrim qatlamlari uchun byudjet mablag‘lari hisobidan subsidiyalar ajratish nazarda tutilgan. Bunda ko‘p qavatli uylardan uy-joy sotib olishda dastlabki to‘lovlarni yoki foiz to‘lovlarning ma‘lum qismini byudjetdan subsidiyalash orqali moliyalashtirish amaliyoti joriy etilgan.

Bizningcha, davlat byudjeti mablagʻlari hisobidan uy-joy sotib olishni ipoteka kreditlari asosida moliyalashtirish amaliyoti tatbiq etilishi bilan yalpi talab va yalpi taklif muvozanatining taminlashiga ham e'tibor qaratilmoqda. Ko'p yillar mobaynida to'plab qolgan yalpi talabning ta'minlanishi muhim hisoblanadi. Buning natijasida, oila a'zolarining bir a'zoasiga to'g'ri keladigan yashash maydoni mezonining minimal talabi bajarilmasligi tendensiyasi kengayib borganligini qayd etish lozim. Shu boisdan, davlat tomonidan ipoteka krediti bozorini rag'batlantirish va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan qatlamini moliyaviy qo'llab-quvvatlash kabilar joriy etila boshlanishi ayni e'tiborga molik hisoblanadi.

Umuman olganda, uy-joy bozorida narxlarning ko'tarilishiga dastlab yalpi talab va taklif nisbatidagi elementlarning nobarqarorligi oqrali ifodalash muhim hisoblanadi. Shu o'rinda, uy-joy bozoridagi tendensiyalarning aholi daromadlari bilan o'zaro uyg'unligi yuzasidan ayrim tahlil va xulosalarni keltirib o'tmoqchimiz.

Ma'lumki, global iqtisodiyotning ko'zga ko'ringan davlatlarida demografik holatning nomuvofiqligi rivojlanmoqda. Bu esa, mazkur davlatlarda mehnat resurslarini jalb etishning keskin ortayotganligini o'zida aks ettirmoqda. Rivojlangan davlatlarga aholi ko'chishning ortishi uy-joyga nisbatan talabning ham ortishiga xizmat qilmoqda. Xalqaro moliya (Fitch Rating) baholash tashkilotining xulosalariga binoan, 2024-2025 yillar davomida Xitoy Xalq Respublikasidan tashqari AQSh, Kanada va evropa davlatlaridan Buyuk Britaniya, Ispaniya, Daniya kabi mamlakatlarda uy-joy qiymatining va ipoteka krediti hajmining oshishi pronoz qilinmoqda. O'tgan asrning 80 yillaridan toki 2015 yilga qadar Xitoyda "bir oila bir farzand" prinsipi asosida hayot tarzining tashkil etilishi demografik sakrashning oldini olishga xizmat qildi, desak xato bo'lmaydi.

Fikrimizcha, demografik jihatdan o'sish tendensiyalarining kengayib borishi uy-joyga egalik qilishga nisbatan yalpi talabning hajmini oshishiga olib keladi ekan. Jumladan, demografik jihatdan tebranishning keskinlashib borishi uy-joy bozoridagi tendensiyalarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etar ekan. Mazkur tendensiya esa bir oila a'zosiga to'g'ri keladigan yashash maydonining minimal hajmi nuqtai nazaridan barqaror bo'lishiga zaruratni keltirib chiqaradi.

Bir kishi uchun yashash maydonining minimal hajmi O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kodeksining 42-moddasida keltirilgan bo'lib, unga ko'ra "Uy-joy maydonining ijtimoiy normasi" 16 m² tarzida qayd etilgan. Shuningdek, aholining ayrim qatlami bo'lgan imkoniyati cheklanganlar uchun mazkur ko'rsatkich 23 m² etib belgilangan. E'tibrol jihatidan, mazkur mezon Evropaning ko'plab davlatlarida 10 m² dan 18 m²gacha hajmda qayd etilgan. Shu boisdan, mamlakatimizda yosh avlodning o'sib kelayotganligi va ularning aholi tarkibidagi ulushi oshib borayotganligi respublikada uy-joy fondini oshirishga bo'lgan talabning muhimligini ko'rsatib beradi.

Qayd etish lozim, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligiga, 2000 yildan keyin hozirgi kunga qadar oilalarda a'zolarining o'rtacha soni 5 kishi bo'lgan. Shu bilan birga, e'tibor berish lozim, o'rganilayotgan davrda 60 foiz oiladagi a'zolar soni esa 5 kishidan ko'p bo'lganligini ta'kidlash lozim. Shuningdek, 2000 yilda 18,6 foiz oilada voyaga etgan, ya'ni 16 yoshdan katta farzandlari bo'lganligini, 2016 yilga kelib esa mazkur raqam 26,2 foizga etganligini qayd etish lozim. Shu boisdan, istiqbolda yosh oilalarning ulushi ortishiga nisbatan signallar vujudga kelayotganligini inobatga olish zarur deb o'ylaymiz.

Umuman olganda, ipoteka kreditlashning kengayishi va aholi daromadlarining ortishi davomida uy-joy bozorida ham o'zgarishlar vujudga kelishiga olib keldi. Jumladan, yangian-yangi uy-joy fondining barpo etilishining rivojlanishi bir jihatdan yalpi talabning yuqoriligi bilan birga, boshqa jihatdan ba'zi qurilishi-montaj materiallarining xorijdan olib kelinishi tuayli qiymatning oshishiga xizmat qildi, desak to'g'ri bo'ladi.

DAVLAT BYUDJETIDAN AHOLINI UY-JOY BILAN TA'MINLASH XARAJATLARINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Xannarov Komiljon Karimovich

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi xodimi, PhD

Davlat o'zining ijtimoiy funksiyalarini bajarishda doimiy ravishda davlat byudjeti mablag'laridan faol foydalanadi. Bu esa, davlat byudjetiga bo'lgan zaruratni saqlanib qolishiga xizmat qiladi. Davlat o'zining ijtimoiy siyosatini amlaga oshirishda aholining kam daromadli qatlamini moliyaviy ihatdan himoya qilishga e'tibor qaratadi. Natijada, aholining kam daromadli qatlamida mavjud bo'lgan turli ehtiyojlarni ta'minlashda ijtimoiy siyosatning elementlari vujudga kela boshlaydi.

Davlat byudjetidan ijtimoiy siyosatni moliyalashtirish yo'nalishlari haqida fikr yuritilganda quyidagi jihatlarga e'tibor berilishi ko'plab adabiyotlardan ma'lum hisoblanadi:

Birinchidan, aholining ishsiz qatamini vaqtinchalik moliyaviy qo'llab-quvvatlash.

Ikkinchidan, aholining tibbiy xizmatlarga bo'lgan qatlamini tibbiy sug'urta bilan ta'minlash va uni moliyalashtirish.

Uchinchidan, boquvchisini yo'qotgan oilalar uchun ijtimoiy nafaqalar tayinlash va uni moliyalashtirish yo'nalishlari.

To'rtinchidan, onalik va bolalikni himoyalashga qaratilgan tadbirlarni moliyalashtirishni nazarda tutish.

Beshinchidan, aholining kam ta'minlangan qatlamini kambag'allikdan himoya qilish va ularni uy-joy bilan ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni byudjetdan moliyalashtirishni ko'zda tutish.

Fikrimizcha, davlat byudjetidan ijtimoiy siyosatni moliyalashtirishda aholini uy-joy bilan ta'minlash masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, aholining turli ijtimoiy-iqtisodiy risklardan himoyalashga nisbatan himoya yostiqchalari shakllanishiga imkoniyat tug'iladi, deb o'ylaymiz. Shu boisdan, aholini uy-joy bilan ta'minlashda davlat moliyaviy siyosatning turli elementlaridan foydalangan holda ijtimoiy siyosatni qo'llab-quvvatlash yo'nalishlarini amalga oshiradi.

O'zbekistonda aholini uy-joy bilan ta'minlash masalasi uzoq yillar davomida kam e'tibor berilgan sohalaridan biri bo'lib keldi. Natijada, mustaqillikning dastlabki 25 yilida uy-joy bilan bog'liq ustuvor masalalar davlatning infratuzilmaviy siyosatida o'z aksini topmadi. 2017 yilga kelib esa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakteristik strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli farmonining qabul qilinishi bilan mazkur masala davlatning ijtimoiy siyosatida ustuvor vazifalardan biriga aylandi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Mazkur hujjatning qabul qilinishi bilan mamlakatni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari belgilab berildi. Jumladan, 4-ustuvor yo'nalish sifatida "ijtimoiy sohani rivojlantirish" masalasiga alohida e'tibor qaratildi. Ushbu ustuvorlik doirasida arzon uy-joylar barpo etish ijtimoiy siyosatning asosiy elementlaridan biriga aylandi, desak to'g'ri bo'ladi.

Mazkur hujjatning qabul qilinishi bilan "aholi, eng avvalo, yosh oilalar, eskirgan uylarda yashab kelayotgan fuqarolar va uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj boshqa fuqarolarning yashash sharoitini imtiyozli shartlarda ipoteka kreditlari ajratish hamda shahar va qishloq joylarda arzon uylar qurish orqali yanada yaxshilash" nazarda tutildi.

Umuman olganda, uy-joy bilan ta'minlash ustuvorliklari nafaqat aholining kam ta'minlangan qatlami uchun balki, boshqa toifadagi aholi uchun ham uy-joy fondini kengaytirish va uni yanada rivojlantirish aynan mazkur hujjatning xususiyatlarini aks ettirib beradi. Jumladan, davlat xizmatchilar, keksa va yosh avlodning uy-joyga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan vazifalarning belgilanishi shular qatoriga kirishini ta'kidlash lozim.

Prof. J.Karimqulov va B.Nurmuxamedov tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotda aholini uy-joy bilan ta'minlashda vujudga kelayotgan muammoli vaziyatlarning tahlili yuzasidan ilmiy

xulosalar shakllantirib beriladi¹⁹¹. Ular tomonidan davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan arzon uy-joylarni moliyalashtirishga qaratilgan moliya siyosati tahlil etiladi. Jumladan, byudjet mablag‘lari hisobidan xabarnomalar taqdim etilishi asosida uy-joylar uchun to‘lovlarni amalga oshirishda uy sotib olmoqchi bo‘lgan fuqaroning to‘lov qobiliyatiga mos kelmasligi yoki arzon uylarni topishdagi murakkabliklarni keltirib o‘tadi. Shuningdek, ipoteka bozorini rivojlantirishda holini uy-joy bilan ta‘minlash tizimini quyidagilarga bo‘lgan holda amalga oshirishni taklif etadi:

- ijtimoiy ijara tizimi.
- byudjet subsidiyasi asosida kreditlash.
- tijorat asosida kreditlash.
- norasmiy daromadga ega bo‘lgan fuqarolarga kreditlash tizimini joriy etishni nazarda tutishadi.

Dos. U.Djumaniyazov uy-joy qurilishi sohasida korporativ boshqaruv elementlarini joriy etish va unda davlat-xususiy sheriklik amaliyotining rivojlanishiga e‘tibor qaratadi¹⁹². Uning fikricha, namunaviy loyihalar asosida qurilayotgan uy-joylarga sarflanayotgan investisiyalar miqdorining bir foizga oshishi qurib foydalanishga topshirilayotgan uy-joylar sonining 0.35 foizga oshishini ta‘minlamoqda, degan fikr qayd etib o‘tiladi. Shuningdek, mamlakatimiz aholisini arzon va sifatli, zamonaviy infratuzilmaga ega uy-joylar bilan ta‘minlash muammosi asosiy kun tartibidagi keskin ijtimoiy masalalardan biri hisoblanadi, hamda jahon tajribasiga ko‘ra, mazkur muammoni echishda davlatning iqtisodiyotga aralashuvi o‘ta muhim ahamiyat kasb etishini ta‘kidlab o‘tadi.

Yu.Qiyomov o‘zining tadqiqotida uy-joy fondini boshqarishga nisbatan yondashuvlar ishlab chiqiladi¹⁹³. Uning fikricha, O‘zbekiston Respublikasi (sobiq) moliya vazirligi bilan kelishilgan tarzda uy-joy fonidagi kommunal xizmat ko‘rsatish tizimi xizmatlari kalkulyasini takomillashtirish muhim ekanligi qayd etib o‘taladi. Shuningdek, mazkur boshqaruv jarayonlariga raqamli texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan tadbirlarni yanada jadallashtirish maqsadga muvofiq ekanligi ta‘kidlab o‘tiladi.

N.Asadullina va boshqalar tomonidan mamlakatimizda uy-joy qurilish tendensiyalarining rivojlanish holatlarini tahlil etib o‘tadi¹⁹⁴. Ularning fikricha, uy-joyga bo‘lgan ehtiyoji yuqori bo‘lgan aholi qatlamining asosiy qismi daromadlarining sezilarli ulushini ijara to‘lovlariga yo‘naltirilayotganligini ta‘kidlab o‘tadi. Bu esa, qo‘shimcha tarzda ehtiyojlarni ta‘minlashga bo‘lgan moliviy murakkabliklarni keltirib chiqarishini ko‘rsatib o‘tishadi. Natijada, oilaning qashoqlashuvi oshishi, tibbiy xizmatlardan foydalana olish imkoniyati kamayishi kabi tendensiyalarni keltirib chiqarishini qayd etib o‘tishadi.

Fikrimizcha, yuqoridagi tadqiqotlarning ilmiy xulosalarida aholining kam daromadli qatlamini uy-joy bilan ta‘minlash borasidagi turli nuqtai nazarlar ifodalab berilmoqda. Ularni o‘rganish natijasida quyidagi ilmiy xulosalarni keltirib o‘tish mumkin:

Birinchidan, aholining kam daromadli qatlamini uy-joy bilan ta‘minlashda byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirishda manzillilik tamoyilini aniq belgilab olish.

Ikkinchidan, byudjet mablag‘laridan aholining kam daromadli qatlami uy-joy sotib olishlarida mahalliy hokimiyat organlarining vakolatlarini mustahkamlash va mustaqilligini oshirish.

---

¹⁹¹ Каримкулов Ж., Нурмухамедов Б. Аҳолини уй-жой билан таъминлашда юзага келаётган муаммоли ҳолатлар ва уларнинг ечими юзасидан таклифлар //Наука и технология в современном мире. – 2022. – Т. 1. – №. 7. – С. 34-40.

¹⁹² Джуманиязов У. И. Давлат-хусусий шерикчилиги асосида корпоратив бошқарувни ривожлантиришнинг айрим назарий-услубий масалалари // “Иқтисодийёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2018 йил.

¹⁹³ Қиёмов Ю. Т. и др. Уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш соҳасидаги қулайликларнинг аҳоли эҳтиёжига бўлган талаби //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 601-606.

¹⁹⁴ Асадуллина Н. Р., Нормуродов С. Н. Ўзбекистонда уй-жой қурилишининг ривожланиш тенденциялари //golden brain. – 2023. – Т. 1. – №. 26. – С. 11-23.

Uchinchidan, ipoteka kreditlari asosida uy-joy sotib olishni moliyalashtirishning ijtimoiy ahamiyatini oshirish va unda tijorat xususiyatining bo'lmashligini oldini olish.

To'rtinchidan, uy-joy fondini boshqarishda korporativ boshqaruv elementlaridan faol foydalanishni nazarda tutish bu boradagi ishlarning samarali tashkil etilishiga xizmat qiladi, deb o'ylaymiz.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В ФИНАНСИРОВАНИИ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Холматова Дилафрузхон Махсуджон кизи

научный исследователь Tashkent International University

Дошкольное образование является одним из ключевых этапов формирования человеческого капитала. Многочисленные исследования показывают, что инвестиции в раннее развитие детей оказывают долгосрочное положительное влияние на образовательные результаты, производительность труда и экономическое развитие общества. Именно поэтому во многих странах мира финансирование дошкольного образования рассматривается как важный элемент социальной и экономической политики государства.

В современных условиях система финансирования дошкольных образовательных учреждений формируется на основе различных источников, включая государственный бюджет, средства местных органов власти, частные инвестиции и родительские платежи. Однако в большинстве стран именно государственный бюджет играет ключевую роль в обеспечении устойчивого функционирования и развития системы дошкольного образования.

Целью данной статьи является анализ роли государственного бюджета в финансировании дошкольного образования на основе теоретических подходов и зарубежного опыта.

Теоретические основы государственного финансирования дошкольного образования

В экономической теории образование рассматривается как важный фактор формирования человеческого капитала. Согласно теории человеческого капитала, инвестиции в образование способствуют повышению качества рабочей силы и обеспечивают долгосрочный экономический рост. Особое значение в этой связи имеет дошкольное образование, поскольку именно на ранних этапах формируются основные когнитивные и социальные навыки ребёнка (Neckman, 2006).

Государственное финансирование дошкольного образования объясняется рядом факторов. Во-первых, дошкольное образование обладает значительным общественным эффектом. Оно способствует повышению уровня занятости населения, снижению социальной неравномерности и улучшению демографической ситуации. Во-вторых, рынок образовательных услуг не всегда способен обеспечить равный доступ к качественному дошкольному образованию, особенно для социально уязвимых групп населения.

Поэтому в большинстве стран государство выступает основным финансовым гарантом функционирования дошкольных образовательных учреждений. При этом государственное финансирование может осуществляться через различные механизмы: прямое бюджетное финансирование образовательных учреждений, субсидии и гранты, подушевое финансирование, а также компенсационные выплаты семьям.

Международный опыт бюджетного финансирования дошкольного образования.

Опыт стран Северной Европы. Страны Северной Европы считаются одними из наиболее успешных примеров государственной поддержки дошкольного образования. В таких странах, как Швеция, Норвегия и Финляндия, дошкольное образование

рассматривается как часть системы социальной политики государства. Основная доля финансирования дошкольных учреждений осуществляется за счёт государственного и муниципального бюджетов.

Например, в Швеции дошкольные учреждения финансируются преимущественно муниципальными органами власти. Родительские платежи присутствуют, однако их размер строго ограничен и зависит от дохода семьи. Такая модель позволяет обеспечить высокий уровень доступности дошкольного образования и минимизировать социальное неравенство (Westberg & Larsson, 2022).

Опыт стран Восточной Азии. В странах Восточной Азии, таких как Южная Корея, государственное финансирование сочетается с активным участием частного сектора. Государство предоставляет субсидии семьям с детьми дошкольного возраста, которые могут использоваться для оплаты услуг как государственных, так и частных образовательных учреждений.

В Южной Корее действует система субсидий, предоставляемых родителям через специальные карты оплаты образовательных услуг. Такой подход позволяет повысить доступность дошкольного образования и стимулировать развитие частного сектора. Однако значительная роль частных расходов сохраняется, что связано с высокой конкуренцией в сфере образования (Woo & Hodges, 2015).

Опыт России. В Российской Федерации дошкольное образование финансируется преимущественно за счёт средств федерального, регионального и муниципального бюджетов. Основная финансовая нагрузка при этом ложится на региональные и муниципальные органы власти.

Одним из основных механизмов финансирования является нормативно-подушевое финансирование, при котором объём бюджетных средств зависит от количества детей, посещающих дошкольные учреждения. При этом родители также осуществляют частичную оплату услуг, однако государство предусматривает компенсационные выплаты для отдельных категорий семей (Ovchinnikova & Zatonskaya, 2022).

Основные тенденции бюджетного финансирования дошкольного образования

Анализ международного опыта показывает наличие ряда общих тенденций в сфере финансирования дошкольного образования.

Во-первых, наблюдается рост государственных расходов на дошкольное образование. Это связано с признанием важности раннего развития детей и его влияния на долгосрочные социально-экономические результаты.

Во-вторых, усиливается роль механизмов подушевого финансирования. Такой подход позволяет повысить прозрачность распределения бюджетных средств и стимулировать эффективность использования ресурсов.

В-третьих, расширяется практика государственно-частного партнёрства в сфере дошкольного образования. Это позволяет привлекать дополнительные инвестиции и развивать инфраструктуру дошкольных учреждений.

В-четвёртых, особое внимание уделяется обеспечению социальной справедливости и доступности дошкольного образования. Для этого государство внедряет различные формы субсидий, компенсаций и льгот для семей с низким уровнем дохода (Abankina et al., 2020).

Таким образом, государственный бюджет играет ключевую роль в финансировании дошкольного образования. Международный опыт показывает, что именно государственное финансирование обеспечивает устойчивость системы дошкольного образования, расширяет доступ к образовательным услугам и способствует снижению социального неравенства.

В то же время эффективная система финансирования должна сочетать государственные средства с другими источниками финансирования, включая родительские платежи и частные инвестиции. При этом государство должно обеспечивать баланс между финансовой устойчивостью образовательных учреждений и социальной доступностью дошкольного образования.

Развитие системы бюджетного финансирования дошкольного образования должно быть направлено на повышение эффективности использования средств, расширение охвата детей дошкольным образованием и создание условий для всестороннего развития личности ребёнка.

Список литературы

Heckman J. Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children //Science. – 2006. – Vol. 312. – pp. 1900–1902.

Leshanych L., Miahkykh I., Shkoda M. Models of financing of higher education institutions in foreign countries //Baltic Journal of Economic Studies. – 2018. – Vol. 4. – No. 5. – pp. 145–150.

Abankina I., Kravchenko I., Filatova L. Early development and preschool education financing in Russia and abroad //Educational Policy. – 2020. – No. 4. – pp. 36–47.

Westberg J., Larsson E. The marketization of the expanding preschool sector in Sweden //Journal of Education Policy. – 2022. – Vol. 37. – No. 5. – pp. 705–722.

Woo H., Hodges N. Education fever: Exploring private education consumption motivations among Korean parents of preschool children //Family and Consumer Sciences Research Journal. – 2015. – Vol. 44. – No. 2. – pp. 127–142.

Ovchinnikova A., Zatonskaya A. Main trends in financing educational organizations in Russia //Russia in the XXI century. – 2022. – pp. 591–593.

БАНКЛАРДА МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ: ПОЛЬША ТАЖРИБАСИ

Холматов Азизжон Авазхон ўғли

Мустақил тадқиқотчи

Банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда халқаро стандартларни инобатга олиниши муҳим ҳисобланади. Бу борада, Европа Иттифоқининг қатор давлатларида етакчи тажрибаларнинг мавжудлигини кўриш мумкин. Масалан, Польша банк сектори ЕИ доирасида банк тизими минтақавий ва халқаро талабларига (Basel III, IFRS 9) мослашишда муваффақиятли юридик ва институционал ислохотларни амалга оширганлигини кузатиш мумкин. Шу билан бирга, кичик ва ўрта даражадаги банклар учун капитал етарлилигини таъминлаш бўйича хусусий капитални жалб қилиш стратегиясининг жорий этилиши айни муддаолардан бири ҳисобланади.

Б.Влодарзик ва бошқалар биргаликда амалга оширган тадқиқотда Польшанинг молиявий бозори элементлари ва макроиктисодий барқарорлик ўртасида узок муддатда алоқадорлик мавжудлигини ёки йўқлигини аниқлашга эътибор қаратади. Уларнинг илмий хулосаларида банк тизимининг кўплаб кўрсаткичлари, масалан банк активлари, қарзлар ва бозор капитализацияси кабилар билан макроиктисодий кўрсаткичлар ўртасида узок муддатли ижобий боғлиқлик мавжуд эканлиги қайд этиб ўтилади. Шунингдек, банк активлари ўсиши билан ЯИМнинг ўсиши ўртасида боғлиқлик мавжудлигини кузатиш мумкинлиги таъкидлаб ўтилади.

Т.Кнепка ўзининг илмий мақоласида Польша Миллий банкининг Молиявий барқарорлик кўмитаси (МБК)даги ролини таҳлил қилиб ўтади. МБК таркибига Польша Марказий банки (NBP), Польша Молиявий назорат органи (KNF), Банк кафолатлаш фонди (BFG) ва Молия вазирлиги (MF) киришини қайд этиш лозим. Марказий банкнинг вазифалари қаторида тизимли рискларни аниқлаш, макропруденциал чораларни амалга ошириш, молиявий инқирозли ҳолатларига жавоб чораларини тайёрлаш ва бошқа монетар сиёсат инструментиладан фойдаланиш кабилар киришини қайд этиб ўтиш лозим.

М.Лупински томонидан тайёрланган илмий мақолада Польша банклари учун молиявий нобарқарорликни олдиндан аниқлаш ва унга қарши чоралар ишлаб чиқилишига

қаратилган. Ушбу тадқиқотда катта банклар учун банкротлик эҳтимолини акс эттирадиган молиявий инқироз эрта сигналини шакллантиришга эътибор беради. Мазкур таҳлилда юқори самара бериши аниқланган кўрсаткичлар сифатида – банк кредити ўсиши, 10 йиллик ҳукумат облигациялари, қайтарилмаган кредитлар улуши ўсиши, қарзга хизмат кўрсатиш улуши, институтционал риск қиймати ва иқтисодий фаоллик индекси каби ҳолатлар назарда тутилади.

Польша Марказий банки давлат бюджети харажатларининг ортиши ва инфляцион босимнинг сақланиб қолаётганлиги фонид асосий ставкани ўзгартирмасликни режасини маълум қилганлигини кўришимиз мумкин. Шу боисдан, макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда фискал ва монетар сиёсатнинг уйғунлигини амалга ошириш муҳимлиги қайд этилган. фискал экспансия сиёсати Марказий банкнинг қарор қабул қилишида айрим мураккабликларни яратиши мумкинлиги қайд этилмоқда. Шу боисдан, асосий ставкани ўзгаришсиз бўлишини таъминлаш асосида бозордаги нобарқарорликдан қочиш назарда тутилмоқда.

Умуман олганда, Польша тажрибаси асосида қуйидаги илмий хулосаларни шакллантиришга муваффақ бўлдик:

Биринчидан, банк тизимининг молиявий барқарорлигини таъминлашда макро пруденциал сиёсатни мувофиқлаштирувчи республика комиссиясини ташкил этиш. Унинг вазифалари қаторига илмий асосланган ислоҳотларни жорий этишни киритиш.

Иккинчидан, молиявий стрессларни олдиндан аниқлашга қаратилган макроиқтисодий ва банк тизимининг кўрсаткичлари интеграцион тузилмаси моделини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш.

Учинчидан, Марказий банк фоиз сиёсатида бюджет харажатларини ҳисобга олган ҳолда мустақиллигини сақлаб қолишга эришиш. Шунингдек, бюджет харажатлари Марказий банкнинг монетар сиёсати билан мувофиқлашган ҳолда амалга оширишни татбиқ этиш кабиларга эътибор бериш муҳим ҳисобланади.

Умумий хулоса қилиб айтганда, банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда кенг қамровли ёндашув долзарб ҳисобланади экан. банкларнинг молиявий кўрсаткичлари ликвидлик, капитал етарлилиги ва риск аппетитини тартибга солишга қаратилган институтционал ўзгаришларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВ: ОПЫТ МАЛАЙЗИИ

Холматов Азизжон Авазхон угли

Научный исследователь

Не будет преувеличением сказать, что обеспечение финансовой устойчивости банков является важным структурным элементом макроэкономической политики зарубежных стран. В настоящее время во многих странах реализация реформ с различных позиций приобретает все большее значение в обеспечении финансовой устойчивости банков. В этой связи целесообразно учитывать следующие направления.

Во-первых, развитие финансовых услуг банков при внедрении комбинированной платформы традиционных и исламских банковских услуг.

Во-вторых, обеспечение устойчивости институциональных преобразований в результате финансовой поддержки государства и финансовой политики.

В-третьих, достижение смягчения негативного влияния валютной и денежно-кредитной политики на банковскую систему в условиях геополитической нестабильности.

В-четвертых, гармонизация правовых, экономических и институциональных реформ при внедрении стандартов Базель III.

В-пятых, реализация мер, направленных на повышение финансовой грамотности населения и финансовых технологий против киберфинансового мошенничества.

Целесообразно развивать финансовые подходы по вышеуказанным направлениям и добиваться их отражения в банковской системе. На наш взгляд, важно изучить опыт некоторых стран по приоритетности вышеуказанных факторов в обеспечении финансовой устойчивости банков. Поэтому мы попытаемся проанализировать опыт некоторых азиатских и европейских стран, где эти направления были эффективно реализованы и дали положительные результаты.

В качестве первого шага в нашем исследовании мы сосредоточимся на изучении опыта Малайзии. Малайзия развивала традиционные и исламские банковские услуги, а также реализовала множество реформ после азиатского кризиса 1997-1998 годов. В настоящее время надзор за банковской системой в Малайзии осуществляет Bank Negara Malaysia, который реализует денежно-кредитную политику на основе модели надзора, основанной на рисках. Одной из самых заметных реформ, реализованных в период после азиатского кризиса, можно назвать успешность изменений, направленных на управление ликвидностью и диверсификацию капитала.

В совместном исследовании, проведенном Н. Каримом и соавторами, была проанализирована финансовая устойчивость 50 традиционных и исламских банков на основе стандартов Z-score и CAMEL. Они проанализировали финансовые показатели банков в 2004-2015 годах с точки зрения их устойчивости и эффективности с точки зрения проблемы неплатежеспособности и состояния финансовых показателей. Их выводы указывают на то, что различия между банками на основе Z-score незначительны, а уровень устойчивости схож. Также различия между банками более отчетливо видны при анализе капитала, активов, управления, доходов и ликвидности (CAMEL). В целом можно отметить, что уровень финансовой устойчивости между исламскими и традиционными банками различен [1].

Исследование, совместно проведенное М. Арифом и Ф. Шафтари, было направлено на оценку различий в финансовых показателях, качестве активов и стабильности между традиционными и исламскими банками в Малайзии. Оно использует базу данных, охватывающую 423 наблюдения с 2005 по 2015 год. В своих научных выводах отмечает, что маржа банка имеет большое значение. Также отмечается, что эффективность независимых исламских банков ниже, чем у традиционных банков, в то время как у банков, входящих в их состав, выше. Отмечается, что с точки зрения качества активов независимые исламские банки ниже, чем у традиционных банков, и такие же, как у добровольных исламских банков [2].

Н. Низар и др. совместно исследовали влияние кредитов населению (ипотечных, потребительских) на финансовую устойчивость банков на примере 37 коммерческих банков Малайзии в период 2008–2015 гг. Установлено, что ипотечные и потребительские кредиты оказывают отрицательное влияние на устойчивость банков. В целом отмечается, что рост долговой нагрузки населения оказывает отрицательное влияние на устойчивость банков. На основании этого предлагается анализировать долговую нагрузку населения [3].

В целом за последние 20 лет в банковской системе Малайзии был реализован ряд реформ, в результате которых можно отметить положительные результаты в обеспечении финансовой устойчивости банков. Сегодня можно увидеть, что показатели, обуславливающие финансовую устойчивость малайзийских банков, приобретают положительный характер.

Например, в Таблице 1 мы видим данные, представляющие финансовые показатели малайзийских банков. Мы видим, что Malayan Banking имеет капитализацию 40 процентов среди 10 крупнейших малайзийских банков. Это говорит о том, что рыночная стоимость этого банка служит для обеспечения его надежности и стабильности. Более того, хотя уровень коэффициента цены к прибыли (P/E) у других банков немного выше, это говорит о том, что общая рыночная капитализация этого банка остается большой. Однако

примечательно, что только акции Malayan Banking имеют положительный уровень прибыльности. С этой точки зрения можно увидеть, что его прибыль за последние 12 месяцев также является самой высокой, и более 28 процентов общей прибыли 10 крупнейших банков принадлежит этому банку.

Таблица 1

Информация о финансовых показателях малазийских банков [4]

№	Банки	Рыночная капитализация (млрд ринггитов)	Цена D-1	P/E	Общая доходность YTD (%)	Выручка T12M (млрд ринггитов)	EPS T12M (MYR)
1	Malayan Banking Bhd	105.84	8.78	12.83	0.92	33.0	0.68
2	Public Bank Bhd	83.47	4.3	14.42	-0.46	19.07	0.3
3	CIMB Group Holdings Bhd	61.11	5.73	11.78	-1.21	24.99	0.48
4	Hong Leong Bank Bhd	44.09	20.34	12.27	-1.07	7.92	1.67
5	RHB Bank Bhd	24.08	5.67	9.17	-2.07	10.65	0.62
6	Hong Leong Financial Group Bhd	21.07	18.4	8.44	-1.08	8.65	2.2
7	Ambank Holding Bhd	13.57	4.1	7.65	-0.97	6.4	0.5
8	Alliance Bank Malaysia Bhd	5.65	3.65	9.03	-0.54	2.59	0.4
9	Bank Islam Malaysia Bhd	5.58	2.59	10.1	-1.3	3.01	0.26
10	Affin Bank Bhd	4.59	2.02	14.92	-0.49	3.15	0.64

В целом, из опыта банковской системы Малайзии, направленного на обеспечение финансовой стабильности, можно сделать следующие выводы:

Во-первых, обратить внимание на повышение финансовой независимости каждого банка в управлении своим риск-профилем на основе метода ICAAP (Internal Capital Adequacy Assessment Process).

Во-вторых, ввести динамический буфер капитала (Countercyclical Capital Buffer). Это предполагает формирование резервного капитала против роста аппетита к риску акционерами и органами управления банка. При этом целесообразно определить, что резерв

капитала при формировании динамического буфера составит около 1 процента, когда рост активов, взвешенных по риску, превысит 20 процентов.

В-третьих, сформировать прозрачную базу данных по таким показателям, как коэффициент чистого стабильного фондирования и коэффициент покрытия ликвидности. Важно разработать меры по раскрытию их отчетов широкой общественности.

Список использованной литературы

1. Karim N. A. et al. Measuring bank stability: a comparative analysis between Islamic and conventional banks in Malaysia //Proceedings of the 2nd Advances in Business Research International Conference: ABRIC2016. – Springer Singapore, 2018. – С. 169-177.

2. Ariff M., Shawtari F. A. Efficiency, asset quality and stability of the banking sector in Malaysia //Malaysian Journal of Economic Studies. – 2019. – Т. 56. – №. 1. – С. 107-137.

3. Nizar N., Karim Z. A. The relationship between household credit and banking stability in Malaysia: Panel evidence //Gadjah Mada International Journal of Business. – 2021. – Т. 23. – №. 2. – С. 155-172.

4. Better prospects for the banking industry in 2023. <https://themalaysianreserve.com/2023/01/10/better-prospects-for-the-banking-industry-in-2023/>

MAKTABGACHA TA'LIMNI MOLIYALASHTIRISHDA OTA-ONALAR TO'LOVI:

NAZARIY YONDASHUVLAR VA XORIJ TAJRIBASI

Xolmatova Dilafruzxon Maxsudjon qizi

Tashkent International University mustaqil izlanuvchisi

Maktabgacha ta'lim inson kapitali rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarning erta rivojlanishiga yo'naltirilgan investisiyalar kelajakda ta'lim sifati, mehnat unumdorligi va iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli maktabgacha ta'limni moliyalashtirish masalasi ijtimoiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ko'plab mamlakatlarda maktabgacha ta'lim muassasalari davlat byudjeti, mahalliy byudjetlar, xususiy sektor mablag'lari va ota-onalar to'lovlari hisobidan moliyalashtiriladi. Ayniqsa, ota-onalarning moliyaviy ishtiroki ta'lim xizmatlarining barqarorligini ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish va xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qiladi. Biroq bunday mexanizm ijtimoiy tenglik va ta'limga kirish imkoniyatlariga ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun maktabgacha ta'limni moliyalashtirishda ota-onalar to'lovining optimal darajasini belgilash muhim hisoblanadi.

Maktabgacha ta'limni moliyalashtirishda ota-onalar to'lovining nazariy asoslari

Maktabgacha ta'limni moliyalashtirish nazariyasida bir necha asosiy yondashuvlar mavjud. Birinchi yondashuvga ko'ra, maktabgacha ta'lim ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xizmat hisoblanadi va uni moliyalashtirishda davlat ustuvor rol o'ynashi kerak. Bu yondashuv inson kapitali nazariyasiga asoslanadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, ta'limga sarflangan mablag'lar kelajakda iqtisodiy o'sish va jamiyat farovonligiga xizmat qiladi (Heckman, 2006).

Ikkinchi yondashuv maktabgacha ta'limni aralash moliyalashtirish modeli asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Bunda davlat mablag'lari bilan bir qatorda ota-onalar to'lovlari va xususiy investisiyalar ham ishtirok etadi. Bunday model ta'lim muassasalari moliyaviy barqarorligini ta'minlashga yordam beradi (Leshanych et al., 2018).

Uchinchi yondashuvda esa ta'lim xizmatlari bozor mexanizmlari orqali tashkil etiladi va ota-onalar to'lovlari asosiy moliya manbasi sifatida qaraladi. Biroq bu model ko'plab mamlakatlarda ijtimoiy tenglik nuqtai nazaridan tanqid qilinadi. Shu sababli ko'pchilik davlatlar aralash moliyalashtirish modelini qo'llaydi (Abankina et al., 2020).

Shvesiya tajribasi. Skandinaviya mamlakatlarida maktabgacha ta'lim ijtimoiy davlat siyosati doirasida rivojlangan. Shvesiyada maktabgacha ta'lim asosan munisipal byudjetlar hisobidan moliyalashtiriladi. Ota-onalar to'lovlari mavjud bo'lsa-da, ular "maksimal to'lov" (maximum fee) prinsipi asosida cheklangan. Bu tizimga ko'ra, ota-onalar to'lovi oila daromadining muayyan foizidan oshmasligi kerak. Bunday mexanizm ijtimoiy adolatni ta'minlash va barcha bolalar uchun ta'limga teng imkoniyat yaratishga xizmat qiladi (Westberg & Larsson, 2022).

Shvesiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan yuqori darajada moliyalashtirish va ota-onalar to'lovlari cheklash maktabgacha ta'lim qamrovini kengaytirish va xizmatlar sifatini ta'minlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Janubiy Koreya tajribasi. Janubiy Koreyada maktabgacha ta'lim tizimi davlat va xususiy sektorning aralash ishtirokida rivojlangan. Davlat tomonidan bolalar uchun subsidiyalar ajratiladi va ular maxsus to'lov kartalari orqali ota-onalarga taqdim etiladi. Shu bilan birga, ota-onalar maktabgacha ta'lim xizmatlari uchun qo'shimcha to'lovlarni amalga oshiradi.

Koreyada "education fever" deb ataladigan ijtimoiy fenomen mavjud bo'lib, ota-onalar bolalar ta'limiga katta mablag' sarflashga tayyor. Natijada davlat subsidiyalari mavjud bo'lsa ham, xususiy ta'lim xizmatlariga bo'lgan talab yuqori darajada saqlanib qoladi (Woo & Hodges, 2015).

Rossiya tajribasi. Rossiya Federasiyasida maktabgacha ta'lim muassasalari asosan davlat va munisipal byudjetlar hisobidan moliyalashtiriladi. Shu bilan birga, ota-onalar muayyan miqdorda to'lov amalga oshiradi. Davlat ushbu to'lovlarni qisman kompensasiya qilish mexanizmlarini joriy etgan. Masalan, ikkinchi yoki uchinchi bola uchun ota-onalar to'lovining muayyan qismi davlat tomonidan qoplanadi (Ovchinnikova & Zatonkaya, 2022).

Bunday mexanizm ijtimoiy himoyani ta'minlash bilan birga, maktabgacha ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini saqlashga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'limni moliyalashtirishda asosiy tendensiyalar xalqaro amaliyot tahlili maktabgacha ta'limni moliyalashtirishda quyidagi tendensiyalarni ko'rsatadi:

1. Davlat moliyalashtirishining ustuvorligi.

Ko'pchilik mamlakatlarda maktabgacha ta'lim ijtimoiy xizmat sifatida qaraladi va uni moliyalashtirishda davlat byudjeti asosiy manba hisoblanadi (Heckman, 2006).

2. Aralash moliyalashtirish modelining kengayishi.

Davlat mablag'lari bilan birga ota-onalar to'lovlari va xususiy investisiyalar ham muhim rol o'ynaydi (Leshanych et al., 2018).

3. Ijtimoiy himoya mexanizmlarining joriy etilishi.

Kam ta'minlangan oilalar uchun imtiyozlar, subsidiyalar va kompensasiya mexanizmlari qo'llaniladi (Abankina et al., 2020).

4. Jon boshiga moliyalashtirish (per capita funding).

Ko'plab mamlakatlarda mablag' bolalar soniga bog'lanadi, bu esa moliyalashtirish shaffofligini oshiradi.

5. Xususiy sektor ishtirokining oshishi.

Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari maktabgacha ta'lim infratuzilmasini rivojlantirishga xizmat qiladi (Westberg & Larsson, 2022).

Maktabgacha ta'limni moliyalashtirishda ota-onalar to'lovi muhim element hisoblanadi. Xorij tajribasi shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning moliyaviy ishtiroki ta'lim muassasalarining barqaror ishlashini ta'minlashi mumkin. Biroq bunday to'lovlar ijtimoiy tenglikka salbiy ta'sir ko'rsatmasligi uchun davlat tomonidan samarali regulyasiya va ijtimoiy himoya mexanizmlari joriy etilishi zarur.

Shvesiya tajribasi davlat moliyalashtirishi ustuvor bo'lgan model samarali ekanini ko'rsatsa, Janubiy Koreya misoli xususiy sektor ishtirokining ahamiyatini namoyon etadi. Rossiya tajribasi esa davlat mablag'lari bilan birga ota-onalar to'lovini kompensasiya qilish mexanizmlarini qo'llash mumkinligini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'limni moliyalashtirishda optimal model davlat byudjeti, ota-onalar to'lovi va xususiy investisiyalarning uyg'unlashuviga asoslanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Heckman J. J. Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children //Science. – 2006. – Vol. 312. – pp. 1900–1902.
2. Leshanych L., Miahkykh I., Shkoda M. Models of financing of higher education institutions in foreign countries //Baltic Journal of Economic Studies. – 2018. – Vol. 4. – No. 5. – pp. 145–150.
3. Abankina I., Kravchenko I., Filatova L. Early development and preschool education financing in Russia and abroad //Educational Policy. – 2020. – No. 4. – pp. 36–47.
4. Westberg J., Larsson E. The marketization of the expanding preschool sector in Sweden //Journal of Education Policy. – 2022. – Vol. 37. – No. 5. – pp. 705–722.
5. Woo H., Hodges N. N. Education fever: Exploring private education consumption motivations among Korean parents of preschool children //Family and Consumer Sciences Research Journal. – 2015. – Vol. 44. – No. 2. – pp. 127–142.
6. Ovchinnikova A., Zatonskaya A. Main trends in financing educational organizations in Russia //Russia in the XXI century. – 2022. – pp. 591–593.

SANOAT KORXONALARIDA ESG TIZIMINI JORIY ETISHNING XORIJIY

TAJRIBASI

Turg'unov Jasurbek Alimardon o'g'li

i.f.f.d, dotsent v.b

ORCID: 0000-0002-1161-8960

turgunov.jasurbek1123@gmail.com

So'nggi yillarda ESG tamoyillari asosida boshqaruv tizimlarini joriy etish global investitsiya bozorida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, xalqaro investorlar kompaniyalarning moliyaviy natijalari bilan bir qatorda ularning ekologik mas'uliyati, ijtimoiy siyosati hamda korporativ boshqaruv tizimiga ham alohida e'tibor qaratmoqda. Bu esa sanoat korxonalarida ESG standartlarini joriy etish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda sanoat korxonalarini boshqarishda ESG tamoyillarini joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Yevropa Ittifoqi, AQSh hamda Yaponiya kabi davlatlarda sanoat ishlab chiqarishida ekologik texnologiyalarni joriy etish, energiya samaradorligini oshirish hamda chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Mazkur mamlakatlar tajribasi sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini ta'minlashda ESG tamoyillarining muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Yevropa Ittifoqida sanoat korxonalarini barqaror rivojlantirishga qaratilgan eng muhim strategik hujjatlardan biri "Yevropa yashil bitim" startegiyasi hisoblanadi. Mazkur strategiya doirasida 2050-yilga kelib Yevropa Ittifoqi iqtisodiyotini zararli is gazlaridan xoli iqtisodiyotga olib kelish maqsad qilingan. Ushbu strategiya sanoat korxonalarida energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda yirik Yevropa kompaniyalarining o'rtacha ESG ko'rsatkichi 80,6 ni tashkil etib, bu ularning ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv sohalarida

yetakchi natijalarga ega ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, ushbu kompaniyalar o'rtacha hisobda global iqlim o'zgarishini cheklashga qaratilgan 2°C iqlim maqsadlariga mos ravishda faoliyat yuritmoqda.¹⁹⁵

Yevropa Ittifoqining "Yashil bitim" loyihasi iqlim o'zgarishi bilan bog'liq majburiyatlarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi ustuvor yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Ushbu yo'nalishlar orasida sanoat tarmoqlarini ekologik barqaror rivojlanish tamoyillari hamda aylanma iqtisodiyot tamoyillari asosida transformatsiya qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan, 2025–2050-yillar oralig'ida Yevropa Ittifoqida sanoat sektori va qo'shilgan qiymat zanjirini kompleks ravishda qayta shakllantirish muhim strategik vazifa sifatida belgilangan. Mazkur strategiya doirasida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, muvozanatli ishlab chiqarish tizimlarini shakllantirish hamda mahsulot ishlab chiqarishni aylanma iqtisodiyot tamoyillari asosida tashkil etish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilandi. Shuningdek, energiya sarfi yuqori bo'lgan po'lat, kimyo va sement sanoati kabi tarmoqlarda issiqxona gazlari emissiyasini sezilarli darajada kamaytirish strategiyaning asosiy maqsadlaridan biri etib belgilangan. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan "Corporate Sustainability Reporting Directive" (CSRD) direktivasi asosida yirik kompaniyalar uchun ESG bo'yicha majburiy hisobot tizimi joriy etilgan. Bu esa korxonalar faoliyatining shaffofligini ta'minlash bilan birga investorlar uchun muhim axborot manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

AQSh sanoat korxonalarida ESG konsepsiyasini rivojlantirish asosan innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda energiya samaradorligini oshirish orqali amalga oshirilmoqda. AQShda ESG tamoyillarining rivojlanishida investitsiya fondlari va fond bozori muhim rol o'ynaydi.

So'nggi yillarda ESG investitsiyalari hajmi sezilarli darajada oshdi. Masalan, 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, AQShda ESG tamoyillari asosida boshqarilayotgan aktivlar hajmi 8 trillion AQSh dollaridan ortiqni tashkil etgan. AQShda ESG bozori muayyan o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. AQSh Barqaror investitsiyalar forumi ma'lumotlariga ko'ra, siyosiy bosimlarga qaramay, 2025-yilda barqaror investitsiya aktivlari taxminan bir necha trillion dollarni tashkil etgan. Shu bilan birga, korporativ hisobotlarda "ESG" atamasidan foydalanish sezilarli darajada kamaygan bo'lsa-da, S&P 500 indeksiga kiruvchi kompaniyalarning 87 foizi hali ham iqlim bilan bog'liq maqsadlarini oshkor qilib kelmoqda. Mutaxassislar prognozlariga ko'ra, ushbu bozor kelgusi yillarda ham o'sishda davom etadi va 2030-yilga borib ushbu sohadagi investitsiyalar hajmi bir necha yuz milliard dollardan ortiq darajaga yetishi kutilmoqda.¹⁹⁶

---

¹⁹⁵ Environmental, Social, and Governance Performance of EU Companies, published 05 Dec 2024

¹⁹⁶ The US SIF Trends Report 2025/2026. US Sustainable Investment Forum

AQSh tajribasi shuni ko'rsatadiki, ESG ko'rsatkichlari korxonalar kapitalizatsiyasi va investitsion jozibadorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. AQShda ESG hisobotlari hozirgi vaqtda ixtiyoriy ko'rsatmalar hamda shakllanib borayotgan majburiy tartibga solish me'yorlarining uyg'unlashuvi asosida amalga oshirilmoqda. Hozircha ESG bo'yicha to'liq federal majburiy talablar joriy etilmagan bo'lsada, ayrim shtatlar darajasida qabul qilinayotgan me'yoriy hujjatlar hisobot berish tizimining shakllanishiga tobora ko'proq ta'sir ko'rsatmoqda. Investorlar tomonidan shaffoflikka bo'lgan talabning ortib borishi natijasida kompaniyalardan ESG omillarini o'z faoliyatiga integratsiya qilish kutilmoqda. AQShda ESG hisobotlari hali to'liq majburiy tus olmagan bo'lsada, kompaniyalar ESG standartlari va tamoyillariga faol ravishda moslashishi zarur. Ular rivojlanib borayotgan tartibga solish talablaridan ortda qolmaslik, investorlar kutayotgan shaffoflikni ta'minlash hamda uzoq muddatli ishonchni shakllantirish uchun barqarorlik va korporativ boshqaruv tamoyillarini o'z faoliyatiga integratsiya qilishga chaqirilmoqda.

Yaponiya sanoat korxonalarida ESG tamoyillarini joriy etish uzoq muddatli strategik rejalashtirish asosida amalga oshiriladi. Yaponiya kompaniyalari ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik texnologiyalarni qo'llash, resurslardan samarali foydalanish hamda chiqindilarni minimallashtirishga katta e'tibor qaratadi.

Yaponiyada ham ESG masalalariga bo'lgan qiziqish tobora ortib bormoqda va kompaniyalarning ESG faoliyatini amalga oshirishiga bo'lgan talab kuchaymoqda. 2022-yil oxiriga kelib Yaponiyada ESG investitsiyalari hajmi 494 trillion yapon iyenasi tashkil etib, bu 2020-yil oxiriga nisbatan 59 foizga oshganini ko'rsatadi. Dunyodagi eng yirik aktivlarni boshqaruvchi institutlardan biri bo'lgan Yaponiya hukumat pensiya investitsiya jamg'armasi boshqaruvida 260 trillion iyenaga yaqin aktivlarga ega bo'lib, 2017-yilda o'zining ESG indekslarini belgilab olgan. 2024-yil mart holatiga ko'ra ushbu jamg'arma tomonidan 17,8 trillion iyena miqdorida ESG investitsiyalari boshqarilgan.¹⁹⁷

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarida ESG tamoyillarini joriy etish bir qator ijobiy natijalarga olib keladi. Avvalo, ishlab chiqarish jarayonlarining ekologik samaradorligi oshib, atrof-muhitga yetkaziladigan zarar hamda karbon chiqindilari miqdori sezilarli darajada kamayadi. Shuningdek, ESG standartlariga amal qiluvchi korxonalar investorlar uchun yanada jozibador bo'lib, ularning investitsiya jalb qilish imkoniyatlari kengayadi. Bundan tashqari, barqaror rivojlanish tamoyillarini qo'llash sanoat korxonalarining xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

---

¹⁹⁷ METI. Guidance for Integrated Corporate Disclosure and Company-Investor Dialogue for Collaborative Value Creation 2.0. Ministry of Economy, Trade and Industry, Japan, 2024.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. The Paris Agreement was adopted on 12 December 2015.
2. Environmental, Social, and Governance Performance of EU Companies. European Commission Report, 2024.
3. The US SIF Trends Report 2025/2026. US Sustainable Investment Forum.
4. METI. Guidance for Integrated Corporate Disclosure and Company-Investor Dialogue for Collaborative Value Creation 2.0. Ministry of Economy, Trade and Industry, Japan, 2024.
5. European Commission. The European Green Deal. Brussels, 2019.
6. OECD. ESG Investing and Climate Transition in the Industrial Sector. Paris, 2023.
7. Friede G., Busch T., Bassen A. ESG and Financial Performance: Aggregated Evidence from More than 2000 Empirical Studies. Journal of Sustainable Finance & Investment, 2015.

ИЖРО ИШИ ЮРИТИШ ЖАРАЁНИДА АКТИВЛАРНИ БОШҚАРИШНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ВА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Атаджанов Зафарбек Алишерович

Самостоятельный соискатель
Правоохранительной академии
Республики Узбекистан, Республика
Узбекистан, г. Ташкент
ORCID: 0009-0000-1152-1352
e-mail: zafarali9909@icloud.com

Ҳозирги глобал рақамли трансформация шароитида давлат бошқаруви тизимининг барча соҳаларида, хусусан, мажбурий ижро институти фаолиятини такомиллаштириш долзарб аҳамият касб этмоқда¹⁹⁸. Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларининг тўлиқ ва ўз вақтида ижро этилишини таъминлаш давлатнинг ҳуқуқий тизими самарадорлигини белгиловчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, мажбурий ижро жараёнида қарздор активларини аниқлаш, хатлаш, баҳолаш ва реализация қилиш механизмларини замонавий рақамли технологиялар асосида ташкил этиш тизим самарадорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга¹⁹⁹.

Мажбурий ижро жараёнида қарздор активларини аниқлаш, хатлаш, баҳолаш ва реализация қилиш жараёнларини рақамлаштириш ижро тизимининг институционал самарадорлигини оширишга хизмат қилади²⁰⁰. Айниқса, давлат бошқарувида рақамли платформалар, электрон реестрлар ва автоматлаштирилган ахборот тизимларини жорий

¹⁹⁸

https://proacademy.uz/uploads/tiny_mce/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%80/10-%20%D0%90-%D2%B2%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B2-%20%D0%98%D0%B6%D1%80%D0%BE%20%D0%B8%D1%88%D0%B8%20%D1%8E%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%20%D1%91%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%88%D1%83%D0%B2.pdf

¹⁹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 16.02.2026 йилдаги ПФ-21-сонли Фармони.

²⁰⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 03.01.2024 йилдаги ПФ-1-сон,
<https://lex.uz/docs/6723273>

этиш орқали ижро жараёнларининг шаффофлиги ва ҳисобдорлигини таъминлаш мумкин²⁰¹. Халқаро тадқиқотлар шуни кўрсатадики, давлат бошқарувини рақамлаштириш коррупциявий хавфларни камайтириш ва қарор қабул қилиш жараёнини оптималлаштиришда муҳим аҳамиятга эга²⁰².

Шу билан бирга, ижро жараёнларига сунъий интеллект технологияларини кенг жорий этиш инсон омили билан боғлиқ субъективлик, коррупциявий хавф-хатарлар ва ортиқча маъмурий тўсиқларни камайтиришга хизмат қилади²⁰³. Давлат ижрочилари томонидан қабул қилинадиган қарорларнинг маълум қисмини автоматлаштириш, ижро иш юритувини тўлиқ электрон шаклга ўтказиш ҳамда ундирилган маблағларни ундирувчиларга етказиш жараёнларини рақамли платформалар орқали амалга ошириш ижро тизимининг тезкорлиги ва самарадорлигини оширади²⁰⁴.

Мажбурий ижро соҳасида активларни бошқаришни рақамлаштириш, биринчи навбатда, қарздорнинг мол-мулки тўғрисидаги маълумотларни тезкор аниқлаш, уларни ягона ахборот тизими орқали мониторинг қилиш, электрон тарзда хатлаш ва реализация қилиш имкониятларини яратади. Шу билан бирга, сунъий интеллект технологияларини жорий этиш орқали активларни аниқлаш алгоритмларини такомиллаштириш, активларнинг ликвидлик даражасини баҳолаш, реализация жараёнини прогнозлаш ва ижро самарадорлигини таҳлил қилиш имкониятлари кенгайди.

Мажбурий ижро тизимида активларни бошқаришни рақамлаштиришнинг асосий афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- Қарздор мол-мулки ҳақидаги маълумотларни тезкор аниқлаш ва мониторинг қилишда:

Ягона ахборот тизими орқали активлар динамикасини доимий равишда кузатиш, уларни электрон тарзда хатлаш ва реализация қилиш имкониятлари яратилади. Бу механизмлар ундирув жараёнининг шаффофлигини таъминлайди ҳамда мол-мулкнинг йўқолиши ва номуносиб сақланиши хавфини сезиларли даражада камайтиради. Ушбу усул активларнинг турли стадияларда ҳисобини автоматлаштириш ва мониторинг қилиш орқали ижро ҳаракатлари самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

- Ижро иши юритиш соҳасига Сунъий интеллект технологияларини жорий этиш:

AI алгоритмлари орқали активларни идентификация қилиш, уларнинг ликвидлик даражасини баҳолаш, реализация жараёнини прогнозлаш ҳамда ижро самарадорлигини таҳлил қилиш имкониятлари кенгайди. Шунингдек, автоматлаштирилган таҳлил қарор қабул қилиш жараёнини тезлаштириб, инсон омилидан келиб чиқадиган хатоларни минималлаштиради. Сунъий интеллект технологиялари фаолиятининг замонавий йўналишлари, шунингдек, Big Data орқали аналитик моделлар ишлаб чиқиш, активларнинг бозор қийматини динамик таҳлил қилиш ва ундирув жараёнида молиявий хатарларни прогноз қилиш имкониятларини яратади.

- Активларни бошқаришда автоматизация ва интеграция:

Мажбурий ижро бюроси ҳамда, «E-auction» платформаси, Кадастр агентлиги, Агросаноат мажмуи устидан назорат қилиш инспекцияси, банклар, ички ишлар, солиқ, суд, тергов ва нотариус органларининг ахборот тизимлари, жарима майдонлари, баҳоловчи ташкилотлар ва активларни сақловчи ташкилотлар билан интеграциялаштириш орқали ундирув жараёни 24/7 режимида самарали амалга оширилади. Бу интеграция активларни баҳолаш, реализация муддатларини назорат қилиш ва ўтказилган маблағлар

²⁰¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 11.12.2025 йилдаги ПҚ-371-сон, <https://lex.uz/ru/docs/7903226>

²⁰² Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармойиши, 28.11.2025 йилдаги Ф-68-сон, <https://lex.uz/docs/7865748>

²⁰³ <https://www.worldbank.org/en/region/eca/brief/digital-transformation-and-public-sector-reform-western-balkans-progress-toward-eu-accession-and-economic-growth>

²⁰⁴ <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploretopics/enforcing-contracts>

мониторингини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, интеграция жараёни активларнинг ҳаётий циклини «сквозное сопровождение» принципи асосида назорат қилиш имконини беради.

- Инновацион коммуникация механизмлари жорий этиш:

СМС-хабарнома, овозли роботлар ва онлайн идентификация орқали қарздорлар билан тезкор ва самарали алоқа ўрнатиш имкониятлари пайдо бўлади. Бу усул ижро ҳаракатларини юритувчи органлар фаолиятини автоматлаштириш ва ижро ҳужжатларининг бажарилишини назорат қилишда қўлланилади. Шунингдек, электрон коммуникация жараёни қарздорлар ва давлат органлари ўртасидаги алоқани ҳамда маълумотлар оқимини оптималлаштириб, ижро самарадорлигини оширади.

Шу билан бирга, мажбурий ижро тизимида рақамли трансформациянинг ҳуқуқий-ташқилий асослари ҳам аҳамиятли ҳисобланади. Жумладан, ижро иши юритиш соҳасига активларни электрон ҳисобини юритиш мажбурийлиги, жиноят-процессуал қонунчилигига эса хатланган ва банд солинган активлар ҳақидаги маълумотларни ягона электрон базага киритиш ва идентификация қилиш мажбурияти киритилиши зарур. Бу нормалар активларнинг шаффоф бошқарувини таъминлаш, мол-мулкни йўқотиш хавфини камайтириш ва давлатнинг ижро ҳужжатини ижроси самарадорлигини оширишда асосий механизм сифатида хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтганда, мажбурий ижро тизимида активларни бошқаришни рақамли трансформация қилиш ва сунъий интеллект технологияларини жорий этиш давлатнинг ҳуқуқий тизими самарадорлигини ошириш, ижро жараёнида инсон омилини камайтириш ва активларнинг ҳаётий циклини тўлиқ назорат қилиш имкониятларини яратади. Бу эса «Ўзбекистон — 2030»²⁰⁵ давлат дастури ва рақамли трансформация стратегияси доирасида ижро самарадорлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA MILLIY SUG‘URTA BOZORINING IMIDJINI OSHIRISH YO‘LLARI

Sharobiddinov Akramjon Goyibbayevich

“Kafolat sug‘urta kompaniyasi” AJ bosh direktori

Bugungi kunda milliy sug‘urta bozorining samarali faoliyat yuritishi nafaqat sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi, balki ushbu bozorga nisbatan shakllangan ijtimoiy ishonch va ijobiy imidj bilan ham bevosita bog‘liqdir. Bozor imidji fuqarolar va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning sug‘urta xizmatlariga munosabatini belgilovchi muhim omil bo‘lib, u sug‘urta mahsulotlariga talab darajasiga, ixtiyoriy sug‘urta turlarining ommalashuviga va umuman, sug‘urta institutining iqtisodiyotdagi rolga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli, milliy sug‘urta bozorining imidjini oshirish masalasi bugungi kunda ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Sug‘urta bozorining imidji, avvalo, mijozlarning sug‘urta tizimiga bo‘lgan ishonchi orqali shakllanadi. Agar sug‘urta kompaniyasi o‘z zimmasidagi majburiyatlarni o‘z vaqtida va to‘liq bajarsa, xizmat ko‘rsatish jarayoni ochiq va qulay bo‘lsa, mijoz bilan muloqot madaniyati yuqori darajada yo‘lga qo‘yilsa, bozorda ijobiy tasavvur shakllanadi. Aksincha, tovon to‘lovlaridagi kechikishlar, shartnoma shartlarining murakkabligi, ortiqcha hujjatbozlik va tushuntirish ishlarining sustligi bozor imidjiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Demak, sug‘urta bozori imidji tasodifiy emas, balki xizmat sifati va institutsional mas‘uliyat natijasida shakllanadigan ko‘rsatkichdir.

Milliy sug‘urta bozorining imidjiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi muammolar qatoriga aholining sug‘urta haqidagi bilimlari yetarli emasligi, sug‘urta madaniyatining sustligi, ayrim xizmatlarda shaffoflik darajasining pastligi va sug‘urta tashkilotlarining jamoatchilik bilan ishlash mexanizmlarining zaifligi kiradi. Ko‘pincha mijoz sug‘urta xizmatining real afzalliklarini emas,

---

²⁰⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 16.02.2026 йилдаги ПФ-22-сон, <https://lex.uz/docs/8050787>

balki faqat sug'urta hodisasi yuz bergandagi to'lov jarayonini baholaydi. Agar, aynan shu bosqichda salbiy tajriba yuzaga kelsa, bu nafaqat alohida kompaniya, balki butun milliy sug'urta bozorining obro'siga putur yetkazadi. Shu bois, imidjni oshirish masalasiga faqat marketing vazifasi sifatida emas, balki tizimli institutsional vazifa sifatida yondashish zarur.

Milliy sug'urta bozorining ijobiy imidjini shakllantirishda raqamli transformatsiya alohida o'rin tutadi. Raqamli texnologiyalar sug'urta xizmatlarini soddalashtirish, elektron polislar joriy etish, onlayn murojaat va da'volarni ko'rib chiqish, shuningdek mijoz bilan tezkor kommunikatsiya o'rnatish imkonini beradi. Ayniqsa, mobil ilovalar, shaxsiy kabinet, onlayn maslahat va masofaviy identifikatsiya vositalari mijozlar uchun qulaylik yaratadi. Bu esa, sug'urta xizmatlarini zamonaviy, ochiq va mijozga yo'naltirilgan tizim sifatida namoyon etib, bozor imidjini sezilarli yaxshilaydi.

Sug'urta bozorining imidjini oshirishda xizmatlar sifati ham hal qiluvchi omillardan biridir. Mijoz uchun eng muhim jihat shundaki, u sug'urta xizmatini tushunishi, osongina rasmiylashtirishi va sug'urta hodisasi yuz berganda tezkor amaliy yordam olishi kerak. Shuning uchun sug'urta kompaniyalari murakkab terminologiyadan voz kechib, mahsulotlar tavsifini sodda va tushunarli shaklda taqdim etishi maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, da'volarni ko'rib chiqish muddati, tovon to'lash mexanizmi va mijoz murojaatlari bilan ishlash sifati qat'iy nazorat qilinishi lozim. Yuqori sifatli xizmat bozorning ichki samaradorligini oshiradi va tashqi obro'sini mustahkamlaydi.

Milliy sug'urta bozorining imidjini oshirishda ochiq axborot siyosati va jamoatchilik bilan muntazam kommunikatsiya yuritish ham muhimdir. Sug'urta kompaniyalari faqat polis sotuvchi subyekt emas, balki jamiyatning moliyaviy himoya tizimida muhim rol o'ynovchi institut sifatida namoyon bo'lishi kerak. Buning uchun ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, rasmiy platformalar va ma'rifiy loyihalar orqali sug'urtaning mazmuni, foydasi, real himoya mexanizmi va muvaffaqiyatli amaliy tajribalari keng yoritilishi zarur. Bozorda ijobiy axborot maydonining shakllanishi fuqarolarning sug'urtaga nisbatan shubhali emas, balki ongli munosabatini kuchaytiradi.

Aholining moliyaviy savodxonligini va sug'urta madaniyatini oshirish ham bozor imidjini mustahkamlashning muhim yo'nalishidir. Agar, fuqaro sug'urta nima ekanini, u qanday risklardan himoya qilishini va qaysi holatlarda iqtisodiy tayanch bo'lishini tushunsa, sug'urta bozoriga bo'lgan munosabati ijobiylashadi. Shu sababli, ta'lim muassasalari, moliya bozorining professional ishtirokchilari va sug'urta kompaniyalari hamkorligida keng qamrovli ma'rifiy dasturlarni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, yoshlar o'rtasida sug'urta savodxonligini oshirish kelajakda bozorning barqaror mijoz bazasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Milliy sug'urta bozorining ijobiy imidjini ta'minlashda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish ham muhim ahamiyatga ega. Mijoz o'z huquqini bilsa, shikoyat qilishning aniq tartibi mavjud bo'lsa, sug'urta kompaniyasi esa murojaatlarni ochiq va tezkor ko'rib chiqsa, bozorda adolatli va ishonchli muhit qaror topadi. Shu nuqtayi nazardan, mijozlarning murojaatlari bilan ishlash bo'yicha yagona standartlar, ochiq reyting tizimlari va xizmat sifati indikatorlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu esa, bozordagi kompaniyalar o'rtasida sog'lom raqobatni kuchaytiradi.

Milliy sug'urta bozorining ijobiy imidjini ta'minlash va yuksaltirish bo'yicha quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchiidan, sug'urta kompaniyalarida mijozga yo'naltirilgan yagona xizmat standartlari joriy etilishi zarur. Mazkur standartlar polis rasmiylashtirish, maslahat berish, murojaatlarni qabul qilish va tovon to'lash jarayonlarini sodda, tezkor va bir xilda tashkil etishni ta'minlashi kerak. Bu, xizmat sifati barqarorlashuviga va mijoz ishonchining ortishiga xizmat qiladi.

Ikkinchiidan, milliy sug'urta bozorida raqamli shaffoflik platformasini yaratish maqsadga muvofiqdir. Ushbu platformada sug'urta mahsulotlari, shartlar, asosiy tarif yondashuvlari, murojaat tartibi va kompaniyalar faoliyati bo'yicha ochiq ma'lumotlar joylashtirilishi kerak. Bu, aholining axborotga ega bo'lish imkoniyatini kengaytiradi va bozor ochiqligini oshiradi.

Uchinchidan, sug'urta bozorining ijobiy qiyofasini shakllantirish uchun ommaviy ma'rifiy axborot kampaniyalarini kengaytirish lozim. Bunda, sug'urtaning hayotiy zarurati, real foydasi, himoya mexanizmi va muvaffaqiyatli amaliy misollar sodda tilda tushuntirilishi kerak. Natijada, sug'urtaga nisbatan salbiy stereotiplar qisqaradi.

To'rtinchidan, sug'urta hodisalari bo'yicha tezkor va adolatli da'vo ko'rib chiqish tizimini kuchaytirish zarur. Chunki, aynan tovon to'lash bosqichi mijozning yakuniy bahosini shakllantiradi. Bu jarayon qanchalik adolatli va tez bo'lsa, bozor imidji shunchalik yuqori bo'ladi.

Beshinchidan, milliy sug'urta bozorida mijozlar qoniqish indeksini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu indeks xizmat sifati, da'volarni ko'rib chiqish tezligi, mijoz bilan muloqot darajasi va umumiy qoniqish mezonlari asosida shakllantirilishi mumkin. Bunday yondashuv kompaniyalarni doimiy ravishda o'z xizmatini yaxshilashga undaydi.

Oltinchidan, yoshlar uchun sug'urta savodxonligi bo'yicha maxsus ta'lim va targ'ibot dasturlarini ishlab chiqish lozim. Oliy ta'lim muassasalari, maktablar va raqamli media platformalar orqali sug'urta madaniyatini oshirish istiqbolda milliy bozor imidjining mustahkam ijtimoiy asosini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, milliy sug'urta bozorining imidjini oshirish sug'urta tizimini rivojlantirishning eng muhim strategik yo'nalishlaridan biridir. Bozor imidji xizmatlar sifati, shaffoflik, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, moliyaviy savodxonlik va raqamli qulaylik bilan uzviy bog'liqdir. Shu bois, milliy sug'urta bozorini modernizatsiya qilishda imidj masalasiga kompleks yondashish, ya'ni institutsional ishonch, ochiq kommunikatsiya va mijozga yo'naltirilgan xizmatni birgalikda rivojlantirish zarur. Mazkur yondashuv sug'urta bozorining raqobatbardoshligini oshirish, aholining sug'urtaga jalb etilishini kuchaytirish va moliyaviy himoya tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi.

BANKLARDA ESG TAMOYILLARINI JORIY ETISH:

BIZNES-MODELNI TRANSFORMATSIYA QILISH BO'YICHA KONTSEPTUAL YONDASHUV

Jalalov Mashhurbek,

Bank-moliya akademiyasi,

“Raqamli iqtisodiyot” kafedrası dotsenti v.b.

michael89mashkhurbek@gmail.com

Jahon bank sanoati muhim o'zgarishlar pallasida turibdi. An'anaviy tijorat banki biznes-modeli asosan muddatli transformatsiya va kredit vositachiligiga tayanib, muvaffaqiyatni qisqa muddatli moliyaviy natijalar bilan o'lchagan. Biroq iqlim inqirozi kuchayishi va ijtimoiy kutilmalarning o'zgarishi bu an'anaviy mantig'ni buzib tashladi. Ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv (ESG) omillari endi ixtiyoriy qo'shimcha sifatida emas, balki raqobat muhitini shakllantiradigan asosiy ko'rsatkich sifatida qaralmoqda.

Ushbu maqolada ESG integratsiyasi bank biznes-modellarini qayta loyihalash zaruriyatini keltirib chiqaruvchi strategik vosita sifatida tadqiq etiladi. Mavjud tartibga soluvchi standartlarga muvofiqlik bankni salbiy riskdan himoya qilsa-da, strategik transformatsiya ijobiy imkoniyatlarni ochib beradi. Nazariy va empirik adabiyotlarni ko'rib chiqish orqali ESG integratsiyasi bank biznes-modellarining asosiy komponentlarini qanday o'zgartirishini o'rganish maqsad qilib belgilangan.

Barqarorlik va korporativ strategiya o'rtasidagi munosabat so'nggi ikki o'n yillikda sezilarli darajada rivojlandi. Dastlabki adabiyotlar korporativ ijtimoiy mas'uliyatni (KIM) asosiy biznes faoliyatidan alohida, asosan xayriya yo'nalishida ko'rib chiqar edi. Scholtens (2009) ta'kidlaganidek, bank sektorida dastlabki KIM tashabbuslari biznes mantiqini o'zgartirish emas, balki obro'ni boshqarish uchun mo'ljallangan edi.

Biroq strategik boshqaruv adabiyotlari bu ikkilamchi yondashuvni inkor eta boshladi. Eccles, Ioannou va Serafeim (2014) barqarorlik amaliyotlarini strategik ustuvorlik sifatida qabul

qilgan kompaniyalar uzoq muddatda hamkasblarga nisbatan nafaqat bozor qiymatida, balki buxgalteriya ko'rsatkichlarida ham ustunlikni saqlab qolganini isbotladi. Bank kontekstida Weber (2014) barqaror bank ishi uchun kredit madaniyatida asosiy o'zgarish talab etilishini — ekologik risklarni moliyaviy mahsulotlar narxiga kiritish zarurligini ta'kidladi. Bu esa ESG ning operatsion tartibga solishdan ko'ra qiymat yaratishning strategik qayta yo'naltirilishi ekanligini ko'rsatadi.

Fatemi, Glaum va Kaiser (2018) ESG ko'rsatkichlari kompaniya qiymatini oshirishini, ayniqsa oshkorlik yuqori bo'lganda, aniqladi — bu shaffoflikning strategik aktiv ekanligini bildiradi. Biroq Liang va Renneboog (2017) mustahkam institutsional asoslar bo'lmasa ESG yuzaki bo'lib qolish xavfini ogohlantirdi. Yevropa Markaziy Banki (2020) va Bolton va boshq. (2020) iqlim riskini moliyaviy barqarorlik masalasi sifatida belgilab, banklarni ESG ni faqat foyda uchun emas, to'lovga qobilligi uchun ham hisobga olishga majbur etdi. Mazkur adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, risk va samaradorlik yaxshi o'rganilgan bo'lsa-da, ESG orqali biznes-modelni transformatsiya qilishning aniq mexanizmlari qo'shimcha tadqiqotni talab etadi.

Ushbu tadqiqotda bank sohasida ESG ning strategik oqibatlarini tahlil qilish uchun sifatli stol-tadqiqot metodologiyasi qo'llanildi. Ma'lumotlar bazasi 2009–2023 yillar orasida nashr etilgan peer-review ilmiy maqolalar va birlamchi me'yoriy hujjatlarning sintezlashtirilgan sharhidan iborat. Tanlov mezonlari ESG ni biznes-model innovatsiyasi, strategik boshqaruv va bank sektoridagi moliyaviy samaradorlik bilan bevosita bog'laydigan manbalarga ustunlik berdi.

Tahlil doirasi topilmalarni uchta biznes-model innovatsiyasi o'lchoviga — qiymat taklifi, qiymat yaratish va qiymat olishga — tasniflaydi. Bu yondashuv ESG integratsiyasining bank operatsiyalarining asosiy mantiqini qanday o'zgartirishini tuzilmalashtirilgan tarzda o'rganish imkonini beradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ESG integratsiyasi bank biznes-modellarini uchta asosiy yo'nalish bo'yicha o'zgartiradi: mahsulot innovatsiyasi, operatsion samaradorlik va risk narxlanishi. ESG ni strategik jihatdan qo'llaydigan banklar mavjud portfelliga yashil mahsulotlar qo'shish bilan cheklanmay, mijoz munosabatlari va kapital taqsimoti jarayonlarini qaytadan belgilaydilar. 1-jadval an'anaviy bank biznes-modeli bilan ESG-integratsiyalashgan strategik model o'rtasidagi tafovutni ko'rsatib beradi.

1-jadval.

An'anaviy va ESG-integratsiyalashgan bank biznes-modellari taqqoslamasi

Komponent	An'anaviy bank modeli	ESG-integratsiyalashgan strategik model
Qiymat taklifi	Moliyaviy vositachilik va daromad	Barqaror yechimlar va ta'sir
Mijoz munosabatlari	Tranzaksiyaviy	Hamkorlik va maslahat
Riskni baholash	Tarixiy moliyaviy ma'lumotlar	Kelajakka yo'naltirilgan ESG stsenariylar
Kapital taqsimoti	Sohadan mustaqil	Tematik (yashil/ijtimoiy obligatsiyalar)
Samaradorlik ko'rsatkichi	Choraklik kapital rentabelligi (ROE)	Uzoq muddatli riskga moslashtirilgan daromad

Bu natijalarning muhokamasi shuni ko'rsatadiki, o'tish ham bozor talabi, ham tartibga soluvchi bosim bilan boshqariladi. Fatemi va boshq. (2018) fikricha, yuqori ESG oshkorligi kompaniya qiymatining o'sishi bilan bog'liq — bu investorlar strategik shaffoflikni mukofotlashini bildiradi. Biroq o'tish jarayoni to'siqlarsiz emas. ECB (2020) talabiga ko'ra kelajakka yo'naltirilgan ESG stsenariylarini amalga oshirish ma'lumotlar infratuzilmasi va inson kapitaliga sezilarli sarmoya talab etadi, bu esa bankning xarajatlar tuzilmasini o'zgartiradi. Weber (2014) ta'kidlashicha, kuchli ESG profiliga ega kompaniyalar inqirozlar davomida chidamliroq

bo'lgani uchun barqaror portfellar bo'yicha standart qo'llanish darajalari pasayishi orqali bu xarajatlar qoplanadi.

Natijalar ESG ning raqobat ustunligi sifatidagi rolini tasdiqlaydi. Muvofiqlik fikri bilan yondashuvda qolgan banklar ESG ni xarajat markazi sifatida ko'rib, minimal mahsulotlar yaratadilar. Aksincha, ESG ni strategik vosita sifatida qo'llaydigan banklar ixtisoslashgan ekspertiza — masalan, og'ir sanoat uchun o'tish moliyasi — rivojlantirishga erishadilar. Shu bilan birga, Bolton va boshq. (2020) «Yashil oqqush» hodisalari xavfini eslatib o'tadi — bu strategik modellar chiziqli bo'lmagan iqlim shoklariga moslashuvchan bo'lishi zarurligini anglatadi.

ESG ni bank ishi bilan integratsiya qilish mohiyatan biznes-modelni transformatsiya qilish jarayonidir. Ushbu maqola ESG ni faqat muvofiqlik talabi sifatida ko'rib chiqish uning moliyaviy barqarorlik va rentabellikni oshirishdagi potentsialini cheklashini ko'rsatadi. Adabiyotlar strategik ESG integratsiyasi qiymat taklifini o'zgartirishi, riskni baholashni takomillashtirishi va chuqurroq mijoz munosabatlarini shakllantirishi mumkinligini tasdiqlaydi.

Topilmalar asosida uchta siyosiy tavsiya ishlab chiqildi:

1. Tartibga soluvchi organlar oshkoralik majburiyatlaridan tashqari biznes-model innovatsiyasini rag'batlantirishga o'tishi lozim. Kapital yetarliligi doiralari tasdiqlangan barqarorlik maqsadlariga hissa qo'shadigan aktivlarni afzal ko'radigan tarzda moslashtirilishi mumkin, bu esa yashil kreditlash uchun kapital narxini pasaytiradi.

2. Nazorat organlari standartlashtirilgan ESG ma'lumotlar infratuzilmasini rivojlantirishni rag'batlantirishi zarur. Transformatsiya siklida ko'rsatilganidek, ma'lumotlar strategik integratsiyaning asosiy yoqilg'isi hisoblanadi — usiz riskni modellashtirish taxminiy bo'lib qoladi.

3. Bank boshqaruv kodekslari kengashlardan ESG ning asosiy strategiya bilan bog'liqligini ko'rsatishni talab qilishi lozim — faqat risk muvofiqligini emas. Bu ESG mulohazalarining eng yuqori qaror qabul qilish darajasiga yetishini ta'minlaydi.

Tartibga soluvchi rag'batlarni strategik transformatsiya bilan uyg'unlashtirish orqali moliyaviy sektor o'z uzoq muddatli barqarorligini ta'minlagan holda barqaror iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bolton, P., Despres, M., Pereira da Silva, L. A., Samama, F., & Svartzman, R. (2020). The green swan: Central banking and financial stability in the age of climate change. Bank for International Settlements.

2. Eccles, R. G., Ioannou, I., & Serafeim, G. (2014). The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance. *Management Science*, 60(11), 2835–2857.

3. European Central Bank. (2020). Guide on climate-related and environmental risks. ECB Banking Supervision.

4. Fatemi, A., Glaum, M., & Kaiser, S. (2018). ESG performance and firm value: The moderating role of disclosure. *Global Finance Journal*, 38, 45–64.

5. Jeucken, M. (2010). Sustainable finance and banking: The financial sector and the future of the planet. Earthscan.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT (SDG–2030) AND THE DIGITAL ECONOMY: AN INTEGRATIVE TRANSFORMATION MODEL IN UZBEKISTAN

Abdullayev Izzatbek Akramkhon o'g'li

TSUE Faculty of Finance

e-mail:izzatbekabdullayev2005@gmail.com

Ataniyazov Jasurbek Khamidovich

TSUE Head of International finance department, professor, DSc

In 2015, the United Nations adopted the 2030 Agenda for Sustainable Development, establishing 17 Sustainable Development Goals (SDGs) aimed at balancing economic growth, social inclusion, and environmental sustainability. The SDGs represent a comprehensive global framework that integrates economic modernization, institutional reforms, and environmental responsibility. In the 21st century, digital technologies have become a decisive factor in structural economic transformation. Artificial intelligence, big data analytics, blockchain systems, cloud computing, and smart infrastructure are reshaping production systems, financial markets, and governance mechanisms. For Uzbekistan, digital transformation is not merely a technological upgrade but a strategic pathway toward economic diversification, institutional modernization, and global competitiveness. Uzbekistan's national development strategy to 2030 identifies digital economy development as a priority reform direction. Therefore, analyzing the relationship between the digital economy and SDG–2030 implementation is of high academic and policy relevance.

The main objective of this study is to identify the mechanisms through which digital transformation contributes to sustainable development and to formulate practical recommendations tailored to Uzbekistan's economic context.

The relationship between digitalization and sustainable development has been widely examined in recent academic and institutional research. The World Bank emphasizes that digital infrastructure expansion increases productivity, reduces transaction costs, and enhances market access for small and medium-sized enterprises. Broadband penetration is associated with GDP growth acceleration and improved economic resilience. The OECD highlights that digital governance improves transparency, accountability, and public service delivery efficiency. Digital public administration systems reduce corruption risks and strengthen institutional trust. The UNDP underlines the importance of digital data systems in monitoring SDG indicators in real time, enabling evidence-based policymaking. Scholarly literature generally identifies three transmission channels through which digitalization affects sustainable development: economic efficiency and productivity growth, social inclusion and equal access to services. Environmental optimization and resource efficiency. In the context of Uzbekistan, digital transformation is strongly linked to institutional reform, human capital development, and innovation ecosystem formation. However, empirical research specifically connecting national digital indicators with SDG performance remains limited, which justifies the relevance of this study.

This study applies a comprehensive analytical approach combining quantitative and qualitative methods. First, statistical analysis was conducted to assess the relationship between Uzbekistan's digital development indicators and selected SDG metrics. Indicators such as internet penetration rates, digital payment usage, IT service exports, and e-government service coverage were compared with GDP growth, employment rates, and energy efficiency indicators. Second, comparative analysis was performed to evaluate international digital transformation models and determine their applicability to Uzbekistan's economic structure. Third, institutional analysis examined national strategic documents, regulatory frameworks, and digital reform programs to assess governance capacity and implementation effectiveness. Finally, a systems-based approach was applied to analyze economic, social, and environmental dimensions as interconnected components rather than isolated sectors. This integrated methodology allows for a multidimensional evaluation of digital transformation's contribution to SDG–2030 goals.

Economic Sustainability: The findings indicate that digitalization significantly contributes to economic diversification in Uzbekistan. Growth in IT service exports and the expansion of digital entrepreneurship ecosystems enhance non-resource-based economic sectors. The increasing share of cashless payments improves financial transparency and reduces the informal economy. Automation in industrial production (Industry 4.0 technologies) increases labor productivity and lowers operational costs. Furthermore, fintech development strengthens financial inclusion by expanding access to banking services for rural populations and small enterprises.

Social Sustainability: Digital education platforms expand access to quality education, particularly in remote regions. E-government services simplify administrative procedures, reduce bureaucratic inefficiencies, and improve citizen-state interaction. Digital healthcare initiatives, including telemedicine systems, enhance healthcare accessibility and efficiency.

Environmental Sustainability: Smart energy systems and digital monitoring technologies improve energy efficiency and reduce transmission losses. Renewable energy monitoring platforms facilitate sustainable energy management. Digital carbon tracking systems enable more accurate environmental regulation and climate policy implementation.

Digital transformation in Uzbekistan demonstrates significant potential to accelerate SDG–2030 implementation. However, its long-term effectiveness depends on structured policy measures and institutional coherence. Based on the findings, the following **specific policy recommendations** are proposed:

1. **Expand Digital Infrastructure Nationwide:** Increase broadband coverage in rural and remote areas, Promote 5G deployment in industrial zones, Encourage public-private partnerships for infrastructure investment.

2. **Strengthen Human Capital Development:** Introduce advanced digital skills training in secondary and higher education, Expand IT scholarship programs, Develop specialized cybersecurity and AI training centers.

3. **Improve Digital Governance and Transparency:** Integrate all public services into a unified digital government platform, Expand open data systems to improve accountability, Implement digital performance monitoring of state institutions.

4. **Support Innovation and Startups:** Provide tax incentives for tech startups, Establish regional innovation hubs beyond major cities, Strengthen venture capital and digital finance mechanisms.

5. **Promote Green Digital Technologies:** Incentivize smart energy grid investments, Introduce digital carbon accounting systems for industrial enterprises, Encourage energy-efficient data centers.

6. **Enhance Cybersecurity Frameworks:** Develop national cybersecurity standards aligned with international best practices, Strengthen legal regulations on data protection, Establish a national cyber incident response center.

Without coordinated implementation of these reforms, digital transformation may increase inequality or create systemic vulnerabilities. Therefore, a balanced and inclusive approach is essential.

This study confirms that the digital economy serves as an integrative driver of sustainable development in Uzbekistan. Digitalization supports economic diversification, enhances social inclusion, and strengthens environmental governance. However, digital transformation alone does not automatically ensure sustainability. Its success depends on institutional reforms, human capital investment, infrastructure expansion, and regulatory modernization. For Uzbekistan to fully achieve SDG–2030 objectives, digital policies must be embedded within a broader national development strategy emphasizing inclusivity, innovation, and ecological responsibility. Future research should apply econometric modeling to quantify the long-term impact of digital indicators on SDG performance metrics.

REFERENCES

1. United Nations. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*.

2. World Bank. (2021). *Digital Development Overview*.
3. OECD. (2020). *Digital Economy Outlook*.
4. UNDP. (2022). *Digital Strategy for Sustainable Development*.
5. Government of Uzbekistan. (2023). *National Development Strategy to 2030*.

BARQAROR RIVOJLANISHDA CHIQUINDILARNI BOSHQARISHNING VA SIRKULAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI

Narzullayev Elmurod Shuxrat o'g'li

University of Business and Science,

Moliya kafedrası dotsent v.b., i.f.f.d. (PhD)

2017 yilda respublikamizda 114,7 mln tonna ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilari, shu jumladan qayta ishlash mumkin bo'lmagan zaharli chiqindilar 41,6 mln tonna (36,2 %) va qayta ishlash mumkin bo'lgan zaharli chiqindilar 42,8 mln tonna (37,3 %) hosil bo'lgan. Mamlakatda chiqindilar ko'miladigan va utilizatsiya qilinadigan 296 ta joy, shu jumladan qattiq maishiy chiqindilar uchun 221ta, sanoat chiqindilari 16 ta, qurilish chiqindilari 4 ta, shlam jamlanadigan 21 ta, chiqindi omborlari 15 ta, maxsus poligonlar 19 ta, shuningdek, xavfli chiqindilar utilizatsiya qilinadigan 23 ta joylar mavjud²⁰⁶.

Chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish tizimini takomillashtirish sohasida mamlakatimizda aholini qattiq maishiy chiqindilarni to'plash va olib chiqib ketish xizmati bilan qamrab olish, hosil bo'ladigan qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash hajmini oshirish, tibbiy chiqindilarni yig'ish, zararsizlantirish, utilizatsiya qilish va ko'mish tizimini tashkil etish kabi qator ishlar olib borilmoqda. O'zbekistonda chiqindilar bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish hamda atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida 2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori qabul qilingan bo'lib, unga muvofiq 2030 yilga qadar kutilayotgan natijalar quyidagilardan iborat²⁰⁷:

- Orol dengizining qurigan tubining O'zbekistondagi qismida o'rmonzorlar maydonini uning jami hududiga nisbatan 60%gacha yetkazish;

- qishloq xo'jaligida suv resurslarini yo'qotishni 10%ga kamaytirish;

- qishloq xo'jaligida suv iste'molini (solishtirma gektarga nisbatan) 15%ga kamaytirish;

- oqava suvlarini tozalash samaradorligini 80%gacha oshirish;

- atmosfera havosiga ifloslantiruvchi moddalar chiqarilishini 10%ga kamaytirish;

- transport vositalarining 80%izini gaz-ballon yoqilg'isi va elektr energiyasida ishlashga o'tkazish;

- o'rmonzorlar bilan qoplangan o'rmon fondi hududini 4,5 mln gektargacha kengaytirish;

- IV toifadagi qo'riqlanadigan tabiiy hududlar maydonini 12%gacha kengaytirish;

- Qizil kitobga kiritilgan va pitomniklarda parvarish qilingan chiroyli tuvaloqlarni tabiatga qo'yib yuborishni yiliga 4000 gacha ko'paytirish;

- aholini qattiq maishiy chiqindilarni to'plash va olib ketish xizmatlari bilan 100% qamrab olish;

- hosil bo'ladigan qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash hajmini 65%gacha ko'paytirish;

- alohida xususiyatga ega chiqindilar (tarkibida simob bo'lgan chiqindilar, avtoshinalar, akkumulatorlar, ishlatib bo'lingan moylar, qadoqlar chiqindilari va boshqalar)ni qayta ishlash hajmini 30%gacha ko'paytirish kutilmoqda.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda har kuni aholi jon boshiga 1 kg.dan 3 kg.gacha qattiq maishiy chiqindilar ishlab chiqarilmoqda. AQSHda ushbu ko'rsatkich har 10 yilda 10%ga

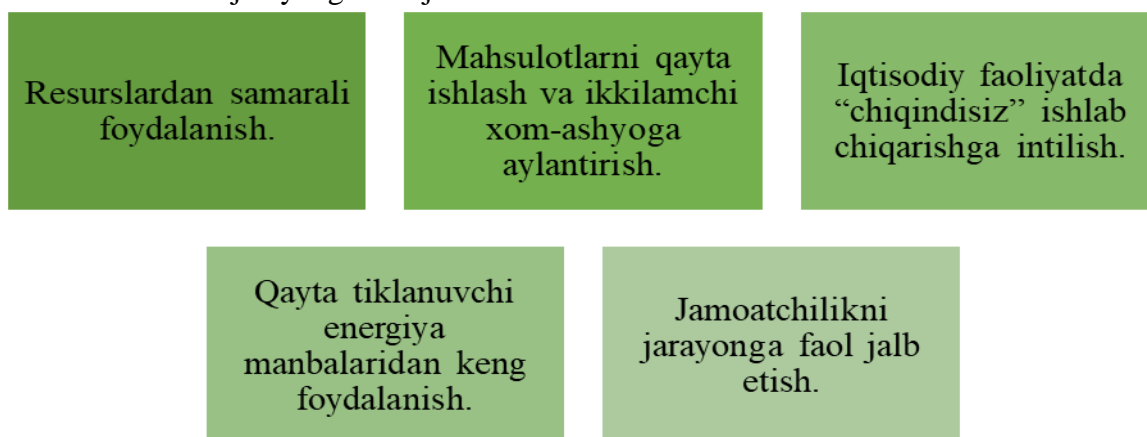
²⁰⁶ A.Vahobov va b. "Yashil iqtisodiyot" TDIU darslik 2024 y. b.165.

²⁰⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. 02.12.22 yil.

ortib bormoqda. Rossiyada esa chiqindilar to‘planadigan maydonlar 2 ming kv. km.dan ortiq maydonni tashkil etadi²⁰⁸. Shu bilan bir vaqtda chiqindilarni oqilona boshqarish tizimini yaratish jiddiy iqtisodiy dividend keltirishi mumkin. Jumladan, Buyuk Britaniyada 2005-2010 yillarda maxsus dasturlar doirasida 7 mln. tonna chiqindi qayta ishlangan va ulardan ikkilamchi marta foydalanilgan. Bu esa 6 mln. tonna issiqxona gazlarini atmosferaga chiqarish, 10 mln. tonna birlamchi materiallar va 10 mln. litr suvni tejash imkonini berdi. Ushbu sohada 8 700 nafar ishchi o‘rinlari yaratilgan²⁰⁹.

Tadqiqotlarimiz davomida shuni guvohi bo‘ldikki, sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishning o‘ziga xos tamoyillari mavjud (1-rasm)²¹⁰. Bular quyidagilar:

1. Resurslardan samarali foydalanish.
2. Mahsulotlarni qayta ishlash va ikkilamchi xom-ashyoga aylantirish.
3. Iqtisodiy faoliyatda “chiqindisiz” ishlab chiqarishga intilish.
4. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan keng foydalanish.
5. Jamoatchilikni jarayonga faol jalb etish.

1-rasm. Sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishning o‘ziga xos tamoyillari

Sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganib shuni guvohi bo‘ldikki, bu sohani rivojlantirish asosan 5ta yo‘nalishni o‘z ichiga olar ekan. Hukumat va jamiyat shu yo‘nalishlarni bir vaqtning ozida amalga oshirsagina ko‘zlangan samaraga erishish mumkin ekan. Bu yo‘nalishlar quyidagilar²¹¹:

1. Davlat siyosati hamda qonuniy asoslarni yaratish;
2. Sohadagi tadbirkorlarni moliyaviy rag‘batlantirish;
3. Kuchli infratuzilma hosil qilish;
4. Jamoatchilikni jalb qilish va ekologik ta‘lim berish;
5. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish;

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bizning fikrimizcha, sirkulyar iqtisodiyotning rivojlanishi ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarni hal qilishda, ijtimoiy birdamlikni oshirishda, mahalliy ijtimoiy kapitalni to‘g‘ri yo‘naltirishda, demokratik ishtirokni qo‘llab-quvvatlashda va sifatli xizmatlar ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi. Ekologik korxonalarni qo‘llab-quvvatlovchi davlat siyosati hukumatlarga ish bilan ta‘minlash va boshqa muammolarni yanada samarali va tezroq hal qilish imkonini beradi, shu bilan birga davlat pullarini to‘g‘ri yo‘naltirilishini ta‘minlaydi.

Respublika miqyosida sirkulyar iqtisodiyot elementlari uchrasada, ammo jamiyat uchun mazkur termin nisbatan yot kategoriya hisoblanadi, qolaversa, bizda hali ushbu munosabatning amaliyotga kiritilishi, tatbiq etilishi, xalqning mazkur tushunchaning mavjud bo‘lishini qabul qila olishi uchun asosiy katalizator ham bo‘lishi lozim. Bu kamchilikni bartaraf etish uchun atrof-

²⁰⁸ <http://web.unep.org/newscentre/smarter-use-resources-can-add-2-trillion-annually-global-economy>

²⁰⁹ <http://web.unep.org/newscentre/smarter-use-resources-can-add-2-trillion-annually-global-economy>

²¹⁰ Muallif ishlanmasi

²¹¹ E.Narzullayev “Sirkulyar iqtisodiyot konsepsiyasining paydo bo‘lish tarixi va uni rivojlanish bosqichlari”// Innovatsion iqtisodiyot// 2025 maxsus son b.73-78

muhitni muhofaza qilish masalalari va ijtimoiy tadbirkorlar to'g'risida aholi o'rtasida tushuntirishlar olib borish hamda yo'riqnomalar va uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. 02.12.22 yil.
2. A.Vahobov va b. "Yashil iqtisodiyot" TDIU darslik 2024 y. b.165.
3. E.Narzullayev "Sirkulyar iqtisodiyot konsepsiyasining paydo bo'lish tarixi va uni rivojlanish bosqichlari"// Innovatsion iqtisodiyot// 2025 b.73-78
4. <http://web.unep.org/newscentre/smarter-use-resources-can-add-2-trillion-annually-global-economy>

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SANOAT KORXONALARINI
BOSHQARISH MEXANIZMLARINING TRANSFORMATSIYASI: TASHKILY VA
IQTISODIY YONDASHUV (NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA)**

Maxmudov Baxriddin Jo'rayevich
Professor, NamDTU
bahriddinmahmudov17@gmail.com
Axmedova Xumora Ibroxim qizi
tayanch doktorant NamDTU
xumoraibragimovna@gmail.com
ORCID: 0009-0008-1953-2548

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat tizimlari tub tarkibiy o'zgarish bosqichiga kirdi. Ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishi, kiber-fizik tizimlar, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalarining joriy etilishi boshqaruv mexanizmlarini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Industry 4.0 konsepsiyasi doirasida ishlab chiqarishning raqamlashtirilishi nafaqat texnologik modernizatsiya, balki boshqaruvning tashkiliy va iqtisodiy asoslarini transformatsiya qilish jarayonidir [1].

An'anaviy sanoat boshqaruvi modeli vertikal ierarxiyaga, markazlashgan nazoratga va retrospektiv hisobotlarga tayangan. Biroq raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv qarorlari real vaqt rejimidagi ma'lumotlar, integratsiyalashgan ERP va BI tizimlari hamda algoritmik tahlil asosida qabul qilinmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimiga ega korxonalar rentabellik va mehnat unumdorligi bo'yicha ustunlikka ega bo'ladi [2]. Bu esa boshqaruv mexanizmlarining iqtisodiy samaradorlik bilan bevosita bog'liqligini tasdiqlaydi.

Raqamli transformatsiya jarayoni resurslarga asoslangan nazariya nuqtayi nazaridan korxonaning strategik aktivlari tarkibida intellektual va axborot resurslarining ulushi ortishi bilan izohlanadi [3]. Dinamik qobiliyatlar nazariyasi esa raqamli muhitda korxonaning muvaffaqiyati uning tezkor moslashuvchanligi va innovatsion boshqaruv qobiliyatiga bog'liqligini asoslaydi [4]. Shu bois sanoat korxonalarini boshqarish mexanizmlarining transformatsiyasi tashkiliy (strukturaviy, vakolatlar taqsimoti, axborot oqimi) hamda iqtisodiy (motivatsiya, xarajatlarni boshqarish, investitsion siyosat) komponentlarning integratsiyasini talab qiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli investitsiyalar va korxonaning samaradorligi o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjud, biroq bu ta'sir institutsional muhit va boshqaruv sifati bilan kuchayadi [5]. Raqamli platformalar iqtisodiyoti sharoitida sanoat korxonalarini alohida subyekt sifatida emas, balki ekotizim elementi sifatida faoliyat yuritadi [6]. Bu esa boshqaruv mexanizmlarini klasterlashuv va tarmoq integratsiyasi asosida qayta shakllantirishni talab qiladi.

O'zbekiston sharoitida, xususan Namangan viloyati sanoatida so'nggi yillarda ishlab chiqarish hajmi barqaror o'sib bormoqda. Biroq raqamli transformatsiya darajasi va uning boshqaruv mexanizmlariga ta'siri empirik jihatdan yetarlicha o'rganilmagan. Amaliyotda ko'plab korxonalar raqamli texnologiyalarni joriy qilayotgan bo'lsa-da, tashkiliy tuzilma va iqtisodiy rag'batlantirish tizimi eski modelda qolmoqda. Natijada raqamlashtirishning samaradorlikka ta'siri to'liq namoyon bo'lmayapti.

Shu sababli mazkur tadqiqotning maqsadi — raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarini boshqarish mexanizmlarining transformatsiyasini nazariy va empirik jihatdan asoslash hamda ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini Namangan viloyati umumiy sanoat ko'rsatkichlari asosida baholashdan iborat.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarini boshqarish mexanizmlarining transformatsiyasi masalasi zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda keng o'rganilmoqda. Ushbu muammo bir nechta nazariy yo'nalishlar kesishmasida shakllangan bo'lib, ular orasida Industry 4.0 konsepsiyasi, resurslarga asoslangan nazariya, dinamik qobiliyatlar yondashuvi, raqamli platformalar iqtisodiyoti va institutsional iqtisodiyot alohida o'rin tutadi.

Industry 4.0 konsepsiyasi sanoat ishlab chiqarishini kiber-fizik tizimlar, IoT va sun'iy intellekt asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Schwab ta'kidlashicha, to'rtinchi sanoat inqilobi ishlab chiqarishning texnologik yangilanishi bilan birga boshqaruv strukturalarini ham o'zgartiradi. Bu jarayonda qaror qabul qilish tezligi oshadi, operatsion xarajatlar qisqaradi va boshqaruv real vaqt rejimiga o'tadi. Liao va hammualliflar Industry 4.0 doirasida boshqaruvning markazlashgan modelidan tarmoq va platformaviy modelga o'tish jarayonini empirik asoslab bergan.

Resurslarga asoslangan nazariya (RBV) nuqtayi nazaridan raqamli texnologiyalar korxonaning strategik aktiviga aylanadi. Barney raqobat ustunligi noyob va takrorlanmaydigan resurslarga asoslanishini ta'kidlaydi. Raqamli infratuzilma, ma'lumotlar bazasi va algoritmik boshqaruv tizimlari aynan shunday strategik resurs sifatida ko'riladi. Shu bois boshqaruv mexanizmlarining transformatsiyasi korxonaning ichki resurs salohiyati bilan bevosita bog'liq.

Dinamik qobiliyatlar nazariyasi esa raqamli muhitda muvaffaqiyat omilini korxonaning moslashuvchanligi bilan izohlaydi. Teece fikriga ko'ra, tez o'zgaruvchan texnologik sharoitda korxonalar mavjud resurslardan samarali foydalanish bilan cheklanmay, ularni qayta konfiguratsiya qilish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Bu esa tashkiliy mexanizmlarning moslashuvchanligi va vakolatlarini qayta taqsimlash jarayonini talab qiladi.

Brynjolfsson va McAfee ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv modelini iqtisodiy samaradorlikning asosiy omili sifatida ko'rsatadi. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, Big Data va analitik tizimlarni joriy etgan korxonalarda mehnat unumdorligi sezilarli darajada yuqori bo'ladi. OECD hisobotlarida ham raqamli transformatsiya investitsiyalari va korxonalar rentabelligi o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligi qayd etilgan.

Raqamli platformalar iqtisodiyoti sharoitida boshqaruv mexanizmlari ekotizim asosida shakllanadi. Parker va hammualliflar platformaviy biznes modellari qiymat zanjirini qayta tashkil etishini asoslab beradi. Bu jarayonda sanoat korxonasi mustaqil subyekt emas, balki integratsiyalashgan raqamli tarmoq elementi sifatida faoliyat yuritadi. Natijada boshqaruv mexanizmlari ham kooperatsion va klasterlashuv tamoyillari asosida qayta quriladi.

Institutsional iqtisodiyot nuqtayi nazaridan raqamli transformatsiya samaradorligi tashqi muhit, normativ-huquqiy baza va davlat siyosatiga bog'liq. North institutsional cheklovlar iqtisodiy rivojlanish yo'nalishini belgilashini ta'kidlaydi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat tomonidan yaratilgan infratuzilma va normativ qo'llab-quvvatlash mexanizmlari sanoat korxonalarining boshqaruv transformatsiyasiga bevosita ta'sir qiladi.

So'nggi empirik tadqiqotlar raqamli investitsiyalar va rentabellik o'rtasidagi bog'liqlikni regressiya modellari orqali tasdiqlamoqda. Vial raqamli transformatsiyani ko'p bosqichli jarayon sifatida ko'rib, uning iqtisodiy natijalar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Shuningdek, Verhoef va hammualliflar raqamli transformatsiyaning tashkiliy model, biznes modeli va qiymat yaratish mexanizmlariga ta'sirini kompleks tarzda tahlil qilgan.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarini boshqarish mexanizmlarining transformatsiyasi ko'p darajali va tizimli xarakterga ega. Biroq mintaqaviy darajada, xususan Namangan viloyati sanoati misolida, ushbu jarayonning empirik baholanishi yetarlicha o'rganilmagan. Mazkur tadqiqot aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Mazkur tadqiqot raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarini boshqarish mexanizmlarining transformatsiyasini mintaqaviy darajada empirik baholashga qaratilgan. Tadqiqot dizayni kombinatsiyalashgan (nazariy + empirik) yondashuvga asoslanadi. Birinchi bosqichda nazariy konseptual model shakllantirildi, ikkinchi bosqichda esa Namangan viloyati umumiy sanoat ko'rsatkichlari asosida ekonometrik tahlil amalga oshirildi.

Tadqiqotning asosiy gipotezasi quyidagicha shakllantirildi:

H1: Raqamli investitsiyalar ulushining oshishi sanoat rentabelligini ijobiy va sezilarli darajada oshiradi.

H2: Raqamli transformatsiya darajasi mehnat unumdorligi orqali bilvosita iqtisodiy samaradorlikka ta'sir qiladi.

H3: Tashkiliy moslashuvchanlik iqtisodiy mexanizm samaradorligini kuchaytiruvchi omildir.

Empirik tahlil uchun 2023–2025 yillarga oid Namangan viloyati umumiy sanoat ko'rsatkichlari ishlatildi. Asosiy indikatorlar:

- Jami sanoat mahsuloti hajmi (mlrd so'm)
- Fizik hajm indeksi (FHI)
- Mehnat unumdorligi (mln so'm/xodim)
- Rentabellik darajasi (%)
- Raqamli investitsiyalar ulushi (%)

Ko'rsatkichlar dinamikasi asosida o'sish sur'atlari va nisbiy o'zgarishlar hisoblandi. Raqamli boshqaruv transformatsiyasini kompleks baholash uchun integral ko'rsatkich — **Digital Transformation Index (DTI)** ishlab chiqildi.

Indeks quyidagi formulaga asoslandi:

Boshqaruv mexanizmlarining iqtisodiy natijalarga ta'sirini baholash uchun ko'p omilli regressiya modeli qo'llanildi.

Bog'liq o'zgaruvchi:

FR – rentabellik darajasi

Mustaqil o'zgaruvchilar:

RI – raqamli investitsiyalar ulushi

MU – mehnat unumdorligi

DTI – raqamli transformatsiya indeksi

Model ko'rinishi:

Baholash usuli: Eng kichik kvadratlar usuli (OLS).

Modelni tanlash mezonlari:

- Determinatsiya koeffitsienti (R^2)
- F-statistika
- t-statistika
- Durbin–Watson testi

Tashkiliy transformatsiya darajasini aniqlash uchun sifatli indikatorlar tizimi qo'llanildi:

1. Boshqaruv darajalarining qisqarishi
2. ERP tizimi joriy etilganlik darajasi
3. Qaror qabul qilish muddati
4. Real vaqt monitoring mavjudligi

Har bir ko'rsatkich 0 dan 1 gacha normalizatsiya qilindi va o'rtacha arifmetik orqali **Organizational Adaptation Score (OAS)** hisoblandi:

Metodologik asos quyidagi nazariy yo'nalishlarga tayanadi:

- Resurslarga asoslangan nazariya (Barney, 1991)
- Dinamik qobiliyatlar konsepsiyasi (Teece, 2018)

- Raqamli transformatsiya modeli (Vial, 2019)
- Platforma iqtisodiyoti nazariyasi (Parker et al., 2016)

Mazkur metodologiya boshqaruv mexanizmlarining transformatsiyasini faqat texnologik jarayon emas, balki tashkiliy va iqtisodiy integratsiyalashgan tizim sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi.

- Ma’lumotlar qisqa vaqt oralig‘ini qamrab oladi.
- Raqamli investitsiyalar bo‘yicha statistik ma’lumotlar agregatsiyalangan.
- Tashkiliy indikatorlar qisman ekspert baholashga asoslangan.

Shunga qaramay, model sanoat boshqaruvi mexanizmlarining transformatsiyasini mintaqaviy darajada empirik asoslash imkonini beradi.

2023–2025 yillarda Namangan viloyati sanoatida barqaror o‘shish tendensiyasi kuzatildi. Sanoat mahsuloti hajmi 24 860 mlrd so‘mdan 34 210 mlrd so‘mga oshib, uch yil davomida 37 foizlik nominal o‘shishni ko‘rsatdi. Fizik hajm indeksi (FHI) 106,8 % dan 109,2 % ga yetdi, bu esa real ishlab chiqarish kengayganini bildiradi.

Mehnat unumdorligi 198 mln so‘mdan 263 mln so‘mga oshdi (32 % o‘shish). Shu bilan birga, raqamli investitsiyalar ulushi 3,2 % dan 7,6 % ga yetib, 2,4 baravar oshdi. Rentabellik darajasi 12,4 % dan 16,8 % ga ko‘tarildi.

Bu dinamik ko‘rsatkichlar raqamli transformatsiya va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligini taxmin qilish imkonini beradi.

Hisoblangan integral indeks quyidagicha natija berdi:

1-Jadval

Yil	RI (%)	MU o‘shishi (%)	FHI (%)	DTI
2023	3.2	–	106.8	0.48
2024	4.8	13.1	108.5	0.62
2025	7.6	17.4	109.2	0.79

Manba: <https://namangan.stat.uz>

DTI qiymatining 0.48 dan 0.79 gacha oshishi transformatsiya jarayoni tezlashayotganini ko‘rsatadi. Eng katta hissa raqamli investitsiyalar ulushi tomonidan berilmoqda.

Ko‘p omilli regressiya modeli quyidagi natijani berdi:

Statistik ko‘rsatkichlar:

- $R^2 = 0.93$
- F-statistika = yuqori ahamiyatli
- t-statistika (RI va DTI uchun) > 2
- Durbin–Watson ≈ 2.1

Natijalar talqini:

1. Raqamli investitsiyalar ulushining 1 punktga oshishi rentabellikni o‘rtacha 0.76 punktga oshiradi.
2. Mehnat unumdorligi iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.
3. Transformatsiya indeksi (DTI) modelda eng kuchli omil sifatida namoyon bo‘ldi.

Bu natija boshqaruv mexanizmlarining raqamli modernizatsiyasi rentabellikni oshiruvchi muhim determinant ekanini tasdiqlaydi.

Organizational Adaptation Score (OAS) quyidagi dinamikani ko‘rsatdi:

2-Jadval

Yil	OAS
2023	0.41
2024	0.57
2025	0.74

OAS va DTI o'rtasida yuqori korrelyatsiya kuzatildi ($r \approx 0.88$). Bu tashkiliy moslashuvchanlik iqtisodiy mexanizm samaradorligini kuchaytirishini bildiradi.

Vertikal boshqaruv modelidan matritsali va integratsiyalashgan modelga o'tish jarayoni rentabellik o'sishi bilan birga kuzatilmoqda.

Empirik natijalar quyidagi ilmiy xulosalarni beradi:

- Raqamli investitsiyalar sanoat boshqaruvi mexanizmlarining iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.
- Transformatsiya jarayoni ko'p bosqichli va tizimli xarakterga ega.
- Tashkiliy moslashuvchanlik iqtisodiy mexanizmlarning samaradorligini multiplikativ tarzda kuchaytiradi.
- Raqamlashtirishning ijobiy ta'siri vaqt omiliga bog'liq ravishda ortib boradi.

Natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan mos keladi va mintaqaviy darajada empirik tasdiq topdi.

Mazkur tadqiqot:

1. Raqamli transformatsiya indeksini mintaqaviy sanoat darajasida hisoblash metodikasini taklif etdi.
2. Tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning integratsiyalashgan ta'sir modelini ishlab chiqdi.
3. Namangan viloyati sanoati misolida empirik regressiya orqali bog'liqlikni asoslab berdi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarini boshqarish mexanizmlarining transformatsiyasi fragmentar emas, balki tizimli xarakterga ega jarayondir. Raqamli investitsiyalar, mehnat unumdorligi va tashkiliy moslashuvchanlik o'rtasida barqaror ijobiy bog'liqlik mavjudligi empirik model orqali tasdiqlandi. Ayniqsa, raqamli investitsiyalar ulushi rentabellik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlanib, boshqaruv mexanizmlarining iqtisodiy komponenti transformatsiyaning asosiy drayveri ekanligi asoslandi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, transformatsiya jarayoni uch bosqichda namoyon bo'ladi: operatsion avtomatlashtirish, tashkiliy integratsiya va strategik intellektual boshqaruv. Sanoat korxonalarida ERP, ma'lumotlar analitikasi va real vaqt monitoring tizimlarining joriy etilishi qaror qabul qilish tezligini oshirib, resurslardan foydalanish samaradorligini yaxshilaydi. Biroq raqamlashtirishning iqtisodiy samarasi tashkiliy tuzilma va motivatsiya tizimi yangilanmaguncha to'liq namoyon bo'lmaydi.

Shuningdek, tadqiqot mintaqaviy darajada raqamli transformatsiya darajasi va boshqaruv samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqladi. Bu natija raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat boshqaruvi mexanizmlarini modernizatsiya qilish hududiy raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omili ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi amaliy va strategik tavsiyalar ilgari suriladi:

Birinchidan, viloyat sanoat korxonalarida integratsiyalashgan raqamli boshqaruv platformalarini (ERP, BI, SCM tizimlari) bosqichma-bosqich joriy etish zarur. Bu operatsion samaradorlikni oshirish va ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilishni ta'minlaydi.

Ikkinchidan, raqamli investitsiyalar samaradorligini baholash uchun maxsus indikatorlar tizimi ishlab chiqilishi lozim. Raqamli transformatsiya indeksi yoki shunga o'xshash integral ko'rsatkichlar hududiy monitoring vositasi sifatida qo'llanishi mumkin.

Uchinchidan, sanoat korxonalarida tashkiliy tuzilmani moslashuvchan modelga o'tkazish talab etiladi. Vakolatlarni markazdan joylarga delegatsiya qilish, loyiha asosidagi boshqaruvni kengaytirish va gorizontal kommunikatsiyalarni kuchaytirish raqamli transformatsiyaning samaradorligini oshiradi.

To‘rtinchidan, boshqaruv xodimlari va muhandis-texnik mutaxassislar uchun raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish dasturlarini joriy qilish zarur. Inson kapitali transformatsiya jarayonining eng muhim omilidir.

Beshinchidan, hududiy darajada sanoatni raqamlashtirish bo‘yicha yagona strategik dastur ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Bu dastur raqamli infratuzilmani rivojlantirish, axborot xavfsizligini ta‘minlash va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini o‘z ichiga olishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

- 1.Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution*. – Geneva: World Economic Forum, 2016.
- 2.Brynjolfsson E., McAfee A. *The Second Machine Age*. – New York: W.W. Norton, 2014.
- 3.Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // *Journal of Management*, 1991.
- 4.Teece D. Dynamic Capabilities and Strategic Management // *Strategic Management Journal*, 2018.
- 5.OECD. *Digital Transformation of Industry*. – Paris, 2019.
- 6.Parker G., Van Alstyne M., Choudary S. *Platform Revolution*. – New York, 2016.
- 7.Teece D. Business Models and Dynamic Capabilities // *Long Range Planning*. 2018. Vol. 51(1). pp. 40–49.
- 8.Vial G. Understanding Digital Transformation: A Review and Research Agenda // *Journal of Strategic Information Systems*. 2019. Vol. 28(2). pp. 118–144.
- 9.Verhoef P., Broekhuizen T., Bart Y., Bhattacharya A., Dong J., Fabian N., Haenlein M. Digital Transformation: A Multidisciplinary Reflection and Research Agenda // *Journal of Business Research*. 2021. Vol. 122. pp. 889–901.
- 10.Porter M. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press, 1985.
- 11.World Economic Forum. *Shaping the Future of Advanced Manufacturing and Production*. Geneva, 2020.
- 12.United Nations. *Digital Economy Report*. New York: UNCTAD, 2021.
- 13.O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Namangan viloyati sanoat ko‘rsatkichlari (2023–2025 yy.). Rasmiy statistika ma‘lumotlari.
- 14.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmon.

TIJORAT BANKLARIDA EKOTIZIM

Zunnunova Xulkar Muxtorovna

Toshkent Xalqaro universiteti

“Iqtisodiyot va moliya” kafedrası, dosent PhD

Jahon miqyosida ko‘plab banklarning kapital rentabellik (ROE) darajasi oxirgi yillarda bo‘layotgan geosiyosiy o‘zgarishlar va inflyatsiya darajasining ortishi natijasida belgilangan mezon 10%dan tushib ketishi, banklarni o‘z aktivlari diversifikatsiyasiga alohida e‘tibor berishlari hamda o‘z xizmatlari ko‘lamini orttirgan holda nobank operatsiyalarni ham yo‘lga qo‘yishga undamoqda. Aksariyat banklar qamrab olinmagan jabhalardan o‘z daromadlarini yaratish va oshirish uchun o‘z ekotizimlarini yaratishmoqda. Biznes va bank ekotizimi oddiy elementlarga asoslangan modeldan murakkab tuzilmaviy mexanizmga ega modelga o‘tmoqda. Ekotizimning afzalliklaridan biri 345 milliard AQSh dollar miqdorida kapitalni bozordan jalb qilish imkonini berishidir. McKinsey & Company ma‘lumotlariga ko‘ra, kelgusi o‘n yil ichida ekotizimlar ko‘plab an’anaviy qiymat yaratish zanjirlarini bozordan siqib chiqaradi va natijada ekotizimlar aylanmasi 60 trillion AQSh dollarni tashkil qiladi, bu esa, jahon yalpi mahsulotning 30 foizidan kam bo‘lmagan miqdorini tashkil qiladi²¹².

²¹² https://rdc.grfc.ru/2026/02/mckinsey_company/

Ekotizim tushunchasi biologiya fanidan iqtisodiyotga kelgan va 1993 yilda biznes tahlilchi Djeims Mur bu terminni o'rganib chiqib, bozorning alohida qismi sifatida emas balki bir bo'lak sifatida turli tarmoqlarni qamrab olgan holda tadbirkorlik faoliyatini olib boruvchi tijorat tashkilotiniga nisbatan ishlatgan.

Ekotizim o'zini rivojlantiruvchi tashkilot hisoblanib, boshqaruvning innovasion yondashuvlaridan foydalanuvchi va bankni yirik organizm sifatida qarovchi tashkilotdir. Banklarda ekotizimlarni yaratish uchun quyidagi ketma ketlikda tegishli ishlar amalga oshirilishi kerak:

- Bankni ekotizimni tuzish uchun tayyorgarligini baholash
- Joriy faoliyatni tahlil qilish va zaif tomonlarini aniqlash
- Bankning rivojlanish strategiyasini shakllantirish
- Raqamlashtirilishi lozim bo'lgan jarayonlarni ajratib ko'rsatish
- Bankning tashkiliy tuzilmasi qanday o'zgarishi va qancha mablag' talab etilishini prognozlashtirish
- Ishtirokchilarni aniqlash, ularning roli va jarayonlarga ta'sir darajasini aniqlash
- Mijozga taklifni baholash
- Xizmatlar kompleksini aniqlash
- Belgilangan maqsadlarga erishish uchun aloqa kanallari, texnologiyalar va rivojlantirish usullarini shakllantrish
- Mavjud axborot texnologiyalar infratuzilmasini transformasiya qilish va hokazo.

Mijozlar istalgan vaqtda dunyoning hamma chetidan bank xizmatlarini uzluksiz amalga oshirishga bo'lgan ehtiyojlari oshib bormoqda. Ayniqsa, bu Z avlodda yaqqol namayon bo'ladi. Banklar bu jarayonda an'anaviy bank xizmatlaridan ekotizimga o'tishlari uchun ma'lum bir algoritmda islohatlarni amalga oshirishlari kerak va bu islohatlarning samarasi 1-jadvalda keltirilgan.

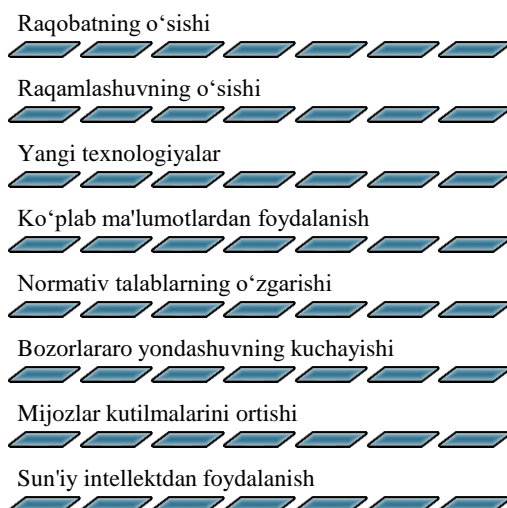
1-jadval

An'anaviy bankdan ekotizimga o'tish algoritmi

An'anaviy bank	Raqamli bank	Ekotizim
Xizmat ko'rsatish markazlarida mijozlar bilan aloqa qilish	Bank savdosi va xizmatlarini raqamli kanallar orqali amalga oshirilishi	Yagona raqamli darchada kup miqdordagi turli maxsulot va xizmatlar
Avtomatlashtirish darajasining pastligi	Raqamli end-to-end jarayonlari	Mijoz uchun Life-style sherigi pozitsiyasi
O'zgarishlarga bankning moslashuvchanligining pastligi	O'zgarishlarga moslashuvchan platforma va ma'daniyat	API hisobiga sheriklar bilan moslashuvchan integratsiyani nazarda tutuvchi platforma
Shaxsiylashtirilgan yondashuvning pastligi	Zamonaviy tahlildan foydalanish	Bir vaqtni o'zida bir nechta maxsulot va xizmatlardan foydalanishda sinergetik samara

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, an'anaviy banklarni operatsiyalari raqamli bankka va ekotizimga transformatsiyalash faoliyatini jabhalariga va operatsiyalariga ta'siri, biznes modellari ham o'zgarishiga olib keladi. Har qanday bank ekotizim yaratishda banki va xodimlarini tayyorgarlik darajasini tekshirishi, xodimlarini malakasini oshirishi va o'qitishi lozim. Banklar ekotizimlarini yaratishlari va takomillashtirishlari uchun mijozga yo'naltirilgan siyosatni amalga oshirishlari lozim.

Banklarni ekotizimlarni rivojlanishiga bir nechta omillar ta'sir qiladi, ular 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Ekotizimlar rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar²¹³

Rasm ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, banklararo raqobatning o'sishi, banklarni raqamlashish darajasining ortishi, yangi texnologiyalarni qo'llanilishi natijasida katta ma'lumotlar bazalarini shakllanishi hamda ulardan erkin foydalanish, almashishini yo'lga qo'yilishi banklarda ekotizimlarni rivojlanishiga ta'sir qiladi. Qayd etilgan omillardan tashqari sun'iy intellektdan foydalanish darajasining ortishi banklarni mijozlarni kutilmalarini aniqlash va ularni hoxishiga ko'ra, bank xizmat va maxsulotlarini taklif qilish imkoniyatini yaratmoqda. Yuqoridagi omillar ta'sirida bank ekotizimini yaratishi uchun avvalo, uning masofaviy xizmatlari joriy qilingan, takomillashgan ilovasi bo'lishi lozim. Har qanday masofaviy joriy etmasdan dasturini ishlab chiqish xizmati qiymati 150 ming AQSh dollaridan boshlanadi. Bu xizmat turini joriy qilish, ishlatish 150 ming AQSh dollaridan oshib ketadi. Banklarni o'z ekotizimlarini yaratishlarining o'zlari va mijozlari uchun qator afzalliklari mavjud. Ularni 2-rasm ma'lumotlari asosida ko'rib chiqamiz.

²¹³ Muallif ishlanmasi

2-rasm. Ekotizim afzalliklari²¹⁴

Rasm ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, banklar o'z ekotizimlarini yaratishi nafaqat ularga balki mijozlariga ham qulayliklarni yaratib, bankning mijozlar hayotidagi ahamiyatini oshishiga olib keladi. Chunki mijoz istalgan vaqtida bank ilovasi orqali hamma xaridlarini amalga oshirishi mumkinligiga ishonchi komil bo'ladi va bank doim har bir mijozga individual taklif berilishiga olib keladi.

Banklar ekotizimlarini yaratishlarining kamchiliklari ham mavjud. Ularga ma'lumotlar bazasining kattaligi, ko'plab ma'lumotlarni bir vaqtning o'zida tahlili qilish, kiberxavfsizlik, xodimlar rotatsiyasi, ishchi o'rinlarining kamayishi kabi kamchiliklar kiradi.

Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun bank o'zlarining xavfsizlik darajalarini orttirishlari, ekotizimga o'tishga ketadigan xarajatlarini oldindan aniqlab olishlari, xodimlarini qayta yo'naltirgan holda malakalarini orttirish va boshqa choralar kiradi.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К УКРЕПЛЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ БАНКОВ

Турсунова М. Х.

Независимый соискатель (PhD)

Ташкентского международного университета.

²¹⁴ Muallif ishlanmasi

Финансовая стабильность банков является неотъемлемой частью устойчивого развития экономики. Современные подходы к укреплению устойчивости банковской системы направлены на минимизацию системных рисков и защиту от внешних и внутренних шоков. Среди ключевых инструментов выделяются макропруденциальные буферы капитала, регулирование ликвидности и стандарты, установленные Базельским комитетом. Их применение создает комплексный механизм, обеспечивающий стабильность банковского сектора и укрепление доверия со стороны инвесторов и клиентов.

Макропруденциальные буферы капитала направлены на создание финансовых резервов, которые банки могут использовать для поглощения убытков в условиях кризиса. Они являются важным инструментом управления проциклическостью экономики и предотвращения финансовой нестабильности.

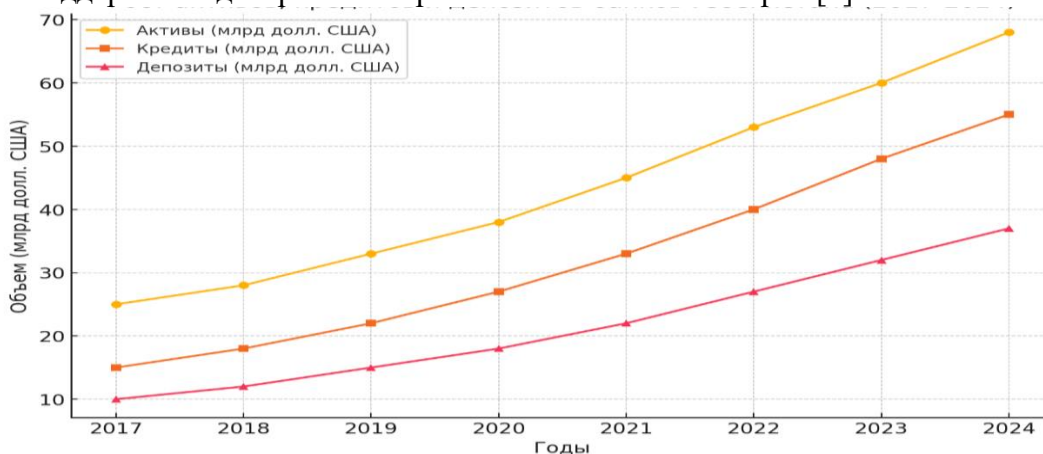
В Узбекистане Центральный банк активно внедряет макропруденциальные меры для обеспечения финансовой стабильности банковской системы. В 2018–2019 годах были созданы макропруденциальные буферы в виде капитала и резервов ликвидности, что позволило удовлетворить спрос на кредиты и поддержать финансовую стабильность во время пандемии коронавируса [1].

В январе 2024 года Центральный банк провел медиа-диалог, где представил новые нормы и меры, направленные на обеспечение финансовой стабильности. Были обсуждены показатели уровня долговой нагрузки заемщика (DSTI) и соотношения кредита к залому (LTV), а также новый порядок определения уровня кредитного риска на основе этих показателей [2].

Согласно данным Центрального банка, по состоянию на 1 октября 2024 года, достаточность собственного капитала банковского сектора остается на стабильном уровне, а динамика ликвидности свидетельствует о положительных тенденциях [3].

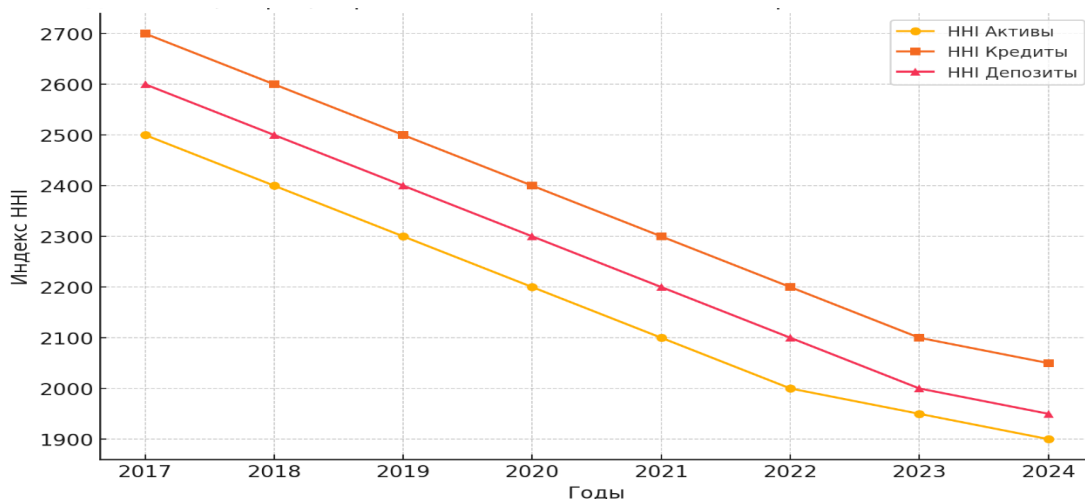
Рост капиталовых буферов демонстрирует постепенное увеличение требований к капиталу банков в рамках макропруденциальных мер, что способствует укреплению устойчивости банковского сектора.

Однако, несмотря на общую стабильность, некоторые аналитики отмечают необходимость улучшения ликвидных позиций и финансовой устойчивости отдельных банков для поддержания доверия со стороны клиентов и инвесторов [4]

Рост активов, кредитов и депозитов банков Узбекистана (2017–2024) [5]

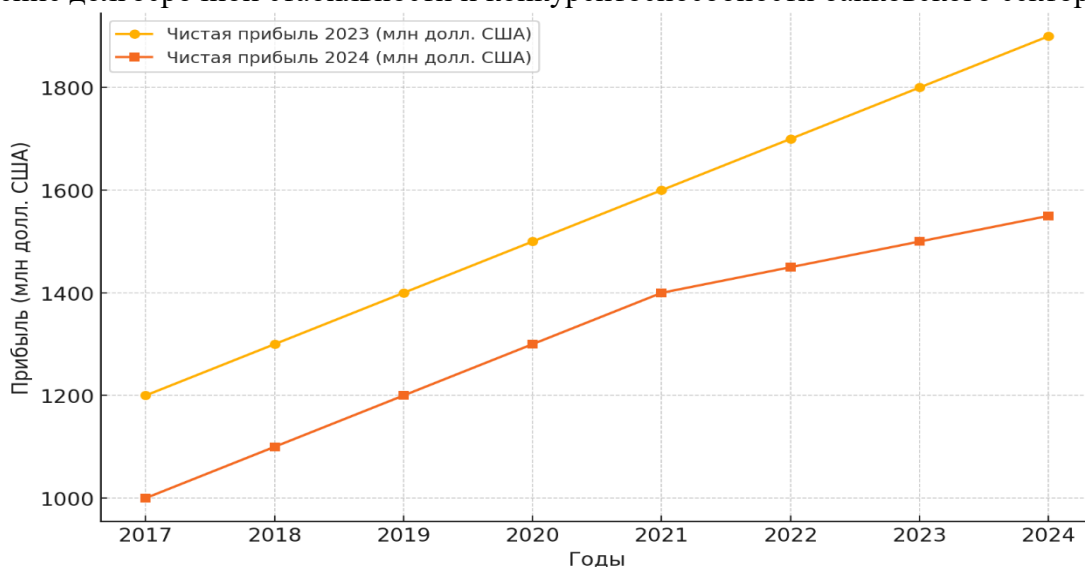
С 2017 по 2024 годы банковский сектор Узбекистана продемонстрировал значительный рост: активы увеличились с 25 до 68 млрд долларов США, кредиты — с 15 до 55 млрд долларов, а депозиты — с 10 до 37 млрд долларов. Этот рост обусловлен государственной поддержкой, развитием МСБ и увеличением доверия населения к банкам. Такие результаты свидетельствуют об укреплении роли банковской системы в экономике страны.

Индекс концентрации рынка (ННІ) в банковском секторе Узбекистана (2017–2024) [6]

Индекс концентрации рынка (ННІ) в банковском секторе Узбекистана за 2017–2024 годы снизился, отражая уменьшение доминирования крупных банков. Снижение ННІ связано с ростом числа частных банков и увеличением их доли на рынке. Это свидетельствует об усилении конкуренции и диверсификации сектора.

Снижение чистой прибыли банков Узбекистана в 2024 году подчеркивает необходимость укрепления финансовой стабильности через современные подходы. Внедрение макропруденциальных буферов, улучшение управления ликвидностью и соблюдение международных стандартов, таких как Базель III, помогут повысить устойчивость банков и адаптироваться к экономическим вызовам. Эти меры направлены на обеспечение долгосрочной стабильности и конкурентоспособности банковского сектора.

Динамика чистой прибыли банков Узбекистана (2023–2024) [7]

За период 2023–2024 годов чистая прибыль банков Узбекистана продемонстрировала снижение. В 2023 году показатель составлял 1,9 млрд долларов США, однако в 2024 году снизился до 1,55 млрд долларов США. Это связано с ухудшением финансовых показателей государственных банков и влиянием внешних экономических факторов, что требует усиления контроля за эффективностью управления активами.

Современные подходы к укреплению финансовой стабильности банков играют ключевую роль в снижении системных рисков и обеспечении устойчивости банковского сектора в условиях глобальных вызовов. Внедрение макропруденциальных буферов

позволяют банкам адаптироваться к изменяющимся экономическим условиям, снижать уязвимость к кризисам и укреплять доверие клиентов и инвесторов.

В целом, Узбекистан продолжает совершенствовать макроprudенциальную политику, адаптируя международные стандарты к национальным особенностям, с целью укрепления финансовой устойчивости банковской системы. Для Узбекистана особую важность имеет усиление конкуренции, диверсификация банковского сектора и оптимизация управления активами. Применение этих мер создает основу для долгосрочного развития финансовой системы, повышения ее устойчивости и поддержки экономического роста страны.

Источник литературы:

1. Ш. Б. Хужаёров., «Пути повышения финансовой устойчивости коммерческих банков Республики Узбекистан». [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/puti-povysheniya-finansovoy-ustoychivosti-kommercheskih-bankov-respubliki-uzbekistan>

2. Официальный сайт Центрального банка Республики Узбекистан. «Организован медиа-диалог о внедряемых мерах Центрального банка по обеспечению финансовой стабильности». [Электронный ресурс] Режим доступа: https://cbu.uz/ru/press_center/news/1555324/?utm_source=chatgpt.com

3. Официальный сайт Центрального банка Республики Узбекистан. Показатели деятельности банковской системы. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://cbu.uz/ru/statistics/bankstats/?arFilter_ff%5BSECTION_ID%5D=3490&month=10&set_filter=Y&year=2024&utm_source=chatgpt.com

4. NUZ.uz. "Банковский сектор Узбекистана стабилен, но слышны тревожные звоночки". [Электронный ресурс] Режим доступа: https://nuz.uz/2024/10/24/bankovskij-sektor-uzbekistana-stabilen-no-slyshny-trevozhnye-zvonochki/?utm_source=chatgpt.com

5. Официальный сайт Центрального банка Республики Узбекистан. Данные о динамике активов, кредитов и депозитов. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cbu.uz/oz/>

6. Центр экономических исследований и реформ. Аналитические отчеты по концентрации рынка в банковском секторе. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cer.uz/>

7. NUZ.uz. Статьи и аналитика по финансовым результатам коммерческих банков. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://nuz.uz/>

SANOAT KORXONALARIDA YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Kuziyev Shaxobiddin Sobirovich

Qo‘qon universiteti

Raqamli texnologiyalar va matematika kafedrasida dotsenti

shaxobiddin.qoziyev.89@gmail.com

Bugungi kunda dunyoning barcha mamlakatlarida iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash bilan birga mamlakatdagi ekologik barqarorlikni ham saqlab qolish masalalari ham tobora dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Ushbu muammolarni hal qilishda yashil iqtisodiyot tamoyillari alohida ahamiyatga ega. Hozirgi kunda "yashil" iqtisodiyot atamasi keng qo'llanilayotgan atamalardan biriga aylanib ulgurdi. Jumladan mamlakatimiz prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan 2025-yil "Atrof-muhitni asrash va "yashil" iqtisodiyot yili" deb e'lon qilinishi ham mamlakatimizda ushbu sohaga alohida e'tibor qaratilib kelinayotganidan dalolat beradi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 04.10.2019 yildagi "2019 — 2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PQ-4477-son qarorining tasdiqlanishi ham bunga yan bir bor yaqqol misol bo'la oladi.

Yashil iqtisodiyot – bu atrof-muhitga zarar yetkazmagan holatda iqtisodiy o‘rinishni ta‘minlashga qaratilgan iqtisodiy dastur hisoblanadi. Bu dastur nafaqat ekologik barqarorlikni ta‘minlash, balki resurslarni tejash, energiya samaradorligini oshirish va iqtisodiy farovonlikni kuchaytirishga ham yo‘naltirilgan. Ushbu dasturni amalga oshirishda sanoat korxonalarining yashil iqtisodiyotga moslashishi eng muhim rol o‘ynaydi, chunki mamlakatimizda turli ishlab chiqarish sohalari bo‘yicha minglab korxonalar mavjud va ular ko‘p miqdorda tabiiy resurslarni iste‘mol qiladi va atrof-muhitga o‘z ta‘sirini ko‘rsatmasdan qolmaydi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra 2023 yilning 1 iyul holatiga, mamlakatimizda ro‘yxatdan o‘tgan sanoat sohasidagi korxonalar soni 108 080 tani tashkil etgan va 2022 yilning mos davriga nisbatan solishtirilganda 7,2 foizga oshgan. Shu boisdan, sanoat korxonalarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish nafaqat barqaror rivojlanishning kafolatidir, balki ularni raqobatbardosh va samarali faoliyat yuritishga ijobiy ta‘sirini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun sanoat korxonalarida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish, global iqlim o‘zgarishlari va atrof-muhitni himoya qilish maqsadlariga erishishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalarida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari tahlil qilish, asosiy yondashuvlar va metodlarni aniqlash, shuningdek, mavjud muammolarni va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha qisqacha taklif va tavsiyalar berishdir.

Yashil iqtisodiyot tamoyillari, odatda, ekologik barqarorlikni ta‘minlash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va ijtimoiy farovonlikni kuchaytirishga yo‘naltirilgan. Ushbu tamoyillarni sanoat korxonalarida joriy etish, resurslarni samarali ishlatish va atrof-muhitga zarar yetkazmaslikni ta‘minlaydi.

Iqtisodiy samaradorlikka erishishda hamda ekologik barqarorlikni ta‘minlashda energiya samaradorligiga e‘tibor qaratish muhim hisoblanadi. Sanoat korxonalarida energiyani samarali ishlatish nafaqat atrof-muhitni himoya qilishga yordam beradi, balki resurslardan yanada samarali foydalanish, iqtisodiy xarajatlarni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta‘minlash imkonini beradi. Energiyaning samarali ishlatilishi yashil iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Sanoat korxonalarida energiya samaradorligini oshirish, yashil iqtisodiyotga o‘tishda muhim qadamlardan biri hisoblanaadi. Sanoat jarayonlari ko‘pincha katta miqdorda energiya iste‘mol qiladi, shuning uchun energiya samaradorligini oshirish orqali nafaqat energiya tejash, balki ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va barqaror rivojlanishga erishish mumkin. Bu, o‘z navbatida, korxonalarining raqobatbardoshligini oshiradi.

Ushbu natijaga erishishda korxonalarda zamonaviy energiyani tejash texnologiyalarini ishlab chiqarish jarayoniga joriy etish zarurdir. Masalan, sanoat korxonalarida energiya samaradorligi yuqori bo‘lgan texnologiyalarni, masalan, LED chiroqlar, issiqlikni qaytarish tizimlari va energiyani boshqarish tizimlarini o‘rnatish lozim. Shuningdek mamlakatimiz iqlimidan kelib chiqqan holda ishlab chiqarish korxonalarining bino va inshootlarini energiyani tejashga yo‘naltirilgan loyihalar asosida tashkil qilish ham o‘z samarasini beradi. Shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qo‘llash (quyosh, shamol, bioyoqilg‘i kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish), chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash (ishlab chiqarishda chiqindilarni kamaytirish va ularni qayta ishlash orqali yangi mahsulotlar ishlab chiqarish) ham iqtisodiy ham ekologik samara beradi.

Yuqorida ta‘kidlaganimizdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish ham sanoat korxonalarida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Quyosh va shamol energiyasi, bioenergiya kabi manbalar orqali ishlab chiqarish jarayonlarida energiya sarfini kamaytirish va karbon izini qisqartirish mumkin. Sanoat korxonalarida quyosh panellari o‘rnatish orqali ishlab chiqarish jarayonlarida kerakli energiyani olish mumkin. Shamol turbinalari yordamida energiya ishlab chiqarish imkoniyati mavjud.

Sanoat korxonalarida chiqindilarni kamaytirish va ularni qayta ishlash yashil iqtisodiyotga o‘tishda muhim ahamiyatga ega. Sanoat jarayonlarida chiqindilarni minimalizatsiya qilish va ularni qayta ishlash orqali atrof-muhitga zarar keltirishning oldini olish mumkin. Sanoat

korxonalari uchun barqaror ishlab chiqarish jarayonlari tashkil etish, nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirishda transport va logistika tizimlarini optimallashtirish ham muhimdir. Bu birinchi navbatda, yoqilg'ilar asosida harakatlanadigan transport vositalaridan foydalanishni qisqartirish va ekologik toza transportni joriy etishga qaratilgan. Jumladan, elektr avtomobillar va elektr yuk tashish vositalarini ishlab chiqarishni kengaytirish, logistika jarayonlarni optimallashtirish orqali mahsulotlarni yetkazib berishda eng qisqa va energiya tejovchi yo'llarni tanlash ham samarali hisoblanadi. Sanoat korxonalarida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda yana shu kabi bir qancha omillarni keltirib o'tish mumkin.

Sanoat korxonalarida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida bir qator muammolar ham yo'q emas albatta. Masalan moliyaviy resurslar yetishmasligi ya'ni yashil texnologiyalarni joriy etish va investitsiyalarni jalb qilish katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi, texnologik innovatsiyalarning joriy qilishni kechikishi, yashil texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish ko'pincha vaqt va resurslarni talab qiladi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish uchun sanoat xodimlarining ekologik bilim va ko'nikmalarini oshirish zarur. Buning uchun sanoat korxonasi ishchi-xodimlarini yashil iqtisodiyot bo'yicha yetakchi o'rinlarda turgan xorijiy mamlakatlarga yuborish va bu orqali ularning tajriba va malakalarini oshirib borish lozim. Chunki, Xorijda, ayniqsa Yevropa mamlakatlarida, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish jadal rivojlangan. Masalan, **Daniya** va **Germaniya** kabi davlatlar shamol energiyasini keng qo'llash orqali energiya samaradorligini oshirishga erishgan. Shuningdek, **Shvetsiya** va **Ispaniya** quyosh energiyasidan foydalanishni kengaytirish orqali energiya iste'molini kamaytirishgan. Bu tajriba mamlakatimiz sanoatida ham qayta tiklanuvchi energiya manbalarini (quyosh, shamol, biomassa) qo'llashni rivojlantirishda yordam berishi mumkin. Ko'plab rivojlangan davlatlarda sanoat korxonalarida energiya samaradorligini oshirish texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Yaponiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlar energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishda yetakchi o'rin tutadi. Masalan, energiya samaradorligi bo'yicha avtomatik boshqaruv tizimlari, yangi avlod energiya tejovchi qurilmalari va intellektual binolarni loyihalash kabi texnologiyalarni joriy etish O'zbekistondagi sanoat korxonalarida ham o'z samarasini beradi. Xorijiy mamlakatlardagi sanoat korxonalarida chiqindilarni qayta ishlash va zero chiqindilar tizimi tobora ommalashmoqda. Masalan, Shvetsiya va Germaniya chiqindilarni qayta ishlashda yuqori samaradorlikka erishgan va chiqindilarni kamaytirish bo'yicha yetakchi tajribaga ega. Yaponiyada esa chiqindilarni energiyaga aylantirish texnologiyalari rivojlangan. Shuningdek hozirgi kunda xorijiy mamlakatlarda yashil qurilish va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan inshootlar tobora ommalashib bormoqda. Masalan, Shveysariya va Niderlandiya kabi mamlakatlarda energiya tejovchi va ekologik toza binolar qurilishi keng rivojlangan bo'lib, bunday binolarni qurish orqali energiya sarfini kamaytirish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish mumkin. Mamlakatimizda ham sanoat korxonalarini va boshqa inshootlarni energiya tejovchi materiallar bilan qurish, tashqi muhitga zarar yetkazmaslikka hamda energiyadan samarali foydalanishga yordam beradi. Albatta, korxonalar ishchi-xodimlarini tajriba almashish hamda malaka oshirishlari uchun xorijiy ishlab chiqarish korxonalariga yuborish o'z samarasini beradi va kadrlar zaxirasini shakllantirishda muhim hisoblanadi. Xorij tajribasi yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida muhim yo'nalishlarni taqdim etadi. Mamlakatimiz ham shu kabi tajribalarni o'rganish va amaliyotga tatbiq etish orqali sanoat korxonalarida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishni tezlashtirish mumkin. Bu nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlashga, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, yangi ish o'rinlarini yaratishga ham yordam beradi.

Xulosa qilib ayadigan bo'lsak sanoat korxonalarida yashil iqtisodiyotga o'tish, nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish va ijtimoiy farovonlikni yaxshilashga xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish, energo-samaradorlikni oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va chiqindilarni kamaytirish orqali sanoat korxonalarini nafaqat atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, balki uzoq muddatda raqobatbardosh

holatda faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ladi. Biroq, bu jarayon bir qator muammolarni, jumladan moliyaviy resurslarning yetishmasligini, texnologik innovatsiyalarning kechikishini keltirib chiqaradi. Ushbu to'siqlarni bartaraf etish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida hamkorlik, innovatsiyalarni rivojlantirish va xalqaro tajribalarni o'rganish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Green Economy: Theories and Practice. – Oxford University Press, 2017.
2. Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish. – Tashkent, 2018.
3. Sanoat va ekologiya: yangi yondashuvlar. – Tashkent, 2019.

YASHIL MAYDONLARNI KENGAYTIRISHDA ILG'OR TAJRIBALARNI QO'LLASH MASALALARI

Komiljon QO'ZIEV,

PhD (iqtisodiyot fanlari bo'yicha),
Toshkent Xalqaro Universiteti dotsenti,
e-mail: komiljon.qoziyev@tiymail.uz

So'nggi yillarda butun dunyoda va shu jumladan O'zbekistonda yashil maydonlarni, xususan o'rmonzorlarni kengaytirish dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Markaziy Osiyoda qurg'oqchilik, cho'llashuvni avj olishi natijasida yaylov o'simlik olamining qisqarib ketishi hamda chang-qum bo'ronlarini tez-tez sodir bo'lishi aholi salomatligiga jiddiy xavf xatar solmoqda.

Bu muammo global tavsifga ega bo'lganligi sababli, Birlashgan millatlar tashkiloti (BMT) tomonidan ilgari surilgan Barqaror rivojlanish maqsadlarining 15-maqsadida 2030 yilgacha bo'lgan davrda "Quruqlik ekotizimlarini himoyalash va tiklash, ulardan oqilona foydalanishga ko'maklashish, o'rmonlardan oqilona foydalanish, cho'llanishga qarshi kurash, yerlarning yemirilishini to'xtatish va ortga qaytarish, bioxilma-xillikning yo'qolib ketishi jarayonini to'xtatish" mavzusida bir qator vazifalar belgilangan²¹⁵.

Jumladan, BRMning O'zbekistonda milliylashtirilgan xujjatlarida 15-maqsadning 1-vazifasi sifatida "Xalqaro bitimlardan kelib chiqadigan majburiyatlarga muvofiq yer usti va ichki chuchuk suvli ekotizimlar, jumladan, o'rmonlar, suvli-botqoqli hududlar, tog'lar va qurg'oqchil yerlarni saqlash, tiklash va ulardan oqilona foydalanishni ta'minlash", 2-vazifasi sifatida "O'rmonlarning barcha turlaridan oqilona foydalanish usullarini joriy etishga ko'maklashish, o'rmonlarning yo'qolib ketishini to'xtatish, yemirilgan o'rmonlarni tiklash hamda o'rmonzorlar va o'rmonlarni tiklash ko'lamini jiddiy ravishda ko'paytirish" kabi 2030 yilgacha bo'lgan davrda amalga oshirish zarur bo'lgan chora-tadbirlar belgilangan. Bu vazifalar quyida ko'rsatkichlar bilan baholanib boradi va BMT ning maxsus komissiyasiga yillik hisobotlar jo'natilishi nazarda tutilgan:

-15.1.1-indikator: Umumiy quruqlik maydoniga o'rmonlar maydonining foizdagi nisbati;

-15.2.1-indikator: O'rmon xo'jaligini to'g'ri yuritishga o'tish jarayonidagi o'zgarishlar.

O'zbekistonning umumiy maydoni 44,8 mln gektarni tashkil etadi. Maydonning katta qismini cho'l va dasht zonalari (60% dan ortig'i) tashkil etadi. Shuningdek, o'rmon fondi yerlarining umumiy yer maydoni 11,8 mln gektarni, O'zbekiston umumiy yer maydonining 26 foizini tashkil qiladi. O'rmon fondi yerlarining 82 foizi cho'l, 14 foizi tog', 4 foizi to'qay hududidan iborat. Mana shu holat yashil maydonlarni kengaytirishga ancha jiddiy to'siq bo'ladi. Sababi cho'l zonalarda daraxt ekish yoki yashillashtiri uchun suv yo'q hamda aholi yashash manzildan uzoqda ekinligidadir.

---

²¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yildagi 83-sonli "2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori.

So'nggi yillarda yashillashtirish bo'yicha katta islohotlar olib borilmoqda. Jumladan, O'zbekistonda o'rmonlar ulushi 2000 yilda 6,9 % ni tashkil etgan bo'lsa, 2025 yilga kelib bu ko'rsatkich 10,5 % ga yetgan. O'rmon maydoni esa 31 240 km² dan 47 000 km² gacha oshgan. Bu holat mamlakatda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan ekologik siyosat, cho'l hududlarda daraxt ekish, "Yashil makon" kabi dasturlar samarasi bilan izohlanadi. Demak, O'zbekistonda o'rmon maydonlari barqaror o'sish bosqichida ekanini ko'rish mumkin.

Shunga qaramasdan rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish va shu asosda yashil maydonlarni ko'paytirish dolzarb ahamiyatga ega. Shu maqsadda "Xitoy yashil devori" loyihasi deb nomlangan shillashtirish bo'yicha dasturini tadqiq qilib quyidagi xulosalarni oldik.

"Xitoy yashil devori" loyihasi (rasmiy nomi — «Xitoyning shimoli-g'arbi, shimoliy va sharqiy mintaqalarida o'rmonlarni muhofaza qilish davlat dasturi») – dunyodagi eng yirik yashillashtirish va cho'llashuvga qarshi kurash loyihasi hisoblanadi. Loyiha asosiy maqsadi Xitoyning Gobi cho'lida degradatsiya jarayonini kengayishini to'xtatish hamda cho'lga tutash bo'lgan hosildor yerlar, shaharlar va qishloq xo'jaligini qumli bo'ronlardan himoya qilishdan iborat.

So'nggi yillarda Xitoyda, ayniqsa Pekin atrofida, Osiyo chang-qum bo'ronlari jiddiy xavf xatar solmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra, har yili Xitoyda cho'llashuvni avj olishi natijasida taxminan 1300 km² foydalanishdagi yerlar yo'qotiladi. Ya'ni qurg'ochilik va cho'llashuvnitjasida yer degradatsiyaga uraydi va buning oqibati 400 millionga yaqin aholining ijtimoiy xayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuningdek, Xitoyda cho'llashuvning ta'siri natijasida Pekin shahrida o'rtacha yillik harorat bir necha darajaga oshgan. Xitoydagi chang bo'ronlari Janubiy Koreya va Yaponiyaga ham yetib borib, loyli yomg'irlar va daryolarning ifloslanishiga olib kelmoqda. Ayrim hollarda chang zarrachalari hatto AQShning g'arbiy sohillarida ham qayd etilgan. Xitoyda cho'llashuvning avj olishi daraxtlarning kesilishi, yer resurslaridan me'yordan ortiq foydalanish, suv tanqisligi, o'simlik qoplaminig qisqarishi, tuproq eroziyasi va degradatsiya omillar bilan bog'liq. Masalan, 1949 yilda Xitoy umumiy yer maydonining atigi **8 %** qismi o'rmonlar bilan qoplangan edi. Sanoatlashuv davrida daraxtlarni kesishlar keskin ortib, ekologik muvozanat buzildi. Shu sababli "Xitoy yashil devori" loyihasi amalga oshirilmoqda. Loyiha 1970-yillarda boshlangan bo'lib **2050 yilgacha** davom etadi. Cho'llashuv Xitoy hududining taxminan **28 %** (2,6 mln km²) ni qamrab olgan. Shundan kelib chiqib loyihada **350 ming km²** (35 mln gektar) maydonni yashillashtirish rejalashtirilgan. Bu deyarli Germaniya davlatining umumiy maydoni bilan barobardir. Loyihada 4500 km uzunlikda, taxminan 100 km kenglikda bo'lgan "Yashil himoya kamari" barpo qilish. hamda malakatning 13 ta provinsiyani (56%) qamrab olishi, qurg'ochilikka chidamli o'simliklar ekilishi, monokulturadan ko'ra aralash o'rmonlarga ustuvorlik berishi nazarda tutilgan.

Shuningdek, keng jamoatchilikni ishtiroki ta'minlash va quyidagi mexanizm, texnologiyalarni qo'llash rejalashtirilgan:

- aholining 11–60 yoshdagi fuqarolar har yili 3–5 ta daraxt ekish yoki maxsus to'lov to'lash majburiyatiga ega;
- Biologik usullarni (tamarisk, tomchilatib sug'orish) qo'llash;
- Injener texnologik yechimlarni qo'llash (qum to'siqlari);
- Innovatsion texnologiyalarni (quyosh energetikasi, robotlashtirilgan ekish, avia-sepish va boshqalar) qo'llash.

Loyiha nafaqat tabiatni, balki aholi turmush sharoitini yaxshilashga qaratilgan. «Qumli iqtisodiyot» yo'nalishlari rivojlantirilmoqda. Xitoyning Minfen uezdida tamarisk (cho'l saksovuli), sistanxe (cho'l jensheni nomli dorivor o'simlik) yetishtirilib, aholi uchun qo'shimcha daromad manbai yaratilmoqda. Loyihani amalga oshirilishi natijasida 2009 yilga kelib, 220 ming km² maydon yashillashtirilgan va yaratilgan o'rmonlar yiliga 200 mln tonna qumni ushlab qolmoqda. Xitoy o'rmon maydonining hajmi 1970-yilga nisbatan deyarli ikki barobar oshdi.

O'zbekistonning cho'l-dasht maydonlarining qumloq tuproqlarida qora saksovul, cherkez va selin hamda qandim, qumloq joylar uchun mos keladigan fitomeliiorant o'simliklarni ekish hisobiga chorvaning oziqlanish maydonini kengaytirish mumkin.

Hisob-kitoblarga ko'ra²¹⁶, agar Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Navoiy, Surxondaryo, Xorazm viloyalarining cho'l-dasht zonalarda degradatsiyaga uchragan yerlarni yashillashtirilgan maydonlar belgilab olinib, saksovulzor (hosildorligi gektariga 57 sentner) qandimzor (gektariga 18 sentner) cherkeszorlarni tashkil qilish orqali har bir viloyatda o'rtacha

5 ming bosh qo'y-echki otarchilik fermalarini barpo qilish maqsadga muvofiq. Qayta tiklash o'simliklarni ko'payishiga olib keladi va natijada o'rtacha

100 ga cho'l-dasht maydonining ozuqa birligi 20-25 bosh qo'y va echkini oziqlantirish uchun yetarli bo'ladi. Qayta tiklangan yaylovlarda almashlab o'tlatish hisobiga, mayda shoxli chorva mollari soni qo'shimcha 20-25 ming boshga ortirish hamda yangi ish o'rinlari yaratish mumkin bo'ladi.

O'rtacha 1 ga saksovulzordan 10 tonna quruq yog'och massasini olish mumkin. Shunda 1000 gektarli otarchilik xo'jaliklari yiliga 10 ming tonna quruq yog'och massasini yig'ib oladi va qish mavsumida o'zini o'tin bilan ta'minlaydi.

Qir adir hamda cho'l-dasht zonalarda o'rtacha 100 gektar maydonning ozuqa birligi 27-30 bosh mayda shoxli mollarga (quy va echkiga) yetarli bo'ladi. Cho'l-dasht maydonining meliorativ holatini yaxshilash, almashlab foydalanish uchun 300-350 gektar maydonda 100 bosh mayda shoxli mollarni navbatma navbat o'tlatish mumkin bo'ladi. (*Bunda o'tlatilgan maydonga o'zini tabiiy tiklashi uchun 2 yil dam beriladi*). Shu shaklda yashillashtirish iqtisodiyotda yangi ish o'rinlarni va qo'shimcha qiymat yaratilishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. A.T. Pulatov, S.S. Shaburyan, A.O. Aripov. Как получит дополнительный доход от восстановления деградированных пастбищ// Журнал: Актуальные проблемы пустынного животноводства, экологии и создания пастбищных агрофитосенозов. выпуск: № 1 (2023).

2. G. G'ulomova. "Yashil makon" umummilliy loyihasi aholi hayoti sifatini oshirish omili// Yangi O'zbekiston gazetasi internet nashri. 12 aprel 2022 <https://yuz.uz/news/yashil-makon-umummilliy-loyihasi-aholi-hayoti-sifatini-oshirish-omili>

3. O'zbekiston Respublikasi Yer fondi// Kadastr agentligining davriy nashri. Toshkent 2023. B.143-144

4. K. Qo'ziev. Hududning yer va suv resurslari salohiyatini baholash asosida o'sish drayverlarini aniqlash. Iqtisodiyot: tahlillar va prognozlar Jurnal. 3-son 2022 yil. B.71-77

5. K. Qo'ziev. Degradatsiyaga uchragan cho'l-dasht yerlardan samarali foydalanish imkoniyatlarining tahlili (Surxondaryo viloyatining cho'l-dasht yerlari misolida)// «Iqtisodiyot: tahlillar va prognozlar» jurnali, № 3 (27) Iyul-Sentyabr, 2024-yil

---

²¹⁶ K. Qo'ziev. Degradatsiyaga uchragan cho'l-dasht yerlardan samarali foydalanish imkoniyatlarining tahlili (Surxondaryo viloyatining cho'l-dasht yerlari misolida)// «Iqtisodiyot: tahlillar va prognozlar» jurnali, № 3 (27) Iyul-Sentyabr, 2024-yil

BARQAROR RIVOJLANISHDA ESG TAMOYILLARINING INNOVATSION LOYIHALARNI MOLİYALASHTIRISHDAGI ROLI

Alimova Sofiya Rozumbayevna

Tashkent International University

xalqaro universiteti,

Iqtisodiyot va moliya kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida innovatsiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. To'rtinchi sanoat inqilobi va raqamli transformatsiya jarayonlari iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida yangi texnologiyalarni joriy etishni talab qilmoqda. Shu bilan birga, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish masalasi dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Innovatsion faoliyat yuqori darajadagi risk va noaniqlik bilan tavsiflanganligi sababli, investitsiya resurslarini jalb qilish uchun zamonaviy yondashuvlardan foydalanish zarur.

So'nggi yillarda barqaror rivojlanish konsepsiyasi investitsiya siyosatining muhim elementiga aylandi. Ushbu konsepsiya iqtisodiy rivojlanish, ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. Mazkur jarayonda ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillari muhim ahamiyat kasb etmoqda. ESG yondashuvi investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayonida ekologik, ijtimoiy va boshqaruv omillarini hisobga olishni nazarda tutadi. Bu esa innovatsion loyihalarning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Innovatsiyalar nazariyasining asoschisi J. Shumpeter innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayveri sifatida ko'rsatgan. Uning fikricha, innovatsiyalar yangi mahsulotlar, yangi texnologiyalar va yangi bozorlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Zamonaviy tadqiqotlar innovatsion loyihalarni moliyalashtirish jarayonida venchur kapitalning muhim rol o'ynashini ko'rsatmoqda. Venchur kapital innovatsion startaplar va yuqori texnologiyali loyihalarni moliyalashtirishda eng samarali instrumentlardan biri hisoblanadi.

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish jarayonida ESG tamoyillarining qo'llanilishi investitsiya risklarini kamaytirishga xizmat qiladi. Birinchidan, ekologik mezonlar innovatsion loyihaning atrof-muhitga ta'sirini baholash imkonini beradi. Ikkinchidan, ijtimoiy mezonlar loyihaning jamiyat uchun ijtimoiy qiymatini aniqlashga yordam beradi. Uchinchidan, korporativ boshqaruv mezonlari esa investitsiya jarayonida shaffoflikni ta'minlaydi.

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish samaradorligini baholashda iqtisodiy-matematik modellashtirish usullaridan keng foydalaniladi. Xususan, DEA (Data Envelopment Analysis) metodologiyasi innovatsion loyihalar samaradorligini baholashda muhim instrument hisoblanadi. Ushbu metod yordamida turli innovatsion loyihalar samaradorligini solishtirish, resurslardan foydalanish darajasini aniqlash hamda investitsiya samaradorligini baholash mumkin. DEA modeli innovatsion loyihalarni moliyalashtirish jarayonida resurslarning optimal taqsimlanishini aniqlash imkonini beradi.

O'zbekiston iqtisodiyotida innovatsion faoliyatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash, startap ekotizimini rivojlantirish hamda innovatsion tadbirkorlikni rag'batlantirish bo'yicha qator davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun venchur kapital, grantlar, subsidiyalar hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanilmoqda.

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirishda innovatsion klaster modelining ahamiyati ham yuqori. Innovatsion klasterlar davlat organlari, ilmiy-tadqiqot institutlari, moliyaviy institutlar va biznes subyektlari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish orqali innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu model innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan institutsional muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish jarayonida loyiha hayotiylik sikliga mos ravishda moliyaviy resurslarni taqsimlash muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion loyihalar

odatda pre-seed, seed, start-up, growth va expansion bosqichlarini o'z ichiga oladi. Har bir bosqichda moliyalashtirish manbalari va investitsiya instrumentlari turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, dastlabki bosqichlarda grantlar va startap akseleratorlari muhim rol o'ynasa, keyingi bosqichlarda venchur kapital va institutsional investorlar asosiy moliyalashtirish manbai bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ESG tamoyillari innovatsion loyihalarni moliyalashtirish jarayonida muhim strategik instrument sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu yondashuv innovatsion loyihalarning investitsion jozibadorligini oshirish, risklarni kamaytirish hamda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, ESG tamoyillarini innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimiga joriy etish barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press, 1934.
2. Gompers P., Lerner J. *The Venture Capital Cycle*. MIT Press, 2004.
3. Merton R.C., Bodie Z. Financial Innovation and Economic Performance // *Journal of Applied Corporate Finance*, 1992.
4. Eccles R., Klimenko S. The Investor Revolution // *Harvard Business Review*, 2019.
5. World Economic Forum. *Global Sustainable Investment Review*, 2023.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-6079-son Farmoni.

YASHIL IQTISODIYOT VA BARQAROR BANDLIK: INKLYUZIV IQTISODIY

O'SISHNING MUHIM OMILI

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti,
"Makroiqtisodiy siyosat va prognozlash"
kafedrasida dotsenti, PhD

Raximov Eshmurod Normuradovich

Hozirgi kunda jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanishni ta'minlash, atrof-muhitni muhofaza qilish hamda iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda ijtimoiy farovonlikni oshirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi iqtisodiy rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Yashil iqtisodiyot tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash hamda iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirishga qaratilgan bo'lib, u barqaror rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Shu bilan birga, iqtisodiy o'sishning samaradorligi nafaqat ishlab chiqarish hajmining ortishi, balki jamiyatning barcha qatlamlari uchun teng iqtisodiy imkoniyatlar yaratilishi bilan ham belgilanadi. Bu esa inklyuziv iqtisodiy o'sish tushunchasini yanada muhimlashtiradi. Inklyuziv iqtisodiy o'sish aholi bandligini ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda iqtisodiy resurslardan teng foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishni nazarda tutadi.

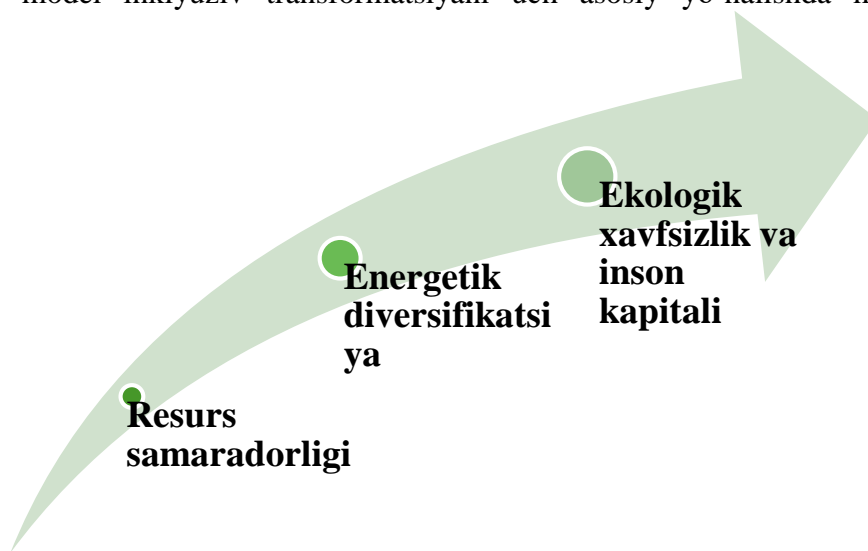
Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi esa aynan barqaror bandlikni shakllantirish orqali inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi. Chunki yashil texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, ekologik toza ishlab chiqarishni kengaytirish natijasida yangi "yashil ish o'rinlari" paydo bo'ladi. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, balki ijtimoiy farovonlikni oshirishga ham yordam beradi. Shu bois ushbu tezisda yashil iqtisodiyot va barqaror bandlikning inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi o'rni hamda ushbu jarayonni rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Globallasuv, texnologik transformatsiya va iqlim o'zgarishi sharoitida iqtisodiy rivojlanishning an'anaviy modeli o'z chegaralariga yetib bormoqda. So'nggi o'n yilliklarda ko'plab mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning o'sishi kuzatilgan bo'lsa-da, ushbu o'sish natijalari jamiyat qatlamlari o'rtasida bir xil taqsimlanmadi. Daromadlar tafovuti kuchaydi,

hududlar o'rtasidagi iqtisodiy nomutanosiblik saqlanib qoldi, mehnat bozori esa past unumdor va past maoshli ish o'rinlari bilan to'lib bordi. Shu bois inklyuziv iqtisodiy o'sish konsepsiyasi iqtisodiy siyosatning markaziga ko'tarilmoqda. Inklyuziv o'sish faqat ishlab chiqarish hajmining kengayishi emas, balki o'sish jarayonida yaratilgan boylik va imkoniyatlarning keng qatlamlarga yetib borishini anglatadi. Bu jarayonda yashil iqtisodiyot va barqaror bandlik siyosati muhim makroiqtisodiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Yashil iqtisodiyot zamonaviy rivojlanish paradigmasida iqtisodiyotni ekologik cheklovlar doirasida samarali boshqarish konsepsiyasini anglatadi. U tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, energiya samaradorligini oshirish, past karbonli ishlab chiqarishga o'tish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish orqali iqtisodiy faoliyatni modernizatsiya qilishni ko'zda tutadi. Mazkur modelning asosiy maqsadi iqtisodiy o'sishni tabiiy kapitalni yemirmagan holda, aksincha uni tiklash va mustahkamlash orqali ta'minlashdan iboratdir. An'anaviy iqtisodiy modelda tabiiy resurslar ko'pincha cheksiz omil sifatida qaralgan bo'lsa, yashil iqtisodiyot ularni iqtisodiy tizimning strategik kapitali sifatida baholaydi. Tabiiy kapital – yer, suv, o'rmon, biomassa, energiya resurslari – ishlab chiqarish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Agar ushbu kapital yemirilsa, uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik xavf ostida qoladi. Shu bois yashil iqtisodiyot iqtisodiy samaradorlikni ekologik mas'uliyat bilan uyg'unlashtiradi.

Mazkur model inklyuziv transformatsiyani uch asosiy yo'nalishda mustahkamlaydi.

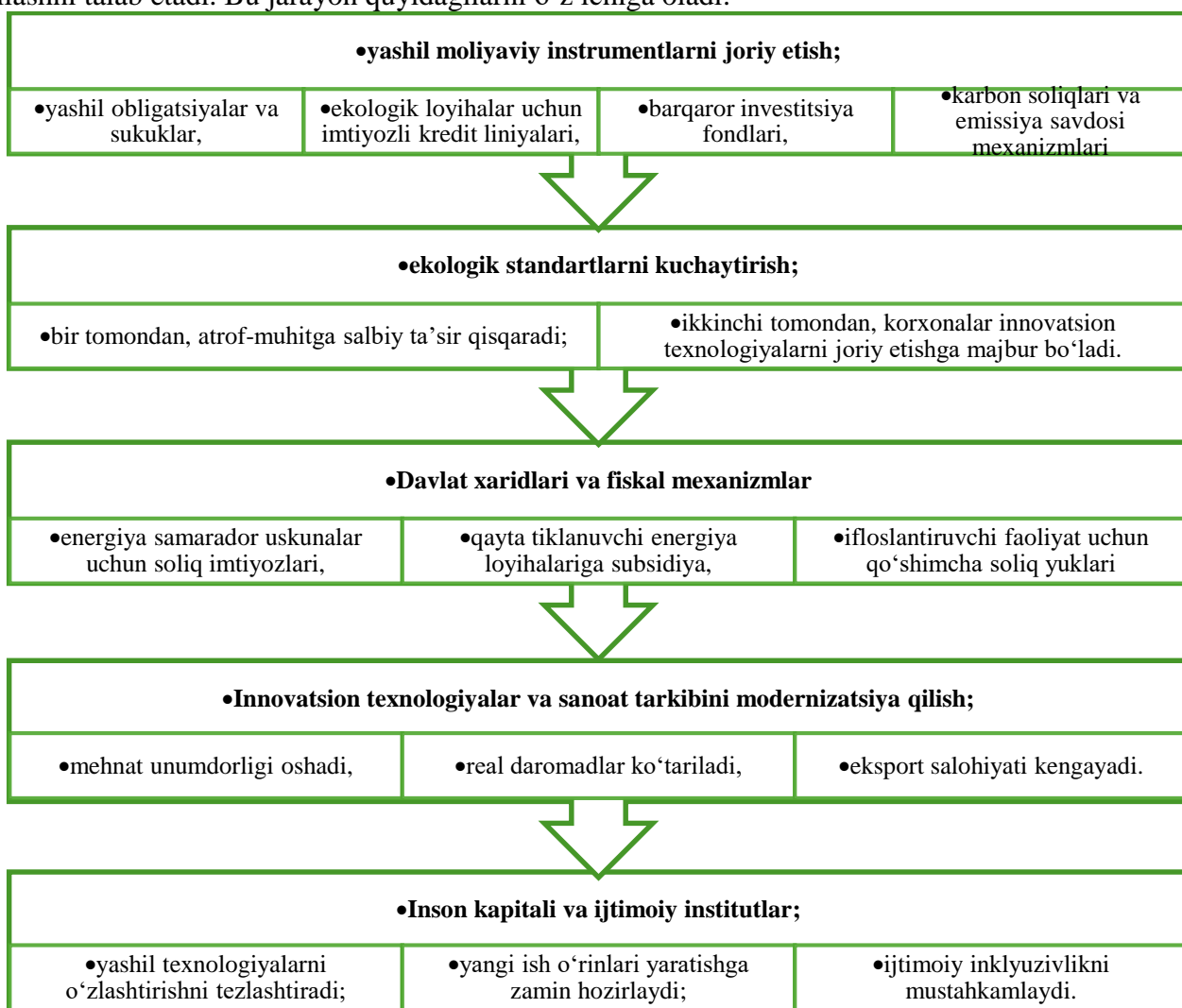
1-rasm. Yashil iqtisodiyotning inklyuziv transformatsiyani ta'minlovchi asosiy yo'nalishlari²¹⁷.

Resurslardan samarali foydalanish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, energiya va xomashyo tejamkor texnologiyalarni joriy etish orqali korxonalar raqobatbardoshligini oshiradi. Ayniqsa kichik va o'rta biznes subyektlari uchun energiya tejamkor uskunalari va qayta ishlash texnologiyalarining joriy etilishi ularning bozorga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada iqtisodiyotning tarkibiy jihatdan modernizatsiyasi yuz beradi. Resurs samaradorligi iqtisodiy tizimda "ko'proq qiymat – kamroq resurs" tamoyilini qaror toptiradi. Bu esa ishlab chiqarish hajmi oshgan taqdirda ham atrof-muhitga bosimni kamaytiradi. Shuningdek, chiqindilarni qayta ishlash va ikkilamchi resurslardan foydalanish yangi biznes yo'nalishlarini shakllantiradi, qo'shimcha ish o'rinlari yaratadi va daromadlar diversifikatsiyasini ta'minlaydi. Yashil iqtisodiyot energetika tizimini markazlashgan va qazilma yoqilg'iga asoslangan modeldan ko'p manbali, qayta tiklanuvchi energiya tizimiga o'tkazishni nazarda tutadi. Quyosh, shamol, biomassa va kichik gidroenergetika loyihalari hududiy energiya mustaqilligini mustahkamlaydi. Ayniqsa qishloq hududlarida kichik quvvatli energiya loyihalari mahalliy iqtisodiy faollikni oshiradi va yangi bandlik imkoniyatlarini yaratadi. Energetik diversifikatsiya makroiqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlaydi. Import qilinadigan yoqilg'iga qaramlik kamayadi, tashqi narx tebranishlarining ichki

²¹⁷ muallif ishlanmasi.

iqtisodiyotga ta'siri pasayadi. Bu esa fiskal barqarorlik va to'lov balansining mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Energiya xavfsizligi yuqori bo'lgan iqtisodiyot uzoq muddatli investitsiyalar uchun yanada jozibador muhit yaratadi. Ekologik xavfsizlik bevosita aholi salomatligi va mehnat unumdorligi bilan bog'liqdir. Havo va suvning ifloslanishi, sanoat chiqindilari va ekologik degradatsiya mehnat resurslarining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yashil iqtisodiyot ekologik risklarni kamaytirish orqali inson kapitalining sifatini yaxshilaydi. Sog'lom muhitda yashovchi aholi yuqori mehnat unumdorligiga ega bo'ladi, sog'liqni saqlash xarajatlari qisqaradi, ijtimoiy barqarorlik mustahkamlanadi. Demak, ekologik siyosat nafaqat tabiatni muhofaza qilish vositasi, balki iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi.

Yashil iqtisodiyot – bu ekologik tashabbus emas, balki iqtisodiy tizimni chuqur tarkibiy yangilashga qaratilgan institutsional transformatsiya modelidir. Yashil iqtisodiyotning institutsional ahamiyati shundan iboratki, u iqtisodiyotni boshqarishning an'anaviy mexanizmlarini qayta ko'rib chiqishni, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi munosabatlarni yangicha asosda tashkil etishni hamda bozor institutlarini ekologik va ijtimoiy barqarorlik mezonlariga moslashtirishni talab etadi. Bu jarayon oddiy ekologik choralar bilan cheklanmaydi, balki iqtisodiy siyosatning barcha yo'nalishlarini – fiskal, monetar, investitsion va sanoat siyosatini – qayta formatlashni nazarda tutadi. Yashil iqtisodiyot iqtisodiy tizimni tarkibiy jihatdan yangilashni talab etadi. Bu jarayon quyidagilarni o'z ichiga oladi:

2-rasm. Yashil iqtisodiyotning iqtisodiy tizimni modernizatsiya qilishdagi institutsional yo'nalishlari²¹⁸.

²¹⁸ muallif ishlanmasi.

Yashil iqtisodiyot ekologik tashabbus doirasidan ancha keng tushuncha bo‘lib, iqtisodiy tizimni chuqur tarkibiy yangilashga qaratilgan institutsional transformatsiya modelini ifodalaydi. Uning institutsional ahamiyati shundan iboratki, u iqtisodiyotni boshqarishning an’anaviy mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni yangi asosda shakllantirishni hamda bozor institutlarini ekologik va ijtimoiy barqarorlik mezonlariga moslashtirishni talab etadi. Bu jarayon alohida ekologik choralar bilan cheklanmaydi, balki fiskal, monetar, investitsion va sanoat siyosatini o‘z ichiga olgan keng ko‘lamli makroiqtisodiy qayta formatlashni anglatadi. Yashil iqtisodiyot institutsional jihatdan, avvalo, moliyaviy tizim transformatsiyasini taqozo etadi. An’anaviy moliyalashtirish qisqa muddatli rentabellikni ustuvor deb bilgan bo‘lsa, yashil moliyalashtirish uzoq muddatli barqarorlikni asosiy mezonga aylantiradi. Shu maqsadda yashil obligatsiyalar va sukuklar, ekologik loyihalar uchun imtiyozli kredit liniyalari, barqaror investitsiya fondlari, karbon soliqlari va emissiya savdosi mexanizmlari kabi instrumentlar joriy etiladi. Natijada kapital oqimlari ekologik xavfsiz, energiya tejankor va yuqori qo‘shilgan qiymatli sohalarga yo‘naltiriladi, bu esa iqtisodiyot tarkibining sifat jihatdan yangilanishiga xizmat qiladi. Institutsional transformatsiyaning yana bir muhim yo‘nalishi – normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va ekologik standartlarni kuchaytirishdir. Ishlab chiqarish jarayonida energiya samaradorligi, chiqindilarni kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanish majburiy talab sifatida belgilanishi korxonalarni innovatsion texnologiyalarni joriy etishga undaydi. Bu bir tomondan atrof-muhitga salbiy ta’sirni qisqartirsa, ikkinchi tomondan texnologik modernizatsiyani tezlashtiradi va iqtisodiyotni resurs talabchan modeldan innovatsion modelga o‘tkazadi. Davlat xaridlarini “yashil” mezonlar asosida tashkil etish ham muhim institutsional mexanizm hisoblanadi. Davlat ekologik toza mahsulot va xizmatlarga ustuvorlik bergan sharoitda bozor ishtirokchilari ishlab chiqarish jarayonini moslashtirishga majbur bo‘ladi. Fiskal siyosat orqali energiya samarador uskunalar uchun soliq imtiyozlari, qayta tiklanuvchi energiya loyihalariga subsidiya va ifloslantiruvchi faoliyat uchun qo‘shimcha soliq yuklari joriy etilishi bozor signallarini o‘zgartiradi va yashil transformatsiyani tezlashtiradi. Yashil iqtisodiyot ishlab chiqarish strukturasi tubdan o‘zgartiradi. Qayta tiklanuvchi energetika, ekologik qurilish, chiqindilarni qayta ishlash, raqamli monitoring tizimlari va energiya tejovchi texnologiyalar kabi yangi tarmoqlar shakllanadi. Past qo‘shilgan qiymatli, resurs talabchan faoliyat turlari asta-sekin yuqori qo‘shilgan qiymatli va bilimga asoslangan tarmoqlarga o‘rin bo‘shatadi. Natijada mehnat unumdorligi oshadi, real daromadlar ko‘tariladi va eksport salohiyati kengayadi. Bunday transformatsiya inson kapitaliga investitsiyalarni ham talab qiladi. Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, kasbiy qayta tayyorlash dasturlarini kengaytirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash yashil iqtisodiyotning barqaror institutsional asosini mustahkamlaydi. Malakali kadrlar mavjud bo‘lmagan sharoitda ekologik modernizatsiya samarali amalga oshirilmaydi. Shu bois inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar texnologik yangilanishni tezlashtiradi, yangi ish o‘rinlari yaratadi va ijtimoiy inklyuzivlikni kuchaytiradi.

Yashil iqtisodiyot va barqaror bandlik asosida inklyuziv o‘shishni ta’minlash jarayonida ijtimoiy infratuzilma investitsiyalari strategik ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy iqtisodiy model shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy infratuzilma (energetika, transport, sanoat obyektlari) iqtisodiy faollikni moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlasa, ijtimoiy infratuzilma esa ushbu faollikning sifatini va barqarorligini belgilaydi. Ta’lim, sog‘liqni saqlash, bolalikdan rivojlantirish dasturlari, ijtimoiy himoya tizimi va bandlik xizmatlari inson kapitalining sifatini oshiradi hamda yashil transformatsiyaning institutsional poydevorini yaratadi. Inklyuziv o‘shish modelida inson kapitali asosiy ishlab chiqarish omiliga aylanadi. Ayniqsa yashil iqtisodiyotga o‘tish sharoitida yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish, energiya samarador tizimlarni joriy etish, chiqindilarni qayta ishlash va raqamli monitoring platformalarini boshqarish yuqori malakali va moslashuvchan ishchi kuchini talab qiladi. Shuning uchun ijtimoiy infratuzilmaga yo‘naltirilgan investitsiyalar yashil iqtisodiyotning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy infratuzilma investitsiyalarining multiplikativ xususiyati shundaki, ular bir vaqtning o‘zida iqtisodiy o‘shish, bandlik sifati va ijtimoiy barqarorlikka kompleks ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim tizimining modernizatsiyasi yashil sektorlar uchun zarur kadrlar tayyorlaydi, kasbiy qayta

tayyorlash dasturlari esa an'anaviy tarmoqlarda band bo'lgan ishchi kuchini yangi iqtisodiy sharoitga moslashtiradi. Natijada strukturaviy ishsizlik xavfi kamayadi va barqaror bandlik shakllanadi. Sog'liqni saqlash tizimining rivoji mehnat unumdorligini oshiradi va ishlab chiqarishdagi yo'qotishlarni qisqartiradi. Sog'lom va malakali aholi yuqori samarali iqtisodiy faoliyatni amalga oshira oladi. Bu esa real daromadlar o'sishiga, ichki talabning kengayishiga va iqtisodiy multiplikator effektining kuchayishiga olib keladi. Bundan tashqari, ijtimoiy infratuzilma investitsiyalari davlat byudjeti yukini uzoq muddatda kamaytiradi. Profilaktik yondashuv – ya'ni erta ta'lim, bandlikni qo'llab-quvvatlash, sog'lom turmush tarzini rag'batlantirish – reaktiv xarajatlarga nisbatan ancha samarali hisoblanadi. Masalan, kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlash dasturlari ishsizlik nafaqalariga bo'lgan ehtiyojni qisqartiradi; sog'liqni saqlashga investitsiya esa uzoq muddatli davolanish xarajatlarini kamaytiradi. Natijada davlat moliyaviy resurslari ijtimoiy muammolarni bartaraf etishga emas, balki iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirishga yo'naltiriladi. Yashil iqtisodiyot va barqaror bandlik o'zaro bog'liq jarayonlardir. Yashil sektorlarning kengayishi yangi ish o'rinlarini yaratadi, biroq bu jarayon inson kapitalisiz samarali amalga oshmaydi. Demak, ijtimoiy infratuzilma investitsiyalari yashil iqtisodiyot orqali inklyuziv o'sishni ta'minlash mexanizmining markaziy elementi hisoblanadi. Ular iqtisodiy transformatsiyani ijtimoiy barqarorlik bilan uyg'unlashtiradi, hududiy tengsizlikni kamaytiradi va o'sish natijalarining keng qatlamlarga yetib borishini ta'minlaydi.

Yashil iqtisodiyot va barqaror bandlik orqali inklyuziv o'sishni ta'minlash mexanizmlari zamonaviy iqtisodiy rivojlanish modelining strategik yo'nalishini belgilaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sishning barqarorligi va inklyuzivligi ekologik modernizatsiya hamda sifatli bandlik siyosati bilan bevosita bog'liqdir. Yashil iqtisodiyot ishlab chiqarish tizimini resurs tejankor, innovatsion va past karbonli model asosida qayta shakllantiradi, bu esa iqtisodiyotning tarkibiy jihatdan yangilanishiga olib keladi. Barqaror bandlik esa ushbu transformatsiyaning ijtimoiy asosini mustahkamlaydi. Yangi "yashil" sektorlarning rivojlanishi mehnat bozorida sifatli va barqaror ish o'rinlarini yaratadi, kasbiy qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlari orqali aholi keng qatlamlarining iqtisodiy jarayonlarga integratsiyasini ta'minlaydi. Natijada o'sish jarayonida yaratilgan daromad va imkoniyatlar jamiyatning turli qatlamlari o'rtasida kengroq taqsimlanadi. Ijtimoiy infratuzilma investitsiyalari ushbu jarayonning multiplikativ omili sifatida namoyon bo'ladi. Inson kapitaliga yo'naltirilgan sarmoyalar mehnat unumdorligini oshiradi, uzoq muddatli iqtisodiy o'sish sur'atlarini barqarorlashtiradi va davlat byudjeti yukini qisqartiradi. Bu esa yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini iqtisodiy jihatdan samarali va ijtimoiy jihatdan barqaror qiladi. Shunday qilib, yashil iqtisodiyot va barqaror bandlik mexanizmlarining uyg'unligi inklyuziv o'sishning uch ustunini – iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlikni – birlashtiradi. Mazkur yondashuv iqtisodiy tizimni tarkibiy jihatdan modernizatsiya qilish, hududlararo tafovutlarni kamaytirish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun zarur institutsional asosni yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. U tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirish orqali jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini iqtisodiyotning turli tarmoqlariga joriy etish yangi "yashil ish o'rinlari"ni yaratish, aholi bandligini oshirish hamda ijtimoiy tenglikni mustahkamlash imkonini beradi.

Shuningdek, barqaror bandlikni rivojlantirish inklyuziv iqtisodiy o'sishning muhim sharti hisoblanadi. Chunki iqtisodiy o'sish natijalari jamiyatning barcha qatlamlariga yetib borishi uchun mehnat bozorida teng imkoniyatlar yaratish zarur. Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyot asosida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ekologik toza ishlab chiqarishni kengaytirish hamda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlovchi siyosat yuritish muhim ahamiyatga ega. Natijada, yashil iqtisodiyot va barqaror bandlikni rivojlantirish inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlash, aholining turmush darajasini oshirish hamda uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari*. Rasmiy statistik ma'lumotlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. **2026–2030-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi**. – Toshkent, 2026-yil 16-fevral.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. *2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi*.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. *2026 yil uchun mo'ljallangan Oliy Majlisga Murojaatnoma*.
5. World Bank. *World Development Indicators*. Washington, DC.
International Monetary Fund. *World Economic Outlook*. Washington

BANKLAR FAOLIYATIDA MARKETING STRATEGIYALARINI

QO'LLASHNING XORIJIY TAJRIBASI

F.K.Boboxo'jayeva,

Toshkent xalqaro universiteti, "Iqtisodiyot va moliya" kafedrasida katta o'qituvchisi.

Hozirgi globallashtirish sharoitida bank tizimining samarali faoliyat yuritishi ko'p jihatdan marketing strategiyalarining to'g'ri ishlab chiqilishi va amaliyotda qo'llanilishiga bog'liq. Zamonaviy banklar nafaqat moliyaviy xizmatlar ko'rsatish bilan, balki mijozlar ehtiyojlarini chuqur o'rganish, xizmatlarni individuallashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali raqobatbardoshlikni ta'minlashga intilmoqda [1].

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, bank marketingi strategiyalari mijozlarga yo'naltirilgan yondashuv, raqamli transformatsiya, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar va innovatsion xizmatlar orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Janubiy Koreya va Singapur bank tizimlarida marketing strategiyalarining samarali modeli shakllangan.

Mazkur tezisda xorijiy banklar faoliyatida marketing strategiyalarini qo'llash tajribasi tahlil qilinib, ularning asosiy yo'nalishlari hamda O'zbekiston bank tizimi uchun qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Bank marketing strategiyalarining asosiy yo'nalishlari

Xorijiy banklar faoliyatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, marketing strategiyalari quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- mijozlarga yo'naltirilgan xizmat ko'rsatish modeli
- raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish
- ma'lumotlar (big data) asosida marketing qarorlarini qabul qilish
- brend strategiyasini rivojlantirish
- ekotizim yondashuvi asosida xizmatlar integratsiyasi

Masalan, AQSHning **JPMorgan Chase**, Buyuk Britaniyaning **HSBC**, Germaniyaning **Deutsche Bank** va Janubiy Koreyaning **Kakao Bank** banklari marketing strategiyalarini innovatsion yondashuv asosida amalga oshirmoqda [2].

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, rivojlangan davlatlar banklari marketing strategiyalarini asosan **raqamli texnologiyalar va mijoz ehtiyojlarini chuqur o'rganish** asosida shakllantiradi.

Xorijiy bank marketing strategiyalarining samaradorligi

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, marketing strategiyalarining samaradorligi quyidagi ko'rsatkichlar orqali namoyon bo'ladi:

- mijozlar sonining o'sishi
- bank xizmatlaridan foydalanish darajasi
- mijoz sodiqligi (Customer Loyalty Index)
- raqamli xizmatlardan foydalanish ulushi

Xorijiy banklarda marketing strategiyalarining asosiy yo'nalishlari

Bank nomi	Mamlakat	Asosiy marketing strategiyasi	Natija
JPMorgan Chase	AQSH	Big data va mijoz xulqini tahlil qilish	Mijoz sodiqligi oshgan
HSBC	Buyuk Britaniya	Global brend strategiyasi	Xalqaro mijozlar bazasi kengaygan
Deutsche Bank	Germaniya	Premium xizmatlar va segmentatsiya	Yuqori daromadli mijozlar ko'paygan
DBS Bank	Singapur	Raqamli bank transformatsiyasi	Operatsion xarajatlar kamaygan
Kakao Bank	Janubiy Koreya	Mobil bank xizmatlari	Yosh mijozlar segmenti kengaygan

Xorijiy mamlakatlar banklari tajribasi shuni ko'rsatadiki, marketing strategiyalarini samarali qo'llash banklarning raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, mijozlarga yo'naltirilgan marketing, raqamli bank xizmatlari va ma'lumotlarga asoslangan tahlillar bank faoliyatining samaradorligini kuchaytiradi. Natijada banklarda mijozlar sonining o'sishi, xizmatlardan foydalanish darajasining ortishi hamda mijozlar sodiqligining mustahkamlanishi kuzatiladi. Shuningdek, marketing strategiyalarining to'g'ri ishlab chiqilishi bank brendining kuchayishiga va yangi moliyaviy mahsulotlarni muvaffaqiyatli joriy etishga xizmat qiladi. Shu sababli, rivojlangan davlatlar banklari marketing faoliyatini strategik boshqaruvning muhim elementi sifatida qaramoqda [3].

1- diagramma. Xorijiy banklarda marketing strategiyalarining samaradorlik ko'rsatkichlari (% da)

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, eng yuqori natija **raqamli marketing strategiyalari** orqali erishilmoqda [4].

Raqamli marketing strategiyalarining ahamiyati

So'nggi yillarda bank marketingida **raqamli transformatsiya** muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan:

- mobil bank ilovalari
- sun'iy intellekt asosida mijoz tahlili
- onlayn marketing kampaniyalari
- fintech kompaniyalar bilan hamkorlik

Masalan, **DBS Bank (Singapur)** o'zini "dunyodagi eng raqamli bank" sifatida rivojlantirib, marketing strategiyasini to'liq raqamlashtirish orqali mijozlar bazasini sezilarli darajada kengaytirgan.

Bank marketingida raqamli strategiyalarning afzalliklari

Strategiya turi	Afzalligi	Natija
Mobil bank xizmatlari	24/7 xizmat ko'rsatish	Mijozlar soni oshadi
Big data tahlili	Mijoz xatti-harakatini aniqlash	Marketing samaradorligi oshadi
Onlayn reklama	Keng auditoriyani qamrab olish	Brend mashhurligi oshadi
Fintech integratsiyasi	Innovatsion xizmatlar	Raqobatbardoshlik kuchayadi

Xorijiy tajribadan O'zbekiston bank tizimida foydalanish imkoniyatlari

Xorijiy banklar tajribasi asosida O'zbekiston bank tizimida marketing strategiyalarini rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarni taklif etish mumkin:

1. bank marketingida mijozlarga yo'naltirilgan strategiyalarni keng joriy etish
2. raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish
3. marketing qarorlarini qabul qilishda analitik ma'lumotlardan foydalanish
4. bank xizmatlarini segmentatsiya asosida taklif etish
5. fintech kompaniyalar bilan hamkorlikni rivojlantirish

Bu chora-tadbirlar banklar faoliyatining samaradorligini oshirish hamda mijozlar ehtiyojlarini yanada to'liq qondirish imkonini beradi.

Xorijiy mamlakatlar bank tizimi tajribasi shuni ko'rsatadiki, marketing strategiyalarini samarali qo'llash banklarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar banklari marketing faoliyatini mijozlarga yo'naltirilgan yondashuv, raqamli texnologiyalar, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar va innovatsion xizmatlar orqali amalga oshirmoqda.

Shu sababli, O'zbekiston bank tizimida ham marketing strategiyalarini takomillashtirish, ayniqsa raqamli marketing vositalarini keng joriy etish banklarning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bank xizmatlarini mijozlar ehtiyojlari va xulq-atvoriga mos ravishda segmentatsiya qilish, yangi moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqish hamda bank brendini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, marketing strategiyalarini ishlab chiqishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, big data tahlillari asosida mijozlar ehtiyojlarini aniqlash hamda xizmat ko'rsatish sifatini oshirish banklarning bozordagi mavqeini mustahkamlashga yordam beradi. Natijada banklar nafaqat moliyaviy barqarorlikka erishadi, balki mijozlar bilan uzoq muddatli va ishonchli hamkorlikni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Philip Kotler, Keller K.L. Marketing Management. – 15th ed. – Pearson Education, 2016.
2. Timothy K. Devinney, Ennew C., Waite N. Financial Services Marketing: An International Guide to Principles and Practice. – Routledge, 2018.
3. Simon Knox, Maklan S. Competing on Customer Experience: The Banking Sector Perspective. – London: Financial Times Press, 2019.
4. World Bank. Global Financial Development Report: Bank Marketing and Financial Services Innovation. – Washington DC, 2022.

O'ZBEKISTONNING JSTGA QO'SHILISHI JARAYONIDA YASHIL**IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH****Abdullayev Axrorjon Axadjon o'g'li**

Qo'qon Universiteti Iqtidorli talabalarni va Startup loyihalarni qo'llab quvvatlash departamenti rahbari
E-mail: ahrorjon1611@gmail.com

O'zbekistonning Jahon Savdo Tashkiloti (JST)ga qo'shilishi jarayonida "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish masalasi mamlakatning iqtisodiy, energetik va raqamli transformatsiya maqsadlari bilan bevosita bog'liq. So'nggi yillarda hukumat savdo liberallashtirish va xalqaro

integratsiyani tezlashtirishni maqsad qilgan holda JSTga a'zo bo'lishni yuqori ustuvorlik sifatida belgiladi va 2026 yilga qadar a'zolikka erishish rejalari muhokama qilinmoqda — bu esa ichki qonunchilik va soha tartibotlarini xalqaro standartlarga moslashtirishni talab qiladi.

Bir vaqtning o'zida, O'zbekistonda “yashil” energetika va resurslar samaradorligini oshirish bo'yicha sezilarli yutuqlar kuzatilmoqda: 2024 yil oxirigacha 10 ta viloyatda jami 14 ta quyosh va 3 ta shamol elektrostansiyasi ishga tushirilib, umumiy o'rnatilgan quvvat 4 100 MW ga yetkazilgani va yashil elektr energiya ishlab chiqarish ko'rsatkichlari oshgani xabar qilindi.

Raqamli texnologiyalar esa ushbu o'zgarishlarning tezkor va samarali amalga oshirilishida katalizator rolini o'ynaydi. “Digital Uzbekistan — 2030” strategiyasi va AI rivojlantirishga oid tashabbuslar iqtisodiyotning turli tarmoqlarida, jumladan energetika, qishloq xo'jaligi va badiiy infratuzilmada raqamli yechimlarni keng joriy etishga yo'naltirilgan. Bu esa energetika ta'minoti monitoringi, tarmoq boshqaruvi, hamda yashil investitsiyalar uchun shaffoflikni oshirish imkoniyatini beradi.

Shuningdek, chiqindilarni energiyaga aylantirish kabi loyihalar — 2024 yilda e'lon qilingan \$1.3 mlrd dollar qiymatidagi tashabbuslar — mamlakatning energiya balansini yashil manbaalarga o'tkazishda muhim ahamiyat kasb etadi

O'zbekistonning Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) qo'shilish jarayoni mamlakatning iqtisodiy modernizatsiyasi, raqamli transformatsiyasi va “yashil” iqtisodiyot strategiyalari bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbekiston 1994 yilda JSTga a'zo bo'lish uchun ariza topshirgan bo'lsa-da, 2005 yilda jarayon to'xtab qolgan, biroq 2020 yildan boshlab qayta jonlantirildi. Bugungi kunda 18 davlat bilan muzokaralar yakunlangan, 14 davlat bilan esa bozor kirish huquqi bo'yicha protokollar imzolangan. Hukumat 2026 yilga qadar to'liq a'zolikka erishishni maqsad qilib qo'ygan va bu yo'nalishda xalqaro standartlarga mos qonunchilikni joriy etish ishlari olib borilmoqda. JSTga qo'shilish mamlakatga savdo liberallashtirish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish, intellektual mulk va ekologik standartlarni joriy etish kabi qator majburiyatlar yuklaydi. Xususan, xalqaro savdo tizimida ekologik talablar tobora kuchayib borayotgani sababli O'zbekiston yashil iqtisodiyot strategiyalarini JST me'yorlari bilan uyg'unlashtirish zaruratiga duch kelmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda yashil energetika sohasida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. 2024 yilning o'zida quyosh va shamol elektr stansiyalari orqali 3 milliard kVt·soatdan ortiq elektr energiyasi ishlab chiqarildi, umumiy quvvat 4 119 MW ga yetdi va bu jarayon 1,5 milliard kub metr tabiiy gazni tejash imkonini berdi. Natijada mamlakat energiya balansida qayta tiklanuvchi manbaalar ulushi 15 foizga yetdi. Kelgusida 2027 yilga qadar 28 ta yirik quyosh va shamol elektr stansiyalari ishga tushirilib, jami 8 GW quvvat ishlab chiqarilishi, 944 km yuqori kuchlanishli elektr liniyalari va 6 ta podstansiya qurilishi hamda 2,2 GW quvvatli energiya saqlash tizimlari barpo etilishi rejalashtirilmoqda. Bu jarayonlarga katta hajmdagi investitsiyalar yo'naltirilmoqda: so'nggi yillarda jalb qilingan mablag'lar 2,1 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, hozirgi kunda umumiy qiymati 13 milliard dollarlik loyihalar amalga oshirilish bosqichida.

Mazkur o'zgarishlarda raqamli texnologiyalar katalizator sifatida muhim rol o'ynamoqda. “Digital Uzbekistan – 2030” strategiyasi doirasida energiya taqsimoti monitoringi, talab va taklifni prognozlash, ekologik nazoratni kuchaytirish kabi yo'nalishlarda sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili, aqlli tarmoqlar va raqamli sertifikatlash tizimlari keng joriy etilmoqda. JSTga qo'shilish bilan birga ekologik sertifikatlash, eksport-import hujjatlarini elektron shaklda yuritish, mahsulotlarning karbon izi va chiqindilarini nazorat qilish tizimlarini raqamlashtirish yanada dolzarb bo'ladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida chiqindilarni qayta ishlash, energiya samaradorligini oshirish, energiya saqlash texnologiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi. Bu jarayon startaplar va innovatsion kompaniyalar uchun xalqaro bozorga chiqish, JST me'yorlariga mos ekologik texnologiyalarni eksport qilish imkoniyatlarini ham yaratadi.

JSTga qo'shilish O'zbekistonga bir qator sinergiyalarni olib keladi. Xalqaro standartlarga mos yashil mahsulotlarni eksport qilish imkoniyatlari ortadi, chiqindilarni kamaytirish va karbon izini pasaytirishga qaratilgan texnologiyalarni joriy etish orqali energiya samaradorligi oshadi,

tabiiy gaz importi va iste'moliga bo'lgan qaramlik kamayadi. Xalqaro investorlar uchun ham mamlakatning JSTga qo'shilishi ishonchli muhit yaratadi, bu esa yashil energiya va raqamli infratuzilma loyihalariga qo'shimcha mablag'lar oqimini ta'minlaydi. Shu bilan birga, xalqaro ekologik standartlarni qabul qilish mahalliy ishlab chiqaruvchilarning texnologik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Biroq jarayon muammolardan holi emas. Elektr tarmoqlarini kengaytirish, energiya saqlash infratuzilmasini yaratish, yuqori kuchlanishli liniyalar va podstantsiyalarni qurish katta moliyaviy resurslarni talab qiladi. Raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etishda malakali kadrlar yetishmasligi, texnologiya transferi va integratsiyalash muammolari ham mavjud. Bundan tashqari, JST doirasida ba'zi mamlakatlarning yuqori ekologik talablar qo'yishi eksport bozorlariga kirishda raqobatni kuchaytiradi.

Shu bois, O'zbekiston JSTga qo'shilish jarayonida yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni uyg'unlashtirish bo'yicha bir qator ustuvor choralarni amalga oshirishi lozim. Eng avvalo, ekologik sertifikatlash va emissiya monitoringini elektron platformalar orqali joriy etish, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda texnologiya transferini ta'minlash, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash hamda qonunchilikni JST me'yorlariga moslashtirish zarur. Bu yo'l bilan O'zbekiston nafaqat xalqaro savdo tizimiga muvaffaqiyatli integratsiyalanadi, balki yashil iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga va kelajak avlodlar uchun ekologik xavfsiz muhit yaratishga erishadi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonning JSTga qo'shilish jarayonida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish mamlakatning barqaror rivojlanishi uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. JST me'yorlariga qo'shilish orqali O'zbekiston xalqaro savdo tizimiga to'liq integratsiyalanadi, bu esa ekologik toza mahsulotlar eksportini oshirish, yashil energiya va innovatsion texnologiyalarga sarmoya jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida energiya samaradorligini oshirish, emissiyalarni nazorat qilish, sertifikatlash tizimlarini soddalashtirish va eksport-import jarayonlarini raqamlashtirish amalga oshiriladi. Natijada iqtisodiy samaradorlik ortadi, tabiiy gaz va boshqa qazilma yoqilg'ilarga bo'lgan qaramlik kamayadi, karbon izi qisqaradi.

Biroq bu yo'lda muayyan muammolar ham mavjud: katta hajmdagi investitsiyalar zarurati, malakali kadrlar yetishmasligi, texnologiya transferining murakkabligi va xalqaro ekologik talablarning qat'iy qilinishi eksport bozorlariga kirishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Shu sababli davlat siyosati, xalqaro hamkorlik va mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. To'g'ri yo'naltirilgan strategiyalar orqali O'zbekiston JSTga muvaffaqiyatli a'zo bo'lish bilan birga yashil iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rashidovich, X. M., & Axadjon o'g'li, A. A. (2023). ISLOM MOLIYASIDA RISKNI MINIMALLASHTIRISH. *"ISLOM INVESTITSIYA MAHSULOTLARI: XUSUSIYATLARI VA"*, (8-1), 122.
2. Axadjon o'g'li, A. A., & Murotovich, M. F. (2023). RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLARDA RAQAMLI IQTISODIYOT SIYOSATI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 294-298.
3. Murotovich, M. F., & Axadjon o'g'li, A. A. (2023). TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 9, 237-240.
4. Axadjon o'g'li, A. A. (2024). MAMLAKAT IQTISODIYOTINING O'SISHIDA FDI NING ROLI. *University Research Base*, 691-694.
5. Axadjon o'g'li, A. A., & Murotovich, M. F. (2024). O'ZBEKISTON KELAJIGINI SHAKLLANTIRISHDA JSTNING HAL QILUVCHI ROLI: MINTAQALAR BO'YICHA BARQAROR VA INKLYUZIV RIVOJLANISH. *University Research Base*, 498-502.
6. Axadjon o'g'li, A. A., & Tursunboy o'g'li, N. J. (2023). SANOATNING YAIMGA TA'SIRINI BAHOLASH. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 290-293.
7. Axadjon o'g'li, A. A. (2023). RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHDAGI O'RNI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 271-273.

8. Axadjon o'g'li, A. A. (2023). ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING MUAMMOLARI VA YECHIMLARI. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 333-338.

9. Turanboyev, B., & Abdullayev, A. (2023). DAVLAT, KORXONA VA TASHKILOTLAR BYUDJETINI TO 'G 'RI TAQSIMLASH TENDENSIYALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 304-309.

10. Azamjon o'g'li, U. A., & Axadjon o'g'li, A. A. (2023). Sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot rivojlanishi. *Qo 'qon universiteti xabarnomasi*, 1, 73-75.

MILLIY SUG'URTA BOZORINING BARQAROR O'SISHIDA RAQAMLASHTIRISH MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

G'oziyeva Aziza Abdusalomovna
Termiz davlat universiteti
ORCID: 0000-0002-6532-7528
azizagoziyeva4@gmail.com

Sug'urta bozorining barqaror o'sishi iqtisodiyotda risklarni taqsimlash, aholi va biznesning moliyaviy xavfsizlik yostig'ini shakllantirish, investitsion resurslar bazasini kengaytirish hamda fiskal va ijtimoiy xatarlarni yumshatishda muhim institutsional rol o'ynaydi. Biroq past sug'urta ommalashuvi va zichligi sharoitida bozorning kengayishi klassik agent tarmoqlari, oflayn sotuv bilan cheklansa, tranzaksiya xarajatlari yuqoriligi, axborot assimetriyasi, da'volarni ko'rib chiqishning uzoq sikli va iste'molchi ishonchining sekin shakllanishi barqaror o'sishni susaytiradi.

Raqamlashtirish mexanizmlari ushbu muammolarni tizimli hal etuvchi instrumentlar majmuasidir. Mazkur ishda raqamlashtirish mexanizmlari quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi:

- (a) sug'urta shartnomasi va polisni rasmiylashtirish, ro'yxatga olish, saqlash va uzatishning yagona axborot tizimi;
- (b) premiyalar tushumini markazlashgan billing orqali hisobga olish;
- (c) davlat axborot tizimlari bilan idoralararo integratsiya;
- (d) elektron hujjat va elektron imzo infratuzilmasi;
- (e) masofaviy sotuvlar, e-da'vo va antifrod/suptech analitikasi;
- (f) shaxsga doir ma'lumotlar va kiberxavfsizlik talablarini sug'urta raqamlashtirish arxitekturasiga "ichdan" kiritish.

Mamlakat darajasida raqamli transformatsiya davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvining jadal raqamli rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Sug'urta bozorida esa raqamlashtirish yo'nalishi bosqichma-bosqich majburiy institutga aylanib bormoqda: elektron sug'urtaga ruxsat, yagona ro'yxatga olish, YAAAT orqali polislarni markazlashtirilgan rasmiylashtirish hamda 2026-yildan billing tizimi.

Sug'urta bozorining joriy holati raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorlik maydonini aniqlash uchun boshlang'ich nuqta hisoblanadi. 2025-yil yanvar-sentyabr yakunlariga ko'ra bozor tuzilmasida 35 ta sug'urta tashkiloti faoliyat yuritgan, shundan hayotni sug'urta qilish segmentida 6 ta, sug'urta brokerlari 11 ta, aktuariylar soni 7 ta, sug'urta agentlari soni 3 527 taga tushgan. Shu davrda sug'urta mukofotlari 9,8 trln so'mga, sug'urta to'lovlari 1,9 trln so'mga yetgan. Ushbu dinamikaga parallel ravishda Markaziy bank tahlillari 2024-yilda jami sug'urta mukofotlari 9,8 trln so'mga yetgani, sug'urta to'lovlari 2,2 trln so'm bo'lgani, to'lov/mukofot nisbati 23% ekani hamda ommalashuv 7% darajasida shakllanganini qayd etadi. Bu raqamlar bozor o'sayotganini, biroq iqtisodiyotga chuqur kirib borish bo'yicha xaxira katta ekanini ko'rsatadi.

Raqamlashtirishning makro-moliyaviy tayanch infratuzilmasi sifatida to'lov ekotizimi tez kengaymoqda. Markaziy bank hisobotiga ko'ra, 2024-yilda tezkor to'lovlar tizimi orqali

g'aznachilik segmentida 11,9 mln dan ortiq tranzaksiya amalga oshirilgan, xo'jalik yurituvchi subyektlar to'lov hujjatlarining 95% bankka bormasdan masofadan bajarilgani ko'rsatilgan. Shuningdek, QR-online tizimi orqali 2024-yilda tadbirkorlarga berilgan QR-kodlar qariyb 108 ming donaga yetgani va tranzaksiyalar hajmi 441,8 mlrd so'mga chiqqani qayd etiladi. Elektron pul bo'yicha ham tranzaksiya ko'lami o'sayotgani ko'rsatilgan. Mazkur holat sug'urta premyalarining onlayn yig'ilishini arzonlashtirish, billing tizimiga real vaqt rejimida tushum konturlarini ulash va majburiy sug'urta intizomini oshirish uchun muhim resurs hisoblanadi.

Raqamlashtirishning iqtisodiy ta'sir kanallari xalqaro tajribada ham izohlangan: sug'urta sohasida yangi texnologiyalar xizmat ko'rsatish usullarini modernizatsiya qilish, ma'lumot yig'ish va firibgarlikni aniqlash imkoniyatlarini kuchaytirish orqali riskni identifikatsiya qilish va yumshatishni yaxshilashi mumkin. Biroq ilg'or ma'lumot manbalari va analitik vositalar diskriminatsiya, maxfiylik buzilishi va moliyaviy chetlatish kabi iste'molchi risklarini ham kuchaytirishi qayd etiladi. Demak, O'zbekistonda raqamlashtirishning "barqaror o'sishga xizmat qilishi" uchun texnologik o'sish bilan birga risklar boshqaruvi va iste'molchi himoyasi institutlari parallel mustahkamlanishi zarur.

Jadvaldan ko'rinadiki, O'zbekiston sug'urta bozorida raqamlashtirishning infratuzilmaviy markasi normativ jihatdan shakllangan va moliyalashtirish mexanizmi ham belgilangan. Endi asosiy kuchlanish nuqtasi - sifatli integratsiya, ma'lumotlar boshqaruvi, kiberxavfsizlik va natija indikatorlarini ochiq boshqarishdir. Aynan shu nuqtalarda barqaror o'sish uchun eng katta multiplikativ samara mavjud.

Raqamlashtirishning O'zbekiston sug'urta bozorida hozirgi bosqichi tizimlashtirish fazasiga o'tgan, polis/shartnoma, reyestr, integratsiya va billing bo'yicha majburiy talablar barqaror o'sishni qo'llab-quvvatlaydigan institutsional qolipni yaratmoqda. Biroq barqaror o'sish uchun raqamlashtirish "faqat texnik o'tish" emas, balki bozor xulqi nazorati, iste'molchi himoyasi, ma'lumotlar xavfsizligi va analitik boshqaruv bilan birga yuritilishi shart.

Quyidagi takliflar O'zbekistonda amaldagi normativ yo'nalishlarni natijaga yo'naltirilgan siyosat arxitekturasiga aylantirishga qaratilgan. Ular uch ufqqa bo'lingan: qisqa muddat (0-12 oy), o'rta muddat (1-3 yil), uzoq muddat (3-5 yil). Takliflarda mas'ul institutlar, amaliy qadamlar, KPI va xarajatlar masalasi ko'rsatiladi:

- Raqamlashtirish KPI'larini majburiy ochiqlash va sug'urta raqamli panelini joriy etish.
- Bozor xulqi va raqamli distribyutsiya nazoratini kuchaytirish.
- Kiberxavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlar bo'yicha sug'urta uchun minimal majburiy standart joriy etish.
- Da'volarni raqamlashtirish, e-da'vo va tezlashtirilgan to'lovni bosqichma-bosqich joriy etish.
- Sug'urta ommalashuvini oshirish uchun mikro- va parametrik mahsulotlar joriy etish.

Jadval 1.

Sug'urta bozorida raqamlashtirishning hozirgi holati va rivojlantirish yo'nalishlari bo'yicha kompleks taqqoslash

Yo'nalish	Joriy raqamlashtirish indikatorlari	Bozor ishtirokchilari darajasidagi raqamli tashabbuslar	Texnologik bo'shliqlar va xatarlar	KPI
Shartnoma/polis hayotiy sikli va YAAAT	YAAATda polislarini markazlashtirilgan rasmiylashtirish amaliyotiga o'tish belgilangan; 2025-yil 1-avgustdan markazlashgan rasmiylashtirish/saqlash/uzatish va hisob yuritish tartibi joriy	Sug'urta polislarining yagona reyestri, yagona sug'urta portali va "E-Sugurta servis" mobil Agentlik o'tkazishi balansiga o'tkazishi konsepsiyasi belgilangan	Integratsiya murakkabligi vazirlik/idora ma'lumotlari sifatining farqi; dublikat identifikatorlar; Yuridik risk: tizimdan tashqari polislar haqiqiy emasligi - uzilishlar katta ijtimoiy risk.	1) YAAATda ro'yxatdan o'tgan polislar ulushi (%); 2) YAAAT API integratsiyasi bilan sug'urtalovchilar ulushi (%); 3) Polis rasmiylashtirish median vaqti.
Premiya to'lovlari va markazlashgan hisob	2026-yil 1-apreldan Yagona sug'urta markazlashgan hisob tizimi orqali markazlashgan hisob kitob yuritilishi belgilangan	Mamlakat to'lov infratuzilmasida masofaviy to'lovlar ulushi juda yuqori; xo'jalik yurituvchi subyektlar to'lov hujjatlarining 95% bankka bormasdan masofadan	Billing integratsiyasi uchun real vaqt rejimida va ma'lumotlar izi talab etiladi; kiberxavf kuchayadi	1) Billing orqali o'tgan tushumlar ulushi (%); 2) Moslashtirish farqi (%) va yopilish vaqti; 3) To'lov qaytarish va xato to'lovlar ulushi; 4) Kutilmagan uzilishlar soni
Distribyutsiya (agentlar, onlayn agentlar, reyting shaffofligi)	Sug'urta agentlari soni 2025-yil 9 oy holatida 3527 ta, bu distribyutsiya modelida transformatsiya ehtimolini ko'rsatadi	YAAAT va agent tizimlari integratsiyasi konsepsiyasi; shartnomani YAAAT yoki agent tizimi orqali tuzish mumkin	Noto'g'ri taqqoslash, yashirin komissiyalar, agressiv sotuv; bozor xulqi nazorati talab qiladi.	1) Onlayn kanal orqali yangi shartnomalar ulushi (%) - ochiq rasmiy statistikada hozircha tizimli e'lon; 2) Reyting e'lon qilish davriyligi; 3) Shikoyatlar/10 ming polis.
Da'vo to'lovlar, avtomatlashtirish	2025-yil 9 oyda sug'urta to'lovlari 1,9 trln so'm. E-da'volar ulushi, ko'rib chiqish muddati bo'yicha rasmiy ochiq indikatorlar yetarli darajada e'lon qilinmagan.	Yagona mobil ilova va reyestr infratuzilmasi mavjudligi belgilangan.	Da'vo jarayonida foto/video, geolokatsiya, telematika kabilar bo'yicha va maxfiylik; diskriminatsiya/chetlash xavf risklari	1) Da'vo ko'rib chiqish median muddati; 2) STP (straight-through processing) ulushi (%); 3) Firibgarlik shubhasiga tushgan da'volar ulushi
Davlat axborot tizimlari bilan integratsiya	Majburiy sug'urta polislaridagi ma'lumotlarni "Elektron hukumat" idoralararo platformasi orqali manfaatdor organlarga taqdim etish vazifasi belgilangan	Integratsiya konturini YAAATni vazirlik/idoralar axborot tizimlari va markaziy bazalar bilan bog'laydi	Ma'lumotlar sifati, real vaqt rejimidagi yangilanish, so'rov yuklamasi; huquqiy muvofiqlik	1) Integratsiyalashgan idoralar soni; 2) So'rovga javob vaqti; 3) Verifikatsiya so'rovlari soni; 4) Majburiy sug'urta qamrovi o'sishi.
Ma'lumotlar xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlar	Global Findex 2025. mobil parol qo'yilganlik darajasi heterogen, ijtimoiy muhofaza risklariga ishora	YAAAT integratsiyasi ko'p subyektki; risk nazorati bo'yicha operator va vakolatli organ modelini shakllanmoqda	Bulut/outsorsing, identifikatsiya, API xavfsizligi; diskriminatsiya va maxfiylik buzilishi xatari	1) Intsidentlar soni va yetkazilgan zarar; 2) DLP/PII auditlar natijasi; 3) Pen-test davriyligi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishning kompleks chora-tadbirlari to'g'risida PQ-108-son qaror, 2024-yil 1-mart.

2. O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi. Sug‘urta xizmatlarini elektron shaklda ko‘rsatish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida: 3571-son, 2024-yil 11-noyabr.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Sug‘urta bozorini raqamlashtirish va hayot sug‘urtasi sohasini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida PQ-5265-son qaror, 2021-yil 23-oktabr.

4. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Elektron hukumat to‘g‘risida O‘RQ-395-son, 2015-yil 9-dekabr.

5. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Elektron raqamli imzo to‘g‘risida O‘RQ-793-son, 2022-yil 12-oktabr.

6. O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi. O‘zbekiston Respublikasi sug‘urta bozorining 2025-yil III chorak yakunlari bo‘yicha statistik hisoboti. Toshkent, 2025.

7. Shennayev X.M. Sug‘urta ishi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Tafakkur-bo‘stoni, 2014. – 272 b.

8. Abdurakhmonov I.X. Sug‘urta sohasida raqamli texnologiyalarni qo‘llash istiqbollari // Moliya va bank ishi. – 2022. – T. 8. – № 1. – B. 95–99.

9. OECD. Regulatory and Supervisory Framework for Insurance Intermediation. Paris: OECD, 2020.

10. World Bank. The Little Data Book on Financial Inclusion 2025. Washington, D.C., 2025.

EFFECTIVE MARKETING STRATEGIES FOR INCREASING BANK PROFITABILITY

F.K. Boboxo‘jayeva

Lecturer, Tashkent International University

Many researchers have emphasized the importance of marketing strategies in improving the financial performance of banks. According to Kotler and Keller, marketing in financial services is based on understanding customer needs and creating value through innovative products and services.

Researchers also note that customer-oriented marketing strategies increase long-term profitability by improving customer loyalty and retention.

In the banking sector, marketing strategies typically include:

- customer segmentation
- digital marketing technologies
- product differentiation
- relationship marketing

These strategies help banks create sustainable competitive advantages.

The research uses qualitative and analytical methods to evaluate the impact of marketing strategies on bank profitability. Comparative analysis and data interpretation are applied to identify the most effective marketing tools used by commercial banks²¹⁹.

The study also evaluates the role of digital technologies and customer relationship management systems in increasing bank income.

Effective marketing strategies for increasing bank profitability

Modern banks use various marketing strategies to increase their income. The most effective strategies include:

1. Customer-oriented marketing strategy

---

²¹⁹ Lovelock, C., & Wirtz, J. (2018). Services Marketing. World Scientific Publishing.

Customer-oriented marketing focuses on understanding customer needs and providing personalized services. Banks that adopt this strategy analyze customer behavior, financial needs, and preferences to offer suitable financial products.

Benefits include:

- increased customer satisfaction
- improved loyalty
- higher cross-selling opportunities

2. Digital marketing strategy

Digital marketing plays a key role in modern banking. Banks increasingly use mobile applications, social media, and digital platforms to communicate with customers.

Advantages:

- lower operational costs
- wider customer reach
- improved customer engagement

3. Product diversification strategy

Product diversification helps banks expand their service portfolio. Offering a wide range of financial products allows banks to attract different customer segments.

Examples include:

- consumer loans
- digital banking services
- investment products
- insurance services

Marketing Strategy	Key Characteristics	Impact on Profitability
Customer-oriented strategy	Personalized services	Higher customer retention
Digital marketing	Online banking, social media	Reduced marketing costs
Product diversification	Variety of financial products	Increased revenue streams
Relationship marketing	Long-term customer relationships	Higher loyalty and lifetime value
Data-driven marketing	Use of big data analytics	Better decision making

Table 1. Main marketing strategies used by banks

5. Role of relationship marketing in bank profit growth

Relationship marketing focuses on building long-term relationships with customers rather than short-term transactions. This strategy helps banks increase customer lifetime value.

Banks use several tools in relationship marketing:

- loyalty programs
- personalized communication
- CRM systems
- targeted promotions

6. Data-driven marketing and profitability

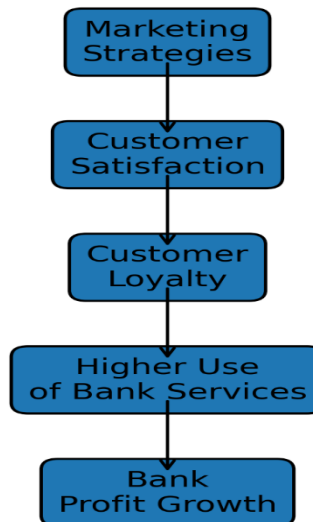
Data-driven marketing allows banks to analyze customer behavior using big data and artificial intelligence. By analyzing customer data, banks can identify profitable segments and design targeted marketing campaigns.

Benefits include:

- improved marketing efficiency
- better customer segmentation
- higher conversion rates

Marketing Strategy	Customer Growth	Revenue Growth	Customer Retention
Customer-oriented marketing	High	High	Very High
Digital marketing	Very High	High	Medium
Relationship marketing	Medium	High	Very High
Product diversification	High	Very High	Medium

Table 2. Impact of marketing strategies on bank financial indicators

Figure 1. Relationship between marketing strategies and bank profitability

The first diagram illustrates the sequential relationship between marketing strategies and the growth of bank profitability. It presents a logical process showing how the effective implementation of marketing strategies leads to improved financial performance in banking institutions.

At the beginning of the process are **marketing strategies**, which represent the set of marketing tools and approaches used by banks to attract and retain customers. These strategies may include customer-oriented marketing, digital marketing, product innovation, and relationship marketing. The proper implementation of these strategies enables banks to better understand market demand and respond to customer needs more effectively.

The next stage in the diagram is **customer satisfaction**. When banks apply effective marketing strategies and provide high-quality financial services, customers experience greater satisfaction with banking products and services. Customer satisfaction is a crucial factor that influences the perception of service quality and trust in a financial institution.

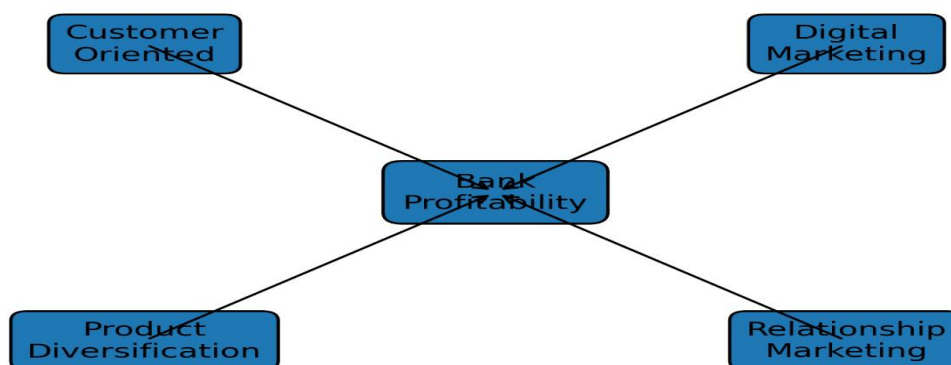
Following customer satisfaction is **customer loyalty**. Satisfied customers are more likely to remain loyal to a bank, continue using its services, and recommend the bank to others. Customer loyalty strengthens long-term relationships between banks and clients, which is particularly important in the highly competitive banking sector.

The next stage is **increased use of banking services**. Loyal customers tend to use a wider range of financial services, such as deposits, loans, digital banking services, and investment products. This increased usage of banking services contributes directly to higher transaction volumes and greater financial activity within the bank²²⁰.

Finally, the process leads to **bank profit growth**. As customer satisfaction and loyalty increase, and as the use of banking services expands, banks generate higher revenues and improve

²²⁰ Kotler, P., & Keller, K. (2016). *Marketing Management*. Pearson Education.

their overall profitability. Therefore, the diagram demonstrates that effective marketing strategies play a critical role in strengthening financial performance and ensuring sustainable growth in the banking sector.

Figure 2. Bank revenue growth through marketing strategies

The second diagram illustrates the conceptual relationship between key marketing strategies and bank profitability. At the center of the diagram is **bank profitability**, which represents the final financial outcome of banking activities. Around this central element, several important marketing strategies are positioned, showing how different strategic approaches contribute to improving the financial performance of banks.

The first element of the diagram represents the **customer-oriented marketing strategy**. This strategy focuses on understanding customer needs, preferences, and financial behavior in order to provide personalized banking services. By offering services that match customer expectations, banks can increase customer satisfaction and loyalty, which ultimately leads to higher usage of banking products and increased revenue²²¹.

The second component is **digital marketing strategy**. This strategy emphasizes the use of modern digital technologies such as mobile banking applications, internet banking platforms, and social media channels to interact with customers. Digital marketing enables banks to reach a broader audience, improve service accessibility, and reduce operational and promotional costs. As a result, banks can attract new customers and enhance their competitive position in the financial market²²².

The third component shown in the diagram is **product diversification strategy**. Product diversification involves expanding the range of financial services offered by banks, such as loans, savings products, investment services, and insurance products. By diversifying their financial products, banks can serve different customer segments and generate additional sources of income, which contributes to higher overall profitability.

The fourth strategic element is **relationship marketing**. This strategy focuses on building long-term relationships with customers rather than concentrating only on short-term transactions. Through loyalty programs, personalized communication, and effective customer relationship management systems, banks can strengthen trust and encourage repeated use of banking services.

Overall, the diagram demonstrates that these marketing strategies collectively influence bank profitability. When banks integrate customer-oriented approaches, digital technologies, product diversification, and relationship marketing into their operations, they can significantly improve their financial performance, increase customer retention, and achieve sustainable competitive advantages in the banking industry.

7. Discussion

²²¹ Mishkin, F. (2021). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson.

²²² Payne, A. (2017). *Relationship Marketing for Competitive Advantage*. Butterworth-Heinemann.

The analysis shows that the most successful banks combine several marketing strategies simultaneously. Customer-oriented marketing improves satisfaction and loyalty, while digital marketing expands the bank's reach and reduces operational costs.

Product diversification increases revenue streams, while data-driven marketing improves decision-making processes.

Therefore, integrated marketing strategies are essential for sustainable profitability in modern banking.

The study concludes that effective marketing strategies play a vital role in increasing bank profitability. Banks that focus on customer-oriented services, digital marketing technologies, product diversification, and relationship marketing can significantly improve their financial performance.

In the future, banks should continue investing in digital transformation, data analytics, and innovative marketing approaches to remain competitive in the rapidly changing financial market.

References

1. Kotler, P., & Keller, K. (2016). *Marketing Management*. Pearson Education.
2. Lovelock, C., & Wirtz, J. (2018). *Services Marketing*. World Scientific Publishing.
3. Payne, A. (2017). *Relationship Marketing for Competitive Advantage*. Butterworth-Heinemann.
4. Mishkin, F. (2021). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson.

TURIZM INFRATUZILMASINING HUDUDIY IQTISODIY O'SISH VA IJTIMOIY BARQARORLIKKA TA'SIRI

Jumaniyozova Ro'za Quvondiq qizi,
iqtisodiyot fanlari falsafa doktori(PhD),
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti o'qituvchisi

Jahon xo'jaligi tizimida turizm sohasi iqtisodiy o'sishning muhim drayverlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Xususan, World Tourism Organization ma'lumotlariga ko'ra, turizm global YaIMning sezilarli qismini shakllantirib, millionlab ish o'rinlarini yaratmoqda. Shu jihatdan turizm infratuzilmasi nafaqat xizmatlar ko'rsatish tizimining tarkibiy qismi, balki hududiy iqtisodiy tizimning strategik elementi sifatida namoyon bo'ladi.

Hududiy rivojlanish nazariyalarida infratuzilma omili iqtisodiy faollikni jadallashtiruvchi asosiy determinant sifatida talqin etiladi. Turizm infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi investitsion jozibadorlikni oshiradi, ichki va tashqi turistik oqimlarni kengaytiradi hamda xizmatlar sektorida yangi iqtisodiy munosabatlarni shakllantiradi.

Turizm infratuzilmasi – bu turistik faoliyatni amalga oshirish va turistlarga sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlovchi moddiy-texnik, tashkiliy-iqtisodiy hamda institutsional elementlar majmuasidir. U quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- transport infratuzilmasi;
- joylashtirish vositalari (mehmonxonalar, xostellar va boshqalar);
- umumiy ovqatlanish korxonalarini;
- ko'ngilochar va madaniy obyektlar;
- axborot-kommunikatsiya tizimlari.

1. Hududiy iqtisodiy o'sishga ta'siri

Turizm infratuzilmasining rivojlanishi hududiy iqtisodiyotga quyidagi yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatadi:

Multiplikativ samara – turizm sohasiga kiritilgan investitsiyalar boshqa tarmoqlarda (qurilish, transport, savdo, qishloq xo'jaligi) qo'shimcha talabni yuzaga keltiradi.

Bandlikni oshirish – mehmonxona xo‘jaligi, servis va xizmat ko‘rsatish sohasida yangi ish o‘rinlari yaratiladi.

Mahalliy budjet daromadlari ko‘payishi – soliq tushumlari va turistik yig‘imlar oshadi.

Hududiy diversifikatsiya – iqtisodiyotning bir yoqlama ixtisoslashuvining oldi olinadi.

Ayniqsa, turizm infratuzilmasining rivojlanishi xizmatlar sektorining YaIMdagi ulushini oshirish orqali hududiy iqtisodiy o‘shishning intensiv modeliga o‘tishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy barqarorlikka ta’siri. Ijtimoiy barqarorlik – bu jamiyatda bandlik, daromadlar barqarorligi, ijtimoiy tenglik va farovonlik darajasining ta’minlanganligi bilan tavsiflanadi. Turizm infratuzilmasi:

- aholining daromad manbalarini kengaytiradi;
- ayollar va yoshlar bandligini oshiradi;
- kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantiradi;
- madaniy meros obyektlarini asrashga iqtisodiy rag‘bat yaratadi.

Shuningdek, turizm hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishga xizmat qiladi va ijtimoiy-iqtisodiy integratsiyani kuchaytiradi.

Xulosa shuki, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turizm infratuzilmasi hududiy iqtisodiy o‘shishning tarkibiy omili bo‘lib, u iqtisodiy faollikni kengaytirish, bandlikni oshirish va daromadlar bazasini mustahkamlash orqali ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Shu bois, hududiy rivojlanish strategiyalarida turizm infratuzilmasini kompleks modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanishi maqsadga muvofiqdir.

ECONOMIC STABILITY: ENDOGENOUS GROWTH, HUMAN CAPITAL, AND THE STRATEGIC ROLE OF PUBLIC EXPENDITURES

Temirov Muhammad Maxmud o‘g‘li,

PhD student at Tashkent International University

E-mail: mukhammad.t.m@gmail.com

Economic stability is a central objective of macroeconomic policy, particularly in economies undergoing structural transformation. Traditionally, it has been associated with short-term macroeconomic equilibrium, inflation control, and fiscal discipline. However, recurrent global and regional shocks have demonstrated that short-term balance alone is insufficient to ensure durable stability. Contemporary economic research increasingly conceptualizes economic stability as a dynamic and policy-driven process shaped by institutional quality, fiscal governance, and strategic public investment.

Theoretical developments in Keynesian, structuralist, institutional, endogenous growth, and human capital frameworks emphasize the growing importance of state budget expenditures in strengthening long-term economic stability. In particular, education spending plays a critical role in enhancing productivity, innovation, and economic resilience through human capital accumulation. Unlike short-term fiscal interventions, investments in education generate cumulative and persistent stabilizing effects.

These insights are especially relevant for transition economies such as Uzbekistan, where ongoing fiscal and structural reforms have expanded the role of public expenditures. This article revisits economic stability as an endogenous outcome shaped by strategic public investment, providing a theoretical foundation for empirical analysis.

Economic stability is a complex and multidimensional concept that occupies a central position in both theoretical economics and applied empirical research. Rather than referring solely to short-term equilibrium or the absence of economic crises, economic stability encompasses the

ability of an economic system to function effectively over time, maintain internal and external balance, and sustain development in the face of structural changes and unforeseen shocks. In this sense, stability reflects not only economic equilibrium but also resilience, adaptability, and long-term sustainability (Smith, 1776; Friedman, 1968; Musgrave, 1959).

In theoretical literature, economic stability is commonly understood as a condition in which key macroeconomic indicators, such as inflation, employment, output growth, fiscal balance, and public debt remain within manageable and predictable ranges. Classical and neoclassical economic theories traditionally emphasized market self-regulation, assuming that economies naturally gravitate toward equilibrium through price mechanisms and rational behavior. Within this framework, economic stability was largely associated with fiscal restraint, limited state intervention, and balanced budgets (Smith, 1776; Friedman, 1968).

However, historical experience, particularly repeated global and regional economic crises, revealed the limitations of purely market-driven stability. As a result, modern macroeconomic theory increasingly recognizes the role of the state in maintaining economic stability. Keynesian and post-Keynesian approaches argue that economies may experience prolonged instability without active fiscal and monetary intervention, thereby assigning a central role to government policy especially public expenditure in stabilizing aggregate demand and mitigating cyclical fluctuations (Keynes, 1936; Arestis & Sawyer, 2003).

Empirical research further broadens the concept of economic stability by emphasizing structural and institutional dimensions. A growing body of cross-country empirical studies demonstrates that economic stability is strongly influenced by the quality of institutions, fiscal governance, and the efficiency of public expenditure management (North, 1990; Acemoglu et al., 2001; Rodrik et al., 2004). Evidence shows that countries with transparent budget systems, medium-term fiscal frameworks, and a higher share of productive public spending tend to exhibit greater resilience to economic shocks and more sustainable long-term growth trajectories (Barro, 1990; Gupta et al., 2005).

Moreover, contemporary empirical literature highlights the importance of human capital accumulation and social investment as foundational components of economic stability. Investments in education, health, and skills development increase labor productivity, foster innovation, and enhance the economy's adaptive capacity, thereby strengthening resistance to both cyclical and structural disturbances (Schultz, 1961; Becker, 1964; Lucas, 1988). Consequently, economic stability is increasingly viewed as a dynamic, policy-dependent outcome shaped by long-term public investment strategies rather than a static equilibrium condition (Romer, 1986).

Uzbekistan's Macroeconomic Context. In the context of Uzbekistan, the concept of economic stability has gained particular relevance amid ongoing structural reforms, fiscal decentralization, and increased integration into the global economy (World Bank, 2022; IMF, 2024). Since the mid-2010s, Uzbekistan has pursued comprehensive economic liberalization policies aimed at ensuring macroeconomic stability, diversifying the economy, and improving public financial management. National development strategies emphasize low inflation, sustainable budget deficits, controlled public debt, and the strategic allocation of state budget expenditures to priority sectors such as education, healthcare, and infrastructure (IMF, 2024).

Empirical assessments by international organizations such as the World Bank and the International Monetary Fund indicate that Uzbekistan's relative macroeconomic stability has been supported by prudent fiscal policy and an expanding role of the state budget in financing human capital development (World Bank, 2022; IMF, 2024). At the same time, these assessments highlight that the long-term sustainability of economic stability depends not only on the volume of public expenditures but also on their efficiency, structure, and developmental orientation (Gupta et al., 2005; World Bank, 2022). In this regard, the effective management of state budget expenditures, particularly education spending emerges as a critical mechanism for strengthening economic stability, reducing vulnerability to external shocks, and supporting inclusive economic growth in Uzbekistan.

In summary, economic stability may be defined as a sustained and adaptive state of macroeconomic balance in which an economy achieves long-term growth, maintains fiscal and financial sustainability, and withstands internal and external shocks through effective institutions and strategic public investment (Musgrave, 1959; North, 1990). This definition is especially relevant for transition economies such as Uzbekistan, where state budget expenditures play a decisive role in shaping structural transformation and economic resilience.

The concept of economic stability has undergone substantial theoretical transformation, reflecting changes in economic structures, institutional arrangements, and policy priorities over time. The evolution of economic thought reveals a gradual shift from viewing stability as an automatic market outcome driven by exogenous forces to understanding it as an endogenous process shaped by policy choices, institutional quality, and human capital accumulation (Musgrave, 1959; North, 1990). For analytical clarity, theories of economic stability may be broadly classified into exogenous (market-centered) and endogenous (policy- and structure-centered) approaches (Table 1).

In classical economic theory, economic stability was largely interpreted as an inherent property of market systems. Early classical economists assumed that economies naturally tend toward equilibrium through price flexibility, competition, and rational behavior. Instability, when it occurred, was viewed as temporary and externally induced, resulting from shocks such as wars, natural disasters, or policy distortions (Smith, 1776). Within this framework, economic stability was exogenous to the system, and government intervention was considered unnecessary or even harmful.

Neoclassical theory further formalized this perspective through equilibrium models grounded in optimizing behavior and efficient markets. Stability was associated with fiscal discipline, balanced budgets, and minimal state interference (Friedman, 1968). The role of the government was confined primarily to maintaining legal frameworks and macroeconomic discipline, while long-term stability was expected to emerge automatically from market adjustments. However, these models offered limited explanatory power for persistent unemployment, financial crises, and structural imbalances observed in real economies.

The limitations of classical and neoclassical views became evident during major economic crises, most notably the Great Depression. This period marked a decisive theoretical shift with the emergence of Keynesian economics, which challenged the assumption of automatic market stability (Keynes, 1936). Keynesian theory argued that economies could remain in prolonged states of disequilibrium due to insufficient aggregate demand, rigidities, and uncertainty.

Within this framework, economic instability was triggered by exogenous shocks such as demand collapses or financial disruptions but its persistence was attributed to structural weaknesses in market adjustment mechanisms.

Consequently, fiscal policy, particularly government expenditure, was assigned a central role in stabilizing economic activity. Public spending was viewed as a counter-cyclical tool capable of smoothing economic fluctuations and restoring macroeconomic balance (Keynes, 1936; Arestis & Sawyer, 2003).

Post-Keynesian approaches extended this analysis by emphasizing uncertainty, financial instability, and the role of institutions. While still treating shocks as largely exogenous, these theories highlighted the importance of sustained government involvement in ensuring economic stability beyond short-term crisis management (Arestis & Sawyer, 2003).

From the mid-twentieth century onward, structuralist and institutional economic theories broadened the understanding of economic stability by focusing on long-term development processes. These approaches argued that stability depends not only on demand management but also on the structural composition of the economy, including sectoral diversification, social infrastructure, and institutional effectiveness (North, 1990; Rodrik et al., 2004).

In this view, instability arises from structural constraints such as underdeveloped human capital, weak institutions, and unequal access to public goods. Economic stability therefore becomes increasingly endogenous, shaped by deliberate policy choices and public investment

strategies. Education, healthcare, and institutional capacity-building are seen as foundational elements that reduce vulnerability to shocks and enhance adaptive capacity over time.

The emergence of endogenous growth theory marked a fundamental reorientation in economic thinking by explicitly linking long-term growth and stability to internal factors within the economic system (Romer, 1986; Lucas, 1988). Unlike earlier models that treated technological progress and productivity as exogenous, endogenous theories emphasize knowledge accumulation, innovation, and human capital as central drivers of sustainable development.

Within this framework, Human Capital Theory occupies a pivotal position. Human Capital Theory posits that investments in education, skills, and health enhance labor productivity, innovation capacity, and economic adaptability (Schultz, 1961; Becker, 1964).

These investments not only stimulate growth but also generate stabilizing effects by strengthening the economy's productive base and reducing sensitivity to external shocks (Barro, 1990).

Unlike short-term fiscal stabilization measures, human capital investments produce cumulative and long-lasting benefits. By improving workforce quality and institutional effectiveness, they contribute to structural sustainability and long-term economic stability.

In contemporary economic theory, economic stability is no longer viewed solely as cyclical equilibrium or short-term macroeconomic control. Instead, it is conceptualized as structural sustainability, achieved through the interaction of effective fiscal policy, institutional quality, and long-term investment in human and productive capital (Romer, 1986; North, 1990; Rodrik et al., 2004). Modern approaches integrate elements of Keynesian stabilization with endogenous growth and human capital frameworks, recognizing that stability depends on both counter-cyclical intervention and sustained development-oriented public expenditure.

Accordingly, the role of the state budget extends beyond crisis management to include strategic allocation of resources that shape the economy's long-term stability trajectory. This theoretical evolution provides a strong conceptual foundation for analyzing how effective management of state budget expenditures particularly education spending can ensure durable economic stability and development.

In the context of Uzbekistan, the discourse on economic stability has increasingly evolved from traditional macroeconomic balance considerations toward an endogenous, development-oriented framework aligned with national reform priorities. Uzbek economists such as Sayfiev, Toirov, and Nazarov emphasize that economic stability in a transition economy cannot be achieved solely through monetary discipline or short-term fiscal restraint. Instead, they argue that stability must be grounded in structural transformation, efficient public expenditure management, and sustained investment in human capital perspectives that align closely with endogenous growth and human capital theories (World Bank, 2022; IMF, 2024).

This theoretical shift is reflected in Uzbekistan's post-2017 reform agenda, which prioritizes fiscal transparency, medium-term budgeting, decentralization of public finance, and the reorientation of state budget expenditures toward education, healthcare, and innovation (IMF, 2024). National development strategies conceptualize economic stability not merely as inflation control or deficit reduction, but as the capacity of the economy to sustain inclusive growth, absorb external shocks, and improve social welfare through productive public investment. Within this reform context, state budget expenditures particularly education spending are increasingly treated as strategic instruments for strengthening endogenous economic stability, reinforcing the relevance of Human Capital Theory as a core analytical framework for assessing Uzbekistan's long-term development trajectory.

This article demonstrates that economic stability should be understood not as a short-term condition of macroeconomic balance, but as an endogenous and policy-driven outcome shaped by institutional quality and strategic public investment. Theoretical evidence shows that reliance on market self-regulation or narrow fiscal discipline is insufficient to ensure durable stability, particularly in transition economies. Instead, effective state budget management and development-oriented expenditure policies play a decisive role.

Table 1.

COMPARATIVE EVOLUTION OF THEORIES ON ECONOMIC STABILITY

Theoretical Approach / Period	Core View of Economic Stability	Source of Stability / Instability	Role of the State & Budget	Key Contribution to Stability Analysis	Analytical Logic
Classical Economics (18th–early 19th c.)	Stability as a natural market outcome; equilibrium is self-restoring	Instability caused by external disturbances (wars, policy distortions)	Minimal role; fiscal discipline and balanced budgets	Introduced equilibrium-based view of stability	Exogenous
Neoclassical Economics (late 19th–early 20th c.)	Stability through price flexibility and rational optimization	Shocks are temporary and external to the system	Limited intervention; focus on efficiency and discipline	Formalized equilibrium and macro-balance concepts	Exogenous
Keynesian Economics (1930s–1950s)	Stability requires active demand management	Exogenous demand shocks + market rigidities	Strong role for fiscal policy and public expenditure	Established counter-cyclical stabilization role of the state	Mixed (Exogenous shocks, policy response)
Post-Keynesian Economics (1950s–1970s)	Stability threatened by uncertainty and financial fragility	Persistent instability from financial and behavioral factors	Sustained fiscal and institutional intervention	Linked instability to finance and uncertainty	Mixed Endogenous →
Structuralist Theory (1950s–1980s)	Stability depends on economic structure and diversification	Structural imbalances, sectoral weaknesses	Developmental state; targeted public investment	Connected stability with long-term development structures	Endogenous
Institutional Economics (1970s–1990s)	Stability as an institutional outcome	Weak governance and poor public management	State ensures institutional quality and policy credibility	Highlighted role of institutions in sustaining stability	Endogenous
Endogenous Growth Theory (1980s–present)	Stability arises from internal growth mechanisms	Insufficient investment in knowledge and innovation	Strategic budget allocation to productive sectors	Integrated growth and stability in one framework	Endogenous
Human Capital Theory (modern synthesis)	Stability as long-term structural sustainability	Underinvestment in education, skills, and health	Central role for education and social expenditures	Demonstrates lasting stabilizing effects of human capital	Endogenous
Contemporary Integrated Approaches	Stability combines cyclical balance and structural resilience	Interaction of shocks and internal capacities	Budget as a strategic development tool	Synthesizes short-term stabilization with long-term sustainability	Endogenous-dominant

The case of Uzbekistan highlights the need to shift fiscal policy priorities from short-term stabilization toward long-term structural sustainability. Policymakers should focus on improving the efficiency, composition, and governance of state budget expenditures, with particular emphasis on education and human capital development. Education spending should be treated as a core stabilizing investment rather than a residual social expense, given its cumulative effects on productivity, resilience, and adaptive capacity.

To strengthen economic stability, fiscal frameworks should integrate medium-term budgeting, performance-based expenditure evaluation, and institutional accountability mechanisms. Such policy measures can enhance the stabilizing impact of public expenditures and support inclusive and resilient economic growth.

References.

1. Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review*, *91*(5), 1369–1401. <https://doi.org/10.1257/aer.91.5.1369>
2. Arestis, P., & Sawyer, M. (2003). Reinventing fiscal policy. *Journal of Post Keynesian Economics*, *26*(1), 3–25.
3. Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, *98*(5), S103–S125. <https://doi.org/10.1086/261726>
4. Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. University of Chicago Press.
5. Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. *American Economic Review*, *58*(1), 1–17.
6. Gupta, S., Clements, B., Baldacci, E., & Mulas-Granados, C. (2005). Fiscal policy, expenditure composition, and growth in low-income countries. *Journal of International Money and Finance*, *24*(3), 441–463.
7. Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan.
8. Lucas, R. E., Jr. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, *22*(1), 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
9. Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance: A study in public economy*. McGraw-Hill.
10. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
11. Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of Economic Growth*, *9*, 131–165. <https://doi.org/10.1023/B:JOEG.0000031425.72248.85>
12. Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, *94*(5), 1002–1037. <https://doi.org/10.1086/261420>
13. Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *American Economic Review*, *51*(1), 1–17.
14. International Monetary Fund. (2024). *Republic of Uzbekistan: 2024 Article IV consultation—Press release; and staff report*. IMF.
15. World Bank. (2022). *Uzbekistan public expenditure review: Better value for money in human capital and water infrastructure*. World Bank.
16. Kaminsky, G. L., Reinhart, C. M., & Végh, C. A. (2004). When it rains, it pours: Procyclical capital flows and macroeconomic policies. *NBER Macroeconomics Annual*, *19*, 11–53.

17. Sosvilla-Rivero, S., et al. (2025). Public expenditure and economic growth: Further empirical evidence. *Economies*, 13(3), 60.
18. Delgado, F. J. (2023). Public expenditure and economic growth: Empirical evidence for the EU. *Politická ekonomie*, 71(6), 709–729.
19. Arestis, P., & Sawyer, M. (2003). The case for fiscal policy (Working Paper No. 382). Levy Economics Institute.
20. Lin, S.-A., & Kim, D.-H. (2018). The impact of public expenditures on economic growth. *Journal of Economic Policy Reform*.

SUN'IY INTELLEKT YODAMIDA O'ZBEKISTON TASHQI SAVDO HAJMINI STATISTIK HISOBINI YURITISH

Yuldashev Eldor Ilxomjonovich
PhD., katta o'qituvchi, TIU
eldor1989yuldashev@gmail.com

Bugungi kunda tashqi savdo mamlakat barqarorligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri sifatida foydalanilayotgan bugungi kunda rivojlanayotgan mamlakatlar uchun hamkor mamlakatlar bilan savdo aloqalarini mustahkamlash va kengaytirish eng dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Siyosiy beqarorlik va harbiy harakatlar jadallashishi kelgusi davrlar uchun tahlil va prognoz qilish imkoniyatlarini keskin kamaytiradi. Shunday sharoitda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish tahlil va prognoz natijalarini obyektivligini oshirish bilan bir qatorda ularning operativ holda tayyorlash natijasida vujudga keladigan inson omilining xato va kamchiliklarini barataraf etishda yordam beradi.

Mamlakatimizda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizning sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanuvchi dunyoning yetakchi davlatlari qatoriga kirishiga erishish, shuningdek, "Raqamli O'zbekiston- 2030" strategiyasida belgilangan maqsad va vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida soliq va bojxona sohalarida — yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish, shubhali bojxona operatsiyalarini prognozlash va xavflarni boshqarish sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar[1] etib belgilangan.

Shuningdek, 2025-2026-yillar mobaynida "Xorijiy davlatlar bilan savdo aloqalarining kengayishi, tovar va transport vositalari bo'yicha ma'lumotlar hajmi ortishi natijasida ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash uchun yuqori quvvatli server qurilmalari bilan jihozlash hamda tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda barcha ishtirokchilar uchun qulay bo'lgan tartibotlarni, shu jumladan, logistika xizmatlarini o'z ichiga olgan "GATE" (Global Access for Trade and Exchange) axborot platformasini sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llagan holda yagona operator bilan hamkorlikda ishlab chiqish"[2] kabi vazifalar ham belgilab berilgan.

Sun'iy intellekt (SI) dunyo miqyosida turli sohalarni tubdan o'zgartirmoqda va uning xalqaro savdoga ta'siri ayniqsa sezilarli hisoblanadi. Mamlakatlar va kompaniyalar global bozorlar murakkabligi sharoitida faoliyat yuritir ekan, SI savdo operatsiyalarini optimallashtirish, bozorga kirish imkoniyatlarini kengaytirish hamda savdo moliyalashtirish jarayonlarini soddalashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi[3].

Sun'iy intellekt — bu informatika fanining zamonaviy yo'nalishi bo'lib, insonning aqliy faoliyatiga xos bo'lgan jarayonlarni raqamlashtirish va avtomatlashtirishni amalga oshiradi. Mazkur soha dasturiy ta'minotga inson kabi fikrlash imkoniyatini taqdim qiladi va buning natijasida insonga inson omili sabab cheklangan ayrim imkoniyatlarni bajarish imkoniyatini yaratib beradi.

Tashqi savdo deganda biror mamlakatning boshqa davlatlar bilan mahsulot va xizmatlar ayirboshlashi bo'lib, u eksport va import yig'indisidan iborat.

Ma'lumki, mamlakatimizda tashqi savdo asosan xorijiy valyuta asosida amalga oshiriladi. Bu esa tashqi savdo hajmini aniqlashda o'zgaruvchan va farqli raqamlar shakllanishiga olib keladi. Boshqa bir tarafdin esa, tashqi savdo hajmini ayrim tashkilotlar tomonidan turli raqamlarda e'lon qilinishi va bunga ulardagi hisoblash metodikasining turlicha ekanligi aytilsa-da, bunday holat xorijiy ekspertlarda mamlakat tashqi savdo ko'rsatkichlariga nisbatan ba'zan, shubxa uygo'tishi mumkin bo'ladi. Shunday holatlarni oldini olish va tashqi savdo hajmini "on-line" rejimda e'lon qilib borishda SI imkoniyatlari bugungi kunda juda yuqori darajaga yetmoqda.

Ma'lumki, mamlakat tashqi savdo hajmini statistik hisobga olish eksport va import operatsiyalarini doimiy qayd etish, umumlashtirish va tahlil qilishga zamin yaratadi. Eng avvalo, tashqi savdo hajmi makroiqtisodiy tahlil uchun zarur va tashqi savdo ko'rsatkichlari mamlakatda yaratilgan yalpi ichki mahsulot (YaIM) va uning to'lov balansi va valyuta tushumlariga ta'sir qiladi. Bunday statistik axborotlar iqtisodiy o'sish sur'atlarini aniqlash va baholash imkonini beradi, ya'ni, mamlakatning tashqi iqtisodiy barqarorligini eksport va import hajmlarini taqqoslab, savdo balansi (ijobiy yoki salbiy saldo) hisoblash orqali mamlakat tashqi savdo balansini aniqlaydi. Shuningdek, davlat siyosatini shakllantirish uchun hukumatga operativ tarzda obyektiv raqamlarni yetkazishni ta'minlaydi. Bu orqali hukumat bojxona tariflari, kvotalar, subsidiyalar va savdo kelishuvlarini ishlab chiqadi.

Mamlakatning importga qaramlik darajasi, eksport tarkibi va geografiyasi asosida kelgusi davrlar uchun mamlakatning tashqi iqtisodiy-siyosatini belgilash uchun qarorlar qabul qilishda asos bo'ladigan iqtisodiy prognozlar ishlab chiqishga zamin yaratadi. Shuningdek, xorijiy investorlarni aniq va shaffof statistik ma'lumotlar bilan ta'minlash orqali mamlakatning investitsion jozibadorligi oshadi.

Mamlakatimizda tashqi savdo ko'rsatkichlari O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Bojxona qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi nazorati ostida e'lon qilinadi. O'zbekiston Respublikasidan tovarlarni eksport qilish eksport qiluvchining eksport kontrakti (ya'ni, eksport, eksport-konsignatsiya, markazlashtirilgan eksport, birja va yarmarka eksport shartnomalari) va invoys asosida amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-maydagi 283-son qarori bilan tasdiqlangan "Tashqi savdo operatsiyalari amalga oshirilishi monitoringini olib borish va nazorat qilish tartibi to'g'risidagi Nizom"ga muvofiq yuridik shaxslar, shuningdek, yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi jismoniy shaxslar-tovarlar eksportiga O'zbekiston Respublikasi norezidentlari bilan tashqi savdo bitimlari tuzadilar.

Tashqi savdo statistikasi eksport va import operatsiyalarining hajmi, tovarlar tarkibi, geografik yo'nalishi hamda narx dinamikasini o'rganishni o'z ichiga oladi. Statistik hisob jarayoni odatda bojxona deklaratsiyalari asosida ma'lumotlarni yig'ish, ma'lumotlarni HS kodlari bo'yicha tasniflash, agregatsiya va umumlashtirish hamda olingan barcha ma'lumotlarni tahlil va prognozlashdan iborat. Natijada tashqi savdoga oid katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) shakllantirib olamiz. Ularni samarali boshqarish va chuqur tahlil qilishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda. Buni amalga oshirish uchun, eksport va import jarayonlarini avtomatlashtirilgan on-line rejimda ishlashini ta'minlash va inson omilini cheklash zarur. Yig'ilgan ma'lumotlarni e'lon qilishda ham ayrim jihatlari mavjudki, bular tashqi savdo ishtirokchilarini havfsizligini ta'minlashni talab qiladi. Jamlangan ma'lumotlarni yuridik va jismoniy shaxslar kesimida (yuridik shaxslarni o'zini kichik va yirik biznesga ajratgan holda), tovarlar kesimida hamda milliy hududlar va xorijiy mamlakatlar kesimida (xorijiy davlatlar bilan savdo aloqalarini segmentatsiya qilish orqali yangi istiqbolli bozorlarni kashf qilish mumkin bo'ladi) ushbu ma'lumotlar bilan iste'molchilarni ta'minlash tashqi savdo ishtirokchilarining ma'lumotlarini sir saqlanishiga zamin yaratadi. Tashqi savdoni tahlil qilishda yana bir muhim jihati, ularni tuzilgan shartnomalar jami summasi va bajarilgan eksport va import hajmi va qoldiq summalar bilan birga, oldindan to'langan va oldindan yetkazib berilgan tovarlar kesimi bo'yicha ham ma'lumotlar taqdim qilinishi yo'lga qo'yilsa, iqtisodchi olimlar va tahlilni amalga oshiruvchi

kompaniyalar, umuman qilib olganda barcha foydalanuvchilar uchun foydalanishda juda samarali va obyektiv ma'lumotlar sifatida yuqori baholish mumkin bo'ladi.

Shuningdek, tashqi savdo SI joriy qilishning yana bir jihati shundaki, SI algoritmlari kontrabanda yoki soxta deklaratsiya ehtimolini aniqlash uchun risk-indikatorlar asosida baholash tizimini yaratadi.

Mamlakatimizda 2025 yil 19 maydan boshlab tashqi savdoning E-Contract axborot tizimi rasman to'liq formatda ishlay boshladi. Endi bu – O'zbekistonda TIF-shartnomalarini ro'yxatga olish va nazorat qilish uchun yagona raqamli vosita hisoblanadi. E-Contract tizimiga barcha xizmat ko'rsatuvchi banklar, soliq va bojxona organlari ulangan. Uning ishga tushirilishi bilan boshqa tizimlar orqali («TIF-Shartnoma», AAT «Shartnoma», EXIM portali) ma'lumotlar uzatish imkoniyatsiz bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasida xo'jalik yurituvchi subyektlar tashqi savdo kontraktlari va invoyslar bo'yicha ma'lumotlarni elektron shaklda elektron raqamli imzodan foydalangan holda, idoralararo hujjatlar ma'lumotlar portali orqali Tashqi savdo operatsiyalarining yagona elektron axborot tizimiga (TSOYaEAT) kiritadigan tartib belgilandi. Qaror bilan Tashqi savdo operatsiyalari amalga oshirilish monitoringini olib borish va nazorat qilish tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlandi[4].

“Sun'iy intellekt (SI)ni o'z ichiga olgan yangi paydo bo'layotgan texnologiyalarning rivojlanishi xalqaro savdoga bevosita ta'sir ko'rsatib, tovarlar va xizmatlarning transchegaraviy harakatini yengillashtiradi. Mazkur texnologiyalar innovatsiyalarni rag'batlantirish, mehnat unumdorligi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan birga, xavfsiz ta'minot zanjirlarini shakllantirish, mahsulotlarning kuzatuvchanligini ta'minlash hamda iste'molchilarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash imkonini beradi”[5].

Xulosa qilib aytganda, Mazkur ilmiy maqolada O'zbekistonda tashqi savdo hajmini sun'iy intellekt texnologiyalari asosida statistik hisobini yuritishning nazariy-uslubiy jihatlari va amaliy imkoniyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy statistik hisob usullari tashqi savdo jarayonlarining murakkablashuvi, ma'lumotlar hajmining keskin ortishi va global iqtisodiy integratsiya sharoitida yetarli darajada tezkorlik va aniqlikni ta'minlay olmayapti.

Sun'iy intellektga asoslangan algoritmlar (mashinali o'qitish, neyron tarmoqlar, katta ma'lumotlar tahlili) tashqi savdo ko'rsatkichlarini real vaqt rejimida qayta ishlash, prognozlash va risklarni aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, eksport va import oqimlarining dinamikasini model asosida baholash, yashirin omillar ta'sirini aniqlash hamda tashqi iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining ustunligi namoyon bo'ladi.

Tadqiqot jarayonida sun'iy intellekt yordamida:

tashqi savdo hajmlarining qisqa va o'rta muddatli prognozlarini ishlab chiqish;

savdo balansidagi nomutanosibliklarni erda aniqlash;

bojxona va statistika ma'lumotlarining aniqligini oshirish;

yashirin iqtisodiyot elementlarini aniqlash imkoniyatlari mavjudligi asoslab berildi.

Shuningdek, maqolada sun'iy intellektni joriy etishda institutsional muhitni takomillashtirish, ma'lumotlar bazasini standartlashtirish, axborot xavfsizligini ta'minlash hamda kadrlar salohiyatini oshirish zarurligi ta'kidlandi.

Umuman olganda, O'zbekistonda tashqi savdo statistik hisobini yuritishda sun'iy intellektdan foydalanish iqtisodiy tahlilning aniqligi, tezkorligi va ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi hamda davlatning tashqi iqtisodiy siyosatini ilmiy asosda shakllantirishda muhim instrument sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrda “Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida” PQ-358-son qarori. www.lex.uz

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-iyulda “2025-2026-yillarda sun'iy intellekt texnologiyalari sohasida ustuvor loyihalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 425-sonli qarori. www.lex.uz

3. O. Ozturk. The Impact of AI on International Trade: Opportunities and Challenges. Economic Development in the Digital Economy Era. College of Public Policy, Hamad bin Khalifa University, Doha P.O. Box 34110, Qatar

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 14-may 2020-yildagi «O‘zbekiston Respublikasida tashqi savdo operatsiyalari monitoringini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 283-sonli qarori

5. Mihaela G.B. Artificial Intelligence in International Trade: A Bibliometric Analysis. The Romanian Economic Journal. The International Business and Economics Department, Bucharest University of Economic Studies, Bucharest, Romania, belumihaela@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7631-6798

SOLIQ TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH: SAMARADORLIKNI OSHIRISH VA BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Xamrayev O.Ya.

Tashkent International University

“Iqtisod va moliya” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Ibrohimova A.O.

Tashkent International University, 1-kurs talabasi

Mazkur tadqiqotda soliq tizimini raqamlashtirishning nazariy asoslari, uning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri hamda zamonaviy axborot texnologiyalarini qo‘llash orqali soliq ma’urchiligini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy iqtisodiyotda fiskal siyosatning samaradorligi, davlat xarajatlarining ortishi, global iqtisodiy beqarorlik xavflari va raqamli iqtisodiyot rivojlanishi sharoitida soliqlar davlat moliya tizimining barqarorligini ta’minlovchi asosiy instrument sifatida yanada katta ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, dunyo tajribasi asosida soliq tizimini raqamlashtirishning asosiy yo‘nalishlari ko‘rib chiqilib, mavjud muammolar aniqlanadi va ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli texnologiyalarni joriy etish soliq yig‘imlari shaffofligini oshiradi, yashirin iqtisodiyotni qisqartiradi va davlat byudjeti daromadlarini barqarorlashtiradi.

So‘nggi yillarda ko‘plab davlatlarda soliq tizimini raqamlashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Elektron hisob-faktura, onlayn nazorat-kassa mashinalari, elektron soliq deklaratsiyalari va sun‘iy intellektga asoslangan tahliliy tizimlar shular jumlasidandir.

Soliq tizimini raqamlashtirish nafaqat soliq yig‘ish samaradorligini oshiradi, balki davlat va soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi munosabatlarni ham yangi bosqichga olib chiqadi.

Soliq tizimini tadqiq etishdan maqsad sohani raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish hisoblanadi. Bunda: soliq tizimini raqamlashtirishning nazariy asoslarini tadqiq etish, raqamli texnologiyalar rolini tahlil qilish, xalqaro tajribani o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash bartaraf etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish kabi vazifalarni hal etish talab etiladi.

Soliq tizimini raqamlashtirish – bu soliq ma’urchiligida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash orqali soliq yig‘ish jarayonini avtomatlashtirish va optimallashtirish jarayonidir.

Raqamlashtirish quyidagi asosiy maqsadlarga xizmat qiladi:

- soliq ma’lumotlarini tezkor qayta ishlash;
- soliq to‘lovchilarga qulay xizmat ko‘rsatish;
- soliq yig‘ish bikan bog‘liq harajatlarni va inson omilini kamaytirish;
- korrupsiya xavfini qisqartirish va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish.

Raqamli texnologiyalar orqali soliq tizimi yanada shaffof va samarali boshqaruv tizimiga aylanadi.

Soliq tizimini raqamlashtirish bir nechta asosiy yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

Birinchidan. Elektron xizmatlar soliq to‘lovchilarga soliq hisobotlarini onlayn topshirish, soliq qarzdorligini tekshirish va boshqa xizmatlardan foydalanish imkonini beradi.

Ikkinchidan. Bu tizim orqali korxonalar o‘rtasidagi savdo operatsiyalari raqamli shaklda qayd etiladi.

Uchunchidan. Savdo operatsiyalarini real vaqt rejimida nazorat qilish imkonini beradi.

To‘rtinchidan. Big Data va sun‘iy intellektdan foydalanish orqali soliq organlarida katta hajmdagi ma‘lumotlar bazasini shakllantirish, uni tahlil qilish orqali muammolarni aniqlash yoki soliqdan bo‘yin tovlash holatlarini aniqlashi mumkin bo‘ladi.

Beshinchidan. Soliq tizimini raqamlashtirish samaradorligi quyidagi jadvalda raqamlashtirish natijasida erishiladigan asosiy natijalar sifatida ko‘rsatilgan.

1-jadval

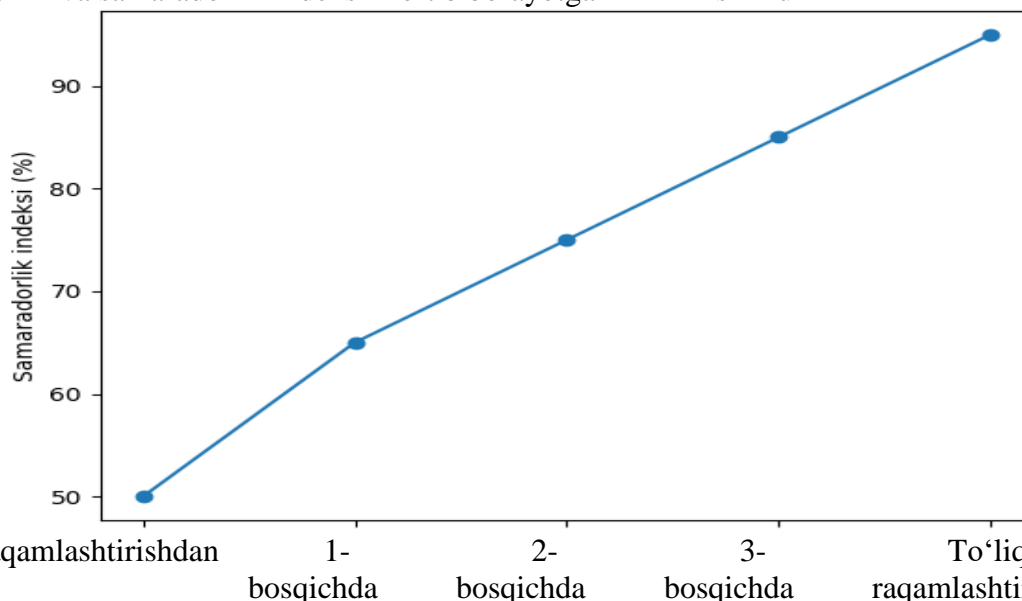
Soliq tizimini raqamlashtirishning iqtisodiy samarasi

Ko‘rsatkich	An‘anaviy tizim	Raqamli tizim
Hisobot topshirish vaqti	2–3 kun	10–15 daqiqa
Hujjat aylanishi	Qog‘oz shaklida	Elektron
Shaffoflik darajasi	Past	Yuqori
Soliq nazorati	Qo‘lda tekshiruv	Avtomatlashtirilgan
Xarajatlar	Yuqori	Nisbatan past

Oltinchidan. Soliq tizimining raqamli rivojlantirish modeli sifatida quyidagi bosqichlarni sanab o‘tish mumkin:

- elektron hisobot namunalari shakllantiriladi;
- elektron hisob-fakturalar joriy etiladi;
- on-line kassa tizimi;
- tizimda ma‘lumotlar bazasini shakllanturush (Big Data) va sun‘iy intellekt (AI) yordamida ualrni qayta ishlash, muammolarni aniqlash;
- mamlakatda soliq ekotizimini yaratish.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ma‘lumotlariga ko‘ra soliq tizimi raqamlashtirilishi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda davlat byudjetiga daromadlar ham ortib borayotganini va samaradorlik indeksini ortib borayotganini ko‘rish mumkin

1-Rasm. Soliq tizimini raqamlashtirish bosqichlarida samaradorlik indeksining o‘sishi²²³

²²³ Manba: OECD ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Soliq tizimini raqamlashtirish jarayonida axborot tizimlarining integratsiyasi yetarli darajada emasligi, kiberxavfsizlik muammolarining mavjudligi, soliq to'lovchilarda raqamli savodxonlik darajasi pastligi, ayrim hududlarda internet infratuzilmasi yetarli emasligi bilan bog'liq muammolar mavjud.

Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha: soliq ma'lumotlarini yagona integratsiyalashgan platformada jamlash, soliq to'lovchilarning ma'lumotlar bazasini shakllantirish va undan sun'iy intellekt asosida soliq tahlil tizimini joriy etish, tizimida saqlanayotgan ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash maqsadida kiberxavfsizlikni kuchaytirish, soliq to'lovchilarning raqamli savodxonligini oshirish.

Soliq tizimini raqamlashtirish davlat moliya boshqaruvining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar yordamida soliq ma'murchiligi soddalashtiriladi, shaffoflik oshadi va davlat byudjeti daromadlari barqaror o'sadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, soliq tizimida zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish nafaqat soliq yig'imlarini oshiradi, balki iqtisodiy rivojlanish uchun ham qulay muhit yaratadi.

Shu sababli soliq tizimini raqamlashtirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi. **Soliq kodeksi**. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **“Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi Farmon**. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi. **Soliq ma'murchiligini takomillashtirish va raqamlashtirish bo'yicha hisobot materiallari**. – Toshkent, 2022.
4. OECD. **Tax Administration 2022: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies**. – Paris: OECD Publishing, 2022.
5. OECD. **Digital Transformation Maturity Model for Tax Administrations**. – Paris: OECD Publishing, 2021.
6. IMF. **Digitalization in Tax Administration**. – Washington DC: International Monetary Fund, 2020.
7. World Bank. **Digital Government and Tax Administration Reform**. – Washington DC: World Bank Publications, 2021.
8. Gupta S., Keen M., Shah A. **Digitalization and Tax Policy in Developing Countries**. – International Monetary Fund Research Paper, 2021.

FINANCING OF ART EDUCATION INSTITUTIONS: EFFICIENCY AND NEW SOURCES

Atabaeva Yulduz Bakhtiyar qizi

Specialist, Department of Scientific Research and Innovations
Tashkent International University
(Independent Researcher, TIU)

Financing art education institutions is a policy problem with a hidden trap: if funding is treated as “nice-to-have,” quality collapses quietly; if it is treated only as “cost,” institutions become conservative, risk-averse, and disconnected from contemporary creative work. Art education is expensive for structural reasons. Individual coaching, ensemble practice, studio time, workshops, materials, instruments, and performance spaces are not optional extras; they are the curriculum. When budgets are unstable, institutions typically cut what is hardest to defend on paper: maintenance, materials, library and digital subscriptions, equipment renewal, professional development, outreach, and scholarships. Over time, this produces the worst possible outcome: higher nominal spending but lower educational value, because resources are absorbed by emergency repairs and ad-hoc purchases instead of planned development. UNESCO's Framework

on Culture and Arts Education highlights that financing for culture and arts education is often scarce or unevenly distributed, and calls for sustainable financing and stronger partnerships [1].

The second reason this topic matters is economic. The creative economy is not a decorative sector; it is a measurable contributor to jobs and trade, and its growth is being reshaped by digitalisation and new business models. UNCTAD's Creative Economy Outlook 2024 documents the growing role of creative industries and the importance of digital transformation in the sector [6]. If art education institutions are financed as if they were peripheral, they cannot modernise their training in design, production, audio-visual work, digital performance, and entrepreneurship—skills increasingly required for employability.

Efficiency in art education finance should be defined carefully. It does not mean “spending less”; it means producing more educational and social value per unit of resource, while protecting quality and access. A useful framework distinguishes **technical efficiency** (delivering the same outputs with fewer inputs through better processes) and **allocative efficiency** (spending on what actually matters for outcomes). Education finance research repeatedly stresses that systems need to “invest more—and better,” because spending increases do not automatically translate into improved learning per learner [2]. For art education, “better” usually means shifting money away from unplanned, reactive costs toward planned, outcomes-linked priorities: preventive maintenance of instruments and studios, teacher development, safe and accessible facilities, updated curricula, and student support. Practical efficiency tools include multi-year budgeting for capital renewal (instruments, technology, stage equipment), activity-based costing (real cost per programme, per performance, per studio module), shared services (procurement, legal, HR, IT across institutions), and smart scheduling that increases utilisation of studios and rehearsal spaces without overcrowding. Efficiency also requires honest indicators beyond enrolment: retention, completion, portfolio quality, public performances and exhibitions, graduate pathways, inclusion metrics, and community outreach.

A modern financing model starts with **stable core funding**. Public financing remains the backbone because art education produces public goods and positive externalities that markets underfund [5]. Yet core funding should be designed to match the cost structure of practice-based training. Normative (formula-based) allocations can cover predictable costs—teacher workload, studio hours, materials, safety, disability access, and equipment depreciation—while recognising that different disciplines have different cost curves (e.g., orchestral training vs visual arts vs digital media). Then, **performance-informed components** can be added carefully, not as punishment but as incentives. These components should reward (a) quality (peer-reviewed curriculum updates, teaching excellence, external accreditation), (b) access and equity (scholarships, regional outreach, inclusion of underserved learners), and (c) relevance (partnerships with theatres, galleries, creative firms; internships; public programming). OECD analysis of cultural funding points out that cultural expenditure is often shared across levels of government and can be strongly shaped by local and regional policy choices, which matters for arts institutions that serve communities directly [4]. A practical implication is co-financing: national government funds core standards; local authorities co-fund facilities, community programming, and local partnerships; and institutions compete for project funds tied to innovation and outreach.

Diversifying revenue is the most realistic route to resilience, but it must be mission-safe. UNESCO's education financing guidance notes that education funding typically comes from multiple flows—public spending, household contributions, aid, and private investment—and that allocation is ultimately a social and political choice [3]. For art education institutions, “new sources” can be grouped into five baskets. **First, competitive grants and project funding:** innovation labs, digitisation of teaching, community arts projects, inclusive education initiatives, and international cooperation. Grants work best when institutions have project management capacity and transparent reporting. **Second, philanthropy and patronage:** structured donations, alumni giving, named scholarships, instrument funds, and targeted campaigns. The key is governance: clear purpose, donor transparency, and protection of academic independence. **Third, partnerships with cultural and creative industries:** sponsorship of performances, co-produced

events, studio access agreements, internships, and equipment support. UNCTAD's Outlook shows the creative economy's expanding trade and digital models, which can create new partnership formats between training institutions and industry ecosystems [6]. **Fourth, earned income that strengthens learning:** ticketed performances, exhibitions, masterclasses, short courses for the public, micro-credentials, facility rental, and professional services (design studios, audio production). Earned income should not replace education; it should create authentic learning contexts and upgrade infrastructure. **Fifth, digital revenue models:** licensed educational content, streamed performances, online masterclasses, and hybrid programmes—especially useful for regional access, but requiring investment in quality production and IP management.

To make these sources work, institutions need a governance “engine room.” Financing diversification without transparency becomes reputational risk; performance incentives without fair metrics become gaming; and commercialization without safeguards becomes mission drift. A minimum governance package includes: (1) a clear cost model (what is core, what is project, what is capital); (2) procurement transparency and audit trails; (3) outcome monitoring with mixed indicators (artistic quality + access + institutional development); (4) risk management for partnerships (conflicts of interest, brand safety, student protections); and (5) an institutional fundraising policy (who solicits, how funds are accepted, how restrictions are handled). OECD's work on public and private funding in cultural and creative sectors underscores that funding mixes vary widely and that policy design influences the balance of public support and private participation [4]. In other words: “new sources” are not found by optimism; they are built by institutional rules, trust, and predictable delivery.

Art education institutions sit at the crossroads of public mission and creative economy, and that is exactly why their financing must evolve. Efficiency should be understood as value-for-money: protecting the practice-based core (teachers, studios, instruments, safe facilities) while reducing waste through multi-year planning, better procurement, and clear cost models. Global education finance evidence shows that higher spending alone does not guarantee improved outcomes, making “invest better” as important as “invest more”. UNESCO's Framework on Culture and Arts Education reinforces the need for adequate, equitable, and sustainable financing, especially where access is limited. A modern paradigm therefore combines stable public financing with carefully designed incentives and transparent accountability.

REFERENCES

1. UNESCO. Framework for Culture and Arts Education. Paris: UNESCO, 2024. 40 p. (Electronic resource).
2. World Bank; UNESCO. Education Finance Watch 2024. Washington, DC: World Bank, 2025. (Electronic resource).
3. UNESCO. What you need to know about education financing. Paris: UNESCO, 2026. (Electronic resource).
4. OECD. The Culture Fix: Creative People, Places and Industries. Paris: OECD Publishing, 2022. DOI: 10.1787/991bb520-en.
5. Throsby D. The Economics of Cultural Policy. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 277 p.
6. UNCTAD. Creative Economy Outlook 2024. Geneva: United Nations, 2024. UNCTAD/DITC/TSCE/2024/2. 145 p. ISBN 978-92-1-003189-9.

MADANIYAT VA SAN'AT TA'LIMIDA MOLIYALASHTIRISHNI

TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Atabayeva Yulduz Baxtiyar qizi
Tashkent International University
Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar departamenti mutahassisi
(TIU mustaqil izlanuvchisi)

Madaniyat va san'at ta'limi muassasalari “faqat ijodkor tayyorlaydigan” tizim emas: u kreativ iqtisodiyot uchun kadr, jamiyat uchun ma'naviy immunitet, davlat uchun yumshoq kuch

resursini yaratadi. Musiqa, tasviriy san'at, teatr, dizayn, xoreografiya, amaliy san'at yo'nalishlarida ta'lim olgan bitiruvchi keyinchalik madaniy industriya, turizm, media, reklama, ta'lim va xizmatlar sohasida qiymat yaratadi. Shu nuqtayi nazardan moliyalashtirish masalasi oddiy "pul ajratish" masalasi bo'lib qolmaydi: u sifat, teng imkoniyat, barqaror rivojlanish va iqtidorli yoshlarni ushlab qolish bilan bog'liq tizimli boshqaruv vazifasiga aylanadi. UNESCO madaniyat va san'at ta'limi bo'yicha zamonaviy yondashuvlarda milliy byudjetlarda yetarli va uzluksiz investitsiya zarurligi, resurslar samarali taqsimlanishi hamda diversifikatsiya yo'li bilan moliyaviy barqarorlik kuchaytirilishini ta'kidlaydi.

Moliyalashtirishni takomillashtirish bo'yicha birinchi yo'l barqaror va prognozli byudjet rejalashtirishni yo'lga qo'yishdan boshlanadi. Madaniyat va san'at ta'limida xarajatlar tarkibi boshqa ko'plab ta'lim yo'nalishlariga nisbatan "asbob-uskunaga sezgir": cholg'u, sahna jihozlari, studiya va ustaxona bazasi, kostyum va rekvizit, akustika hamda maxsus dasturiy ta'minot muntazam yangilanishni talab qiladi. Shu sababli bir yillik "qoldiq tamoyili" bilan rejalashtirish o'rniga o'rta muddatli xarajat dasturlari va kapital xarajatlarni alohida boshqarish maqsadga muvofiq. Ta'lim moliyalashtirish bo'yicha xalqaro yondashuvlar ham mablag'ni yig'ish va taqsimlashni siyosiy-ijtimoiy qaror sifatida ko'rib, manbalar va yo'naltirish mexanizmlarini aniq belgilash zarurligini qayd etadi.

Ikkinchi yo'l normativ va natijaga yo'naltirilgan moliyalashtirish elementlarini bosqichma-bosqich joriy etishdir. Normativ moliyalashtirish minimal standartni kafolatlaydi: o'quvchi boshiga xarajat, amaliy mashg'ulotlar ulushi, asbob-uskuna amortizatsiyasi, o'quv jarayonining maxsus xarajatlari inobatga olinadi. Natijaga yo'naltirilgan komponent esa muassasani sifati bo'yicha rag'batlantiradi: bitiruvchilarning bandligi, tanlov va festivallardagi natijalar, o'quv dasturlarining yangilanishi, hamkor tashkilotlar bilan shartnomalar, "ijtimoiy buyurtma"ga mos loyihalar kabi ko'rsatkichlar asosida qo'shimcha moliyalashtirish mexanizmi shakllantiriladi. Ushbu yondashuv "ko'p sarflagan"ni emas, "to'g'ri sarflagan"ni mukofotlaydi, moliya intizomini kuchaytiradi va byudjet mablag'ining qaytimi oshishiga xizmat qiladi.

Uchinchi yo'l grant va loyiha moliyalashtirishini kengaytirishdir. Madaniyat va san'at ta'limida innovatsiya ko'pincha yangi sahnalashtirish, yangi metodika, raqamli kontent, yangi studiya formatlari, hududiy madaniy meros bilan bog'langan kreativ mahsulotlar orqali paydo bo'ladi. Loyiha mexanizmi aynan shunday tashabbuslarni tez qo'llab-quvvatlashga qulay: muassasa aniq maqsad, reja, byudjet va kutilayotgan natija bilan chiqadi, mablag' esa bosqichma-bosqich, monitoring asosida ajratiladi. Xalqaro amaliyotda ham ta'lim moliyasidagi "bo'shliq"ni yopishda innovatsion moliyalashtirish modellarining paydo bo'layotgani qayd etiladi. Bunday grantlar davlat byudjeti ichidagi tanlovlar, mahalliy byudjet dasturlari yoki hamkor fondlar orqali yo'lga qo'yilishi mumkin.

To'rtinchi yo'l moliyalashtirishni diversifikatsiya qilish, ya'ni byudjetdan tashqari qonuniy manbalarni faolroq ishga solishdir. UNESCO materiallarida madaniy sektor uchun davlat mablag'i ko'pincha "katalizator" bo'lib, xususiy investitsiyani jalb etish uchun imkoniyat yaratishi, buning uchun soliqqa oid rag'batlar va homiylik mexanizmlari muhimligi ta'kidlanadi. O'zbekistonda ham madaniy homiylikni rivojlantirish va qo'shimcha mablag'larni jalb etish g'oyasi alohida dasturlar orqali targ'ib qilinmoqda, bunda yuridik va jismoniy shaxslarni madaniyat sohasiga mablag' yo'naltirishga rag'batlantirish maqsadi ko'zda tutiladi. Muassasalar uchun bu yo'l endowmentga yaqin jamg'armalar, maqsadli xayriya, "patronaj" loyihalari, korporativ hamkorlik, bitiruvchilar klubi orqali mablag' yig'ish kabi formatlar bilan boyitilishi mumkin.

Beshinchi yo'l xarajatlarni boshqarishda shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirishdir. Madaniyat va san'at ta'limi muassasalarida xarajatlar ko'pincha ko'p turli bo'ladi: xizmat safarlari, tadbirlar, sahnalashtirish, kostyum, rekvizit, asbob ta'miri, ijodiy laboratoriyalar. Agar xarajatlar "loyiha" va "natija" bo'yicha ajratib hisoblanmasa, resurslar samaradorligini o'lchash qiyinlashadi. Amaliy yechim sifatida faoliyatga asoslangan byudjetlash, xarajat markazlari, xaridlar bo'yicha ochiq reyestr, ichki audit va "xarajat-natija" monitoringi joriy etiladi. Bu yondashuv homiylarni ham jalb qiladi, chunki homiy mablag'ining qayerga ketganini ko'rishni xohlaydi; shaffoflik esa ishonchni oshiradi.

Madaniyat va san'at ta'limida moliyalashtirishni takomillashtirish "ko'proq pul" g'oyasi bilangina cheklanmaydi; moliyaning tuzilmasi, manbalari, boshqaruv mexanizmi va natijaga bog'langanligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy xalqaro tavsiyalar barqaror va yetarli byudjet investitsiyasi bilan birga moliyalashtirishni diversifikatsiya qilish, resurslarni samarali taqsimlash va eng zarur ehtiyojlarga yetib borishini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi. O'zbekiston amaliyotida madaniyat va san'at sohasini rivojlantirishga doir hujjatlar sohani kuchaytirish, institutlar va dasturlarni takomillashtirish uchun normativ asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNESCO. A Framework for Culture and Arts Education. Paris, 2025.
2. UNESCO. Education financing: What you need to know. Paris, 2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-6000-son Farmon. 26.05.2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida PQ-112-son Qaror. 02.02.2022.
5. Art and Culture Development Foundation. Cultural Patronage Development Programme: Education yo'nalishi bo'yicha dastur ma'lumotlari. Toshkent, 2024.
6. World Bank; UNESCO. Education Finance Watch 2024. Washington, DC; Paris, 2024.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SUG'URTA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNING SDG–2030 MAQSADLARIGA TA'SIRI

Darxanova Umida , Toshkent xalqaro universiteti
e-mail: darxanovaumida968@gmail.com

So'nggi yillarda global miqyosda raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida iqtisodiy faoliyatning yangi shakllari vujudga kelib, xizmat ko'rsatish tizimlari yanada takomillashmoqda. Raqamli platformalar, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data) hamda mobil texnologiyalar iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini oshirish bilan birga, xizmatlarning tezkorligi va shaffofligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Mazkur jarayonlar ayniqsa moliya sektorida yaqqol namoyon bo'lib, bank, investitsiya va sug'urta xizmatlarining yangi raqamli formatlari shakllanishiga zamin yaratmoqda.²²⁴ Sug'urta tizimi ham raqamli iqtisodiyot sharoitida jadal transformatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. An'anaviy sug'urta xizmatlari asta-sekin elektron platformalar, mobil ilovalar va onlayn servislar orqali amalga oshirilayotgan xizmatlar bilan to'ldirilmoqda. Natijada sug'urta polislarini rasmiylashtirish, risklarni baholash hamda mijozlarga xizmat ko'rsatish jarayonlari ancha soddalashmoqda. Raqamli texnologiyalardan foydalanish sug'urta kompaniyalariga xizmatlarni tezkor taqdim etish, operatsion xarajatlarni kamaytirish hamda mijozlar bilan o'zaro aloqalarni samarali tashkil etish imkonini bermoqda.²²⁵ Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni sug'urta mahsulotlarining ommabopligini oshirib, aholining keng qatlamlari uchun ushbu xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi.

Bundan tashqari, sug'urta sektorining rivojlanishi xalqaro miqyosda muhim strategik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, sug'urta xizmatlari iqtisodiy va ijtimoiy risklarni kamaytirish orqali barqaror iqtisodiy tizimni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Sug'urta mexanizmlari orqali aholi va biznes subyektlarining moliyaviy xavfsizligi ta'minlanadi, kutilmagan iqtisodiy yo'qotishlarning oldi olinadi hamda investitsion faollik rag'batlantiriladi. Shu jihatdan qaraganda, sug'urta tizimining rivojlanishi Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG–2030) ni amalga oshirish jarayonlari bilan ham uzviy bog'liqdir. Sug'urta xizmatlari orqali ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash hamda moliyaviy inklyuziya darajasini oshirish mumkin. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan sug'urta xizmatlari aholining

²²⁴ United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*.

²²⁵ World Bank. *Digital Financial Services*.

moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi nafaqat global iqtisodiyotning barcha sohalariga, balki moliya va sug'urta sektorlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar, jumladan InsurTech, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), blokcheyn va mobil ilovalar sug'urta xizmatlarini yangi darajaga olib chiqmoqda. Ushbu texnologiyalar sug'urta kompaniyalariga mijozlar ehtiyojlarini batafsil tahlil qilish, risklarni aniqlash, shuningdek, xizmat ko'rsatish jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi. Natijada sug'urta xizmatlari tezroq, shaffofroq va mijozlar uchun qulayroq bo'ladi. Shu bilan birga, hayot sug'urtasi, mol-mulk sug'urtasi, mikro-sug'urta va onlayn kredit sug'urtasi kabi yangi xizmatlar aholining turli qatlamlarini moliyaviy himoya bilan ta'minlaydi. Sug'urta tizimi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim mexanizmlardan biri hisoblanadi. U turli iqtisodiy xavf-xatarlarni kamaytirish orqali aholi va biznes subyektlarining moliyaviy xavfsizligini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, sug'urta bozori orqali shakllanadigan investitsion resurslar iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va investitsion muhitni yaxshilaydi. Shu sababli, sug'urta tizimi nafaqat ijtimoiy himoyani mustahkamlash, balki barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun strategik instrument sifatida ham qaraladi.²²⁶

Sug'urta sektorining rivojlanishi Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG–2030) bilan bevosita bog'liqdir.²²⁷ Masalan, SDG 1 – kambag'allikka barham berish nuqtai nazaridan sug'urta xizmatlari aholini kutilmagan iqtisodiy yo'qotishlardan himoya qiladi, bu esa kambag'allik darajasini kamaytirishga yordam beradi. Hayotiy sug'urta, tibbiy sug'urta va mol-mulk sug'urtasi kabi xizmatlar aholining moliyaviy xavfsizligini oshiradi, ayniqsa past daromadli oilalar uchun moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi. Shu tariqa, sug'urta tizimi nafaqat ijtimoiy himoya vazifasini bajaradi, balki kambag'allikni kamaytirishga bevosita hissa qo'shadi.

SDG 8 – munosib mehnat va iqtisodiy o'sish nuqtai nazaridan sug'urta sektori iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Sug'urta xizmatlari biznes subyektlari va korxonalar uchun moliyaviy xavfni kamaytiradi, bu esa investitsion faollikni oshirishga, yangi ish o'rinlarini yaratishga va iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi. Raqamli sug'urta platformalari orqali kompaniyalar o'z faoliyatini yanada samarali boshqaradi, operatsion xarajatlarni kamaytiradi va xizmat sifatini oshiradi. Shu bilan birga, sug'urta tizimi investitsion resurslarni shakllantiradi, bu esa iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga hissa qo'shadi.

SDG 9 – innovatsiya va infratuzilmani rivojlantirish nuqtai nazaridan, raqamli sug'urta xizmatlari moliya tizimida texnologik yangiliklarni keng joriy etish imkoniyatini beradi. Blokcheyn va sun'iy intellekt asosida risklarni bashorat qilish, katta ma'lumotlar tahlili, IoT (Internet of Things) qurilmalari orqali sug'urta risklarini monitoring qilish kabi imkoniyatlar kompaniyalarga o'z xizmatlarini shaxsiylashtirish va samarali boshqarish imkonini beradi. Shu tariqa, raqamli sug'urta xizmatlari moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish va innovatsion iqtisodiy tizimni shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Raqamli platformalar va mobil ilovalar orqali sug'urta mahsulotlarini taqdim etish aholining keng qatlamlariga ushbu xizmatlardan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Bu ayniqsa yoshlar, ayollar va kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy xizmatlarga kirishni kengaytiradi, moliyaviy inklyuziyani oshiradi va ijtimoiy himoyani mustahkamlaydi. Qishloq joylarda yashovchi aholining sug'urta xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish ham raqamli platformalar orqali samarali amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, raqamli xizmatlar sug'urta kompaniyalarining mijozlar bilan interaktiv aloqalarini kuchaytiradi, shikoyat va arizalarni tezkor ko'rib chiqish tizimini joriy qiladi va xizmat sifatini yaxshilaydi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda sug'urta bozorini raqamlashtirish va modernizatsiya qilish bo'yicha bir qator islohotlar amalga oshirildi. Elektron polislarini joriy etish, onlayn sug'urta

---

226 United Nations. Sustainable Development Goals Report 2023. UN, New York, 2023.

227 European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA). Big Data and AI in Insurance: Regulatory Insights. EIOPA, 2021.

xizmatlarini rivojlantirish, shuningdek blokcheyn va sun'iy intellekt texnologiyalarini tatbiq etish orqali sug'urta tizimi samaradorligi oshirilmoqda.²²⁸ Shu bilan birga, xalqaro tajribada, masalan Malayziya, BAA va Qozog'istonda raqamli sug'urta xizmatlari orqali moliyaviy inklyuziya sezilarli darajada kengaygani ko'rsatib o'tilgan, bu esa O'zbekistonda ham shunday tizimlarni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, ushbu mamlakatlarda yoshlar va kichik tadbirkorlar raqamli sug'urta xizmatlari orqali moliyaviy himoyaga ega bo'lib, iqtisodiy faoliyatni kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lgan.

Shunday qilib, raqamli iqtisodiyot sharoitida sug'urta xizmatlarini rivojlantirish nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki ijtimoiy himoyani kuchaytiradi, moliyaviy inklyuziyani oshiradi va barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG 1, 8, 9) bevosita hissa qo'shadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali sug'urta kompaniyalari o'z xizmatlarini yanada sifatli va samarali taqdim etadi, aholining keng qatlamlarini moliyaviy tizimga jalb qiladi va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga xizmat qiluvchi strategik vosita sifatida namoyon bo'ladi.²²⁹ Shu bilan birga, global tajribalar va lokal islohotlar natijasida raqamli sug'urta tizimining iqtisodiyot va jamiyat uchun ahamiyati ortib bormoqda, bu esa sohani yanada modernizatsiya qilish zaruratini ko'rsatadi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sug'urta sohasida tub o'zgarishlar va imkoniyatlar yaratmoqda. InsurTech, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), blokcheyn va mobil ilovalar orqali sug'urta kompaniyalari xizmatlarni tezkor, shaffof va mijozlar uchun qulay tarzda taqdim eta olmoqda. Shu bilan birga, hayot sug'urtasi, mol-mulk sug'urtasi, mikro-sug'urta va onlayn kredit sug'urtasi kabi yangi xizmatlar aholining turli qatlamlarini moliyaviy himoya bilan ta'minlaydi, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi va investitsion resurslarni shakllantiradi.

Sug'urta tizimining rivojlanishi Barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG–2030) bevosita hissa qo'shadi. Xususan, kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy himoyani oshirishda (SDG 1), iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda (SDG 8), shuningdek, innovatsiyalarni joriy etish va moliyaviy infratuzilmani rivojlantirishda (SDG 9) sug'urta tizimi samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Raqamli platformalar va mobil ilovalar orqali sug'urta mahsulotlarini taqdim etish, yoshlar, ayollar va kichik biznes subyektlarini moliyaviy xizmatlar bilan bog'lash imkonini yaratadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar va elektron polislar, onlayn xizmatlar orqali sug'urta tizimini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish nafaqat xizmat sifatini oshiradi, balki milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi.²³⁰

Shu bilan birga, xalqaro tajribalar raqamli sug'urta tizimini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini namoyish etadi va O'zbekistonda ham shunday innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish zaruratini ko'rsatadi. Umuman olganda, raqamli sug'urta xizmatlarini rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy himoyani kuchaytirish va moliyaviy inklyuziyani oshirish orqali barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda strategik vosita sifatida xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. O'zbekiston Prezidenti qarori – “Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” (rezolyutsiya).

2. Mirziyoyev Sh. Prezidentning investitsiya forumidagi murojaati — moliya, sug'urta va kapital bozorlarini isloh qilish, Xavfsizlik Kengashi tuzilmasi va raqamli moliyaviy infratuzilma bo'yicha strategik yo'nalishlar haqida.

3. Sodiqov A. M., Musayeva D. D. “O'zbekiston sug'urta bozorini raqamlashtirish: tendensiyalar va innovatsion texnologiyalar” — raqamli texnologiyalar asosida sug'urta xizmatlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tahlil.

²²⁸ Mirziyoyev Sh. Prezidentning investitsiya forumidagi murojaati — moliya, sug'urta va kapital bozorlarini isloh qilish, Xavfsizlik Kengashi tuzilmasi va raqamli moliyaviy infratuzilma bo'yicha strategik yo'nalishlar haqida.

²²⁹ Shadmanov X. N. “O'zbekiston sug'urta bozorida raqamlashtirish yo'nalishlari” — respublikada raqamli sug'urta va raqamlashtirish yo'nalishlari tahlili.

²³⁰ Zokirova D. I. “Global iqtisodiyot sharoitida O'zbekiston sug'urta bozorini raqamlashtirish istiqbollari” — milliy bozor va global raqamli tendensiyalarni solishtiruvchi ilmiy maqola.

4. Qumri Nomozova. “Raqamli transformatsiya sharoitida sugʻurta bozorining raqobatbardoshligini oshirish” — Oʻzbekiston bozorida maʼlumotlar boshqaruvi va AI yechimlarini qoʻllash metodologiyasi.

5. Shadmanov X. N. “Oʻzbekiston sugʻurta bozorida raqamlashtirish yoʻnalishlari” — respublikada raqamli sugʻurta va raqamlashtirish yoʻnalishlari tahlili.

6. Bahrom Ibragimov & Maxsudbek Sapayev. “Oʻzbekistonda sugʻurta bozorini rivojlantirish va boshqarish muammolari” — mamlakatimizning sugʻurta sektorini tartibga solishdagi dolzarb masalalar.

7. Zokirova D. I. “Global iqtisodiyot sharoitida Oʻzbekiston sugʻurta bozorini raqamlashtirish istiqbollari” — milliy bozor va global raqamli tendensiyalarni solishtiruvchi ilmiy maqola.

8. Mahliyo Mambetqulova, Obiddin Yuldashev. “Oʻzbekiston hayot sugʻurtasining rivojlanishi” — hayot sugʻurtasi sektorining ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati.

9. E.Sobirov. “Sugʻurta xizmatlari samaradorligini oshirish yoʻllari va mexanizmlari” — xizmat sifatini yaxshilash hamda raqamli yechimlar orqali xizmat koʻrsatishni takomillashtirish boʻyicha tahliliy maqola.

10. Undp Uzbekistan press-revizlari. Oʻzbekistonning BMT Taraqqiyot Dasturi orqali qishloq xoʻjaligi sugʻurtasi va sugʻurta risklarini moliyalashtirish boʻyicha xalqaro tajriba almashuvi va hamkorlik.

11. Allianz Research. Digitalization in Insurance: Global Trends and Opportunities. Allianz, 2022.

12. World Bank. Financial Inclusion and Insurance in Emerging Markets. Washington, DC: World Bank, 2021.

13. United Nations. Sustainable Development Goals Report 2023. UN, New York, 2023.

14. PwC. Insurance 2025: Harnessing the Power of Digital Transformation. PwC Global, 2022.

15. Swiss Re Institute. Global Insurance Market Trends 2023. Zurich: Swiss Re, 2023.

16. KPMG. InsurTech and Digital Transformation in Emerging Economies. KPMG International, 2022.

17. European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA). Big Data and AI in Insurance: Regulatory Insights. EIOPA, 2021.

18. Malaysian Digital Economy Corporation. Digital Insurance and Financial Inclusion Case Studies. Kuala Lumpur, 2022.

19. Allianz Global Corporate & Specialty. Blockchain and AI Applications in Insurance. Allianz, 2021.

20. OECD. The Role of Insurance in Supporting Economic Growth and Sustainable Development. Paris, 2020.

GLOBAL RAQAMLASHUV SHAROITIDA SUKUK INSTRUMENTINING BARQAROR RIVOJLANISH VA YOSHLAR BANDLIGINI TAʼMINLASHDAGI OʻRNI

Obidov Nodirbek, Toshkent xalqaro universiteti

ORCID: 0009-0008-9952-8388

e-mail nodirbek.abidov@tiunmail.uz

Soʻnggi oʻn yillikda global raqamlashuv iqtisodiy tizimlarning transformatsiyasiga kuchli turtki bermoqda. Raqamli texnologiyalar — sunʼiy intellekt, katta maʼlumotlar (Big Data), blokcheyn va bulutli hisoblash tizimlari — ishlab chiqarish, savdo va moliya sektorlarida samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Xalqaro Telekommunikatsiya Ittifoqi (ITU) maʼlumotlariga koʻra, 2023 yil

holatiga dunyo aholisining qariy 67 foizi internetdan foydalanmoqda, bu esa 2015 yilga nisbatan deyarli 20 foiz punktga yuqori ko'rsatkichdir²³¹.

Raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi ham ortib bormoqda. Jahon banki baholariga ko'ra, ayrim rivojlangan davlatlarda raqamli sektor YAIMning 15–20 foizini tashkil etmoqda²³². Moliyaviy texnologiyalar (FinTech) esa kapital oqimlarini tezlashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va investorlar bazasini kengaytirish orqali moliya bozorlarining tarkibiy o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Xususan, 2023 yilda global FinTech investitsiyalari hajmi 110 mlrd AQSh dollaridan oshgan²³³. Bu ko'rsatkich moliya sohasida raqamli platformalarga bo'lgan ishonch va ehtiyoj ortib borayotganini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya islom moliyasi instrumentlari, jumladan sukuk emissiyasida ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

2015 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan 2030 yilgacha mo'ljallangan Barqaror rivojlanish kun tartibi 17 ta asosiy maqsadni o'z ichiga oladi. Ushbu maqsadlar iqtisodiy o'sish, ijtimoiy tenglik va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirishga qaratilgan. Biroq, BMTning 2023 yilgi hisobotiga ko'ra, SDG maqsadlariga erishish uchun har yili 4 trillion AQSh dollarigacha qo'shimcha moliyaviy resurslar talab etiladi²³⁴. An'anaviy moliyalashtirish mexanizmlari ushbu ehtiyojni to'liq qoplay olmayotgani sababli muqobil va innovatsion moliyaviy instrumentlarga ehtiyoj ortmoqda.

Yashil obligatsiyalar, ijtimoiy obligatsiyalar va sukuk kabi aktivga asoslangan instrumentlar real iqtisodiyotga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Xususan, yashil moliyalashtirish hajmi 2023 yilda 1 trillion AQSh dollaridan. Bu tendensiya barqaror rivojlanish loyihalarini moliyalashtirishda kapital bozorlarining roli ortib borayotganini anglatadi. Sukuk esa o'zining aktiv bilan ta'minlangan modeli orqali infratuzilma, energetika va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Yoshlar bandligi global iqtisodiyotning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda 15–24 yoshdagi yoshlar o'rtasida ishsizlik darajasi 15 foiz atrofida bo'lgan, bu esa kattalar ko'rsatkichidan deyarli ikki baravar yuqoridir²³⁵. Bundan tashqari, Jahon banki hisob-kitoblariga ko'ra, dunyo bo'yicha qariyb 1,4 milliard kattalar hali ham rasmiy moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega emas. Moliyaviy inklyuziyaning past darajasi yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish va startaplarni moliyalashtirish imkoniyatlarini cheklaydi. Raqamli moliya platformalari va kapital bozori instrumentlari ushbu muammoni yumshatishi mumkin. Ayniqsa, kichik nominaldagi investitsiya imkoniyatini beruvchi raqamli sukuk yoshlar uchun moliyaviy bozorlarga kirishni osonlashtiradi. Bu esa iqtisodiy tenglikni mustahkamlash hamda insonning mehnat va tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish huquqini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — global raqamlashuv sharoitida sukuk instrumentining barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish, yoshlar bandligini ta'minlash va moliyaviy inklyuziyaning kengaytirishdagi o'rnini kompleks tahlil qilishdan iborat.

Sukuk islom moliyasining asosiy kapital bozor instrumentlaridan biri bo'lib, u investorning muayyan aktiv, loyiha yoki investitsiya faoliyatidagi ulushini ifodalaydi. AAOIFI ta'rifiga ko'ra, sukuk – bu shariat tamoyillariga muvofiq ravishda tuzilgan va aniq aktiv yoki xizmatdan olinadigan daromadga egalik huquqini beruvchi sertifikatdir.

An'anaviy obligatsiyalardan farqli ravishda, sukuk foiz (riba) asosida emas, balki aktivga egalik va undan olinadigan foyda mexanizmi asosida ishlaydi. Obligatsiya emitentning qarz majburiyatini bildirsa, sukuk investorning real iqtisodiy aktivdagi ulushini tasdiqlaydi.

²³¹ "Facts and Figures 2023"

²³² World Bank. (2024). The State of Economic Inclusion Report 2024: Pathways to Scale. World Bank.

²³³ KPMG. (2025). Islamic financing for infrastructure: Sustainable and ethical financing options for infrastructure development [Report]

²³⁴ UNCTAD 2023 yilgi Financing for Sustainable Development Report

²³⁵ International Labour Organization. (2024). Global Employment Trends for Youth 2024: Decent work, brighter futures. ILO.

Asosiy farqlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

- Huquqiy tabiati: obligatsiya – qarz majburiyati; sukuk – aktivga egalik ulushi.
- Daromad shakllanishi: obligatsiyada foiz to‘lovi; sukukda aktivdan olingan daromad.
- Risk taqsimoti: obligatsiyada risk asosan emitent zimmasida; sukukda risk va foyda investor va emitent o‘rtasida taqsimlanadi.
- Shariatga muvofiqlik: sukuk islom huquqi talablariga asoslanadi.

Shu jihatdan sukuk real sektor bilan bevosita bog‘langan moliyaviy vosita bo‘lib, spekulativ operatsiyalardan ko‘ra aktivga asoslangan moliyalashtirishni rag‘batlantiradi. Bu xususiyat barqaror rivojlanish tamoyillariga mos keladi.

2015–2025 yillar oralig‘ida global sukuk bozori barqaror o‘shish tendensiyasini namoyon etdi. 2015 yilda sukuk emissiyasi hajmi taxminan 85–90 milliard AQSh dollari atrofida bo‘lgan bo‘lsa, 2019 yilga kelib bu ko‘rsatkich 160 milliard dollardan oshdi. 2020–2021 yillardagi pandemiya davrida global moliya bozorlarida beqarorlik kuzatilganiga qaramay, sukuk bozori nisbatan barqaror saqlanib qoldi va emissiya hajmi 170 milliard dollar darajasida bo‘ldi. 2023 yil yakunida global sukuk chiqarilishi qariyb 190 milliard dollarga yetdi, 2024 yilda esa 200 milliard dollarga yaqinlashdi. 2025 yil uchun dastlabki baholashlarga ko‘ra, emissiya hajmi 210 milliard AQSh dollaridan oshishi kutilmoqda. Shu davr mobaynida o‘rtacha yillik o‘shish sur‘ati 9–11 foiz atrofida shakllandi. Hududiy kesimda Malayziya yetakchi emitent bo‘lib qolmoqda va umumiy bozorning qariyb uchdan bir qismini tashkil etadi. Saudiya Arabistoni, Indoneziya, BAA va Turkiya ham yirik ishtirokchilar hisoblanadi. So‘nggi yillarda yashil sukuk va ijtimoiy sukuk segmenti tez sur‘atlarda rivojlanmoqda. 2017 yildan buyon yashil sukuk emissiyasi hajmi 30 milliard AQSh dollaridan oshdi va 2025 yilga kelib bu ko‘rsatkich yanada ortishi prognoz qilinmoqda. Ushbu o‘shish global barqaror rivojlanish loyihalariga kapital jalb qilish zarurati bilan izohlanadi.

2015–2025 yillardagi statistik dinamikalar shuni ko‘rsatadiki, sukuk global kapital bozorining mustahkam segmentiga aylangan. Uning aktivga asoslangan modeli, xalqaro standartlar bilan tartibga solinishi hamda real sektor bilan uzviy bog‘liqligi uzoq muddatli barqaror o‘shish uchun asos yaratmoqda. Shu bois sukuk nafaqat islom moliyasi doirasida, balki global moliya arxitekturasida ham muhim alternativ investitsiya instrumenti sifatida shakllanmoqda.

Sukuk instrumenti SDG 7 (arzon va toza energiya), SDG 8 (munosib mehnat va iqtisodiy o‘shish) hamda SDG 13 (iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash) bilan bevosita bog‘liq. SDG 7 nuqtai nazaridan, sukuk qayta tiklanuvchi energiya infratuzilmasini moliyalashtirish orqali energiya xavfsizligini mustahkamlaydi. Masalan, quyosh va shamol elektr stansiyalarini moliyalashtirish uchun chiqarilgan yashil sukuk emissiyalari natijasida ayrim davlatlarda elektr energiyasi ishlab chiqarish tarkibida qayta tiklanuvchi manbalar ulushi 5–10 foizga oshgani kuzatilgan. SDG 8 doirasida esa sukuk real sektor loyihalarini qo‘llab-quvvatlab, yangi ish o‘rinlari yaratilishiga xizmat qiladi. Infratuzilma va energetika loyihalari doirasida har 1 mlrd dollarlik investitsiya o‘rtacha 10–15 mingta bevosita va bilvosita ish o‘rni yaratishi mumkinligi xalqaro iqtisodiy baholashlarda qayd etilgan. Bu esa yoshlar bandligini ta‘minlash va iqtisodiy inklyuziyani kengaytirishda muhim omil hisoblanadi. SDG 13 nuqtai nazaridan, yashil sukuk orqali moliyalashtirilgan ekologik loyihalar karbon chiqindilarini kamaytirishga xizmat qiladi. Ayrim baholashlarga ko‘ra, 2020–2024 yillarda yashil sukuk mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilgan loyihalar yiliga o‘rtacha 8–10 mln tonnagacha CO₂ emissiyasining oldini olishga hissa qo‘shgan.

Infratuzilma investitsiyalarini moliyalashtirishda sukukning roli alohida ahamiyatga ega. Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlar hisob-kitoblariga ko‘ra, rivojlanayotgan davlatlarda infratuzilma ehtiyojlari yiliga trillionlab dollarni tashkil etadi. An‘anaviy qarz instrumentlari byudjet yukini oshirishi mumkin bo‘lgan sharoitda, aktivga asoslangan sukuk modeli davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Transport, energetika, sog‘liqni saqlash va ta‘lim infratuzilmasi loyihalarini sukuk orqali moliyalashtirish iqtisodiy multiplikativ effektini yuzaga keltiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, infratuzilmaga yo‘naltirilgan investitsiyalar YAIM o‘shish sur‘atlarini o‘rtacha 1–1,5 foiz bandga tezlashtirishi mumkin. Shu jihatdan, sukuk barqaror iqtisodiy o‘shishning uzoq muddatli moliyaviy manbasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliya bozorlari tub transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda va bu jarayon islom moliyasi instrumentlariga, xususan, sukuk bozoriga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. So'nggi o'n yillikda fintech kompaniyalari sonining keskin oshishi, mobil to'lov tizimlari, raqamli bank xizmatlari va sun'iy intellektga asoslangan moliyaviy platformalarning rivojlanishi kapital bozorlarining tuzilmasini o'zgartirdi. Xalqaro tahlillarga ko'ra, 2015–2024 yillar oralig'ida global fintech investitsiyalari hajmi bir necha barobarga oshgan bo'lib, 2021 yilda rekord darajaga yaqinlashgan, keyingi yillarda esa barqarorlashgan holda yuqori ko'rsatkichni saqlab qolgan. 2025 yilga kelib raqamli moliya segmentining umumiy bozor qiymati trillionlab dollar bilan baholanmoqda. Ushbu jarayon moliyaviy operatsiyalarni tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va investorlar bazasini kengaytirish imkonini bermoqda. Sukuk bozori ham ana shu global raqamli transformatsiyadan chetda qolmayapti.

Blockchain texnologiyasi asosidagi sukuk emissiyasi raqamli transformatsiyaning eng innovatsion yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy sukuk chiqarish jarayoni ko'p bosqichli huquqiy va moliyaviy protseduralarni o'z ichiga oladi, bu esa vaqt va tranzaksiya xarajatlarini oshiradi. Blockchain esa markazlashmagan reyestr orqali aktiv egaligi va moliyaviy majburiyatlarni shaffof va o'zgartirib bo'lmaydigan tarzda qayd etish imkonini beradi. 2018–2023 yillar davomida ayrim davlatlar va moliyaviy markazlarda pilot loyihalar asosida raqamli yoki tokenlashtirilgan sukuk emissiyalari amalga oshirildi. 2024–2025 yillarda esa Yaqin Sharq va Janubi-Sharqiy Osiyoda bir nechta davlat va xususiy institutlar blockchain platformalari orqali kichik hajmdagi, ammo texnologik jihatdan ilg'or sukuk chiqarishni yo'lga qo'ydi. Bu tajribalar sukukni tokenlar ko'rinishida kichik nominalda joylashtirish, investorlar doirasini kengaytirish va ikkilamchi bozorda likvidlikni oshirish imkonini bermoqda.

Raqamli sukukning asosiy afzalliklaridan biri – emissiya va hisob-kitob jarayonlarining tezlashuvi hamda xarajatlarning qisqarishidir. Smart-kontraktlar orqali to'lov jadvali, daromad taqsimoti va aktivga egalik huquqi avtomatlashtiriladi. Bu esa inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytiradi va shaffoflikni oshiradi. Bundan tashqari, tokenlashtirish modeli kichik investorlar uchun kirish to'sig'ini pasaytiradi, ya'ni katta kapital talab qilinmaydi. Natijada, yoshlar va kichik biznes subyektlari ham investitsiya jarayoniga jalb etilishi mumkin. Shu bilan birga, raqamli sukuk transchegaraviy investitsiyalarni yengillashtirib, global kapital oqimini tezlashtiradi.

Biroq, raqamli sukuk bilan bog'liq muayyan xavflar ham mavjud. Avvalo, kiberxavfsizlik masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Blockchain infratuzilmasi nisbatan xavfsiz hisoblangan bo'lsa-da, platformalar va hamyonlar darajasida kiberhujumlar ehtimoli saqlanib qoladi. Ikkinchi muhim jihat – huquqiy tartibga solishning yetarlicha shakllanmaganligi. Ko'plab mamlakatlarda tokenlashtirilgan aktivlarning huquqiy maqomi, investorlarni himoya qilish mexanizmlari va shariatga muvofiqlik masalalari bo'yicha aniq normalar hali to'liq ishlab chiqilmagan. Bundan tashqari, texnologik savodxonlik darajasi past bo'lgan aholining ayrim qatlamlari uchun raqamli moliyaviy instrumentlardan foydalanish murakkab bo'lishi mumkin. Shu sababli, raqamli sukukni joriy etishda texnologik infratuzilma, normativ-huquqiy baza va iste'molchilarni himoya qilish tizimlarini parallel ravishda rivojlantirish zarur.

Shuningdek, raqamli sukuk orqali moliyalashtirilgan infratuzilma, ta'lim, sog'liqni saqlash yoki yashil energetika loyihalari jamiyatning asosiy ijtimoiy huquqlarini ta'minlashga xizmat qiladi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini moliyalashtirish energiyaga bo'lgan teng kirishni kengaytiradi, ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish esa bilim olish huquqini mustahkamlaydi. Shu jihatdan, raqamli sukuk nafaqat moliyaviy innovatsiya, balki ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyaning ham vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sukuk transformatsiyasi uning funksional imkoniyatlarini kengaytirib, uni yanada shaffof, tezkor va inkluziv moliyaviy instrumentga aylantirmoqda. 2025 yilga kelib raqamli va tokenlashtirilgan sukuk segmenti hali umumiy bozor hajmida katta ulushni egallamagan bo'lsa-da, texnologik rivojlanish sur'atlari ushbu yo'nalish kelajakda global islom moliyasi tizimining strategik komponentiga aylanishini ko'rsatmoqda.

Sukuk instrumenti yoshlar bandligini ta'minlash va ularning iqtisodiy faolligini oshirishda samarali moliyaviy mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Global mehnat bozori tahlillari shuni

ko'rsatadiki, 2024–2025 yillarda yoshlar ishsizligi darajasi ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda umumiy ishsizlik ko'rsatkichidan deyarli ikki baravar yuqori bo'lib qolmoqda. Bu esa kapitalga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi, startaplar uchun uzoq muddatli va arzon moliyalashtirish manbalarining yetishmasligi bilan izohlanadi. Sukuk modeli esa real aktivga asoslangan va riskni taqsimlash tamoyiliga tayanganligi sababli yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash uchun muqobil instrument bo'la oladi. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes loyihalarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan maqsadli sukuk emissiyalari orqali ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mumkin.

Yoshlar tadbirkorligini moliyalashtirishda sukukning afzalligi shundaki, u an'anaviy kredit kabi qat'iy foiz majburiyatini yuklamaydi, balki loyihaning real daromadiga bog'langan mexanizmni taklif etadi. Masalan, mudaraba yoki musharaka tuzilmasiga asoslangan sukuk orqali investor va tadbirkor o'rtasida foyda va risk taqsimlanadi. Bu esa biznesning dastlabki bosqichida moliyaviy bosimni kamaytiradi. Agar davlat yoki rivojlanish institutlari yoshlar tadbirkorligi fondlari orqali kafolatlangan sukuk emissiyasini amalga oshirsa, jalb etilgan mablag'lar startaplar, IT-loyihalar, agrostartaplar va "yashil biznes" tashabbuslariga yo'naltirilishi mumkin. Xalqaro amaliyotda ayrim mamlakatlarda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash uchun chiqarilgan sukuk mablag'lari minglab yangi ish o'rinlari yaratilishiga xizmat qilgani qayd etilgan.

Startap loyihalar va innovatsion ekotizimni rivojlantirish nuqtai nazaridan sukukning tokenlashtirilgan yoki kichik nominaldagi shakllari alohida ahamiyatga ega. Raqamli platformalar orqali chiqarilgan sukuk kichik investorlarni ham startap moliyalashtirish jarayoniga jalb etadi. Bu kraudfanding va kraudinvesting mexanizmlariga o'xshash modelni yaratadi, biroq shariat tamoyillariga mos va aktiv bilan ta'minlangan bo'ladi. 2025 yilga kelib global startap ekotizimida muqobil moliyalashtirish instrumentlarining ulushi sezilarli darajada oshgani kuzatilmoqda, va islomiy moliya segmentida ham innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga qaratilgan maxsus sukuk dasturlari shakllanmoqda. Bunday yondashuv yoshlarning texnologik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlab, ilmiy-innovatsion salohiyatni iqtisodiy natijaga aylantirishga xizmat qiladi.

Bandlik yaratish bo'yicha sukukning iqtisodiy multiplikativ ta'siri ham muhimdir. Infratuzilma, qurilish, energetika yoki ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtirish orqali bevosita va bilvosita ish o'rinlari yaratiladi. Iqtisodiy tahlillarga ko'ra, real sektor investitsiyalariga yo'naltirilgan har bir yirik moliyaviy loyiha qiymat zanjiri bo'ylab qo'shimcha talabni yuzaga keltiradi. Masalan, 1 mlrd dollarlik infratuzilma investitsiyasi o'rtacha 1,5–2 mlrd dollargacha qo'shimcha iqtisodiy faollikni rag'batlantirishi mumkin. Bu jarayonda yoshlar mehnat resursi sifatida faol ishtirok etadi. Shu tariqa, sukuk orqali moliyalashtirilgan loyihalar nafaqat to'g'ridan-to'g'ri bandlikni, balki xizmat ko'rsatish, logistika, ta'lim va boshqa sohalarda ham qo'shimcha ish o'rinlarini yaratadi.

Ijtimoiy sukuk (social sukuk) konsepsiyasi yoshlar bandligini ta'minlash va ijtimoiy himoyani kuchaytirish bilan bevosita bog'liq. Social sukuk – bu mablag'lari ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarga, jumladan, ta'lim, kasb-hunar o'rgatish, arzon uy-joy dasturlari, sog'liqni saqlash va kambag'allikni qisqartirish tashabbuslariga yo'naltiriladigan shariatga mos moliyaviy instrumentdir. Bunday sukuk orqali yoshlar uchun kasb-hunar markazlari, startap-inkubatorlar va texnoparklar tashkil etilishi mumkin. Ayrim mamlakatlarda ijtimoiy sukuk mablag'lari hisobidan qurilgan ta'lim muassasalari va trening markazlari minglab yoshlarning mehnat bozoriga kirishini osonlashtirgan.

Shuningdek, social sukuk modeli natijaviylikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmini ham qo'llashi mumkin. Ya'ni, investorlar daromadi ijtimoiy ko'rsatkichlar – masalan, ish bilan ta'minlangan yoshlar soni yoki malaka oshirgan fuqarolar ulushi – bilan bog'lanadi. Bu yondashuv davlat, xususiy sektor va investorlar o'rtasida hamkorlikni kuchaytiradi hamda ijtimoiy mas'uliyatli investitsiya madaniyatini rivojlantiradi.

Umuman olganda, sukuk yoshlar bandligini ta'minlashda kompleks moliyaviy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. U tadbirkorlikni moliyalashtirish, innovatsion ekotizimni rivojlantirish, real sektorni kengaytirish va ijtimoiy loyihalarni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy o'sishning inklyuziv modelini shakllantirishga xizmat qiladi. 2025 yil sharoitida yoshlar salohiyatini ro'yobga chiqarish va demografik dividenddan samarali foydalanish uchun sukuk kabi muqobil va barqaror moliyaviy instrumentlardan foydalanish strategik ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston sharoitida sukuk instrumentlarini joriy etish istiqbollari mamlakatning iqtisodiy, huquqiy va moliyaviy tizimini rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq. Hozirgi kunda O‘zbekistonda islomiy moliya va sukuk bozorini rivojlantirish uchun asosiy huquqiy va institutsional baza shakllanmoqda. “Qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirish to‘g‘risida”gi qonun, Markaziy bankning moliya bozorini tartibga soluvchi qarorlari va xalqaro tavsiyalar asosida ishlab chiqilgan normativ hujjatlar sukuk emissiyasiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston moliya bozorida shaffoflikni oshirish, investorlarni himoya qilish va risklarni kamaytirish bo‘yicha institutsional mexanizmlar mustahkamlanmoqda.

Yoshlar siyosati doirasida sukukdan foydalanish istiqbollari ham muhim ahamiyatga ega. Yoshlar tadbirkorligi va startap ekotizimini rivojlantirish uchun maqsadli sukuk emissiyalari tashkil etilishi mumkin. Bu mablag‘lar innovatsion loyihalar, kichik va o‘rta biznes, texnoparklar va startap-inkubatorlarni moliyalashtirishga yo‘naltiriladi. Ijtimoiy sukuk konsepsiyasi orqali esa yoshlar uchun kasb-hunar markazlari, ta‘lim infratuzilmasi va malaka oshirish dasturlarini moliyalashtirish mumkin. Bunday yondashuv yoshlarni iqtisodiy faollikka jalb qilish, bandligini oshirish va ijtimoiy inklyuziyani ta‘minlash imkonini beradi.

Shu bilan birga, O‘zbekiston uchun sukukni muvaffaqiyatli joriy etishda bir qator tavsiyalar mavjud. Avvalo, huquqiy bazani yanada takomillashtirish, sukuk emissiyasi va muomalasi bo‘yicha normativ me‘yorlarni aniqlashtirish zarur. Ikkinchidan, moliyaviy institutlar va investorlarni sukuk instrumentining xususiyatlari, risklari va foyda imkoniyatlari bo‘yicha xabardor qilish kerak. Uchinchi jihat – moliyaviy texnologiyalar va raqamli platformalarni joriy etish orqali sukuk emissiyasini tezkor, shaffof va inklyuziv qilish. Bularning barchasi 2025 yilga kelib sukuk bozorini O‘zbekistonda barqaror rivojlantirish va iqtisodiy o‘sishga xizmat qiluvchi samarali instrumentga aylantirish imkonini beradi.

Umuman olganda, sukuk O‘zbekistonda kapital bozorini rivojlantirish, yashil va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish, yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash hamda ijtimoiy inklyuziyani ta‘minlashda strategik vosita sifatida katta istiqbolga ega.

Sukuk islom moliyasining real aktivlarga asoslangan va riskni taqsimlash tamoyili bilan ishlaydigan muhim investitsiya instrumentidir. An‘anaviy obligatsiyalardan farqli ravishda, sukuk qarz majburiyati o‘rniga aktiv yoki loyiha daromadiga egalik huquqini beradi. Bu xususiyat sukukni spekulyativ moliyaviy operatsiyalardan ajratib, real sektorni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida namoyon qiladi.

Global tajriba va statistikalar 2015–2025 yillar oralig‘ida sukuk bozorining barqaror o‘sish sur‘atlarini ko‘rsatmoqda. Malayziya, Saudiya Arabistoni, Indoneziya va BAA kabi davlatlar yetakchi emitentlar bo‘lib, yashil sukuk va ijtimoiy sukuk segmentlari tez sur‘atlarda rivojlanmoqda. Yashil sukuk ekologik barqaror loyihalarni moliyalashtirish, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishda muhim moliyaviy vosita sifatida shakllangan. Social sukuk esa ta‘lim, kasb-hunar o‘rgatish, arzon uy-joy va sog‘liqni saqlash loyihalarini moliyalashtirish orqali ijtimoiy inklyuziyani ta‘minlaydi va yoshlar bandligini oshiradi.

Raqamli iqtisodiyot va fintech platformalarining rivojlanishi sukuk emissiyasini tokenlashtirish va blockchain asosida amalga oshirish imkoniyatlarini yaratdi. Bu jarayon sukukni shaffof, tezkor va inklyuziv instrumentga aylantiradi, kichik investorlar va yoshlarni moliyaviy tizimga jalb qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli sukuk xavfsizlik, huquqiy tartibga solish va texnologik savodxonlik masalalariga ham e‘tibor talab qiladi.

O‘zbekiston sharoitida sukuk instrumentlarini joriy etish iqtisodiyotning strategik sohalarini – energetika, transport, sog‘liqni saqlash, ta‘lim va yashil infratuzilmani moliyalashtirishda samarali vosita bo‘la oladi. Yoshlar tadbirkorligi va startap ekotizimini rivojlantirish maqsadida sukuk emissiyalari innovatsion loyihalar, kichik va o‘rta biznes hamda ijtimoiy loyihalarni qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, sukuk O‘zbekistonda kapital bozorini rivojlantirish, barqaror iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash, ijtimoiy inklyuziyani kuchaytirish va yoshlar salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun strategik moliyaviy instrument sifatida katta istiqbolga ega.

ADABIYOTLAR

1. Asadov, A. (2024). Empirical Analysis of Demand for Sukuk in Uzbekistan. *Economies*, 12(8), 220 — *Empirical insight on sukuk demand and financial inclusion in Uzbekistan's context*.
2. Suleymanova, S.A., & Abdukhakimova, A.K. (2025). *Green sukuku: a new form of sustainable financing in Uzbekistan. Open access article on the prospects of green sukuk for Uzbekistan's sustainability goals*.
3. United Nations. (2015). Sustainable Development Goals (SDGs). *United Nations — Fundamental framework linking sustainable finance and global development goals*.
4. AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions). (2020). *Shari'ah Standards and Guidelines for Sukuk. Bahrain: AAOIFI — Standard-setting authority for sukuk structure and compliance*.
5. IFSB (Islamic Financial Services Board). (2025). *Islamic Financial Services Industry Stability Report — Provides structural breakdown of global sukuk issuances by contract type and sustainability segment*.
6. El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press — *Foundational text on Islamic finance instruments including sukuk*.
7. Cihak, M., Hesse, H., & Packer, F. (2012). *Islamic Finance and Financial Stability: The Global Sukuk Market. IMF Working Paper WP/12/116 — Analysis of sukuk's role in financial markets*.
8. Hassan, M. K., & Lewis, M. K. (2007). *Handbook of Islamic Banking*. Edward Elgar Publishing — *Comprehensive overview of Islamic banking and sukuk structures*.
9. KPMG. (2022). *Global Sukuk Market Report: Trends, Opportunities, and Regulatory Developments. KPMG International — Detailed industry insights on sukuk trends and policy*.
10. Thomson Reuters. (2021). *Global Sukuk Market Trends and Forecasts. Thomson Reuters Research — Market projections and growth analysis*.
11. World Bank. (2025). *Islamic Finance and Climate Agenda: From Green Sukuk Innovation to Greener Halal Value Chains. World Bank overview on climate finance adoption in Islamic finance*

THE CAYMAN ISLANDS OFFSHORE FINANCIAL CENTER.

Marjona Gulmurodova

Tashkent State University of Economics
Student of the Faculty of "Finance"

E-mail: gulmurodovamarjonafinancier@gmail.com

ORCID: 0009-0006-4068-7339

Offshore Financial Centers and the Case of the Cayman Islands- an Offshore Financial Center (OFC) is defined as a jurisdiction that provides corporate and personal financial services, typically characterized by favorable tax regimes, reduced regulatory burdens, and a strategic focus on attracting international capital flows. OFCs enable multinational corporations to minimize their tax burden, simplify corporate structures, and facilitate the management of global resources.

The Cayman Islands, a British Overseas Territory situated in the Caribbean Sea, plays a critical role as a prominent OFC within the global financial architecture. It stands as one of the world's largest hubs for investment funds, banking, insurance companies, private equity, and various other financial services operating on an international scale. The Cayman Islands is recognized as a leading international OFC, evidenced by its high ranking (6th position) in the Global Financial Centres Index (GFCI). This territory attracts investors through its political stability, significant tax advantages (specifically, the absence of corporate, income, and capital gains taxes), and a robust regulatory framework.

OFCs secure a unique position in the global economy by enabling the efficient international management of capital, optimizing tax liabilities, and creating conducive

environments for investors. The Cayman Islands primarily solidified its position in the global financial system during the latter half of the 20th century. Its simplified tax regime, legal stability, and high level of international cooperation have rendered the territory an attractive destination for global investors. Furthermore, political and economic stability, coupled with close ties to the United Kingdom, foster a climate of trust for international investment. These factors collectively contribute to the Cayman Islands' appeal within the international financial network.

Distinguishing itself from many other financial centers, the Cayman Islands imposes no corporate tax, income tax, capital gains tax, or property tax. This fiscal advantage is a core benefit of the financial center, significantly simplifying the efficient global management of capital. This feature is particularly appealing to large corporations and investment funds, as minimizing the tax burden directly enhances profitability and overall returns.

Diversification and Regulatory Framework of the Cayman Islands Financial Sector. The financial sector of the Cayman Islands is highly diversified, encompassing a broad range of activities and institutions, including:

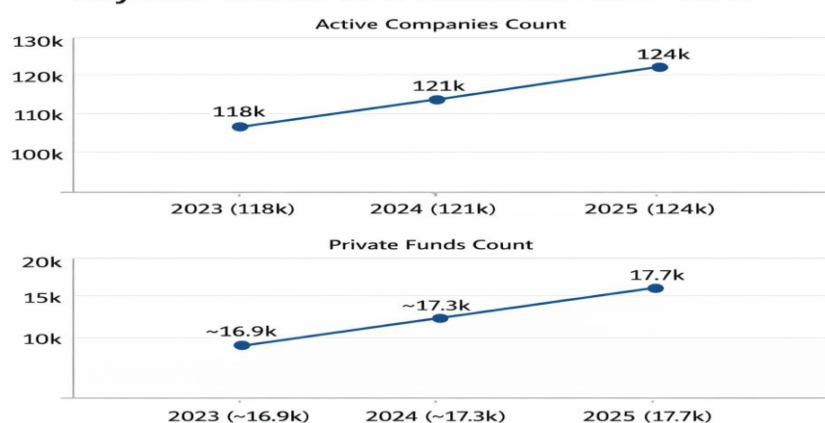
- International banks;
- Investment funds (particularly hedge funds);
- Fund management companies;
- Insurance and reinsurance entities.

This diversification enables the center to offer a wide array of international financial services, thereby enhancing its competitiveness in the global market.

The Cayman Islands Offshore Center has established a robust regulatory system designed to meet international standards. The Cayman Islands Monetary Authority (CIMA) serves as the principal regulatory body, overseeing banks, insurance firms, and investment funds. The jurisdiction actively participates in international anti-money laundering (AML) and tax cooperation initiatives. Specifically, it adheres to the recommendations of the Financial Action Task Force (FATF) and implements the OECD Common Reporting Standard (CRS). Furthermore, through international cooperation in risk assessment and control, the center undertakes concerted efforts to prevent illicit financial activities.

The Cayman Islands center provides investors with several operational advantages, including an expedite d company registration process, the free movement of international capital, and high-level services pertaining to complex financial products. These factors collectively support the efficient global management of investment portfolios. Constitutionally, the Cayman Islands is a British Overseas Territory, a status that inherently contributes to the stability and reliability of its investment environment. The government's policy of supporting the financial market, coupled with close collaborative ties with international market participants, further enhances the center's competitiveness. These elements ensure a predictable and secure environment for global investors and financial institutions.

Cayman Islands OFC Statistika: 2023–2025

First picture. Analysis of Key Indicators for the Cayman Islands Offshore Financial Center (2023–2025).

This analysis examines the dynamics of two primary indicators for the Cayman Islands Offshore Financial Centre (OFC) between 2023 and 2025: the number of active companies and the volume of registered private investment funds. Statistical observation indicates a stable upward trend in the number of active companies registered in the Cayman Islands. The figures are reported as 118,000 companies in 2023, 121,000 in 2024, and 124,000 projected for 2025. Over the three-year period, the total increase amounts to 6,000 companies, representing an approximate growth rate of 5.1%. This sustained growth underscores the clarity and flexibility of the Cayman Islands' financial legal system, which incentivizes long-term corporate registration. The jurisdiction remains a crucial financial center for multinational corporations seeking to establish holding structures and investment vehicles. In recent years, as global investment flows diversify capital across multiple financial centers to mitigate risk, the Cayman Islands maintains its position as a preferred location. The expanding number of active companies confirms the institutional attractiveness and stable standing of the Cayman Islands OFC within the international financial system. Dynamics of Private Investment Funds. The volume of registered Private Investment Funds also demonstrated growth. The figures show 16,900 funds in 2023, 17,300 funds in 2024, and 17,700 funds in 2025. Over the three years, the fund count increased by 800, equating to an approximate growth rate of 4.7%.

The expansion in the number of funds signals a growing proportion of capital managed under professional oversight, rather than merely individual investor activity. The increasing global interest in private equity, venture capital, and hedge funds is transforming the Cayman Islands into a central hub for the global alternative finance industry. Crucially, the continued growth in fund registration, despite intensifying global regulatory demands, demonstrates the resilience and adaptability of the Cayman Islands financial system.

The Cayman Islands Offshore Financial Centre (OFC) stands as one of the world's most significant global financial hubs, distinguished by its favorable tax regime, stable regulatory framework, diversified financial services, and adherence to international standards. It plays a crucial role in managing global capital flows and cultivating an attractive environment for international investors. Within the international financial community, consistent efforts are underway to ensure that the role and regulation of the Cayman Islands OFC promote greater transparency and reliability, thereby reinforcing its credibility in the global financial system.

THE LIST OF REFERENCES USED.

1. Cayman Finance: Fund Statistics Report — Statistics on Private Funds in the Cayman Islands.
2. Cayman Islands Monetary Authority: Financial Stability Report.
3. Transparency International UK — Analysis of Financial Services in the Cayman Islands. Cayman Islands Monetary Authority (CIMA).
4. Annual Report and Regulatory Statistics. Cayman Islands, 2023–2025.
5. Offshore Financial Centers: Background Paper. Washington, D.C., IMF Publications.
6. Offshore Financial Centers: A Framework for Analysis. IMF Working Paper, Washington, D.C.
7. Financial Secrecy Index. TJN Research Reports.

MOLIYAVIY PUFAKLAR FENOMENI VA ULARNI ANIQLASHDA QO‘LLANILADIGAN ILMIY YONDASHUVLAR

Botirov Islombek Ulug‘bek o‘g‘li “International
School of Finance Technology and Science” instituti
mustaqil izlanuvchisi

E-mail: botirovislombek99@gmail.com

ORCID: 0009-0008-4781-2715

Moliyaviy pufaklar fenomeni iqtisodiy tizimning rivojlanish jarayonida vaqti-vaqti bilan yuzaga keladigan, ammo ta’sir doirasi va oqibatlari jihatidan chuqur tizimli xususiyatga ega bo‘lgan hodisa hisoblanadi. Ular aktivlar bozorida narxlarning uzoq muddat davomida ularning fundamental iqtisodiy qiymatlaridan barqaror ravishda chetlanishi bilan tavsiflanadi. Mazkur jarayon oddiy narx tebranishlaridan tubdan farq qiladi, chunki moliyaviy pufaklar iqtisodiy agentlarning kutishlari, kreditlash mexanizmlari va institutsional muhit o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sir natijasida shakllanadi. Uy-joy bozori sharoitida moliyaviy pufaklar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur bozor real sektor va moliya tizimi tutashgan nuqtada joylashgan bo‘lib, undagi nomutanosibliklar bevosita bank sektori barqarorligiga, aholi moliyaviy holatiga va makroiqtisodiy muvozanatga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli moliyaviy pufaklar muammosi nafaqat nazariy, balki amaliy siyosiy-iqtisodiy ahamiyatga ham ega bo‘lib, ularni erta aniqlash va monitoring qilish zamonaviy iqtisodiy siyosatning muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Ilmiy adabiyotlarda moliyaviy pufaklar masalasi yagona nazariy paradigma doirasida izohlanmaydi. Aksincha, mazkur fenomen turli ilmiy maktablar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Bu holat moliyaviy pufaklarning mohiyatan murakkabligini va ularni aniqlashda ko‘p yondashuvli metodologiyaga ehtiyoj mavjudligini ko‘rsatadi. Shu sababli moliyaviy pufaklarni aniqlash masalasi nazariy model tanlash, indikatorlar tizimini shakllantirish va empirik usullarni qo‘llash bilan uzviy bog‘liqdir.

Moliyaviy pufak xavfi indeksi tijorat banklari faoliyatini baholashda muhim ahamiyatga ega, chunki moliyaviy pufaklar banklarning moliyaviy barqarorligi va likvidligiga jiddiy tahdid soladi. Moliyaviy pufaklar aktivlar narxlarining asossiz ravishda ko‘tarilishi bilan xarakterlanadi va ularning yorilishi bank tizimida katta xavf-xatarlarga olib keladi (Kindleberger & Aliber, 2011).

Uy-joy bozori milliy iqtisodiyotning eng muhim va tizimli ahamiyatga ega segmentlaridan biri bo‘lib, real sektor, moliya bozorlari va davlat siyosati o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqliklarni mujassamlashtiradi. Ushbu bozorning iqtisodiy mohiyati ikkiyoqlama tabiatda namoyon bo‘ladi: bir tomondan, uy-joy iste’mol tovari sifatida aholining turmush darajasi va ijtimoiy farovonligi bilan bevosita bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan, uzoq muddatli investitsiya aktivi sifatida kapitalni saqlash, ko‘paytirish va inflyatsiya xatarlaridan himoyalaniish vositasi vazifasini bajaradi. Shu sababli, uy-joy bozorida talab va narxlar dinamikasi nafaqat real iqtisodiy omillar (aholi daromadlari, demografik jarayonlar, urbanizatsiya), balki moliyaviy ko‘rsatkichlar (kredit shartlari, foiz stavkalari), investorlar kutilmalari va institutsional muhit bilan ham belgilanadi.

Uy-joy bozorining fundamental xususiyatlari – yuqori kapitallashuv darajasi, uzoq investitsiya sikli, past taklif elastikligi (yer resurslari cheklanganligi, qurilish jarayonlarining uzoq davom etishi, shaharsozlik me’yorlari), hududiy segmentatsiyalashganlik va yuqori tranzaksiya xarajatlari – narxlarning fundamental qiymatdan chetlanishini tezlashtiruvchi va moliyaviy pufaklar shakllanishiga qulay sharoit yaratuvchi asosiy omillar hisoblanadi. Ushbu xususiyatlar bozor signallarining kechikib yetib borishiga, spekuliyativ talabning kuchayishiga va narx–kredit spiralinin yuzaga kelishiga olib keladi. Axborot assimetriyasi, xulq-atvoriy omillar (haddan tashqari optimistik kutishlar, guruh xatti-harakati) va makroiqtisodiy uzatish mexanizmlari (monetar siyosatning foiz stavkalari orqali ta’siri) esa pufaklarning shakllanishini yanada murakkablashtiradi.

Moliyaviy pufaklar fenomeni aktiv narxlarining fundamental iqtisodiy qiymatdan barqaror va tizimli ravishda uzoqlashishi sifatida ta'riflanadi va turli nazariy maktablarda turlicha talqin etiladi. Hyman Minsky'ning moliyaviy beqarorlik gipotezasi pufaklarning kredit ekspansiyasi va qarz yukining oshishi orqali yuzaga kelishini, Robert Shiller va George Akerlofning xulq-atvoriy yondashuvlari esa psixologik omillar (irratsional ishonch oqimi, haddan tashqari ishtiyoq) va ommaviy eyforiyani asosiy mexanizm sifatida ko'rsatadi. Milton Friedman va Frederic Mishkinning monetar nazariyasi pul massasi o'sishi va past foiz stavkalarini, Michael Porter'ning raqobat nazariyasi esa banklarning agressiv kredit siyosatini, Daniel Kahneman va Amos Tversky'ning istiqbol nazariyasi investorlarning kognitiv xatolarini pufaklar shakllanishining muhim sabablari qatoriga kiritadi. Eugene Fama'ning samarali bozor gipotezasi esa bozorning vaqtinchalik samarasizlik holatlarida pufaklar yuzaga kelishini tan oladi.

Xalqaro tajribada moliyaviy pufak xavfini baholashda ko'p omilli kompozit indekslar va dinamik statistik testlar (Augmented Dickey–Fuller, Generalized Supremum ADF – GSADF) ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Asosiy indikatorlar qatoriga quyidagilar kiradi:

- Uy-joy narxlarining aholi daromadlariga nisbati (P/I ratio);
- Narx–ijara daromadi nisbati (P/R ratio);
- Ipoteka kreditlari / YaIM nisbati;
- Uy-joy narxlarining real o'sish sur'ati;
- Qurilish sektori ulushining YaIMdagi o'zgarishi;
- Kreditlar / depozitlar nisbati.

Ushbu indikatorlar Z-score normalizatsiyasi orqali standartlashtirilib, vazn koeffitsiyentlari bilan birlashtirilgan holda kompozit moliyaviy pufak xavfi indeksi shakllantiriladi. Shuningdek, moliyaviy pufak xavfini baholashda ko'p omilli kompozit indekslar va dinamik statistik testlar ustuvor o'rin tutmoqda. UBS Global Real Estate Bubble Index (GREBI), IMF Global Housing Watch va BIS makroprudensial ko'rsatkichlari tajribasiga asoslaniladi. Ushbu indikatorlar Z-score normalizatsiyasi orqali standartlashtirilib, vazn koeffitsiyentlari bilan birlashtirilgan holda kompozit moliyaviy pufak xavfi indeksi (PXI) shakllantiriladi. Narxlarning eksploziv xatti-harakatlarini aniqlashda Phillips-Shi-Yu tomonidan ishlab chiqilgan Generalized Supremum Augmented Dickey–Fuller (GSADF) testi keng qo'llaniladi, bu test pufak epizodlarining boshlanish va yakunlanish nuqtalarini dinamik ravishda aniqlash imkonini beradi. O'zbekiston sharoitida uy-joy bozori davlat siyosati (imtiyozli ipoteka, subsidiyalar, uy-joy dasturlari) bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu sun'iy talabni kuchaytirishi va narxlarning real iqtisodiy asoslardan chetga chiqish xavfini oshirishi mumkin. Shu bois an'anaviy statistik yondashuvlar o'rniga real vaqt rejimida ishlaydigan raqamli monitoring tizimlari, ko'p indikatorli baholash indekslari va makroprudensial siyosatning integratsiyasi zarurati yuzaga kelmoqda.

So'nggi yillarda bozorning hozirgi holati urbanizatsiya tezligi (aholi shaharlarga ko'chishi yillik 2-3% atrofida), aholining real daromadlari o'sishi (2023-2025 yillarda o'rtacha 5-7% yillik), ipoteka kreditlashining kengayishi (Markaziy Bank ma'lumotlariga ko'ra, 2025 yil III choragida ipoteka kreditlari 5,6 trln so'mga yetgan, o'tgan yilga nisbatan 14,9% o'sish) va qurilish sektorining faolligi (yangi uylar qurilishi 2024 yilda 11,4% o'sish ko'rsatgan) bilan belgilanmoqda. Ushbu omillar bozor talabi va taklifining muvozanatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, biroq ularning assimetriyasi moliyaviy pufak xavfining shakllanishiga qulay sharoit yaratishi mumkin. O'zbekiston uy-joy bozori hozirgi holatida ikki asosiy segmentga bo'linadi: birlamchi (yangi qurilish) va ikkinchi darajali (mavjud uylar) bozorlar. 2025 yil oxiriga kelib, bozor savdolari o'sishi davom etmoqda: 2026 yil yanvar oyida uy-joy sotib olish-sotish shartnomalari soni 28,6 mingga yetgan, o'tgan yilning shu davriga nisbatan 12% o'sish ko'rsatgan. Bu o'sish asosan Toshkent shahri va viloyat markazlarida kuzatilmoqda, chunki urbanizatsiya jarayonlari (aholining 50% dan ortig'i shaharlarda yashashi) va xorijiy pul o'tkazmalarining o'sishi (2025 yilda 8-10 mlrd USD atrofida) talabni kuchaytirmoqda.

Olib borilgan nazariy-uslubiy tahlillar natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi:

1. Uy-joy bozori moliyaviy barqarorlikning eng sezgir kanallaridan biri bo'lib, undagi nomutanosibliklar bank tizimiga (NPL o'sishi, likvidlik inqirozlari, kapital yetarliligi pasayishi) tizimli ta'sir ko'rsatadi.

2. Moliyaviy pufaklarning shakllanishi makroiqtisodiy, institutsional va xulq-atvoriy omillarning murakkab uyg'unlashuvi natijasidir.

3. Pufak xavfini baholashda bitta ko'rsatkich emas, balki ko'p omilli indeksli va dinamik testlarga asoslangan yondashuv samarali hisoblanadi.

4. O'zbekiston uy-joy bozori uchun xalqaro metodologiyalarni (UBS GREBI, IMF Global Housing Watch) mamlakatning tranzitsion iqtisodiy xususiyatlariga (davlat subsidiyalari, norasmiy daromadlar, urbanizatsiya tezligi) moslashtirish orqali yangi baholash indeksi (PXI) ishlab chiqish dolzarb vazifadir.

Umuman olganda, PXI ga asoslangan raqamli monitoring tizimi uy-joy pufaklariga qarshi chidamlilikni oshirib, barqaror kredit o'sishi, NPL pasayishi va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi. Bu raqamli iqtisodiyotning afzalliklaridan samarali foydalanish orqali O'zbekiston bank tizimining tizimli xatarlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shiller R.J. Irrational Exuberance. Princeton University Press, 2015.
2. IMF Global Financial Stability Report, 2022–2025.
3. UBS Global Real Estate Bubble Index 2025. <https://www.ubs.com/global/en/wealthmanagement/insights/global-real-estate-bubble-index.html>
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy barqarorlik sharhlari va yillik hisobotlar, 2025–2026.
5. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (CERR). Uy-joy bozori sharhlari, 2025–2026.

SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING BANK VA MOLIYA SOHASIDA QO'LLANILISHI VA ISTIQBOLLARI

Jurayeva Sevara Zakirovna
PhD, TIU doktoranti

Raqamli iqtisodiyotni keng tadbiiq etilishida bank-moliya tizimi faoliyatini modernizatsiya qilish zarurati sun'iy intellekt texnologiyalariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Katta hajmdagi ma'lumotlarni (big data) tezkor qayta ishlash, statistik bog'liqliklarni aniqlash, skoring modellarini takomillashtirish va prognoz modellarini ishlab chiqish kabi SI yaratadigan imkoniyatlar, uni bank sohasida muhim vositaga aylantirmoqda.

Shubhasiz, bugungi kundagi bank faoliyatini samarali tashkil etilishida, mijozlarga tezkor va sifatli xizmat ko'rsatish, shuningdek, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash raqamli transformatsiya jarayonlarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Chunki, mazkur innovatsion texnologiyalar orqali nafaqat yangi moliyaviy mahsulotlar yaratish, balki mijozlar bilan o'zaro munosabatlarni yanada qulay shaklda yo'lga qo'yish imkonini bermoqda.

Ma'lumki, an'anaviy banklar faoliyati asosan inson omiliga bog'liq bo'lib, bunda xatoliklar va qaror qabul qilish jarayonlaridagi xatoliklarga olib keladi. SI tizimi esa real vaqt rejimida tahlil olib borish orqali operatsion aniqlikni oshiradi va risklarni kamaytiradi. Shu boisdan, hozirgi kunda ko'plab tijorat banklari va moliyaviy institutlar o'z faoliyatida raqamli texnologiyalar, mashinaviy o'rganish, neyron tarmoqlar va boshqa tahlil vositalaridan keng foydalanmoqda. Ahamiyatli tomoni shundaki, mashinaviy o'rganish algoritmlari o'zini o'zi takomillashtirib borishi natijasida firibgarlikni aniqlash aniqligi oshishi va tahlillarda xatolar bo'lishini oldini olishiga erishish mumkin.

Raqamli texnologiyalar jumladan SI asosidagi tizimlarni takomillashtirish natijasida kredit ajratish jarayonida qarz oluvchining to'lovga layoqatligini va kredit qobiliyatini to'g'ri baholash bank barqarorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, SI asosidagi kredit skoring tizimlari an'anaviy kredit tarixi va moliyaviy daromadlarga bog'langan ko'rsatkichlardan tashqari, xulq-

atvorga asoslangan baholash mezonlari, tranzaksiyalar tarixi, ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi, kommunal va jarimalar kabi to'lovlarni to'lash tarixi va boshqa qo'shimcha ko'rsatkichlarni ham inobatga oladi. Bu esa kredit risklarini oldini olish, muommoli kreditlar salmog'ini kamaytirish va sog'lom kredit portfelini shakllantirish imkonini beradi.

Raqamli bank xizmatlarining kengayishi mijozlarga tezkor va uzluksiz xizmat ko'rsatishni talab qiladi. SI asosidagi virtual yordamchilar va chatbotlar mijozlarning savollariga javob berish, hisob ma'lumotlarini taqdim etish hamda oddiy operatsiyalarni amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa nafaqat operatsion xarajatlarni kamaytiradi, balki mijozlar ishinchini ham oshiradi. Shu boisdan, respublikamizda bu borada olib borilayotgan islohotlarning ahamiyati yuqoridir. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"²³⁶ gi PQ-6079-sonli farmoni" da belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir.

Shuningdek, ma'lumotlar tahlilini takomillshtirish orqali banklar mijozlarning ehtiyojlarini chuqurroq aniqlab, ularga mos yangi turdagi mahsulot va xizmatlarni taklif etishi mumkin. Bu esa banklarning marketing samaradorligini oshiradi va mijoz sodiqligini mustahkamlaydi.

Bu borada tadqiqotchi olimlar tomonidan o'rganilgan ilmiy ishlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, jumladan: Erik Brynjolfsson va Andrew McAfee kabi olimlar tomonidan yozilgan "The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies" deb nomlangan maqolada raqamli texnologiyalar va ularning iqtisodiyotga ta'siri batafsil bayon etilgan.²³⁷

Omar Fares²³⁸ tomonidan qilingan ilmiy tadqiqotda bank sohasida raqamli transformatsiya uchun sun'iy intellektning muhim innovatsiya ekanligi keltirilgan hamda bank mijozlarini psixologik xususiyatlariga asoslangan holda guruhlariga ajratib, ularning raqamli bank innovatsiyalariga munosabatlarini va reaksiyalarini o'rganilgan.

Jia, K. va boshqa ilmiy tadqiqotchilar²³⁹ ta'kidlashicha banklarning raqamli transformatsiyasi raqobatbardoshlikni oshiradi va shu bilan birga risklarni kamaytiradi.

Shunday qilib, Sun'iy intellektning bank tizimidagi quyidagi afzalliklarini umumlashtirish mumkin:

- takror ish jarayonlarini avtomatlashtirish natijasida vaqtni tejash va inson omili xatolarini kamayishi bilan operatsion samaradorlikning oshishi.
- katta ma'lumotlar tahlili asosida strategik qarorlar qabul qilish orqali boshqaruv qarorlari qabul qilish sifatining yaxshilanishi.
- avtomatlashtirish va risklarni samarali boshqarish natijasida moliyaviy yo'qotishlarni kamaytirish orqali xarajatlarning qisqarishi.
- tezkor va individual xizmat ko'rsatish orqali mijoz sodiqligini oshirish va mijozlar bilan aloqaning yaxshilanishi.
- regulyator talablariga muvofiqlikni monitoring qilish avtomatlashtirilishi orqali komplayens va nazoratning kuchayishi.

Ta'kidlash joiz, Sun'iy intellekt bank va moliya tizimida samaradorlikni oshiruvchi muhim innovatsion vosita sifatida shakllanmoqda. Global miqyosda kredit riskini baholash, firibgarlikni aniqlash, investitsion boshqaruv va mijozlarga xizmat ko'rsatish sohalarida SI keng qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, texnologiyani joriy etishda ma'lumotlar xavfsizligi, algoritmik adolatlilik va etik tamoyillarni ta'minlash ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda.

²³⁶ www.lex.uz, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ-6079-sonli "Raqamli

O'zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni

²³⁷ Erik Brynjolfsson va Andrew McAfee "The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies", 2014

²³⁸ Omar H. Fares, Digital Revolution in Modern Banking: Systematic Literature Review and Cluster Analysis, BComm, Marketing Management, Ryerson University, Toronto, Ontario, Canada, 2022

²³⁹ Jia, K., Bi, R. and Guo, Y., 2023. Bank digital transformation, bank competitiveness and systemic risk. *Frontiers in Physics*, 11, p.1297912.

Xulosa qilish mumkinki, Sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, big data va blokcheyn asosida raqamli bank infratuzilmasi rivojlanishi bank xizmatlarining ommalashuviga, moliyaviy inklyuziyaning kengayishiga, kredit va to'lovlarning arzonlashishiga, tranzaksion xarajatlarning kamayishiga, aholining moliyaviy imkoniyatlarining kengayishiga olib keladi va natijada aholi farovonligi sezilarli oshadi. Kelgusida SIning barqaror va doimiy rivojlangan algoritmlarini keng joriy qilinishi bank tizimining raqobatbardoshligini yanada oshiradi.

SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TURIZM INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISHDA TASHKILY-IQTISODIY MEXANIZMLARNI TAKOMILLASHTIRISH

M.T.Ibodova

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
mohinuribodova80@gmail.com.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, turizm sohasida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektidan foydalanish xizmatlar samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Xususan, Butunjahon turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, raqamli yechimlarni joriy etgan turistik yo'nalishlarda operatsion jarayonlar samaradorligi 20–25 foizga oshib, xarajatlar 10–15 foizga qisqargan¹. Ushbu tendensiya turizm infratuzilmasini boshqarishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni raqamli asosda qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

2025 yilda O'zbekiston iqtisodiyoti barqaror o'sish sur'atlarini namoyon etdi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, yalpi ichki mahsulot hajmi 7,7 foizga oshgan². Mazkur o'sishda xizmatlar sohasi, jumladan turizm tarmog'ining hissasi sezilarli bo'lib, bu sohada samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm milliy iqtisodiyotning yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi va bandlikni ta'minlovchi strategik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Turizm infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi hududiy iqtisodiy o'sish, xizmatlar eksporti va investitsion jozibadorlik bilan bevosita bog'liq. Shu bois so'nggi yillarda O'zbekistonda turizm infratuzilmasini raqamli transformatsiya asosida rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi³.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025 yilda O'zbekistonga turistik maqsadlarda tashrif buyurgan xorijiy fuqarolar soni 11,7 million kishiga yetgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2024 yilga nisbatan 46,8 foizga oshgan⁴. Shu bilan birga, 2025 yilning yanvar–avgust oylarida turizm xizmatlari hajmi 2,2 trillion so'mni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 44 foizga o'sdi⁵. Mazkur ko'rsatkichlar turizm infratuzilmasini boshqarishda zamonaviy raqamli yondashuvlarni joriy etish zaruratini tasdiqlaydi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari turizm infratuzilmasida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishda muhim instrument hisoblanadi. Jumladan, turistlar oqimini prognozlash, mehmonxona fondidan foydalanish darajasini optimallashtirish, transport logistikasi va dinamik narx belgilash jarayonlarida sun'iy intellekt asosidagi yechimlar keng qo'llanilmoqda.

O'zbekistonda turizm infratuzilmasini raqamlashtirish jarayonlari "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida amalga oshirilmoqda. Ushbu strategiyada xizmatlar sohasida raqamli platformalarni joriy etish, sun'iy intellektga asoslangan boshqaruv tizimlarini rivojlantirish va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish mexanizmlarini kengaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan⁶.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, turizm infratuzilmasida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlar taklif etiladi: raqamli infratuzilmani rivojlantirish, sun'iy intellekt asosida xizmatlarni optimallashtirish, turistlar xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali marketing samaradorligini oshirish hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar asosida turizm infratuzilmasini rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyotining raqamli transformatsiyasini jadallashtiradi hamda turizm sohasining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Tourism Organization. *Digital Transformation in Tourism*. Madrid, 2025.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. *Yalpi ichki mahsulot va iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari*, 2025.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. Toshkent, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. *Turizm faoliyati statistikasi*, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. *Xizmatlar sohasi va turizm xizmatlari hajmi*, 2025.
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Xizmatlar sohasining YAIMdagi ulushi bo'yicha tahliliy ma'ruza*, 2025.

THE IMPACT OF INSTITUTIONAL FACTORS ON THE LEVEL OF NON-PERFORMING LOANS (NPLS) IN STATE-OWNED BANKS AND THE EFFECTIVENESS OF REFORMS

Salixova Guzal

Second-Year PhD Researcher, Tashkent International University
email: gozal.trad@gmail.com

In recent years, despite ongoing structural reforms in Uzbekistan's banking sector, the level of Non-Performing Loans (NPLs) in state-owned commercial banks remains a significant factor affecting financial stability. The quality of the loan portfolio directly influences key indicators such as capital adequacy, liquidity, and overall bank resilience.

The persistence of NPLs in state-owned banks is largely associated with institutional factors. These include the limited dominance of market-based lending principles, the extensive provision of concessional loans under government programs, weaknesses in risk management systems, and relatively underdeveloped corporate governance mechanisms. Such conditions may lead to a deterioration in asset quality and a decline in profitability.

As part of the banking sector transformation, the Central Bank of the Republic of Uzbekistan has strengthened prudential supervision, expanded NPL restructuring practices, and initiated measures to gradually reduce state ownership in commercial banks. Nevertheless, the relatively high NPL ratio in state-owned banks highlights the need for deeper academic analysis.

This study is relevant as it seeks to identify the institutional determinants of NPL formation in state-owned banks and to assess the effectiveness of ongoing reforms. The findings are expected to contribute to improving credit policy, enhancing risk management frameworks, and developing practical recommendations aimed at reducing NPL levels and strengthening banking sector stability.

The relatively high level of non-performing loans (NPLs) in state-owned banks is largely associated with the lending mechanisms implemented within the framework of government programs. In recent years, large volumes of concessional loans have been extended under state programs aimed at supporting the economy, fostering entrepreneurship, increasing employment, and financing priority sectors. However, insufficiently developed risk assessment mechanisms and weaknesses in repayment discipline have, in some cases, contributed to an increase in NPL indicators.

Practical observations indicate that commercial banks with a high state ownership share tend to exhibit higher NPL ratios compared to private banks. This situation reflects the limited

dominance of market principles in the lending process, the financing of certain projects without in-depth analysis of their economic efficiency, and the presence of institutional constraints in risk assessment procedures. In particular, concessional loans provided under state programs—characterized by lower interest rates, less stringent collateral requirements, and relatively weak credit monitoring mechanisms—may negatively affect the quality of the loan portfolio.

At the same time, the importance of state-sponsored lending in promoting economic growth and supporting entrepreneurship cannot be denied. Concessional loans serve as an important instrument for job creation, small business development, and the maintenance of socio-economic stability. Nevertheless, such loans should be directed toward economically viable sectors with high profitability and stable cash flows.

Under these conditions, revising state credit programs has become a pressing issue. Specifically, it is necessary to strengthen lending criteria, improve project evaluation systems, introduce independent risk analysis mechanisms, and enhance monitoring of the targeted and efficient use of allocated funds. Furthermore, reinforcing accountability and responsibility mechanisms for loans issued within the framework of state programs would also play a crucial role in reducing the NPL ratio.

Table 1.

Financial Indicators by Banking Groups (Percent), 2024²⁴⁰

Indicators	System	State-owned banks (SOCBs)	Private domestic banks	Foreign banks
Share of banking system assets	100.0	65.5	23.5	11.1
Regulatory capital / RWA	17.4	16.6	18.5	19.2
Non-performing loans (NPL)	4.0	3.9	2.6	7.5
FX loans / FX NPL*	3.4	3.2	1.4	10.3
NPL in national currency	4.5	5.5	2.2	4.3
Substandard loan share	17.3	21.5	9.1	5.6
IFRS 9 Stage 3 loans / total loans (end-2023)	7.8	8.1	2.6	15.2
Loan loss reserves / NPL	45.4	48.2	32.1	45.3

According to the 2024 data, state-owned banks hold a dominant position in the banking system, accounting for 65.5% of total banking assets. This substantial share indicates that state-owned commercial banks (SOCBs) play a decisive role in financial intermediation and have a direct impact on overall financial stability. Consequently, the asset quality indicators of state-owned banks largely determine the soundness of the entire banking system.

The overall non-performing loan (NPL) ratio in the banking system stands at 4.0%, while for state-owned banks it amounts to 3.9%. Although this figure appears close to the system average, a comparison reveals that private domestic banks demonstrate a significantly lower NPL ratio of 2.6%. Thus, the level of problematic loans in state-owned banks is noticeably higher than

²⁴⁰ Based on data from the Central Bank and calculations of the IMF staff

in private banks. Considering that the majority of banking assets are concentrated within state-owned banks, any deterioration in their credit portfolio quality exerts a substantial influence on system-wide indicators.

A more pronounced divergence becomes evident when examining loans denominated in national currency. In state-owned banks, the NPL ratio for local currency loans reaches 5.5%, nearly double the 2.2% observed in private banks. This suggests that the credit risk profile of state-owned banks is more vulnerable, particularly in segments associated with domestic lending. One plausible explanation lies in the active participation of state-owned banks in financing priority sectors and implementing government-directed lending programs. Loans issued under state programs may not always strictly adhere to market-based risk-return principles, which can negatively affect repayment performance.

Furthermore, the share of low-quality loans in state-owned banks is 21.5%, exceeding both the system average (17.3%) and the level recorded in private banks (9.1%). This indicator signals a heightened probability of future growth in non-performing loans, as a significant portion of the credit portfolio is already classified as having elevated credit risk. In addition, according to IFRS 9 classification, Stage 3 loans account for 8.1% of total loans in state-owned banks, compared to only 2.6% in private banks. This disparity reflects structural weaknesses in credit risk management practices and borrower quality within state-owned institutions.

At the same time, state-owned banks maintain relatively higher loan loss provisioning, with reserves covering 48.2% of NPLs, compared to 32.1% in private banks. While this indicates a stronger buffer against potential credit losses, it does not eliminate the underlying issue of comparatively weaker asset quality.

Overall, the 2024 indicators confirm that state-owned banks exhibit a relatively higher share of problematic and low-quality loans compared to private domestic banks. Given their dominant weight in total banking assets, improving credit risk management frameworks, strengthening monitoring mechanisms for state-directed lending, and aligning credit allocation practices more closely with market-based principles are essential steps to ensure long-term financial stability and sustainability of the banking system.

Although lending under state programs represents an important instrument for economic development, its effectiveness depends on the robustness of institutional mechanisms. By further aligning the lending process with market principles and ensuring economically justified project selection, it is possible to significantly reduce the NPL level in state-owned banks.

List of References:

1. Ismatov, X. (2025). *Ways to Reduce Problem Loans in Banks*. *Modern Science and Research*, 4(10), 463–473.
2. Prawira, R., & Wiryono, S. K. (2020). *Determinants of Non-Performing Loans in State-Owned Banks*. *Jurnal Akuntansi dan Auditing Indonesia*, 24(2), 159–166.
3. Boudriga, A., Boulila, G., & Rjiba, H. (2009). *Banking Supervision and Non-Performing Loans: A Cross-Country Analysis*. *Journal of Financial Economic Policy*. (Note: foundational in institutional effects on NPLs.)
4. Nkusu, M. (2011). *Non-performing Loans and Macroeconomic Vulnerabilities in Advanced Economies*. IMF Working Paper No. 11/161. (Note: classic reference on NPL dynamics.)
5. website Sources of <https://www.imf.org/>
6. website Sources of <https://www.cbu.uz/>

TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLARNI KAMAYTIRISHDA IFRS 9 NING O‘RNI

Salixova Go‘zal Jaxongir qizi

Toshkent Xalqaro universiteti 2- bosqich tayanch doktoranti,
email: gozal.trad@gmail.com

IFRS standartlari International Accounting Standards Board (IASB) tomonidan ishlab chiqiladi. IASB — IFRS Foundation tarkibidagi mustaqil standart ishlab chiquvchi organ hisoblanadi.²⁴¹ International Accounting Standards Board va boshqa standart belgilovchilar banklar moliyaviy hisobotlarda kredit yo‘qotishlarni tan olish va zahira ajratish bo‘yicha tamoyillarga asoslangan ko‘rsatmalar ishlab chiqadilar. IASB IFRS 9 “Moliyaviy instrumentlar” standarti qabul qilinib, kutilayotgan kredit yo‘qotishlar (ECL) modeli joriy qilindi. Ushbu model, xususan, banklarning hisob-kitob zaxiralari va Basel kapital talablari kontekstida kredit yo‘qotishlarni nazorat qilish tartibini belgilaydi.²⁴²

IFRS 9 standartiga muvofiq, kreditlar bo‘yicha zaxiralari Expected Credit Loss (ECL) modeli asosida hisoblanadi. Ushbu model banklarning kredit portfelida risklarning erta bosqichda aniqlanishiga xizmat qiladi. Natijada, banklar muammoli kreditlar shakllanishidan oldin tegishli choralar ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

IFRS 9 doirasida kreditlar uch bosqich (Stage 1, Stage 2, Stage 3) asosida tasniflanadi. Stage 1 kreditlar kredit riskining sezilarli oshishi kuzatilmagan aktivlarni ifodalasa, Stage 2 kreditlar kredit riskining sezilarli darajada oshganligini bildiradi. Stage 3 esa defolt holatidagi kreditlarni o‘z ichiga oladi. Aynan Stage 2 bosqichi muammoli kreditlarning shakllanishidan oldingi ogohlantiruvchi indikator sifatida xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Stage 2 kreditlar ulushining oshishi kelgusida NPL darajasining ko‘tarilishiga olib keladi. Shu sababli, IFRS 9 standartida nazarda tutilgan ECL modeli banklarda muammoli kreditlarni kamaytirishda faqat hisob-kitob mexanizmi emas, balki proaktiv kredit risklarini boshqarish instrumenti sifatida qaralishi lozim.²⁴³

Mazkur tadqiqotda IFRS 9 ECL modelidan foydalanib, muammoli kreditlarning kelgusida yuzaga kelishini oldindan aniqlash va ularning oldini olishga qaratilgan mexanizm taklif etiladi. Ushbu yondashuv banklarning kredit siyosatini takomillashtirish, kredit monitoringini kuchaytirish hamda restrukturizatsiya choralarini o‘z vaqtida amalga oshirish orqali NPL darajasini pasaytirishga xizmat qiladi.

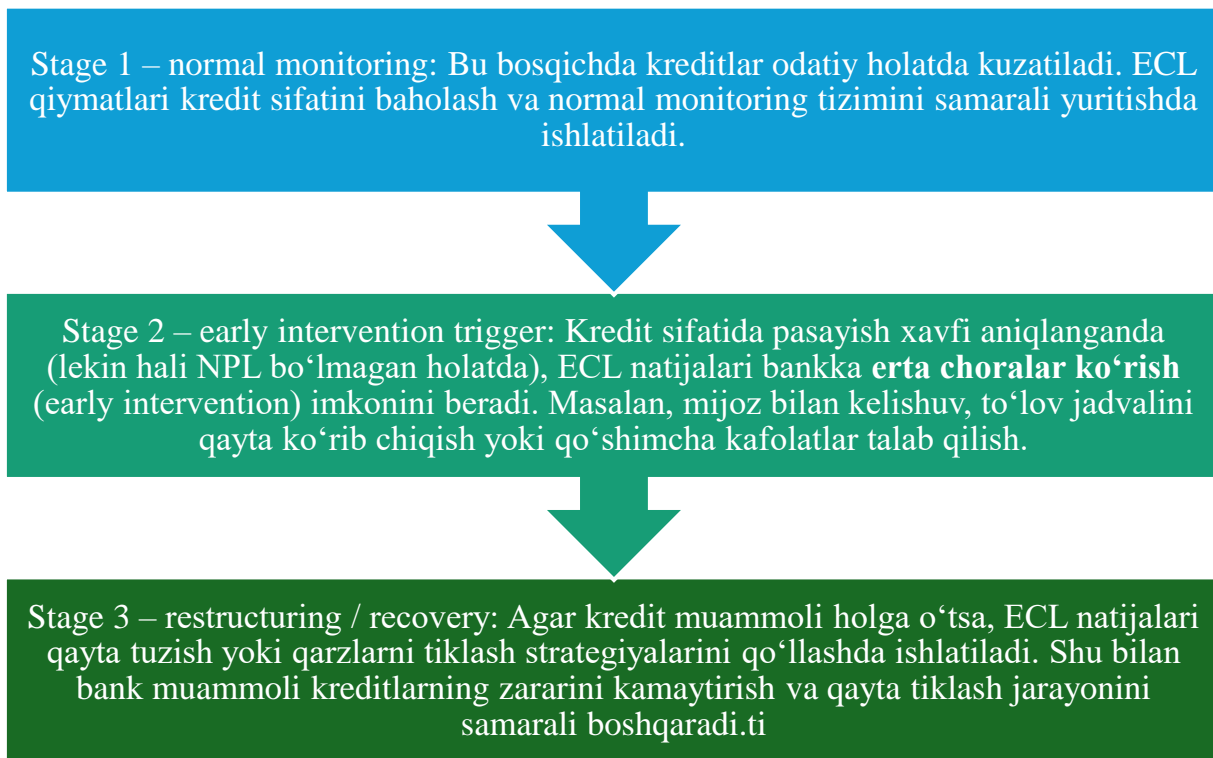
Hozirda amalda ko‘pchilik banklarda ECL natijasi faqat hisobot maqsadida ishlatiladi, kredit siyosati yoki qarorlar darajasida proaktiv choralar ko‘rilmaydi, ya‘ni NPL paydo bo‘lganidan keyin reaksiya ko‘rsatiladi. Bizning yondashuvimiz shundaki, ECL natijalari bankning kredit siyosati va boshqaruv qarorlariga proaktiv tarzda integratsiya qilinadi, shu orqali NPL hosil bo‘lishining oldini olish va kredit riskini kamaytirish instrumentiga aylantiriladi.

IFRS 9 doirasidagi Expected Credit Loss (ECL) natijalarini bankning kredit boshqaruv qarorlariga integratsiya qilish modeli uch bosqichda ishlaydi:

²⁴¹ <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/#>

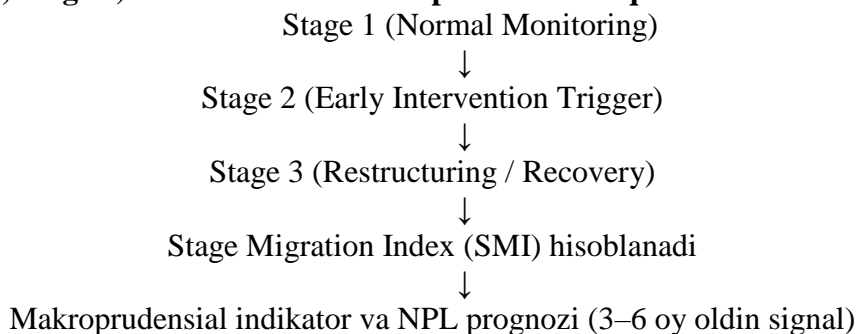
²⁴² https://www.bis.org/fsi/fsisummaries/ifrs9.pdf?utm_source

²⁴³ https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs9?utm_source

1-rasm. IFRS 9 ECL asosida Stage Migration Modeli bosqichlari²⁴⁴

IFRS 9 ECL asosida Stage Migration Modeli IFRS 9 bosqichlari (Stage 1, Stage 2, Stage 3) asosida kredit riskini proaktiv boshqarish mexanizmini ifodalaydi.

SMI = (Stage 2 + Stage 3) / Total Loan Portfolio

SMI ↑ → 3–6 oy ichida NPL ↑

SMI ↓ → kredit portfeli sog‘lomlashmoqda

Fikrimizcha, tijorat banklarida kredit berish, monitoring va qayta ko‘rib chiqish jarayonlarida PD, LGD va EAD ko‘rsatkichlarini mustaqil boshqarish elementlarini joriy etish va ularni NPLni oldini olish vositasi sifatida qo‘llash taklifi ham samarali hisoblanadi. Kredit riskini proaktiv boshqarishda defolt ehtimoli ko‘rsatkichi **Probability of Default (PD)** — asosiy indikatorlardan biri hisoblanib, qarz oluvchi kreditni to‘lamay qolishi ehtimoli nechog‘li ekanini ko‘rsatadi.

Misol uchun, barqaror ish joyi PD = 2%; daromadi beqaror PD = 15% bo‘lishi mumkin. Bu kredit oluvchi bilan bog‘liq quyidagi sabablar bilan izohlanadi:

Birinchidan, kredit ajratish jarayonida **chegaraviy PD darajasi (PD threshold)** belgilanishi lozim. Ushbu chegaradan yuqori riskga ega mijozlar bo‘yicha kreditlash qarori qat‘iyashtiriladi yoki qo‘shimcha ta‘minot talab etiladi.

²⁴⁴ IFRS Accounting Standards Navigator. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/#> sayti ma‘lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Ikkinchidan, PD ko'rsatkichi monitoring jarayonida oshgan mijozlar avtomatik ravishda **Stage 2** toifasiga o'tkaziladi. Bu esa risk oshishini erta aniqlash va muammoli kreditga aylanish jarayonini sekinlashtirish imkonini beradi.

Mazkur yondashuv natijasida:

- defolt ehtimoli yuqori bo'lgan kreditlar erta bosqichda aniqlanadi;
- risk migratsiyasi nazorat qilinadi;
- kreditlarning NPL toifasiga o'tish ehtimoli kamayadi.

Kredit riskini boshqarishda defolt sodir bo'lgan taqdirda bankning real yo'qotishi Loss Given Default (LGD) ko'rsatkichi orqali aniqlanadi. LGD qarz qaytmagan holatda kredit summasining bank tomonidan qaytarib olinmaydigan qismini ifodalaydi. Masalan, kredit summasi 100 mln so'm bo'lsa, garov ta'minoti mavjud emas holatda LGD 90–100% gacha yetishi mumkin. Aksincha, kafillik yoki likvid garov mavjud bo'lsa, yo'qotish darajasi 20–40% atrofida shakllanadi.

LGD darajasi bir qator omillarga bog'liq: garov yoki kafillik mavjudligi, ta'minotning likvidligi, huquqiy undirish mexanizmlarining samaradorligi hamda kreditni qayta tuzish (restrukturizatsiya) imkoniyati. Shu bois, LGD ni optimallashtirish bankning defolt holatidagi real moliyaviy zararini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot doirasida quyidagi amaliy mexanizmlar taklif etiladi:

Birinchi, kredit mahsulotlari kesimida minimal qoplanish darajasi (coverage ratio) belgilanishi lozim. Bu ta'minot qiymati va kredit summasi o'rtasidagi nisbatni nazorat qilish orqali yo'qotish ehtimolini pasaytiradi.

Ikkinchi, LGD darajasi yuqori bo'lgan kredit turlarini cheklash yoki ular bo'yicha qo'shimcha risk-premiya joriy etish maqsadga muvofiq. Bu risk konsentratsiyasini kamaytirishga xizmat qiladi.

Uchinchi, LGD ko'rsatkichini kredit foiz stavkasi bilan bog'lash orqali riskga asoslangan narxlash mexanizmi shakllantiriladi. Ya'ni yuqori yo'qotish ehtimoliga ega kreditlar yuqori risk marjasi bilan baholanadi.

Mazkur yondashuv natijasida:

- defolt sodir bo'lgan taqdirda bank yo'qotishlari kamayadi;
- kredit portfeli barqarorligi oshadi;
- zaxiralar (provision) hajmi optimallashtiriladi.

Shu tariqa, LGD ni boshqarish ECL modelining samaradorligini oshiruvchi strategik instrument sifatida namoyon bo'ladi.

Exposure at Default (EAD) — defolt sodir bo'lgan paytdagi bankning real risk ekspozitsiyasini ifodalaydi. Ushbu ko'rsatkichni nazorat qilish kredit portfelida haddan tashqari risk to'planishining oldini olishga xizmat qiladi.

Tadqiqotda EAD ni boshqarish bo'yicha quyidagi mexanizmlar taklif etiladi:

Birinchi, kredit summasini qarz oluvchining real to'lov qobiliyati, pul oqimlari va moliyaviy barqarorligiga bog'lash zarur. Bu kredit yuklamasining optimal darajada bo'lishini ta'minlaydi.

Ikkinchi, uzoq muddatli va yuqori riskli kreditlar bo'yicha limitlar joriy etish orqali risk konsentratsiyasi kamaytiriladi.

Natijada:

- defolt yuz bergan taqdirda bankning ochiq risk hajmi qisqaradi;
- kredit portfeli nazorat ostida bo'ladi;
- NPL hajmining keskin oshishi oldi olinadi.

Shu tarzda, PD, LGD va EAD parametrlarini kompleks boshqarish IFRS 9 asosidagi ECL modelini muammoli kreditlarni kamaytirishga qaratilgan integratsiyalashgan risk-menejment mexanizmiga aylantiradi.

Faraz qilaylik, bank tomonidan ajratilgan kredit bo'yicha risk parametrlari quyidagicha shakllangan:

- PD (Probability of Default) = 10% — ya'ni qarz oluvchining kelgusi davrda defoltga uchrash ehtimoli 0,10 ga teng;
- LGD (Loss Given Default) = 50% — defolt sodir bo'lsa, kredit summasining yarmi bank tomonidan qaytarib olinmaydi;
- EAD (Exposure at Default) = 100 mln so'm — defolt yuz bergan paytdagi bankning umumiy risk ekspozitsiyasi.

IFRS 9 doirasidagi Expected Credit Loss (ECL) formulasi quyidagicha aniqlanadi:

$$ECL=PD \times LGD \times EAD$$

$$ECL=0.10 \times 0.50 \times 100\,000\,000=5\,000\,000 \text{ so'm}$$

Bu shuni anglatadiki, mazkur kredit bo'yicha bankning kutilayotgan o'rtacha zarar miqdori 5 mln so'mni tashkil etadi. IFRS 9 talablariga muvofiq, bank ushbu summani moliyaviy hisobotda zaxira (provision) sifatida aks ettiradi.

Ilmiy nuqtai nazardan, ECL ehtimollik asosidagi matematik kutilma (expected value) hisoblanadi. Ya'ni bank har bir kredit bo'yicha defolt sodir bo'lishini kutmaydi, balki portfel darajasida statistik ehtimollik asosida o'rtacha yo'qotishni oldindan hisoblaydi. Shu orqali zararlar oldindan tan olinadi va kapital barqarorligi ta'minlanadi.

Agar mazkur ECL natijalari kredit boshqaruv qarorlariga integratsiya qilinsa, bank nafaqat 5 mln so'm zaxira ajratadi, balki risk oshayotgan segment bo'yicha kredit siyosatini ham qayta ko'rib chiqishi mumkin. Bu esa NPL darajasini kamaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, IFRS 9 doirasidagi ECL modelini kredit boshqaruv tizimiga integratsiya qilish banklarda muammoli kreditlarni kamaytirishning samarali mexanizmini shakllantiradi. Agar PD, LGD va EAD ko'rsatkichlari nafaqat hisobot maqsadida, balki kredit siyosati va kredit komitet qarorlarining asosiy risk indikatorlari sifatida qo'llansa, bank risklarni erta bosqichda aniqlash va boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Mazkur yondashuv doirasida kredit siyosatiga risk parametrlarini boshqarish tartibi kiritiladi, PD/LGD/EAD bo'yicha muntazam stress-testlar o'tkaziladi hamda ularning natijalari NPL monitoring tizimi bilan integratsiya qilinadi. Natijada muammoli kreditlar rasmiy ravishda shakllanishidan oldin aniqlanadi, NPL darajasi pasayadi, IFRS 9 bo'yicha zaxiralar yanada asosli va real riskga mos shakllanadi hamda bank kapitaliga tushadigan bosim kamayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. IFRS 9 Expected Credit Losses: The New Credit Loss Model Made Simple <https://redcliffetraining.com/blog/ifrs-9-expected-credit-losses>
2. International Accounting Standards Board (IASB). IFRS 9 – Financial Instruments. – London, 2018.
3. Deloitte. Impairment of Financial Assets under IFRS 9: Practical Guide. – London, 2022.
4. PwC. IFRS 9 Expected Credit Losses: A Comprehensive Approach. – London, 2021.
5. EY. Applying IFRS: Impairment of Assets and Financial Instruments. – London, 2020.
6. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/#>
7. https://www.bis.org/fsi/fsisummaries/ifrs9.pdf?utm_source
8. https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs9?utm_source

MOLIYAVIY XAVFSIZLIK VA BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASH MEXANIZMLARI

Iskandarova Munisa Hasan qizi

Toshkent xalqaro universiteti tayanch doktranti
munisaravshanova@mail.ru

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi global moliya tizimi va savdo munosabatlarida tub transformatsion jarayonlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, elektron savdo platformalarining kengayishi moliyaviy operatsiyalar hajmi va tezligini sezilarli darajada oshirib, transchegaraviy to'lovlar, raqamli hamyonlar, fintech xizmatlari va masofaviy bank operatsiyalarining ommalashuviga olib kelmoqda [1]. Ushbu jarayon iqtisodiy o'sishni rag'batlantirayotgan bo'lsa-da, moliyaviy xavfsizlik, ma'lumotlar himoyasi va kiberxavfsizlik bilan bog'liq yangi tahdidlarni ham yuzaga chiqarmoqda [2].

Elektron savdoda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash masalasi barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan bevosita bog'liqdir. Chunki raqamli to'lov tizimlaridagi ishonchlilik va shaffoflik darajasi iqtisodiy barqarorlik, investorlar ishonchi va tadbirkorlik muhitiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG–2030) doirasida moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, xavfsiz va arzon to'lov infratuzilmasini shakllantirish hamda raqamli tengsizlikni qisqartirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi [3].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron savdoda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlari kompleks yondashuvni talab etadi. Birinchidan, risklarni aniqlash va baholash tizimlarini takomillashtirish zarur. Zamonaviy skoring modellari va sun'iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari firibgarlik operatsiyalarini erta aniqlash imkonini beradi [4]. Ikkinchidan, RegTech va SupTech texnologiyalarini joriy etish orqali nazorat va muvofiqlik jarayonlarini avtomatlashtirish samaradorlikni oshiradi hamda operatsion xarajatlarni kamaytiradi. Uchinchidan, AML/CFT talablariga qat'iy rioya qilish noqonuniy moliyaviy oqimlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Shuningdek, kiberxavfsizlik standartlarini kuchaytirish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va xalqaro tajribani milliy amaliyotga integratsiya qilish barqaror rivojlanishning muhim shartidir. Chunki elektron savdo tizimida yuzaga keladigan texnik nosozliklar yoki kiberhujumlar nafaqat alohida xo'jalik yurituvchi subyektlarga, balki butun moliyaviy tizim barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [2].

Demak, elektron savdoda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlari nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki raqamli iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi strategik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron savdoning jadal rivojlanishi moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash masalasini dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda. Moliyaviy risklarni boshqarish, kiberxavfsizlikni kuchaytirish, RegTech va SupTech yechimlarini joriy etish hamda AML/CFT standartlariga muvofiqlikni ta'minlash barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir.

Elektron savdoda moliyaviy xavfsizlikni mustahkamlash orqali investorlar ishonchini oshirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash mumkin. Shu bois, mazkur yo'nalishda institutsional va texnologik mexanizmlarni takomillashtirish raqamli iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Bank. *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. – Washington, DC: World Bank, 2021.
2. BIS (Bank for International Settlements). *Sound Practices: implications of fintech developments for banks and bank supervisors*. – Basel: BIS, 2018.

3. United Nations. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. – New York: UN, 2015.
4. Chen, H., Chiang, R.H.L., Storey, V.C. *Business Intelligence and Analytics: From Big Data to Big Impact*. – MIS Quarterly, 2012.
5. FATF (Financial Action Task Force). *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation (The FATF Recommendations)*. – Paris: FATF, 2023 update.
6. OECD. *Digital Security Risk Management in Finance*. – Paris: OECD Publishing, 2020.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Raqamli to‘lov xizmatlari va moliyaviy texnologiyalar rivoji bo‘yicha hisobot*. – Toshkent, 2024.

PRIORITY DIRECTIONS FOR REGULATING FINANCIAL RELATIONS IN ELECTRONIC COMMERCE UNDER CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Iskandarova Munisa Hasan kizi

PhD Researcher, Tashkent International University
munisaravshanova@mail.ru

The rapid expansion of the digital economy has fundamentally reshaped financial relations within electronic commerce, creating new institutional, technological, and regulatory challenges [1]. The increasing volume and speed of cross-border digital transactions have strengthened economic efficiency and financial inclusion, yet they have simultaneously intensified systemic risks, cybersecurity vulnerabilities, and regulatory fragmentation [2].

This paper identifies priority directions for regulating financial relations in e-commerce within the framework of sustainable development. Particular emphasis is placed on risk-based supervision, AML/CFT compliance, the integration of RegTech and SupTech technologies, and alignment with the Sustainable Development Goals (SDG–2030) [3]. The study argues that regulatory modernization is essential for ensuring financial stability and long-term sustainable growth of the digital economy.

The transformation of the global economy into a digitally interconnected system has significantly altered traditional financial relations [1]. Electronic commerce has evolved into a core economic infrastructure integrating fintech platforms, digital banking, and real-time payment systems. While digitalization improves transaction efficiency and reduces operational costs, it also generates structural vulnerabilities, including cybersecurity threats, data protection risks, and regulatory asymmetries [4]. Therefore, strengthening regulatory frameworks in electronic commerce is not merely a technical adjustment but a strategic component of sustainable development policy.

Within the framework of SDG–2030, digital financial ecosystems are expected to contribute to inclusive growth, reduced inequality, and institutional resilience [3]. Consequently, financial regulation must simultaneously promote innovation and safeguard systemic stability.

A primary direction in regulating financial relations in e-commerce is the transition from rigid rule-based systems to risk-based supervision models. Traditional regulation often lags behind technological progress, creating supervisory gaps. A risk-oriented framework enables regulators to identify systemic vulnerabilities and allocate supervisory resources proportionally [2]. Adaptive instruments such as regulatory sandboxes and proportional compliance mechanisms support innovation while preserving financial stability [5].

The digital nature of electronic commerce increases exposure to money laundering, terrorist financing, and illicit cross-border transfers. Strengthening AML/CFT compliance mechanisms therefore becomes a strategic priority [6]. Advanced transaction monitoring systems, artificial intelligence tools for anomaly detection, and international regulatory cooperation significantly

enhance financial transparency and reduce systemic risks [6]. Technological innovation should also function as a regulatory instrument. RegTech solutions enable automated compliance reporting, digital identity verification, and real-time risk assessment, thereby reducing administrative costs and improving accuracy [7].

SupTech tools allow supervisory authorities to analyze large datasets, monitor systemic indicators, and strengthen macroprudential oversight [7]. Such digital regulatory technologies enhance governance efficiency and institutional trust within sustainable development frameworks. Sustainable development requires inclusive access to digital financial services. Regulatory policies must ensure consumer protection, data security, and affordable payment infrastructures [3].

Expanding financial inclusion contributes to entrepreneurship development, SME growth, and poverty reduction, thereby reinforcing the economic objectives of SDG–2030 [8]. Given the cross-border nature of electronic commerce, fragmented national regulations create inefficiencies and regulatory arbitrage. Harmonization of international standards and coordinated supervisory mechanisms represent essential priority directions [2]. Cooperation among central banks, financial regulators, and international institutions strengthens systemic resilience and supports sustainable global digital integration.

The regulation of financial relations in electronic commerce under conditions of sustainable development requires a multidimensional and forward-looking approach. Priority directions include implementing risk-based supervision, strengthening AML/CFT compliance, integrating RegTech and SupTech technologies, ensuring financial inclusion, and promoting international harmonization.

Modernizing regulatory mechanisms is not merely a response to technological change but a fundamental condition for achieving long-term financial stability and sustainable digital economic growth.

References

1. World Bank. *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. Washington, DC: World Bank, 2021.
2. BIS (Bank for International Settlements). *Sound Practices: Implications of Fintech Developments for Banks and Bank Supervisors*. Basel: BIS, 2018.
3. United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: UN, 2015.
4. OECD. *Digital Security Risk Management in Finance*. Paris: OECD Publishing, 2020.
5. IMF. *The Rise of Digital Money*. International Monetary Fund Report, 2021.
6. FATF. *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation*. Paris: FATF, 2023 update.
7. Arner, D., Barberis, J., Buckley, R. *The Evolution of Fintech and RegTech*. *Georgetown Journal of International Law*, 2016.
8. World Bank. *Digital Financial Services and Financial Inclusion*. Washington, DC: World Bank, 2022.

SUV XO‘JALIGI SOHASINI BUDJETDAN MAQSADLI MOLIYALASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Nurjanov Raxat Maratjanovich
Toshkent Xalqaro Universitetining
“Iqtisodiyot va moliya” kafedrasi
mustaqil izlanuvchisi
e-mail pochta: raxatinho@gmail.com

Suv resurslari iqtisodiyotda muhim strategik omillaridan biri bo‘lib, boshqaruv jihatdan oziq-ovqat xavfsizligi, sanoatda to‘g‘ri foydalanish madaniyati, ekologik barqarorlik hamda

aholining turmush darajasini yaxshilanishida ahamiyat kasb etadi. Iqlim o'zgarishi jarayonlari tezlashishi, suv resurslarining hududlar va mavsumlar bo'yicha notekis taqsimlanishi, shuningdek aholi sonining ko'payishi suvga bo'lgan ehtiyoj ortishi tufayli suv xo'jaligi sohasida boshqaruv va moliyalashtirish mexanizmlarini zamonaviy yondashuvlar asosida olib borishni talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasida suv xo'jaligi sohasi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib, mazkur sohada amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar suv resurslaridan oqilona foydalanish, irrigatsiya va melioratsiya tizimlarini modernizatsiya qilish, suv tejovchi va raqamli texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan. Shu bilan birga, suv xo'jaligi sohasiga yo'naltirilayotgan davlat byudjeti mablag'larining samaradorligini oshirish, ularning aniq natijalarga yo'naltirilganligini ta'minlash masalasi muhim masalalardan biridir.

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab moliyalashtirish amaliyoti ko'p hollarda xarajatlarning hajmi va ehtiyoj asosiy mezon sifatida qaralib, erishilgan natijalar va ularning ijtimoiy-iqtisodiy hamda ekologik samarasi yetarli darajada baholanmagan. Ushbu yondashuv byudjet mablag'laridan foydalanish jarayonida samaradorlik hamda aniq maqsadga erishish ko'rsatkichlarini namoyon etishga imkon bermagan. Shu sababli, so'nggi yillardagi davlat moliyasini boshqarishda natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish konsepsiyasi, jumladan maqsadli indikatorlar asosida moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Suv xo'jaligi sohasida maqsadli indikatorlar asosida moliyalashtirish davlat byudjeti xarajatlarini aniq maqsadlar uchun yo'nalishtirish, natijadorligini oshirish, suv resurslarini tejash va ekologik barqarorlikni ta'minlashga to'g'ridan-to'g'ri xizmat qiladigan tadbirlarni amalga oshirish imkonini beradi. Ushbu mexanizm orqali suv xo'jaligida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar samaradorligini baholash, ustuvor yo'nalishlarni aniqlash hamda moliyalashtirish qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish imkoniyati kengayadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetidan iqtisodiyot tarmoqlarini, xususan, suv xo'jaligi sohasini moliyalashtirishda asosan sohalarda shakllanadigan ehtiyojga, xarajatlar turi hamda o'tgan moliya yili uchun haqiqiy xarajatlar hajmidan kelib chiqib, ya'ni resurs (input) asosidagi yondashuvga tayangan holda shakllantirilgan. Bunda moliyalashtirish hajmi:

suv xo'jaligi ob'yektlarini qurish, rekonstruktsiya va modernizatsiya hamda qayta tiklash tadbirlari bo'yicha investitsiya dasturlarini shakllantirgan holda moliyalashtirish;

suv xo'jaligi tashkilotlari balansida mavjud bo'lgan barcha turdagi suv xo'jaligi inshootlarini saqlash bilan bog'liq bo'lgan xarajatlarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, erishilgan natijalar va samaradorlik ko'rsatkichlari ikkilamchi ahamiyat kasb etgan.

Suv xo'jaligi sohasida davlat byudjeti mablag'lari asosan kapital qo'yilmalar, rekonstruktsiya hamda joriy xarajatlar kesimida va smeta asosida taqsimlangan. Moliyalashtirishning asosiy mezonlari sifatida irrigatsiya va melioratsiya inshootlarining mavjudligi, xizmat ko'rsatish hududi va texnik xarajatlar hajmi qaralgan. Suv tejash, samaradorlik yoki xizmat sifati bilan bog'liq aniq ko'rsatkichlar tizimli ravishda qo'llanilmagan.

Mazkur yondashuv qisqa muddatli texnik ehtiyojlarni qondirish imkonini bergan bo'lsa-da, suv resurslaridan oqilona foydalanish, iqlim o'zgarishiga moslashish va byudjet mablag'larining natijadorligini baholash imkonini bermagan.

Shu bois, samaradorlik va natijaga erishishga asoslangan elementlarini joriy etish bosqichi 2010 yildan boshlab davlat moliyasini boshqarishda islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirila boshlangan. Ushbu davrda suv xo'jaligi sohasida dasturiy rejalashtirish, maqsadli loyihalarni moliyalashtirish hamda ayrim samaradorlik ko'rsatkichlarini hisobga olish amaliyoti shakllandi. Jumladan, irrigatsiya tizimlarini rekonstruktsiya qilish, meliorativ holatni yaxshilash va suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish bo'yicha alohida davlat dasturlari ishlab chiqildi.

Biroq ushbu bosqichda qo'llanilgan ko'rsatkichlar asosan texnik va jismoniy hajmlarni aks ettirgan bo'lib, ularni to'liq ma'noda maqsadli indikatorlar tizimi sifatida baholash qiyinshilik tug'dirgan. Natijalar bilan moliyalashtirish o'rtasidagi bog'liqlik yetarli bo'lmagan.

Institutsional islohotlar va konseptual burilish 2018-yildan boshlab suv xo'jaligi tizimida tub institutsional o'zgarishlar amalga oshirildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 12-fevraldagi PF-5330-son Farmoniga muvofiq suv xo'jaligi mustaqil boshqaruv sohasi

sifatida ajratilib, bu sohada strategik rejalashtirish va natijaga yo'naltirilgan boshqaruvga o'tish uchun huquqiy va tashkiliy asoslar yaratildi.

Xususan, davlat dasturlarini ishlab chiqishda natijaviylik, samaradorlik va monitoring tushunchalari kengroq qo'llanila boshlandi. Suv xo'jaligi sohasida raqamlashtirish, suv hisobini yuritish va suv tejash ko'rsatkichlariga e'tibor kuchaydi.

Maqsadli indikatorlarga asoslangan moliyalashtirish tizimiga o'tish aniq normativ-huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-dekabrda PQ-4555-son Qarori bilan davlat byudjeti xarajatlari samaradorligini baholashning yangi tizimi joriy qilindi. Bunga asosan:

2020-yildan boshlab sog'liqni saqlash, xalq ta'limi, avtomobil yo'llari va suv xo'jaligi sohalarida 2018-2019-yillardagi tadbirlarga yo'naltirilgan byudjet va byudjetdan tashqari mablag'larning natijadorligini xalqaro moliya institutlari ekspertlari ishtirokida tahlil qilindi va baholandi;

ushbu baholash natijalaridan kelib chiqqan holda dastlabki pilot tarzda Maktab va maktabgacha ta'lim vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi, Avtomobil yo'llari qo'mitasi va Suv xo'jaligi vazirligi xarajatlarining sifat va miqdor ko'rsatkichlarini belgilash hamda tajriba tariqasida ularni baholash tizimini joriy etish, shu asosda 2021-yil uchun byudjetlarini shakllantirildi;

2021-yildan boshlab barcha vazirlik va idoralarning byudjetlari xarajatlarining samaradorlik indikatorlarini belgilagan holda maqsadli rejalashtirish tizimiga o'tkazish va 2022-yildan byudjetni shakllantirishda tatbiq etildi.

Shunga asosan, 2020–2030 yillarga mo'ljallangan Suv xo'jaligini rivojlantirish konsepsiyasi doirasida aniq maqsadlar, natijaviy ko'rsatkichlar va indikatorlar belgilandi.

Bu davrda davlat byudjeti mablag'larini rejalashtirishda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya va energiya samaradorlikni oshirish, suv tejash darajasi, suv yo'qotishlarini qisqartirish, suv hisobining raqamlashtirilishi, meliorativ holatni yaxshilash kabi indikatorlar bosqichma-bosqich inobatga olinmoqda. Mazkur yondashuv suv xo'jaligi sohasida moliyalashtirishni strategik maqsadlar bilan bog'lash imkonini berdi.

So'nggi bosqichda suv xo'jaligi sohasida maqsadli indikatorlar asosida moliyalashtirish mexanizmlari amaliyotga faol joriy etilmoqda. Davlat byudjeti mablag'larining bir qismi aniq natijalarga erishish sharti bilan ajratilmoqda, indikatorlar monitoringi kuchaytirilmoqda hamda raqamli platformalar orqali hisobdorlik ta'minlanmoqda.

Shu bilan birga, mavjud tizimni takomillashtirish, indikatorlar sifatini oshirish, ularni hududiy va tarmoq xususiyatlariga moslashtirish hamda moliyalashtirish va natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni yanada mustahkamlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagi tahlillarga ko'ra, 2020 yildan keyin suv xo'jaligi sohasida maqsadli indikatorlarga asoslangan moliyalashtirishning joriy etilishi byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish, suv resurslarini oqilona boshqarish va sohaga zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini tatbiq etishda muhim natijalarga erishilganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mavjud natijalarni mustahkamlash va indikatorlar tizimini yanada takomillashtirish suv xo'jaligi sohasining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Suv xo'jaligini davlat byudjetidan moliyalashtirishda sohadagi muhim vazifalar, global iqlim o'zgarishiga moslashish hamda yashil iqtisodiyotga o'tish kabi dolzarb masalalardan kelib chiqqan holda bosqichma-bosqich doimiy maqsadli indikatorlarni shakllantirish orqali rejalashtirish, hisobini yuritish va baholash juda muhim ahamiyatga ega.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Abdullayev I., Karimov A. "Suv resurslarini boshqarishning iqtisodiy mexanizmlari". – Toshkent: Fan, 2019

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi PQ-6024-son Farmoni "O'zbekiston Respublikasida suv xo'jaligini rivojlantirish konsepsiyasi (2020 - 2030 yillar)" to'g'risida.

3. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. – Toshkent

4. O‘zbekiston Respublikasining “Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. World Bank. Performance-Based Budgeting in the Water Sector. – Washington DC, 2019.

THE EFFECTIVENESS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MACHINE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF NON-PERFORMING ASSETS IN THE BANKING SYSTEM

Xodjayev Husniddin Mukammilovich

Independent Researcher of the Banking
and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

ORCID: 0009-0009-5676-8143

husniddinshoh1@gmail.com

Under the conditions of the ongoing transformation of the banking sector, improving the effectiveness of credit risk management in the Republic of Uzbekistan has become a matter of particular urgency, especially in the area of non-performing loans (NPLs). Despite the measures being undertaken to reform borrower creditworthiness assessment systems and to implement IFRS 9 standards and Basel III recommendations, the level of overdue debt continues to exert significant pressure on the financial stability of certain lending institutions, particularly in the retail and microfinance segments. According to data from the Central Bank of the Republic of Uzbekistan, the share of non-performing loans in the total credit portfolio has shown a downward trend in recent years; however, this indicator remains highly sensitive to external economic shocks and to the quality of credit underwriting processes.

In this context, the introduction of intelligent technologies, particularly Machine Learning (ML) algorithms, is of special importance. Such technologies not only improve the accuracy of default probability forecasting, but also make it possible to identify high-risk borrowers at an early stage, already during the credit application review process. Unlike traditional statistical methods, ML models are capable of detecting complex patterns in large and heterogeneous datasets and adapting to changing market conditions, which is especially important for developing financial systems, including that of Uzbekistan.

Within the framework of this study, particular attention is given to the analysis of the effectiveness of various machine learning models-Random Forest, Support Vector Machine, and XGBoost-in the context of predicting non-performing loans. The analysis is based on the empirical findings of the study conducted by Fekadu et al. (2022). This study was selected due to its strong methodological rigor, the relevance of its results to the economic conditions of developing countries, and the possibility of applying its conclusions to the Uzbek market, taking into account similarities in institutional and macroeconomic characteristics. In addition, special emphasis is placed on interpreting the importance of factors affecting the probability of default-such as the borrower’s age, income level, length of employment, and other characteristics-through feature importance analysis.

The principal objective of this thesis is to substantiate the applicability of modern Machine Learning (ML) models for forecasting and managing non-performing loans in commercial banks of Uzbekistan, as well as to develop practical recommendations for adapting and integrating these models into the existing credit risk management framework.

The analysis of the effectiveness of applying machine learning models to the management of distressed assets is based on the empirical evidence presented in the study conducted by Fekadu et al. (2022). In that study, three of the most widely used ML algorithms-Random Forest (RF), Support Vector Machine (SVM), and Extreme Gradient Boosting (XGBoost)-were comparatively examined. The study employed a dataset containing information on bank clients, including

borrowers' demographic, socio-economic, and credit-related characteristics, as well as their loan performance status (performing / non-performing).

In order to assess the applicability of the study's findings to the conditions of Uzbekistan's banking sector, the following parameters were considered:

- borrower's age;
- income level;
- length of employment;
- availability of collateral;
- type of employment (public or private sector);
- loan maturity;
- existence of prior credit history.

To improve model accuracy and address class imbalance, oversampling techniques were applied, particularly the Synthetic Minority Oversampling Technique (SMOTE). This approach enhanced the models' sensitivity to default cases and, as a result, made it possible to obtain more reliable forecasting outcomes.

Table 1.

Comparative Analysis of the Predictive Accuracy of Machine Learning Models

Indicator	Random Forest	SVM	XGBoost
Accuracy (%)	87.2	82.6	91.8
Precision (Positive Class)	84.3	80.1	89.5
Recall	79.4	76.2	92.1
F1-score	81.8	78.1	90.8
AUC-ROC	0.904	0.862	0.943

Source: Adapted based on the analytical framework of Fekadu et al. (2022)..

As can be seen from Table 1, the XGBoost model demonstrates a clear advantage over the SVM and Random Forest models across all key performance metrics, including accuracy, recall, F1-score, and the area under the ROC curve (AUC-ROC). In particular, the high sensitivity of the XGBoost model to default cases highlights its superiority as an effective tool for the early identification of problematic borrowers.

The analysis of feature importance indicates that the borrower's age, income level, and length of employment are the most influential predictive factors. This confirms the applicability of models developed in the context of emerging markets to the banking sector of Uzbekistan. This is due to the fact that the profile of Uzbek borrowers is characterized by similar features, including moderate to low levels of financial literacy, a high degree of informal employment, and limited access to formal credit histories.

A particularly noteworthy aspect is that the XGBoost model not only demonstrates high predictive accuracy, but also allows for the implementation of explainable artificial intelligence mechanisms, for example through SHAP analysis. This makes the model more transparent for both regulators and internal bank users, particularly credit risk analysis departments.

In the Republic of Uzbekistan, where the digitalization of banking services is developing rapidly while the level of non-performing loans (NPLs) remains sensitive to macroeconomic and institutional shocks, the application of such models is not only justified but also strategically important. The introduction of machine learning models creates an opportunity to move from a reactive approach to distressed asset management toward a proactive and preventive risk management framework. This is fully consistent with the objectives set out in the "Strategy for Reforming the Banking Sector of Uzbekistan for 2020–2025."

In the context of the ongoing transformation of Uzbekistan's financial sector and the growing need for more effective credit risk management, the adoption of machine learning technologies represents a promising direction, enabling banks to forecast problematic indebtedness with a high degree of accuracy and to use such forecasts more effectively in practice.

The analysis of the empirical study confirms that the use of machine learning algorithms—particularly the XGBoost model—makes it possible to achieve superior results in terms of accuracy, sensitivity, and completeness compared with more traditional models such as Random Forest and SVM. This is especially relevant for emerging markets, including Uzbekistan, where such algorithms can adapt to complex, incomplete, or class-imbalanced data that are typical of local credit portfolios.

The analysis of feature importance further revealed that the key determinants of the transition of a loan into the non-performing category are the borrower's age, income level, and length of employment. These conclusions, derived from international experience, may be extrapolated to the realities of Uzbekistan to a considerable extent. They are particularly significant in the retail and microfinance segments, where high sensitivity to the socio-demographic characteristics of borrowers is commonly observed.

List of References

1. Law of the Republic of Uzbekistan “On Banks and Banking Activities” (as amended on July 17, 2023).
2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-4707 dated May 12, 2020, “On the Strategy for Reforming the Banking System of the Republic of Uzbekistan for 2020–2025.”
3. Basel Committee on Banking Supervision. Guidelines on the Management of Non-Performing Exposures and Forbearance. Bank for International Settlements, 2019.
4. IFRS Foundation. IFRS 9 Financial Instruments. London: IFRS Foundation, 2022.
5. Xodjayev, X.M. (2023). Modern approaches to credit risk assessment in the banking system of Uzbekistan. Finance and Banking Journal, No. 1, pp. 44–51.
6. Safarov, U.K. (2024). Prospects for the introduction of intelligent systems in banking practice in Uzbekistan. Scientific Collection of the Academy of Public Administration, No. 1, pp. 72–79.
7. Maxkamova, Sh.B. (2022). Digitalization and risk management in banks: problems and prospects. Bulletin of the Banking and Finance Academy of Uzbekistan, No. 2, pp. 61–68.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНОГО СТРАХОВАНИЯ В СИСТЕМЕ УСТОЙЧИВОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ

Юсуфов Асфандиёр Элдор угли
Самостоятельный исследователь

В последние десятилетия мировая экономика сталкивается с рядом серьёзных экологических и климатических вызовов, среди которых изменение климата, истощение природных ресурсов и рост уровня загрязнения окружающей среды. В связи с этим всё большее значение приобретает концепция устойчивого развития, предполагающая баланс между экономическим ростом, социальной ответственностью и сохранением окружающей среды. Одним из ключевых инструментов реализации данной концепции является устойчивое финансирование, направленное на поддержку проектов, способствующих экологической и социальной устойчивости.

В системе устойчивого финансирования особую роль играет страховой сектор. Страховые компании не только обеспечивают защиту от различных рисков, но и выступают крупными институциональными инвесторами, способными направлять финансовые ресурсы в экологически значимые проекты. В этом контексте особое значение приобретает зелёное страхование, представляющее собой систему страховых продуктов и механизмов, ориентированных на поддержку экологически безопасных технологий и снижение экологических рисков.

Зелёное страхование рассматривается как важный инструмент стимулирования устойчивого развития экономики, поскольку оно способствует развитию возобновляемой энергетики, экологически чистой инфраструктуры и инновационных технологий. Кроме того, страховые компании могут стимулировать экологически ответственное поведение бизнеса, предоставляя более выгодные условия страхования компаниям, внедряющим экологические стандарты и устойчивые технологии.

Целью данной работы является анализ роли зелёного страхования в системе устойчивого финансирования, а также определение перспектив его дальнейшего развития в условиях глобальных экологических вызовов.

Зелёное страхование является относительно новым направлением в развитии страхового рынка и тесно связано с концепцией устойчивого финансирования. Под зелёным страхованием понимается совокупность страховых продуктов и услуг, направленных на управление экологическими рисками, поддержку экологически ориентированных проектов и стимулирование устойчивого развития экономики.

Основной особенностью зелёного страхования является ориентация на экологические и климатические риски. К таким рискам относятся природные катастрофы, изменение климата, загрязнение окружающей среды и другие факторы, которые могут негативно повлиять на экономическую деятельность. В связи с этим страховые компании разрабатывают специальные страховые продукты, предназначенные для защиты проектов в сфере возобновляемой энергетики, экологически чистого транспорта и устойчивой инфраструктуры.

Важную роль в развитии зелёного страхования играет внедрение принципов ESG (Environmental, Social, Governance), которые предполагают учёт экологических, социальных и управленческих факторов при принятии инвестиционных и финансовых решений. Использование данных принципов способствует формированию более устойчивой и ответственной финансовой системы.

Кроме того, страховые компании могут участвовать в финансировании экологических проектов посредством инвестирования страховых резервов. Это позволяет направлять значительные финансовые ресурсы в развитие экологически безопасных технологий и инфраструктуры.

Зелёное страхование играет важную роль в развитии устойчивого финансирования, поскольку способствует снижению инвестиционных рисков и повышению привлекательности экологических проектов. Реализация проектов в сфере возобновляемой энергетики, устойчивого строительства и экологически чистого транспорта часто связана с высокими финансовыми и технологическими рисками. Наличие страховой защиты позволяет инвесторам чувствовать большую уверенность и способствует привлечению дополнительных финансовых ресурсов.

Одним из важных направлений развития зелёного страхования является страхование проектов в сфере возобновляемой энергетики, таких как солнечные и ветровые электростанции. Страховые компании могут обеспечивать защиту от технологических рисков, природных катастроф и других факторов, которые могут повлиять на эффективность работы таких проектов.

Кроме того, зелёное страхование способствует развитию экологически ориентированных инноваций. Компании, внедряющие экологически безопасные технологии, могут получать более выгодные условия страхования, что стимулирует бизнес к внедрению устойчивых практик.

Страховой сектор также играет важную роль в формировании устойчивых инвестиционных стратегий. Многие страховые компании начинают учитывать экологические факторы при формировании своих инвестиционных портфелей, отдавая предпочтение проектам, соответствующим принципам устойчивого развития.

Перспективы развития зелёного страхования во многом связаны с ростом интереса к устойчивому финансированию на глобальном уровне. Международные организации и

финансовые институты всё активнее поддерживают инициативы, направленные на развитие зелёной экономики и снижение негативного воздействия на окружающую среду.

Одним из факторов, способствующих развитию зелёного страхования, является усиление экологического регулирования. Многие государства вводят новые экологические стандарты и требования, направленные на снижение выбросов парниковых газов и развитие экологически чистых технологий. Это создаёт дополнительные стимулы для развития страховых продуктов, ориентированных на экологические риски.

Важную роль в развитии зелёного страхования играют инновационные технологии. Использование цифровых технологий, искусственного интеллекта и анализа больших данных позволяет более эффективно оценивать экологические и климатические риски. Это способствует созданию новых страховых продуктов и повышению эффективности страховой деятельности.

Кроме того, развитие зелёного страхования связано с ростом экологической ответственности бизнеса и общества. Всё больше компаний стремятся внедрять устойчивые практики и снижать негативное воздействие на окружающую среду. В таких условиях страховые компании могут выступать важными партнёрами в реализации экологических проектов.

Таким образом, зелёное страхование является важным элементом системы устойчивого финансирования и играет значительную роль в снижении экологических рисков и поддержке устойчивого развития экономики. Оно способствует развитию возобновляемой энергетики, экологически безопасных технологий и устойчивой инфраструктуры.

Развитие зелёного страхования позволяет страховым компаниям не только выполнять традиционные функции управления рисками, но и активно участвовать в процессе экологической трансформации экономики. В условиях роста экологических вызовов и усиления климатических рисков значение зелёного страхования будет продолжать увеличиваться.

В дальнейшем развитие данного направления будет зависеть от совершенствования нормативно-правовой базы, внедрения инновационных технологий и повышения уровня экологической ответственности бизнеса и общества. Всё это позволит зелёному страхованию занять важное место в системе устойчивого финансирования и стать одним из ключевых инструментов поддержки устойчивого развития.

КИБЕРСТРАХОВАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА

Омонова Д.Д., докторант
Tashkent International University
Email: d.d.omonova96@gmail.com

В современном бизнесе, особенно в сфере малых предприятий, устойчивость к киберугрозам становится критически важной для обеспечения экономической безопасности. Введение киберинсуранса в стратегию управления рисками позволяет небольшим компаниям защищать свои активы и минимизировать финансовые потери от возможных инцидентов, связанных с утечкой данных или кибератаками. Экономические условия, описанные в искусстве экономической безопасности, подчеркивают, что внедрение новых технологий и соответствующих страховок является неотъемлемой частью адаптации к новым угрозам (Kou G et al., 2025). Кроме того, исследования показывают, что использование киберинсуранса может существенно снизить уровень риска, обеспечивая предприятиям необходимую гибкость и конкурентные преимущества (Carparo V et al., 2024).

Киберстрахование представляет собой важный элемент, способствующий экономической безопасности небольших предприятий, учитывая растущие киберугрозы. В

условиях цифровой трансформации все больше предприятий становятся уязвимыми к атакам, что подчеркивает важность защиты данных и репутации. Киберстрахование позволяет организациям не только минимизировать финансовые риски, связанные с утечкой данных или кибератаками, но также способствует восстановлению бизнеса после инцидентов. Разработанные рамки управления киберрисками требуют комплексного подхода, как это показано в работах, анализирующих правительственные инициативы по регулированию и защите данных (Batool A et al., 2025). При этом локальные органы власти играют ключевую роль в обеспечении кибербезопасности, что подчеркивает необходимость целенаправленных усилий на уровне сообществ (Hossain ST et al., 2024). Визуальное представление киберзащиты, такое как в, помогает проиллюстрировать концепцию защиты информации и важность внедрения систем безопасности для бизнеса.

Малые предприятия сталкиваются с многочисленными экономическими угрозами, которые могут серьезно подорвать их финансовую устойчивость. Одной из самых значительных угроз являются кибератаки, которые, по данным исследований, могут привести к потере данных и значительным финансовым затратам на восстановление информационных систем (Lázaro Florido-Benítez, 2024). Все более сложная киберугроза, включая действия как этичных, так и злонамеренных хакеров, требует от малого бизнеса внедрения адекватных мер по обеспечению безопасности информации (Yang Y et al., 2025). В таких условиях киберстрахование становится важнейшим элементом экономической безопасности для малых предприятий, позволяя не только минимизировать финансовые потери, но и укрепить доверие потребителей. Так, использование страховых полисов может эффективно защитить бизнес от непредвиденных расходов, связанных с киберугрозами и помочь в поддержании стабильности на фоне рыночных нестабильностей. Визуальные данные о росте киберстрахового рынка подчеркивают настоятельную необходимость этих мер.

Киберриски и уязвимости в малом бизнесе представляют собой серьезную угрозу для его устойчивости и экономической безопасности. Учитывая, что многие малые предприятия не располагают достаточными ресурсами для защиты от кибератак, они становятся легкой мишенью для злоумышленников. Согласно исследованию, проведенному в финансовых секторах США и Нигерии, выявлены общие уязвимости, которые также могут быть применимы к малым бизнесам, включая недостаток осведомленности о киберугрозах и ограниченные технические возможности (Familoni VT et al., 2024). Эти факторы подчеркивают необходимость внедрения эффективных киберстраховок, позволяющих минимизировать финансовые потери и восстановить бизнес после возможных атак. Например, изображения сервисов киберстрахования демонстрируют, как подходы к защите данных могут улучшить безопасность малых предприятий. Важно, чтобы сотрудники малого бизнеса понимали данные угрозы и активно использовали предложенные ресурсы для их минимизации.

Киберинциденты оказывают значительное влияние на финансовую стабильность малых предприятий, подчеркивая необходимость внедрения киберстрахования как элемента экономической безопасности. Финансовые убытки, возникающие в результате атак, таких как фишинг или утечка данных, могут оказать разрушительное действие, подрывая ликвидность предприятий и ставя их на грань банкротства. Например, согласно различным исследованиям о внешних угрозах, малые компании чаще становятся мишенями для кибератак, что требует от них не только реагирования на инциденты, но и профилактических мер (Bo Nørregaard Jørgensen et al., 2025). Кроме того, необходимость защиты данных и обеспечения кибербезопасности требует значительных финансовых вложений, в результате чего понимание эффективных страховых механизмов, включая покрытие затрат на реагирование и восстановления, становится жизненно важным для выживания в современных условиях (Eleimat M et al., 2025).

В современных условиях неуклонного роста киберугроз, полисы киберстрахования предоставляют малым предприятиям разнообразные варианты покрытия, обеспечивая их

экономическую безопасность. Основные виды покрытия включают защиту от убытков, связанных с утечкой данных, инцидентами с нарушением сетевой безопасности и затратами на реагирование на инциденты. Одна из ключевых преимуществ киберстрахования заключается в его способности не только компенсировать финансовые потери, но и обеспечить доступ к экспертным ресурсам для быстрого восстановления после инцидента. Кроме того, полисы помогают предприятиям соблюдать требования законодательства, что критически важно для избежания штрафов и потери клиентской базы (Ali G et al., 2025). Анализ рынка показывают, что investitia в киберстрахование может привести к значительному снижению финансовых рисков, что делает его важным инструментом для повышения устойчивости малых бизнесов к киберугрозам.

В заключение, важность киберстрахования для малых предприятий невозможно переоценить, так как оно играет решающую роль в обеспечении экономической безопасности в условиях растущих киберугроз. Инвестирование в киберстрахование позволяет малым предприятиям защитить свои активы и снизить финансовые риски, связанные с утечками данных и кибератаками. В частности, киберстрахование обеспечивает необходимую защиту, позволяя малым компаниям сохранить свои репутации и предотвратить потенциальные убытки. Поддержка государства и расширение осведомленности о киберугрозах также критически важны для формирования устойчивой финансовой инфраструктуры.

References

1. Gang Kou, Yang Lu (2025). FinTech: a literature review of emerging financial technologies and applications. Volume(11). Financial Innovation. <https://doi.org/10.1186/s40854-024-00668-6>
2. Valerio Capraro, Austin Lentsch, Daron Acemoğlu, Selin Akgün, Aisel Akhmedova, Ennio Bilancini, Jean-François Bonnefon, et al. (2024). The impact of generative artificial intelligence on socioeconomic inequalities and policy making. Volume(3), pgae191-pgae191. PNAS Nexus. <https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgae191>
3. Amna Batool, Didar Zowghi, Muneera Bano (2025). AI governance: a systematic literature review. Volume(5), 3265-3279. AI and Ethics. <https://doi.org/10.1007/s43681-024-00653-w>
4. Sk Tahsin Hossain, Tan Yiğitcanlar, Kien Nguyen, Yue Xu (2024). Local Government Cybersecurity Landscape: A Systematic Review and Conceptual Framework. Volume(14), 5501-5501. Applied Sciences. <https://doi.org/10.3390/app14135501>
5. Lázaro Florido-Benítez (2024). The types of hackers and cyberattacks in the aviation industry. Volume(17). Journal of Transportation Security. <https://doi.org/10.1007/s12198-024-00281-9>
6. Yang Yang, Min Lin, Yangfei Lin, Chen Zhang, Celimuge Wu (2025). A Survey of Blockchain Applications for Management in Agriculture and Livestock Internet of Things. Volume(17), 40-40. Future Internet. <https://doi.org/10.3390/fi17010040>
7. Babajide Tolulope Familoni, Philip Olaseni Shoetan (2024). CYBERSECURITY IN THE FINANCIAL SECTOR: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE USA AND NIGERIA. Volume(5), 850-877. Computer Science & IT Research Journal. <https://doi.org/10.51594/csit.rj.v5i4.1046>
8. Guma Ali, Maad M. Mijwıl, Ioannis Adamopoulos, Jenan Ayad (2025). Leveraging the Internet of Things, Remote Sensing, and Artificial Intelligence for Sustainable Forest Management. Volume(2025), 1-65. Babylonian Journal of Internet of Things

FACTORS ENSURING ECONOMIC STABILITY: THE ROLE OF STATE BUDGET EXPENDITURES AND HUMAN CAPITAL IN UZBEKISTAN

Temirov Muhammad Maxmud o'g'li,
PhD student at Tashkent International University
E-mail: mukhammad.t.m@gmail.com

Economic stability does not arise from a single policy instrument or macroeconomic condition; rather, it emerges from the interaction of political, economic, institutional, and external factors. Contemporary economic literature increasingly recognizes economic stability as a systemic outcome shaped by both short-term macroeconomic management and long-term structural and institutional development (Musgrave, 1959; North, 1990). In this regard, stability reflects not only the effectiveness of fiscal and monetary policy but also the quality of governance, institutional capacity, and the strategic orientation of public expenditures (Rodrik et al., 2004).

For analytical clarity, the determinants of economic stability can be grouped into political and institutional factors, economic and fiscal factors, international and external factors, and human capital and social factors. While each category plays a distinct role, economic and fiscal factors, particularly the structure and efficiency of state budget expenditures occupy a central and integrative position, linking macroeconomic stabilization with long-term development and resilience (Barro, 1990; Gupta et al., 2005).

Political and institutional factors form the foundational environment within which economic stability is pursued. Political stability, policy continuity, and the credibility of public institutions directly influence investor confidence, economic expectations, and long-term planning horizons (North, 1990; Acemoglu et al., 2001). Weak governance, frequent policy reversals, or low institutional trust increase uncertainty and undermine macroeconomic stability, even when economic fundamentals remain relatively strong.

Institutional quality, particularly in public financial management, budget transparency, and accountability determines how effectively state resources are mobilized and allocated. Strong institutions reduce inefficiencies, corruption, and fiscal leakages, thereby enhancing the stabilizing role of public expenditures (Rodrik et al., 2004). Empirically, these factors are commonly measured through indicators such as political stability, government effectiveness, regulatory quality, control of corruption, and budget transparency indices, which capture the institutional environment within which fiscal policy operates.

International and external factors significantly influence economic stability, especially in open and transition economies. Global economic cycles, commodity price fluctuations, financial market volatility, and geopolitical developments can generate external shocks that lie beyond national control (Kaminsky et al., 2004).

Countries with diversified economic structures, prudent fiscal buffers, and flexible budgetary systems are better positioned to mitigate external shocks and maintain stability (IMF, 2024). In this context, effective state budget management enhances resilience by enabling counter-cyclical fiscal responses and safeguarding priority development expenditures during periods of global instability (Arestis & Sawyer, 2003).

State budget expenditures play a decisive role in this regard. Public spending directed toward infrastructure, education, healthcare, and innovation enhances productive capacity and reduces vulnerability to shocks, whereas poorly targeted expenditures may generate fiscal pressure without contributing to stability (Romer, 1986). Empirical evidence consistently shows that economies with a higher share of productive public expenditures demonstrate stronger growth persistence and greater resilience to external disturbances (Gupta et al., 2005).

Human capital development and social cohesion constitute a critical bridge between economic and institutional factors. Investments in education, health, and skills formation expand long-term productive potential and enhance economic adaptability (Schultz, 1961; Becker, 1964;

Lucas, 1988). A well-educated workforce reduces structural unemployment, increases innovation capacity, and strengthens the economy's ability to absorb shocks.

Social stability further reinforces economic stability by reducing inequality-driven tensions and supporting inclusive growth (World Bank, 2022). From an econometric standpoint, human capital variables often function as long-term explanatory or mediating factors, capturing the endogenous effects of public spending on economic stability (Romer, 1986).

Synthesizing these factors reveals that economic stability ultimately depends on how effectively political, institutional, and external conditions are translated into economic and fiscal outcomes. Among all determinants, state budget expenditures occupy a central position, as they connect macroeconomic stabilization, structural development, and human capital formation, Table 1. (Barro, 1990; North, 1990).

Well-managed public expenditures stabilize short-term fluctuations and create the foundations for long-term, endogenous economic stability. Consequently, the effectiveness, structure, and strategic orientation of public spending, particularly education expenditures represent a key mechanism through which governments can ensure durable economic stability (Becker, 1964; Lucas, 1988).

In Uzbekistan, these factors are particularly relevant due to the country's ongoing transition toward a market-oriented economic model. Recent fiscal reforms have strengthened medium-term budget planning, improved expenditure classification, and increased transparency in public financial management (IMF, 2024; World Bank, 2022). At the same time, state budget expenditures have increasingly shifted toward social and human capital-oriented spending, with education consistently accounting for a significant share of total public expenditures.

As a result, Uzbekistan's economic stability has become increasingly dependent on the efficiency and developmental orientation of state budget expenditures rather than solely on macro-fiscal discipline (World Bank, 2022). This context reinforces the analytical relevance of focusing on education expenditures as a key explanatory variable in assessing economic stability in Uzbekistan.

Economic stability is shown to be a systemic and endogenous outcome shaped by fiscal policy, institutional quality, human capital development, and external conditions. While political and institutional factors provide the enabling environment and external factors introduce volatility, economic and fiscal factors, particularly the structure and efficiency of state budget expenditures play a decisive role in ensuring durable stability. The findings demonstrate that macroeconomic discipline alone is insufficient; the composition of public spending is as important as its scale. Development-oriented expenditures, especially education spending, generate lasting stabilizing effects by enhancing productivity and resilience. The Uzbekistan case highlights that long-term economic stability increasingly depends on the strategic allocation of public resources toward human capital and productive investment rather than solely on deficit and debt control, underscoring the central role of education-focused fiscal policy in transition economies.

Table 1.

**THEORY-TO-POLICY FRAMEWORK FOR ENSURING ECONOMIC STABILITY
THROUGH STATE BUDGET EXPENDITURES**

Analytical Level	Category	Core Content	Role in Economic Stability
Theoretical Foundations	Exogenous Stability Theories	Classical and Neoclassical theories emphasizing market self-adjustment, price flexibility, fiscal restraint, and equilibrium	Stability achieved through automatic market mechanisms; limited role of the state
	Keynesian & Post-Keynesian Theories	Counter-cyclical fiscal policy, active government intervention, demand management	Short-term stabilization through public expenditure and fiscal stimulus
	Structural & Institutional Theories	Institutional quality, sectoral structure, public infrastructure, governance	Long-term stability through structural transformation and institutional effectiveness
	Human Capital Theory (Core Framework)	Education, skills, health, productivity, innovation	Endogenous and sustainable economic stability via human capital accumulation
Stability-Determining Factors	Political & Institutional Factors	Governance quality, policy continuity, budget transparency, accountability	Enable effective fiscal policy and reduce uncertainty
	Economic & Fiscal Factors (Key)	Fiscal sustainability, inflation control, debt management, budget structure	Direct macroeconomic stabilization and long-term growth support
	Human Capital & Social Factors	Education, healthcare, skills development, social inclusion	Enhances productivity, resilience, and inclusive stability
	International & External Factors	Global economic cycles, trade shocks, financial volatility	External risks moderated by domestic fiscal capacity
Policy Instrument	State Budget Expenditures	Productive (education, health, infrastructure), stabilizing (social protection), administrative	Core mechanism linking theory to economic outcomes
Transmission Channels	Fiscal Impact Mechanisms	Human capital accumulation, productivity growth, diversification, shock absorption	Converts public spending into stability outcomes
Economic Outcomes	Economic Stability Indicators	Stable GDP growth, controlled inflation, sustainable debt, employment stability	Observable and measurable results of effective fiscal management

References.

1. Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review*, *91*(5), 1369–1401. <https://doi.org/10.1257/aer.91.5.1369>
2. Arestis, P., & Sawyer, M. (2003). Reinventing fiscal policy. *Journal of Post Keynesian Economics*, *26*(1), 3–25.
3. Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, *98*(5), S103–S125. <https://doi.org/10.1086/261726>
4. Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. University of Chicago Press.
5. Gupta, S., Clements, B., Baldacci, E., & Mulas-Granados, C. (2005). Fiscal policy, expenditure composition, and growth in low-income countries. *Journal of International Money and Finance*, *24*(3), 441–463. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2005.01.004>
6. International Monetary Fund. (2024). *Republic of Uzbekistan: 2024 Article IV consultation—Staff report*. IMF.
7. Kaminsky, G. L., Reinhart, C. M., & Végh, C. A. (2004). When it rains, it pours: Procyclical capital flows and macroeconomic policies. *NBER Macroeconomics Annual*, *19*, 11–53.
8. Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, *22*(1), 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
9. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
10. Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, *94*(5), 1002–1037. <https://doi.org/10.1086/261420>
11. World Bank. (2022). *Uzbekistan public expenditure review: Better value for money in human capital and infrastructure*. World Bank.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A DRIVER OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS THROUGH INSURANCE INNOVATION

D.Omonova

Tashkent International University
Email: d.d.omonova96@gmail.com

Artificial intelligence (AI) stands at the forefront of technological advancements, with the potential to significantly drive the achievement of the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs). By harnessing AI's capabilities, particularly within the insurance sector, organizations can foster innovative solutions to pressing socio-economic challenges, such as climate change and inequality. Insurance companies are increasingly adopting AI technologies to enhance their operational efficiency and service delivery, transforming traditional practices into data-driven processes that advocate for sustainability (Julio César Prado A et al., 2024). Furthermore, the integration of AI in insurance can catalyze improved decision-making and risk management strategies, ultimately contributing to the broader objectives of sustainable development and poverty alleviation (Fathallah B et al., 2025). Visual representations, such as, further illustrate the interconnectedness of insurance and the SDGs, underscoring the industry's role in advancing global sustainability efforts.

The integration of artificial intelligence (AI) into the insurance industry has a profound impact on advancing the Sustainable Development Goals (SDGs), reshaping not only operational efficiencies but also contributing to societal and environmental objectives. AI facilitates data-driven decision-making, enabling insurance companies to identify risk patterns and tailor their services to promote greater accessibility and financial inclusion, thereby aligning with goals such as reducing inequality and promoting sustainable economic growth. According to recent studies, the adoption of AI technologies enhances the sustainability of insurance practices, offering strategic frameworks for

innovation that respond effectively to the ethical dimensions of AI deployment in society (Julio César Prado A et al., 2024). Furthermore, AI initiatives play a crucial role in maximizing the economic benefits while minimizing environmental risks, underscoring their importance in the pursuit of the SDGs (Dirting et al., 2024). The visual representation of the SDGs in the context of insurance innovation further illustrates this connection, highlighting the industry's pivotal role in driving sustainable practices.

The integration of artificial intelligence (AI) into the insurance industry has catalyzed significant innovation, reshaping how policies are developed and managed. AI technologies enable companies to analyze vast datasets rapidly, enhancing risk assessment and pricing methodologies that are crucial for efficient service delivery. This innovation not only streamlines operations but also aligns with sustainable development goals by promoting financial inclusion and accessibility through tailored insurance solutions. As highlighted in recent studies, the ability of AI to transform data-intensive processes represents a strategic advantage for insurers, ensuring their competitiveness in a rapidly evolving market (Julio César Prado A et al., 2024). Moreover, addressing the regulatory environment surrounding AI, such as the implications of the EU AI Act, is essential for fostering safe and responsible AI deployment (Sloan J et al., 2024). Thus, AI stands as a pivotal element in driving both innovation and sustainability within the insurance sector, as illustrated by the visual representation of its impact on the Sustainable Development Goals.

The implementation of AI technologies within the insurance sector plays a pivotal role in enhancing risk assessment, customizing insurance products, and streamlining operational efficiency. By leveraging advanced algorithms and machine learning, insurers can analyze extensive datasets more accurately, thereby improving their risk evaluations and pricing strategies. This shift not only enables the development of personalized insurance products that cater to individual needs but also facilitates the automation of claims processing and underwriting, enhancing overall service delivery and reducing costs. As noted in recent studies, these innovations are crucial for fostering sustainable operational models in the industry, advocating for the ethical use of data, and ultimately supporting the wider objectives of sustainable development (cite7; cite8). Furthermore, the integration of AI contributes to transparency in risk evaluation, aligning insurance practices with the global commitment towards sustainable, ethical business strategies, as illustrated in.

The integration of AI-driven innovations within the insurance sector holds significant potential for advancing the Sustainable Development Goals (SDGs). By harnessing the efficiency and analytical capabilities of artificial intelligence, insurance companies can streamline operations, thereby enhancing their service delivery and accessibility. This transformation not only responds to pressing market needs but also plays a critical role in promoting social equity and environmental sustainability. For instance, the adoption of AI helps insurers better assess risks and tailor products, which can lead to more inclusive coverage options for underserved populations, contributing to reduced inequalities. Furthermore, as identified in studies, AI enables companies to transform resource-intensive processes into streamlined operations, enhancing long-term sustainability through innovative frameworks (Julio César Prado A et al., 2024). Therefore, the proactive development and responsible deployment of AI within the insurance industry are essential for achieving the SDGs and fostering a resilient future (Sloan J et al., 2024).

Artificial intelligence (AI) presents significant opportunities for enhancing financial inclusion, managing climate risks, and fostering resilient communities within the insurance sector. By leveraging AI technologies, insurers can develop innovative products tailored to underserved populations, thus broadening access to financial services and promoting inclusivity. For instance, AI-driven data analysis can optimize risk assessments, enabling insurers to offer affordable policies to low-income households, thereby reinforcing social equity. Moreover, as climate change exacerbates risks, AI facilitates improved climate risk management through sophisticated modeling and predictive analytics, crucial for ensuring community resilience against environmental threats. The role of insurance in achieving the Sustainable Development Goals is further underscored by the visual representation of its interconnectedness with these goals in . The integration of AI into insurance not

only enhances operational efficiency but also aligns with broader sustainability objectives (Julio César Prado A et al., 2024) (Kim K et al., 2023).

In conclusion, the integration of artificial intelligence within the insurance sector serves as a critical catalyst for advancing the United Nations Sustainable Development Goals, promoting sustainable economic growth while addressing social and environmental challenges. The transformative power of AI fosters innovation, enhances decision-making processes, and improves productivity within insurance companies, thereby facilitating a more responsive and efficient service delivery model (Fathallah B et al., 2025). Furthermore, the strategic implementation of AI technologies allows for the identification and solution of complex issues, positioning insurance as a vital component in supporting sustainable initiatives globally. As depicted in, the synergy between insurance and sustainable development highlights its essential role in fostering partnerships that contribute to wider societal goals. Ultimately, leveraging AI in insurance can redefine operational capabilities, leading to a more sustainable future for both the industry and the communities it serves.

References

1. Julio César Acosta Prado, Carlos Guillermo Hernández-Cenzano, Carlos David Villalta-Herrera, Eloy Wilfredo Barahona-Silva (2024). Three Horizons of Technical Skills in Artificial Intelligence for the Sustainability of Insurance Companies. <https://doi.org/10.3390/admsci14090190>
2. Dirting, B.D; Chukwudebe, G.A.; Nwakorie, E.C. (2024). Maximizing Artificial Intelligence and Innovations toward Achieving the Sustainable Development Goals. <https://www.jocre.com.ng>
3. Bushra Fathallah, Abdel Razek jawad (2025). THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: INDONESIA AS CASE STUDY. <https://www.semanticscholar.org/paper/9a5dba11e56364bff9e474d368c5be205423fed3>
4. Joseph Sloan, Nia Powis, Joanne Tan (2024). Introduction to artificial intelligence: What are the key risks for insurers to consider over the short to medium term?. [https://media.milliman.com/v1/media/edge/images/millimaninc5660-milliman6442-prod27d5-0001/media/Milliman/PDFs/2024-Articles/7-12-24 Introduction-to-AI-briefing-note.pdf](https://media.milliman.com/v1/media/edge/images/millimaninc5660-milliman6442-prod27d5-0001/media/Milliman/PDFs/2024-Articles/7-12-24%20Introduction-to-AI-briefing-note.pdf)
5. Subhrajit Bhattacharya, German Castignani, Leandro Masello, Barry Sheehan (2025). AI revolution in insurance: bridging research and reality. <https://doi.org/10.3389/frai.2025.1568266>
6. Kyungmee Kim, Boulanin Vincent (2023). Artificial Intelligence for Climate Security: Possibilities and Challenges. <https://doi.org/10.55163/qdse8934>

JISMONIY SHAXSLARNI KREDITLASH AMALIYOTINI RAQAMLI IQTISODIYOT VA SDG–2030 SHAROITIDA TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB YO‘NALISHLARI

Bobojonova Sevara Baxrombek qizi
Tashkent International University tayanch doktoranti
Amirov Nurislom Suvanovich
Tashkent International University
“Biznes va innovatsion ta’lim” fakulteti dekan muovini

Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank xizmatlarining masofaviy shakllari kengayib, jismoniy shaxslarni kreditlash jarayonida tezkorlik va qamrov ortmoqda. Masofaviy identifikatsiya, onlayn arizalar va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish mexanizmlari kreditlash amaliyotini

soddalashtirdi. Biroq ushbu jarayon kredit risklarining murakkablashuvi, to'lov intizomining pasayishi va ortiqcha qarzdorlik xavfining ortishi bilan birga kechmoqda.

O'zbekistonda chakana bank xizmatlarining raqamlashtirilishi jismoniy shaxslar kreditlashiga bo'lgan talabni oshirmoqda. Shu sharoitda kredit risklarini erta baholash va mas'uliyatli kreditlash tamoyillarini amaliyotga chuqur joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur muammo BMTning 2030 yilgacha bo'lgan barqaror rivojlanish kun tartibi (Agenda 2030) doirasida moliyaviy inklyuziya va mas'uliyatli moliyaviy xizmatlar tamoyillari bilan ham uzviy bog'liq. Shu sababli jismoniy shaxslarni kreditlash amaliyotida tezkorlik va kredit sifati o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, raqamli kreditlashning tez sur'atlarda kengayishi banklar oldiga nafaqat operatsion tezkorlikni, balki risklarni real vaqt rejimiga yaqin tarzda monitoring qilish vazifasini ham qo'ymoqda.

Jismoniy shaxslarni kreditlash amaliyotini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat. **Birinchidan**, kredit tarixidan tizimli foydalanish qarz oluvchining to'lov intizomi va moliyaviy xulq-atvorini aniqroq baholash, axborot assimetriyasini kamaytirish hamda kredit riskini pasaytirishga xizmat qiladi. **Ikkinchidan**, raqamli skoring tizimlari kreditga layoqatlilikni baholash jarayonini standartlashtiradi, qaror qabul qilish tezligini oshiradi va inson omili ta'sirini kamaytiradi. **Shu bilan birga, raqamli skoring tizimlarining samaradorligi ma'lumotlar sifati, model parametrlarining muntazam yangilanishi va natijalarni amaliy kredit siyosati bilan uyg'unlashtirish darajasiga bevosita bog'liq. Aks holda, tezkor qaror qabul qilish ta'minlangan bo'lsa-da, baholash aniqligida xatoliklar saqlanib qolishi mumkin. Uchinchidan**, mas'uliyatli kreditlash tamoyillarini kuchaytirish, ya'ni qarz oluvchining haqiqiy to'lov qobiliyatini inobatga olish, qarz yuklamasini baholash va kredit shartlarini shaffof taqdim etish barqaror kreditlashning muhim sharti hisoblanadi.

Shunday qilib, kredit tarixidan samarali foydalanish, raqamli skoring tizimlarini joriy etish va mas'uliyatli kreditlash tamoyillarini kuchaytirishning uyg'un qo'llanilishi chakana kreditlash samaradorligini oshirish, kredit risklarini kamaytirish hamda bank tizimi barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Taklif etilgan yo'nalishlar samaradorligini baholashda muammoli kreditlar ulushi, kechikishlar darajasi va qarz oluvchilarning to'lov intizomi dinamikasi kabi ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Shu bois banklarda kredit qarorlarini qabul qilish jarayonida kredit tarixi, skoring natijalari va qarz yuklamasi ko'rsatkichlarini yagona baholash modelida qo'llash maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuv kreditlash jarayonida standartlashtirilgan qaror qabul qilishni ta'minlab, riskli segmentlarni erta aniqlash va kredit portfeli sifati bo'yicha boshqaruv qarorlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy shaxslarni kreditlash amaliyotini raqamli iqtisodiyot va SDGs talablari bilan uyg'un holda takomillashtirish bank tizimi barqarorligini ta'minlashning muhim omilidir. Kredit tarixidan tizimli foydalanish, raqamli skoring tizimlarini rivojlantirish va mas'uliyatli kreditlash tamoyillarini kuchaytirish orqali kredit risklarini kamaytirish, ortiqcha qarzdorlikning oldini olish va chakana kreditlash sifatini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Basel Committee on Banking Supervision. (2025). *Principles for the management of credit risk*. Bank for International Settlements.
2. European Banking Authority. (2020). *Guidelines on loan origination and monitoring* (EBA/GL/2020/06). European Banking Authority.
3. Izaguirre, J. C., Arenaza, S., Meagher, P., & Valenzuela, M. (2025). *Responsible digital credit: Frontier solutions for authorities and providers* (Technical guide). CGAP.
4. United Nations General Assembly. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development* (A/RES/70/1). United Nations.
5. World Bank Group. (2025). *The use of alternative data in credit risk assessment*. World Bank.

O‘ZBEKISTONDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATI TIZIMINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Toshbekova Shaxnoza Erkinovna

Toshkent Xalqaro Universiteti stajor tadqiqotchisi

e-mail:shahnozatoshbekova22@gmail.com

Davlat moliyaviy nazorati davlat boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U davlat budjeti mablag‘laridan qonuniy, maqsadli va samarali foydalanilishini ta‘minlashga qaratilgan institutsional mexanizmdir. Mazkur tizim davlat moliyasi barqarorligini mustahkamlash, budjet intizomini ta‘minlash hamda davlat dasturlari ijrosini samarali tashkil etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bugungi global iqtisodiy sharoitda davlat xarajatlarining ko‘lami va tarkibi sezilarli darajada kengaymoqda. Infratuzilmaviy loyihalar, ijtimoiy sohani qo‘llab-quvvatlash dasturlari, investitsiyaviy va innovatsion tashabbuslar davlat budjeti mablag‘laridan oqilona foydalanishni talab etadi. Shu bois, moliyaviy resurslarni boshqarishda samaradorlik va natijadorlik mezonlarini kuchaytirish zarurati ortib bormoqda.

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, davlat xarajatlarining ortishi va raqamli transformatsiya sharoitida moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonlari budjet jarayonini avtomatlashtirish, elektron ma‘lumotlar bazasini shakllantirish va onlayn monitoring mexanizmlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Bu esa o‘z navbatida nazorat organlaridan yangi yondashuvlar, ilg‘or tahliliy instrumentlar va xavflarga asoslangan usullarni qo‘llashni talab qiladi.

Shuningdek, davlat moliyaviy nazorati tizimi shaffoflik va hisobdorlikni ta‘minlash, korrupsiyaviy xavflarni kamaytirish hamda jamoatchilik ishonchini mustahkamlashning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Davlat moliyasini boshqarishda ochiqlik prinsiplarini kuchaytirish, audit natijalarini e‘lon qilish va fuqarolik jamiyati institutlari ishtirokini kengaytirish zamonaviy boshqaruvning ajralmas talabi hisoblanadi.

Mazkur sharoitda davlat moliyaviy nazorati tizimining rivojlanish tendensiyalarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, uning institutsional va funksional jihatlarini baholash hamda amaliyotga yo‘naltirilgan takliflar ishlab chiqish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

O‘zbekistonlik olimlar N.E.Jiyanova va N.O.Tursunboyeva tomonidan davlat moliyasini boshqarishda davlat ichki moliyaviy nazoratining roli va ahamiyati tadqiq etilgan bo‘lib, ularning fikriga ko‘ra O‘zbekistonda yaqin istiqbolda budjet sohasi uchun yagona ichki moliyaviy nazorat mexanizmini yaratish budjet jarayonlarining samaradorligini oshirib, iqtisodiyotning hozirgi bosqichida barqaror rivojlanishga xizmat qiladi va uning mustahkam ishlashini ta‘minlaydi²⁴⁵. Shuningdek, taqiqotchilar tomonidan moliyaviy nazoratning hususiyatlari, tizimi va asosiy bo‘g‘inlari bo‘yicha qimmatli ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan. Bundan tashqari olimlar tomonidan davlat moliyaviy nazoratining asosiy vazifalari tahlil qilingan va keltirib o‘tilgan.

Davlat moliyaviy nazorati tashqi va ichki nazorat shakllarida amalga oshiriladi. Tashqi nazorat oliy audit organlari tomonidan, ichki nazorat esa budjet tashkilotlari va idoralar doirasida amalga oshiriladi.

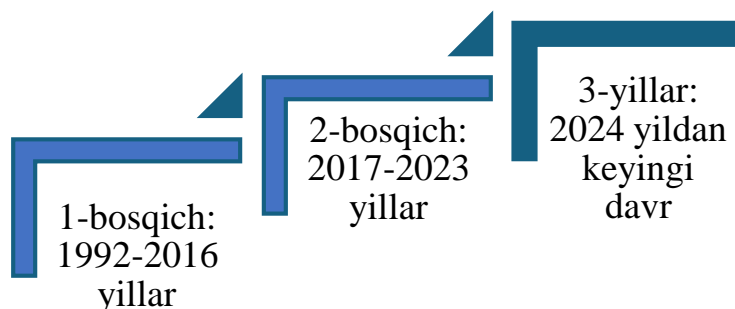
²⁴⁵ Jiyanova N.E va Tursunboyeva N.O. Rol i osobennosti gosudarstvennogo finansovogo kontrolya v upravlenii gosudarstvennymi finansami. "Science and Education" jurnali. 2023-yil 4-son.

1-rasm. Davlat moliyaviy nazoratining asosiy vazifalari²⁴⁶

- Davlat moliyaviy nazoratining turlari quyidagilar²⁴⁷:
  - “dastlabki nazorat — moliyaviy operatsiyalar bajarilguniga qadar g‘aznachilik bo‘linmalari moliya organlari va O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi tomonidan amalga oshiriladigan;
  - joriy nazorat — moliyaviy operatsiyalar bajarilishi jarayonida g‘aznachilik bo‘linmalari, moliya organlari va davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladigan;
  - yakuniy nazorat — moliyaviy operatsiyalar bajarilganidan so‘ng davlat moliyaviy nazorat organlari tomonidan amalga oshiriladigan nazoratlardir

Bugungi kunda O‘zbekistonda Bosh Prokuraturasining Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti huzuridagi Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi davlat moliyaviy nazorati organlari tarkibidagi eng “kekxa” tashkilot bo‘lib, u bundan 33 yil oldin boshqa vazirliklar va idoralardagi nazorat-taftish tuzilmalarining 454 ta shtatlarini Moliya vazirligiga o‘tkazish orqali tashkil etilgan. Bunda Moliya vazirligi markaziy apparatida Nazorat-taftish bosh boshqarmasi hamda Moliya vazirligining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri bo‘yicha nazorat-taftish boshqarmalari birinchi marta tashkil etilgan. Xozirgi kundagi Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi faoliyatining tarixini shartli ravishda uch bosqichga bo‘lishimiz mumkin.

2-rasm. O‘zbekistonda Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasining rivojlanish bosqichlari²⁴⁸

²⁴⁶ Rasm Jiyanova N.E va Tursunboyeva N.O. maqolasi asosida muallif tomonidan tayyorlandi. Rol i osobennosti gosudarstvennogo finansovogo kontrolya v upravlenii gosudarstvennymi finansami. "Science and Education" jurnali. 2023-yil 4-son.

²⁴⁷ O‘zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi. 173-modda. Internet manba: www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. Murojaat qilingan sana: 2025-yil 15-may.

⁴ A.A.Jabborov. Davlat moliyaviy nazoratining konseptual asoslari. Monografiya. Toshkent-2025.

Birinchi bosqich 1992-2016-yillarni o'z ichiga qamrab oladi. Bu bosqichda Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi faoliyati tashkil etilishidan tortib uning davlat moliyaviy nazorati tizimida eng katta vakolatlar va majburiyatlarga ega bo'lgan subyekt darajasiga ko'tarilishi yuz berdi.

Hususan, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, 1992-yilda vazirlik va idoralardagi nazorat taftish tuzilmalarini tugatish orqali moliya vazirligi tarkibida markazlashgan nazorat-taftish boshqarmasi va uning xududiy tuzilmalari tashkil etildi.

O'tgan yillar davomida mazkur tuzilmaning funksional va institutsional faoliyatida doimiy o'zgarishlar yuz berdi. O'zgarishlarni uch qismga bo'lishimiz mumkin. Birinchi bosqich o'z ichiga 1992-2016-yillarni qamrab oladi va bu yillar davomida Moliya vazirligining Nazorat-taftish boshqarmasi shaklida uning funksiyalari kengayib borgan.

Ikkinchi bosqich 2017-2023-yillarni qamrab oladi va bu davrda funksiyalar qisqarishi yoki boshqa tuzilmalarga o'tkazilishi sababli shtatlar sonining qisqarishi bilan kechdi. Ikkinchi qismdagi asosiy burilish nuqtasi vazirlik va idoralarda ichki audit xizmatlarini tashkil etilishi bilan boshlangan desak mubolag'a bo'lmaydi. Mazkur qismda davlat moliyaviy nazorati tizimida moliyaviy ispeksiya, ichki va tashqi audit funksiyalari bir-biridan ajratildi.

Uchinchi bosqich bizningcha, Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasining Bosh Prokuratura tarkibidagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti huzuriga o'tkazilishi bilan boshlangan.

Fikrimizcha mazkur o'zgarish davlat moliyaviy nazorati tizimiga funksional va institutsional ravishda jiddiy ta'sir qiladi. Funksional ta'sir shundaki endilikda moliyaviy inspeksiya funksiyasining siyosati ijro hokimiyati va uning tarkibidagi moliya tuzilmalari tomonidan yuritilishi cheklanadi. Chunki endilikda moliyaviy inspeksiya funksiyasi ko'proq huquqiy munosabatlar doirasiga kiritiladi.

Institutsional o'zgarish sifatida albatta Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasining Iqtisodiyot va moliya vazirligi tarkibidan chiqarilgani va Bosh Prokuraturasi huzuriga o'tkazilganligini aytib o'tish bizningcha kifoya qiladi.

Jahon amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, moliyaviy nazorat samaradorligi uning institutsional mustaqilligi, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi va xavflarni boshqarish tizimi bilan bevosita bog'liq. Shu bois, davlat moliyaviy nazorati tizimida faqat qonuniylikni tekshirish emas, balki davlat xarajatlarining iqtisodiy va ijtimoiy natijadorligini baholash ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Zamonaviy sharoitda davlat moliyaviy nazoratining rivojlanish tendensiyalari quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'lmoqda: raqamlashtirish va avtomatlashtirish jarayonlarini jadallashtirish, samaradorlik auditiga o'tish, xavflarga asoslangan yondashuvni joriy etish, shaffoflik va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish hamda xalqaro standartlarga moslashuvni ta'minlash.

Ushbu tendensiyalar davlat moliyasi barqarorligini ta'minlash, budget mablag'laridan samarali foydalanish va davlat boshqaruvining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

1. Raqamli transformatsiya: Elektron budget, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari va tahliliy platformalar orqali moliyaviy operatsiyalarni onlayn nazorat qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu inson omilini kamaytirish va nazorat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

2. Samaradorlik auditiga o'tish: Zamonaviy bosqichda nazorat faqat qonuniylikni emas, balki davlat xarajatlarining natijadorligini baholashga qaratilmoqda. Samaradorlik auditini davlat dasturlarining ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini aniqlash imkonini beradi.

3. Xavflarga asoslangan yondashuv: Nazorat jarayonlarida xavflarni baholash va ustuvor obyektlarni tanlash amaliyoti keng qo'llanilmoqda. Bu resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi.

4. Shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirish: Ochiq budget portali, audit xulosalarini e'lon qilish va jamoatchilik ishtirokini ta'minlash davlat moliyaviy nazoratining muhim tendensiyalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa o‘rinda shuni aytishimiz mumkinki davlat moliyaviy nazorati tizimini takomillashtirish budjet mablag‘laridan samarali foydalanish, davlat moliyasi barqarorligini ta’minlash va iqtisodiy o‘shig‘a erishishning muhim sharti hisoblanadi. Zamonaviy tendensiyalar — raqamlashtirish, samaradorlik auditi, xalqaro standartlarga moslashuv va xavflarga asoslangan yondashuv — mazkur tizim rivojining asosiy yo‘nalishlaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining 2013-yil 26-dekabrda O‘RQ-360-sonli “O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 1-iyuldagi O‘RQ-546-sonli «O‘zbekiston Respublikasining Hisob palatasi to‘g‘risida»gi qonuni..
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 27-avgustda PF-6300-son «Davlat moliyaviy nazorati tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi farmoni Abdullayev Yo., Ibragimov Q. Davlat moliyasi. – T.: Iqtisodiyot, 2020.
4. Vaxobov A., Malikov T.. Moliya darslik Noshir 2011-yil
5. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
6. www.pempal.org – Davlat moliyasini boshqarishni o‘zaro o‘rganish va tajriba almashish dasturi sayti.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА УЗБЕКИСТАНА: ПУТЬ К ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Турсунова Муниса Хўжаёр қизи

Независимый соискатель (PhD)

Ташкентского международного университета.

Цифровизация стала важным инструментом для модернизации банковского сектора и обеспечения экономической стабильности. В Узбекистане она способствует внедрению инноваций, расширению финансовой инклюзии и повышению качества услуг. Введение цифровых технологий в банковскую сферу способно не только повысить конкурентоспособность финансовых учреждений, но и укрепить доверие населения к банковской системе

Поддержка безналичной экономики является ключевым элементом цифровизации банковского сектора Узбекистана. В последние годы страна сделала значительный прогресс в переходе к использованию цифровых платежных систем, таких как Uzcard, HUMO, Payme и Click. Эти платформы стали неотъемлемой частью финансовой системы и значительно снизили зависимость от наличных денег. [1]

Существующие в Узбекистане платежные системы играют важную роль в развитии безналичной экономики:

- Uzcard и HUMO. Это крупнейшие платежные системы, которые активно используются как в городах, так и в сельских районах. Они предоставляют доступ к POS-терминалам, банкоматам и онлайн-платежам.

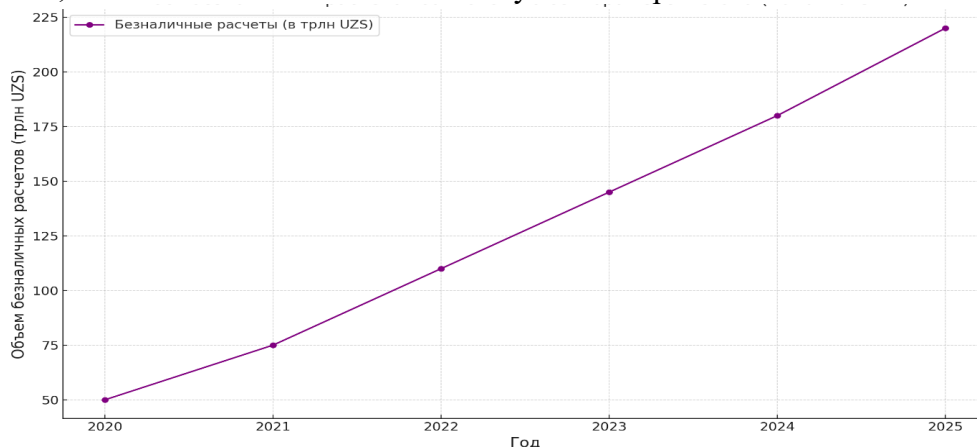
- Мобильные приложения. Payme и Click обеспечивают удобный интерфейс для мгновенных переводов, оплаты коммунальных услуг и покупок в интернет-магазинах. [2]

- Интеграция с государственными услугами. Многие государственные услуги, включая оплату штрафов и налогов, стали доступны через цифровые платежные платформы, что повышает удобство для граждан.

Развитие безналичных расчетов оказывает положительное влияние на финансовую и экономическую стабильность. Основные преимущества включают:

- Прозрачность финансовых потоков. Электронные платежи позволяют легко отслеживать транзакции, что способствует снижению уровня теневой экономики.

- Ускорение оборота денежных средств. Безналичные расчеты уменьшают задержки, связанные с физической обработкой наличных денег, и повышают скорость проведения операций.
- Снижение издержек. Банки и компании экономят средства, сокращая расходы на обработку и инкассацию наличных денег.
- Повышение налоговой дисциплины. Транзакции через цифровые платформы легко регистрируются, что обеспечивает более точный учет и сбор налогов.

Рост безналичных расчетов банковского сектора Узбекистана (2020–2025 гг). [5]

За период с 2020 по 2025 годы объем безналичных расчетов увеличился на **175 трлн сумов**, что эквивалентно росту в **350%** [3]. Это подчеркивает значительное усиление популярности безналичных операций, что может быть связано с расширением банковских услуг, поддержкой государственных инициатив и повышением цифровой грамотности населения.

Вызовы в развитии безналичной экономики. Несмотря на успехи, поддержка безналичной экономики в Узбекистане сталкивается с рядом препятствий [4]:

- Недостаточная инфраструктура. В сельских регионах наблюдается ограниченное количество POS-терминалов и слабая доступность интернета, что затрудняет использование цифровых платежей.
  - Низкий уровень цифровой грамотности. Многие граждане, особенно пожилые люди, испытывают трудности в использовании цифровых платежных систем.
- Рекомендации для развития безналичной экономики
- Для укрепления безналичной экономики в Узбекистане необходимо:
    - Расширение инфраструктуры. Установка POS-терминалов в сельских и удаленных районах, а также улучшение интернет-соединения.
    - Повышение цифровой грамотности. Проведение образовательных кампаний, направленных на обучение населения использованию цифровых платежных систем.
    - Внедрение стимулов. Снижение комиссий за электронные платежи и предоставление налоговых льгот для бизнеса, использующего безналичные расчеты.
    - Обеспечение безопасности. Укрепление кибербезопасности и повышение уровня защиты данных пользователей.

Заключение

Поддержка безналичной экономики является важным шагом на пути к цифровизации банковского сектора и укреплению финансовой стабильности Узбекистана. Развитие платежных систем, повышение доверия к цифровым технологиям и устранение существующих вызовов позволят создать более прозрачную, эффективную и устойчивую финансовую систему, соответствующую мировым стандартам.

Стимулировать использование безналичных расчетов:

- Ввести налоговые льготы для предприятий, активно использующих безналичные платежи.
- Предоставлять скидки и бонусы для граждан, которые предпочитают цифровые способы оплаты.
- Снизить комиссии за электронные переводы, чтобы сделать их более привлекательными для пользователей.

Для достижения финансовой стабильности Узбекистану необходимо направить усилия на развитие безналичной экономики как неотъемлемой части цифровизации банковского сектора. Инвестиции в инфраструктуру, повышение грамотности населения, обеспечение безопасности и внедрение стимулов для бизнеса и граждан позволят создать устойчивую, эффективную и прозрачную финансовую систему, отвечающую вызовам современности.

Источник использованной литературы

1. Министерство финансов Республики Узбекистан (), Отчеты по развитию платежных систем.
2. Центральный банк Узбекистана, "Развитие национальной платежной инфраструктуры", 2024 г.
3. World Bank. (2025). Digital financial services in Uzbekistan — Interbank Payment System report. World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099038408272416186/pdf/IDU-5b50ff74-5da6-4a0e-97fc-4e903c82a7d3.pdf> World Bank
4. International Monetary Fund. (2024). Global Financial Stability Report: Steadying the Course — Financial Markets Navigate Uncertainty (October 2024). IMF. <https://www.imf.org/-/media/files/publications/gfsr/2024/october/english/ch1revised.pdf>
5. Центральный банк Республики Узбекистан, «Отчет о развитии безналичных расчетов», 2025 г.

SDG–2030 DOIRASIDA O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI TO‘LOV EKOTIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA MOLIYAVIY INKLUZIVLIKNI OSHIRISH MASALALARI

Tashkent International University
Tayanch doktaranti, Nusratov Azizbek San’atillayevich

SDG–2030 doirasida raqamli iqtisodiyotning asosiy vazifalaridan biri — moliyaviy xizmatlarga kirishni kengaytirish (SDG 8, 9, 10 bilan uzviy bog‘liq). To‘lov infratuzilmasi (kartalar, POS, tezkor to‘lovlar, e-money, P2P) kengaysa, naqd pulga qaramlik pasayadi, tranzaksiya xarajatlari qisqaradi, norasmiy sektordan rasmiy moliyaviy aylanmaga o‘tish tezlashadi. O‘zbekistonda bu jarayon aynan milliy to‘lov tizimlari (Uzcard, Humo), banklarning mobil ilovalari va mustaqil to‘lov tashkilotlari (Click, Payme va boshqalar) raqamli platformalarining **“platforma effekti”** orqali jadallashmoqda.

So‘nggi yillarda raqamli to‘lovlar hajmi keskin kengaydi. Markaziy bank statistikasi asosida tayyorlangan tahlillarda 2026-yil 1-yanvar holatiga terminallar orqali amalga oshirilgan to‘lovlar hajmi **460,25 trln so‘mga** yetgani, bu ko‘rsatkich 2025-yil 1-yanvardagi **326,7 trln so‘mga** nisbatan sezilarli o‘shirishni bildirishi qayd etiladi. Shuningdek, muomaladagi bank kartalari soni 2026-yil boshida **68,27 mln** donadan oshganini ko‘rishimiz mumkin.

Raqamli inkluzivlikning “tez o‘suvschi segmenti” sifatida P2P o‘tkazmalar ham alohida ahamiyatga ega: 2023-yilda Uzcard va Humo tizimlarida karta-kartaga (P2P) o‘tkazmalar umumiy hajmi **224,3 trln so‘mni** tashkil etgani, bu 2022-yilga nisbatan **56%** ko‘p ekani Markaziy bank ma’lumotlari asosida keltiriladi. Bu natija aholining “mikrotranzaksiyalar” darajasida ham raqamli to‘lovlarga moslashuvi

kuchayayotganini ko'rsatadi — ya'ni bank xizmatiga to'liq kirish imkoniyati cheklangan qatlamlar uchun ham mobil ilovalar orqali transferlar inkluziv kanalga aylanmoqda.

Uzcard–Humo integratsiyasi: interoperabilitet va tranzaksiya xarajatlari

Moliyaviy texnologiyalar inkluzivligi uchun eng muhim shartlardan biri — **interoperabilitet**, ya'ni turli to'lov tizimlarining o'zaro ishlashi. O'zbekistonda Uzcard va Humo infratuzilmasini integratsiyalash bo'yicha amaliy ishlar davom etayotgani va bu jarayon bankomatlar/kartalar o'zaro qabul qilinishini kengaytirishga qaratilgani rasmiy axborotda yoritilgan. Integratsiya jarayoni bo'yicha Markaziy bank darajasida ham yakunlash muddatlari va texnik murakkabliklar muhokama qilingan. Uzcard–Humo integratsiyasi “tarmoq effekti”ni kuchaytiradi: foydalanuvchi qaysi tizim kartasiga ega bo'lishidan qat'i nazar, terminal/bankomat qamrovi kengaygani sari raqamli to'lovga o'tish “foydalanuvchi xarajati” (switching cost) kamayadi. Bu esa SDG ruhidagi **ommabop moliyaviy xizmatlarni** tezlashtiradi. **Banklar va to'lov tashkilotlari: raqobat + hamkorlik modeli.** O'zbekiston to'lov bozorida ikki kuchli qatlam shakllangan:

1. **tijorat banklarining raqamli kanallari** (mobil ilovalar, ekvayring, tezkor to'lovlar),
2. **mustaqil to'lov tashkilotlari/fintex platformalar** (super-app, P2P, merchant payments, billing, e-wallet).

KPMG'ning O'zbekiston to'lov bozori bo'yicha tahliliy hisobotida 2023-yilda yirik to'lov tashkilotlari orasida tranzaksiya qiymatining o'sishi, hamda P2P transferlar to'lov tashkilotlarida tranzaksiya hajmining muhim qismini tashkil qilishi qayd etiladi. Bu bozor modelida raqobat (mijoz uchun qulay UX, tezlik, komissiya) va hamkorlik (bank hisobvaraqlari, karta infratuzilmasi, ekvayring, API integratsiyalar) bir vaqtda mavjud.

Ilmiy yangilik elementi (taklif etilayotgan model): “Kooperativ raqobat” yondashuvini O'zbekiston sharoitiga mos KPllar bilan baholash:

- **Inkluzivlik KPI:** birinchi marta raqamli to'lov qilgan foydalanuvchilar ulushi; “faol” e-wallet/mobil ilova foydalanuvchilari;
- **Interoperabilitet KPI:** Uzcard–Humo cross-acceptance qamrovi; QR/NFC umumiy standartlashuv darajasi;
- **Barqarorlik KPI:** naqd pulsiz to'lovlar ulushi, tranzaksiya xarajati (time/cost) pasayishi;
- **Ishonch KPI:** fraud ko'rsatkichlari, dispute resolution tezligi, kiberxavfsizlik auditi natijalari.

Regulyativ mexanizmlar va xavfsizlik: sandbox va “trust layer”

Fintexda inkluzivlik faqat qulaylik emas, balki **ishonch infratuzilmasiga** ham bog'liq. Markaziy bank **“tartibga solish qumdoni”** (Regulatory sandbox) mexanizmini alohida yo'nalish sifatida taqdim etadi.

Bundan tashqari, 2025-yil oxirida qabul qilingan va 2026-yil yanvarda davlat ro'yxatidan o'tgan hujjatda masofaviy moliyaviy xizmatlarda axborot/kiberxavfsizlik hamda fraudning oldini olish bo'yicha **minimal talablar** belgilangan. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, inkluzivlikni kengaytirish (ko'proq foydalanuvchi) fraud riskini ham oshirishi mumkin; shu sabab “platforma o'sishi” **xavfsizlik va regulyativ moslik** bilan birga yurishi shart. Sandbox esa innovatsiyani bozorga chiqarishdan turib test qilish va xavflarni boshqarish imkonini beradi.

Takliflar: inkluziv raqamli to'lovlarni jadallashtirish yo'llari

1. **Bank–fintex API hamkorligini kengaytirish:** open-API tamoyillari asosida e-wallet, merchant acquiring, bill payments xizmatlarini modul ko'rinishida ulash.
2. **Moliyaviy savodxonlikni “in-app” formatga o'tkazish:** foydalanuvchi ilovada tranzaksiya qilayotgan paytda mikro-o'qitish (xavfsiz to'lov, phishingdan himoya, limitlar), chunki real xulqni aynan kontekstda o'zgartiradi.
3. **Kiberxavfsizlik va fraud-analitikaning majburiy “trust layer”ga aylantirish:** minimal talablar asosida risk-scoring, device-binding, transaction monitoring, dispute management jarayonlarini standartlashtirish.

4. Transchegaraviy o'tkazmalar (remittance) uchun regulyativ–texnologik yo'l xaritasi: migrantlar pul o'tkazmalari kanallarida komissiyani kamaytirish va shaffoflikni oshirish (SDG ruhidagi ijtimoiy ta'sir).

O'zbekistonda raqamli to'lovlar bozori yuqori o'sish bosqichida: terminal to'lovlari va karta bazasi tez kengaymoqda, P2P transferlar esa ommaviy raqamli odatga aylanmoqda. Uzcard–Humo integratsiyasi interoperabilitetni kuchaytirib, tranzaksiya xarajatlarini pasaytirish orqali moliyaviy inklyuzivlikni oshirishning “tizimli lever” bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, banklar va fintexlar o'rtasidagi cooperation modeli (raqobat + hamkorlik) innovatsiya tezligini oshiradi, biroq bu o'sish kiberxavfsizlik, fraud-prevention va sandbox kabi regulyativ mexanizmlar bilan birga olib borilgandagina SDG–2030 maqsadlariga mos barqaror natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. To'lov tizimlari statistik materiallari (2024–2026). ([Центральный банк Узбекистана](#))
2. Kun.uz: terminal to'lovlari va karta bazasi bo'yicha 2026-yil boshiga doir tahlil. ([Kun.uz](#))
3. Markaziy bank ma'lumotlari asosida P2P transferlar hajmi (2023: 224,3 trln so'm). ([YuzNews](#))
4. UZCARD rasmiy yangiliklari: Uzcard–Humo bankomat integratsiyasi bo'yicha ishlar. ([api.uzcard.uz](#))
5. Spot.uz: Uzcard–Humo terminal integratsiyasi bo'yicha Markaziy bank izohi. ([Spot – Деловые новости Узбекистана](#))
6. Markaziy bank: Regulatory sandbox sahifasi. ([Центральный банк Узбекистана](#))
7. Lex.uz: masofaviy moliyaviy xizmatlarda axborot/kiberxavfsizlik va fraud bo'yicha minimal talablar (QMMB ro'yhat raqami 3759). ([LEX.UZ](#))
8. KPMG Uzbekistan: Payments & BNPL bo'yicha fintech bozor sharhi (2024). ([KPMG](#))

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНОГО СТРАХОВАНИЯ В СИСТЕМЕ УСТОЙЧИВОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ

Юсуфов Асфандиёр Элдор угли
Самостоятельный исследователь

В последние десятилетия мировая экономика сталкивается с рядом серьёзных экологических и климатических вызовов, среди которых изменение климата, истощение природных ресурсов и рост уровня загрязнения окружающей среды. В связи с этим всё большее значение приобретает концепция устойчивого развития, предполагающая баланс между экономическим ростом, социальной ответственностью и сохранением окружающей среды. Одним из ключевых инструментов реализации данной концепции является устойчивое финансирование, направленное на поддержку проектов, способствующих экологической и социальной устойчивости.

В системе устойчивого финансирования особую роль играет страховой сектор. Страховые компании не только обеспечивают защиту от различных рисков, но и выступают крупными институциональными инвесторами, способными направлять финансовые ресурсы в экологически значимые проекты. В этом контексте особое значение приобретает зелёное страхование, представляющее собой систему страховых продуктов и механизмов, ориентированных на поддержку экологически безопасных технологий и снижение экологических рисков.

Зелёное страхование рассматривается как важный инструмент стимулирования устойчивого развития экономики, поскольку оно способствует развитию возобновляемой энергетики, экологически чистой инфраструктуры и инновационных технологий. Кроме того, страховые компании могут стимулировать экологически ответственное поведение

бизнеса, предоставляя более выгодные условия страхования компаниям, внедряющим экологические стандарты и устойчивые технологии.

Целью данной работы является анализ роли зелёного страхования в системе устойчивого финансирования, а также определение перспектив его дальнейшего развития в условиях глобальных экологических вызовов.

Зелёное страхование является относительно новым направлением в развитии страхового рынка и тесно связано с концепцией устойчивого финансирования. Под зелёным страхованием понимается совокупность страховых продуктов и услуг, направленных на управление экологическими рисками, поддержку экологически ориентированных проектов и стимулирование устойчивого развития экономики.

Основной особенностью зелёного страхования является ориентация на экологические и климатические риски. К таким рискам относятся природные катастрофы, изменение климата, загрязнение окружающей среды и другие факторы, которые могут негативно повлиять на экономическую деятельность. В связи с этим страховые компании разрабатывают специальные страховые продукты, предназначенные для защиты проектов в сфере возобновляемой энергетики, экологически чистого транспорта и устойчивой инфраструктуры.

Важную роль в развитии зелёного страхования играет внедрение принципов ESG (Environmental, Social, Governance), которые предполагают учёт экологических, социальных и управленческих факторов при принятии инвестиционных и финансовых решений. Использование данных принципов способствует формированию более устойчивой и ответственной финансовой системы.

Кроме того, страховые компании могут участвовать в финансировании экологических проектов посредством инвестирования страховых резервов. Это позволяет направлять значительные финансовые ресурсы в развитие экологически безопасных технологий и инфраструктуры.

Зелёное страхование играет важную роль в развитии устойчивого финансирования, поскольку способствует снижению инвестиционных рисков и повышению привлекательности экологических проектов. Реализация проектов в сфере возобновляемой энергетики, устойчивого строительства и экологически чистого транспорта часто связана с высокими финансовыми и технологическими рисками. Наличие страховой защиты позволяет инвесторам чувствовать большую уверенность и способствует привлечению дополнительных финансовых ресурсов.

Одним из важных направлений развития зелёного страхования является страхование проектов в сфере возобновляемой энергетики, таких как солнечные и ветровые электростанции. Страховые компании могут обеспечивать защиту от технологических рисков, природных катастроф и других факторов, которые могут повлиять на эффективность работы таких проектов.

Кроме того, зелёное страхование способствует развитию экологически ориентированных инноваций. Компании, внедряющие экологически безопасные технологии, могут получать более выгодные условия страхования, что стимулирует бизнес к внедрению устойчивых практик.

Страховой сектор также играет важную роль в формировании устойчивых инвестиционных стратегий. Многие страховые компании начинают учитывать экологические факторы при формировании своих инвестиционных портфелей, отдавая предпочтение проектам, соответствующим принципам устойчивого развития.

Перспективы развития зелёного страхования во многом связаны с ростом интереса к устойчивому финансированию на глобальном уровне. Международные организации и финансовые институты всё активнее поддерживают инициативы, направленные на развитие зелёной экономики и снижение негативного воздействия на окружающую среду.

Одним из факторов, способствующих развитию зелёного страхования, является усиление экологического регулирования. Многие государства вводят новые экологические

стандарты и требования, направленные на снижение выбросов парниковых газов и развитие экологически чистых технологий. Это создаёт дополнительные стимулы для развития страховых продуктов, ориентированных на экологические риски.

Важную роль в развитии зелёного страхования играют инновационные технологии. Использование цифровых технологий, искусственного интеллекта и анализа больших данных позволяет более эффективно оценивать экологические и климатические риски. Это способствует созданию новых страховых продуктов и повышению эффективности страховой деятельности.

Кроме того, развитие зелёного страхования связано с ростом экологической ответственности бизнеса и общества. Всё больше компаний стремятся внедрять устойчивые практики и снижать негативное воздействие на окружающую среду. В таких условиях страховые компании могут выступать важными партнёрами в реализации экологических проектов.

Таким образом, зелёное страхование является важным элементом системы устойчивого финансирования и играет значительную роль в снижении экологических рисков и поддержке устойчивого развития экономики. Оно способствует развитию возобновляемой энергетики, экологически безопасных технологий и устойчивой инфраструктуры.

Развитие зелёного страхования позволяет страховым компаниям не только выполнять традиционные функции управления рисками, но и активно участвовать в процессе экологической трансформации экономики. В условиях роста экологических вызовов и усиления климатических рисков значение зелёного страхования будет продолжать увеличиваться.

В дальнейшем развитие данного направления будет зависеть от совершенствования нормативно-правовой базы, внедрения инновационных технологий и повышения уровня экологической ответственности бизнеса и общества. Всё это позволит зелёному страхованию занять важное место в системе устойчивого финансирования и стать одним из ключевых инструментов поддержки устойчивого развития.

UY XO‘JALIKLARINING INVESTITSIYA QARORLARIDA XULQ-ATVOR OG‘ISHLARI: DISPOSITION EFFECT FENOMENINING EMPIRIK TAHLILI

Olimova Shahrizoda Sirojiddinovna

Tashkent International University

Iqtisodiyot va moliya kafedrası o‘qituvchisi

Email:Sahrizodaolimova3@gmail.com

Moliyaviy iqtisodiyot nazariyasida uzoq vaqt davomida investorlarning xatti-harakati ratsional qaror qabul qilish modeli asosida tushuntirib kelindi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, investorlar moliyaviy qarorlarni qabul qilish jarayonida mavjud axborotni to‘liq tahlil qiladi hamda o‘z investitsiya portfelini kutilayotgan daromad va risk darajasi o‘rtasidagi optimal nisbat asosida shakllantiradi. Efficient Market Hypothesis hamda Markowitz portfel nazariyasi aynan shu farazga asoslanadi. Mazkur nazariyalarga ko‘ra, moliyaviy bozorlar samarali ishlaydi va investorlar qarorlarini iqtisodiy hisob-kitoblarga tayangan holda qabul qiladi.

Biroq real moliyaviy bozorlarda kuzatiladigan investor xatti-harakatlari ko‘pincha ushbu nazariy modeldan sezilarli darajada farq qiladi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, investorlarning qarorlari har doim ham to‘liq ratsional bo‘lavermaydi. Aksincha, ko‘plab holatlarda investorlar psixologik omillar, hissiy reaksiyalar va turli kognitiv xatoliklar ta‘siri ostida qaror qabul qiladi. Natijada investitsiya portfeli tarkibi yoki aktivlarni sotish va saqlash bo‘yicha qarorlar iqtisodiy jihatdan optimal bo‘lmasligi mumkin.

Aynan shu sababli so‘nggi o‘n yilliklarda iqtisodiy fanlarda yangi yo‘nalish — xulq-atvor moliyasi (behavioral finance) shakllandi. Ushbu yo‘nalish iqtisodiy agentlarning qarorlarini

tushuntirishda psixologik omillar va inson xulq-atvorining rolini o'rganadi. Xulq-atvor moliyasi doirasida olib borilgan empirik tadqiqotlar investorlarning moliyaviy qarorlarida bir qator sistematik og'ishlar mavjudligini aniqladi. Ushbu og'ishlar investorlarning riskni baholash jarayoniga, aktivlarni sotish yoki saqlash qarorlariga hamda portfel tuzilmasiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Xulq-atvor iqtisodiyoti doirasida keng o'rganilgan fenomenlardan biri disposition effect hisoblanadi. Ushbu fenomen investorlarning foyda keltirgan aktivlarni tezroq sotish va zarar keltirgan aktivlarni esa uzoqroq vaqt davomida saqlash tendensiyasini anglatadi. Boshqacha aytganda, investorlar foydani tezroq realizatsiya qilishga intiladi, biroq zarar ko'rgan aktivlarni sotishdan qochadi. Moliyaviy nazariya nuqtai nazaridan bunday xatti-harakat irratsional hisoblanadi, chunki investitsiya qarorlari o'tgan davrdagi foyda yoki zarar emas, balki aktivning kelajakdagi kutilayotgan daromadiga asoslanishi kerak.

Disposition effect fenomeni investorlarning moliyaviy qarorlarida psixologik omillar muhim rol o'ynashini ko'rsatadigan eng muhim empirik dalillardan biri hisoblanadi. Disposition effect fenomenini empirik ravishda o'rganishga bag'ishlangan eng mashhur tadqiqotlardan biri Terrance Odean (1998) tomonidan amalga oshirilgan. Mazkur tadqiqot moliyaviy iqtisodiyotda xulq-atvor og'ishlarini empirik tarzda aniqlashga qaratilgan dastlabki yirik ilmiy ishlardan biri hisoblanadi. Tadqiqotda AQShdagi 10 mingdan ortiq individual investorlarning brokerlik hisoblari tahlil qilingan. Ushbu ma'lumotlar investorlarning real savdo operatsiyalariga asoslangan bo'lib, aksiyalarni sotish ehtimoli, portfel tarkibi hamda investitsiya qarorlarining dinamikasi o'rganilgan.

Tadqiqot jarayonida investorlarning foyda keltirgan aksiyalarni sotish ehtimoli va zarar keltirgan aksiyalarni sotish ehtimoli alohida hisoblab chiqilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, investorlar foyda keltirgan aksiyalarni sotish ehtimoli 0.148 ni tashkil etgan, zarar keltirgan aksiyalarni sotish ehtimoli esa 0.098 ga teng bo'lgan. Ushbu ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq 0.050 ni tashkil etadi. Boshqacha aytganda, investorlar foyda keltirgan aksiyalarni zarar keltirgan aksiyalarga qaraganda taxminan 1,5 barobar tez sotadi.

Mazkur natija investorlarning qarorlariga psixologik omillar sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Investorlar ko'pincha foydani tezroq realizatsiya qilish orqali o'z qarorining muvaffaqiyatli bo'lganini tasdiqlashga intiladi. Shu bilan birga, zarar keltirgan aktivlarni sotish orqali yo'qotishni rasman tan olishdan qochadi. Natijada zarar keltirayotgan aktivlar portfelda uzoqroq vaqt davomida saqlanib qoladi.

Xulq-atvor og'ishlari investorlarning daromadligiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash maqsadida Barber va Odean (2000) tomonidan yana bir muhim empirik tadqiqot o'tkazilgan. Ushbu tadqiqotda 66 mingdan ortiq brokerlik hisoblari tahlil qilingan. Tadqiqot investorlarning savdo faolligi va investitsiya daromadligi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga qaratilgan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, investorlar savdo operatsiyalarini qanchalik tez-tez amalga oshirsa, ularning investitsiya daromadligi shunchalik past bo'ladi. Boshqacha aytganda, ortiqcha savdo qilish investorlar uchun qo'shimcha daromad emas, balki aksincha daromadlikning pasayishiga olib keladi.

Jadval 2. Investor savdo faolligi va daromadlilik (Barber & Odean, 2000)

Faollik	Foizda
Past savdo qiluvchi investorlar	18,5%
O'rtacha savdo qiluvchilar	16,4%
Juda faol savdo qiluvchilar	11,4%

Natijalar shuni ko'rsatdiki, eng faol savdo qiluvchi investorlar passiv investorlar bilan solishtirganda o'rtacha 7 foizga kam daromad olgan. Bu esa investorlarning ortiqcha savdo qilish tendensiyasi ko'pincha iqtisodiy jihatdan asoslanmaganligini ko'rsatadi.

Xulq-atvor iqtisodiyoti ushbu fenomenni Prospect Theory orqali tushuntiradi. Ushbu nazariyaga ko'ra, insonlar yo'qotishlarga nisbatan daromatlarga qaraganda kuchliroq psixologik reaksiya bildiradi. Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yo'qotishlar insonlar tomonidan daromatlarga nisbatan taxminan ikki barobar kuchliroq hissiy ta'sir bilan qabul qilinadi.

Natijada investorlar zarar ko'rgan aktivni sotish orqali yo'qotishni tan olishdan qochadi va

narx kelajakda tiklanishiga umid qilib aktivni portfelida saqlab turadi. Aksincha, foyda keltirgan aktivni sotish orqali investor psixologik jihatdan ijobiy natijani tasdiqlaydi. Bunday xatti-harakatlar investor portfelining optimal tuzilmasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, investorlarning moliyaviy qarorlarida disposition effect fenomeni keng tarqalgan. Investorlar foyda keltirgan aktivlarni tezroq sotib, zarar keltirgan aktivlarni esa uzoqroq saqlab turishga moyil bo'ladi. Ushbu xatti-harakat psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, ko'pincha investitsiya portfeli samaradorligining pasayishiga olib keladi.

Shu sababli uy xo'jaliklarining investitsiya qarorlarini tahlil qilishda xulq-atvor iqtisodiyoti yondashuvlarini qo'llash muhim hisoblanadi. Moliyaviy savodxonlikni oshirish, investitsiya instrumentlari haqida axborot berish hamda investorlarning xulq-atvor og'ishlarini hisobga oluvchi siyosat instrumentlarini ishlab chiqish moliyaviy bozorlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Odean, T. (1998). Are investors reluctant to realize their losses? *The Journal of Finance*, 53(5), 1775–1798. <https://doi.org/10.1111/0022-1082.00072>
2. Barber, B. M., & Odean, T. (2000). Trading is hazardous to your wealth: The common stock investment performance of individual investors. *The Journal of Finance*, 55(2), 773–806. <https://doi.org/10.1111/0022-1082.00226>
3. Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291. <https://doi.org/10.2307/1914185>

DEVELOPING E-COMMERCE IN UZBEKISTAN AND ITS IMPORTANCE IN SOCIETY

Radjabova Malikakhon Obidjon qizi

PhD student of the faculty of digital economy
and international digital integration
at the Tashkent International University
malika060497@gmail.com

The emergence of e-commerce represents one of the most significant structural transformations in the global economy over the past three decades. According to Laudon and Traver (2022), e-commerce refers to digitally enabled commercial transactions between organizations and individuals. Globally, the expansion of digital marketplaces has reshaped production systems, consumer behavior, and international trade patterns.

Uzbekistan, as a rapidly reforming transitional economy in Central Asia, has embarked on comprehensive digital reforms aimed at modernizing economic structures. The government's "Digital Uzbekistan – 2030" strategy highlights e-commerce as a critical component of economic diversification and global integration. However, despite significant progress, the sector remains in an early developmental stage compared to advanced economies.

This article aims to:

1. Analyze theoretical foundations of e-commerce development;
2. Examine the current state of e-commerce in Uzbekistan;
3. Assess its socio-economic importance;
4. Identify challenges and policy implications for sustainable growth.

The development of e-commerce can be understood through several theoretical perspectives. The Technology Acceptance Model (TAM) introduced by Davis (1989) explains that perceived usefulness and ease of use determine technology adoption. In emerging markets such as Uzbekistan, digital literacy and consumer trust significantly influence adoption rates.

Rogers' Diffusion of Innovations Theory (2003) further explains how technological innovations spread within societies. According to Rogers (2003), adoption depends on relative

advantage, compatibility, complexity, trialability, and observability. In Uzbekistan's context, mobile internet penetration and fintech services have improved relative advantage and compatibility of e-commerce platforms.

From an institutional perspective, North (1990) argues that formal and informal institutions shape economic performance. The legal framework governing digital signatures, consumer protection, and electronic payments directly affects e-commerce growth. Without reliable institutions, transaction costs increase, reducing market efficiency.

Furthermore, the Network Economy theory (Castells, 2010) emphasizes that digital platforms create interconnected economic ecosystems. E-commerce platforms function as nodes connecting producers, consumers, logistics providers, and financial institutions, thereby reducing intermediaries and enhancing efficiency.

Empirical research by UNCTAD (2021) demonstrates that countries with stronger ICT infrastructure and digital payment systems experience higher e-commerce penetration. Thus, infrastructure readiness is a fundamental prerequisite for development.

Over the past decade, Uzbekistan has significantly improved its telecommunications infrastructure. Broadband expansion and 4G mobile network coverage have increased internet accessibility. According to World Bank reports (2022), improved digital connectivity correlates strongly with SME participation in online markets.

However, rural-urban disparities persist. As emphasized by Czernich et al. (2011), broadband penetration positively influences GDP growth. Therefore, closing regional digital gaps remains essential for inclusive development.

The government of Uzbekistan has introduced legislation regulating electronic commerce, digital signatures, and electronic payments. Institutional reforms align with North's (1990) framework, which stresses that stable legal systems reduce uncertainty and foster investment.

Consumer protection remains a crucial factor. Gefen (2000) highlights that trust is central to online purchasing behavior. In emerging economies, lack of trust can significantly slow digital market expansion. Therefore, strengthening cybersecurity and dispute resolution mechanisms is critical.

Digital payment systems are fundamental to e-commerce ecosystems. According to OECD (2019), fintech integration accelerates financial inclusion and transaction efficiency. Uzbekistan has experienced rapid growth in mobile payment platforms and banking digitization.

The expansion of electronic wallets and QR-based payment systems has lowered transaction costs and increased accessibility for small entrepreneurs. This supports Schumpeter's (1934) theory of innovation-driven economic development, where technological innovation fosters entrepreneurial activity.

Uzbekistan's economy has historically relied on agriculture and natural resources. E-commerce contributes to diversification by expanding service sectors and digital entrepreneurship. According to Porter (1990), competitive advantage increasingly depends on innovation capacity rather than natural resource endowments.

E-commerce platforms enable SMEs to access national and international markets without substantial physical infrastructure investments. This reduces entry barriers and enhances competition.

Digital marketplaces create direct and indirect employment opportunities in logistics, IT services, digital marketing, and customer service. Brynjolfsson and McAfee (2014) argue that digital technologies reshape labor markets by creating new job categories while transforming traditional sectors.

In Uzbekistan, youth entrepreneurship has benefited from online business models, including dropshipping, online retail, and digital freelancing. This contributes to poverty reduction and income diversification.

E-commerce promotes inclusion by integrating rural producers into broader markets. According to the World Economic Forum (2020), digital platforms empower marginalized groups, including women entrepreneurs.

In Uzbekistan, handicraft producers and small-scale farmers can market products via online platforms, increasing visibility and income stability. This aligns with Sen's (1999) capability approach, which views development as expansion of human freedoms and opportunities.

From a microeconomic perspective, e-commerce reduces information asymmetry and search costs (Stigler, 1961). Consumers benefit from price transparency, product variety, and convenience. Increased competition typically leads to lower prices and improved quality.

Despite progress, several structural challenges persist:

1. **Digital Literacy Gaps:** As Davis (1989) suggests, perceived ease of use affects adoption. Limited digital skills reduce platform utilization.

2. **Cybersecurity Risks:** Online fraud and data breaches undermine consumer trust.

3. **Logistics Infrastructure Constraints:** Efficient last-mile delivery systems remain underdeveloped in some regions.

4. **Regulatory Harmonization:** Cross-border e-commerce requires alignment with international trade standards.

Addressing these challenges requires coordinated policy interventions.

6. Policy Recommendations

1. **Infrastructure Investment:** Expand broadband access in rural areas to ensure inclusive participation.

2. **Digital Literacy Programs:** Integrate ICT training in educational curricula and SME development programs.

3. **Strengthening Cybersecurity Frameworks:** Establish specialized digital consumer protection agencies.

4. **SME Support Mechanisms:** Provide tax incentives and grants for digital startups.

5. **International Integration:** Align national regulations with WTO and global e-commerce standards.

The development of e-commerce in Uzbekistan represents a strategic pathway toward economic modernization and social progress. Grounded in established economic and technological theories, this article demonstrates that e-commerce fosters diversification, employment generation, social inclusion, and consumer welfare.

However, sustainable growth requires comprehensive institutional reforms, infrastructure investment, and capacity building. As global digital transformation accelerates, Uzbekistan's ability to integrate into international digital markets will determine its long-term competitiveness and societal well-being.

References

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age*.
2. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*.
3. Czernich, N., et al. (2011). Broadband Infrastructure and Economic Growth. *Economic Journal*.
4. Davis, F. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of IT. *MIS Quarterly*.
5. Gefen, D. (2000). E-commerce: The Role of Familiarity and Trust. *Omega*.
6. Laudon, K., & Traver, C. (2022). *E-commerce: Business, Technology, Society*.
7. North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*.
8. OECD (2019). *Digital Economy Outlook*.
9. Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*.
10. Rogers, E. (2003). *Diffusion of Innovations* (5th ed.).
11. Schumpeter, J. (1934). *The Theory of Economic Development*.
12. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*.
13. Stigler, G. (1961). The Economics of Information. *Journal of Political Economy*.
14. UNCTAD (2021). *Digital Economy Report*.
15. World Bank (2022). *Digital Development Overview*.
16. World Economic Forum (2020). *The Future of Digital Economy*.

GLOBAL RAQAMLASHUV SHAROITIDA SUG'URTA KOMPANIYALARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI OSHIRISHDA INSURTECH YECHIMLARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Boynazarova Nargiza Urolovna
Toshkent International University
tayanch doktranti

Bugungi kunda global iqtisodiyotda kuzatilayotgan raqamli transformatsiya moliyaviy xizmatlar sektoriga, xususan, sug'urta tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy sug'urta modeli tobora ko'proq tezkorlik, aniqlik va moslashuvchanlikni talab qilayotgan bozor sharoitida yetarli samaradorlik bera olmayapti. Ayniqsa, sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini saqlash masalasi zamonaviy boshqaruv vositalarini joriy etishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, InsurTech yechimlari sug'urta sektorining institutsional mustahkamligi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Moliyaviy barqarorlik sug'urta kompaniyasining o'z majburiyatlarini vaqtida bajarish, zararlar bosimiga bardosh berish, kapital yetarliligini saqlash hamda tashqi iqtisodiy o'zgarishlarga mos ravishda faoliyat yurita olish qobiliyatini anglatadi. Mazkur barqarorlikka ta'sir etuvchi omillar qatoriga sug'urta portfeli sifati, risklarni baholash mexanizmi, da'volar darajasi, operatsion xarajatlar, qayta sug'urtalash siyosati va investitsion boshqaruv kiradi. Ushbu jarayonlarning aksariyati an'anaviy tizimlarda ko'p vaqt talab qiladi va inson omiliga yuqori darajada bog'liq bo'ladi. Natijada xatoliklar, kechikishlar va ortiqcha xarajatlar yuzaga keladi.

InsurTech yechimlari aynan shu muammolarni yumshatishga qaratilgan innovatsion texnologik vositalar majmuasidir. Ular tarkibiga sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, bulutli texnologiyalar, raqamli andarrayting, onlayn polislashtirish, da'volarni avtomatlashtirilgan tarzda boshqarish hamda firibgarlikni aniqlash tizimlari kiradi. Ushbu yechimlardan foydalanish sug'urta kompaniyasining boshqaruv sifatini oshiradi, xarajatlarni optimallashtiradi va moliyaviy xavflarni ancha aniq nazorat qilish imkonini beradi.

Birinchi navbatda, sun'iy intellekt va big data texnologiyalari risklarni baholash sifatini sezilarli darajada oshiradi. Mijozlarning sug'urta tarixi, to'lov intizomi, xulq-atvori va boshqa ma'lumotlari asosida aniqroq risk profili shakllantiriladi. Bu esa, tarif siyosatini asosli yuritish, yuqori xavfli segmentlarni oldindan ajratish va zarar ko'rsatkichlarini barqarorlashtirishga yordam beradi. Natijada, kompaniyaning to'lov qobiliyati mustahkamlanadi va moliyaviy beqarorlik ehtimoli kamayadi.

Ikkinchidan, andarrayting jarayonlarini raqamlashtirish sug'urta shartnomalarini rasmiylashtirishni tezlashtiradi hamda subyektiv qarorlar ulushini kamaytiradi. Avtomatlashtirilgan baholash tizimi inson omili sababli yuzaga keladigan noto'g'ri tanlovlar, hujjat aylanishidagi kechikishlar va ortiqcha ma'muriy xarajatlarni qisqartiradi. Bu esa, sug'urta kompaniyasining xarajatlar koeffitsientini pasaytirib, foydalilik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, da'volarni boshqarish tizimlarining raqamlashtirilishi moliyaviy intizom va xizmatlar sifati uchun muhimdir. Da'volarni tez ko'rib chiqish, ularni avtomatik saralash va shubhali holatlarni alohida monitoring qilish kompaniya mablag'laridan oqilona foydalanishga yordam beradi. Ayniqsa, firibgarlikni aniqlovchi raqamli modellar sug'urta tovonlari bilan bog'liq asossiz yo'qotishlarni kamaytiradi. Bu esa, sug'urta zaxiralari va likvidlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

To'rtinchidan, InsurTech yechimlari mijozlar bilan ishlash sifatini oshiradi. Mobil ilovalar, onlayn maslahat, masofaviy identifikatsiya va raqamli to'lov tizimlari sug'urta xizmatlaridan foydalanishni qulaylashtiradi. Xizmatlarning soddalashuvi, ayniqsa, yoshlar va raqamli muhitga moslashgan iste'molchilar qatlamini sug'urta bozoriga kengroq jalb etadi. Shu jihatdan, InsurTech

moliyaviy inklyuziyani kuchaytirish, aholining moliyaviy himoyasini kengaytirish va iste'molchi huquqlarini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Beshinchidan, blockchain va aqlli kontraktlar texnologiyasi sug'urta operatsiyalarining shaffofligini oshiradi. Ma'lumotlarni o'zgartirib bo'lmaydigan shaklda saqlash, ayrim jarayonlarni avtomatik bajarish va operatsion zanjirdagi ishtirokchilar o'rtasida ishonchni mustahkamlash mumkin bo'ladi. Bu mexanizm hujjatlar bilan bog'liq nizolarni kamaytiradi, nazoratni kuchaytiradi va korporativ boshqaruv sifatini yaxshilaydi.

Biroq InsurTech yechimlarini joriy etish jarayoni muayyan to'siqlardan holi emas. Jumladan, raqamli infratuzilmaning notekis rivojlanganligi, ma'lumotlar bazasining parchalanib ketganligi, kiberxavfsizlik tavakkallari, IT-mutaxassislar yetishmasligi va ayrim normativ-huquqiy cheklavlar ularning joriy etilish sur'atini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun sug'urta bozorida texnologik modernizatsiyani bosqichma-bosqich va institutsional yondashuv asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston sug'urta bozori uchun InsurTech yechimlaridan foydalanish istiqbollari yetarlicha yuqori hisoblanadi. Mamlakatda moliyaviy xizmatlarni raqamlashtirish, elektron identifikatsiya, onlayn to'lovlar va masofaviy servislarni kengaytirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar sug'urta sektorida ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, yagona ma'lumotlar bazasini shakllantirish, raqamli anderryting platformalarini joriy etish, da'volarni masofaviy ko'rib chiqish va analitik boshqaruv panellarini yaratish sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu asosda quyidagi ustuvor yo'nalishlarni alohida ajratish mumkin: sug'urta kompaniyalarida integratsiyalashgan axborot tizimlarini joriy etish, sun'iy intellekt asosida risk skoring modellarini ishlab chiqish, kiberxavfsizlik standartlarini kuchaytirish, InsurTech startaplari bilan hamkorlikni kengaytirish va soha uchun raqamli kompetensiyaga ega kadrlarni tayyorlash. Mazkur chora-tadbirlar sug'urta kompaniyalarining to'lov qobiliyati, operatsion barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, InsurTech yechimlari sug'urta kompaniyalari moliyaviy barqarorligini mustahkamlashning istiqbolli va zamonaviy vositasidir. Ular orqali risklarni aniq baholash, xarajatlarni kamaytirish, firibgarlik holatlarini cheklash, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash va bozordagi ishonchni mustahkamlash mumkin. Shu bois, sug'urta sektorini raqamli modernizatsiya qilish masalasi nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki barqaror rivojlanish va aholining moliyaviy manfaatlarini himoya qilish nuqtai nazaridan ham dolzarb hisoblanadi.

INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR IMPROVING THE PRACTICE OF INSURING RISKS OF SMALL BUSINESS ENTITIES IN UZBEKISTAN

Shamsitdinov Mirsaid Azmiddin ugli

PhD student, Tashkent International University

Shamsitdinovmirsaid0330@gmail.com

[ORCID: 0009-0009-0189-3879](https://orcid.org/0009-0009-0189-3879)

In the modern economy, the insurance market is considered one of the important financial institutions ensuring economic stability. The insurance system serves to reduce the risks of economic entities, support investment activity, and ensure economic stability. In particular, the development of insurance mechanisms for small and medium-sized enterprises (SMEs) plays an important role in managing economic risks.

Today, in many developed countries, the insurance market is an important component of the economy. For example, in OECD countries, the insurance penetration rate often exceeds 7 percent of gross domestic product. However, in countries with transition economies, including Uzbekistan, this indicator remains relatively low. In recent years, the level of insurance penetration in the country has remained below 2 percent of GDP.

At the same time, small and medium-sized enterprises constitute an important part of Uzbekistan's economy. According to statistical data, SMEs generate approximately 55–60 percent of the country's gross domestic product and provide employment for more than 70 percent of the working population. However, the level of use of insurance services in this sector still remains low.

Institutional factors play an important role in studying the development of the insurance market. In economic literature, the development of the insurance market is often analyzed in connection with institutional quality, financial infrastructure, and the regulatory system. In particular, the effectiveness of insurance activities largely depends on the state supervision system, market transparency, and the level of trust in insurance companies.

In recent years, a number of institutional reforms have been implemented in Uzbekistan to develop the insurance market. Capital requirements for insurance companies have been strengthened, supervisory mechanisms have been improved, and digital services have begun to be introduced. Nevertheless, additional institutional measures are still required to ensure the wider use of insurance services among small and medium-sized enterprises.

This study analyzes the main factors influencing the use of insurance services by small and medium-sized enterprises in Uzbekistan. During the research process, economic-statistical analysis and econometric modeling methods were used based on enterprise-level data. In particular, a logistic regression model was applied to identify the factors influencing the use of insurance.

The research results show that several factors significantly influence the use of insurance services. First, access to bank credit increases the demand for insurance services. Second, institutional quality and the level of trust in insurance companies positively affect the use of insurance services. Third, the high level of insurance premiums reduces the probability of using insurance services.

Analysis of international experience shows that institutional reforms play an important role in the development of the insurance market. For example, the development of the insurance market in Germany is explained by a high level of institutional stability and a well-developed system of compulsory insurance. In India, the development of digital insurance platforms contributes to the expansion of insurance services. In Kazakhstan, a regulatory system aligned with international standards has been introduced in the process of developing the insurance market.

In order to develop the insurance market in Uzbekistan, it is advisable to implement several reform directions. First, it is important to increase the transparency of insurance companies' activities and ensure openness of information regarding insurance payments. Second, integrating insurance services with bank lending can increase the demand for insurance among small business entities. Third, the introduction of digital technologies in the insurance market and the provision of insurance services in online formats will contribute to the popularization of insurance services.

In conclusion, the development of the insurance market for SMEs in Uzbekistan largely depends on the effectiveness of institutional reforms. Increasing the transparency of the insurance system, strengthening cooperation between financial institutions, and introducing regulatory mechanisms aligned with international standards will contribute to the development of the insurance market. These measures will help reduce the risks of small and medium-sized enterprises, improve the investment climate, and ensure the sustainable development of the country's economy.

References

1. Beck T., Webb I. *Economic, Demographic and Institutional Determinants of Life Insurance Consumption* // World Bank Economic Review, 2003.
2. Arena M. *Does Insurance Market Activity Promote Economic Growth?* // Journal of Risk and Insurance, 2008.
3. Outreville J.F. *Theory and Practice of Insurance Market Development* // Geneva Papers on Risk and Insurance, 2014.

4. Bonin J., Hasan I., Wachtel P. *Bank Performance and Efficiency in Transition Economies* // Journal of Banking and Finance, 2005.
5. OECD. *Insurance and Private Pensions Statistics*. OECD Publishing, 2022.
6. International Association of Insurance Supervisors (IAIS). *Insurance Core Principles*. Basel, 2023.
7. Турғунмирзаев А. *Новые проявления конкуренции в сфере страховых услуг: теория и практика* // Экономическое развитие и анализ, 2025, 3(2), pp. 368–376.
8. Maxsudov M. *Scientific Approach to Assessing the Business Stability of Industrial Enterprises* // “Journal of Transport” scientific electronic journal, Tashkent State Transport University, March 2025, pp. 198–201.
9. Турғунмирзаев А. *Цифровизация страхового рынка как фактор повышения его конкурентоспособности* // Передовая экономика и педагогические технологии, 2025, 2(1), pp. 289–297.
10. Maxsudov M. *An In-Depth Analysis of Criteria for Evaluating the Business Stability of Industrial and Energy Enterprises: A Comprehensive Case Study of “JV UzChasys” LLC* // “Marketing” scientific, practical and popular journal, Issue 5, 2025, pp. 182–187.
11. Турғунмирзаев А. *Направления стратегии развития страховых компаний в цифровой экономике* // Экономическое развитие и анализ, 2025, 3(1), pp. 439–446.
12. Турғунмирзаев А., Шамситдинов М. *Сугурта компаниялари рақобатбардошлигини бошқаришда рақамли иқтисодиётнинг ўрни* // Nashrlar, 2023, pp. 238–241.
13. Turgunmirzaev A. *Developing Forms of Competition in the Insurance Field: Theory and Practical Aspects* // Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 2025, 6(3), pp. 1083–1090.

HAYOT SUG‘URTASINING BIZNES JARAYONLARIDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNI QO‘LLASH ISTIQBOLLARI

Yuldashev Nuriddin Toshmurzayevich
TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Hozirgi global iqtisodiy sharoitda moliyaviy xizmatlar sohasida raqamli transformatsiya jarayonlari jadal tus olmoqda. Ayniqsa, uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlarga asoslangan hayot sug‘urtasi sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etish institutsional barqarorlik, risklarni boshqarish va kapital samaradorligini ta’minlashning muhim omili hisoblanadi.

Hayot sug‘urtasi mamlakat iqtisodiyotida investitsiya resurslarini shakllantirish, aholining moliyaviy xavflardan himoyasini ta’minlash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda strategik ahamiyatga ega. Biroq, sohadagi an’anaviy biznes jarayonlari, jumladan axborot asimmetriyasi, inson omiliga bog‘liq risk baholash xatolari, yuqori tranzaksion xarajatlar va firibgarlik holatlari bilan tavsiflanadi. Bu esa, sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli texnologiyalar (sun’iy intellekt, Big Data va blokcheyn) — ushbu muammolarni hal qilish imkonini beradi. Sun’iy intellekt anderrayting jarayonida riskni dinamik va aniq baholashga xizmat qilsa, Big Data tahlillari mijoz xulq-atvori va demografik o‘zgarishlarni prognoz qilish imkonini yaratadi. Blokcheyn esa, shartnomaviy munosabatlarda shaffoflik va ishonchni ta’minlaydi. Shu tariqa, raqamli texnologiyalarning hayot sug‘urtasi biznes jarayonlariga integratsiyalashuvi samaradorlikni oshirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish va kapital aylanish tezligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Hayot sug‘urtasining biznes jarayonlarida raqamli texnologiyalarni qo‘llashning dolzarbligi, ayniqsa, milliy iqtisodiyotni raqamli transformatsiya qilish bo‘yicha davlat strategiyalari va moliya bozorini modernizatsiya qilish yo‘nalishlari bilan chambarchas bog‘liq. Zamonaviy

iqtisodiyot sharoitida sug'urta kompaniyalarining raqamli infratuzilmasi rivojlanmagan bo'lsa, ularning xalqaro raqobatga moslashuvi qiyinlashadi. Demografik qarish, inflyatsiya xavflari va global moliyaviy noaniqlik sharoitida risklarni aniq va tezkor boshqarish zarurati yanada kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan, hayot sug'urtasi biznes jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida qayta tashkil etish va ularning istiqbollarini ilmiy jihatdan asoslash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bizning fikrimizcha, hayot sug'urtasining biznes jarayonlaridagi eng katta samarasizlik va moliyaviy yo'qotishlar, odatda, **da'volarni ko'rib chiqish va to'lovlar** hamda andarrayting (**riskni baholash**) va **tariflarni belgilash** jarayonlarida yuzaga keladi, chunki bu yerda firibgarlik, ortiqcha to'lovlar va noto'g'ri risk bahosi to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy natijalarga ta'sir qiladi. Keyingi yirik manba sug'urta mukofotlarini to'plashda vositachilik (agentga) to'lovlari, to'lov intizomi pasayishi va polislarining muddatidan oldin bekor bo'lishi kelajakdagi daromadni yo'qotadi hamda portfel sifatini yomonlashtiradi. Namunaviy (standart) sug'urta shartnomasiga inson omili orqali kiritiladigan o'zgartishlar va qo'shimchalar ham ayrim holatlarda operatsion xarajatlarni oshirib, sug'urta da'vosi va to'lovlarda ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

Hayot sug'urtasi biznes jarayonlarida raqamli texnologiyalarni qo'llash zaruriyati, bizning fikrimizcha, avvalo, axborot asimmetriyasi va riskni aniq baholashda inson omiliga bog'liq sub'ektiv qarorlar mavjudligi bilan bog'liqdir. Shuningdek, an'anaviy andarrayting va hujjat aylanmasi jarayonlarining sekinligi operatsion samaradorlikni pasaytirmoqda. Tranzaksion va ma'muriy xarajatlarning yuqoriligi kompaniyalarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Qolaversa, da'volarni ko'rib chiqishda firibgarlik holatlari va ma'lumotlarning tarqoqligi risklarni kuchaytiradi. O'zbekiston sharoitida demografik o'zgarishlar va iqtisodiy noaniqlik holatlari ayniqsa, dinamik risk modellariga ehtiyoj oshirmoqda. Keyingi vaqtlarda raqamli iqtisodiyotda mijozlarning tezkor, shaffof va onlayn xizmatlarga bo'lgan talabi ortib bormoqda, bu esa hayot sug'urtasi sohasida ham raqamli transformatsiyani strategik zaruratga aylantirmoqda.

Yuqorida keltirilgan holatlar va muammoli vaziyatlarni samarali hal etish yoki ularning ko'lamini qisqartirish nuqtai-nazaridan, fikrimizcha, hayot sug'urtasining biznes jarayonlarida raqamli texnologiyalarni qo'llash istiqbollarini belgilashda avvalo quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratish lozim:

birinchidan, hayot sug'urtasi kompaniyalari va potensial sug'urtalanuvchilar o'rtasidagi axborot asimmetriyasini kamaytirish uchun integratsiyalashgan sun'iy intellekt va Big Data risk skoring tizimini joriy etish lozim. Hayot sug'urtasi kompaniyalarida riskni aniq baholash maqsadida ko'p manbali ma'lumotlar (tibbiy, moliyaviy, ijtimoiy va xulq-atvor ma'lumotlari)ni birlashtirgan integratsiyalashgan sun'iy intellekt asosidagi risk skoring platformasi mashinali o'rganish algoritmlari orqali mijozning individual risk profilini dinamik tarzda shakllantiradi. Amalga oshirish mexanizmi sifatida ma'lumotlar bazasini tashkil etish, mashinali o'rganish algoritmlarini ishlab chiqish va andarrayting jarayoniga integratsiya qilish nazarda tutiladi. Natijada, riskni baholash aniqligi oshadi, mijozni noto'g'ri tanlash xavfi kamayadi va texnik rezervlar barqarorligi mustahkamlanadi;

ikkinchidan, andarrayting jarayonini to'liq raqamli avtomatlashtirish maqsadga muvofiq. Bunda, andarrayting jarayonida inson omiliga bog'liq sub'ektivlikni kamaytirish maqsadida avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimini joriy etish zarur. Bu tizim sun'iy intellekt orqali standartlashtirilgan risk parametrlari asosida qaror chiqaradi va zarur hollardagina ekspertga ehtiyoj sezadi. Mazkur taklifni amalga oshirish uchun skoring modellarini ishlab chiqish, ichki reglamentlarni raqamli formatga o'tkazish va real vaqt tekshiruv algoritmlarini joriy etish talab etiladi. Oqibatda, qaror qabul qilish vaqti qisqaradi, inson xatosi kamayadi va jarayon shaffofligi ta'minlanadi;

uchinchidan, tranzaksion xarajatlarni kamaytirish uchun blokcheyn asosida smart-shartnoma tizimini joriy etish lozim. Polis shartlarini tuzish, badallarni yig'ish va shartnomaviy ijroni avtomatlashtirish maqsadida blokcheyn texnologiyasi asosida smart-shartnoma mexanizmlarini ishlab chiqish taklif etiladi. Smart-shartnomasi shartnoma shartlari bajarilganda avtomatik

ravishda amalga tushadi va barcha operatsiyalar o'zgartirib bo'lmaydigan reestrda saqlanadi. Amalga oshirish mexanizmi sifatida pilot raqamli platforma yaratish va uni to'lov tizimlari bilan integratsiya qilish nazarda tutiladi. Natijada, tranzaksion xarajatlar kamayadi, ijro intizomi oshadi va moliyaviy shaffoflik ta'minlanadi;

to'rtinchidan, firibgarlikka qarshi sun'iy intellekt asosidagi anomaliya tahlili platformasini joriy etish maqsadga muvofiq. Bunda, da'volar jarayonida firibgarlikni kamaytirish maqsadida Big Data va mashinali o'rganish asosida firibgarlikni aniqlash tizimini joriy etish taklif etiladi. Tizim xulq-atvor normalaridan chetlanishlar, noodatij da'vo miqdori yoki shubhali tranzaksiyalarni avtomatik aniqlaydi. Mazkur g'oyani amalga oshirish uchun da'volar tarixi bo'yicha ma'lumotlar bazasini tuzish va bashoratli tahlil algoritmlarini joriy etish lozim. Oqibatda, moliyaviy yo'qotishlar qisqaradi, texnik rezervlar himoya qilinadi va kompaniyaning barqarorligi oshadi.

beshinchidan, vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradigan dinamik risklarni baholash va tahlil qilish uchun real vaqt monitoringi tizimini yaratish lozim. Demografik va iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida statik risk modellari samarasiz bo'lgani sababli dinamik, real vaqt asosida ishlovchi prognoz modellarini joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunda, sun'iy intellekt va Big Data asosida risk koeffitsientlari vaqt bo'yicha qayta hisoblanib boradi. Demografik ma'lumotlar, sog'liq statistikasi va bozor ko'rsatkichlarini yagona tahlil platformasiga integratsiya qilish talab etiladi. Natijada, kapital taqsimoti optimallasadi va Solvency ko'rsatkichlari yaxshilanadi.

va nihoyat, oltinchidan, mijoz uchun qulaylik yaratish, xizmat sifatini oshirish, savdo hajmini ko'paytirish hamda mijoz tajribasini yaxshilash uchun kompaniyaning barcha savdo va xizmat ko'rsatish kanallari (onlayn va oflayn) **bir-biri bilan integratsiya qilingan holda ishlaydigan** raqamli ekotizim yaratish lozim. Bunda, mijozlarning tezkor va shaffof xizmatga bo'lgan talabini qondirish maqsadida veb-portal, mobil ilova, sun'iy intellekt chatbot va mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) tizimini birlashtirgan raqamli ekotizim tashkil etiladi. Tizim mijoz bilan barcha bosqichlarda raqamli muloqotni ta'minlaydi va personallashtirilgan mahsulotlarni taklif qiladi. Raqamli ekotizimni yaratish mexanizmi sifatida yagona ma'lumotlar bazasi, avtomat xabar berish tizimi va onlayn polis platformasini joriy etish ko'zda tutiladi. Natijada, mijozning sug'urta xizmatlaridan qoniqishi oshadi, hayot sug'urtasining salohiyati va bozor ulushi kengayadi, bu esa, sug'urta kompaniyasining raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi.

SHAXSIY SUG'URTA XIZMATLARINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYA QILISH ORQALI AHOLINING MOLIYAVIY HIMOYASINI KUCHAYTIRISH

**Isayeva Xolbibi Boboqulovna
TDIU mustaqil tadqiqotchisi**

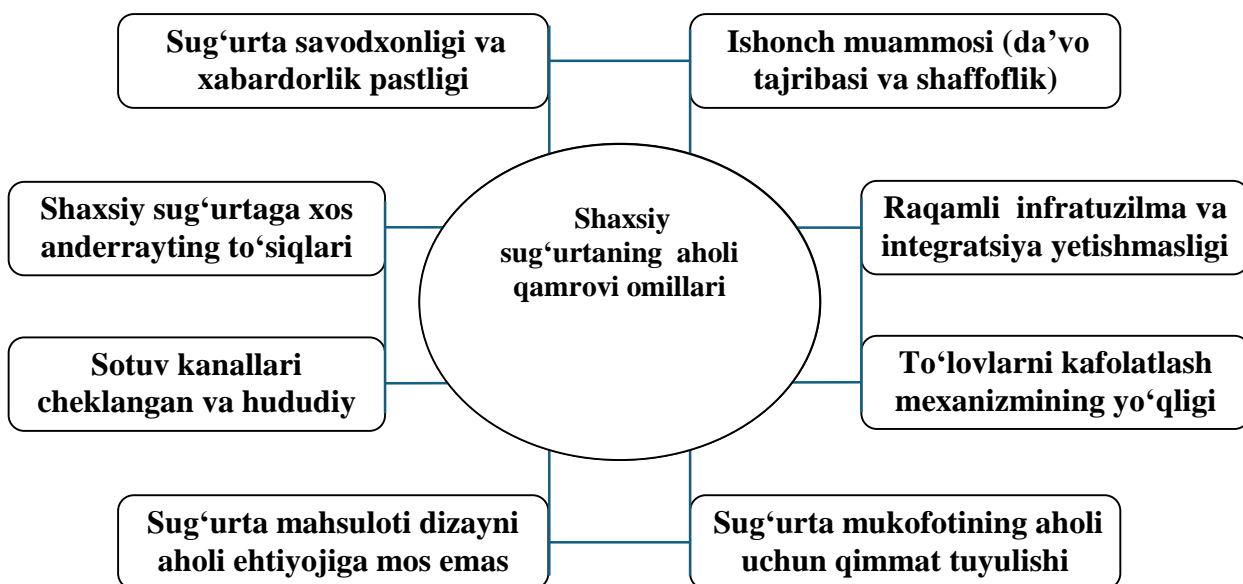
Bugungi kunda global raqamlashuv jarayoni moliyaviy xizmatlar bozorining barcha segmentlariga, jumladan shaxsiy sug'urta tizimiga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Aholining daromadlari, turmush tarzi, axborot iste'moli va xizmatlardan foydalanish odatlari o'zgarib borayotgan bir sharoitda an'anaviy sug'urta mexanizmlari yetarli darajada tezkor va qulay bo'lmay qolmoqda. Ayniqsa, shaxsiy sug'urta xizmatlarini keng ommaga yetkazish, mijozlar ehtiyojiga mos mahsulotlarni taklif etish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish muhim zaruratga aylanmoqda. Shu ma'noda, shaxsiy sug'urta xizmatlarini raqamli transformatsiya qilish aholining moliyaviy himoyasini kuchaytirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Shaxsiy sug'urta insonning hayoti, sog'lig'i, mehnat qobiliyati va boshqa shaxsiy manfaatlari bilan bog'liq risklarni moliyaviy jihatdan qoplashga qaratilgan sug'urta turidir. Mazkur sug'urta turi aholini kutilmagan moliyaviy yo'qotishlardan himoya qilish, oilaviy byudjet barqarorligini saqlash va ijtimoiy xavfsizlikni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Biroq, ko'plab hollarda aholining sug'urta mahsulotlari haqidagi bilimlari yetarli emasligi, sug'urtani

rasmiylashtirish jarayonlarining murakkabligi, hujjatbozlikning ko‘pligi hamda xizmatlardan foydalanishdagi noqulayliklar ushbu sohaning rivojlanishini sekinlashtiradi. Natijada, shaxsiy sug‘urtaning qamrovi cheklanib, uning moliyaviy himoya vositasi sifatidagi salohiyati to‘liq namoyon bo‘lmaydi.

Raqamli transformatsiya aynan mana shu muammolarni bartaraf etish imkonini beradi. Onlayn sug‘urta platformalari va mobil ilovalar orqali mijozlar sug‘urta mahsulotlari haqida tezkor ma’lumot olishi, mos variantni tanlashi, polisni masofadan turib rasmiylashtirishi va to‘lovlarni elektron shaklda amalga oshirishi mumkin. Bu esa, vaqt va xarajatlarni qisqartiradi, sug‘urta xizmatlaridan foydalanishni soddalashtiradi hamda aholi uchun qulay muhit yaratadi. Ayniqsa, yoshlar, band aholining faol qatlami va raqamli texnologiyalardan faol foydalanuvchi mijozlar uchun bunday yondashuv shaxsiy sug‘urtani yanada jozibador qiladi.

O‘zbekistonda ham raqamlashtirish bo‘yicha strategik yo‘nalishlar (jumladan, “Raqamli O‘zbekiston–2030”) davlat darajasida belgilangan. Sug‘urta xizmatlarini elektron shaklda ko‘rsatish tartibi va yagona axborot tizimi doirasida polislarini ro‘yxatga olish bo‘yicha me‘yorlar joriy etilishi sug‘urta infratuzilmasini markazlashgan raqamli hisobga o‘tkazishning huquqiy poydevorini yaratmoqda. Shu bois, shaxsiy sug‘urtani raqamlashtirishni qamrovni kengaytirishning asosiy instrumenti sifatida ilmiy asoslash va amaliy mexanizm taklif qilishdolzarb ilmiy vazifadir.

1-rasm. Shaxsiy sug‘urtada aholi qamrovi pastligining asosiy omillari²⁴⁹

Shaxsiy sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri raqamli identifikatsiya va avtomatlashtirilgan mijozga xizmat ko‘rsatish tizimlaridir. Masofaviy identifikatsiya vositalari sug‘urta shartnomasini tuzish jarayonini tezlashtiradi, ortiqcha hujjat aylanishini kamaytiradi va inson omili bilan bog‘liq xatolarni qisqartiradi. Shu bilan birga, CRM tizimlari, chat-botlar va onlayn maslahat xizmatlari mijoz bilan doimiy aloqani ta‘minlaydi, uning savollariga tezkor javob beradi va da‘volarini samarali ko‘rib chiqishga yordam beradi. Bunday mexanizmlar xizmat sifati oshishiga, mijozlar ishonchi mustahkamlanishiga va sug‘urta kompaniyalarining obro‘si yuksalishiga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar shaxsiy sug‘urtada risklarni baholash va narx belgilash jarayonlarini ham takomillashtiradi. Sun‘iy intellekt va katta hajmdagi ma’lumotlar tahlili asosida mijozlar segmentatsiyasi aniqroq amalga oshiriladi, ehtimoliy risklar chuqurroq o‘rganiladi va ehtiyojga mos mahsulotlar ishlab chiqiladi. Natijada, sug‘urta tariflari yanada asosli belgilanadi, xizmatlar individuallashtiriladi va ortiqcha xarajatlar kamayadi. Bu esa, bir tomondan kompaniya faoliyati

²⁴⁹ Tadqiqotchi ishlanmasi

samaradorligini oshirsa, ikkinchi tomondan, mijoz uchun maqbul va adolatli sug'urta himoyasini shakllantiradi.

Aholining moliyaviy himoyasini kuchaytirishda da'volarni ko'rib chiqish jarayonining raqamlashtirilishi ham katta rol o'ynaydi. Agar sug'urta hodisasi yuz berganda mijoz arizani mobil ilova yoki onlayn platforma orqali yubora olsa, hujjatlarni elektron shaklda taqdim etsa va murojaat holatini real vaqt rejimida kuzata olsa, bu tizimga nisbatan ishonchni sezilarli oshiradi. Tezkor va shaffof da'vo ko'rib chiqish mexanizmi fuqarolarning sug'urtaga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi. Aynan shu holat shaxsiy sug'urtaning aholi o'rtasida kengayishiga va uning real moliyaviy himoya vositasiga aylanishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, shaxsiy sug'urta xizmatlarini raqamli transformatsiya qilish moliyaviy inklyuziyani kuchaytiradi. Hududiy jihatdan chekka joylarda yashovchi fuqarolar, vaqt resursi cheklangan iste'molchilar yoki ofisga borish imkoniyati bo'lmagan mijozlar ham masofaviy xizmatlar orqali sug'urta tizimiga jalb qilinadi. Bu esa, sug'urta xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi, aholining turli qatlamlari uchun tengroq sharoit yaratadi va iste'molchilar huquqlarini himoya qilishning amaliy mexanizmlarini mustahkamlaydi. Shu jihatdan, raqamli transformatsiya nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanish tamoyillariga ham xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ayrim muammolarni bartaraf etish talab etiladi. Jumladan, raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi, ayrim fuqarolarning raqamli savodxonligi pastligi, ma'lumotlar xavfsizligi bilan bog'liq xatarlar va sug'urta kompaniyalarining texnologik tayyorgarlik darajasidagi farqlar transformatsiya jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Shu sababli, shaxsiy sug'urta sohasida raqamlashtirishni bosqichma-bosqich amalga oshirish, ma'lumotlarni himoya qilish standartlarini kuchaytirish, raqamli savodxonlikni oshirish va foydalanuvchi uchun sodda servis modellarini yaratish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, shaxsiy sug'urta xizmatlarini raqamli transformatsiya qilish aholining moliyaviy himoyasini kuchaytirishning istiqbolli yo'nalishidir. U orqali sug'urta xizmatlarining qulayligi, tezkorligi, ochiqligi va ommabopligi oshadi, mijozga yo'naltirilgan yondashuv shakllanadi hamda fuqarolarning kutilmagan moliyaviy risklardan himoyalani sh imkoniyati kengayadi. Shu bois, shaxsiy sug'urta bozorini rivojlantirish strategiyasida raqamli texnologiyalarni joriy etish ustuvor yo'nalish sifatida qaralishi lozim. Mazkur yondashuv nafaqat sug'urta sektorining modernizatsiyasiga, balki aholining farovonligi va moliyaviy xavfsizligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA ASOSIDA MOL-MULK SUG'URTASI TARIF SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH

**Tuxtaro va Maftuna Yo'ldashboy qizi
TDIU mustaqil tadqiqotchisi**

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida kechayotgan global raqamlashuv jarayoni moliyaviy xizmatlar bozorining barcha segmentlariga, xususan sug'urta tizimiga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Sug'urta kompaniyalari endilikda faqat moliyaviy resurslarni boshqaruvchi institut emas, balki katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlovchi, mijozga yo'naltirilgan xizmatlarni ishlab chiquvchi va risklarni real vaqt rejimida baholovchi zamonaviy tizimga aylanmoqda. Ayniqsa, mol-mulk sug'urtasi sohasida tarif siyosatini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, aynan tarif siyosati sug'urta kompaniyasining moliyaviy barqarorligi, xizmatlarning bozorbopligi va mijoz uchun maqbulligi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydigan asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Mol-mulk sug'urtasi fuqarolar, tadbirkorlik subyektlari va tashkilotlarning turar joyi, bino-inshootlari, uskunalari, ishlab chiqarish vositalari va boshqa mulkiy obyektlarini turli risklardan himoya qiluvchi muhim mexanizmdir. Ushbu sug'urta turi iqtisodiy zararlarni kamaytirish,

xo'jalik yurituvchi subyektlarning uzluksiz faoliyatini qo'llab-quvvatlash va aholining mulkiy manfaatlarini himoya qilishda alohida o'rin tutadi. Biroq, mol-mulk sug'urtasining samaradorligi ko'p jihatdan tariflarning qanchalik ilmiy asoslanganligi va risk darajasiga mos ravishda belgilanishiga bog'liqdir. Tariflar noto'g'ri shakllansa, bir tomondan kompaniya ortiqcha zarar xavfiga duch keladi, ikkinchi tomondan esa iste'molchi uchun xizmat qimmatlashib, sug'urtaga bo'lgan talab pasayadi.

An'anaviy tarif siyosatida tariflarni belgilash ko'pincha umumiy statistik ma'lumotlar, avvalgi yillardagi zarar ko'rsatkichlari va standart tasniflar asosida amalga oshiriladi. Bunday yondashuv ma'lum darajada soddalik va amaliy qulaylik bersada, real risk holatini to'liq aks ettira olmaydi. Chunki mol-mulk obyektlari o'zining texnik holati, joylashuvi, foydalanish maqsadi, ekspluatatsiya sharoiti, xavfsizlik darajasi va atrof-muhit omillari bo'yicha bir-biridan keskin farqlanadi. Shu bois, bir xil turdagi obyektlar uchun yagona tarif qo'llanilishi iqtisodiy jihatdan ham, iste'molchi nuqtayi nazaridan ham doimo adolatli bo'lavermaydi. Natijada, sug'urta tariflarida subyektivlik, o'rtachalashtirish va ayrim hollarda bozordagi real vaziyatdan uzilish kuzatiladi.

Raqamli transformatsiya aynan mana shu muammoni bartaraf etish imkonini beradi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar sug'urta obyektiga oid ma'lumotlarni batafsil yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish orqali tariflarni aniqroq shakllantirishga yordam beradi. Masalan, geoinformatsion texnologiyalar yordamida obyektning hududiy joylashuvi, tabiiy ofatlar xavfi, sanoat zonalariga yaqinligi yoki yong'in xavfi bo'lgan hududlarda joylashgani aniqlanishi mumkin. Shu bilan birga, masofaviy kuzatuv vositalari, foto va video ma'lumotlar, dron orqali o'tkaziladigan baholashlar ham sug'urta obyektining joriy holatini xolisroq aniqlash imkonini beradi. Bu esa, tarifni belgilashda faqat umumiy ma'lumotlarga emas, balki obyektning individual risk pasportiga tayanish imkoniyatini yaratadi.

Sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlar tahlili tizimlari tarif siyosatini takomillashtirishning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Mazkur vositalar minglab sug'urta shartnomalari, to'lovlar, zarar holatlari, hududiy tavakkalchiliklar, qurilish materiali, mulkning eskirish darajasi va boshqa omillarni bir vaqtning o'zida tahlil qila oladi. Natijada, sug'urta kompaniyasi risklarning nozik segmentatsiyasini amalga oshiradi va har bir obyekt uchun nisbatan individual tarif yondashuvini ishlab chiqadi. Bu holat, tariflarning ilmiy asoslanganligini oshiradi, sug'urta portfelida xavfning to'planib qolishini kamaytiradi va zarar koeffitsientini nazorat qilishga yordam beradi.

Mol-mulk sug'urtasi tarif siyosatini raqamli transformatsiya qilishning muhim afzalliklaridan biri bu shaffoflikni kuchaytirishdir. An'anaviy tizimda ko'pincha mijozga tarifning qanday shakllangani, qaysi omillar narxga ta'sir qilgani va nima sababdan aynan shu summa belgilanganligi to'liq tushuntirilmaydi. Raqamli platformalar esa, tarifning tarkibini mijozga sodda va tushunarli shaklda taqdim etish imkonini beradi. Masalan, polis rasmiylashtirish jarayonida tizim tarifga ta'sir etuvchi asosiy omillarni ko'rsatib, chegirma yoki ustama qo'llanilgan holatlarni izohlab bera oladi. Bu esa, mijoz ishonchini mustahkamlaydi, sug'urta kompaniyasi faoliyatining ochiqligini oshiradi hamda iste'molchilar huquqlarini himoya qilishning muhim vositasiga aylanadi.

Raqamli transformatsiya tarif siyosatini moslashuvchan qilishda ham katta rol o'ynaydi. Bozor sharoitlari doimiy o'zgarib borayotgan bir paytda tariflarni bir necha yil davomida deyarli o'zgartirmasdan yuritish iqtisodiy xavf tug'diradi. Inflyatsiya, qurilish materiallari narxining oshishi, yangi xavf omillarining paydo bo'lishi yoki ayrim hududlarda zarar chastotasining ko'payishi tarif siyosatiga tezkor ta'sir qilishi zarur. Raqamli tizimlar esa, bunday o'zgarishlarni operativ qayd etib, tarif modellari va koeffitsientlarini muntazam yangilab borish imkonini beradi. Shu tariqa tarif siyosati statik emas, balki dinamik boshqaruv vositasiga aylanadi.

Mol-mulk sug'urtasida tarif siyosatini takomillashtirish faqat kompaniya manfaatlari bilan cheklanib qolmasligi kerak. Chunki, sug'urta bozori jamiyatning mulkiy manfaatlarini himoya qiluvchi ijtimoiy-iqtisodiy institutdir. Shuning uchun tarif siyosati iqtisodiy samaradorlik bilan birga ijtimoiy adolat tamoyillariga ham mos kelishi lozim. Raqamli transformatsiya asosida

yaratilgan tarif modeli aholining turli qatlamlari uchun qulay, tushunarli va adolatli bo'lishi zarur. Aks holda, yuqori darajadagi algoritmlashuv ayrim mijozlar guruhini sug'urta bozoridan siqib chiqarishi yoki haddan tashqari qimmat tariflar orqali xizmatlardan foydalanish imkoniyatini cheklashi mumkin. Demak, raqamli tarif siyosatini ishlab chiqishda iqtisodiy mezonlar bilan bir qatorda inson manfaatlari, tenglik va iste'molchi huquqlarini himoya qilish mezonlari ham hisobga olinishi lozim.

Shuningdek, mol-mulk sug'urtasi tarif siyosatini takomillashtirishda raqamli ma'lumotlarning sifati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tizimga noto'g'ri, eskirgan yoki to'liq bo'lmagan ma'lumotlar kiritilsa, hatto eng zamonaviy algoritm ham adolatli tarif natijasini bera olmaydi. Shu sababli, sug'urta kompaniyalarida ma'lumotlar bazasini standartlashtirish, yagona tasniflagichlardan foydalanish, zarar holatlari va obyekt parametrlari bo'yicha muntazam yangilanadigan elektron reyestrlarni yuritish zarur. Bundan tashqari, davlat organlari, kadastr tizimi, kommunal infratuzilma ma'lumotlari va boshqa tegishli bazalar bilan integratsiyani kuchaytirish tarif hisob-kitoblarining aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Tarif siyosatini raqamlashtirish jarayonida kiberxavfsizlik masalasi ham alohida e'tibor talab qiladi. Mol-mulk obyektlariga oid texnik, hududiy va iqtisodiy ma'lumotlar katta hajmda yig'ilishi ularni himoya qilishni strategik vazifaga aylantiradi. Ma'lumotlar sizib chiqishi, noqonuniy o'zgartirilishi yoki uchinchi shaxslar tomonidan foydalanilishi sug'urta kompaniyasining obro'siga zarar yetkazishi, mijozlarning ishonchini pasaytirishi va tarif hisob-kitoblarining ishonchligini izdan chiqarishi mumkin. Shu bois tarif siyosatining raqamli modelini yaratishda axborot xavfsizligi, ma'lumotlarni shifrlash, foydalanuvchi huquqlarini chegaralash va audit mexanizmlarini joriy etish zarur.

O'zbekiston sharoitida mol-mulk sug'urtasi tarif siyosatini raqamli transformatsiya qilish uchun muayyan institutsional asoslar mavjud. Mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish, masofaviy identifikatsiya va onlayn to'lov tizimlarini kengaytirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar sug'urta tizimida ham sifat jihatdan yangi yondashuvlarni shakllantirish imkonini bermoqda. Ayniqsa, elektron polislar, onlayn murojaatlar, masofaviy da'vo ko'rib chiqish va raqamli servis platformalarining rivojlanishi tarif siyosatini ham zamonaviylashtirish uchun qulay muhit yaratadi. Shu bilan birga, mol-mulk sug'urtasida obyektlarni raqamli baholash va risklarni segmentatsiyalash bo'yicha amaliy modellarning yetarli darajada shakllanmaganligi ushbu yo'nalishda ilmiy-amaliy izlanishlarni kuchaytirishni talab etadi.

Raqamli transformatsiya asosida mol-mulk sug'urtasi tarif siyosatini takomillashtirish yo'nalishida quyidagi **amaliy takliflarni** ilgari surish maqsadga muvofiqdir.

Birinchidan, mol-mulk sug'urtasi bo'yicha **yagona raqamli risk ma'lumotlar bazasini** shakllantirish zarur. Ushbu bazada sug'urta obyektining turi, joylashuvi, texnik ko'rsatkichlari, oldingi zararlar tarixi, xavfsizlik vositalari bilan ta'minlanganlik darajasi va boshqa parametrlar jamlanishi lozim. Bunday yondashuv tarif hisob-kitoblarining aniqligini oshiradi va kompaniyalar o'rtasida bir xillashgan metodik yondashuvni shakllantiradi.

Ikkinchidan, mol-mulk sug'urtasi uchun **raqamli risk skoring modeli** ishlab chiqilishi kerak. Mazkur model geolokatsiya, infratuzilma holati, hududiy xavf, mulkning texnik tavsifi va ekspluatatsiya sharoitlari asosida obyektning risk darajasini avtomatik baholash imkonini beradi. Natijada tariflar umumiy emas, balki risk darajasiga mos ravishda shakllantiriladi.

Uchinchidan, tarif siyosatini shakllantirishda **sun'iy intellekt asosida prognozlash modellarini** joriy etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu modellar kelgusidagi zarar ehtimoli, zarar chastotasi va sug'urta summasining o'zgarishlarini oldindan aniqlashga yordam beradi. Bu esa, sug'urta kompaniyasining tarif siyosatini proaktiv va oldindan ogohlantiruvchi boshqaruv vositasiga aylantiradi.

To'rtinchidan, mijozlar manfaatlarini himoya qilish maqsadida **tarifni izohlovchi raqamli modul** yaratish lozim. Bu modul polis rasmiylashtirilayotganda tarifga ta'sir etgan omillarni soddalashtirilgan ko'rinishda mijozga ko'rsatadi. Natijada, xizmatlar shaffofligi oshadi, mijoz

bilan kompaniya o'rtasidagi axborot nomutanosibligi kamayadi va iste'molchi huquqlari yanada ishonchli himoya qilinadi.

Beshinchidan, mol-mulk sug'urtasi tariflarini qayta ko'rib chiqishda **hududlar kesimida differensial tarif siyosatini** joriy qilish zarur. Chunki turli hududlarda tabiiy ofatlar, yong'in xavfi, ishlab chiqarish tavakkalchiligi yoki infratuzilma bilan bog'liq omillar turlicha namoyon bo'ladi. Hududiy ma'lumotlarga asoslangan tarif yondashuvi sug'urta narxlarining adolatli va iqtisodiy jihatdan asosli bo'lishini ta'minlaydi.

Oltinchidan, sug'urta kompaniyalarida tarif siyosati bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun **raqamli aktuariy kompetensiyalarni rivojlantirish dasturi** joriy etilishi lozim. Chunki, texnologik platformalardan samarali foydalanish, ma'lumotlarni tahlil qilish va algoritmik yondashuvlarni baholash uchun yangi bilim va ko'nikmalar talab etiladi. Malakali kadrlar mavjud bo'lmasa, raqamli transformatsiya kutilgan natijani bermaydi.

Yettinchidan, raqamli tarif siyosati bo'yicha **me'yoriy-uslubiy standartlar** ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu standartlar tarif hisob-kitobida foydalaniladigan ma'lumotlar tarkibi, algoritmlarning izohlanish darajasi, iste'molchilarni xabardor qilish tartibi va ma'lumotlarni himoya qilish talablarini o'z ichiga olishi kerak. Bu esa, bozorda yagona qoidalar shakllanishiga va raqamli tariflash amaliyotining tartibli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya mol-mulk sug'urtasi tarif siyosatini takomillashtirishning nafaqat texnologik, balki iqtisodiy va institutsional asosi hisoblanadi. U tariflarni aniqroq, shaffofroq, moslashuvchanroq va adolatliroq shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli yondashuv sug'urta kompaniyasining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, iste'molchilar ishonchini oshirish va sug'urta xizmatlari sifatini yaxshilashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MOLIYAVIY RISKLAR

SUG'URTASINI RIVOJLANTIRISH

Atabayev Shixnazar Xasanboy o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Bugungi kunda global iqtisodiy makonda yuz berayotgan texnologik o'zgarishlar moliya bozorining tuzilmasi va ishlash mexanizmlarini tubdan yangilamoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bank, sug'urta, investitsiya va to'lov tizimlari faoliyatida yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, moliyaviy risklarning ko'lamini va murakkabligini ham oshirmoqda. Xususan, likvidlik riski, kredit riski, foiz riski, valyuta riski, investitsion risk, kibernetik xavf va operatsion xatarlarning o'zaro bog'liqligi kuchayib borayotgan sharoitda moliyaviy risklar sug'urtasini rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi.

Moliyaviy risklar sug'urtasi iqtisodiy subyektlar faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kutilmagan moliyaviy yo'qotishlarni qoplash, ularning barqarorligini saqlash va biznes yuritish xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur sug'urta turi, ayniqsa, tadbirkorlik subyektlari, eksport-import operatsiyalari, investitsiya loyihalari, kredit-moliya operatsiyalari hamda raqamli moliya platformalari faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Biroq an'anaviy sug'urta mexanizmlari ko'plab hollarda moliyaviy risklarning tez o'zgaruvchan tabiati, ma'lumotlar oqimining katta hajmi va real vaqt rejimidagi monitoring zarurati oldida yetarli samaradorlik bera olmayapti.

An'anaviy yondashuvda moliyaviy risklar sug'urtasini tashkil etish ko'pincha tarixiy ma'lumotlar, standart shartnomalar va umumlashtirilgan baholash mezonlariga tayanadi. Bunday tizimda risklarni aniqlash va tasniflashda subyektivlik, axborot yetishmasligi hamda bozor sharoitlaridagi tezkor o'zgarishlarga moslashuvchanlikning pastligi kuzatiladi. Natijada, sug'urta mahsulotlari real ehtiyojga to'liq mos kelmasligi, tariflar iqtisodiy jihatdan adolatli shakllanmasligi va da'volarni ko'rib chiqish jarayonlarida ortiqcha vaqt yo'qotilishi mumkin. Bu

esa, moliyaviy risklar sug'urtasining jozibadorligini pasaytiradi va undan foydalanish ko'lamini cheklaydi.

Raqamli transformatsiya ushbu muammolarni bartaraf etishning muhim vositasi sifatida maydonga chiqmoqda. Avvalo, raqamli texnologiyalar yordamida moliyaviy risklar bilan bog'liq ma'lumotlarni keng ko'lamda yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish imkoniyati kengayadi. Katta hajmdagi ma'lumotlar tahlili asosida mijozlarning moliyaviy holati, to'lov intizomi, bozor tendensiyalari, shartnoma shartlarining bajarilish darajasi va potentsial yo'qotish ehtimoli aniqroq baholanadi. Bu esa, sug'urta kompaniyalariga risklarni chuqur segmentatsiya qilish, individual yondashuvni shakllantirish va yanada asosli sug'urta yechimlarini taklif etish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt asosidagi analitik modellar moliyaviy risklar sug'urtasida prognozlash samaradorligini oshiradi. Mazkur modellar tarixiy zararlar, moliyaviy ko'rsatkichlar, bozordagi o'zgarishlar va mijoz xatti-harakatlari o'rtasidagi yashirin bog'liqliklarni aniqlab, risk yuz berish ehtimolini oldindan baholashga yordam beradi. Bu jarayon sug'urta tashkilotiga nafaqat risk darajasini aniqroq baholash, balki xavfli segmentlar bo'yicha profilaktik choralarni ishlab chiqish imkonini ham beradi. Natijada, sug'urta faoliyatida reaktiv emas, balki proaktiv boshqaruv yondashuvi shakllanadi.

Moliyaviy risklar sug'urtasini rivojlantirishda onlayn sug'urta platformalarining o'rni ham katta. Bunday platformalar orqali sug'urta mahsulotlarini tezkor taqdim etish, shartnoma tuzish, to'lovlarni amalga oshirish va sug'urta hodisasi yuz berganda murojaatlarni masofadan qabul qilish mumkin. Bu esa, sug'urta xizmatlaridan foydalanish qulayligini oshiradi, operatsion xarajatlarni kamaytiradi va xizmat ko'rsatish tezligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ayniqsa, kichik biznes subyektlari va raqamli iqtisodiyot ishtirokchilari uchun masofaviy sug'urta servislarining mavjudligi moliyaviy xavflardan himoyalanih imkoniyatlarini kengaytiradi.

Raqamli transformatsiya moliyaviy risklar sug'urtasida shaffoflikni kuchaytirish nuqtayi nazaridan ham muhimdir. Avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari va raqamli hisobot platformalari sug'urta shartnomalarining bajarilishi, risk ko'rsatkichlari dinamikasi va da'volar harakati bo'yicha real vaqtga yaqin ma'lumotlarni olish imkonini beradi. Bu esa, sug'urta kompaniyasi va mijoz o'rtasidagi axborot nomutanosibligini kamaytiradi, xizmatlarning ochiqqligini ta'minlaydi va iste'molchilar ishonchini mustahkamlaydi. Shaffoflikning ortishi esa, o'z navbatida, moliyaviy xizmatlar sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Alohida ta'kidlash joizki, raqamli transformatsiya moliyaviy risklar sug'urtasining faqat texnik tomoni bilan cheklanmaydi. U mazkur sug'urta turining metodologik va institutsional asoslarini ham qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Chunki, raqamli muhitda yuzaga kelayotgan yangi risklar, xususan kiberhujumlar, elektron firibgarlik, ma'lumotlar yo'qolishi, raqamli aktivlar bilan bog'liq tavakkalchiliklar an'anaviy sug'urta mahsulotlari doirasidan tashqariga chiqadi. Shu sababli, sug'urta kompaniyalari moliyaviy risklar sug'urtasida yangi mahsulot liniyalarini ishlab chiqishi, aralash risk-modellarni joriy etishi va insurtech yechimlari bilan integratsiyalashgan boshqaruv tizimlarini yaratishi zarur.

Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonida ayrim cheklovlar ham mavjud. Jumladan, ma'lumotlar bazasining yetarli emasligi, turli tizimlar o'rtasida integratsiyaning sustligi, kiberxavfsizlik tahdidlari, texnologik infratuzilmaning notekis rivojlanganligi va malakali mutaxassislar yetishmasligi ushbu yo'nalishdagi asosiy muammolardan biridir. Bundan tashqari, sug'urta faoliyatida sun'iy intellekt va algoritmlardan foydalanishda adolatlilik, izohlanish va iste'molchilar manfaatlarini himoya qilish tamoyillariga qat'iy rioya etilishi lozim. Aks holda avtomatlashtirilgan qarorlar ayrim mijozlar guruhiga nisbatan noxolis yondashuvni keltirib chiqarishi mumkin.

O'zbekiston sharoitida moliyaviy risklar sug'urtasini rivojlantirish uchun raqamli transformatsiya keng imkoniyatlar yaratmoqda. Mamlakatda raqamli iqtisodiyot, elektron to'lovlar, onlayn bank xizmatlari, masofaviy identifikatsiya va biznes jarayonlarini avtomatlashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar sug'urta bozorida ham yangi mexanizmlarni joriy etish imkonini bermoqda. Xususan, kredit risklari, eksport operatsiyalari, to'lovga layoqatlilik bilan bog'liq tavakkalchiliklar, investitsion faoliyat va elektron tijorat

operatsiyalariga xizmat qiluvchi sug'urta mahsulotlarini raqamli platformalar bilan integratsiyalash maqsadga muvofiqdir. Bu, nafaqat sug'urta bozorining rivojlanishiga, balki iqtisodiy subyektlarning moliyaviy xavfsizligini kuchaytirishga ham xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida moliyaviy risklar sug'urtasini rivojlantirish yo'nalishida quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi, moliyaviy risklar sug'urtasi bo'yicha raqamli risk-monitoring platformasini joriy etish zarur. Ushbu platforma mijozlarning moliyaviy ko'rsatkichlari, to'lov intizomi, shartnoma bajarilishi va bozor omillarini real vaqt rejimida kuzatib borish imkonini beradi. Natijada, risk yuzaga kelishidan oldin ogohlantirish va profilaktik choralarni ko'rish imkoniyati kengayadi.

Ikkinchi, sug'urta kompaniyalarida sun'iy intellekt asosidagi risk skoring tizimini ishlab chiqish lozim. Mazkur tizim mijozlarning moliyaviy ahvoli va faoliyat xususiyatidan kelib chiqib ularni risk darajasi bo'yicha tabaqalashtiradi. Bu esa, individual sug'urta mahsulotlari va asosli tarif siyosatini shakllantirishga yordam beradi.

Uchinchi, moliyaviy risklar sug'urtasi uchun onlayn polislashtirish va da'volarni masofadan boshqarish tizimini kengaytirish kerak. Bunda mijoz sug'urta shartnomasini elektron shaklda tuzishi, zarur ma'lumotlarni yuklashi va sug'urta hodisasi yuz berganda murojaatini tezkor yuborishi mumkin bo'ladi. Bu, xizmat sifati va bozor qamrovini oshiradi.

To'rtinchi, sug'urta kompaniyalari, banklar va boshqa moliyaviy institutlar o'rtasida ma'lumotlar almashinuvi integratsiyasini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Chunki, moliyaviy risklarni to'g'ri baholash uchun ishonchli va yangilanib turuvchi ma'lumotlar bazasi muhim ahamiyatga ega. Integratsiyalashgan yondashuv risklarni aniqlash aniqligini oshiradi.

Beshinchi, moliyaviy risklar sug'urtasi bozorida raqamli savodxonlik va mutaxassislar kompetensiyasini oshirish dasturlarini joriy etish zarur. Chunki texnologik platformalar va analitik vositalardan samarali foydalanish uchun yangi turdagi bilim va ko'nikmalar talab etiladi. Bu esa, raqamli transformatsiyaning institutsional poydevorini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya sharoitida moliyaviy risklar sug'urtasini rivojlantirish sug'urta bozorining zamonaviy ehtiyojlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yordamida risklarni aniqroq baholash, sug'urta mahsulotlarini individuallashtirish, xizmat ko'rsatish tezligi va shaffofligini oshirish, shuningdek sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash mumkin. Shu bois, moliyaviy risklar sug'urtasini rivojlantirish strategiyasida raqamli transformatsiya ustuvor yo'nalish sifatida qaralishi lozim. Mazkur yondashuv nafaqat sug'urta sektorining raqobatbardoshligini oshiradi, balki iqtisodiyot subyektlari va aholining moliyaviy manfaatlarini yanada ishonchli himoya qilishga xizmat qiladi.

БАНКЛАРДА МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ: ПОЛЬША ТАЖРИБАСИ

Холматов Азизжон Авазхон ўғли
Мустақил тадқиқотчи

Банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда халқаро стандартларни инобатга олиниши муҳим ҳисобланади. Бу борада, Европа Иттифоқининг қатор давлатларида етакчи тажрибаларнинг мавжудлигини кўриш мумкин. Масалан, Польша банк сектори ЕИ доирасида банк тизими минтақавий ва халқаро талабларига (Basel III, IFRS 9) мослашишда муваффақиятли юридик ва институционал ислохотларни амалга оширганлигини кузатиш мумкин. Шу билан бирга, кичик ва ўрта даражадаги банклар учун капитал етарлилигини таъминлаш бўйича хусусий капитални жалб қилиш стратегиясининг жорий этилиши айтиш мумкин.

Б.Влодарзик ва бошқалар биргаликда амалга оширган тадқиқотда Польшанинг молиявий бозори элементлари ва макроиқтисодий барқарорлик ўртасида узок муддатда

алоқадорлик мавжудлигини ёки йўқлигини аниқлашга эътибор қаратади. Уларнинг илмий хулосаларида банк тизимининг кўплаб кўрсаткичлари, масалан банк активлари, қарзлар ва бозор капитализацияси кабилар билан макроиктисодий кўрсаткичлар ўртасида узок муддатли ижобий боғлиқлик мавжуд эканлиги қайд этиб ўтилади. Шунингдек, банк активлари ўсиши билан ЯИМнинг ўсиши ўртасида боғлиқлик мавжудлигини кузатиш мумкинлиги таъкидлаб ўтилади²⁵⁰.

Т.Кнепка ўзининг илмий мақоласида Польша Миллий банкининг Молиявий барқарорлик қўмитаси (МБК)даги ролини таҳлил қилиб ўтади. МБК таркибига Польша Марказий банки (NBP), Польша Молиявий назорат органи (KNF), Банк кафолатлаш фонди (BFG) ва Молия вазирлиги (MF) киришини қайд этиш лозим. Марказий банкнинг вазифалари қаторида тизимли рискларни аниқлаш, макропруденциал чораларни амалга ошириш, молиявий инқирозли ҳолатларига жавоб чораларини тайёрлаш ва бошқа монетар сиёсат инструментларидан фойдаланиш кабилар киришини қайд этиб ўтиш лозим²⁵¹.

М.Лупински томонидан тайёрланган илмий мақолада Польша банклари учун молиявий нобарқарорликни олдиндан аниқлаш ва унга қарши чоралар ишлаб чиқилишига қаратилган. Ушбу тадқиқотда катта банклар учун банкротлик эҳтимолини акс эттирадиган молиявий инқироз эрта сигналини шакллантиришга эътибор беради. Мазкур таҳлилда юқори самара бериши аниқланган кўрсаткичлар сифатида – банк кредити ўсиши, 10 йиллик ҳукумат облигациялари, қайтарилмаган кредитлар улуши ўсиши, қарзга хизмат кўрсатиш улуши, институтционал риск қиймати ва иқтисодий фаоллик индекси каби ҳолатлар назарда тутилади²⁵².

Польша Марказий банки давлат бюджети харажатларининг ортиши ва инфляцион босимнинг сақланиб қолаётганлиги фонид асосий ставкани ўзгартирмасликни режасини маълум қилганлигини кўришимиз мумкин. Шу боисдан, макроиктисодий барқарорликни таъминлашда фискал ва монетар сиёсатнинг уйғунлигини амалга ошириш муҳимлиги қайд этилган. фискал экспансия сиёсати Марказий банкнинг қарор қабул қилишида айрим мураккабликларни яратиши мумкинлиги қайд этилмоқда. Шу боисдан, асосий ставкани ўзгаришсиз бўлишини таъминлаш асосида бозордаги нобарқарорликдан қочиш назарда тутилмоқда.

Умуман олганда, Польша тажрибаси асосида қуйидаги илмий хулосаларни шакллантиришга муваффақ бўлдик:

Биринчидан, банк тизимининг молиявий барқарорлигини таъминлашда макро пруденциал сиёсатни мувофиқлаштирувчи республика комиссиясини ташкил этиш. Унинг вазифалари қаторига илмий асосланган ислохотларни жорий этишни киритиш.

Иккинчидан, молиявий стрессларни олдиндан аниқлашга қаратилган макроиктисодий ва банк тизимининг кўрсаткичлари интеграцион тузилмаси моделини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш.

Учинчидан, Марказий банк фоиз сиёсатида бюджет харажатларини ҳисобга олган ҳолда мустақиллигини сақлаб қолишга эришиш. Шунингдек, бюджет харажатлари Марказий банкнинг монетар сиёсати билан мувофиқлашган ҳолда амалга оширишни татбиқ этиш кабиларга эътибор бериш муҳим ҳисобланади.

Умумий хулоса қилиб айтганда, банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда кенг камровли ёндашув долзарб ҳисобланади экан. банкларнинг молиявий кўрсаткичлари ликвидлик, капитал етарлилиги ва риск аппетитини тартибга солишга қаратилган институтционал ўзгаришларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

²⁵⁰ Włodarczyk B. M., Heller J., Ostrowska A. Financial aspects of macroeconomic stability. The case of Poland //Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H–Oeconomia. – 2019. – Т. 52. – №. 6. – С. 129-140.

²⁵¹ Кнепка Т. The Role of the National Bank of Poland in the Financial Stability Committee //Torun Business Review. – 2020. – Т. 19. – №. 2. – С. 56-64.

²⁵² Łupiński M. Forecasting the instability of Polish banks//Argumenta Oeconomica. – 2022. – Т. 49. – №. 2.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВ: ОПЫТ МАЛАЙЗИИ

Холматов Азизжон Авазхон угли
Научный исследователь

Не будет преувеличением сказать, что обеспечение финансовой устойчивости банков является важным структурным элементом макроэкономической политики зарубежных стран. В настоящее время во многих странах реализация реформ с различных позиций приобретает все большее значение в обеспечении финансовой устойчивости банков. В этой связи целесообразно учитывать следующие направления.

Во-первых, развитие финансовых услуг банков при внедрении комбинированной платформы традиционных и исламских банковских услуг.

Во-вторых, обеспечение устойчивости институциональных преобразований в результате финансовой поддержки государства и финансовой политики.

В-третьих, достижение смягчения негативного влияния валютной и денежно-кредитной политики на банковскую систему в условиях геополитической нестабильности.

В-четвертых, гармонизация правовых, экономических и институциональных реформ при внедрении стандартов Базель III.

В-пятых, реализация мер, направленных на повышение финансовой грамотности населения и финансовых технологий против киберфинансового мошенничества.

Целесообразно развивать финансовые подходы по вышеуказанным направлениям и добиваться их отражения в банковской системе. На наш взгляд, важно изучить опыт некоторых стран по приоритетности вышеуказанных факторов в обеспечении финансовой устойчивости банков. Поэтому мы попытаемся проанализировать опыт некоторых азиатских и европейских стран, где эти направления были эффективно реализованы и дали положительные результаты.

В качестве первого шага в нашем исследовании мы сосредоточимся на изучении опыта Малайзии. Малайзия развивала традиционные и исламские банковские услуги, а также реализовала множество реформ после азиатского кризиса 1997-1998 годов. В настоящее время надзор за банковской системой в Малайзии осуществляет Bank Negara Malaysia, который реализует денежно-кредитную политику на основе модели надзора, основанной на рисках. Одной из самых заметных реформ, реализованных в период после азиатского кризиса, можно назвать успешность изменений, направленных на управление ликвидностью и диверсификацию капитала.

В совместном исследовании, проведенном Н. Каримом и соавторами, была проанализирована финансовая устойчивость 50 традиционных и исламских банков на основе стандартов Z-score и CAMEL. Они проанализировали финансовые показатели банков в 2004-2015 годах с точки зрения их устойчивости и эффективности с точки зрения проблемы неплатежеспособности и состояния финансовых показателей. Их выводы указывают на то, что различия между банками на основе Z-score незначительны, а уровень устойчивости схож. Также различия между банками более отчетливо видны при анализе капитала, активов, управления, доходов и ликвидности (CAMEL). В целом можно отметить, что уровень финансовой устойчивости между исламскими и традиционными банками различен [1].

Исследование, совместно проведенное М. Арифом и Ф. Шафтари, было направлено на оценку различий в финансовых показателях, качестве активов и стабильности между традиционными и исламскими банками в Малайзии. Оно использует базу данных, охватывающую 423 наблюдения с 2005 по 2015 год. В своих научных выводах отмечает, что маржа банка имеет большое значение. Также отмечается, что эффективность независимых исламских банков ниже, чем у традиционных банков, в то время как у банков, входящих в их состав, выше. Отмечается, что с точки зрения качества активов независимые

исламские банки ниже, чем у традиционных банков, и такие же, как у добровольных исламских банков [2].

Н. Низар и др. совместно исследовали влияние кредитов населению (ипотечных, потребительских) на финансовую устойчивость банков на примере 37 коммерческих банков Малайзии в период 2008–2015 гг. Установлено, что ипотечные и потребительские кредиты оказывают отрицательное влияние на устойчивость банков. В целом отмечается, что рост долговой нагрузки населения оказывает отрицательное влияние на устойчивость банков. На основании этого предлагается анализировать долговую нагрузку населения [3].

В целом за последние 20 лет в банковской системе Малайзии был реализован ряд реформ, в результате которых можно отметить положительные результаты в обеспечении финансовой устойчивости банков. Сегодня можно увидеть, что показатели, обуславливающие финансовую устойчивость малайзийских банков, приобретают положительный характер.

No	Банки	Рыночная капитализация (млрд ринггитов)	Цена D-1	P/E	Общая доходность YTD (%)	Выручка T12M (млрд ринггитов)	EPS T12M (MYR)
1	Malayan Banking Bhd	105.84	8.78	12.83	0.92	33.0	0.68
2	Public Bank Bhd	83.47	4.3	14.42	-0.46	19.07	0.3
3	CIMB Group Holdings Bhd	61.11	5.73	11.78	-1.21	24.99	0.48
4	Hong Leong Bank Bhd	44.09	20.34	12.27	-1.07	7.92	1.67
5	RHB Bank Bhd	24.08	5.67	9.17	-2.07	10.65	0.62
6	Hong Leong Financial Group Bhd	21.07	18.4	8.44	-1.08	8.65	2.2
7	Ambank Holding Bhd	13.57	4.1	7.65	-0.97	6.4	0.5
8	Alliance Bank Malaysia Bhd	5.65	3.65	9.03	-0.54	2.59	0.4
9	Bank Islam Malaysia Bhd	5.58	2.59	10.1	-1.3	3.01	0.26
10	Affin Bank Bhd	4.59	2.02	14.92	-0.49	3.15	0.64

Таблица 1
Информация о финансовых показателях малайзийских банков [4]

В целом, из опыта банковской системы Малайзии, направленного на обеспечение финансовой стабильности, можно сделать следующие выводы:

Во-первых, обратить внимание на повышение финансовой независимости каждого банка в управлении своим риск-профилем на основе метода ICAAP (Internal Capital Adequacy Assessment Process).

Во-вторых, ввести динамический буфер капитала (Countercyclical Capital Buffer). Это предполагает формирование резервного капитала против роста аппетита к риску акционерами и органами управления банка. При этом целесообразно определить, что резерв капитала при формировании динамического буфера составит около 1 процента, когда рост активов, взвешенных по риску, превысит 20 процентов.

В-третьих, сформировать прозрачную базу данных по таким показателям, как коэффициент чистого стабильного фондирования и коэффициент покрытия ликвидности. Важно разработать меры по раскрытию их отчетов широкой общественности.

Список использованной литературы

5. Karim N. A. et al. Measuring bank stability: a comparative analysis between Islamic and conventional banks in Malaysia //Proceedings of the 2nd Advances in Business Research International Conference: ABRIC2016. – Springer Singapore, 2018. – С. 169-177.

6. Ariff M., Shawtari F. A. Efficiency, asset quality and stability of the banking sector in Malaysia //Malaysian Journal of Economic Studies. – 2019. – Т. 56. – №. 1. – С. 107-137.

7. Nizar N., Karim Z. A. The relationship between household credit and banking stability in Malaysia: Panel evidence //Gadjah Mada International Journal of Business. – 2021. – Т. 23. – №. 2. – С. 155-172.

8. Better prospects for the banking industry in 2023. <https://themalaysianreserve.com/2023/01/10/better-prospects-for-the-banking-industry-in-2023/>

BANKLARNING INVESTITSION LOYIHALARNI MOLİYALASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Nazarov Aziz Avazovich
TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Ta'kidlash joiz, bugungi kunda banklar orqali investitsion loyihalarni moliyalashtirish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga kredit mablag'lari ajratish orqali iqtisodiyotda investitsion jarayonlarni rag'batlantirish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Ma'lumki, tijorat banklari mamlakatning umumiy barqarorligida sezilarli hissa qo'shuvchi moliyaviy institutlardan biridir. Banklarning loyihalarni moliyalashtirish faoliyati yildan-yilga takomillashib borar ekan, raqamli texnologiyalar rivojlanishi va yangidan-yangi innovatsiyalar joriy qilinishi fonida investitsion kreditlar ajratish jarayonlarida ham ijobiy o'zgarishlarni namoyon qilmoqda.

Darhaqiqat, investitsion loyihalar mamalakatning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, aholi uchun yangi ish o'rinlarini yaratish, zamonaviy innovatsiyalarni joriy etish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda katta ahamiyatga ega. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda kreditlash tizimi asosiy yo'nalishlardan hisoblanib, u iqtisodiy resurslarning samarali taqsimlanishini ta'minlaydi. Quyida investitsion loyihalarni moliyalashtirishning asosiy yo'nalishlarini ko'rib chiqishimiz mumkin:

- Tijorat kreditlari hisobidan moliyalashtirish. Bunda banklar va moliya institutlari tomonidan taqdim etiladigan kreditlar hisobidan moliyalash nazarda tutilib, ushbu kreditlar investitsion loyihalarning dastlabki bosqichlarida, ayniqsa, loyiha ishlab chiqish jarayonida keng qo'llaniladi. Ularning shartlari, foizi va muddatlari loyihaning risk darajasi va moliyaviy holatiga bog'liq.

- Biznes g'oyalari uchun grantlar ajratish. Bunda davlat va xususiy tashkilotlar tomonidan beriladigan grantlar investitsion loyihalarni moliyalashtirishda muhim resurs hisoblanadi. Ushbu grantlar ko'p hollarda, ijtimoiy va ekologik ahamiyatga ega loyihalar uchun ajratiladi. Ular moliyaviy yuklarni kamaytirib, innovatsion g'oyalarni amalga oshirish imkonini beradi.

-Lizing operatsiyalari orqali moliyalash. Lizing operatsiyalari investitsiya loyihalarni moliyalashtirishda keng tarqalgan usullardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda lizing beruvchi kompaniya loyiha uchun zarur bo'lgan uskunalarni moliyalashtiradi va foydalanuvchi tomonidan

belgilangan muddat davomida foydalanishga beriladi. Buning afzalligi shundaki, naqd pul oqimi saqlanadi va uskunalarning egasi bo'lish shart emas.

-Kapitalning jamlanishi. Investitsion loyihalarni moliyalashtirishda kapital to'plash usuli keng tarqalgan. Bu jarayon investorlar yoki aksiyadorlardan mablag'larni jalb qilish orqali amalga oshiriladi. Kapitalning jamlanishi loyihaning moliyaviy barqarorligini oshiradi va investorlar uchun foyda olish imkonini yaratadi.

-Obligatsiyalar chiqarish orqali moliyalash. Investitsion loyihalarni moliyalashtirishda bondlar chiqarish usuli ham keng qo'llaniladi. Bu jarayonda kompaniyalar yoki tashkilotlar o'zlarining moliyaviy resurslarini jalb qilish maqsadida bondlar chiqaradilar. Investorlar ushbu bondlarni xarid qilib, kelajakda belgilangan foizlar bilan pul olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Mamlakatlarda uzoq muddatli investitsiya loyihalariga kreditlar ajratish loyiha naqd oqimlarining barqarorligini nazorat qilish va qarzdorning qarzlarni to'lashdagi moliyaviy intizomini oshirish uchun qo'shimcha moliyaviy instrumentlarni talab qiladi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsion loyihalar asosida faoliyat yurituvchi korxonalar bank kreditlariga talabi yuqori bo'lib, mazkur jarayonlarni rivojlantirish orqali jamiyatda aholi turmush darajasini yaxshilash, aholi bandligi va iqtisodiy faolligini oshirish kabi muammolarni hal qilishga erishish mumkin bo'ladi.

Investitsiya loyihalarni moliyalashtirish yo'nalishlarida bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib, jumladan Rybin va boshqalar²⁵³ tomonidan Kreditlash orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirishni takomillashtirishga doir ilmiy tadqiqotida mualliflar markazlashgan reja iqtisodiyoti sharoitida investitsiya jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun bank kreditlarining rolini kuchaytirish zarurligini asoslab beradilar. Asosiy natijalar shundan iboratki, budget mablag'lari bilan bir qatorda kredit mexanizmlaridan kengroq foydalanish orqali kapital qo'yilmalar samaradorligini oshirish, korxonalar moliyaviy intizomini mustahkamlash va investitsion resurslardan maqsadli va oqilona foydalanishni rag'batlantirish mumkin.

Svitlana Naumenkova va boshqalar²⁵⁴ tomonidan investitsion loyihalarni moliyalashtirish jarayonlarida banklarning kredit risklarini baholash va kamaytirish masalalari tahlil qilingan. Maqolada moliyaviy koventlar (DSCR, ICR, LLCR kabi ko'rsatkichlar) orqali qarz oluvchining moliyaviy barqarorligini nazorat qilish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotga ko'ra, banklar investitsion loyihalarni kreditlashda nafaqat foiz stavkalarini o'rnatishi, balki moliyaviy ko'rsatkichlarning ma'lum chegaralarini (covenants) ham talab qilishi kerak. Ushbu ko'rsatkichlar loyiha bo'yicha qarzni o'z vaqtida qoplash uchun pul oqimlarini yetarliligini baholaydi risklarni kamaytiradi.

Respublikamiz iqtisodchi olimlaridan D.G'ozibekov²⁵⁵ investitsiya loyihalari borasida quyidagicha fikr bildirgan: "investitsiya loyahasiga muayyan ishlab chiqarish quvvatlariga kelajakda alohida turdagi samaralar keltirishi zarur bo'lgan, aniq belgilangan tadbirlar yo'li bilan resurslarni investitsiyalash bo'yicha takliflar to'plami tarzida ta'rif berish mumkin".

Shuningdek, investitsiya loyihalarini banklar tomonidan uzoq muddatli kreditlash riskini kamaytirish maqsadida kredit, uni qaytarish shakli, qarz oluvchi, biznes-reja mazmuni, shartnoma hujjatlari tarkibi, loyihaning samaradorligini baholashni tashkil etish, funktsional vazifalarini ajratish, huquqiy qo'llab-quvvatlash va hokazolarni ta'minlash uchun talablar majmui bilan mos kelishi kerak.

Xulosa qilib aytish mumkinki, hozirgi kunda mamlakat iqtisodiyotining xususiyatlarini inobatga olgan holda investitsion loyihalarni moliyalashtirishning samarali usullarini joriy etish, investitsion faoliyatda loyihaviy risklarni imkon darajasida pasaytirish, investitsion risklarni

---

²⁵³ Rybin, V., & Khachaturian, A. (1980). Improving the Credit Financing of Capital Investments. *Problems in Economics*, 23(7), 45–60. <https://doi.org/10.2753/PET1061-1991230745>

²⁵⁴ Malakh, S.A., Servakh, V.V. (2024). The Problem of Planning Investment Projects with Lending. In: Eremeev, A., Khachay, M., Kochetov, Y., Mazalov, V., Pardalos, P. (eds) *Mathematical Optimization Theory and Operations Research. MOTOR 2024. Lecture Notes in Computer Science*, vol 14766. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-62792-7_13

²⁵⁵ G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: «Moliya», 2003. – B. 67-68.

samarali boshqarish, yirik investitsiya loyihalarini samarali moliyalashtirishni tashkil etish moliya-bank sohasining muhim vazifalaridan biridir. Moliyalash yo'nalishini to'g'ri tanlanishi va qo'llanilishi investitsion loyihalarining muvaffaqiyatini ta'minlaydi va iqtisodiy barqarorlikni oshiradi. Shuningdek, investitsion loyihalarni amalga oshirishda yanada innovatsion yondashuvlarni va zamonaviy metodologiyalarni joriy etish, iqtisodiy barqarorlik va barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim ahamiyatga egadir.

MAIN DIRECTIONS OF LENDING IN FINANCING INVESTMENT PROJECTS

Independent Researcher of TSUE
Nazarov Aziz Avazovich

It is commonly acknowledged that investment activity is one of the primary forces behind both technological advancement and sustainable economic growth. Financial institutions, especially commercial banks, frequently supply the substantial financial resources needed to carry out large investment projects. By converting deposits and other financial resources into investment loans for businesses and infrastructure projects, banks play a crucial role in distributing financial capital to productive sectors.

Lending mechanisms are crucial instruments in today's economy that promote the growth of infrastructure, industries, and innovation. Both developed and developing nations can boost economic growth and investment activity through effective bank lending policies. Financial research indicates that by facilitating the execution of large-scale projects and enhancing capital allocation, investment lending promotes economic growth.

Investment project financing refers to the process of providing financial resources for projects that aim to create new assets, expand production capacity, or develop infrastructure facilities. These projects usually require long-term financing and involve complex financial structures that combine loans, equity investments, and other financial instruments²⁵⁶.

One of the most important characteristics of investment project financing is that repayment is often based on the expected future cash flows generated by the project itself. This method sets project financing apart from conventional corporate lending, where the main source of repayment is the borrower's balance sheet. Therefore, before funding investment projects, financial institutions carry out thorough feasibility studies and risk assessments.

Research in financial intermediation also emphasizes that banks play a significant role in reducing information asymmetry between investors and borrowers. By conducting financial analysis and monitoring project performance, banks contribute to improving the efficiency of investment resource allocation within the economy²⁵⁷.

There are some main directions of lending in financing investment projects. They are: corporate investment lending which commercial banks provide long-term loans directly to companies for the purpose of expanding production capacity, purchasing modern equipment, or implementing technological innovations; project financing which the financing is structured primarily on the basis of the project's expected cash flows rather than the overall financial strength of the borrowing company; syndicated lending, that commercial banks provide long-term loans directly to companies for the purpose of expanding production capacity, purchasing modern equipment, or implementing technological innovations; syndicated lending, where multiple banks jointly provide financing to a single borrower. In this model, government agencies collaborate with financial institutions and private investors to fund public service projects like energy systems, healthcare facilities, and transportation infrastructure.

---

²⁵⁶ Gatti, S. (2013). *Project Finance in Theory and Practice*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-391058-5.00001-1>

²⁵⁷ Aristei, D., & Gallo, M. (2016). Law and project finance. *Journal of Financial Intermediation*, 25, 154–177. <https://doi.org/10.1016/j.jfi.2014.01.001>

Investment project financing is associated with various financial risks, including credit risk, market risk, operational risk, and political risk. These risks may affect the successful implementation of projects and the repayment of loans provided by financial institutions. Therefore, banks use advanced risk assessment models and financial analysis techniques to evaluate potential investment projects before approving loans²⁵⁸.

Modern banking practices increasingly incorporate digital technologies and data analytics to improve credit risk assessment. Advanced financial modeling and risk monitoring systems allow banks to identify potential problems at early stages and ensure the sustainability of investment financing operations²⁵⁹.

In conclusion, one of the most crucial methods for funding investment projects and promoting economic growth is still bank lending. The primary lending avenues utilized in contemporary financial systems are corporate investment lending, project financing, syndicated loans, and public-private partnership financing.

Each of these financing mechanisms contributes to improving access to financial resources for investment projects and supports the implementation of large-scale economic initiatives. At the same time, effective risk management and financial analysis remain essential factors for ensuring the success of investment lending activities. Strengthening cooperation between financial institutions, governments, and private investors will further increase the effectiveness of investment project financing and contribute to sustainable economic growth.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Tulkinova Maftuna Anvarbek qizi
Tashkent International University tayanch doktoranti
maftuna.r999@gmail.com

So‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi moliya sektorida, xususan bank tizimida sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli iqtisodiyot bank xizmatlarini avtomatlashtirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish hamda risklarni samarali boshqarish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bank faoliyatida kredit operatsiyalari asosiy daromad manbalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli kredit risklarini samarali boshqarish bank tizimining barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bank nazorati bo‘yicha Bazel qo‘mitasi kredit riskini banklar duch keladigan asosiy risklardan biri sifatida e‘tirof etadi. Kredit risklarini samarali boshqarish banklarning moliyaviy barqarorligi va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston–2030” strategiyasida mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish hamda bank-moliya tizimini rivojlantirish bo‘yicha ustuvor vazifalar belgilangan. Xususan, strategiyada bank va moliya tizimida yillik kreditlash hajmini 40 milliard

---

²⁵⁸ Sorge, M. Liu, Y., & Zhang, X. (2023). The effectiveness of lending facilities in China: Evidence from bank lending. *China Economic Quarterly International*, 3(1). <https://doi.org/10.1016/j.ceqi.2023.02.001> (2018). Determinants of bank loan spread in project finance. *International Journal of Managing Projects in Business*, 12(1), 161–186. <https://doi.org/10.1108/IJMPB-12-2017-0154>

²⁵⁹ Gatti, S. (2013). *Project Finance in Theory and Practice*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-391058-5.00001-1>

AQSh dollariga yetkazish, bank omonatlari hajmini 4 barobarga oshirish, shuningdek bank tizimiga xalqaro tan olingan standart va talablarni joriy etish orqali prudensial me'yorlar hamda nazorat mexanizmlarini takomillashtirish vazifalari belgilab berilgan²⁶⁰.

Mazkur vazifalarni amalga oshirish jarayonida banklarning kredit portfeli hajmi ortib boradi va bu kredit risklarini samarali boshqarishni talab qiladi. Shu sababli raqamli iqtisodiyot sharoitida kredit risklarini boshqarish tizimini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida banklar kredit risklarini boshqarishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalanmoqda. Sun'iy intellekt asosidagi tizimlar katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish imkoniyatini yaratib, kredit oluvchilarning to'lov qobiliyatini aniqroq baholashga yordam beradi.

Jahon banki tadqiqotlariga ko'ra, kredit riskini baholashda muqobil ma'lumotlardan foydalanish (mobil to'lovlar, telefon faolligi, onlayn tranzaksiyalar va boshqa raqamli izlar) banklarga kredit tarixiga ega bo'lmagan mijozlarning ham kredit qobiliyatini baholash imkonini beradi. Bu esa moliyaviy inklyuziyani kengaytirishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt asosidagi kredit baholash tizimlari quyidagi afzalliklarga ega:

- ✚ katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish;
- ✚ kredit riskini prognoz qilish aniqligini oshirish;
- ✚ kredit berish jarayonini avtomatlashtirish;
- ✚ firibgarlik operatsiyalarini aniqlash imkoniyatini kuchaytirish.

Tadqiqotlarga ko'ra, sun'iy intellekt asosidagi risk tahlil tizimlari kredit riskini baholash jarayonini avtomatlashtirib, real vaqt rejimida qaror qabul qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, raqamli kredit platformalari banklarga kredit portfelini monitoring qilish va risklarni boshqarishni yanada samarali tashkil etish imkonini yaratadi. Fintex platformalarida kredit riskini baholash uchun big data va mashinaviy o'qitish algoritmlaridan foydalanish kredit oluvchilarning moliyaviy xulq-atvorini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Jahon banking Global Findex ma'lumotlariga ko'ra, 2021-yilga kelib dunyo bo'yicha kattalar aholining 76 foizi moliyaviy hisob raqamiga ega bo'lgan, bu ko'rsatkich 2011-yilda 51 foizni tashkil etgan. Bu esa raqamli moliyaviy xizmatlarning jadal rivojlanayotganini ko'rsatadi²⁶¹.

Jahon banki tadqiqotlariga ko'ra, raqamli moliyaviy xizmatlarning rivojlanishi kredit xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, moliyaviy inklyuziya darajasini oshirmoqda. Raqamli kredit platformalari orqali kredit olish jarayonining soddalashtirilishi bank kreditlash hajmining oshishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuningdek, Jahon banki

²⁶⁰ "O'zbekiston 2030" Strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son

²⁶¹World Bank. Global Findex Database – Financial Inclusion and Digital Payments.<https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex>

tahlillariga ko'ra, so'nggi o'n yillikda raqamli kreditlash bozori sezilarli darajada kengaygan. 2019-yilga kelib fintech va yirik texnologik kompaniyalar tomonidan berilgan kreditlar hajmi 800 milliard AQSh dollariga yetgan. Prognozlariga ko'ra, 2030-yilga borib global fintech kreditlash bozori hajmi 4,9 trillion AQSh dollariga yetishi mumkin²⁶².

Raqamli kreditlash tizimlarida sun'iy intellekt va big data texnologiyalaridan foydalanish kredit riskini aniqlash aniqligini sezilarli darajada oshiradi. SI tizimlari kredit oluvchilarning moliyaviy xatti-harakatlarini tahlil qilib, kredit riskini real vaqt rejimida baholash imkonini beradi.

Biroq Jahon banki mutaxassislari raqamli kreditlash tizimlari bilan bog'liq ayrim risklar ham mavjudligini ta'kidlaydi. Jumladan:

- ✚ ma'lumotlar maxfiyligi bilan bog'liq muammolar;
- ✚ algoritmik xatoliklar;
- ✚ kredit qarorlarida shaffoflik yetishmasligi.

Shu sababli bank tizimida sun'iy intellektdan foydalanishda risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish va samarali nazorat tizimini joriy etish muhim hisoblanadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarida kredit risklarini samarali boshqarish bank tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Kreditlash hajmining ortib borishi banklar faoliyatida risklarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirishni talab qiladi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va big data texnologiyalarining rivojlanishi kredit risklarini baholash va monitoring qilish jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish mumkin:

✚ tijorat banklarida kredit risklarini baholash jarayonida sun'iy intellekt va big data texnologiyalaridan keng foydalanish orqali kredit oluvchilarning to'lov qobiliyatini yanada aniq baholash;

✚ kredit portfelini monitoring qilish jarayonini raqamli platformalar orqali avtomatlashtirish hamda real vaqt rejimida risklarni nazorat qilish tizimini joriy etish;

✚ banklarda muqobil ma'lumotlardan foydalanishga asoslangan kredit scoring tizimlarini rivojlantirish orqali kreditlash imkoniyatlarini kengaytirish;

✚ raqamli kreditlash tizimlarida ma'lumotlar xavfsizligi va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish tizimini takomillashtirish banklarning moliyaviy barqarorligini oshirish, kredit

---

²⁶² <https://www.alliedmarketresearch.com/fintech-lending-market-A14263>

portfelining sifatini yaxshilash hamda bank tizimining raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois zamonaviy raqamli texnologiyalarni bank faoliyatiga keng joriy etish kredit risklarini samarali boshqarishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'zbekiston 2030" Strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son
2. Sun, G., Li, T., Su, Y., & Shi, D. (2024). Digital Economy, Institutional Environment, and the Credit Risks of Commercial Banks. *Emerging Markets Finance and Trade*, 60(4), 650–662.
3. Mishkin F. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education, 2018.
4. Saunders A., Cornett M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. McGraw-Hill, 2019.
5. World Bank. The Use of Alternative Data in Credit Risk Assessment. <https://documents.worldbank.org>
6. World Bank. Global Findex Database – Financial Inclusion and Digital Payments. <https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex>
7. Markaziy bank sayti- www.cbu.uz

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA INSURTECH TEXNOLOGIYALARINING AFZALLIKLARI

PhD Xakimzoda Maftuna Yusuf qizi
Tashkent International University doktoranti
akhmedovvas@gmail.com

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi moliya sektorining barcha tarmoqlarida, jumladan sug'urta sohasida ham sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar asosida sug'urta xizmatlarini takomillashtirish, xizmat ko'rsatish jarayonlarini avtomatlashtirish va risklarni yanada aniq baholash imkoniyatlari kengaymoqda.

Sug'urta sektorida innovatsion texnologiyalarni qo'llash jarayoni **Insurtech (Insurance + Technology)** tushunchasi bilan ifodalanadi. Insurtech texnologiyalari sug'urta mahsulotlarini yaratish, sotish va boshqarish jarayonlarini raqamlashtirishga xizmat qiladi [1]. So'nggi yillarda jahon sug'urta bozorida raqamli texnologiyalar asosida xizmatlar ko'rsatish keng rivojlanmoqda. Internet platformalari, mobil ilovalar hamda sun'iy intellektga asoslangan tizimlar sug'urta xizmatlarini tez, qulay va samarali shaklda tashkil etish imkonini bermoqda [2].

Insurtech texnologiyalari sug'urta xizmatlarini modernizatsiya qilishda muhim omil hisoblanadi. Ularning joriy etilishi sug'urta kompaniyalariga operatsion xarajatlarni kamaytirish, xizmat ko'rsatish tezligini oshirish va mijozlar ehtiyojlariga mos mahsulotlar yaratish imkonini beradi. Bugungi kunda Insurtech quyidagi asosiy texnologik yo'nalishlar asosida rivojlanmoqda:

• **Sun'iy intellekt (AI)** – risklarni baholash, firibgarlik holatlarini aniqlash va sug'urta mukofotlarini hisoblash jarayonlarini avtomatlashtiradi [4].

- **Big Data texnologiyalari** – katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali mijozlar xatti-harakatlarini aniqlashga yordam beradi.

- **Blokcheyn texnologiyasi** – sug’urta shartnomalarini shaffof va xavfsiz yuritish imkonini yaratadi.

- **IoT (Internet of Things)** – real vaqt rejimida risklarni monitoring qilish imkonini beradi.

Jahon tajribasi shuni ko’rsatadiki, Insurtech texnologiyalarining rivojlanishi natijasida global sug’urta bozorida raqamli xizmatlar ulushi yildan-yilga ortib bormoqda. Allied Market Research ma’lumotlariga ko’ra, global Insurtech bozori hajmi kelgusi yillarda sezilarli darajada o’sishi prognoz qilinmoqda [3]. O’zbekiston sharoitida ham sug’urta xizmatlarini raqamlashtirish jarayonlari bosqichma-bosqich rivojlanmoqda. Sug’urta kompaniyalari tomonidan onlayn polislarini rasmiylashtirish, mobil ilovalar orqali xizmat ko’rsatish va elektron to’lov tizimlaridan foydalanish amaliyoti kengayib bormoqda [1].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliya sektorining barcha tarmoqlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayoni jadal sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Ayniqsa, sug’urta sohasida zamonaviy raqamli yechimlardan foydalanish xizmatlar sifatini oshirish, operatsion jarayonlarni optimallashtirish hamda risklarni boshqarish samaradorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. So’nggi yillarda sug’urta sohasida Insurtech texnologiyalari keng qo’llanila boshladi. Ushbu texnologiyalar sug’urta xizmatlarini raqamlashtirish, mijozlarga xizmat ko’rsatish jarayonlarini avtomatlashtirish hamda risklarni tahlil qilish tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi. Natijada sug’urta kompaniyalari xizmatlarni tezroq, shaffofroq va mijozlar ehtiyojlariga mos shaklda taqdim etish imkoniyatiga ega bo’lmoqda. Insurtech texnologiyalarining rivojlanishi sug’urta xizmatlarining yangi bosqichga ko’tarilishiga olib kelib, moliya bozorida raqobatbardoshlikni oshirish hamda mijozlar ishonchini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

1-jadval

Insurtech texnologiyalarining sug’urta sohasidagi asosiy afzalliklari

Texnologiya	Qo’llanish sohasi	Afzalligi
Sun’iy intellekt	Risklarni baholash	Qaror qabul qilish tezligini oshiradi
Big Data	Mijoz ma’lumotlarini tahlil qilish	Individual sug’urta mahsulotlari yaratadi
Blokcheyn	Sug’urta shartnomalari	Shaffoflik va xavfsizlikni ta’minlaydi
IoT	Risk monitoringi	Real vaqt nazoratini ta’minlaydi
Mobil texnologiyalar	Onlayn polis rasmiylashtirish	Xizmat ko’rsatishni tezlashtiradi

Sug’urta sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etish sug’urta kompaniyalarining faoliyatini sezilarli darajada samarali tashkil etish imkonini beradi. Zamonaviy Insurtech texnologiyalari sug’urta jarayonining deyarli barcha bosqichlarini qamrab oladi: risklarni baholash, mijoz ma’lumotlarini tahlil qilish, sug’urta shartnomalarini rasmiylashtirish hamda monitoring jarayonlarini avtomatlashtirish. Jadvalda keltirilganidek, sug’urta sohasida turli xil texnologiyalar qo’llanilmoqda. Jumladan, **sun’iy intellekt texnologiyalari** risklarni baholash jarayonini tezlashtirish va aniqroq qaror qabul qilish imkonini beradi. Ushbu texnologiya yordamida katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali mijozlarning risk darajasi aniqlanadi va sug’urta mukofotlari individual tarzda belgilanishi mumkin.

Shuningdek, **Big Data texnologiyalari** sug’urta kompaniyalariga mijozlar xatti-harakatlari, ehtiyojlari va moliyaviy imkoniyatlari haqida katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa sug’urta mahsulotlarini yanada moslashuvchan va individual shaklda ishlab chiqishga yordam beradi. **Blokcheyn texnologiyasi** esa sug’urta shartnomalarini shaffof va xavfsiz yuritishda muhim rol o’ynaydi. Mazkur texnologiya yordamida ma’lumotlarning o’zgarishligi ta’minlanadi va firibgarlik ehtimoli sezilarli darajada kamayadi.

Bundan tashqari, **IoT texnologiyalari** real vaqt rejimida risklarni monitoring qilish imkonini yaratadi. Masalan, avtomobillarga o'rnatilgan telematik qurilmalar yordamida haydovchining harakat uslubi tahlil qilinishi va shunga mos ravishda sug'urta mukofoti qayta hisoblanishi mumkin. Sug'urta xizmatlarini raqamlashtirishda **mobil texnologiyalar** ham muhim o'rin tutadi. Mobil ilovalar orqali mijozlar sug'urta polislarini onlayn rasmiylashtirishi, to'lovlarni amalga oshirishi hamda sug'urta xizmatlaridan tez va qulay foydalanishi mumkin. Bu esa sug'urta kompaniyalarining xizmat ko'rsatish tezligini oshirish bilan birga mijozlar uchun qulaylik yaratadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida Insurtech texnologiyalarining joriy etilishi sug'urta sektorining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu texnologiyalar sug'urta xizmatlarini avtomatlashtirish, risklarni aniq baholash hamda mijozlarga tez va qulay xizmat ko'rsatish imkonini beradi. Sun'iy intellekt, Big Data, blokcheyn, IoT va mobil texnologiyalar kabi innovatsion yechimlar sug'urta kompaniyalarining operatsion samaradorligini oshirishga, xizmatlar sifatini yaxshilashga hamda moliya bozorida raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu sababli kelgusida sug'urta sektorida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, IT infratuzilmasini rivojlantirish hamda Insurtech innovatsiyalarini qo'llab-quvvatlash sug'urta bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan muhim omillardan biri hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida Insurtech texnologiyalarining joriy etilishi sug'urta sektorining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu texnologiyalar sug'urta xizmatlarini avtomatlashtirish, risklarni yanada aniq baholash hamda mijozlarga qulay xizmat ko'rsatish imkonini yaratadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Insurtech texnologiyalarini rivojlantirish sug'urta bozorining raqobatbardoshligini oshiradi va moliyaviy xizmatlar sifatini yaxshilaydi. Shu sababli kelgusida sug'urta sektorida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rashidov U.O. O'zbekiston sug'urta bozoriga zamonaviy Insurtech texnologiyalarni joriy qilish yo'nalishlari.
2. IMF (2024). Financial Access Survey: Insurance Indicators.
3. Allied Market Research (2024). Insurtech Market Analysis and Forecast.
4. Thakor P. (2020). Artificial Intelligence in Insurance: From Risk Assessment to Fraud Detection. International Journal of Data Science and Analytics.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A DRIVER OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS THROUGH INSURANCE INNOVATION

D.Omonova

Tashkent International University
Email: d.d.omonova96@gmail.com

Artificial intelligence (AI) stands at the forefront of technological advancements, with the potential to significantly drive the achievement of the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs). By harnessing AI's capabilities, particularly within the insurance sector, organizations can foster innovative solutions to pressing socio-economic challenges, such as climate change and inequality. Insurance companies are increasingly adopting AI technologies to enhance their operational efficiency and service delivery, transforming traditional practices into data-driven processes that advocate for sustainability (Julio César Prado A et al., 2024). Furthermore, the integration of AI in insurance can catalyze improved decision-making and risk management strategies, ultimately contributing to the broader objectives of sustainable development and poverty alleviation (Fathallah B et al., 2025). Visual representations, such as, further illustrate the interconnectedness of insurance and the SDGs, underscoring the industry's role in advancing global sustainability efforts.

The integration of artificial intelligence (AI) into the insurance industry has a profound impact on advancing the Sustainable Development Goals (SDGs), reshaping not only operational efficiencies but also contributing to societal and environmental objectives. AI facilitates data-driven decision-

making, enabling insurance companies to identify risk patterns and tailor their services to promote greater accessibility and financial inclusion, thereby aligning with goals such as reducing inequality and promoting sustainable economic growth. According to recent studies, the adoption of AI technologies enhances the sustainability of insurance practices, offering strategic frameworks for innovation that respond effectively to the ethical dimensions of AI deployment in society (Julio César Prado A et al., 2024). Furthermore, AI initiatives play a crucial role in maximizing the economic benefits while minimizing environmental risks, underscoring their importance in the pursuit of the SDGs (Dirting et al., 2024). The visual representation of the SDGs in the context of insurance innovation further illustrates this connection, highlighting the industry's pivotal role in driving sustainable practices.

The integration of artificial intelligence (AI) into the insurance industry has catalyzed significant innovation, reshaping how policies are developed and managed. AI technologies enable companies to analyze vast datasets rapidly, enhancing risk assessment and pricing methodologies that are crucial for efficient service delivery. This innovation not only streamlines operations but also aligns with sustainable development goals by promoting financial inclusion and accessibility through tailored insurance solutions. As highlighted in recent studies, the ability of AI to transform data-intensive processes represents a strategic advantage for insurers, ensuring their competitiveness in a rapidly evolving market (Julio César Prado A et al., 2024). Moreover, addressing the regulatory environment surrounding AI, such as the implications of the EU AI Act, is essential for fostering safe and responsible AI deployment (Sloan J et al., 2024). Thus, AI stands as a pivotal element in driving both innovation and sustainability within the insurance sector, as illustrated by the visual representation of its impact on the Sustainable Development Goals.

The implementation of AI technologies within the insurance sector plays a pivotal role in enhancing risk assessment, customizing insurance products, and streamlining operational efficiency. By leveraging advanced algorithms and machine learning, insurers can analyze extensive datasets more accurately, thereby improving their risk evaluations and pricing strategies. This shift not only enables the development of personalized insurance products that cater to individual needs but also facilitates the automation of claims processing and underwriting, enhancing overall service delivery and reducing costs. As noted in recent studies, these innovations are crucial for fostering sustainable operational models in the industry, advocating for the ethical use of data, and ultimately supporting the wider objectives of sustainable development (cite7; cite8). Furthermore, the integration of AI contributes to transparency in risk evaluation, aligning insurance practices with the global commitment towards sustainable, ethical business strategies, as illustrated in.

The integration of AI-driven innovations within the insurance sector holds significant potential for advancing the Sustainable Development Goals (SDGs). By harnessing the efficiency and analytical capabilities of artificial intelligence, insurance companies can streamline operations, thereby enhancing their service delivery and accessibility. This transformation not only responds to pressing market needs but also plays a critical role in promoting social equity and environmental sustainability. For instance, the adoption of AI helps insurers better assess risks and tailor products, which can lead to more inclusive coverage options for underserved populations, contributing to reduced inequalities. Furthermore, as identified in studies, AI enables companies to transform resource-intensive processes into streamlined operations, enhancing long-term sustainability through innovative frameworks (Julio César Prado A et al., 2024). Therefore, the proactive development and responsible deployment of AI within the insurance industry are essential for achieving the SDGs and fostering a resilient future (Sloan J et al., 2024).

Artificial intelligence (AI) presents significant opportunities for enhancing financial inclusion, managing climate risks, and fostering resilient communities within the insurance sector. By leveraging AI technologies, insurers can develop innovative products tailored to underserved populations, thus broadening access to financial services and promoting inclusivity. For instance, AI-driven data analysis can optimize risk assessments, enabling insurers to offer affordable policies to low-income households, thereby reinforcing social equity. Moreover, as climate change exacerbates risks, AI facilitates improved climate risk management through sophisticated modeling and predictive

analytics, crucial for ensuring community resilience against environmental threats. The role of insurance in achieving the Sustainable Development Goals is further underscored by the visual representation of its interconnectedness with these goals in . The integration of AI into insurance not only enhances operational efficiency but also aligns with broader sustainability objectives (Julio César Prado A et al., 2024) (Kim K et al., 2023) .

In conclusion, the integration of artificial intelligence within the insurance sector serves as a critical catalyst for advancing the United Nations Sustainable Development Goals, promoting sustainable economic growth while addressing social and environmental challenges. The transformative power of AI fosters innovation, enhances decision-making processes, and improves productivity within insurance companies, thereby facilitating a more responsive and efficient service delivery model (Fathallah B et al., 2025) . Furthermore, the strategic implementation of AI technologies allows for the identification and solution of complex issues, positioning insurance as a vital component in supporting sustainable initiatives globally. As depicted in, the synergy between insurance and sustainable development highlights its essential role in fostering partnerships that contribute to wider societal goals. Ultimately, leveraging AI in insurance can redefine operational capabilities, leading to a more sustainable future for both the industry and the communities it serves.

References

1. Julio César Acosta Prado, Carlos Guillermo Hernández-Cenzano, Carlos David Villalta-Herrera, Eloy Wilfredo Barahona-Silva (2024). Three Horizons of Technical Skills in Artificial Intelligence for the Sustainability of Insurance Companies. <https://doi.org/10.3390/admsci14090190>
2. Dirting, B.D; Chukwudebe, G.A.; Nwakorie, E.C. (2024). Maximizing Artificial Intelligence and Innovations toward Achieving the Sustainable Development Goals. <https://www.jocre.com.ng>
3. Bushra Fathallah, Abdel Razek jawad (2025). THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: INDONESIA AS CASE STUDY. <https://www.semanticscholar.org/paper/9a5dba11e56364bff9e474d368c5be205423fed3>
4. Joseph Sloan, Nia Powis, Joanne Tan (2024). Introduction to artificial intelligence: What are the key risks for insurers to consider over the short to medium term?. <https://media.milliman.com/v1/media/edge/images/millimaninc5660-milliman6442-prod27d5-0001/media/Milliman/PDFs/2024-Articles/7-12-24 Introduction-to-AI-briefing-note.pdf>
5. Subhrajit Bhattacharya, German Castignani, Leandro Masello, Barry Sheehan (2025). AI revolution in insurance: bridging research and reality. <https://doi.org/10.3389/frai.2025.1568266>
6. Kyungmee Kim, Boulanin Vincent (2023). Artificial Intelligence for Climate Security: Possibilities and Challenges. <https://doi.org/10.55163/qdse8934>

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O‘ZBEKISTONDA YASHIL LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHNING BARQAROR RIVOJLANISHGA

TA‘SIRI

Abdurasulova Zarina Sayfiddin qizi,

TIU tayanch doktorant

Email: zarinaabdurasulova2025@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4309-1698>

So‘nggi yillarda global iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida ekologik muammolar, iqlim o‘zgarishi va tabiiy resurslarning cheklanishi barqaror iqtisodiy rivojlanish modelini shakllantirish zaruratini kuchaytirdi. Shu sababli xalqaro hamjamiyat tomonidan United Nations tomonidan

qabul qilingan **2030 yilgacha Barqaror rivojlanish kun tartibi** (SDG–2030) doirasida iqtisodiy o‘shish, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlikni ta‘minlash ustuvor vazifa sifatida belgilandi.

Barqaror rivojlanishga erishishda muhim yo‘nalishlardan biri **yashil iqtisodiyot va yashil moliyalashtirish** hisoblanadi. Yashil moliya ekologik barqarorlikni ta‘minlaydigan loyihalarni moliyalashtirishni nazarda tutadi. Bunday loyihalar qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik transport va ekologik infratuzilmani rivojlantirish kabi sohalarni qamrab oladi.

O‘zbekiston Respublikasi ham barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirish maqsadida bir qator strategik hujjatlarni qabul qilgan. Jumladan, 2019-yilda qabul qilingan **“2019–2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”** mamlakatda ekologik barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashning asosiy yo‘nalishlarini belgilab berdi. Strategiya energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya ulushini kengaytirish hamda issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishni nazarda tutadi.

Shuningdek, mamlakatda iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini ta‘minlash maqsadida **“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi** qabul qilindi. Ushbu strategiya raqamli texnologiyalar, elektron xizmatlar, moliyaviy texnologiyalar (FinTech) hamda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan.

Raqamli iqtisodiyot va yashil moliyalashtirish o‘zaro integratsiyasi iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli moliya platformalari va innovatsion texnologiyalar orqali yashil investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlari kengaymoqda.

Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar barqaror rivojlanishga erishishning asosiy omillaridan biri sifatida ko‘riladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlab, ekologik xavfsizlikni oshiradi hamda iqtisodiy samaradorlikni kuchaytiradi.

Ilmiy adabiyotlarda raqamli texnologiyalar yordamida ekologik monitoring, energiya iste‘molini optimallashtirish va investitsiya jarayonlarini boshqarish imkoniyatlari kengayishi qayd etilgan. Bunday texnologiyalar iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik maqsadlarni bir vaqtning o‘zida amalga oshirish imkonini beradi.

Mahalliy tadqiqotlarda ham yashil iqtisodiyot va yashil moliyalashtirishning ahamiyati keng yoritilgan. Tadqiqotlarga ko‘ra, yashil moliya mexanizmlari ekologik loyihalarni moliyalashtirish orqali iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. Yashil obligatsiyalar, iqlim fondlari, yashil kreditlar va ESG investitsiyalar bu jarayonning asosiy instrumentlari hisoblanadi.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olim **Nargiza Umarova** yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish masalalarini o‘rganib kelmoqda. Uning ilmiy ishlarida O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonlari, ekologik barqarorlikni ta‘minlash hamda iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan.

Olimaning fikriga ko‘ra, mamlakatda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni davlat siyosati, innovatsion texnologiyalar va moliyaviy mexanizmlar orqali amalga oshirilmoqda.

Nargiza Umarovanning tahliliga ko‘ra, yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar integratsiyasi O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, ilmiy manbalarda yashil iqtisodiyotga o‘tish iqtisodiy rivojlanish bilan birga ekologik muvozanatni ta‘minlaydigan yangi iqtisodiy model sifatida baholanadi.

Raqamli iqtisodiyot yashil moliyalashtirishni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Raqamli texnologiyalar moliyaviy operatsiyalarni tezlashtiradi, investitsiya jarayonlarining shaffofligini oshiradi va moliyaviy xizmatlarga kirishni kengaytiradi.

Yashil loyihalarni moliyalashtirishda quyidagi raqamli instrumentlar muhim ahamiyatga ega:

- FinTech platformalari
- blockchain texnologiyalari
- sun‘iy intellekt asosida risk tahlili
- raqamli bank xizmatlari
- onlayn investitsiya platformalari

Ushbu texnologiyalar yordamida ekologik loyihalar uchun investitsiya jalb qilish jarayoni ancha samarali bo'ladi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot moliyaviy inklyuziyani oshirib, kichik biznes va startaplarning yashil loyihalarda ishtirok etishini ta'minlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil moliyalashtirish mexanizmlarining rivojlanishi sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlarida ekologik innovatsiyalarni joriy etishga yordam beradi.

O'zbekistonda yashil loyihalarni moliyalashtirishni rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

- ✓ yashil moliya bozorining yetarli darajada rivojlanmaganligi
- ✓ Xususiy sektor ishtirokining pastligi
- ✓ ekologik loyihalar uchun investitsiya risklarining yuqoriligi
- ✓ raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi

Shunga qaramay, mamlakatda yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni faol davom etmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar va yashil moliya integratsiyasi barqaror iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida yashil loyihalarni moliyalashtirish barqaror rivojlanishni ta'minlashning muhim mexanizmlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar investitsiya jarayonlarining samaradorligini oshiradi, moliyaviy xizmatlarga kirishni kengaytiradi va ekologik loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini kuchaytiradi.

O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar va strategiyalar yashil iqtisodiyotga o'tish hamda barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida raqamli texnologiyalar va yashil moliyalashtirish mexanizmlarini yanada rivojlantirish orqali mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga erishish mumkin.

THE ROLE OF FINANCING GREEN PROJECTS IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Abdurasulova Zarina Sayfiddin qizi,

TIU tayanch doktorant

Email: zarinaabdurasulova2025@gmail.com

ORCID:<https://orcid.org/0009-0009-4309-1698>

In recent years, environmental degradation, climate change, and resource scarcity have become major global challenges. These problems have encouraged the international community to adopt a new development paradigm that combines economic growth with environmental protection and social well-being. In 2015, the United Nations adopted the **2030 Agenda for Sustainable Development**, which includes 17 Sustainable Development Goals (SDGs) aimed at achieving inclusive and sustainable global development.

One of the key mechanisms for achieving these goals is the development of **green finance**, particularly the financing of green projects. Green projects include investments in renewable energy, energy efficiency, sustainable agriculture, waste management, and environmentally friendly infrastructure. Financing such projects contributes significantly to achieving several SDGs, especially SDG 7 (Affordable and Clean Energy), SDG 9 (Industry, Innovation and Infrastructure), SDG 11 (Sustainable Cities), and SDG 13 (Climate Action).

Like many countries, the Republic of Uzbekistan has also begun implementing policies aimed at transitioning toward a green economy and achieving sustainable development. The government has adopted several strategic documents and regulatory acts to support environmental sustainability and green investments.

In the academic literature, green finance is considered an important tool for achieving sustainable development. Researchers emphasize that the integration of financial systems with environmental objectives allows countries to stimulate economic growth while protecting natural resources.

According to international studies, green investments help reduce greenhouse gas emissions, improve energy efficiency, and accelerate the transition to renewable energy sources. Green bonds, climate funds, and sustainable investment mechanisms are widely used in many countries to finance environmentally friendly projects.

Environmental economist Edward B. Barbier has conducted extensive research on green economy and sustainable development. His studies emphasize that green investments are essential for achieving long-term economic growth while maintaining environmental balance.

According to Edward B. Barbier's analysis, investments in renewable energy, sustainable infrastructure, and environmental protection create new economic opportunities while simultaneously reducing ecological risks. He argues that green finance can serve as a powerful driver for sustainable economic transformation.

Local researchers also emphasize the importance of green financing in Uzbekistan's economic development. Studies show that the development of green financial instruments and investment mechanisms contributes to environmental protection, economic modernization, and sustainable growth.

The Government of Uzbekistan has adopted several regulatory documents aimed at supporting sustainable development and green economic transformation.

One of the most important policy documents is the **Strategy for Transition to a Green Economy for 2019–2030**, adopted by presidential resolution in 2019. The strategy outlines key priorities such as:

- increasing energy efficiency
- expanding the use of renewable energy sources
- reducing greenhouse gas emissions
- improving water and land resource management
- introducing environmentally friendly technologies in industry and agriculture

Another important initiative is the national digital transformation program known as **Digital Uzbekistan – 2030**, which promotes the development of digital technologies, electronic government services, and financial innovations. Digital financial technologies can play a crucial role in attracting investments for green projects and improving the transparency of financial flows.

These national strategies are aligned with the global Sustainable Development Goals and aim to create a balanced economic system that combines economic growth with environmental sustainability.

Financing green projects plays a significant role in achieving sustainable development goals. Green finance supports environmentally responsible investments and helps mobilize financial resources for climate-related initiatives.

Green financing mechanisms include:

- green bonds
- green investment funds
- climate financing programs
- sustainable banking instruments
- public-private partnership projects

These mechanisms help governments and private investors allocate capital to projects that support environmental sustainability. For example, investments in solar and wind energy projects reduce dependence on fossil fuels and contribute to climate change mitigation.

In addition, digital financial technologies and innovative financial platforms are increasingly used to facilitate green investments. Financial technologies improve access to capital, reduce transaction costs, and enhance transparency in investment processes.

The analysis shows that financing green projects plays a crucial role in achieving Sustainable Development Goals. Green investments contribute to environmental protection, economic diversification, and long-term sustainable growth.

In Uzbekistan, the transition to a green economy and the implementation of national development strategies demonstrate the country's commitment to sustainable development.

Strengthening green financial mechanisms, improving investment frameworks, and promoting international cooperation will further support the successful implementation of SDGs.

Overall, the integration of green finance with national economic policies and digital technologies can significantly accelerate progress toward sustainable development.

O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI RISKLARINI SUG‘URTALASH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Shamsitdinov Mirsaid Azmiddin o‘g‘li

Tashkent International University tayanch doktoranti

Shamsitdinovmirsaid0330@gmail.com

[ORCID: 0009-0009-0189-3879](https://orcid.org/0009-0009-0189-3879)

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ko‘plab mamlakatlarda kichik biznes subyektlari innovatsiyalarni joriy etish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda iqtisodiy o‘rishni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda ham kichik biznes sektori iqtisodiyotning yetakchi segmentlaridan biri bo‘lib, mamlakat yalpi ichki mahsulotining 55–60 foizini shakllantiradi hamda band aholining 70 foizdan ortig‘ini ish bilan ta‘minlaydi. Shu bilan birga, kichik biznes faoliyati turli iqtisodiy va moliyaviy risklar bilan bog‘liq bo‘lib, ushbu risklarni samarali boshqarish mexanizmlarini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Risklarni boshqarishning muhim instrumentlaridan biri sug‘urta tizimi hisoblanadi. Sug‘urta iqtisodiy faoliyat jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan yo‘qotishlarni qoplash, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash hamda investitsion faoliyatni rag‘batlantirish imkonini beradi. Xalqaro amaliyot shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta bozori rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy xavflarni boshqarish tizimi samarali shakllangan bo‘ladi. Masalan, OECD mamlakatlarida sug‘urta penetratsiyasi ko‘rsatkichi o‘rtacha 7–8 foizni tashkil etadi.

Biroq rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan O‘zbekistonda sug‘urta bozorining rivojlanish darajasi nisbatan past hisoblanadi. Swiss Re Institute ma‘lumotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda sug‘urta penetratsiyasi ko‘rsatkichi o‘rtacha 3–4 foizni tashkil etadi. O‘zbekistonda esa ushbu ko‘rsatkich 2 foizdan past darajada saqlanib qolmoqda. Bu esa sug‘urta xizmatlarining iqtisodiyotda yetarli darajada rivojlanmaganligini hamda kichik biznes subyektlari tomonidan sug‘urta xizmatlaridan foydalanish darajasi past ekanligini ko‘rsatadi.

Kichik biznes subyektlari faoliyatida ishlab chiqarish risklari, moliyaviy risklar, bozor kon‘yunkturasi o‘zgarishi, tabiiy ofatlar hamda boshqa turdagi iqtisodiy xavflar mavjud. Ushbu risklarni samarali boshqarish uchun sug‘urta xizmatlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta bozori rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes subyektlari sug‘urta xizmatlaridan faol foydalanadi va bu ularning moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Jahon banki tadqiqotlariga ko‘ra, moliyaviy infratuzilmaning rivojlanganligi hamda sug‘urta xizmatlarining keng tarqalganligi tadbirkorlik faoliyatining barqarorligini oshiradi. Sug‘urta tizimi rivojlangan mamlakatlarda korxonalar o‘z faoliyatida yuzaga keladigan moliyaviy xavflarni samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli sug‘urta bozori iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

O‘zbekistonda sug‘urta bozorini rivojlantirish maqsadida so‘nggi yillarda bir qator institutsional va iqtisodiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, sug‘urta kompaniyalarining faoliyatini tartibga solish tizimi takomillashtirilmoqda, sug‘urta xizmatlari ko‘lamini kengaytirish hamda sug‘urta bozori infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Biroq kichik biznes subyektlari tomonidan sug‘urta xizmatlaridan foydalanish darajasini oshirish uchun qo‘shimcha mexanizmlarni joriy etish zarur.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes subyektlari risklarini sug‘urtalash tizimini rivojlantirish uchun bir nechta muhim omillar mavjud. Birinchidan, sug‘urta xizmatlarining

moliyaviy jihatdan qulay bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Ikkinchidan, sug'urta xizmatlarining shaffofligi hamda sug'urta kompaniyalariga bo'lgan ishonch darajasi yuqori bo'lishi zarur. Uchinchidan, sug'urta xizmatlarini taqdim etishda raqamli texnologiyalardan keng foydalanish sug'urta xizmatlarining ommalashishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sug'urta tizimining bank tizimi bilan integratsiyalashuvi sug'urta xizmatlarining keng tarqalishiga yordam beradi. Masalan, bancassurance modeli orqali sug'urta xizmatlarini bank kreditlari bilan integratsiyalash kichik biznes subyektlari uchun sug'urta xizmatlarining qulayligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda kichik biznes subyektlari risklarini sug'urtalash tizimini rivojlantirish iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Sug'urta bozorini rivojlantirish, sug'urta xizmatlari ko'lamini kengaytirish hamda kichik biznes subyektlari uchun sug'urta mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy xavflarni samarali boshqarish imkonini beradi. Shu bois sug'urta bozorini rivojlantirish, moliyaviy infratuzilmani mustahkamlash hamda sug'urta xizmatlarini ommalashtirish iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. *Insurance and Private Pensions Statistics*. OECD Publishing, 2022.
2. World Bank. *Enterprise Surveys: Uzbekistan Country Profile*. Washington D.C., 2023.
3. Swiss Re Institute. *Sigma Report: World Insurance – Market Trends*. Zurich, 2023.
4. OECD. *Sug'urta va xususiy pensiyalar statistikasi*. OECD Publishing, 2022.
5. International Association of Insurance Supervisors (IAIS). *Sug'urta faoliyatining asosiy tamoyillari*. Bazel, 2023.
6. Турғунмирзаев А. *Sug'urta xizmatlari sohasida raqobatning yangi ko'rinishlari: nazariya va amaliyot* // Экономическое развитие и анализ, 2025, 3(2), 368–376-b.
7. Махсудов М. *Sanoat korxonalarining biznes barqarorligini baholashga ilmiy yondashuv* // “Journal of Transport” ilmiy-elektron jurnali, Toshkent davlat transport universiteti, 2025-yil mart, 198–201-b.
8. Турғунмирзаев А. *Sug'urta bozorini raqamlashtirish uning raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida* // Передовая экономика и педагогические технологии, 2025, 2(1), 289–297-b.
9. Махсудов М. “JV UzChasys” MChJ misolida sanoat va energetika korxonalarining biznes barqarorligini baholash mezonlari tahlili // “Marketing” ilmiy, amaliy va ommabop jurnali, 2025, 5-son, 182–187-b.
10. Турғунмирзаев А. *Raqamli iqtisodiyot sharoitida sug'urta kompaniyalarini rivojlantirish strategiyasi yo'nalishlari* // Экономическое развитие и анализ, 2025, 3(1), 439–446-b.
11. Турғунмирзаев А., Шамситдинов М. *Sug'urta kompaniyalari raqobatbardoshligini boshqarishda raqamli iqtisodiyotning o'rni* // Nashrlar, 2023, 238–241-b.
12. Turgunmirzaev A. *Sug'urta sohasida raqobat shakllarini rivojlantirish: nazariy va amaliy jihatlar* // Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 2025, 6(3), 1083–1090-b.

GREEN FINANCE AND SUSTAINABLE LENDING: HOW BANKS CAN SUPPORT LOW-CARBON GROWTH WHILE MANAGING RISK

Kasimova Nasiba Olimjanovna
Mustaqil izlanuvchi
Toshkent International University

A key argument for developing green finance is that climate and environmental risks are now material financial risks. Borrowers exposed to physical risks—such as droughts, floods,

extreme heat, and water shortages—can experience production disruptions, supply-chain problems, and higher operating costs. These effects reduce cash flows and weaken repayment capacity. At the same time, transition risks are rising as countries introduce carbon pricing, emissions standards, energy performance requirements for buildings, and reporting obligations for large firms. When rules change, companies that rely on fossil fuels or inefficient technology may face higher compliance costs, reduced demand, or stranded assets. For banks, the implication is clear: a loan portfolio that ignores climate and environmental risk factors can gradually accumulate hidden vulnerabilities, leading to higher non-performing loans and lower capital buffers during stress periods.

From a credit perspective, sustainable lending begins with improving how banks assess project quality and borrower resilience. Traditional credit analysis focuses on cash flows, collateral, leverage ratios, management quality, and industry conditions. These factors remain fundamental, but green finance adds an additional layer: environmental performance and climate sensitivity. Banks can incorporate sustainability criteria into credit underwriting by requiring basic environmental risk screening, asking for energy audits for large industrial projects, or evaluating how exposed a borrower is to regulatory changes (for example, energy-intensive manufacturing or transport-dependent business models). The goal is not to replace financial analysis with environmental analysis; rather, it is to extend risk assessment so that future repayment capacity is judged more realistically. In practice, this may lead to better pricing of risk, stronger covenants, and more targeted monitoring.

Another important dimension is product design. Green finance is effective when it offers borrowers a practical incentive to invest in cleaner solutions. Banks can develop green loans or sustainability-linked loans where interest rates are tied to measurable environmental performance indicators. For example, a company may receive a slightly lower interest rate if it reduces energy consumption per unit of output, increases the share of renewable energy used in production, or meets waste reduction targets. For households, banks can offer preferential mortgages or consumer loans for energy-efficient housing, insulation, solar panels, or efficient heating systems. When designed properly, these products can be both profitable and socially beneficial: the borrower saves on energy costs, which improves repayment capacity, while the bank reduces credit risk and enhances portfolio quality.

However, green finance also involves challenges that banks must manage carefully. One major challenge is the risk of “greenwashing,” where a project is labeled as green without real environmental impact. If banks finance such projects, they risk reputational damage and regulatory scrutiny, and they may not actually reduce portfolio risk. To avoid this, banks need clear eligibility rules, reliable documentation, and internal controls. Many institutions adopt taxonomies or classification frameworks that define what qualifies as green. They also develop reporting procedures that track how proceeds are used and what environmental outcomes are achieved. Even in emerging markets, banks can start with simpler approaches—such as financing clearly defined asset types (solar, wind, efficient machinery) and gradually expanding to more complex sustainability-linked structures.

A second challenge is data availability. Environmental metrics can be difficult to measure, especially for small and medium enterprises. But the lack of perfect data should not prevent progress. Banks can adopt a step-by-step approach: begin with sector-based risk mapping, use proxy indicators (such as energy intensity), and require additional reporting only for larger exposures. Over time, banks can improve data quality by collaborating with auditors, energy service companies, and technology providers, or by using digital tools that track energy and resource consumption. The key is to build a sustainable lending system that is proportional to borrower size and risk level.

Green finance also requires portfolio-level management. A bank can evaluate how much of its credit exposure is concentrated in carbon-intensive or environmentally vulnerable sectors. It can then set internal limits, adjust long-term strategy, and implement climate stress testing. Stress testing helps the bank estimate how its portfolio might perform under scenarios such as rising

carbon prices, extreme weather events, or rapid technology transitions. Even simplified stress tests can reveal where exposures are concentrated and which borrowers are most sensitive to shocks. This information supports better capital planning, provisioning policies, and strategic diversification.

To make green finance actionable, banks often use a structured policy toolkit. The following table illustrates a practical framework that links green finance instruments with risk management actions and expected outcomes:

Green finance tool	How it works in lending	Risk management benefit	Expected financial outcome
Green project loans	Finance renewable energy, efficiency upgrades, clean transport	Lower long-term operating cost risk for borrower	Stable cash flows, lower default probability
Sustainability-linked loans	Rate linked to KPIs (energy use, emissions, waste)	Aligns incentives; stronger monitoring discipline	Improved borrower performance; competitive pricing
Green mortgages/retail loans	Preferential terms for efficient housing and appliances	Lower utility costs improve repayment capacity	Lower delinquency; customer growth
Climate risk screening	Evaluate physical/transition risk during underwriting	Early identification of vulnerable borrowers	Better pricing, fewer hidden losses
Portfolio limits & stress tests	Track exposure by sector and climate sensitivity	Prevent concentration; improve capital planning	More resilient portfolio; reduced NPL spikes
Green reporting and verification	Document use of proceeds and outcomes	Reduce greenwashing and reputational risk	Better investor confidence; easier funding access

Beyond bank-level actions, policy support matters. If central banks and regulators introduce clear guidelines, incentives, or disclosure requirements, green finance tends to develop faster. Governments can also encourage sustainable lending by supporting green project pipelines, improving energy efficiency standards, and creating co-financing or guarantee programs that reduce credit risk for banks. In many countries, development finance institutions play a role by providing long-term funding for green investments, which commercial banks can channel to businesses and households.

In conclusion, green finance is not a temporary trend; it is becoming an essential part of modern credit and financial strategy. Banks that invest early in sustainable lending frameworks can improve risk assessment, create new products, attract responsible investors, and strengthen long-term profitability. The most effective approach is pragmatic and gradual: start with clear definitions of green activities, implement environmental risk screening for larger loans, design incentive-based loan products, and build data and reporting capacity step by step. Over time, these measures can reduce non-performing loans linked to climate shocks and transition pressures, while supporting a more resilient and competitive economy.

REFERENCES:

1. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). (2022). *Principles for the effective management and supervision of climate-related financial risks*. Bank for International Settlements.
2. Network for Greening the Financial System (NGFS). (2025). *Guide to climate scenario analysis for central banks and supervisors – Update*. NGFS.

3. European Central Bank (ECB). (2020). *Guide on climate-related and environmental risks: Supervisory expectations relating to risk management and disclosure*. ECB Banking Supervision.
4. International Capital Market Association (ICMA). (2025). *Green Bond Principles (GBP) – June 2025*. ICMA.
5. World Bank. (2019/2020). *Green Finance: A Bottom-up Approach to Track Existing Flows (Full Report)*. World Bank Group.
6. International Finance Corporation (IFC). (2024). *Emerging Market Green Bonds 2024*. IFC (World Bank Group).
7. Buettner, T. (2018). *WTO membership and the shift to consumption taxes*. *World Development*.
8. Baungsgaard, T., & Keen, M. (2005). *Tax Revenue and (or?) Trade Liberalization*. IMF Working Paper WP/05/112. International Monetary Fund.
9. World Trade Organization (WTO). (1994). *GATT 1994 – Article III: National Treatment on Internal Taxation and Regulation* (Analytical Index materials). WTO.
10. World Trade Organization (WTO). (1994). *Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (SCM Agreement)*. WTO Legal Texts.
11. World Bank. (n.d.). *Managing the Revenue Impact of Tariff Cut* (policy/working paper). World Bank Open Knowledge Repository.
12. (2026). *Topic: Green Finance and Sustainable Lending: How Banks Can Support Low-Carbon Growth While Managing Risk*

BARQAROR RIVOJLANISH VA RAQAMLI IQTISODIYOT: O‘SISHNI INKLYUZIV, SAMARALI VA “YASHIL” QILISHNING INSTITUTSIONAL SHARTLARI

Kasimova Nasiba Olimjanovna
Mustaqil izlanuvchi
Toshkent International University

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi iqtisodiy o‘shish, ijtimoiy adolat va ekologik muvozanatni bir butun maqsad sifatida ko‘radi. BMTning 2030 Kun tartibi BRMni global siyosatning umumiy mezoniga aylantirdi. Shu bilan birga, so‘nggi o‘n yillikda raqamli iqtisodiyot ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish zanjirlarini, mehnat bozori talablarini, davlat boshqaruvi mexanizmlarini tubdan o‘zgartirdi.

Raqamli transformatsiya barqaror rivojlanishga ikki yo‘l bilan ta’sir qiladi:

1. Tezlatgich sifatida — samaradorlikni oshiradi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, davlat xizmatlarini ommalashtiradi;
2. Risk omili sifatida — tengsizlikni chuqurlashtirishi, ma’lumotlar ustidan nazorat muammolarini keltirishi, energiya va resurs iste’molini orttirishi mumkin.

Demak, masala “raqamlashtirish kerakmi?” degan savoldan ko‘ra, “raqamlashtirish barqarorlikni kuchaytiradigan tarzda qanday boshqariladi?” degan savolga borib taqaladi.

Jahon banki raqamli texnologiyalar iqtisodiy o‘shishga hissa qo‘shishini tan olgan holda, foyda “avtomatik” yuz bermasligini, natija institutlar, raqobat, ko‘nikmalar va hisobdorlikka bog‘liqligini ta’kidlaydi. OECD esa raqamli transformatsiyani o‘lchash va siyosatni moslashtirish uchun ko‘rsatkichlar tizimi hamda “o‘lchov bo‘shliqlari” muhimligini ko‘rsatadi. UNCTAD esa ma’lumotlar oqimlari va data-ga asoslangan iqtisodiyotda mamlakatlar o‘rtasidagi nomutanosibliklar kuchayishi mumkinligini qayd etadi.

Asosiy tadqiqot savoli: raqamli iqtisodiyot barqaror rivojlanish maqsadlariga xizmat qilishi uchun qanday institutsional va siyosiy shartlar zarur?

Metodologiya. Tezis konseptual-analitik yondashuvga tayangan holda uch darajali mantiqni qoʻllaydi:

1. Makro daraja: raqamli infratuzilma, raqamli bozorlar va davlat siyosati uygʻunligi.

2. Meso daraja: tarmoqlar (moliyaviy xizmatlar, taʼlim, sogʻliqni saqlash, logistika) kesimida raqamli yechimlarning samarasi.

3. Mikro daraja: uy xoʻjaliklari va firmalar uchun kirish imkoniyati, xarajatlar, koʻnikmalar va ishonch (trust) omili.

4. Baholash mezonlari sifatida BRM ruhiga mos uchlik qoʻllanadi: inklyuziya, samaradorlik, ekologik taʼsir.¹

Raqamli iqtisodiyotning barqarorlikka ijobiy kanallari

a) Samaradorlik va resurs tejamkorlik.

Raqamli platformalar va IoT ishlab chiqarishdagi yoʻqotishlarni kamaytiradi, logistika marshrutlarini optimallashtiradi, energiya sarfini monitoring qiladi. Natijada “kamroq resurs — koʻproq natija” tamoyili kuchayadi.

b) Inklyuziv xizmatlar va “masofa” muammosini yengish. Masofaviy taʼlim, telemeditsina, elektron toʻlovlar va raqamli identifikatsiya aholining chekka hududlarini ham xizmatlar bilan qamrab oladi. Bu — BRMning “hech kim ortda qolmasin” gʻoyasiga yaqinlashishdir.

c) Boshqaruv shaffofligi va hisobdorlik. E-hukumat, ochiq maʼlumotlar va raqamli monitoring korrupsiya riskini kamaytirishi, budjet sarflarini kuzatishni osonlashtirishi mumkin. Bunda eng muhim shart — institutlarning real ishlashi: raqamlashtirish faqat “interfeys” boʻlib qolmasligi kerak.

Barqarorlikka tahdid soluvchi risklar

a) Raqamli tafovut va yangi tengsizlik.

Internetga ulanish, qurilma narxi, raqamli savodxonlik va til resurslari boʻyicha farqlar kengaysa, raqamli iqtisodiyot “imkoniyatlar bozoriga kirish”ni faqat ayrim qatlamlar uchun ochib qoʻyadi. UNCTAD data-ga asoslangan iqtisodiyotda nomutanosibliklar kuchayishini alohida urgʻulaydi.

b) Maʼlumotlar boshqaruvi: suverenitet, maxfiylik va adolat.

Maʼlumotlar (data) qiymat manbai boʻlgani sari, ularni kim yigʻishi, qayerda saqlashi, qanday qayta ishlashi va kim foyda olishi masalasi keskinlashadi. Shu nuqtada, “maʼlumotlar oqimi” va “rivojlanish manfaatlari” oʻrtasida muvozanat topish strategik vazifa boʻlib qoladi.

c) Kiberxavfsizlik va raqamli ishonch.

Raqamli xizmatlar kengaygani sari kiberhujumlar, firibgarlik va shaxsiy maʼlumotlarning sizib chiqishi ehtimoli ham oshadi. Ishonch yoʻq joyda esa raqamli transformatsiya sekinlashadi: foydalanuvchi ham, biznes ham “xavfsiz boʻlmagan tizim”ga kirishni istamaydi.

d) Ekologik iz: energiya va elektron chiqindilar.

Data-markazlar, bulut infratuzilmasi va qurilmalar ishlab chiqarishi energiya talabini oshiradi; e-chiqindilarni boshqarish esa alohida siyosatni talab qiladi. Shu bois “yashil raqamlashtirish” alohida yoʻnalish sifatida qaralishi kerak.

Taklif etilayotgan konseptual model: “BRMga mos raqamli transformatsiya uchligi” Tezis raqamli iqtisodiyotni barqaror rivojlanish bilan uygʻunlashtirish uchun quyidagi uch yoʻnalishni taklif etadi:

1. Inklyuziya va koʻnikmalar

- arzon va sifatli internet qamrovi;
- raqamli savodxonlik (maktab–kollej–universitet–kadrlar qayta tayyorlash zanjiri);
- ayollar, yoshlar va chekka hududlar uchun maqsadli dasturlar.

2. Maʼlumotlar boshqaruvi va raqamli ishonch

- shaxsiy maʼlumotlarni himoya qilish tamoyillari;
- maʼlumotlardan foydalanishda adolatli qiymat taqsimoti;
- kiberxavfsizlik standartlari va hodisalarga tezkor javob berish infratuzilmasi.

3. “Yashil” raqamli infratuzilma va samaradorlik

- o energiya samarador data-markazlar;
- o davlat xaridlarida “yashil IT” mezonlari;
- o elektron chiqindilarni qayta ishlash zanjiri;
- o raqamli yechimlar orqali resurs tejankorlikni o‘lchash.

Bu uchlik “texnologiya bor — demak natija bor” degan soddalashtirilgan yondashuv o‘rniga “institut + ko‘nikma + ekologik mas’uliyat” muvozanatini ilgari suradi.

Xulosa. Raqamli iqtisodiyot barqaror rivojlanishni tezlashtirishi mumkin, ammo bu jarayon o‘z-o‘zidan “ijtimoiy adolatli” yoki “ekologik xavfsiz” bo‘lib qolmaydi. Natija siyosatning sifatiga, institutlarning ishlashiga va inson kapitaliga bevosita bog‘liq. BMTning 2030 Kun tartibi global yo‘nalishni belgilab bergan bo‘lsa, raqamli transformatsiya shu yo‘nalishga xizmat qiladigan tarzda boshqarilishi zarur.

Raqamli strategiyalarni BRM ko‘rsatkichlariga “bog‘lash”, ya’ni har bir raqamli loyiha bo‘yicha inklyuziya, samaradorlik va ekologik ta’sir indikatorlarini majburiy baholash amaliyoti joriy etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. UN General Assembly. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1)*. 2015.
2. World Bank. *World Development Report 2016: Digital Dividends*. 2016.
3. OECD. *Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future*. OECD Publishing, 2019.
4. UNCTAD. *Digital Economy Report 2021: Cross-border data flows and development: For whom the data flow*. 2021.

TIBBIY TURIZMNING NAZARIY USLUBIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH OMILLARI

Haydarova Dilora Ixtiyorovna
Buxoro davlat universiteti
mustaqil izlanuvchi

So‘nggi yillarda tibbiy turizm va sog‘lomlashtirish xizmatlari bozor hajmi sezilarli darajada o‘shishga erishmoqda. Bu esa iqtisodiy sharoitlar, ya’ni mamlakat byudjetiga chet el valyutasini jalb qilish, xususiy kasalxona va sanatoriylar soni oshishi va xizmat ko‘rsatish sohasidagi bandlikni oshishi singari omillar bilan izohlanadi. Mamlakatimizda tibbiy turizmni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-sentabrdagi PQ-Z35-sonli qarorida tibbiy va sog‘lomlashtirish turizmi imkoniyatlaridan samarali foydalanish, tibbiy turizm klasterlarini shakllantirish hamda zamonaviy sanatoriylar faoliyatini yo‘lga qo‘yish belgilangan. Shuningdek, "Avitsenna" brendi ostida milliy imijni targ‘ib etish, xalqaro akkreditatsiya xarajatlarini davlat tomonidan qisman qoplash, xizmatlar sifatini monitoring qilish tizimini joriy etish asosiy masala qilib belgilab qo‘yilgan²⁶³.

Tibbiy turizm sog‘liqni saqlash va sayohat sohasi chorrahasida shakllangan murakkab hodisa bo‘lib, uning mazmuni turli manbalarda turlicha izohlanadi. Tibbiy turizm haqidagi dastlabki tushunchalar 2000-yillarning boshlarida shakllana boshlagan bo‘lib, olimlar tomonidan ishlab chiqilgan tushunchalar hozirgi kungacha ushbu sohaning nazariy asoslarini belgilab bermoqda.

M. Bookman²⁶⁴ tibbiy turizmga doir ilk keng qamrovli iqtisodiy tahlillardan birini taqdim etib, uni “sog‘liqni yaxshilash maqsadida amalga oshiriladigan xalqaro sayohat” sifatida

²⁶³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-sentabrdagi PQ-Z35-sonli qarori. – <https://lex.uz>

²⁶⁴ Bookman M.Z. *Medical Tourism in Developing Countries*. – New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 246 p.

izohlagan. Berilgan ta'rif tibbiy turizmni iqtisodiy rivojlanish jihatidan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun xizmatlar savdosining istiqbolli shakli sifatida baholashga imkon beradi.

John Connell²⁶⁵ tibbiy turizmni bevosita tibbiy aralashuv bilan chambarchas bog'langan va natijalari sezilarli hamda uzoq muddatli bo'lishi kutiladigan xalqaro sayohat deb ta'rif bergan. Ushbu yondashuv tibbiy turizmni sog'liq turizmning kengroq shakllaridan farqlab, aynan invaziv tibbiy muolajalar va jiddiy natijalarga urg'u beradi.

Lunt va Carrera²⁶⁶ bemorning faoliyatini asosiy mezon sifatida ko'rsatgan va tibbiy turistlarni "o'z xohishi bilan harakat qiluvchi bemorlar" sifatida ta'riflagan. Bu bilan ular ixtiyoriy tibbiy turizmni shoshilinch yordam yoki davlatlararo sog'liqni saqlash bo'yicha rasmiy kelishuvlardan farqlagan. Mazkur yondashuv tibbiy turizmni sog'liqni saqlash siyosati kontekstida nazariy jihatdan asoslash imkonini beradi.

McCartney va Wang²⁶⁷ tibbiy turizmga iqtisodiy industriyal qarashni ilgari surib, uni sog'liqni saqlash va turizm tarmoqlarini birlashtiruvchi, global miqyosda kengayib borayotgan ko'p tarmoqli iqtisodiy faoliyat sifatida ta'riflaydi. Ularning fikricha, tibbiy turizm barqarorlik, javobgarlik va sektorlararo hamkorlikni taqozo etadi [5].

1-jadval

Tibbiy turizmga oid asosiy ilmiy yondashuvlar

Muallif	Ta'rif/Yondashuv	Metodologik yo'nalish
M. Bookman (2007)	Sog'liqni yaxshilash maqsadida xalqaro sayohat	Iqtisodiy model xizmatlar savdosi, makroiqtisodiy natijalar
J. Connell (2006)	Invaziv aralashuv va uzoq muddatli natijalar bilan bog'liq sayohat	Turizm yondashuvi geografik tahlil, infratuzilma
Lunt va Carrera (2010)	O'z xohishi bilan sayohat qiluvchi bemor	Bemor xulq atvoriga asoslangan yondashuv
McCartney va Wang (2024)	Sog'liq va turizmni birlashtiruvchi global faoliyat	Iqtisodiy industriyal yondashuv, barqarorlik

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan

2. Tibbiy turizmga ta'sir etuvchi omillar tizimi

Tibbiy turizmga ta'sir etuvchi omillar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularni to'rt asosiy guruhga ajratish mumkin: iqtisodiy, tibbiy, ijtimoiy-madaniy va huquqiy omillar. Ushbu omillar tibbiy turizmning global miqyosda raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

<p>IQTISODIY OMILLAR</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tibbiy xizmatlar narxi farqi • Valyuta kursi afzalliklari • Sug'urta tizimining cheklanishi • Xizmatlar savdosi eksporti 	<p>TIBBIY OMILLAR</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zamonaviy texnologiyalar • Yuqori malakali mutaxassislar • Navbatsiz xizmat olish • Xalqaro akkreditatsiya (JCI)
<p>IJTIMOIIY-MADANIY OMILLAR</p> <ul style="list-style-type: none"> • Maxfiylik va anonimlik • Diniy va madaniy afzalliklar • Til va muloqot qulayligi • Xizmat ko'rsatish madaniyati 	<p>HUQUQIY OMILLAR</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tibbiy amaliyot qonunchiligi • Xalqaro akkreditatsiya tizimlari • Bemorlar huquqlari himoyasi • Vizaviy rejim soddaligi

1-rasm. Tibbiy turizmga ta'sir etuvchi omillar tizimi

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

²⁶⁵ Connell J. Medical tourism: Sea, sun, sand and... surgery // *Tourism Management*. – 2006. – Vol.27(6). – P.1093-1100.

²⁶⁶ Lunt N., Carrera P. Medical tourism: assessing the evidence on treatment abroad // *Maturitas*. – 2010. – Vol.66(1). – P.27-32.

²⁶⁷ McCartney G., Wang C.F. Medical tourism and medical tourists: providing a sustainable course // *The Journal of Travel Medicine*. – 2024.

Iqtisodiy omillar ichida eng muhimlaridan biri rivojlangan mamlakatlarda tibbiy xizmatlarning yuqori narxidir. Masalan, AQSh, Buyuk Britaniya yoki Avstraliya kabi davlatlarda operatsiyalar va murakkab davolash jarayonlari juda katta mablag' talab qiladi. Bu esa ushbu mamlakat fuqarolarini arzonroq, biroq sifat jihatidan yuqori bo'lgan xizmatlarni izlashga undaydi. Shu sababli Hindiston, Tailand yoki Turkiya singari rivojlanayotgan davlatlar tibbiy turizmning jozibali manzillariga aylanmoqda²⁶⁸.

Tibbiy omillar esa zamonaviy texnologiyalar va ilg'or davolash usullariga erishish imkoniyati bilan belgilanadi. Ilg'or texnologiyalar orqali bajariladigan murakkab operatsiyalar faqat ayrim mamlakatlarda mavjud bo'lib, bu ularni global tibbiy turizm markazlariga aylantiradi. Shuningdek, yuqori malakali mutaxassislar va tajribali shifokorlarning mavjudligi bemorlar ishonchini oshirib, tibbiy turizm oqimlarini belgilaydi.

Tibbiy turizm murakkab va ko'p qirrali tizim bo'lib, u bir-biri bilan o'zaro bog'liq yetti asosiy ishtirokchi tomondan shakllantiriladi. Ushbu tizimning markazida bemorlar yoki tibbiy turistlar turadi, ular xizmat iste'molchilari sifatida butun jarayonning bosh qahramoni hisoblanadi.

	BEMORLAR	
Tibbiy muassasalar	Vositachilar	Mehmonxonalar
Transport	Sug'urta	Davlat organlari

2-rasm. Tibbiy turizmning asosiy komponentlari

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Tibbiy muassasalar kasalxonalar, klinikalar va ixtisoslashtirilgan davolash markazlari sifatida bevosita tibbiy xizmatlar ko'rsatuvchi subyektlar hisoblanadi. Vositachilar, ya'ni turoperatorlar, brokerlar va ixtisoslashgan agentliklar bemorlar va tibbiy muassasalar o'rtasida ko'prik vazifasini bajaradilar. Davlat organlari esa litsenziyalash, sertifikatlash, sifat standartlarini belgilash va vizali rejimni tartibga solish orqali tibbiy turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Tibbiy turizm AQSh, Yevropa va Osiyo kontekstida turlicha talqin qilinadi. Har bir mintaqaning o'ziga xos xususiyatlari va yondashuvlari mavjud bo'lib, ular tibbiy turizmning global rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

2-jadval

Mintaqaviy yondashuvlar qiyosiy tahlili

Mintaqa	Asosiy drayver	Yondashuv turi	Xususiyatlari
AQSh	Narxlar farqi, arzon muolajalar izlash	Iqtisodiy yondashuv	Valyuta oqimi, ish o'rirlari, bemor ehtiyojlari
Yevropa	Erkin harakatlanish, xarajatlarni qoplash	Huquqiy siyosiy yondashuv	EU qonunchiligi, sektorlararo hamkorlik
Osiyo	Madaniy kompetensiya, texnologiyalar	Madaniy texnologik yondashuv	An'anaviy va zamonaviy tibbiyot integratsiyasi

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan

AQShda asosiy drayver narxlar bo'lib, tibbiy turizm arzonroq va sifatliroq xizmat izlash sifatida iqtisodiy yondashuv bilan tushuntiriladi. Yevropada erkin harakatlanish va xarajatlarni qoplash mexanizmlari markazda bo'lib, huquqiy siyosiy yondashuv orqali Yevropa Ittifoqi qonunchiligi kontekstida talqin qilinadi. Osiyoda esa madaniy kompetensiya, an'anaviy va zamonaviy tibbiyot integratsiyasi, ilg'or texnologiyalar va turizm uyg'unligi asosiy omil bo'lib, kompleks va integratsiyalashgan yondashuvni tashkil etadi.

Xulosa qilib aytganda, tibbiy turizm ko'p qirrali va murakkab hodisa bo'lib, uni iqtisodiy, tibbiy, ijtimoiy-madaniy va huquqiy omillar belgilaydi. Olimlarning turli yondashuvlari tibbiy turizmni turli nuqtai nazardan o'rganish imkonini beradi. Tibbiy turizmning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini shakllantirishda vizaviy siyosatni soddalashtirish, tibbiy va turizm xizmatlari

²⁶⁸ Androutsou L., Geitona M. Measuring efficiency across hospitals // Journal of Health Management. – 2011. – Vol.13(2). – P.121-140.

oʻrtasida integratsiyaning kuchaytirilishi, xalqaro sertifikatlashtirish va sifat nazorat tizimlarining rivojlantirilishi asosiy yoʻnalish boʻlib xizmat qiladi.

Oʻzbekiston uchun tibbiy turizmni rivojlantirishda “Avitsenna” brendi ostida milliy imijni shakllantirish, JCI va ISO akkreditatsiyasini olgan tibbiy muassasalar sonini koʻpaytirish, tibbiy turizm klasterlarini yaratish va xalqaro standartlarga javob beradigan infratuzilmani kengaytirish taklif qilinadi.

Adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-sentabrdagi PQ-Z35-sonli qarori. – <https://lex.uz>

2. Bookman M.Z. *Medical Tourism in Developing Countries*. – New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 246 p.

3. Connell J. Medical tourism: Sea, sun, sand and... surgery // *Tourism Management*. – 2006. – Vol.27(6). – P.1093-1100.

4. Lunt N., Carrera P. Medical tourism: assessing the evidence on treatment abroad // *Maturitas*. – 2010. – Vol.66(1). – P.27-32.

5. McCartney G., Wang C.F. Medical tourism and medical tourists: providing a sustainable course // *The Journal of Travel Medicine*. – 2024.

6. Androutsou L., Geitona M. Measuring efficiency across hospitals // *Journal of Health Management*. – 2011. – Vol.13(2). – P.121-140.

7. Mathijssen A., Dziedzic E. Diasporic Medical Tourism: examining tourists' profiles // *European Journal of Tourism Research*. – 2024. – Vol.37.

8. Centers for Disease Control and Prevention. *Medical Tourism – Travel for Medical Care*. – <https://wwwnc.cdc.gov/travel/page/medical-tourism>

9. Hazarika, I. (2010). Medical tourism: Its potential impact on the health workforce and health systems in India. *Health Policy Plan*. 25, 248–251. doi: 10.1093/heapol/czp050

10. Johnston, R., Crooks, V. A., Snyder, J., and Kingsbury, P. (2010). What is known about the effects of medical tourism in destination and departure countries? A scoping review. *Int. J. Equity Health* 9, 24. doi: 10.1186/1475-9276-9-24

11. Lunt, N., Smith, R., Exworthy, M., Green, S. T., Horsfall, D., and Mannion, R. (2011). *Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications: A Scoping Review*. Paris: OECD.

12. NaRanong, A., and NaRanong, V. (2011). The effects of medical tourism: Thailand's experience. *Bull. World Health Organ*. 89, 336–344. doi: 10.2471/BLT.09.072249

13. Pachanee, C. A., and Wibulpolprasert, S. (2006). Incoherent policies on universal coverage of health insurance and promotion of international trade in health services in Thailand. *Health Policy Plan*. 21, 310–318. doi: 10.1093/heapol/czl017

14. Pocock, N. S., and Phua, K. H. (2011). Medical tourism and policy implications for health systems: A conceptual framework from a comparative study of Thailand, Singapore and Malaysia. *Global Health* 7, 12. doi: 10.1186/1744-8603-7-12

**XALQARO MOLIYA BOZORLARIDAN O‘ZBEKISTONGA
INVESTITSİYALARNI YO‘NALTIRISH: SDG–2030 VA RAQAMLI IQTISODIYOT
KONTEKSTIDA**

PhD Xolov Sherali Axrorboyevich,

TIU mustaqil izlanuvchisi

Email: Sherali.holov@mail.ru

ORCID: orcid.org/0009-0008-7343-616X

Bugungi kunda global iqtisodiyotning raqamlashtirilishi va barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG–2030) doirasida investitsiyalarni jalb etish masalasi har bir davlat uchun ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi ham o‘zining iqtisodiy islohotlari va raqamli iqtisodiyotini rivojlantirish strategiyasi orqali jahon moliya bozorlaridan samarali investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Globallashuv sharoitida xalqaro moliya bozorlari kapitalni samarali taqsimlash va iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Rivojlanayotgan davlatlar uchun xorijiy investitsiyalar barqaror iqtisodiy o‘shish, yangi ish o‘rinlari yaratish, texnologik modernizatsiya va infratuzilmani rivojlantirishning asosiy manbalaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasida 2017 yildan boshlab amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida investitsion muhit sezilarli darajada yaxshilandi. Xususan, kapital harakati erkinlashtirildi, valyuta siyosati liberallashtirildi hamda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik kengaydi. Bu jarayonlar SDG–2030 maqsadlariga erishishda ham muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda global moliya bozorlari quyidagi asosiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1. **Kapital oqimlarining raqamlashtirilishi** – moliyaviy operatsiyalar FinTech platformalar orqali tez va shaffof amalga oshirilmogda.
2. **Yashil moliya instrumentlarining rivojlanishi** – ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun “green bonds” va “sustainability-linked bonds” keng qo‘llanilmogda.
3. **Rivojlanayotgan bozorlar ulushining ortishi** – investorlar yuqori daromadlilik va o‘shish sur‘atlari sababli yangi bozorlarga qiziqish bildirmogda.

Ushbu tendensiyalar O‘zbekiston uchun ham yangi imkoniyatlar yaratadi. Xususan, yashil energetika, raqamli infratuzilma va innovatsion startaplar sohalarida kapital jalb qilish imkoniyatlari kengaymogda.

Xalqaro moliya bozorlari – bu jahon miqyosida kapital oqimlarini tashkil etuvchi muhim infratuzilma bo‘lib, ularning samarali ishlashi mamlakatlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi. O‘zbekiston so‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirib, xorijiy investorlarga qulay sharoitlar yaratmogda. Biroq, jahon moliya bozorlaridan investitsiyalarni jalb qilish uchun mamlakatning moliyaviy barqarorligi, qonun ustuvorligi, shaffoflik va raqamli infratuzilma darajasi muhim omillar hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot esa yangi texnologiyalar, jumladan sun‘iy intellekt, Big Data, blockchain va elektron hukumat tizimlari asosida shakllangan iqtisodiy tizimdir. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi nafaqat ichki biznes muhitini yaxshilamogda, balki xorijiy investorlar uchun ham ishonchli va qulay infratuzilma yaratmogda. Elektron hukumat (e-government) tizimining joriy etilishi investitsiya jarayonlarini soddalashtiradi, korrupsiyani kamaytiradi va huquqiy himoyani ta‘minlaydi. Shu tariqa, raqamli transformatsiya jahon moliya bozorlaridan investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari (Sustainable Development Goals – SDG) 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ekologik jihatdan barqarorligini ta‘minlashga qaratilgan global strategiyadir. O‘zbekiston SDG–2030 doirasida innovatsion va raqamli yechimlarni joriy etib, atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy adolat va iqtisodiy o‘shishni uyg‘unlashtirishga intilmogda. Xalqaro investitsiyalarni jalb qilishda SDG–2030 ga mos keladigan loyihalar afzal ko‘riladi, chunki ular uzoq muddatli barqarorlik va ijtimoiy javobgarlikni ta‘minlaydi. BMT tomonidan qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG–2030) iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muvozanatni ta‘minlashga qaratilgan.

O‘zbekiston uchun quyidagi yo‘nalishlar ustuvor hisoblanadi:

- Sifatli ta’lim va inson kapitalini rivojlantirish
- Arzon va toza energiya
- Innovatsiya va infratuzilma
- Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash

Mazkur maqsadlarni moliyalashtirish uchun davlat budjeti resurslari yetarli emas. Shu bois, xalqaro moliya bozorlaridan uzoq muddatli va arzon kapital jalb qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Yashil obligatsiyalar chiqarish, ESG (Environmental, Social, Governance) standartlarini joriy etish hamda davlat-xususiy sheriklik (PPP) mexanizmlarini kengaytirish SDG maqsadlariga mos investitsiyalarni rag‘batlantiradi

O‘zbekistonda xalqaro investitsiyalarni jalb etish mexanizmlari

a) Suveren obligatsiyalar va xalqaro reytinglar

O‘zbekiston 2019 yildan boshlab xalqaro moliya bozorlarida suveren obligatsiyalar chiqarishni boshladi. Bu mamlakatning kredit tarixini shakllantirish va investorlar ishonchini mustahkamlashga xizmat qildi. Xalqaro reyting agentliklari tomonidan berilgan kredit reytinglari investitsiya oqimlarini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

b) Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik

Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki hamda Osiyo taraqqiyot banki bilan hamkorlik infratuzilma, energetika va ijtimoiy sohalarida yirik loyihalarni moliyalashtirish imkonini bermoqda.

Ushbu institutlar nafaqat moliyaviy resurs, balki texnik ko‘mak va institutsional islohotlarni qo‘llab-quvvatlash orqali investitsion muhitni yaxshilaydi.

v) Investitsion muhitni raqamlashtirish

Raqamli davlat xizmatlari, “yagona darcha” tizimi va elektron tender platformalari investorlar uchun byurokratik to‘siqlarni kamaytiradi. Raqamli shaffoflik korrupsiya xavfini pasaytirib, xalqaro investorlar ishonchini oshiradi.

Investitsiyalarni jalb qilish uchun tavsiyalar:

1. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish: yuqori tezlikdagi internet, elektron to‘lov tizimlari va xavfsiz ma’lumot almashinuvi imkoniyatlarini kengaytirish.

2. Huquqiy bazani mustahkamlash: investorlarning huquqlari kafolatlanganligi va shaffof qonunchilikni ta’minlash.

3. Barqarorlikka e’tibor qaratish: SDG–2030 maqsadlariga muvofiq loyihalarni rag‘batlantirish.

4. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish: jahon moliya institutlari bilan aloqalarni mustahkamlash va xorijiy investorlarni jalb qilish uchun imtiyozlar yaratish.

5. Kadrlarni tayyorlash: raqamli iqtisodiyot sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularning xalqaro standartlarga mosligini ta’minlash.

Asosiy muammolar:

- Kapital bozorining yetarlicha rivojlanmaganligi
- Valyuta risklari
- Huquqiy kafolatlarning barqaror emasligi
- ESG standartlarining to‘liq joriy etilmaganligi

Taklif va tavsiyalar:

1. Milliy kapital bozorini chuqurlashtirish va fond birjasini modernizatsiya qilish
2. Yashil va ijtimoiy obligatsiyalar emissiyasini kengaytirish
3. Investorlarga soliq imtiyozlari va kafolat mexanizmlarini takomillashtirish
4. Raqamli moliyaviy infratuzilmani kuchaytirish
5. SDG ko‘rsatkichlariga mos investitsiya monitoring tizimini yaratish

Xalqaro moliya bozorlaridan O‘zbekistonga investitsiyalarni jalb etish mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishi uchun strategik ahamiyatga ega. SDG–2030 maqsadlari va raqamli iqtisodiyot sharoitida investitsiya siyosati innovatsion, yashil va inklyuziv o‘sishni ta’minlashga qaratilishi lozim. Raqamli transformatsiya, xalqaro moliya institutlari bilan

samarali hamkorlik va kapital bozorlarini chuqurlashtirish orqali O‘zbekiston global investitsiya tizimining faol ishtirokchisiga aylanishi mumkin. Jahon moliya bozorlaridan O‘zbekistonga investitsiyalarni yo‘naltirish jarayonida raqamli iqtisodiyot va SDG–2030 maqsadlari muhim ahamiyatga ega. Raqamli infratuzilmaning rivojlanishi, qonun ustuvorligi va barqaror rivojlanishga e‘tibor mamlakatning jahon moliya maydonida raqobatbardoshligini oshiradi hamda uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi. Shu sababli, O‘zbekiston ushbu yo‘nalishlarda izchil ish olib borishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. (2025). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: UN Publishing.
2. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va Taraqqiyot bo‘yicha konferensiyasi. (2025). *World Investment Report 2025: Investing in Sustainable Energy for All*. Geneva: UNCTAD.
3. Jahon banki. (2024). *World Development Report 2024: Finance for an Equitable Recovery*. Washington, DC: World Bank Publications.
4. Xalqaro valyuta jamg‘armasi. (2024). *Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia*. Washington, DC: IMF.
5. Osiyo taraqqiyot banki. (2023). *Asian Development Outlook 2023*. Manila: ADB.
6. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki. (2023). *Transition Report 2023–24*. London: EBRD.
7. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). *OECD Digital Economy Outlook 2024*. Paris: OECD Publishing.
8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). *Pul-kredit siyosati sharhi va moliyaviy barqarorlik hisobotlari*. Toshkent.
9. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. (2023). *O‘zbekistonda investitsiya muhiti bo‘yicha yillik hisobot*. Toshkent.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. (2023). *O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari*. Toshkent.
11. Global Sustainable Investment Alliance. (2024). *Global Sustainable Investment Review 2024*.
11. World Economic Forum. (2025). *Global Risks Report 2025*. Geneva: WEF.

ERKIN IQTISODIY ZONALARDA MINTAQAVIY IQTISODIYOTNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Shamsiyeva Ruxsora Nasirovna
Qarshi Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi
shamsiyevaruxsora190@gmail.com

Globalashuv jarayonlarining jadallashuvi, kapital va texnologiyalar harakatining erkinlashuvi sharoitida hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy raqobat keskin kuchaymoqda. Investitsiya oqimlari, ishlab chiqarish quvvatlari va innovatsion texnologiyalar geografik jihatdan qayta taqsimlanmoqda. Bunday sharoitda erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) mintaqaviy iqtisodiyotni jadallashtirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda eksport salohiyatini oshirishning samarali instrumenti sifatida shakllanmoqda. Jahon amaliyotida 3 500 dan ortiq maxsus iqtisodiy zonalar faoliyat yuritib, ayrim davlatlarda sanoat eksportining 30–50 foizi aynan shu hududlar hissasiga to‘g‘ri keladi. Bu esa EIZlarning iqtisodiy o‘rish va hududiy rivojlanishdagi strategik rolini tasdiqlaydi.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda erkin iqtisodiy zonalar tizimi kengaytirilib, 2024 yil holatiga ko‘ra 20 dan ortiq EIZ va o‘nlab kichik sanoat zonalarini faoliyat yuritmoqda. Ushbu zonalarda yuzlab investitsiya loyihalari amalga oshirilib, minglab yangi ish o‘rinlari yaratilgan.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, EIZ joylashgan hududlarda sanoat ishlab chiqarish hajmi boshqa hududlarga nisbatan o'rtacha 1,3–1,5 barobar tez o'smoqda. Bu esa yalpi hududiy mahsulot o'sish sur'atlariga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Erkin iqtisodiy zonalar mintaqaviy iqtisodiyotda bir necha yo'nalishda muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, ular hududiy o'sish markazlarini shakllantiradi. Fransua Perrou tomonidan ilgari surilgan "o'sish qutblari" nazariyasiga ko'ra, iqtisodiy rivojlanish bir tekis emas, balki alohida markazlarda konsentratsiyalanadi va keyinchalik atrof hududlarga tarqaladi. EIZlar aynan shunday iqtisodiy qutb vazifasini bajaradi. Ikkinchidan, EIZlar sanoat diversifikatsiyasini ta'minlaydi. Mintaqa iqtisodiyoti faqat xomashyo eksportiga yoki qishloq xo'jaligiga tayanib qolsa, tashqi shoklarga nisbatan zaif bo'ladi. EIZlar orqali elektrotexnika, kimyo sanoati, farmatsevtika, qurilish materiallari va boshqa yuqori qo'shilgan qiymatli tarmoqlar rivojlantirilmoqda. Ayrim zonalarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning 60 foizdan ortig'i eksportga yo'naltirilgan bo'lib, bu tashqi savdo balansining yaxshilanishiga xizmat qilmoqda.

Bandlik nuqtai nazaridan ham EIZlar muhim ijtimoiy ahamiyatga ega. Har bir 1 mln AQSh dollari miqdoridagi sanoat investitsiyasi o'rtacha 20–25 ta bevosita ish o'rni yaratadi. Multiplikator effekti hisobga olinganda, transport, logistika, savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida qo'shimcha ish o'rinlari paydo bo'ladi va umumiy bandlik ta'siri 1,5–2 barobarga oshadi. Shu bilan birga, EIZ joylashgan hududlarda o'rtacha ish haqi darajasi boshqa hududlarga nisbatan 10–15 foiz yuqoriroq shakllanmoqda.

Biroq EIZlar avtomatik ravishda muvaffaqiyat keltirmaydi. Bir qator tizimli muammolar mavjud. Ayrim zonalarda energetika, transport va logistika infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmagani investitsiya jarayonlarini sekinlashtiradi. Ikkinchi muammo fiskal samaradorlik bilan bog'liq. Haddan tashqari soliq imtiyozlari qisqa muddatda byudjet tushumlarini kamaytirishi mumkin. Agar investitsiya loyihalari yuqori qo'shilgan qiymat yaratmasa yoki eksportga yo'naltirilmagan bo'lsa, imtiyozlar iqtisodiy jihatdan o'zini oqlamasligi ehtimoli mavjud. Uchinchidan, ayrim EIZlarda yig'uv (assembly) tipidagi ishlab chiqarish ustun bo'lib, mahalliy qo'shilgan qiymat 30–40 foiz darajasida qolmoqda. Bu esa texnologik transferning yetarli emasligini ko'rsatadi. To'rtinchidan, zonalar rivojlanishidagi hududiy nomutanosiblik mintaqalar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutni kuchaytirishi mumkin.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Avvalo, EIZlar faqat soliq imtiyozlari emas, balki tayyor logistika, energetika, raqamli infratuzilma va malakali kadrlar bazasini ham taklif qilishi zarur. Ikkinchidan, klaster modeli asosida o'zaro bog'liq korxonalarni bir hududda joylashtirish ishlab chiqarish zanjirlarini qisqartiradi va xarajatlarni kamaytiradi. Uchinchidan, EIZ faoliyatini baholash investitsiya hajmi bilan emas, balki yaratilgan qo'shilgan qiymat, eksport ulushi, ish o'rinlari soni, byudjetga tushumlar, investitsiya rentabelligi va texnologik yangilanish ko'rsatkichlari asosida amalga oshirilishi lozim. To'rtinchidan, mahalliy biznes bilan kooperatsiyani kuchaytirish mintaqaviy multiplikator effektini oshiradi va real iqtisodiy integratsiyani ta'minlaydi.

Umuman olganda, erkin iqtisodiy zonalar mintaqaviy iqtisodiyotning tarkibiy va strategik elementi hisoblanadi. Ular investitsiyalarni jalb qilish, sanoatni diversifikatsiya qilish, eksport salohiyatini oshirish va bandlikni kengaytirish orqali hududiy barqarorlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, ularning samaradorligi faqat imtiyozlar hajmi bilan emas, balki institutsional boshqaruv sifati, infratuzilma rivoji va iqtisodiy natijadorlik ko'rsatkichlari bilan belgilanadi. Kelgusida innovatsion yondashuvlar, raqamlashtirish, klaster modeli va natijadorlik indikatorlariga asoslangan boshqaruv tizimini joriy etish mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashning asosiy omili bo'lib xizmat qiladi.

Erkin iqtisodiy zona — bu shunchaki imtiyozli hudud emas, balki iqtisodiy resurslar, kapital va texnologiyalarni muayyan hududda konsentratsiya qiluvchi strategik mexanizmdir. Ilmiy asoslangan boshqaruv sharoitida u mintaqaning iqtisodiy "yadro"siga aylanadi va uzoq muddatli barqaror o'sishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Кузнецова Н.В. Цифровая трансформация свободных экономических зон в условиях развития цифровой экономики: монография. - Москва: ИНФРА-М, 2023. - 248 с.
2. Мироненко А.П. Институциональные механизмы развития свободных экономических зон: монография. - Санкт-Петербург: Питер, 2024. - 216 с.
3. Лаврентьев И.С. Экспортный потенциал свободных экономических зон и цифровые инструменты управления: монография. - Москва: Юрайт, 2023. - 198 с.
4. Поляков Д.М. Оценка эффективности функционирования свободных экономических зон на основе эконометрического моделирования: монография. - Казань: Казанский университет, 2024. - 204 с.
5. M.X. Voxidova. **Erkin iqtisodiy hududlar:** o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2020. – 40 b.
6. Z.A. Jabborova. Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash borasida ilg‘or xorijiy mamlakatlar tajribasidan samarali foydalanish. Innovatsion iqtisodiyot. – Tom 1 №1(2025) –B. - 369-375.

SUG‘URTA XIZMATLARINI ESG TAMOYILLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Yusupov Akbar Haydarovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

So‘nggi yillarda ESG (environmental, social, governance – ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv) tamoyillari xalqaro moliya bozorlarida strategik mezonga aylandi. Yirik investorlar, suveren moliya fondlari, xalqaro moliyaviy institutlar va reyting agentliklari kompaniyalarni baholashda faqat moliyaviy natijalarni emas, balki ularning ekologik ta’siri, ijtimoiy mas’uliyati va korporativ boshqaruv sifatini ham hisobga olmoqda. Bu tendensiya sug‘urta sohasini ham chetlab o‘tmaydi, sug‘urta kompaniyalari bir tomondan ESG talablarini inobatga olgan holda o‘z investitsiya portfelini shakllantiradi, ikkinchi tomondan esa, ESG risklarini (iqlim o‘zgarishi, ijtimoiy xavflar, boshqaruv xatarlari) moliyaviy himoya qilishda markaziy o‘rin tutadi.

Iqlim o‘zgarishi, cho‘llashish, suv tanqisligi, ekstremal havo hodisalari kabi ekologik omillar risklarning strukturasi keskin o‘zgartirayapti. Qishloq xo‘jaligi, infratuzilma, aholi turar joylari va sanoat ob’ektlari uchun tabiiy xavflar darajasi oshmoqda. Bunday sharoitda sug‘urta kompaniyalarining an’anaviy risk modellari yetarli emas, balki ular ESG omillarini inobatga olgan holda andarrayting, tariflash va qayta sug‘urta siyosatini qayta ko‘rib chiqishi zarur. Shu nuqtai nazardan, ESG tamoyillarini sug‘urta xizmatlariga joriy etish tabiiy ofatlar va iqlim o‘zgarishiga bog‘liq risklarni to‘g‘ri baholash, davlat byudjeti zimmasidagi favqulodda xarajatlarning bir qismini bozor mexanizmlari orqali sug‘urta sektorga o‘tkazish, “yashil” infratuzilma va barqaror loyihalarni riskdan himoya qilish orqali ularni rag‘batlantirish imkonini beradi.

ESG tamoyillarining ijtimoiy komponenti aholining teng sharoitlarda moliyaviy himoyalaniishi, kam ta’minlangan aholi qatlamini sug‘urta himoyasiga kengroq jalb qilish, mehnat munosabatlarida adolatli shartlarni ta’minlash kabi masalalarni qamrab oladi. Sug‘urta xizmatlarini shu yo‘nalishda rivojlantirish ijtimoiy yordam va davlat byudjeti yukini qisman sug‘urta mexanizmlari orqali qayta taqsimlash, kam daromadli aholi, qishloq joylardagi aholi va kichik biznes uchun mikrosug‘urta mahsulotlarni ishlab chiqish, sug‘urta xizmatlarining shaffofligini va da’volarni hal etishda adolat va tezkorlikni ta’minlashga, natijada esa, sug‘urta kompaniyalariga ishonchni oshirishga va mijozlar bazasini kengaytirishga olib keladi. Bu esa, sug‘urta xizmatlarini rivojlantirishda ESGni dolzarb va majburiy yo‘nalishga aylantiradi.

O‘zbekistonda ham “2019-2030-yillarga mo‘ljallangan “yashil” iqtisodiyotga o‘tish Strategiyasi” qabul qilinib, iqtisodiyot tarmoqlarida resurs tejamkor va ekologik barqaror biznes

modellarini joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilab berildi (Qaror, 2019). Shuningdek, mamlakat SDG obligatsiyalari va “yashil” moliyaviy instrumentlar orqali barqaror loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini tashkil etmoqda (mf.uz, 2021). Ana shunday sharoitda, sugʻurta bozorini ESG tamoyillari asosida modernizatsiya qilish, “yashil sugʻurta” va ESGga asoslangan mahsulotlarni rivojlantirish bu jarayonning tabiiy va zarur tarkibiy qismi hisoblanadi.

Anʻanaviy sugʻurta biznes modelida asosiy eʼtibor risklarni baholash, tarifni hisoblash, polislarini sotish va daʼvolarni qoplashga qaratiladi. ESG tamoyillari esa, ushbu zanjirni tubdan qayta koʻrib chiqishni talab qiladi. Chunki, ESGning ekologik komponenti tabiiy ofatlar, iqlim oʻzgarishi, uglerod intensiv tarmoqlar, bioxilma-xillikka zarar kabi omillarni sugʻurtalanadigan obʼekt va mijozlarni baholashda inobatga olinishini (masalan, energiya samarador, “yashil” binolar uchun chegirmalar berilishi), ijtimoiy komponenti mehnat huquqlari, mehnat xavfsizligi, gender tenglik, mijozlar huquqlarini himoya qilish, sugʻurta qamrovi kabi masalalarni hamda korporativ boshqaruvda esa, direktorlar kengashining mustaqilligi, korrupsiyaga qarshi siyosat, shaffof hisobot, ESG boʻyicha ichki siyosat va nazorat tizimlari mavjudligini taʼminlaydi.

Capgemini (2023) va UNEP FI tomonidan ESG andarrayting boʻyicha ishlab chiqilgan yoʻl-yoʻriqlarda ESG ballari yuqori boʻlgan mijozlar uchun tarif va shartlarda ragʻbatlantiruvchi mexanizmlarni joriy etish, ESG risklari yuqori boʻlgan tarmoqlar uchun esa cheklovchi va qatʼiyroq talablarni qoʻllash taklif etiladi. Shu nuqtai nazardan yondoshilganda, Oʻzbekiston sharoitida ESG andarrayting sugʻurtalash amaliyotining quyidagi yoʻnalishlarida oʻzining amaliy natijalarini berishi mumkin:

- infratuzilmaviy “yashil” loyihalarni sugʻurtalashda, quyosh va shamol elektr stansiyalari, energiya samaradorlik loyihalari uchun maxsus konstruksiya qilingan polislar, texnik va quruvchi javobgarlik sugʻurtalari, ekspluatatsiya davridagi risklar sugʻurtasi;

- qishloq xoʻjaligida iqlim xavflarini sugʻurtalashda, qurgʻoqchilik, sel, boʻron kabi xavflar uchun indekslashtirilgan sugʻurta mahsulotlarini ESG tamoyillariga bogʻlash (masalan, suv tejankor texnologiyalar qoʻllagan fermerlarga imtiyozli tariflar);

- ijtimoiy sugʻurta va mikrosugʻurtada, yaʼni kam daromadli aholi, migrantlar, nogironligi boʻlgan shaxslar kabi himoyaga muhtoj guruhlar uchun arzon, sodda va raqamli kanallar orqali sotiladigan sugʻurta mahsulotlari – ESGning ijtimoiy komponentiga toʻgʻridan-toʻgʻri xizmat qiladi;

- ekologik javobgarlik sugʻurtasida, korxonaning atrof-muhitga yetkazgan zarari uchun javobgarlikni sugʻurtalash, korxonalarini ekologik standartlarga rioya qilishga ragʻbatlantiradi.

ESGga asoslangan investitsion siyosatning mohiyati shundan iboratki, sugʻurta kompaniyalari uzoq muddatli majburiyatlarga ega boʻlgan institutsional investorlar sifatida barqaror investitsiya siyosatini amalga oshirish imkoniyatiga ega boʻladi. EY (2021) maʼlumotlariga koʻra, koʻplab sugʻurta kompaniyalari yuqori emissiyali tarmoqlardan chiqish va ESGga asoslangan obligatsiyalar, “yashil” va “SDG” obligatsiyalarga sarmoyalarni koʻpaytirish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Oʻzbekistonda ham suveren SDG obligatsiyalari va milliy banklar tomonidan ishlab chiqilgan “Barqaror moliyalashtirish qoidalari” ESGga asoslangan loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratmoqda (mf.uz, 2021). Sugʻurta kompaniyalari ushbu instrumentlar bozorida faol ishtirok etish orqali oʻz investitsion portfellarini diversifikatsiya qilishi, ESG risklarini pasaytirishi va milliy barqaror rivojlanish maqsadlariga hissa qoʻshishi mumkin.

Yuqoridagi jihatlarni inobatga olganda, bizning fikrimizcha, Oʻzbekiston uchun ESG tamoyillariga asoslangan sugʻurta xizmatlarini takomillashtirish uchun bu yoʻnalishda quyidagilarni amalga oshirish lozim:

- sugʻurta faoliyati toʻgʻrisidagi qonunchilikka ESG tamoyillarini aks ettiruvchi normalar kiritish (masalan, ESG risklariga asoslangan risk-boshqaruvi va kapital talablari);

- ESG hisoboti va baholash boʻyicha minimal talablarni joriy etish;

- “yashil sugʻurta” mahsulotlari uchun soliq va boshqa ragʻbatlantirish mexanizmlarini joriy etish (masalan, ekologik javobgarlik sugʻurtasini joriy etish va unga imtiyozlar);

ESG bo'yicha milliy reyting yoki indeks ishlab chiqishda sug'urta tarmog'ini alohida blok sifatida kiritish;

Milliy istiqbolli loyihalar agentligi huzurida ESG va barqaror sug'urta bo'yicha ekspertlar kengashini tashkil etish;

sug'urta kompaniyalari o'rtasida ESG ta'lim va tadqiqot markazlari, malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish;

har bir yirik sug'urta kompaniyasida ESG strategiyasi va "yo'l xaritasi"ni qabul qilish;

ESG bo'yicha alohida mas'ul shaxs yoki tarkibiy tuzilma tashkil etish;

andarrayting, investitsiya, risk boshqaruvi, HR va marketing jarayonlariga ESG mezonlarini integratsiya qilish;

"Yashil" infratuzilma, qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, ekologik javobgarlik, iqlim xavflari va ijtimoiy segmentga qaratilgan yangi sug'urta mahsulotlarini ishlab chiqish;

raqamli platformalar orqali ESGga mos sug'urta mahsulotlarini ommalashtirish, mijozlarga ESG bo'yicha ma'lumot va maslahat xizmatlarini taqdim etish.

ESG tamoyillari asosida sug'urta xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan nazariy va konseptual tahlillar ESGga asoslangan sug'urta biznes modeli strategik ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Sug'urta kompaniyalari ESGni faqat ob'ru yoki ijtimoiy mas'uliyat deb emas, balki risk-menejment, andarrayting, investitsiya va korporativ boshqaruvning uzviy qismi sifatida qabul qilgan taqdirdagina barqaror raqobat ustunligiga ega bo'lishi mumkin. Mazkur tadqiqotimizda taklif etilgan ESGga asoslangan sug'urta xizmatlarini rivojlantirish yo'nalishlari me'yoriy-huquqiy, institutsional, kompaniya darajasi va mahsulot-bozor bloklaridan iborat bo'lib, O'zbekiston sug'urta bozori uchun bosqichma-bosqich amalga oshirish mumkin bo'lgan chora-tadbirlarni belgilaydi.

ESG tamoyillari sug'urta kompaniyalarining risk profili, investitsiya strategiyasi va bozordagi ob'rusini tizimli ravishda shakllantiradi, ESG ko'rsatkichlarini inobatga olgan kompaniyalar moliyaviy va operatsion natijalarda ustunlik ko'rsatmoqda (Meral va boshqalar, 2026).

BMTning Atrof-muhit dasturini moliyalashtirish tashabbusi, Yevropa sug'urta va pensiya nazorati organi va boshqa xalqaro tashabbuslar ESGning sug'urta sektoridagi o'rnini global standartlar darajasida aniqlab bergan, shu sababdan milliy tartibga solish tizimi ularga uyg'unlashishi maqsadga muvofiq.

O'zbekistonda "yashil iqtisodiyot" va barqaror moliya bo'yicha strategik hujjatlar mavjud bo'lsa-da, ESGning sug'urta sektoriga maqsadli va tizimli integratsiyasi hali boshlang'ich bosqichda. Shu sababdan, ESG tamoyillariga asoslangan sug'urta xizmatlarini takomillashtirish O'zbekiston uchun nafaqat sug'urta tarmog'ini modernizatsiya qilish, balki "yashil iqtisodiyot"ga o'tish, ijtimoiy himoyani kuchaytirish va korporativ boshqaruv sifatini oshirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Список литературы/ References):

Capgemini. (2023) Innovating Underwriting with ESG Risk and Pricing Models. https://www.capgemini.com/insights/research-library/sustainable-underwriting-how-insurers-can-account-for-esg-risks-and-enable-dynamic-pricing/?utm_source

EY, 2021 How the insurance sector can drive sustainable finance. https://www.ey.com/en_gl/insights/financial-services/emeia/how-the-insurance-sector-can-drive-sustainable-finance?utm_source

Meral va boshqalar, 2026 Hasan Meral, Behlul Ersoy, Mesut Dogan Enhancing sustainability: The impact of ESG factors in global insurance performance. *Borsa Istanbul Review*, Volume 26, Issue 1, 2026, 100757, <https://doi.org/10.1016/j.bir.2025.10.030>.

mf.uz, 2021 Republic of Uzbekistan SDG bond framework. https://api.mf.uz/media/document_files/SDG_Bond_FrameworkX0KO2oV.pdf?utm_source

Qaror, 2019 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477-sonli “2019 - 2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori. <https://lex.uz/en/docs/4539502>

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Buxgalteriya hisobi” fakulteti talabasi
Abdukarimov Qamariddin Isroiljon o‘g‘li
Ilmiy rabar: Beknazarov Zafarjon Ergachevich
Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

XXI asr boshidan jahon hamjamiyatining asosiy strategik maqsadlaridan biri barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish hisoblanadi. BMT tomonidan 2015 yilda qabul qilingan «2030 yilgacha barqaror rivojlanish» maqsadlari (SDG) doirasida iqtisodiy o‘shish, ijtimoiy tenglik va ekologik muvozanatni ta‘minlash ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Ushbu kontekstda raqamli texnologiyalar iqtisodiy barqarorlik mexanizmlarini tubdan o‘zgartirayotgan asosiy katalizator sifatida ilmiy-amaliy tadqiqotlar markaziga chiqib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasi qabul qilinib, milliy iqtisodiyotni raqamlashtirish davlat siyosatining markaziy yo‘nalishiga aylangan. Shunday ekan, raqamli texnologiyalar va barqaror iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ilmiy jihatdan tizimli tahlil etish zarurati tug‘ilmoqda.

Iqtisodiy adabiyotlarda «raqamli texnologiyalar» tushunchasi keng qamrovli mazmunga ega bo‘lib, sun‘iy intellekt (AI), mashinali o‘rganish (Machine Learning), katta ma‘lumotlar tahlili (Big Data Analytics), bulut hisoblash (Cloud Computing), narsalar interneti (IoT), blokzanjir (Blockchain) hamda moliyaviy texnologiyalar (FinTech) majmuini o‘z ichiga oladi. Tadqiqotchilar ushbu texnologiyalarni «umumiy maqsadli texnologiyalar» (General Purpose Technologies) toifasiga kiritadilar, chunki ular iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida samaradorlikni oshirish imkoniyatini beradi (Bresnahan va Trajtenberg, 1995). «Sanoat 4.0» konsepsiyasi raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlari bilan integratsiyalashuvining yangi bosqichini belgilamoqda. Ushbu paradigmada ishlab chiqarishning raqamli egizaklari (Digital Twins), avtomatlashtirilgan qarorlar qabul qilish tizimlari va resurslarni real vaqt rejimida boshqarish imkoniyatlari barqaror iqtisodiy rivojlanishning instrumental asosini tashkil etadi.

Raqamli texnologiyalar barqaror iqtisodiy rivojlanishga quyidagi asosiy bosqichlar orqali ta‘sir ko‘rsatadi: Birinchi bosqich — mehnat unumdorligi va ishlab chiqarish samaradorligining oshishi. McKinsey Global Institute tadqiqotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalarni to‘liq joriy etgan tarmoqlarda mehnat unumdorligi 20—25 foizga, resurs sarfi esa 15—30 foizga kamayishi kuzatilgan. Bu holat Solow-Swan iqtisodiy o‘shish modeli doirasida texnologik progress koeffitsientini sezilarli darajada oshirishga olib keladi; Ikkinchi bosqich — innovatsiya tizimlarining faollashishi. Schumpetercha «yaratuvchi vayronalik» (Creative Destruction) nazariyasi nuqtai nazaridan, raqamli texnologiyalar eski ishlab chiqarish modellarini yangilari bilan almashtirib, iqtisodiyotning innovatsion salohiyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, start-up ekotizimlari va texnologik klasterlarning shakllanishi yangi raqobatli ustunliklarni vujudga keltiradi; Uchinchi bosqich — moliyaviy inklyuzivlikni ta‘minlash. Raqamli to‘lov tizimlari, mobil banking va kriptoalyuta texnologiyalari moliyaviy xizmatlardan chetda qolgan aholini rasmiy iqtisodiyotga jalb etmoqda. Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, moliyaviy inklyuzivlikning 10 foizga oshishi YaIM o‘shishiga 0,4—0,8 foizlik qo‘shimcha hissa qo‘shishi tadqiqotlarda isbotlangan; To‘rtinchi bosqich — ekologik samaradorlikning yuksalishi. IoT va AI asosidagi «aqlli shaharlar» (Smart Cities) hamda «aqlli energetika» (Smart Grid) tizimlari energiya sarfini optimallashtirish orqali uglerod emissiyasini kamaytirish imkonini beradi. Bu holat iqtisodiy

o'sishning ekologik yukini kamaytirib, barqarorlikning «yashil» o'lchovini kuchaytirishga hissa qo'shadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan iqtisodiy barqarorlik ko'rsatkichlari o'rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjud. OECD ma'lumotlariga ko'ra, raqamli iqtisodiyot ulushi YaIMning 15 foizidan oshgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sishning barqarorligi (volatillikning pasayishi) 30 foizga yaxshilangan. Jumladan, Estoniya, Janubiy Koreya va Singapur tajribasi raqamli transformatsiya orqali iqtisodiy diversifikatsiya va tashqi shoklarga chidamlilikni oshirish mumkinligini ko'rsatmoqda. O'rta daromadli mamlakatlar uchun esa raqamlashtirish «o'rta daromad tuzoq»idan chiqishning instrumental yo'li sifatida qaralmoqda. Daron Acemoglu va boshqa institutsional iqtisodchilarning ta'kidlashicha, raqamli texnologiyalar institutlarsiz o'zidan-o'zi barqarorlikni ta'minlay olmaydi; biroq kuchli institutsional muhit bilan birgalikda ular iqtisodiy o'zgartirishlarning tezlatgichiga aylanadi.

Raqamli texnologiyalarning barqaror rivojlanishga hissasi salbiy ta'sirlarni ham inobatga olmay turib to'liq baholanmaydi. Birinchidan, avtomatlashtirish va robotlashtirish mehnat bozorida tarkibiy ishsizlikni kuchaytirishi mumkin, bu esa ijtimoiy tengsizlikning ortishiga olib keladi (Frey va Osborne, 2017). Ikkinchidan, ma'lumotlar markazlari va raqamli qurilmalarning energiya iste'moli ortib borishi ekologik yukni kamaytirish maqsadlariga zid harakat yaratmoqda: ayrim hisob-kitoblarga ko'ra, global IT-sektori umumiy elektr energiyasining 7—10 foizini iste'mol qiladi. Uchinchidan, raqamli tengsizlik (Digital Divide) muammosi resurslar va imkoniyatlardagi mavjud tafovutlarni yanada kuchaytirishi xavfi mavjud.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Raqamli texnologiyalar barqaror iqtisodiy rivojlanishning passiv vositasi emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik maqsadlarni bir vaqtda amalga oshirishga qodir tizimli omil hisoblanadi. Ularning ta'sirchanlik darajasi esa texnologiyaning o'ziga ko'ra emas, balki uni qo'llab-quvvatlovchi siyosat muhiti, institutsional salohiyat va inson kapitalining sifatiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

— raqamli infratuzilmaga davlat investitsiyalarini YaIMning kamida 2 foizi miqdorida ta'minlash;

— raqamli ko'nikmalarni rivojlantiruvchi ta'lim islohotlarini mehnat bozori talablari bilan muvofiqlashtirish;

— «yashil raqamlashtirish» tamoyilini — energiya samaradorligi talablarini ICT loyihalarida majburiy standart sifatida qo'llash;

— raqamli tengsizlikni kamaytirish maqsadida qishloq va chekka hududlarda internet infratuzilmasini imtiyozli shartlarda kengaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bresnahan T., Trajtenberg M. General Purpose Technologies: 'Engines of Growth'? // *Journal of Econometrics*. — 1995. — Vol. 65. — P. 83—108.

2. Acemoglu D., Robinson J.A. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. — New York: Crown Publishers, 2012. — 529 p.

3. Frey C.B., Osborne M.A. The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation? // *Technological Forecasting and Social Change*. — 2017. — Vol. 114. — P. 254—280.

4. McKinsey Global Institute. *Notes from the AI Frontier: Modeling the Impact of AI on the World Economy*. — McKinsey & Company, 2018.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. — Toshkent, 2020.

6. OECD. *Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future*. — Paris: OECD Publishing, 2019.

7. World Bank. *The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*. — Washington DC, 2022.

8. Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution*. — Geneva: World Economic Forum, 2016. — 172 p.

9. United Nations. Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution A/RES/70/1. — New York: UN, 2015.

10. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. — New York: McGraw-Hill, 1996.

BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARI (SDG–2030) VA RAQAMLI IQTISODIYOT INTEGRATSIYASI: ESTONIYA TAJRIBASI HAMDA O‘ZBEKISTON AMALIYOTI

Imomberdiyeva Mumtozoy Ilxomjon qizi

Toshkent Xalqaro Universiteti

Biznes va Innovatsion fakulteti 2-bosqich talabasi

imomberdiyevamumtoza@gmail.com

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2015-yilda 2030-yilgacha mo‘ljallangan 17 ta Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM, SDG–2030) qabul qilindi. Ushbu maqsadlar kambag‘allikni qisqartirish, sifatli ta‘limni ta‘minlash, gender tengligini rivojlantirish, toza energiyadan foydalanish hamda iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashishni o‘z ichiga oladi.

Hozirgi sharoitda mazkur Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda raqamli texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi davlat boshqaruvi, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohaslarini tubdan o‘zgartirmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslari nimalardan iborat?

Raqamli iqtisodiyot — bu ma‘lumotlar, internet texnologiyalari va raqamli platformalar asosida iqtisodiy faoliyatni tashkil etish tizimidir.

U quyidagi ustunliklarni beradi:

- resurslardan samarali foydalanish;
- shaffoflik va hisobdorlikni oshirish;
- xarajatlarni kamaytirish;
- ekologik muammolarni qisqartirish.

Shu jihatdan raqamli iqtisodiyot SDG–2030 ning 9-maqsadi (sanoat, innovatsiya va infratuzilma), 12-maqsadi (mas‘uliyatli iste‘mol) hamda 16-maqsadi (samarali institutlar) bilan bevosita bog‘liqdir.

Maqsadlari :

- barqaror va ishonchli energiya;
- munosib mehnat va iqtisodiy o‘sish;
- barqaror shaharlar va aholi punktlari;
- iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash;
- barqaror taraqqiyot yo‘lidagi hamkorlik va shu kabilarni o‘z ichiga oladi.

Vazifalari:

-2030-yilgacha mamlakatda kambag‘allikni qisqartirish

-Aholining barcha shakldagi kambag‘allik darajasini tugatish bo‘yicha dasturlar va strategiyalarni amalga oshirishga prognoz qilinadigan mablag‘ni ta‘minlash uchun turli manbalardagi jumladan, rivojlanish maqsadida hamkorlikni faollashtirish asosidagi salmoqli zaxiralarning safarbar etish.

-2030-yilgacha aholining ijtimoiy zaif qatlamlarining yashash sharoitlarini yaxshilash jumladan, ularga iqtisodiy, ijtimoiy hamda ekologik muammolarning salbiy ta‘sirining oldini olish va shu kabilarni o‘z ichiga oladi²⁶⁹.

---

²⁶⁹ Barqaror rivojlanish maqsadlari statistikasi saytdan olingan. <https://nsdg.stat.uz/uz/databanks>

Xorijiy tajriba sifatida Estoniya modeli ko‘rib chiqmoqchimiz. Estoniya raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirgan davlatlardan biridir. Jumladan:

- davlat xizmatlarining deyarli barchasi onlayn shaklda ko‘rsatiladi;
- elektron identifikatsiya (ID-karta) tizimi mavjud;
- onlayn ovoz berish amaliyoti yo‘lga qo‘yilgan;
- e-rezidentlik dasturi orqali xorijiy investorlar jalb qilinmoqda;

Yuqorida raqamli chora-tadbirlar muvaffaqiyatli amalga oshirib, mamlakatda quyidagi ijobiy natijalarga erishildi:

- byurokratik xarajatlar qisqardi (iqtisodiy samaradorlik);
- qog‘oz sarfi kamaydi (ekologik samaradorlik);
- korrupsiya darajasi pasaydi (ijtimoiy samaradorlik);
- davlat boshqaruvida mobillik oshdi (iqtisodiy samaradorlik);

Bu tajriba raqamli iqtisodiyot barqaror rivojlanishning amaliy instrumenti ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston 2030-yilgacha barqaror rivojlanish strategiyasini qabul qilgan va raqamli transformatsiyani ustuvor yo‘nalish sifatida belgilagan.

Jumladan, O‘zbekistonda raqamli transformatsiyani jadallashtirish bo‘yicha asosiy hujjatlardan biri — Prezidentning 2023 yil 24 maydagi PQ-162-son qarori bo‘lib, u raqamli xizmatlar qamrovini oshirish va sohalarni rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Shuningdek, «Raqamli O‘zbekiston-2030» strategiyasi (PF-6079) tarmoqlarni raqamlashtirishning fundamental dasturi hisoblanadi.

Aholi va tadbirkorlik sub’ektlariga raqamli xizmatlardan foydalanish uchun qulay sharoitlar yaratish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, byurokratik tartibotlarni qisqartirish, shuningdek, davlat boshqaruvi, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarini hamda hududlarni raqamli transformatsiya qilish maqsadida:

- «Raqamli hukumat» va «Raqamli hudud» dasturlari doirasida 2023-2024 yillarda amalga oshiriladigan 300 ta ustuvor loyihalar amalga oshirilmoqda;
- davlat boshqaruvini raqamlashtirish bo‘yicha 112 ta ustuvor loyihalar amalga oshirilmoqda;
- iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarini raqamlashtirish bo‘yicha 51 ta ustuvor loyihalar amalga oshirilmoqda;
- hududlarni raqamli transformatsiya qilish bo‘yicha 137 ta ustuvor loyihalar amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar vazirligi shakllantirilib soha va tarmoqlarni, shu jumladan sog‘liqni saqlash va suv xo‘jaligi sohasidagi raqamlashtirish loyihalarini muvofiqlashtirib borish va jadallashtirish uchun mas’ul sifatida faoliyat olib bormoqda.

Bunda, raqamlashtirish loyihalarini samarali amalga oshirish hamda mas’ul vazirliklar bilan hamkorlikda ishlash va ularga har tomonlama amaliy yordam ko‘rsatish uchun «Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi» davlat muassasasi huzurida yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lmagan «loyiha ofislari» faoliyati yo‘lga qo‘yilgan.

Yuqoridagilardan mamlakatda amalga oshirilayotgan asosiy yo‘nalishlar sifatida elektron hukumat tizimini rivojlantirish, davlat xizmatlarini onlayn shaklga o‘tkazish, iqtisodiyotda raqamli to‘lov tizimlarini kengaytirish kabilarni ko‘rsatish mumkin.

IT sohasini qo‘llab-quvvatlash, jumladan IT Park Uzbekistan faoliyati misol bo‘ladi.

Bundan tashqari, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirish, sun’iy intellekt va “aqlli shahar” texnologiyalarini joriy etish ishlari olib borilmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etsa-da, ayrim muammolar mavjud:

- raqamli tafovut (internetga teng kirish imkoniyati yo‘qligi);
- kiberxavfsizlik masalalari;
- malakali IT mutaxassislar yetishmovchiligi;

- hududlar o'rtasidagi infratuzilma farqi.

Raqamli tafovut (internetga teng kirish imkoniyati yo'qligi) — bu jamiyatdagi ayrim guruhlar yoki hududlarning internet va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati cheklangan yoki umuman yo'qligi natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy tengsizlikdir.

Malakali IT mutaxassislar yetishmovchiligi — bu mehnat bozorida zamonaviy axborot texnologiyalari bo'yicha chuqur bilim va amaliy ko'nikmaga ega mutaxassislar sonining talab darajasiga yetmasligi holatidir.

Ushbu muammolarni hal etish barqaror rivojlanish jarayonini tezlashtiradi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot SDG–2030 maqsadlariga erishishda samarali vosita hisoblanadi. Estoniya tajribasi raqamli boshqaruvning iqtisodiy va ekologik samaradorligini isbotlaydi. O'zbekistonda ham raqamli transformatsiya jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda va bu barqaror rivojlanish yo'lida muhim qadamdir.

Kelgusida raqamli infratuzilmani kengaytirish, inson kapitalini rivojlantirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini yanada yaxshilash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori 2022 yildagi 83-sonli "2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori.

2. G G'ulomova "Yashil makon" umummilliy loyihasi aholi hayoti sifatini oshirish omili// Yangi O'zbekiston gazetasi internet nashri. 12 aprel 2022 <https://yuz.uz/news/yashil-makon-umummilliy-loyihasi-aholi-hayoti-sifatini-oshirish-omili>

3. *Saudi Green Initiative (SGI)* <https://www.greeninitiatives.gov.sa/about-sgi/>

4. A.V. Vahabov , Sh.X Xajibakiyev "Yashil iqtisodiyot" darslik. <https://arm-admin.xiuedu.uz/media/books/r7mMHIGIs67yIVFmXyjn.pdf>

THE ROLE OF INTERNATIONAL MONETARY-CREDIT ORGANIZATIONS IN ACHIEVING SDG – 2030

Abdullaev Nodirbek

Tashkent state university of economy

The major of International monetary-credit relationship

A fourth-year undergraduate student

nodirbek662@gmail.com

2030 Agenda for Sustainable Development, was approved by UNO in 2015, indicated the new model of the global development. It consists of 17 SDGs and 169 targets and also anticipate the reduction of poverty, providing economic growth and reinforcing ecological stability.²⁷⁰

Achieving these goals requires significant financial resources, institutional capacity, and international cooperation. Many developing countries face financial limitations, making external funding and development assistance essential for implementing the SDGs.

Therefore, coordinated global efforts and effective financial mechanisms are necessary to ensure sustainable and inclusive development by 2030. In this context, international monetary-credit organizations play a key role in supporting countries in achieving the SDGs.

The SDGs adopted in 2015 are an historic global achievement. These 17 targets, in areas such as health, gender, jobs, and poverty reduction, are part of a comprehensive global agenda to end poverty in a single generation.

---

²⁷⁰ www.sdgs.un.org

The SDGs, which were formulated with strong participation from the World Bank Group (WBG), are fully consistent with the WBG’s own twin goals to end poverty and build shared prosperity in a sustainable manner.

Nearly 800 million people now live in extreme poverty – earning \$1.90 per day or less. For the first time, the world has set a deadline for ending extreme poverty – by 2030. Among the 17 SDGs, ending extreme poverty is goal number one, and it is the same for the WBG.

Over the past years, the WBG has made several commitments related to the 2030 Development Agenda, including, but not limited to: the Millennium Development Goals (MDGs) agreement in Addis in 2015 to a collective \$400 billion in development spending from 2016-2018, as well as measures to promote domestic resource mobilization; at our Annual Meetings in Lima, the WBG commitment to Household Budget Surveys for the 78 poorest countries; and the at Paris Agreement talks, the WBG’s announced targets for the percentage of our portfolio that will be climate financing.²⁷¹

European bank for reconstruction and development (EBRD) was established in 1991 and supports the process of passing market economies in Central and Eastern Europe, Central Asia and other regions. Since 2015 EBRD has operated its operations with integrating SDG – 2030.

EBRD has operated its activities about green economy and climate change by “Green economy transition” (GET). It consists of the followings:

- financing renewable energy projects;
- supporting to increase the energy productivity programs;
- carrying out investments which are directed to reduce carbon emissions.

EBRD has increased the size of green financing year by year.²⁷²

The Tajikistan National Development Strategy (NDS) 2030 was launched in 2016. Since then, several SDG targets and indicators have been incorporated into national strategies, but gaps remain. In 2017, the government formulated a national road map for financing the NDS and the SDGs to better understand the gaps and necessary steps to increase financing for development.

ADB approved a grant of \$41.8 million in 2018 and additional financing of \$38 million in 2022 to support the building of climate-resilient water supply and sanitation infrastructure in the capital Dushanbe.

In 2020, ADB approved a \$105 million grant to drive the restructuring of existing power utilities, create a new power sector regulator, adopt a tariff methodology, and set up a centralized cash control system.

Highlighted results from completed operations (2016–2023):

- 2,7 million people benefiting from improved health services, education services, or social protection;
- 999,000 women and girls with increased resilience to climate change, disasters, and other external shocks.

Table 1.
Number of ADB Implemented Projects by SDG, 2024²⁷³

SDG	Number of projects
Climate action	156
Gender equality	140
Poverty	79
Decent work and economic growth	56
Industry, innovation and infrastructure	49
Affordable and clean energy	45

²⁷¹ www.worldbank.org

²⁷² www.ebrd.org

²⁷³ www.asd.org

Clean water and sanitation	38
Zero hunger	33
Responsible consumption and production	32
Reduced inequalities	31
Sustainable cities and communities	30
Partnerships for the goals	26
Good health and well-being	21
Peace, justice and strong institutions	21
Quality education	15
Life on land	11
Life below water	6

Table 1 confirms that the highest number of ADB projects is concentrated in Climate Action (156) and Gender Equality (140). Fewer projects are directed to environmental goals such as Life Below Water and Life on Land, showing a stronger focus on urgent socio-economic and climate-related challenges.

The Islamic Development Bank (IsDB) established the “Lives and Livelihoods Fund” (LLF) for the SDGs in 2016. This fund is a US\$2.5 billion development initiative financed by a global coalition, which includes:

- The Abu Dhabi Fund for Development;
- The Gates Foundation;
- The Islamic Development Bank;
- The Islamic Solidarity Fund for Development;
- The King Salman Humanitarian Aid and Relief Center;
- The Qatar Fund for Development.²⁷⁴

The objective of the LLF is to lift the poorest populations out of poverty in 33 IsDB member countries by providing concessional and sustainable financing aimed at achieving nine SDG targets. The Fund supports access to key components of well-being, including primary healthcare, productive agriculture, and essential social infrastructure.

Since 2016, the LLF has been implementing 22 projects in 22 IsDB member countries, with a total value of US\$1.44 billion. Of the allocated funds, 47 percent (US\$681 million) has been directed to healthcare, 39 percent (US\$557 million) to agriculture, and 14 percent (US\$204 million) to basic infrastructure. From a regional perspective, US\$983 million has been allocated to Sub-Saharan Africa, US\$158 million to Asia, and US\$300 million to the Middle East and North Africa.²⁷⁵

In conclusion, international monetary-credit organizations play a vital role in achieving the SDGs by providing financial resources, technical assistance, and institutional support. The World Bank Group focuses on poverty reduction and shared prosperity, the European Bank for Reconstruction and Development promotes green economy transition, the Asian Development Bank supports climate and social development projects, and the Islamic Development Bank finances healthcare and infrastructure initiatives. Their coordinated efforts are essential for ensuring sustainable and inclusive development by 2030.

References

1. United Nations (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations;
2. World Bank Group (2023). *World Bank Group and the Sustainable Development Goals*. Washington, DC: World Bank;
3. European Bank for Reconstruction and Development (2023). *EBRD and the Sustainable Development Goals: Green Economy Transition Approach*. London: EBRD;

²⁷⁴ www.isdb.org

²⁷⁵ www.isdb.org

4. Asian Development Bank (2024). *ADB and the Sustainable Development Goals – Project Data and Annual Report*. Manila: ADB;
5. Islamic Development Bank (2023). *Lives and Livelihoods Fund Progress Report*. Jeddah: IsDB;
6. United Nations Development Programme (2023). *Sustainable Development Goals Report*. New York: UNDP;
7. Organisation for Economic Co-operation and Development (2022). *Financing Sustainable Development: Global Outlook*. Paris: OECD.

BARQAROR RIVOJLANISH (SDG–2030) VA RAQAMLI IQTISODIYOT: INTEGRATSIYA IMKONIYATLARI VA MUAMMOLAR

Sevinch Xamrayeva Xurshid qizi

Tashkent international university
Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy
Munosabatlar yo‘nalishi talabasi
Sevinchxamrayeva24@gmail.com

Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM-2030) va raqamli iqtisodiyot integratsiyasi samaradorlikni oshirish, resurslarni tejash (yashil iqtisodiyot) va boshqaruvni shaffoflashtirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Sun'iy intellekt, IoT va katta ma'lumotlar orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash bilan bir qatorda raqamli tengsizlik, kiberxavfsizlik va infratuzilma yetishmasligi asosiy muammolar hisoblanadi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari, deganda nima tushuniladi?

Global maqsadlar, deb ham ataladigan Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) 2015-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan kambag'allikka barham berish, sayyoramizni himoya qilish va 2030-yilga qadar barcha odamlar tinchlik va farovonlikdan bahramand bo'lishini ta'minlashga qaratilgan harakatlarni amalga oshirish yo'lidagi universal chorlov sifatida qabul qilingan. Barqaror rivojlanish sohasidagi 17 maqsad kompleks xususiyatga ega bo'lib, ularda bir sohadagi harakatlar boshqa sohalardagi natijalarga ta'sir qilishi hamda rivojlanish ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashi lozimligi e'tirof etiladi. Mamlakatlar rivojlanishda eng ortda qolayotganlarning taraqqiyotiga ustuvor ahamiyat qaratish majburiyatini oldi. BRMlar kambag'allik, очарчилик, OITS va xotin-qizlarga nisbatan kamsitish holatlariga barham berishga qaratilgan. Har qanday sharoitda ham BRMlarga erishish uchun butun jamiyatning ijodiy yondashuvi, nou-xaulari, texnologiya va moliyaviy resurslari zarur bo'ladi. Demak, bundan shuni tushunish mumkinki, Barqaror rivojlanish maqsadlari aholi farovonligini oshirishga qaratilgan va aynan shunga xizmat qiladi.

Birinchi navbatda integratsiya imkoniyatlari, muammolar, to'siqlar va O'zbekiston misolida integratsiyani o'rganib chiqish lozim.

Barqaror rivojlanish maqsadlari va Raqamli Iqtisodiyot Integratsiya imkoniyatlari:

Yashil iqtisodiyot va energiya samaradorligi raqamli texnologiyalar energiya sarfini kamaytirish va qayta tiklanadigan energiyani boshqarishga yordam beradi. Barqaror ishlab chiqarish IoT (Internet jihozlari deb ataladigan maxsus qurilmalar tarmog'i) va aqlli ishlab chiqarish (Industry 4.0) resurslarni tejankor ishlatishni ta'minlaydi. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish esa raqamli xizmatlar (moliya, ta'lim, sog'liqni saqlash) aholining keng qatlamlariga xizmat ko'rsatishni osonlashtiradi, bu esa kambag'allikni qisqartirish (BRM-1) va tengsizlikni kamaytirishga (BRM-10) xizmat qiladi. Baholash, nazorat qilish (monitoring) BRM ko'rsatkichlari bo'yicha ma'lumotlarni real vaqt rejimida yig'ish va tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Muammolar va to'siqlar:

Eng birinchi navbatda, raqamli tafovutlar, kiberxavfsizlik, resurs iste'moli, kapital va infratuzilmalarga e'tibor qaratilishi kerak. Raqamli tafovut shahar va qishloq joylar o'rtasidagi

raqamli infratuzilma va savodxonlikdagi farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Kiberxavfsizlik raqamli tizimlarga o'tish kiber jinoyatlar xavfini oshiradi. Resurs iste'moli ma'lumotlar markazlari va texnologiyalarning o'zi energiya sarflaydi, bu esa atrof-muhitga yuk bo'lishi mumkin. Mablag' va infratuzilma yuqori texnologiyalarni joriy etish uchun katta investitsiyalar talab etiladi.

O'zbekistonda integratsiya imkoniyatlari:

O'zbekistonda 2030-yilgacha "yashil" iqtisodiyotga o'tish dasturi doirasida sanoat tarmoqlarida raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali energiya tejamkorligini ta'minlash ustuvor vazifa etib belgilangan. Bu vazifa navbat bilan amalga oshirilib bormoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM-2030) va Raqamli iqtisodiyot bir-birini inkor etuvchi emas, balki to'ldiruvchi strategik yo'nalishlardir. Raqamli iqtisodiyot shunchaki texnologik jarayon emas, balki BRM maqsadlariga erishishning kuchli katalizatori (tezlatgichi) vazifasini o'taydi. Iqtisodiy samaradorlik va inkluzivlik raqamlashtirish an'anaviy iqtisodiy modellarni transformatsiya qilib, resurslarni boshqarishda yuqori aniqlikni ta'minlaydi. Bu orqali ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi va aholining barcha qatlamlari (jumladan, chekka hududlar) moliya, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlaridan teng foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa bevosita kambag'allikni qisqartirish (BRM-1) va tengsizlikni kamaytirishga (BRM-10) xizmat qiladi. Ekologik barqarorlik "Yashil" va raqamli iqtisodiyotning integratsiyasi (Twin Transition) natijasida atrof-muhitga salbiy ta'sir minimal darajaga tushiriladi. Sun'iy intellekt va Big Data tahlillari energiya sarfini optimallashtirish, chiqindilarni qayta ishlash va tabiiy resurslarni asrashda (BRM-12, 13) inson omilidan ko'ra samaraliroq yechimlarni taklif etadi. Tizimli yondashuv raqamli transformatsiya faqat imkoniyat emas, balki mas'uliyat hamdir. Integratsiya jarayonida kiberxavfsizlikni ta'minlash va "raqamli tafovut"ni bartaraf etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib qolishi shart. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, raqamli texnologiyalarni BRM bilan uyg'unlashtirish – bu kelajak avlodlar uchun nafaqat boy, balki xavfsiz, toza va adolatli jamiyat qurishning yagona samarali yo'lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida. (2023-yil 11-sentabr, PF-158-son). Lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. (2020-yil 5-oktabr, PF-6079-son). Lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. (2024-yil 14-oktabr, PQ-358-son). Lex.uz
4. UNDP (BMT Taraqqiyot Dasturi). Barqaror Rivojlanish Maqsadlari: O'zbekiston uchun qo'llanma. UNDP Uzbekistan
5. ADB (Osiyo Taraqqiyot Banki). Harnessing Digitalization for Sustainable Economic Development. (2022). ADB Publications
6. UNCTAD. Digital Economy Report: It's about data and sustainable development. (2024/2025). UNCTAD.org

SDG-2030 MAQSADLARIGA ERISHISHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING

ROLI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Buxgalteriya hisobi" fakulteti talabasi
Qosimova Fazilat Sherzod qizi

Raqamli iqtisodiyot — bu samaradorlikni oshirish, resurslarni tejash va aholining barcha qatlamlari uchun teng imkoniyatlar yaratishning asosiy poydevoridir. Zamonaviy dunyoda barqaror rivojlanish nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlar, balki inson kapitali va atrof-muhit muhofazasi bilan ham o'lchanmoqda. BMTning 2030-yilgacha bo'lgan kun tartibidagi 17 ta

maqsadning deyarli barchasi texnologik yechimlarga tayanadi. O‘zbekiston uchun bu mavzu nihoyatda dolzarb, chunki mamlakatimiz iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning yangi bosqichiga qadam qo‘ydi. Muammo shundaki, raqamli tafovutni bartaraf etmasdan va infratuzilmani yangilamasdan turib, SDG maqsadlariga to‘liq erishib bo‘lmaydi. Bu borada mamlakatimiz siyosatining huquqiy asosi sifatida quyidagilarni keltirish mumkin. PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi. Bu hujjat mamlakatda raqamli savodxonlikni oshirish va barcha sohalarni raqamlashtirishni SDG maqsadlariga muvofiqlashtiradi. Bundan tashqari PF-158-sonli farmoni 12-sentabr 2023-yildagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi qabul qilindi. Unda raqamli texnologiyalar orqali YaIM hajmini oshirish va xizmatlar ko‘rsatishni to‘liq elektron shaklga o‘tkazish vazifasi qo‘yilgan.

Raqamli iqtisodiyot SDG-2030 ning bir necha yo‘nalishlarida sezilarli ijobiy natijalarni ko‘rsatmoqda. Eng asosiysi BMT tomonidan ilgari surilgan 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish strategiyasi insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolarni — qashshoqlikni tugatishdan tortib, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashgacha bo‘lgan masalalarni qamrab oladi. Bugungi kunda ushbu maqsadlarga erishishning asosiy omili sifatida raqamli iqtisodiyot namoyon bo‘lmoqda. Raqamlashtirish jarayonlari nafaqat iqtisodiy o‘shishni jadallashtiradi, balki jamiyatning barcha qatlamlari uchun ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini tenglashtiradi. O‘zbekiston sharoitida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bevosita davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi etib belgilangan.

Mavzuning nazariy jihatlarini o‘rganishda xorijiy va mahalliy olimlarning qarashlari muhim ahamiyatga ega. Don Tapskott va Klaus Shvab kabi olimlar raqamli iqtisodiyotni insoniyatning yangi sivilizatsion bosqichi deb hisoblasa, mahalliy iqtisodchi olimlardan akademik S.S.Gulyamov va professor B.Y.Xodiyevlar raqamli transformatsiyani milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishning yagona yo‘li sifatida talqin etadilar. Ularning fikricha, raqamli ekotizim yaratilmasdan turib, resurslar samaradorligiga (SDG-12) erishish imkonsizdir. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli yondashuv va qiyosiy tahlil usullari tanlangan bo‘lib, ular orqali raqamli ko‘rsatkichlarning ijtimoiy farovonlikka ta‘siri o‘rganildi.

Raqamli iqtisodiyotning SDG-2030 maqsadlariga ta‘sirini bir necha yo‘nalishda ko‘rish mumkin. Birinchidan, bu iqtisodiy o‘shish va bandlik (8-maqsad). O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi va IT Park ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda AKT xizmatlari eksporti hajmi 344 million dollarni tashkil etdi, bu esa 2022-yilga nisbatan 2,4 barobar o‘shish demakdir. 2026-yilga borib bu ko‘rsatkichni 5 milliard dollarga yetkazish rejalashtirilgan. Bu nafaqat valyuta tushumi, balki minglab yuqori daromadli ish o‘rinlari yaratilishi orqali aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, raqamli infratuzilmaning rivojlanishi (9-maqsad) hududlar orasidagi raqamli tafovutni kamaytirmoqda.

Ushbu jarayonlarning ijtimoiy samaradorligi ham nihoyatda yuqori. Elektron hukumat tizimining (my.gov.uz) rivojlanishi natijasida davlat xizmatlarini ko‘rsatish muddati va xarajatlari o‘rtacha 30-40 foizga qisqardi. Statistika agentligi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yil yakuniga ko‘ra, aholining 75 foizdan ortig‘i davlat xizmatlaridan elektron shaklda foydalangan. Bu korrupsiya xavfini kamaytiradi (16-maqsad) va davlat boshqaruvida shaffoflikni ta‘minlaydi. Shuningdek, "yashil" iqtisodiyotga o‘tishda raqamli texnologiyalarning o‘rni beqiyos. "Aqlli" energiya tizimlari va suvni tejoychi texnologiyalar yordamida boshqarilishi natijasida resurslarni isrof qilish darajasi 25 foizgacha kamayganligi kuzatilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya barqaror rivojlanishning barcha sohalarda multiplikativ effekt beradi. Masalan, ta‘lim tizimini raqamlashtirish (4-maqsad) orqali chekka qishloqlardagi yoshlarning ham eng sifatli o‘quv resurslaridan foydalanish imkoniyati yaratildi. Bu inson kapitalining sifatini oshirib, kelajakda innovatsion iqtisodiyotni qurishga zamin tayyorlaydi. Statistik tahlillar raqamli iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi 1 foizga oshishi, barqaror rivojlanish ko‘rsatkichlarining umumiy indeksini 0,8 foizga yaxshilashini ko‘rsatmoqda.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash lozimki, SDG-2030 maqsadlariga erishish yo‘lida raqamli iqtisodiyot shunchaki texnologik yangilanish emas, balki jamiyat hayotining barcha jabhalarini

optimallashtiruvchi strategik vositadir. O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamli strategiyalarning tizimli amalga oshirilishi iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash bilan birga, ijtimoiy adolat va ekologik xavfsizlikni kafolatlaydi. Raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish, kibernetik xavfsizlikni ta‘minlash va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash kelgusida SDG maqsadlariga muddatidan oldin erishishning asosiy omillari bo‘lib qoladi. Barqaror kelajakni qurishda raqamli texnologiyalarning keng imkoniyatlaridan foydalanish mamlakatning xalqaro hamjamiyatdagi nufuzini yanada yuksaltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. – McGraw-Hill, 1995 – 342 p.
2. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – World Economic Forum, Geneva, 2016 – 172 p.
3. Gulyamov S.S. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. – T. Toshkent moliya instituti, 2019 – 256 b.
4. Xodiyev B.Y. Iqtisodiyotni raqamlashtirish: asosiy yo‘nalishlar va rivojlanish tendensiyalari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. – T. TDIU, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. (05.10.2020-yildagi PF-6079-son). – <https://lex.uz/docs/5030957>
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida. (11.09.2023-yildagi PF-158-son). - <https://lex.uz/uz/docs/6600413>
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti ma‘lumotlari. – <https://stat.uz/uz/> (Murojaat sanasi: 05.03.2026).
8. Raqamli texnologiyalar vazirligi rasmiy hisobotlari va statistikasi. – <https://digital.uz/> (Murojaat sanasi: 05.03.2026).

ELEKTRON HUKUMAT TIZIMLARI SHAROITIDA DAVLAT MOLIVAVIY NAZORATINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI

Ilmiy rahbar TDIU, prof
B.U.Shermuxamedov
TDIU talabasi
F.Sh.Qosimova

Hozirgi globallashtiruv va raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini oshirish muhim strategik vazifalardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, davlat moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish, byudjet mablag‘larining shaffofligi hamda hisobdorligini ta‘minlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan elektron hukumat (e-government) tizimlari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda elektron hukumat tizimini rivojlantirish va davlat moliyaviy nazoratini raqamlashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Jumladan, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida davlat xizmatlarini to‘liq raqamlashtirish, davlat moliyaviy boshqaruvi tizimlarini integratsiya qilish hamda byudjet mablag‘laridan foydalanish ustidan elektron nazorat mexanizmlarini takomillashtirish vazifalari belgilangan. Bugungi kunda mamlakatda 300 dan ortiq davlat xizmatlari elektron shaklga o‘tkazilgan bo‘lib, 10 milliondan ortiq foydalanuvchi elektron hukumat xizmatlaridan foydalanmoqda.

Dunyodagi yetakchi olimlardan Lucas Renner o‘zining *“Revolutionizing Public Accounting: The Effects of Digital Tools on Government Financial Oversight”* nomli ilmiy ishida digital texnologiyalar — ERP, real vaqt tahlil va onlayn hisobotlar — orqali davlat moliyaviy nazoratini qanday reformalash mumkinligini tahlil qiladi. Tadqiqotda digital vositalar xalqaro davlat buxgalteriya tizimlarini texnologik jihatdan samarali qilishini ko‘rsatadi. Shu bilan

birga **Ali Jamal Tuama kabi tadqiqotchilar ham o‘zining “The Role of Electronic Governance and its Impact on Accounting Systems”** nomli Ishida e-hokimiyat (e-government) tizimining joriy etilishi davlat sektori buxgalteriya va moliyaviy hisobot tizimlariga qanday ta’sir ko‘rsatishini o‘rganadi.

Bundan tashqari mahalliy izlanuvchilardan Tangriyeva F, Musurmonov M, Kasimova G., Mallaev Z.lar ham tadqiqotlarida O‘zbekistonning moliyaviy nazorat tizimini raqamli g‘aznachilik, elektron byudjet va shaffoflik platformalari orqali takomillashtirish, budjet ijrosini monitoring qilish hamda moliyaviy hisobotlarni optimallashtirish masalalarini o‘rganadilar.

Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida davlat boshqaruvi va moliyaviy nazorat jarayonlarini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2024 yilgi “E-Government Development Index” (EGDI) reytingiga ko‘ra, elektron hukumat rivojlanishining o‘rtacha global ko‘rsatkichi 0,64 darajaga yetgan bo‘lib, bu raqam davlat xizmatlarini raqamlashtirish jarayonining jadal sur‘atlarda rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Mazkur reytingda Daniya, Janubiy Koreya va Estoniya kabi davlatlar yuqori o‘rinlarni egallab, davlat moliyaviy nazoratini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish bo‘yicha ilg‘or tajribaga ega hisoblanadi.

Masalan, Estoniyada davlat boshqaruvi jarayonlarining 99 foizi raqamli shaklda amalga oshiriladi hamda davlat xarajatlari ustidan nazorat real vaqt rejimida olib boriladi. Janubiy Koreyada esa davlat moliyaviy nazoratining “Digital Budget and Accounting System (dBrain)” tizimi orqali amalga oshirilishi natijasida byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada oshgan va ma‘muriy xarajatlar 20 foizgacha qisqargan. Shuningdek, AQShda “DATA Act” asosida davlat moliyaviy ma‘lumotlarining ochiqligi ta‘minlanib, federal byudjet xarajatlarning 100 foizga yaqin qismi ochiq ma‘lumotlar bazasida e‘lon qilinmoqda.

Raqamli platformalarning joriy etilishi davlat moliyaviy nazoratida sezilarli samaradorlikni ta‘minlaydi, chunki byudjet daromadlari avtomatik tarzda hisobga olinadi, xarajatlar ustidan esa onlayn monitoring olib boriladi. An‘anaviy tizimda moliyaviy nazorat kechiktirilgan hisobotlar asosida amalga oshirilgan bo‘lsa, raqamli modelda nazorat jarayoni real vaqt rejimida olib boriladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining “E-Government Survey 2024” hisobotiga ko‘ra, elektron hukumat rivojlanish darajasini ifodalovchi E-Government Development Index (EGDI) ning global o‘rtacha ko‘rsatkichi 0,64 ni tashkil etgan. Ushbu indeks davlat xizmatlarining raqamlashtirish darajasi, telekommunikatsiya infratuzilmasi va inson kapitali ko‘rsatkichlari asosida hisoblanadi. Hisobotga ko‘ra, Daniya (0,984), Estoniya (0,972) va Janubiy Koreya (0,967) elektron hukumat tizimining rivojlanishi bo‘yicha yetakchi davlatlar qatoriga kiradi. Ushbu mamlakatlarda davlat moliyaviy nazorati tizimi ham to‘liq raqamli platformalar orqali amalga oshiriladi.

Janubiy Koreyada davlat moliyaviy boshqaruvi va nazorati dBrain (Digital Budget and Accounting System) orqali amalga oshiriladi. Mazkur tizim orqali davlat byudjeti shakllanishidan tortib, mablag‘larning sarflanishigacha bo‘lgan barcha jarayonlar yagona platformada nazorat qilinadi. Janubiy Koreya Moliya vazirligi ma‘lumotlariga ko‘ra, ushbu tizim joriy etilgandan so‘ng byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligi oshib, ma‘muriy xarajatlar 20 foizga qisqargan.

Shuningdek, AQShda davlat moliyaviy ma‘lumotlarining ochiqligini ta‘minlash maqsadida DATA Act qabul qilingan bo‘lib, ushbu qonun asosida federal byudjet xarajatlari bo‘yicha ma‘lumotlar USAspending.gov platformasi orqali ochiq e‘lon qilinmoqda. 2024 yil holatiga ko‘ra, ushbu platformada 6 trillion dollardan ortiq federal xarajatlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar joylashtirilgan.

Xalqaro tashkilotlar ham davlat moliyaviy nazoratining raqamli transformatsiyasini samarali boshqaruvning muhim omili sifatida baholamoqda. Jahon banki (World Bank) tadqiqotlariga ko‘ra, davlat boshqaruvi tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida ayrim mamlakatlarda davlat xarajatlari boshqarish samaradorligi 10–15 foizga oshgan. Shuningdek, OECD ma‘lumotlariga ko‘ra, raqamli moliyaviy boshqaruv tizimlari joriy etilgan mamlakatlarda byudjet shaffofligi indeksi o‘rtacha 30 foizga yaxshilangan.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda davlat boshqaruvi tizimini raqamlashtirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida

davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish, davlat moliyaviy boshqaruv tizimlarini integratsiya qilish va davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024 yil holatiga ko'ra O'zbekistonda 300 dan ortiq davlat xizmatlari elektron shaklga o'tkazilgan bo'lib, 10 milliondan ortiq foydalanuvchi elektron hukumat xizmatlaridan foydalanmoqda. Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (my.gov.uz) orqali har yili millionlab murojaatlar elektron shaklda ko'rib chiqilmoqda. Bundan tashqari, davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish maqsadida "Ochiq byudjet" portali ishga tushirilgan bo'lib, 2024 yil yakunlariga ko'ra ushbu platforma orqali fuqarolar tomonidan 2 trillion so'mdan ortiq mablag' taqsimoti bo'yicha tashabbuslar ilgari surilgan. Bu esa davlat moliyaviy boshqaruvida jamoatchilik nazoratining kuchayib borayotganini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlariga ko'ra 2023-yilda davlat byudjeti daromadlari 232 trillion so'mdan oshgan. Raqamli monitoring tizimlari orqali ushbu mablag'larning harakati nazorat qilinmoqda. Davlat moliyaviy nazorati organlari tomonidan axborot tizimlari asosida risk-tahlil mexanizmlari qo'llanilmoqda. Bu esa bizga moliyaviy buzilishlarni erta aniqlash, tekshiruvlar sonini optimallashtirish hamda resurslarni tejash imkonini bermoqda. BMTning Elektron hukumat rivojlanish indeksiga ko'ra, O'zbekiston 2024-yilda 63-o'rinni egallagan. Bu mamlakatda raqamli davlat boshqaruvi tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirayotganini ko'rsatadi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki elektron hukumat tizimlari sharoitida davlat moliyaviy nazoratining transformatsiyasi O'zbekiston iqtisodiy islohotlarining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali byudjet mablag'larining harakati ustidan doimiy monitoring o'rnatildi, moliyaviy intizom mustahkamlandi va shaffoflik darajasi oshdi. Raqamli boshqaruv tizimi davlat moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish, korrupsion xavflarni kamaytirish hamda iqtisodiy jarayonlarni optimallashtirish imkonini bermoqda.

Umuman olganda, davlat moliyaviy nazoratining raqamli transformatsiyasi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Renner L. Revolutionizing Public Accounting: The Effects of Digital Tools on Government Financial Oversight // Int J Account Res. – 2025.

2. Tuama A.J. The Role of Electronic Governance and its Impact on Accounting Systems // Journal of Finance and Accounting. – 2025. – URL

3. Tangriyeva F. O'zbekistonda g'aznachilik tizimini raqamlashtirish orqali davlat moliyasini boshqarish samaradorligi o'sish yo'nalishlari // Ilmiy jurnal "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot". – Toshkent, 2022. – URL

4. Musurmonov M. Davlat ulushi mavjud bo'lgan korxonalarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda raqamli transformatsiyaning roli // Green Eco Journal. – Toshkent, 2021. – URL

5. Kasimova G., Mallaev Z. O'zbekistonda g'aznachilik xizmatini rivojlantirishning moliyaviy mexanizmlari // Ilmiy jurnal "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot". – Toshkent, 2020. – URL

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son, kuchga kirish sanasi 06.10.2020

7. **O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi** – budjet, g'aznachilik va moliyaviy nazorat bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar: <https://www.mf.uz/uz>

8. **"Open Budget Portal" (Ochiq byudjet)** – budjet ijrosi va monitoringi: <https://budget.gov.uz/uz>

CLASSIFICATION OF SPECIAL TYPES OF TOURISM AND ORGANIZATION OF EXCURSION SERVICES IN THE DIGITAL ECONOMY

Muqimova Rohila Alijon qizi
Student of Karshi State University

In recent years, the global tourism industry has undergone significant transformation due to digitalization and structural changes in the world economy. The rapid development of the digital economy has influenced tourism marketing, service delivery, and consumer behavior. According to the World Tourism Organization, international tourism recovered to nearly 90% of pre-pandemic levels by the end of 2023, largely supported by digital platforms and online services [1].

The emergence of special types of tourism reflects growing market segmentation and changing tourist motivations. Unlike mass tourism, special tourism focuses on specific interests such as ecotourism, cultural tourism, culinary tourism, medical tourism, adventure tourism, and religious tourism. These segments require differentiated management strategies and innovative service models. At the same time, excursion services are increasingly organized through digital tools, including online booking systems, mobile applications, artificial intelligence, and big data analytics. Research indicates that more than 70% of travelers use online platforms to select and book tours [2]. Digital technologies enhance accessibility, personalization, and operational efficiency, making excursion management more competitive and customer-oriented.

This thesis aims to analyze the classification of special tourism types and examine how digital economy mechanisms reshape the organization of excursion services based on recent scientific research and statistical evidence.

The methodological framework of this research combines qualitative and quantitative approaches to ensure analytical depth and scientific reliability. The study is based on secondary data analysis, comparative research methods, content analysis of academic literature, and statistical interpretation of international tourism reports published between 2019 and 2025.

The classification of special tourism types has been widely discussed in academic literature. Smith (2020) proposes that tourism classification should be based on motivational factors and experience-oriented segmentation rather than purely geographic criteria [3]. This approach allows researchers to identify niche markets and specialized products.

Buhalis introduces the concept of "Smart Tourism Ecosystems," arguing that digital technologies integrate stakeholders, tourists, and service providers into interconnected platforms that optimize operational performance [3]. His framework highlights the importance of ICT infrastructure in managing excursion services efficiently.

Neuhofer emphasize the experiential dimension of tourism and argue that digital platforms enhance tourist engagement through personalization and real-time interaction [4]. According to their research, AI-based systems increase customer satisfaction levels by approximately 30–35% through customized recommendations and adaptive tour design.

This thesis incorporates statistical data from international institutions such as UNWTO, the World Bank, and Statista. According to UNWTO (2023), cultural tourism remains one of the fastest-growing segments, accounting for nearly 40% of global tourism demand [1]. Meanwhile, the global medical tourism market was valued at over \$115 billion in 2023 and is projected to grow annually by 12–15% [6].

Online excursion bookings increased by 67% between 2019 and 2024, demonstrating a structural shift toward digital service models [5]. Furthermore, research shows that 59% of travelers rely on online reviews and digital recommendations when choosing excursions [5]. These findings confirm the strong relationship between digitalization and tourism consumption patterns.

The research applies comparative analysis to examine differences between traditional excursion management and digitally integrated systems. Traditional models rely on physical ticket offices, manual scheduling, and offline marketing strategies. In contrast, digital models employ

automated reservation systems, dynamic pricing algorithms, and mobile-based customer communication channels.

The comparison reveals that digital systems reduce administrative costs, improve transparency, and allow real-time performance monitoring. According to World Bank data (2023), digital transformation reduces transaction costs in service industries by approximately 15–20% [7].

A systemic approach is used to understand tourism as an interconnected economic ecosystem. Special tourism types are analyzed not as isolated categories but as components interacting with digital infrastructure, market demand, environmental sustainability, and regulatory frameworks.

Table 1.

Traditional vs digital excursion service organization

	Criteria	Traditional model	Digital economy model
1	Booking system	Offline office booking	Online platforms & mobile apps
2	Payment method	Cash	Digital payment systems, QR, e-wallet
3	Marketing	Printed brochures	Social media & targeted ads
4	Customer feedback	Verbal/limited	Real-time review & rating systems
5	Pricing	Fixed	Dynamic pricing algorithms
6	Data analysis	Manual reports	Big data analytics
7	Customer reach	Local/limited	Global accessibility

The integration of Big Data analytics enables tourism operators to predict demand trends, manage visitor flows, and optimize excursion routes. AI-powered chatbots and virtual assistants provide 24/7 communication, improving service accessibility.

The novelty of this study lies in integrating classification theory of special tourism with digital economy principles in excursion organization. While previous studies analyze these components separately, this research examines their interdependence and structural interaction within contemporary tourism markets.

It highlights the key differences between traditional and digital models of organizing excursion services. The comparison shows how the digital economy has fundamentally transformed tourism management processes. In the traditional model, booking and payment systems were mainly offline and cash-based, which limited accessibility and operational efficiency. In contrast, the digital model uses online platforms, mobile applications, and electronic payment systems, allowing tourists to book excursions anytime and from anywhere. This significantly increases convenience and reduces transaction costs.

Marketing strategies have also shifted from printed brochures and local promotion to digital advertising, social media campaigns, and online review platforms. Research shows that more than half of travelers rely on online recommendations when choosing tours [5], which highlights the importance of digital visibility. Additionally, digital systems enable real-time customer feedback,

dynamic pricing, and data analytics. These tools improve service quality, transparency, and revenue management. Compared to traditional systems, digital models reduce administrative costs and expand global market reach. The table demonstrates that digital transformation enhances efficiency, competitiveness, and customer satisfaction in excursion service organization.

In conclusion, the analysis of special types of tourism and the organization of excursion services in the digital economy demonstrates that digital transformation is a critical driver of efficiency, accessibility, and competitiveness in the tourism sector. Special tourism segments—such as ecotourism, cultural tourism, culinary tourism, medical tourism, adventure tourism, and religious tourism—require differentiated service approaches that can be effectively supported by digital tools.

The integration of online booking platforms, mobile applications, artificial intelligence, and data analytics allows excursion operators to provide personalized, flexible, and high-quality services. Compared to traditional models, digitalized excursion services reduce administrative costs, enhance transparency, and expand market reach. Moreover, recent statistics show that over 70% of tourists prefer digital booking and rely on online reviews, which confirms the increasing influence of digital platforms on consumer behavior. The digital economy not only transforms operational aspects but also enables sustainable growth of special tourism by improving service management, marketing efficiency, and customer satisfaction.

To fully leverage these benefits, the following recommendations are proposed:

- **Invest in Smart Tourism Infrastructure:** Develop digital platforms, mobile applications, and AI systems to improve operational efficiency and accessibility.
- **Use AI and Big Data Analytics:** Optimize tour planning, pricing, and resource allocation using predictive analytics and data-driven decision-making.
- **Train Personnel in Digital Tools:** Equip guides and staff with skills for virtual guiding, online communication, and digital service management.
- **Standardize Digital Services:** Establish industry-wide standards for online booking, ticketing, virtual tours, and customer feedback to ensure reliability.
- **Strengthen Digital Marketing:** Utilize social media, online reviews, and targeted campaigns to attract a wider global audience.
- **Monitor Customer Feedback Continuously:** Collect and analyze data to adapt services to trends, improve quality, and maintain competitiveness.

Integrating digital technologies into special tourism management ensures sustainable development, operational efficiency, and high levels of tourist satisfaction, creating a modern and resilient tourism ecosystem.

References:

1. UNWTO (2023). *International Tourism Highlights 2023 Edition*. Madrid: World Tourism Organization. <https://www.unwto.org>
2. Smith, J. (2020). *Tourism Classification Systems: Theory and Practice*. Academic Press.
3. Buhalis, D. (2020). *Smart Tourism Technologies: Frameworks and Applications*. Routledge.
4. Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2021). Digital Experiences in Tourism: Personalization and Smart Services. *Journal of Travel Research*, 60(3), 512–528.
5. Statista (2024). *Online Travel Market Statistics 2019–2024*. <https://www.statista.com>
6. *Global AI Tourism Report (2024)*. Artificial Intelligence in Tourism Market Analysis 2019–2024.
7. World Bank (2023). *Tourism Data Portal: Digital Economy and Service Efficiency*. <https://data.worldbank.org>

TECHNOLOGY OF PREPARING EXCURSION SERVICES IN THE DIGITAL ECONOMY

Karshi State University
Faculty of Economics
Tourism Program
Group 023-24
Baxriddinov Akobir

The development of the digital economy has significantly transformed the tourism sector. Technological innovations have reshaped how excursion services are designed, organized, promoted, and delivered. Today, digital transformation is a key factor determining competitiveness in tourism enterprises.

Excursion services represent an essential element of tourism activity. Their quality depends on effective planning, content development, route optimization, and customer interaction. In the digital environment, these processes rely heavily on information and communication technologies.

The purpose of this research is to analyze modern technologies used in preparing excursion services and to determine effective mechanisms for their implementation under digital economy conditions.

The research applies systematic, comparative, and analytical methods. Induction and deduction approaches are used to evaluate technological solutions in excursion preparation. In the digital economy, the technological process of preparing excursion services includes:

- ❖ Digital demand analysis – using online analytics and Big Data tools.
- ❖ Route design – GIS technologies and digital mapping systems.
- ❖ Content creation – multimedia materials, AR/VR integration.
- ❖ Automation systems – CRM platforms and online booking technologies.
- ❖ Feedback analysis – digital review systems and customer data evaluation.

Artificial Intelligence enables personalization of excursions based on tourist preferences. Big Data allows forecasting tourist flows and optimizing schedules. Virtual and Augmented Reality technologies improve pre-tour engagement and marketing effectiveness. Methodological evaluation shows that digital tools reduce costs, improve service quality, increase operational efficiency, and enhance tourist satisfaction.

Table 1.
Digital Technologies Used in Preparing Excursion Services

#№	Stage of Excursion Preparation	Digital Technology Used	Functional Purpose	Expected Outcome
11	Market Research	Big Data Analytics, Google Analytics, Social Media Insights	Analysis of tourist demand and behavior	Accurate targeting and demand forecasting
22	Route Planning	GIS Systems, Digital Mapping (Google Maps API)	Optimization of excursion routes and timing	Reduced costs and improved logistics
33	Content Development	AR/VR Technologies, Multimedia Tools	Creation of interactive and immersive excursion content	Increased tourist engagement
44	Customer Interaction	CRM Systems, Chatbots, AI Assistants	Personalized communication and service customization	Higher customer satisfaction

55	Booking & Payment	Online Booking Platforms, E-payment Systems	Automation of reservations and financial transactions	Operational efficiency and transparency
66	Feedback & Evaluation	Online Reviews, Data Analytics Tools	Monitoring service quality and tourist feedback	Continuous service improvement

The table demonstrates that each stage of excursion preparation in the digital economy is supported by specific technological tools. The integration of these technologies ensures:

- Improved operational efficiency
- Cost reduction
- Higher service quality
- Personalized tourist experiences
- Sustainable competitiveness

The systematic use of digital technologies transforms traditional excursion services into smart and customer-oriented tourism products.

The research shows that the integration of advanced technologies significantly improves the efficiency, flexibility, and quality of excursion services. Technologies such as artificial intelligence, Big Data analytics, geographic information systems (GIS), and immersive technologies allow tourism organizations to design innovative excursion products and provide more engaging and interactive visitor experiences.

For example, GIS technologies enable precise route planning, spatial analysis of tourist flows, and efficient management of cultural and natural attractions. Artificial intelligence tools can analyze tourist preferences and automatically generate personalized excursion programs. Immersive technologies such as virtual reality (VR) and augmented reality (AR) allow tourists to experience historical sites, museums, and cultural heritage objects in interactive and educational ways.

Based on the research findings, several practical recommendations can be proposed for improving the digital transformation of excursion services. Tourism enterprises should actively adopt AI-based personalization systems to analyze tourist preferences and create customized excursion products. The implementation of VR and AR technologies can significantly enhance interactive learning and visitor engagement during excursions.

Furthermore, tourism organizations should integrate CRM systems and automated booking platforms to improve service management, customer communication, and operational efficiency. Educational institutions should strengthen digital tourism curricula by incorporating courses on smart tourism technologies, data analytics, and digital destination management. In addition, government institutions should support the development of digital tourism infrastructure, including high-speed internet access, digital platforms, and smart destination technologies.

Overall, digital transformation plays a decisive role in ensuring the competitiveness, innovation capacity, and sustainable growth of excursion services in the modern tourism economy. The effective integration of digital technologies allows tourism destinations and enterprises to create more adaptive, intelligent, and customer-oriented tourism systems capable of meeting the evolving demands of global travelers.

References:

1. UNWTO. Digital transformation and innovation in tourism. – Madrid: World Tourism Organization, 2022. – Available at: <https://www.unwto.org/digital-transformation>
2. Buhalis D. Smart tourism technologies and digital transformation // Tourism Review. – 2023. – Vol. 78, No. 2. – P. 456–470. – Available at: <https://www.emerald.com/insight/publication/issn/1660-5373>

3. Gretzel U., Sigala M., Xiang Z., Koo C. Smart tourism: foundations and developments // *Electronic Markets*. – 2021. – Vol. 31, No. 1. – P. 1–15. – Available at: <https://link.springer.com/journal/12525>

4. Sigala M. Digital transformation and resilience in tourism // *Journal of Business Research*. – 2022. – Vol. 146. – P. 1–10. – Available at: <https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-business-research>

5. Xiang Z., Fesenmaier D. Big data analytics, tourism design and smart destinations // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2022. – Vol. 23. – Article 100689. – Available at: <https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-destination-marketing-and-management>

6. OECD. *OECD Tourism Trends and Policies 2021*. – Paris: OECD Publishing, 2021. – Available at: <https://www.oecd.org/cfe/tourism/oecd-tourism-trends-and-policies-20767773.htm>

ORGANIZATIONAL ACPECTS OF EXCURSION SERVICES IN THE FRAMEWORK OF DIGITAL MANAGEMENT

KarSU Faculty of Economics
Tourism field 3rd year student
Jalilov Javohir Ravshan o'g'li
Javohirjalilov310@gmail.com

The tourism industry has experienced significant changes in recent years due to rapid technological development and digital transformation. Digital management systems are increasingly being used to organize, control, and improve tourism services. Excursion services, which represent an important part of tourism activities, are also influenced by these changes. Traditionally, excursions were managed through manual planning, direct communication, and paper-based systems. However, modern technologies such as online booking platforms, CRM systems, and mobile applications have transformed these processes. Today, tourists expect fast service, accurate information, and easy access to booking options. As a result, excursion providers must adapt their organizational structures to digital management tools. Digital solutions help companies coordinate staff, manage schedules, monitor service quality, and analyze customer data more effectively. This thesis aims to examine how digital management influences the organizational aspects of excursion services and how it contributes to improving efficiency and competitiveness in the tourism sector.

This research adopts a qualitative approach to study the organizational aspects of excursion services in the context of digital management. The methodology is based on analyzing theoretical frameworks, evaluating practical implementations, and synthesizing scholarly perspectives. Dimitrios Buhalis (2003) emphasizes that digital technologies fundamentally reshape tourism management by integrating information systems into both operational and strategic decision-making. According to Buhalis [1], digital tools enhance customer interaction and optimize internal organizational processes, which is particularly relevant for excursion services where coordination and timing are critical. Philip Kotler (2017) highlights the importance of customer-centered digital strategies in service industries [2]. In the context of excursions, digital management tools like CRM systems and online booking platforms help companies better understand tourist preferences and improve service delivery.

From a strategic perspective, Michael Porter (1985) argues that technology provides competitive advantage only when it is embedded into organizational structures [3]. For excursion services, this means that digital management is not just a tool but a key component of organizational efficiency and competitiveness. Reports from the World Tourism Organization (UNWTO, 2022) confirm that digitalization increases operational efficiency and transparency [4]. These findings guided the methodological approach of this thesis, combining theoretical analysis with evaluation of current digital practices in excursion services.

Digital technologies have significantly transformed the way excursion services are organized and delivered. Traditionally, excursions relied on manual planning, printed schedules, and face-to-face communication with clients. These methods often led to inefficiencies, scheduling errors, and difficulties in monitoring customer satisfaction. Today, online booking systems, customer relationship management (CRM) platforms, mobile applications, and automated planning tools have become essential for managing excursions efficiently. These digital solutions allow companies to monitor reservations in real time, optimize routes, allocate staff effectively, and track customer preferences and feedback. According to Buhalis (2003), integrating digital tools into tourism operations is no longer optional; it has become a core component of both strategic and operational management. These tools enhance not only communication with clients but also the internal organization of services, ensuring that resources are used more effectively and customers receive timely and high-quality experiences.

Excursion services require coordination of multiple organizational elements, including route planning, vehicle scheduling, guide assignments, safety measures, and quality monitoring. Digital management systems integrate these processes into one platform, reducing human error and increasing operational efficiency. Route planning software, for example, can calculate optimal paths based on traffic, distance, and tourist preferences, while CRM systems allow for personalized communication with clients. Kotler (2017) notes that understanding customer behavior through digital platforms allows companies to tailor services to meet individual needs. For excursion providers, this means faster responses to customer inquiries, better allocation of guides and vehicles, and improved overall service quality. The integration of technology within organizational structures, as Porter (1985) argues, is crucial for creating a sustainable competitive advantage, as digital tools become an intrinsic part of operational planning rather than merely supplementary instruments.

Despite the advantages, implementing digital management systems can be challenging. Investments in software, hardware, and employee training can be substantial, especially for smaller operators. Cybersecurity is another critical concern, as companies must ensure the protection of sensitive customer data while maintaining reliable service. UNWTO (2022) notes that a significant proportion of small and medium-sized tourism enterprises struggle with adopting digital systems due to limited technical knowledge and resources. Employee adaptation is also an important factor, as staff accustomed to traditional methods may resist new workflows or find digital platforms complex to use. Addressing these challenges requires structured training programs, technical support, and a gradual approach to system implementation to ensure staff can fully utilize digital tools. The analysis of current practices shows that digital management positively impacts the efficiency and competitiveness of excursion services. Online booking platforms, for instance, have streamlined reservations and reduced errors, with global reports indicating that over 70% of excursion bookings are now made digitally. CRM platforms allow providers to track customer preferences, complaints, and feedback, enabling personalized services and targeted promotions. Companies that implement these tools often report higher repeat customer rates, indicating a direct correlation between digital management and profitability. Automated scheduling and route optimization also reduce operational costs, saving fuel, minimizing idle time for guides and vehicles, and ensuring staff are deployed efficiently. Some companies that adopted automated route planning reported a 15–20% reduction in operational expenses within the first year.

Digital management also improves transparency and decision-making. Managers can access real-time data on bookings, staff performance, and customer satisfaction, allowing for timely interventions and better long-term planning. Key performance indicators (KPIs) can be monitored continuously, helping to evaluate the effectiveness of organizational strategies and service quality. Several case examples illustrate these benefits. A European tour operator integrated CRM and booking systems, automating route planning and staff assignments. Within a year, customer complaints decreased by 30% while repeat bookings increased by 25%. Similarly, an Asian excursion company implemented a mobile app that allowed tourists to provide real-time feedback and receive personalized recommendations, resulting in higher customer engagement and

improved online reputation. These findings confirm the perspectives of Buhalis, Kotler, and Porter, showing that embedding digital tools into organizational structures enhances efficiency, customer satisfaction, and competitive advantage. Digital management positively affects excursion services by improving coordination, communication, and monitoring processes. At the same time, it requires investment, staff training, cybersecurity measures, and careful strategic planning. The results indicate that companies adopting digital management tools can optimize resource allocation, reduce operational costs, provide personalized services, and respond more effectively to market changes. However, organizations that fail to implement these systems risk inefficiency, lower customer satisfaction, and decreased competitiveness in the tourism market.

This study shows that digital management significantly improves the organization and efficiency of excursion services. Online booking systems, CRM platforms, and automated planning tools enhance route planning, staff coordination, and customer communication, leading to higher satisfaction and operational efficiency. However, successful implementation requires investment in technology, staff training, and cybersecurity measures. Practically, excursion companies should adopt integrated digital platforms to centralize management processes, provide regular training for employees, and establish protocols to protect customer data. Additionally, continuous monitoring of service performance and customer feedback can help adjust strategies and improve competitiveness. Overall, digital management is essential for sustainable growth in modern tourism.

References:

1. Buhalis D. *Tourism: Information Technology for Strategic Tourism Management*. – Harlow: Pearson Education, 2003.
2. Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I. *Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital*. – Hoboken: Wiley, 2017.
3. Porter M. E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. – New York: Free Press, 1985.
4. World Tourism Organization (UNWTO). *Digital Transformation in Tourism: Global Report*. – Madrid: UNWTO Publications, 2022.

ORGANIZATION OF EXCURSION SERVICES TO HISTORICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS OF UZBEKISTAN USING SMART TOURISM TECHNOLOGIES

Karshi state university
Faculty of economics 3rd years
Jamolxujayev Saidjamolxon
sosjamolkhujaev@gmail.com

The global tourism industry has undergone profound transformation in recent decades due to rapid technological advancement and digitalization. The integration of information and communication technologies (ICT), artificial intelligence, cloud computing, big data analytics, and mobile platforms has reshaped traditional tourism management systems and service delivery models. Within this context, the concept of smart tourism has emerged as an innovative and sustainable approach aimed at enhancing tourist experiences, optimizing operational processes, and improving destination competitiveness.

Smart tourism is not merely the digitalization of existing services; rather, it represents the creation of an interconnected digital ecosystem where tourists, service providers, local authorities, and technological infrastructure interact in real time. This transformation is particularly significant in the organization of excursion services to historical and architectural monuments, where information delivery, cultural interpretation, and visitor management play crucial roles.

Uzbekistan possesses immense tourism potential due to its strategic geographical position along the ancient Silk Road and its rich cultural and architectural heritage. The historic cities of Samarkand, Bukhara, Khiva, and Tashkent are internationally recognized centers of Islamic architecture, medieval urban planning, and cultural exchange. Architectural masterpieces such as Registan Square, Itchan Kala, and Ark of Bukhara represent not only national heritage but also global cultural value.

Despite the growing tourist inflow and state-level reforms aimed at tourism development, excursion services in many historical sites of Uzbekistan are still predominantly organized through traditional guiding methods. These methods often rely on in-person tour guides, printed materials, and fixed mapshyptes, which may limit personalization, multilingual accessibility, and interactive engagement. In the era of digital transformation, such limitations reduce competitiveness compared to smart destinations in Europe and East Asia.

The relevance of this research lies in the necessity of modernizing excursion services through the implementation of smart tourism technologies. By integrating augmented reality (AR), artificial intelligence (AI)-based audio guides, QR-code systems, geolocation services, and unified mobile platforms, it is possible to create interactive, accessible, and data-driven excursion experiences. Such integration contributes not only to tourist satisfaction but also to sustainable heritage management, efficient crowd control, and economic growth.

The theoretical foundation of this study is grounded in the works of prominent international scholars. Buhalis (2019) conceptualizes smart tourism as a digital ecosystem that enhances value co-creation among stakeholders. He emphasizes the importance of interconnected infrastructure and real-time information exchange in improving tourist experiences. Gretzel et al. (2015) introduced the concept of smart destinations, highlighting that intelligent data management and technological innovation form the core of sustainable tourism development. Xiang and Fesenmaier (2017) examined the role of big data and mobile technologies in influencing tourist decision-making processes, arguing that digital platforms significantly shape travel behavior. Furthermore, Neuhofer (2014) explored technology-enhanced tourism experiences, concluding that immersive digital tools increase emotional engagement and overall satisfaction.

These theoretical perspectives confirm that the application of smart technologies in excursion services is not simply a technical upgrade but a strategic transformation of tourism management systems.

The main aim of this research is to develop a comprehensive and practically applicable model for organizing excursion services to historical and architectural monuments of Uzbekistan using smart tourism technologies.

To achieve this aim, the following objectives were defined:

- To analyze the theoretical foundations of smart tourism and digital transformation in the tourism sector;
- To evaluate the current state of excursion services in Uzbekistan's historical cities;
- To compare traditional and smart excursion service models;
- To develop an integrated smart excursion framework adapted to national conditions;
- To propose practical recommendations for implementation.

This research employs a mixed-method approach combining qualitative and analytical research techniques.

First, a comprehensive literature review was conducted to examine international academic publications on smart tourism, digital transformation, and technology-enhanced cultural experiences. This allowed for the identification of key theoretical frameworks and global best practices.

Second, a comparative analysis was applied to evaluate differences between traditional excursion services and smart technology-based models. This comparison focused on service efficiency, personalization, accessibility, cost optimization, and visitor satisfaction.

Third, a systematic modeling method was used to design an integrated smart excursion model suitable for Uzbekistan's historical monuments. The model incorporates mobile platforms,

AR applications, AI-powered audio guides, QR-based information systems, and digital ticketing infrastructure.

Additionally, a SWOT analysis was conducted to assess the strengths, weaknesses, opportunities, and potential threats associated with implementing smart technologies in Uzbekistan's tourism sector. Qualitative evaluation methods were also used to analyze technological feasibility and infrastructure readiness.

This methodological combination ensures both theoretical validity and practical relevance of the research findings.

This study analyzed the organization of excursion services to the historical and architectural monuments of Uzbekistan using smart tourism technologies. The research confirmed that digital transformation plays a key role in improving service quality, tourist satisfaction, and destination competitiveness.

The historical cities of Samarkand, Bukhara, Khiva, and Tashkent possess strong potential for the implementation of smart excursion systems due to their rich cultural heritage and steady tourist flow. The integration of technologies such as mobile applications, AI-based audio guides, QR-code systems, and augmented reality enhances information accessibility, personalization, and interactive engagement.

The study concludes that smart tourism technologies not only modernize excursion services but also contribute to sustainable tourism development, better visitor management, and increased economic efficiency.

REFERENCES:

1. **Ionescu A.-M., Sârbu F. A.** Exploring the Impact of Smart Technologies on the Tourism Industry // Sustainability. – 2024. – Vol. 16, No. 8. – Article 3318. – Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/16/8/3318>

2. **Karimov F.** Digital Platforms and Smart Tourism Ecosystems: Opportunities and Challenges // Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2024. – Available at: <https://sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/1283>

3. **Mukhtorova N.** Smart Tourism Technologies and Their Impact on Tourism Development in Uzbekistan // Ekonomika i turizm. – 2026. – Available at: <https://interjournal.uz/index.php/journals/article/view/405>

4. **Narzullaeva U., Abzalova N.** Development of Smart Tourism in Uzbekistan // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2023. – Available at: <https://green-eco.uz/index.php/GED/article/view/609>

5. **Bahriddinova D. F.** Smart Tourism and Sustainability: Unlocking the Potential of Samarkand's Heritage // Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2025. – Available at: <https://journal.academicjournal.online/index.php/economics/article/view/305>

METHODS OF PRESENTING OBJECTS IN EXCURSION SERVICES USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Karshi State University
Faculty of Economics
Tourism field
Jurabek Gulmurodov
jurabekgulmurodov@gmail.com

The rapid development of digital technologies has significantly transformed the tourism industry, particularly in the field of excursion services. Traditional methods of presenting cultural, historical, and natural objects are no longer sufficient to meet the expectations of modern tourists who seek interactive, engaging, and personalized experiences. As a result, the integration of

innovative technologies into excursion activities has become an essential direction for improving service quality and competitiveness.

Technologies such as augmented reality (AR), virtual reality (VR), mobile applications, 3D visualization, and multimedia guides provide new opportunities for interpreting and demonstrating excursion objects. These tools allow visitors to experience historical reconstructions, access additional information in real time, and interact more deeply with heritage sites. Innovative approaches not only enhance the emotional and educational value of excursions but also contribute to accessibility and sustainability.

The relevance of this research lies in the growing demand for digital transformation in tourism and the need to modernize excursion services. The purpose of this study is to analyze modern methods of presenting objects in excursion services using innovative technologies and to evaluate their effectiveness. The research also aims to identify current challenges and propose practical recommendations for their implementation in tourism practice.

The rapid development of digital technologies has significantly influenced the tourism industry, transforming the ways in which excursion services are designed and delivered. Traditional methods of presenting cultural, historical, and natural objects—such as guided tours, printed brochures, and static displays—are increasingly insufficient to meet the expectations of modern tourists, who seek interactive, engaging, and personalized experiences. As a result, the integration of innovative technologies into excursion activities has become a key strategy for improving service quality, visitor satisfaction, and competitiveness in the tourism sector.

Recent research highlights several categories of technologies that have a profound impact on excursion services. Augmented reality (AR) enables visitors to overlay digital content, such as historical reconstructions or explanatory animations, onto real-world environments, enriching their understanding and engagement. Virtual reality (VR) provides fully immersive experiences, allowing users to explore historical sites or natural environments in a simulated setting that would otherwise be inaccessible. Mobile applications and multimedia guides offer interactive content, real-time information, and personalized routes, increasing both the educational and emotional value of excursions. Additionally, 3D visualization and modeling technologies allow accurate reconstructions of heritage objects and sites, facilitating deeper comprehension and appreciation among visitors.

Scholars also emphasize the broader benefits of these technologies beyond engagement. They improve accessibility for visitors with physical limitations, provide multilingual content for diverse audiences, and contribute to sustainable tourism practices by reducing physical impact on sensitive sites. Studies from various countries demonstrate that innovative technologies enhance visitor learning outcomes, increase satisfaction, and strengthen the competitiveness of tourism services. However, researchers also note challenges, including high implementation costs, the need for technical expertise, and potential resistance from traditional tourism operators.

Overall, the theoretical and empirical literature underscores the importance of adopting innovative technologies in excursion services. By combining immersive, interactive, and multimedia tools, tourism providers can modernize the visitor experience, increase educational and emotional impact, and contribute to the sustainable development of cultural and natural heritage.

The integration of innovative technologies into excursion services has opened new possibilities for presenting cultural, historical, and natural objects in more engaging and informative ways. Among the most widely applied tools are augmented reality (AR), virtual reality (VR), interactive applications, and multimedia guides. These technologies allow excursions to evolve from traditional observation-based experiences into immersive, personalized, and interactive journeys.

Augmented Reality (AR) overlays digital information onto real-world environments, enabling visitors to visualize historical reconstructions, animations, or explanatory content while exploring a site. For example, AR applications can show the original appearance of historical

buildings or illustrate archaeological findings in situ, enhancing visitor understanding and emotional connection.

Virtual Reality (VR) offers fully immersive experiences that simulate environments or historical periods that may be inaccessible in reality. Through VR headsets or 360-degree simulations, visitors can explore ancient cities, natural landscapes, or museum collections in a controlled and interactive virtual space. VR is particularly valuable for education-focused excursions and remote tourism.

Interactive applications and multimedia guides provide visitors with access to detailed information, audio-visual content, quizzes, and interactive maps via smartphones or tablets. These tools enable users to engage with objects at their own pace, customize their learning experience, and deepen their understanding through interactive storytelling.

3D modeling and visualization technologies allow accurate reconstruction of historical and natural objects. By presenting detailed three-dimensional representations, visitors can examine objects from multiple angles, understand complex structures, and interact with objects virtually, providing a level of engagement impossible through static displays.

Overall, these methods not only enhance the educational and emotional value of excursions but also support accessibility, personalization, and sustainable tourism practices by reducing physical wear on sensitive sites.

The practical implementation of innovative technologies demonstrates their significant impact on visitor engagement, learning, and satisfaction. Many local and international tourism providers have successfully integrated AR, VR, and interactive solutions into their excursion services, creating immersive and memorable experiences.

Case studies of AR and VR applications illustrate their effectiveness. For example, historical sites using AR applications have shown increased visitor interaction, longer time spent on-site, and improved understanding of historical contexts. Similarly, VR simulations in museums and heritage sites allow visitors to explore reconstructions of destroyed or inaccessible sites, attracting broader audiences and enhancing educational outcomes.

Effectiveness in engaging visitors is evident in studies measuring attention, satisfaction, and knowledge retention. Interactive applications and multimedia guides encourage active participation, allowing visitors to control their learning paths, explore additional content, and engage with objects beyond visual observation. These tools also support multilingual content, making excursions more accessible to international audiences.

Impact on accessibility and sustainable tourism is another critical advantage. Digital tools reduce the need for large physical installations, enabling visitors with mobility limitations to experience sites remotely or with minimal effort. Additionally, virtual representations help preserve fragile heritage objects by minimizing physical interaction while still delivering a rich, engaging experience.

In conclusion, practical applications of innovative technologies in excursion services demonstrate tangible benefits for both visitors and tourism providers. By increasing interactivity, personalization, and accessibility, these technologies strengthen the overall quality and competitiveness of excursion services while contributing to sustainable tourism development.

Innovative technologies in excursion services

The rapid development of digital technologies has transformed the tourism industry, especially excursion services. Traditional methods of presenting cultural, historical, and natural objects are no longer sufficient for modern tourists, who seek interactive, engaging, and personalized experiences. Integrating innovative technologies has become essential for improving service quality, visitor engagement, and competitiveness.

Key technologies include augmented reality (AR), virtual reality (VR), interactive applications, multimedia guides, and 3D visualizations. AR overlays digital content onto real-world environments, while VR provides fully immersive experiences of historical sites or natural landscapes. Interactive applications and multimedia guides allow personalized exploration, real-time information, and enhanced learning. 3D modeling enables detailed examination of objects

and virtual reconstructions, increasing educational and emotional impact. These tools also improve accessibility, support multilingual content, and contribute to sustainable tourism by reducing physical impact on sensitive sites.

Practical applications show that these technologies increase visitor interaction, knowledge retention, and satisfaction. AR and VR experiences allow exploration of otherwise inaccessible sites, while multimedia guides encourage active participation. Despite benefits, challenges such as high implementation costs, technical limitations, maintenance needs, and visitor adaptation must be addressed. Effective strategies include staff training, user-friendly design, content updates, and feedback collection.

The integration of innovative technologies, such as augmented reality (AR), virtual reality (VR), interactive applications, multimedia guides, and 3D visualization, has fundamentally transformed traditional excursion services. These tools make excursions more immersive, engaging, and personalized, allowing visitors to interact actively with cultural, historical, and natural objects. They enhance educational and emotional experiences, improve accessibility for diverse audiences, and support sustainable tourism by reducing physical impact on sensitive sites. Practical applications demonstrate increased visitor satisfaction, knowledge retention, and overall service competitiveness. While challenges such as implementation costs, technical requirements, and user adaptation exist, careful planning, staff training, and user-friendly design can maximize their benefits. Overall, innovative technologies play a crucial role in modernizing excursion services, creating meaningful and memorable experiences, and promoting sustainable and inclusive tourism development.

References:

1. Beck J., Egger R. Digital technologies in cultural tourism: Enhancing visitor experiences through AR and VR // *Journal of Tourism Futures*. – 2020. – Vol. 6, No. 2. – P. 145–160.
2. Tussyadiah I. P., Wang D. Augmented reality and virtual reality in tourism: Experiences and opportunities // *Journal of Travel Research*. – 2018. – Vol. 57, No. 8. – P. 1–15.
3. Guttentag D. Virtual reality: Applications and implications for tourism // *Tourism Management*. – 2010. – Vol. 31, No. 5. – P. 637–651.
4. Tom Dieck M. C., Jung T. Value of augmented and virtual reality for visitor engagement in tourism // *Journal of Travel & Tourism Marketing*. – 2017. – Vol. 34, No. 7. – P. 1–14.
5. Mariani M., Borghi M., Cappa F. Interactive technologies in museum and heritage tourism: Enhancing learning and emotional experience // *Tourism Management Perspectives*. – 2019. – Vol. 31. – P. 77–86.
6. Pantano E., Priporas C. V. Innovative technologies and the future of tourism experiences // *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. – 2016. – Vol. 28, No. 6. – P. 1–18.
7. Beck J., Egger R. Digital technologies in cultural tourism: Enhancing visitor experiences through AR and VR // *Journal of Tourism Futures*. – 2020. – Vol. 6, No. 2. – P. 145–160.
8. Tussyadiah I. P., Wang D. Augmented reality and virtual reality in tourism: Experiences and opportunities // *Journal of Travel Research*. – 2018. – Vol. 57, No. 8. – P. 1–15.
9. Guttentag D. Virtual reality: Applications and implications for tourism // *Tourism Management*. – 2010. – Vol. 31, No. 5. – P. 637–651.
10. Tom Dieck M. C., Jung T. Value of augmented and virtual reality for visitor engagement in tourism // *Journal of Travel & Tourism Marketing*. – 2017. – Vol. 34, No. 7. – P. 1–14.
11. Mariani M., Borghi M., Cappa F. Interactive technologies in museum and heritage tourism: Enhancing learning and emotional experience // *Tourism Management Perspectives*. – 2019. – Vol. 31. – P. 77–86.
12. Pantano E., Priporas C. V. Innovative technologies and the future of tourism experiences // *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. – 2016. – Vol. 28, No. 6. – P. 1–18.

ORGANIZATION OF EXCURSION SERVICES TO ECOLOGICAL AREAS OF UZBEKISTAN BASED ON SUSTAINABLE AND DIGITAL MANAGEMENT APPROACHES

Maxammadiyeva Lola

Karshi State University

Faculty of Economy, 3rd year course student

E-mail: lolamakhammadieva@gmail.com

This study examines how excursion services to ecological areas of Uzbekistan can be organized using sustainable development principles and digital management tools. The research shows that ecotourism is becoming increasingly important for economic development and environmental protection. According to the United Nations World Tourism Organization, interest in nature-based tourism is growing worldwide. Statistical data indicate a steady increase in tourist visits to protected natural areas such as Ugam-Chatkal National Park and Zaamin National Park. The study uses a systems approach, carrying capacity assessment, and digital monitoring technologies to improve excursion planning. The proposed model helps protect biodiversity and supports the sustainable development of ecotourism while strengthening Uzbekistan's position in the international ecotourism market.

Ecotourism is recognized as one of the most dynamically developing sectors of the global tourism industry. According to the United Nations World Tourism Organization, ecotourism forms nearly 20% of international tourism flows and plays an essential role in achieving sustainable development goals [1]. Uzbekistan, possessing unique natural landscapes and biodiversity, has significant potential for the development of ecological excursion services. Key destinations include Ugam-Chatkal National Park, Zaamin National Park, Chatkal Biosphere Reserve, and the Kyzylkum Desert. Statistical indicators confirm positive growth trends. In 2023, Uzbekistan hosted more than 6.6 million foreign tourists and over 15 million domestic visitors, while about 1.2 million tourists visited protected natural areas [3]. Compared to 2019, ecological visits increased by approximately 40%. Revenue from ecological tourism services exceeded 350 billion UZS in 2023, almost doubling compared to 2020 [4]. In certain districts, ecotourism provides 12–15% of local employment, demonstrating its socio-economic contribution [3].

The theoretical foundations of sustainable ecotourism were significantly developed by Martha Honey, who emphasized that ecotourism must combine environmental conservation, benefits for local communities, and educational value. Honey concludes that without strict environmental management and community participation, ecotourism risks transforming into mass tourism with negative ecological consequences [6]. Similarly, David Weaver argues that sustainable tourism requires a balance between conservation and commercialization, proposing a model integrating protected area management with regulated visitor flows [7].

The methodological basis of excursion organization in ecological areas should rely on sustainable development principles formulated by the United Nations within the 2030 Agenda framework [2]. Systems analysis and carrying capacity assessment are essential tools in excursion planning. Research indicates that exceeding permissible recreational load by 15–20% may increase soil erosion by 8–10% and negatively affect biodiversity indicators [1]. Therefore, excursion routes must be designed according to ecological zoning principles and seasonal visitor distribution.

Digital management approaches significantly enhance operational transparency and efficiency. With support from the Ministry of Digital Technologies of Uzbekistan, electronic permit systems and online visitor registration platforms have been introduced [5]. In 2023, approximately 45% of ecological visits were digitally registered, compared to 18% in 2021 [5]. Digital monitoring enables real-time data collection, visitor flow forecasting, and environmental impact analysis, thereby minimizing anthropogenic pressure.

Green management practices further strengthen sustainability. The implementation of renewable energy technologies and waste-sorting systems in national parks has reduced energy expenses by 22–25% and decreased solid waste volumes by nearly 30% [3]. These measures confirm Weaver’s conclusion that sustainable tourism becomes economically viable when environmental standards are systematically integrated into management mechanisms [7].

In addition to the above-mentioned approaches, risk assessment and impact evaluation mechanisms should be incorporated into the management model of ecological excursion services. International practice shows that sustainable tourism planning requires continuous environmental impact assessment (EIA) and adaptive management strategies. According to the United Nations World Tourism Organization, adaptive management enables tourism authorities to respond promptly to fluctuations in visitor flows, climate conditions, and ecosystem vulnerability [1]. For instance, climate variability in mountainous regions can directly influence vegetation recovery periods, which in turn affects permissible recreational load. In the context of Uzbekistan, ecological monitoring systems in areas such as Ugam-Chatkal National Park and Zaamin National Park should incorporate GIS-based spatial analysis and seasonal zoning mechanisms. The application of geo-information systems allows mapping of tourist density, trail degradation levels, and biodiversity sensitivity zones. Empirical assessments indicate that controlled zoning combined with digital visitor tracking may reduce uncontrolled environmental pressure by 15–18% annually [3][5].

Furthermore, community-based tourism (CBT) mechanisms should be integrated into ecological excursion planning. As emphasized by Martha Honey, local population involvement increases economic inclusiveness and strengthens environmental responsibility [6]. When local communities participate in guiding, accommodation services, and handicraft production, the multiplier effect of tourism revenues increases regional income levels by 1.3–1.5 times. This corresponds with the theoretical conclusions of David Weaver, who highlights that sustainable ecotourism becomes effective only when conservation policies are economically beneficial for residents [7].

Additionally, the introduction of differentiated pricing strategies based on ecological sensitivity and seasonal demand can optimize tourist flows. Higher fees during peak seasons and in highly vulnerable zones may limit excessive visitation while generating additional funds for conservation programs. Analytical estimates suggest that differentiated pricing mechanisms could increase conservation financing by 10–12% without reducing overall tourist satisfaction levels [4].

Thus, the integration of environmental risk assessment, GIS-based monitoring, community participation, and adaptive pricing strategies strengthens the institutional framework of sustainable and digital management of ecological excursion services in Uzbekistan.

The organization of excursion services in ecological areas of Uzbekistan based on sustainable and digital management approaches ensures environmental protection, economic efficiency, and social stability. Integration of carrying capacity assessment, statistical monitoring, digital technologies, and green standards contributes to long-term biodiversity preservation and strengthens the country’s competitiveness in the international ecotourism market.

References

1. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). International Tourism Highlights. – Madrid: UNWTO, 2023.
2. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015.
3. Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan. Statistical Report. – Tashkent, 2023.
4. Tourism Committee of the Republic of Uzbekistan. Annual Tourism Development Report. – Tashkent, 2023.
5. Ministry of Digital Technologies of the Republic of Uzbekistan. Digitalization of Tourism Sector Report. – Tashkent, 2023.

6. Honey M. Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise? – Washington, DC: Island Press, 2008.

JAMG‘ARMA DARAJASI VA KAPITAL SHAKLLANISHINING VAQT BO‘YICHA O‘ZGARISHI

Valiyev Asilbek Alijon o‘g‘li

Farg‘ona davlat texnika universiteti Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Gmail:asilbekvaliyev174@gmail.com

O‘zbekiston iqtisodiyotini barqaror o‘shish trayektoriyasiga olib chiqishda jamg‘arma darajasi va kapital shakllanishi dinamikasi markaziy omillardan biridir. Keng doirada qarasa ham jamg‘arma investitsiyalar uchun ichki resurs bazasini kengaytiribgina qolmasdan, investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlari, mehnat unumdorligi va uzoq muddatli YaIM o‘shishini belgilaydi.

Mamlakatda uzoq muddatli rivojlanish kun tartibi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi bilan mustahkamlangan bo‘lib, u iqtisodiy o‘shish, samaradorlik, inson kapitali va institutsional yangilanish kabi yo‘nalishlarda maqsadlarni belgilaydi, mazkur strategiya mantiqan SDG–2030 tamoyillari bilan uyg‘unlashadi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayoni jamg‘arma va investitsiyalar samaradorligini oshirishning yangi manbai sifatida ko‘rilmoqda: “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi tasdiqlangani raqamli transformatsiyani davlat siyosati darajasida ustuvor yo‘nalishga aylantirdi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirish doirasida IT-loyihalar, axborot tizimlari va davlat organlarining raqamli tashabbuslarini tartibga soluvchi qarorlar qabul qilindi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida YAIM, yalpi jamg‘arma va asosiy kapitalga investitsiyalar dinamikasini rasmiy statistika ma‘lumotlari asosida baholab, jamg‘arma va investitsiyalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni hamda kapital jamg‘arish jarayonining iqtisodiy o‘shish va barqaror rivojlanishdagi rolini aniqlashni maqsad qiladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar jamg‘arma va kapital shakllanish jarayonlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Solou–Svon modeli doirasida kapital jamg‘arilishi, texnologik taraqqiyot va aholi o‘shishi o‘rtasidagi muvozanat iqtisodiy o‘shishning asosiy determinantlari sifatida talqin etiladi. Ular uchun jamg‘arma darajasining optimal qiymatini aniqlash barqaror o‘shishga erishishda muhim masala bo‘lib qolmoqda.

Shu bilan birga, jamg‘arma darajasining pastligi kapital shakllanishining sekinlashuviga, natijada esa iqtisodiy o‘shish sur‘atlarining susayishiga olib kelishi muqarrar. Bu kabi oqibatlariga esa qarshi choralarni ko‘rib borishimiz lozim.

Jamg‘arma darajasi va kapital shakllanishi nafaqat iqtisodiy o‘shishni ta‘minlaydi, balki Barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG–2030) erishishda ham muhim rol o‘ynaydi. Kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, bandlikni kengaytirish va aholi farovonligini yaxshilash orqali inklyuziv o‘shishga xizmat qiladi. Vaqt omili hisobga olinganda, bugungi jamg‘arma qarorlari kelajak avlodlar uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi, bu esa barqaror rivojlanish tamoyillariga to‘liq mos keladi.

Jamg‘arma darajasi va kapital shakllanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik dinamik makroiqtisodiyot nazariyasining markaziy masalalaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy tizimda jamg‘arma darajasi oshgan sari investitsiyalar hajmi kengayadi, bu esa kapital zaxirasining vaqt davomida o‘shishiga olib keladi. Siz bu jarayonni ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi va mehnat unumdorligining ortishi orqali sezishingiz mumkin. O‘zbekiston iqtisodiyotida so‘nggi yillarda jamg‘arma va investitsiyalar ulushi o‘shish tendensiyasini namoyon qilmoqda.

Dinamik makroiqtisodiyotda jamg‘arma va kapital shakllanishining asosiy nazariy modeli sifatida **Solou–Svon modeli** keng qo‘llaniladi. Ushbu modelda kapitalning vaqt bo‘yicha o‘zgarishi quyidagi differensial tenglama orqali ifodalanadi:

$$K_{t+1} = (1 - \delta)K_t + I_t$$

Mazkur tenglama shuni ko'rsatadiki, agar jamg'arma darajasi ishlab chiqarish hajmiga nisbatan yuqori bo'lsa, kapital zaxirasi ortadi, aks holda esa kapital kamayadi. Ular uchun bu muvozanat uzoq muddatli iqtisodiy o'sish trayektoriyasini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasida kapital shakllanishining asosiy manbai sifatida **asosiy kapitalga investitsiyalar** muhim rol o'ynaydi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2018–2024 yillar davomida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi barqaror o'sib borgan. Quyidagi jadvalda jamg'arma va kapital shakllanishining vaqt bo'yicha o'zgarishi keltiriladi.

1-Jadval. O'zbekistonda jamg'arma va kapital shakllanishining asosiy ko'rsatkichlari.

Yillar	YaIM (trln so'm)	Yalpi jamg'arma (% YaIM)	Asosiy kapitalga investitsiyalar (trln so'm)
2018	407,5	28,3	124,2
2019	511,8	30,1	189,9
2020	602,5	31,4	210,2
2021	734,6	32,6	239,6
2022	888,3	34,0	304,6
2023	1 068,3	35,2	352,1
2024*	1 230,0	36,0	395,0

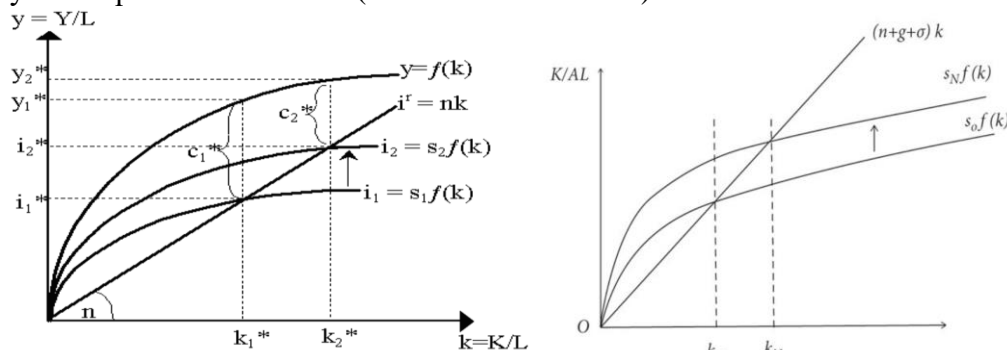
Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, yalpi jamg'arma ulushining YaIMdagi hissi yil sayin oshib borgan. Siz bu holatni iqtisodiyotda investitsion faollikning kuchayishi va davlat hamda xususiy sektor tomonidan kapital qo'yimalarning ko'payishi bilan izohlashingiz mumkin. Ular uchun bu tendensiya ishlab chiqarishning kengaytirilgan takror ishlab chiqarilishi uchun qulay sharoit yaratadi.

Jamg'arma darajasi va kapital shakllanishining o'sishi iqtisodiy o'sish sur'atlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Dinamik makroiqtisodiyot nuqtai nazaridan, ishlab chiqarish funksiyasi quyidagi ko'rinishda ifodalanadi:

$$Y_t = K_t^\alpha (A_t L_t)^{1-\alpha}$$

Ushbu funksiya asosida kapitalning ortishi ishlab chiqarish hajmini oshirishini ko'rsatadi, biroq chegaraviy mahsuldorlikning kamayib borishi ham e'tiborga olinadi.

Quyidagi diagramma jamg'arma darajasining oshishi kapitalning muvozanat darajasiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi (Solou modeli asosida).

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, jamg'arma darajasi oshganda iqtisodiyot yangi, yuqoriroq kapital muvozanatiga o'tadi. Siz bu jarayonni uzoq muddatda aholi jon boshiga daromadning oshishi bilan bog'lashingiz mumkin, biroq texnologik taraqqiyot bo'lmasa, o'sish sur'atlari cheklangan bo'lib qoladi.

Tadqiqot aralash metodlarni qo'llagan holda olib borildi, bunda nazariy va empirik ma'lumotlar tahlili uyg'unlashtirildi. Metodologiya bo'yicha asosiy yondashuv iqtisodiy va statistik tahlil usullari qo'llanildi. Yakuniy bosqichda tizimli va mantiqiy tahlil usullari qo'llanildi.

Empirik tahlilda vaqt qatorlarini tahlil qilish usuli qo'llanildi. Jamg'arma darajasi va kapital shakllanishining 2010–2024 yillar oralig'idagi dinamikasi o'rganilib, o'sish sur'atlari va trendlar aniqlandi.

Jamg'arma darajasi va kapital shakllanishining vaqt bo'yicha o'zgarishini o'rganishda dinamik makroiqtisodiy yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqotning empirik bazasini O'zbekiston Respublikasi bo'yicha rasmiy statistika ma'lumotlari tashkil etib, yalpi ichki mahsulot, yalpi jamg'arma va asosiy kapitalga investitsiyalar ko'rsatkichlari vaqt qatorlari usulida tahlil qilindi.

Xulosa qilib aytganda, tejash iqtisodiy xavfsizlik va o'sish uchun ajralmas hisoblanadi. Moliyaviy tashkilotlar ushbu tejashni qulay, tuzilgan va rag'batlantiruvchi tejash imkoniyatlarini taqdim etish orqali rag'batlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Moliyaviy savodxonlik va tejash imkoniyatini targ'ib qiluvchi siyosat ushbu ta'sirni yanada kuchaytiradi va ko'proq shaxslarning moliyaviy kelajagini ta'minlash uchun zarur bo'lgan resurslar bilan ta'minlanishini ta'minlaydi. Ushbu tadqiqot natijalari jamg'arma darajasi va kapital shakllanishining vaqt bo'yicha o'zgarishi O'zbekiston iqtisodiyotida uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri ekanini tasdiqlaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yalpi jamg'arma hajmining barqaror oshib borishi asosiy kapitalga investitsiyalarni kengaytirib, ishlab chiqarish salohiyati va mehnat unumdorligining ortishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'z.R.Prezidenti SH.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72- sessiyasidagi nutqini o'rganish bo'yicha risola.T."Ma'naviyat"2017 y.183 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Asosiy kapitalning yalpi jamg'arilishining YaIMdagi ulushi (rasmiy axborot xabari). – 2022.
3. Shamsidinova G.D. Barqaror taraqqiyot ta'limi, darslik, T. 2023 yil, 365 b.
4. Samandarova G. Davlat byudjetining milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati va o'ziga xosliklari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2021.

ELEKTRON HUKUMAT TIZIMLARI SHAROITIDA DAVLAT MOLIVAVIY NAZORATINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Buxgalteriya hisobi" fakulteti talabasi
Qosimova Fazilat Sherzod qizi

Global miqyosda davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish jarayonlari axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan uzviy bog'liq. Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy resurslarni boshqarishning an'anaviy usullari yetarli samaradorlik bermayapti. Shu bois elektron hukumat tizimlari orqali davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish va uni raqamli platformalar asosida qayta tashkil etish zarurati yuzaga kelmoqda. Yaqin yillar ichida O'zbekiston Respublikasida raqamli transformatsiya davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Xususan, Prezidentning 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni davlat boshqaruvi organlari faoliyatini raqamlashtirish, byudjet jarayonlarini avtomatlashtirish va elektron davlat xizmatlarini kengaytirishni ustuvor vazifa sifatida belgiladi.

Elektron hukumat tizimlari orqali biz moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish zaruriyatini qondirishimiz va korrupsion xavflarni kamaytirishimiz mumkin. Bundan tashqari ochiq va hisobdor boshqaruv tizimini shakllantirish xizmat qiladi. Shu jihatdan, elektron hukumat sharoitida davlat moliyaviy nazoratining transformatsiyasini o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Elektron hukumat – bu davlat organlari faoliyatini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish va xizmatlarni elektron shaklda ko'rsatish tizimidir. Ushbu model moliyaviy boshqaruv jarayonlariga to'g'ridan-to'g'ri o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Dunyodagi yetakchi olimlardan Lucas Renner o'zining *"Revolutionizing Public Accounting: The Effects of Digital Tools on Government Financial Oversight"* nomli ilmiy

ishida digital texnologiyalar — ERP, real vaqt tahlil va onlayn hisobotlar — orqali davlat moliyaviy nazoratini qanday reformalash mumkinligini tahlil qiladi. Tadqiqotda digital vositalar xalqaro davlat buxgalteriya tizimlarini texnologik jihatdan samarali qilishini ko'rsatadi. Shu bilan birga **Ali Jamal Tuama kabi tadqiqotchilar ham o'zining “The Role of Electronic Governance and its Impact on Accounting Systems”** nomli Ishida e-hokimiyat (e-government) tizimining joriy etilishi davlat sektori buxgalteriya va moliyaviy hisobot tizimlariga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganadi. Tadqiqotda elektron hukumat orqali automatizatsiya qilinadigan operatsiyalar, ma'lumotlar integratsiyasi va hisobotlar samaradorligi tahlil qilinadi. Natijalarga ko'ra, e-gov platformalari moliyaviy hisob-kitob jarayonlarini ancha yaxshilaydi.

Bundan tashqari mahalliy izlanuvchilardan Tangriyeva F, Musurmonov M, Kasimova G., Mallaev Z.lar ham tadqiqotlarida O'zbekistonning moliyaviy nazorat tizimini raqamli g'aznachilik, elektron byudjet va shaffoflik platformalari orqali takomillashtirish, budjet ijrosini monitoring qilish hamda moliyaviy hisobotlarni optimallashtirish masalalarini o'rganadilar.

Raqamli platformalarning joriy etilishi davlat moliyaviy nazoratida sezilarli samaradorlikni ta'minlaydi, chunki byudjet daromadlari avtomatik tarzda hisobga olinadi, xarajatlar ustidan esa onlayn monitoring olib boriladi. Shu bilan birga, moliyaviy hisobotlar yagona ma'lumotlar bazasida shakllantiriladi, bu esa nazorat organlariga tezkor va sifatli tahliliy axborot taqdim etishni imkonini beradi. An'anaviy tizimda moliyaviy nazorat kechiktirilgan hisobotlar asosida amalga oshirilgan bo'lsa, raqamli modelda nazorat jarayoni real vaqt rejimida olib boriladi.

Elektron byudjet va ochiq ma'lumotlar mexanizmini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasida ochiq byudjet mexanizmi joriy etilgan bo'lib, portali orqali byudjet ma'lumotlari keng jamoatchilikka taqdim etilmoqda. Rasmiy ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak, 2023-yilda ochiq byudjet tashabbuslari doirasida minglab fuqarolar tomonidan takliflar berilgan va loyihalar moliyalashtirilgan. Bu esa davlat moliyaviy resurslaridan foydalanishda jamoatchilik nazoratini kuchaytirgan.

O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlariga ko'ra 2023-yilda davlat byudjeti daromadlari 232 trillion so'mdan oshgan. Raqamli monitoring tizimlari orqali ushbu mablag'larning harakati nazorat qilinmoqda. Davlat moliyaviy nazorati organlari tomonidan axborot tizimlari asosida risk-tahlil mexanizmlari qo'llanilmoqda. Bu esa bizga moliyaviy buzilishlarni erta aniqlash, tekshiruvlar sonini optimallashtirish hamda resurslarni tejash imkonini bermoqda.

BMTning Elektron hukumat rivojlanish indeksiga ko'ra, O'zbekiston 2024-yilda 63-o'rinni egallagan. Bu mamlakatda raqamli davlat boshqaruvi tizimi bosqichma-bosqich takomillashayotganini ko'rsatadi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki elektron hukumat tizimlari sharoitida davlat moliyaviy nazoratining transformatsiyasi O'zbekiston iqtisodiy islohotlarining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali byudjet mablag'larining harakati ustidan doimiy monitoring o'rnatildi, moliyaviy intizom mustahkamlandi va shaffoflik darajasi oshdi. Raqamli boshqaruv tizimi davlat moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish, korrupsion xavflarni kamaytirish hamda iqtisodiy jarayonlarni optimallashtirish imkonini bermoqda.

Umuman olganda, davlat moliyaviy nazoratining raqamli transformatsiyasi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Renner L. Revolutionizing Public Accounting: The Effects of Digital Tools on Government Financial Oversight // Int J Account Res. – 2025.

2. Tuama A.J. The Role of Electronic Governance and its Impact on Accounting Systems // Journal of Finance and Accounting. – 2025. – URL

3. Tangriyeva F. O'zbekistonda g'aznachilik tizimini raqamlashtirish orqali davlat moliyasini boshqarish samaradorligi o'sish yo'nalishlari // Ilmiy jurnal “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot”. – Toshkent, 2022. – URL

4. Musurmonov M. Davlat ulushi mavjud bo'lgan korxonalarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda raqamli transformatsiyaning roli // Green Eco Journal. – Toshkent, 2021. – URL
5. Kasimova G., Mallaev Z. O'zbekistonda g'aznachilik xizmatini rivojlantirishning moliyaviy mexanizmlari // Ilmiy jurnal "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot". – Toshkent, 2020. – URL
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son, kuchga kirish sanasi 06.10.2020
7. **O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi** – budget, g'aznachilik va moliyaviy nazorat bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar: <https://www.mf.uz/uz>
8. **"Open Budget Portal" (Ochiq byudjet)** – budget ijrosi va monitoringi: <https://budget.gov.uz/uz>

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O'ZBEKISTONNING EKSPORT SALOHIYATINI DIVERSIFIKATSIYA QILISHNING AYRIM MASALALARI

Yuldashev Eldor Iloxjonovich

PhD., katta o'qituvchi, TIU

eldor1989yuldashev@gmail.com

Gulomjonov Xudoyor Iloxjon o'g'li

Nordic International University

1-bosqich magistranti

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy siyosatning strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini tizimli ravishda kengaytirish hamda uning institutsional va funksional samaradorligini oshirishga qaratilgan. Mamlakatning qulay geoiqtisodiy joylashuvi, boy tabiiy-resurs bazasi hamda bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan tarkibiy va institutsional islohotlar tashqi savdo faoliyatini faollashtirish va eksportni rag'batlantirish uchun muhim obyektiv shart-sharoitlarni shakllantirmoqda. Biroq, eksport tarkibida xomashyo va past qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ulushining yuqoriligi, ishlab chiqarishning yetarli darajada diversifikatsiya qilinmaganligi hamda xalqaro bozorlarga integratsiyalashuv jarayonida transport-logistika va infratuzilmaviy cheklovlarning mavjudligi eksport operatsiyalarining iqtisodiy samaradorligini pasaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur maqolada keltirilgan tadqiqot ishining asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasining eksport faoliyati holatini kompleks iqtisodiy tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda eksport samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Jahon xo'jalik tizimida globallashtirish jarayonlarining chuqurlashuvi, xalqaro savdo munosabatlarining murakkablashuvi va global qiymat zanjirlarining qayta shakllanishi sharoitida mintaqalarning eksport salohiyatini aniqlash va baholash masalasi iqtisodiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda yuzaga kelgan geosiyosiy beqarorlik, pandemiyadan keyingi iqtisodiy tiklanish jarayonlari, transport-logistika tizimidagi uzilishlar va proteksionistik siyosatlarining kuchayishi mintaqaviy eksport imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish zaruratini yanada oshirdi[1].

Hozirgi raqamlashtirish sharoitida eksportni diversifikatsiya qilish rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiy siyosatining strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamlashtirish natijasida eksport hajmini "online" holatda kuzatib boorish kelgusida eksportni diversifikatsiya qilishda aniq va operativ qarorlar qabul qilish imkoniyatini oshiradi. Eksport portfelinig tor ixtisoslashuvi, xomashyo va birlamchi resurslar eksportiga yuqori darajada qaramlik, shuningdek, tashqi talab va narx kon'yunkturasiidagi tebranishlarga yuqori sezgirlik milliy iqtisodiyotning makroiqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday strukturaviy nomutanosibliklar iqtisodiy o'sishning barqarorligini pasaytiradi hamda tashqi shoklar ta'sirini kuchaytiradi.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida mamlakatning eksport salohiyatini oshirish orqali 2026 yilda respublika eksport hajmlarini 30 mlrd. AQSh dollariga yetkazish, mahalliy sanoat tarmoqlari eksport salohiyatini yanada rivojlantirish, xususi sektorning eksportdagi ulushini 60 foizga yetkazish, avtotransport vositalari eksportini 3 barobarga oshirib, 1 mlrd. AQSh dollariga yetkazish, turizm, transport, axborot-kommunikatsiya, jumladan dasturiy ta'minotlar va boshqa xizmatlar eksportini 1,7 barobarga oshirish kabi bir qator vazifalar ilgari surilgan[2].

Mamlakat tashqi savdo aylanmasi, eksport diversifikatsiyasi va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri masalalari ko'plab xorijiy hamda mamlakatimiz iqtisodchi olimlari tomonidan tatqiq etigan. Ilk marotaba xalqaro savdo to'g'risida A.Smit, D.Rikardo, E.Xekshir, B.Olinlarning nazariyalari orqali tashqi savdoda ustunlikka erishish to'g'risida ta'kidlangan[3].

A.A. Gnidchenko tadqiqotlarida eksport diversifikatsiyasi va ekstensiv marjaning (yangi tovarlarlaning) uning o'sishiga qo'shgan hissasini baholab, yangi mamlakatlar bozorlari faqat eksport tarkibida yangi tovarlarining paydo bo'lishi hisobga amalga oshishi mumkinligini ta'kidlagan[4].

Eksportni diversifikatsiya qilish deganda milliy iqtisodiyotning tashqi savdo faoliyatini strukturaviy jihatdan kengaytirish va yangi mahsulotlar, xizmatlar hamda xalqaro bozorlarga kirish imkoniyatlarini yaratish orqali tashqi iqtisodiy risklarni kamaytirish tushuniladi. Ushbu jarayon rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ayniqsa dolzarb bo'lib, u eksport portfelining barqarorligini oshirish, turli mahsulot va bozorlarga yo'naltirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish imkonini beradi.

Eksportni diversifikatsiyalash milliy iqtisodiyotning makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash, o'sish sur'atlarini mustahkamlash, inflyatsiya va valyuta kursi o'zgarishlariga chidamlilikni oshirish hamda global iqtisodiy shoklarga moslashuvchanlikni kuchaytirish uchun strategik vosita hisoblanadi.

Mazkur jarayon asosan milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlari va mahsulot segmentlariga asoslangan tashqi savdo faoliyatini kengaytirishni o'z ichiga oladi va quyidagi tamoyillarga tayangan:

1. Mahsulot diversifikatsiyasi – eksport qilinadigan tovarlar va xizmatlarning turli turlarini kengaytirish, shu jumladan yuqori qo'shilgan qiymatga ega va qayta ishlangan mahsulotlar ulushini oshirish.

2. Bozor diversifikatsiyasi – eksport portfelini geografik jihatdan kengaytirish, mahsulotlarni turli mamlakat va mintaqalarga yo'naltirish orqali tashqi talabning o'zgarishlariga sezgirlikni kamaytirish.

3. Texnologik diversifikatsiya – zamonaviy va innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga integratsiya qilish orqali eksportni yuqori texnologiyali mahsulotlar bilan boyitish, milliy sanoat salohiyatini oshirish va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvni kuchaytirish.

SWOT va strategik tahlil yordamida O'zbekiston eksport salohiyatini diversifikatsiya qilishni tizimli, ilmiy asoslangan va maqsadli ravishda baholandi. U nafaqat mavjud imkoniyatlar va cheklolarni ko'rsatadi, balki strategik qarorlar qabul qilish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va global bozor talablariga moslashish uchun asos bo'ladi. Shu boisdan, O'zbekiston eksport salohiyatini diversifikatsiya qilish bo'yicha o'tkazilgan SWOT tahlil natijalarini quyida keltirib o'tdik(3-jadval).

Rivojlanayotgan sanoat salohiyati – qayta ishlangan tovarlar, iste'mol mahsulotlari va yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyati mavjud. Geografik afzalliklar – Markaziy Osiyo hududida joylashuvi va MDH hamda Yevropa, Osiyo bozorlariga tranzit yo'llarining mavjudligi. Resurs bazasi – tabiiy resurslar (paxta, gaz, neft, metall) va agrar salohiyat eksportni kengaytirish uchun asos yaratadi.

Xomashyo eksportiga qaramlik – eksport tarkibining yuqori ulushi birlamchi resurslar va xomashyoga bog'liq.

1-jadval

O'zbekiston eksport salohiyatini diversifikatsiya qilish: SWOT tahlili

STRENGTHS	WEAKNESSES
Rivojlanayotgan sanoat salohiyati	Xomashyo eksportiga qaramlik
Geografik afzalliklar	Texnologik diversifikatsiyaning pastligi
Resurs bazasi	Infratuzilma va logistika cheklovlari
Bandlik va mehnat resurslari	Bozor diversifikatsiyasi pastligi
Iqtisodiy siyosat va qo'llab-quvvatlash mexanizmi	Qayta ishlash salohiyatining cheklanganligi
OPPORTUNITIES	THREATS
Global talab tendensiyalari	Global bozor shoklari
Yangi bozorlar	Raqobat muhiti
Innovatsion integratsiya	Texnologik orqada qolish
Xalqaro investitsiyalar	Xalqaro standartlarga moslik masalalari
Savdo shartnomalari va erkin iqtisodiy zonalar	Tashqi siyosiy va iqtisodiy barqarorlik muammolari

Texnologik diversifikatsiyaning pastligi – yuqori texnologiyali mahsulotlar eksporti nisbatan kam, milliy sanoat modernizatsiyasi sekin. Infratuzilma va logistika cheklovlari – transport, saqlash va bojxona tizimi samaradorligi yetarli darajada emas. Bozor diversifikatsiyasi pastligi – eksportning geografik ulushi MDH davlatlariga qattiq bog'langan. Qayta ishlash salohiyatining cheklanganligi – xomashyoni yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlarga aylantirish darajasi past.

Global talab tendensiyalari – yuqori qo'shilgan qiymatli va ekologik toza mahsulotlar talabining ortishi. Yangi bozorlar – Yevropa, AQSh, Xitoy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlariga eksportni kengaytirish imkoniyati. Innovatsion integratsiya – global qiymat zanjirlariga kirish va texnologik hamkorlikni rivojlantirish imkoniyati.

Global bozor shoklari – narxlarning tebranishi, pandemiya va geosiyosiy to'sqinliklar eksport hajmini o'zgartiradi. Raqobat muhiti – Janubiy Koreya, Vetnam va boshqa rivojlangan eksportyor davlatlar bilan raqobat kuchaymoqda. Texnologik orqada qolish – global innovatsion rivojlanishdan orqada qolish milliy mahsulotlarni raqobatbardoshligini kamaytiradi. Xulosa qilib, eksport hajmining o'sishi iqtisodiy o'sish va valyuta zaxiralari barqarorligini ta'minlab, qayta ishlangan va yuqori texnologiyali mahsulotlar eksportining o'sishi hisobiga yangi ish o'rinlarini yaratish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyatini beradi. Eksportni diversifikatsiyalash natijasida yuqori qo'shilgan qiymatli va texnologik mahsulotlarni ko'paytirish orqali O'zbekiston iqtisodiy barqarorlik, global integratsiya va ishchi kuchining samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. World Bank. World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. Washington, DC: World Bank Publications, 2020
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. www.lex.uz
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит.- М.: Эксмо, 2007. - 960 с, Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо. - М.: Эксмо, 2007. 960 с. Хекшер Э. Влияние внешней торговли на распределение дохода / Э. Хекшер. - Режим доступа: www.seinstitute.re/Files/Veh6-09_Heckscher.pdf
4. Гнидченко, А. А. "Декомпозиция роста экспорта на экстенсивную и интенсивную составляющие с учетом сравнительных преимуществ." Журнал Новой экономической ассоциации 4 (2014): 24

“YASHIL IQTISODIYOT” VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR: SDG–2030 MAQSADLARIGA ERISHISH STRATEGIYASI

Xasanova Nargiza,
Toshkent xalqaro universiteti
e-mail: xns916600@gmail.com

So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda yashil iqtisodiyot va raqamli innovatsiyalar markaziy o‘rin egallay boshladi. Yashil iqtisodiyot tabiiy resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash kabi tamoyillarga asoslanadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar, jumladan sun‘iy intellekt, IoT (Internet of Things), smart grids va blokcheyn yechimlari, yashil iqtisodiy jarayonlarni optimallashtirish va monitoring qilish imkonini yaratadi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG–2030) doirasida yashil iqtisodiyot va raqamli innovatsiyalar o‘zaro uzviy bog‘liqdir. Masalan, SDG 7 (Toza va arzon energiya), SDG 9 (Sanoat, innovatsiyalar va infratuzilma) va SDG 12 (Mas‘uliyatli iste‘mol va ishlab chiqarish) kabi maqsadlar raqamli yechimlar orqali tezroq va samaraliroq amalga oshiriladi.²⁷⁶ Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyotning rivojlanishi faqat ekologik jihatdan foydali emas, balki iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish va innovatsion iqtisodiy tizimlarni shakllantirishda ham strategik ahamiyatga ega.

Shu bois, raqamli innovatsiyalarni joriy etish va yashil iqtisodiy tamoyillarni uyg‘unlashtirish mamlakatlarda barqaror rivojlanishning samarali strategiyasini yaratishga xizmat qiladi. Bu esa, nafaqat milliy iqtisodiyotni mustahkamlash, balki xalqaro tajribaga mos keluvchi barqaror va raqamli iqtisodiy modelni shakllantirish imkonini beradi.

Yashil iqtisodiyot — iqtisodiy faoliyatni ekologik barqarorlik tamoyillari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan tizimdir. U tabiiy resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, energiya va suv resurslarini tejash, shuningdek, yashil texnologiyalarni joriy qilishni nazarda tutadi. Yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda ham muhim vosita hisoblanadi. Bu yondashuv yangi ish o‘rinlari yaratish, ekologik investitsiyalarni jalb qilish va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Raqamli transformatsiya yashil iqtisodiyotning samarali ishlashida muhim rol o‘ynaydi. Sun‘iy intellekt (AI) va katta ma‘lumotlar (Big Data) orqali energiya iste‘moli, chiqindilar va resurslardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilinadi. IoT (Internet of Things) qurilmalari ishlab chiqarish jarayonlarini monitoring qilish va optimallashtirish imkonini beradi. Blokcheyn texnologiyasi esa yashil investitsiyalar va resurslar bilan bog‘liq jarayonlarning shaffofligini ta‘minlaydi.²⁷⁷ Smart grids energiya ta‘minoti tizimini avtomatlashtirish va talabni boshqarish orqali samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, raqamli innovatsiyalar yashil iqtisodiyotning monitoring va hisob-kitob tizimlarini ham takomillashtiradi.

Yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG–2030) bevosita xizmat qiladi. Raqamli yechimlar yordamida ekologik va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyati sezilarli darajada ortadi.²⁷⁸

Masalan, SDG 7 – Toza va arzon energiya doirasida energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rag‘batlantirish muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar, jumladan smart grids, IoT qurilmalari va energiya monitoring tizimlari, energiya iste‘molini real vaqt rejimida kuzatish va optimallashtirish imkonini beradi. Shu orqali elektr energiyasi yo‘qotishlari kamayadi, iste‘molchilar va ishlab chiqaruvchilar uchun energiya

²⁷⁶ BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG–2030). United Nations. <https://sdgs.un.org/goals>

²⁷⁷ Rasulov, A. (2021). Raqamli iqtisodiyot va barqaror rivojlanish: integratsion yondashuvlar. Tashkent: Universitet nashriyoti.

²⁷⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-fevraldagi “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi” to‘g‘risidagi ma‘ruzasining matni.

tejamkorligi oshadi, hamda quyosh va shamol energiyasi kabi qayta tiklanuvchi manbalar samarali tatbiq etiladi.

SDG 9 – Sanoat, innovatsiyalar va infratuzilma doirasida raqamli innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va infratuzilmani barqaror qilish imkonini yaratadi. Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili (Big Data) ishlab chiqarish jarayonlaridagi resurslarni samarali taqsimlash, texnologik uzilishlarni oldindan aniqlash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, blokcheyn texnologiyalari ishlab chiqarish zanjirini shaffoflashtiradi, resurslar va mahsulotlarning ekologik izlarini kuzatishga imkon yaratadi.

SDG 12 – Mas'uliyatli iste'mol va ishlab chiqarish esa chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan. Raqamli vositalar orqali chiqindilarni avtomatik hisoblash, ishlab chiqarish jarayonlaridagi keraksiz energiya va xom ashyo sarfini aniqlash, shuningdek, qayta ishlash tizimlarini optimallashtirish mumkin. Natijada ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlari ekologik jihatdan barqaror bo'ladi, resurslar tejalanadi va yashil iqtisodiyot prinsiplariga moslashadi.

Shu tarzda, raqamli innovatsiyalar yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillarini amalga oshirishga xizmat qiladi va SDG–2030 maqsadlariga erishishda strategik vosita vazifasini bajaradi. Ular nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga ham yordam beradi.

Yashil iqtisodiyot va raqamli innovatsiyalarni uyg'unlashtirish orqali bir qator strategik maqsadlar samarali amalga oshiriladi. Birinchidan, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish orqali iqtisodiy va ekologik foyda bir vaqtda ta'minlanadi. Smart grids, IoT tizimlari va energiya monitoringi kabi raqamli yechimlar energiya iste'molini real vaqt rejimida kuzatish va boshqarishga imkon yaratadi, bu esa energiya yo'qotishlarini kamaytiradi va barqaror energiya tizimini shakllantiradi.

Ikkinchidan, chiqindilarni kamaytirish va resurslarni optimallashtirish muhim strategik vazifa hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini monitoring qilish, xom ashyo va energiya sarfini tahlil qilish, shuningdek chiqindilarni qayta ishlashni optimallashtirish imkonini beradi. Shu orqali ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlari ekologik barqarorlikka moslashtiriladi va resurslar samarali ishlatiladi.

Uchinchidan, yashil investitsiyalarni jalb qilish va ekologik barqaror loyihalarni moliyalashtirish barqaror rivojlanishning muhim instrumentidir. Raqamli platformalar va innovatsion texnologiyalar investitsiyalar oqimini shaffoflashtirish, loyihalarning samaradorligini baholash va moliyaviy risklarni kamaytirishda yordam beradi. Bu esa nafaqat ekologik loyihalarni, balki iqtisodiy jihatdan foydali investitsiyalarni ham rag'batlantiradi.

To'rtinchidan, milliy va global darajada yashil iqtisodiyot standartlariga mos keluvchi innovatsion infratuzilma yaratish strategik ahamiyatga ega. Raqamli yechimlar orqali ishlab chiqarish zanjiri, energiya ta'minoti va ekologik monitoring tizimlari modernizatsiya qilinadi, bu esa mamlakatni global yashil iqtisodiyot standartlariga moslashtiradi.

Beshinchidan, ijtimoiy barqarorlikni oshirish va ekologik ongni kuchaytirish strategiyasi aholining yashash sharoitini yaxshilash, yashil hayot tarzini targ'ib qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan. Raqamli texnologiyalar orqali ekologik ma'lumotlarni yetkazish va aholining ishtirokini rag'batlantirish imkoniyati yaratiladi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni tatbiq etish va yashil iqtisodiy tamoyillarni uyg'unlashtirish orqali SDG–2030 maqsadlariga erishish jarayoni sezilarli darajada tezlashadi. Bu strategiyalar mamlakatlarda barqaror rivojlanishning samarali mexanizmlarini shakllantirish, iqtisodiy o'sish bilan ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirish va raqamli innovatsiyalar yordamida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish imkonini beradi.

Yashil iqtisodiyot va raqamli innovatsiyalar barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG–2030) erishishda strategik ahamiyatga ega ekanligi aniqlanadi. Raqamli texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt, IoT, smart grids va blockchain, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ular yashil investitsiyalarni jalb qilish, ekologik barqaror loyihalarni moliyalashtirish va milliy hamda

global yashil iqtisodiyot standartlariga mos infratuzilma yaratishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

SDG–2030 maqsadlari bilan integratsiya qilish nuqtai nazaridan, raqamli innovatsiyalar va yashil iqtisodiyot bir-birini to'ldiruvchi mexanizm sifatida xizmat qiladi. Masalan, SDG 7 doirasida energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, SDG 9 doirasida sanoat va infratuzilmani barqarorlashtirish, SDG 12 doirasida mas'uliyatli iste'mol va ishlab chiqarishni rag'batlantirish raqamli yechimlar orqali tezroq va samaraliroq amalga oshiriladi.²⁷⁹

Shu bilan birga, yashil iqtisodiyot va raqamli innovatsiyalarni uyg'unlashtirish orqali ijtimoiy barqarorlikni oshirish, ekologik ongni kuchaytirish va iqtisodiy rivojlanishning barqaror modelini shakllantirish imkoniyati mavjud. Bu esa mamlakatlarda barqaror rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda, iqtisodiy va ekologik maqsadlarni uyg'unlashtirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni rivojlantirish milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, ekologik muvozanatni ta'minlash va SDG–2030 maqsadlariga erishishda muhim omil hisoblanadi. Shu yo'l bilan mamlakatlar barqaror rivojlanish yo'lida mustahkam va samarali tizimlarni shakllantira oladi.

ADABIYOTLAR

1. BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG–2030). United Nations. <https://sdgs.un.org/goals>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-iyuldagi "Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlikni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida" qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-fevraldagi "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi" to'g'risidagi ma'ruzasining matni.
4. Abduvaxidov, D., & Tursunov, S. (2022). Yashil iqtisodiyotning O'zbekistondagi rivojlanish istiqbollari. Tashkent: Ilmiy nashriyot.
5. Rasulov, A. (2021). Raqamli iqtisodiyot va barqaror rivojlanish: integratsion yondashuvlar. Tashkent: Universitet nashriyoti.
6. UNEP (United Nations Environment Programme). (2020). Green Economy and Digital Innovation: Global Best Practices. Nairobi.
7. World Bank. (2021). Unlocking the Potential of Digital Technologies for Sustainable Development. Washington, DC.
8. OECD. (2020). Digitalization and the Green Transition. Paris: OECD Publishing.
9. Malayziya va BAA tajribasi: Choy, M. (2021). Digital Green Economy: Case Studies from Malaysia and UAE. *Journal of Sustainable Innovation*, 15(2), 45–62.
10. Qozog'iston tajribasi: Akhmetov, R. (2020). Green Technologies in Central Asia: Opportunities and Challenges. Almaty: Central Asia Research Institute.
11. Sadikov, J. (2022). Yashil iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar: amaliy tavsiyalar. Tashkent: Ilm-fan nashriyoti.
12. BMT, 2019. Harnessing Digital Innovation for the SDGs. United Nations Publications, New York.
13. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi. (2021). Raqamli innovatsiyalar orqali yashil investitsiyalarni rivojlantirish strategiyasi.

---

²⁷⁹ Abduvaxidov, D., & Tursunov, S. (2022). Yashil iqtisodiyotning O'zbekistondagi rivojlanish istiqbollari. Tashkent: Ilmiy nashriyot.

4-SHO‘BA. ANIQ FANLAR VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR.
BLOKLI SHIFRLASH ALGORITMLARINING ZAMONAVIY AXBOROT
INFRA TUZILMASIDAGI O‘RNI VA QO‘LLANILISH SOHALARI TAHLILI

UDK 004.056.55:519.1

Abdurazzoqov J.R, Tashkent international university, PhD.
javohirjon.1992@gmail.com.

Ushbu tezisda zamonaviy kriptografiyaning fundamental asosi hisoblangan blokli shifrlash algoritmlarining nazariy jihatlari, ularning amaliyotda qo‘llanilish sohalari va axborot xavfsizligini ta‘minlashdagi strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda AES, 3DES va boshqa zamonaviy algoritmlarning moliya, tarmoq xavfsizligi, bulutli texnologiyalar va buyumlar interneti sohalaridagi roli o‘rganiladi. Shuningdek, blokli shifrlash rejimlarining xavfsizlikka ta‘siri va kvant hisoblash texnologiyalari davridagi istiqbollari ko‘rib chiqiladi.

Global raqamlashtirish jarayoni sharoitida axborot eng qimmatli resursga aylandi. Ma‘lumotlarni ruxsatsiz kirishdan, o‘zgartirishdan yoki o‘g‘irlanishdan himoya qilish nafaqat texnik, balki iqtisodiy va siyosiy xavfsizlikning muhim omilidir. Kriptografiya fani ushbu muammolarni hal qilishda turli usullarni taklif etadi, biroq ular orasida blokli shifrlash algoritmlari o‘zining ko‘p qirraliligi va yuqori samaradorligi bilan ajralib turadi [1].

Blokli shifrlash – ochiq matnni ma‘lum bir qat‘iy uzunlikdagi bloklarga bo‘lib, har bir blokni simmetrik kalit yordamida o‘zgartiradigan matematik algoritmlar majmuasidir. Ushbu maqola blokli shifrlashning zamonaviy hayotimizning turli jabhalariga qanchalik chuqur kirib borganini va uning kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlarini ilmiy tahlil qilishga qaratilgan.

Blokli shifrlash algoritmlari asosan Klavd Shennon tomonidan taklif etilgan tarqalish va chalkashtirish singari ikkita asosiy tamoyilga tayanadi [2].

Chalkashtirish – bu kalit va shifrlangan matn o‘rtasidagi bog‘liqlikni iloji boricha murakkablashtirishdir. Bu odatda S-blok deb ataladigan almashtirish jadvallari orqali amalga oshiriladi.

Tarqalish – bu ochiq matndagi bitta bitning o‘zgarishi shifrlangan matndagi ko‘plab bitlarning o‘zgarishiga olib kelishidir. Bu ma‘lumotlarning statistik qonuniyatlarini yashirishga xizmat qiladi.

Eng mashhur blokli shifrlash algoritmlari qatoriga quyidagilar kiradi:

1. AES (Kengaytirilgan shifrlash standarti): 128 bitli blok o‘lchamiga ega bo‘lib, 128, 192 yoki 256 bitli kalitlardan foydalanadi. Bugungi kunda dunyodagi eng xavfsiz va eng ko‘p qo‘llaniladigan standartdir [3].

2. DES (Ma‘lumotlarni shifrlash standarti): 1970-yillarda yaratilgan, hozirda 56 bitli kaliti zaif deb topilganligi sababli amalda foydalanilmaydi.

3. 3DES (Triple DES): DES algoritmini uch marta takrorlash orqali xavfsizlikni oshirgan, ammo AES paydo bo‘lgach, o‘z ahamiyatini yo‘qotgan.

4. Blowfish va Twofish: Bruce Schneier tomonidan ishlab chiqilgan, ochiq manbali va yuqori tezlikka ega algoritmlar [3].

Bugungi kunda quyidagi sohalarda shifrlash standartlari keng qo‘llanilmoqda.

Moliya sektori – kriptografiya eng keng qo‘llaniladigan sohadir. Bank tranzaksiyalari, plastik kartalar bilan amalga oshiriladigan to‘lovlar va onlayn bank xizmatlari bevosita blokli shifrlashga tayanadi. Bankomat (ATM) tarmog‘ida mijoz kiritgan PIN-kod hech qachon ochiq ko‘rinishda uzatilmaydi. U kiritilgan zahoti maxsus apparat moduli ichida shifrlanadi. Bunda odatda ISO 9564 standarti asosida 3DES yoki AES algoritmlari qo‘llaniladi [4]. Shifrlangan "PIN-blok" bank serveriga yuboriladi va u yerda tekshiriladi.

Zamonaviy chip o‘rnatilgan plastik kartalar EMV texnologiyasidan foydalanadi. Kartadagi chip o‘zida blokli shifrlash algoritmlarini bajaruvchi mitti protsessorga ega. To‘lov jarayonida karta va terminal o‘rtasida kriptografik kelishuv sodir bo‘ladi. Bunda AES algoritmi yordamida

tranzaksiya butunligi tekshiriladi va kartaning haqiqiyligi tasdiqlanadi. Internet orqali ma'lumot uzatishda maxfiylikni ta'minlashning eng asosiy usuli transport qatlami xavfsizligi (TLS) protokolidir. Siz har safar veb-saytga kirganingizda, brauzer va server o'rtasida xavfsiz aloqa o'rnatiladi. Garchi aloqani o'rnatishda assimetrik (RSA, ECC) algoritmlar ishlatilsada, asosiy ma'lumotlar oqimini shifrlash uchun blokli shifrlash (asosan AES) ishlatiladi. Sababi, blokli shifrlash assimetrik usullarga qaraganda minglab marta tezroq ishlaydi va katta hajmdagi videofayllar yoki veb-sahifalarni real vaqt rejimida shifrlash imkonini beradi.

Virtual xususiy tarmoqlar (VPN). VPN xizmatlari korporativ ma'lumotlarni ochiq internet kanallari orqali uzatishda shifrlangan tunnel yaratadi. Ushbu tunnel ichidagi har bir paket AES-256 algoritmi yordamida himoyalanaadi. Bu, ayniqsa, masofaviy ish tizimida davlat sirlari yoki tijorat sirlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega.

Ma'lumotlar faqat harakatda bo'lganda emas, balki saqlanayotganda ham (serverlarda, noutbuklarda, tashqi xotira qurilmalarida) xavf ostida bo'ladi. Zamonaviy operatsion tizimlardagi BitLocker (Windows), FileVault (macOS) va LUKS (Linux) vositalari diskdagi barcha sektorlarni shifrlaydi. Bunda AES-XTS rejimi keng qo'llaniladi. Ushbu rejim maxsus saqlash qurilmalari uchun ishlab chiqilgan bo'lib, ma'lumotlarni jismoniy o'g'irlash yoki diskni boshqa qurilmaga ulash orqali o'qishni imkonsiz qiladi [5].

Amazon Web Services (AWS), Microsoft Azure va Google Cloud kabi gigantlar foydalanuvchi ma'lumotlarini saqlashda "server tomonidagi shifrlash" (Server-side encryption) xizmatini taklif etadi. Bunda ma'lumotlar bazasining har bir yozuvi blokli shifrlash orqali himoyalanaadi.

Blokli shifrlashning ish rejimlari. Blokli shifrlash algoritmning o'zi yetarli emas, uni qanday usulda (rejimda) qo'llash xavfsizlik darajasini belgilaydi. Ma'lumotlar bloklari o'zaro qanday bog'lanishi kriptozanalizga qarshi turishda hal qiluvchi rol o'ynaydi [6].

ECB (Elektron kod bloki) - Eng zaif rejim. ECB rejimida har bir blok mustaqil ravishda bir xil kalit bilan shifrlanaadi. Agar ochiq matnda bir xil bloklar (masalan, oq fondagi rasm qismlari) bo'lsa, shifrlangan matnda ham bir xil natija hosil bo'ladi. Bu statistik tahlil orqali shifrlangan ma'lumotni ochishga imkon beradi.

CBC (Zanjirli shifrlash bloki). Ushbu rejimda har bir blok shifrlanishdan oldin o'zidan oldingi shifrlangan blok bilan XOR operatsiyasi orqali bog'lanadi. Bu "zanjir" effekti ochiq matndagi takrorlanishlarni yashiradi.

GCM (Galua hisoblash rejimi) - Zamonaviy va samarali. GCM bugungi kunda eng afzal ko'riladigan rejimdir. U nafaqat shifrlashni amalga oshiradi, balki ma'lumotlarning butunligini ham tekshiradi (Authenticated Encryption). U parallel hisoblashlarga moslashgani uchun yuqori tezlikdagi tarmoqlarda (100 Gbps va undan yuqori) mukammal ishlaydi.

IoT uchun yengil vaznli kriptografiya. Zamonaviy muzlatkichlar, aqlli soatlar va datchiklar juda kam energiya va xotira resursiga ega. Ularda AES kabi og'ir algoritmlarni ishlatish qurilmaning tez quvvatsizlanishiga olib kelishi mumkin [7]. Shu sababli, ilmiy doiralarda yengil blokli shifrlash algoritmlari (masalan, Present, Gift, Simon, Speck) ustida tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu algoritmlar blok o'lchami va raundlar sonini kamaytirish orqali resurslarni tejaydi, biroq yetarli darajadagi xavfsizlikni ta'minlaydi [8].

Kvant hisoblash texnologiyalari va blokli shifrlash kelajagi. Kvant kompyuterlarining paydo bo'lishi zamonaviy kriptografiya uchun katta xavf sifatida ko'rilmoqda. Shor algoritmi yordamida RSA va boshqa assimetrik usullarni osongina buzish mumkin. Biroq, blokli shifrlash algoritmlari bu borada ancha chidamli.

Grover algoritmi kvant kompyuterida simmetrik kalitlarni topish tezligini oshiradi, lekin bu shunchaki kalit uzunligini kvadrat ildizga kamaytirishga teng. Ya'ni, AES-128 kvant hujumiga qarshi AES-64 darajasiga tushib qolishi mumkin, bu esa zaifdir. Ammo, agar biz AES-256 dan foydalansak, uning kvant chidamliligi AES-128 darajasida qoladi, bu esa hali ham buzib bo'lmas darajadagi xavfsizlikni anglatadi. Shunday qilib, blokli shifrlash kvant davrida ham o'z ahamiyatini saqlab qoladi.

Blokli shifrlash algoritmlari zamonaviy axborot jamiyatining poydevori hisoblanadi. Ular sizning shaxsiy yozishmalarigizdan tortib, davlatning maxfiy hujjatlarigacha bo'lgan barcha qatlamlarni himoya qiladi. AES algoritmining standartlashtirilishi va uning turli rejimlar orqali optimallashtirilishi raqamli iqtisodiyotning barqaror o'sishiga xizmat qilmoqda.

Kelajakda resurslari cheklangan qurilmalar uchun yengil algoritmlarni takomillashtirish va kvant hujumlariga qarshi kalit uzunliklarini oshirish kriptografiya sohasidagi asosiy vazifalar bo'lib qoladi. Axborot xavfsizligi mutaxassislari nafaqat algoritmlarni tanlash, balki ularni qo'llash uslublariga (rejimlarga) ham jiddiy e'tibor qaratishlari lozim, zero kriptografik xavfsizlik tizimning eng zaif halqasi bilan o'lchanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Stallings, W. (2020).** *Cryptography and Network Security: Principles and Practice* (8th Edition). Pearson.
2. **Menezes, A. J., van Oorschot, P. C., & Vanstone, S. A. (1996).** *Handbook of Applied Cryptography*. CRC Press.
3. **Schneier, B. (1996).** *Applied Cryptography: Protocols, Algorithms, and Source Code in C*. John Wiley & Sons.
4. **NIST (National Institute of Standards and Technology).** *FIPS 197: Advanced Encryption Standard (AES)*. (2001).
5. **Aumasson, J. P. (2017).** *Serious Cryptography: A Practical Introduction to Modern Encryption*. No Starch Press.
6. **Katz, J., & Lindell, Y. (2020).** *Introduction to Modern Cryptography* (3rd Edition). CRC Press.
7. **Daemen, J., & Rijmen, V. (2002).** *The Design of Rijndael: AES - The Advanced Encryption Standard*. Springer-Verlag.
8. **Knudsen, L. R., & Robshaw, M. (2011).** *The Block Cipher Companion*. Springer.

KIMYOVIY LABORATORIYA JARAYONLARINI LATENT O'QUV JARAYONI SIFATIDA VIRTUAL MUHITDA VIZUAL MODELLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Muazzam ARTIKOVA

Dotsent Texnika fanlari nomzodi

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Toshkent, O'zbekiston

muazzamxon@mail.ru

Fozil JO'RABOYEV

katta o'qituvchi Toshkent amaliy fanlar universiteti Toshkent, O'zbekiston

fozil93fja@gmail.com

Eldor SAYFIYEV

katta o'qituvchi Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Toshkent, O'zbekiston

eldor1075@mail.ru

Maqolada kimyoviy laboratoriya jarayonlarining latent (yashirin) xususiyatlari va ularni virtual muhitda vizual modellashtirish masalalari o'rganilgan. Kimyo laboratoriyalarida sodir bo'ladigan atom-molekulyar darajadagi jarayonlar, reaksiya mexanizmlari va energetik o'zgarishlar bevosita kuzatib bo'lmaydigan hodisalardir. Tadqiqotda chizma geometriya printsiplari asosida kimyoviy jarayonlarni fazoviy modellashtirish, virtual reallik muhitida interaktiv vizualizatsiya yaratish nazariy asoslari ishlab chiqilgan. Molekulyar dinamika, kvant-kimyoviy hisoblashlar va konstruktiv geometriya usullari integratsiyasi asosida latent jarayonlarni virtual laboratoriyada aks ettirish metodologiyasi taklif etilgan. Ishda virtual kimyo

laboratoriyalarini loyihalashning didaktik printsiplari, geometrik modellashtirish algoritmlari va vizualizatsiya texnologiyalari tizimli tahlil qilingan.

Kimyo fani amaliy tajribaga asoslangan fan hisoblanib, laboratoriya mashg'ulotlari kimyo ta'limining ajralmas qismidir. Biroq, kimyoviy laboratoriya jarayonlarining muhim qismi latent - ya'ni bevosita kuzatish mumkin bo'lmagan - xarakterga ega. Reaktivlar idishdagi aralashmasi, rang o'zgarishi yoki cho'kma hosil bo'lishi kabi makroskopik hodisalar orqasida yashirin qoladigan atom va molekular harakati, kimyoviy bog'larning uzilishi va hosil bo'lishi, elektron o'tishlar, faollanish energiyasi to'siqlari - bu jarayonlarning mohiyatini tushunish uchun maxsus vizualizatsiya vositalari zarur.

An'anaviy kimyo laboratoriyalarida talabalar faqat jarayonning tashqi ko'rinishini kuzatadilar, ammo molekulyar mexanizmni tasavvur qilishlari qiyin. Qo'shimcha ravishda, xavfli reaksiyalar, qimmat reagentlar, cheklangan laboratoriya vaqti kabi amaliy muammolar ham mavjud. Virtual laboratoriyalar bu muammolarni hal qilish imkonini beradi, lekin oddiy simulyatsiya yetarli emas - ilmiy asoslangan geometrik modellashtirish va latent jarayonlarni aks ettirish metodologiyasi zarur.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, kimyoviy laboratoriya jarayonlarini virtual muhitda vizual modellashtirish uchun yagona nazariy asos ishlab chiqilmagan. Mavjud virtual laboratoriyalar asosan makroskopik hodisalarni taqlid qilishga qaratilgan va molekulyar darajadagi latent jarayonlarni yetarli darajada aks ettirmaydi. Shu munosabat bilan, chizma geometriya, molekulyar dinamika va virtual reallik texnologiyalarini birlashtiradigan kompleks yondashuvni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi - kimyoviy laboratoriya jarayonlarini latent o'quv jarayoni sifatida virtual muhitda vizual modellashtirish uchun nazariy asoslarni yaratish, geometrik modellashtirish usullarini ishlab chiqish va interaktiv vizualizatsiya metodologiyasini taklif etish [1].

rasm. Kimyoviy laboratoriyani latent o'quv jarayoni sifatida vizuallashtirish
KIMYOVIY LABORATORIYA JARAYONLARINING LATENT XUSUSIYATLARI

Kimyoviy laboratoriyada talabalar turli xil tajribalarni bajaradilar: titrimetrik tahlil, sintez reaksiyalari, elektrokimyoviy jarayonlar, spektroskopik tadqiqotlar. Har bir tajriba makroskopik va mikroskopik darajalarda sodir bo'ladi. Makroskopik daraja - bu talaba ko'rishi mumkin bo'lgan hodisalar: rang o'zgarishi, cho'kma hosil bo'lishi, gaz ajralishi, harorat o'zgarishi. Mikroskopik daraja - bu atom-molekulyar jarayon va u latent (yashirin) xarakterga ega.

Birinchi latent aspekt - molekularning fazodagi orientatsiyasi va to'qnashuvi. Kimyoviy reaksiya sodir bo'lishi uchun reaktant molekulari bir-biriga yaqinlashishi, to'g'ri orientatsiyada joylashishi va etarli energiya bilan to'qnashishi kerak. Masalan, SN2 reaksiyada nukleofil molekula substrat molekulaning orqa tomonidan hujum qiladi - bu stereoelektron talabdir. Agar

nukleofil boshqa burchakdan yaqinlashsa, reaksiya sodir bo'lmaydi. Bu fazoviy orientatsiya talabalar uchun abstrakt tushuncha bo'lib qoladi, chunki uni bevosita kuzatish mumkin emas.

Ikkinchi latent aspekt - faollanish energiyasi va o'tish holati. Har qanday kimyoviy reaksiya energiya to'sig'idan o'tishni talab qiladi. Reaktantlarning energiyasi ortib, maksimal qiymatga - o'tish holati energiyasiga - yetganda, reaksiya sodir bo'ladi. Bu energetik profil Arrheniusning faollanish energiyasi tenglamasi orqali tavsiflanadi, ammo uni vizualizatsiya qilish qiyin. O'tish holati juda qisqa vaqt (femtosekundlar) davom etadi va uni eksperimental ravishda aniqlash murakkab.

Uchinchi latent aspekt - solvatatsiya va molekulararo o'zaro ta'sirlar. Erituvchili muhitda molekular eritmaning molekulari bilan o'ralgan bo'ladi va bu solvatatsiya qobig'i hosil qiladi. Solvatatsiya energiyasi reaksiya tezligiga va muvozanatga ta'sir qiladi. Masalan, suvli muhitda ion-dipol o'zaro ta'siri, vodorod bog'lanishlari reaksiya mexanizmini o'zgartirishi mumkin. Bu o'zaro ta'sirlar makroskopik darajada ko'rinmaydi [2].

Chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanining printsiplari - proyeksiyalash usullari, fazoviy transformatsiyalar, konstruktiv metodlar - virtual muhitda o'quv jarayonlarini to'g'ri ifodalash uchun nazariy asos yaratadi. Tadqiqotning maqsadi o'quv jarayonlarini virtual reallik muhitida vizual ifodalash yondashuvlarini tizimli tahlil qilish va samarali tatbiq etish yo'llarini ko'rsatishdir.

MOLEKULAR DINAMIKA SIMULATSIYASI VA GEOMETRIK MODELLASHTIRISH INTEGRATSIYASI

Kimyoviy laboratoriya jarayonlarini to'liq modellashtirish uchun molekulyar dinamika (MD) simulatsiyasi zarur. MD molekularning harakat tenglamalarini yechib, har bir atomning vaqt o'tishi bilan qanday harakatlanishini hisoblaydi. Nyutonning ikkinchi qonuni $F = ma$ har bir atomga qo'llaniladi va tezlanish, tezlik, koordinatalar hisoblanadi.

MD simulatsiyasida molekulararo potentsial energiya funktsiyasi ishlatiladi. Eng keng tarqalgan - CHARMM, AMBER, OPLS kabi kuch maydonlari (force fields). Bu kuch maydonlari kimyoviy bog'larning cho'zilishi, burchaklarning egilishi, torsiyon burchaklarning aylanishi, elektrostatik o'zaro ta'sirlar, Van der Waals kuchlari kabi barcha energiya komponentlarini o'z ichiga oladi. Umumiy potentsial energiya bu komponentlarning yig'indisi: $E_{total} = E_{bond} + E_{angle} + E_{torsion} + E_{electrostatic} + E_{vdW}$.

MD simulyatsiyasi natijasida biz molekularning har bir vaqt momentidagi koordinatalarini olamiz - bu trajectory (traektoriya) deb ataladi. Traektoriya millionlab kadrda iborat bo'lishi mumkin. Bizning vazifamiz - bu traektoriyani virtual muhitda geometrik modellar orqali vizualizatsiya qilish.

Birinchi integratsiya darajasi - MD dan olingan koordinatalarni to'g'ridan-to'g'ri geometrik modellarga uzatish. Har bir vaqt qadamida (timestep) har bir atomning (x, y, z) koordinatalari yangilanadi. Geometrik model - sfera yoki boshqa primitiv - ushbu yangi koordinatalarga ko'chiriladi. Bu real vaqtda molekularning harakatini ko'rsatadi. Talaba molekularning qanday harakatlanishini, bir-biriga qanday yaqinlashishini, to'qnashishini va reaksiya sodir bo'lishini ko'radi.

Ikkinchi integratsiya darajasi - energetik ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish. MD simulyatsiyasi har bir momentda sistemaning umumiy energiyasini, kinetik energiyasini, potentsial energiyasini hisoblaydi. Biz bu energiya qiymatlarini rang orqali vizualizatsiya qilishimiz mumkin. Masalan, molekulaning yuzasini uning potentsial energiyasiga mos ravishda ranglash: yuqori energiyali hududlar qizil, past energiyali hududlar ko'k rang bilan belgilanadi. Bu molekulaning qaysi qismi reaktiv, qaysi qismi barqaror ekanligini ko'rsatadi.

Uchinchi integratsiya darajasi - reaksiya hodisalarini aniqlash va ta'kidlash. MD traektoriyasida kimyoviy reaksiya sodir bo'lgan momentlarni aniqlash mumkin. Buning uchun bog' uzunliklarini kuzatish kerak: agar ikki atom orasidagi masofa ma'lum bir kritik qiymatdan kam bo'lsa, bog' hosil bo'lgan deb hisoblanadi; agar ma'lum qiymatdan oshsa, bog' uzilgan. Reaksiya momenti aniqlangach, uni vizual ravishda ajratib ko'rsatish mumkin - masalan, yangi

bog' yashnashli animatsiya bilan paydo bo'ladi, uzilgan bog' esa yemirilgan chiziq shaklida ko'rsatiladi [4].

Kimyoviy laboratoriya jarayonlarini latent o'quv jarayoni sifatida virtual muhitda vizual modellashtirish uchun nazariy asoslar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. kimyoviy jarayonlarning latent xususiyatlarini to'liq tahlil qilish;
2. chizma geometriya prinsiplariga asoslangan molekulyar tuzilmalarni modellashtirish;
3. molekulyar dinamika simulatsiyasi va geometrik modellashtirish integratsiyasi;
4. kvant-kimyoviy hisoblashlar va elektron tuzilmani vizualizatsiya qilish;
5. didaktik prinsiplarga amal qiladigan virtual laboratoriya muhitini loyihalash.

Bu nazariy asoslar amaliyotda virtual kimyo laboratoriyalarini yaratish uchun asos bo'ladi. Kelajakda quyidagi yo'nalishlarda ishlash istiqbolli: sun'iy intellekt va mashinani o'rganish texnologiyalarini integratsiya qilish - tizim talabani xatolarini avtomatik aniqlashi va individual maslahatlar berishi; haptik feedback texnologiyasini qo'shish - talaba virtual reagentlarni tutganda og'irlik va tekstura hissini his qilishi; ko'p foydalanuvchili rejim - bir nechta talaba birgalikda virtual laboratoriyada ishlashi; mobil qurilmalarda ishlash - talabalar istalgan joyda virtual tajriba o'tkazishi.

Kimyoviy laboratoriya jarayonlarini virtual muhitda vizual modellashtirish nafaqat texnologik innovatsiya, balki kimyo ta'limini tubdan o'zgartiruvchi paradigma hisoblanadi. U latent jarayonlarni ko'rinadigan qiladi, xavfli tajribalarni xavfsiz amalga oshirishga imkon beradi va har bir talabaga individual o'rganish trajektoriyasini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stem fanlarida virtual reallikdan foydalanish: misollar va natijalar. M.A. Artikova, F.A.Jo'raboyev, Sh. O'. Azimov <https://zenodo.org/records/15423730>
2. O'quvchilarning bilim olish jarayoniga virtual reallikning ta'siri. M.A. Artikova, F.A.Jo'raboyev, R.T.Gaipnazarov. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15423755>
3. Artikova M.A., Sayfiyev E.E., Juraboev F.A. Virtual va to'ldirilgan reallik texnologiyalari asosida "O'zbekiston bo'yicha adabiy qo'llanma" qo'llanmasining elektron platformasi va mobil ilovasini yaratish // Universum: texnika fanlari: elektron. ilmiy jurnal. 2022. 10(103). <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/14440>.
4. Dalgarno B., Lee M.J.W., Carlson L., et al. Effectiveness of Virtual Laboratories in Chemistry // Computers & Education. 2011. Vol. 56. No. 4. P. 1023-1034.
5. Tatli Z., Ayas A. Virtual Chemistry Laboratory: Effect of Constructivist Learning Environment // Turkish Online Journal of Distance Education. 2013. Vol. 14. No. 1. P. 183-199.
6. Frenkel D., Smit B. Understanding Molecular Simulation: From Algorithms to Applications. Academic Press, 2002. 638 p.
7. Cramer C.J. Essentials of Computational Chemistry: Theories and Models. 2nd ed. Wiley, 2004. 618 p.
8. Leach A.R. Molecular Modelling: Principles and Applications. 2nd ed. Pearson, 2001. 744 p.

GILBERT FAZOSIDAGI OPTIMAL KVADRATUR FORMULALARDAN FOYDALANIB YURAKNING MINUTLIK HAJMINI HISOBLASH

U. N. Xayriyev
Cyber University, f.-m.f.f.d. (PhD)

Ushbu maqolada inson yurak-qon tomir tizimi faoliyatini baholashning muhim ko'rsatkichi bo'lgan yurakning minutlik hajmini (Cardiac Output) hisoblashning matematik modellari tahlil qilinadi. Qon oqimi dinamikasi va bo'yoqni suyultirish usuli asosida olingan empirik ma'lumotlarni qayta ishlashda klassik taqribiy hisoblash usullari o'rniga, silliqli cheklangan funksiyalar uchun Gilbert fazosida, xususan $W_2^{(1,0)}$ fazosida qurilgan optimal kvadratur formulalarni qo'llashning afzalliklari va ilmiy ahamiyati asoslab berilgan.

Zamonaviy tibbiyot va biologiyada inson organizmidagi murakkab jarayonlarni o'rganishda matematik modellashtirishning o'rni beqiyosdir. Qonning tomirlar bo'ylab harakati, uning tezligi va yurakning nasos sifatidagi samaradorligini aniq baholash gemodinamikaning asosiy masalalaridan hisoblanadi. Amaliyotda olinadigan tibbiy ma'lumotlar ko'pincha diskret va ma'lum darajada xatoliklarga ega bo'lganligi sababli, bu ma'lumotlarni qayta ishlashda yuqori aniqlikni ta'minlovchi matematik apparatlarni, jumladan, zamonaviy sonli integrallash usullarini qo'llash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Qon tomirlaridagi qon oqimini matematik nuqtai nazardan tavsiflashda Poiseuille qonuni muhim o'rin tutadi. Ushbu qonun silindrik naylarda (qon tomirlarida) qovushqoq suyuqlikning laminar oqimini ifodalaydi:

$$F = \frac{\pi PR^4}{8\eta l}$$

bu yerda F — qon oqimining tezligi (flux), P — qon bosimi farqi, R — qon tomiri radiusi, η — qonning qovushqoqligi, l — tomir uzunligi.

Tenglamadan ko'rinib turibdiki, qon oqimi tezligi tomir radiusining to'rtinchi darajasiga to'g'ri proporsionaldir. Bu esa qon tomirlarining biroz torayishi ham qon oqimiga qanchalik jiddiy ta'sir ko'rsatishini matematik tasdiqlaydi.

Yurakning minutlik hajmi (Cardiac Output) — bu yurak qorinchasi tomonidan bir daqiqa ichida tomirlarga haydaladigan qon miqdoridir. Uni o'lchash uchun tibbiy amaliyotda *bo'yoqni suyultirish usuli* keng qo'llaniladi.

Bu usulda bemorning o'ng bo'lmasiga ma'lum miqdordagi (A) maxsus tibbiy bo'yoq (bolus) yuboriladi. Bo'yoq yurak orqali o'tib, aortaga tushadi. Aortaga o'rnatilgan maxsus zond yordamida $[0, T]$ vaqt oralig'ida qondagi bo'yoqning konsentratsiyasi $f(t)$ muntazam ravishda o'lchab boriladi.

Agar F o'zgarmas qon oqimining tezligi bo'lsa, ma'lum bir t vaqtdagi bo'yoq miqdori integrallash orqali hisoblanadi. Organizmga yuborilgan umumiy bo'yoq miqdori A quyidagi integral orqali aniqlanadi:

$$A = F \int_0^T f(t) dt.$$

Ushbu munosabatdan yurakning minutlik hajmini topish formulasini keltirib chiqaramiz:

$$F = \frac{A}{\int_0^T f(t) dt} \quad (1)$$

Tibbiy asbob-uskunalar konsentratsiya funksiyasi $f(t)$ ni uzluksiz emas, balki ma'lum vaqt qadamlarida Δt diskret qiymatlar sifatida qayd etadi. Maxrajdagi integralni hisoblashda an'anaviy ravishda trapetsiyalar yoki Simpson formulalaridan foydalaniladi. Biroq, bu usullar funksiyaning yuqori tartibli hosilalari mavjudligini va uzluksizligini talab qiladi, real tibbiy ma'lumotlar esa ko'pincha bu darajada silliq bo'lmaydi va shovqinlarni (noise) o'z ichiga oladi.

Shu sababli, hisoblash aniqligini oshirish uchun integrallanuvchi funksiyaning real xususiyatlarini inobatga oluvchi, xususan, silliqdagi cheklangan funksiyalar fazosi bo'lgan Gilbert fazolarida qurilgan optimal kvadratur formulalarni qo'llash maqsadga muvofiqdir. Biz bu o'rinda $W_2^{(1,0)}$ fazosini ko'rib chiqamiz. Bu fazo birinchi tartibli hosilasi kvadrati bilan integrallanuvchi bo'lgan funksiyalar to'plamidan iborat bo'lib, tibbiy empirik ma'lumotlarni modellashtirish uchun juda mos keladi.

Integralni quyidagi chiziqli kombinatsiya yordamida taqribiy hisoblaymiz:

$$\int_0^T f(t) dt \cong \sum_{k=0}^N C_{k,T} f(t_k), \quad (2)$$

bu yerda t_k — konsentratsiya o'lchangan nuqtalar, $C_{k,T}$ esa izlanayotgan optimal koeffitsiyentlar.

$W_2^{(1,0)}$ fazosida optimal $C_{k,T}$ koeffitsiyentlarni topish masalasi xatolik funksionali ℓ ning normasini minimallashtirishga keltiriladi:

$$\|\ell\| = \inf_{C_{k,T}} \sup_{\|f\|_{W_2^{(1,0)}} \leq 1} \left| \int_0^T f(t) dt - \sum_{k=0}^N C_{k,T} f(t_k) \right|.$$

Bunday optimal kvadratur formulaning qo'llanilishi diskret nuqtalarda berilgan ma'lumotlar ustida integrallash xatoligini kafolatlangan eng kam darajaga tushiradi.

Teorema [5]. $W_2^{(1,0)}$ Gilbert fazosida (2)-ko'rinisdagi kvadratur formulaning optimal koeffitsiyentlarining analitik ko'rinishi quyidagi ko'rinishga ega

$$C_{0,T} = T \cdot \frac{e^h - 1}{e^h + 1},$$

$$C_{k,T} = 2T \cdot \frac{e^h - 1}{e^h + 1}, \quad k = 1, 2, \dots, N-1,$$

$$C_{N,T} = T \cdot \frac{e^h - 1}{e^h + 1},$$

bu yerda $h = \frac{T}{N}$, N - o'lchashlar (tugun nuqtalar) soni.

Nazariy modelni sinash maqsadida aniq amaliy misolni ko'rib chiqamiz. Bemorga $A = 5$ mg miqdorida bo'yoq yuborildi va uning aortadagi konsentratsiyasi 10 soniya davomida har bir soniyada o'lchanib, 11 ta nuqtadan iborat jadval hosil qilindi.

Ushbu diskret qiymatlar asosida $W_2^{(1,0)}$ fazosida qurilgan optimal kvadratur formula yordamida integralning qiymati hisoblanganda, natija taqriban 41.87 mg·s/L ni tashkil etdi.

Topilgan qiymatni asosiy formulaga qo'yib, yurakning minutlik hajmini topamiz:

$$F = \frac{5}{41.87} \approx 0.12 \text{ L/s} = 7.2 \text{ L/min}$$

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, tibbiy diagnostikada matematik analiz apparatidan foydalanish amaliy ahamiyatga ega. Ayniqsa, diskret empirik ma'lumotlarni tahlil qilishda $W_2^{(1,0)}$ kabi maxsus Gilbert fazolarida qurilgan optimal kvadratur formulalarning qo'llanilishi klassik usullarga nisbatan ishonchliroq va aniqroq natijalar beradi. Bu esa yakuniy tibbiy xulosalarning to'g'riligini oshirishga bevosita xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Stewart, J.** *Calculus: Early Transcendentals* (9th ed.). Cengage Learning, 2020.
2. **Sobolev, S. L.** *Cubature Formulas and Modern Analysis: An Introduction*. Gordon and Breach Science Publishers, 1992.
3. **Klabunde, R. E.** *Cardiovascular Physiology Concepts* (2nd ed.). Lippincott Williams & Wilkins, 2011.
4. **Shadimetov Kh. M., Hayotov A. R.** Optimal quadrature formulas with derivative in Sobolev space. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 2011, 235(11), 3428-3440.
5. **Shadimetov Kh. M., Hayotov A. R., Khayriev U.N.** Optimal quadrature formulas for approximating strongly oscillating integrals in the Hilbert space $W_2^{(m,m-1)}$ of periodic functions, Volume 453, 2025, 116133

**OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING DASTURLASHGA OID
KOMPETENSIYALARINI TIZIMLI-ALGORITMIK YONDASHUV ASOSIDA
RIVOJLANTIRISH**

Xazratov Fazliddin Xikmatovich,
Buxoro davlat universiteti doktoranti
PhD, p.f.f.d., dotsent
f.x.xazratov@buxdu.uz

Tezisdav oliy ta'lim muassasalari talabalarining dasturlashga oid kompetensiyalarini rivojlantirishda tizimli-algoritmik yondashuvning ahamiyati, uning metodik asoslari, shakllari hamda bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, ushbu yondashuv asosida o'quv jarayonini tashkil etish mexanizmi va amaliy natijalari tahlil qilingan.

Talabalarining algoritmik tafakkuri, mantiqiy fikrlashi va muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantirishda tizimli-algoritmik yondashuv muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur yondashuv dasturlash jarayonini izchil, bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etishga imkon beradi.

Tizimli-algoritmik yondashuv dasturlashni o'qitishda bilim, ko'nikma va malakalarni o'zaro uzviy bog'liqlikda hamda mantiqiy ketma-ketlik asosida shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Mazkur yondashuv o'quv jarayonini muammoni tahlil qilishdan boshlab algoritm tuzish, uni modellashtirish, dastur kodini yozish, shuningdek testlash va optimallashtirish bosqichlari orqali izchil tashkil etishni nazarda tutadi [1]. Bunday yondashuv natijasida talabalarda nafaqat dastur tuzish ko'nikmalari, balki tizimli va algoritmik fikrlash, muammoni strukturaviy tahlil qilish hamda samarali yechim ishlab chiqish kompetensiyalari ham shakllanadi.

Tizimli-algoritmik yondashuv asosida dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida muammoli o'qitish, loyiha asosida o'qitish, laboratoriya mashg'ulotlari, mustaqil ta'lim hamda jamoaviy ishlash kabi shakllar samarali hisoblanadi [2]. Muammoli o'qitish real hayotiy vaziyatlarga asoslangan masalalarni yechish orqali talabalarda algoritmik tafakkur va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. Loyiha asosida o'qitish kichik dasturiy mahsulotlar yaratish jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash imkonini beradi. Laboratoriya mashg'ulotlari algoritm tuzish va kod yozish ko'nikmalarini mustahkamlasa, mustaqil ta'lim zamonaviy raqamli platformalar orqali bilimlarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi [3]. Jamoaviy ishlash esa talabalarda kommunikativ kompetensiya, muammolarni birgalikda hal qilish va dasturiy loyihalarni boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. So'nggi yillardagi tadqiqotlar ham aynan integrativ va loyiha yo'naltirilgan yondashuv dasturlashni o'qitishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlamoqda[4].

MDH davlatlari olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda ham dasturlashni aynan bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etish modeli talabalarining algoritmik tafakkuri, muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati hamda kasbiy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan [5]. Shu bois, rivojlantirish bosqichlarini izchil amalga oshirish oliy ta'lim tizimida dasturlash kompetensiyalarini samarali shakllantirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi [6].

Dasturlash kompetensiyalarini tizimli ravishda shakllantirish izchil, maqsadga yo'naltirilgan va bosqichma-bosqich tashkil etilgan pedagogik jarayonni talab etadi [7]. Mazkur jarayon talabaning bilish faoliyati, amaliy harakatlari hamda refleksiv tahlilini o'zaro uyg'unlikda rivojlantirishga qaratiladi [8].

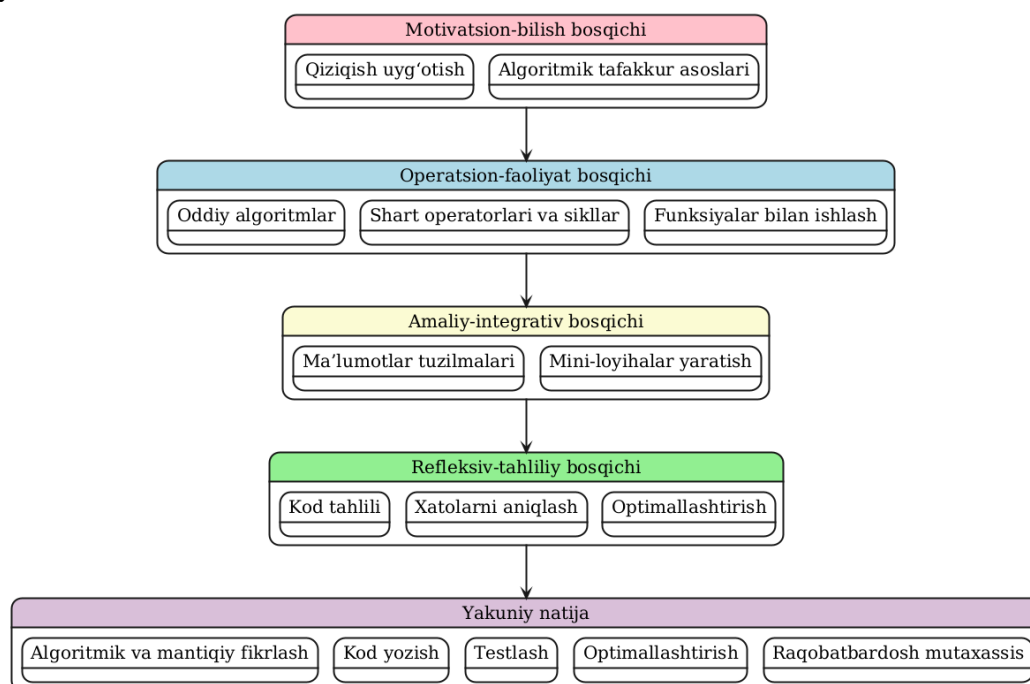
Motivatsion-bilish bosqichida talabalarda dasturlashga nisbatan barqaror qiziqish va ichki motivatsiya shakllantiriladi [9]. Bu bosqichda algoritmik tafakkurning boshlang'ich elementlari mantiqiy fikrlash, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash, muammoni tahlil qilish va uni kichik qismlarga ajratish ko'nikmalari rivojlantiriladi. O'qituvchi tomonidan vizual modellar, blok-

sxemalar, interaktiv topshiriqlar va muammoli savollar qo‘llanilishi talabning bilish faolligini oshiradi hamda nazariy tushunchalarni ongli ravishda o‘zlashtirishiga xizmat qiladi(1-rasm).

Operatsion-faoliyat bosqichida nazariy bilimlar amaliy harakatlar orqali mustahkamlanadi. Talabalar oddiy algoritmlar tuzish, chiziqli, tarmoqlanuvchi va takrorlanuvchi jarayonlarni ifodalash, shart operatorlari, sikllar va funksiyalar bilan ishlashni o‘rganadilar. Ushbu bosqichda dasturlash tilining sintaktik va semantik xususiyatlarini anglash, xatolarni aniqlash va tuzatish ko‘nikmalari shakllanadi. Mashg‘ulotlar laboratoriya ishlari, amaliy topshiriqlar hamda mini-loyihalar orqali tashkil etilishi samaradorlikni oshiradi. Natijada talabalarda algoritmnii kod ko‘rinishida ifodalash malakasi vujudga keladi.

Amaliy-integrativ bosqich talabning mustaqil va ijodiy faoliyatini kuchaytirishga qaratilgan. Bu bosqichda murakkab masalalarni yechish, ma‘lumotlar tuzilmalari (massivlar, ro‘yxatlar, fayllar va boshqalar) bilan ishlash, modullashtirish tamoyillarini qo‘llash hamda kichik dasturiy loyihalarni yaratish orqali nazariy bilimlar amaliyot bilan integratsiyalashadi. Talabalar real hayotiy vaziyatlarga yaqin topshiriqlar ustida ishlash jarayonida muammoni tizimli tahlil qilish, samarali algoritmlar tanlash va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Mazkur bosqich kasbiy kompetensiyaning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Refleksiv-tahliliy bosqichda o‘z faoliyatini baholash, natijalarni tahlil qilish va takomillashtirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Talabalar yozilgan dastur kodini strukturaviy va mantiqiy jihatdan tahlil qiladi, xatolarni aniqlaydi, algoritmlar samaradorligini oshirish yo‘llarini izlaydi hamda optimallashtirish usullarini qo‘llaydi. Shuningdek, o‘zaro baholash (peer review) va muhokama jarayonlari kasbiy refleksiya, tanqidiy fikrlash va o‘zini rivojlantirish kompetensiyalarini shakllantiradi.

1-rasm. Dasturlash kompetensiyalarini tizimli-algoritmik rivojlantirish modeli.

Tizimli-algoritmik yondashuv dasturlash kompetensiyalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni talabalarda algoritmik tafakkur, muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyati hamda amaliy dasturlash ko‘nikmalarini izchil rivojlantiradi. Tadqiqotimiz natijasida aynan tizimli yondashuv talabning faqat kod yozishni emas, balki muammoni chuqur tahlil qilish, uni strukturaviy qismlarga ajratish va eng maqbul yechimni tanlash ko‘nikmasini shakllantirishi asoslandi. Chunki dasturlash bu faqat texnik jarayon emas, balki mantiqiy fikrlash, aniqlik va izchillikni talab qiladigan intellektual faoliyatdir. Algoritmik ketma-ketlik asosida tashkil etilgan o‘quv jarayoni talabning o‘z ustida mustaqil ishlashini kuchaytiradi, xatolardan to‘g‘ri xulosa chiqarish va kodni takomillashtirish madaniyatini rivojlantiradi. Bu esa kelajakda murakkab dasturiy tizimlar ustida ishlashda zarur

bo'lgan kasbiy mas'uliyat va tafakkur darajasini oshiradi. Aynan shu jihat tizimli-algoritmik yondashuvni an'anaviy o'qitish usullaridan ustun qo'yadi. Natijada, raqamli iqtisodiyot sharoitida tez moslasha oladigan, innovatsion fikrlaydigan va mustaqil qaror qabul qila oladigan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati sezilarli darajada oshadi. Shu bois, dasturlashni o'qitishda tizimli-algoritmik yondashuvni metodik asos sifatida qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Oliy ta'lim muassasalarida dasturlash fanlarini o'qitishda tizimli-algoritmik yondashuv asosida maxsus metodik qo'llanmalar, o'quv-modul dasturlari va bosqichma-bosqich shakllantiruvchi topshiriqlar tizimini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, dasturlash kompetensiyalarini yanada samarali rivojlantirish uchun loyiha asosida o'qitish ulushini oshirish, real sektorga yaqin amaliy vazifalarni qo'llash hamda IT kompaniyalar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur.

O'quv jarayonida murakkabligi ortib boruvchi algoritmik masalalar tizimini yaratish va har bir bosqichda reflektiv tahlil elementlarini joriy etish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, talabalarning mustaqil ta'limini qo'llab-quvvatlash maqsadida zamonaviy onlayn platformalar, dasturlash muhitlari hamda avtomatlashtirilgan baholash tizimlaridan samarali foydalanish o'quv jarayonining natijadorligini oshiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Garcia-Penalvo F. J., et al. Project-based learning in computer science education: A systematic review // *Education and Information Technologies*. – 2023.
2. Lai C. L., Hwang G. J. Fostering students' computational thinking through problem-based learning: A meta-analysis // *Computers & Education*. – 2023.
3. Romero M., et al. Collaborative learning strategies in programming education: Impact on student performance // *IEEE Access*. – 2024.
4. Zhang Y., Chen X. Enhancing programming competence through blended and self-directed learning approaches // *Sustainability*. – 2024.
5. Ivanov V. V., Petrova N. S. Stage-based formation of programming competencies in higher education // *Informatika i obrazovanie*. – 2023.
6. Saparov K. T., et al. Methodological foundations for developing algorithmic thinking among university students // *Vestnik KazNPU*. – 2023.
7. Aliyev R. M. Pedagogical conditions for stepwise programming instruction in technical universities // *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. – 2024.
8. Kravchenko O., Melnyk I. Systematic approach to programming education in higher institutions // *Information Technologies and Learning Tools*. – 2024.
9. Xazratov F. X., Xayitova D. I. STEAM: O'quvchilarning algoritmlash va dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishning yangi paradigmasi // *Ilm-fan va texnologiyalar*. – 2025. – № 12(1). – B. 208–217.

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ОРҚАЛИ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ЯХШИЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Рахматова Саодат Амракуловна

ТАТУ Самарқанд филиали

“Тиллар” кафедраси доценти

e-mail: saodatrahmatova67@gmail.com

XXI асрда таълим тизимида рақамлаштириш жараёнлари жадал ривожланмоқда. Сунъий интеллект (СИ) технологиялари таълимда янги имкониятларни яратди: индивидуал ёндашув, ўқув материални автоматик мослаштириш, билимни баҳолашда объективлик ва тезкорлик. Шунинг учун таълимни оптималлаштиришда СИ ва рақамли технологиялардан фойдаланиш стратегик аҳамият касб этади. Таълимни ахборотлаштириш

жамиятни ахборотлаштириш жараёнини бир қисми ҳамда инсон цивилизациясини янги юқори даражада ташкиллашганлигини намоён этувчи фактор ҳисобланади.

Ушбу жараёнда информацион тузилмалар ривожини билан бирга инсон ҳаёти ва фаолиятининг ҳамма соҳаларида компьютерлаштириш иши жадал кириб келмоқда.

Бизлар ўз тадқиқотимизда юқорида кўрсатилган педогогик технологияларнинг рақамлаштириш ва СИ қонун қоидаларини назарда тутиб илмий изланиш мавзусини “Бўлажак кадрларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш учун ИТ қурилмаларидан олинган ахборотни ишлатишга педагогларни тайёрлаш” деб танладик.

Бизларнинг изланишларимиз XXI асрда Жаҳон миқёсида таълим барқарор тарақиётни таъминловчи асосий омил сифатида эътироф этилган бўлиб, 2030-йилгача белгиланган ҳалқаро таълим олиш ва ижодий қобилиятни рағбатлантириш стратегияси билан чамбарчас боғлиқдир [1].

Айрим тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, бугунги кунда, педагогларни информацион технологияларидан касбий фаолиятларига тайёрлашда ноаниқликлар мавжуд. Бу эса педагогик кадрларни модернизациялаш жараёнининг асосий йўналишларига бирмунча жавоб бермайди. Таҳлил давомида шу маълум бўлдики: педагогик кадр тайёрланадиган олийгоҳларда талабаларнинг информацион технологик (ИТ) ривожланишида давомийлик йўқ; фанлар аро узвий боғлиқлик учрамайди деб таъкидлайди Kalley P. ва Kalley J. Шунинг учун касбий тайёргарлик жараёнида талабанинг хронологик, биоритмик, физиологик, психологик ва бошқа факторларнинг назарда тутиб тизимли ёндашувни ташкил этиш анча суст. Давлат таълим стандартларида эса таълим соҳасидаги педагог, бакалавр ва магистрларнинг ИТ компетентлиги сифатида ҳеч қандай талаб йўқ [2].

С.Мусинов ва А.Абдукаримовнинг тадқиқотларида педагогик ва техник йўналишдаги олийгоҳлар талабаларнинг информацион-технологик компетентлигини ривож топтиришга, уларни ИТ қурилмаларидан олинган ахборотлари билан оғоҳ этиб бу ахборотлардан фанлараро узвий боғлиқликда фойдаланиш назарда тутилган [3], [4].

Россиялик тадқиқотчи И.Г.Захарова худди шу муаммони таҳлил этиб унинг ечимини педагогларнинг касбий тайёргарлиги билан боғлайди. Унинг фикрига кўра педагогик касбий компетентликни сифат жиҳатдан кўтармай туриб олдинга бориш мумкин эмас. Шунинг учун у қуйидагича таъкидлайди: “бўлажак ўқитувчиларни шундай ўқитиш долзарбки, уларга нафақат фундаментал билимлар (танлаган касбига қараб математика, химия, биология, адабиёт ва бошқа) педагогик ва психологик, балким информацион ва қоммуникацион техногогиялар ҳақида ҳам керакли билим, малака ва кўникмалар бериш зарур” [5].

□ Тадқиқотнинг гипотезаси. Бўлажак педагог кадрларнинг касбий компетентлигини оптималлашади, агарда у ўз тайёргарлигида ўқувчи-талабалардан ИТ қурилмалардан олинган ахборотлардан қўллана олса. Бўлажак педагог кадрларни касбий компетенцияларини шакллантириш, уларнинг ижодий фаолиятларини ривожлантириш, ижодкорлигини қўллаб-қувватлаш ва уларда педагогик инновацияларга мойилликни шакллантириш. Бўлажак педагог кадрларнинг ИТ бўйича билим ва кўникмаларини ривожлантириш. ИТ воситаларидан фойдаланиш педагогларнинг малакалари ошишига олиб келади. ИТ воситаларидан фойдаланган ҳолда дарс машғулоти янада қизиқарли, ранг-баранг, замон талабига мос равишда ташкил этилиши тавсия этилади.

Тажрибаларнинг таҳлили. Бўлажак педагог кадрларни касбий компетенцияларини шакллантириш, аввало ИТ тайёргарлигига ҳам боғлиқдир. Шундан келиб чиққан ҳолда ИТ воситаларидан фойдаланган ҳолда уларни шакллантириш керак. Ҳозирги кунда педагог кадрлар асосан билим, тайёргарлик, ижодий ишланишларини ривожлантиришлари, интерфаол усуллардан, дарсларда турли дидактик воситалар, ахборот технологияларидан фойдаланишлари, замонавий талаб ва эҳтиёжлардан келиб чиққан ҳолда ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишлари, ўқувчи-талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришлари, шунингдек уларнинг ижодий ва мустақил ишлашларини

шакллантиришлари керак бўлади. Шунинг учун, шундай жараёнларда IT воситалардан фойдаланган ҳолда ўқув жараёнини ташкил этиш муҳим.

Тадқиқотда қуйидаги методлар қўлланилади: мавзуга оид илмий-педагогик, психофизиологик манбаларни таҳлил этиш; педагогик, психологик ҳамда социологик кузатув; киёсий таҳлил; тажриба-синов; суҳбат; сўровнома; тест; математик-статистик таҳлил.

Ҳозирги кунда инсоннинг қон босими, юрак уриши, тана ҳарорати, стресс, аффектив ҳолатлари ва шу каби физиологик ҳамда психологик кўрсаткичларни аниқловчи ақлли Интернет буюмлари (IoT) мавжудки, биологик ритм ва физиологик маълумотларни қайта ишлаш усуллари тadbик қилиш орқали таълим олувчининг кундалик фаолияти таҳлилида шахсийлаштирилган (индивидуаллаштирилган) қарорларни ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади.

Маълумотларни қайта ишлаш қатламида тўпланган маълумотлар филтрлаш, йиғиш ва таҳлил қилиш учун қайта ишланади. Рақамли эгизак моделлаштиришда қайта ишланган физиологик ва психологик маълумотларга асосланиб, унинг индивидуал хусусиятлари ва хатти-ҳаракатларини акс эттирувчи ўқувчининг рақамли эгизак моделини яратади. Бу тизимни моделлаштириш алгоритмлари ва машинали ўқитиш усуллари ёрдамида амалга оширилиши мумкин.

IoT сенсорлари: Тақиладиган сенсорлар – юрак уриш тезлиги, уйқу режими, тана ҳарорати ва жисмоний фаолликни кузатиш учун сенсорлар билан жиҳозланган ақлли соатлар, фитнес бантлари ёки махсус кийиладиган курилмалардир; Атроф-муҳит сенсорлари – фойдаланувчи муҳитидаги ёруғлик шароитлари, ҳарорат, намлик ва шовқин даражасини кузатиши мумкин; Биометрик сенсорлар – физиологик параметрларни ўлчаш учун сенсорлар, масалан, мия тўлқинлари фаоллиги учун ЭЭГ (Электроэнцефалограмма), юрак уриш тезлиги учун ЭКГ (Электрокардиограмма) ва бошқалар; Фаоллик сенсорлари – жисмоний ҳаракатлар ва ҳаракатларни кузатиш учун акселерометрлар ва гироскоплар.

IoT курилмалари ушбу сенсорлардан маълумотларни йиғади ва уларни Wi-Fi, Bluetooth ёки уяли алоқа каби хавфсиз ва ишончли алоқа тармоғи орқали марказий маълумотларни қайта ишлаш марказига узатади.

Суст шакллантирилган сенсор маълумотларини тозалаш, филтрлаш ва нормаллаштириш учун кўпинча дастлабки ишлов бериш талаб этилади. Ушбу қадам маълумотларнинг аниқлиги ва ишончилигини таъминлашга ёрдам беради. Хронобиологик жараёнларни таҳлил қилиш алгоритмларини ишлаб чиқишга қуйидагилар киради:

- Сиркадиан ритм таҳлили – фойдаланувчининг сиркадиан ритмларини, шу жумладан уйқу ва уйғониш даврларини аниқлаш;

- Руҳий ва психологик ҳолат таҳлили – ЭЭГ ёки бошқа мия тўлқини сенсорларидан олинган маълумотлари когнитив ҳолатлар ва ақлий қобилиятлар билан боғлаш;

- Тимсолларни таниш – ақлий қобилиятларга таъсир қилиши мумкин бўлган хронобиологик маълумотларда тимсол ёки аномалияларни аниқлаш.

- Машинавий ўқитиш моделлари маълумотлардаги тимсолларни башорат қилиш ва таҳлил қилишда ёрдам беради. Масалан:

- регрессион таҳлиллар – фойдаланувчининг хронобиологик маълумотлари асосида ақлий ҳушёрлиги ёки иш фаолиятини башорат қилиш.

- шахсийлаштирилган тавсиялар – индивидуал маълумотлар асосида ақлий қобилиятларни оптималлаштириш бўйича тавсия этилган фаолият ёки тadbирлар.

Таҳлил қилинган маълумотларни фойдаланувчиларга тақдим этиш учун, эҳтимол, мобил илова ёки веб-бошқарув панели кўринишида фойдаланувчилар учун қулай интерфейс ишлаб чиқилади. Бу уларнинг руҳий ҳолати ва яхшилаш бўйича тавсиялар ҳақида реал вақтда фикр-мулоҳазаларни ўз ичига олиши мумкин.

Фотоплетисмография (PPG) ҳаётнинг муҳим белгиларини, жумладан юрак уриш тезлиги (HR) ва юрак уриш тезлигининг ўзгарувчанлигини (PRV) ўлчаш учун арзон ва осон амалга ошириладиган усул бўлиб, юрак тезлиги ўзгарувчанлиги (HRV) ўрнини босувчи

сифатида қўлланилади. Бирок, PPG ҳаракат артефактлари ва атроф-муҳит шовқинларига жуда сезгир. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, уйқусиз уйқу хотира консолидациясига путур етказиши мумкин, бу эса янги маълумотларни ўрганиш ва хотирада сақлашда қийинчиликларга олиб келади. Аксинча, етарлича ухлаш хотирани мустаҳкамлаш ва когнитив фаолиятни яхшилашга ёрдам беради.

Умуман олганда, яхши когнитив функция ва хотирани сақлаб қолиш учун етарли даражада ухлаш жуда муҳимдир. Агар талаба хотира ёки тафакурдаги ўрганиш билан боғлиқ қийинчиликларга дуч келса, ухлаш одатларини назорат қилишга тўғри келади ва етарлича сифатли ухлаётганига ишонч ҳосил қилиш учун тавсиялар бериш лозим.

Кун давомида ҳаракати қадамлар сонидан аниқланишига эътибор қаратадиган бўлсак, кўп ҳаракатни фойдали ҳисоблаш мумкин. Бирок, талаба дарс машғулотларидан кейин дарсга тайёрланиш учун қанча вақт сарфлаши, ёки спорт билан шуғулланиши, ёки дарсдан кейин ишлаши ҳақида фикр юритиш мумкин. Бу маълумот билан дарсга тайёргарлиги ўртасидаги боғлиқликни тадбиқ қилиш орқали фойдали хулосага келиш мумкин.

Адабиётлар рўйхати:

1. Wcheon delaration/education 2030: towards indusive and cnitable qualitu education and litdeong learning for all (Word Education Forum. 19-22 may 2015, Lucheon, Republic of korea).

2. Evans MDR, Kalley P. and Kalley J. Identitung the Best Times for Cognitive Kimctioning Using New Metods: Watching University Times to Undergranduate Chromotyes. 2017. Doi: 10.3389/fuhum.2017.00188.

3. Мусинов С., Абдукаримов А. Подготовка педогогик к использованию полученной информации от ИТ приспособлений для развития профессиональной компетентности будущих кадров. Респ. Научно-практическое конференция. Проблемы современных информационных, комуникационных технологий и ИТ образование. Самарқанд, ТАТУ, 2024. -319 стр.

4. Мусинов С., Абдукаримов А., Абдукаримова Х.Р. New method to Activate the Cognitive Process. TEST Engineering and management. November. Desember. 2019, ISSN: 0193-4120. Paje №.1315-1328.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЁЗМА ЁДГОРЛИКЛАРНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ВА САҚЛАШ МУАММОЛАРИ

Султонов Ўктамбек Абдулганиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Tashkent International University
Ижтимоий фанлар ва таълим кафедраси

Инсоният тарихи унинг таъсирида ёки бевосита иштирокида яратилган манбалар асосида ўрганилади. Бу манбалар икки асосий гуруҳга, моддий ва ёзма манбаларга бўлинади. Ёзма манбалар ёки ёдгорликлар инсоният тарихининг нисбатан оз даврини (тахминан милoddан аввалги 4 минг йилликдан бошлаб) ёритса-да, батафсил ва аниқроқ маълумот ташиш имкониятига эга. Ёзма ёдгорликлар нарратив (ҳикоявий), документал (хужжатли), эпиграфик (қаттиқ жисмлардаги битиклар), нумизматик (тангалардаги битиклар), сфрагистик (муҳрлардаги битиклар) каби бир неча турларга бўлинади. Ёзма ёдгорликлар бутун бир инсоният тарихи, илм-фан ва маданият тараққиётини ўзида экс эттиради. Шунинг учун ҳам ёзма ёдгорликлар шунчаки ўтмишни ёритувчи битик эмас, аксинча инсониятнинг бир неча минг йил давомида тўплаган билими ва тажрибаси, илмий ютуқларини ўзида жамлаган database ҳам ҳисобланади. Шу сабаб ҳам улар жаҳон ҳамжамияти тарафидан умуминсоний қадрият сифатида баҳоланади. Айни пайтда бутунжаҳон мероси ўлароқ халқаро ва маҳаллий ҳуқуқ нормалари асосида муҳофаза олинган.

Ўзбекистон бутун дунёдаги минтақа тарихи, шунингдек, ислом цивилизациясига оид қадимий ёзма ёдгорликлар сақланадиган кам сонли мамлакатлардан бири саналади. Республикадаги давлат муассасалари – кутубхоналар, архив ва музейларда бир неча юзминглаб нусхадаги қадимий қўлёзма китоблар ва тарихий ҳужжатлар жамланган. Мазкур ёзма ёдгорликларни сақлаш ва асраб-авайлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24-майдаги ПҚ-2995-сонли “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2022 йил 10 февралдаги ПҚ-126-сонли “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш ва тадқиқ этиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорлари қабул қилинган. Афсуски ёзма ёдгорликлар, айниқса қоғоз ва бошқа юмшоқ материалларга ёзилган битиклар табиий офат, ўзгарувчан иқлим ва ҳашоротлар таъсири остида тез йўқолиш ҳавфи остида. Кўп ҳолларда вақт ўтиши билан сиёҳнинг ўчиши ёки ёзув материалнинг емирилишини кимёвий ишлов билан ҳам тўхтатиб бўлмапти. Шу сабаб бу каби ҳавфларни олдини олишда ёзма ёдгорликларни рақамлаштириш асосий ечим сифатида кўрилади.

Аслида ёзма ёдгорликларни сақлаб қолишнинг ечими сифатида ўтган асрнинг ўрталарида улардан микрофильмлар (оқ-қора фото) олиш, кейинроқ эса рангли факсимиле (сифатли фото) нашрларни амалга ошириш йўлга қўйилган эди. Лекин замонавий ахборот технологиялари ёзма ёдгорликларни ҳам рақамлаштириш орқали ҳавфсиз сақлаш ва интернет тармоқлари орқали масофадан фойдаланишга долзарб вазифага айланмоқда. Айни шу вазифа ЎзР Президентининг 2026 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПҚ-390-сонли Қарорида республикада илмий тадқиқот ишларининг 2030 йилгача режалаштирилган устувор йўналишларидан бири сифатида “Маънавий мерос ва рақамли қўлёзма” банди белгиланган бўлиб, унда ёзма ёдгорликларни рақамлаштириш бош мақсад қилиб олинган. Республикада сақланаётган ёзма ёдгорликларни рақамлаштириш орқали қуйидаги натижаларга эришиш мумкин:

- ёзма ёдгорликларни бутун инсоният келажаги учун сақлаб қолиш;
- ёзма ёдгорликлардан маълумот топиш ва уларни тадқиқ этишни осонлаштириш;
- ёзма ёдгорликлардан масофадан туриб фойдаланиш имконияти;
- ёзма ёдгорликларнинг дунёбўйлаб глобал тармоғини яратиш.

Кутилаётган натижалар қанчалик муҳим бўлмасин уни амалга ошириш анча қийин кечмоқда. Чунки бу жараён бир неча босқичли. Қолаверса, соҳани молиявий ҳомийлик ва замонавий технологиялар билан таъминлаш, ихтисослашган ИТ мутахассислар тайёрлаш, жамланган материални ҳавфсиз сақлаш каби муаммолар ҳам ўз ечимини кутмоқда.

Ёзма ёдгорликларни рақамлаштириш бир неча босқичли жараёндир. Унинг биринчи босқичида турли материалларга битилган ёзма маълумот (қўлёзма китоблар, ҳужжатлар ва бошқа қаттиқ жисмлардаги ёзувлар) рақамли (электрон) форматга ўтказилади. Бунда материал юқори сифатли сканер ёки камера ёрдамида суратга олиниб, қайта ишланади. Сўнг сифатли катта ҳажмли **TIFF** ёки кичикроқ **JPEG, PDF форматларига ўтказилади**. Бу жараён орқали ёзма ёдгорликни компьютер, планшет, телефон орқали кўриш, хотира воситалари орқали осон ташиб юриш ёки интернет орқали масофавий узатишларни амалга ошириш имкониятига пайдо бўлади.

Ҳозирда дунёдаги йирик кутубхоналари (Берлин Давлат кутубхонаси, Бодлеян кутубхонаси ва бошқ.) ўз тасарруфидаги ёзма ёдгорликлар жойланган онлайн базадан (*online database*) масофадан туриб фойдаланишни тақдим қилмоқда. Бундан ташқари, баъзи мутахассислар илмий лойиҳалар асосида бундай базаларни ҳам яратмоқда. Масалан, А. Каплони ва Й. Томанн ташаббуси билан 2000 йиллар бошида ташкил этилган “Араб папирология маълумотлар базаси” (*Arabic Papyrology Database*) VII–XVI асрларга оид папирус, пергамент ва эски қоғозларга битилган араб тилли ҳужжатлар ҳақидаги материалларини ўз ичига олади. Бу лойиҳа “Араб папирология халқаро жамиятининг” (*International Society for Arabic Papyrology – ISAP*) нотижорий дастури бўлиб, қадимги

юнон, демотик, коптик каби қадимий тиллардаги ҳужжатлар тадқиқига қаратилган илмий йўналишлар билан ҳамкорлик қилади. Ҳозирда “Араб папирология маълумотлар базаси”га 13300 дан ортиқ араб тилли ҳужжатлар ҳақидаги илмий маълумотлар киритилган. “Араб папирология маълумотлар базаси” аввало тарихчи ва тилшуносларнинг илмий тадқиқотига қулайлик яратишга мўлжалланган. Араб юридик ҳужжатлари таҳлилига бағишланган яна бир маълумотлар базаси (*Comparing Arabic Legal Documents - CALD*) VIII–XV асрлар ислом ҳуқуқига оид араб тилли ҳужжатлар таҳлилига йўналтирилган. Лойиҳа муаллифи Х. Мюллер бошчилигидаги жамоа тарафидан турли нашрлардаги 3000 дан ортиқ ҳужжатлар жамланган. Бундай лойиҳалар сўнги 4-5 йилда анча кўпайиб қолган.

Ўзбекистон мисолида олиб қараганда, афсуски бу жараён анча секин кетмоқда. Масалан, нафақат Марказий Осиёда балки дунёдаги йирик қўлёзма фондларидан бири бўлган Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида 30.000 га яқин қўлёзма манба мавжуд (тошбосма нашрлардан ташқари). Шундан 2007 йилдан бошлаб йилига ўртача 30.000 та кадр замонавий сканер ускуналари ёрдамида сканерланмоқда (сўнги 3 йилда сканерлаш ҳажми анча ортган). Ҳозирги кунга келиб қўлёзма манбалардан жами 600.000 та кадр сканер қилинган бўлиб, бу фонднинг 20% қисмини ташкил этади. Халқаро нормага мувофиқ сифатли **TIFF** форматида сканерлаш натижасида ҳозирданок рақамлаштирилган материални сақлаш учун ажратилган серверлар тўлиб қолиш арафасида. Айни муаммо республикадаги ушбу жараёни олиб бораётган бошқа муассасаларда ҳам кузатилмоқда.

Ёзма ёдгорликларни рақамлаштириш жараёнидаги яна бир вазифа TIFF, JPEG ёки PDF форматга ўтказилган материалларни сунъий интеллект ёрдамида ўқишни йўлга қўйиш билан боғлиқ. Яъни турли алифболарда (Ўзбекистон шароитида араб алифбосида ёзилган арабий, форсий, туркий тиллардаги) қўлёзма манбаларни нашр форматидаги ёзувга ўтказишни назарда тутаяди. Бу билан миллионлаб саҳифалардаги қадимий битикларни ўқиш ва таржима қилиш, нашр орқали тадқиқотчига етказиб бериш осонлаштирилади. Аммо бу анча қийин иш бўлиб, анча аввал бошланган бўлса-да, тўлиқ равишда яқунланмаган. Сабаби қадимий қўлёзма матнлар араб алифбосининг кенг тарқалган ўнга яқин хат турида (почерк) ёзилган. Сунъий интеллект бу хат турларининг ўзига хосликларини ўзлаштириши учун бир неча минглаб саҳифани (ҳар бир хат турида) инсон меҳнати орқали тайёрлаб олиб, сўнг дастурлаш талаб этилади. Ҳозирча араб алифбосидаги ҳарфлар аниқ-тиниқ ёзиладиган сулс хатида ёзилган матнларни сунъий интеллект орқали WORD дастурига (араб алифбосида) ўтказиш йўлга қўйилган. Лекин сунъий интеллект араб алифбосида кенг тарқалган бошқа хат турларини (масалан насх, таълиқ, настаълиқ, риқоъ ва бошқ) ҳали тушуна олгани йўқ. Бу ишларни амалга ошириш учун ривожланган мамлакатларда, шунингдек, Ўзбекистондаги ИТ мутахассислари бош қотирмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, ҳозирда ёзма ёдгорликларни рақамлаштириш ва глобал BIGDATA омборларини бошқариш бошқа соҳалар каби тарих фанида ҳам долзарб вазифага айланган. Бу эса келгусида ёзма ёдгорликларнинг рақамлаштирилган глобал омборини шакллантириш орқали уларнинг нусхаларини ишончли тарзда сақлаш ва келажак авлодга етказиш, кенг қўламда тарғиб қилиш, тадқиқотчиларга масофадан туриб фойдаланиш, маҳаллий ва халқаро миқёсдаги тадқиқотларнинг илмий асосини кучайтиришга хизмат қилади.

**PYTHONDA DIFFERENSIAL TENGLAMALAR UCHUN CHEGARAVIY
MASALALARNI CHEKLI ELEMENTLAR USULI YORDAMIDA YECHISH
ALGORITMI.**

Atoyev Dilshod Dilmurodovich,
Buxoro davlat universiteti f.-m.f.d (PhD).
dilshod_atoyev@mail.ru
Hasanova Gulzoda Ja'far qizi,
Buxoro davlat universiteti,
Amaliy matematika mutaxassisligi magistranti
hgulzoda7@gmail.com

Chekli elementlar usuli muhandislikdagi murakkab muammolarni hal qilish, xususan, elliptik PDE va murakkab geometriyani o'z ichiga olgan elastiklik va strukturaviy mexanikani modellashtirish uchun ishlab chiqilgan. Ammo hozirgi kunda tadbirlar doirasi ancha keng. Biz chekli elementlar usulini tanishtirish uchun quyidagi 1D va 2D modeli muammolardan foydalanamiz:

$$1D: \quad -u''(x) = f(x), \quad 0 < x < 1, \quad u(0) = 0, \quad u(1) = 0;$$

$$2D: \quad -(u_{xx} + u_{yy}) = f(x, y), \quad (x, y) \in \Omega, \quad u(x, y)|_{\partial\Omega} = 0,$$

bu yerda Ω - (x, y) tekislikdagi $\partial\Omega$ chegarasi bilan chegaralangan soha[3].

Biz quyidagi qadamlarda tasvirlangan Galyorkin chekli elementlar usulidan foydalanib

$$-u''(x) = f(x), \quad 0 < x < 1, \quad u(0) = 0, \quad u(1) = 0,$$

1D ikki-nuqtali BVP uchun chekli elementlar usulini ko'ramiz[2-5].

Chekli elementlar usuli (Finite Element Method, FEM) — bu xususiy hosilali differensial tenglamalarni sonli yechishning samarali usullaridan biridir. U murakkab soha va chegaraviy shartlar uchun ayniqsa qulay.

Quyida FEM ni **Python** da qo'llashning nazariy asoslari keltirilgan[6].

Quyidagi chegaraviy masalani ko'ramiz:

$$-u''(x) = f(x), \quad 0 < x < 1$$

$$u(0) = 0, \quad u(1) = 0$$

Bu — Poisson tenglamasining 1D ko'rinishi.

FEM'da tenglama kuchsiz shaklga o'tkaziladi:

$$\int_0^1 u'(x)v'(x)dx = \int_0^1 f(x)v(x)dx$$

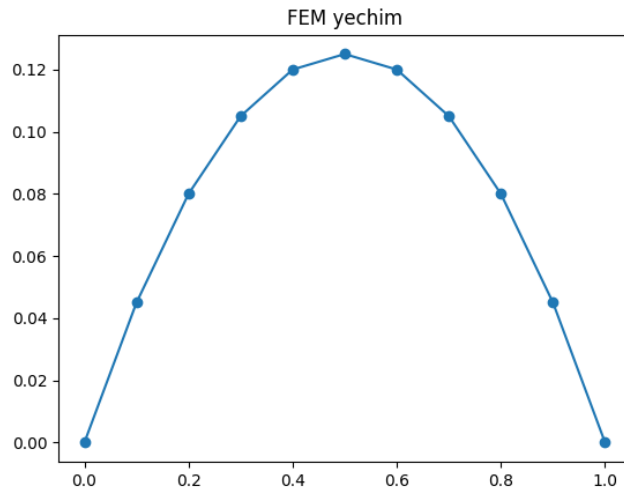
Bu yerda $v(x)$ — test funksiyalar, yechim $u(x)$ bazis funksiyalar orqali ifodalanadi.

Intervalni n ta elementga bo'lamiz: $0 = x_0 < x_1 < \dots < x_n = 1$.

Har bir elementda chiziqli bazis funksiyalar ishlatiladi. Natijada chiziqli algebraik sistema hosil bo'ladi:

$$KU = F,$$

bu yerda: K — matritsa, F — vektor. Yuqoridagi misolda $f(x) = 1$ deb olamiz.

1-rasm. Qo'yilgan masala yechimi grafigi.

Tadqiqot natijalari chekli elementlar murakkab sohalar, notekis to'rlar va turli chegaraviy shartlar uchun universal yondashuvni taqdim etadi. Diskret modelning yaqinlashuv tezligi element o'lchamiga bog'liq bo'lib, nazariy xatolik baholari bilan mos keladi. Chekli elementlar usulining Python dasturlash tilida algoritmi keltirilib, aniq misolda tadbiq qilindi. Shunday qilib, chekli elementlar usuli zamonaviy hisoblash matematikasida eng samarali va keng qo'llaniladigan metodlardan biri sifatida ilmiy va amaliy masalalarni yechishda muhim o'rin egallaydi.

Adabiyotlar

1. Самарский А.А. Введение в численные методы. – М.: Изд-во Лань, 2009. - 288 с.
2. Трушин С.И. Метод конечных элементов. Теория и задачи. Москва : Изд-во АСВ, 2008.
3. Burden R.L, Douglas F.J. Numerical Analysis. 10th edition, Brooks/Cole, Cengage Learning, 2016.
4. Zhilin Li, Zhonghua Qiao, Tao Tang. Numerical Solution of Differential Equations. Cambridge university press, 2018.
5. Chen Y., Levine S., Rao M. Variable exponent linear growth functionals in image restoration. SIAM J. Appl. Math., 2006; 66: 1383-1406.
6. Meurer A., Smith C.P., Paprocki M., et al. SymPy: symbolic computing in Python // PeerJ Computer Science. 2017. Vol. 3. P. e103. DOI: 10.7717/peerj-cs.103

NUMERICAL SOLUTION OF VOLTERRA INTEGRAL EQUATIONS OF THE SECOND KIND USING PYTHON.

Atoyev Dilshod Dilmurodovich,
Bukhara State University, f.-m.f.d (PhD).
dilshod_atoyev@mail.ru

Tolibova Charos Tolmas qizi,
Bukhara State University
charostolibova9@gmail.com

The second type of linear Volterra integral equation has the following form:

$$u(x) = g(x) + \int_a^x u(s) * K(x, s) ds. \quad (1)$$

Inhomogeneous equation ($g(x) \equiv 0$) has only the trivial solution, the condition for the existence of a solution to the inhomogeneous equation (1) depends on various restrictions imposed on the kernel $K(x, s)$ and on the function

$g(x)$. Private or $[a, b]$ is continuous and single incision available in the class, if $s=a, x=b, x=s$, bounded by the line and the triangular side in the kernel is continuous, $f(x)$ function $[a, b]$ is continuous in the incision if (1)- integrated operator able to the following equations[1]:

$$A\phi(x) \equiv \int_a^x K(x, s)\phi(s)d(s). \quad (2)$$

As it is known, for any x for $\psi(x) = A\phi(x)$ only the value of the function $s < x$ for $\phi(s)$ is determined by the value of the function. Integral operators that possess this property are called “Volterra operators” and is widely used in the description of the duration of the process and the reverse link.

In the numerical solution of integral equations, the integrals in them are usually replaced by finite sums. According to the quadrature method, integral operators are replaced by sums obtained using various quadrature formulas. The solution of the equation of form (1) using the quadrature formula is as follows: [3]:

$$u(x_j) = g(x_j) + \int_a^{x_j} u(s) * K(x_j, s)ds \quad j = \overline{1, n}. \quad (3)$$

This equation is obtained from equation (1) for fixed values x_j of the independent variable x . Mesh nodes or special pre-selected. x_i quadrature you will receive the value of the formula as nodes, and (3) the sum replaced by an integrated limited. You will have the following system:

$$u(x_i) = g(x_i) + \sum_{j=1}^i u(x_j)A_j K(x_i, x_j) + R_i, \quad i = \overline{1, n}. \quad (4)$$

Here 's a_j – quadrature weight in the formula, R_i – approximation error line. R_i such that we will throw the error is small. In this case you will be able to updated and expanded the following systems of linear equations [4]:

$$u_i = g_i + \sum_{j=1}^i u_j K_{ij} A_j, \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad (5)$$

Python volterra system execution function written. Volterra function using the following example, we see that [5]:

$$u(x) = e^{-x} + \int_0^x u(s)e^{-(x-s)} ds .$$

We introduce the following notation:

$$\begin{aligned} K1(x, t) &:= e^{-(x-t)} & g1(x) &:= e^{-x}; & h &:= 1/10 \\ u &:= \text{Volterra}(K1, f1, 0.1, h) & a &:= 0 & b &:= 1 \\ n &:= \frac{b-a}{h} & r(x) &:= 0 & x1 &:= a + (i - 1) \cdot h \\ t(x) &:= 1 & i &:= 1 \dots n + 1 \end{aligned}$$

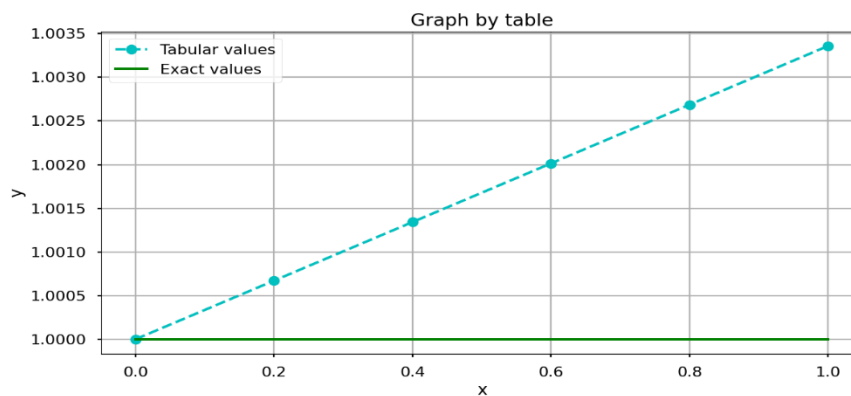
The function of Volterra is used for this example:

$$u := \text{Volterra}(K1, f1, 0.1, h)$$

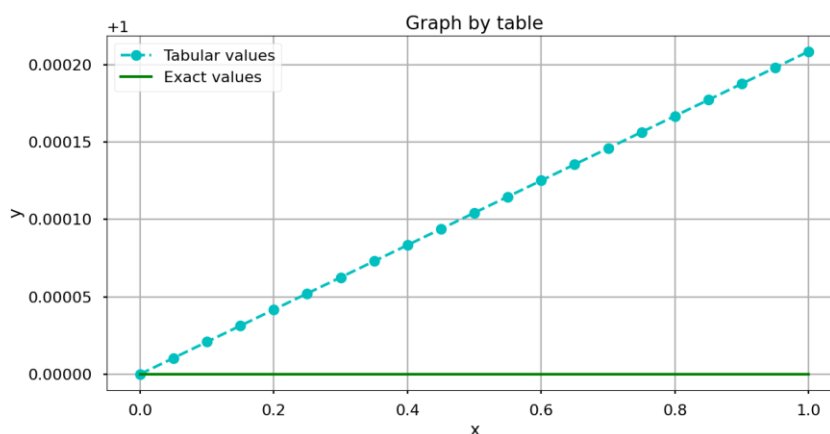
and we get the following result:

x	u
0.0	1.0
0.2	1.000670920428644
0.4	1.001342290991511
0.6	1.002014111990602
0.8	1.002686383728127
1.0	1.003359106506494

TABLE 1. Approximate solution of the Volterra function.

FIGURE 1. $h=0.2$ in steps of

FIGURE 2. $h=0.05$ to step up in

The function $U(x)$, which is determined from equation, represents the obtained solution. T_1 is the solution of the Volterra function. As seen from the graph, the error of the solutions is small, and if the step size h is decreased, this error becomes even smaller. From the above examples, it can be observed that when the Volterra function is applied to the Volterra equation, an approximate solution with a small error is obtained. In this article, a numerical solution program for the second-kind linear Volterra equation was developed using the Python system, and it was applied to a system of equations.

REFERENCES

1. Krylov V.I.: Approximate calculation of integrals. Nauka, Moscow (1967).
2. Bakhvalov N.S., Zhidkov N.P., Kobelkov G.M, Numerical method. Nauka, Moscow (1987).
3. Krylov V.I., Bobkov V.V., Monastyrnyi P.I., Computational method, vol. 1. Nauka, Moscow (1976).
4. Samarskiy A.A., Gulin A.V., Numerical method. Nauka, Moscow (1989).

O'NG RIMAN-LIUVILL KARRALI KASR INTEGRALLARINI TAQRIBIY HISOBLASH UCHUN KUBATUR FORMULALAR

Babayev Samandar

Tashkent International University,
bssamandar@gmail.com

Choriyeva Gulxayyo

Buxoro davlat universiteti magistranti

Sonli integrallash uzoq va muhim tarixga ega. U oddiy bir o'lchovli kvadratur qoidalardan boshlanib, o'ziga xos funksiyalar sinflariga moslashtirilgan murakkab ko'p o'lchovli kubatur foalargacha rivojlandi.

Klassik kubatur nazariyasi: "Kubatur formula" atamasi karrali integrallarni taqribiy hisoblashni ifodalash uchun kiritilgan. Garchi Nyuton, Kotes va Gauss bir o'lovli kvadratur nazariyasini allaqachon ishlab chiqqan bo'lsalarda, bu g'oyalarni yuqori o'lovlarga umumlashtirish ancha qiyin ekanligi isbotlandi. Radon 1948-yilda kubatur formulalari uchun algebraik aniqlik nazariyasini ishlab chiqish orqali bu sohaga muhim hissa qo'shdi. U, shuningdek, Gauss kubatur formulalarini qurishda foydalaniladigan ikki o'zgaruvchili ortogonal ko'phadlarning xossalari tavsifladi. Keyinchalik Sobolev [25,26] va Mysovskix [5] bu nazariyani kengaytirdilar.

Optimal kvadratur va kubatur formulalar: Sard [6] va Sobolev [8] integrallash formulalari ma'lum darajadagi ko'phadlar uchun aniqlikka e'tibor qaratish o'rniga, Banax yoki Hilbert fazolari kabi tanlangan funksional fazoda xatolik funksionalini minimallashtirish orqali qurilishi kerakligini taklif qilib, bu sohani mutlaqo o'zgartirdilar. Sobolev $W_2^{(m)}$ fazosida chegaraviy tuzatishlarga ega bo'lgan kvadratur formulalar nazariyasini yaratdi va eng yaxshi koeffitsiyentlar chiziqli diskret Viner-Xopf tenglamalari sistemasini qanoatlantirishini ko'rsatdi. Bu usul xatolik funksionalining normasidan foydalangan holda aniq xatolik baholarini berish imkonini yaratadi. Ushbu ishlarga asoslanib, Shadimetov [7] va uning ilmiy maktabi turli Sobolev fazolarida optimal koeffitsiyentlarni topish uchun diskret operator usulini ishlab chiqdilar. Ular ushbu usuldan foydalanib, tenzor ko'paytmalar va bevosita minimallashtirish usullari yordamida 2D va 3D sohalar uchun optimal kubatur formulalarini qurdilar [7].

Kasr integrallari uchun sonli usullar: Kasr hisobi kengroq qo'llanila boshlagach, kuchsiz maxsuslikka ega yadroli kasr integrallari uchun aniq sonli usullarga ehtiyoj ortib bormoqda. Diethelm va boshqalar [1] ko'paytmali integrallash usulini (product-integration method) va kasr tartibli Adams-Bashfort-Moulton sxemalarini kiritdilar. Li va Zeng [3] kasr hisobi uchun sonli usullarni chekli ayirmalar va spektral usullar kabi toifalarga ajratib chiqdilar. Hozirgi usullarning aksariyati faqat bir o'lovli muammolarni hal qiladi. Ikki o'lovli kasr integrallari uchun tadqiqotchilar ko'pincha asosiy usullarning oddiy tenzor ko'paytmalaridan yoki chekli elementlar usullaridan foydalanadilar. Kasr hisobi xotira va fazoviy o'zgarishlarga ega bo'lgan murakkab tizimlarni modellashtirish uchun foydali matematik vositadir. An'anaviy modellardan farqli o'laroq, kasr tartibli operatorlar uzoq masofali ta'sirlarni, irsiy effektlarni va g'ayrioddiy ko'chish jarayonlarini tavsiflay oladi [4]. Bu effektlarni yaxshiroq tavsiflash uchun lokal operatorlar o'rniga Riman-Liuvill kasr integralidan foydalaniladi. Ushbu operator nolokal fazoviy xotirani o'z ichiga oladi, bu esa fazoviy o'zgarishlarga ega bo'lgan jarayonlarni modellashtirishda juda muhimdir. Garchi bir o'lovli modellar asosiy hisoblansada, ko'plab haqiqiy jarayonlar ikki o'lovda yuz beradi, masalan: *to'qimalarda bio-ko'chish, kompozitlarda issiqlik o'tkazuvchanligi, ifloslantiruvchi moddalarning tarqalishi, tasvirlarni qayta ishlash.*

Matematik tushunchalar

$0 < \alpha < 1$ bo'lganda α tartibli o'ng Riman-Liuvill kasr integrali quyidagicha ta'riflanadi:

$$(I_b^\alpha f)(x) = \frac{1}{\Gamma(\alpha)} \int_x^b (t-x)^{\alpha-1} f(t) dt.$$

So'nggi tadqiqotlarda bu integralni taqribiy hisoblash uchun Sobolev va Hilbert fazolarida optimal kvadratur formulalari yaratildi:

$$I_b^\alpha f(x) \approx \sum_{k=0}^N C_\alpha[k] f(t_k),$$

Bu formulada t_k — tugunlar va $C_\alpha[k]$ — xatolik normasini minimallashtiruvchi optimal koeffitsiyentlar (vaznlar).

Biz tenzor ko'paytma yordamida birlashtirilib, optimal 2D kubatur formulalarini tashkil etuvchi $W_2^{(1,0)}$ fazosidagi o'ng tomonlama Riman--Liuvill kasr integrali uchun optimal 1D kvadratur formulalarni qisqacha tavsiflaymiz.

Quyidagi kvadratura formulasini qaraymiz:

$$\int_x^b \frac{\varphi(t)}{(t-x)^{1-\alpha}} dt \approx \sum_{\beta=0}^N C_\alpha[\beta] \varphi(t_\beta), \quad (1)$$

bu yerda x va b — integrallash oralig‘ining uchlari, $\varphi(t)$ — integral ostidagi funksiya, α — shunday parametrki, $0 < \alpha < 1$, $C_\alpha[\beta]$ — kvadratur ko‘effitsiyentlari, $t_\beta = x + \beta h$ ($\beta = 0, \dots, N$) — kvadratur tugunlari, hamda $h = (b-x)/N$. φ funksiya $\|\varphi\|_{W_2^{(1,0)}} = \sqrt{\int_x^b (\varphi'(t) + \varphi(t))^2 dt}$ norma bilan kiritilgan $W_2^{(1,0)}[x, b]$ Hilbert fazosiga tegishli. $C_\alpha[\beta]$ optimal ko‘effitsiyentlarining oshkora analitik ko‘rinishlari olinadi (to‘liq tafsilotlar uchun Hayotov va Babayev [2] ishiga qarang).

1-teorema. $W_2^{(1,0)}$ fazosida (1) optimal kvadraturaformulasining ko‘effitsiyentlari quyidagi ko‘rinishga ega:

$$C_\alpha[0] = \frac{1}{1-e^{2h}} \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(1-(-1)^k e^{2h}) h^{\alpha+k}}{k!(\alpha+k)},$$

$$C_\alpha[\beta] = \frac{1}{1-e^{2h}} \sum_{k=0}^{\infty} \frac{h^{k+\alpha}}{k!(\alpha+k)} \left[(\beta+1)^{\alpha+k} (e^{-h\beta} - (-1)^k e^{h(\beta+2)}) \right. \\ \left. + (\beta-1)^{\alpha+k} (e^{-h(\beta-2)} - (-1)^k e^{h\beta}) + \beta^{\alpha+k} (1+e^{2h}) ((-1)^k e^{h\beta} - e^{-h\beta}) \right], \quad \beta = 1, \dots, N-1,$$

$$C_\alpha[N] = \frac{1}{1-e^{2h}} \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(e^{x-b+2h} - (-1)^k e^{b-x}) ((b-x-h)^{\alpha+k} - (b-x)^{\alpha+k})}{k!(\alpha+k)}.$$

Kubatura formulalarini qurish

$\Omega = [a_1, b_1] \times [a_2, b_2]$ to‘plamni R^2 ning to‘plamostisi sifatida qaraymiz. (α_1, α_2) tartibli ikki o‘lchovli o‘ng aralash Riman-Liuivill kasr integrali quyidagicha ta’riflanadi:

$$(I_{b_1^-, b_2^-}^{\alpha_1, \alpha_2} f)(x, y) = \frac{1}{\Gamma(\alpha_1)\Gamma(\alpha_2)} \int_x^{b_1} \int_y^{b_2} (t-x)^{\alpha_1-1} (s-y)^{\alpha_2-1} f(t, s) ds dt, \quad (2)$$

bu yerda $0 < \alpha_1, \alpha_2 < 1$. Ushbu operatorni 1D operatorlarning tenzor ko‘paytmasi sifatida qarash mumkin: $I^{\alpha_1, \alpha_2} = I_x^{\alpha_1} \otimes I_y^{\alpha_2}$. Ikki o‘lchovli (2) integralni taqribiy hisoblash uchun biz (1) da tavsiflangan 1D optimal kvadratur qoidalarning tenzor ko‘paytmasidan foydalanamiz.

Kubatur formula integralning taqribiy qiymatini beradi:

$$(I_{b_1^-, b_2^-}^{\alpha_1, \alpha_2} f)(x, y) \approx S_{N, M}(f) = \sum_{i=0}^N \sum_{j=0}^M C_{\alpha_1, \alpha_2}[i, j] f(t_i, s_j),$$

$(t-x)^{\alpha_1-1} (s-y)^{\alpha_2-1}$ yadroning ajraluvchanligi xususiyati tufayli, $C_{\alpha_1, \alpha_2}[i, j]$ optimal ko‘effitsiyentlari 1D optimal ko‘effitsiyentlar ko‘paytmasiga ajraladi:

$$C_{\alpha_1, \alpha_2}[i, j] = C_{\alpha_1}[i] \cdot C_{\alpha_2}[j].$$

Bu yerda, $C_{\alpha_1}[i]$ va $C_{\alpha_2}[j]$ mos ravishda $[x, b_1]$ va $[y, b_2]$ oraliqlaridagi 1D integrallar uchun optimal ko‘effitsiyentlardir. Bu ajralish hisoblash murakkabligini sezilarli darajada kamaytirib, $(N+1)(M+1)$ ta noma'lumni topish o‘rniga $(N+1) + (M+1)$ ta noma'lumni topishga olib keladi.

Adabiyotlar

1. Diethelm K. *The analysis of fractional differential equations*. 2010. Berlin: Springer.

2. Hayotov A.R., Babaev S.S. *An optimal quadrature formula for numerical integration of the right Riemann--Liouville fractional integral*. Lobachevskii Journal of Mathematics. 2023. Vol.44, Issue 10, pp. 4282--4293.
3. Li C., Zeng F. *Numerical methods for fractional calculus*. 2015. Boca Raton: CRC Press.
4. Podlubny I. *Fractional Differential Equations*. 1999. San Diego: Academic Press.
5. Mysovskikh I.P. *Interpolatory cubature formulas [Interpolyatsionnie kubaturnie formuli]*. 1981. Moscow: Nauka.
6. Sard A. *Best approximate integration formulas; best approximation formulas*. American Journal of Mathematics. 1949. Vol.71, pp. 80--91.
7. Shadimetov Kh.M. *Optimal lattice quadrature and cubature formulas in Sobolev spaces*. 2019. Tashkent: Fan va texnologiya.
8. Sobolev S.L. *The coefficients of optimal quadrature formulas*. Selected Works of S.L. Sobolev. 2006. pp. 561--566.

$L_2^{(1,0)}(0,1)$ FAZOSIDA OPTIMAL INTERPOLYATSION FORMULANING

NORMASI

Tashkent International University
 “Aniq fanlar va raqamli texnologiyalari” kafedrası
dotsenti (PhD) Davronov Javlon Rustam o`g`li
javlondavronov77@gmail.com
 Tashkent International University talabasi
Inomiddinov Asadxo`ja Sanjar o`g`li
asadxoja18@gmail.com

Biz ushbu ko`rinishdagi interpolyatsion formulani qaraymiz

$$\varphi(x) \cong P_\varphi(x) = \sum_{\beta=0}^N C_\beta(x) \varphi(x_\beta) \quad (1)$$

Yig`indi va fundamental splayn orasidagi quyidagi ayirmaga

$$\left(\ell(x, z), \varphi \right) = \varphi(x) - \sum_{\beta=0}^N C_\beta(x) \varphi(x_\beta) \quad (2)$$

(1)-interpolyatsion formulaning xatoligi deyiladi va unga mos xatolik funksionali quyidagi ko`rinishda bo`ladi

$$\ell(x, z) = \delta(x - z) - \sum_{\beta=0}^N C_\beta(z) \delta(x - x_\beta)$$

ko`rinishda bo`ladi. Bu yerda $C_\beta(z)$ lar (1)-interpolyatsion formulaning koefitsiyentlari x_β -tugun nuqtalar, φ funksiyalarimiz esa $L_2^{(1,0)}(0,1)$ fazosiga tegishli bo`lib, ushbu fazo quyidagicha ta`riflanadi

$$L_2^{(1,0)}(0,1) = \{ \varphi: [0,1] \rightarrow R \mid \varphi - \text{abs.uzl.}, \varphi'(x) \in L_2(0,1) \}.$$

Ushbu fazoga tegishli ixtiyoriy ikkita funksiyaning skalyar ko`paytmasi quyidagicha aniqlanadi

$$\langle \varphi, \psi \rangle_{L_2^{(1,0)}} = \int_0^1 (\varphi'(x) \psi'(x) + \varphi(x) \psi(x)) dx$$

Gilbert fazosi bo`lgani uchun norma esa skalyar ko`paytma yordamida kiritiladi

$$\|\varphi\| = \left\{ \int_0^1 \left((\varphi'(x))^2 + \varphi^2(x) \right) dx \right\}^{1/2}.$$

Koshi shvarts tengsizligiga ko'ra quyidagi munosabat o'rinli

$$|(\ell, \varphi)| \leq \|\ell\| \cdot \|\varphi\|.$$

Bundan ko'rinib turibdiki xatolikning absolyut qiymatini yuqoridan baholash uchun xatolik funksionalining normasini ko'rinishi kerak.

Masala. Yuqoridagi (1)-ko'rinishdagi interpolatsion formulaning xatolik funksionali normasini ko'rinishini topish.

Yuqoridagi masalning yechimi quyidagi teoremda aks etgan.

Teorema. Ushbu $L_2^{(1,0)}(0,1)$ fazosida (1)- interpolatsion formulaning xatolik funksionalining normasini ko'rinishi quyidagicha

$$\|\ell\|^2 = 2 \sum_{\beta=0}^N C_{\beta}(z) G_1(z - x_{\beta}) - \sum_{\beta=0}^N \sum_{\gamma=0}^N C_{\beta}(z) C_{\gamma}(z) G_1(x_{\beta} - x_{\gamma})$$

bo'ladi.

Bu yerda $G_1(x)$ funksiya $\frac{d^2}{dx^2} - 1$ differensial operatorning fundamental yechimi. Ya'ni,

$$G_1(x) = \frac{\text{sign}(x)}{2} \cdot \sinh(x).$$

KUCHSIZ MAGNETIK MATERIALDA TASHQI MAGNIT MAYDONNING BURCHAKLI TA'SIRI OSTIDA POTENSIAL ENERGIYANING HISOBLASH MODELI.

Fayziyev Shaxobiddin Shavkatovich

Buxoro davlat universiteti Fizika kafedrasida dotsenti,

Yo'ldosheva Nilufar Baxtiyorovna

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Kuchsiz magnetik materiallar tashqi magnit maydon ta'sirida juda kichik magnit javob namoyon qilishi bilan tavsiflanadi. Bunday muhitlarda magnit dipolning energetik holati asosan magnit moment va tashqi maydon orasidagi burchakka bog'liq bo'ladi. Ayniqsa, potensial energiyaning burchak bo'yicha o'zgarishi magnit dipolning barqaror holatini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu ishda kuchsiz magnetik materialning tashqi magnit maydon ta'siridagi potensial energiyasi klassik elektromagnitizmga asoslangan hisoblash modeli yordamida o'rganilib, burchak bog'liqligining fizik mazmuni tahlil qilinadi.

Kuchsiz magnit – bu tashqi magnit maydon ostida juda kichik yoki deyarli sezilmaydigan magnitlanish ko'rsatadigan material. Bunday materiallarning elektron spinlari tartibsiz bo'ladi yoki tashqi maydonga sezgirligi juda past. Kuchsiz magnetik materiallar (masalan, paramagnetik yoki diamagnetik moddalar, yoki zaif magnit dipoli) tashqi bir xil magnit maydonga ta'sir etganda, asosan induktsiyalangan yoki mavjud magnit momentlari orqali javob beradi. Bu ta'sir ko'pincha materialning magnit momenti (μ) va tashqi magnit maydon (B) orasidagi burchakka (θ) bog'liq bo'ladi. Quyida asosiy nazariy tushunchalar, formulalar va tushuntirishlar keltirilgan. Bu nazariya klassik elektromagnitizmga asoslangan bo'lib, magnit dipolining tashqi maydonda o'zini tutishini tavsiflaydi.

Magnit dipolining tashqi magnit maydon ta'siridagi Potensial energiyasi

Magnit dipolning tashqi maydondagi potensial energiyasi ham burchakka bog‘liq. Bu energiya dipolni barqaror holatga (parallel) olib kelish jarayonini tavsiflaydi.

Formulasi:

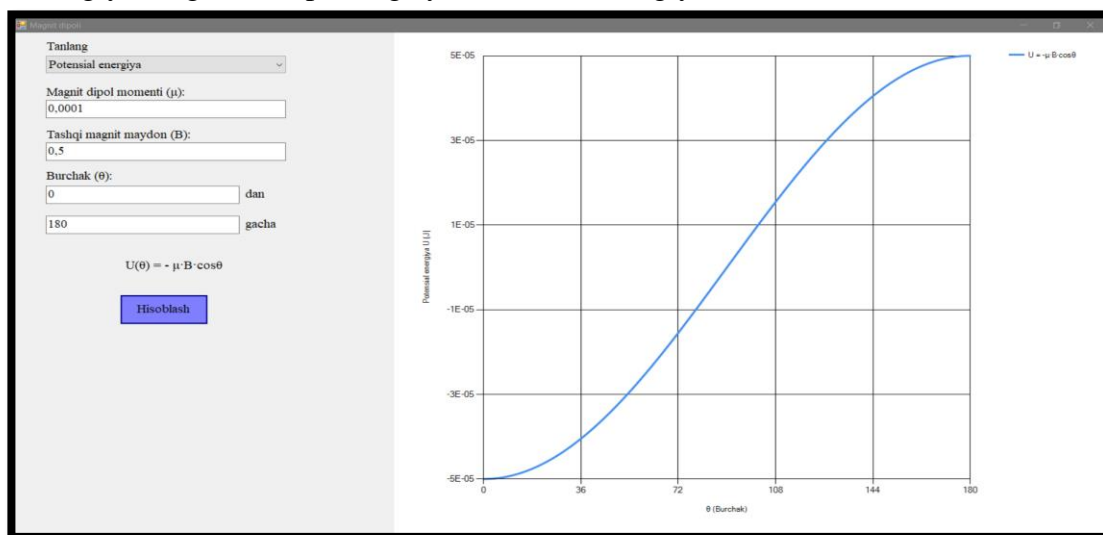
$$U = -\mu \cdot B \text{ (skalyar ko‘paytma)}$$

$$\text{Kattalikda: } U = -\mu B \cos \theta$$

Minimal energiya: $\theta = 0^\circ$ da ($U = -\mu B$), dipol maydon bilan parallel – barqaror holat.

Maksimal energiya: $\theta = 180^\circ$ da ($U = \mu B$), dipol maydon bilan antiparallel – nobarqaror holat.

Bu energiya o‘zgarishi dipolning aylanishini va energiya sarfini tushuntiradi.

1-rasm. Bir jinsli magnit maydondagi dipol / Potensial energiya

Gradientli maydonda dipolning potensial energiyasi ham o‘zgaradi, bu esa kuchni hosil qiladi. Kuch potensial energiyaning salbiy gradienti sifatida ifodalanadi:

$$F = -\nabla U$$

Bu yerda $U = -\mu \cdot B$ (oldingi bir xil maydon holatidagi kabi).

Shuning uchun, energiya minimal bo‘lishi uchun dipol maydonning kuchli tomoniga harakatlanadi (paramagnetiklar uchun). Bu printsip magnit levitatsiya (masalan, diamagnetik materiallarni osilib turishi) va tibbiy asboblarda (MRT gradient bobinlari) da qo‘llaniladi.

FeBO₃ kristalli kuchsiz ferromagnet bo‘lgani sababli, hisoblashlarda real kristallning barcha spinlari o‘rniga tashqi maydon bilan o‘zaro ta’sirlashuvchi effektiv magnit dipol moment μ kiritildi. μ ning qiymati adabiyotlarda keltirilgan ferromagnetik moment tartibiga mos holda tanlandi.

Burchak bog‘liqligi va tajriba ahamiyati

Turli burchaklarda (masalan, 0° , 45° , 90° , 135° , 180°) ta’sirni o‘rganishda:

$\theta = 0^\circ$: Moment nol, energiya minimal – magnit "joyida" qoladi.

$\theta = 90^\circ$: Moment maksimal – magnit kuchli aylantiriladi.

Kuchsiz magnetiklarda (μ kichik) bu ta’sir zaif bo‘ladi, lekin o‘lchov mumkin. Paramagnetik materiallarda (masalan, alyuminiy) zaif jalb qilish, diamagnetiklarda (masalan, mis) zaif itarish kuzatiladi.

Bu nazariya kompasning ishlashi, magnit rezonans tomografiya (MRT) va boshqa qurilmalarda qo‘llaniladi.

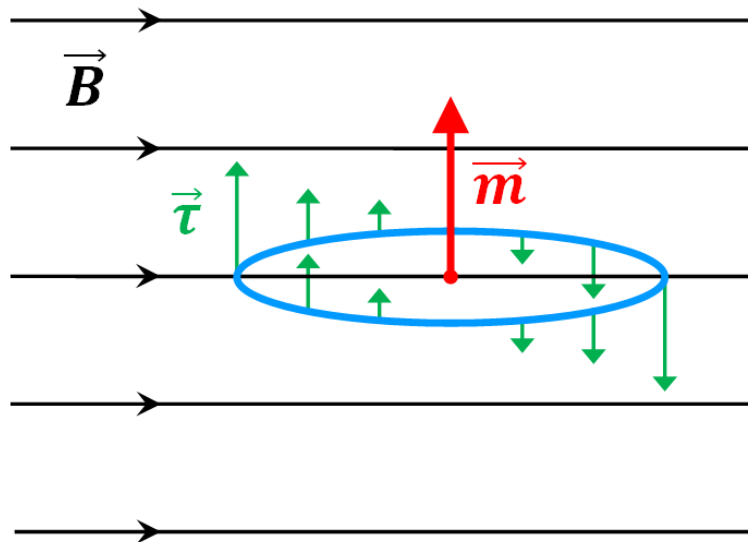
Tajriba ahamiyati va misollar

Gradient ta’sirini o‘rganishda:

- Paramagnetik materiallar (masalan, kislorod, alyuminiy): Kuchli maydon tomoniga tortiladi, chunki ularning induksiyalangan momenti maydon bilan parallel.
- Diamagnetik materiallar (masalan, suv, mis): Zaif maydon tomoniga itariladi, chunki momenti maydonga qarshi.

• Tajribada: Gradient bobinlari (masalan, Helmholtz bobinlari o'zgartirilgani) yordamida maydon gradientini hosil qilish mumkin. Kuchni o'lchash uchun tortish tarozisi yoki osilgan tizimdan foydalaniladi.

Bu nazariya MRT apparatlarida tasvirlash uchun gradient maydonlaridan, shuningdek, magnit separatorlarda va nanotexnologiyalarda qo'llaniladi. Agar maydon bir xil bo'lsa, faqat moment bo'ladi (oldingi qismda tavsiflanganidek).

2-rasm. Magnit dipol momenti

Ushbu ishda kuchsiz magnetik materialning tashqi magnit maydon ta'siridagi xatti-harakati klassik elektromagnitizm nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Bir jinsli magnit maydonda magnit dipolga sof kuch ta'sir etmasligi, biroq magnit momentni maydon yo'nalishi bo'yicha burishga intiluvchi kuch momenti hosil bo'lishi ko'rsatildi. Magnit dipolning potensial energiyasi burchakka bog'liq bo'lib, energiyaning minimal qiymati dipol va maydon parallel holatda bo'lganda kuzatilishi aniqlandi. Antiparallel holat esa energetik jihatdan noabarqaror ekanligi ko'rsatildi. Bir xil bo'lmagan magnit maydonda potensial energiyaning fazoviy o'zgarishi natijasida sof kuch paydo bo'lishi va bu kuch magnit maydon gradienti bilan aniqlanishi bayon qilindi.

FeBO₃ kristalli kuchsiz ferromagnet sifatida ko'rib chiqilib, hisoblashlarda real spin tizimi o'rniga effektiv magnit dipol momentdan foydalanish asoslandi. Magnit moment va tashqi maydon orasidagi burchakning o'zgarishi dipol dinamikasi va energiya almashinuviga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ta'kidlandi. Olingan nazariy natijalar magnit rezonans tomografiya, magnit levitatsiya va magnit ajratish texnologiyalarida keng qo'llaniladigan fizik prinsiplarga mos keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aharoni, A. *Introduction to the Theory of Ferromagnetism*. Oxford University Press, Oxford, 1996.
2. Bertotti, G. *Hysteresis in Magnetism*. Academic Press, San Diego, 1998.
3. Bakhtiyorovna, Y. N., & Shavkatovich, F. S. (2021). Modulated magnetic structures and models of their theoretical expression. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(1), 1172-1175.
4. Andreev, A. F., Marchenko, V. I. *Symmetry and the macroscopic dynamics of magnetic materials*. Soviet Physics Uspekhi, 23, 21–41 (1980).
5. Bar'yakhtar, V. G., Ivanov, B. A., Chetkin, M. V. *Dynamics of Topological Magnetic Solitons*. Springer, Berlin, 1994.
6. Borovik-Romanov, A. S., Rudashevsky, E. G. *Antiferromagnetic resonance in iron borate FeBO₃*. Soviet Physics JETP, 47, 209–214 (1978).
7. Kadomtseva, A. M., Popov, Yu. F., Pyatakov, A. P. *Weak ferromagnetism and magneto-optical effects in FeBO₃*. Physics of the Solid State, 44, 108–115 (2002).

8. Zvezdin, A. K., Kotov, V. A. *Modern Magneto-optics and Magneto-optical Materials*. CRC Press, Boca Raton, 1997.

MOBIL ILOVALAR YORDAMIDA O'QUVCHILARNING MATEMATIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Ismoilova Mahsuma Narziqulovna

Buxoro davlat universiteti Amaliy matematika va
dasturlash texnologiyalari kafedrası, dotsent

Sayidova Mehriniso Ergash qizi

Amaliy matematika yo'nalishi 1- kurs magistranti

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Aniq fanlarni, xususan matematikani o'qitishda mobil qurilmalar va ilovalardan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim vositaga aylanmoqda. Matematik kompetensiya nafaqat formulalarni bilish, balki ularni amaliyotda qo'llay olish, tahlil qilish, modellashtirish va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Shu sababli zamonaviy ta'lim jarayonida mobil ilovalar orqali interaktiv va moslashuvchan o'qitish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu vazifalardan kelib chiqqan holda mobil ilovalarni matematika darslariga tatbiq qilish o'quvchilarning matematik kompetensiyasini rivojlantirishda ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Matematik kompetensiya quyidagi komponentlardan iborat:

1. Bilim komponenti – nazariy tushunchalar va qonuniyatlarni bilish.
2. Amaliy komponent – masalalarni yechish va modellashtirish ko'nikmasi.
3. Analitik komponent – mantiqiy va tanqidiy fikrlash.
4. Refleksiv komponent – o'z faoliyatini baholash va xatolar ustida ishlash.

Mobil ilovalar aynan ushbu komponentlarning kompleks rivojlanishiga xizmat qiladi. Zamonaviy mobil ilovalar matematik tushunchalarni vizual, interaktiv va bosqichma-bosqich tushuntirish imkonini beradi. Masalan, GeoGebra ilovasi funksiyalar grafigini qurish, geometriya modellarini yaratish va algebraik tahlilni vizuallashtirish imkonini beradi. Photomath ilovasi yordamida masalalarni bosqichma-bosqich yechish orqali algoritmik tafakkurni rivojlantirish mumkin. Khan Academy ilovasi adaptiv o'qitish tizimi asosida individual ta'lim trayektoriyasini shakllantiradi.

Mobil ilovalar didaktik afzalliklarga ega bo'lib, ular tezkor teskari aloqa, mustaqil o'rganish imkoniyati, vizual modellashtirish, gamifikatsiya elementlari va adaptiv topshiriqlar tizimidan iborat bo'lib hisoblanadi. Dars jarayoniga mobil ilovalarni joriy qilish uchun avvalo o'quvchilarning boshlang'ich matematik savodxonlik darajasi aniqlanadi, bunda mobil ilovalar dars jarayoniga qo'shimcha vosita sifatida joriy etiladi. Dars davomida o'quvchilar mustaqil va guruhli ishlarda mobil ilovalardan foydalanishi mumkin va bunda dars yakunida natijalar tahlil qilinadi va o'zlashtirish darajasi baholanadi. Natijada o'quvchilarning masala yechish tezligi oshadi, grafik va modellashtirish topshiriqlarida aniqlik darajasi ko'tariladi, mustaqil ishlash ko'nikmalari rivojlanadi va o'quvchilar motivatsiyasi yuqori darajada bo'ladi, ya'ni mobil ilovalardan foydalanish matematik kompetensiyaning barcha komponentlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mobil ta'lim jarayonida quyidagi muammolar kuzatilishi mumkin: Internetga bog'liqlik, o'quvchining ilovaga haddan tashqari tayanishi, akademik halollik masalalari, texnik qurilmalar yetishmovchiligi kabi masalalar majvudki, bularni oldini olish uchun ilovalardan foydalanish nazorat ostida va metodik jihatdan asoslangan bo'lishi zarur.

Quyida mobil ilovalarni darsga qo'llashdagi imkoniyatlar ko'rsatilgan:

Kvadrat tenglamalarni tahlil qilish. O'quvchilar kvadrat tenglamani yechishda Photomath ilovasidan foydalanadi. Bunda ilova yechimni bosqichma-bosqich ko'rsatadi, o'quvchi diskriminantni hisoblash algoritmini kuzatadi va refleksiya bosqichida o'quvchi har bir qadamni

mustaqil izohlaydi. Ushbu holda algoritmik fikrlash, tahliliy ko‘nikma, xatoni aniqlash kabi kompetensiyalar rivojlanadi.

Funksiya grafigi tahlil qilish. GeoGebra ilovasida $y=ax^2+bx+c$ funksiyasidagi parametrlarni real vaqt rejimida o‘zgartirib, grafikning transformatsiyasini kuzatish mumkin. Bunda o‘quvchilar parametrlar o‘zgarishi grafiga qanday ta’sir qilishini tahlil qiladi, maksimum/minimum nuqtalarni aniqlaydi, modellashtirish asosida xulosa chiqaradi. Ushbu jarayonda vizual tafakkur, modellashtirish, sabab-oqibatni tahlil qilish kompetensiyalari rivojlanadi.

Uchburchakni yasashda uning elementlari orasidagi bog‘liqliklarni kuzatish. GeoGebra yordamida uchburchakning burchaklari yoki tomonlari o‘zgartirilganda uchburcha yuzining qanday o‘zgarishini kuzatish mumkin, bunda o‘quvchi formulani faqat yodlamaydi, balki tajriba orqali tushunadi va geometrik qonuniyatlarni vizual isbotlaydi. Bu holda mantiqiy fikrlash, empirik kuzatish, analitik xulosa kabi kompetensiyalar rivojlanadi.

Reytingli topshiriqlar. Mobil platformalarda tezkor matematik savollar orqali musobaqa tashkil etiladi va natijada o‘quvchilarning darsga bo‘lgan motivatsiyasi oshadi, tez fikrlash rivojlanadi, raqamli muhitda faol ishtirok shakllanadi.

Mobil ilovalar matematik ta’lim jarayonini individuallashtirish, interaktivlashtirish va vizuallashtirish imkonini beradi. Ular nafaqat bilimlarni mustahkamlash, balki mantiqiy fikrlash, analitik tahlil va refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Raqamli jamiyatda mobil texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish matematik kompetensiyalarni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Kelgusida sun’iy intellekt asosidagi adaptiv mobil tizimlarni ishlab chiqish va ularning samaradorligini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Далингер, Владимир В. А. (2012). Методика обучения математике в условиях модернизации образования. — Омск.
2. Роберт, Ирина В. (2010). Теория и методика информатизации образования. — Москва: ИИО РАО.
3. Ismoilova Mahsuma Narziqulovna, Barrayeva Sevara Shoim qizi, Samiyeva Gulshan Alisher qizi The use of integrated technologies in the educational process// international conference bridge to science: research works. September. 10 - December. 15. 2020. San Francisco, California, USA. 95-97 p.
4. Исмоилова М.Н., Ярашов И. Влияние геймификации на вовлечённость пользователей в образовательные мобильные приложения: системный подход. “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2025, № 10(oktabr)
- 5.

ALGORITHM FOR APPROXIMATE SOLUTION METHODS OF ORDINARY DIFFERENTIAL EQUATIONS.

Jalolov Farhod Isomidinovich,

Teacher of Bukhara State University
universaltalim@gmail.com

Fayzullayeva Nilufar Vahobjon qizi

Master's student of Bukhara State University

Ordinary differential equations (ODEs) play a crucial role in the mathematical modeling of numerous processes in physics, engineering, biology, economics, and other applied sciences. In many practical problems, obtaining an exact analytical solution of an ODE is either difficult or impossible due to the complexity or nonlinearity of the equation. Therefore, approximate (numerical) methods are widely used to obtain reliable solutions at discrete points. This thesis focuses on the theoretical foundations and practical aspects of the Euler and Runge–Kutta methods, which are among the most commonly used numerical methods for solving initial value problems.

The need for numerical methods in solving ODEs

An ordinary differential equation with an initial condition can be written in the following general form:

$$y' = f(x, y), \quad y(x_0) = y_0 \quad (1)$$

When the function $f(x, y)$ has a complicated structure or the equation is nonlinear, analytical solution techniques become ineffective. Numerical methods overcome this limitation by approximating the solution through step-by-step calculations over a discretized interval. With the development of modern computational technologies, such methods have become indispensable tools in scientific research and engineering practice [1,2].

Euler method

The Euler method is one of the simplest and most intuitive numerical methods for solving ordinary differential equations. It is based on a local linear approximation of the solution curve, where the tangent at a given point is used to estimate the solution at the next point.

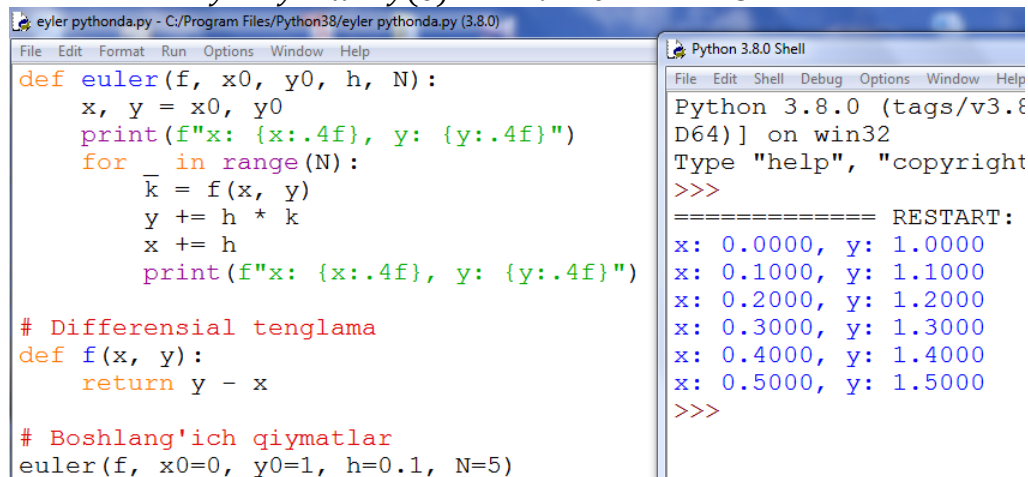
For an initial value problem, the Euler method is defined by the recurrence formula:

$$y_{n+1} = y_n + h(f(x_n, y_n)) \quad (2)$$

where h denotes the step size. The main advantage of the Euler method lies in its simplicity and low computational cost. However, it is a first-order method, which means that its global error decreases linearly with the step size. As a result, the accuracy of the Euler method deteriorates rapidly when larger step sizes are used, limiting its application mainly to preliminary analysis or educational purposes [3].

For example: Solution of an example using Euler's method in Python

$$y' = y - x \quad y(0) = 1 \quad h = 0.1 \quad N = 5$$


```
def euler(f, x0, y0, h, N):
    x, y = x0, y0
    print(f"x: {x:.4f}, y: {y:.4f}")
    for _ in range(N):
        k = f(x, y)
        y += h * k
        x += h
        print(f"x: {x:.4f}, y: {y:.4f}")

# Differensial tenglama
def f(x, y):
    return y - x

# Boshlang'ich qiymatlar
euler(f, x0=0, y0=1, h=0.1, N=5)
```

```
Python 3.8.0 Shell
Python 3.8.0 (tags/v3.8.0:
D64] on win32
Type "help", "copyright
>>>
===== RESTART:
x: 0.0000, y: 1.0000
x: 0.1000, y: 1.1000
x: 0.2000, y: 1.2000
x: 0.3000, y: 1.3000
x: 0.4000, y: 1.4000
x: 0.5000, y: 1.5000
>>>
```

Runge-Kutta methods

The Runge-Kutta methods represent a class of higher-order numerical techniques that improve accuracy by incorporating function evaluations at intermediate points within each step. Among them, the classical fourth-order Runge-Kutta method is the most widely applied in practice.

The fourth-order Runge-Kutta method is defined through the following stages:

$$k_1 = hf(x_n, y_n) \quad (3)$$

$$k_2 = hf(x_n + \frac{h}{2}, y_n + \frac{k_1}{2}) \quad (4)$$

$$k_3 = hf(x_n + \frac{h}{2}, y_n + \frac{k_2}{2}) \quad (5)$$

$$k_4 = hf(x_n + h, y_n + k_3) \quad (6)$$

The approximate solution at the next point is then computed as:

$$y_{n+1} = y_n + \frac{(k_1 + 2k_2 + 2k_3 + k_4)h}{6} \quad (7)$$

This method provides a significantly higher level of accuracy compared to the Euler method and remains stable even for relatively large step sizes. Although it requires more computational effort per step, this drawback is negligible given the capabilities of modern computing systems [4,5].

For example: Solution of an example using RK2's method in MathCAD,

$$y' = 2y - x, \quad y(1)=0$$

$$\begin{array}{l}
 \text{RK}(f, a, b, y_0, n) := \left\{ \begin{array}{l}
 h \leftarrow \frac{b-a}{n} \\
 y_0 \leftarrow y_0 \\
 \text{for } i \in 0 \dots n \\
 \quad x_i \leftarrow a + i \cdot h \\
 \text{for } i \in 0 \dots n \\
 \quad \left\{ \begin{array}{l}
 k1_i \leftarrow h \cdot f(x_i, y_i) \\
 k2_i \leftarrow h \cdot f\left(x_i + \frac{h}{2}, y_i + \frac{k1_i}{2}\right) \\
 k3_i \leftarrow h \cdot f\left(x_i + \frac{1}{2} \cdot h, y_i + \frac{1}{2} \cdot k2_i\right) \\
 k4_i \leftarrow h \cdot f(x_i + h, y_i + k3_i) \\
 y_{i+1} \leftarrow y_i + \frac{1}{6} \cdot (k1_i + 2 \cdot k2_i + 2 \cdot k3_i + k4_i)
 \end{array} \right. \\
 \end{array} \right. \\
 y
 \end{array}
 \quad
 \begin{array}{l}
 f(x, y) := 2 \cdot y - x \\
 \text{RK}(f, 1, 1.2, 0, 5) = \begin{pmatrix} 0 \\ -0.042 \\ -0.09 \\ -0.143 \\ -0.203 \\ -0.269 \\ -0.342 \end{pmatrix}
 \end{array}$$

A comparison between the Euler and Runge–Kutta methods highlights a trade-off between simplicity and accuracy. The Euler method is easy to implement and computationally inexpensive but suffers from low accuracy. In contrast, the Runge–Kutta methods offer much better precision and reliability, making them more suitable for practical scientific and engineering applications where accurate results are essential.

References

1. Atkinson K.E. **An Introduction to Numerical Analysis**. – 2nd ed. – New York: John Wiley & Sons, 1989. – 693 p.
2. Burden R.L., Faires J.D. **Numerical Analysis**. – 10th ed. – Boston: Cengage Learning, 2016. – 872 p.
3. Hairer E., Nørsett S.P., Wanner G. **Solving Ordinary Differential Equations I: Nonstiff Problems**. – Berlin: Springer, 1993. – 528 p.
4. Quarteroni A., Sacco R., Saleri F. **Numerical Mathematics**. – Berlin: Springer, 2007. – 655 p.
5. Lambert J.D. **Numerical Methods for Ordinary Differential Systems**. – Chichester: John Wiley & Sons, 1991. – 293 p.

MATHCAD TIZIMIDA TENGLAMALARNI SONLI YECHISH ALGORITMI.

Jalolov Ozodjon Isomidinovich,

Buxoro davlat universiteti dotsenti, f.-m.f.n.

[o_jalolov@mail.ru](mailto:jalolov@mail.ru), o.i.jalolov@buxdu.uz

Ismatova Gulshoda Zafar qizi,

Buxoro davlat universiteti magistranti

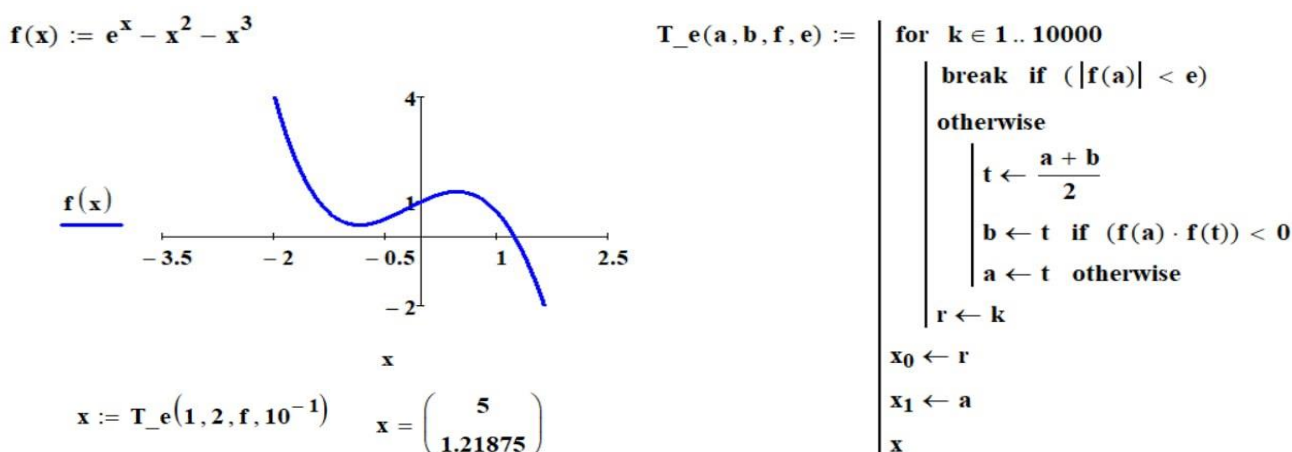
Chiziqli bo‘lmagan tenglamalar odatda algebraik va transendent tenglamalarga bo‘linadi. Ushbu turdagi chiziqli bo‘lmagan tenglamalarni yechish usullari to‘g‘ridan-to‘g‘ri va iteratsion usullarga bo‘linadi. Birinchisi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri formulalar yordamida yechimni topishga imkon beradi va har doim aniq yechimni ta‘minlaydi. Iteratsion usullarda yechim protsedurasi ma‘lum bir algoritmi takroriy qo‘llash shaklida o‘rnatiladi. Qabul qilingan yechim har doim taqribiy hisoblanadi. Iteratsion usullar kompyuterda amalga oshirish uchun eng qulay usuldir. Chiziqli bo‘lmagan tenglamaning ildizlarini topish muammosini hal qilish ikki bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqich ildizlarni ajratish bosqichi, ikkinchi bosqich esa ildizlarni iteratsion yaqinlashtirish bosqichi hisoblanadi.

Oraliqni teng ikkiga bo'lish usuli: Ixtiyoriy tenglamani $f(x) = 0$ ko'rinishda belgilab olamiz. Bu usul quyidagi amallardan iborat. Avvalo, X o'qi bo'ylab teng oraliqlarda joylashgan nuqtalarda funktsiyaning qiymatlari hisoblanadi. Bu jarayon funktsiyaning ketma-ket ikkita qiymati $f(x_n)$ va $f(x_{n+1})$ qarama-qarshi ishorali bo'lmaguncha davom ettiriladi. (Eslatib o'tamiz, agar funktsiya uzluksiz bo'lsa, ishoraning o'zgarishi ildiz mavjudligini bildiradi.)

$$x_{o'rt} = (x_{n+1} + x_n) / 2 \quad (1)$$

So'ngra (1)-formula yordamida $[x_n, x_{n+1}]$ oraliqning o'rta nuqtasi hisoblanadi va shu nuqtadagi $f(x_{o'rt})$ funktsiyaning qiymati aniqlanadi. Agar ushbu $f(x_{o'rt})$ qiymatning ishorasi $f(x_n)$ ning ishorasi bilan mos kelsa, keyingi bosqichlarda mos ravishda shu chegara nuqta yangisi bilan almashtiriladi. Agar bu $f(x_{o'rt})$ qiymatning ishorasi ikkinchi chegara nuqtadagi $f(x_{n+1})$ qiymat ishorasiga mos kelsa (ya'ni qarama-qarshi tomonga tegishli bo'lsa), u holda o'sha chegara nuqta almashtiriladi. Natijada ildiz joylashgan oraliq tobora torayib boradi. Agar funktsiyaning o'rta nuqtadagi $x_{o'rt}$ qiymati nolga yetarlicha yaqin bo'lsa, jarayon to'xtatiladi, aks holda esa davom ettiriladi[1,2].

Misol: $e^x - x^2 - x^3 = 0$ tenglamani Mathcad tizimida yuqorida keltirilgan usulni algoritmini tuzib yechamiz[3].

Bu misolda ko'rinadiki 10^{-1} aniqlikda yechimni 5 ta qadamda topyapti. Bu algoritmnii ixtiyoriy tenglamani ixtiyoriy aniqlikda yechish uchun qo'llash mumkin.

Nyuton usuli: Nyuton tomonidan ishlab chiqilgan ketma-ket yaqinlashishlar usuli barcha iteratsion algoritmlar orasida eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biridir. Uning ommabopligi shundaki, oldingi usuldan farqli ravishda ildiz joylashgan oraliqni aniqlash uchun funktsiyaning qarama-qarshi ishorali qiymatlarini topish talab etilmaydi. Ikki nuqtadagi funktsiya qiymatlari bo'yicha interpolatsiya qilish o'rniga, Nyuton usulida ekstrapolyatsiya berilgan nuqtadagi egri chiziqqa o'tkazilgan urinma yordamida amalga oshiriladi.

$$x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)} \quad (2)$$

x_{n+1} qiymati egri chiziqqa x_n nuqtada o'tkazilgan urinmaning X o'qi bilan kesishgan nuqtasiga mos keladi. Egri chiziq $f(x_n)$ to'g'ri chiziqdan farq qilganligi sababli, odatda

$f(x_{n+1})$ qiymati aniq nolga teng bo'lmaydi. Shuning uchun butun jarayon takrorlanadi, bunda x_n o'rniga x_{n+1} olinadi. Hisoblash $f(x_{n+1})$ yetarlicha kichik qiymatga erishganda to'xtatiladi [1,2].

Misol: $e^x - x^2 - x^3 = 0$ tenglamani Mathcadda Nyuton usulni algoritmini tuzib yechamiz [3].

```

Nyuton(f, a, E) :=
  x_0 ← a
  y(x) ← d/dx f(x)
  for i ∈ 0 .. 1000
    x_{i+1} ← x_i - f(x_i)/y(x_i)
    break if |x_{i+1} - x_i| ≤ E
  stack(x_{i+1}, i + 1)

f(x) := e^x - x^2 - x^3   Nyuton(f, 1, 10^-5) = ( 1.2431233652 / 5 )

```

Bu misolda ko'rinadiki 10^{-5} aniqlikda yechimni 5 ta qadamda topyapti. Bu algoritmnini ixtiyoriy tenglamani ixtiyoriy aniqlikda yechish uchun qo'llash mumkin.

Adabiyotlar

1. Исроилов М.И. Ҳисоблаш методлари. Тошкент, Ўқитувчи, 1-қисм, 2003.
2. Пирумов, У. Г. Численные методы. - М.: Изд-во МАИ, 1998. - 188 с.
3. Sh.M.Imomova, X.U.Xayatov, O.I.Jalolov, N.N.Djabborova. Kompyuterli matematik tizimlar. Buxoro, 2023, 220 b.

MATHCAD TIZIMIDA GAUSS KVADRATUR FORMULASI ALGORITMI.

Jalolov Ozodjon Isomidinovich,

Buxoro davlat universiteti dotsenti, f.-m.f.n.

o_jalolov@mail.ru, o.i.jalolov@buxdu.uz

Ahmadov Xondamir Sherali o'g'li,

Buxoro davlat universiteti magistranti

Gauss kvadratur formulasi ortogonal ko'phadlar nazariyasiga asoslangan bo'lib, yuqori aniqlik va tez yaqinlashuv xususiyatlariga ega. Tugunlarni optimal tanlash natijasida kam sonli hisoblashlar orqali aniq natija olish mumkin. Shu sababli, ushbu usul zamonaviy sonli analiz va amaliy hisoblashlarda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, chekli elementlar usulida integral hadlarni hisoblashda Gauss kvadratur formulasi yuqori samaradorlik beradi [1].

Integral I ning taqribiy qiymati sifatida quyidagi son qaraladi:

$$I_n = \sum_{i=0}^n q_i f(x_i), \quad (1)$$

bu yerda $f(x_i)$ - $f(x)$ funksiyaning $x = x_i$, $i = 0, 1, \dots, n$ nuqtalardagi qiymatlari, q_i - koeffitsiyentlar. (1) formulaga kvadratur formula deb ataladi. x_i nuqtalar kvadratura formulasining tugun nuqtalari, q_i sonlar esa kvadratura formulaning koeffitsiyentlari deb ataladi.

Quyidagi ayirma:

$$R_n = I - I_n = \int_a^b f(x) dx - \sum_{i=0}^n q_i \cdot f(x_i) \quad (2)$$

(1) ko'rinishdagi kvadratur formulaning xatoligi deb ataladi. Xatolik tugunlarning joylashishiga ham, koeffitsientlarining tanlanishiga ham bog'liq.

$$Q_{n-1,j}(x_i) = \begin{cases} 0, & i \neq j, \\ 1, & i = j. \end{cases}$$

Lejandr ko'phadlari quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$P_n(x) = \frac{1}{2^n n!} \frac{d^n}{dx^n} (x^2 - 1)^n, \quad n = 0, 1, 2, \dots \quad (6)$$

Gauss tipidagi kvadratur formulalar

$$\int_{-1}^1 f(x) dx \approx \sum_{k=1}^n A_k f(x_k) \quad (7)$$

ko'rinishda bo'ladi bunda tugun nuqtalar va koeffitsiyentlar shunday tanlanadiki u imkon qadar darajasi yuqori bo'lgan algebraik ko'phadlar uchun aniq bo'ladi.

Gauss bunday formulani qurish uchun tugun nuqtalarni aniqlashda (6) Lejandr ko'phadlarini ildizlaridan foydalanadi. A_k koeffitsiyentlar esa quyidagi formula orqali aniqlanadi.

$$A_k = \frac{2}{(1 - x_k^2) \cdot (P'_n(x_k))^2}$$

Agar integral chegarasi $[a; b]$ oraliqda bo'lsa, unda o'zgaruvchini almashtirish yo'li orqali $[-1; 1]$ oraliqda olib kelamiz:

$$t = \frac{b-a}{2} x + \frac{a+b}{2}$$

$$\int_a^b f(t) dt = \frac{b-a}{2} \sum_{k=1}^n A_k f(t_k)$$

Gauss kvadratur formulasi uchun Mathcad tizimida algoritmini keltiramiz [3].

ORIGIN ≡ 1   n := 5

$$P(x) := \frac{1}{2^n \cdot n!} \cdot \frac{d^n}{dx^n} (x^2 - 1)^n \text{ simplify } \rightarrow \frac{x \cdot (63 \cdot x^4 - 70 \cdot x^2 + 15)}{8}$$

$$T(x) := \frac{2}{[1 - (x)^2] \cdot \left(\frac{d}{dx} P(x)\right)^2}$$

$x := \text{polyroots}(a)$ $a := P(x) \text{ coeffs, } x \rightarrow$

$k := 1..n$	$x = \begin{pmatrix} -0.906 \\ -0.538 \\ 0 \\ 0.538 \\ 0.906 \end{pmatrix}$	$A = \begin{pmatrix} 0.237 \\ 0.479 \\ 0.569 \\ 0.479 \\ 0.237 \end{pmatrix}$	$\begin{pmatrix} 0 \\ 15 \\ 8 \\ 0 \\ 35 \\ 4 \\ 0 \\ 63 \\ 8 \end{pmatrix}$
-------------	---	---	--

$$f(x) := \frac{\sin(x^2)}{e^x} \quad a := 0 \quad b := 1$$

$$\int_a^b f(x) dx = 0.150912567222744 \quad t_k := \frac{b-a}{2} \cdot x_k + \frac{b+a}{2}$$

$$\frac{b-a}{2} \cdot \sum_{k=1}^n (A_k \cdot f(t_k)) = 0.150912575950637 \quad +$$

Bu misolda $n=5$ bo'lgan holda Mathcad tizimida va Gauss kvadratur formulasi orqali natijalar olingan va tahlil qiligan.

Adabiyotlar

1. Исроилов М.И. Ҳисоблаш методлари. Тошкент, Ўқитувчи, 1-қисм, 2003.
2. Пируммов У. Г. Численные методы. - М.: Изд-во МАИ, 1998. - 188 с.
3. Jalolov O.I. Interaktiv ilmiy hisoblash tizimlari. Darslik – Buxoro: Sadridin Salim Buxoriy, 2024. 208 b.

ENSURING SMART CONTRACT SECURITY IN THE POST-QUANTUM ERA: EMERGING THREATS AND ALGORITHMIC SOLUTIONS

Khudoyberdiev A. N.,

PhD in Technical Sciences, Senior Lecturer,
Tashkent International University,
scientist.py@gmail.com,

Amonov M. Q., student, Tashkent International University.

Jurayev A. B., student, Tashkent International University.

The Quantum Threat Model

The primary threat to smart contracts is the collapse of the **Discrete Logarithm Problem (DLP)**. On a quantum computer, Shor's algorithm can factorize an integer $n = p \cdot q$ or find the discrete log in polynomial time [2].

Mathematical Vulnerability:

Given an elliptic curve E over a finite field F_p , the public key Q is derived as:

$$Q = dG$$

Where d is the private key and G is the base point. A quantum attacker using Shor's can compute d in:

$$T_{quantum} \approx O((\log n)^3)$$

compared to the classical sub-exponential complexity of

$$O(e^{(c+o(1))(\ln n)^{1/3} (\ln \ln n)^{2/3}}).$$

Proposed Solution I: Lattice-Based Transitions (LWE)

To replace ECDSA in smart contracts, we propose the **Learning With Errors (LWE)** problem. Its security is based on the hardness of the Shortest Vector Problem (SVP) in a lattice L [3].

The LWE Formulation:

For a secret vector $s \in \mathbb{Z}_q^n$, the smart contract validates a signature if the adversary cannot distinguish (a_i, b_i) from uniform randomness:

$$b_i = \sum_{j=1}^n a_{i,j} \cdot s_j + e_i \pmod{q}$$

Where e_i is a small error sampled from a discrete Gaussian distribution χ . The security parameter λ is tied to the lattice dimension n :

$$\lambda \propto \sqrt{n / \log n}$$

Proposed Solution II: Post-Quantum Hash Functions

Smart contracts heavily use hashing for state integrity. While Grover's Algorithm provides a quadratic speedup for finding pre-images, it does not "break" hashes like Shor's breaks RSA [4].

Grover's Speedup Equation:

If a hash function H has a search space of $N = 2^n$, the quantum complexity to find a pre-image is:

$$T_{Grover} \approx \frac{\pi}{4} \sqrt{2^n} = O(2^{n/2})$$

Thesis Recommendation: To maintain a 256-bit security level, smart contracts must transition from **SHA-256** to **SHA-512** or **KMAC256** to ensure:

$$Security_{effective} = \frac{n_{bits}}{2} \geq 256 \Rightarrow n_{bits} \geq 512$$

Quantum-Resistant Smart Contract Logic (Formal Verification)

Beyond encryption, the logic of the contract must be shielded. We define a “Quantum-Safe State” $\mathcal{S}$ as one where transitions δ are signed using a PQ-algorithm Σ_{PQ} [4].

State Transition Integrity:

$$S_{t+1} = \delta(S_t, Tx, \sigma_{PQ})$$

The verification function V must satisfy:

$$V(PK_{PQ}, Tx, \sigma_{PQ}) \rightarrow \{1, 0\}$$

Where σ_{PQ} is a **Dilithium** or **Falcon** signature, currently favored by NIST for their balance between signature size and verification speed [5].

The integration of Post-Quantum Cryptography into smart contracts is not optional but a timed necessity. By shifting the underlying hard mathematical problem from **DLP** to **LWE** and doubling hash output lengths [5], blockchain networks can achieve “**Quantum Hardness**”.

Summary of Parameter Shifts:

- **Signature:** ECDSA $\rightarrow$ Dilithium (Lattice-based).
- **Hash:** Keccak-256 $\rightarrow$ SHA3-512.
- **Encryption:** AES-128 $\rightarrow$ AES-256 (Grover resistance).

References

1. NIST (2024). *FIPS 203, 204, and 205: Post-Quantum Cryptography Standards*. National Institute of Standards and Technology.
2. Li, W., et al. (2023). "Design and Implementation of a Quantum-Resistant Blockchain based on Lattice Cryptography." *Journal of Information Security and Applications*.
3. Zhang, R., & Preneel, B. (2022). "On the Quantum Security of Hash-Based Smart Contracts." *IEEE Transactions on Dependable and Secure Computing*.
4. Bordel, B., et al. (2025). "Formal Verification of Post-Quantum Smart Contracts: A Zero-Knowledge Approach." *Future Generation Computer Systems*.
5. Chen, L., & Jordan, S. (2021). "Quantum Attacks on Bitcoin and Ethereum: A 10-Year Outlook." *Quantum Information Processing*.

ZENITH AI MODELI ASOSIDA BOLALARDA JINOYATCHILIKKA

MOYILLIKNI ANIQLASH

Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich

Qo‘qon universiteti, f.-m.f.f.d. (PhD)

sanjarbekmamajonov@gmail.com

Xasanov O‘tkirjon Ismoiljon o‘g‘li

Qo‘qon universiteti, Kompyuter injinringi yo‘nalishi 2-kurs talabasi

xasanovutkirjon95@gmail.com

Ma’lumki, hozirgi kunda yoshlar orasida nazoratsizlik, salbiy ijtimoiy muhit va psixologik bosim sababli turli huquqbuzarliklar tobora ko‘paymoqda. Mutaxassislarining fikriga ko‘ra, bu

muammoni faqat jazolash orqali emas, balki ertaroq aniqlab, profilaktika qilish orqali kamaytirish mumkin. Lekin hozirgi kunda mavjud nazorat tizimlari ko'pincha hodisa sodir bo'lgandan keyingina ishga tushadi, ya'ni repressiv xarakter kasb etadi.

Raqamli texnologiyalar, xususan, taqiladigan qurilmalar va sun'iy intellekt tizimlari bolalarning biologik holati, harakati va xulq-atvorini uzluksiz monitoring qilish imkonini beradi [1]-[5]. Ya'ni yurak urish tezligi, stress darajasi, uyqu sifati va harakat faolligidagi o'zgarishlar psixologik muammolarning ilk signallari bo'lib xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslangan [6]. Ana shu asosda ushbu tadqiqotda aqlli soat va sun'iy intellektni birlashtirgan profilaktik tizim ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

Tadqiqotning asosiy maqsadi bolalarda me'yoriy xulq-atvordan og'ishlarga moyillikni ilk bosqichda aniqlash va ota-onalarga o'z vaqtida, ilmiy asoslangan tavsiyalar beruvchi avtomatlashtirilgan tizim yaratishdan iborat.

Quyida taklif etilayotgan tizim uchta asosiy qismdan tashkil topadi: qurilma (hardware), dasturiy ta'minot (software) va sun'iy intellekt moduli.

Hardware qismida Nordic Semiconductor nRF52840 low-power SoC markaziy boshqaruv elementi sifatida ishlatiladi. Analog Devices MAX86141/MAX30112 PPG sensori bolaning yurak urish tezligi va qon kislorod darajasini uzluksiz o'lchaydi, Bosch Sensortec BMI270 IMU sensori esa harakat faolligini, tebranish va akseleratsiya ma'lumotlarini qayd etadi. Texas Instruments BQ25120A PMIC orqali Li-Po batareya va simsiz zaryadlash boshqariladi. Qurilma 6-8 qatlamli rigid+flex PCB, IP67/IP68 korpus va AMOLED ekrandan iborat bo'lib, kundalik faol foydalanishga mo'ljallangan.

Dasturiy qatlamda Zephyr RTOS asosida yozilgan firmware sensorlardan ma'lumot yig'ib, BLE 5.0 protokoli orqali serverga uzatadi. OTA (Over-the-Air) yangilash imkoniyati qurilmani doimiy takomillashtirib borishga imkon beradi. Server tomonida Python+FastAPI ishlaydi, ma'lumotlar PostgreSQL ma'lumotlar bazasida saqlanadi. Ota-ona uchun Android (Kotlin) va iOS (Swift/Flutter) mobil ilovalar hamda veb-dashboard taqdim etiladi.

Sun'iy intellekt moduli va aniqlash mexanizmi esa tizimning intellektual yadrosini vaqt qatorlari (time-series) tahlil algoritmi tashkil etadi. Har bir bola uchun alohida individual baseline, ya'ni o'sha bolaga xos biologik va harakat me'yori shakllantiriladi. Bu baseline dastlabki 7-14 kunlik kuzatuv davri mobaynida to'plangan ma'lumotlar asosida avtomatik tarzda hisoblanadi. Shuningdek, bola o'sib ulg'aygan sari, fasllar o'zgargani hamda hayot tarzi rivojlantirishiga qarab doimiy ravishda yangilanib boradi. Keyingi barcha o'lchovlar global standartlar bilan emas, balki shu shaxsiy me'yor bilan taqqoslanadi. Bu yondashuv yolg'on signallar (false positive) sonini keskin kamaytiradi.

Xavf sifatida quyidagi anomaliyalar aniqlanadi: tungi soatlardagi g'ayritabiiy harakat faolligi, yurak tezligidagi keskin va tushuntirib bo'lmaydigan o'zgarishlar, surunkali uyqu tanqisligi, stress indeksining uzoq muddat yuqori bo'lib qolishi. Bundan tashqari, algoritim bir nechta ko'rsatkichni bir vaqtda birgalikda baholaydi, ya'ni faqat bitta anomal o'lchovga emas, balki bir nechta salbiy belgilarning bir vaqtda to'planishiga e'tibor qaratadi. Bu tizimning aniqlash sezgirligini oshiradi va noo'rin ogohlantirish holatlarining oldini oladi. Anomaliya aniqlanganda ota-onaga mobil ilova orqali darhol ogohlantirish yuboriladi va holat tavsifi bilan birga amaliy tavsiya beriladi: "Farzandingizning stress darajasi 3 kun davomida yuqori bo'lgani uchun bugun qisqa samimiy suhbat o'tkazishni tavsiya etamiz" yoki "Jismoniy faollik pasaygani sababli sport yoki ochiq havoda sayr rejimini ko'rib chiqing". Zarur hollarda tizim ota-onani bolalar psixologi bilan maslahatlashishga yo'naltiradi. Tizim hech qachon qat'iy jazolashni emas, muloqot va psixologik qo'llab-quvvatlashni rag'batlantiradi, chunki zamonaviy kriminologiya va pedagogik psixologiya tadqiqotlari ko'rsatganidek, sevgi va ishonch muhiti jazo choralaridan ko'ra deviant xulqni bartaraf etishda ancha samaraliroq natija beradi.

Bolalar ma'lumotlari AES-256 shifrlash va HTTPS protokoli orqali himoyalanaadi. Tizim faqat ota-onaning to'liq yozma roziligi asosida faoliyat yuritadi. Ma'lumotlar uchinchi tomonlarga berilmaydi. Qurilma CE, FCC va RoHS xalqaro sertifikatlariga javob berishi ta'minlanadi. GDPR

va O‘zbekiston qonunchiligining bolalar ma’lumotlarini himoya qilishga oid talablari to‘liq bajariladi.

Taqdim etilgan tizim aqlli soat sensorlari, sun’iy intellekt algoritmlari va ota-ona vositachiligini uyg‘unlashtirgan holda bolalardagi jinoyatchilikka moyillikni jazo choralarisiz, profilaktik yo‘l bilan bartaraf etishning samarali mexanizmini yaratadi. Har bir bolaga shaxsiy baseline shakllantirish, real vaqtda monitoring va amaliy tavsiyalar beradi. Bu orqali esa tizim nafaqat texnik, balki ijtimoiy va tarbiyaviy muammoni ham hal qiladi. Kelajakda ushbu yechimni O‘zbekiston maktablari, oilalari va bolalar psixologiya markazlarida sinov tartibida joriy etish, shuningdek, tibbiyot mutaxassisleri bilan integratsiya qilish rejalashtirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nordic Semiconductor, *nRF52840 Product Specification v1.7*, Oslo, 2023.
2. Analog Devices, *MAX86141/MAX30112 Datasheet*, Wilmington, 2022.
3. Bosch Sensortec, *BMI270 Technical Documentation v1.2*, Reutlingen, 2023.
4. Texas Instruments, *BQ25120A Power Management IC Application Report*, Dallas, 2021.
5. Zephyr Project, *Official RTOS Documentation*, 2024. [Online]. Available: <https://docs.zephyrproject.org>
6. T. E. Moffitt et al., “A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety,” *PNAS*, vol. 108, pp. 2693–2698, 2011.

ANIQ INTEGRALLARNI TAQRIBIY INTEGRALLASHDA KUBATUR

FORMULA YORDAMIDA AMALGA OSHIRISH NAZRIYASI

JDPU, f.-m.f.f.d., dotsent **Mirzakabilov Ravshan Narkuziyevich**

ravshan.m.n@mail.ru

JDPU, t.f.n., dotsent **Botirov Do‘stqul**

botirovdb@gmail.com

JDPU, Matematika mutaxassisligi

I-bosqich magistranti **Sattarova Feruza**

sattarovaferuza438@gmail.com

Taqribiy integrallash nazariyasida aniq integralni

$$\int_{\Omega} p(x)f(x)dx \cong \sum_{j=1}^N C_j f(x^{(j)}) \quad (1)$$

kubatur formula yordamida amalga oshiriladi, bu yerda Ω , R_n dagi soha, $p(x)$ - vazn funksiya, $x^{(j)}$ va C_j kubatur formulaning mos ravishda tugun nuqtalari va koeffitsentlari deyiladi.

Yevklid fazosidagi n o‘lchovli soha bo‘yicha olingan integralni taqribiy hisoblash uchun odatda (1) ko‘rinishdagi formuladan foydalaniladi.

Bu yerda $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ n – o‘lchovli fazodagi nuqta $x^{(j)} = x_1^{(j)}, x_2^{(j)}, \dots, x_n^{(j)}$, $dx = dx_1, dx_2, \dots, dx_n$, $p(x)$ – vazn funksiya deyiladi va u Ω da aniqlangan bo‘lib

$$\mu_{\alpha_1 \alpha_2 \dots \alpha_n} = \int_{\Omega} p(x) x_1^{\alpha_1} x_2^{\alpha_2} \dots x_n^{\alpha_n} dx$$

integrallar mavjud, $\alpha_i, i = 1, n$ manfiymas butun sonlar.

Kubatur formula qurishning usullaridan biri interpolatsiyalashga asoslangandir. Tartibi d ga teng gipersirtga yotmaydigan $\mu(d, n)$ ta turli $x^{(j)}$ tugun nuqtalar olamiz va $f(x)$ funksiyaning shu nuqtalardagi qiymatlari bo‘yicha darajasi d ga teng bo‘lgan interpolatsion ko‘phad

$$P(x) = \sum_{j=1}^N L_j f(x^{(j)})$$

quramiz, bu yerda, $L_j(x)$, $j = \overline{1, N}$ interpolyatsiyalashning fundamental ko'phadlari. Interpolyatsiyalash yetarlicha yaxshi o'tkazilgan deb hisoblaymiz, ya'ni

$$f(x) \cong \sum_{j=1}^N L_j f(x^{(j)})$$

Bu tenglikni ikkala qismini $p(x)$ ga ko'paytirib, Ω soha bo'yicha integrallasak (1) ko'rinishdagi formulaga ega bo'lamiz. Bunda $N = M(d, n)$,

$$C_j = \int_{\Omega} p(x) L_j dx$$

bo'lib, u darajasi d dan oshmagan ixtiyoriy algebraik ko'phad uchun aniq bo'ladi. Odatda bunday formulalarni interpolyatsion kubatur formula deyiladi.

Kubatur formula darajasi d dan oshmagan ko'phadlar uchun aniq bo'lib uning tugun nuqtalari $N \leq M(d, n)$ bo'lishligi uchun [1]

$$[\varphi_1(x^{(j)}), \varphi_2(x^{(j)}), \dots, \varphi_{M(d, n)}(x^{(j)})]_{j=1}^N$$

matritsaning rangi uning yo'llari soni N ga teng bo'lishi zarur va yetarli, bu yerda $M(d, n) = \frac{(d+n)!}{d!n!}$ - darajasi d dan oshmagan n o'zgaruvchili barcha birhadlar soni, $\{\varphi_i(x)\}_i^\infty = 1$ orqali n o'zgaruvchi birhadlar belgilangan bo'lib, kichik darajali birhad kichik nomer olgan, bir xil tartibli birhadlar ketma-ket nomerlangan.

Ω soha va $p(x) \geq 0$ vazn funksiya uchun ortogonal ko'phadlarni qaraymiz, bu yerda $\Omega \subset R_n$ dagi soha va $x \in \Omega$ uchun $p(x) \geq 0$, va shuningdek,

$$p_i = \int_{\Omega} p(x) \varphi_i(x) dx, \quad i = 1, 2, \dots$$

integrallar mavjud deymiz, $p(x) \geq 0$ bo'lganligi uchun $p_i > 0$ bo'ladi. Darajasi k ga teng algebraik ko'phad

$$(\varphi, \lambda) = \int_{\Omega} p(x) \varphi(x) \lambda(x) dx$$

skalyar ko'paytmaga nisbatan darajasi $k-1$ dan oshmagan barcha ko'phadlarga ortogonal bo'lsa, uni Ω soha va $p(x) \geq 0$ vazn funksiya bo'yicha ortogonal ko'phad deyiladi.

$$P_{\alpha_1 \alpha_2 \dots \alpha_n}(x) = x^\alpha + \sum_{j=1}^{M(k, n-1)} a_j \varphi_j(x)$$

ko'rinishdagi k - darajali ortogonal ko'phadlar, Ω soha va $p(x) \geq 0$ vazn funksiyaning asosiy ortogonal ko'phadlari deyiladi. Darajasi k ga teng asosiy ortogonal ko'phadlar soni $M(n, k-1)$ ga teng. Darajasi k ga teng ixtiyoriy ortogonal ko'phad, k - darajali asosiy ortogonal ko'phadlarning chiziqli kombinatsiyasi orqali ifodalanadi.

n o'zgaruvchili darajasi k dan oshmagan birhadlarga Shmidt ortogonaltirish va normallashtirish jarayonini tadbiiq etsak, natijada ortogonal ko'phadlar sistemasi hosil bo'ladi. Uni $\{F_j(x)\}_{j=1}^{M(n, k)}$ deb belgilaymiz, ya'ni

$$\int_{\Omega} p(x) \varphi_i(x) F_j(x) dx = \delta_{ij}, \quad i, j = 1, M(n, k)$$

bunda δ_{ij} – Kroneker belgisi.

Faraz qilaylik, $f(x)$ Ω sohada aniqlangan uzluksiz funksiya bo'lsin. $f(x)$ funksiyani ortonormal ko'phadlar sistemasi bo'yicha yoyilmasining quyidagi

$$S_k(x) = \sum_{j=1}^{M(k,n)} a_j \varphi_j(x) \quad (2)$$

qismaniy yig'indisini ko'ramiz. Bu yoyilmaning koeffitsentlari

$$a_j = \int_{\Omega} p(u) f(u) du, \quad j = 1, M(n, k) \quad (3)$$

formula bilan aniqlanadi.

(2) dagi a_j koeffitsient o'rniga uning ifodasi (3) ni qo'ysak

$$S_k(x) = \sum_{j=1}^{M(k,n)} \left(\int_{\Omega} p(u) f(u) F_j(x) du \right) = \int_{\Omega} p(u) f(u) K_k(u, x) du \quad (4)$$

bo'ladi, bu yerda

$$K_k(u, x) = \sum_{j=1}^{M(k,n)} F_j(u) F_j(x) \quad (5)$$

$K_k(u, x)$ qismaniy yig'indi $S_k(x)$ ning integral ifodasining yadrosi deyiladi. Agar $f(x)$ darajasi k ga teng n o'zgaruvchili ko'phad bo'lsa, Fure qatorining qismaniy yig'indisi $S_k(x)$ bilan ustma-ust tushadi, $S_k(x) = f(x)$ ya'ni u holda (4) ga ko'ra

$$f(x) = \int_{\Omega} p(u) f(u) K_k(u, x) du$$

bo'ladi. Yadroning mana shu xususiyatiga ko'ra uni tiklovchi yadro deyiladi.

$$I(f) \cong \sum_{j=1}^{\gamma} C_j F_j(f) \quad (6)$$

quyidagi teorema (6) ko'rinishning mavjudligi shartiga ega bo'lishligini ko'rsatadi. Quyidagi belgilash kiritamiz

$$F_0 = \{f \in F_j | J_j(f) = 0, \quad j = 1, 2, \dots, \gamma\}$$

Teorema 1. (S.L. Sobolev) F_1 fazoga tegishli funksiyalar uchun (6) da aniq tenglik bo'lishligi uchun $f \in F_0 \Rightarrow I(f) = 0$ bo'lishligi zarur va yetarli.

Teorema 1. ning muhim xususiy holini ko'raylik. F barcha algebraik ko'phadlarning fazosi bo'lib, (6) esa darajasi m dan oshmagan barcha ko'phadlar uchun aniq tenglikka aylanadi.

$I(f)$ additiv va birjinsli funksional F da berilgan bo'lsin, masalan $I(f) = \int_{\Omega} p(x) f(x) dx$

(6) formula quyidagi ko'rinishda bo'ladi.

$$I(f) \cong \sum_{i=1}^{\sigma} C_i f^{(a^{(i)})} \quad (7)$$

Bu yerda $f^{(a^{(i)})} = I^{(i)}(f)$ bo'lib $I^{(i)}(f)$ funksionallar ham F da aniqlangan.

Teorema 2. (7) ko'rinishdagi ifoda darajasi m dan oshmagan barcha ko'phadlar uchun aniq bo'lishligi uchun

$$f \in a \cap P_m \Rightarrow I(f) = 0 \quad (8)$$

shart bajarilishi zarur va yetarli. Bu yerda F_m – darajasi m dan oshmagan ko'phadlarning fazoosti, ya'ni **teorema 1.** Dagi F_1 – fazo, $F_0 = a \cap P_m$, a – polinomial ideal.

Kubatur formula tugun nuqtalari soni uchun quyi chegara quyidagi teorema bilan izohlanadi.

Teorema 3. Agar

$$\int_{\Omega} p(x)f(x)dx \cong \sum_{j=1}^N C_j f(x^{(j)}) \quad (9)$$

kubatur formula darajasi m dan oshmagan barcha algebraik ko'phadlar uchun aniq qiymat bersa, u holda $m \geq 2$ bo'lganda uning tugun nuqtalari k – tartibli algebraik gipersirtida yotmaydi va tugun nuqtalar soni $N \geq m \geq 0$ bo'lganda

$$N \geq \chi = M(n, k) \quad (10)$$

tengsizlikni qanoatlantiradi, $k = \left\lfloor \frac{m}{2} \right\rfloor \left\lceil \frac{m}{2} \right\rceil - \frac{m}{2}$ - ning butun qismi.

Kubatur formulaning musbat koeffitsientlari soni haqidagi teoremani keltiramiz.

Teorema 4. Agar (9) kubatur formulaning tugun nuqtalari va koeffitsientlari haqiqiy bo'lib, u darajasi m dan oshmagan barcha algebraik ko'phadlar uchun aniq qiymat bersa, u holda musbat koeffitsientlar soni χ dan kam emas.

Agar sirt integralini

$$\int_{S_{n-1}} p(x)f(x)ds \cong \sum_{j=1}^N C_j f(x^{(j)}) \quad (11)$$

kubatur formula bilan taqriban hisoblasak, uning tugun nuqtalari uchun (10) baholash o'rinli bo'lmaydi, chunki darajasi k dan oshmagan chiziqli bog'liqsiz ko'phadlarni birlik S_{n-1} sfera $\left(\sum_{i=1}^n x_i^2 = 1 \right)$ sirtida berilgan funksiyalar sifatida qarasaq, ularning soni $M(n, k)$ dan kamdir.

Darajasi k ga teng ixtiyoriy ko'phadni birlik sfera sirtida funksiya sifatida qarasaq, u ko'phad darajasi k dan oshmagan garmonik ko'phadlarning chiziqli kombinatsiyasi sifatida ifodalanadi.

(11) kubatur formulaning tugun nuqtalari soni uchun quyidagi tengsizlik o'rinli:

$$N \geq h = M(n, k) - M(n, k - 2)$$

Agar (11) ning tugun nuqtalari va koeffitsientlari haqiqiy bo'lsa, musbat koeffitsientlar soni h dan kam bo'la olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мысовских И.П. Интерполяционные кубатурные формулы. М. Наука. 1981.
2. Мысовских И.П. Построение кубатурных формул и ортогональные многочлены. Ж В М и М Ф, 1967, 7, №1.
3. Shmid X. Interpolatory cubature formulal and real ideals.- In: Quant. Apporximate.N.Y.: Acad. Press, 1980.
4. Myoller X. Polynomideale und Kubaturformeln. – Numer. Math. 1976.

RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA G'OYAVIY XURUJLARGA QARSHI

KURASHISHNING MILLIY-HUQUQIY ASOSLARI

O'lmasxo'jayev Zoirxo'ja Abbas o'g'li

“Tashkent International University” xalqaro universiteti professori

Kurbanaliyev Sardor Alidjanovich

“Tashkent International University” xalqaro universiteti

Yurisprudensiya, 2-bosqich talabasi

| E-mail: sardorkurbon@gmail.com

Zamonaviy global geosiyosiy me'morchilikda milliy xavfsizlik konsepsiyasi an'anaviy harbiy-siyosiy va hududiy jihatlardan davlatning axborot, mafkuraviy va kognitiv suverenitetini

himoya qilish tomon siljib, fundamental o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining shiddatli taraqqiyoti, ijtimoiy jarayonlarning algoritmizatsiyasi va raqamli makonning globallashuvi mutlaqo yangi shakldagi tahdidlarning paydo bo'lishiga zamin yaratdi. Ular orasida g'oyaviy ekspansiya va kiber-indoktrinatsiya markaziy o'rinni egallaydi [1]. Markaziy Osiyo o'zining strategik joylashuvi, murakkab demografik tuzilishi hamda tarixiy-madaniy merosi tufayli azaldan yirik geosiyosiy kuchlar manfaatlarini to'qnashadigan hudud bo'lib kelgan. Bugungi kunda ushbu mintaqada aholini radikallashtirish maqsadida har qanday ijtimoiy-iqtisodiy zaifliklardan foydalanishga intilayotgan transmilliy ekstremistik va terroristik tarmoqlar tomonidan misli ko'rilmagan bosimga duch kelmoqda [2].

O'zbekiston Respublikasi va uning poytaxti – Toshkent shahri alohida ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyoning eng yirik megapolisi bo'lgan Toshkent nafaqat ulkan iqtisodiy, diplomatik va transport-logistika salohiyatini o'zida jamlaydi, balki mintaqaning asosiy raqamli tuguni (xabi) vazifasini ham o'taydi. Urbanizatsiyaning yuqori darajasi, aholi zichligi hamda demografik piramidada yoshlarning ustunligi shaharni bir vaqtning o'zida ham innovatsion taraqqiyot drayveriga, ham zamonaviy kognitiv tahdidlar uchun potensial nishonga aylantiradi. Urbanizatsiyalashgan muhitda g'oyaviy xurujlar endilikda faqat an'anaviy "yuzma-yuz" yollash usullariga tayanmaydi; ular sun'iy intellekt va dipfeyk (deepfake) texnologiyalaridan foydalangan holda ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va platformalar orqali amalga oshiriladigan murakkab, ko'p bosqichli kognitiv operatsiyalarga aylanib ulgurgan. Mazkur tadqiqot O'zbekistonda g'oyaviy xurujlarga qarshi kurashish mexanizmlarining keng qamrovli konseptual va ijtimoiy-huquqiy tahlilini taqdim etadi. Ishda kognitiv xavfsizlikning falsafiy-nazariy asoslari, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish sohasidagi milliy qonunchilik evolyutsiyasi, shuningdek, xalqaro standartlarga muvofiq davlat xavfsizligi imperativlari va insonning fundamental huquqlariga rioya etish o'rtasidagi o'ta muhim muvozanat batafsil ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, terrorizmga qarshi siyosatning gumanitar o'lchoviga — fuqarolarni vataniga qaytarish va jamiyatga reintegratsiya qilish bo'yicha keng ko'lamli operatsiyalarga ("Mehr") alohida e'tibor qaratiladi. Zamonaviy g'oyaviy xurujlarning mohiyatini chuqur anglash uchun XXI asrda nizo shakllarining evolyutsiyasini belgilovchi nazariy qarashlarga murojaat qilish zarur. Agar an'anaviy axborot urushi (Information Warfare) ma'lumotlarni uzatish kanallarini nazorat qilish, faktlarni buzib ko'rsatish yoki axborotdan foydalanishni cheklashga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy kognitiv urush (Cognitive Warfare) bu chegaralardan ancha uzoqqa chiqadi. Kognitiv urush inson tafakkurini operatsion muhit sifatida baholaydi va nafaqat odamlar nima haqida o'ylashini, balki ularning qanday fikrlashi va qaror qabul qilish mexanizmlarini ham o'zgartirishga intiladi [3].

Akademik diskursda kognitiv xurujlarning shaxs neyropsixologik zaifliklariga qaratilganligi ta'kidlanadi. Ular kuchli hissiy reaksiya chaqiradigan soxta diniy, ayirmachilik yoki ekstremistik narrativlarni singdirish uchun murakkab algoritmlardan foydalanadi, bu esa ratsional tanqidiy fikrlashni bo'g'ib qo'yadi. Yuqori tezlikdagi mobil internet aholining aksariyat qismini qamrab olgan Toshkent sharoitida kiber-indoktrinatsiya xavfi tizimli muammoga aylanmoqda. Ushbu xurujlarga javob tariqasida milliy manfaatlarini himoya qilishning ma'naviy-axloqiy poydevori sifatida "mafkuraviy xavfsizlik" konsepsiyasi shakllanmoqda. O'zbekistonlik olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, keng falsafiy ma'nodagi xavfsizlik — bu shunchaki xavf-xatarning yo'qligi emas, balki millatning o'z ma'naviy, madaniy va intellektual qadriyatlarini tashqaridan keladigan tajovuzkor ta'sirlardan himoya qilish borasidagi tizimli qobiliyatidir [4]. Jamiyatni birlashtiruvchi omil sifatida mustahkamlangan O'zbekistonning milliy g'oyasi buzg'unchi narrativlarga bunyodkorona muqobilni taklif etib, dogmatik va radikal mafkuralarning asosiy antipodi sifatida maydonga chiqadi.

An'anaviy axborot xavfsizligi va kognitiv xavfsizlikning qiyosiy tahlili

Taqqoslash mezonlari	An'anaviy axborot xavfsizligi	Kognitiv va mafkuraviy xavfsizlik
Asosiy himoya obyekti	Infratuzilma, ma'lumotlar bazalari, aloqa kanallari, davlat sirlari.	Inson ongi, jamoatchilik tafakkuri, qaror qabul qilish tizimlari, milliy qadriyatlar.
Hujum vektori	Xakerlik hujumlari, DDoS-hujumlar, ma'lumotlarni tutib qolish, senzura.	Dezinformatsiya, dipfeyklar, hissiyotlarni manipulyatsiya qilish, kiber-indoktrinatsiya.
Agressorning maqsadi	Tizimlar ishlashini buzish, ma'lumotlarni o'g'irlash, iqtisodiy zarar yetkazish.	Jamiyatni qutblash, radikallashtirish, hokimiyat qonuniyligiga putur yetkazish.
Himoya mexanizmlari	Antivirus dasturlari, kriptografiya, tarmoq ekranlari (firewalls).	Mafkuraviy immunitet, mediashuurlilik, tanqidiy fikrlash, qarshi-narrativlar.

G'oyaviy xurujlarga qarshi kurashishning milliy-huquqiy bazasini shakllantirish jarayonini Markaziy Osiyoning murakkab geosiyosiy landshaftidan ajratib ko'rib chiqish mumkin emas. Afg'onistondagi vaziyatning o'zgarishi mintaqaviy xavfsizlik arxitekturasini tubdan yangiladi. Tahdidlar vektori yanada aniq transmilliy xususiyat kasb etdi [5]. O'zbekiston uchun eng jiddiy xavotirni turli xalqaro terrorchilik tuzilmalarining faoliyati keltirib chiqarmoqda. Ushbu hodisalar ekstremistik unsurlarning davlat chegaralari orqali kuch ishlatish qobiliyatini namoyish etib, Toshkentdan ham harbiy, ham diplomatik resurslarni safarbar etishni talab qildi [6]. Toshkentning hududiy xususiyatlari migratsiya oqimlarining murakkabligini ham o'z ichiga oladi. Bugungi kunda g'oyaviy xurujlarning salmoqli qismi nafaqat mamlakat ichkarisidan, balki xorijda uzoq vaqt yashayotgan mehnat migrantlari muhitidan ham kelib chiqmoqda. Ular O'zbekistondagi ijtimoiylashuv institutlari doirasidan tashqarida qolib, yollovchilar tomonidan agressiv kiber-indoktrinatsiyaga duchor bo'lmoqdalar. G'oyaviy va jismoniy xavf-xatarlarning o'zgaruvchan tabiatiga javoban O'zbekiston Respublikasi ko'p bosqichli (eshelonlashtirilgan) milliy-huquqiy tizimni barpo etdi. Qonunchilik bazasi tahlili tor doiradagi jazolash choralaridan jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab oluvchi keng profilaktika strategiyasiga o'tishni ko'rsatadi [7].

Sohadagi asosiy normativ-huquqiy hujjatlar

Normativ-huquqiy hujjat	Yil	Asosiy qoidalar va amalga oshirish mexanizmlari
"Terrorizmga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonun	2000	Terrorizm va terrorchilik faoliyatini moliyalashtirishning huquqiy tavsifi. Maxsus xizmatlarning vakolatlarini tartibga solish.
"Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi qonun	2007	OAVdan konstitutsiyaviy tuzumni zo'ravonlik bilan o'zgartirishga chaqirish maqsadida foydalanishni taqiqlash.
"Ekstremizmga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonun	2018	"Ekstremizm" va "ekstremistik materiallar" tushunchalarini institutsionalizatsiya qilish.
Milliy strategiya (2021–2026)	2021	Bag'rikenglik madaniyatini shakllantirish, internet makonini buzg'unchi kontentdan tozalash va fuqarolik jamiyati institutlari rolini kuchaytirish.

Zamonaviy huquqiy arxitekturaning markaziy elementi 2018-yilda qabul qilingan "Ekstremizmga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonundir [8]. Toshkent shahrining kognitiv xavfsizligi nuqtai nazaridan mazkur Qonunning 11-moddasi alohida ahamiyatga ega bo'lib, u respublika hududida ekstremistik materiallarni olib kirish, tayyorlash, saqlash, tarqatish va

namoyish etishni qat'iy taqiqlaydi. Axborot oqimlari maksimal darajada to'plangan Toshkent sharoitida davlat axborot xavfsizligining ko'p bosqichli tizimini joriy etmoqda. Ushbu sohadagi eng muhim ma'muriy-huquqiy vosita O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-apreldagi 180-sonli qaroridir [9]. Ushbu tartib klassik ma'nodagi senzura akti emas, balki kognitiv xavfsizlik filtri sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, texnologik taraqqiyot, xususan, sun'iy intellekt (SI) algoritmlarining rivojlanishi va dipfeyklarning paydo bo'lishi qonun chiqaruvchilar oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. O'zbekistonlik tadqiqotchilar real vaqt rejimida buzg'unchi "patern"larni aniqlash uchun huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatiga avtomatlashtirilgan semantik tahlil va mashinali o'qitish tizimlarini joriy etish zarurligini asoslamoqdalar [10]. EXHTning OAV erkinligi bo'yicha vakili byurosi tomonidan o'tkazilgan "Ekstremizmga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunning huquqiy tahlili atamalarning keng va noaniq talqini bilan bog'liq qator konseptual muammolarni aniqladi [11]. BMTning Terrorizmga qarshi kurashish sharoitida inson huquqlarini rag'batlantirish va himoya qilish bo'yicha maxsus ma'ruzachisi Fionnuala Ni Aolayn 2021-yilda O'zbekistonga tashrifi yakunlari bo'yicha xuddi shunday xulosalarga kelgan. U hukumatga tushunchalar apparatini xalqaro huquqqa muvofiq aniqlashtirishni tavsiya qildi [12].

Ushbu muammolarni inobatga olgan holda, O'zbekiston hukumati huquqni qo'llash amaliyotini bosqichma-bosqich erkinlashtirish va muloqotga tayyorligini namoyish etmoqda. Sud amaliyoti sudyalarni qasddan sodir etilgan ekstremistik jinoyatlarni adashish oqibatida sodir etilgan harakatlardan sinchiklab ajratishga yo'naltiradi, bu esa tizimning repressivligini pasaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonning g'oyaviy xurujlarga qarshi kurashish sohasidagi siyosatining konseptual transformatsiyasining eng yorqin dalili — mutaassiblashgan fuqarolar bilan ishlashda faqat jazolash (hard power) usullaridan gumanitar va reabilitatsiya (soft power) usullariga o'tish bo'ldi. Bu boradagi flagman loyiha Yaqin Sharq va Afg'onistondagi qurolli mojarolar hududlarida qolib ketgan O'zbekiston fuqarolarini vataniga qaytarish bo'yicha "Mehr" shartli nomi ostidagi gumanitar operatsiyalar bo'ldi [13]. O'zbekiston tajribasining o'ziga xosligi nafaqat evakuatsiya faktining o'zida, balki mojarolardan keyingi reabilitatsiyaning tizimli yo'lga qo'yilganidadir [14]. Bunday kompleks (whole-of-society – jamiyatni to'liq qamrab oluvchi) yondashuv BMT va EXHT tomonidan yuksak baholandi. BMT Maxsus ma'ruzachisi F. Ni Aolayn O'zbekistonning reintegratsiya siyosatini "eng yaxshi ilg'or amaliyot" (best practice) deb e'tirof etdi [15]. Xalqaro tuzilmalarni jalb qilish O'zbekistonga ilg'or xalqaro tajribani mahalliy kontekstga integratsiya qilish imkonini bermoqda [16]. Hayot ritmi jadal bo'lgan megapolis sifatidagi Toshkentda an'anaviy ijtimoiy nazorat institutlari ham o'zgarishlarga yuz tutmoqda [17]. Poytaxtda joriy etilayotgan "Xavfsiz shahar" va "Obod mahalla" konsepsiyalari ekstremistik tushdagi potensial tahdidlar bilan bog'liq g'ayritabiiy xatti-harakatlarni preventiv (oldini oluvchi) aniqlashni nazarda tutadi. Ta'lim makonini himoya qilishga alohida ahamiyat beriladi: Toshkent oliy o'quv yurtlari o'quv dasturlariga g'oyaviy va axborot xurujlarini aniqlash usullari bo'yicha bilimlarni shakllantirishga qaratilgan fanlar integratsiya qilingan [18].

O'zbekiston Respublikasida g'oyaviy xurujlarga qarshi kurashishning milliy-huquqiy asoslarini Toshkent shahrining hududiy, demografik va raqamli o'ziga xosliklari nuqtai nazaridan tahlil qilish muhim xulosalarni shakllantirishga imkon beradi. Milliy xavfsizlik arxitekturasi profilaktika va kognitiv barqarorlik strategiyasiga tayanib, sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Globallashuv sharoitida inson ongi asosiy mafkuraviy jang maydoniga aylandi; dinshunoslik ekspertizasi davlat mexanizmi zarur to'siq bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, xavfsizlikni ta'minlash insonning fundamental huquqlariga o'rni qoplab bo'lmaydigan arar yetkazish hisobiga erishilmasligi kerak. Tarixiy "Mehr" operatsiyalari "yumshoq kuch" yondashuvining samarasini isbotlab, O'zbekistonning ushbu tajribasi zo'ravon ekstremizmning oldini olish (PVE) bo'yicha jahon amaliyotini boyitmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Meghraoui, L., Belkhamza, Z. (2022). Cognitive Warfare as a New Dimension of Security: A Fictional Concept or a Real Silent Threat. *Journal of Global Security Studies*.
2. Nourzhanov, K. (2009). Dealing with threats in Central Asia. *Australian Journal of International Affairs*.
3. ACT NATO / Ajrawi, S. et al. (2022). Cognitive Security: The study and practice of protecting the human mind and other Cognitive Assets from cognitive threats.
4. Xolmirzayeva, M. A. (2021). Ideological security is the moral basis for the protection of national interests. *Termiz State University, Uzbekistan*.
5. Cooley, A. (2012). *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest for Central Asia. Security development approaches Central Asia*.
6. U.S. Department of State (2021). *Country Reports on Terrorism: Uzbekistan*.
7. Lex.uz (2021). O‘zbekiston Respublikasining 2021–2026-yillarga mo‘ljallangan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish bo‘yicha Milliy strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida.
8. Kurbanov, D. D. (2021). “Ekstremizmga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi qonun tahlili. *BuxDU Avtoreferat*.
9. Nurumbetova, S. A. (2025). Yurtimizda terrorizmga qarshi kurashishda dinshunoslik ekspertizasining o‘rni. *Cyberleninka, Lex.uz ma’lumotlari tahlili*.
10. Aliqulov, O. Y. (2025). *Ideological and Legal Basis for Ensuring Information Security in Uzbekistan: Socio-Philosophical Analysis*.
11. OSCE Representative on Freedom of the Media (2018). *Legal review on Uzbekistan's draft law “On Countering Extremism”*.
12. Ní Aoláin, F. (2021). *Visit to Uzbekistan - Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism. OHCHR*.
13. United Nations Security Council CTC (2021). *Report on the repatriation of foreign terrorist fighters (“Mehr” operations)*.
14. Ombudsman of the Republic of Uzbekistan (2022). *Report on the activities of the Authorized Person for Human Rights (Operation Mehr evaluations)*.
15. UN Human Rights Council (2022). *Report of the Special Rapporteur Fionnuala Ní Aoláin on Uzbekistan*.
16. GCERF Strategy for Investment in Uzbekistan (2025-2028). *Prevention of Violent Extremism (PVE) and Rehabilitation & Reintegration (R&R)*.
17. Sapaev V., Madrakhimov A. (2020). *The transformation of social consciousness and intelligence of rural population on social life of Uzbekistan. Academic research in educational sciences*.
18. Abduvokhidov, T. (2023). *Mafkuraviy immunitet va yoshlar. O‘zbekiston Milliy Universiteti*.

RAQAMLI DAVLAT BOSHQARUVIDA SUN‘IY INTELLEKT VA BIG DATA TEXNOLOGIYALARINING STRATEGIK INTEGRATSIYASI.

Sattarova Dilfuza Dilshodbekovna
“Iqtisodiyot” kafedrasida dotsent v.b., PhD
Sobirova Gul‘uncha Hojinazar qizi
“Iqtisodiyot” fakulteti IQT25.1-guruh talabasi

Axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi davlat boshqaruv apparati oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. An‘anaviy elektron hukumat modellari endilikda faqatgina xizmatlarni onlayn ko‘rsatish bilan cheklana olmaydi. Bugungi kun trendi – “Aqlli hukumat” (Smart Government) konsepsiyasi bo‘lib, u qaror qabul qilish jarayonida inson omilini kamaytirish va ma’lumotlar tahliliga tayanadi.

Sun'iy intellekt (AI), buyumlar interneti (IoT) va katta ma'lumotlarning integratsiyasi davlat sektorini modernizatsiya qilish uchun transformatsion asosni ifodalaydi. Ushbu texnologiyalar davlat xizmatlarini ko'rsatish va operatsion samaradorlikni birgalikda oshiradigan qo'shimcha imkoniyatlarni yaratadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Elektron hukumat bo'yicha tadqiqoti raqamli hukumat transformatsiyasi shunchaki texnologik amalga oshirishdan tashqariga chiqib, institutsional tizimlar, boshqaruv tuzilmalari va xizmatlarni ko'rsatish modellarini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qilishini ta'kidlaydi. Tadqiqotning kontseptual asosi raqamli hukumat rivojlanishini to'rt bosqichda tasniflaydi: paydo bo'layotgan, takomillashtirilgan, tranzaksiyaviy va bog'langan raqamli xizmatlar, eng ilg'or amalga oshirishlar SI analitik imkoniyatlarini keng qamrovli ma'lumotlarni boshqarish tizimlari bilan birlashtirgan integratsiyalashgan texnologik ekotizimlardan foydalanadi [1]. Bu rivojlanish davlat sektoridagi raqamli transformatsiyaning evolyutsion xususiyatini aks ettiradi, hukumatlar odatda bashoratli va shaxsiylashtirilgan xizmat ko'rsatish modellarini amalga oshirishga imkon beradigan yanada murakkab imkoniyatlarni amalga oshirishdan oldin o'rnatilgan raqamli infratuzilmaga asoslanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi doirasida barcha davlat idoralari o'rtasida ma'lumotlar almashinuvi yo'lga qo'yilmoqda. Biroq, to'plangan ulkan hajmdagi ma'lumotlardan samarali foydalanish uchun Sun'iy intellekt va Big Data algoritmlari zarur.

Big Data (Katta ma'lumotlar)- bu hajmi, tezligi va xilma-xilligi an'anaviy usullar bilan qayta ishlab bo'lmaydigan ma'lumotlar to'plamidir. Elektron hukumat tizimida Big Data quyidagi yo'nalishlarda qo'llaniladi:

1. Ijtimoiy himoya: Aholining real daromadlari va ehtiyojlarini tahlil qilish orqali ijtimoiy yordamni manzilli yetkazish.
2. Soliq va Bojxona: Shubxali tranzaksiyalarni aniqlash va yashirin iqtisodiyotga barham berish.
3. Sog'liqni saqlash: Kasalliklar tarqalishini hududlar kesimida bashorat qilish va dori-darmon zaxirasini shakllantirish.

Sun'iy intellekt elektron hukumatini "passiv" tizimdan "proaktiv" tizimga aylantiriladi. Ya'ni, tizim fuqaro so'rov yuborishini kutmaydi, balki uning ehtiyojini oldindan aniqlaydi.

- NLP (Tabiiy tilni qayta ishlash): Davlat xizmatlari portallarida 24/7 ishlovchi aqlli chatbotlar orqali fuqarolarga huquqiy maslahat berish.

- Mashinali o'qitish (Machine Learning): Davlat xarajatlarini optimallashtirish va byudjet mablag'larining sarflanish samaradorligini monitoring qilish SI davlat boshqaruvida inson omili bilan bog'liq xatoliklarni va korrupsiya xavfini nolga tushurishga xizmat qiladi.

1- jadval.

2- Davlat boshqaruvida sun'iy intellekt, buyumlar internet va -katta ma'lumotlar texnologik triadasining asosiy komponentlari.

Elementlar	Asosiy vazifalari	Davlat sektorida qo'llanilishi	Amalga oshirishda muhim jihatlari
Sun'iy intellekt	Ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish ma'lumotlarni olish va bashorat qilish imkoniyatlarini yo'lga qo'yish	Siyosat modellashtirish, xizmat ko'rsatish shaxsiylashtirish, tartibga solish muvofiqlikni avtomatlashtirish	Ma'lumotlarning yuqori sifati, boshqaruv tizimlari va ixtisoslashgan tajriba talab etiladi
Buyumlar interneti	Jamoat infratuzilmasi bo'ylab taqsimlangan sensor tarmoqlari orqali real vaqt rejimida ma'lumotlarni to'plash	Shahar monitoringi, atrof-muhitni sezish, transportni boshqarish	Mustahkam ulanishni infratuzilma, xavfsizlik protokollari va ma'lumotlarni boshqarish tizimlarini talab qiladi

Katta ma'lumotlar texnologiyasi	Hukumat operatsiyalari tomonidan yaratilgan ulkan ma'lumotlar to'plamlarini tashkil qilish, saqlash va qayta ishlash	Idoralararo tahlil, naqshni aniqlash, resurslarni optimallashtirish	Katta miqyosli arxitektura, standartlashtirilgan ma'lumotlar modellari va keng qamrovli boshqaruvramkalarini talab qiladi
Integratsiya	Texnologik ekotizim bo'ylab o'zaro moslashuvchanlikni va muvofiqlashtirilgan funktsionallikni ta'minlash	Yagona operatsion platformalar, domenlararo tahlillar, keng qamrovli xizmat ko'rsatish.	Standartlashtirilgan protokollar, umumiy ma'lumotnoma arxitekturalari va muvofiqlashtirilgan boshqaruvyondashuvlarini talab qiladi

Manba: United Nations Department of Economic and Social Affairs, "2022 United Nations E-Government Survey: The Future of Digital Government," United Nations Department of Economic Commission for Africa, 14 Oct. 2022. World Journal of Advanced Engineering Technology and Sciences, 2025, 15(03), 2070-2079

Katta ma'lumotlar (Big Data) bilan ishlashda ma'lumotlarni klassifikatsiyalash va klasterlash usullaridan foydalanildi. Ayniqsa, NLP (Tabiiy tilni qayta ishlash) texnologiyasining davlat xizmatlari portallarida qo'llanilishi, fuqarolarning murojaatlari bazasini semantik tahlil qilish orqali "Inson omilisiz xizmat ko'rsatish" tamoyilini asoslashda metodologik tayanch bo'lib xizmat qildi. Bu jarayonda quyidagi texnik yutuqlar kuzatiladi: Davlat portallarida 24/7 ishlovchi chatbotlar fuqarolarga huquqiy maslahat berish orqali idoralardagi navbatlarni 40% ga kamaytiradi. Davlat xarajatlarini monitoring qilish va byudjet mablag'alrining sarflanish samaradorligini tahlil qilish orqali inson omili bilan bog'liq xatoliklarni bartaraf etadi.

Davlat muassasalari ishchi kuchini o'zgartirishda o'rnatilgan tashkiliy tuzilmalar, yollash jarayonlaridagi tartibga soluvchi cheklovlar va ixtisoslashgan texnik iste'dodlar uchun raqobatda ularga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan kompensatsiya modellari tufayli muayyan qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Muvaffaqiyatli raqamli transformatsiya rahbariyatni muvofiqlashtirish, tashkiliy tuzilma, jarayonlarni qayta loyihalash va madaniy transformatsiyalarni qamrab oluvchi keng qamrovli o'zgarishlarni boshqarish strategiyalarini talab qiladi. Raqamli imkoniyatlarni takomillashtirishdan institutsional samaradorlik uchun zaruratga o'tish jarayonida davlat tashkilotlari ta'lim muassasalari bilan innovatsion hamkorlik, ixtisoslashgan imkoniyatlar uchun maqsadli yollash strategiyalari va mavjud xodimlar uchun keng qamrovli malaka oshirish dasturlari orqali ishchi kuchini rivojlantirish yondashuvlarini qayta ko'rib chiqishlari kerak [2].

1-chizma. Davlat sektorini raqamli transformatsiya qilish uchun amalga oshirishdagi qiyinchiliklar va boshqaruv tizimi.

Manba: Molly Lesher et al., "Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives," Organization for Economic Cooperation and Development, Mar. 2019.

Sun'iy intellekt, narsalar interneti va katta ma'lumotlarning birlashishi davlat sektori evolyutsiyasida burilish nuqtasini ifodalaydi va hukumat faoliyati va xizmatlarni ko'rsatishni qayta tasavvur qilish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlarni taqdim etadi. Texnologik joriy etish jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarsa-da, ushbu texnologiyalarning strategik integratsiyasi yanada oldindan ko'ra oladigan, samaraliroq va tezkor boshqaruvga tub o'tish imkonini beradi. Muvaffaqiyat nafaqat texnologik qabul qilishni, balki tashkiliy tuzilmalar, ishchi kuchi imkoniyatlari va boshqaruv tizimlarini har tomonlama o'zgartirishni talab qiladi. Davlat institutlari ushbu raqamli transformatsiya yo'lida harakat qilar ekan, fuqarolikka yo'naltirilganlik, kirish imkoniyati va axloqiy jihatlarga e'tibor qaratish eng muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Kelajakdagi davlat sektori o'zaro bog'liq tizimlar bo'ylab ma'lumotlarga asoslangan tushunchalardan foydalanish, an'anaviy cheklovlarni buzish va murakkab ijtimoiy muammolarga hamkorlikdagi yondashuvlarni rivojlantirish qobiliyati bilan ajralib turadi.

Texnologiyalarga asoslangan boshqaruvning ushbu tasavvuri nafaqat operatsion samaradorlikni oshirishni, balki tobora raqamlilashib borayotgan jamiyatda fuqarolarning chuqurroq ishtirokini va jamoatchilik qiymatini yaratishni kuchaytirishni ham va'da qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. United Nations Department of Economic and Social Affairs, "2022 United Nations E-Government Survey: The Future of Digital Government," United Nations Department of Economic Commission for Africa, 14 Oct. 2022.

2. Dr. Lewis Z. Liu, "The Proliferation of Digital Transformation: From Nice-to-Have to a Necessity for Success," Fintech Futures, 31 Jan. 2022. [Online]. Available: <https://www.fintechfutures.com/life-health-insurance/the-proliferation-of-digital-transformation-from-nice-to-have-to-a-necessity-for-success>

3. United Nations Department of Economic and Social Affairs, "2022 United Nations E-Government Survey: The Future of Digital Government," United Nations Department of Economic Commission for Africa, 14 Oct. 2022. World Journal of Advanced Engineering Technology and Sciences, 2025, 15(03), 2070-2079

4. Molly Lesher et al., "Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives," Organization for Economic Cooperation and Development, Mar. 2019.

TO'LOQIN TARQALISH TENGLAMASI UCHUN BITSADZE-SAMARSKIY TURIDAGI NOLOKAL CHEGARAVIY MASALA VA UNING XOS QIYMATLARI

Sipatdinova Biybinaz Kenesbayevna

TDTTrU, Oliy matematika kafedrasi, f.-m.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.

email: sbiybinaz@mail.ru

Sultonov Aziz Xasan o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti

Matematik injineri yo'nalishi 4 bosqich talabasi

email: azizsultanov4321@gmail.com

Zamonaviy differensial tenglamalar nazariyasida va amaliyotida muhitning ichki nuqtalaridagi holati uning chegarasidagi holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan jarayonlarni modellashtirish alohida ahamiyatga ega. Bunday jarayonlar nolokal chegaraviy shartli masalalarni, xususan, Bitsadze-Samarskiy turidagi masalalarni keltirib chiqaradi²⁸⁰.

---

²⁸⁰ Бицадзе А.В., Самарский А.А. О некоторых простейших обобщениях линейных эллиптических краевых задач // Доклады АН СССР. 1969. Т. 185. № 4. С. 739-740.

Ushbu ishda $Q = \{(x, t) : 0 < x < l, 0 < t < T\}$ sohada

$$u_{tt} = a^2 u_{xx}, \quad (x, t) \in Q \quad (1)$$

to'liq tenglamasi uchun nolokal masalani ko'rib chiqamiz. (1)-tenglama uchun quyidagi boshlang'ich shartlar o'rinli bo'lsin

$$u(x, 0) = \varphi(x), \quad u_t(x, 0) = \psi(x), \quad 0 \leq x \leq l. \quad (2)$$

Chegaraviy shartlar sifatida fiksirlangan $x_0 = \frac{l}{2}$ ichki nuqta uchun quyidagi nolokal (Bitsadze-Samarskiy) shartni olamiz

$$u(0, t) = 0, \quad u(l, t) = u\left(\frac{l}{2}, t\right), \quad t \geq 0. \quad (3)$$

Bu shart fizik jihatdan torning o'ng uchidagi ($x=l$) siljish doimo uning o'rtasidagi ($x = \frac{l}{2}$) siljishga teng bo'lib turishini anglatadi. Masalaning yechimini Furrye usulida (O'zgaruvchilarni ajratish usuli)

$$u(x, t) = X(x)T(t) \quad (4)$$

ko'paytma shaklida izlaymiz. O'zgaruvchilarni ajratish natijasida fazo koordinatasi bo'yicha quyidagi o'z-o'ziga qo'shma bo'lmagan Shturm-Liuvill masalasiga kelamiz²⁸¹.

$$X''(x) + \lambda X(x) = 0,$$

$$X(0) = 0, \quad X(l) = X\left(\frac{l}{2}\right).$$

Dastlabki $X(0) = 0$ shartdan foydalansak, funksiya $X(x) = C \sin(\sqrt{\lambda}x)$ ko'rinishni oladi. Ikkinchi, nolokal shartni qanoatlantirish uchun spektral parametr λ quyidagi transsendent tenglamani qanoatlantirishi zarur:

$$\sin(\sqrt{\lambda}l) - \sin\left(\sqrt{\lambda}\frac{l}{2}\right) = 0$$

Trigonometriyaning ikkilangan burchak formulasidan $\sin(\sqrt{\lambda}l) = 2 \sin\left(\sqrt{\lambda}\frac{l}{2}\right) \cos\left(\sqrt{\lambda}\frac{l}{2}\right)$ foydalanib, tenglamani shaklini almashtiramiz $\sin\left(\sqrt{\lambda}\frac{l}{2}\right) \left[2 \cos\left(\sqrt{\lambda}\frac{l}{2}\right) - 1 \right] = 0$. Hosil bo'lgan ko'paytma nolga teng bo'lish shartidan masalaning xos qiymatlari ikkita guruhga ajralishi kelib chiqadi.

Birinchi guruh $\sin\left(\sqrt{\lambda}\frac{l}{2}\right) = 0$ shartdan kelib chiqadi

$$\lambda_k^{(1)} = \left(\frac{2k\pi}{l}\right)^2, \quad k = 1, 2, 3, \dots$$

²⁸¹ Salohiddinov M.S. Matematik fizika tenglamalari. Toshkent: O'zbekiston, 2002. 448 b.

Ikkinchi guruh $2\cos\left(\sqrt{\lambda}\frac{l}{2}\right)-1=0$ shartdan topiladi

$$\lambda_m^{(2)} = \frac{4}{l^2} \left(2m\pi \pm \frac{\pi}{3} \right)^2, \quad m = 1, 2, 3, \dots$$

Demak, nolokal masala holatida spektr klassik Dirixle masalasidagidek bitta butun ketma-ketlikdan iborat bo'lmagan, balki ikkita turli xil tebranish garmonikalarini hosil qiladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, tadqiqot natijasida to'liq tenglamasi uchun qo'yilgan Bitsadze-Samarskiy turidagi nolokal masala analitik yechildi va spektrning xossalari o'rganildi²⁸². Ammo, ushbu nolokal masala o'z-o'ziga qo'shma bo'lmagan sababli, Adamar ma'nosida masalaning qat'iy korrektiligi (xususan, yechimning boshlang'ich ma'lumotlarga uzluksiz bog'liqligi) odatdagi usullar bilan isbotlanmaydi. Buning uchun maxsus og'irlik funksiyalari ishtirokidagi fazolarda energiya integrallari usulini qo'llash hamda yechimning bir qiymatlilik va turg'unligini ta'minlovchi qat'iy aprior baholarni keltirib chiqarish talab etiladi. Bu esa kelgusi ilmiy tadqiqotlarimizning asosiy obyekti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Бицадзе А.В., Самарский А.А. О некоторых простейших обобщениях линейных эллиптических краевых задач // Доклады АН СССР. 1969. Т. 185. № 4. С. 739-740.
2. Salohiddinov M.S. Matematik fizika tenglamalari. Toshkent: O'zbekiston, 2002. 448 b.
3. Тихонов А.Н., Самарский А.А. Уравнения математической физики. – М.: Наука, 1977. 735 с.

MOLIYAVIY AKTIVLAR NARXLARINI MODELLASHTIRISHDA STOXAСТИК DIFFERENSIAL TENGLAMALAR

Tuychiyeva Sayyora Taxirovna

Toshkent davlat transport universiteti

Oliy matematika kafedrasida dotsenti, fiz.-mat.f.f.d. (PhD)

sayyora-tohirzoda@mail.ru

Sayidg'aniyev Ziyodjon Sayidmurod o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti

Matematik injining yo'nalishi 4-bosqich talabasi

ziyodsaidganiyev@gmail.com

Moliyaviy aktivlar dinamikasini stoxastik differensial tenglamalar orqali modellashtirish F. Blek, M. Shoulzva R. Merton kabi iqtisodchi olimlarning fundamental ishlaridan boshlangan. Keyinchalik, volatillikning o'zgaruvchanligini hisobga oluvchi S. Xeston modeli qurilgan. A.N. Shirayev va mahalliy olimlarimizdan S.X. Sirajdinov, Sh.Q. Farmonov kabi mutaxassislar stoxastik jarayonlarning nazariy va amaliy jihatlarini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shganlar.

Ushbu ishda tadqiqot obyekti sifatida moliya bozoridagi aktivlar (aksiya, valyuta) narxining vaqt davomida o'zgarish dinamikasi qaralgan. Aktiv narxi S_t ning o'zgarishi umumiy ko'rinishda quyidagi stoxastik differensial tenglama (SDT) orqali ifodalanadi:

$$dS_t = \mu(S_t, t)dt + \sigma(S_t, t)dW_t \quad (1)$$

²⁸² Тихонов А.Н., Самарский А.А. Уравнения математической физики. М.: Наука, 1977. 735 с.

bunda W_t - Viner jarayoni (Braun harakati), S_t - aktiv narxi, μ - aktivning kutilayotgan o'rtacha daromadliligi, σ - volatillik, dt - vaqtning juda kichik o'zgarishi.

Merton modelida narxlardagi kutilmagan sakrashlarni hisobga oluvchi Puasson jarayoni tenglamaga qo'shiladi, ya'ni

$$dS_t = \mu S_t dt + \sigma S_t dW_t + S_t - d\left(\sum_{i=1}^{N_t} (Y_i - 1)\right) \quad (2)$$

bu yerda narx Puasson jarayoni bo'yicha sakraydi N_t - kutilmagan sakrashlar soni, Y_i - kutilmagan sakrash hajmi (odatda log-normal taqsimotga ega deb qaraladi).

Heston modelida esa volatillik σ o'zgarimas deb emas, balki o'zi ham SDTga bo'ysinuvchi o'zgaruvchi sifatida qaralgan:

$$dS_t = \mu S_t dt + \sqrt{v_t} S_t dW_t^S \quad (3)$$

$$dv_t = \kappa(\theta - v_t)dt + \sigma_v \sqrt{v_t} dW_t \quad (4)$$

v_t - aktivning tebranish tezligi, θ - O'zgaruvchanlikning uzoq muddatli o'rtacha darajasi (bozor tinchlanganda variatsiya shu yerga qaytadi), κ - variatsiya o'zining o'rtacha darajasi (θ) ga qanchalik tez qaytishini ko'rsatuvchi tezlik.

SDTlarni analitik usulda yechish qiyin bo'lgani uchun, vaqtning $[0, T]$ oralig'i kichik Δt qadamlarga bo'linib, **Eyler-Maruyama** yoki **Milshteyn** sonli usullari yordamida $S_1, S_2, \dots, S_n$ narxlar zanjirini (trayektoriyasini) hisoblanadi.

Eyler-Maruyama usuli oddiy differensial tenglamalar uchun Eyler usulining stoxastik analogidir. Umumiy ko'rinishdagi (1) tenglama uchun ushbu usul quyidagicha ifodalanadi:

$$S_{n+1} = S_n + \mu(S_n, t_n)\Delta t + \sigma(S_n, t_n)\Delta W_n \quad (5)$$

$\Delta W_n = W_{t_{n+1}} - W_{t_n} \square N(0, \Delta t)$ Viner jarayonini orttirmasi bo'lib, u amaliyotda $\sqrt{\Delta t} \cdot \epsilon \in N(0, 1)$ ko'rinishida modellashtiriladi. Bu yerda ϵ - o'rtacha qiymati 0 ga, dispersiyasi esa 1 ga teng bo'lgan tasodifiy son.

Milshteyn usuli yuqoridagi usulning aniqlik darajasini oshirish maqsadida Itô formulasining ikkinchi tartibli hadlarini hisobga oladi. Bu usul ayniqsa volatillik narxga bog'liq bo'lgan (Heston modeli kabi) holatlarda yuqori aniqlik beradi:

$$S_{n+1} = S_n + \mu S_n \Delta t + \sigma S_n \Delta W_n + \frac{1}{2} \sigma \sigma' S_n ((\Delta W_n)^2 - \Delta t) \quad (6)$$

Milshteyn usulining kuchli yaqinlashish tartibi 1.0 ga teng bo'lib, u Eyler-Maruyama usulidan ikki barobar aniqroqdir.

Monte-Karlo simulyatsiyasi. Sonli usullar yordamida hosil qilingan diskret tenglamalar asosida aktiv narxining minglab ehtimoliy trayektoriyalari generatsiya qilinadi. Har bir i - trayektoriya bozorning bitta ssenariysini ifodalaydi:

$$S_T = \frac{1}{M} \sum_{i=1}^M S_T^i \quad (7)$$

M - simulyatsiyalar soni. Ushbu yondashuv Merton modelidagi sakrashlarni va Heston modelidagi stoxastik volatillikni real vaqt rejimida baholash imkonini beradi.

Olingan ehtimoliy trayektoriyalar real bozordagi narx bilan solishtirilib, stoxastik differensial tenglamalarni yechishda Milshteyn usuli Eyler-Maruyama usuliga qaraganda ikki barobar aniqroq natija berishi aniqlandi. Natijada, Milshteyn usuli murakkab modellarda xatolikni

minimal darajaga tushirib, narxlar trayektoriyasini real bozorga yaqinroq simulyatsiya qilish imkonini berishi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. **Black F., & Scholes M.** (1973). The Pricing of Options and Corporate Liabilities. //Journal of Political Economy, 81(3), 637-654.
2. **Robert C. Merton.** Option pricing when underlying stock returns are discontinuous //Journal of Financial Economics, 1976. 127-133 pages.
3. **Steven L. Heston.** A Closed-Form Solution for Options with Stochastic Volatility with Applications to Bond and Currency Options //The Review of Financial Studies, 1993. 328-330 pages.
4. **Ширяев А. Н.** Основы стохастической финансовой математики. – М.: Фазис, 1998. – 512 с.
5. **Сираждинов С. Х., Форманов Ш. К.** Предельные теоремы для сумм случайных векторов, связанных в цепь Маркова. – Ташкент: Фан, 1979. – 176 с.

DAVRIY FUNKSIYALARNING GILBERT FAZOSIDA EFFEKTIV KVADRATUR FORMULALAR QURISH

U. N. Xayriyev

"Cyber University" State University, f.-m.f.f.d. (PhD)

Hamroyeva Z. A.

BuxDU, Amaliy matematika mutaxassisligi
2-bosqich magistranti

Hisoblash matematikasida integralni taqribiy hisoblash masalasi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, quyidagi ko‘rinishdagi integrallar ω ning yetarlicha katta qiymatlarida *kuchli tebranuvchi integrallar* deyiladi:

$$\int_a^b e^{2\pi i \omega x} f(x) dx \quad (1)$$

Bu yerda $f(x)$ — berilgan funksiya, ω — tebranish chastotasi. Bunday integrallar tasvir tahlili, aloqa tizimlari uchun signal modulyatsiyasi va demodulyatsiyasi, sanoat hamda tibbiyotdagi kompyuter tomografiyasi, kvant mexanikasi kabi ko‘plab zamonaviy ilmiy-texnik sohalarda paydo bo‘ladi [1, 2].

An’anaviy kvadratur formulalar, masalan, to‘rtburchak, trapetsiya yoki Simson formulalari, ω kattalashishi bilan o‘z samaradorligini yo‘qotadi: zarur aniqlikni ta’minlash uchun tugunlar soni tezlik bilan oshib boradi. Shu sababli kuchli tebranuvchi integrallarga ixtisoslashgan alohida kvadratur formulalar zarur bo‘ladi.

S.L. Sobolev tomonidan ishlab chiqilgan variatsion metod [3] asosida funksiya fazolarida optimal kvadratur formulalar qurish yo‘nalishi keng rivojlangan. X.M. Shadimetov [4] va A.R. Hayotov [5] Sobolev fazolarida turli xil optimal kvadratur formulalar qurishda muhim natijalar olgan. So‘nggi yillarda Gilbert fazolarida optimal kvadratur formulalar qurish masalasi ham faol tadqiq etilmoqda [6, 7].

Biroq ω ning haqiqiy qiymatlarida $[a, b]$ kesmada davriy funksiyalarning Gilbert fazosida effektiv kvadratur formulalar qurish masalasi to‘liq hal etilmagan edi. Ushbu ish ana shu bo‘shliqni to‘ldiradi va ikki bosqichli yondashuv orqali masalani yechadi.

$W_2^{(1,0)}$ (0, 1] Gilbert fazosida optimal kvadratur formula

Gilbert fazosi birinchi tartibli hosilasi kvadrat integralli bo‘lgan davriy funksiyalar to‘plami bo‘lib, unda ichki ko‘paytma Sard jadval funksiyasi yordamida aniqlanadi. Ushbu fazoda ω ning butun qiymatlarida quyidagi ko‘rinishdagi optimal kvadratur formula quriladi:

$$\int_0^1 e^{2\pi i \omega x} f(x) dx \cong \sum_{k=1}^N C_k f(hk) \quad (2)$$

bu yerda $h = \frac{1}{N}$ — qadam, $x_k = hk$, $k = 1, 2, \dots, N$ — kvadratur tugunlari, $C_k(\omega)$ — topilishi

lozim bo‘lgan koeffitsiyentlar.

Xato funksionali $I[f] = I[f] - Q[f]$ ning $\tilde{W}_2^{(1,0)}$ fazosidagi normasini minimlashtiradigan optimal koeffitsiyentlar $C_k(\omega)$ topish masalasi diskret argument funksiyalari nazariyasida keltirilgan. Hosil bo‘lgan chiziqli algebraik tenglamalar sistemasi yechilishi natijasida $C_k(\omega)$ koeffitsiyentlar ω ning butun qiymatlarida analitik ko‘rinishda aniq topilgan.

Teorema 1. ω ning butun qiymatlarida (2)-kvadratur formulaning xato funksionali normasiga quyidagi baho o‘rinli:

$$\|I\|_{\{W_2^{(1,0)}\}_{[a,b]}} = \alpha(\omega) h^2 + O(h^3), \quad h \rightarrow 0, \quad (3)$$

bu yerda $\alpha(\omega)$ — faqat ω ga bog‘liq bo‘lgan aniq hisoblangan konstanta. Ya’ni qurilgan optimal kvadratur formulaning yaqinlashish tartibi $O(h^2)$ ga teng.

Ikkinchi bosqichda (2)-formulaning $C_k(\omega)$ koeffitsiyentlari ω ning butun qiymatlaridan haqiqiy qiymatlariga davom ettirilgan. Buning uchun quyidagi muhim xususiyatdan foydalanilgan:

Lemma. $C_k(\omega)$ koeffitsiyentlar ω bo‘yicha analitik funksiyalar bo‘lib, ular butun son qiymatlardagi qiymatlar orqali yagona tarzda haqiqiy o‘qqa davom ettirilishi mumkin.

Ushbu lemmadan foydalanib, $C_k(\omega)$ koeffitsiyentlar har qanday $\omega \in \mathbb{R}$ uchun aniqlanadi. Natijada $W_2^{(1,0)}[a, b]$ Gilbert fazosida quyidagi effektiv kvadratur formula quriladi:

$$\int_a^b e^{2\pi i \omega x} f(x) dx \cong \sum_{k=1}^N C_k[a, b] f(hk + a), \quad (4)$$

bu yerda $h = \frac{b-a}{N}$, $\omega \in \mathbb{R}$. $C_k[a, b](\omega)$ koeffitsiyentlar $C_k(\omega)$ dan $[a, b]$ kesmaga

moslashtirish orqali olingan. (3)-formula $[a, b]$ kesmada tebranish chastotasidan qat’i nazar samarali ishlaydi.

Teorema 2. (3)-effektiv kvadratur formulaning xato funksionali uchun quyidagi baho o‘rinli:

$$|I[f] - Q[f]| \leq \|I\|_{\{W_2^{(1,0)}\}_{[a,b]}} \cdot \|f\|_{\{W_2^{(1,0)}\}_{[a,b]}} = O(h^2). \quad (5)$$

Qurilgan (4)-formulaning samaradorligini tekshirish uchun bir qator raqamli hisoblashlar o‘tkazildi. Test funksiyalar sifatida $f_1(x) = \sin(2\pi x)$, $f_2(x) = \cos(2\pi x)$ va $f_3(x) = e^{2\pi i x}$ tanlandi. Hisoblashlar $N = 8, 16, 32, 64$ tugunlar va $\omega = 0.5, 1, 2, 5, 10$ chastota qiymatlari uchun bajarildi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki: (4)-effektiv kvadratur formula Sobolev fazosidagi analogiga nisbatan sezilarli darajada aniqroq ishlaydi. Xususan, $N = 32$, $\omega = 5$ uchun mutlaq xato 10^{-6} tartibida, $N = 64$, $\omega = 10$ uchun esa 10^{-11} tartibida ekanligi aniqlandi. Bu (3) va (5)-baholardagi $O(h^2)$ yaqinlashish tartibini eksperimental tasdiqlaydi.

ω ning turli haqiqiy qiymatlarida, jumladan $\omega = 1.7, 3.14, 7.5$ uchun ham hisoblashlar bajarildi. Barcha hollarda (4)-formula barqaror natija berdi va xato $O(h^2)$ tartibida kamaydi. Bu qurilgan formulaning butun $\omega \in \mathbb{R}$ uchun samarali ekanligini tasdiqlaydi.

Ushbu ishda quyidagi asosiy natijalar olindi:

1) ω ning butun qiymatlarida davriy funksiyalarning $\tilde{W}_2^{(1,0)}(0, 1]$ Gilbert fazosida Sard ma'nosidagi optimal kvadratur formula qurildi va uning $C_k(\omega)$ koeffitsiyentlari analitik ko'rinishda topildi.

2) Xato funksionali normasiga $O(h^2)$ tartibli aniq baho berildi va yaqinlashish tartibi isbotlandi.

3) $C_k(\omega)$ koeffitsiyentlarining ω bo'yicha analitikligi isbotlandi va ular haqiqiy qiymatlarga davom ettirildi.

4) $W_2^{(1,0)}[a, b]$ Gilbert fazosida $\omega \in \mathbb{R}$ uchun effektiv kvadratur formula (4) qurildi va uning yuqori aniqligi raqamli tajribalar bilan tasdiqlandi.

Olingan natijalar signallarni qayta ishlash, tibbiyotda kompyuter tomografiyasi, kvant mexanikasi va boshqa sohalarda bevosita qo'llanilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Shadimetov X.M., Hayotov A.R., Xayriev U.N. Optimal quadrature formulas for approximating strongly oscillating integrals in the Hilbert space of periodic functions // Journal of Computational and Applied Mathematics. — 2025. — Vol. 453. — Article 116133.

2. Hayotov A.R., Jeon S., Shadimetov X.M. Application of optimal quadrature formulas for reconstruction of CT images // Journal of Computational and Applied Mathematics. — 2021. — Vol. 388. — Article 113313.

3. Sobolev S.L. Introduction to the Theory of Cubature Formulas. — Moscow: Nauka, 1974. — 808 p.

4. Shadimetov X.M. Weight optimal cubature formulas in Sobolev's periodic space // Siberian Journal of Numerical Mathematics. — 1999. — Vol. 2. — P. 185–196.

5. Hayotov A.R., Milovanović G.V., Shadimetov X.M. Optimal quadratures in the sense of Sard in a Hilbert space // Applied Mathematics and Computation. — 2015. — Vol. 259. — P. 637–653.

6. Hayotov A.R., Xayriev U.N. Construction of an Optimal Quadrature Formula in the Hilbert Space of Periodic Functions // Lobachevskii Journal of Mathematics. — 2022. — Vol. 43, №11. — P. 3151–3160.

7. Shadimetov X., Hayotov A., Abdikayimov B. On an Optimal Quadrature Formula in a Hilbert Space of Periodic Functions // Algorithms. — 2022. — Vol. 15, №10. — Article 344.

GILBERTT FAZOSIDA HOSILALI OPTIMAL INTERPOLYATSION FORMULA

QURISH

U. N. Xayriyev

"Cyber University" State University, f.-m.f.f.d. (PhD)

Y.Y.Xiromon

BuxDU, Amaliy matematika mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Gilbertt fazosining strukturaviy imkoniyatlari haqida aytib o'tsak. Gilbert fazosi- skalyar ko'paytmali to'liq chiziqli fazo bo'lib, funksional analizning eng muhim tuzilmalaridan biridir. Bu fazoda masofalar, burchaklar va ortogonallik tabiiy tarzda aniqlanadi, shu bois ko'plab matematik konstruksiyalar aynan Gilbertt fazosida aniq va barqaror ifoda topadi[1].

Gilbertt fazosining eng asosiy strukturaviy imkoniyatlaridan biri-ortogonal proyeksiya operatorining mavjudligi hisoblanadi. Har qanday yopiq konveks ostfazoga elementning yagona eng yaqin nuqtasi mavjud bo'lishi, optimal approksimatsiya va interpoliyatsiya masalalarini variatsion yondashuvlar yordamida yechishga yo'l ochib beradi.[2]

Bundan tashqari, ichki ko'paytma orqali;

- Metrik tuzilma,
  - Ortonormal bazis,
  - Pifagor tengligi,
  - Parseval tengligi (cheksiz o'Ichamda)
- Gilbertt fazosida ortonormal bazislar mavjud bo'lgani uchun, har qanday elementni;

$$S_n = \sum_{k=1}^{\infty} (f, e_k) e_k \quad (1)$$

ko'rinishida yozish mumkin. Bu natija Parseval tengligi bilan mustahkamlanadi va Fourier tahlilining asosini tashkil qiladi. Bu esa funksiyalarni diskret koeffitsientlar bilan ifodalash, sonli hammaalgoritmik tadqiqotlar olib borishni imkonini yaratadi.

Gilbertt fazosida ortogonal proyeksiya operatorining mavjudligi uchun, optimal yaqinlashtirish quyidagi shart bilan belgilanadi;

$$\|f - g\| = \min_{h \in M} \|f - h\| \quad (2)$$

bu yerda M -yopiq ostfazo hisoblanadi. Variatsion tenglamalar orqali $f - g$ qoldiq funksiyaning M ning barcha elementlariga ortogonal bo'lishi aniqlanadi.

Skalyar ko'paytmaga ega bo'lgan to'liq chiziqli fazo- bu Gilbert fazosi hisoblanadi va u interpolatsiya masalalarini nafaqat funksiyaning qiymatlarini, balki uning hosilalarini ham hisobga olgan holda yechish uchun juda qulay strukturaga ega. Ichki ko'paytmaning mavjudligi tufayli variatsion tenglamalar, ortogonal proyeksiyalar, normani minimallashtirish va reproduktiv yadro kabi vositalar bir-biri bilan uyg'unlashgan holda ishlaydi. Hosilalar bilan interpolatsiya sharti quyidagicha;

- Qiymatlari: $f(x_i) = y_i$
- Hosilalari: $f^{(k)}(x_i) = y_{i,k}$

berilgan bo'lsa, Gilbertt fazosida bu ma'lumotlarni qanoatlantiradigan eng yaxshi iinterpolyatsion funksiya mavjud bo'ladi. Bu yechim Gilbertt fazosining to'liqligi va ichki ko'paytma yordamida aniqlangan normaning konveksligi bilan ta'minlanadi.

Hosilalar bilan interpolatsiya shartlari bajarilganda, optimal interpolantni aniqlash masalasi norma minimallashtirish masalasiga keltiriladi. Quyidagi teorema optimal koeffitsientlarning mavjudligi va analitik ko'rinishini ifodalaydi.

Teorema. $W_2^{(2,1)}(0,1)$ fazosida (4) ko'rinishdagi interpolatsion formulaning $C_{\beta,1}$ optimal koeffitsientlari quyidagi analitik ko'rinishga ega:

$$(3) \quad \begin{cases} C_{0,1} = \frac{f(h) - f(0)}{h} + \frac{1}{2} g \\ C_{\beta,1} = \frac{1}{h} [f(h(\beta - 1)) - 2f(h\beta) + f(h(\beta + 1))], & \beta = 1, 2, \dots, N - 1 \\ C_{N,1} = \frac{1}{h} [f(h(N - 1)) - f(1) + \frac{h-1}{2} g] \end{cases}$$

bu yerda;

$$g = 1 - \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,0}$$

$$f(h\beta) = \sum_{\gamma=0}^N C_{\gamma,0} \frac{\operatorname{sgn}(h\gamma - h\beta)}{2} (e^{h\beta - h\gamma} + h\gamma - h\beta - 1) - \frac{\operatorname{sgn}(z - h\beta)}{2} (e^{h\beta - z} + z - h\beta - 1)$$

va $C_{\beta,0}$ ($\beta=1,2,\dots,N$) lar ma'lum koeffitsientlar.

$$\varphi(x) \cong \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,0} \varphi(x_{\beta}) + \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,1} (\varphi'(x_{\beta}) + \varphi(x_{\beta})) \quad (4)$$

Qurilgan interpolatsion formula an'anaviy Nyuton va Lagranj interpolatsiyasidan sezilarli darajada farqli ravishda, funksiyaning qiymatlari bilan birga uning birinchi tartibli hosilalarini ham nazorat qilish imkonini beradi. Bunday yondashuv sonli tahlil, differensial tenglamalarni yechishda va signallarni qayta tiklash masalalarida sezilarli aniqlik beradi[3]. Bu esa interpolatsiyaning shaklini yanada silliq, barqaror va haqiqiy funksiyaga yaqin bo'lishini ta'minlaydi.

$$H(x) = \sum_{i=1}^n f(x_i) h_i(x) + \sum_{i=1}^n f(x_i) k_i(x) \quad (5)$$

bu yerda $h_i(x)$ va $k_i(x)$ maxsus Hermit bazis funksiyasidir.

Bu formula interpolatsiya grafigining silliqligini oshiradi, Nyuton va Lagranj ko'phadlaridan farqli ravishda qiyalikni nazorat qiladi hamda sonli tahlil, differensial tenglamalar va signalni qayta tiklashda aniqlikni sezilarli darajada oshiradi.

Quyidagi interpolatsion formulani ko'rib chiqamiz:

$$\phi(x) \cong P_{\phi}(x) = \sum_{\beta=0}^N C_{\beta} \cdot \phi(x_{\beta}) \quad (6)$$

bunda C_{β} va x_{β} lar mos ravishda (6)- interpolatsiyaning koeffitsiyentlari va tugunlari.

Bunday turdagi interpolatsion formula turli fazolarda [4,5] ishlarda ham o'rganilgan va qurilgan.

Ushbu ishda interpolatsiya jarayoniga funksiyaning nafaqat qiymatlari, balki uning birinchi tartibli hosilasi ham kiritilgani metodning afzalligini oshiradi. Bu esa klassik Lagranj yoki Nyuton interpolatsiyalariga nisbatan ancha boyroq informatsiyaga asoslangan, optimallik mezonlariga javob beruvchi interpolantlarni olish imkonini beradi. Shuning uchun qurilgan yondashuv sonli tahlil, differensial tenglamalarni yechish, signal va ma'lumotlarni qayta tiklash kabi sohalarida yuqori aniqlik talab etiladigan masalalarda samarali qo'llanishi mumkin.

Umuman olganda, ishda taklif etilgan metod funksiyalar oilasini Gilbert fazosi imkoniyatlaridan foydalangan holda optimal tarzda yaqinlashtirishga xizmat qiladi va interpolatsiya nazariyasining yanada rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Rudin W. Functional Analysis. McGraw-Hill, 1991
2. Babaev S.S. An optimal interpolation formula of Hermite type in the Sobolev space, Doiserbia, 2024
3. Babaev, S.S, Hayotov, A.R(2019). Optimal interpolation formulas in the space, 1 2 mm W – . Calcolo 56:23, <https://doi.org/10.1007/s10092-019-0320-9>.
4. Хаётов А.Р, Бабаев С.С.(2014). Вычисление коэффициентов оптимальных интерполяционных формулы в пространстве (2,1) 2 (0,1) W . Uzbek Mathematical Journal, №3, pp.126-133.
5. Бабаев С.С. , Маматова. Н.Х. , Хайотов, А.Р(2017). Оптимальных интерполяционных формулы в пространстве ( ) 2 (0,1) mL . Uzbek Mathematical Journal, №2,pp.23-31.

**BERNULLI KO'PHADLARI YORDAMIDA GILBERT FAZOLARIDAGI
FUNKSIYALARNI DAVRIYLASHTIRISH VA APPROKSIMATSIYA
XATOLIKLARINI BAHOLASH**

U. N. Xayriyev

Cyber University, f.-m.f.f.d. (PhD)

D.Nuriddinov

BuxDU, Amaliy matematika mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Gilbert fazosining asosiy belgilaridan biri shundaki, u cheksiz o'lchovli vektor fazo hisoblanadi, ya'ni unda chiziqli erkli elementlar soni chekli emas. Ushbu fazoda har ikki element juftligiga ichki (skalyar) ko'paytma mos qo'yiladi. Ichki ko'paytma vektorlar orasidagi burchak va masofa tushunchalarini aniqlash imkonini beradi. Shu asosda norma kiritiladi va norma yordamida metrika aniqlanadi. Natijada, vektorlar orasidagi masofa aniq ifodalanadi va fazo metrik fazoga aylanadi.

Gilbert fazosi turli ilmiy yo'nalishlarda muhim o'rin tutadi. Masalan, kvant mexanikada u holat fazosini ifodalash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Operatorlar nazariyasida cheksiz o'lchovli chiziqli operatorlarni o'rganish aynan Gilbert fazosi doirasida olib boriladi. Funktsional analizda integral operatorlar, differensial tenglamalar va cheksiz qatorlar shu fazo orqali tadqiq etiladi. Shuningdek, signal va axborotlarni qayta ishlash nazariyasida ham Gilbert fazosi muhim matematik apparat hisoblanadi [1].

Kompleks chiziqli fazoda har bir ikki element juftligiga kompleks qiymatli skalyar ko'paytma mos qo'yilgan bo'lib, u bir qator aksiomalarni qanoatlantirishi kerak: birinchidan, ko'paytma kon'yugir simmetrik bo'ladi; ikkinchidan, birinchi argument bo'yicha chiziqli; uchinchidan, musbat aniqlangan bo'lib, elementning o'zi bilan skalyar ko'paytmasi manfiy bo'lmaydi va nolga teng bo'lishi faqat nol element uchun mumkin. Shu xossalarga ega fazo skalyar ko'paytmali fazo deyiladi [2].

Skalyar ko'paytmaning xossalari yana biri shuki, u ikkinchi argument bo'yicha yarim chiziqli bo'ladi va Koshi–Bunyakovskiy tengsizligi o'rinli: ya'ni ikki elementning skalyar ko'paytmasi moduli ularning normasi ko'paytmasidan katta bo'lmaydi. Skalyar ko'paytma orqali norma aniqlanadi va uchburchak tengsizligi ham bajariladi. Shu tariqa fazo normalangan fazoga aylanadi.

Agar skalyar ko'paytma orqali aniqlangan norma mavjud bo'lsa, bunday fazo unitar fazo deyiladi. Bundan tashqari, skalyar ko'paytma uzluksiz bo'lib, yaqinlashuvchi ketma-ketliklar uchun skalyar ko'paytma ham mos ravishda yaqinlashadi. Shuningdek, parallelogram tengligi ham bajariladi, bu esa fazoning ichki tuzilishini aks ettiradi.

To'la unitar fazo Gilbert fazosi deb ataladi. Demak, Gilbert fazosi — bu kompleks chiziqli fazo bo'lib, unda skalyar ko'paytma aniqlangan, undan norma va metrika hosil qilingan hamda fazo ushbu metrika ma'nosida to'la hisoblanadi. Odatda, bunday fazolar cheksiz o'lchovli bo'ladi.

Gilbert fazosining klassik misollariga kvadrat yig'iluvchi ketma-ketliklar fazosi ℓ^2 kiradi. Unda elementlar cheksiz kompleks sonlar ketma-ketligidan iborat bo'lib, skalyar ko'paytma mos hadlar ko'paytmasining yig'indisi sifatida aniqlanadi. Yana bir muhim misol — $[a, b]$ oraliqda aniqlangan va kvadrat integrallanuvchi funksiyalar fazosi $L^2[a, b]$. Bu yerda skalyar ko'paytma funksiyalar ko'paytmasining integral ko'rinishida aniqlanadi.[3]

Gilbert fazosida approksimatsiya masalasi odatda quyidagicha qo'yiladi: berilgan $f \in H$ (bu yerda H — Gilbert fazosi) funksiyani ma'lum bir cheklangan o'lchovli qism fazodagi elementlar orqali yaqinlashtirish talab etiladi. Agar $\{B_n(x)\}$ Bernulli ko'phadlari sistemasi tanlansa, u holda $f(x)$ funksiyani

$$f_n(x) = \sum_{k=0}^n c_k B_k(x)$$

ko‘rinishida approksimatsiya qilish mumkin bo‘ladi. Bu yerda c_k koeffitsiyentlar Gilbert fazosidagi skalyar ko‘paytma yordamida aniqlanadi.

Approksimatsiya xatoligi Gilbert fazosining normasi orqali baholanadi. Agar f berilgan funksiya, f_n esa uning Bernulli ko‘phadlari orqali qurilgan approksimatsiyasi bo‘lsa, u holda xatolik

ko‘rinishda aniqlanadi. $L^2[a, b]$ fazosida bu norma

$$\|f - f_n\|_{L^2} = \left(\int_a^b |f(x) - f_n(x)|^2 dx \right)^{1/2}$$

ko‘rinishida yoziladi.

Xatolikni baholashda funksiyaning sillqlik darajasi muhim rol o‘ynaydi. Agar $f \in C^m[a, b]$ bo‘lsa, ya‘ni funksiya m marta uzluksiz differensiallanuvchi bo‘lsa, u holda qoldiq had uchun quyidagi tipdagi baho olinadi:

$$\|f - f_n\| \leq \frac{C}{n^m}$$

bu yerda C — funksiyaning yuqori tartibli hosilalariga bog‘liq doimiy son. Demak, funksiya qanchalik silliq bo‘lsa, approksimatsiya shunchalik tez yaqinlashadi.

Gilbert fazosida ortogonal proyeksiya tushunchasi approksimatsiya nazariyasining markaziy elementi hisoblanadi. Agar Bernulli ko‘phadlari asosida qurilgan qism fazo $H_n \subset H$ bo‘lsa, u holda f_n — bu f funksiyaning H_n ga ortogonal proyeksiyasidir. Bunday holda xatolik minimal bo‘ladi, ya‘ni

$$\|f - f_n\| = \min_{g \in H_n} \|f - g\|$$

Bu esa Bernulli ko‘phadlari orqali qurilgan approksimatsiyaning optimal ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, xatolikni baholashda Koshi–Bunyakovskiy tengsizligi va uchburchak tengsizligidan keng foydalaniladi. Bu tengsizliklar yordamida yuqori chegaralar olinadi hamda yaqinlashish tezligi aniqlanadi.

Agar Bernulli ko‘phadlari to‘liq sistema hosil qilsa, ya‘ni ularning chiziqli kombinatsiyalari Gilbert fazosida zich bo‘lsa, u holda

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \|f - f_n\| = 0$$

bo‘ladi. Bu esa approksimatsiya jarayonining yaqinlashuvchanligini bildiradi.

Amaliy jihatdan bunday baholash usullari integral tenglamalar, differensial tenglamalar, chegaraviy masalalar va signalni qayta ishlash masalalarida qo‘llaniladi. Bernulli ko‘phadlari yordamida qurilgan approksimatsiyalar hisoblash jarayonini soddalashtiradi hamda aniqlikni nazorat qilish imkonini beradi.[5]

Umuman olganda, Gilbert fazosi matematik analiz va ko‘plab amaliy fanlar uchun fundamental ahamiyatga ega bo‘lgan abstrakt tuzilma hisoblanadi. Uning nazariy xossalari va metodlari yordamida ko‘plab murakkab masalalarni, jumladan, differensial tenglamalar, operatorlar nazariyasi va signalni qayta ishlashga oid muammolarni samarali hal qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kreyszig, E. *Introductory Functional Analysis with Applications*. New York: John Wiley & Sons, 1978, pp. 15–38, 92–110.
2. Rynne, B. P., & Youngson, M. A. *Linear Functional Analysis*. London: Springer, 2008, pp. 45–67, 121–140.
3. Adams, R. A., & Fournier, J. J. F. *Sobolev Spaces* (2nd ed.). Amsterdam: Elsevier/Academic Press, 2003, pp. 1–28, 135–150.
4. Davis, P. J. *Interpolation and Approximation*. New York: Dover Publications, 1975, pp. 45–63, 120–148.
5. Butzer, P. L., & Nessel, R. J. *Fourier Analysis and Approximation*, Vol. 1. New York: Academic Press, 1971, pp. 201–225, 310–328.

**OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING DASTURLASHGA OID
KOMPETENSIYALARINI TIZIMLI-ALGORITMIK YONDASHUV ASOSIDA
RIVOJLANTIRISH**

Xazratov Fazliddin Xikmatovich,
Buxoro davlat universiteti doktoranti
PhD, p.f.f.d., dotsent
f.x.xazratov@buxdu.uz

Talabalarning algoritmik tafakkuri, mantiqiy fikrlashi va muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantirishda tizimli-algoritmik yondashuv muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur yondashuv dasturlash jarayonini izchil, bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etishga imkon beradi.

Tizimli-algoritmik yondashuv dasturlashni o'qitishda bilim, ko'nikma va malakalarni o'zaro uzviy bog'liqlikda hamda mantiqiy ketma-ketlik asosida shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Mazkur yondashuv o'quv jarayonini muammoni tahlil qilishdan boshlab algoritmlar tuzish, uni modellashtirish, dastur kodini yozish, shuningdek testlash va optimallashtirish bosqichlari orqali izchil tashkil etishni nazarda tutadi [1]. Bunday yondashuv natijasida talabalarda nafaqat dastur tuzish ko'nikmalari, balki tizimli va algoritmik fikrlash, muammoni strukturaviy tahlil qilish hamda samarali yechim ishlab chiqish kompetensiyalari ham shakllanadi.

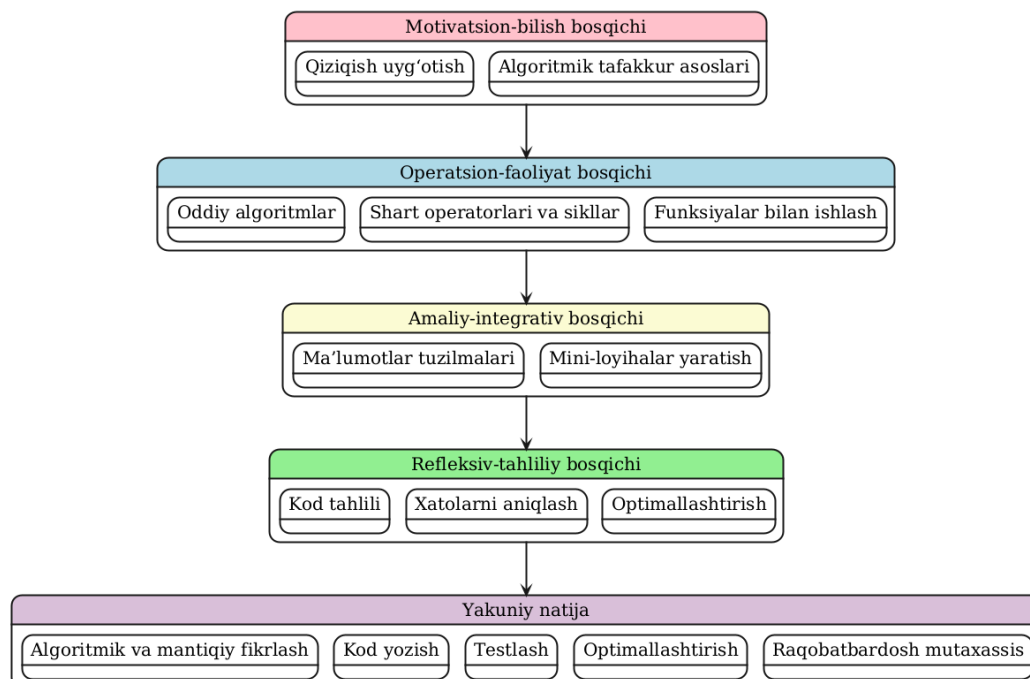
Tizimli-algoritmik yondashuv asosida dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida muammoli o'qitish, loyiha asosida o'qitish, laboratoriya mashg'ulotlari, mustaqil ta'lim hamda jamoaviy ishlash kabi shakllar samarali hisoblanadi [2]. Muammoli o'qitish real hayotiy vaziyatlarga asoslangan masalalarni yechish orqali talabalarda algoritmik tafakkur va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. Loyiha asosida o'qitish kichik dasturiy mahsulotlar yaratish jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash imkonini beradi. Laboratoriya mashg'ulotlari algoritmlar tuzish va kod yozish ko'nikmalarini mustahkamlasa, mustaqil ta'lim zamonaviy raqamli platformalar orqali bilimlarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi [3]. Jamoaviy ishlash esa talabalarda kommunikativ kompetensiya, muammolarni birgalikda hal qilish va dasturiy loyihalarni boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. So'nggi yillardagi tadqiqotlar ham aynan integrativ va loyiha yo'naltirilgan yondashuv dasturlashni o'qitishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlamoqda[4].

MDH davlatlari olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda ham dasturlashni aynan bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etish modeli talabalarning algoritmik tafakkuri, muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati hamda kasbiy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan [5]. Shu bois, rivojlantirish bosqichlarini izchil amalga oshirish oliy ta'lim tizimida dasturlash kompetensiyalarini samarali shakllantirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi [6].

Dasturlash kompetensiyalarini tizimli ravishda shakllantirish izchil, maqsadga yo'naltirilgan va bosqichma-bosqich tashkil etilgan pedagogik jarayonni talab etadi [7]. Mazkur jarayon talabaning bilish faoliyati, amaliy harakatlari hamda refleksiv tahlilini o'zaro uyg'unlikda rivojlantirishga qaratiladi [8].

Motivatsion-bilish bosqichida talabalarda dasturlashga nisbatan barqaror qiziqish va ichki motivatsiya shakllantiriladi [9]. Bu bosqichda algoritmik tafakkurning boshlang'ich elementlari mantiqiy fikrlash, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash, muammoni tahlil qilish va uni kichik qismlarga ajratish ko'nikmalari rivojlantiriladi. O'qituvchi tomonidan vizual modellar, blok-sxemalar, interaktiv topshiriqlar va muammoli savollar qo'llanilishi talabaning bilish faolligini oshiradi hamda nazariy tushunchalarni ongli ravishda o'zlashtirishga xizmat qiladi(1-rasm).

Operatsion-faoliyat bosqichida nazariy bilimlar amaliy harakatlar orqali mustahkamlanadi. Talabalar oddiy algoritmlar tuzish, chiziqli, tarmoqlanuvchi va takrorlanuvchi jarayonlarni ifodalash, shart operatorlari, sikllar va funksiyalar bilan ishlashni o'rganadilar. Ushbu bosqichda dasturlash tilining sintaktik va semantik xususiyatlarini anglash, xatolarni aniqlash va tuzatish ko'nikmalari shakllanadi. Mashg'ulotlar laboratoriya ishlari, amaliy topshiriqlar hamda mini-loyihalar orqali tashkil etilishi samaradorlikni oshiradi. Natijada talabalarda algoritmni kod ko'rinishida ifodalash malakasi vujudga keladi.

1-rasm. Dasturlash kompetensiyalarini tizimli-algoritmik rivojlantirish modeli.

Amaliy-integrativ bosqich talabaning mustaqil va ijodiy faoliyatini kuchaytirishga qaratilgan. Bu bosqichda murakkab masalalarni yechish, ma'lumotlar tuzilmalari (massivlar, ro'yxatlar, fayllar va boshqalar) bilan ishlash, modullashtirish tamoyillarini qo'llash hamda kichik dasturiy loyihalarni yaratish orqali nazariy bilimlar amaliyot bilan integratsiyalashadi. Talabalar real hayotiy vaziyatlarga yaqin topshiriqlar ustida ishlash jarayonida muammoni tizimli tahlil qilish, samarali algoritmlar tanlash va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Mazkur bosqich kasbiy kompetensiyaning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Refleksiv-tahliliy bosqichda o'z faoliyatini baholash, natijalarni tahlil qilish va takomillashtirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Talabalar yozilgan dastur kodini strukturaviy va mantiqiy jihatdan tahlil qiladi, xatolarni aniqlaydi, algoritmlar samaradorligini oshirish yo'llarini izlaydi hamda optimallashtirish usullarini qo'llaydi. Shuningdek, o'zaro baholash (peer review) va muhokama jarayonlari kasbiy refleksiya, tanqidiy fikrlash va o'zini rivojlantirish kompetensiyalarini shakllantiradi.

Tizimli-algoritmik yondashuv dasturlash kompetensiyalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarda algoritmik tafakkur, muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyati hamda amaliy dasturlash ko'nikmalarini izchil rivojlantiradi. Tadqiqotimiz natijasida aynan tizimli yondashuv talabaning faqat kod yozishni emas, balki muammoni chuqur tahlil qilish, uni strukturaviy qismlarga ajratish va eng maqbul yechimni tanlash ko'nikmasini shakllantirishi asoslandi. Chunki dasturlash bu faqat texnik jarayon emas, balki mantiqiy fikrlash, aniqlik va izchillikni talab qiladigan intellektual faoliyatdir. Algoritmik ketma-ketlik asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni talabaning o'z ustida mustaqil ishlashini kuchaytiradi, xatolardan to'g'ri xulosa chiqarish va kodni takomillashtirish madaniyatini rivojlantiradi. Bu esa kelajakda murakkab dasturiy tizimlar ustida ishlashda zarur bo'lgan kasbiy mas'uliyat va tafakkur darajasini oshiradi. Aynan shu jihat tizimli-algoritmik yondashuvni an'anaviy o'qitish usullaridan ustun qo'yadi. Natijada, raqamli iqtisodiyot sharoitida

tez moslasha oladigan, innovatsion fikrlaydigan va mustaqil qaror qabul qila oladigan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati sezilarli darajada oshadi. Shu bois, dasturlashni o'qitishda tizimli-algoritmik yondashuvni metodik asos sifatida qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Oliy ta'lim muassasalarida dasturlash fanlarini o'qitishda tizimli-algoritmik yondashuv asosida maxsus metodik qo'llanmalar, o'quv-modul dasturlari va bosqichma-bosqich shakllantiruvchi topshiriqlar tizimini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, dasturlash kompetensiyalarini yanada samarali rivojlantirish uchun loyiha asosida o'qitish ulushini oshirish, real sektorga yaqin amaliy vazifalarni qo'llash hamda IT kompaniyalar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur.

O'quv jarayonida murakkabligi ortib boruvchi algoritmik masalalar tizimini yaratish va har bir bosqichda reflektiv tahlil elementlarini joriy etish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, talabalarning mustaqil ta'limini qo'llab-quvvatlash maqsadida zamonaviy onlayn platformalar, dasturlash muhitlari hamda avtomatlashtirilgan baholash tizimlaridan samarali foydalanish o'quv jarayonining natijadorligini oshiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Garcia-Penalvo F. J., et al. Project-based learning in computer science education: A systematic review // *Education and Information Technologies*. – 2023.
2. Lai C. L., Hwang G. J. Fostering students' computational thinking through problem-based learning: A meta-analysis // *Computers & Education*. – 2023.
3. Romero M., et al. Collaborative learning strategies in programming education: Impact on student performance // *IEEE Access*. – 2024.
4. Zhang Y., Chen X. Enhancing programming competence through blended and self-directed learning approaches // *Sustainability*. – 2024.
5. Ivanov V. V., Petrova N. S. Stage-based formation of programming competencies in higher education // *Informatika i obrazovanie*. – 2023.
6. Saparov K. T., et al. Methodological foundations for developing algorithmic thinking among university students // *Vestnik KazNPU*. – 2023.
7. Aliyev R. M. Pedagogical conditions for stepwise programming instruction in technical universities // *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. – 2024.
8. Kravchenko O., Melnyk I. Systematic approach to programming education in higher institutions // *Information Technologies and Learning Tools*. – 2024.
9. Xazratov F. X., Xayitova D. I. STEAM: O'quvchilarning algoritmlash va dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishning yangi paradigmasi // *Ilm-fan va texnologiyalar*. – 2025. – № 12(1). – B. 208–217.

КОЭФФИЦИЕНТЫ ОПТИМАЛЬНОЙ КВАДРАТУРНОЙ ФОРМУЛЫ В ПРОСТРАНСТВЕ $L_2^{(4)}(0,1)$

Нуралиев Фарход¹, Едилбекова Рахима²

¹ Ташкентский международный университет, д-р физ.-мат. наук

² Базовый докторант Института математики им. В.И.Романовского АН РУз
rahimaedilbekova@gmail.com

Рассмотрим задачу построения квадратурной формулы в пространстве $L_2^{(m)}(0,1)$ следующим образом

$$\int_0^1 u(x) dx \cong \sum_{\beta=0}^N d_0[\beta] u(h\beta) + \frac{h^2}{12} (u'(0) - u'(1)) + \sum_{\beta=0}^N d_1[\beta] u'''(h\beta), \quad (1)$$

здесь $d_0[\beta] = \begin{cases} h/2; & \beta = 0, N, \\ h; & \beta = \overline{1, N-1} \end{cases}$ это известные коэффициенты квадратурной

формулы (1), $d_1[\beta], \beta = \overline{0, N}$ неизвестные коэффициенты, $u(x) \in L_2^{(m)}(0,1)$, $h = \frac{1}{N}$, N – натуральное число.

Погрешность квадратурной формулы (1) будет следующей

$$(l_N, u) = \int_0^1 u(x) dx - \sum_{\beta=0}^N d_0[\beta] u(h\beta) - \frac{h^2}{12} (u'(0) - u'(1)) - \sum_{\beta=0}^N d_1[\beta] u'''(h\beta). \quad (2)$$

Этой погрешности соответствует следующий линейный непрерывный функционал, определенный в пространстве $L_2^{(m)*}(0,1)$

$$l_N(x) = \chi_{[0,1]}(x) - \sum_{\beta=0}^N d_0[\beta] \delta(x - h\beta) + \frac{h^2}{12} (\delta'(x) - \delta'(x-1)) + \sum_{\beta=0}^N d_1[\beta] \delta'''(x - h\beta), \quad (3)$$

где $\chi_{[0,1]}(x)$ - характеристическая функция отрезка $[0,1]$, $\delta(x)$ - дельта-функция Дирака.

Норма в пространстве $L_2^{(m)}(0,1)$ определена следующим образом

$$\|f\|_{L_2^{(m)}(0,1)} = \left(\int_0^1 \left(\frac{\partial^m f}{\partial x^m} \right)^2 dx \right)^{\frac{1}{2}}.$$

Из определений функциональной нормы и супремума мы приходим к неравенству Коши-Шварца

$$|(l_N, u)| \leq \|u\|_{L_2^{(m)}} \cdot \|l_N\|_{L_2^{(m)*}}. \quad (4)$$

Функционал погрешности $l_N(x)$ удовлетворяет условиям

$$(l_N, x^\alpha) = 0, \quad \alpha = \overline{0, m-1}. \quad (5)$$

Следовательно, чтобы построить квадратурную формулу с производной вида (1), нам нужно решить следующие задачи.

1. Найти общий вид нормы функционала погрешности $l_N(x)$ квадратурной формулы с производной вида (1) в пространстве $L_2^{(m)*}(0,1)$.

2. Найти коэффициенты $d_1[\beta], \beta = \overline{0, N}$, которые дают минимальное значение нормы функционала погрешности $l_N(x)$, то есть удовлетворяют следующему соотношению

$$\|l_N\|_{L_2^{(m)*}} = \inf_{d_1[\beta]} \|l_N\|_{L_2^{(m)*}}. \quad (6)$$

При определении общего вида нормы функционала ошибки $l_N(x)$ мы используем понятие экстремальной функции и теорему Рисса об общем виде линейного непрерывного функционала в гильбертовом пространстве.

Определение 1. Функция $\psi_l(x)$, удовлетворяющая следующему равенству, называется экстремальной функцией, соответствующей функционалу $l_N(x)$ ²⁸³

$$(l_N, \psi_l) = \|l_N\|_{L_2^{(m)*}} \cdot \|\psi_l\|_{L_2^{(m)}}. \quad (7)$$

Общий вид экстремальной функции, соответствующей функционалу погрешности $l_N(x)$ в пространстве $L_2^{(m)}(0,1)$, имеет следующий вид

$$\psi_{l_N}(x) = (-1)^m l_N(x) * G_m(x) + P_{m-1}(x),$$

здесь $P_{m-1}(x)$ - многочлен степени $(m-1)$, $G_m(x) = \frac{x^{2m-1}}{2(2m-1)!} \text{sign}x$ является решением дифференциального уравнения $\psi_l^{(2m)}(x) = \delta(x)$.

Из экстремальной функции и теоремы Рисса для функционала погрешности $l_N(x)$ получаем следующее

$$\begin{aligned} \|l_N\|^2 = & (-1)^m \left\{ - \sum_{\beta=0}^N \sum_{\gamma=0}^N d_1[\beta] d_1[\gamma] \frac{(h\gamma - h\beta)^{2m-7}}{2(2m-7)!} \text{sign}(h\gamma - h\beta) - \right. \\ & + 2 \sum_{\beta=0}^N d_1[\beta] \sum_{\gamma=0}^N d_0[\gamma] \frac{(h\beta - h\gamma)^{2m-4}}{2(2m-4)!} \text{sign}(h\beta - h\gamma) + \\ & + 2 \sum_{\beta=0}^N d_1[\beta] \int_0^1 \frac{(x - h\beta)^{2m-4}}{2(2m-4)!} \text{sign}(x - h\beta) dx - \frac{h^2}{6} \sum_{\beta=0}^N d_1[\beta] \left(\frac{(h\beta)^{2m-5}}{2(2m-5)!} - \right. \\ & \left. - \frac{(1-h\beta)^{2m-5}}{2(2m-5)!} \right) - \frac{h^2}{6} \sum_{\beta=0}^N d_0[\beta] \left(\frac{(h\beta)^{2m-2}}{2(2m-2)!} + \frac{(1-h\beta)^{2m-2}}{2(2m-2)!} \right) + \\ & + \sum_{\gamma=0}^N \sum_{\beta=0}^N d_0[\gamma] d_0[\beta] \frac{(h\gamma - h\beta)^{2m-1}}{2(2m-1)!} \text{sign}(h\gamma - h\beta) - \\ & \left. - 2 \sum_{\beta=0}^N d_0[\beta] \int_0^1 \frac{(x - h\beta)^{2m-1}}{2(2m-1)!} \text{sign}(x - h\beta) dx + \frac{h^2}{6(2m-1)!} + \frac{1}{(2m+1)!} \right\}. \quad (8) \end{aligned}$$

Таким образом, мы определили решение задачи 1, а именно общий вид нормы функционала погрешности.

Теперь для определения неизвестных коэффициентов $d_1[\beta]$, $\beta = 0, 1, 2, \dots, N$ составим следующую функцию Лагранжа на основе условий (4).

$$\Psi(d_1[1], d_1[2], \dots, d_1[N], \dots, p_\alpha) = \|l_N\|^2 + 2(-1)^m \sum_{\alpha=3}^{m-1} \lambda_\alpha (l_N, x^\alpha), \quad (9)$$

где λ_α , $\alpha = \overline{3, m-1}$ - неизвестные множители. Приравнивая к нулю частные производные функции Лагранжа по неизвестным множителям λ_α , $\alpha = \overline{3, m-1}$ и коэффициентам $d_1[\beta]$, $\beta = \overline{0, N}$, получаем следующую систему линейных алгебраических уравнений

²⁸³ Соболев С.Л. Введение в теорию кубатурных формул // М.: Наука, - 1974. - 808 с.

$$\sum_{\gamma=0}^N d_1[\gamma] G_{m-3}(h\beta - h\gamma) + P_{m-4}(h\beta) = F_m(h\beta); \quad \beta = \overline{0, N}, \quad (10)$$

$$\sum_{\beta=0}^N d_1[\beta](h\beta)^\alpha = -\sum_{i=1}^{\alpha} \frac{\alpha! B_{\alpha+4-i} h^{\alpha+4-i}}{i!(\alpha+4-i)!}; \quad \alpha = \overline{0, m-4}, \quad (11)$$

где $F_m(h\beta) = \sum_{j=0}^{2m-7} \frac{(h\beta)^{2m-7-j}}{(2m-7-j)!} \left[\frac{B_{j+4} h^{j+4}}{(j+4)!} + \sum_{i=1}^j \frac{(-1)^j B_{j+4-i} h^{j+4-i}}{2i!(j+4-i)!} \right]$, где $P_{m-4}(h\beta)$ -

неизвестный многочлен степени $m-4$, $G_{m-3}(x) = \frac{x^{2m-7}}{2(2m-7)!} \text{sign}(x)$, $B_i, i=1, 2, \dots$ -

числа Бернулли.

Перепишем систему (10) - (11) для $m=4$

$$\sum_{\gamma=0}^N d_1[\gamma] G_1(h\beta - h\gamma) + P_0(h\beta) = F_4(h\beta); \quad \beta = \overline{0, N}, \quad (12)$$

$$\sum_{\beta=0}^N d_1[\beta] = 0, \quad (13)$$

(15)

где $G_1(x) = \frac{|x|}{2}$, $F_4(h\beta) = \frac{B_4 h^4 (h\beta)}{4!} - \frac{B_4 h^4}{2 \cdot 4!} = \frac{h^4}{720} \left(\frac{1}{2} - h\beta \right)$.

Теорема 1. Коэффициенты оптимальной квадратурной формулы вида (1) в пространстве $L_2^{(4)}(0,1)$ имеют следующий вид:

$$d_1[0] = -\frac{h^4}{720}, \quad (14)$$

$$d_1[\beta] = 0, \quad \beta = 1, 2, \dots, N-1, \quad (15)$$

$$d_1[N] = \frac{h^4}{720}. \quad (16)$$

Литература

1. Соболев С.Л. Введение в теорию кубатурных формул // М.: Наука, – 1974. – 808 с.
2. Соболев С.Л., Васкевич В.Л. Кубатурные формулы // Новосибирск: Изд-во ИМСО РАН, – 1996. – 484 с.
3. Shadimetov Kh.M., Nuraliev F.A., Kuziev Sh.S., Coefficients and errors of the optimal quadrature formula of the Hermite type, AIP Conference Proceedings 3147(1), 030030, (2024).

UNIVERSITETLAR INTEGRATSIYASIDA SUN'IY INTELLEKT VA BIG DATA TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Mo'minov Bahodir Boltayevich,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Sun'iy intellekt kafedrasini mudiri, prof.

mbbahodir@gmail.com

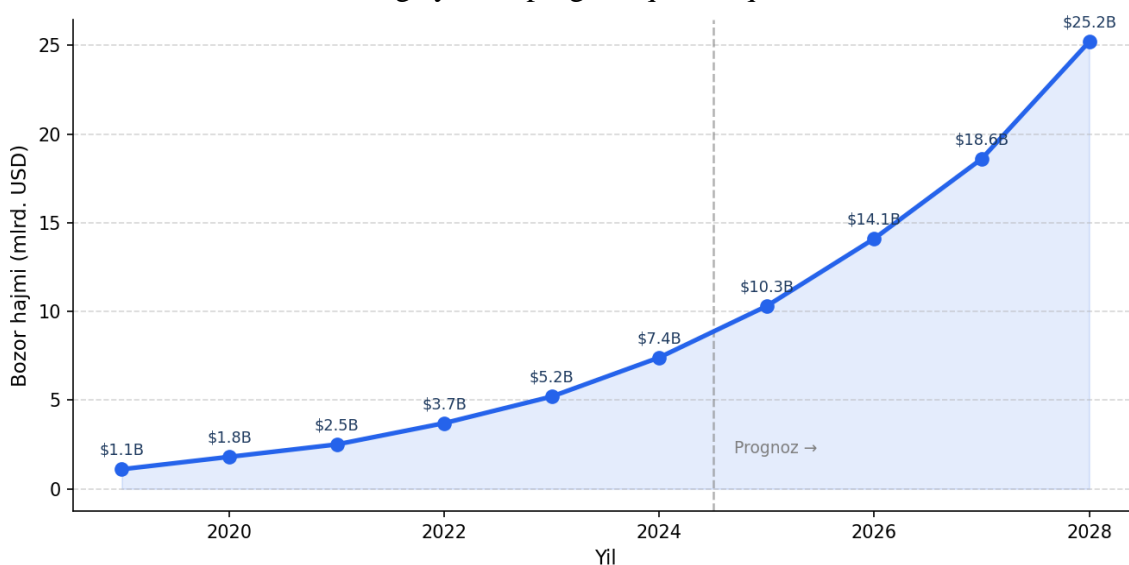
Arabov Ubaydullo Hamroqul o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Sun'iy intellekt kafedrasini katta o'qituvchisi

ubaydulloarabov9@gmail.com

XXI asr boshlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim sohasi oldiga yangi talablar va imkoniyatlarni qo'ymoqda. Oliy ta'lim muassasalari an'anaviy o'qitish metodologiyasidan tobora uzoqlashib, raqamli transformatsiya yo'lida izchil qadam tashlayotgan bir sharoitda sun'iy intellekt (SI) va katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari (Big Data) oliy ta'lim tizimida tub o'zgarishlarga zamin tayyorlamoqda [1, b. 4–6].

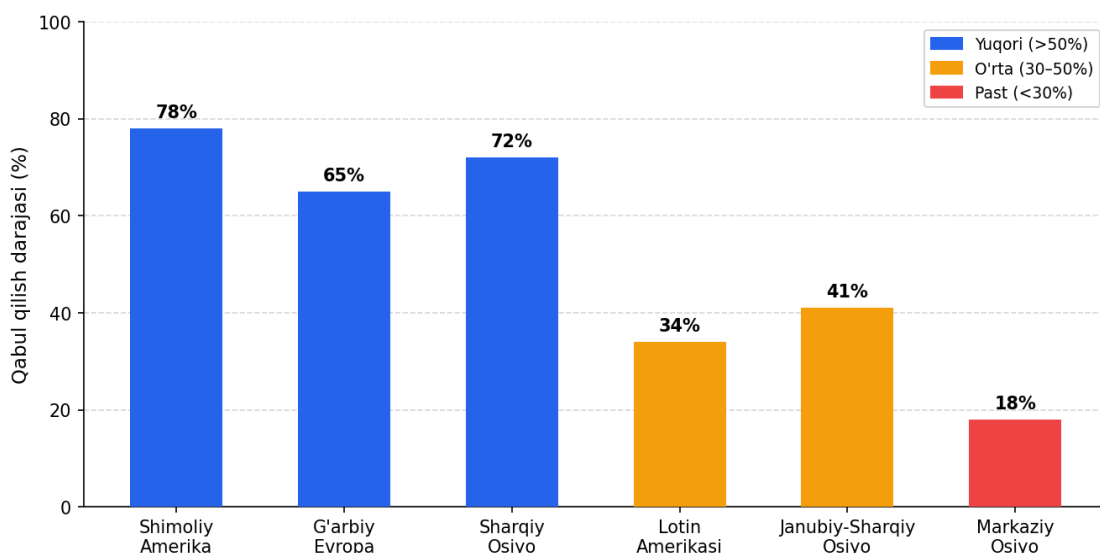
Xalqaro ta'lim tadqiqotlari natijalariga ko'ra, 2023 yilda dunyo bo'ylab 4 000 dan ortiq universitetning 63 foizi raqamli transformatsiya strategiyalariga SI va Big Data komponentlarini kiritgani qayd etilgan [2, b. 18]. Bunday tezkor o'sish nafaqat texnologiyaning amaliy imkoniyatlarini, balki raqobatbardosh ta'lim muhitini shakllantirish zarurligini ham ko'rsatadi. Ta'limda SI bozorining hajmi 2023 yilda 5,2 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2028 yilga borib bu ko'rsatkich 25,2 mlrd. dollarga yetishi prognoz qilinmoqda [3, b. 9–10].

*1-rasm. Ta'limda AI texnologiyalari bozorining rivojlanish dinamikasi, 2019–2028
(MarketsandMarkets, 2023)*

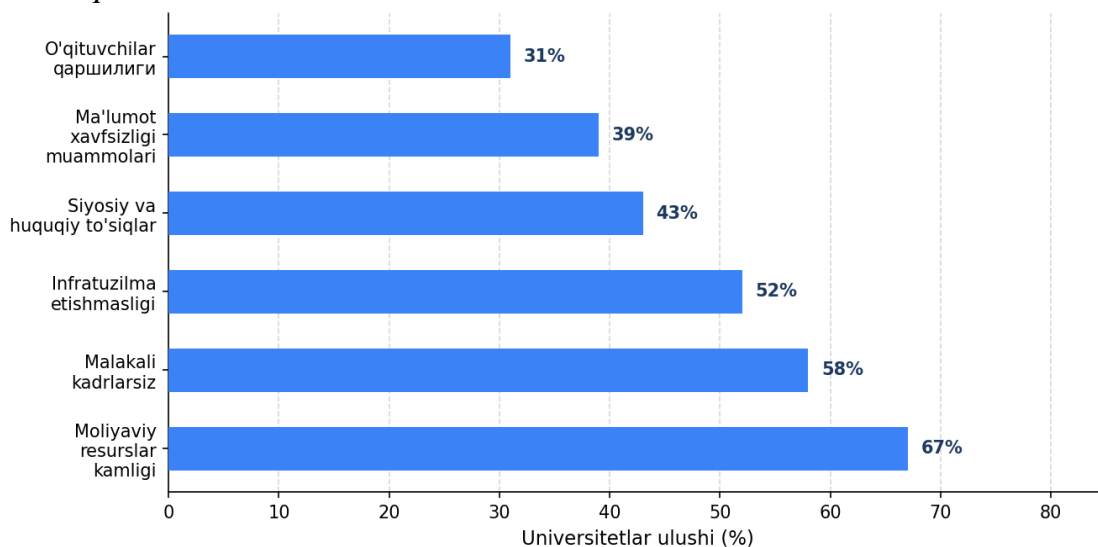
Markaziy Osiyo universitetlari, jumladan O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari bu borada hali dastlabki bosqichda bo'lsa-da, 2021–2030 yillarga mo'ljallangan raqamlashtirish strategiyalari doirasida mazkur yo'nalish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan [4, b. 12]. Ushbu tezis yuqorida ko'rsatilgan dolzarb muammoni ilmiy-tahliliy jihatdan o'rganib, universitetlarda SI va Big Data texnologiyalarini integratsiya qilishning nazariy asoslari va amaliy yo'llarini belgilashga qaratilgan.

Zamonaviy universitetlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi mintaqalararo keskin farq qiladi. Shimoliy Amerika va G'arbiy Yevropa universitetlarida SI va Big Data joriy etish ko'rsatkichi 65–78 foizga yetgan bo'lsa, Markaziy Osiyoda bu ko'rsatkich atigi 18 foizni tashkil etmoqda [5, b. 33–35]. Mazkur tafovut nafaqat moliyaviy, balki institutsional va kadrlar tayyorlash tizimidagi tarkibiy muammolar bilan chambarchas bog'liqdir.

2-rasm. Universitetlarda AI va Big Data texnologiyalarini qabul qilish darajasi, mintaqalar bo'yicha (UNESCO, 2023, b. 47)

UNESCO tomonidan 2022–2023 yillarda o'tkazilgan keng qamrovli so'rov natijalariga ko'ra (n = 420 universitet), integratsiyaga to'sqinlik qiluvchi omillar orasida moliyaviy resurslarning etishmasligi 67 foiz bilan birinchi o'rinda turadi. Unga yaqin ko'rsatkich sifatida malakali kadrlar tanqisligi (58%) va infratuzilmaning cheklanganligini (52%) alohida ta'kidlash lozim [5, b. 41–44]. Siyosiy-huquqiy to'siqlar va ma'lumot xavfsizligiga oid muammolar ham universitetlarning katta qismida hali hal etilmagan bo'lib, bu integratsiya jarayonini sekinlashtirmoqda.

3-rasm. Universitetlarda AI integratsiyasiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillar (UNESCO, 2022–2023, n=420, b. 41)

O'zbekiston Respublikasi misolida ham ushbu tendentsiyani kuzatish mumkin: Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yil holatiga respublikadagi 200 dan ortiq oliy ta'lim muassasasining 14 foizidagina ma'lumotlarni tahlil qilishning avtomatlashtirilgan tizimlari joriy etilgan [6, b. 7]. Boshqaruv jarayonlarida qarorlar asosan statistik hisobotlar asosida, ya'ni retrospektiv tahlil orqali qabul qilinib, real vaqt rejimida tahlil imkoniyatidan foydalanilmayapti.

Masofadan ta'lim platformalari va Learning Management System (LMS) tizimlarining qisman joriy etilganligi ham mavjud muammoni to'liq hal etmaydi: platformalar ko'pincha faqat kontent joylashtirish vositasi sifatida ishlatilmoqda, ulardagi analitik imkoniyatlar esa e'tiborga

olinmayapti [7, b. 88–89]. Bu holat oliy ta'limda SI va Big Data potentsialidan to'liq foydalanilmayotganini yaqqol ko'rsatib turibdi.

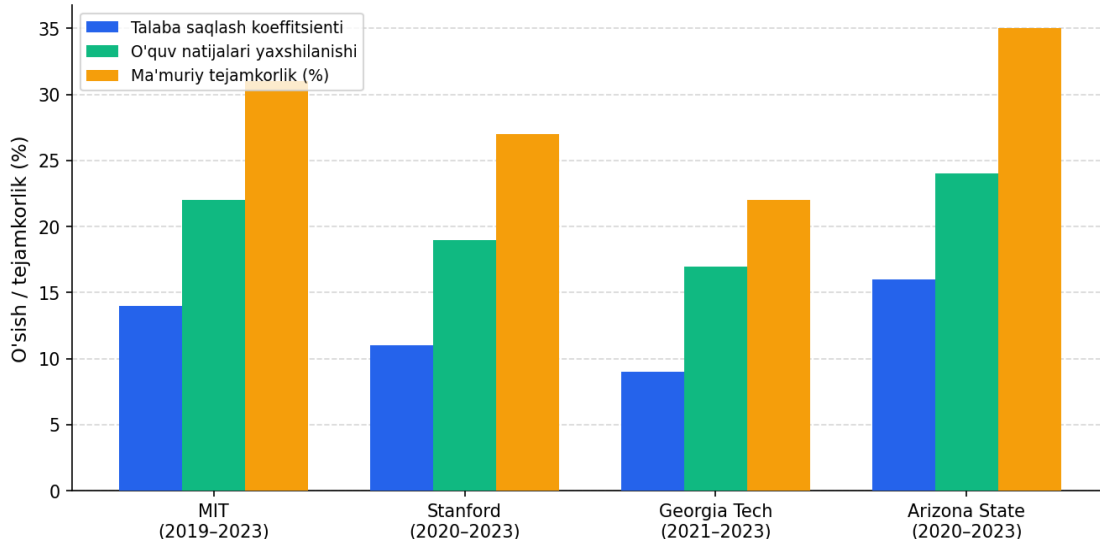
Universitetlarda SI va Big Data texnologiyalarini to'laqonli integratsiya qilish uch asosiy yo'nalish: o'quv jarayoni, talabalar bilan ishlash va institutsional boshqaruv bo'yicha amalga oshirilishi tavsiya etiladi. Holmes va boshqalar (2019) tomonidan ishlab chiqilgan «AI in Education» kontseptual modeli doirasida SI ning o'quv jarayoniga integratsiyasi quyidagi komponentlar orqali ro'yobga chiqadi: adaptiv o'rganish tizimlari, intellektual tutorlar va avtomatlashtirilgan baholash vositalari [8, b. 53–57].

Big Data texnologiyalari esa asosan ikki soha — talabalarning akademik faoliyatini tahlil qilish (Learning Analytics) va institutsional qaror qabul qilish (Institutional Research) — doirasida qo'llanilishi zarur. Siemens (2013) ta'kidlaganidek, o'quv analytikasi nafaqat talabaning joriy holatini baholashga, balki uning kelajakdagi natijalarini oldindan prognoz qilishga ham imkon beradi [9, b. 1382–1384]. Bu yondashuv o'z vaqtida akademik yordam ko'rsatish va talabalarni saqlab qolish koeffitsientini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchilar uchun SI asosidagi vositalar darsga tayyorgarlik jarayonini optimallashtiradi, talabalarga individual qayta aloqa (feedback) berishni avtomatlashtiradi va o'quv rejalarini shaxsiylashtirishga ko'maklashadi. Selwyn (2019) ta'kidlashicha, SI ning pedagogik amaliyotga integratsiyasi o'qituvchini texnik ishlardan ozod etib, uning asosiy funksiyasi — murabbiylik va ilhomlantirishga yo'naltirish uchun vaqt ajratishga sharoit yaratadi [10, b. 94–97].

Muassasa boshqaruvi nuqtai nazaridan Big Data asosidagi qaror qabul qilish tizimlarini joriy etish quyidagi natijalarni beradi: talabalarga xizmat ko'rsatish jarayonlarini optimallashtirish, iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardosh pozitsiyani mustahkamlash. Broughan va Stage (2013) tadqiqotiga ko'ra, institutsional analitikadan foydalanuvchi universitetlarda boshqaruv xarajatlari o'rtacha 20–35 foizga kamaygan [11, b. 8–10].

Yetakchi xorijiy universitetlar — MIT, Stanford, Georgia Tech va Arizona State University — da olib borilgan SI va Big Data integratsiyasi jarayoni natijalari ushbu texnologiyalarning samaradorligini aniq raqamlar orqali tasdiqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, adaptiv o'rganish tizimlarini joriy etgan universitetlarda talabalarni saqlab qolish koeffitsienti (retention rate) 9–16 foizga oshgan, o'quv natijalari esa 17–24 foizga yaxshilangan [12, b. 211–214].

4-rasm. Xorijiy universitetlarda AI integratsiyasidan olingan miqdoriy natijalar

Ma'muriy jarayonlarni avtomatlashtirishdan olingan tejamkorlik natijalari ham diqqatga sazovor: tahlil qilingan universitetlarda boshqaruv xarajatlari 22–35 foizga kamaygan. Arizona State University misolida ko'rinadiki, Learning Analytics tizimini to'liq joriy etgandan so'ng birinchi yilda talabalarning o'qishni tark etishi 16 foizga pasaygan va erta ogohlantirish tizimi orqali 6 000 dan ortiq talabaga maqsadli yordam ko'rsatilgan [13, b. 78].

Individual yondashuv sohasida ham muhim yutuqlar kuzatilmoqda. Carnegie Mellon University da ishlab chiqilgan «Open Learning Initiative» platformasi ma'lumotlari shuni

ko'rsatadiki, adaptiv o'rganish texnologiyasidan foydalangan talabalar an'anaviy o'qitish sharoitidagi tengdoshlariga nisbatan bir xil hajmdagi materialni o'rtacha 2 barobar tezroq o'zlashtirgan. Bunday natijalar oliy ta'limda SI va Big Data dan foydalanishning nafaqat maqsadga muvofiqligi, balki zaruriyat ekanligini isbotlaydi.

O'zbekiston universitetlari uchun ushbu tajribani milliy kontekstga moslashtirib joriy etish asosiy strategik yo'nalish bo'lishi lozim. Bunda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari, xalqaro texnik hamkorlik dasturlari va mahalliy IT sohasining salohiyatidan foydalanish ustuvor ahamiyat kasb etadi [4, b. 24–26].

Yuqorida bayon etilgan ilmiy tahlil va xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, universitetlarda SI va Big Data texnologiyalarini integratsiya qilish ta'lim sifati, institutsional samaradorlik va talabalar rivojlanishi uchun kuchli katalizator vazifasini bajaradi. Ushbu texnologiyalar nafaqat o'quv jarayonini shaxsiylashtirishga, balki ma'muriy boshqaruvni optimallashtirish va ilmiy-tadqiqot salohiyatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Integratsiya muvaffaqiyatli bo'lishi uchun faqat texnik infratuzilmani rivojlantirish yetarli emas — shu bilan birga, kadrlar malakasini oshirish, huquqiy-normativ bazani yangilash va tizimli moliyaviy ta'minot mexanizmlarini shakllantirish ham talab etiladi. Kelajakda ushbu yo'nalish bo'yicha mahalliy sharoitga moslashtirilgan integratsiya modellarini ishlab chiqish va eksperimental ilmiy-tadqiqot loyihalarini amalga oshirish o'zbekistonlik tadqiqotchilar oldida turgan dolzarb vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. — London: Pearson, 2016. — 60 b. [b. 4–6]
2. Gartner. *Top Trends in Higher Education Technology 2023*. — Stamford: Gartner, Inc., 2023. — 45 b. [b. 18]
3. MarketsandMarkets. *Artificial Intelligence in Education Market — Global Forecast to 2028*. — Chicago: MarketsandMarkets Research Pvt. Ltd., 2023. — 320 b. [b. 9–10]
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi farmoni. — Toshkent, 2020. — 36 b. [b. 12, 24–26]
5. UNESCO. *AI and Education: Guidance for Policy-makers*. — Paris: UNESCO, 2021. — 92 b. [b. 33–35, 41–47]
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. *Ta'lim muassasalarini raqamlashtirish bo'yicha yillik hisobot*. — Toshkent, 2023. — 48 b. [b. 7]
7. Siemens G., Long P. *Penetrating the Fog: Analytics in Learning and Education // EDUCAUSE Review*. — 2011. — Vol. 46, № 5. — B. 30–40. [b. 88–89]
8. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. — Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. — 188 b. [b. 53–57]
9. Siemens G. *Learning Analytics: The Emergence of a Discipline // American Behavioral Scientist*. — 2013. — Vol. 57, № 10. — B. 1380–1400. [b. 1382–1384]
10. Selwyn N. *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education*. — Cambridge: Polity Press, 2019. — 150 b. [b. 94–97]
11. Broughan C., Stage F.K. *Data-Driven Approaches to Transforming Higher Education // New Directions for Institutional Research*. — 2013. — № 159. — B. 1–12. [b. 8–10]
12. EDUCAUSE. *2023 EDUCAUSE Horizon Report: Teaching and Learning Edition*. — Louisville: EDUCAUSE, 2023. — 58 b. [b. 211–214, 45]
13. Whitmer J., Dobozy E., Torrance M. *The Power of Learning Analytics to Improve Student Retention // Journal of Learning Analytics*. — 2022. — Vol. 9, № 2. — B. 70–85. [b. 78]

LAGRANJ KO'PAYTUVCHILAR USULI ASOSIDA YOPIQ SILINDRNING OPTIMAL O'LCHAMLARINI ANIQLASH

Og'abek Farmonov

Cyber University, Matematika va tabiiy fanlar kafedrası, Katta o'qituvchisi
Tashkent, Uzbekistan

E-mail: farmonovo828@gmail.com

Amaliy ishlab chiqarishda loyihalash qarorlari odatda faqat geometrik shaklga asoslanmaydi balki aksariyat hollarda yakuniy o'lchamlar iqtisodiy omillar bilan belgilanadi. Differensial analizda klassik masalalardan biri hajmi berilgan silindrning sirt yuzasini minimallashtirish masalasidir. Biroq real ishlab chiqarish sharoitida idishning turli qismlari (yuqori va pastki asoslari hamda yon sirti) turli narxga ega materiallardan tayyorlanishi mumkin. Bunday holat oddiy bir o'zgaruvchili optimallashtirish masalasini ikki o'zgaruvchili, chegaralangan masalaga aylantiradi, uni yechish uchun ko'p o'zgaruvchili differensial analiz usullaridan foydalanish zarur bo'ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi optimal o'lchamlarni analitik usulda aniqlash va olingan natijalarning amaliy mazmunini tahlil qilishdan iborat. O'tkazilgan tahlil differensial analiz tushunchalarining muhandislik sohasida amaliy qarorlarini qabul qilish jarayonida qanday qilib bevosita qo'llanilishini yaqqol ko'rsatib beradi.

Matematik Model

Tasavvur qilaylik r bu yopiq silindrik idishning(konteynerning) radiusi bo'lsin va h esa bu silindrik konteynerning balandligi bo'lsin.

Hajm: $V = \pi * r^2 * h$

Yuqori va pastki asoslarning birlik yuzaga to'g'ri keladigan material narxi c_1 , yon sirtning birlik yuzaga to'g'ri keladigan material narxi esa c_2 deb faraz qilaylik.

Xarajat funksiyasi: $C(r, h) = 2c_1\pi r^2 + 2c_2\pi r h$

Cheklov(Constraint): $g(r, h) = \pi r^2 h - V = 0$

Lagranj ko'paytuvchisi Metodi orqali yechim:

Chegaralangan optimallashtirish masalasini yechish uchun quyidagi shartdan foydalanamiz:

$$\Delta C = \lambda \Delta g$$

Bu yerda optimal nuqtada xarajat funksiyasining gradienti cheklov funksiyasining gradientiga proporsional bo'ladi. Ya'ni ekstremum nuqtada xarajat funksiyasining o'sish yo'nalishi va cheklov yuzasiga normal yo'nalishlar bir-biriga parallel bo'ladi[1]

$$\frac{dC}{dr} = 4c_1\pi r + 2c_2\pi h$$

$$\frac{dC}{dh} = 2c_2\pi r$$

$$\frac{dg}{dr} = 2\pi r h$$

$$\frac{dg}{dh} = \pi r^2$$

Yuqoridagi tenglamalardan quyidagilar kelib chiqadi:

$$4c_1\pi r + 2c_2\pi h = \lambda(2\pi r h) \quad (1)$$

$$2c_2\pi r = \lambda(\pi r^2) \quad (2)$$

Ikkinchi tenglamadan ($r > 0$):

$$\lambda = \frac{2c_2}{r}$$

λ ning bu qiymatini yuqoridagi 1-tenglamaga qo'yganda quyidagi tenglik hosil bo'ladi:

$$2c_1r = c_2h$$

Optimal proporsiya: $h = \frac{2c_1r}{c_2}$

Hajm cheklovi (Volume constraint) dan foydalanadigan bo'lsak:

$$\pi r^2(2c_1r/c_2) = V$$

$$r^3 = \frac{c_2V}{2\pi c_1}$$

$$r = \left(\frac{c_2V}{2\pi c_1}\right)^{\frac{1}{3}}$$

Yuqorida $h = \frac{2c_1r}{c_2}$ bo'lganini topgandik va shu tenglikga yuqorida topilgan r ning qiymatini

keltirib qo'yadigan bo'lsak $h = \frac{2c_1}{c_2} \left(\frac{c_2V}{2\pi c_1}\right)^{\frac{1}{3}}$ kelib chiqadi [1].

Agar $c_1 = c_2$, ya'ni barcha sirtlar uchun material narxi bir xil bo'lsa, klassik natija $h = 2r$ hosil bo'ladi. Bu shuni anglatadiki, optimal silindrning balandligi uning diametriga teng bo'ladi. Aynan shu nisbat material sarfini eng kam darajaga keltiradi.

Agar yuqori va pastki asos materiallari qimmatroq bo'lsa ($c_1 > c_2$), unda optimal idish nisbatan balandroq va ingichkaroq shaklga ega bo'ladi. Buning sababi shundaki, qimmat asos yuzasini kamaytirish foydaliroq bo'ladi. Shu bilan birga, berilgan hajm saqlanib qoladi. Keltirib chiqarilgan formulalar iqtisodiy omillar (material narxi) geometrik shaklga qanday ta'sir qilishini aniq ko'rsatadi. Bunday natijalar ayniqsa yirik ishlab chiqarish jarayonlarida muhim ahamiyatga ega, chunki o'lchamlardagi kichik o'zgarishlar umumiy ishlab chiqarish xarajatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin [2].

Mazkur maqolada real sanoat loyihalash masalasiga doir ko'p o'zgaruvchili optimallashtirish tahlili amalga oshirildi. Lagrang ko'paytiruvchilar usuli qo'llanilib, optimal radius va balandlik uchun aniq formulalar hosil qilindi.

Tadqiqot differensial analizning amaliy muhandislik masalalarida qanchalik muhim ekanini ko'rsatadi hamda nazariy matematik usullar iqtisodiy jihatdan asosli qarorlar qabul qilishda qanday aniq natijalar berishini namoyish etadi. [1]

Adabiyotlar

1. Stewart, J. Calculus, 9th Edition, 2020. pp. 265-280
2. Apostol, T. Mathematical Analysis. pp.344-362

AXBOROT TIZIMLARINI YARATISH TEXNOLOGIYALARI VA FREYMOVORLARI

Olimova Muxlisa Vohidjon qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Sun'iy intellekt kafedrasida katta o'qituvchisi
mukhlis.olimova1323@gmail.com

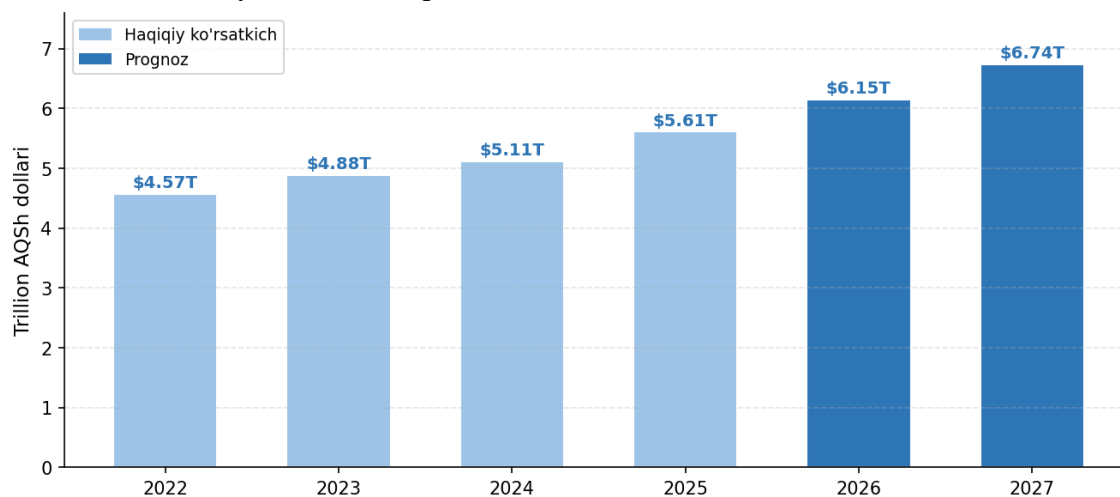
Ulkanboyeva Sevinch Murodjon qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
RI-76/23 guruh 3-kurs talabasi
sevinchulkanboyeva250@gmail.com

Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida axborot tizimlarini samarali yaratish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Gartner agentligining 2026-yil fevralida e'lon qilingan prognoziga ko'ra, jahon IT bozorining hajmi 2025-yilda 5,61 trillion AQSh dollarini tashkil etib, 2026-yilda esa 6,15 trillion dollarga yetishi, ya'ni 10,8% o'sishi kutilmoqda. Ushbu o'sishning asosiy

harakatlantiruvchi kuchi sun'iy intellekt infratuzilmasiga bo'lgan yuqori talab bo'lib, server xarajatlari 2026-yilda yillik 36,9% ga o'sishi prognoz qilinmoqda.

O'zbekistonda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jadal sur'atlarda davom etmoqda. IT Park ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil yakuniga ko'ra raqamlashtirish sohasidagi eksport 900 million AQSh dollariga yetdi, bu 2017-yildagi 700 ming dollarlik ko'rsatkichdan ming barobardan ham ko'p. Hozirda IT Park rezidentlarida 44 mingdan ortiq mutaxassis faoliyat yuritmoqda. Shu bois, axborot tizimlarini yaratishda to'g'ri texnologiya va freymvork tanlash masalasi strategik ko'nikma sifatida ahamiyat kasb etmoqda.

1-rasm. Jahon IT bozori hajmi (Manba: Gartner, fevral 2026)

2025–2026 yillarda axborot tizimlari sohasida bir qancha muhim tendensiyalar yetakchilik qilmoqda. Birinchidan, sun'iy intellekt (SI) komponentlarini axborot tizimlariga integratsiya qilish tezlashmoqda. DORA tadqiqotiga ko'ra, so'rovda qatnashgan 39000 dan ortiq dasturchi va IT-menejerlarning 75,9% SI vositalaridan foydalanmoqda. Ikkinchidan, konteynerizatsiya va orkestratsiya texnologiyalari yanada kengaymoqda. CNCF so'rovnomasiga ko'ra (2026-yil yanvar), konteyner foydalanuvchilarning 82% Kubernetesni ishlab chiqarish muhitida qo'llayapti. Uchinchidan, bulutli xizmatlar bozori o'sishini davom ettirmoqda. Gartner ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yilda ma'lumot markazlari xarajatlari jami 650 milliard dollardan oshib, 2025-yilga nisbatan 31,7% o'sish ko'rsatadi. AWS (Amazon Web Services), Microsoft Azure va Google Cloud Platform 2024-yildagi Stack Overflow Developer Survey bo'yicha mos ravishda 31%, 28% va 25% bozor ulushiga ega. To'rtinchidan, Low-code va No-code platformalar rivojlanishi jarayonni tezlashtirmoqda. Gartner prognoziga ko'ra, 2026-yilga kelib yangi ilovalarning 70% dan ortiq qismi ushbu texnologiyalar yordamida yaratilishi kutilmoqda.

Stack Overflow tomonidan 2025-yilda 49000 dan ortiq dasturchilar orasida o'tkazilgan Developer Survey natijalariga ko'ra, JavaScript o'n to'rt yil ketma-ket eng mashhur dasturlash tili bo'lib kelmoqda. 2024-yilgi so'rovda esa 65000 dan ortiq ishtirokchi javob berdi. Veb-freymvorklar sohasida React 2025-yilda 44,7% bilan birinchi o'rinda turibdi. Node.js (40,8%), Angular (18,2%) va Vue.js (17,6%) keyingi o'rinlarda. Shuningdek, Next.js (17,9%) server-side rendering platformasi sifatida kuchli o'sish ko'rsatmoqda.

Axborot tizimlarini yaratishda arxitektura tanlash loyihaning barqarorligini, kengaytiriluvchanligini va uzoq muddatli qo'llab-quvvatlanishini belgilovchi asosiy qaror hisoblanadi. Zamonaviy amaliyotda uchta asosiy yondashuv keng tarqalgan.

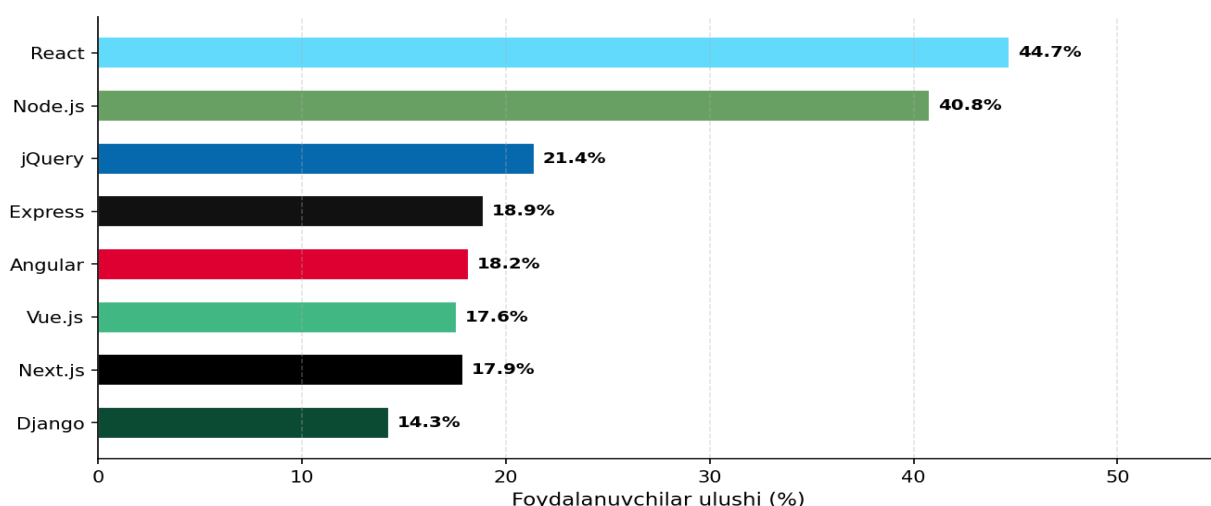
Monolitik arxitekturada tizimning barcha komponentlari bitta birlik sifatida quriladi. Kichik va o'rta loyihalar uchun qulay bo'lib, ishlab chiqish va joylashtirishni soddalashtiradi. Biroq, loyiha hajmi kattalashganda masshtablash va yangilash muammolari paydo bo'ladi.

Mikroservis arxitekturada tizim mustaqil, kichik xizmatlarga bo'linadi. Amazon, Netflix va Uber kabi kompaniyalar ushbu yondashuvni muvaffaqiyatli tatbiq etgan. O'Reilly Software Architecture Survey natijalariga ko'ra, so'rovda qatnashgan tashkilotlarning 35% mikroservis

arxitekturasidan foydalanmoqda. Alohida komponentlarni mustaqil yangilash va masshtablash imkoniyati asosiy afzallik hisoblanadi.

Eng mashhur veb-freymvorklarning qiyosiy tahlili

Freymvork	Yil	Yaratuvchi	Asosiy qo‘llanilish	Litsenziya
React	2013	Meta	Frontend UI, SPA ilovalar	MIT
Next.js	2016	Vercel	SSR/SSG React ilovalar	MIT
Angular	2016	Google	Korporativ SPA ilovalar	MIT
Vue.js	2014	Evan You	Yengil frontend ilovalar	MIT
Node.js	2009	Ryan Dahl/OpenJS	Backend JavaScript runtime	MIT
Django	2005	Adrian Holovaty	Backend veb (Python)	BSD
Spring Boot	2014	VMware	Korporativ Java ilovalar	Apache 2.0
FastAPI	2018	S. Ramírez	Tezkor REST API (Python)	MIT

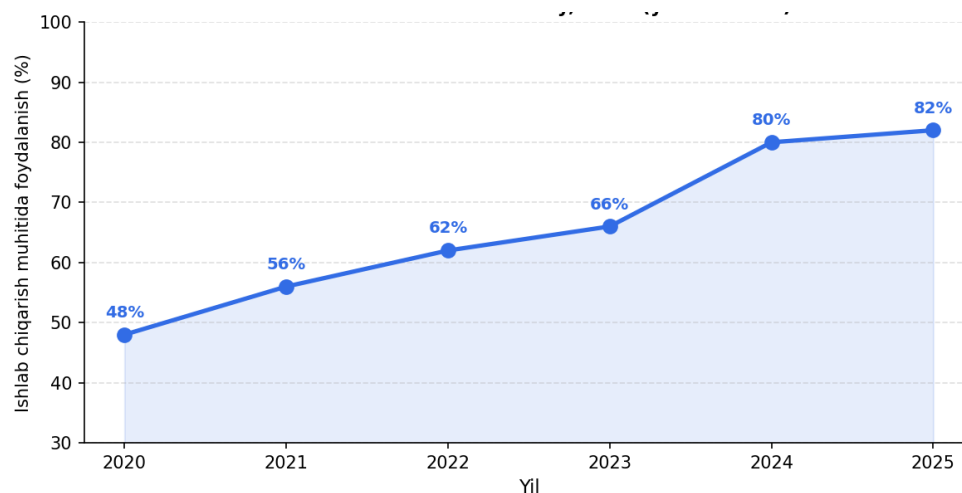

2-rasm. Eng mashhur veb-freymvorklar (Stack Overflow Developer Survey, 2025)

Serverless Computingda AWS Lambda (2014), Google Cloud Functions va Azure Functions kabi platformalar infratuzilmani boshqarish yukini kamaytiradi. 2026-yilda Gartner prognoziga ko‘ra, serverless computing xarajatlari 650 milliard dollarlik ma‘lumot markazi investitsiyalarining muhim qismini tashkil etadi. Kubernetes esa barcha uchta yondashuv uchun de-fakto orkestratsiya standarti bo‘lib qolmoqda. Bunda 2025-yilda ishlab chiqarish muhitida qo‘llanilishi 82% ga yetdi (CNCF, yanvar 2026).

Arxitektura yondashuvlarining qiyosiy tahlili

Mezon	Monolitik	Mikroservis	Serverless
Masshtablanish	Murakkab	Oson (xizmat darajasida)	Avtomatik
Joylashtirilish	Bitta blok	Mustaqil servislar	Platform boshqaradi
Kichik loyiha	Qulay	Ortiqcha murakkablik	Qulay
Katta/yuklangan	Qiyin	Ideal	Qulay
Xavfsizlik boshqaruvi	Oson	Har servis alohida	Provider javobgar

3-rasm. Kubernetes ishlab chiqarish muhitida qo'llanilish dinamikasi (CNCF, 2025)

Stack Overflow Developer Survey 2024 natijalariga ko'ra, PostgreSQL ikkinchi yil ketma-ket eng mashhur ma'lumotlar bazasi tizimi bo'lib qolmoqda. U 49% ishlab chiqaruvchilar tomonidan qo'llanilmoqda. MySQL 40,3% bilan ikkinchi o'rinda. NoSQL sohasida MongoDB (25,5%) yetakchilik qilmoqda, Redis esa kesh va sessiya boshqaruvi uchun keng tarqalgan. DB-Engines.com global reytingiga ko'ra (2026-yil mart), PostgreSQL, MySQL va Oracle relyatsion bazalar orasida birinchi uchlikni tashkil etmoqda.

DevOps metodologiyasi sohasida DORA (DevOps Research and Assessment) tadqiqot guruhi 2024-yilda o'ninchi hisobotini e'lon qildi. 39000 dan ortiq mutaxassislar ishtirok etgan ushbu tadqiqotda muhim natijalar aniqlandi. Bunda elita darajali jamoalar kuniga bir necha marta joylashtirishni amalga oshira oladi va xatoliklar bir soat ichida tiklanadi. Tadqiqotda ayon bo'lishicha, respondentlarning 75% SI vositalaridan foydalanib, unumdorlik o'sishini his qilgan. Biroq, SI qo'llanilishining o'zi dasturiy yetkazib berish samaradorligini avtomatik ravishda oshirmaydi. Uni kichik batch hajmi va mustahkam test qilinishi zarur.

3-jadval. Ma'lumotlar bazasi texnologiyalari qiyosiy tahlili (2024–2025)

MBBT	Turi	Litsenziya	Ulushi	Asosiy qo'llanilish
PostgreSQL	SQL	Open Source	49%	Korporativ, GIS, analitika
MySQL	SQL	GPL/Tijorat	40,3%	Veb, e-commerce
MongoDB	NoSQL (hujjat)	SSPL	25,5%	Realtime, katta ma'lumot
SQLite	SQL (embedded)	Public Domain	20,1%	Mobil, embedded tizimlar
Redis	NoSQL (key-val)	BSD/RSAL	19,7%	Kesh, sessiya, navbat
MS SQL Server	SQL	Tijorat	25,3%	Enterprise, Microsoft stek

O'zbekistonda raqamlashtirish sohasi so'nggi yillarda rekord sur'atda o'sib bormoqda. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, IT xizmatlari eksporti 2017-yilgi 700 ming dollardan 2024-yilda 900 million dollarga yetgani haqida yuqorida aytilgan edi. Prezidentning 2024-yil 1-fevraldagi farmoni bilan 2030-yilga kelib IT xizmatlari eksportini 5 milliard dollarga yetkazish, 100 ming yangi ish o'rni yaratish maqsadi belgilangan.

Milliy axborot tizimlarini yaratishda Python-Django, Java-Spring Boot va JavaScript-React asosidagi texnologik steklar keng qo'llanilmoqda. Davlat xizmatlari portali (my.gov.uz) Java Spring Boot texnologiyasiga asoslanadi. 2024-yilda qabul qilingan Prezident farmoni bilan IT Park rezidentlariga eksport ulushi 50% dan ortiq bo'lgan kompaniyalar uchun soliq imtiyozlari 2040-yilgacha uzaytirildi. 2026-yildan boshlab yirik rezidentlar uchun minimal eksport ulushi 20%ga oshiriladi. Kiberxavfsizlik sohasida esa OWASP Top 10 va ISO/IEC 27001 standartlariga amal qilish tavsiya etiladi.

4-jadval.

O'zbekiston IT sektorining asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Ma'lumot
IT xizmatlari eksporti (2017)	~700 ming AQSh dollari
IT xizmatlari eksporti (2024)	~900 million AQSh dollari
IT Park rezidentlari soni (2023 yakuni)	1 652 ta kompaniya
IT Park mutaxassislari	44 000 dan ortiq
2030-yilga maqsad (eksport)	5 milliard AQSh dollari
Soliq imtiyozi muddati (50%+ eksport)	2040-yilgacha uzaytirildi

Axborot tizimlarini yaratish texnologiyalari va freymvorklari bo'yicha amalga oshirilgan tahlil asosida quyidagi ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Jahon IT bozori barqaror o'sish sur'atlarini saqlamoqda. 2026-yilda 6,15 trillion dollar. O'zbekistondagi IT kompaniyalar ushbu global tendensiyadan foydalanib, eksport salohiyatini yanada kengaytirishi maqsadga muvofiqdir.

2. Freymvork tanlash loyihaning texnik talablari, jamoa tajribasi va uzoq muddatli qo'llab-quvvatlanish imkoniyatiga asoslanishi zarur. React va Node.js global darajada yetakchi o'rinlarni egallaydi, biroq korporativ tizimlar uchun Spring Boot yoki Django ham kuchli alternativ hisoblanadi.

3. Kubernetes de-facto orkestratsiya standarti sifatida mustahkamlandi. O'zbekiston IT kompaniyalari Kubernetes va konteynerizatsiya texnologiyalarini o'zlashtirish orqali xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirishi mumkin.

4. Ma'lumotlar bazasi tanlashda PostgreSQL yetakchi o'rinni. Loyiha talablariga qarab SQL va NoSQL yechimlarni birgalikda qo'llash zamonaviy amaliyotda keng tarqalgan yondashuv hisoblanadi.

5. DevOps va CI/CD amaliyotlarini joriy etish zarur. DORA 2024 hisobotiga ko'ra, elita jamoalar kuniga bir necha marta joylashtirishni amalga oshira oladi. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida DevOps fanini kurslar tarkibiga kiritish kadrlar salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

6. Kiberxavfsizlik axborot tizimini loyihalashning birinchi bosqichidan boshlab hisobga olinishi lozim. OWASP Top 10 va ISO/IEC 27001 standartlariga rioya qilish O'zbekiston qonunchiligiga ham mos keladi.

Ushbu tavsiyalar O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalari, IT kompaniyalar va davlat idoralarida axborot tizimlarini yaratishga qaratilgan dasturlarga uslubiy asos bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gartner (2026, 3-fevral). Worldwide IT Spending Forecast, 4Q25 Update: Gartner Forecasts Worldwide IT Spending to Grow 10.8% in 2026, Totaling \$6.15 Trillion. <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2026-02-03-gartner-forecasts-worldwide-it-spending-to-grow-10-point-8-percent-in-2026> .

2. Gartner (2025, 21-yanvar). Gartner Forecasts Worldwide IT Spending to Grow 9.8% in 2025. <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2025-01-21-gartner-forecasts-worldwide-it-spending-to-grow-9-point-8-percent-in-2025> .

3. Stack Overflow Developer Survey 2025. <https://survey.stackoverflow.co/2025> .

4. Stack Overflow Developer Survey 2024. <https://survey.stackoverflow.co/2024> .

5. CNCF Annual Cloud Native Survey 2025 (2026, 20-yanvar). Kubernetes Established as the De Facto 'Operating System' for AI as Production Use Hits 82%. <https://www.cncf.io/announcements/2026/01/20> .

6. CNCF Annual Survey 2024 (2025, aprel). Cloud Native 2024: Approaching a Decade of Code, Cloud, and Change. <https://www.cncf.io/reports/cncf-annual-survey-2024/> .

7. DORA (2024). Accelerate State of DevOps Report 2024. Google Cloud. <https://dora.dev/research/2024/dora-report/> .

8. IT Park Uzbekistan (2024). IT Park 2024: Achievements & Vision. <https://it-park.uz>

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-fevraldagi PF-25-son Farmoni «Raqamli texnologiyalar xalqaro markazini tashkil etish to'g'risida».

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrdagi Farmoni «Raqamlashtirish sohasida eksport faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalarini qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida».

11. Newman S. (2021). Building Microservices: Designing Fine-Grained Systems. 2nd ed. O'Reilly Media.

12. Fowler M., Lewis J. (2014). Microservices. <https://martinfowler.com/articles/microservices.html> .

13. DB-Engines Ranking (2026-yil mart). <https://db-engines.com/en/ranking> .

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ИНСТРУМЕНТ АВТОМАТИЗАЦИИ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Саидова Гулёра Абдухакимовна

Старший преподаватель, УзГУМЯ, переводческий факультет
saidovagulyora20190117@gmail.com

Ли Ирина Юрьевна

Магистрант второго курса, УзГУМЯ
irinali.mrk@gmail.com

В настоящее время в сфере переводоведения происходят некоторые трансформации, связанные с внедрением искусственного интеллекта. Однако, использование специальных цифровых инструментов не ограничивается простым машинным переводом, и всё большую популярность набирают нейронные сети и инструменты, функционирующие на базе искусственного интеллекта. Это изменило не только качество получаемого автоматизированного перевода, но также и характер ведения переводчиками своей профессиональной деятельности.

Перевод является творческим процессом, итоговый результат которого зависит от выборов структур и лексических единиц конкретного переводчика и его языковой гибкости, однако использование искусственного интеллекта может привести к преобладанию строгих алгоритмов в работе. Нейронные сети учитывают синтаксические и лексические соответствия при переводе.

Лексика является одной из наиболее сложных аспектов для машинного перевода ввиду многогранности каждой лексической единицы. Так как лексика может характеризоваться многозначностью и омонимией, для наиболее точного варианта перевода может потребоваться больше контекста и анализа цельного текста, в котором употребляется то или иное слово. Особую сложность представляет терминология, которая требует наибольшего внимания при переводе. Также не стоит забывать об устойчивых выражениях, фразеологических оборотах и реалиях, которые вызывают трудности и при переводе живым переводчиком. В случаях работы с такими лексическими единицами большую роль играет предварительное обучение системы на специализированных корпусах [1, с. 67] и использование терминологических баз данных.

Что касается грамматического и синтаксического уровня, искусственный интеллект и автоматизированные системы способны достаточно точно переводить простые конструкции. Однако, ввиду различий языков, могут возникнуть сложности при переводе на язык с другим порядком слов в предложении, имеющимися грамматическими категориями, которые отсутствуют в языке оригинала, а также при наличии сложной системы согласования. Также ошибки могут возникнуть при переводе более длинных предложений, например, сложноподчинённых предложений, так как тесная взаимосвязь между всеми составляющими может потребовать слишком много ресурсов для точной обработки и перевода.

Упомянем и семантический и прагматический аспекты перевода. Здесь точность перевода зависит исключительно от способности искусственного интеллекта интерпретировать контекст. Несмотря на то, что цифровые инструменты способны учитывать соседние предложения для более точной передачи сообщения, понимание текста на более глубоком уровне может быть ограниченным. Например, стилистическая окраска текста, ирония, сарказм и скрытый смысл могут быть переданы неточно. В частности, это касается художественной литературы, рекламных материалов и текстов публичных выступлений, так как именно в таких типах текста преобладает прагматическая составляющая.

По причине вышеупомянутых трудностей и неточностей, с которыми может столкнуться перевод при помощи искусственного интеллекта, существует процесс последующего редактирования.

Постредактирование машинного перевода представляет собой редактирование текста, переведённого автоматизированными цифровыми инструментами, живым переводчиком, чтобы доработать его до необходимого уровня и обеспечить его качество.

Таблица 1. Лингвистические задачи постредактирования машинного перевода.

№	Уровень редактирования	Работа живого переводчика
1	Лексический	Устраняется калькирование; Делается выбор наиболее подходящих эквивалентов на языке перевода; При необходимости корректируется перевод многозначных слов.
2	Грамматический	Исправляется согласование в предложениях; При необходимости корректируется порядок слов; Неестественные синтаксические конструкции адаптируются относительно норм языка перевода.
3	Семантический	Корректируется смысл искажённых или неточных выражений; Восстанавливаются логические связи между предложениями и абзацами; В художественных текстах корректируется передача скрытого смысла.
4	Прагматический	Корректируется регистр перевода; Корректируются отдельные элементы с учётом культурных особенностей принимающей аудитории.

Отметим, что постредактирование перевода требует от переводчика не только культурных и лингвистических знаний, но и умения распознавать наиболее частые ошибки, которые допускают нейронные сети при переводе: например, дословный перевод, шаблонные выражения и неверную интерпретацию высказываний.

Несмотря на то, что благодаря искусственному интеллекту увеличивается скорость выполнения перевода [2, с. 2056] и снижается стоимость оказания услуг, он может негативно влиять на креативную составляющую профессии переводчика [3, с. 118] и на конфиденциальность переводимых материалов [4, с. 17].

Таким образом, искусственный интеллект имеет большое влияние в сфере перевода, однако он не способен полноценно заменить живого переводчика, и его следует воспринимать как вспомогательный инструмент, сопровождающийся внешней доработкой и редактированием.

Список использованной литературы:

1. Shahmerdanova, R. (2025). Artificial Intelligence in Translation: Challenges and Opportunities. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum*, 2, 62-70.
2. Озюменко, В.И., Ларина, Т.В. (2025). Искусственный интеллект в переводе: сильные и слабые стороны. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание*, 24 (1), 117-130.
3. Petrova, O.V., Rodionova, M.Yu. (2025). Literary Text, Literary Translation and Artificial Intelligence. *Журнал Сибирского федерального университета. Гуманитарные науки*, 18 (10), 2052-2059.
4. Jimenez-Crespo, M. (2025). Human-Centered AI and the Future of Translation Technologies: What Professionals Think About Control and Autonomy in the AI Era. *Information*, 16, 1-19.

**ASOSIY GEOMETRIK TUSHUNCHALAR YORDAMIDA BO‘LAJAK
BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING MATEMATIK KOMPETENTLIGINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Gadayev Doniyor Rajabovich,
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi,
E-mail: doniyorgadyev7@gmail.com

Zamonaviy ta‘lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining matematik kompetentligi ta‘lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Matematik kompetentlik hisoblash ko‘nikmalari bilan bir qatorda mantiqiy fikrlash, analiz va sintez qilish, muammoni hal eta olish qobiliyatlarini ham o‘z ichiga oladi.

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida geometriya elementlari orqali o‘quvchilarning tafakkuri va fazoviy tasavvuri shakllanadi. Shu bois bo‘lajak o‘qituvchilarning geometrik tushunchalarni chuqur o‘zlashtirishi ularning kelajakdagi pedagogik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy geometrik tushunchalar — nuqta, kesma, to‘g‘ri chiziq, burchak, uchburchak, to‘rtburchak, aylana va doira kabi shakllar matematik tafakkurning poydevorini tashkil etadi. Har qanday geometrik shakl nuqtalar to‘plamidan iborat bo‘lib, ularning o‘zaro joylashuvi fazoviy tafakkurni shakllantiradi.

Har qanday geometrik shakl nuqtalar to‘plamidan iborat bo‘lib, ularning o‘zaro joylashuvi fazoviy tafakkurni rivojlantiradi. Geometrik material yordamida quyidagi aqliy operatsiyalar rivojlanadi:

- analiz (tarkibiy qismlarga ajratish),
- sintez (birlashtirish),
- taqqoslash,
- umumlashtirish,
- tasniflash.

Bo‘lajak o‘qituvchilar bu tushunchalarni nafaqat nazariy jihatdan, balki metodik jihatdan ham puxta o‘zlashtirishi zarur.

Fazoviy tasavvur matematik kompetentlikning muhim tarkibiy qismidir. Agar o‘quvchida fazoviy tasavvur shakllangan bo‘lsa, u murakkab geometrik masalalarni modellashtirish orqali sodda ko‘rinishda yecha oladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari lozim:

- shakllarni turli proyeksiyalarda tasvirlash,
- murakkab shakllardan sodda shakllarni ajratish,
- perimetr va yuzani hisoblash,
- simmetriya o‘qlarini aniqlash,
- parallel va perpendikulyar chiziqlarni farqlash.

3D modellar, grafik dasturlar, interaktiv doskalar va vizual materiallardan foydalanish fazoviy tafakkurni samarali rivojlantiradi.

Geometrik materialni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Jumladan:

- didaktik o‘yinlar orqali shakllarni o‘rganish,
- muammoli vaziyatlar yaratish,
- loyiha asosida ishlash,
- real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash.

Masalan, perimetr va yuzani hisoblash mavzularini xonani bezash, yer maydonini o‘lchash kabi real vaziyatlar bilan bog‘lash o‘quvchilarda amaliy kompetentlikni shakllantiradi.

Shuningdek, qog‘ozni buklash, kesish, geometrik konstruksiyalar yasash orqali o‘quvchilarda konstruktiv tafakkur rivojlanadi.

Didaktik o‘yinlar, loyiha usuli, muammoli vaziyatlar yaratish kabi innovatsion metodlar matematik kompetentlikni shakllantirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, geometrik tushunchalar asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni bo‘lajak o‘qituvchilarning matematik tafakkurini rivojlantiradi. Vizual va interfaol metodlardan foydalanish bilimni mustahkamlaydi va kasbiy tayyorgarlikni oshiradi.

Asosiy geometrik tushunchalar bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining matematik kompetentligini takomillashtirishda muhim didaktik vosita hisoblanadi. Innovatsion metodlar va amaliy mashg‘ulotlar orqali ta‘lim samaradorligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xayrullayeva M. Farobiy ruhiy prosesslar va ta‘lim-tarbiya to‘g‘risida. – T.: O‘qituvchi, 2002.
2. Habibullayev R.A. O‘quvchilarning matematik tafakkurini shakllantirish. – Toshkent, 2010.
3. Abduraxmonov A. Maktabda geometriya tarixi. – Toshkent, 2006.
4. Mardonova F.I. Boshlang‘ich sinflarda ta‘lim-tarbiyani shakllantirish. – T.: Sharq, 2018.

UDK 004.93

YUZ TASVIRI VA NUTQ SIGNALLARI ASOSIDA HIS-TUYG‘ULARNI ANIQLASHNING MULTIMODAL MODELI

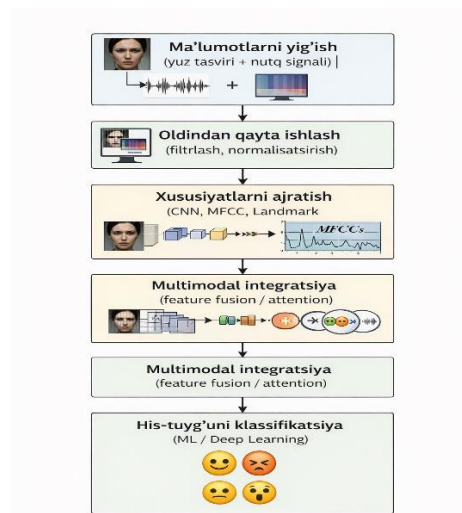
Tojiboyeva Sh.X.,

Tashkent international university, o‘qituvchi,
tojiboyevashaxzoda25@gmail.com

Inson his-tuyg‘ularini aniqlash (Emotion Recognition) sun‘iy intellekt sohasining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Inson his-tuyg‘ulari uning yuz ifodasi, nutq ohangi, tana harakatlari va fiziologik signallar orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu belgilarni avtomatik tahlil qilish inson-kompyuter o‘zaro aloqasini yanada tabiiylashtirish imkonini beradi. So‘nggi yillarda kompyuterli ko‘rish va nutqni qayta ishlash texnologiyalarining rivojlanishi his-tuyg‘ularni aniqlash tizimlarining samaradorligini sezilarli darajada oshirdi. Ayniqsa, chuqur o‘qitish modellarining paydo bo‘lishi yuz ifodalari va nutq signallarini yuqori aniqlik bilan tahlil qilish imkonini yaratdi. Python dasturlash tili ilmiy hisoblash va sun‘iy intellekt sohasida eng keng qo‘llaniladigan platformalardan biri hisoblanadi. Pythonning boy kutubxonalar ekotizimi tasvirlarni qayta ishlash, nutq signalini tahlil qilish va neyron tarmoqlarni yaratish jarayonlarini soddalashtiradi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Python kutubxonalar yordamida yuz tasviri va nutq signalidan foydalanib his-tuyg‘ularni aniqlash algoritmlarini tahlil qilish va multimodal yondashuvning samaradorligini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda yuz tasviri va nutq signallarini tahlil qilishga asoslangan multimodal his-tuyg‘u aniqlash tizimi ishlab chiqildi. Tizim bir nechta asosiy bosqichlardan iborat bo‘lib, u quyida keltirilgan.

1-rasm. Multimodal his-tuyg'uni aniqlash

Yuz tasviri asosida his-tuyg'uni aniqlash.

OpenCV kutubxonasi kompyuterli ko'rish sohasida keng qo'llaniladigan kutubxonaga bo'lib, tasvir va video ma'lumotlarini qayta ishlash imkonini beradi. Ushbu kutubxonaga yordamida yuzni aniqlash, tasvirni segmentatsiya qilish va real vaqtda video tahlil qilish mumkin.

Yuzni aniqlash jarayoni quyidagi matematik model orqali ifodalanadi:

$$F(x, y) = \sum_{i=1}^n w_i f_i(x, y)$$

bu yerda $f_i(x, y)$ — tasvir xususiyatlari, w_i — vazn koeffitsientlari.

Dlib kutubxonasi yuz landmarklarini aniqlash uchun keng qo'llaniladi. Ushbu kutubxonaga yuzning 68 ta asosiy nuqtasini aniqlash imkonini beradi. Masalan, ko'z ochilish darajasi quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$EAR = \frac{\|p_2 - p_6\| + \|p_3 - p_5\|}{2\|p_1 - p_4\|}$$

bu yerda p_i yuz landmark nuqtalarini bildiradi.

DeepFace kutubxonasi chuqur o'qitish asosida yuz tasvirlarini tahlil qiluvchi yuqori darajadagi kutubxonaga hisoblanadi. Ushbu kutubxonaga CNN modellaridan foydalanib yuz ifodalarini aniqlaydi va his-tuyg'ularni klassifikatsiya qiladi. DeepFace yordamida quvonch, qayg'u, g'azab, qo'rquv, hayrat, jirkanish va neytral holat kabi his-tuyg'ular aniqlanishi mumkin.

Nutq signali asosida his-tuyg'uni aniqlash.

Librosa kutubxonasi audio signalni tahlil qilish uchun eng mashhur Python kutubxonalaridan biridir. Ushbu kutubxonaga nutq signalidan akustik xususiyatlarni ajratib olish imkonini beradi. MFCC koeffitsientlari quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$MFCC = DCT(\log(|FFT(x)|))$$

bu yerda FFT — tezkor Furye transformatsiyasi, DCT — diskret kosinus transformatsiyasi.

PyAudio kutubxonasi real vaqtda audio signalni yozib olish imkonini beradi. Ushbu kutubxonaga nutq signalini his-tuyg'uni aniqlash tizimiga uzatish uchun ishlatiladi.

SpeechRecognition kutubxonasi nutqni matnga aylantirish uchun mo'ljallangan kutubxonaga hisoblanadi. Ushbu kutubxonaga turli nutqni aniqlash servislarini qo'llab-quvvatlaydi.

Multimodal his-tuyg'uni aniqlash modeli

Yuz tasviri va nutq signalidan ajratilgan belgilar quyidagi formula orqali birlashtiriladi:

$$F = \alpha F_v + \beta F_a$$

bu yerda F_v — vizual belgilar, F_a — audio belgilar, α va β — vazn koeffitsientlari.

Hosil bo'lgan belgilar klassifikatsiya modeliga uzatiladi.

Taklif etilgan multimodal his-tuyg'u aniqlash modeli eksperimental tarzda sinovdan o'tkazildi. Tajribalar davomida tizimning samaradorligini baholash uchun yuz tasviri va nutq signaliga asoslangan alohida modellar hamda ularning integratsiyasiga asoslangan multimodal model natijalari solishtirildi. Eksperimentlarda tasvir va nutq ma'lumotlari oldindan qayta ishlanib, xususiyatlar ajratib olindi va klassifikatsiya bosqichida chuqur o'qitish modellaridan foydalanildi. Tizim samaradorligini baholash uchun quyidagi asosiy metrikalar qo'llanildi:

- Accuracy (aniqlik)
- Precision (aniq topish ko'rsatkichi)
- Recall (to'liq aniqlash ko'rsatkichi)
- F1-score (muvozanatlangan baholash ko'rsatkichi)

Aniqlik ko'rsatkichi quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$Accuracy = \frac{TP + TN}{TP + TN + FP + FN}$$

bu yerda TP (True Positive) – to'g'ri aniqlangan his-tuyg'ular soni, TN (True Negative) – noto'g'ri his-tuyg'ularni to'g'ri rad etish holatlari, FP (False Positive) – noto'g'ri aniqlangan his-tuyg'ular, FN (False Negative) – aniqlanmay qolgan his-tuyg'ular.

Eksperimental natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tizim natijalari

Model	Accuracy	Precision	Recall	F1-score
Yuz tasviri	83 %	0.84	0.82	0.83
Nutq signali	78 %	0.79	0.77	0.78
Multimodal model	90 %	0.91	0.89	0.90

Natijalardan ko'rinib turibdiki, faqat yuz tasviriga asoslangan model nutq signaliga asoslangan modelga nisbatan yuqoriroq aniqlik ko'rsatdi. Buning sababi shundaki, yuz ifodalari inson his-tuyg'ularini vizual tarzda aniq ifodalovchi asosiy indikatorlardan biri hisoblanadi. Biroq ayrim holatlarda yorug'lik sharoiti, yuzning qisman yopilishi yoki boshning burilishi kabi omillar tasvir asosidagi tizimlar aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Nutq signallariga asoslangan modelda esa his-tuyg'ular nutqning akustik xususiyatlari tembr, intonatsiya, energiya va spektral belgilar orqali aniqlanadi. Nutq asosidagi tizimlar ayrim holatlarda hissiy holatni aniqlashda samarali bo'lsada, fon shovqini yoki nutq sifatining pastligi natijaga ta'sir qilishi mumkin. Multimodal modelda esa yuz tasviri va nutq signallaridan olingan belgilar birlashtirildi. Ushbu integratsiya natijasida modelning umumiy aniqligi 90%ga yetdi. Shuningdek, precision, recall va F1-score ko'rsatkichlari ham sezilarli darajada yaxshilandi. Bu esa multimodal yondashuv inson his-tuyg'ularini aniqlashda yanada ishonchli natijalar berishini ko'rsatadi.

Eksperimental tahlillar shuni ko'rsatdiki, multimodal tizimlar bir modalli tizimlarga nisbatan o'rtacha 7–12% yuqori aniqlik ko'rsatadi. Ayniqsa, turli muhit sharoitlarida yuz tasviri yoki nutq signali alohida yetarli bo'lmagan holatlarda multimodal yondashuv yanada barqaror natijalar beradi.

Tadqiqot natijalari Python kutubxonalarini his-tuyg'uni aniqlash tizimlarini yaratishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. OpenCV va Dlib yuz tasvirlarini qayta ishlashda keng imkoniyatlar yaratadi. Librosa esa nutq signalidan muhim akustik xususiyatlarni ajratib olish imkonini beradi. Multimodal tizimlar bir modalli tizimlarga nisbatan yuqori aniqlikka ega bo'lib, real muhit sharoitida ham samarali ishlaydi.

Mazkur tadqiqotda Python dasturlash muhiti asosida yuz tasviri va nutq signallaridan foydalanib inson his-tuyg'ularini aniqlash algoritmlari ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida kompyuterli ko'rish va nutq signalini qayta ishlash texnologiyalarining imkoniyatlari o'rganilib, ular asosida multimodal his-tuyg'u aniqlash modeli ishlab chiqildi. Modelda yuz tasvirilarini tahlil qilish uchun OpenCV, Dlib va DeepFace kutubxonalaridan, nutq signallarini qayta ishlash uchun esa Librosa, PyAudio hamda SpeechRecognition kutubxonalaridan foydalanildi. Ushbu kutubxonalar yordamida tasvir va audio ma'lumotlardan muhim xususiyatlar ajratib olinib, ularning integratsiyasi orqali his-tuyg'ularni aniqlash tizimi shakllantirildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yuz tasvirlari inson hissiy holatini aniqlashda muhim vizual indikator hisoblanadi. Dlib kutubxonasi yordamida yuz landmarklarini aniqlash hamda DeepFace asosidagi chuqur o'qitish modellaridan foydalanish yuz ifodalarini yuqori aniqlik bilan klassifikatsiya qilish imkonini beradi. Nutq signallarini tahlil qilish jarayonida esa Librosa kutubxonasi yordamida MFCC, spektral energiya va boshqa akustik xususiyatlar ajratib olinib, hissiy holatni aniqlash uchun muhim ma'lumotlar taqdim etadi.

Eksperimental natijalar multimodal yondashuvning samaradorligini tasdiqladi. Yuz tasviri asosidagi model 83% aniqlik ko'rsatgan bo'lsa, nutq signaliga asoslangan model 78% aniqlikka ega bo'ldi. Ushbu ikki ma'lumot manbasini integratsiyalash orqali yaratilgan multimodal model esa 90% aniqlik ko'rsatdi. Shuningdek, precision, recall va F1-score kabi baholash ko'rsatkichlari ham sezilarli darajada yaxshilandi. Bu natijalar multimodal tizimlar bir modalli tizimlarga nisbatan yanada barqaror va ishonchli ishlashini ko'rsatadi.

Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, Python dasturlash tilining boy kutubxonalar ekotizimi his-tuyg'ularni aniqlash tizimlarini ishlab chiqishda samarali platforma hisoblanadi. Ushbu platforma yordamida tasvirni qayta ishlash, nutq signalini tahlil qilish va chuqur o'qitish modellarini yaratish jarayonlarini yagona muhitda amalga oshirish mumkin. Bu esa his-tuyg'u aniqlash tizimlarini ishlab chiqish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi va tezlashtiradi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari his-tuyg'ularni aniqlash tizimlarida multimodal yondashuvdan foydalanish istiqbolli yo'nalishlardan biri ekanligini ko'rsatadi. Turli sensorlar va ma'lumot manbalaridan olingan axborotlarni integratsiyalash orqali inson his-tuyg'ularini yanada aniqroq va ishonchli aniqlash mumkin.

Kelgusidagi tadqiqotlarda multimodal tizimni yanada takomillashtirish maqsadida chuqur o'qitishning zamonaviy arxitekturalaridan, jumladan, Transformer, Vision Transformer (ViT) va multimodal attention modellaridan foydalanish rejalashtirilmoqda. Shuningdek, tizimga fiziologik signallar (masalan, yurak urish signali yoki galvanik teri reaksiyasi) qo'shish orqali his-tuyg'ularni aniqlash aniqligini yanada oshirish mumkin. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar inson-kompyuter o'zaro aloqasi, aqlli monitoring tizimlari va psixologik diagnostika sohalarida yangi imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deng, J., Trigeorgis, G., Toisoul, A., Pang, Y., Schuller, B. (2020). Deep learning for emotion recognition: A review. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 13(2), 110–123.
2. Kollias, D., Zafeiriou, S. (2021). Expression, affect, action unit recognition: Aff-Wild2, Multi-Task learning and AffectNet. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 12(4), 1011–1025.
3. Mollahosseini, A., Hasani, B., Mahoor, M. H. (2019). AffectNet: A database for facial expression, valence, and arousal computing in the wild. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 10(1), 18–31.
4. Livingstone, S. R., Russo, F. A. (2019). The Ryerson Audio-Visual Database of Emotional Speech and Song (RAVDESS): A dynamic, multimodal set of facial and vocal expressions. *PLoS ONE*, 14(5), e0214320.
5. Ma, F., Sun, B., Li, S. (2021). Multimodal emotion recognition using deep canonical correlation analysis and attention mechanism. *Information Fusion*, 68, 1–12.
6. Zhang, Z., Zhao, G., Pietikäinen, M. (2022). Facial expression recognition using Vision Transformers. *Pattern Recognition Letters*, 152, 33–40.

7. Pepino, L., Riera, P., Ferrer, L. (2021). Emotion recognition from speech using wav2vec 2.0 embeddings. In: *Proceedings of Interspeech 2021*, 3400–3404.
8. Han, W., Chen, H., Poria, S. (2023). Multimodal emotion recognition: A survey and future directions. *Information Fusion*, 91, 84–117.

DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN BIR JINSLI CHEGARAVIY MASALA.

Xolboyev Nurjon
JDPU o‘qituvchisi

Chiziqli bir jinsli chegaraviy masalani qaraymiz:

$$f(x)y'' + g(x)y' + h(x)y = 0, a \leq x \leq b \quad (1)$$

$$\left. \begin{aligned} \alpha y(a) + \beta y'(a) = 0 \\ \gamma y(b) + \delta y'(b) = 0 \end{aligned} \right\} \quad (2)$$

bu yerda, $f(x) \neq 0$, f, g, h –lar $x \in [a, b]$ lar uchun uzluksiz funksiyalar bo‘lsin.

Faraz qilaylik, $|\alpha| + |\beta| \neq 0$ va $|\gamma| + |\delta| \neq 0$ $y \equiv 0$ trivial yechim. Biz $y \neq 0$ yechimlarni izlaymiz.

Aytaylik $y_1(x)$ va $y_2(x)$ berilgan differensial tenglamaning yechimlar fundamental sistemasi bo‘lsin. unda umumiy yechim ushbu formula orqali ifodalanadi:

$$y(x) = c_1 y_1(x) + c_2 y_2(x) \quad (3)$$

(2) chegaraviy shartlarga (3) ni qo‘yamiz:

$$\left. \begin{aligned} \alpha [c_1 y_1(a) + c_2 y_2(a)] + \beta [c_1 y_1'(a) + c_2 y_2'(a)] = 0 \\ \gamma [c_1 y_1(b) + c_2 y_2(b)] + \delta [c_1 y_1'(b) + c_2 y_2'(b)] = 0 \end{aligned} \right\}$$

c_1 va c_2 koefitsientlarni gruppalaymiz unda,

$$\left. \begin{aligned} c_1 [\alpha y_1(a) + \beta y_1'(a)] + c_2 [\alpha y_2(a) + \beta y_2'(a)] = 0 \\ c_1 [\gamma y_1(b) + \delta y_1'(b)] + c_2 [\gamma y_2(b) + \delta y_2'(b)] = 0 \end{aligned} \right\} \quad (4)$$

Yuqoridagi (4) sistema c_1 va c_2 larga nisbatan chiziqli bir jinsli algebraik sistema noldan farqli yechimga ega bo‘lishi uchun, ushbu tenglikning bajarilishi zarur va yetarlidir.

$$\Delta = \begin{vmatrix} \alpha y_1(a) + \beta y_1'(a) & \alpha y_2(a) + \beta y_2'(a) \\ \gamma y_1(b) + \delta y_1'(b) & \gamma y_2(b) + \delta y_2'(b) \end{vmatrix} = 0 \quad (5)$$

Shunday qilib, (1), (2) chegaraviy masalaning noldan farqli yechimi mavjud bo‘lishi uchun (5) shartning bajarilishi zarur va yetarlidir.

Misol. Bir jinsli chegaraviy masalani yeching:

$$y'' - y = 0, y(0) = y(1) = 0$$

Yechilishi: Differensial tenglamaning umumiy yechimi

$$y(x) = c_1 e^x + c_2 e^{-x}$$

Chegaraviy shartlarni qo‘yamiz:

$$\left. \begin{aligned} c_1 + c_2 = 0 \\ c_1 e + c_2 e^{-1} = 0 \end{aligned} \right\}$$

$$\Delta = \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ e & e^{-1} \end{vmatrix} = e^{-1} - e = \frac{1 - e^2}{e} \neq 0$$

Sistema yechimi $c_1 = c_2 = 0$. Unda faqat $y = 0$ yechim mavjud.

1-Teorema. (1) differensial tenglamaning (3) umumiy chegaraviy shartni qanoatlantiruvchi yechimi bitta va faqat bitta bo‘lishi uchun, (1) differensial tenglamaning bir jinsli chegaraviy shartni qanoatlantiruvchi yechimi faqat trivial $y \equiv 0$ bo‘lishi zarur va yetarlidir.

Ushbu differensial tenglamani

$$L(y) \equiv f(x)y'' + g(x)y' + h(x)y = d(x) \quad (6)$$

Quyidagi chegaraviy shartlarni qanoatlantiruvchi yechimini topish talab qilinadi.

$$\left. \begin{aligned} \alpha y(a) + \beta y'(a) = A \\ \gamma y(b) + \delta y'(b) = B \end{aligned} \right\} \quad (7)$$

Aytaylik, $y_1(x), y_2(x)$ funksiyalar (6) tenglamaning mos chiziqli bir jinsli tenglamaning yechimlar sistemasi, $\psi(x)$ funksiya esa (6) tenglamaning biror xususiy yechimi bo'lsin. Unda dastlabgi tenglamaning umumiy yechimi quyidagi formula orqali ifodalanadi:

$$y(x) = c_1 y_1(x) + c_2 y_2(x) + \psi(x) \quad (8)$$

Endi (8) umumiy yechim ifodasini (7) ga qo'yamiz, keyin c_1, c_2 oldidagi koeffitsientlarni guruhlaymiz, natija quyidagicha bo'ladi:

$$\begin{cases} c_1[\alpha y_1(a) + \beta y_1'(a)] + c_2[\alpha y_2(a) + \beta y_2'(a)] = A - \alpha\psi(a) + \beta\psi(a) \\ c_1[\gamma y_1(b) + \delta y_1'(b)] + c_2[\gamma y_2(b) + \delta y_2'(b)] = B - \gamma\psi(b) + \delta\psi(b) \end{cases}$$

Bu algebraik sistema yagona c_1 va c_2 yechimga ega bo'ladi, agar

$$\Delta = \begin{vmatrix} \alpha y_1(a) + \beta y_1'(a) & \alpha y_2(a) + \beta y_2'(a) \\ \gamma y_1(b) + \delta y_1'(b) & \gamma y_2(b) + \delta y_2'(b) \end{vmatrix} \neq 0.$$

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. E. Alves, T.F. Ma, M.L. Pelicer. Monotone positive solutions for a fourth order equation with nonlinear boundary conditions. *Nonlinear Anal.*, 71 (2009), 3834-3841.

2. Xolboyev N. IKKI KARRALI FURE QATORLARINING DOIRAVIY QISMIY YIG'INDISI UCHUN UMUMLASHGAN LOKALIZATSIYA MASALASI //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 2.

3. Xolboyev Nurjon, & Suyarova Gulsora. (2024). MAKSIMAL NOCHIZIQLI IMPULSLI DIFFERENSIAL TENGLAMALAR. *Uz-Conferences*, 1(1), 960–964. Retrieved from <https://uz-conference.com/index.php/p/article/view/200>

<https://www.researchgate.net/publication/378008454> YANGI OZBEKISTONDA ILM FANNING SONGI YUTUQLARI

4. Qahhorov M., Nurjon X. ЧЕКЛИ СТЕРЖЕНДА ИССИКЛИК ОҚИМИНИ БОШҚАРИШ //Журнал математики и информатики. –2022. –Т. 2. –№. 1.

5. Xolboyev, N. A. o'g'li, & Po'latov, S. S. o'g'li. (2023). DIFFERENSIAL OPERATORIGA MOS SPEKTRAL YOYILMALAR. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(4), 523–525. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2185>

<https://www.researchgate.net/publication/378008469> Differensial operatorlarga mos spektral yoyilmalar

6. Xolboyev, N. A. o'g'li. (2023). MAKSIMAL NOCHIZIQLI INTEGRO-DIFFERENSIAL TENGLAMALAR SISTEMASI UCHUN CHEGARAVIY MASALA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 269–273. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1725>

PSEVDO-GIPERBOLIK INTEGRO-DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN QO'YILGAN MASALA YECHILUVCHANLIGI.

Avliyoqulov Dilshodbek Qosimjon o'g'li
Bevitov Dilshodjon Umidjonvich
To'yurodova Nilufar Avazovna

Buxoro davlat universiteti
Buxoro, M.Iqbol, 200114, O'zbekiston,
asliddinboltayev@mail.ru

Zamonaviy tadqiqotlarda psevdo-giperbolik integro-differensial tenglamalar bilan bog'liq lokal va nolokal chegaraviy qiymatli masalalarning ham amaliy, ham nazariy jihatlarini o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ushbu model tenglama uchun turli masalalar qaralgan [1]. Biz bu yerda ushbu tip tenglama uchun teskari masala yechiluvchanligi teoremasini keltiramiz.

$$u_{tt} - u_{xxt} - u_{xx} + \int_0^t g(t-\tau)u_{xxt}(x,\tau)d\tau = 0, \quad 0 < x < 1, \quad 0 < t \leq T \quad (1)$$

$$u(x,0) = \varphi(x), \quad u_t(x,0) = \psi(x), \quad x \in [0,1] \quad (2)$$

$$u(0,t) = u(1,t), \quad u_x(0,t) = u_x(1,t), \quad t \in [0,T] \quad (3)$$

Ushbu masalani qaraylik. Odatda bu masalaga psevdogiperbolik integro-differensial tenglama uchun qo'yilgan boshlang'ich - davriy (periodic) chegaraviy shartli masala deb yuritiladi. (1)-(3) masalaga qo'shimcha ravishda

$$\int_0^1 \eta(x)u(x,t)dx = h(t), \quad t \in [0,T]. \quad (4)$$

integral shartni qo'yish orqali $\{u(x,t), g(t)\}$ yechimni topish masalasi teskari masala deb yuritiladi.

Teorema. Faraz qilaylik, berilgan funksiyalarimiz quyidagi shartlarni qanoatlantirsin:

- I. $\varphi(x) \in C^5(0,l); \quad \varphi^{(i)}(0) = \varphi^{(i)}(l), \quad i = 0,1,2,3,4;$
- II. $\psi(x) \in C^3(0,l); \quad \varphi^{(i)}(0) = \varphi^{(i)}(l), \quad i = 0,1,2;$
- III. $\eta(x) \in C^1(0,l); \quad \eta(0) = \eta(l);$
- IV. $h(t) \in C^3(0,T) \cap C^2[0,T];$
- V. $\int_0^l \eta(x)\varphi(x)dx = h(0) \neq 0; \quad \int_0^l \eta(x)\psi(x)dx = h'(0).$

U holda (1)-(4) teskari masalaning ixtiyoriy $T > 0$ da yagona klassik yechimi mavjud.

Adabiyot

1. E.I. Azizbayov, Y.T. Mehraliyev, On an inverse boundary-value problem for the pseudohyperbolic equation with nonclassical boundary conditions, Hacetepe Journal of Mathematics & Statistics, (2025), V. 54, pp. 142-158.

FINDING COEFFICIENTS OF AN OPTIMAL DERIVATIVE QUADRATURE FORMULA IN A HILBERT SPACE USING THE φ -FUNCTION METHOD

Abduakhadov Alibek Akmal ugli

Teacher of Tashkent International University

Hasanov Ibrohim Botir ugli

Student of Tashkent International University

In this work, we consider the problem of constructing an optimal quadrature formula of the form

$$\int_a^b f(x)dx = \sum_{k=0}^n A_{0k}f(x_k) + \sum_{k=0}^n A_{1k}f'(x_k) + R_n(f), \quad (1)$$

which involves both the values of the function and its first derivative at certain nodes $x_k \in [a,b]$. The goal is to determine the coefficients A_{0k}, A_{1k} that minimize the worst-case integration error over the Sobolev-type space $W_{2,\sigma}^{(2,1)}(a,b)$.

Let the nodes of the formula be located on the segment $[a,b]$ as follows

$$a = x_0 < x_2 < \dots < x_n = b, \quad (2)$$

and $R_n(f)$ is the residual of formula (1).

We explain the method of φ -function for constructing optimal quadrature formula of the form (1) in the sense of Sard in the space $W_{2,\sigma}^{(2,1)}$.

Then for each subinterval $[x_{k-1}, x_k]$, $k=1, 2, \dots, n$, consider the function φ_k , $k=1, 2, \dots, n$ having the following property

$$\varphi_k''(x) - \sigma\varphi_k'(x) = 1, \quad k=1, 2, \dots, n. \quad (3)$$

Then the function φ is defined as follows

$$\varphi|_{[x_{k-1}, x_k]} = \varphi_k(x), \quad k=1, 2, \dots, n. \quad (4)$$

That is, the restriction of the function φ to the interval $[x_{k-1}, x_k]$ is equal to φ_k .

Our coefficients are expressed through the φ -functions as follows.

$$\begin{cases} A_{00} = -(\varphi_1'(x_0) - \sigma\varphi_1(x_0)), \\ A_{0k} = \varphi_k'(x_k) - \varphi_{k+1}'(x_k) - \sigma(\varphi_k(x_k) - \varphi_{k+1}(x_k)), \quad k=1, 2, \dots, n-1, \\ A_{0n} = \varphi_n'(x_n) - \sigma\varphi_n(x_n), \\ A_{10} = \varphi_1(x_0), \\ A_{1k} = \varphi_{k+1}(x_k) - \varphi_k(x_k), \quad k=1, 2, \dots, n-1, \\ A_{1n} = -\varphi_n(x_n), \end{cases} \quad (5)$$

and the error of the formula (1) has the form

$$R_n(f) = -\int_a^b \varphi_k(x)(f''(x) + \sigma f'(x))dx. \quad (6)$$

Thus, for each $x \in [x_{k-1}, x_k]$, $k=1, 2, \dots, n$ the function $\varphi_k(x)$ is given as follow:

$$\varphi_k(x) = -\frac{1}{\sigma}x + e^{\sigma x}C_k + D_k. \quad x \in [x_{k-1}, x_k], \quad k=1, 2, \dots, n \quad (7)$$

From here we conclude that to find the functions $\varphi_k(x)$ we need to find such coefficients C_k, D_k , $k=1, 2, \dots, n$,

Next, we find C_k, D_k such that the integral of the square of the function $\varphi_k(x)$ defined by equality (7) on the interval $[x_{k-1}, x_k]$ takes lowest value. In this regard, consider the following functions

$$F_k(C_k, D_k) = \int_{x_{k-1}}^{x_k} \varphi_k^2(x)dx, \quad k=1, 2, \dots, n.$$

Then from here, taking into account (20), we have

$$F_k(C_k, D_k) = \int_{x_{k-1}}^{x_k} \left(-\frac{1}{\sigma}x + e^{\sigma x}C_k + D_k \right)^2 dx.$$

Then calculating the partial derivatives of the function $F_k(C_k, D_k)$ with respect to C_k and D_k and equating them to zero, we have

$$2 \int_{x_{k-1}}^{x_k} \left(-\frac{x}{\sigma} + C_k e^{\sigma x} + D_k \right) e^{\sigma x} dx = 0, \quad (8)$$

$$2 \int_{x_{k-1}}^{x_k} \left(-\frac{x}{\sigma} + C_k e^{\sigma x} + D_k \right) dx = 0. \quad (9)$$

From (8)-(9), the last equalities we get the following

$$\begin{cases} C_k \int_{x_{k-1}}^{x_k} e^{2\sigma x} dx + D_k \int_{x_{k-1}}^{x_k} e^{\sigma x} dx = \frac{1}{\sigma} \int_{x_{k-1}}^{x_k} x e^{\sigma x} dx \\ C_k \int_{x_{k-1}}^{x_k} e^{\sigma x} dx + D_k \int_{x_{k-1}}^{x_k} 1 dx = \frac{1}{\sigma} \int_{x_{k-1}}^{x_k} x dx \end{cases}$$

Solving this system of equations, we find the unknowns to be:

$$C_k = \frac{x_k - x_{k-1}}{\sigma(e^{\sigma x_k} - e^{\sigma x_{k-1}})}, D_k = \frac{\sigma(x_k + x_{k-1}) - 2}{2\sigma^2}. \quad (10)$$

It is easy to check that these values C_k, D_k give the smallest value of the function $F_k(C_k, D_k)$ on the interval $[x_{k-1}, x_k]$. Then, taking into account (10), from (7) we have

$$\varphi_k(x) = -\frac{1}{\sigma}x + \frac{e^{\sigma x}(x_k - x_{k-1})}{\sigma(e^{\sigma x_k} - e^{\sigma x_{k-1}})} + \frac{\sigma(x_k + x_{k-1}) - 2}{2\sigma^2} \quad k = 1, 2, \dots, n \quad (11)$$

Now, using (11), from the formulas (5) we calculate the coefficients A_{0k}, A_{1k} $k = 0, 1, \dots, n$ of the optimal quadrature formula of the form (1).

First, let's calculate A_{00} and A_{10} . Then from (5), taking into account $\varphi_1(x)$, we have

$$A_{00} = -(\varphi_1'(x_0) - \sigma\varphi_1(x_0)) = \frac{x_1 - x_0}{2}, \quad (12)$$

$$A_{10} = \varphi_1(x_0) = -\frac{1}{\sigma}x_0 + \frac{e^{\sigma x_0}(x_1 - x_0)}{\sigma(e^{\sigma x_1} - e^{\sigma x_0})} + \frac{\sigma(x_1 + x_0) - 2}{2\sigma^2}. \quad (13)$$

Now let's calculate the coefficients A_{0k} and A_{1k} , $k = 1, 2, \dots, n-1$. Then from (5), taking into account $\varphi_k(x)$ for $k = 1, 2, \dots, n-1$, we have

$$A_{0k} = \varphi_k'(x_k) - \varphi_{k+1}'(x_k) - \sigma(\varphi_k(x_k) - \varphi_{k+1}(x_k)) = \frac{x_{k+1} - x_{k-1}}{2}, \quad (14)$$

$$A_{1k} = \varphi_{k+1}(x_k) - \varphi_k(x_k) = \frac{e^{\sigma x_k}}{\sigma} \left(\frac{x_{k+1} - x_k}{e^{\sigma x_{k+1}} + e^{\sigma x_k}} - \frac{x_k - x_{k-1}}{e^{\sigma x_k} + e^{\sigma x_{k-1}}} \right) + \frac{x_{k+1} - x_{k-1}}{2\sigma}. \quad (15)$$

Finally, let's calculate the last coefficients A_{0n} and A_{1n} . Then, from (5), taking into account (11), we obtain

$$A_{0n} = \varphi_n'(x_n) - \sigma\varphi_n(x_n) = \frac{x_n - x_{n-1}}{2}, \quad (16)$$

$$A_{1n} = -\varphi_n(x_n) = \frac{1}{\sigma}x_n - \frac{e^{\sigma x_n}(x_n - x_{n-1})}{\sigma(e^{\sigma x_n} - e^{\sigma x_{n-1}})} - \frac{\sigma(x_n + x_{n-1}) - 2}{2\sigma^2}. \quad (17)$$

Thus, summing up the results of (12), (13), (14), (15), (16), and (17), we obtain the following main result of this work.

Theorem 1

In the space $W_{2,\sigma}^{(2,1)}(a,b)$ for each fixed positive integer n , there is a unique quadrature formula that is optimal in the sense of Sard of the form

$$\int_a^b f(x)dx = \sum_{k=0}^n A_{0k} f(x_k) + \sum_{k=0}^n A_{1k} f'(x_k) + R_n(f)$$

with coefficients

$$A_{00} = \frac{x_1 - x_0}{2},$$

$$A_{0k} = \frac{x_{k+1} - x_{k-1}}{2}, \quad k = 1, 2, \dots, n-1,$$

$$A_{0n} = \frac{x_n - x_{n-1}}{2},$$

$$A_{10} = -\frac{1}{\sigma} x_0 + \frac{e^{\sigma x_0} (x_1 - x_0)}{\sigma (e^{\sigma x_1} - e^{\sigma x_0})} + \frac{\sigma (x_1 + x_0) - 2}{2\sigma^2},$$

$$A_{1k} = \frac{e^{\sigma x_k}}{\sigma} \left(\frac{x_{k+1} - x_k}{e^{\sigma x_{k+1}} + e^{\sigma x_k}} - \frac{x_k - x_{k-1}}{e^{\sigma x_k} + e^{\sigma x_{k-1}}} \right) + \frac{x_{k+1} - x_{k-1}}{2\sigma}, \quad k = 1, 2, \dots, n-1,$$

$$A_{1n} = \frac{1}{\sigma} x_n - \frac{e^{\sigma x_n} (x_n - x_{n-1})}{\sigma (e^{\sigma x_n} - e^{\sigma x_{n-1}})} - \frac{\sigma (x_n + x_{n-1}) - 2}{2\sigma^2}.$$

for fixed nodes x_k , $k = 0, 1, \dots, n$ satisfying the inequality $a = x_0 < x_1 < \dots < x_k = b$.

OPTIMAL KVADRATURA FORMULASI EKSTREMAL FUNKSIYASINING ANALITIK KO'RINISHI

Bekmurodova Dilorom

Toshkent Davlat Transport Universiteti.

e-mail: bekmurodovadilorom50@gmail.com

Davriy funksiyalarni taqribiy integrallash masalasi zamonaviy amaliy matematikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u signallarga ishlov berish, tebranishlar mexanikasi va spektral tahlil kabi sohalarida keng qo'llaniladi. Funksiyalar davriy xarakterga ega bo'lgan hollarda, klassik kvadratura formulalari har doim ham kutilgan yuqori aniqlikni ta'minlay olmaydi. Shu sababli, maxsus davriy Hilbert fazolarida xatolik funksionali normasini minimallashtiruvchi optimal kvadratura formulalarini qurish dolzarb hisoblanadi.

Davriy funksiyalar fazosi va optimal kvadraturalar nazariyasi I.J. Schoenberg ishlari bilan boshlanib, keyinchalik Sobolev fazolari doirasida yanada rivojlantirildi. Davriy bo'lmagan holatdan farqli o'laroq, davriy holatda kvadratura formulasi o'zgarimas son yoki ma'lum trigonometrik ko'phadlarga aniq bo'lishi talab etiladi. Bu esa xatolik funksionaliga mos ekstremal funksiyasini topishga olib keladi.

Ushbu tadqiqotda biz optimal kvadratura formulalarini maxsus davriy $S_2(P_m)$ Hilbert fazosi uchun quramiz. Ishning asosiy maqsadi - ekstremal funksiyaning aniq analitik ko'rinishini topish va u orqali xatolik funksionali normasining kvadratik formasini hisoblashdir.

$S_2(P_m)$ fazoning har bir $x \in \square$ va $\beta \in \square$ elementi davri birga teng bo'lgan funksiyalar uchun quyidagi $\varphi^{(\alpha)}(x + \beta) = \varphi^{(\alpha)}(x)$, $\alpha = \overline{0, m}$ shartni qanoatlantiradi.

Biz quyidagi kvadratur formulaga e'tibor qaratamiz.

$$\int_0^1 \varphi(x) dx \cong \sum_{k=1}^N C_k \varphi(hk), \quad (1)$$

bunda C_k (1)- kvadratur formulaning koeffitsientlari, $h = \frac{1}{N}$, $N \in \mathbb{N}$ va $\varphi(x) \in S_2(P_3)$.

$S_2(P_3)$ fazoga tegishli bo'lgan funksiyaning normasi

$$\|\varphi|_{S_2(P_m)}\| = \left[\int_0^1 (\varphi^{(m)}(x) + 3\varphi^{(m-1)}(x) + 3\varphi^{(m-2)}(x) + \varphi^{(m-3)}(x))^2 dx \right]^{\frac{1}{2}},$$

(2)

(1) - kvadratur formula xatoligi

$$(\ell, \varphi) = \int_0^1 \varphi(x) dx - \sum_{k=1}^N C_k \varphi(hk). \quad (3)$$

Xatolikka mos xatolik funksionali quyidagicha:

$$\ell(x) = \left(\varepsilon_{(0,1]}(x) - \sum_{k=1}^N C_k \delta(x-hk) \right) * \phi_0(x) \quad (4)$$

$\varepsilon_{(0,1]}(x)$ - $(0,1]$ intervalning xarakteristik funksiyasi, δ -esa Dirakning delta funksiyasi

hamda $\phi_0(x) = \sum_{\beta=-\infty}^{\infty} \delta(x-\beta)$, $*$ - o'rama amali.

Kvadratur formula xatoligining absolyut qiymati Koshi-Shvars tengsizligi bilan quyidagicha baholanadi.

$$|(\ell, \varphi)| \leq \|\varphi\|_{S_2(P_m)} \|\ell\|_{S_2(P_m)^*}$$

Chiziqli va uzluksiz funksionalning umumiy ko'rinishi haqidagi Riss teoremasidan foydalanib ekstremal funksiyasini aniqlaymiz [1].

$$(\ell(x), \varphi(x)) = \langle \psi_\ell(x), \varphi(x) \rangle_{S_2(P_m)}$$

(5)

hamda

$$\|\ell(x)|_{S_2(P_m)^*}\| = \|\psi_\ell(x)|_{S_2(P_m)}\| \quad (6)$$

$S_2(P_m)$ fazodan olingan φ va ψ funksiyalarning skalyar ko'paytmasi quyidagi

$$(\varphi, \psi)_\ell = \int_0^1 (\varphi^{(m)}(x) + 3\varphi^{(m-1)}(x) + 3\varphi^{(m-2)}(x) + \varphi^{(m-3)}(x))$$

$$(\psi^{(m)}(x) + 3\psi^{(m-1)}(x) + 3\psi^{(m-2)}(x) + \psi^{(m-3)}(x)) dx$$

kabi aniqlanadi. Masalani $m=3$ hol uchun ko'ramiz.

Ushbu ishda xatolik funksionali normasini aniq hisoblash uchun Furrye almashtirishlaridan foydalangan holda funksional yondashamiz. Avvalo, kvadratur formulaning ekstremal funksiyasini aniqlash uchun chegaraviy masalani yechamiz. Bu yechim yordamida xatolik funksionali normasining umumiy ko'rinishini topamiz. (5) va (7) - tengliklardan foydalanib quyidagi tenglikka ega bo'lamiz.

$$(-1)(\psi_\ell^{(6)}(x) - 3\psi_\ell^{(4)}(x) + 3\psi_\ell^{(2)}(x) - \psi_\ell(x)) = \ell(x)$$

(8)

Yuqoridagi tenglama yechimidan biz ushbu teoremani hosil qilamiz.

Teorema: $(-1)(\psi_\ell^{(6)}(x) - 3\psi_\ell^{(4)}(x) + 3\psi_\ell^{(2)}(x) - \psi_\ell(x)) = \ell(x)$ tenglamaning yechimi

$\ell(x)$ xatolik funksionalining ekstremal funksiyasi bo'ladi hamda u

$$\psi_{\ell}(x) = 1 - \sum_{k=1}^N C_k G_3(x - hk) \quad (9)$$

ko‘rinishga ega bo‘ladi. Bu yerda

$$G_3(x) = \sum_{\beta=-\infty}^{\infty} \frac{e^{-2\pi i \beta x}}{(2\pi\beta)^6 + 3(2\pi\beta)^4 + 3(2\pi\beta)^2 + 1} \quad (10)$$

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Соболев С.Л. Введение в теорию кубатурных формул. М.: Наука, 1974.-808 с.

POWER BI DA DAX FUNKSIYALARI YORDAMIDA MA'LUMOTLARNI

TAHLIL QILISH

Gulmurodova Dinora Akram qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

1-kurs doktoranti

E-mail: dinoragulmurodova1@gmail.com

G‘afforova Zulayho Muzaffar qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Sun‘iy intellekt yo‘nalishi

2-kurs talabasi

E-mail: gafforovazulayho0511@gmail.com

Raqamli iqtisodiyot rivojlanayotgan bugungi davrda katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlash va ularni samarali tahlil etish tashkilotlar faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Zamonaviy biznes muhitida tezkor va asosli qarorlar qabul qilish uchun Business Intelligence (BI) vositalaridan keng foydalanilmoqda. Shunday platformalardan biri — Microsoft Power BI dasturi bo‘lib, u ma‘lumotlarni yig‘ish, ularni qayta ishlash (transformatsiya), modellashtirish hamda vizual shaklda namoyish etish imkoniyatini taqdim etadi.

Power BI‘ning muhim afzalliklaridan biri uning Data Analysis Expressions (DAX) formulalar tiliga ega ekanligidir. DAX yordamida foydalanuvchilar oddiy arifmetik amallardan boshlab murakkab statistik hisob-kitoblar va vaqt omiliga asoslangan tahlillarni bajarishlari mumkin. Ushbu funksiyalar orqali dinamik hisobotlar tuzish, interaktiv ko‘rsatkichlarni hisoblash hamda ma‘lumotlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlash imkoniyati mavjud bo‘ladi.

Zamonaviy axborot tizimlarida ma‘lumotlar turli manbalardan — ma‘lumotlar bazalari, Excel fayllari, onlayn xizmatlar, bulutli platformalar hamda korporativ axborot tizimlaridan olinadi. Bunday ma‘lumotlar odatda turli format va tuzilishga ega bo‘lib, hajmi jihatidan ham katta bo‘lishi mumkin. Ularni yagona muhitda birlashtirish va chuqur tahlil qilish uchun maxsus analitik vositalar talab etiladi. Shunday platformalardan biri — Microsoft Power BI hisoblanadi.

Power BI foydalanuvchilarga ma‘lumotlarni integratsiya qilish (data integration), tozalash (data cleaning), qayta shakllantirish (data transformation), modellashtirish (data modeling) hamda vizual tarzda taqdim etish imkoniyatini beradi. Dastur interfeysi sodda va tushunarli ko‘rinsada, uning ichki ishlash mexanizmi ancha murakkab va yuqori hisoblash imkoniyatlariga ega. Xususan, ma‘lumotlar modeli (data model) Power BI‘ning eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib, barcha hisob-kitob va tahlillar aynan shu model asosida bajariladi.

Ma‘lumotlar modeli — bu jadvallar, ustunlar hamda ular o‘rtasidagi bog‘lanishlardan tashkil topgan mantiqiy tizimdir. Modelni to‘g‘ri va samarali shakllantirish keyingi tahlil jarayonlarining aniqligi va unumdorligini ta‘minlaydi.

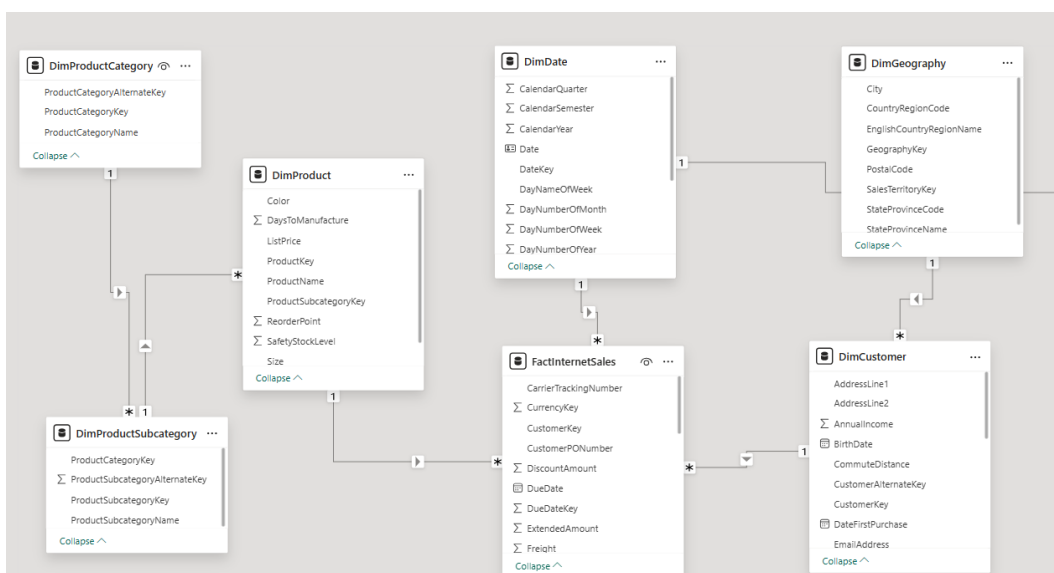
Microsoft Power BI dasturida odatda “yulduzsimon sxema” (star schema) asosida ma‘lumotlar modeli yaratish tavsiya etiladi. Ushbu yondashuvda bitta markaziy fakt jadvali (masalan, savdo operatsiyalari jadvali) va unga bog‘langan bir nechta o‘lchov jadvallari (mijozlar, mahsulotlar, sana va boshqalar) mavjud bo‘ladi. Bunday tuzilma hisob-kitob jarayonini

tezlashtiradi hamda Data Analysis Expressions (DAX) formulalarining yanada samarali ishlashiga sharoit yaratadi.

Model tarkibining asosiy qismlari quyidagilardan iborat: fakt jadvallar miqdoriy ko'rsatkichlarni (masalan, savdo summasi, foyda, xarajat miqdori) o'z ichiga oladi. O'lchov jadvallari (dimension tables) esa tavsiflovchi ma'lumotlarni, ya'ni mijoz nomi, hudud, sana yoki mahsulot turi kabi atributlarni saqlaydi. Bog'lanishlar (relationships) jadvallar o'rtasidagi mantiqiy aloqalarni belgilaydi. Birlamchi va tashqi kalitlar (primary va foreign keys) esa ushbu jadvallarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiladi.

Power BI'da ma'lumotlar modeli bilan ishlash jarayoni foydalanuvchidan tahliliy yondashuvni talab etadi. Sababi, model nafaqat mavjud ma'lumotlarni tartibga soladi, balki keyingi hisob-kitob va tahlillar uchun ham poydevor vazifasini bajaradi. Masalan, agar vaqt kesimida tahlil o'tkazish rejalashtirilsa, albatta alohida sana (Date) jadvalini shakllantirish zarur bo'ladi.

Shu bilan birga, model optimallashtirilgan bo'lishi zarur. Keraksiz ustunlarni o'chirish, ma'lumot turlarini to'g'ri belgilash va ortiqcha bog'lanishlarni bartaraf etish tizim tezligini oshiradi. Katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlaganda modelning to'g'ri tuzilishi hisobotning ishlash tezligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

1-rasm. Power BI da ma'lumotlar modeli sxemasi

DAX tilining mohiyati va ahamiyati

Microsoft Power BI platformasining eng muhim afzalliklaridan biri unda qo'llaniladigan Data Analysis Expressions (DAX) formulalar tilidir. DAX — ma'lumotlarni hisoblash, saralash va chuqur tahlil qilishga mo'ljallangan maxsus funksional til bo'lib, u bevosita Power BI ma'lumotlar modeli bilan ishlaydi. Ushbu til yordamida oddiy yig'indi yoki o'rtacha qiymatni aniqlashdan tortib, bir necha bosqichli murakkab analitik ko'rsatkichlarni shakllantirish mumkin.

Sintaksis jihatidan DAX Microsoft Excel formulalariga ma'lum darajada o'xshash. Biroq uning ishlash mexanizmi ancha keng va murakkabdir. Excel formulalari asosan alohida hujayralar bilan ishlasa, DAX butun ma'lumotlar modeli darajasida hisob-kitoblarni bajaradi. Ya'ni, u jadvallar o'rtasidagi bog'lanishlarni inobatga olgan holda natija hosil qiladi.

DAX funksiyalari bir nechta asosiy toifalarga ajratiladi. Agregat funksiyalar (SUM, AVERAGE, COUNT, MIN, MAX va boshqalar) umumiy hisob-kitoblarni amalga oshiradi. Mantiqiy funksiyalar (IF, SWITCH) shartlarga asoslangan natijalarni qaytaradi. Filtrlash funksiyalari (FILTER, ALL, CALCULATE) yordamida ma'lumotlar konteksti boshqariladi va o'zgartiriladi. Matematik hamda statistik funksiyalar turli nisbat va foizlarni hisoblash imkonini beradi. Vaqt intellekti funksiyalari esa ma'lumotlarni vaqt kesimida tahlil qilish va dinamik ko'rsatkichlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

The screenshot shows the Power BI interface. At the top, the DAX formula for 'Measure 4' is displayed:

```
Measure 4 =
VAR maxindex =
    CALCULATE (
        MAX ( Data[Index] ),
        FILTER ( ALL ( Sort ), Sort[Sort] = MAX ( Sort[Sort] ) - 1 )
    )
RETURN
    IF (
        ISBLANK ( maxindex ),
        BLANK (),
        [CumulRate]
    )
```

Below the formula, a table is shown with the following data:

Category	Dollars	Hrs	CumulDollars	CumulHrs	CumulRate	Measure 4
REG_REG	146000	4000	146000	4000	36.50	
REG_OT	21900	400	167900	4400	38.16	1.66
CONT_REG	28800	800	196700	5200	37.83	-0.33
CONT_OT	2460	40	199160	5240	38.01	0.18
Total	199160	5240	199160	5240	38.01	0.18

2-rasm. DAX measure yordamida kümülyativ ko'rsatkichlarni hisoblash va filtr kontekstida natijalarni ko'rsatish

Data Analysis Expressions tilidagi asosiy va eng ta'sirchan funksiyalardan biri — CALCULATE funksiyasidir. Mazkur funksiya filtr kontekstini o'zgartirish imkonini yaratadi va shu orqali murakkab biznes mantiqini aniq ifodalashga yordam beradi. Masalan, umumiy savdo hajmidan muayyan hudud yoki aniq vaqt oralig'iga tegishli ko'rsatkichlarni alohida hisoblab chiqarish mumkin.

DAX'da "kontekst" tushunchasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har bir formula ma'lum bir shart va filtrlar doirasida ishlaydi, ya'ni natija aynan o'sha kontekstga bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli kontekst mexanizmini to'g'ri anglash DAX'dan samarali foydalanishning muhim sharti hisoblanadi.

DAX yordamida turli murakkab analitik ko'rsatkichlarni hisoblash imkoniyati mavjud. Jumladan, foyda marjasi, o'tgan yilga nisbatan o'sish darajasi, reja va fakt natijalari o'rtasidagi tafovut, eng yuqori ko'rsatkichga ega Top N mahsulotlar tahlili hamda kümülyativ (yig'ma) qiymatlar shular jumlasidandir.

DAX'ning yana bir ustun jihati — katta hajmdagi ma'lumotlar bilan yuqori tezlikda ishlash qobiliyatidir. VertiPaq mexanizmi ma'lumotlarni siqilgan holatda xotirada saqlaydi va tezkor hisoblash jarayonini ta'minlaydi. Natijada millionlab satrlarni o'z ichiga olgan ma'lumotlar ustida ham samarali va tezkor tahlil o'tkazish mumkin bo'ladi. DAX'ni puxta egallash uchun faqat sintaksisni bilish kifoya emas, balki ma'lumotlar modeli hamda kontekst mexanizmini chuqur tushunish ham zarurdir.

Hisoblangan ustun va o'lchov (Measure) tushunchalari

Microsoft Power BI dasturida Data Analysis Expressions (DAX) yordamida hisob-kitoblar odatda ikki ko'rinishda yaratiladi: **hisoblangan ustun** (calculated column) va **o'lchov** (measure). Ularning vazifasi bir-biriga yaqin bo'lib ko'rinsada, ishlash prinsipi va qo'llanilish maqsadi jihatidan sezilarli farqlarga ega.

Hisoblangan ustun jadval tarkibida yaratiladi va har bir qator (row) uchun alohida qiymat hisoblaydi. U modelga yangi ustun sifatida qo'shiladi va ma'lumotlar yangilanganda qayta hisoblanadi. Bunday ustunlar odatda toifalash, guruhlash yoki qo'shimcha atribut yaratish zarur bo'lgan holatlarda qo'llaniladi.

O'lchov (measure) esa dinamik xarakterga ega bo'lib, foydalanuvchi tanlagan filtrlar va vizual kontekst asosida natijani hisoblaydi. Measure modelda formula ko'rinishida saqlanadi, lekin uning qiymati faqat hisobot sahifasida aks ettirilganda aniqlanadi. Shu bois measure'lar xotiradan tejankor foydalanadi va katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Amaliyotda jami savdo hajmi, o'rtacha foyda, foizli o'sish darajasi kabi murakkab analitik ko'rsatkichlar asosan measure orqali yaratiladi. Eng maqbul yondashuv —

imkon qadar measure'dan foydalanish, faqat zarurat tug'ilgandagina hisoblangan ustun qo'shishdir.

Filtr konteksti va satr konteksti

Data Analysis Expressions formulalarining samarali ishlashi "kontekst" tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Kontekst — bu formula bajarilayotgan vaqtda qaysi ma'lumotlar to'plami hisobga olinayotganini anglatadi.

Filtr konteksti (Filter Context) hisobot sahifasidagi filtrlar, slicerlar yoki vizual elementlar orqali shakllanadi. Masalan, foydalanuvchi ma'lum bir yil, hudud yoki mahsulot turini tanlasa, o'lchov (measure) aynan shu tanlov asosida qayta hisoblanadi. Bu jarayon DAX'ning dinamik va moslashuvchan xususiyatini namoyish etadi.

Satr konteksti (Row Context) esa asosan hisoblangan ustunlar yoki iterator funksiyalar ishlatilganda yuzaga keladi. Bunda formula jadvalning har bir qatori uchun alohida bajariladi. Filtr va satr kontekstini to'g'ri anglash murakkab formulalarni yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, **CALCULATE** funksiyasi filtr kontekstini o'zgartirish orqali tahlil doirasini kengaytiradi. Shu bois kontekst tushunchasini puxta o'zlashtirish DAX'ni o'rganishning asosiy bosqichlaridan biri hisoblanadi.

Vaqt intellekti (Time Intelligence) funksiyalari

Biznes tahlilida vaqt omili alohida ahamiyatga ega. Tashkilotlar ko'pincha savdo ko'rsatkichlarini oyma-oy, chorakma-chorak yoki yil kesimida tahlil qiladi. Data Analysis Expressions tarkibidagi vaqt intellekti funksiyalari aynan shu turdagi dinamik tahlillarni amalga oshirish imkonini beradi. Ushbu funksiyalar yordamida o'tgan davr bilan taqqoslash, yil boshidan boshlab yig'ma natijalarni hisoblash yoki o'sish sur'atlarini aniqlash mumkin.

DAX funksiyalarining amaliy qo'llanilishi

Microsoft Power BI muhitida Data Analysis Expressions (DAX) funksiyalari turli sohalarida samarali tarzda qo'llanilishi mumkin. Ayniqsa, savdo, moliya va marketing tahlilida DAX asosiy hisob-kitob vositasi sifatida ishlatiladi. Masalan, savdo tahlilida jami savdo hajmi, sof foyda, foyda marjasi va o'sish sur'ati kabi ko'rsatkichlar **measure** yordamida hisoblanadi. Marketing yo'nalishida esa mijozlar soni, faol mijozlar ulushi yoki hududlar kesimidagi natijalar aniqlanadi. Moliyaviy tahlilda esa daromad va xarajatlar nisbatini, reja va fakt ko'rsatkichlari o'rtasidagi tafovutni hisoblash mumkin.

DAX'ning amaliy ahamiyati shundaki, yaratilgan ko'rsatkichlar interaktiv bo'lib, foydalanuvchi hisobotdagi filtrlar yoki slicerlarni o'zgartirganda natijalar avtomatik yangilanadi. Shu bilan birga, bu tezkor va asosli boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi.

DAX funksiyalarining afzalliklari

Data Analysis Expressions funksiyalaridan foydalanish bir qator muhim ustunliklarni ta'minlaydi. Avvalo, ular katta hajmdagi ma'lumotlar ustida tezkor va dinamik hisob-kitoblarni amalga oshirish imkonini beradi. Hisobotlar interaktiv bo'lib, foydalanuvchi tanlagan filtr yoki vizual elementlarga qarab natijalar avtomatik ravishda o'zgaradi.

Shuningdek, DAX murakkab biznes mantiqini formulalar orqali aniq ifodalashga imkon beradi. Bir nechta jadvaldagi ma'lumotlarni birlashtirib, yagona analitik ko'rsatkich yaratish mumkin, bu esa tashkilot faoliyatini chuqur va har tomonlama tahlil qilishni osonlashtiradi. Umuman olganda, DAX Microsoft Power BI'ning analitik imkoniyatlarini to'liq ochib beruvchi kuchli vosita bo'lib, zamonaviy ma'lumotlar tahlilida muhim ahamiyatga ega.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida ma'lumotlar tashkilotlar uchun strategik resursga aylanayotgan bir paytda ularni chuqur va tizimli tahlil qilish ehtiyoji tobora ortib bormoqda. Mazkur tezisda Microsoft Power BI muhitida ma'lumotlarni modellashtirish va tahlil qilish jarayonlari hamda Data Analysis Expressions (DAX) funksiyalarining nazariy va amaliy jihatlari batafsil ko'rib chiqildi. Yaratilgan ko'rsatkichlar foydalanuvchi tanlagan filtr va vizual elementlarga qarab avtomatik yangilanadi, bu esa real vaqtga yaqin sharoitda boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi. Ayniqsa, savdo, moliya va marketing sohalarida DAX yordamida samaradorlikni baholash, o'sish tendensiyalarini aniqlash hamda strategik rejalashtirish

jarayonlarini takomillashtirish mumkin. Xulosa qilib aytganda, Power BI va DAX funksiyalaridan samarali foydalanish nafaqat ma'lumotlarni vizual tarzda ko'rsatishga, balki ularni chuqur tahlil qilish va asoslangan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish uchun mustahkam analitik platforma yaratadi. Zamonaviy BI mutaxassisi uchun DAX'ni bilish muhim kompetensiyalardan biri bo'lib, u raqobatbardosh va samarali boshqaruv tizimini shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A.A. – Axborot texnologiyalari, Toshkent, 2022.
2. Tursunov X.T. – Raqamli iqtisodiyot va biznes tahlil, Toshkent, 2023.
3. Abdushukurov A., Nurmuhamedova N., Sagidullaev K.S. – Matematik statistika, Toshkent, 2023.
4. Statistika, Toshkent: Turan Universiteti, 2024.

SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TURIZM INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISHDA TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARNI TAKOMILLASHTIRISH

M.T.Ibodova

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
mohinuribodova80@gmail.com.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, turizm sohasida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektidan foydalanish xizmatlar samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Xususan, Butunjahon turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, raqamli yechimlarni joriy etgan turistik yo'nalishlarda operatsion jarayonlar samaradorligi 20–25 foizga oshib, xarajatlar 10–15 foizga qisqargan¹. Ushbu tendensiya turizm infratuzilmasini boshqarishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni raqamli asosda qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

2025 yilda O'zbekiston iqtisodiyoti barqaror o'sish sur'atlarini namoyon etdi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, yalpi ichki mahsulot hajmi 7,7 foizga oshgan². Mazkur o'sishda xizmatlar sohasi, jumladan turizm tarmog'ining hissasi sezilarli bo'lib, bu sohada samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm milliy iqtisodiyotning yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi va bandlikni ta'minlovchi strategik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Turizm infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi hududiy iqtisodiy o'sish, xizmatlar eksporti va investitsion jozibadorlik bilan bevosita bog'liq. Shu bois so'nggi yillarda O'zbekistonda turizm infratuzilmasini raqamli transformatsiya asosida rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi³.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025 yilda O'zbekistonga turistik maqsadlarda tashrif buyurgan xorijiy fuqarolar soni 11,7 million kishiga yetgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2024 yilga nisbatan 46,8 foizga oshgan⁴. Shu bilan birga, 2025 yilning yanvar–avgust oylarida turizm xizmatlari hajmi 2,2 trillion so'mni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 44 foizga o'sdi⁵. Mazkur ko'rsatkichlar turizm infratuzilmasini boshqarishda zamonaviy raqamli yondashuvlarni joriy etish zaruratini tasdiqlaydi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari turizm infratuzilmasida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishda muhim instrument hisoblanadi. Jumladan, turistlar oqimini prognozlash, mehmonxona fondidan foydalanish darajasini optimallashtirish, transport logistikasi va dinamik narx belgilash jarayonlarida sun'iy intellekt asosidagi yechimlar keng qo'llanilmoqda.

O'zbekistonda turizm infratuzilmasini raqamlashtirish jarayonlari "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida amalga oshirilmoqda. Ushbu strategiyada xizmatlar sohasida raqamli platformalarni joriy etish, sun'iy intellektga asoslangan boshqaruv tizimlarini rivojlantirish va

ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish mexanizmlarini kengaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan⁶.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, turizm infratuzilmasida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlar taklif etiladi: raqamli infratuzilmani rivojlantirish, sun'iy intellekt asosida xizmatlarni optimallashtirish, turistlar xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali marketing samaradorligini oshirish hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar asosida turizm infratuzilmasini rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyotining raqamli transformatsiyasini jadallashtiradi hamda turizm sohasining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Tourism Organization. *Digital Transformation in Tourism*. Madrid, 2025.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. *Yalpi ichki mahsulot va iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari*, 2025.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. Toshkent, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. *Turizm faoliyati statistikasi*, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. *Xizmatlar sohasi va turizm xizmatlari hajmi*, 2025.
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Xizmatlar sohasining YAIMdagi ulushi bo'yicha tahliliy ma'ruza*, 2025.

ALGORITMLASH VA DASTURLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Xayitova Dilovar Ismat qizi,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
d.i.xayitova@buxdu.uz

Algoritmash va dasturlash kompetensiyalari ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Ushbu fanlarni samarali o'qitish nafaqat kod yozish ko'nikmasini, balki algoritmik fikrlash, muammoni tahlil qilish va mustaqil yechim ishlab chiqish qobiliyatini ham rivojlantirishni talab etadi. Shu sababli an'anaviy o'qitish metodlari bilan bir qatorda innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot algoritmash va dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning samaradorligini tahlil qilishga qaratilgan.

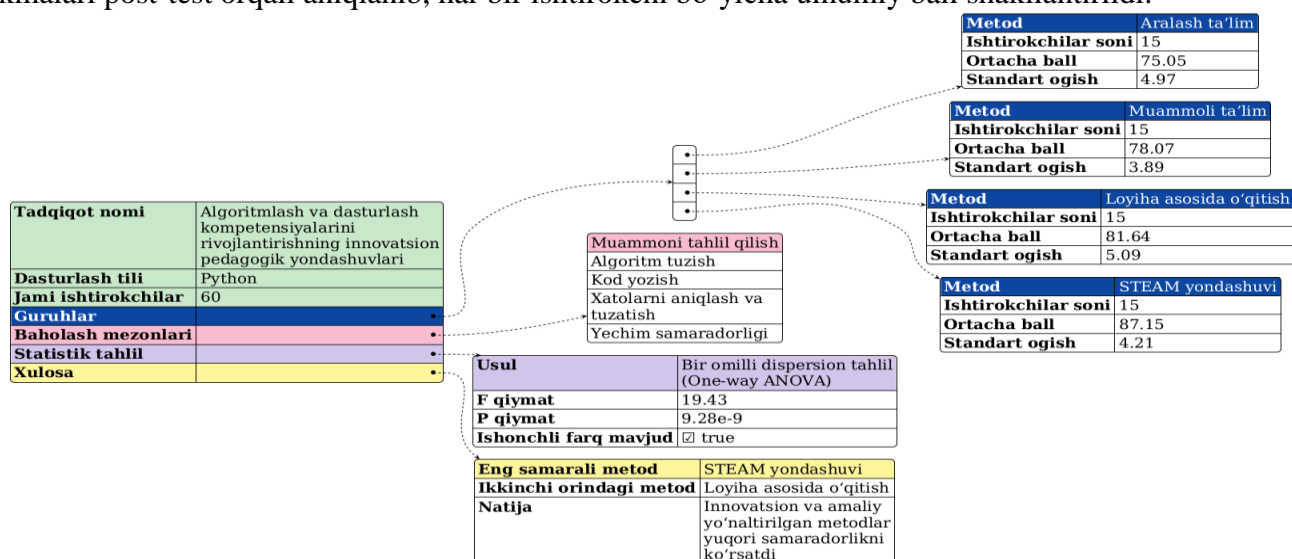
Maktab ta'limi jarayonida o'quvchi -yoshlar turli raqamli texnologiyalar ta'siri ostida o'qishga bo'lgan qiziqishini saqlab qolish bugungi kunning bosh masalasi hisoblanadi. Algoritmash hamda dasturlash kompetensiyalari universal ko'nikma sifatida shakllanib, turli sohalarda samarali faoliyat yuritish uchun muhim omilga aylanmoqda. Algoritmik fikrlashni rivojlantirish ta'lim jarayonida nafaqat kod yozish, balki muammoni tahlil qilish, uni formalashtirish va optimal yechim ishlab chiqish jarayonini tashkil etishni talab etadi [1]. Tadqiqotlarda dasturlashni o'qitishda an'anaviy metodlarning cheklanganligi, talabalarning ko'proq tayyor yechimlarni o'zlashtirishga moyilligi qayd etilgan [2]. Shuningdek, yangi boshlovchi dasturchilarda algoritmik strukturalarni tushunish va sintaksis xatolarini kamaytirish muammolari mavjudligi ilmiy manbalarda asoslab berilgan [3]. Shu sababli ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Loyiha asosida o'qitish metodida talabalar real mahsulot yaratish jarayonida faol ishtirok etib, amaliy kompetensiyalarini rivojlantiradi [4]. Blended learning modeli esa auditoriya mashg'ulotlarini onlayn ta'lim elementlari bilan uyg'unlashtirish orqali o'quv jarayonining moslashuvchanligini ta'minlaydi [5]. Avtomatik baholash tizimlari va raqamli platformalar dasturlashni o'qitishda tezkor "feedback" berish imkonini yaratadi hamda o'quv natijalarini

nazorat qilishni soddalashtiradi [6]. Dasturlashni o‘qitishda hisoblash tafakkurini (computational thinking) shakllantirish ham muhim yo‘nalishlardan biridir [7]. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan ham kompetensiyaviy yondashuv asosida dasturlash fanlarini o‘qitishning metodik jihatlarini yoritilgan [8]. Loyiha asosida o‘qitish orqali talabalar algoritmik fikrlashini rivojlantirish imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslangan [9]. Raqamli ta‘lim muhitida dasturlashni o‘qitishning metodik imkoniyatlari ham zamonaviy tadqiqotlarda keng yoritilgan [10].

Muammoli ta‘lim texnologiyasi algoritmlash jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini faollashtirish va masala yechish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi [11]. Bo‘lajak pedagog va IT mutaxassislarining AKT kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion metodlarning o‘rni alohida ta‘kidlanadi [12]. STEAM yondashuvi esa fanlararo integratsiya asosida algoritmlash va dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali modeli sifatida qaraladi [13]. Mazkur yondashuvlar uyg‘un integratsiya qilinganda, ta‘lim jarayonining samaradorligi oshib, o‘quvchilarning amaliy va tahliliy kompetensiyalari yuqori darajada shakllanadi.

Biz algoritmlash va dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlarning samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov tadqiqotini amalga oshirdik. Tadqiqotda Python dasturlash tili asosida 4 ta guruh (har birida 15 nafardan, jami 60 nafar talaba) shakllantirildi va ularga bir xil o‘quv mazmuni turli metodlar asosida o‘qitildi: muammoli ta‘lim, loyiha asosida o‘qitish (PBL), blended learning hamda STEAM yondashuvi. Guruhlar o‘rtasidagi farq faqat ta‘limni tashkil etish texnologiyasida saqlanib, baholash mezonlari yagona standart asosida olib borildi. O‘quv jarayoni yakunida talabalarning algoritm tuzish, masalani tahlil qilish, kod yozish, xatolarni aniqlash va tuzatish (debugging), hamda yechim samaradorligini baholash ko‘nikmalari post-test orqali aniqlanib, har bir ishtirokchi bo‘yicha umumiy ball shakllantirildi.

1-rasm. Algoritmlash va dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlarning taqqoslama modeli

Natijalar statistik jihatdan bir omilli dispersion tahlil (One-way ANOVA) yordamida tekshirildi. Hisoblash natijasida $F = 19.43$ va $p = 9.28 \times 10^{-9}$ ($p < 0.05$) qiymatlari qayd etilib, guruhlar o‘rtasida statistik jihatdan ishonchli farq mavjudligi aniqlandi. O‘rtacha ko‘rsatkichlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, STEAM texnologiyasi asosida o‘qitilgan guruh eng yuqori natijani (Mean = 87.15) qayd etdi. Loyiha asosida o‘qitish (Mean = 81.64) ham yuqori samaradorlik ko‘rsatdi, muammoli ta‘lim (Mean = 78.07) va blended learning (Mean = 75.05) esa nisbatan pastroq, biroq ijobiy natijalarga ega bo‘ldi. Olingan ma‘lumotlar asosida aytishimiz mumkinki, fanlararo integratsiya va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar algoritmlash va dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishda eng samarali metodlar ekanini ilmiy-statistik jihatdan asoslab berdi(1-rasm).

Xulosa sifatida aytish mumkinki, tadqiqot natijalari innovatsion pedagogik texnologiyalarni dasturlash ta'limiga integratsiyalash o'quvchilarning algoritmik fikrlashi, mustaqil ishlash va kompleks muammo yechish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishini ko'rsatdi.

Amaliy taklif sifatida algoritmlash va dasturlash fanlarida amaliy loyihalar, real hayotiy masalalar va fanlararo integratsiyaga asoslangan topshiriqlarni o'quv rejasiga kiritish orqali talabalarning algoritmik fikrlashi va muammoni hal qilish kompetensiyasini rivojlantirish mumkin. Onlayn IDE, avtomatik baholash (auto-grading) tizimlari va LMS platformalarini joriy etish orqali talabalarning mustaqil ishlashini rag'batlantirish hamda tezkor teskari aloqa (feedback) mexanizmini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi. Dasturlash jarayonida xatolarni aniqlash va tahlil qilishga yo'naltirilgan maxsus amaliy mashg'ulotlar tashkil etish orqali talabalar algoritmini chuqur tushunish va optimallashtirish malakasini oshirishi mumkin.

Biz olib borgan tadqiqot asosida innovatsion pedagogik texnologiyalarni metodik qo'llanmalar bilan mustahkamlash, Oliy ta'lim muassasalarida algoritmlash va dasturlash fanlari uchun STEAM, PBL va blended learning asosidagi metodik tavsiyalar hamda namunaviy loyihalar to'plamini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchilar malakasini oshirishga yo'naltirilgan treninglar tashkil etish. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli vositalardan samarali foydalanish bo'yicha muntazam seminar va treninglar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Wing J. M. Computational thinking. *Communications of the ACM*, 2006, 49(3), 33–35.
2. Robins A., Rountree J., Rountree N. Learning and teaching programming: A review and discussion. *Computer Science Education*, 2003, 13(2), 137–172.
3. Lahtinen E., Ala-Mutka K., Järvinen H.-M. A study of the difficulties of novice programmers. *ACM SIGCSE Bulletin*, 2005, 37(3), 14–18.
4. Thomas D., Carroll J. M. Learning programming: The role of tutoring systems and project-based learning. *Journal of Systems and Software*, 2005, 76(2), 123–135.
5. Graham C. R. Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions. *Handbook of Blended Learning*, 2006, 3–21.
6. Ihantola P., Ahoniemi T., Karavirta V., Seppälä O. Review of recent systems for automatic assessment of programming assignments. *Proceedings of the 10th Koli Calling International Conference on Computing Education Research*, 2010, 86–93.
7. Lye S. Y., Koh J. H. L. Review on teaching and learning of computational thinking through programming: What is next for K-12? *Computers in Human Behavior*, 2014, 41, 51–61.
8. Muslimov N. A., Abdullayev B. S. Dasturlash fanlarini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv asoslari. Oliy ta'lim muammolari, 2019.
9. Tursunov S. S., Ergashev A. A. Loyiha asosida o'qitish orqali talabalar algoritmik fikrlashini rivojlantirish. *Zamonaviy ta'lim*, 2020.
10. Xolmatov A. M., Raximov D. A. Raqamli ta'lim muhitida dasturlashni o'qitishning metodik imkoniyatlari. *Ta'lim va innovatsion texnologiyalar*, 2021.
11. Usmonov O. O., Qodirov A. A. Algoritmlashni o'qitishda problemali ta'lim texnologiyasining didaktik ahamiyati. *Pedagogika va psixologiya*, 2020.
12. Eshankulov Kh. Sh. Bo'lajak kasbiy ta'lim o'qituvchilarida AKT kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik modeli. *Kasb-hunar ta'limi*, 2022.
13. Xazratov F. X., Xayitova D. I. STEAM: O'quvchilarning algoritmlash va dasturlash kompetensiyalarini rivojlantirishning yangi paradigmasi // *Ilm-fan va texnologiyalar*. – 2025. – № 12(1). – B. 208–217

NOCHIZIQLI ULTRATOVUSH MODEL TENGLAMASI UCHUN MASALA.

Mirzoyeva Surayyo Oybek qizi

Oltiboyeva Dilnora Orifjonovna

Samadova Feruzabonu Muxammadovna

Buxoro davlat universiteti, Buxoro, M.Iqbol, 200114, O'zbekiston

asliddinboltayev@mail.ru

Moore-Gibson-Tompson tenglamasi yuqori chastotali ultratovush to'liqlarini modellashtirishdan kelib chiqadi. Ushbu model vaqt bo'yicha uchinchi tartibli bo'lib, relaksatsiyani bildiruvchi parametrga ega. Ushbu relaksatsiya parametri akustik to'liqlarning chekli tezligini hisobga oladi va akustik to'liqlarni modellashtirishda yuzaga keladigan chekli tarqalish tezligi paradoksini hal qiladi [1].

Hozirgi kunda ikkinchi darajali konservativ sistemalarga qo'shilgan xotiraning o'rama ko'rinishi barqarorlashtiruvchi effekt berishi yaxshi ma'lum. Biz shunga o'xshash muammoni uchinchi darajali sistema uchun tahlil qilamiz. Bu bizni quyidagi mavhum integro-differensial tenglamani ko'rishga olib keladi [2]:

$$u_{ttt} + u_{tt} - u_{xxt} - u_{xx} + \int_0^t g(t - \tau)u(x, \tau)d\tau = 0. \quad (1)$$

Ushbu model tenglama uchun boshlang'ich shartlar odatdagi ko'rinishida quyidagicha qo'yiladi:

$$\frac{\partial^i}{\partial t^i} u(x, 0) = \psi_i(x), \quad i = 0, 1, 2. \quad (2)$$

Shu bilan birgalikda ushbu masala uchun Ionkin chegaraviy shartini

$$u(0, t) = 0, \quad u_x(0, t) = u_x(1, t) \quad (3)$$

ko'rinishida beramiz. Masalaning yechimini $\Omega_T := \{(x, t): 0 < x < 1, 0 < t \leq T\}$ sohada qaraymiz. Odatda (1)-(3) masalaning $u(x, t) \in C_{x,t}^{2,3}(\Omega_T) \cap C_{x,t}^{2,3}(\bar{\Omega}_T)$ yechimini topish masalasi to'g'ri masala deb yuritiladi.

Masalaning global yagona yechiluvchanligi uchun quyidagi teorema o'rinli.

Teorema. Faraz qilaylik, quyidagi shartlar o'rinli bo'lsin:

$$\psi_0(x) \in C^4[0,1]; \quad \psi_0(0) = \psi_0''(0) = 0, \quad \psi_0'(0) = \psi_0'(1), \quad \psi_0'''(0) = \psi_0'''(1);$$

$$\psi_1(x) \in C^3[0,1]; \quad \psi_1(0) = \psi_1''(0) = 0, \quad \psi_1'(0) = \psi_1'(1);$$

$$\psi_2(x) \in C^2[0,1]; \quad \psi_2(0) = 0, \quad \psi_2'(0) = \psi_2'(1);$$

$$g(t) \in C[0, T].$$

U holda (1)-(3) masalaning $C_{x,t}^{2,3}(D) \cap C_{x,t}^{1,2}(\bar{D})$ funksioanal sinfga qarashli yagona klassik yechimi mavjud.

Adabiyotlar

1. B. Kaltenbacher, I. Lasiecka, R. Marchand, Well-posedness and exponential decay rates for the Moore-Gibson-Thompson equation arising in high intensity ultrasound, Control and Cybernetics, (2011), V. 40, pp. 971988.

2. Lasiecka I., Wang X., General decay rate of Moore-Gibson-Thompson equation with memory-part II // Journal Diff. Equations, 2015, 259(12), pp. 7610–7635.

LOW-POWER WIDE AREA NETWORKS (LPWAN) IN SMART CITIES: RESEARCH ON REMOTE WATER RESOURCE MONITORING SYSTEMS

D. I. Abdurakhimov

Turin Polytechnic University in Tashkent,
Telecommunication Engineering (MTE)

2nd-year Master's Student

dilshodabduraximov5@gmail.com

Global population growth and increasing urbanization—projected to reach 70% by 2050—place immense stress on city resources. Consequently, smart city initiatives, guided by the UN Sustainable Development Goals (SDGs) 2030, have become essential. These priorities focus on mitigating environmental impacts and promoting societal inclusivity through sustainable urban expansion.

Developing a resilient smart city infrastructure requires a rigorous technical evaluation of Low-Power Wide Area Network (LPWAN) technologies. These protocols must balance the trade-offs between communication range, data throughput, and energy expenditure. The primary technologies suitable for large-scale environmental sensing include LoRaWAN, Sigfox, and NB-IoT.

Technical Specifications of LPWAN Technologies

Technology	Frequency Band	Data Rate	Range (Urban/Rural)	Network Topology
LoRaWAN	433/868/915 MHz	Up to 50 Kbps	5–20 km	Star
Sigfox	433/868/915 MHz	100 bps	10–50 km	One-hop Star
NB-IoT	Licensed LTE Bands	200 Kbps	1–10 km	Tree

While NB-IoT offers higher data rates suitable for content-rich applications, it entails licensed spectrum costs and higher power demands. In contrast, LoRaWAN utilizes the orthogonality of spreading factors to maintain robust connectivity in cluttered urban environments. Its star topology provides a simplified aggregation scheme that minimizes latency and device complexity, making it highly effective for decentralized environmental monitoring.

The proposed water monitoring system follows a multi-layered IoT architecture—comprising the Perception, Network, and Middleware layers—to ensure efficient data flow and system integrity.

Hardware Components

- **TTGO ESP32-LoRa32 nodes:** Integrated edge computing devices that facilitate data processing and LoRa-modulated transmission.

- **Chemical sensors:** High-precision probes utilized to measure **pH** (acidity/alkalinity), **Dissolved Oxygen (DO)**, **Total Dissolved Solids (TDS)**, and **Turbidity**.

- **Raspberry Pi units:** Local LoRa gateways serving as the Network Layer bridge to relay edge data to the cloud via multi-hop communication protocols.

The **Sensing Layer** (Perception Layer) captures physical quantities from the environment via chemical transducers. The **Network Layer** manages the transmission of these packets through the LoRaWAN protocol, ensuring the integrity of data as it moves toward the cloud. Finally, the **Middleware Layer** acts as a generic interface that handles API management, database orchestration, and security protocols to prepare data for the application layer.

As a case-specific implementation of the survey's "Smart City Services" framework, this field study was conducted at the **Sungai Pantai** and **Sungai Anak Air Batu** river sites. These locations represent critical points of environmental stress where urban runoff and industrial discharge frequently degrade water quality. The sites provided an ideal environment for testing the resilience of IoT nodes against physical signal obstructions and harsh environmental conditions. The deployment aimed to capture real-time fluctuations in river parameters, testing the system's capacity to provide continuous monitoring in a high-density urban runoff scenario.

The network's communication efficiency was analyzed through signal propagation modeling and environmental stress testing.

The Received Signal Strength Indicator (RSSI) and Signal-to-Noise Ratio (SNR) were evaluated to assess the impact of the urban "clutter" on signal spread. Comparative analysis between 2.1 dBi and 3 dBi antenna gains demonstrated that higher gain significantly mitigates Non-Line-of-Sight (NLOS) propagation issues. By optimizing the spreading factors, the system achieved stable connectivity even amidst dense structural interference.

Network reliability was heavily influenced by seasonal monsoon changes. Analysis of packet loss trends indicated a direct correlation between heavy precipitation and increased signal attenuation. These findings necessitate the implementation of adaptive transmission power states and robust scheduling to compensate for the higher attenuation coefficients observed during periods of intense rainfall.

The data analytics framework is structured into a four-layer process: **Data Acquisition, Preprocessing, Data Analytics, and the Service Layer**. During the Preprocessing phase, the system performs data scaling and imputes missing values to manage the heterogeneous nature of sensor readings (pH, DO, TDS, Nitrates). In the Data Analytics phase, **K-means clustering** is applied to categorize the river water into actionable tiers. This machine learning approach interprets complex parameter relationships to categorize water quality into Classes I through V, aligned with the established Water Quality Index (WQI).

The classification tiers are defined as follows:

- **Class I/II**: High quality; suitable for sensitive aquatic species and human consumption with minimal treatment.
- **Class III**: Moderate quality; requires extensive treatment for drinking.
- **Class IV/V**: Poor quality; unsuitable for contact, often indicating significant industrial pollution.

This framework allows the Service Layer to provide city administrators with simplified, real-time alerts regarding the health of urban water resources.

COMPARATIVE ANALYSIS OF LOW-POWER IOT COMMUNICATION PROTOCOLS FOR SMART WATER METERING IN URBAN HIGH-RISE INFRASTRUCTURE

D. I. Abdurakhimov

Turin Polytechnic University in Tashkent,
Telecommunication Engineering (MTE), 2nd-year Master's Student
dilshodabduraximov5@gmail.com

The United Nations Sustainable Development Goals for 2030 emphasize the necessity of efficient water resource management. In smart cities, water quality and consumption monitoring are primary municipal tasks aimed at detecting leaks and ensuring sustainable supply. For residential high-rise buildings, the "last mile" of connectivity is the most challenging, as signals must penetrate thick concrete walls and reach meters often located in basements or utility closets.

Effective IoT execution in urban infrastructure requires a balance of **power, cost, efficiency, and maintenance**.

- **LoRaWAN (Long Range Wide Area Network):** Operates on unlicensed ISM bands (868/915 MHz). It is highly efficient for smart city services due to its ability to handle long-range transmissions (5–20 km) with very low power consumption, allowing battery life to exceed 10 years. Its unique **Chirp Spread Spectrum (CSS)** modulation allows it to demodulate signals below the noise floor.

- **NB-IoT (Narrowband IoT):** Operates on licensed LTE bands. While it offers high **Quality of Service (QoS)** and can support up to 100,000 devices per cell, it involves recurring subscription costs and higher power consumption compared to LoRaWAN.

- **Zigbee and Bluetooth:** These are short-range "Home Area Network" (HAN) technologies. While low-power, they are unsuitable for city-wide infrastructure as they require numerous "hops" or extenders, increasing operational costs and latency.

A robust smart metering system follows a four-layer IoT model:

1. **Perception Layer:** Smart water meters equipped with sensors for flow rate and quality (pH, Turbidity, TDS).

2. **Network Layer:** Utilization of LoRa gateways positioned on rooftops to collect data from scattered end-nodes.

3. **Middleware Layer:** Secure APIs and databases (e.g., ThingsSpeak or The Thing Stack) for data storage.

4. **Application Layer:** User interfaces and Android/iOS dashboards where residents can set daily consumption targets (e.g., 200 liters/day) and receive alerts for record-breaking consumption indicative of leaks.

Technical trials in urban river and infrastructure scenarios provide benchmarks for LoRa performance.

The quality of the received signal is determined by the **RSSI** (Received Strength Signal Indicator). In dense urban settings, the minimum acceptable RSSI for LoRa is **-120 dBm**. Research shows that using a higher antenna gain (e.g., 3 dBi vs 2.1 dBi) significantly strengthens the signal, reducing interference in non-line-of-sight (NLOS) urban environments.

- **Experimental Results:** At distances of approximately 566m in an urban setting, mean RSSI values reached **-102.87 dBm**, well within the functional range.

- **SNR Impact:** Higher **Spread Factors (SF)** improve the demodulator's ability to interpret weak signals. SF12, while slower in data rate, provides the highest sensitivity for "deep indoor" meters.

To plan high-rise deployments, the **Okumura-Hata model** is often used to predict path loss in large cities. This model accounts for the heights of the gateway (typically rooftop, ~25-50m) and the terminal node.

- **Path Loss Formula:** $L_H = 69.55 + 26.16 \log_{10} f - 13.82 \log_{10} h_T - a(h_R) + (44.9 - 6.55 \log_{10} h_T) \log_{10} d$.

- **Urban Barriers:** High-rise residential areas suffer from **multipath fading** and diffraction from building edges.

The integration of **Artificial Intelligence** enhances the value of collected water data.

- **K-means Clustering:** Used to analyze consumption patterns and detect abnormalities. For example, if a node shows a sudden spike in flow while the resident is away, the system classifies this as a "leak event" and alerts the municipal council.

- **Predictive Maintenance:** AI algorithms can predict battery failure or sensor degradation before the system goes offline.

Smart cities involve sensitive citizen data. Power and water consumption patterns can inadvertently reveal a person's habits or occupancy status.

- **Mitigation:** Mitigation requires **end-to-end encryption** and the use of **Blockchain** for access control and tracking data usage by third parties.
- **Network Attacks:** Systems must be protected against **Denial of Service (DoS)** attacks that could "blind" city administration to water shortages.

SUD EKSPERTIZA TEKSHIRUVLARIDA LABORATORIYA SHAROITIDA OLINGAN QON TAHLIL NATIJALARINI RAQAMLASHTIRISH VA VAFOT SABABIGA TASHXIS QO‘YUVCHI DASTURIY TA‘MINOT

Abdurashidov B.N.

Tashkent axborot texnologiyalari universiteti, Magistr, 1-kurs.
abdurashidovbexruz@icloud.com

Hozirgi kunda sud-tibbiy ekspertiza amaliyotida vafot sababini aniqlash jarayoni kompleks tekshiruvlarga asoslanadi. Chet davlatlarda (Yevropa, AQSH tajribasida) hamda O‘zbekistonda sud ekspertizasi jarayoni asosan quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi: murdani ko‘zdan kechirish, laboratoriya tahlillari (gematologiya, biokimyoy, toksikologiya), histologik tekshiruv, hamda ekspert xulosasi. Qon tahlil natijalari (CBC ko‘rsatkichlari, elektrolitlar, jigar va buyrak markerlari, toksik modda konsentratsiyasi va boshqalar) laboratoriyada olinadi va ko‘pincha alohida shaklda ekspertga taqdim etiladi.

An’anaviy usulda ekspert laboratoriya natijalarini klinik tajriba va normativ ko‘rsatkichlar bilan solishtirib, boshqa tekshiruv ma’lumotlari bilan integratsiya qiladi. Bu jarayon o‘rtacha 30–60 daqiqa vaqt talab qilishi mumkin (holat murakkabligiga qarab). Jarayon inson omiliga bog‘liq bo‘lib, katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor tahlil qilishda subyektivlik yuzaga kelishi ehtimoli mavjud.

Shu sababli laboratoriya ma’lumotlarini raqamlashtirish va ularni sun’iy intellekt asosida qayta ishlovchi dasturiy tizim yaratish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Mazkur ishning maqsadi — sud ekspertiza tekshiruvlarida laboratoriya sharoitida olingan qon tahlil natijalarini yagona raqamli platformaga kiritish, ularni strukturalangan ma’lumotlar bazasida saqlash hamda mashinali o‘qitish algoritmlari yordamida vafot sababini ehtimollik asosida aniqlovchi dasturiy ta’minot ishlab chiqishdir.

Tizim arxitekturasi va texnologik asos

Taklif etilayotgan tizim ikki asosiy qismdan iborat:

1. Desktop ilova (Qt + Python)

- Foydalanuvchi interfeysi Qt framework asosida ishlab chiqiladi.
- Python dasturlash tili orqali ma’lumotlarni qayta ishlash, validatsiya va AI modul integratsiyasi amalga oshiriladi.
- Offline rejimda vaqtinchalik saqlash imkoniyati mavjud.

2. Server va ma’lumotlar bazasi (PostgreSQL)

- Markaziy ma’lumotlar bazasi PostgreSQL asosida tashkil etiladi.
- REST API orqali ma’lumotlar almashinuvi amalga oshiriladi.
- Bulutli infratuzilma orqali barcha laboratoriyalardan kelgan datasetlar yagona markazda yig‘iladi.

AI va Machine Learning metodlari

Tizimda klassifikatsiya masalasi qo‘yiladi — ya’ni vafot sababini ehtimollik asosida aniqlash. Quyidagi algoritmlar qo‘llanishi rejalashtirilgan:

- **Logistic Regression** — bazaviy ehtimollik modeli sifatida;
- **Gradient Boosting (XGBoost / CatBoost)** — murakkab nolinear bog‘lanishlarni aniqlash uchun;
- **Ansambli yondashuvi** — bir nechta model natijalarini birlashtirish.

Model chiqishi aniq tashxis emas, balki ehtimollik reytingi ko‘rinishida taqdim etiladi (*masalan: 72% — yurak-qon tomir, 18% — intoksikatsiya, 10% — metabolik sabab*).

Dataset shakllantirish va label siyosati

Tizim to‘liq ishlashi uchun kamida **5000 ta real ekspert xulosasi bilan belgilangan (label qo‘yilgan) holatlar** talab etiladi. Har bir holat sud-tibbiy mutaxassis tomonidan tasdiqlangan vafot sababi bilan markalanadi.

Rejalashtirilgan bosqichlar:

1. 5000 tagacha real laboratoriya holatlari yig‘iladi.
2. Har biriga mutaxassis tomonidan label qo‘yiladi.
3. Shundan so‘ng model dastlabki o‘qitish bosqichidan o‘tadi.
4. Faqat 5000 ta real va tasdiqlangan datasetdan keyingina tizim haqiqiy qaror qo‘llab-quvvatlovchi loyiha sifatida ishga tushiriladi.

Hozirgi bosqichda forensic ma‘lumotlar xavfsizlik siyosati tufayli real dataset mavjud emas. Shu sababli barcha natijalar nazariy va taklif sifatida qayd etiladi.

Qayta o‘qitish mexanizmi

Barcha laboratoriyalardan kelgan ma‘lumotlar bulut serverida saqlanadi. Tizim quyidagi mexanizm asosida ishlaydi:

- Har oy boshida yangi ma‘lumotlar qo‘shiladi;
- Model avtomatik ravishda qayta o‘qitiladi (retraining);
- Oldingi model bilan taqqoslab validatsiya qilinadi;
- Eng yaxshi natija bergan model ishlab chiqarish muhitiga o‘tkaziladi.

Bu yondashuv modelning doimiy takomillashuvini ta‘minlaydi.

Forensik ma‘lumotlar yuqori maxfiylik darajasiga ega. Shu sababli quyidagi choralar qo‘llaniladi:

- Ma‘lumotlarni AES-256 shifrlash;
- HTTPS orqali uzatish;
- Token asosidagi autentifikatsiya;
- Rolga asoslangan kirish nazorati;
- Audit va log tizimi;
- Anonimlashtirish mexanizmi.

Real ma‘lumotlar bilan ishlash faqat ruxsat etilgan muhitda amalga oshiriladi.

Jadval 1.

An‘anaviy va raqamli usulni solishtirish

Ko‘rsatkich	An‘anaviy usul	Taklif etilayotgan tizim
Tahlil vaqti	30–60 daqiqa	3–7 daqiqa
Subyektivlik	Yuqori	Kamaytirilgan
Ma‘lumot integratsiyasi	Qo‘lda	Avtomatik
Statistik tahlil	Cheklangan	Kengaytirilgan

Natijada tashxis olish jarayoni o‘rtacha 40 daqiqadan 5 daqiqagacha qisqarishi mumkin.

Taklif etilayotgan dasturiy ta‘minot sud-tibbiy ekspertiza sohasida laboratoriya natijalarini raqamlashtirish va sun‘iy intellekt asosida qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Hozirgi bosqichda real forensic dataset mavjud emasligi sababli natijalar konseptual darajada baholanmoqda. Biroq 5000 ta real va ekspert tomonidan label qo‘yilgan ma‘lumotlardan so‘ng loyiha amaliy qiymatga ega bo‘lib, sud ekspertizasi jarayonini sezilarli darajada tezlashtirishi va standartlashtirishi mumkin.

POWER BI VOSITALARI ASOSIDA INTERAKTIV PROGNOZLASH VA BASHORATLI TAHLIL TIZIMINI YARATISH

Adxamjonova Muxlisa Umidjon qizi
muxlisaadxamjonova@gmail.com

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Sun'iy intellekt yo'nalishi
2-kurs talabasi

Gulmurodova Dinora Akram qizi
dinoragulmurodova1@gmail.com

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali 1-kurs
doktaranti

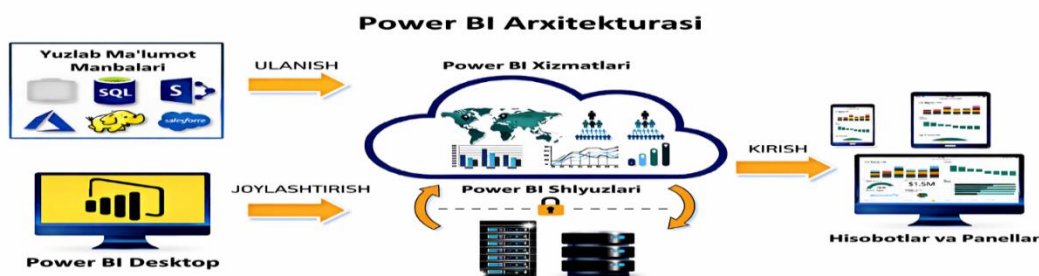
Hozirgi davrda tashkilotlar faoliyatida katta hajmdagi ma'lumotlar shakllanmoqda va ular turli axborot tizimlarida saqlanmoqda. Lekin bu ma'lumotlardan samarali foydalanish hamda kelajak ko'rsatkichlarini oldindan baholash har doim ham yetarli darajada amalga oshirilmaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim qarorlar hali ham subyektiv fikr va tajribaga asoslanadi. Shu sababdan ma'lumotlarni tizimli ravishda tahlil qilish, ularni vizual ko'rinishda taqdim etish hamda prognozlash imkoniyatiga ega platformalarga ehtiyoj ortib bormoqda. Interaktiv BI tizimlari foydalanuvchiga ma'lumotlarni filtrlash, taqqoslash va turli ssenariylarni sinab ko'rish imkonini berib, boshqaruv jarayonini yanada asosli qilishga xizmat qiladi.

Interaktiv prognozlash tizimlari vaqt qatorlari asosida trend va mavsumiylikni aniqlash, ishonch oralig'ini hisoblash hamda turli ssenariylarni modellashtirish imkonini beradi. Zamonaviy BI (Business Intelligence) platformalar orasida Power BI keng funksional imkoniyatlari bilan ajralib turadi [1], [3]. Power BI platformasi turli manbalardan ma'lumotlarni yig'ish, ularni qayta ishlash va analitik ko'rinishda taqdim etish imkoniyatiga ega. Tadqiqot davomida Power Query orqali ma'lumotlar tayyorlandi, DAX yordamida asosiy ko'rsatkichlar hisoblandi. Bundan tashqari, vaqtga bog'liq tahlillar va prognozlash funksiyalari qo'llanildi. Ushbu imkoniyatlar bitta muhitda jamlangani uchun foydalanuvchi tahlil jarayonini soddalashtirilgan shaklda amalga oshirish imkoniyatiga ega boladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — Power BI vositalari asosida interaktiv prognozlash va bashoratli tahlil tizimini ishlab chiqish hamda uning amaliy samaradorligini asoslashdir.

Power BI arxitekturasi va ma'lumotlar oqimi:

Power BI ekotizimi odatda Power BI Desktop (hisobot va model yaratish), Power BI Service (bulutda nashr etish va hamkorlik), hamda Power BI Gateway (on-premise manbalarni xizmatga ulash) komponentlaridan tashkil topadi [4]. Ma'lumotlar turli manbalardan (Excel, SQL va boshqalar) ulanish orqali olinadi, so'ng Power Query yordamida tayyorlanadi, model quriladi va foydalanuvchiga vizual ko'rinishda taqdim etiladi. 1-rasmda Power BI arxitekturasi va ma'lumotlar oqimi ko'rsatilgan.

1-rasm. Power BI tizimining umumiy arxitekturasi.

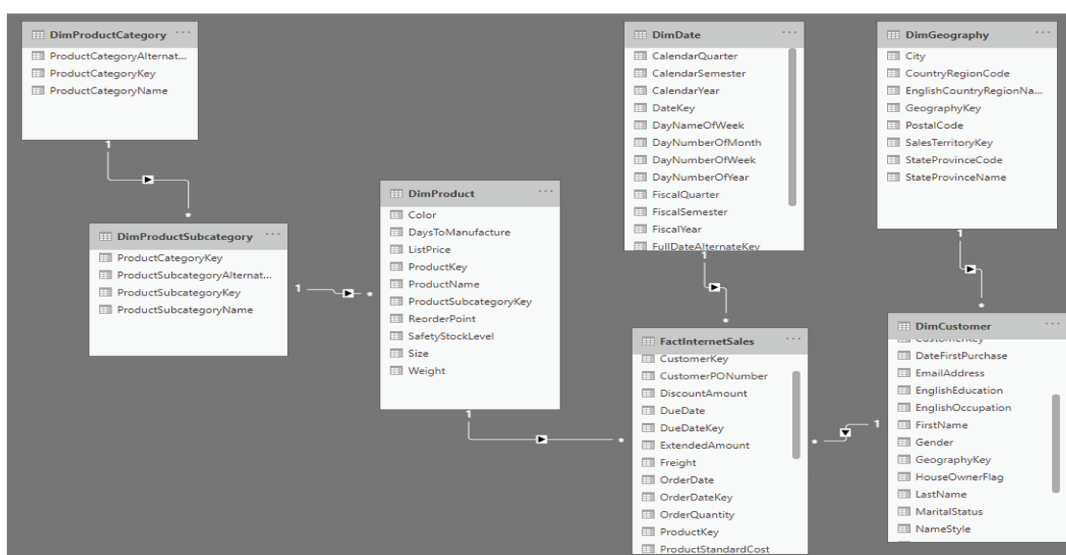
Ma'lumotlarni tayyorlash va transformatsiya qilish (Power Query):

Prognozlash tizimini yaratish ma'lumotlar sifatiga bevosita bog'liq. Power Query muhiti ETL jarayonlarini (Extract, Transform, Load) bajarish uchun qo'llaniladi [1], [4]: bo'sh (null)

qiymatlarni tozalash, ustun turlarini to'g'rilash, sana ustunini Date formatga o'tkazish, takroriy yozuvlarni tekshirish va kerakli agregatsiyalarni tayyorlash. Vaqt qatorlari bo'yicha prognoz qilishda sana ketma-ketligining uzluksizligi hamda kamida 24–36 oylik tarixiy davr mavjud bo'lishi tavsiya etiladi. ETL (Extract, Transform, Load) jarayoni ma'lumotlarni bir nechta manbalardan yig'ish, ularni standartlashtirish va analitik modelga mos formatga keltirishni o'z ichiga oladi. Ma'lumotlarni tozalash jarayonida bo'sh qiymatlar aniqlanadi, noto'g'ri formatlangan sana ustunlari tuzatiladi hamda takrorlanuvchi yozuvlar olib tashlanadi. To'g'ri bajarilgan ETL jarayoni prognozlash natijalarining aniqligini oshiradi.

Ma'lumotlar modeli va DAX hisoblashlari:

Power BI da ma'lumotlar modeli jadvallar o'rtasidagi bog'lanishlar asosida quriladi. Amaliyotda "star schema" (yulduz sxema) arxitekturasi keng qo'llanadi: markazda fakt jadvali (masalan, Sales), atrofida esa o'lcham jadvallari (Date, Product, Customer va boshqalar) joylashadi. 2-rasmda jadvallar o'rtasidagi bog'lanishlar (relationship) ko'rsatilgan. Fakt jadval (Fact table) miqdoriy ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi, o'lcham jadvallar (Dimension tables) esa kontekst ma'lumotlarini taqdim etadi. Star schema tuzilmasi hisob-kitoblarning tez bajarilishini ta'minlaydi hamda DAX formulalarining samarali ishlashiga zamin yaratadi. Relationship yo'nalishi (filter direction) esa hisob-kitoblarning to'g'ri kontekstda bajarilishini belgilaydi.

2-rasm. Power BI ma'lumotlar modeli va jadvallar bog'lanishi.

Analitik ko'rsatkichlar DAX formulalari orqali hisoblanadi [1], [3]. Quyidagi misollar amaliyotda eng ko'p qo'llanadigan o'lchovlardir: Jami savdo:

$$Total\ Sales = SUM(FactInternetSales[SalesAmount])$$

O'tgan yil savdosi:

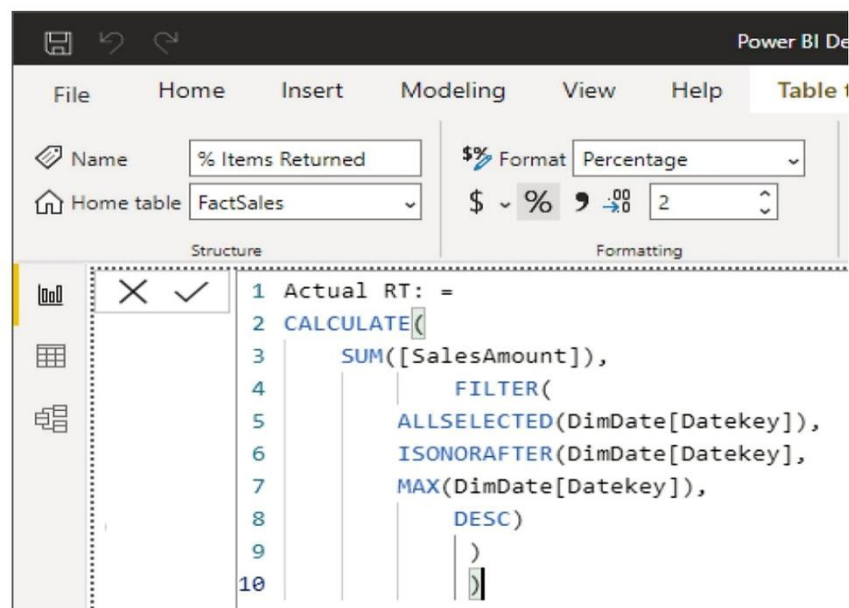
$$Previous\ Year = CALCULATE([Total\ Sales], SAMEPERIODLASTYEAR(DimDate[Date]))$$

O'sish foizi:

$$Growth\ \% = DIVIDE([Total\ Sales] - [Previous\ Year], [Previous\ Year])$$

Shuningdek, Time Intelligence funksiyalari yordamida YTD (Year-To-Date) va MTD (Month-To-Date) ko'rsatkichlari hisoblanadi.

DAX formulalarida kontekst (filter context va row context) tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Filter context hisobotdagi filtrlar va slicerlar orqali shakllansa, row context iterator funksiyalar (masalan, SUMX) orqali hosil bo'ladi. CALCULATE funksiyasi esa filter kontekstini o'zgartirish orqali murakkab analitik hisob-kitoblarni amalga oshirish imkonini beradi.

3-rasm. Power BI muhitida DAX (CALCULATE) formulasi yozish jarayoni.

Forecast funksiyasi asosida prognozlash:

Vaqt qatorlari bo'yicha prognozlash uchun Power BI ning Analytics panelidagi Forecast funksiyasi qo'llaniladi. Amaliy tajriba davomida Forecast funksiyasi yordamida kelgusi davr uchun prognoz qiymatlari hisoblandi. Tizim mavjud trend va mavsumiy o'zgarishlarni avtomatik tarzda aniqlaydi hamda natijani grafik ko'rinishda aks ettiradi [4]. Amaliy jarayonda chiziqli grafik (Line chart) tanlanadi, X o'qiga sana, Y o'qiga tahlil qilinayotgan ko'rsatkich joylashtiriladi. Forecast yoqilgach, prognoz davri (masalan, 6 oy), ishonch oralig'i (odatda 95% yoki 99%) va mavsumiylik parametrlari (auto yoki qo'lda) sozlanadi. Natijada prognoz chizig'i hamda yuqori/pastki ishonch chegaralari shakllantiriladi. Prognoz aniqligi tarixiy ma'lumotlar hajmi va mavsumiylikning to'g'ri aniqlanishiga bog'liq. Ma'lumotlar yetarli bo'lmaganda model ishonch oralig'i kengayadi, bu esa noaniqlik darajasining ortishini ko'rsatadi.

Tajriba sifatida 36 oylik savdo ma'lumotlari asosida 6 oylik prognoz shakllantirildi. Model natijalariga ko'ra, keyingi yarim yillik davrda savdo hajmining o'rtacha 8–12% o'sishi kutilmoqda. 95% ishonch oralig'ida prognoz qiymatlarining barqarorligi yuqori ekanligi aniqlandi.

Prognoz natijalari bilan birga ishonch oralig'ining ko'rsatilishi modelning aniqlik darajasini baholash imkonini beradi.

What-if parametrlar yordamida ssenariy tahlili:

Interaktivlikni oshirish maqsadida "What-if" parametrlar qo'llanadi. Parametr slider ko'rinishida bo'lib, foydalanuvchi qiymatni o'zgartirganda DAX o'lchovlari real vaqt rejimida qayta hisoblanadi [4]. Amaliy ssenariy sifatida savdo hajmining $\pm 10\%$ o'zgarishi model natijalariga qanday ta'sir ko'rsatishi simulyatsiya qilinadi. Ushbu yondashuv risklarni baholash, alternativ ssenariylarni solishtirish hamda strategik rejalashtirishda qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlaydi.

Model sinovi davomida savdo hajmini 10% oshirish ssenariysida sof foyda 6.3% ga o'sishi, chegirma 5% ga oshirilganda esa foyda marjasi 3.1% ga kamayishi kuzatildi. Bu natijalar interaktiv ssenariy tahlilining boshqaruv qarorlarida muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

What-if parametrlar boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida muhim vosita hisoblanadi.

Yakuniy bosqichda barcha vizual elementlar (trend, prognoz, KPI, filtrlar) birlashtirilib, foydalanuvchi uchun qulay interaktiv dashboard yaratiladi. Dashboard tahlilni tezlashtiradi va boshqaruv qarorlarini qabul qilishni osonlashtiradi.

Olib borilgan tadqiqot jarayonida Power BI vositalaridan foydalanib interaktiv prognozlash tizimini yaratish imkoniyati amaliy jihatdan tekshirildi. Natijalar platformaning ma'lumotlarni qayta ishlash, hisoblash va bashorat qilish jarayonlarini yagona muhitda samarali tashkil etish imkonini berishini ko'rsatdi. Ushbu yondashuv tashkilotlarda ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilishni tezlashtiradi va boshqaruv samaradorligini oshiradi. Hisob-kitob natijasida, tizim yordamida mavjud tendensiyalarni ko'rish va turli ssenariylarni solishtirish mumkin. Bu esa boshqaruv qarorlarini qabul qilishda yanada asosli va tezkor yondashuvni ta'minlaydi hamda risklarni kamaytirishga yordam beradi. Kelgusida Power BI prognozlash imkoniyatlarini Python/R integratsiyasi hamda mashinaviy o'rganish modullari bilan boyitish orqali yanada murakkab bashorat modellarini yaratish rejalashtirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adam Aspin. Pro Power BI Desktop. 2nd edition. Apress Media LLC, 2022.
2. Bakhshi S, Anderson B. Power BI for Intermediates: A step-by-step training guide. — Theta Systems Limited, 2021. — 73 b.
3. Brett Powell. Mastering Microsoft Power BI. Packt Publishing, 2018.
4. Microsoft Learn. Power BI documentation: Data modeling, DAX, and Analytics features.

EXPLICIT ANALYTICAL REPRESENTATION OF THE EXTREMAL FUNCTION IN A SPECIFIC HILBERT SPACE

Azamov Siroj

Tashkent State Transport University, Tashkent, Uzbekistan

e-mail: azamovs@mail.ru

In the modern theory of numerical integration, the construction of optimal quadrature formulas is a fundamental problem that bridges functional analysis and computational mathematics. The classical theory of quadrature formulas was significantly shaped by the fundamental contributions of S.M. Nikol'skiy [1], who established the extremal problems of numerical integration. His work laid the groundwork for constructing formulas that are optimal for entire classes of functions. The classical approach, pioneered by S.L. Sobolev and A. Sard, focuses on minimizing the error functional in various function spaces. While much research has been devoted to standard Sobolev spaces $L_2^{(m)}$, contemporary applications in physics and engineering often require integration rules that are optimal with respect to more complex, non-standard differential operators.

The significance of investigating specialized Hilbert spaces lies in their ability to model specific physical processes, such as viscoelasticity or motion profiles involving "jerk" (third-order derivatives). In this study, we focus on a Hilbert space where the norm is induced by the third-order linear differential operator $\mathcal{L} = (d/dx + 1)^3$. This specific choice ensures that the resulting quadrature formulas are exact for the null space of the operator, which consists of exponential functions of the form $\{e^{-x}, xe^{-x}, x^2e^{-x}\}$.

To derive the norm of the error functional $\ell_N(x)$, we employ the Riesz representation theorem, which asserts the existence of a unique function $\psi \in S_2(P_3)$ such that the action of the functional on any $\varphi \in S_2(P_3)$ is equivalent to the inner product:

$$(\ell_N, \varphi) = \langle \psi, \varphi \rangle. \quad (1)$$

In our specialized space, the inner product is induced by the third-order differential operator $\mathcal{L} = \frac{d^3}{dx^3} + 3\frac{d^2}{dx^2} + 3\frac{d}{dx} + 1$. The explicit form of this inner product is defined as:

$$\langle \psi, \varphi \rangle = \int_0^1 (\psi''' + 3\psi'' + 3\psi' + \psi) (\varphi''' + 3\varphi'' + 3\varphi' + \varphi) dx. \quad (2)$$

By applying the method of integration by parts three times to equation (2), we transfer the differential operators from φ to ψ . This procedure leads to an integral-boundary representation where the boundary terms must vanish to satisfy the optimality conditions. Consequently, the

extremal function $\psi(x)$ is identified as the solution to the following sixth-order linear differential equation:

$$\psi^{(VI)}(x) - 3\psi^{(IV)}(x) + 3\psi''(x) - \psi(x) = -\ell_N(x), \quad (3)$$

subject to the self-adjoint boundary conditions:

$$(\psi^{(i+3)}(x) + 3\psi^{(i+2)}(x) + 3\psi^{(i+1)}(x) + \psi^{(i)}(x))\Big|_{x=0}^{x=1} = 0, \quad i = 0,1,2. \quad (4)$$

The solution to the boundary value problem defined by (3) and (4) requires the determination of the fundamental solution for the operator $(\mathcal{L}^* \mathcal{L}) = (d^2/dx^2 - 1)^3$. By utilizing the Laplace transform in the sense of distributions, we derive the fundamental solution $F_3(x)$.

Theorem . *The extremal function $\psi(x)$ of the error functional $\ell_N(x)$ in the space $S_2(P_3)$ is represented by the expression:*

$$\psi(x) = -(\ell_N * F_3)(x) + b_1 e^{-x} + b_2 x e^{-x} + b_3 x^2 e^{-x}, \quad (5)$$

where the fundamental solution $F_3(x)$ is given in its explicit analytical form as:

$$F_3(x) = \frac{\text{sgn}(x)}{16} (3\sinh(x) - 3x\cosh(x) + x^2\sinh(x)). \quad (6)$$

The coefficients b_1, b_2, b_3 are real constants uniquely determined by the boundary conditions.

REFERENCES

1. Nikol'skiy, S.M. *Quadrature Formulas*. Nauka, Moscow. (1988).
2. Sard, A. *Linear Approximation*. American Mathematical Society, Providence. (1963).
3. Sobolev, S.L. *Introduction to the Theory of Cubature Formulas*. Nauka, Moscow. (1974).

DESIGNING AN EXCURSION SERVICE ROUTE AND CONDUCTING A PILOT TOUR WITH DIGITAL PLANNING TOOLS

Karshi state university
Faculty of economics 3rd year
Choriye Sardor
sardorchoriye1106@gmail.com

Tourism is one of the fastest-growing sectors of the global economy. According to the United Nations World Tourism Organization (UNWTO), digital transformation significantly enhances tourism service efficiency and customer experience. The rapid development of information technologies has led to the integration of digital tools into excursion planning and management processes.

Tourism has become one of the most dynamic sectors of the global economy, contributing significantly to employment generation, regional development, and cultural exchange. According to the United Nations World Tourism Organization (UNWTO), digital transformation is currently one of the main strategic priorities in ensuring sustainable and competitive tourism development worldwide. The integration of digital technologies into tourism services has reshaped traditional business models and introduced innovative management approaches. Excursion services occupy a special place within tourism activities, particularly in urban, cultural, and heritage destinations. An excursion route is not merely a sequence of attractions but a carefully structured system that combines logistics, timing, thematic content, safety considerations, and visitor engagement. The effectiveness of an excursion largely depends on how well the route is planned and coordinated.

In traditional practice, excursion route planning often relied on printed maps, manual scheduling, and personal experience of tour operators. While these methods may be functional, they frequently lack precision in distance calculation, time management, and cost forecasting. In addition, unexpected factors such as traffic congestion, weather conditions, or overcrowding may significantly reduce the efficiency of pre-planned routes. The emergence of digital planning tools has revolutionized this process. Geographic Information Systems (GIS), online navigation

platforms, cloud-based scheduling systems, and mobile applications now allow tourism professionals to design optimized routes with greater accuracy. For example, platforms such as Google Maps provide real-time traffic data, alternative route suggestions, and precise distance measurements. Similarly, Google Earth enables spatial visualization and terrain analysis, which are particularly useful when designing routes in geographically complex areas.

Digitalization also enhances decision-making through data analytics. By collecting and analyzing feedback from pilot tours, organizers can identify service gaps and adjust route structures accordingly. This evidence-based approach contributes to higher levels of customer satisfaction and operational efficiency. Moreover, digital planning supports sustainability objectives by minimizing unnecessary transportation, reducing fuel consumption, and optimizing time allocation. The relevance of this research lies in the increasing demand for high-quality, well-organized excursion services in competitive tourism markets. As destinations strive to attract both domestic and international tourists, the need for efficient route planning and service innovation becomes more urgent. In countries experiencing rapid tourism development, including Uzbekistan, the modernization of excursion management systems is particularly important.

Conducting a pilot tour before launching a full-scale excursion program is a practical strategy to test logistical feasibility, timing accuracy, and visitor engagement levels. A pilot tour serves as an experimental phase that allows organizers to evaluate route coherence, service coordination, and potential risks. When supported by digital tools, pilot testing becomes more systematic and measurable.

Tourism has become one of the most dynamic sectors of the global economy, contributing significantly to employment generation, regional development, and cultural exchange. According to the United Nations World Tourism Organization (UNWTO), digital transformation is currently one of the main strategic priorities for ensuring sustainable and competitive tourism development worldwide. The integration of digital technologies into tourism services has reshaped traditional business models and introduced innovative approaches to service planning and management. In particular, digital tools allow tourism organizations to improve operational efficiency, enhance service quality, and optimize route planning processes.

Excursion services occupy an important place within tourism activities, especially in urban, cultural, and heritage destinations. An excursion route represents not simply a sequence of attractions but a carefully structured system that combines logistics, time management, thematic interpretation, visitor engagement, and safety considerations. The effectiveness of an excursion largely depends on the quality of route planning and the coordination of services during the tour.

In traditional tourism practice, excursion route planning often relied on printed maps, manual scheduling, and the professional experience of tour operators. Although these methods were useful, they frequently lacked accuracy in distance estimation, time planning, and cost forecasting. Moreover, unexpected factors such as traffic congestion, weather conditions, and overcrowding at tourist sites could significantly affect the efficiency of pre-planned routes.

The rapid development of digital technologies has significantly transformed this process. Digital mapping platforms, geographic information systems, cloud-based scheduling tools, and navigation applications now allow tourism professionals to design excursion routes with greater precision and flexibility. For example, digital navigation platforms provide real-time traffic information, alternative route suggestions, and accurate distance calculations. Spatial visualization tools also enable planners to analyze the geographic distribution of attractions and determine the most logical sequence of visits.

Digital planning tools also improve decision-making through data analysis and monitoring. By collecting feedback from pilot tours and analyzing visitor responses, tourism organizers can identify operational challenges and adjust route structures accordingly. This evidence-based planning approach contributes to higher levels of service quality, operational efficiency, and customer satisfaction. In addition, digital planning supports sustainability goals by reducing unnecessary transportation movements and improving time management during excursions.

The aim of this study is to design an effective excursion service route and conduct a pilot tour using digital planning tools. In order to achieve this aim, the research examines theoretical approaches to excursion route design and tourism logistics management, analyzes the role of digital planning technologies in improving excursion services, develops a structured excursion route using digital mapping tools, and evaluates the operational effectiveness of a pilot tour. The research also formulates practical recommendations for improving digital-based excursion planning.

The methodological approach of the study combines qualitative analysis and practical implementation. The research process consisted of several stages, including a review of theoretical literature, the design of an optimized excursion route, the implementation of a pilot tour, and the evaluation of operational performance based on participant feedback. The methodological framework is based on tourism logistics theory and smart tourism concepts, which emphasize efficiency, accessibility, and service quality in tourism management.

Several digital tools were used in the research process. Digital mapping platforms were applied for route planning, distance estimation, and traffic monitoring. Spatial visualization tools were used for geographic analysis and route structure development. Spreadsheet-based analytical tools were utilized for scheduling, budgeting, and statistical evaluation of survey results.

The pilot excursion route was developed in the city of Tashkent. The selection of tourist attractions was based on several criteria, including cultural and historical significance, geographic proximity between sites, accessibility of transportation infrastructure, tourist attractiveness, and safety conditions. Based on these criteria, several key attractions were selected for the route, including Amir Timur Square, Hazrati Imam Complex, Chorsu Bazaar, and the Tashkent Metro system. The route followed a circular structure in order to reduce redundant travel time and simplify transportation logistics.

The total distance of the excursion route was approximately 13 kilometers, and the estimated duration of the tour was about three and a half hours. The excursion involved a combination of bus transportation and walking segments, allowing participants to experience both the urban environment and major cultural landmarks. The pilot tour involved a group of fifteen participants representing different age groups.

During the pilot implementation, several operational indicators were monitored, including adherence to the planned schedule, traffic conditions, participant engagement, and coordination of services. Real-time digital navigation tools helped maintain schedule accuracy within a small deviation from the planned timetable. Minor adjustments were made during the tour based on current traffic conditions and time constraints.

After the excursion, participants were invited to complete an anonymous online survey evaluating their experience. The results indicated high levels of satisfaction with the organization and structure of the route. Most participants evaluated the route as logical and well organized, while a large proportion expressed satisfaction with time management and the use of digital navigation tools. Overall participant feedback demonstrated a positive excursion experience.

The findings of the study confirm that digital planning tools significantly improve the efficiency and structural coherence of excursion route design. Digital technologies allow tourism managers to optimize travel routes, reduce planning errors, and improve the reliability of excursion schedules. Compared to traditional manual planning methods, digital planning provides more accurate distance calculations, better time management, and improved cost estimation.

From a theoretical perspective, excursion route planning can be understood within the framework of tourism logistics theory, which emphasizes minimizing travel time while maximizing visitor experience. Balanced sequencing of attractions reduces unnecessary travel loops and waiting times, thereby improving both operational efficiency and visitor satisfaction.

The practical implications of this research are particularly relevant for developing tourism destinations such as Uzbekistan. The integration of digital planning tools into excursion management systems can significantly enhance service quality, operational efficiency, and destination competitiveness in the international tourism market.

Despite the positive results obtained in this study, certain limitations should be noted. The pilot tour involved a relatively small group of participants and was conducted within a single urban destination. In addition, the evaluation period was limited, and the effectiveness of digital planning tools partly depends on stable internet connectivity.

Future research may expand this study by including larger participant groups, analyzing multiple tourist destinations, and integrating advanced technologies such as artificial intelligence for predictive route modeling. The use of mobile applications for real-time tourist feedback and service monitoring may also provide additional opportunities for improving excursion management systems.

Overall, the results of the research demonstrate that digital planning tools play a crucial role in modernizing excursion service design and management. By integrating digital mapping technologies, data analysis, and pilot testing methods, tourism organizations can develop more efficient, reliable, and sustainable excursion services. The findings provide useful methodological guidance for tourism companies, destination managers, and academic researchers seeking to enhance tourism service quality through digital innovation.

References:

1. World Health Organization (WHO). International First Aid, Resuscitation and Education Guidelines. – Geneva: World Health Organization, 2018.
2. American Heart Association. Guidelines for CPR and Emergency Cardiovascular Care. – Dallas: American Heart Association, 2020.
3. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). International First Aid, Resuscitation and Education Guidelines. – Geneva: IFRC, 2020.
4. Jung T., Tom Dieck M. C. Augmented Reality in Tourism: Enhancing the Visitor Experience. – Cham: Springer, 2015.
5. Xiang Z., Fesenmaier D. R. Digital technology and tourism experience: A review of current research // Journal of Travel Research. – 2017. – Vol. 56, No. 4. – P. 1–12.

SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI PLATFORMALAR TURIZM SOHASIDAGI ROLI

Lola Maxammadiyeva

Qarshi Davlat Universiteti
Marketing va Turizm kafedrası talabasi
lolamakhammadieva@gmail.com

So'nggi yillarda global turizm sohasi raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt (AI) ni keng joriy etish orqali xizmat ko'rsatish sifatini oshirmoqda [3]. Turistlarning talab va ehtiyojlari tobora murakkablashib borayotgani sababli, AI algoritmlari mijozlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish, individual tavsiyalar yaratish va xizmatlarni avtomatlashtirish imkoniyatini taqdim etadi. Shu bilan birga, raqamli platformalar – Booking.com, Airbnb, Expedia kabi – foydalanuvchilarga tezkor onlayn xizmatlarni taklif qiladi, bronlash jarayonini soddalashtiradi va ma'lumot qidirishni qulaylashtiradi [5]. Bu jarayon turizm sohasida xizmat sifatini oshirish va raqamli transformatsiyani jadallashtirishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt va shaxsiylashtirilgan xizmatlar: AI texnologiyalari turistlar uchun individual tajribalarni yaratishda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, global sayohatchilarning 78% AI asosida tavsiya qilingan xizmatlarni afzal ko'radi [1]. Bu raqam turizm kompaniyalari uchun shaxsiy xizmat ko'rsatishning muhimligini va raqamli yechimlarning amaliy qiymatini namoyish etadi.

Sun'iy intellekt (AI) chat-botlari turizm sohasida oddiy "savol-javob oynasi" emas, balki real iqtisodiy instrumentga aylangan. Ular 24/7 rejimida ishlashi sababli inson operatorlariga nisbatan xizmat uzluksizligini 100% ta'minlaydi va javob berish vaqtini o'rtacha 60–80% ga

qisqartiradi. Xalqaro konsalting hisobotlariga ko‘ra, mehmonxona va aviakompaniyalarda joriy etilgan AI chat-botlar mijozlarga javob berish tezligini 3–5 barobar oshirgan, natijada mijozlar qoniqish indeksi (CSAT) 18–25% ga o‘shish qayd etilgan. Tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing – NLP) algoritmlari yordamida ko‘p tilli muloqot sifati yaxshilanib, xalqaro sayyohlar bilan aloqa samaradorligi 35–40% gacha oshgani aniqlangan. Bu ayniqsa ko‘p millatli turist oqimiga ega yo‘nalishlar uchun strategik ustunlik beradi.

Raqamli platformalar va bronlash tizimlari esa AI asosida ishlaydigan tavsiya mexanizmlari bilan jihozlanmoqda. Global elektron turizm bozorida onlayn bronlarning qariyb 65–70% qismi mobil qurilmalar orqali amalga oshiriladi, va ushbu bronlarning yarmidan ko‘pi AI tomonidan shakllantirilgan individual tavsiyalar asosida tanlanadi. Dinamik narxlash (dynamic pricing) algoritmlari talab va taklifni real vaqt rejimida tahlil qilib, narxlarni 5–15% diapazonda moslashtiradi. Natijada bronlash konversiya darajasi o‘rtacha 28–32% ga oshishi kuzatilgan. Bu shunchaki qulaylik emas — bu matematik optimallashtirish.

O‘zbekiston sharoitida “smart tourism” konsepsiyasi doirasida IoT (Internet of Things), Big Data va mobil ilovalar integratsiyasi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Raqamli xizmatlardan foydalanuvchi turistlar ulushi so‘nggi yillarda barqaror o‘shib, ayrim yirik shaharlarda mehmonxona bronlarining 55–60% qismi onlayn tizimlar orqali amalga oshirilmoqda. AI asosidagi analitika turistik oqimni prognozlash aniqligini 30% gacha oshiradi, bu esa infratuzilma va kadrlar yuklamasini optimal rejalashtirish imkonini beradi.

Iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan, AI texnologiyalarini joriy etgan turizm kompaniyalarida operatsion xarajatlar o‘rtacha 15–20% ga qisqarishi qayd etilgan. Prediktiv tahlil (oldindan bashorat qiluvchi algoritmlar) yordamida talab prognozi aniqligi 25–35% ga oshadi, bu esa ortiqcha zaxira va bo‘sh quvvat muammosini kamaytiradi. Natijada foyda marjasi 10–18% gacha o‘shishi mumkin.

Qisqasi, AI turizmga “raqamli yordamchi” emas, balki iqtisodiy multiplikator vazifasini bajarmoqda. U xizmat tezligini oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi, narxlarni optimallashtiradi va eng muhimi — inson qarorlarini statistik asoslangan qarorlarga aylantiradi. Turizm kabi nozik va talabchan sohada bu farq shunchaki texnologik emas, balki strategik ustunlikdir.

Bugungi kunda turizm sohasida yuzaga kelayotgan muammolardan biri – xizmatlarning standartlashmaganligi va mijozlar ehtiyojining tez o‘zgarishi. Shu nuqtai nazardan, AI va raqamli platformalar tezkor va individual yechimlar yaratib, ushbu muammolarga samarali javob bera oladi. Shu bilan birga, AI texnologiyalari global turizm bozorini rivojlantirishga hissasini qo‘shadi va raqamli transformatsiyani 2026 yilgacha kengaytiradi [6]. Bu esa turizm kompaniyalari uchun raqobatbardoshlikni oshirish va xizmatlarni innovatsion tarzda takomillashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SEO Sandwich. *AI in Tourism: Trends and Statistics*. AI in Tourism Statistics. Available at: <https://seosandwich.com/ai-in-tourism-stats/>
2. WiFiTalents. *AI in the Travel Industry Statistics*. Data Reports 2026. Available at: <https://wifitalents.com/ai-in-the-travel-industry-statistics/>
3. Rasulov X. *Turizmni rivojlantirishda sun‘iy intellektning o‘rni*. Qo‘qon Universiteti Xabarnomasi, 2026.
4. Munavvar Xusniddinova. *Turizm sanoatida chat-botlardan foydalanish va mijozlar tajribasi*. Qo‘qon Universiteti Xabarnomasi, 2026.
5. Abriev Z. *Smart tourism konsepsiyasining O‘zbekistonda joriy etilishi.*, 2025.
6. Galina Ilieva et al. *Effects of Generative AI in Tourism Industry*. MDPI, 2024.
7. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. *Raqamli transformatsiya va turizm rivoji yo‘nalishlari.*, 2023.
8. Deloitte. *Technology Trends in Travel and Hospitality*. London: Deloitte Insights, 2024. Available at: <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/consumer-business/articles/technology-trends-travel-hospitality.html>

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA YOSHLARNING INNOVATSION FAOLLIGI

Narzullayev Nurislom Alisher o'g'li
Talaba, Sun'iy intellekt yo'nalishi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
E-mail: uzfoyd5@gmail.com

XXI asrda raqamli texnologiyalar global taraqqiyotning asosiy omillaridan biriga aylandi. Internet, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va bulutli texnologiyalar iqtisodiyotning barcha sohalarida qo'llanilmoqda. Bunday sharoitda yoshlarning bilim va ko'nikmalari jamiyat rivojlanishining muhim resursi sifatida qaralmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida yoshlar innovatsion g'oyalarni yaratish, startap loyihalarini amalga oshirish hamda yangi texnologiyalarni joriy etishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, yoshlarni raqamli ko'nikmalar bilan ta'minlash, ularni ilmiy va innovatsion faoliyatga jalb qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

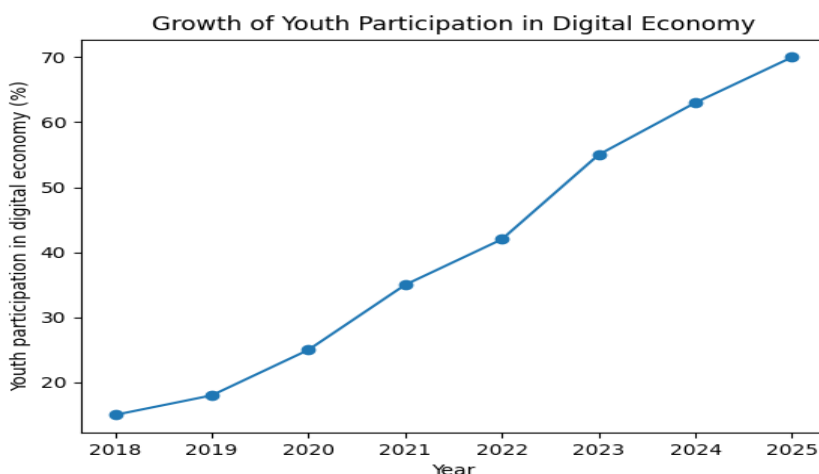
Raqamli iqtisodiyot – bu axborot texnologiyalariga asoslangan iqtisodiy faoliyat bo'lib, unda ma'lumotlar asosiy resurs sifatida qaraladi. Zamonaviy iqtisodiy tizimlarda internet xizmatlari, elektron savdo, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli iqtisodiyot yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, onlayn ta'lim platformalari orqali bilim olish, masofadan ishlash, global bozorlarga chiqish hamda innovatsion startaplar yaratish imkoniyatlari kengaymoqda.

Sun'iy intellekt texnologiyalari iqtisodiyotning turli sohalarida keng qo'llanilmoqda. Tibbiyot, transport, bank tizimi va ta'lim sohalarida sun'iy intellekt yordamida samaradorlik oshmoqda.

Yoshlar ushbu texnologiyalarni o'zlashtirish orqali yangi innovatsion loyihalar yaratish imkoniyatiga ega. Ayniqsa, dasturlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va algoritmlar ishlab chiqish kabi ko'nikmalar yoshlarning raqamli iqtisodiyotdagi rolini kuchaytiradi.

1-rasm. Raqamli iqtisodiyotda yoshlar ishtirokining o'sishi

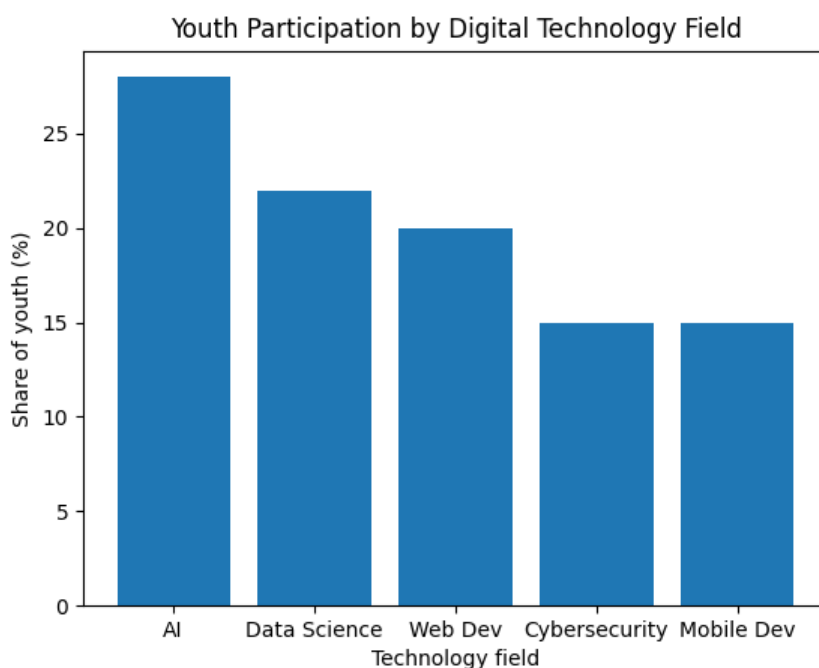
Startaplar zamonaviy iqtisodiyotning muhim elementi hisoblanadi. Raqamli platformalar yosh tadbirkorlarga o'z g'oyalari amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Yoshlar tomonidan yaratilayotgan startaplar innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

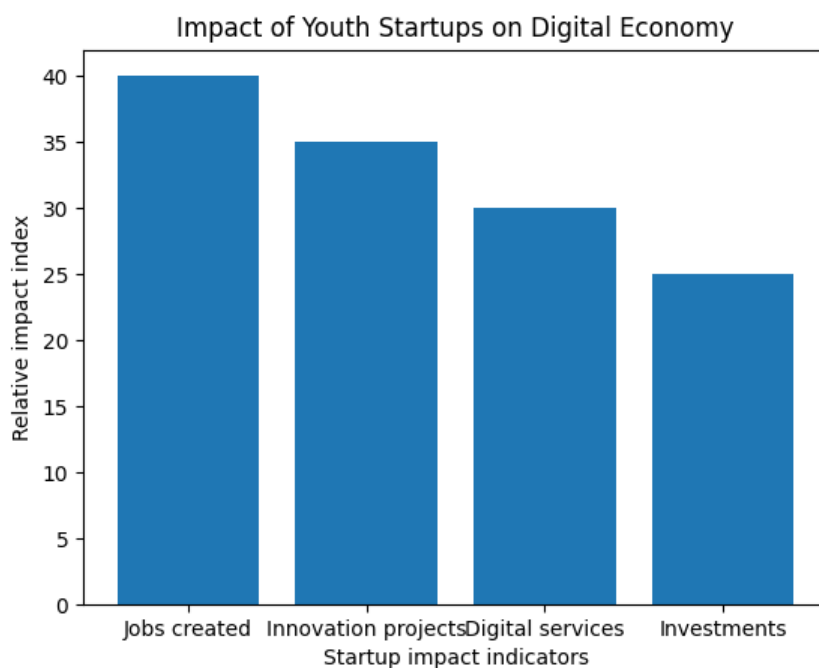
Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ekologiya va iqtisodiyot sohalarida raqamli texnologiyalar yordamida samaradorlik oshirilmoqda.

Yoshlarning innovatsion g'oyalari ushbu jarayonlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

2-rasm. Yoshlarning texnologiya sohalari bo'yicha taqsimlanishi

3-rasm. Yoshlar startaplarining iqtisodiyotga ta'siri

Raqamli iqtisodiyot sharoitida yoshlarning innovatsion faoliyati jamiyat rivojlanishining muhim omiliga aylanmoqda. Zamonaviy texnologiyalar yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratib,

ularning ilmiy va tadbirkorlik salohiyatini oshirmoqda. Kelajakda yoshlarni IT-ta'lim, sun'iy intellekt va innovatsion startaplar sohasida qo'llab-quvvatlash mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga oid farmonlari.
2. BMT. Sustainable Development Goals (SDG-2030) rasmiy hujjatlari.
3. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
4. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHG'ULOTLARIGA SUN'IY INTELLEKTNI INTEGRATSIYALASH ORQALI SPORT MASHG'ULOTLARINI OLIB BORISH

Oriental universiteti Jismoniy madaniyat yo'nalishi
1-bosqich talabasi **O'rinboyeva Yulduz**
Ilmiy rahbar: Oriental universiteti Jismoniy madaniyat
kafedrası o'qituvchisi **Ergasheva Ozoda Asqarovna**

Bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlariga raqamli texnologiyalar jadal kirib bormoqda. Prezidentimizning 14.10.2024 yildagi PQ-358-son "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori ham albatta bu sohadagi ishlar naqadar muhim va dolzarbligini ko'rsatadi. Jismoniy madaniyat sohasida ham sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish salmoqli natijalarga olib keladi. An'anaviy darslarda o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi ko'pincha umumiy normativlar (masalan, 100 metrga yugurish yoki turnikda tortilish) orqali baholanadi. Biroq, bu usul har bir o'quvchining organizmidagi o'ziga xos fiziologik imkoniyatlarni (yurak urishi, nafas qisishi, mushak zo'riqishi) hisobga olmaydi. Shu sababli, dars jarayoniga sun'iy intellekt (AI) olib kirish – sog'lom avlodni tarbiyalashda strategik ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt orqali sportchilar va jamoalarning o'yin natijalari, trening vaqtlari va boshqa statistikalarini tahlil qilish mumkin. Bu ma'lumotlar asosida strategik qarorlar qabul qilish mumkin. Sun'iy intellektning algoritmlari yordamida raqib jamoalarning harakatlarini o'rganish va ularning zaif tomonlarini aniqlash mumkin.

Sun'iy intellektdan samarali foydalanish orqali mashg'ulotni individualizatsiya qilish, shaxsiy mashg'ulot rejalarini tuzish sportchilarning individual yutuqlarini, jismoniy holatini nazorat qilish mumkin. Shuningdek, mashg'ulot jarayonlarini video orqali tahlil qilish va og'zaki yoki vizual tavsiyalar berish yordamida xalqaro tajriba va zamonaviy yondashuvlarni qo'llash mumkin.

Rivojlangan davlatlar (Janubiy Koreya, AQSH, Finlandiya) maktablarida jismoniy tarbiya darslari allaqachon raqamlashtirilgan. Masalan:

- "Wearable tech" (Taqladigan qurilmalar): O'quvchilar dars davomida smart bilakuzuklar yoki ko'krak datchiklari taqib yurishadi. Bu uskunalar real vaqt rejimida markaziy kompyuterga (o'qituvchi planshetiga) ma'lumot uzatadi.
- Computer Vision (Kompyuter ko'rishi): Maxsus kameralar va AI algoritmlari orqali o'quvchining harakatlari tahlil qilinadi. Masalan, o'quvchi o'tirib-turish mashqini necha marta bajargani emas, balki qanchalik to'g'ri (biomexanik jihatdan) bajara olgani baholab boriladi.

Yurak qon-tomir tizimini nazorat qilish jarayonini ham sun'iy intellekt orqali monitoring qilish Dars vaqtida o'quvchining yurak urish tezligi (puls)ni nazorat qilinadi. Agar o'quvchining pulsi ruxsat etilgan me'yordan (masalan, 170-180 urish/min) oshib ketsa, AI tizimi o'qituvchini ogohlantiradi. Bu esa dars vaqtidagi to'satdan kelib chiqishi mumkin bo'lgan yurak xurujlari yoki

og'ir zo'riqishlarning oldini oladi . Har bir bolaning jismoniy holati har xil. Sun'iy intellekt o'quvchining o'tgan darslardagi natijalarini tahlil qilib, unga bugungi dars uchun individual "shaxsiy reja" tuzib beradi. Masalan, ortiqcha vazni bor o'quvchiga past intensivlikdagi, sportchiga esa yuqori intensivlikdagi mashqlar tavsiya etiladi. O'quv yili davomida to'plangan raqamli ma'lumotlar asosida har bir o'quvchining "Salomatlik pasporti" shakllantiriladi. Bu pasport o'quvchining yil davomida qanchalik o'sgani va qaysi jismoniy sifati (tezkorlik, kuch, chidamlilik) rivojlangani haqida aniq grafiklar beradi. O'zim "smart-watch" dan foydalanganman u meni sarflagan energiyam, yurak urishim, hamda kunlik qadamlarimni hisoblab borardi. Bu esa navbatida organizmimda kechgayotgan fiziologik jarayonlarni bilish va nazorat qilish hamda shu asosda mashg'ulot olib borishimga ko'maklashgan. O'z organizmimizda kechgayotgan jadal o'zgarishlarni kuzatib borish imkonini beradi.

Bizning mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport sohasiga sun'iy intellekt sekin-astalik bilan bilan kirib kelmoqda. O'ylaymanki, buning natijasida mamlakatimizda sportchilar yuqori natijalarni qo'lga kiritishlarida sun'iy intellekt muhim vosita bo'lib xizmat qiladi va murabbiylar uchun o'z shug'ullanuvchilarining jismoniy rivojlanganligi, yoshi, jinsiga qarab mashg'ulot yuklamasini berishda qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu tizimning joriy etilishi natijasida,

1. Xavfsizlik: Jarohatlar va organizmning o'ta charchash xavfi 40-50% ga kamayadi.
2. Obyektivlik: Baholash tizimi o'qituvchining subyektiv qarashiga emas, balki aniq raqamlarga (o'quvchining darsdagi faollik darajasiga) asoslanadi.
3. Motivatsiya: O'quvchilar o'z natijalarini smartfon ilovasida ko'rib, o'zaro sog'lom raqobatga kirishadilar. Hozirda Yevropa davlatlari bu usuldan keng foydalanmoqda masalan: Kareya davlatida maktab yoshigacha bo'lgan bolalarda sinab ko'rishdi bolalarda rivojlanish boshqa tengdoshlaridan yuqori bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya darslarini raqamlashtirish – bu shunchaki texnologiya emas, balki inson salomatligini ilmiy asosda muhofaza qilish demakdir. Sun'iy intellekt texnologiyalari o'qituvchining o'rnini bosmaydi, balki uning darsni yanada sifatli va xavfsiz o'tishiga ko'maklashuvchi eng kuchli qurolga aylanadi. Sun'iy intellekt jismoniy tarbiya va sport sohasida yangi imkoniyatlar yaratadi, sportchilarning faoliyatini kuchaytirish va natijalarni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. SI orqali, sportchilar individual yondashuvlardan foydalanib, oylik haqiqiy ma'lumotlarga asoslangan qarorlar olib borishlari mumkin, bu esa natijalarni yaxshilashga va jarohatlardan saqlanishga yordam beradi. Sun'iy intellekt yordamida sport sohasidagi yangi innovatsiyalar kuzatilishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedov A.A. **Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi.** — Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Salomov R.S. **Sport va jismoniy tarbiyada zamonaviy texnologiyalar.** — Toshkent, 2020.
3. Raximov D.R. **Sport faoliyatida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt.** — Toshkent, 2021.
4. Karimov B.B. **Jismoniy tarbiyada innovatsion yondashuvlar.** — Toshkent, 2018.
5. World Health Organization (WHO). **Digital technologies in physical activity and health.** — 2020.

YELPIG`ICH NURLI KOMPYUTER TOMOGRAFIYASIDA TASVIRLARINI QAYTA TIKLASHNING BIR OPTIMAL ALGORITMI

Olchiyev A.A.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Tezmiz, O'zbekiston

Kompyuter tomografiyasi obyektlarning ichki tuzilishini nurlanish yordamida qatlam-qatlam tasvirlashga asoslangan zamonaviy tasvirlash texnologiyasidir. Ushbu usulda obyekt orqali

o'tgan nurlar intensivligining o'zgarishi o'lchanadi va olingan ma'lumotlar asosida obyektning ichki tuzilmasini tiklashning matematik modeli beriladi. Kompyuter tomografiyasi usulining asosiy afzalligi shundaki, u obyektning buzmasdan uning ichki qismini tekshirish imkonini beradi va yuqori aniqlikdagi kesim tasvirlarini hosil qiladi.

Kompyuter tomografiyasi jarayonida, odatda, rentgen nurlari qo'llaniladi. Rentgen nuri obyekt orqali o'tganda, uning intensivligi obyektning zichligi va tarkibiga bog'liq holda so'nadi. Fizik jihatdan bu jarayon Beer–Lambert qonuni bilan ifodalanadi. Mazkur qonunga ko'ra, nurning chiqish intensivligi obyekt bo'ylab so'nish koeffitsiyentining integraliga bog'liq bo'ladi. Aynan ushbu bog'lanish kompyuter tomografiyasi tasvirlarini qayta tiklash masalasining matematik asosini tashkil etadi.

Kompyuter tomografiyasi qurilmasi odatda nurlanish manbai va detektorlar tizimidan iborat bo'lib, ular obyekt atrofida aylanish harakatini amalga oshiradi. Har bir burchak ostida o'lchangan nurlanish qiymatlari proyeksiya deb ataladi. Ko'p sonli proyeksiyalar asosida obyektning ichki kesimi tiklanadi. Proyeksiyalar soni va ularning aniqligi yakuniy tasvir sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Amaliyotda keng qo'llaniladigan kompyuter tomografiyasi turlaridan biri yelpig'ich nurlu kompyuter tomografiyasidir. Ushbu turda nurlanish manbai nuqtaviy bo'lib, undan chiqayotgan nurlar yelpig'ichsimon shaklda detektorlar qatoriga yo'naltiriladi. Detektorlar yoysimon yoki to'g'ri chiziq bo'ylab joylashgan bo'lishi mumkin.

Yelpig'ich nurlu kompyuter tomografiyasi ning asosiy afzalligi — skanerlash tezligining yuqoriligi va mexanik tuzilmaning soddaligi hisoblanadi. Biroq bu geometriya parallel nurlu tomografiyaga nisbatan matematik jihatdan murakkabroq bo'lib, tasvirlarni qayta tiklash algoritmlariga qo'shimcha talablar qo'yadi.

Yelpig'ich nurlu kompyuter tomografiyasida har bir proyeksiya markaziy nuqtadan tarqaluvchi nurlar orqali olinadi. Natijada, proyeksiyalar turli burchaklar va masofalarda o'lchanadi. Bu esa proyeksion ma'lumotlarni qayta ishlashda maxsus geometrik o'zgartirishlarni talab qiladi. Shu sababli, parallel nurlu kompyuter tomografiyasi uchun ishlab chiqilgan algoritmlarni to'g'ridan-to'g'ri yelpig'ich nurlu kompyuter tomografiyasiga qo'llash mumkin emas.

Kompyuter tomografiyasining matematik asosini Radon almashtirishi tashkil etadi. Radon almashtirishi ikki o'zgaruvchili funksiya qiymatlarini to'g'ri chiziqlar bo'yicha integrallash orqali ifodalaydi. Fizik ma'noda bu o'zgarish obyekt orqali o'tgan nurning umumiy so'nishini ifodalaydi.

Radon almashtirishi quyidagi asosiy xossalarga ega:

- chiziqlilik;
- aylanishga nisbatan invariantlik;
- teskari almashtirishning mavjudligi.

Tasvirni qayta tiklash masalasi Radon almashtirishining teskari masalasini yechishga keltiriladi. Biroq amaliy sharoitda proyeksiyalar cheklangan va shovqinli bo'lgani sababli, ushbu masala yomon qo'yilgan teskari masala hisoblanadi. Shu sababli, barqaror va optimal algoritmlarni qo'llash zarur bo'ladi.

Yelpig'ich nurlu kompyuter tomografiyasida Radon almashtirishi modifikatsiyalangan ko'rinishda qo'llaniladi. Bu holatda proyeksiyalar to'g'ri chiziqlar bo'yicha emas, balki markaziy manbadan tarqaluvchi nurlar bo'yicha olinadi. Natijada, matematik model murakkablashadi va maxsus o'zgartirishlar talab etiladi.

Ushbu ishda tomografiya tasvirlarini tiklash uchun teskari Radon almashtirishidagi Furiye integrallarini taqribiy hisoblash uchun optimal formulalar ishlab chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hayotov A. R., Babaev S.S., Kurbonnazarov A. I. Optimization of approximate integrals of rapidly oscillating functions in the Hilbert space.

// Results in Applied Mathematics, 2025, pp. 1-15. (3. Scopus, **IF=1,57**).

DAX ORQALI MATEMATIK VA STATISTIK TAHLILNI BIRLASHTIRISH

Otaboyev Toshkanboy O'ktamjon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

”Sun’iy intellekt” yo’nalishi talabasi

Tadqiqot doirasida yig'indi, o'rtacha qiymat, foiz o'zgarishlari, o'sish sur'ati kabi matematik ko'rsatkichlar bilan bir qatorda dispersiya, standart og'ish, variatsiya koeffitsienti va chastota tahlili kabi statistik metodlarni DAX yordamida hisoblash mexanizmlari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, vaqt qatorlari tahlili (Time Intelligence), trendlarni aniqlash va KPI indikatorlarini shakllantirish orqali analitik modellarni chuqurlashtirish yo'llari ham yoritiladi.

Natijada, DAX orqali matematik va statistik tahlilni integratsiyalash ma'lumotlarni qayta ishlash tezligini oshirish, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonining samaradorligini oshirishga imkon berishi ilmiy asoslarda ko'rsatiladi. Mazkur yondashuv raqamli iqtisodiyot sharoitida ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi raqamli transformatsiya davrida ma'lumotlar strategik iqtisodiy resursga aylangan. Korxonalar, moliya institutlari va davlat organlari katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, chuqur matematik va statistik tahlil qilish hamda natijalar asosida qarorlar qabul qilish zarur. Shu bois, zamonaviy analitik platformalar, xususan, Microsoft Power BI keng qo'llaniladi.

Power BIDagi DAX (Data Analysis Expressions) formulalar tili murakkab hisob-kitoblarni amalga oshirish imkonini beradi. DAX yordamida matematik amallar, foizlik o'zgarishlar, dinamik o'sish ko'rsatkichlari, vaqt qatorlari tahlili, dispersiya va standart og'ish kabi statistik ko'rsatkichlar hisoblanadi. Bu yondashuv matematik va statistik tahlilni yagona platformada integratsiyalash imkonini beradi va hisob-kitoblarni avtomatlashtiradi.

DAX (Data Analysis Expressions) — zamonaviy biznes-analitika muhitida matematik va statistik tahlilni yagona ma'lumotlar modeli orqali bajarishga imkon beruvchi formulalar tilidir. Microsoft Power BI muhitida DAX yordamida ma'lumotlar ustida murakkab hisob-kitoblar real vaqt rejimida amalga oshiriladi. Bu yondashuv analitik jarayonlarni tezlashtiradi va natijalarning aniqligini oshiradi.

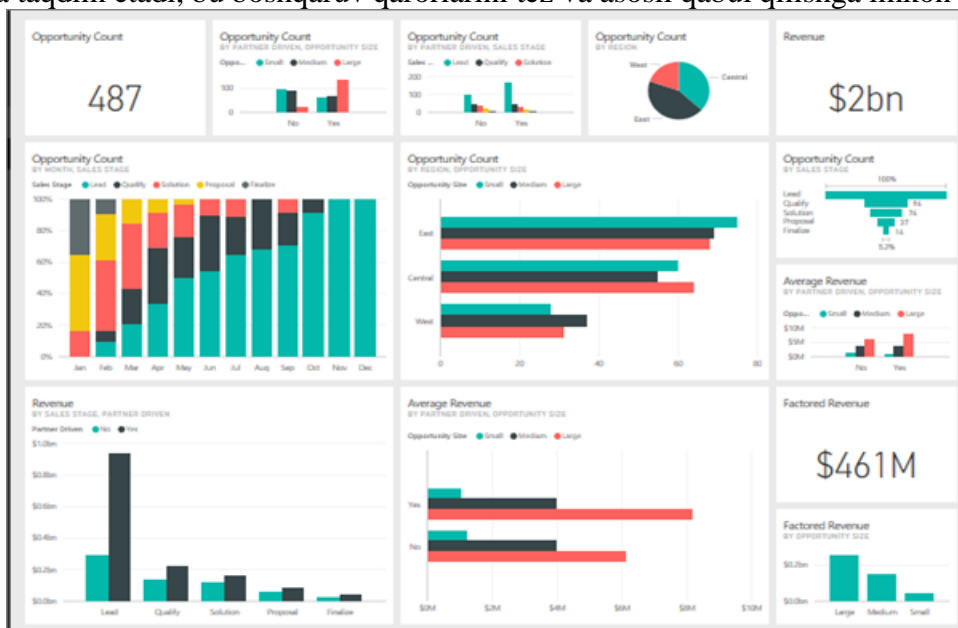

1-rasm. DAX funksiyalarining umumiy klassifikatsiyasi

Matematik tahlil nuqtai nazaridan DAX asosiy arifmetik amallar, yig'indi, o'rtacha qiymat, maksimal va minimal ko'rsatkichlarni, shuningdek nisbat va foizlik o'zgarishlarni hisoblash imkonini beradi. Masalan, sotuvlar hajmining o'sish sur'ati yoki ma'lum davrdagi umumiy tushumni DAX formulalari orqali avtomatik aniqlash mumkin. Bu jarayonda ma'lumotlar modeli ichidagi bog'lanishlar (relationships) muhim rol o'ynaydi, chunki ular turli jadvallar o'rtasidagi matematik aloqani ta'minlaydi. Natijada foydalanuvchi qo'shimcha dasturiy vositalarsiz dinamik ko'rsatkichlar hosil qilishi mumkin.

Statistik tahlilda esa DAX dispersiya, standart og'ish, variatsiya koeffitsienti hamda tanlanma va bosh to'plam ko'rsatkichlarini hisoblash imkonini beradi. Bu ko'rsatkichlar ma'lumotlarning tarqalish darajasi va o'zgaruvchanligini aniqlashda muhimdir. Masalan, sotuvlar hajmining o'rtacha qiymatdan qanchalik og'ishini baholash korxonada faoliyatidagi xavf darajasini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, DISTINCTCOUNT va COUNT funksiyalari orqali chastota tahlili amalga oshiriladi, bu esa mijozlar soni, mahsulot assortimenti yoki tranzaksiyalar miqdorini statistik jihatdan tahlil qilish imkonini yaratadi.

Biznes-analitika jarayonida matematik va statistik tahlilni birlashtirish muhim bosqich hisoblanadi. DAX yordamida vaqt qatorlari tahlili (Time Intelligence) amalga oshiriladi: oylik, choraklik va yillik o'zgarishlar solishtiriladi, trendlar aniqlanadi va prognoz elementlari yaratiladi. KPI (Key Performance Indicator) ko'rsatkichlari esa asosiy samaradorlik mezonlarini vizual tarzda taqdim etadi, bu boshqaruv qarorlarini tez va asosli qabul qilishga imkon beradi.

2-rasm. DAX asosida shakllantirilgan biznes-analitik dashboard

Ma'lumotlar modeli doirasida matematik va statistik tahlilni birlashtirish inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi, hisob-kitoblarni avtomatlashtiradi va natijalarni interaktiv vizualizatsiyalar orqali taqdim etadi. Bu esa tashkilotlarda ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Shunday qilib, DAX yordamida matematik va statistik metodlarni uyg'unlashtirish biznes-analitika tizimining samaradorligini oshiradi, ma'lumotlarni chuqur va kompleks tahlil qilish imkonini beradi va raqamli iqtisodiyot sharoitida strategik ustunlikni ta'minlaydi.

Matematik va statistik tahlilni DAX orqali chuqurlashtirishda ma'lumotlar konteksti (row context va filter context) muhim rol o'ynaydi. Kontekst mexanizmi yordamida bir xil formula turli filtr sharoitlarida turlicha natija beradi, bu esa foydalanuvchi tanlagan vaqt oralig'i, hudud yoki mahsulot turiga qarab natijalarni avtomatik qayta hisoblash imkonini yaratadi. Natijada tahlil statik emas, balki interaktiv va moslashuvchan bo'ladi.

DAX da CALCULATE funksiyasi yordamida filtrlarni boshqarish orqali murakkab statistik modellarga yaqinlashish mumkin. Masalan, ma'lum segment bo'yicha o'rtacha qiymatni hisoblash, uni umumiy ko'rsatkich bilan solishtirish yoki ma'lum shart asosida dispersiyani aniqlash mumkin. Bu yondashuv korxonalar uchun segmentatsiya tahlili, risklarni baholash va samaradorlikni o'lchash jarayonlarida muhim vosita hisoblanadi. Bundan tashqari, biznes-analitika jarayonida ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Microsoft Power BIda DAX yordamida hisoblangan matematik va statistik ko'rsatkichlar diagramma, grafik va interaktiv panellar orqali taqdim etiladi. Vizualizatsiya natijalarni tushunishni osonlashtiradi va rahbariyat uchun tezkor tahliliy xulosa chiqarishga yordam beradi. Integratsiyalashgan yondashuv

ma'lumotlarni avtomatik qayta ishlash, hisob-kitoblarni yagona model asosida bajarish va ma'lumotlarning ishonchligini ta'minlash imkonini beradi. Bu esa strategik rejalashtirish, moliyaviy monitoring va operatsion boshqaruv jarayonlarida korxonalar samaradorligini oshiradi.

Umuman olganda, DAX yordamida matematik va statistik tahlilni birlashtirish nafaqat texnik jihatdan qulay, balki ilmiy va amaliy jihatdan ham muhim yondashuv bo'lib, u zamonaviy ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Ushbu ishda DAX tili yordamida matematik va statistik tahlil usullarini biznes-analitika jarayonida birlashtirish imkoniyatlari o'rganildi. DAX formulalari orqali ma'lumotlarni agregatsiya qilish, o'rtacha qiymatlarni aniqlash, dispersiya va standart og'ishni hisoblash hamda prognoz elementlarini qo'llash amaliy jihatlari tahlil qilindi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ma'lumotlar modeli ichida to'g'ridan-to'g'ri hisob-kitoblarni bajarish biznes qarorlarini tez va samarali qabul qilish imkonini beradi. Microsoft Power BI va DAX vositalari nafaqat ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish, balki murakkab statistik ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini ham yaratadi. Shuningdek, DAX yordamida matematik va statistik metodlarni integratsiyalash orqali ma'lumotlardan chuqurroq tushunchalar olish, biznes jarayonlarini optimallashtirish va prognozlar tuzish mumkinligi ko'rsatildi. Shu tariqa, DAX tili zamonaviy biznes-analitika muhitida samarali va kuchli vosita sifatida qo'llanilishi mumkinligi isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ferrari A., Russo M. – *The Definitive Guide to DAX*, O'Reilly, 2015.
2. Seamark P., Martens T. – *Pro DAX with Power BI*, Springer, 2020.
3. *Statistika*, Toshkent: Turan Universiteti, 2024.
4. Abdushukurov A., Nurmuhamedova N., Sagidullaev K.S. – *Matematik statistika*, Toshkent, 2023.

SHAMOL TURBINALARINING AKUSTIK TA'SIRI VA EKOLOGIK MONITORINGI ORQALI BIOLOGIK XILMA-XILLIKNI BAHOLASH

Oydin Ollayarova Husain qizi

oydin1628@gmail.com

Nodirbek Axmedjonov Odilbek o'g'li

nodirbek.axmedjonov@bk.ru

Cyber university davlat universiteti

Shamol elektr stansiyalari (SES) an'anaviy issiqlik elektr stansiyalariga nisbatan ekologik tozaroq bo'lib, ular atmosferaga chiqariladigan karbonat angidrid (CO₂) miqdorini keskin kamaytiradi. Shu orqali ular iqlim o'zgarishi, havoning issiqxona effekti bilan isishi va atrof-muhit degradatsiyasini sekinlashtirishda muhim rol o'ynaydi¹. Biroq, shamol energetikasining ijobiy jihatlari qaramay, uning akustik, vizual va biologik muhitga bo'lgan salbiy ta'siri haqida so'nggi yillarda ilmiy doiralarda keng muhokamalar olib borilmoqda. Ayniqsa, akustik ifloslanish, ya'ni turbinalarning aylanishi natijasida hosil bo'ladigan past chastotali (20–200 Hz) shovqinlarning inson salomatligiga hamda hayvonot dunyosining tabiiy faoliyatiga ta'siri jiddiy tadqiqot mavzusiga aylangan². Tadqiqotlarga ko'ra, shamol turbinalaridan 500–1000 metr radiusda joylashgan hududlarda ovoz bosimi darajasi 40–55 dB gacha yetadi, bu esa uzoq muddatli ta'sirda insonlarda uyqusizlik, stress va konsentratsiya pasayishi kabi holatlarni keltirib chiqarishi mumkin³. Shuningdek, yovvoyi hayvonlar, ayniqsa qushlar va sutemizuvchilar, bu turdagi shovqin manbalariga sezgir bo'lib, ularning migratsiya yo'llarini o'zgartirishi yoki ayrim turlarning ko'payish intensivligini kamaytirishi aniqlangan⁴. Shuning uchun shamol elektr stansiyalarining ekologik monitoringi, xususan akustik tahlil va biologik kuzatuv tizimlarini joriy etish, zamonaviy ekologik siyosatning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ushbu monitoring tizimlari orqali SESlar faoliyatining ekologik xavfsizlik darajasi baholanadi, va zarur hollarda ovoz izolyatsiyasi, turbina joylashuvi va ish chastotasini optimallashtirish choralari ishlab chiqiladi⁵.

O'tkazilgan ko'p yillik ekologik monitoring natijalariga ko'ra, bitta shamol turbinasining faoliyati migratsion davrda qushlar sonini 30% gacha kamaytirgan⁴. Ayniqsa *Sylvia curruca* va *S. melanocephala* turlarida 36–45% gacha kamayish qayd etilgan.

Shovqin ifloslanishi hayvonot dunyosining akustik kommunikatsiya tizimini buzadi, bu esa qushlar, sutemizuvchilar va ayrim hasharot turlarining navigatsiya, juft tanlash, ovqatlanish va ogohlantirish signallarini noto'g'ri talqin qilishiga olib keladi⁵. Masalan, qushlar o'zaro aloqa chastotasini o'zgartiradi yoki tovush intensivligini oshiradi, bu esa energiya sarfini ko'paytiradi va ularning fiziologik holatini zaiflashtiradi.

Bundan tashqari, shovqinli muhitda yashovchi hayvonlar ovqatlanish siklini kechiktiradi, yirtqichlardan himoyalaniş mexanizmini yo'qotadi va populyatsion dinamikada notekislik paydo bo'ladi. Bunday holatlar uzoq muddatda bioxilma-xillikning pasayishiga, ba'zi hollarda esa muayyan turlarning yo'qolish xavfining ortishiga olib keladi⁶.

Xalqaro ekologik tashkilotlar, jumladan UNEP va BirdLife International, shamol turbinalarining akustik ta'sirini bioxilma-xillikka tahdid soluvchi ikkilamchi antropogen omil sifatida tasniflagan⁷. Shu sababli ko'plab mamlakatlarda "Environmental Noise Directive" (END, 2023) kabi me'yoriy hujjatlar asosida SES atrofida akustik monitoring zonalarini tashkil etilib, doimiy shovqin xaritalari tuzilmoqda.

Monitoring odatda uch asosiy yo'nalishda olib boriladi: Akustik monitoring - bu usulda maxsus passiv akustik sensorlar yordamida turbinadan chiqayotgan shovqin darajasi, chastota diapazoni va tovush tarqalish dinamikasi uzluksiz qayd etiladi⁷. Olingan ma'lumotlar yordamida shamol turbinasining inson va hayvonlar uchun sezilarli bo'lgan akustik ta'sir radiusi aniqlanadi. Ba'zi tadqiqotlarda bu usul yordamida shovqin intensivligi 35–50 dBA oralig'ida o'zgarib, qushlarning tovushli aloqa tizimlariga sezilarli ta'sir ko'rsatgani aniqlangan. Shuningdek, akustik modellash SES joylashuvi va shamol yo'nalishiga qarab shovqin tarqalish xaritalarini yaratishga imkon beradi.

Biologik monitoring - bu bosqichda SES atrofida yashovchi hayvonlar va qushlarning tur tarkibi, soni, migratsiya yo'nalishlari muntazam kuzatiladi⁸. Ayniqsa migratsion davrda qushlarning SES yaqinida to'planish yoki undan uzoqlashish holatlari qayd etiladi.

GIS tahlili - zamonaviy geoinformatsion tizim (GIS) texnologiyalari yordamida shamol oqimlari, relyef, vegetatsiya qoplami va tovush tarqalishi modellashtiriladi⁹. Bu yondashuv SES joylashuvini ekologik jihatdan maqbul variantlarda tanlash imkonini beradi. GIS asosidagi raqamli modellar tovushning turli yo'nalishlarda tarqalishini aniqlash orqali, tabiiy muhitga eng kam zarar yetkazadigan hududlarni aniqlashda yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi 2030-yilgacha mo'ljallangan "Yashil energetika" strategiyasida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini keskin oshirish, jumladan shamol energetikasi salohiyatini 7 GVt gacha yetkazish rejalashtirilgan¹⁰. Bu maqsad mamlakatning energiya mustaqilligini ta'minlash, chiqindilarni kamaytirish va xalqaro iqlim majburiyatlarini bajarish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, O'zbekistonda so'nggi yillarda SESlarni qurish va ekspluatatsiya qilish jarayonida ekologik xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha qat'iy talablar joriy etilgan. Unga ko'ra, har bir loyiha bioxilma-xillikka ta'sir monitoringi, akustik (shovqin) o'lchovlari va qushlarning migratsiya yo'nalishlarini kuzatishni o'z ichiga olgan ekologik baholash bosqichidan o'tishi shart.

Masalan, shamol turbinalari joylashuvi qushlarning asosiy migratsion yo'nalishlaridan kamida 1–1,5 km uzoqlikda tanlanadi, shuningdek, SES atrofidagi bioindikator turlar (qushlar, hasharotlar, kemiruvchilar) holati muntazam monitoring qilinadi. O'zbekiston sharoitida bu talablarning amaliy ijrosi Masdar kompaniyasi tomonidan amalga oshirilayotgan Buxoro va Navoiy viloyatlaridagi yirik SES loyihalarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ushbu loyihalar doirasida ekologik baholash jarayonlari to'liq bosqichlarda o'tkazilmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, SES shovqini qushlar sonining kamayishiga, ayrim turlarning migratsion yo'nalishini o'zgartirishiga olib keladi. Shu sababli, O'zbekiston sharoitida shamol elektr stansiyalarini qurishdan oldin ekologik monitoring o'tkazish, shovqin darajasini nazorat qilish va qushlarning tabiiy yashash joylarini himoya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. May, R. et al. (2017). Renewable Energy and Wildlife Interaction. Journal of Environmental Management, 203, 123–131.
2. Dooling, R. (2002). Avian hearing and effects of noise pollution. Ecological Applications, 12(3), 1502–1511.
3. Katinas, V. et al. (2016). Acoustic characteristics of wind turbines. Applied Acoustics, 110, 123–130.
4. Lehnardt, M. et al. (2024). Effects of wind turbine noise on songbird behavior during the nonbreeding season. Conservation Biology, 38:e14188.
5. Shannon, G. et al. (2016). A synthesis of two decades of research documenting the effects of noise on wildlife. Biological Reviews, 91(4), 982–1005.
6. Francis, C.D., & Barber, J.R. (2013). A framework for understanding noise impacts on wildlife. BioScience, 63(2), 157–167.
7. McClure, C.J.W. et al. (2013). Phantom road experiment reveals noise avoidance by birds. Proceedings of the Royal Society B, 280
8. Whalen, C.E. et al. (2019). Wind turbine noise alters bird behavior. Environmental Pollution, 250, 912–918.
9. Santos, C. et al. (2021). GIS-based modeling of wind farm impacts on biodiversity. Renewable Energy, 175, 138–147.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori №710 (2023). Yashil energiya strategiyasi – 2030.

HILBERT FAZOSIDA HOSILALI OPTIMAL KVADRATUR FORMULA

XATOLIK FUNKSIONALINING NORMASI.

Polvonov Sarvarbek Zafar o'g'li

Tashkent International University o'qituvchisi

Saidov Abbosxon Bahrom o'g'li

Tashkent International University talabasi

Ushbu ishda biz quyidagi ko'rinishdagi hosilali formulani qaraymiz:

$$\int_0^1 f(x)dx \cong \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,0} f(h\beta) + \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,1} f'(h\beta) \quad (1)$$

bu yerda $h = \frac{1}{N}$, N - natural son, $C_{\beta,0}$ va $C_{\beta,1}$ ($\beta = \overline{0, N}$) formula koeffitsiyentlari.

$$\begin{cases} C_{0,0} = \frac{h}{2} \\ C_{\beta,0} = h, & \beta = 1, 2, \dots, N-1 \\ C_{N,0} = \frac{h}{2} \end{cases} \quad \begin{array}{l} \text{Bunda } C_{\beta,0} \text{ koeffitsiyentlar} \\ \text{ma'lum (trapetsiya formulasi} \\ \text{koeffitsiyentlari) hamda} \\ \text{quyidagicha aniqlangan:} \end{array} \quad (2)$$

$C_{\beta,1}$ lar esa hozircha noma'lum koeffitsiyentlar. Biz integral ostidagi f funksiyalar

$W_2^{(3,2)}$ fazosidan bo'lsin deb olamiz. Ushbu fazo Gilbert fazosi bo'lib, quyidagicha aniqlangan:

$$W_2^{(3,2)} = \{f | f : [0,1] \rightarrow \mathbb{R}, f'' - \text{abs uzluksiz } f''' \in L_2(0,1) \} \text{ va}$$

$$\int_0^1 (f'''(x) + f''(x))^2 dx < \infty$$

Bu fazoda f va g elementlarning skalyar ko'paytmasi quyidagicha:

$$\langle f, g \rangle_w = \int_0^1 (f'''(x) + f''(x))(g'''(x) + g''(x)) dx \quad (3)$$

aniqlanib, unga mos norma quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

$$\| f \|_w = \sqrt{\int_0^1 (f'''(x) + f''(x))^2 dx}. \quad (4)$$

Ushbu fazo elementlari bir-biridan (4)-normaning noliga farq qiluvchi ekvivalent funksiyalar sinfidir.

(1)-formulaning xatoligi:

$$(\ell, f) = \ell(f) = \int_0^1 f(x) dx - \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,0} f(h\beta) - \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,1} f'(h\beta) \quad (5)$$

ayirma bo'lib, bu ayirma unga mos chiziqli uzluksiz ℓ funksionalni aniqlaydi. ℓ ga (1)-formulaning xatolik funksionali deyiladi, va (5)-dan quyidagilarni olamiz:

$$(\ell, f) = \int_{-\infty}^{\infty} \ell(x) f(x) dx =$$

$$= \int_{-\infty}^{\infty} f(x) E_{[0,1]}(x) dx - \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,0} \int_{-\infty}^{\infty} \delta(x - h\beta) f(x) dx + \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,1} \int_{-\infty}^{\infty} \delta'(x - h\beta) f(x) dx \quad (6)$$

bu yerdan $\ell(x)$ ning ko'rinishini aniqlashimiz mumkin:

$$(\ell, f) = \int_{-\infty}^{\infty} \ell(x) f(x) dx = \int_{-\infty}^{\infty} (E_{[0,1]}(x) - \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,0} \delta(x - h\beta) +$$

$$+ \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,1} \delta'(x - h\beta)) f(x) dx. \quad (7)$$

Ma'lum bir fazoda aniqlangan funksionallar tengligi ta'rifidan quyidagi ifodani olamiz:

$$\ell(x) = E_{[0,1]}(x) - \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,0} \delta(x - h\beta) + \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,1} \delta'(x - h\beta). \quad (8)$$

Ushbu ishda asosiy maqsad $W_2^{(3,2)}$ Gilbert fazosida (1) kvadratur formulaning (5) xatoligining absolyut qiymati eng kichik bo'ladigan $C_{\beta,1}$ koeffitsiyentlarni topishdir.

Bu masala o'z navbatida (6)-da $E_{[0,1]}(x)$ xarakteristik funksiyani $\delta(x)$ va uning hosilasining chiziqli kombinatsiyasi yordamida eng yaxshi yaqinlashtirish

($C_{\beta,1}$ larni tanlash hisobiga) masalasiga ekvivalentdir.

Endi (5)-xatolikning yuqoridan bahosini olish masalasini qaraymiz. Keyin $W_2^{(3,2)}$ fazo funksiyalari uchun bu bahoning $C_{\beta,1}$ koeffitsiyentlar bo'yicha eng kichik qiymatini topish (minimallashtirish) masalasini qaraymiz.

Koshi-Shvars tengsizligiga asosan $W_2^{(3,2)}$ Gilbert fazosida quyidagini olamiz:

$$|(\ell, f)| \leq \|f\|_{W_2^{(3,2)}} \cdot \|\ell\|_{W_2^{(3,2)*}} \quad (9)$$

Bunda $W_2^{(3,2)*}$ bu $W_2^{(3,2)}$ fazoga qo'shma fazo.

(9)-tengsizlikdan ayonki, (1) kvadratur formula 1, x va e^x funksiyalar uchun aniq bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ℓ funksionalga aniq bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ℓ funksional uchun quyidagi ortogonallik shartlarini hosil qiladi:

$$\begin{aligned} (\ell, 1) &= 0, \\ (\ell, x) &= 0, \\ (\ell, e^{-x}) &= 0. \end{aligned} \quad (10)$$

Xatolik funksionalining normasi.

Biz xatolik funksionali normasining kvadratini hisoblaymiz. U ko'rinishi quyidagicha :

$$\begin{aligned} \|\ell\|^2 &= \sum_{\beta=0}^N \sum_{\gamma=0}^N C_{\beta,1} C_{\gamma,1} \frac{\operatorname{sgn}(h\beta - h\gamma)}{2} \left(\frac{e^{h\beta - h\gamma} - e^{-(h\beta - h\gamma)}}{2} - (h\beta - h\gamma) \right) - \\ &- 2 \sum_{\beta=0}^N \sum_{\gamma=0}^N C_{\beta,1} C_{\gamma,0} \frac{\operatorname{sgn}(h\beta - h\gamma)}{2} \left(\frac{e^{h\beta - h\gamma} + e^{-(h\beta - h\gamma)}}{2} - \left(1 + \frac{(h\beta - h\gamma)^2}{2} \right) \right) - \\ &- \sum_{\beta=0}^N \sum_{\gamma=0}^N C_{\beta,0} C_{\gamma,0} G_3(h\beta - h\gamma) + 2 \sum_{\beta=0}^N C_{\beta,0} \int_0^1 G_3(x - h\beta) dx - \\ &- \int_0^1 \int_0^1 G_3(x - y) dx dy \end{aligned} \quad (11)$$

Endi biz (23)-ifodaning (9)-(10) shartlaridagi eng kichik qiymatini topamiz. Buning uchun Lagranjning noma'lum ko'paytuvchilar usulidan foydalanamiz.

$$\Lambda = \|\ell\|^2 + A \cdot (\ell, x) + B \cdot (\ell, e^{-x}) \quad (12)$$

Ushbu funksiyadan $C_{\beta,1}$, $\beta = 0, 1, \dots, N$ va A, B lar bo'yicha xususiy hosilalar olib nolga tenglaymiz va soddalashtirib quyidagi sistemani olamiz:

$$\begin{cases} \sum_{\gamma=0}^N C_{\gamma,1} G_2(h\beta - h\gamma) + A_1 + B_1 e^{-h\beta} = F_1(h\beta), & \beta = 0, 1, \dots, N \\ \sum_{\gamma=0}^N C_{\gamma,1} = 0 \\ \sum_{\gamma=0}^N C_{\gamma,1} e^{-h\gamma} = H_1 \end{cases} \quad (13)$$

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shadimetov Kh.M., Hayotov A.R., Nuraliev F.A. Optimal quadrature formulas with derivative in the space $L_2^{(m)}(0,1)$ // American Journal of Numerical Analysis. 2014. -vol.2. №4. –pp.115-127.
2. Hayotov, A. R., Babaev, S.S.(2020). Optimal quadrature formulas for computing of Fourier integrals in a Hilbert space. *Problems of Computational and Applied Mathematics*. Tashkent, 4 (28), 73-84.

TA'LIMDA GOOGLE EKOTIZIMI: KONSEPTLAR, AMALIYOT, MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Qo'ldoshev H.M,

Tashkent international university .
hakimkhm1971@gmail.com.

Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot texnologiyalarining roli misli ko'rilmagan darajada ortib borayotgan bir paytda, onlayn ta'lim platformalarining ahamiyati ham kundan-kun oshib bormoqda. Ushbu global raqamlashtirish jarayonida, xususan, Google ekotizimi va uning turli xizmatlari ta'lim sohasida innovatsion imkoniyatlar yaratishda muhim o'rin tutmoqda.

Google'da dars ishlash tizimi asosan internet texnologiyalari va Google xizmatlaridan keng foydalanishga asoslangan bo'lib, ta'lim jarayonini samarali va uzluksiz tashkil etishga qaratilgan kompleks yondashuv hisoblanadi. Ushbu tizimlar yordamida bugungi kunda ta'lim muassasalari hamda o'qituvchilar darslarni rejalashtirish, turli topshiriqlar berish, baholash va o'quvchilar bilan hamkorlik qilish jarayonlarini to'liq onlayn tarzda amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda.

Onlayn ta'limning kengayishi bilan Google Classroom, Google Drive va Google Meet kabi platformalar ta'lim sifatini oshirish va pedagogik jarayonlarni har bir o'quvchiga shaxsiylashtirishda markaziy rol o'ynamoqda. Bugungi kunda bu tizim masofaviy ta'limni kengaytirishda, ta'limda innovatsion yondashuvlarni joriy etishda va pedagoglarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan resurslarni taqdim etishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotning asosiy maqsadi ham aynan Google'da dars ishlash tizimining asosiy konseptlari, amaliyotlari, integratsiya jarayonlarini tahlil qilish, shuningdek, onlayn ta'limdagi muammolar va ularni hal etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Google'da Onlayn Ta'lim Platformalarining Asosiy Konseptlari

Google'ning onlayn ta'lim platformalari zamonaviy ta'limda muhim o'rin tutadi va ta'limni yangi texnologiyalar bilan integratsiya qilish orqali samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Bu platformalarning arxitekturasi asosan uchta yirik tamoyilga — interaktivlik, qulaylik va moslashuvchanlikka asoslangan bo'lib, o'quvchi va o'qituvchilarga keng imkoniyatlar yaratadi.

Tizimning asosiy konseptlari quyidagilardan iborat:

Interaktivlik va Muloqot: Eng muhim konseptlardan biri interaktivlik bo'lib, u o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida uzluksiz, samarali muloqotni ta'minlovchi vositalar majmuasini anglatadi. Ushbu jarayonda Google Classroom, Google Drive va Google Meet kabi xizmatlar yetakchi rol o'ynaydi. Google Classroom yordamida o'qituvchilar dars topshiriqlarini beradi, o'quvchilar ishlarini baholaydi va tezkor fikr-mulohazalar (feedback) bilan ta'minlaydi. Bu o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, ta'limni osonlashtiradi. Shuningdek, onlayn forumlar va chatlar orqali muhokamalar va savol-javoblar jarayoni kengayib, darsning interaktivligi oshadi.

Moslashuvchanlik va Shaxsiylashtirish (Personalizatsiya): Google platformalari yordamida ta'lim jarayoni har bir shaxsning ehtiyojiga moslashtiriladi. Masalan, Google Drive orqali turli formatdagi (matn, video, audio) resurslar bilan ishlash o'quvchilarning individual uslubini hisobga oladi. Sun'iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi yordamida esa o'quvchilarning

qobiliyatlari va ehtiyojlariga to'la mos keladigan shaxsiylashtirilgan ta'lim rejalari ishlab chiqilishi mumkin.

Hamkorlik va Jamoaviy Ishlash: Jamoaviy ishlarni rivojlantirish tizimning muhim konseptlaridandir. Google Drive va Google Docs vositalarida o'quvchilar va o'qituvchilar real vaqtda hujjatlarni baham ko'rib, birgalikda ishlashlari mumkin. Bu kreativ fikrlashni va muammolarni birgalikda hal qilishni rivojlantiradi.

Xavfsizlik va Ma'lumotlarni Boshqarish: Ma'lumotlar xavfsizligi konsepti muhim ahamiyatga ega bo'lib, Google platformalari shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va ruxsatsiz kirishning oldini olish uchun zamonaviy va rivojlangan himoya vositalarini qo'llaydi. Bu ta'lim muassasalari uchun juda muhim, chunki u faqat ruxsat etilgan shaxslar ma'lumotlarga kirishini kafolatlaydi.

Ushbu tamoyillar ta'limni samarali, qulay va shaxsiylashtirilgan qilib, masofaviy ta'limni rivojlantirishda va innovatsion yondashuvlarni joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

II. Google Xizmatlarining Ta'limdagi Amaliyotlari va Integratsiyasi

Google xizmatlarining ta'lim amaliyotiga kiritilishi o'qituvchilar va o'quvchilar orasidagi aloqani, resurslardan foydalanishni va dars tashkil qilish jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtiradi va samarali qiladi. Asosiy xizmatlarning amaliy integratsiyasi quyidagicha ko'rinish oladi:

1. **Google Classroom:** Bu platforma o'qituvchilarga darslarni rejalashtirish, uzluksiz aloqada bo'lish va baholash imkonini beradi. Topshiriqlar taqdim etilgach, ularning bajarilish holati real vaqtda kuzatib boriladi. Bu o'quvchilarga topshiriq bajarish uchun qulay muhit yaratsa, o'qituvchilarga baholashni osonlashtiradi hamda interaktiv yondashuvlarni joriy etish imkonini beradi.

2. **Google Drive:** Ta'lim resurslarini saqlash va ularga kirishni boshqarish uchun xizmat qiladi. Ushbu vosita yordamida o'quvchilar va o'qituvchilar hujjatlar, matnlar va prezentatsiyalarni birgalikda tahrirlash imkoniga ega. Natijada resurslarni samarali boshqarish, xavfsiz saqlash va hamkorlikni rivojlantirishga erishiladi.

3. **Google Meet:** Masofaviy ta'limda videokonferensiyalar uchun mo'ljallangan ushbu platforma real vaqtda muloqotni ta'minlaydi. Treninglar, seminarlar, darslar onlayn tarzda o'tkaziladi. Mobil qurilmalarga moslashtirilgani hamda boshqa Google xizmatlari bilan integratsiyasi darslarni yanada qulay va interaktiv qiladi.

4. **Google Forms:** Ta'lim muassasalariga o'quvchilarning bilim darajasini o'lchash imkonini beruvchi testlar, anketalar va so'rovnomalar tayyorlash vositasi hisoblanadi.

Bundan tashqari, ta'limda Google Cloud Platform hamda sun'iy intellekt texnologiyalarining qo'llanilishi innovatsion yondashuvlarni joriy etishga va o'quvchilar ehtiyojlariga mos muhit yaratishga xizmat qilmoqda. Bu xizmatlarning integratsiyasi kelajakda ta'lim sohasini belgilovchi eng muhim omillardan biri bo'lib qoladi.

Onlayn Ta'limda Yuzaga Keladigan Muammolar va Ularning Yechimlari

Google ekotizimi ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqqan bo'lsa-da, onlayn ta'lim bir qator jiddiy muammolar bilan ham to'qnash kelmoqda. Tadqiqotda aniqlangan muammolar va ularning yechimlari tahlili quyidagilarni ko'rsatadi:

Texnik Muammolar va Infratuzilma

Muammo: Eng keng tarqalgan muammo — internet aloqasining barqarorligi va tezligidir. Keng polosali internet yo'qligi yoki sifati pastligi hududlarda o'quvchilarning darslardan kechikishi yoki ishtirok eta olmasligiga olib keladi. Bu muammo ayniqsa qishloq va kam ta'minlangan hududlarda o'ta jiddiy.

Yechim: Avtomatlashtirilgan tizimlar va sun'iy intellekt yordamida offline rejimda ishlash imkoniyatlari hamda tarmoq muammolarini avtomatik tuzatish mexanizmlari ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, kesh xotira texnologiyalari va mobil qurilmalarga moslashtirilgan platformalar orqali internet bilan bog'liq muammolar qisqartirilmoqda.

Muammo: To'g'ridan-to'g'ri muloqotning yetishmasligi va pedagoglarning texnologiyalar bilan ishlashdagi ko'nikmalarining pastligi asosiy pedagogik muammolardandir.

O'qituvchilarning yangi platformalar bilan ishlashdagi tayyorgarlik darajasi pastligi jarayonni qiyinlashtiradi.

Yechim: O'qituvchilar uchun onlayn kurslar, seminarlar va maxsus treninglar tashkil etilmoqda. Pedagoglar ishini yengillashtirish va samaradorlikni oshirish uchun Google Classroom kabi xizmatlarda tayyor shablonlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari ishlab chiqilmoqda.

Ma'lumotlar Xavfsizligi va Maxfiylik

Muammo: Baholash natijalari va shaxsiy ma'lumotlar himoyasi katta masaladir. Kiberxavfsizlik tahdidlari va ma'lumotlardan noto'g'ri foydalanish ehtimoli ta'lim muassasalari uchun jiddiy xavf tug'diradi.

Yechim: Xavfsiz autentifikatsiya, shifrlash texnologiyalari va zamonaviy xavfsizlik protokollari joriy etilmoqda. Google o'z xavfsizlik sertifikatlari doirasida foydalanuvchi ma'lumotlarini himoya qilish bo'yicha qattiq chora-tadbirlar ko'rmoqda.

Psixologik va Ijtimoiy Muammolar

Muammo: Ta'lim ishtirokchilari orasida izolyatsiya, motivatsiyaning pasayishi va ijtimoiy aloqalarning susayishi kuzatilmoqda.

Yechim: Bu holatni bartaraf etish uchun onlayn muhitda ijtimoiy aloqalarni rivojlantiruvchi loyihalar, gamifikatsiya va interaktiv usullardan foydalanilmoqda. Virtual sinf muhiti va guruh ishlari hamkorlikni kuchaytiradi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt asosidagi yordamchi dasturlar o'quvchilar qiyinchiliklarini aniqlab, ularga shaxsiylashtirilgan yordam ko'rsatish imkoniyatini yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Google'da dars ishlash tizimi zamonaviy, interaktiv va shaxsiylashtirilgan ta'limni rivojlantirishda markaziy va hal qiluvchi vositalardan biri hisoblanadi. Google Classroom, Drive va Meet orqali dars rejalashtirish, baholash va hamkorlik imkoniyatlari kengayib, ta'lim samaradorligi keskin oshgan.

Shu bilan birga, ta'lim tizimida yuzaga kelayotgan texnik, pedagogik va ma'lumotlar xavfsizligi muammolarini hal etish uchun sun'iy intellekt integratsiyasi, mobil moslashuvchanlik va zamonaviy xavfsizlik protokollari muhim rol o'ynamoqda. Kelajakda bu yo'nalishlarning yanada takomillashishi va pedagogik innovatsiyalarning texnologiya bilan uyg'unlashuvi ta'lim muassasalari va pedagoglar uchun keng imkoniyatlar ochib, jamiyatning umumiy rivojlanishiga xizmat qilishi shubhasiz.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. O'rmonov, M. & Ahmedov, S. (2021). Onlayn ta'lim platformalari va ularning ta'lim jarayonidagi roli. *Ta'lim texnologiyalari jurnali*, 3(2), 45-59.
2. Qodirov, A. (2020). Google Classroom orqali ta'limni tashkil qilish usullari. *Ta'lim innovatsiyalari va texnologiyalari*, 5(1), 78-85.
3. Sultonov, D. (2019). Onlayn ta'limda sun'iy intellekt va avtomatlashtirish imkoniyatlari. *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ma'lumotnomasi*, 4, 112-120.
4. Bekjonov, N. & Iskandarov, M. (2022). Google xizmatlari va ta'limda integratsiya: amaliy yondashuvlar. *O'zbekiston ta'lim tarixlari*, 8(3), 33-47.
5. Nurmatov, A. (2020). Onlayn ta'limda texnik muammolar va ularni hal qilish strategiyalari. *Elektron ta'lim va innovatsiyalar*, 2(4), 60-70.

CONSTRUCTION OF OPTIMAL QUADRATURE FORMULAS WITH REAL COEFFICIENTS.

Qobilov H.

We consider the Hilbert space $W_2^{(m,m-1,m-2)}(0,1]$, $m \geq 3$ of non-periodic, real-valued functions $\varphi(x)$, $0 \leq x \leq 1$, that $(m - 2)$ nd order derivative is absolute continuous and m th order derivative (in the generalized sense) are square integrable, with the inner product

$$\langle \varphi, \psi \rangle_{W_2^{(m,m-1,m-2)}} = \int_0^1 \left(\varphi^{(m)}(x) \psi^{(m)}(x) + 2\varphi^{(m-1)}(x) \psi^{(m-1)}(x) + \varphi^{(m-2)}(x) \psi^{(m-2)}(x) \right) dx \quad (2)$$

where $\varphi, \psi \in W_2^{(m,m-1,m-2)}(0,1]$, and the corresponding norm of the function φ is defined as follows

$$\|\varphi\|_{W_2^{(m,m-1,m-2)}} = \left(\int_0^1 \left((\varphi^{(m)}(x))^2 + 2(\varphi^{(m-1)}(x))^2 + (\varphi^{(m-2)}(x))^2 \right) dx \right)^{\frac{1}{2}}.$$

Let us denote by $W_2^{(m,m-1,m-2)}(0,1]$ the subspace of the space $W_2^{(m,m-1,m-2)}(0,1]$ consisting of real-valued, 1-periodic functions $\varphi(x)$, $x \in (0,1]$.

In the present paper, we consider the Hilbert space $W_2^{(m,m-1,m-2)}(0,1]$ of 1-periodic, real-valued functions. Notice that every element of the space $W_2^{(m,m-1,m-2)}(0,1]$ satisfies the following condition of 1-periodicity

$$\varphi(x + \beta) = \varphi(x), \quad \text{for } x \in \mathbb{R} \quad \text{and } \beta \in \mathbb{Z}$$

We consider a quadrature formula of the following form

$$\int_0^1 \varphi(x) dx \cong \sum_{k=1}^N C_k \varphi(x_k) \quad (3)$$

where $\varphi \in W_2^{(m,m-1,m-2)}$, C_k are the coefficients of the quadrature formula and N is the number of nodes, $h = 1/N$ and x_k ($0 < x_1 < x_2 < \dots < x_N \leq 1$) are nodes. Since quadrature formula of the form (1) with equidistant nodes is optimal for the periodic functions class, we choose the nodes as $x_k = hk$ (see [23]).

The error of the quadrature formula (1) is given as follows

$$\begin{aligned} (\ell, \varphi) &= \int_0^1 \varphi(x) dx - \sum_{k=1}^N C_k \varphi(hk) = \\ &= \int_0^1 \left[\left(\varepsilon_{(0,1]}(x) - \sum_{k=1}^N C_k \delta(x - hk) \right) * \phi_0(x) \right] \cdot \varphi(x) dx, \end{aligned} \quad (4)$$

where $h = \frac{1}{N}$, $\varepsilon_{(0,1]}(x)$ is the characteristic function of the interval $(0,1]$, δ is the Dirac

delta-function, $\phi_0(x) = \sum_{\beta=-\infty}^{\infty} \delta(x - \beta)$, $*$ is the convolution operation and

$$\ell(x) = \left(\varepsilon_{(0,1]}(x) - \sum_{k=1}^N C_k \delta(x - hk) \right) * \phi_0(x) \quad (5)$$

and it is the periodic error functional of the quadrature formula (1).

References

1. Kh.M. Shadimetov, S.S. Azamov, H.M. Qobilov, Estimating the Norm of the Error Functional in Sobolev Space of Periodic Functions, *Int. J. Anal. Appl.*, 24 (2026), 30. <https://doi.org/10.28924/2291-8639-24-2026-30>

2. Shadimetov M., Azamov S., Qobilov H. Optimality of approximate integration formulas for classes of periodic functions Bulletin of the Institute of Mathematics, Vol. 8, (2025), pp. 218–226

RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA VA SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA SINXRON TARJIMADA ANTISIPATSIYA: INSON VA MASHINA TARJIMASI QIYOSIY TAHLILI

Rashidova Muxlisa Xolmurod qizi

O'zDJTU Magistratura bo'limi, Sinxron tarjima yo'nalishi

rashidovamukhlisa@gmail.com

XXI asrda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi va raqamli kommunikatsiya vositalarining kengayishi natijasida ko'p tilli muloqot hajmi sezilarli darajada ortdi. Xalqaro konferensiyalar, diplomatik muzokaralar, onlayn forumlar hamda raqamli boshqaruv tizimlarida tezkor va sifatli tarjimaga ehtiyoj tobora kuchaymoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt asosidagi neyron mashina tarjimasi tizimlarining rivojlanishi real vaqt rejimidagi tarjima jarayoniga yangi yondashuvlarni olib kirdi. Shu bilan birga, inson tomonidan amalga oshiriladigan sinxron tarjima hanuzgacha yuqori darajadagi kommunikativ aniqlik va pragmatik moslashuvchanlikni talab etuvchi murakkab kognitiv faoliyat sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Sinxron tarjima jarayoni nutqni bir vaqtning o'zida tinglash, tahlil qilish va ikkinchi tilda qayta ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonda tarjimon samarali faoliyat yuritishi uchun turli strategiyalardan foydalanadi. Shulardan biri antisipatsiya strategiyasi bo'lib, u nutqning keyingi qismini kontekst, grammatik tuzilma va diskursiv ko'rsatkichlar asosida oldindan prognoz qilishni nazarda tutadi. Antisipatsiya tarjimondan yuqori darajadagi lingvistik kompetensiya, tezkor tafakkur va madaniy bilimni talab etadi. Sun'iy intellektga asoslangan tarjima tizimlari ham prognozlash mexanizmidan foydalanadi, biroq u ehtimollik modellari va katta hajmdagi korpus ma'lumotlariga tayanadi. Shu sababli inson tarjimonining kognitiv antisipatsiyasi bilan mashina tarjimasining algoritmik prognozlash mexanizmi o'rtasida muhim farqlar mavjud.

Mazkur maqolaning maqsadi raqamli kommunikatsiya va sun'iy intellekt davrida sinxron tarjimada antisipatsiya strategiyasining o'rni va samaradorligini tahlil qilish hamda inson va mashina tarjimasi o'rtasidagi prognozlash mexanizmlarini qiyosiy o'rganishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, kognitiv va diskursiv metodlardan foydalaniladi. Mazkur tadqiqot natijalari raqamli boshqaruv tizimlari, xalqaro muloqot maydonlari va ko'p tilli axborot almashinuvi jarayonlarida samarali tarjima mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Sinxron tarjima bu nutqni bir vaqtning o'zida tinglash, idrok etish, semantik tahlil qilish va ikkinchi tilda qayta ifodalash jarayonidir. Mazkur faoliyat murakkab kognitiv mexanizmlarga asoslanadi, hamda qisqa muddatli xotira, diqqatni taqsimlash, tezkor qaror qabul qilish va nutqni taxmin qilish qobiliyatini talab etadi. Tadqiqotchilar sinxron tarjimini "ko'p vazifali kognitiv operatsiya" sifatida tavsiflaydi, chunki tarjimon bir vaqtning o'zida bir nechta aqliy jarayonni boshqaradi.

Kognitiv yondashuvga ko'ra, tarjima jarayoni uch asosiy bosqichni o'z ichiga oladi:

1. kiruvchi nutqni qabul qilish va dekodlash,
2. mazmunni mental qayta ishlash,
3. rekodlash va artikulyatsiya.

Ushbu bosqichlar o'rtasidagi vaqt tafovuti (lag time yoki ear-voice span) tarjimaning sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Vaqt tafovuti qisqarishi tarjimonning antisipatsiya qila olish darajasiga bog'liq bo'ladi.

Antisipatsiya (oldindan taxmin qilish) sinxron tarjimada nutqning keyingi segmentlarini kontekst, grammatik tuzilma, kollokatsiya va diskursiv belgilar asosida taxmin qilish jarayoni

hisoblanadi. Bu strategiya tarjimonga nutq tezligini muvozanatlash, kognitiv yuklamani kamaytirish va mantiqiy uzviylikni saqlash imkonini beradi.

Lingvistik jihatdan antisipatsiya quyidagi omillarga tayanadi:

1. Sintaktik prognozlash — gap strukturasi ehtimoliy davomiyligini aniqlash;
2. Semantik kutish — mavzuga doir termin va tushunchalarni oldindan taxmin qilish;
3. Diskurs aniqlovchilari — sabab–natija, qarama-qarshilik yoki izohlovchi bog‘lovchilar orqali nutq yo‘nalishini aniqlash;
4. Kollokatsion bog‘lanishlar — so‘z birikmalarining tipik qo‘llanishi asosida prognoz qilish.

Pragmatik jihatdan esa antisipatsiya nutq vaziyati, kommunikativ maqsad va madaniy kontekst bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, siyosiy nutq, ilmiy ma’ruza yoki diplomatik bayonotlarda qo‘llanadigan standart formulalar tarjimon uchun yuqori taxmin qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bois antisipatsiya nafaqat lingvistik, balki kognitiv-pragmatik hodisa sifatida qaraladi.

Sun‘iy intellekt asosidagi zamonaviy tarjima tizimlari, xususan, neyron mashina tarjimasi (Neural Machine Translation – NMT) modellari ham taxmin qilish tamoyiliga asoslanadi. Biroq inson tarjimonidan farqli ravishda, mashina tizimi keyingi birlikni statistik ehtimollik va oldingi ma’lumotlar ketma-ketligi asosida aniqlaydi. Neyron tarmoqlarda diqqat mexanizmi kiruvchi matnning muhim segmentlarini ajratib ko‘rsatish orqali kontekstni aniqlab oladi. Transformator arxitekturasi esa butun gap strukturasi parallel qayta ishlash imkonini beradi. Shunday bo‘lsa-da, mashina tarjimasi pragmatik moslashuvchanlik, yashirin ma’no va madaniy konnotatsiyalarni aniqlashda cheklanib qolishi mumkin. Raqamli kommunikatsiya muhiti — onlayn konferensiyalar, elektron hukumat platformalari, jonli efir va translyatsiyalar — tarjimadan yuqori tezlik va aniqlikni talab qiladi. Mazkur sharoitda antisipatsiya strategiyasi informatsion yukni boshqarish, nutq oqimini uzluksiz ta’minlash hamda kommunikativ samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Sun‘iy intellekt texnologiyalari tarjima jarayonini avtomatlashtirayotgan bo‘lsa-da, inson tarjimonining kognitiv moslashuvchanligi va pragmatik sezgirligi hali ham to‘liq o‘rnini bermagan. Shu sababli antisipatsiya strategiyasini inson va mashina tarjimasi kontekstida qiyosiy o‘rganish nazariy va amaliy jihatdan dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Sinxron tarjimada inson tomonidan qo‘llaniladigan antisipatsiya strategiyasi va sun‘iy intellekt asosidagi neyro-tizimli mashina tarjimasi tizimlarining prognozlash mexanizmi tashqi jihatdan o‘xshash ko‘rinsa-da, ularning ichki ishlash prinsipi tubdan farq qiladi. Inson tarjimasi nutqni qabul qilish jarayonida kontekstual bilim, oldingi tajriba, mavzuga oid tayyorgarlik va diskurs tuzilmasiga tayanadi. Antisipatsiya jarayoni intuitiv va kognitiv integratsiya asosida amalga oshadi. Tarjimon gapning grammatik tuzilishi, terminologik ehtimollik va nutqning pragmatik yo‘nalishini hisobga olgan holda keyingi segmentni oldindan taxmin qiladi. Mashina tarjimasi tizimlarida esa taxmin qilish matematik model asosida bajariladi. Neyron tarmoq oldingi ma’lumotlar ketma-ketligiga tayangan holda keyingi birlikning ehtimolini hisoblaydi. Bu jarayon statistik ehtimollik va o‘rganilgan korpus ma’lumotlariga asoslanadi. Inson prognozi semantik va pragmatik chuqurlikka ega bo‘lsa, mashina prognozi ehtimollik modellari bilan chegaralanadi. Raqamli kommunikatsiya sharoitida tarjima jarayonining samaradorligi asosan tezlik va aniqlik bilan belgilanadi. Mashina tarjimasi juda yuqori tezlikda ishlashi bilan bir qatorda, grammatik aniqlikni saqlaydi va katta hajmdagi matnni qisqa vaqt ichida qayta ishlaydi. Inson sinxron tarjimasi esa nutq tezligiga moslashib, ma’noni saqlashga ustuvor ahamiyat beradi. Shuningdek, u murakkab sintaktik tuzilmalarda strukturani qayta tashkil qilishi mumkin. Biroq inson tarjimonlari stress, diqqatning pasayishi yoki kognitiv yuklama oshganda xatolarga yo‘l qo‘yishi mumkin. Mashina esa emotsional va fiziologik omillardan holi ravishda barqaror ishlaydi.

Antisipatsiyaning eng muhim jihatlaridan biri nutqning pragmatik maqsadini anglashdir. Siyosiy nutq, diplomatik bayonot yoki emotsional diskursda yashirin ma’no (implikatura), kinoya yoki metaforani to‘g‘ri talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday vaziyatda inson tarjimonlar madaniy kontekstni hisobga oladi. Shu bilan birga, nutq ohangi va emotsional jihatni

sezib, zarurat tug'ilganda strukturani moslashtira oladi. Mashina tarjimasida esa, aksincha, metaforik yoki kinoyali ifodalarni literal talqin qilishi, konnotativ ma'noni to'liq aks ettira olmasligi mumkin. Shuningdek, mashina tarjimasida diskursiv moslashuvchanlikda cheklangandir. Shu bois pragmatik adekvatlik mezonini bo'yicha inson tarjimonlar ustunlikka ega.

Mazkur tadqiqotda raqamli kommunikatsiya va sun'iy intellekt rivojlanishi sharoitida sinxron tarjimada antisipatsiya strategiyasining o'rni va xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

1. Antisipatsiya sinxron tarjimaning asosiy strategik mexanizmlaridan biri bo'lib, u nutqni oldindan taxmin qilish orqali tarjima tezligi va sifatini ta'minlaydi.

2. Inson tarjimonlarning antisipatsiyasi kognitiv, lingvistik va pragmatik omillarning integratsiyasiga asoslanadi.

3. Neyron mashina tarjimasida tizimlari ham antisipatsiya mexanizmidan foydalanadi, biroq u matematik va statistik ehtimollikka tayanadi.

4. Formal aniqlik va tezlik jihatidan mashina tarjimasida ustun bo'lishi mumkin, ammo pragmatik adekvatlik va madaniy moslashuvchanlik nuqtai nazaridan inson tarjimonlar ustunlikka ega.

Sinxron tarjimada antisipatsiya strategiyasi inson tafakkuriga xos murakkab kognitiv hodisa sifatida o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalari bu jarayonni qo'llab-quvvatlashi mumkin, biroq hozirgi bosqichda ular to'liq o'rnini egallay olmaydi. Kelajakda tarjima jarayonining samaradorligini oshirish uchun inson va sun'iy intellekt integratsiyasiga asoslangan gibrid modellarning rivojlantirilishi istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bahdanau D., Cho K., Bengio Y. Neural Machine Translation by Jointly Learning to Align and Translate // Proceedings of the International Conference on Learning Representations (ICLR). – 2015.

2. Chernov G.V. Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. – Amsterdam: John Benjamins, 2004.

3. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. – Amsterdam: John Benjamins, 2009.

4. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3. – New York: Academic Press, 1975.

5. Koehn P. Neural Machine Translation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

6. Lederer M. The Interpretive Theory of Translation. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2003.

7. O'Brien S. Translation as Human-Computer Interaction // Translation Spaces. – 2012. – Vol. 1(1).

8. Seeber K.G. Cognitive Load in Simultaneous Interpreting // Interpreting. – 2011. – Vol. 13(2).

9. Searle J.R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

10. Setton R., Dawrant A. Conference Interpreting: A Complete Course. – Amsterdam: John Benjamins, 2016.

11. Vaswani A. et al. Attention Is All You Need // Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS). – 2017.

ONLINE DATABASE FOR CAR RENTAL SERVICES

Sayitova Nigora Abdurasul qizi

Andijan State Technical Institute

2nd-year student, Information Systems and Technologies

sayitovanigora6@gmail.com

In the modern era, information technologies are deeply penetrating all spheres of social life. Computers, the internet, and mobile devices are actively used in almost every person's daily routine. It is becoming increasingly difficult to operate effectively without modern technologies in education, healthcare, banking, trade, tourism, transport, and the service sector. Specifically, speed, accuracy, and convenience are of paramount importance in the service industry, leading to the widespread implementation of online information systems to meet these demands. One such field is car rental services. Today, car rental is becoming a convenient solution for many people—whether for travel, business trips to other cities, or as a temporary replacement for a personal vehicle. In such situations, car rental services provide significant assistance.

The car rental market is evolving annually, and competition within it is intensifying. Every company seeks new ways to attract customers, improve service quality, and organize its activities efficiently. It is in this process that systems based on online databases gain great importance. The car rental process requires handling vast amounts of diverse data: customer information, vehicle lists, orders, payments, contracts, employee details, and many other types of information that must be regularly updated. If this information is managed in a disorganized manner, on paper, or through simple ledgers, confusion quickly arises. Data can be lost, duplicated, or entered incorrectly, leading to decreased operational efficiency. Therefore, storing all information in an online database refers to a system that operates via the internet, stores all data in a centralized manner, and allows users to work through a user-friendly interface. Such a system functions in real-time. This means that if any information is entered or modified, it is immediately updated within the system and becomes visible to all users. For example, if a customer rents a car, the vehicle's status is instantly marked as "booked" (occupied) in the system, preventing other users from selecting it. This ensures precision and order throughout the workflow.

The primary objective of an online database for car rental services is to automate all processes and simplify management. Through such a system, a company can register customers, maintain a fleet list, accept orders, monitor payments, process rental agreements, generate reports, and analyze overall operations. Since all these tasks are performed via a unified system, management becomes significantly simpler and efficiency increases.

The structure of the database is also of paramount importance in a car rental system. Typically, such a system consists of several core tables. One of the most essential is the Customers table. This table stores comprehensive information about each client, including their first and last name, phone number, email address, passport details, residential address, and registration date. By utilizing this data, the company builds a customer base and maintains constant communication with them. Having complete information about customers enables the company to improve service quality, identify loyal clients, and provide them with special offers. A unified system—namely, an online database—is the most accurate and modern solution. The next critical component is the Vehicles table. This table stores information about all vehicles on the company's balance sheet. For instance, data such as car make, model, year of manufacture, license plate number, color, engine type, fuel consumption, technical condition, daily rental price, and current status (available, booked, or under repair) are entered. Through this table, the company manages its fleet effectively. The system allows for identifying which cars are most in demand, which are less popular, and which vehicles require maintenance.

The Orders table is also of great importance, as the core of the car rental process is executed through orders. This table stores information regarding which customer rented which vehicle, the start and end dates of the rental, the duration, the total payment amount, and the order status (active,

completed, or canceled). This data is vital for generating subsequent reports, performing analysis, and evaluating the company's overall performance.

The Payments table is another essential part of the system, as car rentals are closely linked to financial processes. It records the payment amount, date, payment method (cash, plastic card, or online), order number, and other financial details. This enables the company to strictly monitor its income and expenses.

In some systems, there is also a separate Employees table. This table stores data about administrators, operators, managers, and other staff members. Each employee accesses the system using a login and password and is granted specific access rights. For example, an operator may only enter orders, while an administrator has the authority to modify and manage all data. This ensures both order and security within the system. The advantages of an online car rental system based on a database are numerous. First and foremost, such a system ensures order and accuracy. All data is stored systematically, allowing the necessary information to be retrieved within seconds. Secondly, time is saved as many processes are automated. For example, calculating payment amounts, determining vehicle availability, and generating reports are all handled by the system. Thirdly, errors caused by the human factor are significantly reduced. Fourthly, it provides convenience for customers, who can browse cars, compare prices, place orders, and sometimes even complete payments online.

Such systems also elevate the customer service culture to a new level. For instance, automatic messages can be sent via the system. When an order is confirmed, as the rental period nears its end, or when payment reminders are sent, the customer gains confidence in the company. This enhances the company's reputation and leads to an increase in the number of regular clients.

Information security is also a critical issue when working with online databases. Since the system stores personal and confidential information—such as passport details, phone numbers, addresses, and payment information—it must be reliably protected. Therefore, security measures such as login-password authentication, restricting user permissions, data encryption, and creating backups are essential. These measures increase the system's overall reliability.

Today, systems created for car rental services continue to evolve. Features like renting via mobile applications, tracking vehicles through GPS, providing AI-based recommendations to customers, automated pricing, and online contract signing are becoming widely used. This indicates a very promising future for the car rental industry.

Furthermore, these systems hold great educational significance. Students studying information technology can use the car rental system as a case study to learn skills such as database creation, programming, system design, and interface development. This strengthens their practical knowledge and will be a great help in their future professional careers.

In conclusion, an online database for car rental services is essential and vital for modern society. Such systems improve service quality, simplify business processes, save time and resources, increase the customer base, and strengthen a company's competitiveness. Today, it is almost impossible for any car rental organization to operate without an online information system. Therefore, gaining knowled.

References

- 1.Saidova, M., & Raxmatov, B. (2019). Fundamentals of Information Technologies. Tashkent: Fan va texnologiya.
- 2.Qodirov, A. A. (2020). Databases and DBMS. Tashkent: Aloqachi.
- 3.Nazarov, Sh., & Ismoilov, R. (2018). Programming Basics and Information Systems. Tashkent: O'zbekiston.
- 4.www.ziyonet.uz – Materials from the Uzbekistan Educational Portal.
- 5.www.wikipedia.org – Articles on "Database," "Information System," and "Online Services."
- 6.www.w3schools.com – Tutorials on Web Technologies and Databases.
- 7.www.mysql.com – Official MySQL Documentation.ge and skills in this field is important for every modern specialist.

**SOBOLEV FAZOSI $L_2^{(4)}(0,1)$ DA OPTIMAL OSHKORMAS AYIRMALI
FORMULA KOEFFITSIYENTLARI**

Shonazarov S.Q

Tashkent international university, o'qituvchi
sshon1989.08.01@gmail.com,

Rixsiboyev A.U.

Tashkent international university, Menejment, 1- kurs.
Abubakirrixsiboyev048@gmail.com

Ushbu ishda biz quyidagi ikkinchi tartibli

$$y'' = f(x, y), \quad x \in [0, 1], \quad (1)$$

oddiy differensial tenglamani

$$y(0) = y_0, \quad y'(0) = u_0. \quad (2)$$

Boshlang'ich shartlarga ko'ra taqribiy yechimini topishni qaraymiz. Bunda (1)-ko'rinishdagi differensial tenglama (2)- boshlang'ich shartlar bilan $x \in [0, 1]$ segmentda yagona yechimga ega bo'lsin. Bu masalaning taqribiy yechimini $[0, 1]$ kesmada topish talab qilinsin.

Keling, ushbu kesmani uzunligi $h = \frac{1}{N}$ bo'lgan N ta qismga ajratamiz va (1)-(2)- masalaning

$x_n = nh, n = 0, 1, \dots, N$ nuqtadagi yechimini $y(x_n)$ bilan, uning taqribiy qiymatlarini y_n belgilaymiz.

(1)-(2)- masalani sonli yechishda eng keng tarqalgan usullar Shtyormer usullari hisoblanadi [1].

$$\frac{y_{n+1} - 2y_n + y_{n-1}}{h^2} = \sum_{k=1}^m b_k f(x_{n-k}, y_{n-k}), \quad m \geq 0, \quad n = 1, 2, \dots$$

$$y_0 = u_0, \quad y_1 = \bar{u}_1 \text{ yoki } \frac{y_1 - y_0}{h} = \bar{u}'_1.$$

$\bar{u}_1$ (yoki $\bar{u}'_1$) qiymati shunday tanlanadiki, natijada approksimatsiya xatoligi $v = \frac{1}{h}[u(h) - u(0)] - u'(0) - \bar{u}'_1 + u_1$ ma'lum bir tartibga ega bo'lsin, masalan, $v = O(h^p)$ bu yerda p — (2) sxemaning approksimatsiya tartibi. Masalan, $p = 2$ bo'lganda quyidagini topamiz

$$u(h) = u(0) + hu'(0) + \frac{1}{2}h^2u''(0) + O(h^3),$$

$$v = u_1 + \frac{h}{2}u''(0) - \bar{u}'_1 + O(h^2) = \frac{h}{2}f(0, u(0)) + O(h^2) - \bar{u}'_1 + u_1 = O(h^2),$$

deb qabul qilinsa

$$\bar{u}'_1 = u_1 + \frac{1}{2}hf(0, u_0), \quad \bar{u}_1 = u_0 + h\bar{u}'_1.$$

Masala (1) va (2) ni taqribiy yechish uchun quyidagi umumiy ayirmali formulani qaraymiz [1, 2]:

$$\sum_{\beta=0}^k C[\beta]\varphi[\beta] - h^2 \sum_{\beta=0}^k C^{(P)}[\beta]\varphi''[\beta] \cong 0 \quad . \quad (3)$$

Bu yerda $C[\beta]$ va $C^{(P)}[\beta]$ ayirmali formulaning noma'lum koeffitsiyentlari, $h = \frac{1}{N}$, $[\beta] = h\beta$, ($\beta = 0, 1, \dots, k$), $\varphi(x) \in L_2^{(4)}(0,1)$. $L_2^{(4)}(0,1)$ Sobolev fazosi bo'lib, bu fazo quyidagicha aniqlangan:

$$L_2^{(4)}(0,1) = \left\{ \varphi: [0,1] \rightarrow \check{Y}, \varphi'''(x) - \text{abs.uzl}, \varphi^{(IV)}(x) \in L_2(0,1) \right\}.$$

$L_2^{(4)}(0,1)$ fazoda ixtiyoriy ikkita φ va ψ funksiyalar uchun skalyar ko'paytma quyidagicha aniqlangan [3]:

$$\langle \psi_1, \varphi \rangle = \int_0^1 \varphi^{(4)}(x) \psi^{(4)}(x) dx. \quad (4)$$

Shuningdek, $L_2^{(4)}(0,1)$ fazoda (4)- skalyar ko'paytmaga mos funksiya normasi quyidagicha aniqlanadi:

$$\|\varphi\|_{L_2^{(4)}(0,1)} = \left(\int_0^1 (\varphi^{(4)}(x))^2 dx \right)^{\frac{1}{2}}. \quad (5)$$

Qaralayotgan (3)- formulada berilgan yig'indilar orasidagi

$$\begin{aligned} (1, \varphi) &= \sum_{\beta=0}^k C[\beta]\varphi[\beta] - h^2 \sum_{\beta=0}^k C^{(P)}[\beta]\varphi''[\beta] = \\ &= \int_{-\infty}^{\infty} \left[\sum_{\beta=0}^k C[\beta]\delta(x-h\beta) - h^2 \sum_{\beta=0}^k C^{(P)}[\beta]\delta''(x-h\beta) \right] \varphi(x) dx. \end{aligned} \quad (6)$$

ayirmaga (3)- ayirmali formulaning xatoligi deyiladi.

Hosil qilingan (6)- ifoda uchun $L_2^{(4)*}(0,1)$ qo'shma fazoga tegishli quyidagi *xatolik funksionali* mos keladi va uning ko'rinishi quyidagicha bo'ladi

$$l(x) = \sum_{\beta=0}^k C[\beta]\delta(x-h\beta) - h^2 \sum_{\beta=0}^k C^{(P)}[\beta]\delta''(x-h\beta), \quad (7)$$

bu yerda $L_2^{(4)*}(0,1)$ fazo bu $L_2^{(4)}(0,1)$ fazoga qo'shma fazo, $\delta(x)$ - Dirakning delta-funksiyasi.

Chiziqli uzluksiz funksionalning normasi haqidagi ta'rifga ko'ra quyidagi ma'lum

$$\|l\|_{L_2^{(4)*}} = \sup_{\varphi \neq 0} \frac{|(l, \varphi)|}{\|\varphi\|}$$

Oxirgi tenglikdan quyidagi Koshi-Shvars tengsizligi kelib chiqadi

$$|(l, \varphi)| \leq \|l\|_{L_2^{(4)*}} \cdot \|\varphi\|_{L_2^{(4)}}.$$

Demak, (3)- ayirmali formulaning (6)- xatoligi $L_2^{(4)*}(0,1)$ qo'shma fazodan olingan (7)- xatolik funksionali va $L_2^{(4)}(0,1)$ fazosidan olingan φ funksiyalar normalari orqali yuqoridan

baholanadi. $\varphi(x)$ funksiyaning (5)- normasiga ko'ra quyidagi shartlar o'rinli

$$(1, x^\alpha) = 0, \alpha = 0, 1, 2, 3.$$

Demak, xatolik funksionalining normasi $C[\beta]$ va $C^{(P)}[\beta]$ koeffitsiyentlarga hamda $h\beta$ ($\beta = 0, 1, \dots, N$) tugun nuqtalarga bog'liq. Biz qarayotgan optimal ayirmali formulada xatolik funksionalining normasi $C^{(P)}[\beta]$ koeffitsiyentlar bo'yicha minimallashtiriladi. $C[\beta]$ koeffitsiyentlar esa Dalquist ma'nosida $\sum_{\beta=0}^k C[\beta] = 0$ turg'unlik shartini bajaradigan qilib tanlab olinadi.

Koeffitsiyentlar uchun quyidagi o'rinli

Teorema. Sobolev fazosi $L_2^{(4)}(0,1)$ da (3)- ayirmali formulaga mos Shtyormer tipidagi yagona oshkor optimal ayirmali formula koeffitsiyentlari quyidagicha aniqlanadi:

$$\begin{aligned} \overset{\circ}{C}^{(P)}[0] &= \frac{q^{k+1} - q^{k-1}}{5(1 - q^{2k})}, \\ \overset{\circ}{C}^{(P)}[\beta] &= \frac{6q^k(q^\beta - q^{-\beta})}{5(1 - q^{2k})}, \beta = \overline{1, k-3}, \\ \overset{\circ}{C}^{(P)}[k-2] &= \frac{1}{20} + \frac{6q^2(1 - q^{2k-4})}{5(1 - q^{2k})}, \\ \overset{\circ}{C}^{(P)}[k-1] &= \frac{11}{10} - \frac{6q(1 - q^{2k-2})}{5(1 - q^{2k})}, \\ \overset{\circ}{C}^{(P)}[k] &= -\frac{3}{20} + \frac{(1-q)(1+q^{2k-1})}{5(1 - q^{2k})}, \end{aligned}$$

Bu yerda $q = \sqrt{3} - 2$ ikkinchi tartibli Eyler ko'phadining ildizi.

Adabiyotlar

1. Samarskii A.A. Introduction to numerical methods. Nauka, Moscow, Chief editor physics-math., 1987. 288 p.
2. Babuška I., Vitasek E., Prager M. Numerical processes for solution of differential equations. - Mir, Moscow, 1969, 369 p.
3. Sobolev S.L. Introduction to the theory of cubature formulas. - Nauka, Moscow, 1974, 808 p.

XODIMLAR FAOLIYATINI MONITORING QILISH AXBOROT TIZIMI

Urayimjonova Sanobarxon G'ofurjon qizi

Andijon Davlat Texnika Instituti IB va KT fakulteti
Axborot tizimlari va texnologiyalari yo'nalishi 2-kurs talabasi
Email: urayimjonovasanobar@gmail.com

Ushbu tezisdagi tashkilot va korxonalarda xodimlar faoliyatini monitoring qilish jarayonining zamonaviy axborot tizimlari asosidagi mazmuni, tuzilishi va ishlash mexanizmlari yoritib berilgan.

Xodimlar faoliyatini monitoring qilish boshqaruv jarayonlarida muhim ahamiyatga ega bo'lib, xodimlarning ish samaradorligini baholash, mehnat intizomini nazorat qilish hamda inson resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlashga xizmat qiladi. Xodimlar faoliyatini to'g'ri va tizimli baholash tashkilotning umumiy samaradorligini oshirish, mehnat unumdorligini yaxshilash va boshqaruv qarorlarini asosli qabul qilishda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi xodimlar faoliyatini monitoring qilish jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini bermoqda. Axborot tizimlari yordamida xodimlarning ish vaqtidan foydalanishi, bajarilgan vazifalar hajmi, topshiriqlarni bajarish sifati hamda ish natijalari real vaqt rejimida kuzatib boriladi. Bu esa boshqaruv jarayonlarida axborotning dolzarbligi va ishonchliligini ta'minlashga xizmat qiladi. Tezida xodimlar faoliyatini monitoring qilish axborot tizimining asosiy funksional imkoniyatlari yoritilgan. Jumladan, tizim xodimlarning ish boshlash va yakunlash vaqtlarini qayd etish, kundalik va oylik faoliyat bo'yicha hisobotlarni shakllantirish, ish samaradorligini tahlil qilish hamda rahbariyat uchun analitik ma'lumotlarni taqdim etish imkoniyatiga ega. Ushbu jarayonlar avtomatlashtirilgan holda amalga oshirilishi natijasida inson omiliga bog'liq xatoliklar kamayadi va boshqaruv samaradorligi oshadi.

Shuningdek, tezida axborot xavfsizligi va ma'lumotlarni himoyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Xodimlar faoliyatini monitoring qilish axborot tizimlarida foydalanuvchi huquqlarini taqsimlash, ma'lumotlarga kirishni cheklash va bajarilgan barcha amallarni qayd etish mexanizmlari joriy etiladi. Bu esa xodimlarga oid ma'lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va ishonchliligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, tezida xodimlar faoliyati bo'yicha hisobotlarni shakllantirish jarayonlari ham yoritib berilgan. Avtomatlashtirilgan axborot tizimlari yordamida mehnat faoliyati, ish samaradorligi va intizom holati bo'yicha hisobotlar belgilangan shakl va talablarga muvofiq tarzda avtomatik ravishda tayyorlanadi. Bu hisobotlar rahbariyat uchun muhim tahliliy axborot manbai bo'lib xizmat qiladi hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini tezlashtiradi [1].

Xodimlar faoliyatini monitoring qilish tizimi axborot tizimi sifatida quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi: ma'lumotlarni yig'ish, ularni qayta ishlash, tahlil qilish va foydalanuvchiga qulay shaklda taqdim etish. Ushbu jarayonlar xodimlar haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlar bazasiga asoslangan holda amalga oshiriladi, bu esa monitoring natijalarining aniqligi va izchilligini ta'minlaydi.

Tezida xodimlar faoliyatini baholashda qo'llaniladigan zamonaviy tahlil usullari ham yoritilgan. Xususan, ish samaradorligini ko'rsatkichlar asosida baholash, xodimlarni faoliyat darajasiga ko'ra guruhlariga ajratish va muammoli holatlarni oldindan aniqlash imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Ushbu yondashuvlar tashkilotda kadrlar siyosatini takomillashtirish va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi [2]. Shuningdek, tezida real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatlariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Axborot tizimi doimiy ravishda yangilanib boruvchi ma'lumotlar asosida xodimlar faoliyatining joriy holatini kuzatish imkonini beradi. Bu esa rahbariyatga muammoli vaziyatlarga tezkor munosabat bildirish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini yaratadi. Xodimlar faoliyatini monitoring qilish axborot tizimining muhim afzalliklaridan biri — boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish va shaffoflikni ta'minlashdir. Tizim yordamida xodimlar faoliyati obyektiv mezonlar asosida baholanadi, bu esa adolati baholash muhitini shakllantiradi va xodimlarning mehnatga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi. Natijada tashkilotning umumiy ish samaradorligi oshadi [3].

Xulosa qilib aytganda, ushbu tezida xodimlar faoliyatini monitoring qilish axborot tizimining nazariy asoslari, tuzilishi va amaliy ahamiyati keng yoritib berildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy axborot tizimlari xodimlar faoliyatini an'anaviy usullarga nisbatan yanada aniq, tezkor va samarali baholash imkonini beradi. Xodimlar faoliyatini monitoring qilishga asoslangan avtomatlashtirilgan axborot tizimi mehnat unumdorligini oshirish, boshqaruv samaradorligini yaxshilash va tashkilot faoliyatining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu tizimlardan foydalanish boshqaruv qarorlarini tezkor va asosli qabul qilish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gʻulomov S.S. va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologiyalari. – Toshkent: Sharq, 2018.
2. Otajonov Sh., Toʻrayev Sh. Inson resurslarini boshqarish va axborot tizimlari. – Toshkent: Moliya-iqtisod, 2020.
3. Abdullayeva Sh.Z. Tashkilotlarda boshqaruv va mehnat samaradorligi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019.

КИБЕРБЕЗОПАСНОСТЬ И ЗАЩИТА ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ: СОВРЕМЕННЫЕ УГРОЗЫ, РИСКИ И РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Абдуфаттахова Азиза

Ташкентский государственный университет востоковедения,
направление «Туризм и гостеприимство», студент
star.lv199@gmail.com

В современном цифровом обществе вопросы кибербезопасности и защиты персональных данных приобретают первостепенное значение для устойчивого развития экономики и обеспечения безопасности бизнеса. Стремительное развитие цифровых технологий, широкое распространение онлайн-сервисов, облачных платформ и систем электронных платежей влечёт за собой не только колоссальный рост объёма обрабатываемой информации, но и существенное повышение уязвимости информационных систем к кибератакам [3].

По данным компании Cybersecurity Ventures, мировой ущерб от киберпреступлений к 2025 году достигнет 10,5 триллиона долларов США в год [1]. Согласно отчёту IBM Cost of a Data Breach Report 2023, средняя стоимость одной утечки данных составила 4,45 млн долларов – исторический максимум за 17 лет наблюдений [2]. Эти данные подчёркивают критическую актуальность проблемы как для коммерческих организаций, так и для государственных структур.

Цель настоящей работы — провести системный анализ современного ландшафта киберугроз, оценить роль технологий искусственного интеллекта в системах защиты информации и предложить комплексный методологический подход к обеспечению кибербезопасности в условиях цифровой экономики.

Цифровая экономика приносит значительные преимущества, но также создает новые риски. Среди них - угроза безопасности персональных данных граждан, возможность использования информации для манипуляции поведением пользователей, а также утечка и компрометация конфиденциальной информации. Потери мировой экономики от кибератак оцениваются в триллионы долларов, что подчеркивает актуальность проблемы для бизнеса и государственных структур[3].

Современный ландшафт киберугроз характеризуется высокой степенью сложности и постоянной эволюцией методов атак. Согласно классификации MITRE ATT&CK, основные категории угроз включают:

- Вредоносное программное обеспечение (ransomware, spyware, trojans) — в 2023 году зафиксировано более 5,5 миллиарда атак вредоносных программ [3]
- Фишинг и социальная инженерия — причина более 80% успешных взломов корпоративных систем
- Атаки на цепочку поставок (supply chain attacks) — рост на 633% в 2022–2023 годах [4]
- АРТ-атаки (Advanced Persistent Threats) — целевые долгосрочные кампании против критической инфраструктуры
- DDoS-атаки и атаки на отказ в обслуживании

Для эффективной защиты организаций используются современные технологические решения, включая платформы для анализа угроз и системы оркестровки и автоматизации реагирования (SOAR)[1]. Такие решения позволяют объединять данные о киберугрозах, как внутренние, так и внешние, структурированные и неструктурированные, и быстро анализировать их для выявления наиболее критических угроз. Искусственный интеллект (ИИ) играет особую роль в современных системах кибербезопасности. Алгоритмы машинного обучения способны автоматически обрабатывать большие массивы данных, выявлять аномалии и прогнозировать потенциальные угрозы, повышая оперативность реакции и предотвращая инциденты до нанесения ущерба. Кроме того, ИИ позволяет создавать интеллектуальные системы, которые адаптируются к новым видам атак и улучшают эффективность защиты с течением времени[2].

Использование ИИ в кибербезопасности охватывает различные аспекты, включая автоматическое обнаружение инцидентов, анализ сетевого трафика, выявление нестандартного поведения пользователей и предотвращение фишинговых атак. Технологии распознавания лиц и голоса, многофакторная аутентификация, системы мониторинга активности в сети позволяют значительно усилить защиту персональных данных[2].

Однако развитие технологий несет и новые угрозы. Современные методы аутентификации, включая Face ID и Touch ID, несмотря на удобство использования, демонстрируют специфические уязвимости. Исследования показывают, что системы распознавания лиц могут быть обмануты с помощью deepfake-технологий с точностью до 70% в некоторых реализациях [5]. Бесконтактные платёжные системы подвержены атакам типа relay attack и eavesdropping, при которых компрометация одного мобильного устройства предоставляет злоумышленнику доступ сразу к нескольким финансовым инструментам.

Таким образом, технологический прогресс в области аутентификации сопровождается появлением принципиально новых векторов атак, требующих адаптации защитных механизмов. Искусственный интеллект коренным образом меняет подход к обеспечению кибербезопасности. Алгоритмы машинного обучения и глубокого обучения позволяют автоматически обрабатывать терабайты данных, выявлять аномалии в режиме реального времени и прогнозировать потенциальные угрозы до нанесения ущерба.

Ключевые направления применения ИИ в сфере защиты информации:

- Обнаружение аномалий (Anomaly Detection) — модели на основе LSTM и автоэнкодеров выявляют отклонения в сетевом трафике со средней точностью 94–97% [6]
- Поведенческий анализ пользователей (UEBA) — системы выявляют нетипичное поведение учётных записей, предотвращая инсайдерские угрозы
- Платформы SOAR (Security Orchestration, Automation and Response) — автоматизируют процессы реагирования на инциденты, сокращая среднее время реакции (MTTR) с нескольких часов до минут
- NLP-модели для анализа фишинговых писем — точность классификации вредоносных сообщений превышает 99% у современных решений
- Предиктивный анализ угроз — интеграция данных из открытых источников (OSINT) и фидов киберразведки.

Вместе с тем искусственный интеллект открывает новые возможности для злоумышленников. Генеративные модели (GPT-подобные архитектуры) используются для создания убедительных фишинговых писем, deepfake-видео и аудио для атак на голосовую аутентификацию. Техника adversarial attacks позволяет целенаправленно вводить в заблуждение классификаторы угроз, снижая эффективность ИИ-защиты.

Согласно прогнозу Gartner, к 2027 году более 17% всех кибератак будут включать компоненты на базе генеративного ИИ. Это формирует гонку вооружений между атакующими и защищающимися системами на основе ИИ, что требует постоянного совершенствования алгоритмов обнаружения.

На основе проведённого анализа предлагается многоуровневая модель обеспечения информационной безопасности, включающая следующие взаимосвязанные компоненты:

Таблица 1. Многоуровневая модель обеспечения кибербезопасности

Уровень	Меры защиты	Инструменты
Технологический	Шифрование, МФА, SOAR-платформы, IDS/IPS	<i>CrowdStrike, Splunk, Palo Alto</i>
ИИ и аналитика	Обнаружение аномалий, UEBA, предиктивный анализ	<i>Darktrace, Microsoft Sentinel</i>
Организационный	Политики ИБ, управление доступом (RBAC/ABAC)	<i>ISO 27001, NIST CSF</i>
Человеческий	Обучение персонала, Phishing Simulation	<i>KnowBe4, Proofpoint</i>
Законодательный	GDPR, 152-ФЗ, регуляторный комплаенс	<i>Нормативная база государства</i>

Важным аспектом повышения кибербезопасности является человеческий фактор. Обучение сотрудников, развитие культуры информированности о рисках и соблюдение правил кибербезопасности помогают уменьшить вероятность инцидентов и повысить оперативность реагирования. Государственные меры и законодательная поддержка также играют критическую роль в предотвращении киберпреступлений и защите информации в условиях цифровой экономики[3].

Эффективная система управления рисками кибербезопасности предполагает реализацию цикла: идентификация активов → оценка угроз и уязвимостей → количественная оценка рисков → разработка и внедрение контрмер → мониторинг и пересмотр. Современные платформы SIEM (Security Information and Event Management) в связке с SOAR позволяют автоматизировать большую часть этого цикла, снижая нагрузку на аналитиков SOC и повышая скорость реагирования.

Особую роль играет принцип Zero Trust («никому не доверяй по умолчанию»), предполагающий верификацию каждого запроса к ресурсам вне зависимости от источника. По данным Microsoft, организации, внедрившие Zero Trust, на 50% реже сталкиваются с успешными атаками на конечные точки.

Проведённое исследование позволяет сформулировать следующие выводы:

Киберугрозы 2024–2025 годов характеризуются беспрецедентной сложностью и использованием технологий ИИ как инструмента атак, что требует паритетного применения ИИ в системах защиты.

Искусственный интеллект трансформирует кибербезопасность, обеспечивая проактивное обнаружение угроз и автоматизацию реагирования, однако несёт и новые риски, связанные с adversarial attacks и генеративными моделями.

Эффективная защита требует синергии технологических, организационных, человеческих и законодательных мер — ни один компонент не является достаточным в отдельности.

Принципы Zero Trust и непрерывного мониторинга должны стать основой стратегии кибербезопасности современных организаций. Дальнейшие исследования целесообразно направить на разработку отраслевых моделей оценки зрелости кибербезопасности с учётом

специфики цифровой экономики, а также на изучение регуляторных механизмов управления рисками ИИ в контексте информационной безопасности.

Список литературы

1. Майлз Таппин, ThreatConnect: «Любая компания может стать жертвой кибератаки»
Автор: Anna Zhadan
https://securitymedia.org/articles/interview/MaylzTappinThreatConnectLubayakompaniyamozhetstatzhertvovoykiberataki.html?sphrase_id=1705
  2. Хакимов А.А. РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2023
<https://cyberleninka.ru/article/n/rol-iskusstvennogo-intellekta-v-kiberbezopasnosti>
  3. Эриашвили Н.Д. Проблемы информационной безопасности в условиях цифровой экономики // Аудиторские ведомости. 2021. № 4. С. 168-172.
<https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-informatsionnoy-bezopasnostiv-usloviyah-tsifrovoy-ekonomiki>
- ENISA. ENISA Threat Landscape 2023. — European Union Agency for Cybersecurity, 2023. — URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2023> (дата обращения: 05.03.2026).
4. Taigman Y. et al. DeepFace: Closing the Gap to Human-Level Performance in Face Verification // Proceedings of CVPR. — 2014. — С. 1701–1708. — URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/6909616> (дата обращения: 05.03.2026).
  5. Buczak A.L., Guven E. A Survey of Data Mining and Machine Learning Methods for Cyber Security Intrusion Detection // IEEE Communications Surveys & Tutorials. — 2016. — Vol. 18, №2. — С. 1153–1176. — DOI: 10.1109/COMST.2015.2494502.

ЁШЛАР СИЁСАТИ СОҲАСИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯНИ

РИВОЖЛАНТИРИШ.

Рўзиева Камола Жаҳонгир қизи

Тошкент ахборот технологиялари университет.

Кибрхавфсизлик факультети.

Кибрхавфсизлик инжиниринг йўналиши талабаси

Ҳозирги вақтда дунёнинг кўпгина мамлакатларида ёшлар билан ишлашнинг янги моделларини шакллантириш ҳамда уларни амалга оширишда инновацион механизм ва технологияларни яратишга оид кўплаб илмий тадқиқот марказлари фаолият олиб бормоқда. Ушбу моделларни ишлаб чиқишда уларнинг замон талабларига мослигига асосан бажарадиган вазифаларига катта миқдордаги инвестицияларни жалб қила олиш хусусиятига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бундан ташқари, ёшлар сиёсати бўйича миллий моделларнинг нафақат локал нуқтаи назардан муваффақиятли амал қилиши балки, уларнинг мазкур соҳадаги халқаро муносабатларга интеграциялаша олиши, мазкур сиёсатнинг самардорлигини белгиловчи муҳим мезонлари сифатида қаралмоқда. Мустақиллик йилларида кўпгина соҳалар қатори Ўзбекистон Республикасининг ёшларга оид давлат сиёсати ҳам алоҳида йўналиш сифатида тубдан қайта ташкил топди ва бир қатор муҳим тадрижий тараққиёт босқичларини бошдан кечирди. Бугунги кунда ҳам мазкур долзарб масалага устувор аҳамият қаратилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев — “Биз ёшларга доир давлат сиёсатини ҳеч оғишмасдан,

қатъият билан давом эттирамиз. Нафақат давом эттирамиз, балки бу сиёсатни энг устувор вазифамиз сифатида бугун замон талаб қилаётган юксак даражага кўтарамиз. Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз”, дея қатъий фикр билдиргани эътиборлидир. Шунга мувофиқ ёшларга оид давлат сиёсатини жамиятнинг барча қатламларига интеграциялаша оладиган тарзда амалга ошириш моделини ишлаб чиқиш унда қўлланиладиган механизм ва технологияларни такомиллаштириш билан боғлиқ илмий ва амалий ишланмаларни тадқиқ этиш вазифаси долзарб аҳамиятга эга.

Давлат барча ёшлар учун тенг имкониятлар ва шароитлар яратишга масъул бўлади. Бунда таълим, фан, маданият, спорт ва тадбиркорлик соҳаларида ёшларни қўллаб-қувватлаш муҳим ўрин тутаяди. Ёшларга оид давлат сиёсати устувор йўналишларини белгилашда, Давлат ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиш, уларнинг салоҳиятини ривожлантиришга йўналтирилган аниқ чора-тадбирларни амалга ошириш мажбуриятини ўз зиммасига олади.

Юртимизда ташкил этилаётган янги давлат ва нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари, умумтаълим мактаблари, олий ўқув юртлири, нуфузли хорижий университетларнинг филиаллари, замонавий IT-парклар, маданият муассасалари ва спорт иншоотлари, мутлақо янги намунадаги таълим масканлари — «Президент мактаблари», «Темурбеклар мактаби», «Ижод мактаблари» бугунги глобаллашув шароитида рақобатга қодир бўлган етук кадрларнинг янги авлодини тарбиялашга хизмат қилмоқда.

Мазкур қадам, юртимиз ёшларининг мамлакатимиз равнақи ва юксалиши, фуқароларнинг фаровон турмуш, муносиб ҳаётга эга бўлиши, жаҳондаги илғор жамиятлар сафидан ўрин олиши каби мақсадларни ҳаётга татбиқ этишдаги ўрни ва роли залворли эканлигининг эътирофи бўлди, десак муболаға бўлмайди. Бугунги кунда ҳаётга изчиллик билан татбиқ этилаётган ёшларга оид давлат сиёсати кўра, юртимиз ёшларига бир қатор имкониятлар яратилган. Бундай имкониятлар Конституция талабларини амалга оширишда тизимли ёндашувни таъминлашга хизмат қиляпти.

❖ Булар аввало, таълим соҳасидаги имкониятлар, яъни Давлат томонидан мактаблар, коллежлар, олий ўқув юртлирида таълим олиш учун бепул ёки имтиёзли шартлар яратилган.

❖ Иккинчидан, ёшларнинг қобилияти ва натижаларига қараб давлат стипендиялари ва таълим грантлари ажратилган.

❖ Учинчидан, ишсиз ёшлар ва янги касб ўзлаштирмакчи бўлганлар учун касбий таълим дастурлари ташкил этилди. Давлат ёшлар учун янги иш ўринлари ташкил қилишга қаратилган дастурларни амалга оширади.

❖ Тўртинчидан, ёш тадбиркорларга ўз бизнесини бошлаши учун имтиёзли кредитлар ва субсидиялар берилади. Ёшлар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш марказлари томонидан, Стартаплар ва кичик бизнес лойиҳалари учун маслаҳат, таълим ва молиявий ёрдам кўрсатилади.

❖ Бешинчидан, ишсиз ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича, ёшлар бандлигини таъминлаш учун давлат томонидан вақтинча иш топиш дастурлари ташкил қилинади.

❖ Олтинчидан, имтиёзли уй-жой ва ижарага оид масалалар юзасидан, ёш оилалар ва ёш мутахассислар учун имтиёзли ипотека дастурлари жорий этилади.

❖ Еттинчидан, моддий ёрдамга муҳтож, кам таъминланган ва ногиронлиги бор ёшларга давлат томонидан моддий ёрдам кўрсатилади. Шунингдек, меҳрибонлик уйларида тарбияланган, етим болалар, боқувчисини йўқотган ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни қўллаб-қувватлайди.

❖ Саккизинчидан, ёшларнинг экологик, меҳнат ва фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида, Давлат ёшларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қиладиган қонунларни қабул қилади ва ижро этилишини таъминлайди.

❖ Тўққизинчидан, ёшлар масалаларига оид омбудсманлар ва марказлар ёшларнинг ҳуқуқлари бузилганда ёрдам кўрсатувчи мутахассислар ва ташкилотлар фаолият юритади.

❖ Ўнинчидан, маданият, спорт ва маънавий соҳасидаги имкониятлар бўйича, Давлат ёшлар учун спорт ва маданият соҳасида фаолият юритувчи тўғарақлар ва клубларни ташкил қилади. Ёшларнинг жисмоний ривожланиши ва соғлом турмуш тарзини қўллаб-қувватлаш учун турли мусобақалар ўтказилади. Ёшлар ўртасида ижтимоий ва маънавий мулоқотни ривожлантириш мақсадида форумлар, фестиваллар ва танловлар ташкил қилинади.

Бундан ташқари, ёшларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётда фаол иштирок этишини таъминлайдиган ёшлар ташкилотлари фаолият юритади. Ёшлар раҳбарлик ва лидерлик кўникмаларини ривожлантириш учун махсус дастурлар орқали тайёрланади. Давлат ёшлар парламентлари ёки ёшларнинг сиёсий жараёнларда қатнашишига имконият яратувчи ташкилотларни қўллаб-қувватлайди. Мамлакат аҳолисининг 18,9 млн. нафари ёки 54 фоизини 30 ёшгача бўлган ёшлар ва болалар ташкил этади. Ёшларнинг 9,5 миллиони эркак, 9,4 миллиони эса аёл жинсига мансуб.

Республикада ёшларга оид давлат сиёсатининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш мақсадида 2017-2020 йилларда 50 дан ортиқ қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди, 30 июнь - "Ёшлар куни" деб эълон қилинди. Мамлакатимизда кейинги йилларда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ислохотлар натижасида тараққиётнинг мутлақо янги босқичига қадам қўйилди. Ёшларга оид давлат сиёсати доирасида ижтимоий-иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий чора-тадбирларни тизимли равишда амалга оширувчи давлат бошқарув органи сифатида Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатида Ёшлар, маданият ва спорт масалалари кўмитаси, Олий Мажлис Сенати қошида 100 нафар ва Қонунчилик палатаси қошида 250 нафар фаол ва ташаббускор ёшлардан иборат "Ёшлар парламент"лари, Қонунчилик палатасида Ёшлар масалалари бўйича комиссия ташкил қилинди. "Маҳаллабай" ўрганишлар орқали ёшларнинг бандлигини таъминлаш, касб-ҳунарга ўқитиш, тадбиркорликка жалб этиш, шунингдек, улар ўртасида маданият, санъат, спорт, ахборот технологиялари ва китобхонликни ривожлаштириш мақсадида янги тизим асосида барча туман (шаҳар)ларда "Ёшлар дастурлари"ни амалга ошириш йўлга қўйилди.

Ҳар бир маҳалла, туман, шаҳар ва вилоят кесимида ижтимоий, ҳуқуқий, психологик қўллаб-қувватлашга, билим ва касб ўрганишга эҳтиёжи ва иштиёки бор бўлган ишсиз ёшлар киритиладиган "Ёшлар дафтари" тизими жорий этилди. Бундай улуғвор ўзгаришлар негизида "Инсон кадри учун" ғояси ҳамда ислохотларнинг "Инсон — жамият — давлат" бош тамойилини Конституциямиз мазмунига чуқур сингдириб, ҳаётимизда бош кадриятга айлантиришдек эзгу ишлар мужассам. Яратилган бундай имкониятлар ёшларнинг шахсий салоҳиятини рўёбга чиқаришга ва келажакда давлат тараққиётига ҳисса қўшишига хизмат қилади.

Ёшларга оид давлат сиёсатини тадқиқ этишга қаратилган кадриятиймеъёрий, тизимли ва тузилмавий-функционал, институционал, социологик, антропологик психологизм, бихевиористик ва ёшларнинг сиёсий хулқатворлари ҳамда сиёсий маданиятини эмпирик тадқиқ этишга қаратилган статистик, ҳужжат таҳлили, анкета сўровномаси, лаборатория эксперименти, иш ўйини, кузатиш кўплаб назарий-методологик ёндашувларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Ёшлар сиёсати бўйича халқаро тажриба таҳлили шуни кўрсатадики, бугунги кунда айни соҳада ёшлар билан ишлашнинг янги

моделларини ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга оширишда инновацион механизм ва технологияларни қўллашга бўлган интилиш тенденцияси кузатилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида ёшларга рақамли технологияларни ўргатиш бўйича бир нечта дастурлар мавжуд:

- ИТ-шаҳарча. Худудларда ёшларга рақамли технологиялар ва хорижий тилларни ўрганиш учун қўшимча шароитлар яратиш мақсадида ташкил этилган.

- Бир миллион дастурчи. 7 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшларни рақамли технологиялар соҳасида мутахассисларга йўналтириш бўйича чора-тадбирлар дастури.

- Бир миллион ўқувчи. 18 ёшгача бўлган болалар ва ўсмирларни рақамли технологиялар соҳасида мутахассисларга йўналтириш бўйича чора-тадбирлар дастури.

- Бир миллион ёш. 14 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшларни рақамли технологиялар соҳасида мутахассисларга йўналтириш бўйича чора-тадбирлар дастурилари ёшларга оид давлат сиёсатининг мустақамланиши, ёшларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, уларнинг имкониятларини кенгайтириш ва келажак авлодларнинг ҳар томонлама ривожланиши учун муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Хулоса ўрнида, худудларда ёшларни замонавий касб ва хорижий тилларга ўқитиш, уларда рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда, шу жумладан халқаро миқёсда хизматлар кўрсатиш орқали юқори даромад топиш кўникмаларини шакллантириш, шунингдек, жойларда рақамлаштириш соҳасидаги мутахассислар тайёрлаш фаолиятини кенгайтириш ҳамда экспорт қилиш салоҳиятини оширишда хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1 Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни, 2016 йил 14 сентябр

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Худудларда ёшларга рақамли технологиялар ва хорижий тилларни ўрганиш учун қўшимча шароитлар яратишга қаратилган «ИТ-шаҳарча»лар фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” Тошкент ш., 2024 йил 15 май, ПҚ-178-сон.

3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. –Б. 14. 6

4. Холмахматов А. Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишнинг механизмлари ва технологиялари. Автореферат. 2019 й.

5-SHO‘BA: GLOBALLASHUV JARAYONIDA SO‘ZLASHUV QADRIYATLARI.

ПРОЕКТНЫЙ МЕТОД – АЛЬТЕРНАТИВА ОЦЕНИВАНИЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Рисбай Хайдарович ДЖУРАЕВ,

НИПВ им. Кары Ниязи, академик АНРУз, доктор педагогических наук

Ходиева Шахноза Абдуллаевна

Tashkent International University, старший преподаватель

Обязательным компонентом образовательного процесса, который определяет уровень достижения поставленных целей и продвижение к более высоким уровням овладения знаниями и развития, является диагностика обучения. Среди попыток использовать точные способы оценивания в высшей школе положительно зарекомендовали себя рейтинговая система и тестирование, штурме диагностируют обученность студентов, не учитывая сам процесс приобретения знаний обучающихся.

Мы предлагаем использовать педагогический проект как форму контроля, который позволяет диагностировать процесс достижения результата, обучаемость студентов, развитие интереса к изучению предмета в процессе конструирования, творческие способности, синтез теоретических знаний и профессиональной деятельности. Выбор этой формы проверки знаний студентов обоснован тем, что естественная редукция научных

знаний в учебный процесс осуществляется в ходе инноваций в структуру и содержание учебных дисциплин с помощью учителей, педагогического коллектива, органов управления учебными заведениями. По мере совершенствования методологии прогнозного моделирования в этом процессе все более значимую роль будут выполнять научно-экспериментальные педагогические проекты с использованием различных методов диагностики. Качество педагогического проекта обуславливает высокий уровень активности и самостоятельности учебно-воспитательной деятельности учащихся, возможность достижения наивысших результатов в их обучении и развитии.

Проблемам педагогического проектирования посвящены работы В.Н. Беспалько, С.И. Высоцкой, И.И. Запрудяского, ММ Левиной и др. В них приведены различные определения педагогического проектирования, выделены его отдельные этапы. Представленные авторами идеи педагогического проектирования могут быть реализованы педагогами на уровне разработки педагогических проектов.

Отдельные аспекты указанной проблемы освещены в диссертационных исследованиях Г.Е. Муравьевой, Ж.И. Равункой и др., а именно: рассмотрен общепедагогический характер проектировочной деятельности, проведен ее анализ, выделены этапы обучения дидактическому проектированию, разработана целостная методика формирования проектировочных умений будущего учителя. Однако проблема разработки педагогического проекта как формы контроля знаний студентов вуза там не рассматривается.

Педагогическая деятельность носит творческий характер. Творческое педагогическое мышление учителя выражается в умении проектировать и осуществлять учебный процесс применительно к данным условиям (Ю.Н. Кулюткин, Г.С. Сухобская и др.). Педагогическое творчество, выступая важнейшим компонентом и необходимым условием общественного прогресса, в современной социокультурной ситуации рассматривается в тесной связи с процессом формирования и развития личности. Психолога-педагогический аспект проблемы исследовался В.И. Андреевым, Н.С.Лейтес, В.А. Моляко, А.Ф. Эсауловым, Н.М Яковлевой и др.

Анализ педагогического опыта показал, что деятельность педагога ежедневно требует от него умения наблюдать, анализировать, вскрывать противоречия учебного процесса, решать педагогические задачи с высоким уровнем трудности. Педагог постоянно находится в своеобразном творческом поиске, наполненном педагогическим и находками, интуицией, изобретениями и открытиями. В условиях реализации педагогических инноваций актуальной становится педагогическая защита ребенка от неграмотных «новаторов» и опасных «инноваций». Подобная ситуация с особой остротой ставит проблему подготовки творческого педагога, владеющего стратегиями творческой деятельности. Педагогическое творчество приобретает личностную смысловую основу и становится средством самореализации педагога. Таким образом, актуальность проблемы обусловлена социальным заказом, состоянием проблемы в теории и практике профессионального образования.

Управление процессом обучения в высшей школе требует от преподавателя творчества и умения преподавать предмет на личном примере организации деятельности студентов и контроль за этой деятельностью. Педагогический проект как форма контроля знаний применяется нами в процессе изучения курса «Педагогические системы и технологии: практический аспект» для студентов заочной формы обучения. Основная научная цель педагогического проекта - формировать умения самостоятельно работать с источниками, разрабатывать самостоятельные проекты учебного занятия или воспитательного мероприятия, конструировать полученные знания в технологическую структуру, логически выразить идею педагогической технологии, развивать педагогическое творчество.

В основу методологии заложена теория инновационной культуры педагога, разработанная профессором И.И. Цыркуном, Многостороннее проектное обучение определено ученым «адекватным средством конкретизации организующей составляющей культурно-практической концепции генезиса инновационной культуры у студентов» [1, с. 133].

В процессе лекционных и семинарских занятий использовались модели-предписания многостороннего проектного обучения: доминирующая, основная, вспомогательная. В каждой из моделей предписаний актуализирован один из возможных механизмов обучения: усвоение, действие, «открытие», внушение, переживание, общение [1].

Использованию педагогического проекта как формы оценки знаний студентов предшествовали лекционные и семинарские занятия, на которых использовались методы продуктивного обучения (когнитивные, креативные, оргдеятельностные).

Теоретическую основу обучения педагогическому проектированию составляют принципы, сочетающие в себе дидактический и андрогогический подходы, а именно: приоритет самостоятельного обучения; принцип опоры на опыт обучающегося; индивидуализация, системность, контекстность обучения; принцип актуализации результатов обучения; принцип развития образовательных потребностей; принцип осознанности обучения. Это обосновано тем, что «андрогогические принципы обучения определяют деятельность прежде всего обучающихся по организации процесса обучения), предопределяют деятельность обучающихся и обучающихся - активных участников процесса обучения [2, с. 26-27].

Педагогический проект - это конструктивное изложение в письменном виде теоретического, практического содержания и конструирования деятельности по определенной педагогической технологии. Нами разработана структура педагогического проекта;

- 1) характеристика педагогической технологии;
- 2) проект учебного занятия или воспитательного мероприятия;
- 3) технологическая карта учебного занятия или воспитательного мероприятия.

Характеристика педагогической технологии. Предлагается список педагогических технологий, из которых студент осуществляет выбор. Затем составляется план изложения материала, раскрывающего соответствующую педагогическую технологию.

Можно описать педагогическую технологию в соответствии со следующей структурой:

- а) концептуальная основа;
- б) содержательная часть обучения:
  - цели обучения (общие и конкретные);
  - содержание учебного материала;
- в) процессуальная часть - технологический аспект:
  - организация учебного процесса;
  - методы и формы учебной деятельности школьников;
  - методы и формы работы учителя;
  - деятельность учителя по управлению процессом усвоения материала;
  - диагностика учебного процесса [3].

Проект учебного занятия или воспитательного мероприятия должен состоять из следующих отдельных частей: цель, форма проведения, средства обучения (воспитания), ход учебного занятия или воспитательного мероприятия. В организационной части должен быть представлен полный конспект учебного занятия или воспитательного мероприятия с указанием этапов проведения.

Технологическая карта учебного занятия или воспитательного мероприятия - это педагогическое средство, предоставляющее учителю инструментарий для конструирования системы знаний по определенной теме с целью обеспечения как индивидуального образовательного движения каждого ученика, так и всего образовательного процесса в целом.

Карта содержит базы данных с набором учебных задач, форм, методов, приемов их достижения, образцов индивидуальных образовательных программ, других технологических и информационных средств обучения.

- Общая структура педагогического проекта:
- титульный лист;

- содержание;
- характеристика педагогической технологии;
- проект учебного занятия или воспитательного мероприятия;
- технологическая карта учебного занятия или воспитательного мероприятия;
- список использованных источников.

Знания студентов по курсу «Педагогические системы и технологии: практический аспект» оцениваются на основе разработанных критериев:

- педагогический проект соответствует требованиям структуры;
- детальная характеристика педагогической технологии;
- правильность изложения теоретического материала и его интерпретация;
- проект учебного занятия или воспитательного мероприятия соответствует педагогической технологии, представленной в первой части проекта;
- самостоятельность и творчество при разработке проекта учебного занятия или воспитательного мероприятия;
- технологическая карта соответствует педагогической технологии, представленной в первой части проекта, и проекту учебного занятия или воспитательного мероприятия;
- продукты творческой деятельности учащихся в результате реализации на практике педагогического проекта;
- наличие списка научной, методической, учебной литературой и других источников, используемых для разработки педагогического проекта;
- презентация педагогического проекта;
- экспертное заключение о качестве педагогического проекта (награда, грант, грамота, высшая категория и др.).

Критерии оценки педагогического проекта являются основой диагностической карты. Карта заполняется преподавателем во время проведения студентом презентации педагогического проекта. _____

Условиями успешного использования педагогического проекта как формы контроля знаний являются:

- ориентация на развитие творческих способностей будущих учителей;
- учет индивидуальных особенностей студентов, их познавательных способностей;
- учет межпредметных связей со специальными и общепедагогическими дисциплинами.

Студентами - заочниками представлено 11 презентаций авторских педагогических проектов, основой которых являлся прогрессивный опыт работы разработчиков. Наряду с тем, что обучающиеся овладели элементами проектировочной деятельности, у них сформировались умения синтезировать знания по всем педагогическим курсам, на практике апробировать теоретические знания, творческое педагогическое мышление, культуру презентации педагогического проекта.

Представленная модель педагогического проекта аккумулирует многообразный научный и практический опыт проектировочной деятельности, выполняет познавательную, прагматическую и дидактическую функции. Образовательная ситуация в современной школе формирует социальную потребность в учителе, способном самостоятельно осуществлять творческую функцию в условиях создания и выбора образовательных альтернатив.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Цыркун И.И. Система инновационной подготовки специалистов гуманитарной сферы. - Мн.: Техналопя, 2000. - 326 с.
2. Змеев СМ. Технология обучения взрослых: Учеб, пособ. - М.: Академия, 2002. - 128 с.
3. Сея сто Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. - М.: Народное образование, 1998. - 256 с.

ISPAN TILI FRAZELOGIYASI: MILLIY-MADANIY KOD VA PRAGMATIK MEXANIZMLAR

O‘zDJTU Ispan tili
amaliy fanlar kafedrası
f.f.f.d (PhD) dotsent v.b
U.Y.Dushayeva
umida.77.ud@gmail.com

Til – bu shunchaki aloqa vositasi emas, balki jamiyatning tarixiy xotirasi, kollektiv tajribasi va mental modeli mujassam bo‘lgan murakkab semiotik tizimdir. Shu ma’nodan frazeologiya til tizimining eng zich va madaniy jihatdan yuklangan qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ispan tili frazeologik birliklari (FB) o‘zida nafaqat leksik-semantik barqarorlikni, balki ispan xalqi tarixiy taraqqiyoti, diniy an’analari, ijtimoiy stereotiplari va kognitiv konseptualizatsiyasini aks ettiradi.

Frazeologiya masalasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustaqil lingvistik yo‘nalish sifatida shakllandi. Ispan tilshunosligida bu yo‘nalishning ilmiy asoslari Julio Casares tomonidan leksikografik tamoyillar asosida, keyinchalik Alberto Zuluaga tomonidan struktur-semantik mezonlar orqali tizimlashtirildi. Gloria Corpas Pastor esa frazeologiyani keng ma’nodan – idiomlar, kollokatsiyalar va paremiologik birliklarni qamrab oluvchi kompleks birliklar tizimi sifatida talqin qildi.

Zamonaviy lingvistik paradigma esa frazeologiyani faqat struktur barqaror birlik sifatida emas, balki kognitiv va pragmatik mexanizm sifatida ko‘rishni taklif etadi. Ayniqsa, George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi frazeologik birliklarning shakllanishini inson tafakkuri va konseptual xaritalash jarayoni bilan bog‘lash imkonini berdi. Bu yondashuvga ko‘ra, idiomatik birliklar tasodifiy emas, balki konseptual metaforalar tizimining til sathidagi ifodasidir. Masalan, ispan tilidagi *estar en la cuerda floja* iborasi xavfli vaziyatni “*muvozanatni yo‘qotish*” konsepti orqali tushuntiradi. Bu yerda hayot – muvozanat, muammo – yiqilish xavfi metaforik modeli asosida konseptualizatsiya qilinadi. Demak, frazeologiya semantik hodisa bo‘lish bilan birga kognitiv modeldir.

Zamonaviy mediadiskurs, reklama, siyosiy nutq va ijtimoiy tarmoqlarda frazeologik birliklar ko‘pincha transformatsiyalanadi, qisqartiriladi yoki ironik kontekstda qayta talqin qilinadi. Bu jarayon frazeologiyani “muzlatilgan struktura” emas, balki dinamik tizim sifatida ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi. Frazeologiya – til tizimining eng konservativ, ayni paytda eng dinamik qatlamlaridan biridir. Ispan tilida FBlar nafaqat leksik-semantik boylikni, balki tarixiy tajriba, diniy-madaniy stereotip va ijtimoiy qadriyatlarni ham kodlaydi. Shuning uchun ularni faqat semantik birlik sifatida emas, balki madaniy matn sifatida o‘rganish talab etiladi. Ispan frazeologiyasini ilmiy jihatdan asoslashda Julio Casares, Alberto Zuluaga, Gloria Corpas Pastor, Luis Fernando Lara kabi olimlar muhim nazariy platforma yaratgan. Zamonaviy kognitiv paradigma esa George Lakoff va Mark Johnson konseptual metafora nazariyasi bilan boyidi. FB – tarkibiy jihatdan barqaror, ma’nosi komponentlar yig‘indisidan to‘liq kelib chiqmaydigan, reproduktiv xarakterga ega til birligidir. Ispan tilida FBlar quyidagi mezonlar asosida tasniflanadi: *barqarorlik darajasi* (fijación), *semantik yaxlitlik* (idiomaticidad), *reproduktivlik* (reproducción fija), *variantlik imkoniyati*.

Kognitiv mexanizmlar ispan frazeologiyasining asosiy mexanizmi bunda konseptual metafora *tirar la toalla* → “kurashni to‘xtatish” (sport konsepti → hayotiy kurash), *estar en la cuerda floja* → “xavfli vaziyatda bo‘lish”. Bu birliklar hayotni “kurash”, “muvozanat”, “yo‘l” kabi universal konseptlar orqali tushuntiradi.

Struktur tasnif

Tur	Misol	Xususiyat
To'liq idiom	<i>estar en las nubes</i>	Metaforik ko'chish
Qisman idiom	<i>romper el silencio</i>	Semantik kengayish
Kollokatsiya	<i>tomar una decisión</i>	Leksik bog'liqlik
Paremiologik birlik	<i>A caballo regalado no se le mira el diente</i>	Didaktik-folklorik

Lingvokulturologik kod ispan tilida diniy, tarixiy va etnografik qatlam kuchli aks etadi: *armarse la de San Quintín* (tarixiy voqea bilan bog'liq), *no hay moros en la costa* (rekonkista davri madaniy izi), *ser más papista que el Papa* (katolik mentaliteti aks-sadosi). Bu birliklar milliy ongning tarixiy qatlamini saqlaydi.

Diskursiv-pragmatik funksiyalar frazeologik birliklar: emotsional intensivlik beradi, nutqni iqtisod qiladi, ijtimoiy identifikatsiyani kuchaytiradi, ironiya va sarkazmni ifodalaydi.

Zamonaviy mediadiskursda FBlar transformatsiyaga uchraydi *tirar la toalla* → *no tiramos la toalla digital*. Mem-kultura orqali ironik rekontekstualizatsiyaga uchraydi. Zamonaviy manbalar va kodifikatsiya Ispan frazeologiyasi normativ jihatdan quyidagi manbalarda qayd etilgan: Real Academia Española, Diccionario de la lengua española, Diccionario fraseológico documentado del español actual.

Ispan tilidagi *tirar la casa por la ventana* va o'zbek tilidagi “*qo'lini ochiq tutmoq*” birliklari semantik jihatdan yaqin, ammo obraz tizimi turlicha. Bu holat universallik va milliylik dialektikasini ko'rsatadi.

Ispan tili frazeologiyasi milliy ong va tarixiy xotiraning til modeli, kognitiv metafora orqali konseptual tizimni aks ettiruvchi qatlam, diskursiv strategiya va pragmatik intensivlik vositasi, zamonaviy mediadiskursda aktiv transformatsiyalanayotgan tizimni o'z ichiga oladi. Frazeologiya nafaqat “tayyor iboralar ombori”, balki mental model va madaniy kodni tashuvchi mexanizmdir deb tarif bersak bo'ladi. Ispan tili frazeologiyasi – bu milliy tafakkur, tarixiy xotira va konseptual metafora tizimining lingvistik in'ikosidir. U til tizimining passiv, yordamchi qatlami emas, balki diskursni emotsional, ekspressiv va kognitiv jihatdan boyituvchi asosiy mexanizmdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dushayeva U.Y. (2024) Ispan tilida komparativ frazeologizmlarning struktur-semantik va funksional xususiyatlari.
2. Dushayeva U.Y. (2025) Komparativ frazeologizmlarning tarixiy va zamonaviy qo'llanishi: struktur-semantik va funksional tahlil.
3. Casares, J. (1992). Introducción a la lexicografía moderna.
4. Corpas Pastor, G. (1996). Manual de fraseología española.
5. Zuluaga, A. (1980). Introducción al estudio de las expresiones fijas.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA SO‘ZLASHUV QADRIYATLARI VA TIL MADANIYATINING TRANSFORMATSIYASI

S.Ya. Abdullayeva

O‘zbekiston davlat jahon
tillari universiteti, dotsent, f.f.n.
abdullayevasohiba975@gmail.com

XXI asr globallashuv davri sifatida insoniyatning barcha sohalarida tub o‘zgarishlarni olib kelmoqda. Axborot texnologiyalari, xalqaro iqtisodiy integratsiya va madaniy almashinuv natijasida tillar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir kuchaydi. Bu jarayon ayniqsa so‘zlashuv qadriyatlariga ta’sir qilmoqda.

So‘zlashuv qadriyatlari – jamiyat tomonidan qabul qilingan nutq me’yorlari, muloqot etikasi, ijtimoiy masofa, uslubiy tanlov va kommunikativ strategiyalar majmuasidir. Masalan, o‘zbek tilida rasmiy murojaat shakli “Siz”, norasmiy shakli esa “sen”. Globallashuv sharoitida bu me’yorlar ingliz tilidagi universal “you” shakli bilan yaqinlashmoqda, ya’ni xalqaro muloqot uchun universal qabul qilinadigan shakllar paydo bo‘lmoqda.

Globallashuv sharoitida milliy tillarga yangi ilmiy, texnik va iqtisodiy terminlar kirib kelmoqda. Masalan:

- “Innovatsiya” – yangi texnologiyalar yoki g‘oyalarni tatbiq etish jarayonini ifodalaydi;
- “Digital platforma” – internet orqali xizmatlar yoki ma’lumot almashish vositalari;
- “Onlayn ta’lim” – masofaviy ta’lim tizimlarini ifodalaydi.

O‘zbek tilshunoslari Abduvali Nurmonov va Shavkat Rahmatullayev fikricha, bu terminlarni milliy tilga moslashtirish zarur. Masalan, “digital platforma”ni o‘zbek tilida “raqamli platforma” deb tarjima qilish orqali milliy til boyligi saqlanadi va tushunarli bo‘ladi.

Pragmatik jihatdan ham o‘zgarishlar mavjud. Masalan, “innovatsiya” so‘zini noto‘g‘ri kontekstda ishlatish tinglovchida tushunmovchilikni yuzaga keltiradi. Nodira Mahmudova misolida, akademik ma’ruzada bu so‘zning ma’nosini aniqlik bilan tushuntirmaslik nutqning mantiqiy izchilligini buzadi.

Qo‘shimcha misol: Toshkentdagi bir universitetda talabalar “onlayn platforma orqali test topshirish” jarayonida “platforma” atamasini o‘zbekcha sinonimi bilan ishlatish talab qilingan, bu esa til madaniyatini saqlash va tushunishni yaxshilashga yordam berdi.

So‘zlashuv qadriyatlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Hurmat tamoyili;
- Rasmiy va norasmiy uslub farqi;
- Ijtimoiy masofa;
- Argumentatsiya madaniyati;
- Tinglash madaniyati.

Misol qilib oladigan bo‘lsak, ilmiy konferensiyada qatnashayotgan talabalar rasmiy nutqdan foydalanishi shart. Begali Qosimovning tahliliga ko‘ra, milliy tafakkur nutq madaniyatini shakllantiruvchi muhim omildir.

Masalan Zoom orqali o‘tkazilgan xalqaro seminar davomida o‘zbek va koreys talabalari rasmiy murojaat shakllarini uyg‘un ishlatib, interkultural tushunishni yaxshilashdi.

Raqamli platformalarda nutq soddalashmoqda: qisqartmalar, emoji va inglizcha aralashmalar ko‘p ishlatiladi. Masalan: “LOL”, “BRB” kabi qisqartmalar yoshlar orasida tez tarqalmoqda.

David Crystal internet nutqining yangi funksional shakllarini ta’kidlaydi. Shunga qaramay, akademik yozuvlarda rasmiylik va mantiqiy struktura saqlanadi.

Masalan: Bir talabalar guruhi Telegram orqali akademik loyiha bo‘yicha fikr almashganda, qisqartmalarni ishlatish orqali tezkor muloqot qildi, lekin yakuniy hisobotni rasmiy tilda taqdim etdi.

Globalashuv turli millatlar o'rtasidagi muloqotni jadallashtirdi. Edward T. Hallning tahliliga ko'ra, turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish uchun madaniy farqlarni tushunish zarur.

Masalan, o'zbek va nemis tilida rasmiy murojaat shakllari turlicha. Nemis tilida "Sie" va "Du" ijtimoiy masofani belgilaydi. Shu jihat yosh olimlar va talabalar uchun interkultural kommunikatsiyada muhimdir.

Yana bir misol: Toshkentda o'tkazilgan xalqaro forumda nemis va o'zbek talabalar birgalikda loyiha taqdimotini o'tkazib, rasmiy va norasmiy nutq shakllarini uyg'unlashtirdi.

Xulosa qilib aytganda, globalashuv jarayoni so'zlashuv qadriyatlarini tubdan o'zgartirmoqda. Leksik tizim boyimoqda, nutq pragmatikasi soddalashmoqda, raqamli nutq shakllanmoqda. Biroq milliy til me'yorlarini saqlash va nutq madaniyatini rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Til – nafaqat aloqa vositasi, balki milliy tafakkur, madaniyat va qadriyatlar tizimidir. Globalashuv sharoitida interkultural kompetensiya zamonaviy shaxsning asosiy ko'nikmalaridan biri hisoblanadi. Masalan: O'zbekistonning oliy ta'lim muassasalarida talabalar interkultural loyiha faoliyatida qatnashish orqali nutq madaniyati va global kommunikativ kompetensiyani mustahkamlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi. Toshkent, 2008, 42–60-betlar.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikologiyasi. Toshkent, 2010, 112–140-betlar.
3. Mahmudova N. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Toshkent, 2013, 25–31-betlar.
4. Qosimov B. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Toshkent, 2002, 18–22-betlar.
5. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge, 2003, 120–128-betlar.
6. Hall E. T. Beyond Culture. New York, 1976, 85–101-betlar.

KECHIRIM SO'RASH VA UZR STRATEGIYALARI: PRAGMATIK QIYOS

(O'ZBEK VA RUS MATERIALLARI ASOSIDA)

Nasirdinova Yorkinoy Abdumuxtarovna

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent,

Qo'qon universiteti Andijon filiali,

Tibbiyotda tillarni o'qitish kafedrasi mudiri,

O'zbekiston, Andijon

E-mail: nasirdinovayorkinoy@gmail.com

Kechirim so'rash – kommunikatsiyada munosabatlarni tiklashga xizmat qiladigan muhim nutqiy harakatdir. U ko'pincha "xato" (qoidabuzarlik, noqulaylik tug'dirish, hurmatga putur yetkazish) va "ta'mirlash" (munosabatni yumshatish, obro'ni saqlash, hamkorlikni davom ettirish) zanjiri doirasida yuzaga keladi. Pragmatik nuqtai nazardan uzr nafaqat aybni tan olish, balki tinglovchining "ijtimoiy qiyofasi"ni (hurmat va daxlsizlik ehtiyoji) asrash uchun tanlangan strategiyalar majmuasidir. Shu sababli uzr nutqiy aktini o'rganish kim-kimga, qaysi vaziyatda va qanday masofada aytilishini ham hisobga olishni talab qiladi.²⁸⁴

Lisoniy pragmatika nutq birliklarining real muloqotdagi vazifasini, ya'ni gapiruvchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatni boshqarish usullarini o'rganadi. Shu ma'noda uzr nutqiy akti ham maqsadga yo'naltirilgan: gapiruvchi aybni yumshatadi, o'z mavqeini qayta "sozlaydi",

---

284 Safarov Sh. (2008) ta'kidlaganidek, muloqotda etiket normalari va unga zid normalar tanlovi hurmat tamoyiliga bog'liq (sotsiopragmatik yondashuv).

tinglovchining noroziligini kamaytiradi. Bu jarayonda muhim narsa – shakl tanlovi: bir xil vaziyatda turli formulalar turli darajadagi rasmiylik, samimiylik yoki masofa beradi.²⁸⁵

Xushmuomalalik tamoyillari (hurmat, ehtiyotkorlik, tanlash imkonini berish, o‘zini pastroq tutish) uzr strategiyalarining “yashirin mexanizmi” sifatida ishlaydi. Hurmat tamoyili doirasida suhbatdoshni xafa qilmaslik, noxush mavzuni yumshatib berish yoki bilvosita shakllarni tanlash tavsiya etiladi. Shuningdek, uzr ayrim vaziyatlarda samimiy pushaymonlik, boshqa vaziyatda esa rasmiy protokol (etiket) darajasida bo‘lishi mumkin.²⁸⁶

Qiyosiy tahlil uchun uzr strategiyalarini shartli ravishda quyidagi makro-guruhlariga ajratish qulay: (a) bevosita uzr (uzr formulasi), (b) aybni tan olish va o‘zini ayblash, (c) sabab-izoh keltirish, (d) kompensatsiya/ta’mir (zararni qoplash, tuzatish), (e) kelajakda takrorlamaslikka va’da, (f) munosabatni tekislash vositalari (murojaat, iltimos, yumor, “ko‘ngil olish”), (g) minimal uzr yoki uzrni cheklash (mas’uliyatni kamaytirish). Ushbu elementlar ko‘pincha bir replikada birikib keladi va uzrning pragmatik kuchini belgilaydi.

Masalan, rus nutqidagi “Извините, я нечаянно, сейчас исправлю” strukturasi (a)+(c)+(d) qo‘shilgan, o‘zbek nutqida esa “Kechirasiz, bexosdan bo‘ldi, hozir to‘g‘rilayman” xuddi shu kombinatsiyani beradi. Biroq mikro vositalar farq qiladi: o‘zbekcha variantda ko‘pincha murojaat va hurmat ko‘rsatkichi (‘siz’, ‘aka/opa’, ‘domla’) uzrning “ramka”sini yaratadi; ruscha variantda esa tanlangan formula (Виноват/Простите/Pardon) va intonatsiya vaziyatni tez belgilaydi.

O‘zbek nutqida uzr formulalari ko‘pincha hurmat va kamtarlikni markazga qo‘yadi: “Kechirasiz”, “Uzr”, “Ma’zur tuting”, “Xafa bo‘lmang”, “Ayb mendan”, “Bexosdan bo‘ldi”, “Ko‘nglingizga olmagaysiz” kabi birliklar muloqotdagi masofa va statusga mos tanlanadi. Ko‘pincha uzr faqat “aybni tan olish” emas, balki salbiy javobni yumshatish (masalan, rad etish) vazifasini ham bajaradi. Safarov keltirgan epizodda suhbatdosh “Domla, kechirasiz, mening ham pulim yo‘q” deyishi aynan rad etishni iltifot bilan berish strategiyasidir.²⁸⁷

O‘zbekcha uzrning tez-tez uchraydigan tuzilma modeli quyidagicha: (1) murojaat/maqom ko‘rsatkichi, (2) uzr formulasi, (3) sabab-izoh, (4) kompensatsiya yoki kelishuv taklifi. Masalan: “Kechirasiz, shoshilib yubordim, hozir to‘g‘rilab beraman” yoki “Uzr, vaqtni oldim, keyinroq gaplashsak bo‘ladimi?”. Bu yerda sabab (shoshilish, bilmaslik) aybni “kontekstga joylash”ga xizmat qilsa, kompensatsiya (to‘g‘rilash, keyinroq qaytish) munosabatni tiklaydi. Ayrim vaziyatlarda uzr diniy-madaniy formulalar bilan ham mustahkamlanadi: “Alloh haqqi, bilmay qoldim”, “Xudodan ham, sizdan ham uzr” kabi birliklar aybning og‘irligini pasaytirib, kelishuvga chaqiradi.

Pragmatik kuchaytirgichlar (“juda”, “ming bor”, “chin dildan”) samimiylikni oshiradi; yumshatgichlar (“iltimos”, “marhamat”, “bilmay qolibman”) esa vaziyatni tekislaydi. Milliy-madaniy omillar (kattaga hurmat, ijtimoiy ierarxiya, “ko‘ngil” kategoriyasi) uzrning qanchalik ochiq aytilishi yoki bilvosita berilishini belgilashi mumkin.²⁸⁸

Rus tilida uzr ifodalash vositalari juda ko‘p va ular kontekstga ko‘ra qat’iy farqlanadi: “Виноват”, “Прости(те)”, “Извини(те)”, “Пардон!”, “Признаю себя виноватым”, “Приношу свои извинения”, “Мне очень жаль”, “Как неудобно получилось”, “Видит бог, я не хотел”, “Я нечаянно”, “Я больше не буду”, “А ничего нельзя исправить?” va boshqalar. Hatto “Ты не

---

285 Norman B. Yu. *Lingvisticheskaya pragmatika: kurs lektsiy*. Minsk: BGU, 2009. (Leksiya 1: pragmatikaning nutqiy aktlarga tatbiqi va uzrning pragmatik niyatlari).

286 Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. (Hurmat tamoyili va xushmuomalalik qoidalari: J. Leech va R. Lakoff yondashuvlari).

287 Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. Samarkanddagi epizod: “Domla, kechirasiz, mening ham pulim yo‘q” — rad javobni yumshatish strategiyasi.

288 Mirtojdiyev M., Mahmudov N. *Til va madaniyat*. Toshkent: O‘zbekiston, 1992. (Til va madaniyat aloqasi; milliy me’yorlar nutq odobini belgilashi).

спишь?” yoki “Я вас не оторвал?” kabi savollar ham uzr vazifasida kelishi mumkin. Demak, uzrning formalari ko‘pligi rus nutqida pragmatik tanlovning kengligini ko‘rsatadi.²⁸⁹

Rasmiy nutqda “Приношу свои извинения”, “Прошу прощения за беспокойство” kabi formulalar afzal; yaqin muloqotda esa “Извини”, “Прости” tabiiyroq. Ba’zan uzr “etiket replikasi” sifatida qisqa keladi: “Пардон!”, “Винovat!”. Bunday birliklar tayyor “kommunikema”lar qatlamiga kirib, tezkor muloqotda kontakti saqlaydi.²⁹⁰

Qiyosiy tahlil: o‘xshashlik va farqlar

1) Umumiylik: har ikki tilda uzr strategiyasining yadrosi — aybni yumshatish va munosabatni tiklash. Bunda (uzr formulasi + izoh + kompensatsiya) modeli ko‘p uchraydi.²⁹¹

2) Farq: o‘zbek nutqida status va hurmat ko‘rsatkichlari (murojaat shakllari, “siz”ga tayanish, kamtarlik) uzrning pragmatik og‘irligini belgilashda ko‘proq seziladi. Rus tilida esa formula tanlovi va ty/vy oppozitsiyasi muloqot masofasini tez o‘zgartira oladi.^{292,293}

3) Bilvositalik darajasi: rus tilida uzr ko‘pincha bevosita formula bilan (Извини, Простите) boshlansa, o‘zbek tilida uzr ko‘pincha muomala “ramkasi”ni qurish (murojaat + iltimos + uzr) orqali kiradi. Safarov misolida “kechirasiz” rad javob oldidan kelib, aynan bilvosita yumshatish vazifasini bajaradi.²⁹⁴

4) Institutsional nutqda: ikki tilda ham rasmiy uzr “standartlashadi”, lekin standartning tipi turlicha. Rus tilida klişelar ko‘p; o‘zbek tilida esa hurmatli murojaat uzrning ajralmas qismi bo‘lib qoladi.²⁹⁵

O‘zbek va rus tillarida kechirim so‘rash umumiy illokutiv maqsadga ega bo‘lsa-da, strategik vositalar tanlovi turlicha “madaniy sozlangan”. O‘zbek nutqida hurmat va kamtarlik markaziy bo‘lib, uzr ko‘pincha ijtimoiy ierarxiyani hisobga olgan holda bilvosita yumshatish bilan birga keladi. Rus nutqida esa uzr formulalarining boy paradigmasi, rasmiylik darajasi va ty/vy tanlovi kontekstni tez “kalibrlash” imkonini beradi. Bunday qiyosiy tadqiqotlar uchun kontrastiv yondashuvning metodik tayanchi muhim.²⁹⁶

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizov O., Safaev A., Jamolxonov H. O‘zbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi. 1 (Fonetika, leksika, morfologiya va sintaksis). Toshkent: O‘qituvchi, 1986.
2. Mirtojiyev M., Mahmudov N. Til va madaniyat. Toshkent: O‘zbekiston, 1992.
3. Norman B. Yu. Lingvisticheskaya pragmatika (na materiale russkogo i drugix slavyanskix yazykov): Kurs lektsiy. Minsk: BGU, 2009.
4. Ostin J. L. Slovo kak deystvie // Novoe v zarubezhnoy lingvistike. Vyp. 17: Teoriya rechevyx aktov. Moskva, 1986. S. 22–129.

---

289 Norman B. Yu. Lingvisticheskaya pragmatika. Leksiya 1: rus tilida uzrning ko‘plab shakllari va ularning kontekstga bog‘liqligi (uzr formulalari ro‘yxati).

290 Norman B. Yu. Lingvisticheskaya pragmatika. Leksiya 10: etiket replikalari va tayyor “kommunikema”lar (jumladan Pardon!, Vinnovat!).

291 Norman B. Yu. Lingvisticheskaya pragmatika. Leksiya 1: rus tilida uzrning ko‘plab shakllari va ularning kontekstga bog‘liqligi (uzr formulalari ro‘yxati).

292 Norman B. Yu. Lingvisticheskaya pragmatika: kurs lektsiy. Minsk: BGU, 2009. (Leksiya 1: pragmatikaning nutqiy aktlarga tatbiqi va uzrning pragmatik niyatlari).

293 Norman B. Yu. Lingvisticheskaya pragmatika. Ty/Vy oppozitsiyasi va masofa: “ty”dan “vy”ga o‘tish ziddiyatni kuchaytirishi mumkin.

294 Safarov Sh. Pragmalingvistika. Samarkanddagi epizod: “Domla, kechirasiz, mening ham pulim yo‘q” — rad javobni yumshatish strategiyasi.

295 Safarov Sh. Pragmalingvistika. (Hurmat tamoyili va xushmuomalalik qoidalari: J. Leech va R. Lakoff yondashuvlari).

296 Azizov O., Safaev A., Jamolxonov H. O‘zbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 1986. (Qiyosiy yondashuvning metodik asosi).

5. Serl' J. R. Chto takoe rechevoy akt? // Novoe v zarubezhnoy lingvistike. Vyp. 17: Teoriya rechevyx aktov. Moskva, 1986. S. 151–169.
6. Grays G. P. Logika i rechevoe obshchenie // Novoe v zarubezhnoy lingvistike. Vyp. 16: Lingvisticheskaya pragmatika. Moskva, 1985. S. 217–237.
7. Rathmayr R. Pragmatika izvineniya. Sravnitel'noe issledovanie na materiale russkogo yazyka i russkoy kul'tury. Moskva, 2003.

**MILLIY VA GLOBAL QADRIYATLAR KESISHMASIDA HUMAN\INSON
KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI (INGLIZ VA O'ZBEK
TILLARI MATERIALLARI ASOSIDA)**

f.f.f.d. (PhD) Azizova Nafruzza Esanboyevna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Ingliz tili tarjima nazariyasi kafedrası katta o'qituvchisi

Globalashuv bugungi kunda jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan, til va madaniyat tizimiga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqlar o'rtasidagi aloqalarning kengayishi, axborot almashuvi tezlashuvi va madaniyatlararo muloqotning faollashuvi inson haqidagi tasavvurlarni yangi mazmun bilan boyitmoqda. Shu bois "inson" tushunchasi har bir lingvomadaniyatda markaziy konseptlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Har bir xalq o'z tarixiy tajribasi, turmush tarzi va qadriyatlari asosida inson obrazini shakllantiradi. Ayrim madaniyatlarda inson jamiyatning ajralmas qismi sifatida talqin qilinsa, boshqalarida shaxsiy erkinlik va individuallik ustuvor ahamiyat kasb etadi. Demak, HUMAN/INSON konsepti milliy mentalitet va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi hamda til vositalari orqali ifodalanadi. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, konsept oddiy leksik ma'nodan kengroq bo'lib, inson ongida shakllangan murakkab semantik va madaniy tuzilmani anglatadi. "Inson" so'zi biologik mavjudotni emas, balki axloqiy fazilatlar, ijtimoiy rol va madaniy baholarni ham o'z ichiga oladi. Lingvomadaniyat esa til birliklari — frazeologizmlar, maqollar, metaforalar orqali ushbu tasavvurlarni ochib beradi. Shu asosda mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida HUMAN/INSON konseptining milliy va global qadriyatlar kesishmasidagi talqinini qiyosiy o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijasida har ikki lingvomadaniyatda inson obrazi shakllanishining umumiy va o'ziga xos jihatlari aniqlanadi.

Tadqiqotda konseptual tahlil metodi asosiy metod sifatida qo'llanilib, HUMAN/INSON konseptining ichki tuzilmasi, ya'ni uning mazmuniy yadrosi va periferik qatlamlari aniqlashtirildi. Yadro qismiga universal va barqaror semantik belgilar kiritildi, periferik qatlam esa milliy-madaniy, tarixiy hamda ijtimoiy omillar ta'sirida shakllangan qo'shimcha ma'no komponentlarini qamrab oldi. Shu asosda ingliz va o'zbek tillarida "inson" tushunchasining asosiy semantik belgilari tizimlashtirilib, ularning qiymat mezonlari belgilandi. Bundan tashqari, lingvomadaniy tahlil orqali frazeologizmlar, maqol va matallar hamda metaforik ifodalarda aks etgan madaniy kodlar o'rganildi. Ushbu metod milliy mentalitet va qadriyatlarining til orqali qanday ifodalanishini aniqlash imkonini berdi. Ayniqsa, frazeologik va paremiologik birliklar konseptning milliy-spesifik xususiyatlarini ochishda muhim manba bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, qiyosiy-tipologik metod yordamida ingliz va o'zbek tillarida HUMAN/INSON konseptining izomorf va allomorf jihatlari aniqlanib, uning universallik va milliy o'ziga xoslik darajasi belgilandi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki lingvomadaniyatda INSON konseptining yadrosi universal semantik komponentlardan — qadr-qimmat, axloqiylik, insoniylik va ijtimoiy mas'uliyat kabi tushunchalardan iborat. Bu belgilar insonni biologik mavjudotdan ko'ra ma'naviy-axloqiy subyekt sifatida talqin qilishga asos bo'ladi va izomorf xususiyat sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, halollik, adolat va inson qadrini ulug'lash har ikki madaniyatda muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, konseptning milliy talqinida farqlar ham kuzatiladi. O'zbek lingvomadaniyatida INSON ko'proq jamoaviylik, kattalarga hurmat, oila va jamiyat oldidagi burch bilan bog'liq holda

talqin qilinsa, ingliz lingvomadaniyatida individuallik, shaxsiy erkinlik va mustaqillik ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu jihatlar konseptning allomorf xususiyatlarini tashkil etadi. Bundan tashqari, globallashuv ta'sirida "inson huquqlari", "tenglik", "erkinlik" kabi tushunchalar har ikki til diskursida faol qo'llanilib, konseptning semantik maydonini kengaytirmoqda. Natijada HUMAN/INSON konsepti milliy va global komponentlarni uyg'unlashtirgan ko'p qatlamli tuzilma sifatida namoyon bo'ladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, HUMAN/INSON konsepti statik emas, balki dinamik xarakterga ega bo'lib, milliy va global qadriyatlar o'zaro ta'siri asosida shakllanadi. Tarixiy davr, ijtimoiy muhit va madaniy jarayonlar uning mazmuniga ta'sir ko'rsatadi. Globallashuv inson huquqlari, erkinlik, tenglik kabi tushunchalarni universallashtirib, konseptning semantik maydonini kengaytirmoqda. Milliy mentalitet, an'ana va axloqiy me'yorlar konseptning kognitiv va semantik tuzilmasida o'ziga xoslikni saqlab qoladi. Natijada HUMAN/INSON konsepti universal va milliy komponentlarni uyg'unlashtirgan ko'p qatlamli kognitiv tuzilma sifatida namoyon bo'ladi.

Ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida olib borilgan qiyosiy tahlil HUMAN/INSON konseptining izomorf (universal) va allomorf (milliy-madaniy) jihatlarini aniqlash imkonini berdi. Konsept yadrosida inson qadr-qimmati, axloqiylik va ijtimoiylik kabi umumiy semantik komponentlar har ikki lingvomadaniyatda barqaror namoyon bo'lib, uning universalligini tasdiqlaydi. Periferik qatlamda milliy mentalitet va madaniy tajriba bilan bog'liq o'ziga xos belgilar kuzatildi, bu esa konseptning allomorf xususiyatlarini ochib beradi. Tadqiqot natijalari lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv lingvistika va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun nazariy hamda metodologik ahamiyatga ega bo'lib, konseptual tahlil va tarjima amaliyotini boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wierzbicka, A. Understanding cultures through their key words / A. Wierzbicka. – Oxford : Oxford University Press, 1997.
2. Hofstede, G. Culture's consequences / G. Hofstede. – London : Sage Publications, 2001.
3. Lakoff, G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980.
4. Маслова, В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – Москва : Академия, 2001.
5. Кубрякова, Е. С. Когнитивная лингвистика / Е. С. Кубрякова. – Москва : 2004.
6. Телия, В. Н. Русская фразеология / В. Н. Телия. – Москва : 1996.
7. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : 2002.
8. United Nations. Universal declaration of human rights. – New York : United Nations, 1948.
9. Hall, E. T. Beyond culture / E. T. Hall. – New York : Anchor Books, 1976.
10. Huntington, S. The clash of civilizations and the remaking of world order / S. Huntington. – New York : Simon & Schuster, 1996.

MUMTOZ ASARLARDA TILGA MUNOSABAT VA SO'ZLASH MADANIYATI TASVIRLARI

Sayipova Dilafruz Rahimovna

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi,
Tillarni o'qitish metodikasi kafedrasini mudiri,
v.b. dotsent, PhD.

dilyasoyipova@gmail.com

Biz taraqqiyot asrida, fan-texnika yuqori sur'atlar bilan rivojlanayotgan bir davrda yashayapmiz. Kompyuter, gadjetlar, mashinalar, samolyotlar ham oddiy texnikaga aylanib qoldi. Hamma narsa tezlashgan, hatto vaqt ham shiddat bilan o'tayotgan bir davrda ham o'zgarmaydigan yo'qotib bo'lmaydigan va har doim qadrli, qimmatbaho bo'lgan tushunchalar

borki, bu xalqimizning o‘ziga xos qadriyatlaridir. Shuningdek, qadriyatlarimiz faqatgina milliy urf-odatlarini saqlab qolish yoki madaniy va me‘moriy yodgorliklarimizni asrab-avaylashdangina iborat emas.

Qadriyatlarimizning asosi, albatta, birinchi galda milliy tilimizdir. Avloniy ta’biri bilan aytganda: “Milliy tilni yo‘qotmak – millatning ruhini yo‘qotmakdur...”

Ajdodlarimiz qadimdan til masalasi, xususan, nutq madaniyati masalasiga alohida e’tibor qaratib kelishgan. Xususan, Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”, Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub”, “Xamsa” dostonlari va boshqa asarlarida til va nutq madaniyati masalalariga alohida o‘rin ajratilganligini ko‘rishimiz mumkin.

Ahmad Yugnakiy tilga odoblar boshi deb baho beradi, kishining kimligi tilidan bilinishi, nojo‘ya va yolg‘on so‘zlarni so‘zlash, o‘ylamay gapirish, tili achchiqlik yomon oqibatlariga olib borishi haqida nasihat qiladi; oqil va dono kishilar so‘zini tinglashni maslahat beradi:

*Oqil nimalarni so‘zlar, quloq sol,
Odob boshi tildan, shuni bilib ol.
Tilingni nojo‘ya so‘zdan mahkam tut,
Tishlaring sinmasin, so‘kishni unut.*

Shuningdek, sir saqlashni bilish, sirini saqlolmagan kishi el ichida kulgi bo‘lishi, qattiq pushaymon qilishi haqida muallif shunday uqtiradi:

*Siringni mahkam tut, biron bilmasin,
So‘zingdan o‘zingga o‘kinch kelmasin.*

Adib o‘z fikrlarini davom ettirib kishi boshiga kelgan baloga tili sababchi bo‘lishini, shuning uchun tilni tiyish kerakligini ta’kidlaydi:

*Ahmoq kishi tili o‘ziga dushman,
Til tufayli suv kabi to‘kildi qon.
Ko‘p so‘zlab qanchalar ko‘pdur o‘kingan,
Til tiyib o‘ksuk qani, yo so‘kingan?*

Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi o‘ninchi maqolat to‘laligicha til masalalariga bag‘ishlanadi, to‘g‘ri va yoqimli so‘zlashni yoqlaydi; yolg‘onchilikning ofati, yolg‘on so‘z inson qadr-qimmatini tushirishi, hatto zarurat bo‘lgan chog‘da ham yolg‘on gapirishdan ko‘ra jim turish afzal ekanligini aytadi.

*Kimki chini el aro yolg‘on durur,
Yolg‘oni chinlikka ne imkon durur.
Necha zarurat aro qolg‘on chog‘i
Chin demas ersang, dema yolg‘on dogi.*

Navoiy til masalalari borasidagi fikrlarini “Sher va Durroj” hikoyati bilan dalillaydi. Hikoyat yakunida shunday xulosa qiladi:

*So‘zda, Navoiy, ne desang, chin degil,
Rost navo nag‘maga tahsin degil.*

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida ham ilm o‘rganish, san’at, adabiyot haqidagi salmoqli fikrlar bilan bir qatorda muallif til nasalasiga ham befarq qarab turolmaydi. Ayrim so‘zlarning kelib chiqishi, talaffuzi va ma’nolari haqidagi qimmatli ma’lumotlar asarda tez-tez uchraydi.

Andijon haqida yozar ekan, elining “lafzi qalam bila rost” ekanligini aytadi. Ya’ni Andijon aholisi adabiy tilda gaplashishlariga e’tibor qaratadi, Alisher Navoiy shu tilda ijod qilganiga diqqat qaratadi: “... shahri va bozorida turki bilmas kishi yo‘qtur.... Ani uchunkim, ”Mir Alisher Navoiyning musannafoti, bovujudkim, Hirida nash‘u namo topibdur, bu til biladur...”

Bobur atrim joy nomalarining kelib chiqishi haqida ham qiziqarli ma’lumotlar keltiradi. “Qarshi” joy nomi ekanligi, va ma’nosi “mozor” ekanligi, mo‘g‘ullar bosqinidan keyingi vayronaliklar joy nomining shunday atalishiga sabab bo‘lganini ta’kidlaydi.

Ba’zan muallif joy nomi bilan bog‘liq rivoyatlar keltirishiga guvoh bo‘lamiz: “...derlarkim, bir necha darvesh bu bodiyada tund yelga yo‘luqib, bir-birini topolmay “Ho darvesh”, “Ho

darvesh” deya-deya tamom halok bo’lurlar, andin beri bu bodiyani Hodarvesh derlar...”

Kobulda o’ndan ziyod til vakillari borligi to’g’risidagi ajoyib ma’lumotlarni ham ushbu asardan bilib olamiz. “Boburnoma”da Kobul tabiati, hayvonot va nabotot dunyosi, o’ziga xos ob-havosi haqidagi lavhalardan so’ng aholi tili haqida shunday tasvirlar uchraydi: “... o’n bir-o’n ikki lafz bila Kobul viloyatida talaffuz qilurlar: arabiy, forsiy, turkiy, mo’g’uliy, hindiy, afg’oniy, pashoyi, parojiy, gabriy, barakiy, lamg’oniy. Muncha muxtalif aqvom va mutag’oyir alfoz ma’lum emaskim, hech viloyatta bo’lg’ay...”

Ba’zan so’zlarning asl talaffuzidan uzoqlashishi to’g’risidagi dalillar ham keltiriladi: “...ba’zi tarixta Mehtar Lomni Lamak (Lamkon) ham debturlar. Ul elni xeyli mulohaza qililibturkim, ba’zi mahal “kof” o’runiga “g’ayn” talaffuz qilurlar, bu jihattin g’olibo bu viloyatni Lamg’on debturlar...” yoki yana shunday misollarni ko’ramiz: “... yana bir jayranning erkagi huna yo’sinliq kiyikdur. Orqasi qora, tuki oq, hunaning shoxidan muning shoxi uzunroqtur va parishonroqtur. Hindustoniy “kalahra” der, aslida kalahiran ekandur, ya’ni qaro kiyik, taxfif qiib, “kalahra” debturlar...”

Ushbu ma’lumot ham juda qiziq: “...Nabototkim, Hindiston maxsusidur, bir anbadur. Aksar Hindiston eli “be”ni beharakat talaffuz qilurlar, yomon mutalaffiz bo’lur uchun ba’zan “nag’zak” debturlar...”

Bobur faqatgina so’zlar ma’nosiga to’xtalmasdan, ayrim voqealarni bayon etish barobarida xalqona iboralarni izohlaganiga ham guvoh bo’lamiz. “... Muhammad Do’st o’zbakka kirib edi. Filjumla, yomon emas edi. Andin ham ko’rnamakliklar qilib qochib, Andijonning ko’hpoyalarig’a borib, yog’iyliqlar va fitnalar angiz qildi. Oxiri o’zbak iligiga tushdi. Ko’zlarini ko’r qildilar. “Ko’zlarini tuz tutti”ning bu ma’nisi bor emish...”

Xulosa qilib aytganimizda, ajdodlarimizdan meros qolib kelayotgan milliy tilimizni asrab-avaylaash bilan birga so’zlash madaniyati, to’g’ri va yoqimli garirishga har doin e’tiborli bo’lishimiz lozim. Zero, davrlar o’zgaradi, fan-texnika rivojlanadi, bugungi kundagi yuqori darajadagi texnologiyalar ham vaqti kelib oddiy texnikaga aylanib qoladi, lekin qadriyatlarimizning o’zagi hisoblangan til masalasi hech qachon eskirmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Адабиётшунослик энциклопедияси (Тузувчи Ҳ.Болтабоев). – Тошкент: Мумтоз сўз. 2015. – 664 б.
2. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томлик. 1-том. – Тошкент: Фан, 1983. – 656 б.
3. Бобур. З. М. Бобурнома. – Тошкент: Юлдузча, 1990. – 360 б.
4. Bobur. Z.M. Boburnoma (V. Rahmonov, K. Mullaxo`jayeva tabdili) . – Toshkent: O`qituvchi, 2017. – 366 b.
5. Mahmudov N., Rafiyev A., Yo`ldoshev I. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish (darslik) -Toshkent: Cho`lpon, 2007.
6. www.ziyouz.com kutubxonasi.

THE SOCIOPRAGMATIC INTERPRETATION OF THE TIME CONCEPT IN ENGLISH AND UZBEK COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Sapaeva Sokhiba Otakhonovna,
Associate Professor, PhD,
Foreign Languages Department,
Tashkent International University,
E-mail: sokhiba.sapaeva@tiumail.uz

Globalization has greatly expanded intercultural communication in political, economic, academic, and digital spheres. As interaction increasingly crosses national boundaries, linguistic

and cultural differences become more evident and influence communication patterns. Among the key factors shaping communicative behavior, the concept of time plays an important role. Although time is often considered a universal and objective phenomenon, sociopragmatic research shows that perceptions of time are strongly shaped by cultural norms and social expectations. Temporal orientation influences conversational structure, politeness strategies, turn-taking, punctuality, and attitudes toward efficiency. From a sociopragmatic perspective, time should be viewed not only as a chronological dimension but also as a discourse-organizing value embedded in cultural consciousness. Different cultures conceptualize and use time in ways that affect both language use and social interaction.

The purpose of this study is to examine how time functions as a sociopragmatic regulator in English and Uzbek communication and to explore its implications for intercultural interaction in the context of globalization.

Theoretical Foundations of Sociopragmatic Time.

Sociopragmatics examines how social norms and cultural values influence language use. Unlike general pragmatics, which focuses on contextual meaning, sociopragmatics emphasizes culturally determined communicative conventions. A key contribution to understanding cultural perceptions of time was made by Edward T. Hall, who distinguished between **monochronic** and **polychronic** time orientations.

Monochronic cultures perceive time as linear, measurable, and strictly organized. Tasks are completed sequentially, punctuality is valued, and efficiency is emphasized. In contrast, polychronic cultures view time as flexible and event-centered, where social relationships may take priority over strict schedules.

English-speaking societies generally demonstrate monochronic tendencies, reflected in expressions such as *“time is money,” “save time,”* and *“meet the deadline.”* These metaphors treat time as a valuable resource. Uzbek communicative culture, however, reflects a more relational and context-sensitive perception of time. Expressions like *“vaqti kelganda”* or *“shoshilmaylik”* suggest that time is situational and closely connected with social harmony. This indicates that time functions as a culturally embedded communicative value.

Comparative Sociopragmatic Analysis

Temporal perception influences politeness strategies and social interaction. In English communication, punctuality is associated with professionalism and respect, and conversations often begin directly with the main topic. In Uzbek culture, however, relational exchanges such as greetings and inquiries about family commonly precede the main discussion, reflecting a stronger emphasis on interpersonal harmony.

Temporal practices also reflect social hierarchy. In English institutional settings, meetings usually follow fixed schedules regardless of participants' status. In Uzbek communication, waiting for senior participants or adjusting timing for authority figures may symbolize respect and social recognition.

Globalization increasingly requires Uzbek professionals and students to operate within international systems that emphasize strict scheduling and deadlines. This creates a sociopragmatic negotiation in which Uzbek communicators adapt to linear time expectations while maintaining cultural communicative norms.

Author's Scientific Position

The analysis suggests that time functions as a **discourse-regulating mechanism** reflecting deeper cultural values. It influences speech act timing, conversational pacing, turn-taking, and institutional communication standards. Although globalization promotes a dominant linear perception of time, effective intercultural communication requires adaptation rather than cultural replacement. Therefore, **temporal competence** should be considered an essential component of intercultural communicative competence.

Implications for Intercultural Communication and Education

Understanding sociopragmatic differences in temporal perception is particularly important in translation studies, international diplomacy, business communication, and academic mobility

programs. Temporal expressions often contain cultural meanings that cannot always be translated literally. Language education should therefore integrate comparative discourse analysis of temporal expressions, scheduling norms, and time-related metaphors.

Practical Recommendations

1. To enhance intercultural communication, the following steps are recommended:
2. Introduce sociopragmatic modules on temporal discourse in language education.
3. Provide intercultural training on punctuality norms and communication pacing.
4. Encourage comparative research on temporal metaphors in English and Uzbek.
5. Integrate discourse analysis of temporal expressions into translation training.
6. Promote institutional programs that raise intercultural awareness in academic cooperation.

The study demonstrates that time in English and Uzbek communication functions as a **sociopragmatic category rather than a purely chronological concept**. English discourse tends to emphasize linear efficiency, while Uzbek communication reflects relational flexibility and contextual adaptation. Recognizing time as a culturally embedded communicative value is essential for effective intercultural interaction. Developing temporal competence within intercultural education can therefore contribute to more balanced and productive global communication.

References

1. Hall, E. T. (1983). *The Dance of Life: The Other Dimension of Time*. Anchor Press.
2. Holmes, J., & Wilson, N. (2022). *An Introduction to Sociolinguistics* (6th ed.). Routledge.
3. Leech, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford University Press.
4. Spencer-Oatey, H. (2018). *Culturally Speaking: Culture, Communication and Politeness Theory*. Routledge.
5. Wierzbicka, A. (2003). *Cross-Cultural Pragmatics*. Mouton de Gruyter.

DIALOGUE VALUES IN THE GLOBALIZATION ERA: A SOCIOLINGUISTIC PERSPECTIVE

Mohira Boymirzayeva PhD, docent
Foreign languages department
Tashkent International University
mohira6655@gmail.com

Globalization has profoundly reshaped social interaction by intensifying mobility, contact between cultures, and the circulation of languages across borders. As a result, dialogue increasingly occurs in multilingual and multicultural settings, where communicative norms are negotiated rather than taken for granted. From a sociolinguistic standpoint, dialogue is not merely the exchange of information but a socially embedded practice regulated by values such as respect, tolerance, and politeness. These values are culturally variable and historically contingent, and their transformation under globalization merits systematic analysis [Appadurai, 1996, pp. 27–30].

The aim of this article is to explore how dialogue values are reconfigured in the globalization era and to identify the sociolinguistic challenges emerging from intercultural and digital communication.

Dialogue Values as a Sociolinguistic Phenomenon

Dialogue values function as normative principles guiding interaction. Politeness strategies, forms of address, turn-taking conventions, and conflict-management practices differ across cultures and communities. Brown and Levinson's politeness theory demonstrates that communicative behavior is shaped by face concerns and culturally specific norms [Brown & Levinson, 1987, pp. 60–62]. In intercultural encounters, divergent expectations regarding directness, formality, and emotional expressiveness may lead to pragmatic misunderstandings.

Moreover, language use indexes social identities and power relations. Speakers position themselves and others through linguistic choices, thereby reproducing or challenging social hierarchies [Bucholtz & Hall, 2005, pp. 588–590]. Respectful dialogue contributes to social

cohesion, while violations of dialogue values can result in communicative breakdown and social tension.

Globalization, Digital Communication, and Dialogue Values

Digital platforms have become key sites of global dialogue. Online interaction lowers barriers to participation but also weakens conventional norms of accountability. The relative anonymity of digital spaces often correlates with the erosion of politeness norms and the spread of aggressive or discriminatory discourse [Herring, 2004, pp. 345–348]. At the same time, online communities enable new forms of solidarity and intercultural engagement, fostering emergent global norms of inclusivity.

From a sociolinguistic perspective, digital discourse constitutes a hybrid space where local communicative traditions interact with globalized norms. The global dominance of English further structures interactional dynamics, producing asymmetries between native and non-native speakers and shaping whose dialogue values become normalized.

Multilingualism, Power Relations, and Intercultural Dialogue

Globalization intensifies multilingual contact and highlights the politics of language choice. The privileging of global languages in education, media, and professional communication often marginalizes minority languages and their associated dialogue values. Bourdieu's notion of linguistic capital helps explain how certain languages and communicative styles gain symbolic power in global contexts [Bourdieu, 1991, pp. 37–39].

Effective intercultural dialogue presupposes not only linguistic proficiency but also intercultural communicative competence, including sensitivity to pragmatic norms and power relations. Respect for diverse dialogue values enables speakers to negotiate meaning without erasing cultural specificity, thereby contributing to sustainable intercultural communication.

Challenges and Prospects

Key challenges include communicative inequality, stereotyping, pragmatic failure, and the erosion of local communicative norms. Addressing these issues requires language policies that protect linguistic diversity and educational practices that cultivate ethical communication. Integrating dialogue values into language curricula and teacher training can enhance learners' readiness for global interaction. Furthermore, digital literacy initiatives should foreground respectful online communication as a core competence.

Dialogue values in the globalization era constitute a dynamic sociolinguistic phenomenon shaped by intercultural contact, digital mediation, and linguistic power relations. While globalization broadens opportunities for dialogue, it also introduces new risks of inequality and miscommunication. Promoting respect, tolerance, and empathy as core dialogue values remains essential for social cohesion in multilingual and multicultural societies. Consequently, dialogue values should occupy a central place in contemporary sociolinguistic research and language education.

REFERENCES

1. Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 229 p.
2. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press. 302 p.
3. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press. 345 p.
4. Bucholtz, M., & Hall, K. (2005). Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7(4–5), 585–614.
5. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters. 124 p.
6. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 229 p.

7. Herring, S. C. (2004). Computer-mediated discourse analysis: An approach to researching online behavior. In S. A. Barab, R. Kling, & J. H. Gray (Eds.), *Designing for Virtual Communities in the Service of Learning* (pp. 338–376). Cambridge: Cambridge University Press.

COMPOUND NOUNS IN SOCIAL MEDIA DISCOURSE: A REFLECTION OF DIALOGUE VALUES IN THE GLOBALIZATION ERA

Yuldasheva Nargiza Ergashbaevna

Doctor of Philosophy in Philological Sciences,
Associate Professor, Department of English
Language Teaching Methodology and
Educational Technologies,
Uzbekistan State World Languages University

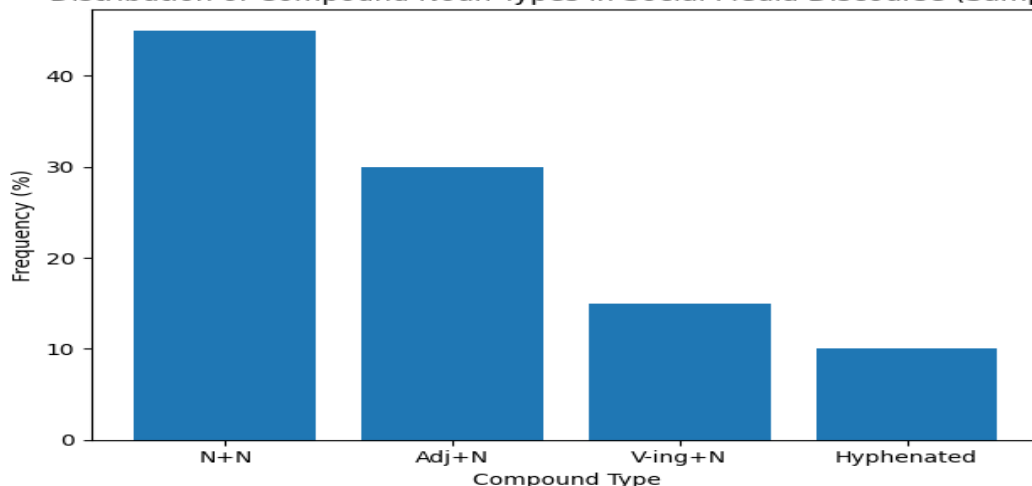
The rapid development of digital technologies and social media platforms has significantly transformed patterns of communication in the globalization era. Social media discourse is characterized by speed, brevity, interactivity, and the constant emergence of new concepts. In this context, compound nouns have become one of the most productive means of naming new digital realities. Terms such as *newsfeed*, *clickbait*, *hashtag activism*, *online community*, and *fact-checking* reflect not only technological innovations but also changing dialogue values, including openness, participation, and instant interaction. This article aims to analyze compound nouns in social media discourse and to reveal their role in reflecting dialogue values in a globalized communicative environment.

In English lexicology, compound nouns are defined as lexical units formed by combining two or more stems into a single word or a stable lexical unit (Bauer, 1983; Plag, 2003). Compound nouns demonstrate high productivity in periods of social and technological change, as language users need new naming devices for emerging phenomena. Previous studies have shown that media discourse is a particularly fertile ground for lexical innovation (Huddleston & Pullum, 2002). The globalization process intensifies lexical borrowing, hybridization, and the creation of new compound forms reflecting global communicative practices.

Social media platforms generate a wide range of compound nouns that quickly become part of everyday language. These include:

- **N + N compounds:** *newsfeed*, *clickbait*, *hashtag activism*, *screen time*
- **Adj + N compounds:** *digital footprint*, *online community*, *virtual space*
- **V-ing + N compounds:** *livestream shopping*, *fact-checking culture*

Distribution of Compound Noun Types in Social Media Discourse (Sample)

Such compounds function as concise labels for complex digital practices. For instance, *clickbait* encapsulates manipulative headline strategies, while *hashtag activism* reflects new forms of civic engagement. The frequent use of these compounds in social media discourse demonstrates the need for efficient lexical tools in fast-paced digital communication.

Dialogue values in the globalization era are associated with openness, participation, inclusivity, and intercultural interaction. Compound nouns reflect these values by naming new communicative practices such as *online communities*, *cross-border networking*, and *user-generated content*. At the same time, some compounds reveal problematic aspects of digital dialogue, such as *hate speech*, *echo chambers*, and *information overload*. Thus, compound nouns not only describe technological realities but also encode social attitudes and communicative norms prevalent in global digital discourse.

The analysis shows that compound nouns in social media discourse perform both nominative and evaluative functions. They serve as linguistic markers of globalization by reflecting global trends in communication, media practices, and social interaction. The productivity of compound nouns indicates the adaptability of English word-formation mechanisms to new communicative environments. Moreover, the widespread use of such compounds contributes to the formation of a shared global digital vocabulary, facilitating intercultural dialogue while also raising questions about linguistic homogenization.

Compound nouns in social media discourse represent a dynamic and productive lexical category reflecting the dialogue values of the globalization era. They function as concise naming units for new digital phenomena and as indicators of changing communicative norms. The study confirms that compound nouns play a significant role in shaping and reflecting contemporary digital communication practices and contribute to the ongoing lexical innovation driven by globalization and technological change.

REFERENCES

1. Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press. 313 p.
2. Plag, I. (2003). *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press. 239 p.
3. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 1860 p.
4. Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*. London: Routledge. 192 p.
5. Tagg, C. (2015). *Exploring Digital Communication: Language in Action*. London: Routledge. 224 p.

NUTQIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA O'LKASHUNISLIK

MATERILLARIDAN FOYDALANISH VA BAHOLASH USULLARI

Saitxanova Dinara Ruslanovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti

dotsenti, Phd

e-mail: dinarasaitkhanova@gmail.com

Bugungi globallashuv davrida chet tilini o'qitishning asosiy maqsadi — o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirishdir. Til bilimi o'zi yetarli emas; o'quvchi o'sha tilda fikr bildira olish, muloqot yurita olish va turli madaniyat vakillari bilan aloqa o'rnatish malakasiga ega bo'lishi kerak. Shu jarayonda o'lkashunoslik materiallari — ya'ni til o'rganilayotgan mamlakatning tarixi, madaniyati, geografiyasi, an'analari, urf-odatlariga oid ma'lumotlar — nutqiy rivojlanishning muhim vositasi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2016-yil Prezidentlik lavozimi vazifasida ish boshlagan ilk kunlaridayoq xorijiy tilni mukammal bilgan tadbirkor yoshlarni tayyorlashga qaratilgan bir qator qonun hujjatlarini²⁹⁷ imzoladi.

Mamlakatimizda bir qator qonun hujjatlari doirasida xorijiy tillarni o‘qitishning sifatini oshirishda xorijiy tillarni o‘qitish bo‘yicha eng yaxshi natijalarga erishgan maktablarni aniqlash va davlat organlariga ishga qabul qilishda xorijiy tillarni bilish talablari²⁹⁸. kiritilganligi muhim ahamiyatga molikdir.

“O‘zbekistonning ochiqlik siyosati, dunyo bozoriga faol kirib borayotgani, barcha sohalarda xalqaro hamkorlik kengayayotgani xorijiy tillarni bilishga ehtiyojni oshirmoqda. Mamlakatimizda xorijiy tillarni o‘rgatish bo‘yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo‘ladigan yangi tizimni yo‘lga qo‘yish”²⁹⁹ ustuvor vazifa etib belgilandi.

Inson ona tilidan tashqari boshqa tillarni o‘rganishga umri davomida ehtiyoj sezadi. Fikrlash, ijodiy fikrlash uchun har bir kishiga ona tili zarur bo‘ladi, shu ma’noda til nazariyasining asoschisi bo‘lgan V.Gumbolt XIX asrdayoq “Til – millat ruhi” deb aytgan edi³⁰⁰. F.I.Buslaev shunday yozadi: “birinchi va eng muhimi, nutq shakllari bilan ifodalanadigan narsalarni tushunish va ularni to‘g‘ri yo‘l bilan ishlatishdan iborat amaliy qobiliyatni rivojlantirishdir, ya’ni o‘qimishli odamlar aytganidek, og‘zaki va yozma mashqlar orqali talabada suhbat va yozuvga xos nutq shakllarini osonlik bilan tushunish ko‘nikmasini hosil qilamiz”³⁰¹.

Zamonaviy globallashuv sharoitida xorijiy tillarini o‘qitish metodikasini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, ingliz tilini o‘qitishda autentik materiallardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Autentik materiallar – bu til o‘rganuvchilar uchun maxsus moslashtirilmagan, real hayotdan olingan materiallar bo‘lib, ular gazeta va jurnallar, kitoblar, filmlar, qo‘shiq, internet resurslari va boshqa manbalarda uchraydi³⁰² Keying yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, autentik materiallardan foydalanish o‘quvchilarning til o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi, real muloqot muhitini yaratadi va madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantiradi³⁰³

1. O‘lkashunoslik materiallarining ta’limdagi ahamiyati

O‘lkashunoslik materiallari o‘quvchilarga tildan tashqari bilimlar beradi, ularning tilga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi, madaniy tafakkurni kengaytiradi. Bu materiallar quyidagi yo‘nalishlarda foydali hisoblanadi:

- Madaniy kontekstni o‘rganish orqali so‘z va iboralarni to‘g‘ri ishlatish imkonini beradi.
- Nutqiy vaziyatlarda tabiiy muloqotni shakllantirishga yordam beradi.
- Til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash orqali kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi.

Masalan, “British Holidays”, “Uzbek National Traditions”, “Famous People of Our Country” kabi mavzulardagi matnlar, video lavhalar va interaktiv o‘yinlar o‘quvchilarni faol fikrlashga undaydi.

2. Nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda o‘lkashunoslik materiallaridan foydalanish shakllari

²⁹⁷ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel / (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son).

²⁹⁸ Mirzakarimova M.M. Ingliz tili darslarida o‘quvchilar tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning mohiyati va mazmuni. // Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining axborotnomasi. – Nukus: 2022, № 4 (58), 93 - 96 b.

²⁹⁹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2021-yil 6-may kuni chet tillarini o‘qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig‘ilishidagi nutqi. Elektron resurs: <https://president.uz/oz/lists/view/4327> (Murojat qilingan sana: 22.05.2024)

³⁰⁰ Гумбольдт В. фон. *Избранные труды по языкознанию*. - М., 1984. - С. 301-302

³⁰¹ Буслеев Ф.И. О преподавании отечественного языка. 2-е изд. М., 1867. (переизд.: Л., 1941).

³⁰² Ismatova M. (2025). Ingliz tilini o‘rganishda autentik materiallardan foydalanish metodikasini takomillashtirish modeli. Maktabgacha Va Maktab Ta’limi Jurnal, 3(1), 6–8.

³⁰³ Solijonova M. (2024). Autentik materiallarning ingliz tilini o‘qitishdagi samaradorligi. Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 1(9), 146–150.

2.1. Tinglab tushunish (listening)

O'lkashunoslik audio va video materiallari — intervyular, podkastlar, madaniy tadbirlar haqida reportajlar — o'quvchilarda tabiiy talaffuzni eshitish, aksentlarni farqlash, kontekstni anglash ko'nikmalarini shakllantiradi. Masalan: “*A Day in London*” videosini tinglab, o'quvchilar asosiy mazmuni aniqlash, voqealar ketma-ketligini tiklash yoki o'z fikrini bildirish topshiriqlarini bajaradilar.

2.2. O'qish (reading)

Matn sifatida o'lkashunoslikka oid maqolalar, turizm risolalari, tarixiy shaxslar haqida ma'lumotlar tanlanadi. Misol: “*The Silk Road and Uzbekistan*” matnini o'qib, o'quvchi so'z boyligini kengaytiradi va o'z diyorining xalqaro ahamiyatini ingliz tilida ifodalay oladi.

2.3. Gapirish (speaking)

O'lkashunoslik mavzulari asosida suhbatlar, rolli o'yinlar, taqdimotlar tashkil etiladi. Masalan: “*Introducing My Hometown*”, “*Traditions in Our Family*” mavzularida muloqotlar nutqiy faollikni oshiradi.

2.4. Yozma nutq (writing)

O'quvchilar “*My Visit to Samarkand*”, “*National Dishes of Uzbekistan*” kabi mavzularda insholar, brosyuralar yoki blog yozuvlari yaratadi. Bu jarayon yozma nutqni rivojlantirish bilan birga, ijodkorlikni ham kuchaytiradi.

3. O'lkashunoslik materiallari asosida nutqiy ko'nikmalarni baholash usullari

Baholash jarayoni o'quvchining muloqotda ishtirok etish darajasi, tilni to'g'ri va erkin qo'llay olish qobiliyati, hamda madaniy bilimlaridan foydalanish ko'nikmasini aks ettirishi kerak.

3.1. Formativ baholash (jarayonli baholash)

- Kuzatuv varaqalari orqali o'qituvchi o'quvchining faol ishtirokini, javoblar sifatini va nutq madaniyatini baholaydi.

- “*Self-assessment sheet*” (o'zini baholash varaqasi) orqali o'quvchi o'z yutuqlarini tahlil qiladi.

- “*Peer assessment*” (o'zaro baholash) metodi yordamida juftliklarda fikr almashiladi.

3.2. Summativ baholash (yakuniy baholash)

- Rol o'ynash topshiriqlari (“*At the Travel Agency*”, “*Tour Guide Presentation*”).

Ko'rsatkichlar	Yuqori daraja (3)	O'rta daraja (2)	Past daraja (1)
Nutq ravonligi	Fikrni izchil va to'liq bayon etadi	Ba'zi pauzalar mavjud	Fikrni ifoda etishda qiynaladi
Lug'at boyligi	O'lkashunoslikka oid so'zlarni to'g'ri ishlatadi	Kamdan-kam qo'llaydi	So'z boyligi juda cheklangan
Madaniy mazmun	Madaniy tafsilotlar aniq aks etgan	Qisman mavjud	Madaniy kontekst yo'q
Grammatik to'g'rilik	Xatolar deyarli yo'q	Ba'zan uchraydi	Ko'p grammatik xatolar mavjud

- Taqdimotlar (“*Uzbekistan on the Silk Road*”).

- Portfolio baholash-o'quvchi yil davomida o'rganilgan o'lkashunoslik materiallari asosidagi barcha ishlarini jamlaydi (insho, video, loyihalar).

3.3. Baholash mezonlari (rubrikalar)

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish til o'qitish jarayonini faqat grammatik va leksik bilim berishdan iborat jarayondan, madaniy muloqotga tayyorlovchi integratsion tizimga aylantiradi. Bu materiallar yordamida o'quvchilar chet tilida erkin muloqot qila oladigan, o'z xalqining madaniyatini qadrlaydigan, boshqa xalqlarning qadriyatlariga hurmat bilan qaraydigan shaxslar sifatida shakllanadilar.

Shuningdek, zamonaviy baholash usullari-formatif, summativ va portfolio baholash-o'quvchining shaxsiy rivojlanishini kuzatish va nutqiy kompetensiyasini aniq o'lchash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel / (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2021-yil 6-may kuni chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig'ilishidagi nutqi. Elektron resurs: <https://president.uz/oz/lists/view/4327> (Murojat qilingan sana: 22.05.2024)
3. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages (CEFR)*. 2020.
4. Cunningsworth, A. *Choosing Your Coursebook*. Oxford University Press, 1995.
5. Azizov, O. "O'lkashunoslik materiallari asosida chet tilini o'qitishning nazariy asoslari." *Til va ta'lim jurnali*, 2021.
6. Nurmatova, G. "Interfaol metodlar orqali nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish." *O'zbekiston pedagogika axborotnomasi*, 2023.
7. Mirzakarimova M.M. Ingliz tili darslarida o'quvchilar tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishning mohiyati va mazmuni. // Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining axborotnomasi. – Nukus: 2022, № 4 (58), 93 - 96 b.
8. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. - М., 1984. - С. 301-302
9. Ismatova M. (2025). Ingliz tilini o'rganishda autentik materiallardan foydalanish metodikasini takomillashtirish modeli. *Maktabgacha Va Maktab Ta'limi Jurnali*, 3(1), 6–8.

DIPLOMATIK DISKURSNING NUTQIY AKT TURLARI

Bayjanova Oqila Iskandarovna

O'zDJTU, Ingliz tili
tarjima nazariyasi kafedrasida dotsenti
oqilabayjanova89@gmail.com

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida diplomatik diskurs siyosiy muloqotning muhim shakli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Diplomatiq nutq orqali davlatlar o'z tashqi siyosiy pozitsiyasini ifodalaydi, xalqaro huquqiy majburiyatlarni belgilaydi va strategik maqsadlarni bayon qiladi. Shu bois diplomatik diskurs oddiy axborot uzatish vositasi emas, balki siyosiy ta'sir mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Nutqiy aktlar nazariyasi diplomatik diskursni tahlil qilishda samarali metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki diplomatik bayonotlarda har bir jumla muayyan performativ kuchga ega: u tan olish, majburiyat olish, chaqiriq qilish, qo'llab-quvvatlash yoki baholash kabi funksiyalarni bajaradi. Diplomatiq matnlarda deklarativ aktlar huquqiy maqomni belgilasa, direktiv aktlar siyosiy chaqiriqlarni ifodalaydi, komissiv aktlar esa kelajakdagi harakatlarga nisbatan majburiyatni bildiradi. Ekspressiv va reprezentativ aktlar esa diplomatik muhitni shakllantirish hamda siyosiy pozitsiyani asoslash vazifasini bajaradi.

Diplomatiq diskursni nutqiy aktlar nuqtayi nazaridan o'rganish lingvopragmatika va diskurs tahlilining kesishgan nuqtasida shakllangan ilmiy yo'nalishdir. Nutqiy aktlar nazariyasi dastlab J. L. Austin tomonidan ishlab chiqilib, keyinchalik J. R. Searle tomonidan tizimlashtirilgan. Austin nutqni faqat axborot uzatish vositasi sifatida emas, balki harakatni amalga oshiruvchi mexanizm sifatida talqin etib, lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarni ajratib ko'rsatgan. Searle esa illokutiv aktlarni deklarativ, direktiv, komissiv, ekspressiv va reprezentativ turlarga tasniflab, ularning kommunikativ funksiyalarini asoslab bergan.

Shunday qilib, mavjud ilmiy manbalar diplomatik nutqning lingvistik va pragmatik xususiyatlarini o'rganishda nazariy asos yaratgan bo'lsa-da, uning nutqiy aktlar tizimidagi funksional uyg'unligi va real matnlar asosidagi tahlili yanada chuqurlashtirilishini talab etadi.

Mazkur tadqiqotda kompleks lingvistik metodlardan foydalanildi. Avvalo, nutqiy aktlar nazariyasiga asoslangan tasnifiy metod yordamida diplomatik matnlardagi deklarativ, direktiv, komissiv, ekspressiv va reprezentativ aktlar aniqlanib, guruhlashtirildi. Qiyosiy-tahliliy metod asosida ingliz va o'zbek tillaridagi diplomatik nutq namunalari strukturaviy va semantik xususiyatlari taqqoslandi. Tahlil materiali sifatida xalqaro tashkilotlar bayonotlari, hukumat

nutqlari va diplomatik deklaratsiyalardan olingan real formulalar tanlab olindi. Lingvopragmatik tahlil metodi orqali nutqiy aktlarning illokutiv kuchi, kommunikativ vazifasi hamda strategik maqsadi aniqlanib, ularning diplomatik kontekstdagi funksiyasi baholandi.

Diplomatik diskursda nutqiy aktlar xalqaro munosabatlarning strategik va institutsional xarakterini aks ettiruvchi asosiy lingvopragmatik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu diskurs turida har bir bayonot nafaqat axborot uzatadi, balki muayyan siyosiy pozitsiyani shakllantiradi, huquqiy maqomni belgilaydi yoki kelajakdagi harakatlar uchun asos yaratadi.

Deklarativ nutqiy aktlar diplomatik diskursda real siyosiy-huquqiy o'zgarishlarni amalga oshiruvchi performativ birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, "The State hereby recognizes the independence of the Republic" kabi bayonot tan olish aktini ifodalaydi. "Hereby recognizes" konstruksiyasi shunchaki xabar bermaydi, balki xalqaro huquq doirasida yangi maqomni belgilaydi. Bunday aktlar suverenitet, mustaqillik yoki diplomatik aloqalarni o'rnatish kabi masalalarda qo'llanadi. O'zbek tilida "ushbu orqali tan oladi" shakli performativ kuchni saqlaydi va illokutiv ta'sirni yetkazadi. Bu turdagi nutqiy aktlar diplomatik diskursning huquqiy asosini mustahkamlaydi.

Direktiv nutqiy aktlar diplomatik diskursda ko'pincha yumshatilgan shaklda namoyon bo'ladi. Masalan, "We urge all parties to resume negotiations" bayonotida "urge" fe'li bevosita buyruq emas, balki chaqiriq ma'nosini anglatadi. Diplomatik nutqda qat'iy imperativ shakllardan qochilib, mitigatsiyalangan konstruksiyalar qo'llanadi. Bu esa siyosiy ehtiyotkorlik va muvozanatni ta'minlaydi. Direktiv aktlarning asosiy vazifasi tomonlarni muayyan harakatga undash bo'lsa-da, ularning ifodasi odatda diplomatik neytrallik va xushmuomalalik bilan uyg'unlashadi. Shunday qilib, direktiv nutqiy aktlar diplomatik diskursda strategik bosim vositasi sifatida xizmat qiladi, biroq ular ochiq buyruq shaklida emas, balki maslahat yoki chaqiriq ko'rinishida ifodalanadi. Komissiv nutqiy aktlar davlat yoki tashkilotning kelajakdagi harakatlar bo'yicha majburiyatini bildiradi. Masalan, "The Government commits to ensuring regional stability" kabi bayonot siyosiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishni anglatadi. Bu turdagi aktlar ishonchni mustahkamlash va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Komissiv birliklar diplomatik diskursda davlatning tashqi siyosiy imijini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular barqarorlik, sodiqlik va javobgarlikni ifodalaydi. Lingvopragmatik jihatdan komissiv aktlar kelajak zamon va majburiyat ifodalovchi fe'llar orqali amalga oshiriladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, diplomatik diskursda nutqiy aktlar ko'pincha kombinatsiyalangan holda qo'llanadi. Masalan, avval reprezentativ akt orqali vaziyat baholanadi, so'ng direktiv akt orqali chaqiriq bildiriladi va nihoyat komissiv akt orqali majburiyat olinadi. Bu ketma-ketlik diplomatik nutqning strategik tuzilishini namoyon etadi. Shuningdek, diplomatik diskursda illokutiv kuch ochiq ko'rinishda emas, balki ehtiyotkor va yumshatilgan konstruksiyalar orqali ifodalanadi.

Mazkur tadqiqot diplomatik diskursda nutqiy aktlarning funksional va lingvopragmatik xususiyatlarini aniqlashga qaratildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, diplomatik nutq oddiy axborot almashinuvi emas, balki siyosiy va huquqiy ta'sir mexanizmi hisoblanadi. Unda har bir bayonot ma'lum illokutiv kuchga ega bo'lib, xalqaro munosabatlar tizimida muayyan strategik vazifani bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1962.
2. Searle, J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Searle, J. R. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
4. Levinson, S. C. *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
5. Brown, P., & Levinson, S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
6. Fairclough, N. *Language and Power*. – London: Longman, 1989.

DIPLOMATIK DISKURSNING NUTQIY AKT TURLARI

Bayjanova Oqila Iskandarovna

O‘zDJTU, Ingliz tili tarjima nazariyasi kafedrası dotsenti

oqilabayjanova89@gmail.com

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida diplomatik diskurs siyosiy muloqotning muhim shakli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Diplomantik nutq orqali davlatlar o‘z tashqi siyosiy pozitsiyasini ifodalaydi, xalqaro huquqiy majburiyatlarni belgilaydi va strategik maqsadlarni bayon qiladi. Shu bois diplomatik diskurs oddiy axborot uzatish vositasi emas, balki siyosiy ta’sir mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Nutqiy aktlar nazariyasi diplomatik diskursni tahlil qilishda samarali metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Chunki diplomatik bayonotlarda har bir jumla muayyan performativ kuchga ega: u tan olish, majburiyat olish, chaqiriq qilish, qo‘llab-quvvatlash yoki baholash kabi funksiyalarni bajaradi. Diplomantik matnlarda deklarativ aktlar huquqiy maqomni belgilasa, direktiv aktlar siyosiy chaqiriqlarni ifodalaydi, komissiv aktlar esa kelajakdagi harakatlarga nisbatan majburiyatni bildiradi. Ekspressiv va reprezentativ aktlar esa diplomatik muhitni shakllantirish hamda siyosiy pozitsiyani asoslash vazifasini bajaradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, diplomatik diskursda nutqiy aktlarning noto‘g‘ri talqini yoki tarjimasi siyosiy mazmunning buzilishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, performativ birliklar, yumshatilgan direktiv konstruksiyalar va institutsional subyektning ifodalanishi lingvopragmatik jihatdan chuqur tahlilni talab etadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi diplomatik diskursda qo‘llaniladigan nutqiy akt turlarini aniqlash, ularning funksional xususiyatlarini tahlil qilish hamda lingvopragmatik mexanizmlarini asoslashdan iboratdir. Tadqiqot natijalari diplomatik matnlarni ilmiy tahlil qilish va tarjima jarayonida pragmatik aniqlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Diplomantik diskursni nutqiy aktlar nuqtayi nazaridan o‘rganish lingvopragmatika va diskurs tahlilining kesishgan nuqtasida shakllangan ilmiy yo‘nalishdir. Nutqiy aktlar nazariyasi dastlab J. L. Austin tomonidan ishlab chiqilib, keyinchalik J. R. Searle tomonidan tizimlashtirilgan. Austin nutqni faqat axborot uzatish vositasi sifatida emas, balki harakatni amalga oshiruvchi mexanizm sifatida talqin etib, lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarni ajratib ko‘rsatgan. Searle esa illokutiv aktlarni deklarativ, direktiv, komissiv, ekspressiv va reprezentativ turlarga tasniflab, ularning kommunikativ funksiyalarini asoslab bergan.

Diplomatik diskurs tadqiqotlarida ushbu nazariya muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Chunki diplomatik nutqda har bir bayonot muayyan siyosiy va huquqiy oqibatlariga ega bo‘lishi mumkin. Xalqaro huquqiy matnlar, bayonotlar, rezolyutsiyalar va diplomatik notalar performativ xarakterga ega bo‘lib, ular real ijtimoiy-siyosiy vaziyatni o‘zgartirishga qaratilgan. Zamonaviy diskurs tahlili vakillari diplomatik nutqni institutsional diskurs turi sifatida talqin etadi. Unda shaxsiy subyekt emas, balki davlat yoki tashkilot nomidan so‘zlovchi kollektiv subyekt ustuvor hisoblanadi. Diplomantik diskurs ehtiyotkorlik (mitigatsiya), yumshatish strategiyalari, modal birliklar va baholovchi konstruksiyalar orqali ajralib turadi. Lingvopragmatik tadqiqotlarda diplomatik nutqning asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilar ko‘rsatib o‘tiladi: performativlik, institutsionallik, strategik noaniqlik, siyosiy neytrallik va semantik aniqlik. Shu bois diplomatik diskursni tahlil qilishda nutqiy aktlar tasnifi asosiy analitik vosita sifatida qo‘llaniladi. Shunday qilib, mavjud ilmiy manbalar diplomatik nutqning lingvistik va pragmatik xususiyatlarini o‘rganishda nazariy asos yaratgan bo‘lsa-da, uning nutqiy aktlar tizimidagi funksional uyg‘unligi va real matnlar asosidagi tahlili yanada chuqurlashtirilishini talab etadi.

Mazkur tadqiqotda kompleks lingvistik metodlardan foydalanildi. Avvalo, nutqiy aktlar nazariyasiga asoslangan tasnifiy metod yordamida diplomatik matnlardagi deklarativ, direktiv, komissiv, ekspressiv va reprezentativ aktlar aniqlanib, guruhlashtirildi. Qiyosiy-tahliliy metod asosida ingliz va o‘zbek tillaridagi diplomatik nutq namunalari strukturaviy va semantik xususiyatlari taqqoslandi. Tahlil materiali sifatida xalqaro tashkilotlar bayonotlari, hukumat nutqlari va diplomatik deklaratsiyalardan olingan real formulalar tanlab olindi. Lingvopragmatik tahlil metodi orqali nutqiy aktlarning illokutiv kuchi, kommunikativ vazifasi hamda strategik maqsadi aniqlanib, ularning diplomatik kontekstdagi funksiyasi baholandi. Shuningdek,

mitigatsiya strategiyalari va modal birliklarning pragmatik yuklamasi o'rganildi. Interpretativ metod yordamida nutqiy aktlarning siyosiy va kommunikativ oqibatlari izohlandi. Ushbu metodologik yondashuv diplomatik diskursning ko'p qatlamli tabiati va nutqiy aktlarning funksional rolini kompleks tarzda ochib berishga imkon yaratdi.

Diplomatik diskursda nutqiy aktlar xalqaro munosabatlarning strategik va institutsional xarakterini aks ettiruvchi asosiy lingvopragmatik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu diskurs turida har bir bayonot nafaqat axborot uzatadi, balki muayyan siyosiy pozitsiyani shakllantiradi, huquqiy maqomni belgilaydi yoki kelajakdagi harakatlar uchun asos yaratadi. Shu bois diplomatik nutqni tahlil qilishda nutqiy aktlarning illokutiv kuchi, kommunikativ maqsadi va kontekstual vazifasi markaziy o'rin egallaydi.

Deklarativ nutqiy aktlar diplomatik diskursda real siyosiy-huquqiy o'zgarishlarni amalga oshiruvchi performativ birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, "The State hereby recognizes the independence of the Republic" kabi bayonot tan olish aktini ifodalaydi. "Hereby recognizes" konstruksiyasi shunchaki xabar bermaydi, balki xalqaro huquq doirasida yangi maqomni belgilaydi. Bunday aktlar suverenitet, mustaqillik yoki diplomatik aloqalarni o'rnatish kabi masalalarda qo'llanadi. O'zbek tilida "ushbu orqali tan oladi" shakli performativ kuchni saqlaydi va illokutiv ta'sirni yetkazadi. Bu turdagi nutqiy aktlar diplomatik diskursning huquqiy asosini mustahkamlaydi.

Direktiv nutqiy aktlar diplomatik diskursda ko'pincha yumshatilgan shaklda namoyon bo'ladi. Masalan, "We urge all parties to resume negotiations" bayonotida "urge" fe'li bevosita buyruq emas, balki chaqiriq ma'nosini anglatadi. Diplomatik nutqda qat'iy imperativ shakllardan qochilib, mitigatsiyalangan konstruksiyalar qo'llanadi. Bu esa siyosiy ehtiyotkorlik va muvozanatni ta'minlaydi. Direktiv aktlarning asosiy vazifasi tomonlarni muayyan harakatga undash bo'lsa-da, ularning ifodasi odatda diplomatik neytrallik va xushmuomalalik bilan uyg'unlashadi. Shunday qilib, direktiv nutqiy aktlar diplomatik diskursda strategik bosim vositasi sifatida xizmat qiladi, biroq ular ochiq buyruq shaklida emas, balki maslahat yoki chaqiriq ko'rinishida ifodalanadi. Komissiv nutqiy aktlar davlat yoki tashkilotning kelajakdagi harakatlar bo'yicha majburiyatini bildiradi. Masalan, "The Government commits to ensuring regional stability" kabi bayonot siyosiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishni anglatadi. Bu turdagi aktlar ishonchni mustahkamlash va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Komissiv birliklar diplomatik diskursda davlatning tashqi siyosiy imijini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular barqarorlik, sodiqlik va javobgarlikni ifodalaydi. Lingvopragmatik jihatdan komissiv aktlar kelajak zamon va majburiyat ifodalovchi fe'llar orqali amalga oshiriladi.

Ekspressiv nutqiy aktlar diplomatik nutqda ijobiy kommunikativ muhit yaratishga xizmat qiladi. "We express our sincere gratitude for your support" kabi formulalar minnatdorlik yoki qo'llab-quvvatlashni bildiradi. Ekspressiv aktlar bevosita siyosiy qaror qabul qilmasa-da, ular diplomatik muloqotda ishonch va o'zaro hurmat muhitini shakllantiradi. Ushbu aktlar ko'pincha rasmiy uchrashuvlar, bayram tabriklari yoki hamkorlik masalalarida qo'llanadi. Rerezentativ nutqiy aktlar esa ma'lum fakt yoki bahoni bayon qilishga xizmat qiladi. Masalan, "The current situation poses a significant challenge to peace" kabi bayonot real vaziyatni baholovchi xarakterga ega. Bunday aktlar siyosiy pozitsiyani asoslash va keyingi direktiv yoki komissiv harakatlar uchun mantiqiy zamin yaratadi. Rerezentativ aktlar diplomatik diskursning analitik qismida, xususan, vaziyatni tavsiflash va muammo qo'yishda qo'llanadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, diplomatik diskursda nutqiy aktlar ko'pincha kombinatsiyalangan holda qo'llanadi. Masalan, avval rerezentativ akt orqali vaziyat baholanadi, so'ng direktiv akt orqali chaqiriq bildiriladi va nihoyat komissiv akt orqali majburiyat olinadi. Bu ketma-ketlik diplomatik nutqning strategik tuzilishini namoyon etadi. Shuningdek, diplomatik diskursda illokutiv kuch ochiq ko'rinishda emas, balki ehtiyotkor va yumshatilgan konstruksiyalar orqali ifodalanadi. Bu xususiyat diplomatik kommunikatsiyaning asosiy prinsiplaridan biri hisoblanadi. Shunday qilib, diplomatik diskurs nutqiy aktlar tizimi orqali siyosiy ta'sir ko'rsatish mexanizmi sifatida faoliyat yuritadi. Har bir nutqiy akt turi — deklarativ, direktiv, komissiv, ekspressiv va rerezentativ — xalqaro munosabatlar jarayonida muayyan

funksiyani bajaradi. Ularning lingvopragmatik uyg'unligi diplomatik nutqning samaradorligini ta'minlaydi va siyosiy muloqotning institutsional xarakterini belgilaydi.

Mazkur tadqiqot diplomatik diskursda nutqiy aktlarning funksional va lingvopragmatik xususiyatlarini aniqlashga qaratildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, diplomatik nutq oddiy axborot almashinuvi emas, balki siyosiy va huquqiy ta'sir mexanizmi hisoblanadi. Unda har bir bayonot ma'lum illokutiv kuchga ega bo'lib, xalqaro munosabatlar tizimida muayyan strategik vazifani bajaradi.

Diplomatik diskursda deklarativ nutqiy aktlar huquqiy maqomni belgilash va siyosiy o'zgarishlarni rasmiylashtirish vazifasini bajaradi. Direktiv aktlar tomonlarni muayyan harakatga undashga qaratilgan bo'lsa-da, ular odatda mitigatsiya va ehtiyotkorlik strategiyalari orqali ifodalanadi. Komissiv aktlar davlat yoki tashkilotning kelajakdagi majburiyatini bildiradi va xalqaro hamkorlikda ishonchni mustahkamlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Ekspressiv aktlar diplomatik muloqotning ijobiy muhitini shakllantiradi, representativ aktlar esa siyosiy pozitsiyani asoslash va vaziyatni baholash imkonini beradi.

Shuningdek, diplomatik diskursda nutqiy aktlarning kombinatsiyalangan qo'llanilishi strategik kommunikatsiya modelini shakllantiradi. Bir bayonot doirasida representativ baholash, direktiv chaqiriq va komissiv majburiyat uyg'unlashishi mumkin. Bu esa diplomatik nutqning ko'p qatlamli va murakkab tabiati bilan izohlanadi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, diplomatik diskursni o'rganishda lingvopragmatik yondashuv ustuvor ahamiyatga ega. Nutqiy aktlar tahlili siyosiy bayonotlarning yashirin strategiyasini ochib berish, ularning kommunikativ kuchini aniqlash hamda tarjima jarayonida pragmatik adekvatlikni ta'minlash imkonini beradi. Shu bois diplomatik nutqni ilmiy o'rganish zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1962.
2. Searle, J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Searle, J. R. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
4. Levinson, S. C. *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
5. Brown, P., & Levinson, S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
6. Fairclough, N. *Language and Power*. – London: Longman, 1989.
7. Van Dijk, T. A. *Discourse and Power*. – London: Palgrave Macmillan, 2008.
8. Berridge, G. R. *Diplomacy: Theory and Practice*. – London: Palgrave Macmillan, 2015.
9. Chilton, P. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. – London: Routledge, 2004.
10. Wodak, R. *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. – London: Palgrave Macmillan, 2009.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ПРАВ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН)

Доктор философии по филологическим наукам (PhD),
доцент кафедры русской филологии СамГИИЯ
Мусинова Зебо Турабовна
E-mail: zebomusinova08@gmail.com

В XXI веке глобальная цифровизация является ключевым фактором трансформации всех сфер общественной жизни, включая образование. В условиях устойчивого развития цифровизация приобретает не только технологическое, но и социально-правовое значение, поскольку она напрямую связана с реализацией права человека на образование, закрепленного во Всеобщей декларации прав человека (ст. 26) и Конвенции о правах ребенка (ст. 28). Для молодежи, которая является активным участником образовательного процесса и будущим кадровым ресурсом страны, обеспечение академических прав становится важнейшей задачей государственной молодежной политики.

В Республике Узбекистан цифровизация образования реализуется через государственные программы, направленные на внедрение электронных образовательных платформ, развитие дистанционного обучения, цифровую трансформацию университетской инфраструктуры и повышение квалификации преподавателей. Одновременно возникают новые вызовы: цифровое неравенство, угроза академической добросовестности, необходимость правового регулирования использования искусственного интеллекта в образовательном процессе.

Цифровизация образования — это процесс глубокого преобразования организационной, методической и технологической структуры образовательной деятельности на основе внедрения цифровых технологий. В отличие от обычной информатизации, цифровизация включает в себя: автоматизацию управленческих процессов, развитие дистанционных образовательных ресурсов, внедрение электронных образовательных платформ и формирование цифровой компетенции студентов и преподавателей.

Концепция устойчивого развития, закреплённая в Программе ООН «Цели устойчивого развития до 2030 года», предусматривает обеспечение качественного образования, инклюзивного и справедливого, доступного для всех слоёв населения. В этом контексте цифровизация выступает как инструмент реализации права на образование, академической свободы и равных возможностей.

Таким образом, цифровизация образования выступает не только как технологический процесс модернизации учебного пространства, но и как фактор трансформации институциональных и правовых основ образовательной деятельности. Изменение форм взаимодействия между субъектами образовательного процесса обуславливает необходимость переосмысления содержания и механизмов реализации академических прав молодежи в условиях цифровой образовательной среды.

В условиях цифровой трансформации академические права молодежи приобретают новые формы реализации и содержательные акценты. К числу ключевых академических прав относятся:

5. Право на доступ к образованию, которое в цифровой среде трансформируется в возможность пользоваться электронными платформами, онлайн-курсами и цифровыми библиотеками.

6. Право на академическую свободу, обеспечивающее возможность самостоятельного выбора тем, форм и методов обучения в пределах учебного плана.

7. Право на равные цифровые возможности, включая доступ к современным гаджетам, интернет-соединению и цифровой инфраструктуре.

8. Право на защиту персональных данных, что особенно актуально в условиях дистанционного обучения и использования электронных систем оценки знаний.

В контексте концепции устойчивого развития цифровизация образования рассматривается как инструмент обеспечения равного доступа к знаниям и формирования инклюзивной образовательной среды, что актуализирует проблему гарантирования академических прав молодежи в новых социотехнологических условиях.

В Республике Узбекистан эти права закреплены в **Законе «Об образовании» (ст. 2, 15, 23)**, **Закон «О молодежной политике» (ст. 7, 10)**, а также в **Постановлениях Кабинета Министров о цифровизации образования и внедрении электронного документооборота**.

Нормативное закрепление академических прав молодежи в условиях цифровизации предполагает их практическую реализацию через институциональные механизмы модернизации системы высшего образования. Иначе говоря, правовые гарантии приобретают реальное содержание лишь при условии системной цифровой трансформации образовательной инфраструктуры.

Цифровая трансформация высшего образования в Республике Узбекистан выступает инструментом практической реализации закрепленных академических прав и направлена на формирование современной, технологически оснащенной образовательной среды.

Реализация цифровизации в высшем образовании Узбекистана включает:

- Создание электронных образовательных платформ (e-learning, Moodle, виртуальные лаборатории), обеспечивающих расширенный доступ к учебным материалам и индивидуализацию образовательной траектории.

- Внедрение систем дистанционного обучения, позволяющих студентам из отдаленных регионов получать качественное образование на равных условиях.

- Автоматизацию управления вузами, включая электронные журналы успеваемости, цифровые расписания и учет посещаемости, что повышает прозрачность образовательного процесса.

- Повышение цифровых компетенций преподавательского состава, включая освоение современных образовательных технологий и инструментов искусственного интеллекта.

Особое внимание уделяется проекту «Цифровой университет», целью которого является интеграция цифровых технологий во все аспекты образовательного процесса, повышение прозрачности и эффективности управления, а также укрепление академической мобильности и доступности образования.

Вместе с тем цифровая трансформация, наряду с очевидными преимуществами, сопровождается рядом системных рисков и вызовов, способных повлиять на реализацию академических прав молодежи и качество образовательного процесса.

Риски и вызовы цифровизации заключаются в следующем:

1. **Цифровое неравенство** — различия в доступе к технологиям и интернет-инфраструктуре между городскими и сельскими студентами.

2. **Проблемы академической добросовестности** — риск использования цифровых инструментов для недобросовестного выполнения учебных заданий.

3. **Нерегулируемое использование технологий искусственного интеллекта** — возможность автоматического создания учебных работ без достаточного контроля качества и самостоятельности.

4. **Конфиденциальность данных** — необходимость надежной защиты персональной информации студентов и преподавателей в условиях цифрового документооборота.

5. **Социальная изоляция** — снижение уровня личного взаимодействия и развития коммуникативных навыков в онлайн-среде.

Указанные риски требуют разработки комплексной государственной политики цифровой этики и нормативного регулирования использования образовательных технологий.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой модели цифровой правовой культуры студентов и формированием национальной стратегии академической цифровой ответственности.

Цифровая трансформация высшего образования является ключевым механизмом обеспечения академических прав молодежи в условиях устойчивого развития. В Республике Узбекистан проводятся системные мероприятия, направленные на развитие цифровой образовательной среды. Одновременно необходимо устранять риски, связанные с цифровым неравенством, академической добросовестностью и правовой защитой студентов. Баланс между технологическим прогрессом и гуманистическими принципами обеспечит формирование устойчивой, инклюзивной и качественной системы высшего образования.

Список литературы

1. Всеобщая декларация прав человека. – URL: <https://www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights/>
2. Конвенция о правах ребенка. – URL: <https://www.ohchr.org/ru/professionalinterest/pages/crc.aspx>
3. Закон Республики Узбекистан «Об образовании». – Tashkent, 2017.
4. Закон Республики Узбекистан «О молодежной политике». – Tashkent, 2017.
5. Стратегия «Цифровой Узбекистан – 2030». – Tashkent, 2020.
6. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О внедрении электронного документооборота в образовательных учреждениях». – Tashkent, 2019.
7. Smith J. Digital Transformation in Higher Education: Global Perspectives. – London: Routledge, 2020.
8. Jones A., Brown P. E-Learning and Academic Rights. – New York: Springer, 2019.
9. UNICEF. The Right to Education in the Digital Age. – New York, 2021.
10. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris, 2017.

GLOBAL RAQAMLASHUV MAKONDA XORIJIY TILLARNING TA'LIMIY

AHAMIYATI

Ibatova Amira Shavkatovna

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

Samarqand filiali "Tillar" kafedrası

(PhD), dotsenti

amiraibatova1911@gmail.com

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etadi. Ta'kidlash joiz bugungi kunda ta'limni axborot kommunikatsion vositalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Xorijiy tillarni o'qitishni rivojlantirish, oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan jihozlash, oliy ta'lim muassasalari talabalari, o'qituvchilari va yosh tadqiqotchilarining jahon ta'lim resurslari, zamonaviy ilmiy adabiyotlarning elektron kataloglari va ma'lumotlar bazalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi.

Hozirgi vaqtda o'qituvchilarning katta qismi axborot kommunikatsiya vositalaridan proyektordan unumli foydalanishni bilsada qolgan zamonaviy texnologiyalar haqida kamroq bilimga egalar. Bu esa ta'limni tashkil etishda turli muammolarga olib kelishi mumkin. Raqamli texnologiyalar haqida gapirganda internet orqali tashkil etiladigan mailing lists, telnet, yuneset, e-

minbar kabilar yuqori samara berishi bilan ajralib turishini yodga olish mumkin. Ko'pchilikka ma'lumki o'qitishning odatdagi an'anaviy usulida o'qituvchi faol o'quvchi tinglovchiga aylanadi. Bunday xollarda ta'lim olish quruq yodlash va esda olib qolish uchun yo'nalgan bo'ladi. Raqamli texnologiyalar joriy etilgan ta'lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Bugun ular bilan ta'lim tizimining qurollantirilishi o'quvchilarga dars mashg'ulotlarini sifatli o'tilishini ta'minlaydi. Televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta'limga o'tishning bir debochasi sifatida qabul qilsak bo'ladi. Bu jarayon o'quvchiga uydan chiqmay turib ham ta'lim olish mumkinligini isbotlab berdi. Raqamli ta'limga o'tishning boshqa afzalliklari to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak ularga quyidagilarni kiritish o'rinlidir. - darsliklar elektron xolatda ekranlarga ko'chadi; - o'quvchilar hoxlagan joyida va xoxlagan vaqtida ta'lim olish imkoniga ega bo'ladi; - o'quvchilar mutaxassis yetishmaydigan uzoq qishloqlarda ham fanlarni tanlash va uydan turib ta'lim olish imkoniga ega bo'ladi; - internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi; - ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'taradi, vaqt va mablag' sarfini keskin kamaytiradi; - "raqamli dunyo"da yo'qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo'ladi.

Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berilsa ta'lim oluvchilarga ta'lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta'lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Ta'lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg'ulotlar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishni ta'minlaydi. Onlayn darslarda raqamli texnologiyalar qo'llanilishi yaxshi samara berishi xammamizga ma'lum. Masalan, televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta'lim olishning bir turi deb olsak bo'ladi. Yangi axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ularning mamlakatimizda joriy etilishi zamonaviy talaba shaxsini shakllantirishda o'z izini qoldirdi.

Bugungi kunda an'anaviy "ustoz-shogird-darslik" sxemasiga yangi bo'g'in – kompyuter kiritilmoqda, kompyuter ta'limi esa bugungi kun ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ta'limni axborotlashtirishning asosiy qismlaridan biri o'quv fanlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish hisoblanadi. Xorijiy tilini o'qitish kompetetsiyasini modernizatsiya qilish, birinchi navbatda, uning zamonaviy imkoniyatlar orqali, elektron texnologiyalar orqali ham xuddi o'qituvchi bilan yuzma-yuz o'rgangandek ta'lim berishni nazarda tutadi.

Xorijiy til darslarida foydalanilgan raqamli ta'lim resurslari tasnifi tillar bo'yicha raqamli ta'lim resurslarini mazmuni va funksionalligiga ko'ra quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin: 1) ma'lumot va ma'lumotnomalar (entsiklopediyalar, ma'lumotnomalar, lug'atlar, jurnallar, gazetalar, almanaxlar); 2) o'qish uchun elektron kitoblar; 3) DVD diskdagi filmlar; 4) elektron ko'rgazmali qurollar kutubxonalari va ma'lumotlar bazalari; 5) elektron tashuvchilar bo'yicha o'quv-uslubiy materiallar (dars ishlanmalari, tilning aspektlari va RD turlarini o'qitish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar, testlar va boshqa nazorat-o'lchov materiallari); 6) Internet resurslari; 7) birlashtirilgan elektron o'quv vositalari (qo'llanmalar, elektron darsliklar, mashq kitoblari va o'quv o'yinlari); 8) o'qituvchi tomonidan muayyan dars uchun yaratilgan chet tili darslariga (ko'rgazmali materiallar, taqdimotlar, loyihalar, darslarni kompyuterda ishlanma va boshqalar) hamrohlik qiluvchi o'quv-uslubiy dasturiy ta'minot.

Demak raqamli texnologiyalar orqali xorijiy tillarni o'qitish quyidagi imkoniyatlarni beradi; - xohlagan joyida va xohlagan vaqtida ta'lim olish imkoniga ega; - internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi; - ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'taradi; - vaqt va mablag' sarfini keskin kamaytiradi; - talabalarning o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi; - mintaqaviy jihatni hisobga oladi; - darslar emotsional va esda qolarli o'tkaziladi; - individual yondashuvni amalga oshiradi; - talabalar bilimi xolisona baholanadi; - o'qituvchining ishini engillashtiradi.

Bu borada o'quvchi-yoshlarning ijodiy shaxsiy salohiyatini rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish, chuqur bilim olish, jumladan, til bilimlari imkoniyatlarini kengaytirishga alohida

e'tibor qaratilmoqda. Internet zamonaviy voqelikning ajralmas qismiga aylandi. Internet xorijiy tillarni o'rganishda yordam berishi mumkin, chunki AKTdan foydalanish chet tilini o'rganuvchilar uchun haqiqiy matnlardan foydalanish, tinglash va ona tilida so'zlashuvchilar bilan muloqot qilish uchun noyob imkoniyat yaratadi, ya'ni tabiiy til muhitini yaratadi. Internetga kirish darslarni turli g'oyalar va mashqlar bilan boyitish imkonini beruvchi katta hajmdagi qo'shimcha materiallardan foydalanish imkonini beradi.

Axborot va kommunikatsion texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'lim texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash orqali ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zarur. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida tadqiqotga asoslangan yondashuvdan faol foydalanish lozim va bu bilan ilmiy tadqiqotga talabalarning ko'nikmalarini rivojlantirish va IT-kompetensiyaga asoslangan ijodiy qobiliyatlarini va ijodiy fikrlashlarini shakllantirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 20.04.2017 yildagi PQ-2909-son 2. Aborisade, P. A. (2012). "Supporting English Language Teaching Using 21st Century ICT Tools." English Language Teaching Today (ELTT) Vol. 9, pp.16-22.
3. Crystal, D. (2007). The Fight for English: How Language Pundits ate, shot and left. Oxford: Oxford University Press.
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е.С. Полат. – М.: Академия, 2000 – С. 43-45.
5. <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-5-2-538-545>

GLOBALLASHUV JARAYONIDA SO'ZLASHUV QADRIYATLARI

THE ROLE OF DIGITAL COLLABORATION TOOLS IN ENHANCING WRITTEN TRANSLATION QUALITY AND EFFICIENCY

Saidova Gulyora Abdukhakimovna

Senior teacher, UzSWLU, Faculty of Translation,
Department of English Translation Theory,
Email:saidovagulyora20190117@gmail.com

The digital transformation of the 21st century has fundamentally altered the landscape of language services. Professional translation is no longer a linear, solitary task performed in isolation; it has evolved into a dynamic, multi-layered collaborative process. The surge in global content production and the necessity for rapid market entry have driven the adoption of sophisticated digital collaboration tools. These technologies, ranging from cloud-based Computer-Assisted Translation (CAT) tools to comprehensive Translation Management Systems (TMS), act as the backbone of modern localization efforts, ensuring that high-quality results are delivered with unprecedented speed.

Features of Popular Collaboration Tools and Project Management

Central to the efficiency of modern translation projects are Translation Management Systems (TMS) such as Phrase (formerly Memsource), Smartcat, and Trados Enterprise. These platforms offer integrated environments where project managers, translators, editors, and terminologists can work simultaneously on a single project.

Key features include centralized Translation Memories (TM), Terminology Databases (TB), and automated project assignments. By using these tools, project managers can monitor real-time progress, identify potential bottlenecks, and adjust deadlines dynamically.

Research suggests that automating file analysis and distribution through a TMS can reduce the administrative workload by approximately 25-30% [2, c. 45]. This automation ensures that

human linguists can focus on the creative and technical aspects of translation rather than manual file management.

The Importance of Version Control and Real-Time Updates

In a traditional offline workflow, file versioning often becomes a logistical nightmare, leading to the use of outdated glossaries or overlapping edits. Digital collaboration platforms solve this through centralized version control. When a terminologist updates a specific term in the cloud-based database, it is immediately highlighted for every translator working on the project.

Real-time updates are particularly crucial for "Agile Localization," a methodology used in software development where content is translated in small, frequent increments. The ability to push updates instantly across all language pairs ensures that the translated product remains synchronized with the source development. This synchronization drastically reduces the "Time-to-Market" and prevents the costly errors associated with working on obsolete source text versions [5, c. 112].

Digital Tools Supporting Localization for Global Markets

Localization is the process of adapting a product or content to a specific locale or market. Beyond mere translation, it involves adjusting cultural references, date formats, and even visual layouts. Digital collaboration tools support this by providing visual context. Features such as "Live Preview" allow translators to see their text within the actual software interface or webpage design as they type.

This context is vital for maintaining the user experience. For instance, a button in a mobile app may have a strict character limit; a digital tool will alert the translator if the target language string is too long, allowing for immediate adjustment. Without such collaborative oversight, these issues would only be discovered during the final testing phase, leading to expensive and time-consuming rework [1, c. 88].

The Role of Feedback Mechanisms in Quality Enhancement

Quality assurance (QA) in collaborative environments is no longer a post-factum check but a continuous process. Digital tools integrate automated QA checks (spelling, tag consistency, terminology adherence) and human feedback loops. Editors can provide segment-level comments and track changes, which are immediately visible to the translator.

Structured feedback mechanisms allow for the implementation of Linguistic Quality Evaluation (LQE) models. By categorizing errors (e.g., mistranslation, style, or terminology) and assigning severity scores, teams can objectively measure and improve quality over time. Statistics show that projects utilizing integrated feedback loops achieve a 20% higher consistency rating than those using disconnected review processes [3, c. 14].

Examples of Successful Collaborative Translation Projects

The impact of these tools is most visible in large-scale international projects. A notable example is the localization of the "COVID-19 Global Information Portal." During the peak of the pandemic, medical information had to be translated into over 100 languages with extreme urgency. Digital collaboration platforms allowed medical experts and linguists across different time zones to share validated terminology instantly, ensuring that life-saving data reached global populations without delay [4, c. 210].

Similarly, in the gaming industry, titles such as "The Witcher 3" involve millions of words of dialogue and lore. Success in such massive projects is only possible through cloud-based systems that allow writers, translators, and voice actors to collaborate on a single "source of truth," maintaining narrative consistency across dozens of cultural variations.

In conclusion, the integration of digital collaboration tools has brought about a paradigm shift in the professional translation industry, transforming it from a fragmented series of tasks into a streamlined, high-tech ecosystem. These technologies have proven to be far more than mere convenience; they are the fundamental infrastructure that allows for the synchronization of linguistic precision and industrial-scale productivity. Through the centralization of translation memories, terminology databases, and real-time communication channels, digital platforms have effectively mitigated the traditional risks of inconsistency and administrative delays.

Furthermore, the evolution of these tools has redefined the professional identity of the translator. In the modern collaborative environment, the linguist is no longer just a wordsmith but a "Knowledge Architect" who operates within a complex digital framework to ensure cultural and technical accuracy. The implementation of automated Quality Assurance (QA) and structured feedback loops has raised the benchmark for what is considered an acceptable translation, shifting the focus from basic readability to deep localized resonance.

Looking ahead toward the end of the current decade, the role of digital collaboration tools is set to expand even further with the deeper integration of Artificial Intelligence and neural adaptive technologies. However, as this study has demonstrated, the human element remains the indispensable "moral and cultural compass" of the process. The most successful translation practices of the future will be those that achieve a perfect synthesis—leveraging the computational speed of cloud-based systems while preserving the irreplaceable cognitive depth of human expertise. Ultimately, digital collaboration is not merely about faster workflows; it is about building a more connected world where language barriers are dismantled with unprecedented accuracy and ethical integrity.

References

1. Bowker, L. *Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction*. – Ottawa: University of Ottawa Press, 2023. – 250 p.
2. Dunne, K. J., & Elena, S. *Translation Office Management: A Guide for Language Service Providers*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2021. – 310 p.
3. Jimenez-Crespo, M. A. *Crowdsourcing and Online Collaborative Translations*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2024. – 225 p.
4. Muegge, U. *The Role of Technology in Professional Translation*. // *Journal of Translation Studies*. – 2025. – № 4. – C. 205-220.
5. Pym, A. *Exploring Translation Theories*. – London: Routledge, 2022. – 190 p.

BILINGUAL EDUCATION AND PSYCHOLINGUISTIC APPROACHES AS FOUNDATIONS FOR GLOBAL COMMUNICATION

Raimova Kamola Baxramovna

Senior teacher at TIU,
the Department of Foreign Languages
kamolaraimova7@gmail.com

Global communication—interaction across national, cultural, and linguistic boundaries in education, work, and digital life—depends on more than knowing vocabulary and grammar. It requires the ability to negotiate meaning, interpret cultural cues, shift registers, and collaborate with speakers who use different linguistic resources. In this context, bilingualism and bilingual education have become central to how societies prepare learners for transnational mobility and participation in global networks.

Bilingualism is commonly defined as the ability to communicate in two languages, but contemporary scholarship emphasizes its dynamic nature: individuals may develop uneven proficiencies, use languages for different purposes, and engage in flexible practices such as translanguaging (Özşen et al., 2020). These realities matter for global communication, where multilingual speakers routinely navigate mixed linguistic environments—international classrooms, workplaces, and online communities.

2. Conceptual Foundations: Bilingualism, Psycholinguistics, and Global Communication

Psycholinguistics studies how language is represented, processed, and learned. When applied to bilingualism, it offers insights into how two linguistic systems coexist and interact in the mind, how learners access words across languages, and how cognitive control supports language selection. These mechanisms are directly relevant to global communication because

multilingual interactions often require rapid switching, inference, and repair strategies—skills grounded in bilingual language processing.

Teacher-education discussions in locally produced pedagogical reviews stress that bilingualism is not only a linguistic phenomenon but also a social response to migration, international trade, and expanding educational programs. They argue for developing bilingual skills through systematic pedagogical design and attention to learners' cognitive and socio-cultural needs (1.3 section (Full version), 2026). From a global communication perspective, this framing is important: bilingual competence becomes a bridge between identities and communities, not simply a classroom objective.

3. Bilingual Education Models and Their Outcomes

A practical question for educators and policymakers is which bilingual education models best support outcomes aligned with global communication. A comparative analysis of Transitional Bilingual Education (TBE), Dual-Language Immersion (DLI), and Maintenance Bilingual Education (MBE) suggests clear differences in long-term efficacy. In TBE, the home language is often used temporarily while learners transition to the dominant school language. By contrast, DLI and MBE explicitly aim to develop sustained bilingual proficiency and biliteracy, while also supporting cultural identity and inclusion (Hasanzade, n.d.).

From a global communication standpoint, DLI and MBE are particularly relevant because they cultivate durable multilingual repertoires rather than replacing one language with another. The comparative study reports that these models are more consistently associated with gains in language proficiency, cognitive development, and cultural understanding (Hasanzade, n.d.). Such outcomes map closely onto the communicative demands of international settings—where individuals must both express themselves precisely and interpret diverse communicative styles.

Conclusion

Global communication is not an optional add-on to language education; it is increasingly the context in which language is used and valued. The sources reviewed here converge on a key point: bilingual education becomes most powerful when it aims for sustained bilingual development, connects language to culture and identity, and provides authentic opportunities for interaction. Comparative evidence indicates that dual-language immersion and maintenance models have stronger potential to build the linguistic, cognitive, and cultural resources that global communicators need (Hasanzade, n.d.). Broader research trends further show that the field is moving toward flexible multilingual practices and socially responsive pedagogy in line with global realities (Hsieh et al., 2025). Finally, policy-oriented measurement frameworks such as PISA 2025 underscore the importance of exposure, motivation, and opportunity—variables that schools and systems can shape through thoughtful program design (Marconi et al., 2020). For teacher preparation, the challenge is to integrate psycholinguistic understanding with pedagogies that empower learners to communicate across languages and cultures with confidence, accuracy, and respect.

References

1. Hasanzade, T. (n.d.). *Bilingual Education Models: Comparative Analysis of Efficacy and Outcomes*. Nakhchivan State University. (Open-access article).
2. Hsieh, C.-C., Khau, A. H., & Shen, J.-Y. (2025). *Bibliometric Review of Bilingual Education Between 1983 and 2023 (40 Years)*. SAGE Open, 1–21. <https://doi.org/10.1177/21582440251357553>
3. Marconi, G., Campos Cascales, C., Covacevich, C., & Halgreen, T. (2020). *What matters for language learning? The questionnaire framework for the PISA 2025 foreign language assessment (OECD Education Working Paper No. 234)*. OECD Publishing.
4. Özşen, A., Çalışkan, T., Önal, A., Baykal, N., & Tunaboşlu, O. (2020). *An Overview of Bilingualism and Bilingual Education*. *Journal of Language Research*, 4(1), 41–57.

OLIY TA'LIMDA INGLIZ TILINI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKTNING INNOVATSION IMKONIYATLARI

Nuriddinova Dilobar Shukurovna, TIU
Xorijiy tillar kafedrası katta o'qituvchisi

Bugungi globallashtirish sharoitida ingliz tilini bilish oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilari uchun muhim kasbiy va akademik kompetensiya hisoblanadi. Xalqaro ilmiy hamkorlik, akademik almashinuv dasturlari, xorijiy adabiyotlardan foydalanish va global mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish uchun ingliz tilini mukammal egallash talab etiladi. Shu bilan birga, oliy ta'limda talabalarning bilim darajasi, o'rganish sur'ati va ehtiyojlari turlicha bo'lgani sababli an'anaviy o'qitish usullari har doim ham kutilgan natijani bermaydi.

Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt texnologiyalarini ingliz tilini o'qitish jarayoniga joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. SI asosidagi yondashuvlar oliy ta'limda ta'lim sifatini oshirish va talabalar markazlashgan ta'lim modelini shakllantirishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonini tahlil qilish, talabalarning bilim darajasini aniqlash va individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish imkonini beradi. Ingliz tilini o'qitishda SI quyidagi vazifalarni samarali bajaradi:

- talabalar bilimni avtomatik diagnostika qilish;
- individual va moslashtirilgan o'quv materiallarini taqdim etish;
- akademik va kasbiy ingliz tilini rivojlantirish;
- mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish.

Oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt asosidagi onlayn platformalar va raqamli ta'lim muhitlari keng qo'llanilmoqda. Ushbu platformalar talabalarga ingliz tilini akademik va kasbiy yo'nalishda o'rganish imkonini beradi. SI asosidagi tizimlar talabaning bilim darajasi va o'rganish natijalariga qarab mashqlar murakkabligini avtomatik ravishda moslashtiradi.

Nutqni aniqlash texnologiyalari oliy ta'limda talabalarning akademik nutqini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellekt talabaning talaffuzi, intonatsiyasi va grammatik aniqligini tahlil qilib, ilmiy va rasmiy muloqotga mos tavsiyalar beradi. Bu esa talabalarning xalqaro konferensiyalar, taqdimotlar va ilmiy munozaralarda faol ishtirok etishiga zamin yaratadi.

Oliy ta'limda sun'iy intellekt asosidagi chatbotlar ingliz tilida akademik va kasbiy muloqotni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ular talabalar bilan ilmiy mavzular, kasbiy vaziyatlar va rasmiy yozishmalar asosida muloqot olib borib, kommunikativ kompetensiyani mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. SI asosidagi yondashuvlar talabalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan ta'lim muhitini yaratadi, akademik va kasbiy ingliz tilini rivojlantirishga xizmat qiladi hamda oliy ta'limda raqamli transformatsiyani jadallashtiradi.

References

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign.
2. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. London: Pearson.
3. Kukulska-Hulme, A. (2020). Mobile-assisted language learning [Revisited]. *ReCALL*, 32(1), 1-8.
4. Godwin-Jones, R. (2018). Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. *Language Learning & Technology*, 22(3), 1-17.
5. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЦЕЛЯХ.

Курганова Роза Нуритдиновна
Старший преподаватель кафедры
Узбекского языка и иностранных языков
Академии министерства внутренних дел
shahnozabadalova3@gmail.com

В условиях стремительной цифровой трансформации общества система образования переживает этап глубоких структурных и содержательных изменений. Развитие технологий искусственного интеллекта (ИИ) становится одним из ключевых факторов модернизации образовательной среды, трансформируя традиционные подходы к обучению, оцениванию и управлению учебным процессом. В глобальном образовательном пространстве ИИ рассматривается не только как инструмент автоматизации отдельных процедур, но и как стратегический ресурс формирования персонализированной, адаптивной и гибкой образовательной модели, ориентированной на потребности обучающегося XXI века.

В Узбекистан вопросы цифровизации и внедрения инновационных технологий в сферу образования приобретают особую актуальность в контексте проводимых реформ. Принятие Закона «Об образовании» (2020 г.), реализация Концепции развития системы народного образования до 2030 года, а также государственные программы по цифровой трансформации и развитию ИТ-сектора определили приоритетное направление интеграции современных цифровых решений в образовательный процесс. Создание специализированных ИТ-школ, развитие цифровой инфраструктуры, внедрение электронных образовательных платформ и расширение доступа к онлайн-ресурсам формируют благоприятную среду для использования инструментов искусственного интеллекта в обучении.

Особый интерес представляет использование интеллектуальных систем, основанных на обработке естественного языка, таких как ChatGPT, которые способны генерировать тексты, анализировать ответы обучающихся, предлагать индивидуальные рекомендации и моделировать диалоговое взаимодействие. Подобные технологии открывают новые возможности для персонализации обучения, автоматизации рутинных процедур оценивания, поддержки самостоятельной работы учащихся и повышения эффективности педагогической деятельности. Вместе с тем их внедрение сопровождается рядом методологических, психологических и этических вопросов, требующих научного осмысления.

Современная педагогическая наука подчеркивает, что образование — это не только передача знаний, но и формирование ценностных ориентаций, эмоционально-нравственной сферы личности, коммуникативной культуры и критического мышления. В этом контексте сохраняется фундаментальная роль учителя как носителя профессиональной культуры, эмоционального интеллекта и нравственного авторитета. Метод «глаза в глаза», живое педагогическое взаимодействие, эмоциональный отклик и личностное влияние остаются незаменимыми компонентами образовательного процесса, особенно на начальном и среднем уровнях обучения. Следовательно, искусственный интеллект не может рассматриваться как альтернатива педагогу, а лишь как вспомогательный инструмент, усиливающий его профессиональные возможности.

В системе образования Узбекистана, где значительное внимание уделяется формированию инновационного потенциала педагогов и развитию компетентностного подхода, особую актуальность приобретает проблема готовности как учителей, так и учащихся к осознанному использованию ИИ. Большинство обучающихся пока не обладают достаточным уровнем самостоятельности и критической рефлексии, необходимым для эффективного самообучения с опорой на интеллектуальные цифровые системы. Это

требует разработки методических рекомендаций, направленных на формирование цифровой грамотности, информационной культуры и навыков ответственного использования технологий.

Таким образом, актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью комплексного анализа возможностей, рисков и перспектив применения искусственного интеллекта в образовательной практике. Цель статьи заключается в научной систематизации современных подходов к использованию ИИ в образовании, выявлении его влияния на трансформацию роли педагога и обучающегося, а также определении условий эффективной и сбалансированной интеграции интеллектуальных технологий в образовательную систему Узбекистана.

Реализация данной цели предполагает рассмотрение теоретических основ искусственного интеллекта, анализ его функциональных возможностей в образовательной среде, оценку потенциала персонализированных систем обучения и интеллектуального оценивания, а также осмысление педагогических и социально-психологических последствий цифровой трансформации обучения.

Искусственный интеллект предоставляет широкие возможности для образовательных процессов и необходимо осторожно подходить к внедрению нейросетей в образование в целом и в рутину каждого ученика, учитывая позитивные аспекты и потенциальные риски этих технологий. Баланс между инновациями и традиционными методами обучения — ключевой фактор для успешного влияния ИИ на развитие и обучение детей.

Учитель – это творческая личность, искусственный интеллект – бездушный механизм. На уроках важен метод ”глаза в глаза” – детям, особенно на уроках литературы, нужны эмоции учителя.

Ещё одна точка зрения – дети пока сами не готовы к внедрению искусственного интеллекта как полноценной альтернативы педагогу. Учитель учит. Ученик учится. Если ученик способен учиться у искусственного интеллекта – почему нет? Всё зависит от того, какой результат мы хотим получить. На сегодня подавляющее большинство учеников не готовы к самостоятельному обучению без педагога. И в целом: учить и измерять результат обучения (не контролировать процесс с целью корректировки и помощи, а именно измерять результат) – это разные вещи. Трудно представить, что довольно скоро мы придём к тому, что некому будет обучить искусственный интеллект, и он тоже начнёт играть в телефоне. Искусственный интеллект способен стать помощником учителя. Искусственный интеллект (ИИ) становится неотъемлемой частью современного образования, включая начальную школу. Этот технологический прогресс открывает новые возможности для учителей и учащихся, позволяя создать более интерактивную и персонализированную образовательную среду.

ChatGPT становится инструментом для решения тестовых заданий, написания школьных сочинений и других работ, помощником в ходе оценивания и разбора ошибок, а также эффективным способом развития критического мышления у обучающихся. ChatGPT демонстрирует возможности индивидуального подхода к процессу обучения, позволяя генерировать задания, рекомендации и создавать учебные планы для отдельного учащегося, сокращая затраты времени и ресурсов, Мартин Фронцкевич пишет, что если студенты будут постоянно полагаться на технологии при выполнении заданий и поисках ответов, то это может привести к тому, что они перестанут развивать собственные навыки. Несмотря на растущий интерес к применению ИИ в образовании, существует недостаточное понимание его потенциального влияния на процесс обучения, а также управление образовательными учреждениями.[2] Это, в свою очередь, создает необходимость анализа перспектив применения ИИ в образовании в целом. Особое внимание уделено системам персонализированного обучения, способным адаптировать образовательный процесс под индивидуальные потребности учащихся.

Искусственный интеллект не в состоянии заменить «живое» общение преподавателя и студента, реальный образовательный процесс, стать полноценной заменой

наставника или научного руководителя. Необходим сбалансированный и обдуманый подход к внедрению ИИ, где технологии дополняют, а не заменяют роль преподавателя; где они направлены на улучшение качества и упрощение получения образования.[2]. Помимо трансформации роли преподавателя, ИИ также влияет и на обучающихся – активное развитие технологий требует формирования у обучаемых соответствующих компетенций.

Литература

1. Резаев А.В., Трегубова Н.Д. «ChatGPT и искусственный интеллект в университетах: какое будущее нам ожидать?» // Высшее образование в России. 2023. Т. 32, № 6. С. 19–37.

2. Шобонов Н.А., Булаева М.Н., Зиновьева С. Искусственный интеллект в образовании // Проблемы современного педагогического образования. 2023. № 79–4. С. 288–290.

THE IMPORTANCE OF SPEAKING A FOREIGN LANGUAGE, ESPECIALLY ENGLISH, IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

Normatova Mukaddas Baxodirovna, Senior teacher,
Department of Languages, Institute of Ground Forces.
Independent researcher, Department of German Language,
Faculty of Tourism, Chirchik State Pedagogical University

Globalization is a defining feature of the modern world, characterized by increased interconnectedness between countries, cultures, economies, and educational systems. This process has intensified international cooperation and information exchange, making effective communication a fundamental requirement. Language serves as the primary means of communication, and the ability to speak a foreign language has become a vital skill in the global environment.

Globalization is a complex and multidimensional process that connects countries, cultures, economies, and societies. In this interconnected world, effective communication plays a crucial role. Language acts as the main tool of interaction, and proficiency in a foreign language, particularly English, has become an essential skill. English is widely used as a lingua franca in international communication, making it a strategic resource for individuals and nations.

The Role of English in the Globalized World: English has gained global status due to historical, economic, and technological factors. It is the dominant language in international organizations, scientific research, digital technologies, and global media. Most academic publications, online resources, and professional platforms are produced in English. As a result, individuals who can communicate effectively in English have broader access to global knowledge and opportunities.

In education, English allows students and researchers to participate in international academic exchanges, conferences, and joint research projects. In the labor market, English proficiency increases employability, competitiveness, and career mobility. Employers often consider foreign language skills, especially English, as a key professional competence.

Scientific Analysis and Discussion: From a scientific perspective, foreign language competence contributes to cognitive development, intercultural awareness, and critical thinking skills. Research shows that individuals who speak more than one language demonstrate higher adaptability and problem-solving abilities. English communication skills enable effective participation in multicultural environments, reducing barriers caused by cultural and linguistic differences.

Moreover, the development of English-speaking skills supports national integration into the global economy. Countries that invest in foreign language education tend to achieve higher levels of innovation, international cooperation, and socio-economic progress.

Scientific Conclusions: Based on the analysis, the following conclusions can be drawn:

1. English is a key instrument of global communication and plays a decisive role in the globalization process.

2. Proficiency in English enhances access to international education, scientific knowledge, and professional opportunities.
3. Speaking English contributes to the development of intercultural competence and global thinking.
4. The level of English language proficiency directly affects individual competitiveness and national development in the global arena.

Practical Suggestions and Recommendations: To improve foreign language competence, especially English, the following practical measures are recommended:

1. **Integrating communicative methods** into language teaching to develop speaking and listening skills.
2. **Using digital technologies** such as online platforms, mobile applications, and multimedia resources in English learning.
3. **Encouraging international interaction**, including language clubs, exchange programs, and virtual communication with native speakers.
4. **Improving teacher training**, focusing on modern pedagogical approaches and practical language use.
5. **Creating an English-speaking environment** in educational institutions through extracurricular activities and academic events.

Conclusion

In conclusion, speaking a foreign language, particularly English, is no longer an optional skill but a vital necessity in the era of globalization. English proficiency empowers individuals to actively participate in global processes, enhances professional and academic success, and strengthens intercultural dialogue. Therefore, systematic and practical approaches to English language education should be considered a strategic priority for sustainable development.

The ability to speak a foreign language, particularly English, is an indispensable requirement in the era of globalization. English proficiency enables individuals to participate effectively in global communication, enhances educational and professional opportunities, and supports intercultural dialogue. Therefore, systematic and practice-oriented approaches to English language teaching should be considered a priority in modern education systems.

References

1. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Graddol, D. (2006). *English Next*. London: British Council.
3. Harmer, J. (2007). *How to Teach English*. Harlow: Pearson Education.
4. Richards, J. C. (2006). *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
6. Jalolov, J. J. (2012). *Chet tillarni o'qitish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
7. G'ulomov, A. (2018). *Zamonaviy ta'lim va xorijiy tillarni o'qitish muammolari*. Toshkent: Fan va texnologiya.

FOSTERING INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH VIRTUAL EXCHANGE

Senior teacher of the Department of Teaching English Methodology
No. 3 of the UzSWLU Rakhimov Mansur
Odiljonovich ichbinreich1979@mail.ru

In an increasingly interconnected world, the ability to communicate effectively and appropriately across cultural boundaries has become an indispensable skill. Intercultural Communicative Competence (ICC), as defined by Byram (1997), extends beyond linguistic

proficiency to encompass attitudes of curiosity and openness, knowledge of social groups and their practices, and skills of interpreting, relating, and discovering cultural information. For students of foreign languages, developing ICC is no longer a supplementary benefit but a core educational objective, preparing them for global citizenship and diverse professional environments where cross-cultural collaboration is the norm. Traditional language classrooms, however, often struggle to provide authentic, sustained intercultural contact, relying instead on textbook representations of culture.

The primary aim of this article is to investigate how structured virtual exchange (VE) programs can serve as a powerful pedagogical tool for fostering ICC in higher education students. The objectives are: firstly, to delineate the key components of ICC and their relevance in a digital age; secondly, to design and implement a VE project and evaluate its impact on students' ICC development; and thirdly, to offer evidence-based pedagogical recommendations for integrating VE into language curricula. The central hypothesis posits that participation in a well-structured VE, which combines collaborative tasks with guided reflection, will lead to measurable growth in students' intercultural knowledge, attitudes, and skills.

This study employed a mixed-methods approach to capture the multifaceted nature of ICC development. The research involved a 10-week virtual exchange project connecting 50 third-year university students from Uzbekistan (n=25) and a partner university in the USA (n=25), all majoring in English or Linguistics. The students were organized into 10 cross-cultural teams of 5 (2-3 Uzbek, 2-3 American).

The VE project was structured around a series of collaborative tasks designed to prompt intercultural dialogue and reflection:

1. **Introductory Phase:** Students created introductory videos and engaged in asynchronous discussion forum posts about their daily lives, families, and university experiences.

2. **Collaborative Inquiry Phase:** Each team chose a shared theme (e.g., "traditions and modernity," "concepts of success," "environmental activism") to investigate. They co-created a digital survey, collected responses from their respective local peers, and then analyzed the data together via synchronous video calls to compare cultural perspectives.

3. **Synthesis Phase:** Teams co-produced a final artifact—a digital poster or a short documentary video—presenting their comparative findings and reflections on the collaborative process. They documented their collaboration and personal insights in individual reflective journals.

Data collection was multi-pronged: a pre- and post-project ICC assessment scale adapted from Byram's model; analysis of students' reflective journals and discussion forum posts; recordings and observations of synchronous video calls; and a post-project focus group interview with selected participants. Quantitative data from the ICC scale were analyzed using descriptive and inferential statistics, while qualitative data from journals, forums, and interviews were subjected to thematic analysis.

Results and Discussion

The quantitative results from the ICC assessment scale showed a statistically significant positive shift in the student cohort's self-reported ICC, with the most notable gains in the domains of intercultural attitudes (e.g., "willingness to suspend disbelief about other cultures") and skills of discovery and interaction (e.g., "ability to identify cultural reference points").

The qualitative data provided a deeper narrative of this growth. Thematic analysis of reflective journals revealed that the initial phase of interaction often involved navigating communication challenges and confronting stereotypes. One Uzbek student wrote, "I expected American students to be very informal, but in our first video call, they were very respectful and eager to learn about our traditions. It made me realize I also have stereotypes." This demonstrates a key moment of reflection on Byram's 'attitudes' and 'knowledge' components.

Table 1.

Comparative Results of Pre-test and Post-test ICC Scores (Mean Values on a 5-point Likert Scale)

ICC Dimension (Byram, 1997)	Pre-Project Mean	Post-Project Mean	Mean Gain
Attitudes (Curiosity/Openness)	3.2	4.1	+0.9
Knowledge (of own/other cultures)	3.0	3.8	+0.8
Skills of Interpreting & Relating	2.9	3.9	+1.0
Skills of Discovery & Interaction	3.1	4.3	+1.2
Critical Cultural Awareness	2.8	3.6	+0.8

As the project progressed, students developed more sophisticated 'skills of discovery and interaction'. The collaborative inquiry phase was particularly potent. An American student reflected in her journal: "Analyzing the survey data on 'success' was fascinating. For my team in Uzbekistan, community respect was a huge factor, while for my American friends, it was more about individual achievement. This wasn't just a fact I read in a book; we discovered it together, and it led to a deep conversation about our different social structures." This illustrates the move from abstract knowledge to a co-constructed, experiential understanding.

The integration of synchronous video calls was crucial for fostering interpersonal connections and nuanced communication, allowing for the negotiation of meaning in real-time. However, challenges such as time zone differences and occasional technological difficulties required flexibility and problem-solving, which in themselves became learning opportunities. The instructor's role shifted to that of a facilitator and "critical friend," monitoring discussions and providing prompts for deeper reflection, especially when potential cultural misunderstandings arose. The success of the VE can be visualized as a process of moving from surface-level contact to deep cultural learning.

Figure 1. The Virtual Exchange Model for ICC Development

[Figure would be inserted here: A diagram showing a progressive flow. It starts with "Initial Contact & Stereotype Encounter" (led by Instructors/Facilitators). An arrow leads to a central cycle: "Collaborative Inquiry" (Students Co-Investigating), "Dialogue & Negotiation" (Student-to-Student), and "Guided Reflection" (Student with Self/Peers). From this cycle, an arrow points to the outcome: "Deepened Intercultural Communicative Competence (ICC)". Arrows show feedback loops from "Dialogue" back to "Inquiry" and from "Reflection" into all other phases.]

This process aligns with transformative learning theory, where a disorienting dilemma (e.g., confronting a stereotype) leads to critical reflection and a perspective transformation. The VE provided a safe, structured space for such transformations to occur. The findings strongly suggest that the combination of authentic, task-based collaboration and systematic reflection is key to moving beyond superficial cultural awareness towards genuine ICC.

This study provides compelling evidence that virtual exchange is a highly effective methodology for fostering intercultural communicative competence in university students. By creating opportunities for sustained, meaningful interaction with peers from different cultural backgrounds, VE transcends the limitations of the traditional classroom. It cultivates not just knowledge about other cultures, but the skills, attitudes, and critical awareness necessary for navigating our complex, interconnected world. Students emerge not only with enhanced language skills but as more reflective, open, and globally-minded individuals.

Based on the research findings, the following practical recommendations are offered for educators seeking to implement virtual exchange:

1. **Structure for Success, Not Just Interaction:** Design a phased VE project with clear objectives, timelines, and specific collaborative tasks (like co-creating a survey or analyzing data).

Avoid unstructured "pen-pal" models which often fail to generate deep engagement. The task should necessitate collaboration and shared decision-making.

2. Integrate Reflection as a Core Component: Make reflection a non-negotiable and structured part of the process. Provide guided prompts for reflective journals that move from descriptive ("What happened?") to analytical ("Why did it happen?") and finally to transformative ("How has this changed my perspective?"). Regular peer and instructor feedback on these reflections can deepen the learning.

3. Leverage Multiple Modes of Communication: Combine asynchronous tools (forums, shared documents) for planning and reflection with synchronous tools (video calls) for building rapport and negotiating meaning in real-time. The blend caters to different communication styles and deepens the relational aspect of the exchange.

4. Prepare Students and Manage Expectations: Conduct pre-exchange workshops to introduce key ICC concepts, discuss communication etiquette, and set shared expectations. Acknowledge potential challenges (time zones, tech issues, language barriers) and frame them as part of the learning experience.

5. Foster a Facilitator, Not Director, Mindset: The instructor's role is to design the framework, provide scaffolds (e.g., sentence starters for discussions, question prompts for analysis), monitor progress, and intervene thoughtfully to guide inquiry or address misunderstandings, rather than to provide all the answers. The goal is to empower students to be the primary agents of their intercultural learning.

In conclusion, fostering ICC in the 21st century demands pedagogical innovation. Virtual exchange, grounded in collaborative inquiry and critical reflection, offers a powerful and accessible pathway to prepare students not just to speak a language, but to genuinely communicate and connect across cultures.

References

1. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
2. O'Dowd, R. (2021). Virtual exchange: Moving forward into the next decade. *Computer Assisted Language Learning*, 34(3), 209-224. <https://doi.org/10.1080/09588221.2021.1892201>
3. Kramsch, C. (1993). *Context and culture in language teaching*. Oxford University Press.
4. Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning*. Jossey-Bass.
5. Dooly, M., & Vinagre, M. (2022). Researching language learning in virtual exchange. *Language Teaching*, 55(1), 1-17. <https://doi.org/10.1017/S0261444821000229>

THE EFFECTIVENESS OF USING ICT TOOLS IN DEVELOPING LANGUAGE SKILLS IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

Xakimova Munira Xabibullayevna
Tashkent University for Applied Sciences,
senior teacher and scientific supervisor,
munirakhakimova2575@gmail.com

Muhammadjonova Dilnavoz -
graduater of Tashkent University for Applied Sciences, history and philology faculty,
muhammadjonovadilnavoz@gmail.com

In the contemporary educational landscape, the integration of Information and Communication Technology (ICT) tools has become a pivotal element in enhancing language skills. As digital transformation reshapes how knowledge is disseminated and acquired, the effectiveness of these tools in language learning warrants a comprehensive exploration. This essay examines the role of ICT tools in developing language skills, focusing on their benefits, challenges, and implications for future learning environments.

ICT tools encompass a wide range of technologies, including computers, smartphones, applications, online platforms, and multimedia resources. These tools provide innovative ways to engage learners, facilitating interaction and collaboration that traditional methods may lack. For instance, language learning applications like Duolingo and Babbel leverage gamification to motivate learners, making the acquisition of vocabulary and grammar more engaging. Furthermore, online platforms such as Zoom and Microsoft Teams enable real-time communication with native speakers and peers across the globe, fostering authentic language practice.

This study adopts a mixed-methods approach, combining a review of existing literature with a qualitative analysis of case studies and examples of language learning platforms that utilize digital tools to foster intercultural communication. The research also includes an evaluation of several online language learning platforms and virtual exchanges that integrate both language skills and cultural immersion activities. Data sources include peer-reviewed articles, educational technology journals, and reports from language teaching organizations. In addition, learner feedback from participants engaged in digital language courses is analyzed to understand their perceptions of the role technology plays in enhancing ICC³⁰⁴.

The effectiveness of ICT tools in language development can be attributed to several factors. Firstly, they cater to diverse learning styles. Visual learners benefit from video content, auditory learners from podcasts, and kinesthetic learners from interactive applications. This personalized approach enhances student engagement and retention. Secondly, ICT tools provide instant feedback, allowing learners to identify errors and adjust their strategies promptly. For example, writing assistants like Grammarly offer real-time corrections and suggestions, which can significantly improve writing skills. Digital transformation has also redefined collaboration in language learning. Social media platforms and online forums create opportunities for students to communicate in the target language outside the classroom. This interaction not only improves language proficiency but also fosters cultural exchange and understanding. Collaborative projects using tools like Google Docs enable students to work together on writing assignments, promoting peer feedback and collective learning.

Moreover, ICT tools facilitate access to authentic materials that reflect real-world language use. Online news articles, podcasts, and videos expose learners to various dialects and cultural contexts, enriching their linguistic repertoire. Such exposure is crucial in developing listening comprehension and speaking skills, as it allows learners to familiarize themselves with different accents and colloquialisms. Despite the numerous advantages of ICT tools in language learning, several challenges must be addressed. One significant concern is the digital divide; not all students have equal access to technology or reliable internet connections. This disparity can exacerbate existing inequalities in education, hindering some learners' ability to benefit from digital resources.

Additionally, the overwhelming amount of information available online can lead to cognitive overload. Learners may struggle to discern credible sources from unreliable ones, which can impede their progress. Educators must therefore play a crucial role in guiding students on how to navigate digital resources effectively. Furthermore, while ICT tools can enhance language learning, they should not replace traditional teaching methods entirely. A blended approach that combines technology with face-to-face instruction is often most effective. Teachers can provide essential context and support that technology alone cannot offer, ensuring a well-rounded educational experience³⁰⁵.

As digital transformation continues to evolve, the role of ICT tools in language education will likely expand. Educators must embrace these changes while remaining mindful of the challenges they present. Professional development for teachers is crucial; they need training on

---

³⁰⁴ Asabere, N. Y., & Enguah, S. E. (2012). Integration of expert systems in mobile learning. *International Journal of Information and Communication Technology Research*, 2(1), 55–61.

³⁰⁵ Blackmore, J., Hardcastle, L., Bamblett, E., & Owens, J. (2003). Effective use of information and communication technology (ICT) to enhance learning for disadvantaged school students. Deakin University. Retrieved from <https://www.dest.gov.au/NR/rdonlyres/D63F92A3-931.../ICTreport.pdf>

how to integrate ICT tools effectively into their teaching practices. Moreover, curricula should be designed to incorporate ICT tools meaningfully, ensuring that technology enhances rather than detracts from language learning objectives. Assessment methods must also evolve to account for digital competencies alongside traditional language skills.

At systemic level, they are expected to trigger modernization and reinforce the response of education and training systems and youth policies to the main challenges of today's world: environmental sustainability, digital transformation, employment, economic stability and growth, but also the need to promote social, civic and intercultural competences, intercultural dialogue, democratic values and fundamental rights, social inclusion, mental health and well-being, non-discrimination and active citizenship, critical thinking and media literacy³⁰⁶.

Among the factors that caused the acceleration of the process of digital transformation of higher education, we can single out the fourth industrial revolution, covering all spheres of life in modern society; the pandemic, and the predominance of the digital natives' generation among university students. The pandemic period became an example of the "New challenges - new opportunities" situation. When new unique practices of organizing university activities online were developed under strict restrictions, problems, limitations, and weaknesses of traditional models and formats of education were identified, as well as the "vulnerability" of the portfolio of teachers' competencies³⁰⁷.

In conclusion, the effectiveness of using ICT tools in developing language skills within the context of digital transformation is evident. These tools offer innovative ways to engage learners, foster collaboration, and provide access to authentic materials. However, addressing challenges such as the digital divide and cognitive overload is essential for maximizing their potential. By adopting a balanced approach that combines technology with traditional teaching methods, educators can create dynamic learning environments that equip students with the necessary language skills for success in an increasingly digital world.

Digital technologies have the potential to significantly enhance language teaching and the development of intercultural communication competence. By providing interactive, immersive, and context-rich learning experiences, these technologies help bridge the gap between linguistic knowledge and cultural understanding. However, for these tools to be fully effective, both educators and learners must be prepared to embrace new methods of teaching and learning, ensuring that digital technologies are used in ways that foster meaningful intercultural exchanges. Future research should focus on refining the integration of digital tools in language education to maximize their potential for enhancing ICC.

REFERENCES:

- 1.Asabere, N. Y., & Enguah, S. E. (2012). Integration of expert systems in mobile learning. *International Journal of Information and Communication Technology Research*, 2(1), 55–61.
- 2.Blackmore, J., Hardcastle, L., Bamblett, E., & Owens, J. (2003). Effective use of information and communication technology (ICT) to enhance learning for disadvantaged school students. Deakin University. Retrieved from <https://www.dest.gov.au/NR/rdonlyres/D63F92A3-931.../ICTreport.pdf>
- 3.Cox, M., Preston, M., & Cox, K. (1999, September 2–5). What factors support or prevent teachers from using ICT in their classrooms? British Educational Research Association Annual Conference, University of Sussex at Brighton. King's College London, Miranda Net Project, University of Surrey.
- 4.Jayanthi, N. S., & Kumar, R. V. (2016). Use of ICT in English language teaching and learning. *Journal of English language and literature*, 3(2), 34–38.

---

³⁰⁶ Cox, M., Preston, M., & Cox, K. (1999, September 2–5). What factors support or prevent teachers from using ICT in their classrooms? British Educational Research Association Annual Conference, University of Sussex at Brighton. King's College London, Miranda Net Project, University of Surrey.

³⁰⁷ Jayanthi, N. S., & Kumar, R. V. (2016). Use of ICT in English language teaching and learning. *Journal of English Language and Literature*, 3(2), 34–38.

5. Genesee, F., & Upshur, J. (1996). Classroom-based evaluation in second language instruction. Cambridge University Press.

BRITANIYA DISTOPIK ROMANLARIDA ROMANTIK DISKURS EVOLYUTSIYASI

Ramina Shukurova,
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali, Tillar kafedrasida katta o'qituvchisi
raminashukurova85@gmail.com

Distopiya janri zamonaviy adabiyotning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy va texnologik inqirozlarni badiiy talqin etadi. Britaniya adabiyotida distopiya XX asrning siyosiy silkinishlari, totalitar rejimlar va sanoatlashuv jarayonlari fonida shakllandi.

Klassik bosqichda asosiy urg'u total nazorat va repressiyaga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy bosqichda shaxsiy munosabatlar, ayniqsa romantik aloqa markaziy konfliktlardan biriga aylanmoqda. Shu jihatdan distopik romantika janr evolyutsiyasining muhim bosqichi sifatida qaraladi.

Tadqiqotda qiyosiy-adabiy tahlil, tarixiy-kontekstual yondashuv hamda diskursiv metod qo'llanildi. Nazariy asos sifatida hokimiyat va nazorat konsepsiyalari, shuningdek feministik adabiyotshunoslik yondashuvlari olindi.

Asosiy manbalar sifatida XX va XXI asr Britaniya distopik romanlari tanlandi.

Klassik bosqich: romantika va qarshilik: 1984 romanida George Orwell muhabbatni totalitar tizimga qarshi ichki isyon sifatida tasvirlaydi. Uinston va Juliya o'rtasidagi munosabat shaxsiy tuyg'u bilan birga siyosiy qarshilik akti hisoblanadi. Muhabbat bu yerda identitetni saqlab qolish vositasidir.

Brave New World asarida Aldous Huxley aksincha, hissiy sadoqat yo'q qilingan jamiyatni ko'rsatadi. Jamiyatda jinsiy erkinlik mavjud, biroq chuqur romantik bog'lanish xavfli hisoblanadi. Bu esa emotsional nazoratning yangi shaklini ifodalaydi.

Zamonaviy bosqich: gender va hokimiyat, XXI asr Britaniya distopiyasida romantik diskurs yanada murakkablashadi.

The Power romanida Naomi Alderman gender rollarining o'zgarishi orqali hokimiyatning tabiati qayta talqin qilinadi. Romantik munosabatlar kuch va zaiflik o'rtasidagi murakkab almashinuvni aks ettiradi.

Zamonaviy distopik romantika: shaxsiy tuyg'uni siyosiy mazmun bilan boyitadi; gender identitetini qayta quradi; texnologik begonalashuv sharoitida insoniy yaqinlikni qadrlaydi. 1. Zamonaviy distopik adabiyot (XXI asr) tasnifi XXI asr Britaniya adabiyotida distopik romanlar an'anaviy totalitar rejim, texnologik nazorat yoki ijtimoiy tazyiqlarni tasvirlab berishdan chetga chiqib, insoniy munosabatlar, shaxsiy erkinlik, identifikatsiya va hissiy tajriba masalalarini ham o'rganadi. Bu romanda romantik diskurs faqat sevgi haqida hikoya emas — balki insoniylik, ishonch, o'zaro bog'liqlik va shaxs erkinligi bilan bog'liq dramatik element sifatida ishlatiladi. "Klara and the Sun" va relatsion romantik diskurs. Masalan, zamonaviy Britaniya yozuvchisi **Kazuo Ishiguro** asarlarida (**Klara and the Sun, Never Let Me Go**) distopik kontekstda insoniy hissiyot, bog'lanish va mehr-oqibat diskursi ko'p tahlil qilinadi — bu sezgi yoki sevgi hissiyoti orqali jamiyat yoki tizim bilan shaxsiy munosabatlarning murakkabligini ochib beradi. Bu hol romantizmdan kelib chiqib, distopik voqelik bilan o'zaro bog'lanadi. Kritik distopiya va muhabbat insidendi XXI asr distopik romanlari ko'pincha **kritik distopiya** deb ataladi — bu shuni anglatadiki, ular faqat qorong'i tasvir berib qolmay, ijtimoiy o'zgarishlar, shaxsiy qarorlar va insoniy munosabatlar orqali umid yoki qarama-qarshilik variantlarini taklif qiladi. Shuning uchun **romantik diskurs** ko'pincha: qahramonlarning shaxsiy hissiyotlar orqali tizimga qarshi norozilik bildirish usuli sifatida, yoki insoniylikni saqlab qolishga xizmat qiluvchi mexanizm sifatida

ishlatiladi. Tahlil natijalari quyidagilarni ko'rsatadi: Klassik distopiyada romantika individual erkinlik ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy bosqichda u ijtimoiy transformatsiya mexanizmiga aylanadi. Distopik romantika janr sintezi sifatida ommaviylik va falsafiy chuqurlikni birlashtiradi. Bu evolyutsiya Britaniya jamiyatidagi siyosiy va madaniy o'zgarishlar bilan uzviy bog'liqdir.

Xulosa

Britaniya distopik romanlarida romantik diskurs janrning ichki transformatsiyasini ko'rsatadi. Muhabbat motivi totalitar nazoratga qarshi ichki qarshilikdan tortib, gender va hokimiyat munosabatlarini qayta talqin qiluvchi badiiy mexanizmgacha rivojlangan.

Shunday qilib, distopik romantika zamonaviy Britaniya adabiyotida ijtimoiy-falsafiy tafakkurning muhim komponentiga aylangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. George Orwell. *1984*. London: Secker & Warburg, 1949.
2. Aldous Huxley. *Brave New World*. London: Chatto & Windus, 1932.
3. Naomi Alderman. *The Power*. London: Viking, 2016.
4. Foucault, M. *Discipline and Punish*. 1975.
5. Booker, M. K. *The Dystopian Impulse in Modern Literature*. 1994

INTEGRATING AI-ASSISTED FEEDBACK AND COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING: A METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR ENGLISH TEACHERS IN HIGHER EDUCATION

Raximjonova Shohsanam Baxodirovna

shohsanam.raximjonova@tiumail.uz

TIU, English language teacher "Department of Foreign Languages"

In the digital age, English instruction in higher education has significantly changed. Communicative and technology-enhanced approaches are increasingly being used to supplement traditional teacher-centered methodologies. The focus of Communicative Language Teaching (CLT) is on learner-centered instruction, interaction, and real-world communication. At the same time, artificial intelligence tools such as automated writing evaluators and speech recognition systems provide new opportunities for continuous formative assessment.

This study's approach consists of classroom observations, a comparison of traditional and AI-supported feedback methods, and a qualitative evaluation of students' language performance and engagement. Undergraduate students pursuing English for Academic Purposes participated in a trial program. AI-assisted platforms were used to provide instant grammatical correction and pronunciation analysis, while classroom sessions focused on communicative tasks such as debates, role-plays, and collaborative problem-solving.

Results indicate that the integration of AI feedback within communicative frameworks significantly improves writing coherence, lexical range, and pronunciation accuracy. Students demonstrated increased motivation due to immediate corrective feedback and personalized recommendations. Moreover, AI tools reduced teachers' administrative workload, allowing greater focus on interactive and methodological aspects of instruction.

However, findings also reveal certain challenges, including over-reliance on automated correction and limited contextual sensitivity of AI systems. Therefore, effective integration requires a balanced approach in which AI serves as a supportive instrument rather than a replacement for teacher expertise.

The proposed methodological framework consists of three interconnected components: communicative task design, AI-supported formative assessment, and reflective teacher mediation. This model ensures that technological innovation enhances rather than diminishes pedagogical quality.

The study demonstrates that a promising path for contemporary English instruction is to combine AI-assisted feedback with Communicative Language Teaching. When used wisely, AI tools maintain the crucial role of instructor direction while improving learner autonomy, linguistic accuracy, and engagement. For English teachers looking to update their teaching methods, the suggested framework offers helpful methodological advice. Long-term learning outcomes and ethical issues surrounding AI in language instruction should be further explored in future studies.

References

1. Richards, J. C. & Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2014.
2. Harmer, J. How to Teach English. Pearson Education, 2015.
3. Godwin-Jones, R. Artificial Intelligence and Language Learning. Language Learning & Technology, 2022.
4. UNESCO. AI and Education: Guidance for Policymakers. Paris, 2021.
5. Warschauer, M. Technology and Social Inclusion in Language Education. MIT Press, 2018.
6. OECD. Digital Education Outlook. Paris, 2023.
7. Ellis, R. Task-Based Language Teaching. Oxford University Press, 2017.
8. Chapelle, C. Computer-Assisted Language Learning. Wiley-Blackwell, 2016.
9. Nation, I. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press, 2013.
10. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), 2020.

YOZMA TARJIMA DARSLARIDA NAZARIYA VA AMALIYOT UYG'UNLIGI

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Boqijonova Sayyoraxon Tuxtamurod qizi
O'qituvchi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Abdurashidova Sarvinoz Abdumajidovna
Gid 2227-guruh talabasi

Bugungi kunda tarjima sohasiga qo'yilayotgan talablar tarjimonlardan nafaqat yuqori darajadagi til bilimlarini, balki nazariy tayyorgarlik va amaliy ko'nikmalar uyg'unligini ham talab etmoqda. Ayniqsa, yozma tarjima darslarida nazariya va amaliyotning o'zaro bog'liqligi ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Nazariy bilimlarga tayanmagan amaliy tarjima ishlari yuzaki natijalarga olib kelishi mumkin bo'lsa, amaliyot bilan mustahkamlanmagan nazariya esa talabalarda barqaror tarjima ko'nikmalarining shakllanishiga yetarli darajada xizmat qilmaydi.

Yozma tarjimini o'qitish jarayonida tarjima nazariyasi, xususan, tarjima birliklari, strategiyalari, ekvivalentlik masalalari hamda stilistik moslik kabi tushunchalar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu nazariy tushunchalar talabalarga tarjima jarayonini ongli ravishda tushunish va asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Biroq ushbu bilimlar faqat real matnlar ustida olib boriladigan amaliy mashg'ulotlar orqali mustahkamlangandagina samarali natija beradi.

Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, yozma tarjima darslarida nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan holatlarda talabalar tarjima jarayonida mexanik yondashuvga moyil bo'lib qoladilar. Bu esa tarjima sifatining pasayishiga, terminologik va stilistik xatolarning ko'payishiga olib keladi. Shu bois yozma tarjima mashg'ulotlarini tashkil etishda nazariy bilimlarni amaliy mashqlar bilan uyg'unlashtirish muhim metodik vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi yozma tarjima darslarida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashning pedagogik ahamiyatini yoritish, ularning o'zaro aloqadorligini tahlil

qilish hamda ta'lim jarayonida samarali qo'llash yo'llarini aniqlashdan iborat. Maqolada yozma tarjimani o'qitishda nazariy bilimlarning amaliy mashg'ulotlar orqali mustahkamlanishi, talabalarning tarjima kompetensiyasini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi.

I. Yozma tarjimani o'qitishda nazariyaning o'rni

Yozma tarjimani o'qitishda nazariy bilimlar tarjima jarayonini ongli va tizimli ravishda amalga oshirish uchun muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Tarjima nazariyasi talabalarga tarjima birliklari, ekvivalentlik turlari, tarjima strategiyalari hamda matnning funksional-uslubiy xususiyatlarini tushunishga yordam beradi¹. Ushbu tushunchalar tarjimani faqat til birliklarini almashtirish emas, balki murakkab kommunikativ jarayon sifatida idrok etishga imkon yaratadi.

Nazariy bilimlar, xususan, leksik va grammatik transformatsiyalar, stilistik moslik hamda terminologik aniqlik masalalari yozma tarjima sifatini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi². Talabalar nazariy tayyorgarlikka ega bo'lgan holda tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qila oladi va asosli yechimlar taklif etishga qodir bo'ladi. Shu sababli yozma tarjima darslarida nazariy materiallarni izchil va maqsadga yo'naltirilgan tarzda berish zarur.

Biroq tarjima nazariyasining haddan tashqari abstrakt tarzda bayon etilishi talabalarning qiziqishini pasaytirishi mumkin. Shu bois nazariy bilimlar amaliy misollar bilan boyitilgan holda o'rgatilishi, har bir nazariy tushuncha real matnlar asosida tushuntirilishi lozim³.

II. Yozma tarjima darslarida amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati

Amaliy mashg'ulotlar yozma tarjima kompetensiyasini shakllantirishda yetakchi o'rin tutadi. Aynan amaliy faoliyat jarayonida talabalar nazariy bilimlarni real tarjima vaziyatlarida qo'llash, matnni tahlil qilish va tarjima qarorlarini qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar⁴. Amaliy mashg'ulotlar talabalarning mustaqil fikrlashini, tanqidiy yondashuvini va ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Yozma tarjima darslarida autentik matnlardan foydalanish amaliyotning samaradorligini yanada oshiradi. Bunday matnlar talabalarga real tarjima muhitiga yaqin sharoitda ishlash imkonini beradi hamda ularning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlaydi⁵. Amaliy mashqlar davomida yuzaga keladigan xatolar esa o'qituvchi va talaba o'rtasida muhokama qilinib, o'rganish jarayonining muhim elementi sifatida qaraladi.

Shu bilan birga, amaliy mashg'ulotlar nazariy bilimlarsiz olib borilganda, tarjima jarayoni mexanik xarakter kasb etishi mumkin. Bu holat tarjima sifatining pasayishiga va xatolarning tizimli takrorlanishiga olib keladi.

III. Nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash yo'llari

Yozma tarjima darslarida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Bunda har bir nazariy tushuncha amaliy mashq bilan mustahkamlanishi, amaliy faoliyat esa nazariy tahlil bilan yakunlanishi lozim⁷. Masalan, tarjima strategiyalari mavzusi o'rganilgach, talabalar ushbu strategiyalarni real matn tarjimasida qo'llashlari va natijalarni tahlil qilishlari maqsadga muvofiqdir.

Nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashda muammoli vaziyatlarga asoslangan mashqlar, tarjima variantlarini taqqoslash va xatolar tahlili muhim rol o'ynaydi. Ushbu yondashuv talabalarda ongli tarjima qilish ko'nikmasini shakllantiradi hamda ularning tarjima kompetensiyasini izchil rivojlantiradi⁸.

Natijada yozma tarjima darslari faqat bilim berishga emas, balki talabalarni mustaqil va mas'uliyatli tarjimon sifatida tayyorlashga xizmat qiladi. Nazariya va amaliyotning uyg'unligi tarjima ta'limining sifatini oshirishga, talabalarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashga imkon yaratadi⁹.

Mazkur maqolada yozma tarjima darslarida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash masalasi ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yozma tarjimani samarali o'qitish jarayonida nazariy bilimlar va amaliy mashg'ulotlar o'zaro uzviy bog'liq holda tashkil etilishi zarur. Nazariya talabalarga tarjima jarayonining mohiyatini anglash, asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini bersa, amaliyot ushbu bilimlarni mustahkamlash va kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlil davomida yozma tarjima darslarida nazariy bilimlarning amaliy mashqlar bilan boyitilmasligi tarjima jarayonining mexanik xarakter kasb etishiga olib kelishi, amaliy mashg'ulotlarning esa nazariy asoslarsiz tashkil etilishi tarjima sifatining pasayishiga sabab bo'lishi aniqlandi. Shu bois tarjima strategiyalari, ekvivalentlik, stilistik moslik va terminologiya kabi nazariy tushunchalarni real matnlar asosida amaliy jihatdan qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, yozma tarjima darslarida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash talabalarning tarjima kompetensiyasini izchil rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlash va ongli tarjima qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv tarjima ta'limi sifatini oshirish, bo'lajak tarjimonlarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda samarali metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komissarov VN *Tarjima nazariyasi asoslari*. - Moscow, 2004.
2. Newmark P. *A Textbook of Translation*. — London, 1988.
3. Nord C. *Text Analysis in Translation*. — Amsterdam, 2005.
4. Hurtado Albir A. *Translation and Translation Teaching*. — Manchester, 2015.
5. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. — London, 2011.
6. Robinson D. *Becoming a Translator*. — London, 2007.
7. Richards J., Rodgers T. *Approaches and Methods in Language Teaching*. — Cambridge, 2014.
8. Ellis R. *The Study of Second Language Acquisition*. — Oxford, 2008.
9. PACTE Group. *Translation Competence and Its Acquisition*. — Barcelona, 2003.

DIGITAL SPEECH CULTURE OF YOUTH IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: LINGUISTIC VALUES AND UZBEKISTAN'S YOUTH POLICY

Toshnazarov Nurislom

Tashkent International University
Teacher, Foreign Languages Department

Normatova Muqaddas

Chirchik higher tank commanding engineering school
Senior teacher, Language Department

The way people connect, communicate, and create social identities has changed as a result of globalisation and digitisation. Digital channels, such as social media, video apps, and online forums, are the main venues for language expression and intercultural communication, particularly among young people. Users are exposed to a variety of languages, discourse norms, and communication styles through these cross-border platforms.

Digital speech culture includes socially ingrained qualities like tolerance, respect, ethical responsibility, and multicultural awareness in addition to technical language proficiency. Digital communication creates chances for empowerment and involvement, but it also brings with it issues like disinformation, harsh language use, and discriminatory discourse practices.

Understanding how linguistic norms appear in digital speech culture is essential in Uzbekistan, where young people make up a sizable section of the population and digital access is growing quickly. This offers a theoretical and policy-focused analysis of the nature and significance of digital speech culture among Uzbek youth within local and global settings.

Globalization, Communication, and Youth Linguistic Behaviors

Globalization creates interconnected communicative environments in which language functions beyond local or national contexts. English often acts as a lingua franca in global discourse, but digital spaces are linguistically diverse, featuring multilingual code-switching, hybrid discourse practices, and neologisms. These practices reflect the fluid interaction of global and local linguistic identities. Digital communication differs from traditional spoken and written

discourse. It is multimodal (text, image, audio, emoji), informal, and rapidly circulated. Youth, in particular, adapt to this environment by developing new linguistic norms and expressions that reflect their cultural experiences and identities.

Speech Values and Ethical Digital Communication

Communication is not merely transactional; it conveys values and ethical stances. Linguistic choice, tone, and discourse strategies contribute to social cohesion or fragmentation. Freedom of expression is a fundamental human right recognized globally, yet in digital spaces it must be balanced with respect for others and avoidance of harm. The spread of hate speech, aggressive language, and misinformation challenges democratic participation and respectful dialogue. Scholars highlight the need for digital literacy that includes ethical awareness, critical thinking, and responsible speech practices. Youth, as the primary users of digital platforms, require communicative competence that combines linguistic, cultural, and ethical skills.

Youth Policy, Linguistic Values, and Development

International frameworks like the UN Sustainable Development Goals (SDGs) emphasize inclusive education, participation, and peaceful societies (United Nations, 2015). Speech culture, particularly among youth, aligns with SDGs 4 (Quality Education) and 16 (Peace, Justice, and Strong Institutions). In this context, linguistic values influence democratic engagement, intercultural understanding, and sustainable development.

Digital Access and Communication Trends in Uzbekistan

Uzbekistan has experienced rapid growth in internet penetration, smartphone usage, and youth engagement online. While official statistics indicate rising participation in social media and digital education, linguistic and communicative practices among youth reflect both local traditions and global influences. Young Uzbeks engage with multiple languages — Uzbek, Russian, English — navigating between them in digital spaces. This multilingual environment necessitates linguistic flexibility but also poses challenges related to intercultural understanding and respect.

In Uzbekistan, linguistic values are shaped by **multilingual interaction, cultural norms of politeness and respect, youth identity formation**. Digital communication amplifies these dynamics. On one hand, youth express creativity, share cultural experiences, and participate in global conversations. On the other, online conflicts, aggressive exchanges, and miscommunication indicate gaps in ethical discourse practices. Uzbekistan's youth policy emphasizes education, participation, and social support for young people. However, integrating communicative and linguistic values into policy remains an area for development. Strengthening digital media literacy and discourse ethics through curriculum reform, public campaigns, and institutional support can enhance respectful communication and civic engagement. Education plays a central role. Programs that teach argumentation, cultural awareness, and critical evaluation of information can equip youth with the skills to navigate digital discourse ethically. Uzbek youth also use multilingual repertoires in digital communication. Code-switching, hybrid language forms, and creative expressions signal identity, group belonging, and cultural negotiation. Digital speech culture intersects with sustainable development goals. Youth who communicate respectfully and effectively contribute to peaceful communities, informed citizenry, and inclusive societies. In Uzbekistan, supporting linguistic values in digital discourse can enhance youth leadership and social innovation.

Digital speech culture among youth reflects the intersection of globalization, linguistic practice, and cultural identity. In Uzbekistan, this culture carries both promise and responsibility. Strengthening linguistic values — respect, tolerance, ethical awareness — through education and policy will empower youth to participate in global discourse responsibly. Investing in communicative competence is not merely pedagogical; it aligns with broader goals of human rights, social cohesion, and sustainable development. Policymakers and educators should prioritize linguistic literacy that integrates ethical digital communication, intercultural understanding, and active citizenship.

References:

1. Bucholtz, M., & Hall, K. (2005). Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach. *Discourse Studies*, 7(4–5), 585–614.
2. Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*. Routledge.
3. Hobbs, R. (2010). *Digital and Media Literacy: A Plan of Action*. The Aspen Institute.
4. Kress, G. (2010). *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. Routledge.
5. Pennycook, A. (2010). *Language as a Local Practice*. Routledge.
6. United Nations. (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*

DIGITAL GAMIFICATION IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF WORDWALL IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Kholmatova Madinakhon

Tashkent International University

ESL/ESP Teacher

E-mail: ms.madinakhonkholmatova@gmail.com

The development of Artificial Intelligence (AI) has reshaped multiple sectors, including education. In English Language Teaching (ELT), AI-driven systems such as intelligent tutoring platforms, adaptive learning environments, and automated assessment tools are increasingly influencing instructional design. These technologies aim to personalize learning, provide immediate feedback, and optimize student engagement.

Within this digital transformation, gamified platforms such as Wordwall have become widely used in classrooms. Although Wordwall is not a fully AI-based system, it represents part of the broader shift toward automated and technology-mediated learning environments. The platform allows teachers to create interactive vocabulary and grammar activities, offering immediate scoring and performance tracking.

Gamification — the application of game elements in non-game contexts — has been shown to enhance motivation and engagement. [1] However, in the era of AI-enhanced education, it is important to critically evaluate whether such tools merely increase engagement or meaningfully contribute to communicative competence. This study explores the pedagogical value of Wordwall in ELT by situating it within contemporary AI-supported educational trends.

Methods. This research adopts a qualitative comparative literature-based approach using secondary data. The analysis synthesizes scholarship from four areas:

1. Artificial Intelligence in education. [5]
2. Gamification theory [1]; [2]
3. Vocabulary acquisition theory. [3]
4. Communicative Language Teaching principles [4]

The comparison evaluates Wordwall's features in relation to: Learner motivation

- Language retention
- Formative assessment
- Communicative competence development
- Alignment with AI-supported educational principles

Results.

3.1 Increased Learner Motivation

Gamified elements such as competition, scoring, and visual feedback enhance engagement. In AI-influenced educational environments, maintaining student motivation is essential. Wordwall's interactive structure supports active participation and reduces anxiety.

3.2 Vocabulary and Grammar Reinforcement

Repeated exposure strengthens retention [3]. Wordwall's structured exercises facilitate recognition and recall of target language forms.

3.3 Automated Feedback and Formative Assessment

AI-driven education emphasizes real-time feedback and data-informed instruction. Wordwall provides automated scoring and immediate correction, reflecting simplified forms of AI-supported formative assessment. [5]

3.4 Limited Development of Productive Skills

Despite its strengths, Wordwall primarily supports recognition-based tasks. Communicative Language Teaching emphasizes meaningful interaction and extended discourse production. Wordwall does not inherently provide adaptive speaking or writing practice comparable to advanced AI tutoring systems. [5]

3.5 Risk of Superficial Learning

In AI-era classrooms, technology must promote deep learning rather than rapid answer selection. Without integration into communicative tasks, gamified platforms may encourage surface-level engagement.

Discussion. The integration of AI in education aims to create adaptive, personalized, and data-driven learning environments. Although Wordwall does not employ machine learning algorithms or natural language processing, it reflects core AI-supported pedagogical features:

- Automated response validation
- Immediate performance feedback
- Digital tracking of learner outcomes
- Technology-mediated interaction

In this sense, Wordwall can be understood as a transitional tool within the broader AI-driven transformation of ELT

However, AI-enhanced education should not prioritize automation over communication. Language learning fundamentally requires human interaction, negotiation of meaning, and contextualized discourse. Therefore, Wordwall should complement AI-aware and communicative instruction rather than replace meaningful classroom engagement. [4]

Effective integration may include:

- Using Wordwall as a pre-task vocabulary activation tool
- Combining digital quizzes with AI writing feedback platforms
- Following gamified review with communicative role-play
- Using data insights to inform differentiated instruction

Balanced integration ensures that technology enhances — rather than simplifies — language learning.

In the era of Artificial Intelligence and digital transformation, English Language Teaching continues to evolve toward technology-supported instruction. Wordwall represents a practical example of gamified digital pedagogy that aligns with emerging AI-supported educational principles, particularly in automated feedback and formative assessment.

However, its limitations in fostering productive communicative skills highlight the importance of pedagogical balance. Wordwall should be integrated strategically within communicative, task-based, and AI-aware instructional frameworks.

When used thoughtfully, Wordwall can enrich ELT classrooms while maintaining the central goal of meaningful language use.

References

- [1] Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining gamification. *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference*, 9–15.
- [2] Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does gamification work? A literature review of empirical studies on gamification. *Proceedings of the 47th Hawaii International Conference on System Sciences*, 3025–3034.
- [3] Nation, I. S. P. (2001). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge University Press.
- [4] Richards, J. C. (2006). *Communicative language teaching today*. Cambridge University Press.
- [5] Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.

СЛОЖНОСОСТАВНЫЕ АНТРОПОНИМЫ ГИБРИДНОГО ТИПА В УСЛОВИЯХ ЯЗЫКОВОГО КОНТАКТА (РУССКО-ЕВРОПЕЙСКИЕ ГИБРИДЫ)

Муллажонова Зухроюлдуз Алимжоновна

Андижанский государственный университет преподаватель кафедры
«Филология иностранного языка»
zuxroyulduz07@gmail.com

Современные миграционные процессы, усилившиеся в конце XX – начале XXI века, привели к активизации языковых контактов, что отразилось не только на лексической системе языков, но и на сфере имен собственных. Антропонимическая система оказывается особенно чувствительной к межкультурным взаимодействиям, поскольку личное имя выполняет не только номинативную, но и идентификационную, социальную и символическую функции.

В условиях языкового контакта формируются гибридные антропонимы — имена и фамилии, сочетающие элементы различных языковых систем. Особый интерес представляют сложносоставные фамилии русско-европейского типа, где соединяются русские и западноевропейские компоненты (например: *Складовская-Кюри*, *Smirnov-Dubois*, *Седова-Гросс*).

Актуальность исследования обусловлена недостаточной разработанностью проблемы структурной и семантической организации гибридных сложных антропонимов, а также необходимостью описания их типологии в рамках современной контактной лингвистики.

Основы исследования

Антропонимия как раздел ономастики традиционно рассматривает личные имена, фамилии, отчества и прозвища как элементы особой подсистемы языка. С точки зрения словообразования сложносоставные фамилии могут быть описаны как композиты, формирующиеся путём объединения двух и более основ.

В условиях интенсивного межъязыкового и межкультурного взаимодействия, обусловленного миграционными процессами, межэтническими браками и транснациональной мобильностью, в антропонимической системе формируются гибридные образования, сочетающие структурные и графические элементы различных языков. Под гибридными антропонимами в настоящем исследовании понимаются личные имена и фамилии, в структуре которых объединяются компоненты, принадлежащие разным языковым традициям и словообразовательным моделям. Подобные образования являются результатом контактной интерференции и отражают процессы адаптации, интеграции и сохранения этнокультурной идентичности.

Особый научный интерес представляют сложносоставные фамилии русско-европейского типа, в которых соединяются русские и западноевропейские антропонимические компоненты. В структурном отношении они чаще всего реализуются в форме бинарных конструкций, оформленных дефисом, что позволяет сохранить автономность каждого элемента и одновременно зафиксировать их функциональное единство в рамках одного антропонима. Так, в фамилии **Скловская-Кюри** сочетаются польская и французская традиции именования; в формах **Petrova-Klein, Smirnov-Dubois, Седова-Гросс** объединяются русские фамилии с немецкими или французскими компонентами. Подобные конструкции демонстрируют координационный тип соединения, при котором оба компонента обладают равной идентификационной значимостью.

Структурная специфика русско-европейских гибридных фамилий проявляется в нескольких аспектах.

Во-первых, сохраняется морфологическая маркированность русской фамилии, выраженная типичными словообразовательными суффиксами (-ов/-ев, -ин, -ская/-ская), ср.: **Ivanova-Schmidt, Petrov-Müller, Sidorov-Lambert**. Русский компонент в подобных случаях функционирует как грамматически адаптированная единица, тогда как европейский элемент сохраняет исходную морфологическую форму.

Во-вторых, наблюдается графическая разнотипность компонентов, что свидетельствует о взаимодействии орфографических систем. Например, сочетание кириллического и латинского написания может сохраняться в международных документах или научных публикациях: **Иванова-Smith, Кузнецова-Bernard**. В большинстве случаев, однако, происходит унификация графики в соответствии с нормами принимающего языка.

В-третьих, возможны случаи морфемной интеграции, при которой один из компонентов подвергается аффиксальной адаптации: **Schmidtov, Kleinova, Martinsonov**. Здесь западноевропейская основа получает русские словообразовательные форманты, что свидетельствует о более глубокой степени включённости в русскую антропонимическую систему. Обратная тенденция также фиксируется в формах типа **Smirnoff, Ivanoff**. Семантически компоненты гибридных фамилий, как правило, утрачивают свою первоначальную апеллятивную мотивированность и функционируют преимущественно как этнокультурные маркеры. Так, в фамилии **Smirnov-Dubois** элементы *Smirnov* («смирный») и *Dubois* («из леса») уже не воспринимаются носителями как носители лексического значения, а выступают индикаторами принадлежности к определённым культурным традициям. Таким образом, семантическая прозрачность уступает место символической и идентификационной функции.

С социолингвистической точки зрения сложносоставные русско-европейские фамилии отражают стратегию сохранения двойной идентичности. Их появление связано с желанием сохранить родовую принадлежность обоих супругов, подчеркнуть транснациональный статус семьи или обеспечить юридическую и культурную преемственность. В этом смысле гибридные антропонимы становятся индикаторами глобализационных процессов и одновременно инструментом индивидуальной самоидентификации.

Сложносоставные русско-европейские антропонимы представляют собой особый тип контактных образований, характеризующийся структурной бинарностью, вариативностью степени морфологической интеграции и высокой социокультурной значимостью. Их исследование позволяет выявить механизмы взаимодействия антропонимических систем в условиях языкового контакта и расширяет представления о динамике современной ономастики.

Исследование показало, что сложносоставные антропонимы гибридного типа являются результатом активных языковых контактов и отражают современные социокультурные процессы. Русско-европейские гибридные фамилии демонстрируют различные степени морфологической и семантической интеграции — от формальной координации компонентов до их полной адаптации в принимающей языковой системе.

Такие гибридные антропонимы выполняют не только номинативную, но и символическую функцию, выступая средством репрезентации множественной идентичности, а их анализ позволяет расширить представления о динамике антропонимических систем в условиях глобализации.

Использованная литература:

1. Суперанская А.В., « Историческая ономастика.»- Институт языкознания. М. 1977, 308 с.
2. Федосюк Ю. А. «Русские фамилии: популярный этимологический словарь.» - М.: Наука, 1986. — 240 с.
3. Подольская Н. В. «Словарь русской ономастической терминологии.» - М.: Наука, 1988. - 192 с.
4. “Personal Names and Naming from an Anthropological-Linguistic Perspective”, edited by Sambulo Ndlovu, De Gryutor Mouton, Berlin/Boston, 2023, pp.392
5. Hanks, Patrick, Richard Coates and Peter McClure, (2016) “Introduction to the Oxford dictionary of family names in Britain and Ireland.”,Oxford University Press.
6. Parkin, Harry (2016), “The fourteenth-century poll tax returns and the study of English surname distribution.” (Historical Methods: A journal of Qualitative and Interdisciplinary History.), 48.1, pp.1-12.
7. Hanks, P., Coates, R., & McClure, P. (2016). *The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland*. Oxford University Press. , pp. 3136

DIGITAL CITIZENSHIP AND MEDIA LITERACY AMONG UZBEK YOUTH IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: LINGUISTIC VALUES AND NATIONAL DEVELOPMENT

Okil Aliev

Tashkent International University
Teacher, Foreign Languages Department

The integration of artificial intelligence (AI), algorithm-based platforms, and global networks has fundamentally transformed how young people communicate, learn, and construct identity. Social media applications, instant messaging, and AI-assisted writing tools have become central to everyday interaction. In this environment, linguistic expression is increasingly mediated by technologies that influence visibility, popularity, and discourse norms.

For Uzbekistan — where youth constitute a significant proportion of the population — digital participation is not only a matter of communication but also of economic, cultural, and civic development. The growth of digital infrastructure and state-led youth initiatives has expanded access to education and global interaction. However, alongside opportunity arises the need to critically examine digital speech practices, ethical responsibility, and linguistic values.

Digital citizenship extends beyond technical competence. It encompasses responsible participation, respect for diversity, critical evaluation of information, and awareness of the social consequences of online speech. This article analyzes the interplay between globalization, AI-driven communication, and youth linguistic behavior within the framework of Uzbekistan’s youth policy and sustainable development objectives.

Artificial Intelligence, Globalization, and Youth Communication

Artificial intelligence tools now shape how information is produced, recommended, and consumed. Algorithms curate content streams, influencing discourse exposure and reinforcing specific narratives. Youth communication is increasingly multimodal, combining text, video, image, emoji, and AI-generated content.

Globalization contributes to linguistic hybridity. English often functions as a dominant digital lingua franca, yet Uzbek youth operate in multilingual environments that include Uzbek, Russian, and English. Code-switching, borrowing, and hybrid expressions are widespread in online interaction. These practices reflect identity negotiation between local cultural values and global digital trends.

AI technologies introduce new communicative questions:

- How authentic is AI-assisted speech?
- How does automated text generation affect originality and academic integrity?
- What linguistic norms are reinforced or marginalized by algorithmic systems?

Youth require critical digital awareness to navigate these challenges responsibly.

Linguistic Values and Ethical Digital Citizenship

Speech carries ethical weight. In digital environments, linguistic choices influence social cohesion, interethnic relations, and public trust. Respectful communication aligns with universal human rights principles, including freedom of expression balanced with responsibility and non-discrimination.

However, digital spaces can foster misinformation, cyberbullying, hate speech, and manipulative narratives. The rapid dissemination of unverified information threatens informed civic participation. Therefore, digital literacy must incorporate:

- Critical thinking and source evaluation
- Intercultural sensitivity
- Responsible engagement in debate
- Awareness of AI-generated misinformation

Ethical digital citizenship strengthens democratic culture. It encourages youth to participate actively while maintaining tolerance and empathy in public discourse.

Youth Policy and Media Literacy in Uzbekistan

Uzbekistan has increasingly prioritized youth empowerment, entrepreneurship, and educational reform. National development programs emphasize innovation, technology, and participation in global knowledge economies. In this context, digital literacy becomes a strategic necessity.

Educational institutions play a vital role in promoting communicative competence. Media literacy curricula can integrate:

- Argumentation and public speaking skills
- Multilingual awareness
- Digital ethics and civic responsibility
- AI literacy and academic integrity principles

Youth engagement programs can further reinforce respectful digital interaction through public campaigns, debates, and leadership initiatives. Strengthening linguistic values contributes to peaceful communities and intercultural dialogue.

Multilingualism, Identity, and Cultural Sustainability

Uzbek youth navigate multilingual realities shaped by history, globalization, and digital exposure. Online communication reflects creative blending of linguistic resources. While this flexibility fosters innovation, preserving cultural identity and linguistic heritage remains crucial.

Balancing global participation with national linguistic values requires thoughtful language policy. Promoting high standards of Uzbek language proficiency alongside foreign language competence supports both cultural continuity and global competitiveness.

Digital citizenship education should therefore emphasize:

- Pride in national linguistic heritage
- Respect for linguistic diversity
- Ethical representation of cultural identity online

Such measures reinforce sustainable cultural development.

Digital Speech Culture and Sustainable Development

Responsible digital communication aligns with broader development priorities. Educated, media-literate youth contribute to transparent governance, innovation, and social cohesion. Communication practices influence trust in institutions and participation in civic life.

Developing discourse competence supports:

- Quality education
- Peaceful and inclusive societies
- Strong civic institutions
- Youth leadership and innovation

Investing in digital citizenship is thus not merely an educational reform, but a strategic development priority.

In the age of artificial intelligence and globalization, youth communication practices reflect complex interactions between technology, identity, and cultural values. In Uzbekistan, fostering digital citizenship and media literacy among young people is essential for sustainable national progress.

Strengthening linguistic values such as respect, tolerance, and ethical responsibility will empower Uzbek youth to engage confidently in global discourse while preserving cultural identity. Policymakers, educators, and civil society actors must collaborate to integrate digital ethics, AI awareness, and communicative competence into youth development frameworks.

Digital speech culture is no longer peripheral—it is central to national development, democratic participation, and intercultural understanding. Supporting youth in this domain ensures a resilient, informed, and responsible generation capable of navigating the complexities of the digital future.

References

1. Bucholtz, M., & Hall, K. (2005). *Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach*. *Discourse Studies*, 7(4–5), 585–614.
2. Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*. Routledge.
3. Hobbs, R. (2010). *Digital and Media Literacy: A Plan of Action*. The Aspen Institute.
4. Kress, G. (2010). *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. Routledge.
5. Pennycook, A. (2010). *Language as a Local Practice*. Routledge.
6. United Nations. (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE–MEDIATED LISTENING PEDAGOGY AS A MECHANISM FOR TRANSFORMING CONVERSATIONAL VALUES IN THE CONTEXT OF GLOBAL DIGITALIZATION, YOUTH POLICY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT (SDG-2030)

Fayzieva Rano Rakhimovna
ESP/EFL teacher, TIU
rano_fayziyeva@yahoo.com

Global digitalization has transformed higher education systems worldwide. Artificial intelligence tools, adaptive learning platforms, speech recognition technologies and automated feedback systems have reshaped language learning environments. Within this transformation, listening comprehension occupies a central position, as it forms the foundation for intercultural communication

and conversational competence. This study argues that AI-mediated listening pedagogy serves not only as a linguistic instrument but also as a mechanism for

the transformation of conversational values among youth in the digital era.

2.Theoretical Framework

The research integrates:

- Communicative competence theory,
- Digital ethics and algorithmic governance,
- Youth policy frameworks,
- Sustainable Development theory (SDG-2030).

Habermas' concept of communicative rationality and contemporary digital ethics approaches provide the philosophical foundation. AI systems function as mediating agents influencing both cognitive and ethical dimensions of communication.

3. AI in Listening Pedagogy

Modern AI-based tools provide:

- Adaptive audio content,
- Real-time speech recognition,
- Personalized corrective feedback,
- Simulation of authentic intercultural dialogue,
- Data-driven progress monitoring.

These mechanisms improve listening accuracy, pronunciation awareness, semantic processing and contextual interpretation skills.

4. AI and the Formation of Conversational Values

Listening is not purely mechanical decoding. It involves empathy, tolerance, interpretative sensitivity and cultural awareness. AI-supported exposure to diverse accents, global topics and authentic discourse enhances intercultural understanding. Thus, listening pedagogy becomes a foundation for ethical conversational culture.

5. Youth Policy and Digital Citizenship

Young people are primary users of AI technologies. Integrating AI responsibly into higher education promotes:

- Critical digital literacy,
- Responsible online interaction,
- Respectful discourse,
- Awareness of digital human rights.

Such integration aligns with national youth strategies and global governance standards.

6. Conceptual Model

The study proposes the following model:

AI Technologies → Listening Competence Development → Conversational Values Formation
→ Digital Citizenship → Achievement of SDG 4 and SDG 16.

This model demonstrates that linguistic competence and ethical communication are interdependent in digital environments.

7. Methodological Considerations

The research applies qualitative analysis of theoretical sources and comparative review of international educational practices. Future empirical research may include experimental groups using AI listening platforms and control groups using traditional methods, measuring improvements in listening scores and indicators of communicative tolerance.

8.Implications for Sustainable Development

AI-mediated listening education supports inclusive and quality education (SDG 4) by ensuring personalized access to learning. It contributes to peaceful and inclusive societies (SDG 16) by fostering respectful dialogue and intercultural competence.

9.Conclusion

In conclusion, the processes of globalization and digital transformation have fundamentally reshaped the landscape of higher education, particularly in the field of foreign language teaching. Within this evolving paradigm, Artificial Intelligence (AI) technologies are not merely

supplementary tools but transformative instruments that redefine pedagogical approaches to developing listening comprehension skills.

The study demonstrates that integrating AI-based platforms into English language instruction significantly enhances students' listening performance through adaptive learning mechanisms, real-time feedback, personalized content delivery, and data-driven assessment. Unlike traditional listening practices, which often rely on uniform materials and limited feedback cycles, AI-powered systems provide individualized learning trajectories aligned with learners' proficiency levels, cognitive pace, and linguistic needs. Furthermore, the findings confirm that AI integration fosters learner autonomy, motivation, and engagement — three critical variables influencing successful listening acquisition. In the context of globalization, where communicative competence and intercultural interaction are essential, the development of listening skills through intelligent technologies contributes directly to students' academic mobility and professional competitiveness.

Importantly, this research also highlights that the effectiveness of AI implementation depends not solely on technological availability, but on pedagogically sound instructional design. Teachers remain central figures in orchestrating AI-enhanced learning environments. Therefore, professional development programs aimed at increasing educators' digital and methodological competence are crucial.

In sum, the integration of Artificial Intelligence into listening instruction represents a scientifically grounded and practically viable pathway for modernizing English language education. The study contributes to the theoretical understanding of AI-assisted language acquisition and offers empirical evidence supporting its effectiveness in higher education settings. Future research may further explore long-term impacts, cross-cultural applicability, and the ethical dimensions of AI-driven learning systems.

References

1. Castells, M. (2010). *The rise of the network society*. Wiley-Blackwell.
2. Floridi, L. (2013). *The ethics of information*. Oxford University Press.
3. Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere*. MIT Press.
4. UNESCO. (2021). *AI and education: Guidance for policymakers*.
5. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*.
6. Van Dijk, J. (2020). *The digital divide*. Polity Press.
7. Sunstein, C. (2018). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.
8. European Commission. (2019). *Ethics guidelines for trustworthy AI*.
9. World Bank. (2021). *World development report: Data for better lives*.
10. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. *Multilingual Matters*.
11. Field, J. (2008). *Listening in the language classroom*. Cambridge University Press.

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON COMMUNICATION VALUES: A LINGUISTIC PERSPECTIVE ON LATIN AND GREEK DERIVATIVES IN ENGLISH AND RUSSIAN

Saliyeva Surayyo Mansurjonovna

Teacher of the department “English language teaching methodology and educational technologies” UzSWLU

The process of globalization has reshaped economic, political, cultural, and linguistic landscapes. In the linguistic sphere, globalization promotes intensified contact between languages, resulting in lexical borrowing, semantic shifts, and structural hybridization. Communication is no

longer confined within national or regional borders; it operates within a global framework that prioritizes clarity, speed, and universality.

Language serves not only as a system of signs but also as a carrier of values embedded in communication. As noted by David Crystal, the global spread of English reflects broader processes of cultural and technological integration. Similarly, Braj B. Kachru emphasized the pluralistic nature of global Englishes and their sociocultural implications. Within this context, the increased use of Latin and Greek derivational elements in both English and Russian represents a significant linguistic phenomenon tied to globalization.

Historically, classical languages functioned as sources of scientific, philosophical, and political terminology. Today, their derivatives form the core of international vocabulary—terms such as *globalization*, *communication*, *integration*, *democracy*, and *technology* circulate across languages with minimal modification. This shared lexical foundation contributes to mutual intelligibility and shapes modern communication values.

The purpose of this article is to examine how globalization influences communication values through the prism of word formation, specifically focusing on Latin and Greek derivational morphemes in English and Russian.

2. Theoretical Framework

Globalization in linguistics is often associated with language contact, standardization, and the emergence of international vocabulary. According to Edward Sapir, language is deeply connected with cultural patterns and social organization. When societies undergo transformation, language inevitably reflects these changes.

Modern communication values increasingly emphasize:

- **Universality** – the ability to communicate across linguistic boundaries
- **Efficiency** – concise and standardized expression
- **Technological adaptability** – compatibility with digital communication
- **Intercultural neutrality** – reduced cultural specificity in terminology

Latin and Greek morphemes such as *inter-*, *trans-*, *bio-*, *tele-*, *-logy*, *-ism*, and *-tion* provide structurally transparent and internationally recognizable elements that align with these values.

3. Latin and Greek Derivatives in English and Russian

3.1 Historical Background

English absorbed Latin vocabulary through Roman influence and later through Norman French. Russian incorporated classical elements primarily via Church Slavonic, scientific translation, and European intellectual exchange during the reforms of Peter the Great.

Despite different historical trajectories, both languages share a considerable number of classical derivational elements:

Latin/Greek Morpheme	English Example	Russian Example
bio-	biology	биология
tele-	television	телевидение
-logy	sociology	социология
-ism	liberalism	либерализм
-tion / -ция	globalization	глобализация

These examples demonstrate structural parallelism and lexical convergence.

3.2 Globalization and Expansion of International Vocabulary

Under globalization, scientific, technological, and political terms spread rapidly across linguistic communities. Digital communication accelerates this process. English often acts as a mediator language, but classical roots ensure broader adaptability.

For instance, the word *digitalization* (англ.) corresponds to *дигитализация* (рус.) and shares the Latin root *digitus*. Such parallels reflect not only borrowing but also shared communicative priorities.

4. Globalization and Shifting Communication Values

4.1 Standardization and Universality

Global discourse requires shared terminology. Classical morphemes function as neutral building blocks that transcend national identity. This contributes to standardization in academic, technological, and political communication.

4.2 Efficiency and Compression

Modern communication—particularly in digital environments—favors brevity and semantic density. Words formed with classical morphemes often encapsulate complex meanings in compact forms (e.g., *multiculturalism*, *transnationalism*). Such efficiency aligns with contemporary communicative expectations.

4.3 Intercultural Neutrality

Classical elements carry less cultural specificity compared to native vocabulary. As a result, they serve as relatively neutral linguistic resources in global interaction. This neutrality supports diplomatic, academic, and technological discourse.

4.4 Hybridization and Cultural Identity

However, globalization does not eliminate linguistic diversity. Instead, it produces hybrid forms and localized adaptations. Russian integrates international terms into its morphological system, adding native suffixes and phonetic adjustments. English similarly adapts classical elements to evolving semantic contexts.

Thus, communication values shift toward openness and adaptability while maintaining local identity.

5. Discussion

The analysis demonstrates that globalization promotes lexical convergence without complete homogenization. Latin and Greek derivatives function as a shared communicative infrastructure across languages. They facilitate:

- International academic cooperation
- Technological innovation
- Political dialogue
- Cross-cultural understanding

At the same time, languages retain distinctive grammatical and phonological systems, preserving cultural uniqueness.

The growing dominance of internationally recognizable morphemes reflects broader communicative values shaped by globalization: clarity, inclusivity, and efficiency. As global networks expand, these tendencies are likely to intensify.

6. Conclusion

Globalization significantly influences communication values by reshaping linguistic systems and expanding international vocabulary. The widespread use of Latin and Greek derivational elements in English and Russian illustrates the interplay between linguistic tradition and contemporary global needs.

Classical morphemes provide structural transparency, semantic precision, and intercultural accessibility. Their productivity in modern word formation reflects evolving priorities in global communication: universality, efficiency, and adaptability.

Ultimately, language change under globalization is not merely a lexical phenomenon but a reflection of shifting communicative values in an interconnected world.

References

1. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
2. Kachru, B. B. (1992). *The Other Tongue: English Across Cultures*. University of Illinois Press.
3. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt, Brace.
4. Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2014). *An Introduction to Language*. Cengage Learning.

INTEGRATING COMMUNICATIVE TASKS TO DEVELOP LANGUAGE SKILLS AMONG ELEMENTARY EFL LEARNERS

Ulugbek Abdurazokov
Tashkent International University
ESL/EFL teacher
ulugbek.abdurazoqov@tiumail.uz

Teaching English to young learners requires instructional approaches that integrate multiple language skills while maintaining learners' motivation and engagement. In elementary classrooms, receptive skills such as listening and reading often develop faster than productive skills like speaking and writing. Therefore, teachers need to design activities that actively involve learners and encourage meaningful language use.

This study describes the implementation of communicative tasks designed for elementary-level pupils in an English as a Foreign Language (EFL) classroom. The aim is to explore how integrated activities can support the development of listening, reading, speaking, and writing skills simultaneously.

The participants were fourteen fifth-grade pupils aged ten to eleven studying at a public secondary school. The class included five boys and nine girls, all Uzbek learners of English. The pupils had studied English since the first grade and their proficiency level corresponded approximately to A2 progressing toward B1 according to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR).

METHODS

Participants and Context

The study was conducted with 14 elementary-level EFL pupils enrolled in the fifth grade of a public secondary school. Previously, English instruction focused mainly on vocabulary learning and receptive skills development through teacher-guided activities.

The current instructional design aimed to activate previously learned vocabulary and encourage communicative language use. The class included learners with different learning styles such as visual, tactile, and kinesthetic.

Instructional Design

Three communicative tasks were designed to develop language skills while integrating listening, reading, speaking, and writing.

Task 1: Healthy Life – Listening Activity Using Total Physical Response

The first task focused on listening comprehension through sports-related vocabulary and collocations with verbs such as play and do. The activity followed the Total Physical Response (TPR) method. Students watched a short video presenting different sports and completed a table categorizing activities according to their collocations. Finally, students completed a Kahoot quiz to reinforce vocabulary.

Task 2: Picture Story Matching – Reading Activity

The second task aimed to develop reading comprehension using a picture-story matching activity based on Communicative Language Teaching (CLT). Students described pictures, read short animal stories, and matched them with appropriate images. A comprehension quiz created using Wordwall assessed understanding.

Task 3: My Dream House – Collaborative Writing Activity

The third activity focused on writing using a collaborative learning approach. Students brainstormed ideas about their dream houses, wrote descriptive paragraphs using structures such as "*I would like*" and "*I wish,*" and exchanged their work with peers for feedback.

Classroom observations revealed several positive outcomes. Learners showed greater engagement during interactive activities. The TPR listening task helped students associate vocabulary with actions. The reading activity strengthened students' ability to connect texts with

visuals. The collaborative writing activity promoted peer interaction and idea sharing. Additionally, digital tools such as Kahoot and Wordwall increased motivation and maintained students' attention.

The results indicate that communicative and collaborative activities can enhance language learning among elementary EFL learners. Young students benefit from tasks that combine movement, visual materials, and peer interaction. The effectiveness of the TPR approach supports research suggesting that physical movement facilitates language acquisition (Bui, 2018).

The collaborative writing task highlights the importance of peer learning. Writing should be treated as a process involving brainstorming, drafting, and revision (Shin, 2002). Communicative Language Teaching also emphasizes meaningful communication rather than strict grammatical accuracy (Savignon, 1991).

This study presented three communicative tasks designed for elementary EFL learners. The findings indicate that integrated communicative activities can increase engagement, improve vocabulary retention, and support productive language skill

References

1. Bui, G. (2018). *Total Physical Response: An effective approach for young language learners*. Journal of Language Teaching and Research.
2. Karim, M. (2018). *Collaborative learning in language education: Principles and classroom practices*. Educational Research Journal.
3. Savignon, S. (1991). *Communicative language teaching: State of the art*. TESOL Quarterly.
4. Shin, J. (2002). *Teaching English to young learners: Writing development and classroom strategies*. English Teaching Forum.
5. Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge University Press.

RAQAMLI DAVRDA TA'LIM TIZIMINING MODERNIZATSIYASI

Fozila Ochilzoda Abduraxmon qizi

Tashkent International University Universiteti

Xorijiy tillar Kafedrası O'qituvchisi

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: fozilaochilzoda@gmail.com

Hozirgi globallashuv davrida ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Har bir davlat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy rivojlanishiga erishish uchun ta'lim sohasini doimiy ravishda takomillashtirib boradi. Zamonaviy dunyoda bilim va innovatsiyalar davlatlarning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Shu sababli ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda xalqaro tajribalarni o'rganish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda dunyo bo'ylab ta'lim tizimida katta o'zgarishlar yuz bermoqda. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, masofaviy ta'lim tizimining kengayishi, innovatsion o'qitish metodlarining joriy qilinishi va sun'iy intellektdan foydalanish ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yangiliklar o'quv jarayonini yanada samarali, qulay va qiziqarli qilishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda ta'lim tizimida eng muhim yangiliklardan biri bu raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishidir. Kompyuterlar, planshetlar, internet va turli xil ta'lim platformalari o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Elektron darsliklar, video ma'ruzalar, interaktiv taqdimotlar va virtual laboratoriyalar orqali talabalar bilimlarni yanada oson va samarali o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Ko‘plab universitetlar va maktablarda Google Classroom, Moodle, Coursera kabi platformalardan foydalanilmoqda. Ushbu platformalar o‘qituvchilarga dars materiallarini joylashtirish, topshiriqlar berish va talabalar bilimini nazorat qilish imkonini beradi. Talabalar esa istalgan joyda va istalgan vaqtda dars materiallarini ko‘rib chiqishlari mumkin.

Raqamli texnologiyalar ta‘lim jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Masalan, multimedia vositalari orqali darslarni ko‘rgazmali tarzda tushuntirish mumkin. Bu esa o‘quvchilarning bilimni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.

Masofaviy ta‘limning rivojlanishi

Masofaviy ta‘lim so‘nggi yillarda ta‘lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa pandemiya davrida onlayn ta‘lim tizimi keng qo‘llanila boshlandi. Bu tajriba ko‘plab davlatlarda ta‘lim tizimini yangi bosqichga olib chiqdi.

Masofaviy ta‘limning asosiy afzalligi shundaki, talaba yoki o‘quvchi darslarda qatnashish uchun ma‘lum bir joyda bo‘lishi shart emas. U internet orqali dunyoning istalgan nuqtasidan bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bundan tashqari, masofaviy ta‘lim vaqtni tejash va mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Bugungi kunda ko‘plab xalqaro universitetlar onlayn kurslar va sertifikat dasturlarini taklif qilmoqda. Bu esa yoshlarning xalqaro darajadagi bilimlarni egallashiga imkon yaratmoqda.

Hozirgi davrda ta‘lim jarayonida an‘anaviy metodlar bilan bir qatorda interaktiv o‘qitish usullari ham keng qo‘llanilmoqda. Bu metodlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Masalan, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta‘lim, guruhli muhokamalar va prezentatsiyalar o‘quvchilarning bilimlarini amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi. Talabalar muammolarni hal qilish, jamoa bilan ishlash va o‘z fikrini erkin ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Bunday metodlar zamonaviy mehnat bozori talablariga mos mutaxassislarni tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Chunki bugungi kunda nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko‘nikmalar ham katta ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta‘lim tizimida ham keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Yangi universitetlar tashkil etilishi, xorijiy oliy ta‘lim muassasalari filiallarining ochilishi va kredit-modul tizimining joriy etilishi bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

Bundan tashqari, xorijiy tillarni o‘rganishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Ko‘plab maktab va universitetlarda ingliz tilini chuqur o‘rganish uchun maxsus dasturlar joriy etilgan. Bu esa yoshlarning xalqaro ta‘lim va mehnat bozoriga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, raqamli ta‘lim platformalarini joriy etish va zamonaviy o‘quv dasturlarini ishlab chiqish orqali ta‘lim sifatini oshirishga qaratilgan ishlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi davrda ta‘lim tizimi jadal rivojlanmoqda va yangi texnologiyalar asosida takomillashib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, masofaviy ta‘lim, interaktiv metodlar va innovatsion yondashuvlar ta‘lim jarayonini yanada samarali qilishga xizmat qilmoqda.

Kelajakda ta‘lim tizimi yanada rivojlanib, sun‘iy intellekt va boshqa ilg‘or texnologiyalar asosida yangi bosqichga ko‘tarilishi kutilmoqda. Shu sababli ta‘lim sohasida innovatsiyalarni joriy etish va xalqaro tajribalarni o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta‘lim sohasiga oid farmon va qarorlari.
2. UNESCO. (2023). Education in a Digital World.
3. World Bank. (2022). Education and Technology Development Report.
4. OECD. (2021). The Future of Education and Skills.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi rasmiy sayti – www.edu.uz
6. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. Toshkent.

INGLIZ TILINI O‘QITISH METODIKASI VA TA’LIM TEXNALOGIYALARI

Imamaliyeva Gulnoza Ulug‘bekovna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti o‘qituvchi,

gulnoza.imam@gmail.com

Global raqamlashuv davrida yoshlar axborot resurslari va digital platformalarga keng kirish imkoniga ega bo‘lmoqda. Ingliz tili nafaqat global kommunikatsiya vositasi sifatida, balki bilim, raqamli resurslar va barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, EFL (English as a Foreign Language) ta’limida faqat til bilimini oshirish yetarli emas. Yoshlarni **tanqidiy fikrlash** qobiliyatini rivojlantirish orqali axborotni baholash, noto‘g‘ri yoki manipulyativ ma’lumotni aniqlash va ongli qarorlar qabul qilishga tayyorlash muhimdir.

John Dewey (1933) tanqidiy fikrlashni “e’tiborli, izchil va dalillarga asoslangan fikrlash jarayoni” deb ta’riflagan. Shu nuqtai nazardan, EFL ta’limida tanqidiy fikrlash o‘quvchilarga matn yoki audio ma’lumotni faqat qabul qilish bilan cheklanmasdan, uni tahlil qilish, baholash va mustaqil xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Maqolaning maqsadi — EFL ta’limida tanqidiy fikrlashning rolini aniqlash va yoshlarni raqamli savodxonlik va barqaror rivojlanish maqsadlariga moslashtirilgan axborot oqimidan samarali foydalanishga tayyorlash imkoniyatlarini o‘rganish.

Tanqidiy fikrlash va EFL ta’limi

O‘qish va tinglab tushunish — EFL ta’limidagi asosiy reseptiv ko‘nikmalar bo‘lib, ular faqat lingvistik bilimni emas, balki analitik va inferensial tafakkur qobiliyatini ham talab qiladi [Grabe & Stoller, 2011]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar tanqidiy savollar bilan shug‘ullanganda, matnning yuzaki mazmunini tushunishdan tashqari, muallifning qarashlari, asosiy g‘oyalari va yashirin niyatlarini aniqlash qobiliyatiga ega bo‘ladi [Lee & Anderson, 2015].

Metakognitiv strategiyalarni qo‘llash, ya’ni o‘quvchilarning o‘z tushunishini monitoring qilish va tahlil qilish jarayoni, tinglab tushunish jarayonida samaradorlikni oshiradi [Goh, 2008; Vandergrift, 2007]. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlash o‘quvchilarga axborotni tahlil qilish, fikrlarni solishtirish va dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Raqamli savodxonlik va barqaror rivojlanish

Global raqamlashuv yoshlarni turli axborot manbalaridan foydalanishga imkon yaratadi, ammo noto‘g‘ri yoki manipulyativ ma’lumotni aniqlash qobiliyatini talab qiladi. Tanqidiy fikrlash yoshlarni axborotni tahlil qilish, muhim faktlarni ajratib olish va ongli qarorlar qabul qilishga o‘rgatadi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) bilan bog‘liq holda, EFL ta’limida tanqidiy fikrlash o‘quvchilarga inson huquqlari, tenglik, ijtimoiy mas’uliyat va ekologik ongni tushunishga yordam beradi [Rahimi & Abednia, 2020]. Shu tarzda, tanqidiy fikrlash va EFL ta’limi o‘quvchilarning lingvistik, madaniy, ijtimoiy va axborotli savodxonligini rivojlantiradi.

Pedagogik strategiyalar va amaliy metodlar

EFL darslarida tanqidiy fikrlashni integratsiyalashning samarali usullari:

1. **Analitik savollar va baholash:** O‘quvchilar matn yoki audio materialni tahlil qiladi, muallif niyatini aniqlaydi va qarashlarni taqqoslaydi.

2. **Metakognitiv yondashuvlar:** O‘quvchilar o‘z tushunish strategiyalarini rejalashtiradi, monitoring qiladi va baholaydi.

3. **Interaktiv vazifalar:** Diskussiya, jamoaviy muhokama va loyiha ishlari orqali inferensial tafakkur va ijtimoiy mas’uliyat shakllanadi.

4. **SDG integratsiyasi:** Barqaror rivojlanish va inson huquqlari kontenti darslarda real misollar bilan qo‘llanadi, bu yoshlarni global muammolarni tushunishga undaydi.

Shuningdek, texnologiyalarni qo‘llash orqali onlayn resurslar, vebinarlar va interaktiv platformalar yordamida tanqidiy fikrlashni yanada samarali rivojlantirish mumkin.

Tanqidiy fikrlash EFL ta’limida yoshlarni raqamli savodxonlik, o‘qish va tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda samarali vosita

hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash strategiyalari o'quvchilarga axborotni baholash, inferensial tafakkur qilish va global muammolarni tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shu sababli, EFL darslarida tanqidiy fikrlashni tizimli integratsiya qilish yoshlarning ilmiy, madaniy va ijtimoiy savodxonligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar uchun eng samarali yondashuvlar — analitik savollar, metakognitiv strategiyalar, interaktiv vazifalar va SDG kontentini integratsiyalash.

References

1. Alderson, J. Charles. *Assessing Reading*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
2. Fairclough, Norman. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. 2nd ed. London: Routledge, 2010.
3. Goh, Christine. "Metacognitive Instruction for Second Language Listening Development." *ELT Journal* 62, no. 3 (2008): 231–239.
4. Grabe, William, and Fredricka L. Stoller. *Teaching and Researching Reading*. Harlow: Longman / Routledge, 2011.
5. Kintsch, Walter. *Comprehension: A Paradigm for Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
6. Lee, Sun-Kyong, and Richard C. Anderson. "Reconsidering the Role of Grammar in Reading Comprehension." *Applied Linguistics* 36, no. 2 (2015): 176–195.
7. Li, Xin, and Ling Wang. "Critical Thinking and EFL Reading Achievement." *TESOL Quarterly* 52, no. 1 (2018): 48–72.
8. Nation, I. S. P. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ И РАЗГОВОРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Турсунова Шахноза Наркуловна

соискатель по специальности 10.00.06 – «Сравнительное литературоведение, сопоставительное языкознание и переводоведение», преподаватель, заместитель начальника отдела координации совместных образовательных программ Узбекского государственного университета мировых языков
shaxnozanasim@gmail.com

Глобализация представляет собой многомерный исторический процесс, затрагивающий экономические, политические, культурные и информационные структуры современного мира. Ее ключевой особенностью выступает усиление взаимозависимости обществ, формирование глобального коммуникативного пространства и пересмотр устойчивых социальных иерархий. В подобных условиях особую актуальность приобретает исследование ценностных трансформаций, поскольку именно система ценностей задаёт стратегические ориентиры общественного развития и определяет характер межличностного и институционального взаимодействия.

Ценности не только отражают состояние культуры, но и конструируют его, формируя нормативные модели поведения, критерии допустимого и недопустимого, справедливого и несправедливого. Следовательно, анализ аксиологических и разговорных ценностей позволяет выявить глубинные изменения общественного сознания в эпоху глобализации.

Литературный обзор. Теоретические основания исследования ценностей разработаны в трудах М.С. Каган, который рассматривал ценность как фундаментальную категорию культуры и общественного сознания [2, с.15]. В коллективной монографии под редакцией Е.Ф. Серебрянникова подчеркивается связь аксиологии и лингвистики, а также роль языка в репрезентации ценностных смыслов [3, с.48].

Социологическое измерение глобализации представлено в работах Энтони Гидденс, анализировавшего последствия модерности и трансформацию институциональных

структур [1, с.63]. Концепция коммуникативной рациональности, разработанная Юрген Хабермас, позволяет рассматривать речь как пространство реализации социальных норм и согласования интересов [4, с.112].

Дополнительное осмысление процессов глобальной культурной динамики представлено в исследованиях Зигмунт Бауман, вводящего понятие «жидкой современности» [5, с.27], а также Роланд Робертсон, обосновавшего концепцию глокализации [6, с.91]. Вопросы межкультурной коммуникации раскрываются в работах Гирт Хофстеде [7, с.54], а культурной идентичности – в трудах Мануэль Кастельс [8, с.102].

Следовательно, современная научная традиция подтверждает, что ценностные изменения следует анализировать через призму коммуникативных практик и социокультурной динамики.

Методология. Методологическую основу исследования составляет совокупность взаимодополняющих подходов, обеспечивающих анализ ценностных трансформаций в условиях глобализации. Прежде всего применяется аксиологический подход, рассматривающий ценности как системообразующий элемент культуры и нормативный фундамент общественного сознания.

Используется дискурсивный анализ, позволяющий выявить изменения в разговорных нормах, речевых стратегиях и способах выражения оценки. Сравнительно-сопоставительный метод направлен на определение различий между традиционными и глобализованными моделями коммуникации.

Дополнительно привлекается социокультурный анализ цифровой среды как пространства формирования новых речевых практик и усиления публичности высказывания. Эмпирическую базу исследования составили материалы образовательных программ, медиатексты и контент цифровых платформ.

Анализ и рекомендации. Аксиологические ценности составляют ядро культурной системы, определяя иерархию смыслов и нормативные ориентиры поведения. В традиционном обществе они отличались устойчивостью и опирались на религиозные, национальные и исторические основания. Глобализация усиливает динамичность ценностной структуры, способствуя её открытости и межкультурному взаимодействию. Расширение транснациональных связей ведёт к интернационализации принципов прав человека, свободы личности, гендерного равенства и толерантности [1, с.88], формируя модель признания достоинства индивида независимо от его культурной принадлежности.

Эти процессы находят отражение в разговорных ценностях, регулирующих формы обращения, способы выражения оценки и степень эмоциональной открытости. Наблюдаются снижение статусной дистанции, распространение инклюзивной лексики, цифровизация общения и гибридизация дискурса, сочетающая международные заимствования с традиционными нормами вежливости. Одновременно цифровая среда усиливает публичность высказывания и ответственность за слово, однако ускоренный формат коммуникации способствует поверхностности аргументации и поляризации мнений, что порождает состояние ценностной неопределённости.

В этих условиях актуализируется необходимость развития образовательных программ по аксиологии и межкультурной этике речи, совершенствования стандартов публичной коммуникации и поддержки инициатив, направленных на укрепление диалогической культуры. Повышение профессиональных компетенций в сфере межкультурного взаимодействия и создание цифровых площадок для конструктивного диалога будут способствовать снижению ценностных конфликтов и формированию культуры ответственного общения.

Глобализация затрагивает не только социальные структуры, но и ценностные основы общества. Разговорные ценности отражают переосмысление норм и смыслов в условиях поиска баланса между универсальными и локальными ориентирами. Дальнейшее развитие общества связано с формированием модели коммуникации, основанной на уважении личности, культурном многообразии и ответственном диалоге.

Список использованной литературы

1. Гидденс Э. Последствия модерности. – М.: Праксис, 2011. – 352 с.
2. Каган М. С. Философская теория ценности. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.
3. Лингвистика и аксиология: этносемиотрия ценностных смыслов: коллективная монография / под ред. Е.Ф. Серебрянниковой. – М.: ТЕЗАУРУС, 2011. – 352 с.
4. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия. Т. 1–2. – М.: Весь Мир, 2000. – 880 с.
5. Бауман З. Текучая современность. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
6. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: Sage, 1992. – 211 p.
7. Hofstede G. Culture's Consequences. – Thousand Oaks: Sage, 2001. – 596 p.
8. Castells M. The Power of Identity. – Oxford: Blackwell, 1997. – 461 p.

INTERNAL AND EXTERNAL MOTIVATION: KEY DIFFERENCES AND IMPORTANCE

Axmadjonova Xusniyaxon Axrorjon qizi

xusniyaxon.axmadjonova@tiumail.uz

TIU, English language teacher “Foreign Languages Department”

Human behavior and achievement are significantly influenced by motivation. Understanding motivation is crucial for success and personal growth, according to psychologists like Edward Deci and Abraham Maslow. Differentiating between the forces that motivate people to behave is crucial in today's competitive society. The distinctions between internal and external motivation are examined in this article, along with the significance of each. Professionals, students, and anybody else interested in enhancing wellbeing and productivity will find the conversation especially pertinent.

Engaging in an activity for its own reason because it is fascinating or personally fulfilling is referred to as internal motivation. Internal motivation is demonstrated, for instance, by a student who studies mathematics because they enjoy solving issues. Passion, curiosity, and self-improvement are intimately related to this kind of drive. Conversely, external motivation entails doing something in order to receive a reward or stay out of trouble. Working for pay, studying to get good grades, or finishing duties to get praise are a few examples. This kind of motivation is frequently influenced by outside variables like money, recognition, or competition. The source of the drive is the primary distinction between internal and external motivation. Whereas external motivation stems from outside factors, internal motivation comes from within the person.

According to research, intrinsic drive frequently results in increased long-term perseverance, creativity, and enjoyment. However, sustaining discipline and accomplishing short-term objectives can be accomplished with the help of outside incentive. Both forms of incentive can cooperate in real-world situations. For example, a person may work for a wage at first (external motivation) but eventually become really interested in and passionate about their work (internal motivation). Gaining an understanding of how to balance these two types of motivation can greatly advance one's career and personal growth.

In summary, human conduct is influenced by two primary forces: internal and external motivation. External motivation depends on incentives and praise from others, but internal motivation is motivated by personal desire and fulfillment. Both kinds are crucial to success. People can enhance performance, sustain passion, and accomplish long-term objectives by identifying their distinctions and learning how to use them successfully.

References

1. Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation.

2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior.
3. Educational psychology textbooks and academic articles.
4. Online academic resources and research databases.

MULOQAT MADANIYATI VA RUHIYATI: GLOBALLASHUV SHAROITIDAGI O‘ZGARISHLAR

Dauletova Go‘zal Muratbayevna,

Qoraqolpoq davlat universiteti,

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi

Globallashuv jarayoni zamonaviy dunyoda nafaqat iqtisodiyot va siyosat, balki insonlar o‘rtasidagi muloqot madaniyatiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Turli xalqlar va madaniyatlar o‘rtasidagi to‘siqlarning pasayishi, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi so‘zlashuv qadriyatlarini tizimini tubdan o‘zgartirib yubormoqda.

Muloqot — jamiyatning asosi bo‘lib, u orqali biz nafaqat ma’lumot almashamiz, balki hissiyotlarimizni ham ulashamiz. Muvaffaqiyatli muloqot uchun ham madaniy, ham ruhiy omillarni hisobga olish lozim.

Muloqat psixologiyasi nuqtai nazaridan qaraganda, so‘zlashuv nafaqat axborot almashish vositasi, balki shaxsning o‘zligini namoyon etish, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va madaniy o‘zlikni saqlab qolish mexanizmi hamdir. [1, 320]

Globallashuv va so‘zlashuv qadriyatlarini: Globallashuv – bu millatlararo chegaralarning nisbiy yo‘qolishi, madaniyatlar va tillarning o‘zaro ta’siri kuchayishi jarayonidir. [2, 248] Bu jarayon so‘zlashuv qadriyatlariga ikki xil ta’sir ko‘rsatadi: bir tomondan, umumbashariy kommunikativ normalar shakllanishini tezlashtiradi; ikkinchi tomondan, milliy so‘zlashuv an’analarining yo‘qolishi xavfini tug‘diradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, globallashuv ta’sirida turli madaniyatlardagi muloqot uslublari tobora bir-biriga yaqinlashib bormoqda. [3,184] Xususan, raqamli texnologiyalar – ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va onlayn platforma orqali amalga oshiriladigan muloqot yangi so‘zlashuv normalarini vujudga keltirmoqda. Ushbu normalar ko‘pincha g‘arbiy kommunikativ madaniyat qonun-qoidalariga asoslanadi va mahalliy so‘zlashuv an’analarini siqib chiqarish xavfini tug‘diradi.

Muloqat psixologiyasining asosiy jihatlari: Muloqat psixologiyasi insonlarning o‘zaro aloqasidagi ichki mexanizmlarni o‘rganuvchi fan sifatida globallashuv sharoitida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Psixolog olimlarning ta’kidlashicha, samarali muloqot uchun nafaqat til bilimi, balki madaniyatlararo idrok va empatsiya ham zarur. [4, 339]

Muloqat psixologiyasida verbal va noverbal kommunikatsiya o‘rtasidagi muvozanat alohida o‘rin tutadi. [5,365] Globallashuv sharoitida yuzaga keladigan madaniyatlararo muloqotda noverbal belgilarni noto‘g‘ri talqin qilish tushunmovchilik va ziddiyatlarga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli, madaniyatlararo kommunikativ savodxonlikni rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masalaga aylanib bormoqda.

Milliy so‘zlashuv qadriyatlarini saqlash muammosi: O‘zbek xalqining muloqot madaniyati asrlar davomida shakllanib, o‘ziga xos qadriyatlar tizimini vujudga keltirgan. Kattalarni hurmat qilish, muloyim muomala, saxovatli so‘z – bu an’analar millatimizning ma’naviy boyligidir. [6, 136] Biroq globallashuv jarayonida, ayniqsa yoshlar orasida, bu qadriyatlarga e’tibor susayib borayotganligi kuzatilmoqda.

Milliy so‘zlashuv qadriyatlarini saqlash va rivojlantirish muammosi faqat lingvistik emas, balki chuqur psixologik va ijtimoiy mohiyat kasb etadi. Chunki ona tilida so‘zlashuv madaniyati – bu shaxsning o‘zligini anglashi, milliy kimligini his etishining muhim shartidir. [7, 144]

Muloqot madaniyati insonning nutqi, o‘zini tutishi va suhbatdoshiga bo‘lgan munosabatini qamrab oladi. Uning asosiy qoidalari:

Tinglash qobiliyati: Yaxshi suhbatdosh — bu birinchi navbatda yaxshi tinglovchidir. Qarshingizdagi insonning gapini bo‘lmaslik unga bo‘lgan eng oliy hurmat belgisidir.

Nutq odobi: So‘zlarni to‘g‘ri tanlash, qo‘pol va kamsituvchi iboralardan qochish. Nutqning aniq, lo‘nda va tushunarli bo‘lishi muloqot samaradorligini oshiradi.

Noverbal muloqot: Imo-ishoralar, yuz ifodasi (mimika) va nigoh. Tabassum va ochiq chehra muloqotdagi ko‘rinmas to‘siqlarni olib tashlaydi.

Ruhij jihat muloqotning chuqur qatlamidir. Suhbat jarayonida insonlarning ruhiy holati bir-biriga yuqadi.

Empatiya (Hamdardlik): Suhbatdoshning his-tuyg‘ularini tushunish va uning o‘rniga o‘zingizni qo‘yib ko‘rish. Bu o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi.

Psixologik muhit: Suhbat uchun qulay va xavfsiz muhit yaratish. Inson o‘zini erkin his qilsa, fikrlarini ochiq bayon etadi.

O‘z-o‘zini boshqarish: Jahl yoki hayajon ustida noto‘g‘ri qarorlar qabul qilmaslik. Ichki xotirjamlik suhbatning konstruktiv kechishini ta‘minlaydi.

Samarali muloqot uchun 3 oltin qoida:

-Samimiylilik: Soxtalik muloqotning dushmanidir. Tabiiy bo‘ling.

-Vaqtni qadrlash: Na o‘zingizning, na o‘zganing vaqtini besamar suhbatlar bilan isrof qilmang.

-Xulosa chiqarish: Har bir muloqotdan keyin o‘zingizga "Men nima o‘rgandim?" yoki "Suhbatdoshimga nima bera oldim?" degan savolni bering.

Globalashuv jarayonida so‘zlashuv qadriyatlarini saqlash va rivojlantirish – bu zamonaviy jamiyatning dolzarb vazifalaridan biridir. Muloqot psixologiyasi bu sohadagi muammolarni chuqur anglash va hal etishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Quyidagi chora-tadbirlar bu yo‘lda samarali bo‘lishi mumkin:

Birinchiidan, ta‘lim muassasalarida milliy muloqot madaniyatini o‘rgatishga alohida e‘tibor qaratish zarur. Ikkinchiidan, raqamli kommunikatsiyada ham milliy urf-odatlariga mos keluvchi so‘zlashuv normalarini joriy etish lozim. Uchinchiidan, madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadida psixologik trening va seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Globalashuv va milliy o‘zlik o‘rtasidagi muvozanatni saqlash – bu nafaqat davlat siyosati, balki har bir insonning shaxsiy mas‘uliyatidir. Muloqot madaniyatimizni asrab-avaylab, uni yangi sharoitlarda ham yuksaltira olsak, biz o‘z milliy ruhimizni saqlab qolgan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziyev E.G‘. “Psixologiya”. Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 320 b.
2. Davletshin M.G‘. “Shaxs psixologiyasi”. Toshkent: Fan, 2002. – 248 b.
3. Nishonova Z.T. “Muloqot psixologiyasi”. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2005.–184 b.
4. Ананьев Б.Г. “Человек как предмет познания”. Ленинград: ЛГУ, 1968. – 339 с.
5. Леонтьев А.А. “Психология общения”. Москва: Смысл, 1997. – 365 с.
6. Yo‘ldoshev O‘. “Milliy muloqot madaniyati va axloq”. Toshkent: Musiqa, 2007.–136 b.
7. Лисина М.И. “Проблемы онтогенеза общения”. Москва: Педагогика, 1986.– 144 с.

CHET TILINI O‘QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI VA SAMARADORLIGI

Buriyeva Sora Salohitdinovna

Xorijiy tillar kafedrasini o‘qituvchisi

Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti

Globalashuv jarayonlarining jadallashuvi natijasida chet tillarini o‘rganish zamonaviy ta‘lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xalqaro hamkorlik, akademik mobillik va mehnat bozoridagi raqobatning kuchayishi yosh avlodlardan yuqori darajadagi til

kompetensiyasini talab etmoqda. Shu bois ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

UNESCO tomonidan e'lon qilingan strategik hujjatlarda ta'limni raqamlashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng qo'llash barqaror rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida qayd etilgan. Bu esa chet tilini o'qitishda innovatsion yondashuvlarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etishni talab etadi.

Innovatsion texnologiyalar — bu ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning faolligini oshirish va o'qitish natijalarini yaxshilashga qaratilgan zamonaviy metodlar hamda axborot-kommunikatsiya vositalarining majmuidir. Ular an'anaviy dars shakllarini boyitadi va o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi.

Chet tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalar quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- elektron ta'lim platformalari;
- mobil ilovalar;
- multimedia vositalari;
- virtual muloqot muhitlari;
- sun'iy intellekt asosidagi o'quv dasturlari.

Masalan, Duolingo platformasi adaptiv o'qitish modeli asosida foydalanuvchining bilim darajasiga mos topshiriqlarni taqdim etadi. British Council esa ingliz tilini o'rganish bo'yicha ilmiy-metodik asoslangan bepul resurslarni taklif etadi.

Gamifikatsiya elementlari, reyting tizimlari va interaktiv mashqlar o'quvchilarda darsga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Masalan, Quizlet orqali lug'at boyligini mustahkamlash jarayoni qiziqarli test va o'yinlar ko'rinishida tashkil etiladi.

Sun'iy intellekt asosida ishlovchi dasturlar o'quvchining xatolarini tahlil qilib, takrorlash uchun aynan zarur bo'lgan materiallarni tavsiya etadi. Bu esa differensial o'qitish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Internet tarmog'i orqali xorijiy manbalardan foydalanish o'quvchilarning tinglab tushunish va nutqiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Xususan, BBCning ta'limiy audio va video materiallari autentik til muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Raqamli platformalar yordamida masofadan turib ta'lim olish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ta'limning uzluksizligini ta'minlaydi hamda hududiy cheklavlarni bartaraf etadi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etishda quyidagi muammolar kuzatiladi:

- texnik vositalarning yetarli emasligi;
- internet infratuzilmasining sustligi;
- pedagoglarning raqamli kompetensiyasi yetarli darajada emasligi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun o'qituvchilar malakasini oshirish, ta'lim muassasalarini zamonaviy texnika bilan ta'minlash va raqamli ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish muhimdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar chet tilini o'qitish jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish va mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy pedagog texnologik vositalarni maqsadga muvofiq va tizimli qo'llagan taqdirdagina yuqori natijalarga erishish mumkin. Shunday ekan, chet tilini o'qitishda innovatsion yondashuvlar ta'lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Richards, Jack C.. *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press, 2006.
2. Harmer, Jeremy. *How to Teach English*. Pearson Education Limited, 2007.
3. UNESCO. *Education in a Digital World: Global Education Monitoring Report*. Paris, 2023.
4. British Council. *Teaching English Resources*. 2022.
5. Crystal, David. *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2003.

MUROJAAT SHAKLLARI VA IJTIMOY MASOFA: INGLIZ TILIDAGI “ADDRESS FORMS”NING O‘ZBEK SO‘ZLASHUVIGA TA’SIRI

Qo‘qon universiteti Andijon filiali
Tibbiyotda tillarni o‘qitish kafedrası o‘qituvchisi
Djalilov Iqboljon Ikromovich
@mail: ikboljon_djalilov@gmail.com

Har bir til va madaniyatda “kim kimga qanday murojaat qiladi?” savoli oddiy grammatik tanlov emas, balki munosabatni boshqarish mexanizmidir. Nutqda hurmat, samimiyat, rasmiylik yoki masofa ko‘pincha aynan murojaat shakli orqali kodlanadi. Pragmatik nuqtai nazardan, murojaat birliklari suhbatdoshning “yuzini” (obro‘-e‘tibori va shaxsiy hududi) asrash yoki, aksincha, uni xavf ostiga qo‘yish darajasini belgilaydi.³⁰⁸ Shu bois, ingliz tilining global lingua franca sifatidagi mavqei kuchaygani sari uning murojaat modeli ham boshqa tillar, jumladan o‘zbek so‘zlashuviga ma‘lum darajada ko‘chmoqda.

Nazariy asos: ijtimoiy masofa va murojaatning pragmatik tabiati

Sotsiolingvistika va pragmatika tadqiqotlarida ijtimoiy masofa (social distance) odatda uch omil bilan bog‘lanadi: (1) qudrat/asimmetriya (lavozim, yosh, ijtimoiy rol), (2) yaqinlik/solidarlik (tanishlik darajasi), (3) vaziyat rasmiyligi (institutsional yoki norasmiy makon). Shu uchlik har bir tilda murojaat tanlovini boshqaradi. Masalan, “T/V” (tu/vous) tipidagi qarama-qarshilik Yevropa tillarida qudrat va yaqinlik munosabatini ko‘rsatadi; ingliz tilida esa tarixan bunday differensial “you”ga “siqilib ketgan”.³⁰⁹ Natijada ingliz tilida ijtimoiy masofani belgilash ko‘proq leksik (sir, madam, ma’am, Mr/Ms), ism tanlovi (first name vs last name), ohang va diskurs strategiyalari orqali amalga oshadi.

Pragmatikada murojaat shakllari “til belgisi + so‘zlovchi niyati + vaziyat” uchligida talqin qilinadi: bir xil ism yoki unvon turli kontekstdagi “niyat”ga ko‘ra hurmat ham, kinoya ham bo‘lishi mumkin.³¹⁰ O‘zbek pragmalingvistikasida ham nutqning ijtimoiy-statutsiy sharoitga moslashuvi, etik birliklarning kommunikativ vazifasi alohida ta‘kidlanadi.³¹¹

Ingliz tilidagi “address forms” tizimi va uning xos belgilari

Ingliz muloqotida keng uchraydigan murojaat shakllarini shartli ravishda besh guruhga ajratish mumkin: (a) shaxs ismi (John, Aziza), (b) familiya yoki familiya+unvon (Mr Smith, Dr Brown), (c) umumiy murojaatlar (sir, madam, ma’am, guys, folks), (d) yaqinlik bildiruvchi laqablar (buddy, bro, honey), (e) nol-murojaat (addressing without name) – masalan, oddiy “Excuse me” bilan boshlash. Bu tizimning muhim xususiyati shundaki, ingliz tilida “you” olmoshi hurmat/yaqinlikni grammatik ajratmaydi; demak, muloqot etiketi ko‘proq “first-name basis” orqali egalitarlikni, “title + last name” orqali rasmiy masofani ko‘rsatadi. Shuningdek, ingliz xizmat ko‘rsatish diskursida standart “sir/ma’am” modeli yoki kompaniya ichki yozishmalarida “Hi + ism” formati (Hi, Dilshod) odatiy hisoblanadi.

O‘zbek so‘zlashuvida murojaat tizimi: milliy-madaniy tayanchlar

O‘zbek tilida ijtimoiy masofa ko‘proq morfologik va leksik vositalar orqali ifodalanadi. Eng markaziy mexanizm – “siz/sen” oppozitsiyasi: “siz” rasmiy, hurmat yoki masofani; “sen” yaqinlikni, tenglik yoki kichiklikni bildiradi. Bunga qo‘shimcha ravishda, qarindoshlik terminlari va ijtimoiy rolga oid so‘zlar (aka, opa, amaki, xola, ustoz, domla, xonim, janob) murojaatning

308 Brown, Penelope; Levinson, Stephen C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

309 Brown, Roger; Gilman, Albert. “The Pronouns of Power and Solidarity.” In: Thomas A. Sebeok (ed.), Style in Language. Cambridge, MA: MIT Press, 1960, 253-276.

310 Норман, Б. Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков). Минск: БГУ, 2009.

311 Safarov, Shahriyor. Pragmalingvistika: monografiya. Toshkent, 2008.

asosiy “madaniy kodi” vazifasini bajaradi.³¹² So‘nggi yillarda “sen/siz” va inglizcha “you”ning lingvomadaniy talqini bo‘yicha qiyosiy tadqiqotlar ham paydo bo‘lib, unda hurmat kategoriyasining turli tillarda turlicha kodlanishi ko‘rsatiladi.³¹³ Stilistika va nutq madaniyati an‘anasida murojaatning vaziyatga mosligi – adabiy me‘yor va kommunikativ odobning muhim ko‘rsatkichi sifatida baholanadi.³¹⁴ Qiyosiy yondashuvlarda esa o‘zbek va rus kabi tillarda olmosh va etik birliklarning funksional farqlari qayd etiladi.³¹⁵

Ta’sirning pragmatik oqibatlari: ijobiy va xavfli nuqtalar

Inglizcha address formsning kirib kelishi bir tomondan kommunikativ moslashuvchanlikni kuchaytiradi: xalqaro jamoalarda “first-name basis” tezkor va tenglikka asoslangan muhit yaratadi; “Hi + ism” modeli yozishmada ortiqcha rasmiylikni kamaytirib, muloqotni soddalashtiradi. Ayniqsa, yoshlar orasida “salom + ism” formati suhbatni tez boshlash imkonini beradi.

Biroq ikkinchi tomondan pragmatik nomuvofiqlik (pragmatic failure) xavfi ortadi: o‘zbek madaniyatida maqom-yosh farqi keskin bo‘lgan vaziyatda faqat ism bilan murojaat qilish (masalan, “Aziza, keling” – o‘qituvchi yoki kattaga) nojo‘ya tuyulishi mumkin. Ingliz modelida “you” neytral bo‘lgani uchun tarjimada ham “siz/sen” tanlovi “muloqotning yashirin grammatikasi”ga aylanadi: noto‘g‘ri tanlov esa hurmatsizlik yoki ortiqcha masofa sifatida qabul qilinadi. Shuningdek, “sir/miss”ning o‘zbekcha “aka/opa/ustoz” kabi madaniy-qarindoshlik konnotatsiyasidan xoli bo‘lishi, ya’ni iliqlik resursini kamaytirishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, xizmat ko‘rsatish diskursida “standartlashtirilgan” murojaatlar ko‘payishi bilan seziladi.

Ingliz tilidagi address forms o‘zbek so‘zlashuviga ta’sir qilayotgan jarayonni “til buzilishi” yoki “til boyishi” degan keskin baholar bilan emas, sotsiolingvistik moslashuv sifatida tushuntirish maqsadga muvofiq. Asosiy vazifa – pragmatik xabardorlikni oshirish: (1) ingliz tili o‘qitishida grammatikaga qo‘shimcha ravishda nutq etiketi va murojaat strategiyalarini qiyosiy o‘rgatish; (2) tarjima va subtitl amaliyotida “siz/sen”, unvon va ism tanlovini vaziyatga mos standartlar bilan muvofiqlashtirish; (3) rasmiy muloqotda (ta’lim, tibbiyot, xizmat) milliy etik birliklarning (“aka/opa”, “xonim/janob”, “ustoz”) funksional ahamiyatini saqlash.

Xulosa qilib aytganda, inglizcha murojaat shakllari o‘zbek so‘zlashuviga kirar ekan, ijtimoiy masofani belgilashning mahalliy mexanizmlari bilan raqobatga ham, uyg‘unlashuvga ham kirishadi. Uyg‘unlashuv muvaffaqiyati esa so‘zlovchining vaziyatni to‘g‘ri baholashi, suhbatdosh “yuz”ini asrash strategiyalarini bilishi va ikki madaniyat etik me‘yorlarini farqlay olishi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizov, O.; Safaev, A.; Jamolxonov, H. va boshq. O‘zbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi. Toshkent: “O‘qituvchi”, 1986.

2. Mirtojiev, Miraziz; Mahmudov, Nizomiddin. Til va madaniyat. Toshkent: “O‘zbekiston”, 1992.

3. Saydullayeva, S. S. “Muloqot jarayonida o‘zaro hurmat kategoriyasi: sen/siz murojaat shakllari va lingvomadaniy xususiyatlari.” XXI asr tilshunosligi: tahlil va talqin, 2023, 1(3).

---

312 Mirtojiev, Miraziz; Mahmudov, Nizomiddin. Til va madaniyat. Toshkent: “O‘zbekiston”, 1992. URL: <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/11-til-va-madaniyat?download=13901%3Atil-va-madaniyat-mirtojiev-m-m-mahmudov-n-m>

313 Saydullayeva, S. S. “Muloqot jarayonida o‘zaro hurmat kategoriyasi: sen/siz murojaat shakllari va lingvomadaniy xususiyatlari.” XXI asr tilshunosligi: tahlil va talqin, 2023, 1(3). URL: <https://slib.uz/oz/article/view?id=24054>

314 Qilichev, Ergash. O‘zbek tilining praktik stilistikasi. Toshkent: “O‘qituvchi”, 1985. URL: https://n.ziyouz.com/books/uzbek_adabiy_tili/Ergash%20Qilichev.%20O%27zbek%20tilining%20praktik%20stilistikasi.pdf

315 Azizov, O.; Safaev, A.; Jamolxonov, H. va boshq. O‘zbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi. Toshkent: “O‘qituvchi”, 1986. URL: <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/9-o-zbek-adabiy-tili?download=13310%3Ao-zbek-va-rus-tillarining-qiyosiy-grammatikasi-o-azizov-va-b>

4. Qilichev, Ergash. O‘zbek tilining praktik stilistikasi. Toshkent: “O‘qituvchi”, 1985.
5. Brown, Roger; Gilman, Albert. “The Pronouns of Power and Solidarity.” In: Thomas A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 1960, 253-276.
6. Норман, Б. Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков). Минск: БГУ, 2009.
7. Safarov, Shahriyor. *Pragmalingvistika: monografiya*. Toshkent, 2008.

CONVERSATIONAL VALUES IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

Akramova Mohichehra Rustamovna,
TATU Samarqand filiali o‘qituvchisi
m.akramova05@gmail.com

Globalization is a complex and multidimensional process that connects countries, cultures, economies, and people worldwide. One of its most significant impacts is on language and communication. Conversational values, which include politeness strategies, turn-taking, respect, and cultural norms in communication, are constantly evolving under the influence of globalization.

With the increasing interaction between people from different linguistic and cultural backgrounds, communication has become more dynamic and adaptive. Globalization encourages individuals to develop intercultural communicative competence, which allows them to communicate effectively and appropriately in diverse contexts.

The Concept of Conversational Values

Conversational values refer to the social and cultural norms that regulate communication. These include:

- Respect for the speaker and listener
- Politeness and appropriate tone
- Clarity and coherence
- Turn-taking and active listening
- Cultural sensitivity

These values vary across cultures. For example, in some cultures, direct communication is valued, while in others, indirect communication is preferred to maintain harmony and respect.

According to Brown and Levinson (1987), politeness is a universal feature of communication, but its expression differs across cultures. Globalization increases awareness of these differences and promotes mutual understanding.

The Role of English as a Global Language

One of the most important effects of globalization is the spread of English as a global lingua franca. English is widely used in education, business, science, and international communication.

This has several effects on conversational values:

- It creates common communication standards
- It facilitates intercultural communication
- It promotes global cooperation

However, it also creates challenges, such as:

- The dominance of English over local languages
- The loss of linguistic diversity
- The influence of Western communication styles

Crystal (2003) notes that English plays a central role in global communication, but it should not replace local languages and cultural identities.

Intercultural Communication and Adaptation

Globalization requires individuals to develop intercultural communication skills. This includes:

- Understanding cultural differences

- Respecting diverse communication styles
- Adapting language use to different contexts

Intercultural competence improves communication effectiveness and reduces misunderstandings. According to Byram (1997), intercultural competence includes linguistic, sociolinguistic, and cultural knowledge.

Technology also plays an important role. Social media, online platforms, and digital communication tools connect people worldwide and influence conversational norms.

Globalization has significantly transformed conversational values by increasing intercultural interaction and promoting global communication standards. English has become a dominant global language, facilitating communication but also creating challenges for linguistic diversity. Conversational values such as politeness, respect, and cultural sensitivity remain essential in intercultural communication. To succeed in a globalized world, individuals must develop intercultural communicative competence while preserving their cultural identity and local communication traditions. A balanced approach ensures effective, respectful, and meaningful communication across cultures.

References

Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.

Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.

Crystal, D. (2003). *English as a global language*. Cambridge University Press.

Kramsch, C. (1998). *Language and culture*. Oxford University Press.

Saville-Troike, M. (2003). *The ethnography of communication*. Blackwell Publishing.

Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Books.

Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage Publications.

House, J., Hanges, P., Javidan, M., Dorfman, P., & Gupta, V. (2004). *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*. Sage Publications.

Spencer-Oatey, H. (2012). *What is culture? A compilation of quotations*. GlobalPAD Core Concepts.

THE WIDESPREAD USE OF SLANG AND ABBREVIATIONS AMONG YOUTH ON SOCIAL MEDIA

Umurzakova Kommuna Xursanovna

Kokand University teacher

ukommuna@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2729-1904>

The number of scholarly analyses on language changes in social networks and the role of slang and abbreviations in youth communication is steadily increasing. This section examines key sources and their influence on the topic.

The Impact of Slang and Abbreviations on Language Development

D. Crystal's *Language and the Internet* (2001) is considered one of the primary sources on how the internet and social networks influence language. The author emphasizes that internet language is evolving through slang and abbreviations, ensuring rapid communication among youth. Crystal also notes that social networks are shaping language as a "dynamic laboratory."

In *Always On* (2008), Baron analyzes how modern youth use slang when engaging with mobile and internet technologies. The author points out that the growing prevalence of abbreviations simplifies language, though this can sometimes lead to communication ambiguities.

Aliyeva M. (2023), in her local study, highlights the importance of newly emerging slang and abbreviations in Uzbek among youth for facilitating quick communication. Her research

demonstrates that while abbreviations ease intercultural interactions, their misuse can negatively impact literary language.

Socio-Cultural and Intergenerational Impacts

Androutsopoulos' article *Language Change and Digital Media* (2011) explores the cultural aspects of internet language and slang. The author observes that social networks influence international language standards and foster the development of new cultural practices among youth.

Eckert (2000), in *Linguistic Variation as Social Practice*, analyzes the role of slang in shaping youth social identity. The study shows that youth use language change and abbreviations to form distinct groups. As a downside, Eckert highlights the communication gaps between generations caused by this phenomenon.

Integration of Local and International Studies

Local scholar Kadirov R. (2022) studied the impact of social networks and internet language on the development of Uzbek slang. He notes the incorporation of English abbreviations and phrases into Uzbek, which, on the one hand, enriches the language but, on the other hand, may harm its cultural foundations.

Herring's *Computer-Mediated Discourse Analysis* (2004) examines communication through language on social networks. Herring shows that internet language and slang facilitate communication among youth but cautions that this process may weaken literary language norms over time.

Negative Effects on Language Norms

Fairclough's *Critical Discourse Analysis* (1995) offers a deeper examination of the social and cultural impacts of language. The author highlights how slang and abbreviations negatively influence the social significance of language. Fairclough analyzes how the erosion of language norms is intensifying due to the language of social networks.

Based on the above literature, it can be emphasized that slang and abbreviations have become central elements of social network language, significantly altering youth communication. However, these changes have both positive and negative impacts on literary language and cultural interactions. To maintain balance, it is crucial to continue conducting both theoretical and practical research on this phenomenon.

Various methods were employed in this study to examine the widespread use of slang and abbreviations among young people on social media. The methods utilized in this research include the following:

1. Data Collection

A compilation of slang and abbreviations commonly used by youth on social media was gathered for the study. This process involved analyzing posts, comments, and messages left by young people actively engaged on platforms such as Telegram, Instagram, TikTok, and Twitter. The most frequently used slang and abbreviations from each platform were analyzed, including terms in Uzbek, Russian, and English.

2. Survey

A total of 150 participants aged 18–25 took part in a survey for the study. They were asked about their use of slang and abbreviations on social media, their attitudes toward these language elements, and their impact on literary language. Additionally, the survey considered participants' gender, age, and education levels.

3. Interviews

To gain deeper insights into the effects of slang and abbreviations, individual interviews were conducted with certain young people. These interviews explored the impact of slang on written and spoken communication and the differences in formal and informal interactions among youth.

4. Qualitative and Quantitative Analysis

After data collection, both qualitative and quantitative analyses were carried out. Participants' opinions were examined to determine the negative impact of slang and abbreviations

on literary language. Language differences between younger and older generations were also analyzed.

5. Document Analysis

Scientific articles, research studies, and other relevant literature on slang and abbreviations were analyzed. This was evaluated alongside the data collected through personal interviews and surveys.

The methodology provided a comprehensive approach to achieving the specific goals of the study. As a result, the ways slang and abbreviations are used among youth and the attitudes toward these elements were identified.

The study's findings demonstrated that slang and abbreviations are widely used among young people on social media and play a significant role in communication. According to the survey results, 87% of respondents reported regularly using slang and abbreviations on social media, either daily or several times a week. These elements are primarily used to speed up communication, express emotions more effectively, and deviate from formal language norms.

Additionally, 62% of respondents acknowledged using abbreviations and slang even in formal or work-related correspondence. While this simplifies communication, it also negatively affects the clarity and nuances of meaning in interactions. Many participants, particularly older respondents, considered this trend harmful to linguistic culture.

The study highlighted the positive aspects of slang and abbreviations in updating and adapting language among youth. They were found to aid quick thinking, enhance informal communication, and introduce unique forms of expression. However, 38% of respondents viewed excessive use of these elements as detrimental to literary language and international communication standards.

Generational differences in communication were also noted. Sixty-eight percent of respondents believed that the rapid changes in language by younger generations represented a deterioration of language. They argued that the slang and abbreviations used by youth contradict literary language norms and create barriers to intergenerational communication.

While slang and abbreviations can enhance the efficiency of communication processes, they also negatively affect linguistic culture, meaningful understanding, and international connections. The findings indicated that, although slang and abbreviations play a crucial role in modern youth communication, their use should be regulated, with attention paid to maintaining language norms and cultural traditions.

Slang and abbreviations have become essential communication tools for youth on social media. They contribute positively to the dynamic development of language but can negatively impact literary language and cultural connections if used without regulation. To maintain a balance in language development, it is crucial to promote literary language among youth, teach the proper use of slang, and emphasize cultural and ethical considerations.

REFERENCES

1. Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge University Press.
2. Baron, N. S. (2008). *Always On: Language in an Online and Mobile World*. Oxford University Press.
3. Thurlow, C. (2006). From Statistical Panic to Moral Panic: The Metadiscursive Construction and Popular Exaggeration of New Media Language in the Print Media. *Journal of Computer-Mediated Communication*.
4. Aliyeva, M. (2023). Zamonaviy tilda sleng va uning ahamiyati. *Tilshunoslik jurnali*.
5. Danet, B. (2001). *Cyberpl@y: Communicating Online*. Berg Publishers.
6. Androutsopoulos, J. (2011). *Language Change and Digital Media*. Sociolinguistics and the Sociology of Language. De Gruyter.
7. Kadirov, R. (2022). Ijtimoiy tarmoqlarning tilga ta'siri: o'zbekcha misollar. *O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi*.
8. Eckert, P. (2000). *Linguistic Variation as Social Practice: The Linguistic Construction of Identity in Belten High*. Blackwell Publishing.

9. Jones, R. H., & Hafner, C. A. (2012). *Understanding Digital Literacies: A Practical Introduction*. Routledge.
10. Warschauer, M., & Grimes, D. (2007). Audience, Authorship, and Artifact: The Emergent Semiotics of Web 2.0. *Annual Review of Applied Linguistics*.
11. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
12. Coupland, N. (2007). *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge University Press.
13. Herring, S. C. (2004). *Computer-Mediated Discourse Analysis: An Approach to Researching Online Behavior. Designing for Virtual Communities in the Service of Learning*.
14. Davis, B. (2010). The Influence of Youth Language on Online Communication. *Linguistic Inquiry Journal*.
15. Umurzakova Kommuna Xursanovna. (2024). O‘ZBEKISTON IJTIMOYIY TARMOQLARIDA YOSHLAR NUTQI. *University Research Base*, 515–518. Retrieved from <https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/149>

EDUCATIONAL MANAGEMENT STRATEGIES FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Tashkent International University
Foreign Languages Department
Teacher-assistant.
Usmanova Kamola Javlyanovna
kamolaus89@gmail.com

The rapid pace of globalization has significantly increased the communicative demands placed on modern education systems. Students and educators now operate in multicultural environments where effective cross-cultural communication is essential, making communicative competence a central educational priority rather than an additional skill (Dauber & Spencer-Oatey, 2023). In response, educational management has taken on a more strategic role, requiring institutions to implement coordinated policies, curricula, and leadership practices that support communicative development. Research suggests that isolated classroom efforts are insufficient and that institution-wide management alignment is necessary (Ganesan & Morales, 2024; Junyanti, 2024). This article explores key educational management strategies that promote communicative competence in the context of globalization.

Intercultural communicative competence as a strategic outcome.

One of the most important goals of global education is the development of intercultural communicative competence (ICC). ICC refers to the ability to communicate appropriately and effectively with individuals from diverse cultural backgrounds. It integrates linguistic proficiency with cultural awareness, empathy, and pragmatic sensitivity (Ganesan & Morales, 2024).

Research increasingly identifies ICC as a defining indicator of educational quality in the twenty-first century. Traditional language instruction that focuses primarily on grammar and vocabulary is no longer sufficient for preparing globally competent graduates. Instead, scholars recommend embedding intercultural objectives into language teaching through authentic communication tasks and culturally responsive materials (Cheng & Wang, 2024).

Instructional design models such as backward design provide structured ways to align learning outcomes with intercultural goals (Ibrahim, 2022). These approaches demonstrate that ICC development requires deliberate planning and institutional support rather than spontaneous classroom emergence. Consequently, educational management must ensure that intercultural competence is systematically integrated across programs.

Curriculum transformation in the global context.

Globalization and digitalization have created new expectations for educational curricula. Modern programs must prepare learners for participation in the global labor market while

promoting multilingual competence, cultural awareness, and ethical responsibility (Junyanti, 2024).

Several major curriculum trends have emerged in recent literature. These include the integration of intercultural content, the development of digital communication skills, and the promotion of global citizenship competencies. When effectively implemented, such reforms help students navigate complex international environments.

However, curriculum innovation alone is insufficient without effective managerial coordination. Educational management plays a key role in aligning curriculum goals, teaching practices, and assessment systems. Without such alignment, the development of communicative competence may become fragmented. Strategic management therefore supports coordinated curriculum reform and helps institutions move toward competence-oriented education that meets the demands of globalization.

The Role of educational leadership educational leadership is a key driver of communicative competence development. Leaders are responsible for articulating institutional vision, allocating resources, and creating professional environments that support innovation (Zahir et al., 2024). Research shows that effective leadership has a direct impact on student outcomes and institutional performance (Bush, 2024). Several leadership practices are particularly influential in promoting communicative development:

- strategic communication of institutional goals
- promotion of collaborative professional culture
- data-informed decision-making
- distributed leadership models

Shared leadership approaches enhance institutional adaptability and encourage teachers' engagement in communicative initiatives. In globalized educational environments, leaders must manage multicultural classrooms, linguistic diversity, and international collaboration. Therefore, educational administrators need strong communicative and intercultural competencies to guide institutional development effectively.

Post-Pandemic implications for communicative development

The COVID-19 pandemic accelerated digital transformation across education systems and highlighted the importance of flexible communication strategies. The rapid transition to online learning required institutions to develop new methods for maintaining student engagement and interaction (Fabian et al., 2022).

At the same time, digital platforms created new opportunities for intercultural communication through virtual collaboration and technology-mediated learning. These developments suggest that communicative competence in the globalization era must now include digital interaction skills alongside traditional face-to-face communication.

Educational management must therefore remain adaptive and technologically responsive. Institutions that successfully integrate digital communication into their strategic planning will be better positioned to support communicative competence development.

In the era of increasing globalization, aligning educational management with the demands of global communication has become essential for effective educational outcomes. Well-designed management strategies can significantly enhance students' communicative competence, helping them move beyond grammatical accuracy to develop awareness of diverse sociocultural and discourse practices. Educational institutions that emphasize curriculum alignment, effective management, and flexible leadership better prepare graduates to participate successfully in a globalized society.

References

1. Bush, T. (2024). School leadership and student outcomes: Contemporary perspectives. *Educational Management Administration & Leadership*, 52(1), 3–18. <https://doi.org/10.1177/17411432231123456>
2. Cheng, X., & Wang, Y. (2024). Integrating intercultural competence into college English teaching. *Journal of Multilingual Education Research*, 14(2), 201–218.

3. Dauber, D., & Spencer-Oatey, H. (2023). The development of global communication competence in internationalised higher education. *Higher Education Quarterly*, 77(4), 789–805. <https://doi.org/10.1111/hequ.12412>
4. Fabian, K., Topping, K. J., & Barron, I. (2022). Maintaining student engagement in online learning during COVID-19. *Computers & Education*, 179, 104407. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104407>
5. Ganesan, S., & Morales, M. (2024). Educational strategies for intercultural competence in global classrooms. *International Review of Education*, 70(1), 65–83.
6. Ibrahim, N. (2022). Using backward design to foster intercultural communicative competence in English language teaching. *TESOL Journal*, 13(3), e612. <https://doi.org/10.1002/tesj.612>
7. Junyanti, R. (2024). Curriculum reform for global competence in higher education. *Journal of Curriculum Studies*, 56(1), 92–110.
8. Unachukwu, G., Okeke, N., & Rahman, S. (2023). Cross-cultural communication and organizational performance in global markets. *International Journal of Management Studies*, 30(3), 201–219.
9. Zahir, A., Rahman, F., & Noor, S. (2024). Strategic communication in educational leadership. *International Journal of Educational Management*, 38(2), 345–360.

THE ROLE HE ROLE OF SPEAKING VALUES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Tashkent, Tashkent International University.
Foreign Languages Department
Teacher-assistant
Ikromova Nigina Xayrulloevna

Globalization has significantly transformed communication processes across the world. With the rapid development of digital technologies, international cooperation, and intercultural interaction, language has become one of the most important tools for global communication. In this process, English has established itself as a global lingua franca, connecting people from different linguistic and cultural backgrounds.

However, globalization does not only influence language learning in terms of vocabulary or grammar; it also affects communicative values and speaking culture. Speaking values refer to the norms, ethics, and cultural principles that guide respectful, meaningful, and effective communication between individuals. In educational environments, especially in foreign language classrooms, these values play a crucial role in shaping students' communicative competence.

For English language teachers, teaching speaking skills is not limited to helping students produce grammatically correct sentences. It also involves developing students' ability to communicate politely, respectfully, and appropriately in intercultural contexts. Therefore, in the context of globalization, integrating speaking values into English language teaching has become an essential component of modern pedagogy.

This paper explores the importance of speaking values in English language teaching and examines how globalization influences communication culture in the classroom. It also discusses pedagogical strategies that teachers can use to develop students' speaking competence while maintaining cultural and ethical communication standards.

Globalization and Changes in Communication Culture

Globalization has greatly expanded opportunities for intercultural communication. Today, students interact not only with people from their own communities but also with individuals from different countries through social media, online education platforms, and international collaborations. As a result, communication skills have become more complex and culturally sensitive.

In this context, speaking values become particularly important. Effective communication in a global environment requires more than linguistic knowledge; it also requires respect for cultural diversity, tolerance, and awareness of different communication styles. Students must learn how to express their opinions clearly while respecting the perspectives of others.

However, globalization also brings certain challenges. The influence of informal communication on social media sometimes leads to the simplification of language and the decline of polite speech norms. Abbreviations, slang, and informal expressions often dominate online communication, which may negatively affect students' formal speaking skills.

For this reason, educational institutions play a key role in maintaining and promoting speaking culture. Teachers must guide students toward developing balanced communication skills that combine modern global communication practices with traditional values of politeness, respect, and clarity.

The Importance of Speaking Values in English Language Classrooms

In the English language classroom, speaking activities are essential for developing communicative competence. Through discussions, presentations, and interactive tasks, students practice expressing their ideas, asking questions, and responding to others. However, these activities also provide opportunities to develop important communication values.

One of the most significant aspects of speaking values is respect during communication. Students should learn to listen attentively, avoid interrupting others, and respond thoughtfully to different opinions. These behaviors create a positive learning environment where students feel comfortable expressing themselves.

Another important value is clarity of expression. In a globalized world, English learners must be able to communicate their ideas clearly and effectively to people from different linguistic backgrounds. Teachers can support this process by encouraging structured speaking, proper pronunciation, and logical organization of ideas.

Confidence is also a key component of speaking development. Many students experience anxiety when speaking a foreign language. By creating supportive classroom environments and using interactive methods, teachers can help students overcome fear and build confidence in their communication abilities.

Therefore, integrating speaking values into classroom activities not only improves language proficiency but also prepares students for real-life communication in international contexts.

Pedagogical Strategies for Developing Speaking Values

Teachers can use a variety of pedagogical approaches to develop speaking values in English language education. Interactive and student-centered methods are particularly effective in encouraging active participation and meaningful communication.

One effective method is classroom discussion. Discussions allow students to express their opinions, share experiences, and learn how to respect different viewpoints. Teachers can guide these discussions by establishing clear communication rules, such as listening respectfully and responding politely.

Role-playing activities are another valuable strategy. In role plays, students simulate real-life communication situations such as job interviews, academic discussions, or intercultural conversations. These activities help students practice both linguistic skills and appropriate communication behavior.

Group work and collaborative tasks also contribute to the development of speaking values. When students work together to solve problems or complete projects, they learn to negotiate meaning, share responsibilities, and communicate effectively within a team.

In addition, digital technologies can support speaking practice in the modern classroom. Online discussion platforms, video presentations, and virtual exchanges with international students allow learners to experience authentic communication situations. These tools help students understand the importance of respectful and effective communication in global contexts.

However, while using modern technologies, teachers should also emphasize the importance of maintaining politeness, clarity, and cultural sensitivity in all forms of communication.

In conclusion, globalization has significantly influenced communication practices and language education worldwide. As English continues to serve as a global means of communication, developing effective speaking skills has become a central goal of language teaching.

However, speaking competence involves more than linguistic accuracy. It also includes communication values such as respect, clarity, confidence, and cultural awareness. These values help students communicate successfully in multicultural and international environments.

English language teachers play a crucial role in shaping these competencies. By integrating speaking values into classroom activities and using interactive teaching methods, educators can help students develop both language proficiency and communication ethics.

Ultimately, fostering speaking values in English language education not only improves students' academic performance but also prepares them to become responsible and effective communicators in the globalized world.

References

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
2. Harmer, J. (2015). *How to Teach English*. Pearson Longman.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
4. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.
5. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
6. Nunan, D. (2003). *Practical English Language Teaching*. McGraw-Hill Education.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ ХАНЧА В ФОРМИРОВАНИИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ ПРОДВИНУТОГО УРОВНЯ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА

Акратова Шохсанам
Tashkent International University
Кафедра иностранных языков
Учитель-стажёр
E-mail: sh.akramova98@gmail.com

В условиях глобализации и активного развития академической мобильности возрастает интерес к изучению корейского языка как иностранного. Однако педагогическая практика показывает, что наиболее сложным этапом обучения является переход с уровня **중급** (средний) на **고급** (продвинутый). Данный этап сопровождается значительным увеличением объёма абстрактной, терминологической и общественно-политической лексики, что нередко приводит к так называемому «лексическому барьеру».

Особенность продвинутой лексики корейского языка заключается в высокой доле слов китайского происхождения (**한자어**). Несмотря на доминирование хангыля как письменной системы, внутренняя структура значительной части академической лексики по-прежнему опирается на морфемы ханча. Это создаёт объективную основу для структурно-семантического анализа и систематизации лексического материала.

Словообразовательная продуктивность ханча проявляется в способности отдельных морфем участвовать в образовании широкого спектра терминологических единиц. Так, морфема **학 (學)** функционирует как компонент множества научных терминов: **과학** (наука), **문학** (литература), **철학** (философия), **사회학** (социология), **심리학** (психология).

Аналогично морфема 성 (性) формирует абстрактные существительные: 가능성 (возможность), 안정성 (стабильность), 전문성 (профессионализм), 효율성 (эффективность).

Осознание семантики базовых ханча-морфем способствует развитию способности прогнозировать значение новых слов, устанавливать парадигматические связи и формировать устойчивые словообразовательные модели. В результате усвоение лексики перестаёт носить механический характер и приобретает системность.

С методической точки зрения целесообразно внедрение морфемно-семантического анализа в процесс преподавания. Это может включать: выделение ключевых морфем продвинутого уровня, составление словообразовательных гнезд, анализ компонентов сложных слов и сопоставление семантических полей.

Таким образом, ханча выполняет не только историко-культурную функцию, но и играет роль механизма структурной организации современной академической лексики. Интеграция системного анализа ханча в образовательный процесс способствует формированию когнитивной гибкости, ускоряет расширение словарного запаса и повышает уровень языковой компетенции студентов продвинутого уровня.

Результаты исследования могут быть использованы при разработке учебных пособий, ориентированных на развитие академической лексики, а также при совершенствовании методики преподавания корейского языка в условиях цифровизации образования.

Список использованной литературы

1. **Muscanto I.** Studying Hanja-Based Syllables Improves Korean Vocabulary Retention. – Minnesota: University of Minnesota, 2019.

2. **Хо Чхоль.** Необходимость установления статуса и исследования методов обучения иероглифам и словам китайского происхождения в обучении корейскому языку. – Сеул: Корейская ассоциация обучения китайским иероглифам и классическим текстам, 2013.

3. **Ю Мин.** Исследование методики обучения корейским словам китайского происхождения с использованием обучения через открытие. – Чунъян: Аспирантура Университета Чунъян, 2021.

DEYKSISLARNING PARALINGVISTIK VOSITALAR ORQALI

IFODALANISHI

Negmatova Mumtozbeqim Ulug‘bek qizi

TDTU tayanch doktoranti

negmatovamumtozbeqim@gmail.com

Globalashuv davrining ta‘siri ostida tilshunoslikda yangidan-yangi yo‘nalishlar rivojlandi va o‘z o‘rnida yangi nazariyalar ham shakllandi. Aynan mana shu davrda pragmatika, psixolingvistika, kognitiv lingvistika, sotsiolingvistika hamda lingvokulturologiya fanlari ham fanga kirib keldi hamda jadal sur‘atlarda taraqqiy etdi, deya olamiz. Deyksis hodisasi ham aynan shu nazariyalardan biri sifatida tadqiq etiladi. Deyksis tushunchasi lingvistik termin sifatida XIX asr oxiri XX asr boshlarida pragmatika fani doirasida shakllanib, o‘z ichida turlarga bo‘linib keng o‘rganilib kelinmoqda. Deyksislarning paralingvistik vositalar yordamida ifodalanishini tadqiq etish esa, nihoyatda ko‘p qiziqishlarga sabab bo‘lmoqda.

Deyksislarni ilk bora nazariya sifatida tadqiq etgan olim K.Byuler hisoblanadi. Pragmatika va psixolingvistikaning asoschilari safida turuvchi olim “Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache” (“Til nazariyasi. Tilning ifoda vazifasi”) asarida o‘zining deyksis haqida qarashlarini to‘liq bayon qilgan va ilk bora ko‘rsatkichlarga “deyksis” lingvistik termini sifatida qaragan. Uning fikrlari keyinchalik, tilshunoslikda Levinson S, Yakobson R, Jespersen O, Layonz J, Fillmore Ch, Yule G kabi yana bir qator olimlarning ilmiy ishlari uchun ma‘lum bir asos sifatida xizmat qilgan. Rus tilshunosligida bu masala yuzasidan tadqiqotlar D.Apresyan, L.Yerzinkyuan, D.Artyunovanning ilmiy izlanishlari doirasida o‘rganiladi. O‘zbek pragmatika maktabi vakillaridan

Sh.Safarov, S.Raximov, M.Hakimovlarning ham deysis borasidagi tadqiqotlari o'zbek tilshunosligida deysis borasidagi izlanishlarning debochasi bo'lgan deya olamiz. Keyinchalik ularning izlanishlarini, D.Lutfullayeva, A.Shermatov, R.Davlatova va boshqa bir qator olimlar davom ettirgan bo'lib, tilshunoslikda deysis nazariyasini tadqiq etilishiga o'z hissalarini qo'shib kelishmoqda. Ularning tadqiqotlari keyinchalik kinesika fani uchun ulkan ilmiy topilma bo'lib xizmat qilgan.

Mazkur tadqiqot mavzusini yoritishda qiyosiy-tarixiy, komparativ, tasnifiy va deskriptiv tahlil usullaridan foydalanildi.

Deyksislar nutqda ko'rsatkich birliklar bo'lib, ular nutqda ishora vazifasini bajaradi. Ya'ni deysislar gapda o'zi ifodalab kelayotgan birliklarga (shaxsga, makonga, zamonga v.hk) ishora qiladi. Deyksislarni o'rganishdagi zamonaviy tadqiqotlarda deytik vositalarni paralingvistika doirasida o'rganish muhim masala hisoblanadi. Bu yo'nalish nisbatan yangi bo'lib, asosan, imo-ishoralar orqali muloqot jarayoni amalga oshirilishini tadqiq etadi. Deyksislarni paralingvistika doirasida o'rganish esa, muloqot jarayonini yana yaxshiroq anglashga yordam beradi. Bizga ma'lumki, inson beixtyor yoki ixtiyoriy tarzda so'zlashuv jarayonida imo-ishoralardan foydalanadi. Bu esa so'zlovchi nutqiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Ushbu usul orqali so'zlovchi nutqini osonroq, tushunarliroq, aniq va lo'nda qilib amalga oshirishga harakat qiladi. Ba'zi hollarda esa paralingvistik vositalar nutqqa emotsiya ham qo'sha oladi. Nutq vaziyatida paralingvistik vositalarning ayrimlari ishora funksiyasida kelgani uchun biz ularni deytik vositalar safiga kiritamiz. Gaplarda bu kabi deytik vositalarning qancha miqdorda kelishi va qanday uslubda kelishi nutq vaziyatiga va so'zlovchining axborot yetkazib berish uslubiga bog'liq bo'ladi. Ayrim hollarda esa gaplar to'liq imo-ishoralardan tashkil topishi ham mumkin. Jahon tilshunosligida deytik vositalarni paralingvistika doirasida o'rganan olim G.Kreydlin paralingvistik deysislarni ikki turga bo'lib o'rganan.³¹⁶ Ular ishoraga xoslangan va tavsiflovchi deytik vositalar bo'lib, ular orasida tafovutlar mavjud. Birinchi turdagi deytiklar faqatgina ishora funksiyasida kelsa, tavsiflovchi xarakterdagi deytik belgilar, so'zlovchining emotsiyasi va ko'rsatilayotgan obyektning tavsiflovchi belgilarini namoyon etadi. Bizga ma'lumki, jestlar odatda qo'l va barmoq harakatlari, ko'z va qosh hamda lab ishoralari orqali amalga oshiriladi. Deytik vositalar o'rnida kelganda esa aynan ular tasvirlaydigan ishora belgisini ko'rsatib beradi. Masalan, ma'kon deysislari qo'llanilganda, *bu yerda, u yerda* kabi ishoralar ko'rsatkich barmoqning uzoqni yoki yaqinni ko'rsatib berishi orqali namoyon etiladi. Shaxs deysislarini ifodalashda esa so'zlovchi qo'lini o'zi tomonga ko'rsatishi orqali *men*, qarama-qarshi turgan odamga ko'rsatishi orqali esa *sen* shaxs birliklarini ifodalaydi. Vaqt deysislarini jestlar orqali ifodalashni ham so'zlashuv jarayonida ilg'ab olish qiyin emas. Masalan, so'zlovchining *oldin* vaqt birligini ifodalashi qo'lini yelkadan orqa tarafga ko'rsatishi hamda bosh barmoq so'zlovchidan orqa tarafdagi masofani ko'rsatishi orqali ifodalanadi. *Hozir* vaqt birligini ifodalashda esa so'zlovchi ko'rsatkich barmog'ini pastga niqtashi orqali aks ettiriladi. Bu kabi misollar har bir til uchun talaygina bo'lib, ularni tadqiq etish gapning mohiyatini yanada aniq va ravon yetkazishga xizmat qiladi. Shuningdek, jestlar deytik vositalar bilan kelganda, vaziyatni yanada oydinlashtirishga xizmat qiladi va bu bilan so'zlovchi nutqiga aniqlik kiritadi. Deytik vositalar asosan, olmosh va ravish so'z turkumlari bilan ifodalanar ekan, jestlar ham ularni ifodalab keladi.

Deytik vositalarni imo-ishoralar orqali o'rganish doirasi juda keng bo'lib, biz ularni lingvokulturologiya doirasida ham o'rganamiz. Bunga sabab, har bir millatning, madaniyatning o'ziga xos ishora birliklari mavjudligidadir. Masalan, g'arb va sharq madaniyati o'rtasida tafovutlar talaygina kuzatiladi. Misol uchun, barmoq vositasida shaxs deysisiga ishora qilish jarayoni yer sharining g'arbida joylashgan mamlakatlar uchun neytral hodisa hisoblanadi va ular bu ishorani oddiygina shaxsga ishora qilish pozitsiyasida qabul qiladi. ammo sharq mamlakatlari, xususan, markaziy Osiyo davlatlarida bosh barmoq bilan o'zga shaxsni ko'rsatish

³¹⁶ Крейдлин Г.Е. Механизмы взаимодействия вербальных и невербальных единиц в диалоге. Дейктические жесты и речевые акты. – Труды международной конференции Диалог 2008. –М. - 2008.-СС.248-253

harakati juda qo‘pol va xunuk hodisa hisoblanib, bu so‘zlovchi va tinglovchilar o‘rtasidagi muomala madaniyatiga sezilarli darajada salbiy ta‘sir etadi. Bu ifoda hurmatsizlik belgisi sifatida talqin etiladi va odatda bu tarzda ifodlardan sharq mamlakatlari foydalanmaydi. Shunday qilib, deytik ifodalar jestlarga ko‘chganda ularni milliy qadriyatlar, madaniyatga xos bo‘lgan qarashlar vositasida qabul qilish eng maqbul variant hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot deyksislarning paralingvistik sathda o‘rganilishini tadqiq etdi. Unda deyksis tushunchasi, uning nazariyasi tarixi hamda paralingvistik vositalarning deyksislar o‘rnida qo‘llanilishi haqidagi izlanishlar yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, deyksislar lingvistikada nisbatan yangi tushuncha bo‘lsa-da, undagi izlanishlar keng qamrovlidir. Xususan, deyksislarni paralingvistika doirasida tadqiq etish tilshunoslikda yangi izlanishlar amalga oshishiga sabab bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. – М, -2000. –Прогресс.– С.501
2. Крейдлин Г.Е. Механизмы взаимодействия вербальных и невербальных единиц в диалоге. Дейктические жесты и речевые акты. – Труды международной конференции Диалог 2008 . –М. -2008.-СС.248-253
3. Давлатова Р.Х. Ўзбек тилининг дейктик бирликлари. –Филология фанлари доктори диссертацияси. –Тошкент. - 2020. Б42
4. Дрига С.С. Социальный дейксис дискурса массовой коммуникации. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Т.- 2008. – Б.22.
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. –Т,- 2008. –Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси.– Б.194

DIMINUTIVES AS CULTURE-SENSITIVE DIGITAL SOFTENERS: A FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD PERSPECTIVE ON ENGLISH, SPANISH AND UZBEK YOUTH DISCOURSE

Nodira Mamatkulova
PhD Researcher, UzSWLU
Tashkent, Uzbekistan
nodiramamatkulova43@gmail.com

Digital platforms have become primary arenas where young people build identities, negotiate closeness and handle disagreement through language. In such environments, seemingly ‘small’ grammatical choices-like diminutives-carry disproportionate interpersonal weight. Because digital interaction is fast, multimodal and often ambiguous in tone, speakers rely on conventionalized cues that mark warmth, reduce imposition, or encode irony. Diminutives are among the most productive cues for these purposes, yet their meanings are culture-dependent. This makes them relevant to the conference focus on global digitalization, youth participation and human rights: misreading relational meanings may escalate conflict, trigger harassment, or create exclusion in multilingual online communities.

The functional-semantic field of diminutiveness

The functional-semantic field approach treats a semantic category as a system realized by heterogeneous means-morphological, lexical, syntactic and discourse-pragmatic. For diminutiveness, the field’s core represents denotative ‘smallness’ (size, quantity, short time, young age), while the periphery hosts evaluative and interactional meanings such as affection, politeness/mitigation, pity and sarcasm.

This paper distinguishes four zones: (i) core denotation (small/short/young), (ii) affective endearment, (iii) mitigation/softening, and (iv) ironic/pejorative downgrade. The same form may shift zones depending on context, emoji/intonation substitutes, and interactional history.

Cross-linguistic profile: English, Spanish, Uzbek

Spanish is characterized by highly productive diminutive suffixes, especially -ito/-ita and -cito/-cita, frequent in everyday requests and friendly exchanges (un momentito, cafecito, favorcito). In online youth communication, these forms signal closeness and reduce the force of directives. English relies more on analytic resources (a little, a bit, just a sec) and a smaller set of diminutive suffixes (-y/-ie, -let, -ling). Uzbek uses derivational diminutives (-cha, -gina/-qina) and a rich inventory of endearment morphology and address terms (e.g., -jon), making relational meanings especially salient in etiquette-sensitive contexts.

Typical digital functions and examples

The examples below illustrate how FSF zones are realized differently across languages in youth-oriented digital interaction. They are representative and can be expanded with corpus concordances in future work.

Core denotation (size/quantity/time)

EN: a little room; a tiny drop; just a second | ES: un cuartito; una gotita; un segundito | UZ: xonacha; bir tomchigina; bir soniyagina.

Affective endearment (solidarity and warmth)

EN: sweetie; kiddo; kitty | ES: amiguito; hijita; gatito | UZ: do'stginam; bolajon; mushukcham.

Mitigation (politeness/softening requests)

EN: just a little favor; a bit of help; wait a sec | ES: un favorcito; una ayudita; espérame un momentito | UZ: iltimoscham; ozgina yordam; bir zumgina kuting.

4.4. Irony/pejoration (sarcastic downgrade)

EN: your little plan; that little speech | ES: tu planecito; un discursito | UZ: kichik rejang; kichikkina nutqcha.

An intercultural observation is that Spanish diminutives may sound 'normal' and friendly even in service encounters, whereas a literal English translation may sound childish or condescending. Uzbek diminutives and endearment markers are tied to etiquette and hierarchy; their digital use can encode solidarity and respect. In multilingual online spaces, pragmatic transfer (carrying one's native diminutive logic into another language) can cause unintended offence.

The FSF approach explains why diminutives are central in digital youth discourse: online interaction amplifies peripheral meanings-affection, mitigation and irony-more than denotative smallness. Spanish shows high morphological productivity, English relies on analytic softeners and limited suffixes, and Uzbek integrates diminutive morphology with etiquette-sensitive address systems. Practical recommendations include: (1) teaching pragmatic equivalence rather than literal translation (e.g., cafecito ≠ 'small coffee'), (2) incorporating politeness and irony cues into digital literacy programs, and (3) culturally aware moderation guidelines to detect belittling diminutives in harassment contexts.

References

1. Bondarko, A. V. Functional Grammar and the Field Approach (selected works).
2. Dressler, W. U., & Merlini Barbaresi, L. (1994). Morphopragmatics: Diminutives and Intensifiers in Italian, German, and Other Languages. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
3. Jurafsky, D. (1996). Universal tendencies in the semantics of the diminutive. *Language*, 72(3), 533–578.
4. Sifianou, M. (1992). Politeness phenomena in England and Greece (incl. diminutive-based softening). Oxford: Clarendon Press.
5. Schneider, K. P. (2003). Diminutives in English. Tübingen: Niemeyer.

**RASMIY-IDORAVIY DISKURS TARJIMASIDA NORMATIVLIK,
EKVIVALENTLIK VA LINGVOPRAGMATIK MOSLIK MASALALARI (“TEMUR
TUZUKLARI” MISOLIDA)**

Abdullayev Shaxzod Fazliddin o‘g‘li

O‘zDJTU mustaqil tadqiqotchisi

abdullaev.sh.f@gmail.com

Zamonaviy globallashtirish jarayonida davlatlararo siyosiy, iqtisodiy va huquqiy munosabatlarning jadallashtirish rasmii-idoraviy diskursning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Xalqaro shartnomalar, hukumat qarorlari, diplomatik notalar, normativ-huquqiy hujjatlar va ma‘muriy yozishmalar til orqali ijtimoiy-huquqiy tartibni mustahkamlash, vakolatlarni belgilash hamda javobgarlikni aniqlashtirish vazifasini bajaradi. Shu bois bunday matnlarni tarjima qilish jarayoni oddiy lingvistik ekvivalentlik bilan cheklanmaydi; u normativ barqarorlik, terminologik aniqlik va pragmatik moslikni ta‘minlashni talab etadi. Rasmiy-idoraviy uslubning asosiy xususiyati – uning me‘yoriyligi va standartlashganligi bilan belgilanadi. Ushbu uslubda ishlatiladigan birliklar ko‘pincha qoliplangan sintaktik konstruksiyalar, qat‘iy terminologik tizim va huquqiy aniqlik bilan ajralib turadi. Tarjimada mazkur xususiyatlarni saqlab qolish esa tarjimonning nafaqat til bilimiga, balki maqsad tilidagi institutsional me‘yorlarni chuqur anglashiga ham bog‘liqdir.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ingliz va o‘zbek tillari rasmiy diskursining strukturaviy va uslubiy farqlari tarjimada semantik siljishlar, normativ nomuvofiqlik yoki pragmatik noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ayniqsa, huquqiy terminlar, passiv konstruksiyalar, majburiyat ifodalovchi modal birliklar (shall, must, hereby va boshqalar) hamda o‘zbek tilidagi farmoyish va buyruq shakllarining muvofiqlashtirilishi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi rasmiy-idoraviy diskurs tarjimasida normativlik, ekvivalentlik va lingvopragmatik moslikni ta‘minlash mexanizmlarini aniqlash hamda ingliz va o‘zbek tillari misolida qiyosiy tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot vazifalari sifatida rasmiy diskursning funksional-uslubiy belgilari tavsiflanadi, tarjimada qo‘llaniladigan transformatsiyalar aniqlanadi va pragmatik adekvatlik mezonlari asoslanadi.

Rasmiy-idoraviy uslub va uning tarjimasi masalalari stilistika va tarjimashunoslik fanlarida alohida yo‘nalish sifatida shakllangan. Rus stilistika maktabi vakillari, xususan, V.V. Vinogradov rasmiy uslubni normativ munosabatlarni mustahkamlovchi til tizimi sifatida talqin qilib, unda standart formulalar va terminologik aniqlik ustuvorligini ta‘kidlagan. Uning qarashlarida rasmiy matnlarning asosiy vazifasi ijtimoiy-huquqiy barqarorlikni ta‘minlashdan iborat ekani ko‘rsatib o‘tiladi. Tarjimashunoslikda ekvivalentlik masalasi A.V. Fedorov, V.N. Komissarov, Ya.I. Retsker kabi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Komissarov tarjima ekvivalentligini turli darajalarda (leksik, grammatik, funksional) amalga oshirilishini asoslab bergan bo‘lsa, Retsker muntazam muvofiqlik nazariyasi orqali terminologik barqarorlikning ahamiyatini ta‘kidlaydi. G‘arb tarjimashunosligida P.Nyumark rasmiy-huquqiy matnlarni tarjima qilishda semantik tarjima usulini ustuvor deb biladi va terminlarni maksimal darajada aniqlik bilan berishni tavsiya etadi. Yu.Nayda esa funksional ekvivalentlik nazariyasida tarjima jarayonida kommunikativ ta‘sirni saqlash muhimligini ta‘kidlaydi. Shuningdek, K.Nordning funksionalist yondashuvi tarjimaning maqsadga yo‘naltirilganligini (skopos) asosiy mezon sifatida belgilaydi. Lingvopragmatik tadqiqotlarda rasmiy diskursning kommunikativ vazifalari, nutq aktlari, modal birliklar va institutsional kontekst alohida o‘rganiladi. Ushbu nazariy yondashuvlar rasmiy-idoraviy matnlar tarjimasida nafaqat mazmun, balki huquqiy kuch va kommunikativ niyatni ham saqlash zarurligini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, mavjud ilmiy manbalar rasmiy diskurs tarjimasining nazariy asoslarini belgilab bergan bo'lsa-da, ingliz va o'zbek tillari qiyosida normativlik va lingvopragmatik moslikni kompleks tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotda kompleks ilmiy metodlar tizimidan foydalanildi. Avvalo, qiyosiy-tahliliy metod asosida ingliz va o'zbek tillaridagi rasmiy-idoraviy matnlarning strukturaviy va semantik xususiyatlari taqqoslandi. Bunda normativ-huquqiy hujjatlar, diplomatik yozishmalar va ma'muriy qarorlar material sifatida tanlab olindi. Funktsional-stilistik metod yordamida rasmiy diskursning uslubiy belgilarini aniqlash va ularning tarjimada saqlanish darajasi baholandi. Lingvopragmatik tahlil orqali esa nutq aktlari, modal birliklar va majburiyat ifodalovchi konstruktsiyalarning kommunikativ vazifasi o'rganildi. Shuningdek, tarjima transformatsiyalarini aniqlash maqsadida struktur-semantik tahlil qo'llanildi. Bunda grammatik almashtirish, modulyatsiya, konkretlashtirish, umumlashtirish va leksik-semantik moslashtirish kabi usullar aniqlanib, ularning funksional samaradorligi baholandi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirishda tavsifiy va interpretativ metodlardan foydalanildi. Mazkur metodologik yondashuv rasmiy-idoraviy diskurs tarjimasida normativlikni saqlash, ekvivalentlik darajasini aniqlash hamda pragmatik moslikni ta'minlash mexanizmlarini ilmiy asoslash imkonini berdi.

Rasmiy-idoraviy diskurs tarjimasida normativlik, ekvivalentlik va lingvopragmatik moslik masalalari eng avvalo modal birliklar, passiv konstruktsiyalar, standart formulalar hamda terminologik tizim tarjimasida namoyon bo'ladi. Mazkur diskurs turi huquqiy aniqlik, institutsional obyektivlik va kommunikativ qat'iyat bilan tavsiflanadi. Shu bois tarjima jarayonida oddiy leksik moslik emas, balki normativ kuchni saqlash, huquqiy mazmuni aniqlik bilan yetkazish hamda maqsad tilining rasmiy-uslubiy me'yorlariga muvofiqlik ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ingliz rasmiy-huquqiy matnlarida majburiyatni ifodalovchi "shall", "must", "is required to" kabi modal birliklar normativ kuchga ega. Masalan, "The Parties shall comply with the provisions of this Agreement" jumlasida "Tomonlar mazkur Bitim qoidalariga rioya etishlari shart" tarzida beriladi. Bu yerda "shall" oddiy kelasi zamon shaklida emas, balki "shart" predikativ birligi orqali ifodalangan. Agar u "rioya etadi" shaklida berilsa, huquqiy majburiyat darajasi susaygan bo'lur edi. Demak, bu holatda grammatik transformatsiya orqali normativ mazmun mustahkamlangan va lingvopragmatik adekvatlik ta'minlangan.

Rasmiy diskursning yana bir muhim xususiyati — passiv konstruktsiyalarning keng qo'llanilishidir. Masalan, "The application shall be submitted within 30 days" jumlasida o'zbek tilida "Ariza 30 kun ichida taqdim etilishi lozim" tarzida ifodalanadi. Ingliz tilidagi passiv konstruktsiya institutsional obyektivlikni ta'minlaydi, ya'ni harakat bajaruvchisi emas, jarayonning o'zi markazga chiqadi. O'zbek tarjimasida ham passiv nisbat saqlanib, normativ mazmun "lozim" modali orqali mustahkamlangan. Bu esa strukturaviy va funksional ekvivalentlikni ta'minlaydi.

Standart formulalar va diskurs klişelari rasmiy-idoraviy uslubning ajralmas qismi hisoblanadi. Masalan, "This Agreement shall enter into force upon signature by both Parties" jumlasida "Mazkur Bitim har ikki Tomon tomonidan imzolangan kundan e'tiboran kuchga kiradi" tarzida tarjima qilinadi. "Enter into force" ifodasi ingliz huquqiy diskursida barqaror formula bo'lib, uni so'zma-so'z tarjima qilish emas, balki maqsad tilidagi normativ-huquqiy ekvivalenti bilan berish zarur. Bu yerda tan olingan ekvivalent qo'llanilib, terminologik barqarorlik saqlangan. Terminologik aniqlik rasmiy matnlar tarjimasining markaziy masalalaridan biridir. Masalan, "competent authority" termini turlicha variantlarda — "vakolatli organ", "mas'ul tashkilot", "tegishli idora" — tarzida berilishi mumkin. Biroq "vakolatli organ" birikmasi normativ-huquqiy maqomni aniq ifodalashi sababli eng adekvat variant hisoblanadi. Qolgan variantlar semantik umumlashtirishga olib kelishi va huquqiy noaniqlik tug'dirishi mumkin. Demak, termin tanlash jarayonida lingvopragmatik omil hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Rasmiy diskursda performativ birliklar ham muhim o'rin tutadi. Masalan, "The Government hereby declares its commitment to international cooperation" jumlasida o'zbek tilida "Hukumat ushbu orqali xalqaro hamkorlikka sodiqligini e'lon qiladi" shaklida beriladi. "Hereby declares" konstruktsiyasi nutq akti sifatida huquqiy kuchga ega. Agar tarjimada oddiy o'tgan zamon shakli

qo'llansa, performativlik susayadi. Shu bois "ushbu orqali e'lon qiladi" formulasi pragmatik kuchni saqlashga xizmat qiladi.

Ingliz rasmiy diskursi sintaktik zichlik va nominalizatsiya bilan ham ajralib turadi. Masalan, "Failure to comply with these regulations may result in termination of the contract" jumlasida o'zbek tilida "Ushbu qoidalarga rioya qilinmasligi shartnomaning bekor qilinishiga olib kelishi mumkin" tarzida ifodalanadi. Bu yerda nominal konstruktsiya fe'llashgan shaklga o'tkazilgan bo'lib, grammatik transformatsiya tabiiylikni ta'minlaydi. "May result in" birikmasi ehtimollikni bildirsa-da, huquqiy ogohlantirish vazifasini bajaradi. Tarjimada mazkur ogohlantiruvchi pragmatik ma'no saqlangan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, rasmiy-idoraviy diskurs tarjimasida ekvivalentlik ko'p darajali hodisa hisoblanadi. Modal birliklar orqali normativ kuchni saqlash, passiv konstruktsiyalar yordamida institutsional obyektivlikni ta'minlash, standart formulalarni tan olingan ekvivalentlar bilan berish, terminologik aniqlikni kafolatlash hamda performativ birliklarning pragmatik ta'sirini saqlab qolish tarjimaning asosiy vazifalaridan biridir. Demak, rasmiy diskurs tarjimasida nafaqat til tizimlari o'rtasidagi muvofiqlikni, balki huquqiy va institutsional me'yorlar o'rtasidagi muvozanatni ham talab etadi. Shu jihatdan u lingvistik jarayon bilan bir qatorda normativ-kommunikativ faoliyat sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur tadqiqot rasmiy-idoraviy diskurs tarjimasida normativlik, ekvivalentlik va lingvopragmatik moslik masalalarining o'zaro uzviy bog'liqligini ko'rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, rasmiy matnlarni tarjima qilish jarayoni oddiy semantik moslik bilan cheklanmaydi; u huquqiy kuch, institutsional maqom va kommunikativ niyatni saqlashga qaratilgan kompleks faoliyatdir. Ayniqsa, modal birliklar, passiv konstruktsiyalar, standart formulalar va terminologik tizim tarjimada asosiy yukni ko'taruvchi elementlar sifatida namoyon bo'ladi.

Ingliz tilidagi "shall", "must", "hereby" kabi birliklar normativ va performativ kuchga ega bo'lib, ularni o'zbek tilida adekvat ifodalash tarjimaning huquqiy barqarorligini belgilaydi. Shuningdek, passiv konstruktsiyalar orqali ta'minlanadigan institutsional obyektivlik maqsad tilida ham saqlanishi zarur. Standart formulalarning tan olingan ekvivalentlar asosida berilishi esa normativ-huquqiy aniqlikni mustahkamlaydi. Terminologik birliklarning noto'g'ri yoki umumlashtirilgan tarjimasida esa semantik siljish va huquqiy noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Tadqiqot natijalari rasmiy-idoraviy diskurs tarjimasida funksional yondashuv ustuvor ekanini ko'rsatdi. Ekvivalentlik leksik darajada emas, balki funksional-stilistik va lingvopragmatik darajada baholanishi zarur. Shu ma'noda, rasmiy matn tarjimasida til tizimlari o'rtasidagi moslikdan tashqari, normativ tizimlar o'rtasidagi muvofiqlikni ham ta'minlash jarayonidir. Demak, rasmiy-idoraviy diskurs tarjimasida yuqori darajadagi mas'uliyatni talab qiluvchi, huquqiy va kommunikativ jihatdan sezgir faoliyat bo'lib, u tarjimondan chuqur lingvistik bilim bilan bir qatorda normativ-huquqiy tafakkurni ham talab etadi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, rasmiy-idoraviy diskurs tarjimasida jarayonini takomillashtirish maqsadida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

Avvalo, rasmiy-huquqiy matnlarni tarjima qilishda terminologik barqarorlikni ta'minlash uchun yagona normativ lug'at va parallel korpuslardan foydalanish zarur. Bu terminlarning bir xilda qo'llanishini ta'minlaydi hamda huquqiy noaniqliklarning oldini oladi.

Ikkinchidan, tarjima jarayonida modal birliklar va performativ formulalarning normativ kuchini saqlashga alohida e'tibor qaratilishi lozim. "Shall" yoki "must" kabi birliklar oddiy zamon shakllari bilan emas, balki majburiyatni aniq ifodalovchi vositalar orqali berilishi maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, standart rasmiy formulalar tarjimasida so'zma-so'zlikdan qochib, maqsad tilidagi tan olingan huquqiy ekvivalentlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu uslubiy barqarorlikni ta'minlaydi va diskursning institutsional xususiyatini saqlaydi.

To'rtinchidan, rasmiy diskurs tarjimasida bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun lingvopragmatik tahlil ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. Tarjimon nutq aktlari, institutsional kontekst va kommunikativ vazifalarni anglab yetishi lozim.

Beshinchidan, tarjimonlarni tayyorlash jarayonida rasmiy-idoraviy uslub bo'yicha maxsus kurslar va amaliy seminarlarni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu professional kompetensiyani oshirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, rasmiy-idoraviy diskurs tarjimasini takomillashtirish

lingvistik, normativ va pragmatik omillar uyg'unligini ta'minlash orqali amalga oshiriladi. Mazkur tavsiyalar ilmiy-amaliy faoliyatda qo'llanilishi rasmiy hujjatlar tarjimasining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – Москва: Гослитиздат, 1959.
2. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – Москва: Наука, 1963.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – Москва: Высшая школа, 1990.
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – Москва: ЭТС, 2002.
5. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). – Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2002.
6. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – Москва: Международные отношения, 1974.
7. Newmark, P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988.
8. Newmark, P. Approaches to Translation. – Oxford: Pergamon Press, 1981.
9. Nida, E. A., & Taber, C. R. The Theory and Practice of Translation. – Leiden: Brill, 1969.
10. Nida, E. A. Language, Culture and Translating. – Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 1993.
11. Nord, C. Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis. – Amsterdam: Rodopi, 1991.
12. Nord, C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
13. Catford, J. C. A Linguistic Theory of Translation. – London: Oxford University Press, 1965.
14. Trosborg, A. Rhetorical Strategies in Legal Language: Discourse Analysis of Statutes and Contracts. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997.
15. Šarčević, S. New Approach to Legal Translation. – The Hague: Kluwer Law International, 1997.

ГЛОБАЛЬНАЯ ЦИФРОВИЗАЦИЯ И МОЛОДЕЖЬ:

МЕЖДУ СУБЪЕКТНОСТЬЮ И АЛГОРИТМИЧЕСКИМ КОНТРОЛЕМ

Усмонова Мадинабону Юнусовна

Магистрант 2 курса, направление Синхронного перевода
Узбекский Государственный Университет Мировых Языков
E-mail: bonu.usmonova2127@gmail.com

Научный руководитель: Самигова Х. Б., DSc, доцент УзГУМЯ

Глобальная цифровизация изменила не только экономические модели, но и саму структуру социального взаимодействия. Формируется так называемое «сетевое общество»³¹⁷, в котором власть перераспределяется через контроль над информационными потоками и цифровой инфраструктурой.

М. Кастельс отмечает, что в сетевом обществе ключевую роль играют акторы, управляющие коммуникационными узлами³¹⁸. В этих условиях молодежь оказывается одновременно наиболее активным участником цифровой среды и наиболее уязвимым объектом анализа, сегментации и поведенческого прогнозирования.

³¹⁷ Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell, 2010.

³¹⁸ Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell, 2010.

Возникает принципиальный вопрос: усиливает ли цифровизация субъектность молодежи или формирует новые формы алгоритмического контроля?

1. Цифровая среда как пространство субъектности

Цифровые технологии расширили возможности молодежного участия в общественных процессах. Социальные платформы стали каналом формирования общественного мнения, мобилизации и координации инициатив.

Согласно Стратегии ООН «Youth 2030»³¹⁹, вовлечение молодежи в цифровые процессы рассматривается как важный элемент устойчивого развития. Молодежные движения активно используют цифровые инструменты для продвижения экологических, правозащитных и социальных инициатив.

В различных странах цифровые платформы выступали пространством публичной мобилизации — например, во Франции и Иране цифровая коммуникация стала инструментом координации общественных инициатив. Эти процессы демонстрируют потенциал цифровой среды как инструмента расширения участия.

Однако исследователи отмечают, что цифровая активность не всегда приводит к институциональным изменениям, оставаясь в пределах символической вовлеченности³²⁰. Таким образом, субъектность в цифровом пространстве может носить ограниченный характер.

2. Алгоритмический контроль и цифровой капитализм

Параллельно с расширением цифровых возможностей формируется новая модель власти — алгоритмическая. Она основана на анализе больших данных и прогнозировании поведения пользователей.

Ш. Зубофф характеризует данный процесс как «капитализм наблюдения»³²¹, при котором личные данные превращаются в источник прибыли и инструмент социального регулирования. Алгоритмы ранжируют информацию, формируют повестку и влияют на восприятие реальности.

Доклад ЮНКТАД о цифровой экономике подчеркивает, что концентрация цифровых ресурсов усиливает глобальное неравенство и асимметрию влияния³²². Молодежь, являясь наиболее активной цифровой аудиторией, становится объектом интенсивного анализа и таргетирования.

Таким образом, цифровая среда функционирует как пространство одновременно расширенного участия и структурного регулирования.

3. Центральная Азия: цифровизация и институциональные вызовы

В странах Центральной Азии цифровая трансформация рассматривается как стратегический приоритет модернизации. В Республике Узбекистан реализуются программы цифрового государственного управления и поддержки IT-сектора.

Однако регион сталкивается с рядом проблем:

- инфраструктурная неоднородность;
- зависимость от внешних технологических платформ;
- различия в уровне цифровой грамотности;
- ограниченное участие молодежи в формировании цифровой политики.

Согласно Докладу ПРООН о человеческом развитии³²³, цифровое неравенство усиливает социальную дифференциацию в развивающихся регионах. В условиях глобальной технологической конкуренции Центральная Азия рискует оказаться в положении потребителя цифровых архитектур, не обладая достаточным уровнем институциональной автономии.

³¹⁹ United Nations. *Youth Strategy 2030*. – New York, 2018.

³²⁰ Bennett W., Segerberg A. *The Logic of Connective Action*. – Cambridge University Press, 2013.

³²¹ Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism*. – New York: PublicAffairs, 2019.

³²² UNCTAD. *Digital Economy Report 2021*. – Geneva, 2021.

³²³ UNDP. *Human Development Report 2022*. – New York, 2022.

В этой связи субъектность молодежи становится не только социальным, но и стратегическим ресурсом развития региона.

4. Цифровая справедливость как условие устойчивого развития

Устойчивое развитие предполагает баланс между экономическим ростом, социальной инклюзией и институциональной устойчивостью. В цифровую эпоху это означает необходимость обеспечения цифровой справедливости.

Цифровое неравенство проявляется не только в доступе к интернету, но и в различиях в возможностях влияния на информационную повестку³²⁴. Алгоритмические системы могут усиливать существующие социальные различия.

В этих условиях молодежная политика должна включать:

1. институционализацию участия молодежи в разработке цифровых стратегий;
2. развитие критической цифровой грамотности;
3. механизмы прозрачности алгоритмических решений;
4. поддержку локальных технологических инициатив.

Только при наличии данных механизмов цифровизация способна стать фактором устойчивого развития, а не инструментом воспроизводства асимметрий.

Глобальная цифровизация формирует новую конфигурацию социальной реальности, в которой молодежь находится между расширением субъектности и усилением алгоритмического контроля.

Будущее устойчивого развития в Центральной Азии зависит от того, сможет ли молодежная политика перейти от модели пассивного вовлечения к модели институциональной субъектности. Формирование цифровой справедливости и участие молодежи в выработке цифровых правил являются необходимыми условиями долгосрочной социальной стабильности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Bennett W., Segerberg A. *The Logic of Connective Action*. – Cambridge University Press, 2013.
2. Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell, 2010.
3. Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell, 2010.
4. United Nations. *Youth Strategy 2030*. – New York, 2018.
5. UNCTAD. *Digital Economy Report 2021*. – Geneva, 2021.
6. UNDP. *Human Development Report 2022*. – New York, 2022.
7. Van Dijk J. *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. – Sage, 2005.
8. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism*. – New York: PublicAffairs, 2019.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ СИНХРОННОМУ ПЕРЕВОДУ В ПАРЕ АНГЛИЙСКИЙ-УЗБЕКСКИЙ: ВНЕДРЕНИЕ ИИ И НОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Юлдашев Руслан Исмоил угли,
магистрант УзГУМЯ
E-mail: ryoldoshev125@gmail.com

Сфера синхронного перевода (СП) стремительно меняется благодаря достижениям в области искусственного интеллекта и растущей потребности в многоязычной коммуникации в условиях глобализации. Для англо-узбекской языковой пары эти изменения особенно важны, поскольку Узбекистан все активнее участвует в международных экономических и политических делах. Синхронный перевод является одной из самых умственно сложных задач, которые может выполнять человек, требуя от переводчика слушать, анализировать смысл и говорить на другом языке практически одновременно [2]. Эта задача становится еще

³²⁴ Van Dijk J. *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. – Sage, 2005.

сложнее при работе с языками, имеющими совершенно разные структуры, такими как английский (индоевропейский язык с порядком слов «подлежащее-сказуемое-дополнение») и узбекский (тюркский язык с агглютинативной грамматикой и порядком слов «подлежащее-дополнение-сказуемое»). По мере развития профессии традиционные методы подготовки переводчиков совершенствуются — а в некоторых случаях и заменяются — новыми технологиями обучения и инструментами ИИ [4]. Данный обзор литературы исследует, как когнитивная лингвистика, новые методы обучения и цифровые технологии объединяются в процессе подготовки англо-узбекских переводчиков.

Использование технологий в обучении переводчиков больше не является факультативным; оно необходимо для поддержания профессиональных стандартов и эффективности. Современные программы обучения теперь сосредоточены на том, как цифровые инструменты могут снизить когнитивную нагрузку при СП, в частности, с помощью инструментов автоматизированного перевода (САП) и систем машинного перевода [5]. Хотя переводчики исторически с осторожностью относились к автоматизации из-за сложности коммуникации и отсутствия подходящих инструментов, появление продвинутых моделей ИИ теперь заставляет профессию переосмыслить свой подход [5]. Для Узбекистана это означает не только принятие глобальных технологических тенденций, но и их адаптацию к специфическим особенностям узбекского языка. Методы обучения переходят от чисто практической подготовки к учебным планам, интегрированным с технологиями, в которых особое внимание уделяется цифровой грамотности, управлению терминологией и симуляциям в виртуальной реальности [1]. Изучая текущие разработки, данный обзор дает представление о том, как ИИ и новые технологии используются для подготовки следующего поколения англо-узбекских переводчиков-синхронистов к когнитивным и техническим требованиям современного рынка.

Когнитивная нагрузка при синхронном переводе (СП) возникает из-за необходимости выполнять несколько задач одновременно: слушать, анализировать, запоминать и говорить. В англо-узбекском переводе эта нагрузка значительно увеличивается из-за синтаксической асимметрии. Английский язык следует относительно фиксированной структуре SVO (подлежащее-сказуемое-дополнение), в то время как узбекский — структуре SOV (подлежащее-дополнение-сказуемое). Это означает, что глагол, несущий важную информацию о времени и наклонении, обычно стоит в самом конце предложения. Такое структурное различие заставляет переводчика удерживать начало английского предложения в рабочей памяти в ожидании глагола, что предъявляет высокие требования к памяти [2]. Исследования, сравнивающие англо-немецкие и англо-узбекские пары, показывают, что, хотя в обоих случаях глагол стоит в конце, агглютинативная природа узбекского языка добавляет дополнительную сложность. Один узбекский глагольный корень может принимать несколько суффиксов, которые вместе определяют значение всего предложения [2]. Управление этой асимметрией требует специальных стратегий, таких как «техника салями» (разбиение длинных предложений на более мелкие части) или «ожидание», обе из которых могут привести к когнитивной перегрузке, если ими не распорядиться должным образом.

Для решения этих проблем преподаватели все чаще используют когнитивно-лингвистические модели, которые помогают студентам понять, как работает их мозг во время перевода. «Модель усилий» Даниэля Жилия часто используется в качестве базовой основы для понимания того, как распределяются умственные ресурсы во время СП. В процессе англо-узбекского обучения студенты должны научиться балансировать «усилие по восприятию и анализу» с «усилием по порождению речи», особенно потому, что английский язык представляет информацию в последовательности, противоположной узбекскому. Это часто приводит к более длительному «ear-voice span» (интервалу между восприятием слова и его переводом), чем в более структурно схожих языковых парах [2]. Новые подходы к обучению теперь включают инструменты цифрового мониторинга, которые позволяют студентам видеть свой ear-voice span в режиме реального времени и определять моменты

перегрузки памяти. Анализируя эти данные, студенты могут разрабатывать персонализированные стратегии антиципации (предвосхищения) и компрессии, превращая проблему синтаксической асимметрии в управляемый процесс с помощью целенаправленной практики и технологической поддержки.

Речевая компрессия является важнейшим навыком в СП, особенно когда исходный язык использует больше слов, чем необходимо по сравнению с целевым языком. В англо-узбекском СП компрессия заключается не только в укорачивании предложений, но и в сохранении основного смысла при работе в условиях временных ограничений, заданных скоростью речи оратора [1]. Стратегии обучения компрессии включают тренировку студентов быстро выявлять «избыточные» языковые элементы, такие как слова-филлеры, ненужные прилагательные или повторяющиеся фразы, которые можно опустить без потери смысла. Это особенно важно для перевода на узбекский язык, где агглютинативная структура позволяет одному слову нести большой объем информации, помогая переводчику «догнать» англоговорящего оратора [1]. Преподаватели используют упражнения, требующие от студентов быстрого обобщения информации, переходя от дословного перевода к более концептуальной передаче сообщения. Этот процесс необходим для эффективности, особенно в стрессовых ситуациях, когда оратор говорит быстрее, чем естественный темп речи переводчика.

Техники антиципации (предвосхищения) одинаково важны для работы с SOV-структурой узбекского языка. Поскольку глагол стоит в конце предложения, переводчику часто приходится «предсказывать» вероятное действие, основываясь на контексте, подлежащем и дополнениях, упомянутых ранее в английском предложении. Методы обучения теперь включают упражнения типа «клоуз-тест» и контекстные симуляции, где студентам предлагается угадать, как закончится предложение, прежде чем они услышат его целиком [1]. Это требует глубокого понимания как темы, так и типичных способов построения речи англоговорящими. Цифровые инновации привели к появлению платформ на базе ИИ, которые создают «тренировки по антиципации», приостанавливая исходное аудио в ключевых точках и предлагая студенту предложить вероятное окончание. Эти инструменты помогают выработать умственные привычки, необходимые для антиципации в реальном времени. Сочетая традиционные методы обучения с современными технологическими инструментами, учебные программы в Узбекистане могут лучше подготовить студентов к интенсивному временному давлению и умственным требованиям синхронного перевода [1].

В многоязычной среде Узбекистана, где русский язык часто служит языком-посредником или вторым исходным языком, использование языковых аналогий является распространенным инструментом обучения. Учебные программы часто работают с английским, русским и узбекским языками, требуя от студентов переключаться между тремя различными языковыми семьями. Исследования языковых аналогий показывают, что студенты часто полагаются на «спонтанные решения» из своего доминирующего языка, что может привести к интерференции или «калькированию» — буквальному переводу идиом с одного языка на другой [3]. Цифровые инструменты теперь используются для создания сравнительных баз данных, которые выделяют эти аналогии и различия, помогая студентам сознательно избегать языковой интерференции. Например, хотя русский и английский языки имеют некоторые индоевропейские черты, переход к тюркской структуре узбекского языка требует полного изменения мышления. Учебные программы, использующие доступные для поиска цифровые коллекции параллельных текстов, позволяют студентам видеть, как одна и та же идея выражается на всех трех языках, способствуя более гибкому и «многоязычному» способу мышления [3].

Инструменты CAI (например, InterpretBank) критически важны для управления терминологией в реальном времени, особенно в технически сложных областях англо-узбекского перевода. Функции автоматического распознавания терминов снижают когнитивную нагрузку, позволяя переводчику сосредоточиться на смысле сообщения.

Обучение смещается от простого заучивания к стратегическому управлению информацией и созданию «умных» словарей. CAI служит когнитивным помощником в рамках модели «дополненного перевода», что приводит систему подготовки в Узбекистане в соответствие с международными стандартами. Машинный перевод и ИИ полностью изменили то, как студенты-переводчики практикуются самостоятельно. В прошлом самостоятельная подготовка означала запись собственного голоса и ручное сравнение своего исполнения с транскриптом — медленный и часто субъективный процесс. Сегодня продвинутые платформы ИИ могут предоставлять мгновенную объективную обратную связь по различным аспектам исполнения, включая беглость речи, точность терминологии и даже голосовые паттерны [4]. Для студентов, работающих в паре английский-узбекский, общедоступные системы машинного перевода, такие как Google Translate, или более специализированные нейронные модели могут служить полезным «эталонном» для оценки собственной работы. Критически изучая «спонтанные решения», предлагаемые ИИ, студенты могут открыть для себя альтернативные способы выражения идей, найти более эффективные способы построения сложных узбекских предложений или заметить идиоматические выражения, которые они могли упустить [3]. Этот цикл практики, получения обратной связи от ИИ и рефлексии ускоряет развитие навыков перевода.

Технологии симуляции также позволяют преподавателям создавать преднамеренные ситуации «стресс-тестирования», вводя неожиданные трудности — такие как внезапное ускорение речи оратора, имитация отказа микрофона или использование сложного идиоматического языка — чтобы увидеть, как студент реагирует под давлением. Эти симуляции необходимы для выработки ментальной и эмоциональной устойчивости, которую иногда называют «самообладанием в стрессовых ситуациях», что является признаком квалифицированного переводчика-синхрониста. Кроме того, эти цифровые среды могут быть записаны и проанализированы в мельчайших деталях, обеспечивая полную запись процесса перевода. Позже студенты могут просмотреть свое выступление с точки зрения аудитории, получая ценную информацию о том, как их голос, скорость и тон влияют на общее впечатление и понимание слушателя [5]. Включая виртуальную реальность (VR) и продвинутую симуляцию в учебную программу, программы обучения могут гарантировать, что выпускники будут готовы не просто к «учебной аудитории», а к реальной работе «в кабине», уже столкнувшись с вызовами профессионального мира в контролируемой, но аутентичной технологической среде.

Интеграция искусственного интеллекта и новых образовательных технологий в процесс подготовки англо-узбекских переводчиков-синхронистов представляет собой важнейший и необходимый этап развития переводоведения в Узбекистане. Как показал данный обзор литературы, значительные когнитивные и лингвистические трудности перевода между английским и узбекским языками, обусловленные глубокими структурными различиями и сложностью агглютинативной грамматики, требуют большего, чем просто традиционное языковое обучение. Базовые когнитивно-лингвистические стратегии, такие как речевая компрессия и антиципация, в настоящее время значительно усиливаются цифровыми инструментами, которые обеспечивают поддержку в режиме реального времени, объективную обратную связь и реалистичную среду для практики [1, 2]. От использования инструментов CAI для точного управления терминологией до применения виртуальной реальности для реалистичных симуляций — технологии предоставляют студентам средства для того, чтобы справляться с экстремальными требованиями синхронного перевода с большей эффективностью, точностью и уверенностью [5]. Более того, роль ИИ в самостоятельной подготовке делает высококачественную персонализированную практику более доступной, обеспечивая тот вид целенаправленного, повторяющегося обучения, который раньше был возможен только под непосредственным руководством опытного наставника [3, 4]. Однако переход к профессии, полностью интегрированной с технологиями, сопряжен со значительными трудностями. Чрезвычайно быстрые темпы развития ИИ требуют постоянного обновления учебных программ и приверженности обучению на

протяжении всей жизни как для студентов, так и для преподавателей [4]. Соппротивление со стороны студентов, хотя оно и понятно, должно преодолеваться путем усиленного внимания педагогов к формированию критически важных цифровых навыков и реалистичного принятия модели «человек в контуре» (human-in-the-loop). Будущий успех англо-узбекского переводчика заключается не в попытках конкурировать с ИИ на его условиях, а в овладении им как сложным инструментом — использовании технологий для выполнения механических аспектов перевода, в то время как человек-переводчик сосредотачивается на незаменимых нюансах культуры, эмоций и сложной дипломатической коммуникации.

Будущие исследования и разработки должны быть сосредоточены на нескольких ключевых областях. Во-первых, существует острая необходимость в проведении большего количества эмпирических текстовых исследований, ориентированных именно на англо-узбекскую языковую пару. Эти исследования необходимы для разработки более эффективных моделей ИИ и инструментов CAI, способных справляться с уникальной грамматикой и словообразованием узбекского языка. Современные системы машинного перевода сильно оптимизированы для основных мировых языков, и целенаправленная работа над такими «малоресурсными» языками имеет критическое значение. Во-вторых, необходимы тщательные долгосрочные исследования для оценки эффективности учебных программ, интегрированных с технологиями, по сравнению с традиционными методами обучения. Наконец, по мере того как эти технологии все глубже внедряются в профессиональную практику, чрезвычайно важным станет проактивное изучение этических вопросов, особенно касающихся конфиденциальности данных, предвзятости систем ИИ и профессиональной ответственности. Следуя этим критическим направлениям, исследователи и педагоги смогут совместными усилиями гарантировать, что следующее поколение англо-узбекских переводчиков будет не просто готово к будущему, но и будет активно и осознанно формировать его.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

[1] Аброрович Д. С. (2025). Педагогические подходы к обучению речевой компрессии при подготовке англо-узбекских переводчиков. *Pedagogik Islohotlar Va Ularning Yechimlari* (Педагогические реформы и их решения), 3(2). <https://wosjournals.com/index.php/medical/article/view/3558>

[2] Мухриддин У. (2026). Когнитивная нагрузка при синхронном переводе: сравнительный анализ синтаксической асимметрии в англо-немецких и англо-узбекских языковых парах. *International Journal of Artificial Intelligence*, 6(2), 84–91. <https://doi.org/10.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/10638>

[3] Чиков М. Б., Зарипова Д. Н., Чикова Н. Д. (2025). Подготовка переводчиков и перевод между русским, английским и узбекским языками: языковые аналогии и цифровые инновации. *Modern Linguistic and Methodical-and-Didactic Researches*, 3(5), 346–349. <https://webofjournals.com/index.php/1/article/view/4411>

[4] Ченькова И. (2022). Искусственный интеллект и переводчики — знаем ли мы, что нас ждет? [Umělá inteligence a tlumočníci – víme, co nás čeká?]. *AUC Philologica*, 2021(2), 105–118. <https://doi.org/10.14712/24646830.2021.26>

[5] Корпас Пастор Г. (2020). Устный перевод и технологии: действительно ли небо — это предел? *Hermēneuma. Revista de Traducción e Interpretación*, (22), 11–26. <https://doi.org/10.24197/her.22.2020.11-26>

ADVANCEMENTS IN ENGLISH-UZBEK SIMULTANEOUS INTERPRETER TRAINING: INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Yuldoshev Ruslan Ismoil o'g'li,
UzSWLU master's degree student
E-mail: ryoldoshev125@gmail.com

The field of simultaneous interpretation (SI) is changing rapidly due to advances in artificial intelligence and the growing need for multilingual communication in a globalized world. For the English-Uzbek language pair, this change is especially important as Uzbekistan becomes more involved in international economic and political affairs. Simultaneous interpretation is one of the most mentally demanding tasks a person can perform, requiring the interpreter to listen, analyze meaning, and speak in another language almost at the same time [2]. This task becomes even harder when working with languages that have very different structures, such as English (an Indo-European language with Subject-Verb-Object order) and Uzbek (a Turkic language with agglutinative grammar and Subject-Object-Verb order). As the profession evolves, traditional ways of training interpreters are being enhanced—and in some cases replaced—by new teaching technologies and AI tools [4]. This literature review explores how cognitive linguistics, new teaching methods, and digital technology come together in English-Uzbek interpreter training.

Using technology in interpreter education is no longer optional; it is necessary to maintain professional standards and efficiency. Modern training programs now focus on how digital tools can reduce the mental workload of SI, particularly through computer-assisted interpreting (CAI) tools and machine translation systems [5]. Although interpreters have historically been cautious about automation due to the complexity of communication and the lack of suitable tools, the emergence of advanced AI models is now forcing the profession to rethink its approach [5]. For Uzbekistan, this means not only adopting global technological trends but also adapting them to the specific features of the Uzbek language. Teaching methods are shifting from purely skill-based training to technology-integrated curricula that emphasize digital literacy, terminology management, and virtual reality simulations [1]. By examining current developments, this review provides an overview of how AI and new technologies are being used to prepare the next generation of English-Uzbek simultaneous interpreters for the cognitive and technical demands of today's market.

The mental workload in SI comes from having to perform several tasks at once: listening, analyzing, remembering, and speaking. For English-Uzbek interpreting, this workload is made much heavier by syntactic asymmetry. English follows a relatively fixed SVO structure, while Uzbek follows an SOV structure, meaning the verb—which carries important information about tense and mood—usually comes at the very end of the sentence. This structural difference forces the interpreter to hold the beginning of the English sentence in working memory while waiting for the verb, which places heavy demands on memory [2]. Research comparing English-German and English-Uzbek pairs shows that while both involve verb-final structures, Uzbek's agglutinative nature adds extra complexity. A single Uzbek verb root can take multiple suffixes that together determine the meaning of the whole sentence [2]. Managing this asymmetry requires specific strategies, such as the "salami technique" (breaking long sentences into smaller parts) or "waiting," both of which can lead to cognitive overload if not handled well.

To address these challenges, trainers are increasingly using cognitive-linguistic models that help students understand how their own minds work during interpreting. Daniel Gile's "Effort Model" is often used as a basic framework for understanding how mental resources are distributed during SI. In English-Uzbek training, students must learn to balance the "Listening and Analysis Effort" with the "Production Effort," especially because English presents information in a sequence that is the opposite of Uzbek. This often results in a longer "ear-voice span" (the time between hearing a word and interpreting it) than in more structurally similar language pairs [2].

New teaching approaches now include digital monitoring tools that let students see their ear-voice span in real time and identify moments when their memory becomes overloaded. By analyzing this data, students can develop personalized strategies for anticipation and compression, turning the challenge of syntactic asymmetry into something manageable through focused practice and technological support.

Speech compression is a crucial skill in SI, especially when the source language uses more words than necessary compared to the target language. In English-Uzbek SI, compression is not just about making sentences shorter but about keeping the essential meaning while working within the time limits set by the speaker's speed [1]. Teaching strategies for compression involve training students to quickly spot "redundant" language elements—such as filler words, unnecessary adjectives, or repetitive phrases—that can be left out without losing meaning. This is especially important for interpreting into Uzbek, where the agglutinative structure allows a single word to carry a lot of information, helping the interpreter "catch up" with the English speaker [1]. Trainers use exercises that require students to summarize information quickly, moving from word-for-word translation to a more concept-based rendering of the message. This process is essential for efficiency, particularly in high-pressure situations where the speaker talks faster than the interpreter's natural speaking rate.

Anticipation techniques are equally important for handling Uzbek's SOV structure. Because the verb comes at the end, the interpreter often needs to "predict" the likely action based on the context, subject, and objects mentioned earlier in the English sentence. Teaching methods now include "cloze" exercises and context-based simulations where students are encouraged to guess how a sentence will end before hearing the whole thing [1]. This requires a good understanding of both the topic and the typical ways English speakers structure their speeches. Digital innovations have led to AI-powered platforms that create "anticipation drills" by pausing the source audio at key points and asking the student to provide a likely ending. These tools help build the mental habits needed for real-time anticipation. By combining traditional teaching methods with modern technological tools, training programs in Uzbekistan can better prepare students for the intense time pressure and mental demands of simultaneous interpreting [1].

In Uzbekistan's multilingual environment, where Russian often serves as a bridge language or second source language, using language analogies is a common teaching tool. Training programs frequently work with English, Russian, and Uzbek, requiring students to move between three different language families. Research on language analogies shows that students often rely on "spontaneous solutions" from their dominant language, which can lead to interference or "calquing"—translating idioms literally from one language to another [3]. Digital tools are now being used to create comparative databases that highlight these analogies and differences, helping students consciously avoid language interference. For example, while Russian and English share some Indo-European features, moving to the Turkic structure of Uzbek requires a complete shift in thinking. Training frameworks that use searchable digital collections of parallel texts allow students to see how the same idea is expressed in all three languages, encouraging a more flexible and "multilingual" way of thinking [3].

Computer-Assisted Interpreting (CAI) tools have become essential in modern interpreter training, providing crucial support for managing terminology and finding information in real time. Unlike translation tools designed for written text, CAI tools are specifically built to help the interpreter during both preparation and the actual interpreting session [5]. For the English-Uzbek pair, where technical terms in fields like green energy, digital law, and international diplomacy are constantly emerging, CAI tools allow students to create and quickly access specialized, personal dictionaries. Many of these tools have "active term recognition" features, where the software listens to the source speech and automatically shows the corresponding target term on a screen, greatly reducing the mental effort of remembering words under pressure [5]. This technological support is vital for maintaining accuracy and consistency, especially when dealing with complex Uzbek terms that may not have a direct or well-established English equivalent.

Teaching students to use CAI tools effectively involves showing them how to build "smart" dictionaries that include not just definitions, but also common word combinations, synonyms, and notes about how terms are used in different contexts. This teaching approach shifts the focus from memorizing lists to strategic "information management." Students learn to use professional tools like InterpretBank or Intragloss to organize their knowledge, which they can then access during simulated interpreting sessions. Research suggests that using these tools can significantly improve interpretation quality by letting the interpreter focus more on the subtle aspects of the message rather than struggling to remember a specific technical term [5]. However, trainers also stress the importance of not becoming too dependent on technology; the goal is to use CAI as a "cognitive aid" that improves human performance, not replaces it. By including these tools in the regular curriculum, translation institutes in Uzbekistan are bringing their training in line with international professional standards, ensuring graduates are ready for the "augmented" interpreting environment of the future [5].

Machine Translation and AI have completely changed how student interpreters practice on their own. In the past, self-training meant recording yourself and manually comparing your performance to a transcript—a slow and often subjective process. Today, advanced AI platforms can provide instant, objective feedback on various aspects of performance, including fluency, accuracy of terminology, and even voice patterns [4]. For English-Uzbek students, commonly available machine translation systems like Google Translate or more specialized neural models can serve as a useful "baseline" for measuring their own work. By critically examining the "spontaneous solutions" offered by AI, students can discover alternative ways of expressing ideas, find more efficient ways to structure complex Uzbek sentences, or notice idiomatic expressions they might have missed [3]. This cycle of practicing, receiving AI feedback, and reflecting speeds up the development of interpreting skills.

Simulation technologies also allow trainers to create deliberate "stress-test" situations, introducing unexpected challenges—such as a speaker suddenly talking faster, a simulated microphone failure, or the use of difficult idiomatic language—to see how the student responds under pressure. These simulations are essential for building the mental and emotional strength, sometimes called "grace under pressure," that marks a skilled simultaneous interpreter. Furthermore, these digital environments can be recorded and analyzed in great detail, providing a complete record of the interpreting process. Students can later watch their performance from the audience's perspective, gaining valuable insights into how their voice, speed, and tone affect the listener's overall experience and understanding [5]. By including VR and advanced simulation in the curriculum, training programs can ensure that graduates are not just "classroom ready," but genuinely "booth ready," having already experienced the challenges of the professional world in a controlled but authentic technological setting.

The rapid development of AI and automation is fundamentally changing the professional landscape for interpreters in Uzbekistan. While there are understandable concerns about jobs being replaced, the current reality is more complex than simple replacement. Even the most advanced AI and speech-to-speech translation systems still have significant difficulty with the subtle aspects of context, cultural references, irony, and the complex language of diplomacy. For the Uzbek language, this technological gap is even larger because there are relatively few large, high-quality collections of translated texts needed to train effective AI models for this specific language pair. Therefore, the immediate and foreseeable future lies not in replacement, but in "augmented interpretation." This model involves human interpreters skillfully using AI tools to improve their performance—for looking up terms in real time, automatically summarizing source speeches, or analyzing their work after a session. For professionals in Uzbekistan, this change means that digital literacy is no longer just an extra skill but a core professional requirement. Interpreters must become skilled at working alongside AI, understanding clearly what it can and cannot do in order to use it effectively [4, 5].

Developing and maintaining such a forward-looking curriculum requires significant and ongoing investment in both technological equipment and, crucially, thorough training for teachers.

Instructors themselves must become skilled in the latest tools and teaching methods to guide their students effectively. Furthermore, the curriculum must be designed with enough flexibility to keep up with the extremely fast pace of technological development [4]. This may involve creating partnerships with technology companies to give students access to the latest software, or including "innovation labs" and "hackathons" where students can experiment with new ways of using AI in interpretation.

Despite the clear benefits of technology, some resistance among student interpreters is common, often based on a "fear of the unknown" or a belief that technology somehow reduces the "art" and human quality of interpretation [5]. Overcoming this resistance is an important teaching challenge that training programs must address directly and thoughtfully. It is essential to show, through concrete examples and hands-on experience, that technology is not a threat to their future profession, but a powerful helper that can improve their performance and expand their abilities. This involves teaching students not just the mechanical how of using tools, but also the strategic when and why. It requires building a critical, balanced understanding of AI's current limitations—for example, its inability to reliably understand sarcasm, interpret cultural context, or convey genuine emotion—which are precisely the valuable areas where human interpreters will continue to excel. By presenting technology as a tool that handles the more "mechanical" or repetitive parts of the job, educators can help students focus their mental energy on developing the higher-level, uniquely human skills that define true professional expertise.

The integration of Artificial Intelligence and new teaching technologies into English-Uzbek simultaneous interpreter training represents a crucial and necessary development for translation studies in Uzbekistan. As this literature review has shown, the significant cognitive and language challenges of interpreting between English and Uzbek—marked by deep structural differences and the complexities of agglutinative grammar—require more than traditional, language-only training. Basic cognitive-linguistic strategies, such as speech compression and anticipation, are now being powerfully enhanced by digital tools that provide real-time support, objective feedback, and realistic practice environments [1, 2]. From using CAI tools for precise terminology management to using VR for lifelike simulations, technology is giving students the means to handle the extreme demands of SI with greater efficiency, accuracy, and confidence [5]. Furthermore, the role of AI in self-training is making high-quality, personalized practice more accessible, enabling the kind of focused, repeated learning that was once only possible under the direct guidance of a master trainer [3, 4].

However, the move towards a fully technology-integrated profession is not without significant challenges. The extremely fast pace of AI development requires continuous updating of curricula and a commitment to lifelong learning for both students and teachers [4]. Student resistance, while understandable, must be addressed with a strong teaching focus on building critical digital skills and a realistic acceptance of the "human-in-the-loop" model. The future success of the English-Uzbek interpreter lies not in trying to compete with AI on its own terms, but in mastering it as a sophisticated tool—using technology to handle the mechanical aspects of translation while the human interpreter focuses on the irreplaceable nuances of culture, emotion, and complex diplomatic communication. Future research and development should focus on several key areas. First, there is an urgent need for more empirical, text-based research specifically targeting the English-Uzbek language pair. This research is essential to develop more effective AI models and CAI tools that can handle the unique grammar and word formation of Uzbek. Current machine translation systems are heavily optimized for major world languages, and dedicated work on such "low-resource" languages is critical. Second, careful long-term studies are needed to measure the effectiveness of technology-integrated training curricula compared to traditional teaching methods. Finally, as these technologies become more deeply embedded in professional practice, proactive exploration of the ethical issues—particularly concerning data privacy, bias in AI systems, and professional responsibility—will be extremely important. By pursuing these critical directions, researchers and educators can work together to ensure that the next generation

of English-Uzbek interpreters is not just prepared for the future, but is actively and knowledgeably shaping it.

REFERENCES:

[1] Abrorovich, D. S. (2025). Pedagogical approaches to teaching speech compression in English-Uzbek interpreter training. *Pedagogik Islohotlar Va Ularning Yechimlari*, 3(2). <https://wosjournals.com/index.php/medical/article/view/3558>

[2] Mukhriddin, U. (2026). The cognitive load of simultaneous interpretation: A comparative analysis of syntactic asymmetry in English-German and English-Uzbek language pairs. *International Journal of Artificial Intelligence*, 6(2), 84–91. <https://doi.org/10.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/10638>

[3] Chikov, M. B., Zaripova, D. N., & Chikova, N. D. (2025). Translators training and translation between Russian/English/Uzbek: Language analogies and digital innovations. *Modern Linguistic and Methodical-and-Didactic Researches*, 3(5), 346–349. <https://webofjournals.com/index.php/1/article/view/4411>

[4] Čeňková, I. (2022). Umělá inteligence a tlumočníci – víme, co nás čeká? [Artificial intelligence and interpreters – Do we know what awaits us?]. *AUC Philologica*, 2021(2), 105–118. <https://doi.org/10.14712/24646830.2021.26>

[5] Corpas Pastor, G. (2020). Interpreting and technology: Is the sky really the limit? *Hermēneuma. Revista de Traducción e Interpretación*, (22), 11–26. <https://doi.org/10.24197/her.22.2020.11-26>

GLOBALLASHUV DAVRIDA MULOQOT QADRIYATLARINING AHAMIYATI

Qoraqolpoq davlat universiteti

“Amaliy psixologiya” yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Madaminova Sarvinoz Sa’dulla qizi

Globallashuv jarayoni insonlar o‘rtasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqdi. Turli madaniyat va tillar o‘rtasidagi aloqalar tezlashgani sari muloqotning qadriyatlari – hurmat, samimiylik va tushunish – muhimligini saqlab qolmoqda. Insonlar o‘zaro fikr almashish orqali bir-birini yaxshiroq tushunadi, madaniy farqlarni qadrlaydi va global hamkorlikni rivojlantiradi. Shu tariqa, globallashuv muloqot qadriyatlarini yo‘q qilmay, aksincha, ularni yangi shakllar va ijtimoiy kontekstda mustahkamlaydi.

Globallashuv — zamonaviy dunyoning eng muhim hodisalaridan biri bo‘lib, u iqtisodiyot, siyosat, madaniyat va til sohalarini qamrab oladi. Bu jarayon, bir tomondan, xalqlar o‘rtasidagi aloqani mustahkamlasa, ikkinchi tomondan, milliy til va so‘zlashuv qadriyatlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. J. Fishman ta’kidlaganidek, til — bu nafaqat muloqot vositasi, balki millatning ruhiy mulki hamdir.[1, 618] Shu bois globallashuv sharoitida so‘zlashuv qadriyatlarini o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Globallashuv va til munosabatlari: Globallashuv jarayonida ingliz tili xalqaro muloqotning asosiy vositasiga aylanib bormoqda. Bu holat boshqa tillarning nufuziga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. D. Crystal o‘zining tadqiqotlarida tillarning yo‘qolib ketish xavfi haqida ogohlantiradi.[2, 198] Tilshunoslar fikricha, bugungi kunda dunyo tillarining yarmidan ko‘pi keyingi bir asrda yo‘qolib ketish xavfi ostida turibdi.

O‘zbek tili ham ushbu global jarayonlardan chetda qolmagan. So‘zlashuv amaliyotida xorijiy so‘zlarning ko‘payishi, ayniqsa, yoshlar nutqida sezilarli darajada kuzatilmoqda. Bu holat milliy so‘zlashuv qadriyatlarining saqlanishiga jiddiy tahdid solmoqda.[3, 45-52]

So‘zlashuv qadriyatlari va ularning mazmuni. So‘zlashuv qadriyatlari deganda muloqot jarayonida namoyon bo‘ladigan milliy-madaniy me’yorlar, nutq odobi qoidalari va muomala an’analari tushuniladi. O‘zbek tilida kattaga hurmat, mehmonnavozlik, kamtarlik kabi qadriyatlar so‘zlashuv uslubida o‘ziga xos tarzda ifodalanadi.[4, 673] Masalan, kattalarga murojaat qilishda «Siz» shaklining ishlatilishi, salomlashish marosimlari, minnatdorlik bildirish shakllari — bularning hammasi milliy qadriyatlarining tilga singigan ifodasidir.

V. A. Maslova lingvomadaniyat nuqtai nazaridan ta'kidlaydiki, har bir xalqning tili o'sha xalqning dunyoqarashini, urf-odatlarini va qadriyat tizimini aks ettiradi.[5, 208] Shu ma'noda, so'zlashuv qadriyatlarini o'rganish — bu millatning ma'naviy olamiga kirishdir.

Globallashuvning so'zlashuv qadriyatlariga ta'siri. Globallashuv so'zlashuv qadriyatlariga ikki xil yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, u madaniyatlararo muloqotni kengaytiradi va yangi muloqot shakllarini vujudga keltiradi. Ikkinchidan, u milliy so'zlashuv an'alarini siqib chiqarish xavfini tug'diradi. L. N. Gumilev etnik madaniyatlarning o'zaro ta'siri haqida yozar ekan, kuchli madaniyatlarning kuchsizroqlarini yutib yuborish tendensiyasini qayd etadi.[6, 560]

Internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida yangi «virtual so'zlashuv» madaniyati shakllanmoqda. Unda qisqa xabarlar, emoji va xalqaro abbreviaturalar keng qo'llanilmoqda. Bu holat an'anaviy nutq madaniyatini siqib chiqarish xavfini tug'diradi. Ayniqsa, yoshlarning yozishmalarida o'zbek tili qoidalarining buzilishi, chet so'zlarining haddan tashqari ko'p ishlatilishi kuzatilmoqda.[7]

Milliy so'zlashuv qadriyatlarini muhofaza etish yo'llari. Milliy so'zlashuv qadriyatlarini muhofaza etish uchun bir qator chora-tadbirlar zarur. Birinchidan, ta'lim tizimida nutq madaniyatiga alohida e'tibor qaratish lozim. Maktab va oliy o'quv yurtlarida o'zbek tili va adabiyoti darslarida an'anaviy so'zlashuv uslublarini o'rgatish kuchaytirilishi kerak. Ikkinchidan, ommaviy axborot vositalarida to'g'ri va go'zal o'zbek tilida so'zlashuvga namuna bo'lish muhim. Uchinchidan, oilada ona tilida muloqot madaniyatini shakllantirishga e'tibor berish zarur.

Shu bilan birga, globallashuv imkoniyatlaridan foydalanib, o'zbek so'zlashuv madaniyatini xalqaro miqyosda targ'ib qilish ham muhim vazifalardan biridir. Zamonaviy raqamli platformalardan foydalanib, milliy nutq madaniyati namunalarini keng auditoriyaga yetkazish maqsadga muvofiqdir.

Globallashuv jarayoni so'zlashuv qadriyatlariga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon yangi muloqot imkoniyatlarini ochish bilan birga, milliy til va nutq madaniyatiga tahdid ham solmoqda. O'zbek xalqining boy so'zlashuv an'analari — hurmat-izzat, muloyimlik, kamtarlik va mehmonnavozlik kabi qadriyatlar — zamonaviy sharoitda ham saqlanib qolishi uchun maqsadli sa'y-harakatlar talab etiladi.

Milliy so'zlashuv qadriyatlarini muhofaza etish — bu nafaqat tilni saqlash, balki millatning ma'naviy merosini kelajak avlodlarga yetkazishdir. Globallashuv sharoitida ham o'zligini saqlab qolgan xalqgina haqiqiy ma'noda kuchli va mustaqil bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fishman J. A. Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. — Clevedon: Multilingual Matters, 1989. — 618 p.
2. Crystal D. Language Death. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000. — 198 p.
3. Skopos va ekvivalentlik nazariyasi. // Tarjimashunoslik muammolari: to'plam. — Toshkent: Fan, 2005. — B. 45–52.
4. O'zbek tili lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. — 673 b.
5. Maslova V.A. Lingvokul'turologiya. — Moskva: Akademiya, 2001. — 208 s.
6. Gumilev L.N. Etnogenez i biosfera Zemli. — Moskva: ACT, 2001. — 560 s.
7. UNESCO. Cultural Diversity and Cultural Rights. — Paris: UNESCO Publishing, 2002.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA SO'ZLASHUV QADRIYATLARI

Alimova Nafisa Abduhakim qizi,

Navoiy innovatsiyalar universiteti Filologiya va tillarni o'qitish: Ingliz tili ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi,

Ilmiy rahbar: Po'latova Zubayda Abduravupovna, Navoiy innovatsiyalar universiteti Filologiya va tillarni o'qitish kafedrasida o'qituvchisi, p.zubi@mail.ru

XXI asr insoniyat tarixida tub burilishlar davri bo'ldi. Dunyo tobora kichrayib, xalqlar o'rtasidagi masofa qisqardi. Bir vaqtlar uzoq tuyulgan mamlakatlar bugun birgina tugma bosilishi bilan yaqinlashmoqda. Internet, raqamli texnologiyalar, xalqaro savdo va madaniy almashinuv

jarayonlari globallashuvni yanada tezlashtirdi. Bu jarayon faqat iqtisodiy yoki siyosiy o'zgarishlar bilan cheklanmaydi. U insonning fikrlashi, muomala madaniyati, til boyligi va so'zlashuv qadriyatlariga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning tarkibidagi UNESCO tashkilotlari globallashuv sharoitida madaniyatlararo muloqot va tillarni asrash masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Chunki til va so'zlashuv qadriyatlari millatning o'zligini belgilovchi asosiy omillardandir. Globallashuv sharoitida so'zlashuv qadriyatlari qanday o'zgaradi? Ular boyiyaptimi yoki yo'qolib boryaptimi? Ushbu savollarga javob izlash bugungi kunning muhim vazifasidir.

Globallashuv natijasida tillar o'rtasidagi chegaralar yumshadi. Ingliz tili xalqaro muloqot vositasiga aylandi. Ko'plab yoshlar chet tillarini o'rganishga intilmoqda. Bu, albatta, ijobiy holat. Chunki til bilish — bu dunyoqarashni kengaytirish, yangi bilim va imkoniyatlarga yo'l ochish demakdir. Biroq bu jarayonda milliy tilning boyligi va tozaligini saqlash masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Kundalik nutqda ortiqcha xorijiy so'zlardan foydalanish ba'zan o'z tilimizdagi go'zal iboralarni soyada qoldiradi. Holbuki, ona tilimiz asrlar davomida shakllangan boy lug'at va nozik ma'no qatlamlariga ega. So'z — bu oddiy tovushlar yig'indisi emas. U millatning ruhi, tarixiy xotirasi va madaniy merosini o'zida mujassam etadi. Agar biz so'zlashuvda milliy qadriyatlarni e'tibordan chetda qoldirsak, asta-sekin o'zligimizni yo'qotish xavfi tug'iladi.

Bugungi kunda insonning har bir fikri ijtimoiy tarmoqlar orqali keng ommaga yetib boradi. Avvallari bir davrada aytilgan gap shu davra bilan cheklangan bo'lsa, bugun yozilgan bir jumla minglab, hatto millionlab insonlarga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli globallashuv sharoitida so'zlashuv qadriyati — bu mas'uliyatdir. Har bir inson o'z fikrini bildirishda hurmat, bag'rikenglik va madaniyatni saqlashi lozim. Aks holda, so'z birlashtirish o'rniga ajratishi mumkin. Raqamli makonda ba'zan qo'pollik, shoshqaloqlik va keskinlik kuchayib borayotganini ko'ramiz. Erkin fikr bildirish huquqi mas'uliyatsiz munosabat bilan chalkashib ketmasligi kerak. So'z erkinligi — bu cheksiz gapirish emas, balki ongli va odobli fikr bildirishdir. Globallashuv bizga yangi g'oyalar, turli madaniyatlar bilan tanishish imkonini berdi. Turli millat vakillari bilan muloqot qilish insonning fikr doirasini kengaytiradi, bag'rikenglikni oshiradi. Bu — ijobiy jarayon. Ammo zamonaviylik ortidan quvib, o'z milliy qadriyatlarimizni unutish xatodir. O'zbek xalqining so'zlashuv madaniyatida kattaga hurmat, kichikka izzat, muloyimlik va samimiyat muhim o'rin tutadi. Bu qadriyatlar asrlar davomida shakllangan ma'naviy boylikdir. Globallashuv jarayonida eng muhim vazifa — zamonaviylik va milliylik o'rtasida muvozanatni saqlashdir. Biz chet el tajribasidan o'rganishimiz mumkin, ammo o'zligimizni yo'qotmasligimiz kerak. Chunki ildizsiz daraxt yashay olmaydi.

Globallashuv davrida har bir insonning so'zi keng auditoriyaga yetib boradi. Shu sababli so'zlashuv qadriyatlari mas'uliyat bilan bog'liq. Fikr bildirishda hurmat, muloyimlik, tushunishga intilish kabi fazilatlar saqlanmasa, muloqot buziladi, ijtimoiy aloqalar zaiflashadi. Raqamli makon barchaga erkinlik bergan bo'lsa-da, bu erkinlik so'zni bepisand ishlatish imkonini bermaydi. Shu bois har bir gap — bu nafaqat o'z fikrimiz, balki bizning madaniyatimiz, tarbiya va qadriyatlarimizni aks ettiruvchi vosita hisoblanadi. So'zning og'irligi va mazmuni uni ishlatayotgan insonning ongiga bog'liq. Globallashuv sharoitida mas'uliyatli so'zlashuv qadriyatlarni saqlab qolishning eng asosiy omilidir.

Globallashuv yoshlar va kattalarga yangi imkoniyatlar eshigini ochdi: boshqa madaniyatlar bilan tanishish, dunyoqarashni kengaytirish va turli fikrlarni o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi. Ammo bu jarayonda o'z qadriyatimizni yo'qotib qo'ymaslik muhim. O'zbek so'zlashuv madaniyatida kattaga hurmat, kichikka ehtirom, samimiylik va muloyimlik kabi qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Agar biz bu qadriyatlarni globallashuv ta'siridan saqlasak, zamonaviylik bilan milliylik uyg'unlashadi. Natijada globallashuv tahdid emas, balki taraqqiyot manbai bo'ladi. Chunki milliy qadriyatlar bilan boyitilgan so'zlashuv har doim qadrlanadi va insonni inson qiladi. Globallashuv jarayonida so'zlashuv qadriyatlari har bir mamlakatning madaniy, iqtisodiy va siyosiy kontekstiga bog'liq. Masalan, Fransiyada jamiyat ko'proq ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillariga urg'u beradi, shuning uchun globallashuv bilan keladigan iqtisodiy o'zgarishlar, ish bozoridagi yangi talablar va texnologik yangiliklarga moslashishda, davlat ko'maklashuvi va mehnat huquqlarini himoya qilish qadriyati muhim rol o'ynaydi. Shu bilan

birga, Germaniya misolida esa samaradorlik va texnologik innovatsiyalar qadriyati muhim; bu yerda kompaniyalar global raqobatga chiqish uchun yuqori sifat va texnologik rivojlanishga urg'u beradi, shu bilan birga ijtimoiy barqarorlikni ham saqlashga harakat qilinadi. Shu tariqa dunyo miqyosida sozlashuv qadriyatlari bir xilda emas, balki har bir hududning tarixiy tajribasi va madaniy kodlariga mos ravishda o'zgaradi. Globallashuv jarayonida bu qadriyatlar nafaqat iqtisodiy tizimlarga, balki jamiyatlarning kundalik hayotiga ham ta'sir qiladi, odamlar o'z ish faoliyati, o'qish va ijtimoiy munosabatlarida yangi sharoitlarga moslashishga majbur bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Fransiya va Germaniya kabi rivojlangan mamlakatlar globallashuvning ijobiy tomonlarini qabul qilib, salbiy oqibatlarini kamaytirishga intilayotganini ko'rish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv dunyo mamlakatlarini yagona oqimga olib kirsada, har bir jamiyat o'z qadriyatlari bilan suv yuzidagi qayiqqa o'xshab, o'z yo'lini topadi. Fransiya ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillari orqali bu oqimga moslashadi, odamlar yangi iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarga davlat qo'llab-quvvatlashi bilan bardosh beradi. Germaniya esa texnologiya, innovatsiya va samaradorlikni qadrlab, global raqobatda o'z o'rnini topadi. Shu tariqa globallashuv nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy o'zgarish, balki har bir inson va jamiyatning o'z qadriyatini saqlagan holda yangi dunyoga moslashish sayohatidir. Odamlar qadriyatlarini yo'qotmasdan, global imkoniyatlar bilan uyg'unlashganda, yanada barqaror va boy jamiyatlar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, A. Globalizatsiya jarayonlarining O'zbekistonga ta'siri. Toshkent: "Fan" nashriyoti. 2015
2. Rahmonov, B. Milliy qadriyatlar va globallashuv sharoitida ijtimoiy moslashuv. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashri. 2018
3. Ritzer, G. Globalization: A Basic Text. 3rd Edition. Wiley-Blackwell. 2019
4. Steger, M. B. Globalization: A Very Short Introduction. Oxford University Press. 2017
5. Stiglitz, J. Globalization and Its Discontents. New York: W.W. Norton & Company. 2002
6. Yusupova, D. O'zbekiston jamiyatida global va milliy qadriyatlarning uyg'unligi. Toshkent: "Madaniyat va Hayot" nashriyoti. 2017

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE LEARNING: EXAMINING STUDENT RELIANCE AND ETHICAL IMPLICATIONS IN HIGHER EDUCATION

Tashkent International University
Business and Innovative Education Faculty

Tadjiyeva Mehriniso Muzaffar qizi

XT 1-25r group student

Supervisor: Usmanova Kamola Javlyanovna

In recent years Artificial Intelligence has rapidly become an integral part of modern education. From automated grading systems to AI-powered tutoring platforms, these technologies are designed to enhance learning efficiency and provide personalized support. While AI offers numerous advantages, its increasing presence in classrooms has also raised serious concerns. One of the most pressing issues today is students' growing over reliance on AI tools, which may negatively affect critical thinking, independent learning, academic integrity. This article explores the impact of Artificial Intelligence on modern education with particular attention to the risks associated with excessive dependence on AI technologies.

Over-reliance on AI and the decline of critical thinking. Although artificial intelligence offers many advantages for language learning, the growing reliance on AI tools has raised serious concerns, particularly regarding the development of critical thinking skills. Critical thinking requires analysis, evaluation and independent reasoning. However, when students frequently use

AI to generate answers, summarize complex texts or complete assignments, they may bypass the intellectual effort necessary for deep understanding, they may spend less time analyzing information or solving problems on their own (Zhai, 2024). One explanation for this is cognitive offloading, which means that learners shift part of their thinking effort to technological tools instead of processing information themselves. Instead of engaging actively with the material, learners may accept AI-generated responses without questioning their accuracy or examining alternative perspectives (Wang et al., 2025). Over time, this habit can weaken analytical abilities and reduce the capacity to solve problems independently (He, 2025; Tian, 2025). Therefore, while AI can support language learning, excessive dependence on automated responses may limit students' active participation in the learning process. Artificial Intelligence use and the risk of learning dependency. Another issue discussed in recent research is the possibility that students may become dependent on AI tools during language learning. Learning often involves struggle, persistence and gradual improvement. These challenges contribute to intellectual growth and self-confidence. When students immediately turn to AI tools at the first sign of difficulty, they may avoid the productive effort that fosters deeper comprehension. Studies show that many students use AI for grammar correction, vocabulary support, paraphrasing, and generating ideas for writing tasks (Al-Amin, 2025; Wang et al., 2025). Although these tools are helpful, frequent use may gradually lead students to rely on them too much. In some cases, students begin to prefer AI-generated sentences and may find it difficult to complete writing tasks without technological support (Al-Amin, 2025; Jia et al., 2025). In EFL writing, excessive use of AI may also reduce opportunities for students to practice independent writing and develop their own language skills. Researchers note that AI-generated responses can sometimes create a false sense of language proficiency because they hide students' real abilities (Nelson, 2025). In addition, students often use AI because it saves time, reduces workload, and provides quick feedback (Al-Amin, 2025). However, many learners are still unsure about the ethical boundaries of AI use due to the lack of clear institutional guidelines (Wang et al., 2025; Zhai, 2024). As a result, while students appreciate the benefits of AI, they also express concern about becoming too dependent on these technologies and about the possible impact on their language learning in the long term (Nelson, 2025; He, 2025).

Research gaps in existing studies. Despite the growing body of research on artificial intelligence in education, several important gaps remain. Existing studies primarily focus on the frequency of AI use, students' attitudes toward AI tools, and ethical concerns related to academic integrity. However, relatively little research examines how continuous interaction with AI technologies may influence students' cognitive processes and ways of thinking. In particular, there is limited empirical evidence on whether frequent reliance on AI affects students' ability to generate independent ideas, construct personal viewpoints, and engage in deep analytical reasoning. Furthermore, most studies rely on self-reported perceptions rather than investigating underlying cognitive mechanisms such as attention, memory, and information processing. These gaps highlight the need for further research exploring the broader cognitive implications of AI-assisted learning in higher education.

Artificial Intelligence has become an influential force in modern education, offering significant advantages such as personalized learning, instant feedback and increased accessibility. These innovations have the potential to enhance educational outcomes and make learning more efficient. However, the growing over reliance on AI tools presents serious challenges particularly in relation to critical thinking, independence and academic integrity. If students depend excessively on automated systems, they may weaken essential cognitive skills that education aims to develop. Therefore, AI should be integrated thoughtfully and responsibly, serving as a supportive tool rather than a replacement for human reasoning and effort.

References

1. Al-Amin, M. (2025). Artificial intelligence tools in language learning: Opportunities and challenges for EFL students. *Journal of Educational Technology and Language Learning*, 12(1), 45–59.

2. He, Y. (2025). Artificial intelligence and critical thinking in higher education: Risks of cognitive dependency. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 6, 100189.
3. Jia, L., Chen, Y., & Zhao, H. (2025). AI-assisted writing tools and student dependency in EFL contexts. *Language Learning & Technology*, 29(1), 85–102.
4. Nelson, R. (2025). Artificial intelligence and academic writing: Student perceptions and learning outcomes. *Journal of Second Language Writing*, 58, 100914.
5. Tian, X. (2025). Cognitive implications of AI-supported learning environments in higher education. *Educational Technology Research and Development*, 73(2), 623–640.
6. Wang, L., Li, Y., & Zhang, Q. (2025). Students' trust in artificial intelligence tools and its impact on learning behavior. *Computers & Education*, 197, 104749.
7. Zhai, X. (2024). Cognitive offloading and artificial intelligence in education: Implications for critical thinking development. *Educational Psychology Review*, 36(1), 112–130.

FROM COURTROOMS TO CLASSROOMS: ENHANCING ENGLISH SKILLS THROUGH CIVIL LAW.

Jamilova Sevara Jamshid qizi

LLB student at Tashkent International University

Xolmatova Madinaxon Oqiljon qizi

EFL/ESP teacher at Tashkent International University

ms.madinakhonholmatova@gmail.com

Firstly, this article aims to explain the connection between civil law and the ways in which young law students can enhance their English language skills through legal education. Civil law provides a practical and meaningful context for language learning because it exposes students to authentic legal materials, professional terminology, and real communication situations. When students study legal concepts in English they do not only improve their understanding of law but also develop essential language skills such as reading, writing, speaking, and critical thinking. Through activities such as analyzing civil cases, discussing legal problems, drafting legal documents, and participating in courtroom simulations, students actively engage with both legal knowledge and language practice. This integrated approach allows learners to acquire English naturally within their professional field, making the learning process more effective and motivating. As a result, civil law becomes not only a subject of legal study but also a powerful tool for enhancing English proficiency among future legal professionals.

This section explores the role of **civil law in language development**. Civil law helps law students improve their English skills because it gives them real and useful language practice connected with their future profession. When students study civil law in English, they learn not only legal rules but also many new words and expressions that are important for legal communication. This makes learning English more interesting and practical. Studying civil law in English strengthens students' reading and comprehension abilities. Legal texts such as contracts, court decisions, statutes, and case reports require careful analysis, which encourages students to develop advanced reading strategies, including skimming for key information, scanning for details, and interpreting complex legal arguments. These skills are not only vital for language learning but also for academic success in legal studies.

Teaching Methods Using Civil Law

Teaching English through civil law becomes more effective when practical and interactive methods are used. These methods help students understand both the language and legal concepts at the same time.

One important method is **case study analysis**. Students read real or simplified civil cases in English and discuss the facts, problems, and decisions. This helps them improve reading skills, learn new legal words, and practice expressing their opinions.

The so-called case teaching method refers to the teaching method that uses cases as the core of the interaction between teachers and students. Cases can be relatively influential and specific to real people in life, such as the Nanjing Peng Yu case, or they can be abstract virtual cases that are not real people or extended by real people. The case teaching method was first initiated in 1870 by the dean of Harvard University Law School (Langdell). Landell uses "dissecting" cases to discover how the law works, and involves students in case teaching through class discussions. The teaching process " requires students to read and analyze the facts of the case and the opinions of the court, and then be in these events, to think about their own solutions and action plans, and under the teacher's query, from the complex case content, analyze the facts of the case and the implied legal principles." The advantage of the case teaching mode is that students can master the spirit and basic principles of the law by studying and studying a large number of cases and personally participating in the discussion, rather than simply memorizing books by rote, which can mobilize students' enthusiasm and initiative, which is conducive to students to improve their ability to analyze and solve problems. This kind of case teaching has high requirements for both teachers and students.

This article serves as a reminder that legal practice is in many ways about communication, not only legal know-how, and furthermore that language and communication skills are a facet of legal education that practice-based learning, more than doctrinal learning, can develop. Learning to communicate appropriately is at the core of practical legal training because communication practices are embedded in lawyering in "real world" contexts. An improved ability to express one's thoughts, to be confident (authoritative, even), clear and quick off the mark, to effectively emphasize or clarify a message through body language and many of the other language skills which law students should hope to develop. I argue that this holds even if it is undertaken in the students' first language, in order to improve their ability to work with various clients and in court.

In conclusion, this article shows that legal practice is not only about knowing the law, but also about being able to communicate well. English language skills are very important for law students because they help them read, write, speak, and understand legal information clearly. Studying civil law in English, and practicing with real cases, court activities, and legal documents, gives students a chance to improve both their legal knowledge and language skills at the same time.

Practical exercises, such as case discussions, mock trials, and writing legal texts, help students become more confident, clear, and effective in communication. Even learning in their first language can improve these skills, preparing students to work with clients and in court more successfully.

Overall, combining language learning with civil law makes legal education more practical and prepares students for their future careers as lawyers.

References

1. Sur'atovna, N. M. (2025). Enhancing Legal English Proficiency: Strategies for Law Students. *American Journal of Education and Evaluation Studies*. Retrieved from <https://semantjournals.org/index.php/AJEES/article/view/1685>
2. <https://semantjournals.org/index.php/AJEES/article/view/1685>
3. THE WAYS OF TEACHING LEGAL ENGLISH. (2024). *Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies*, 2(1), 75–77. Retrieved from <https://www.grnjournal.us/index.php/AJRCS/article/view/2845>

GLOBALIZATION AND THE CHANGING NORMS OF POLITENESS IN ENGLISH AND UZBEK COMMUNICATION

Farxodova Xushrux Mexridin qizi ,
Xt-1-25rgroup student,
Tashkent International University
Supervisor: **Sapaeva Sokhiba Otakhanovna**,
Associate Professor, PhD
Foreign Languages Department,
E-mail:sokhiba.sapaeva@tiumail.uz

Globalization has greatly influenced communication between people from different cultures. As countries interact more through education, business, and media, languages and communication styles also change. One important aspect of communication is politeness. Politeness norms reflect cultural values, respect, and social relationships. In recent years, globalization has influenced how people express politeness in both English and Uzbek communication. This paper examines how globalization affects politeness norms in these two languages

The Concept of Politeness in Communication

Politeness is an important element of human interaction. It helps people maintain respectful and harmonious relationships. In many cultures, politeness is expressed through specific words, phrases, and speech behavior. For example, using polite forms such as “please,” “thank you,” and respectful titles shows consideration for others. Linguists study politeness as a social and cultural phenomenon that reflects values and traditions of a society. Politeness Norms in Uzbek Communication

Uzbek culture places a strong emphasis on respect, especially toward elders and people of higher social status. In Uzbek communication, polite expressions, honorific forms, and respectful greetings are widely used. For instance, addressing someone with respectful words and using polite verb forms demonstrates good manners. Traditional Uzbek communication values humility, kindness, and respect in everyday interactions.

Politeness Norms in English Communication

In English-speaking cultures, politeness is often expressed through indirect language and courteous expressions. Words like “please,” “sorry,” and “excuse me” are commonly used in daily conversation. English communication also values personal space, equality, and friendly interaction. Unlike some traditional cultures, English communication may be less formal, especially among young people.

The Impact of Globalization

Globalization has created more opportunities for intercultural communication. Through the internet, social media, education, and international travel, people are exposed to different communication styles. As a result, some traditional norms of politeness are changing. For example, younger generations in Uzbekistan may adopt more informal styles influenced by global media and English communication patterns.

Conclusion In conclusion, globalization plays an important role in shaping modern communication. While traditional politeness norms remain important in Uzbek culture, global influences are gradually changing communication styles. Understanding these changes helps people communicate more effectively in intercultural environments. Maintaining a balance between national traditions and global communication practices is essential in today’s globalized world.

References

1. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
3. Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics*. Routledge.

4. Wardhaugh, R. (2010). *An Introduction to Sociolinguistics*. Wiley-Blackwell.
5. Risager, K. (2006). *Language and Culture: Global Flows and Local Complexity*. Multilingual Matters.

GLOBALIZATION AND THE DOMINANCE OF ENGLISH IN INTERNATIONAL TRADE

Imomberdiyeva Mumtozoy Ilhomjonovna

Tashkent International University

Business and Innovation faculty

Secondary year of student

Scientific Supervisor: **Niginabonu Kurabanova PhD**

Email: imomberdiyevamumtoza@gmail.com

Globalization has significantly transformed the world economy by increasing international trade, financial integration, and technological exchange. As countries became more interconnected, effective communication across borders became essential. A common language facilitates negotiations, contracts, logistics, and institutional cooperation. In this context, English has become the dominant language of international trade.

The dominance of English is the result of historical expansion, economic power, and technological development. While it improves efficiency and reduces communication barriers, it also creates inequalities between native and non-native speakers. This paper analyzes the historical foundations, institutional role, economic advantages, and challenges associated with the dominance of English in global trade.

Historical Background

The global spread of English began with the expansion of the British Empire between the 17th and early 20th centuries. English was introduced as the language of administration, education, and commerce in many colonies across Africa, Asia, and the Americas. This created a wide international base of English speakers.

After World War II, global economic leadership shifted to the United States. The United States became the world's largest economy and a central actor in global finance and trade. The U.S. dollar emerged as the main international reserve currency, and international business transactions were often conducted in English. According to Crystal (2003), more than 1.5 billion people worldwide use English either as a first or second language, demonstrating its global reach.³²⁵

English in International Economic Institutions

English plays a key role in global economic governance. Major institutions such as the World Trade Organization, the International Monetary Fund, and the World Bank use English as one of their primary working languages. Although these organizations recognize multiple official languages, English dominates in negotiations, documentation, and research publications.³²⁶

International trade agreements are frequently drafted in English, even between non-English-speaking countries. This practice reduces translation ambiguity and establishes a neutral communication platform. As a result, English has become deeply embedded in international commercial law and global financial systems.

Technology and Digital Trade

Technological advancement has further strengthened the dominance of English. The early development of the internet and global technology industries occurred mainly in the United States. Consequently, much of the digital content and technical terminology originated in English.

---

³²⁵ Crystal, D. (2003). *English as a global language* (2nd ed.). Cambridge University Press.

³²⁶ World Bank. (2023). *World development report*.

International aviation and maritime trade also rely on standardized English communication to ensure safety and efficiency. Moreover, multinational corporations conduct internal operations, reporting, and cross-border management primarily in English. The digital economy, including e-commerce and online banking, continues to reinforce its global role.³²⁷

Advantages of English Dominance

The widespread use of English in international trade offers several advantages. First, it increases efficiency by reducing translation costs and minimizing misunderstandings. Second, it facilitates access to global markets and foreign investment. Third, it provides access to scientific research, financial data, and international market information, which are predominantly available in English. Finally, it supports international networking and professional mobility.

Challenges and Criticism

Despite these benefits, English dominance also creates inequality. Non-native speakers may face disadvantages in negotiations and professional communication. Linguistic inequality can reinforce economic disparities between countries with strong English education systems and those without.

Additionally, the global spread of English may threaten local languages and cultural identities. Some scholars refer to this phenomenon as linguistic imperialism, arguing that language dominance reflects broader economic and political power structures.³²⁸

Globalization has increased economic interdependence and created the need for effective international communication. Historical expansion under the British Empire and economic leadership of the United States positioned English as the dominant language of global trade. Its role in international institutions, multinational corporations, and digital commerce further strengthens its status.

Although English improves efficiency and facilitates economic integration, it also raises concerns about inequality and cultural preservation. Therefore, while English is likely to remain dominant in international trade, promoting multilingual education may help ensure more inclusive global participation.

References

1. Crystal, D. (2003). *English as a global language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
2. Graddol, D. (2006). *English next*. British Council.
3. World Trade Organization. (2023). *World trade report*.
4. International Monetary Fund. (2023). *Annual report*.
5. World Bank. (2023). *World development report*.

THE IMPORTANCE OF ENGLISH FOR FUTURE ECONOMISTS.

Saidmurzayev Sarvar Sulaymon o'g'li

TIU "Biznes va innovatsion ta'lim" fakulteti

"Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar" yo'nalishi 2-kurs talabasi

sarvarsaidmurzayev@gmail.com

Scientific Supervisor: **Niginabonu Kurbanova PhD**

The World Bank Report of 2023 indicates that there is a notable shift in the composition of the global economy with the phenomenon of globalization. The report states that more than 50% of the Gross Domestic Product (GDP) of a number of economies is attributed to the global trade of goods and services. This is a clear indicator of the growing economic relation among different countries. In this context, English plays a central role in economic communication.

There are approximately 1.5 billion speakers of English, making it the leading language of the world (Ethnologue, 2023). Research conducted and published in the *Journal of Multilingual*

³²⁷ Graddol, D. (2006). *English next*. British Council.

³²⁸ Graddol, D. (2006). *English next*. British Council.

and Multicultural Development reveals that about 1 billion people have acquired the English language. From my perspective as a future economist, this figure is not just a statistic – it represents the scale of the network that English speakers can access. The larger the network, the greater the economic opportunities.

1. English as the Language of International Trade

International economic cooperation largely depends on English. The World Trade Organization (2023) reports that it has over 160 member states and conducts the majority of its official documentation in English. Trade agreements, tariff regulations, and policy frameworks are frequently drafted and negotiated in English.

Moreover, research in global business communication indicates that over 70% of cross-border business communication is conducted in English (Neeley, 2012). This highlights the role of English as a lingua franca in international commerce. For economists working in export-import operations, customs analysis, or trade policy. For this reason, English skills are extremely important for economists working in international trade. In my observation, this is particularly evident in Uzbekistan's growing trade relations with countries like China and Turkey, where English often serves as the common language of negotiation, even when neither party is a native English speaker.

2. Access to Academic Research and Institutional Reports

Scientific research in economics is predominantly published in English. Studies show that more than 80% of indexed academic journals are written in English (Elsevier, 2022). Leading institutions such as Harvard University and University of Oxford publish influential economic research primarily in English. As a second-year economics student, I have personally experienced this limitation: while searching for materials on Central Asian economies, I found that the most recent and comprehensive analyses were almost exclusively available in English. This convinced me that without English, I would be relying on outdated or secondary sources.

In addition, global financial institutions including the International Monetary Fund (2023) publish widely cited reports such as the World Economic Outlook. These documents influence national economic policy decisions worldwide.

Without English, future economists may struggle to find recent research and reliable data.

3. English in the Digital Economy

As the world becomes more digital, English is used even more widely in economic activities. According to Internet statistics reports (Statista, 2023), approximately 60% of global online content is published in English. However, I believe this figure masks significant regional disparities. For instance, while English dominates global economic databases, local content in Uzbek or Russian is often more relevant for small and medium enterprises operating within the domestic market. This suggests that economists need both global and local language skills. This means that economists who possess strong English skills can process information more efficiently, follow global financial news, and adapt to technological innovations more effectively.

4. Career Opportunities and Income Impact

English proficiency also has a measurable economic benefit. Research suggests that English skills can increase individual earnings by 20–30% in developing economies (British Council, 2013). In the context of Uzbekistan, where foreign investment is growing rapidly, I have noticed that job advertisements for economists increasingly list English as a mandatory requirement, not just a preference. My personal career goal is to work in international economic organizations, and I recognize that English fluency is the key to accessing those opportunities.

Institutions such as the World Bank and the International Monetary Fund conduct recruitment, internships, and professional development programs in English. Therefore, language competence directly enhances global employability and professional mobility.

In conclusion, statistical evidence and institutional practice confirm that English is the dominant language of global economics. It facilitates international trade, enables access to academic research, strengthens digital literacy, and improves career prospects.

For future economists, Learning English is not just about language; it is about building a successful professional future. Based on the evidence presented in this paper, I strongly recommend that economics students in Uzbekistan prioritize English language training alongside their core curriculum. Moreover, I believe that universities should integrate English-medium instruction in specialized courses to better prepare students for the global labor market.

References.

1. British Council. (2013). The English effect: The impact of English, what it's worth to the UK and why it matters to the world. British Council.
2. Elsevier. (2022). Research trends in global academic publishing. Elsevier Publishing Report.
3. Ethnologue. (2023). English language statistics. SIL International.
4. International Monetary Fund. (2023). World Economic Outlook. IMF.
5. Neeley, T. (2012). Global business speaks English. Harvard Business Review.
6. Statista. (2023). Distribution of content languages on the internet. Statista Research Department.
7. World Bank. (2023). World Development Indicators. World Bank.
8. World Trade Organization. (2023). World Trade Statistical Review. WTO.

ADDRESSING THE CHALLENGES OF TRANSLANGUAGING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Student of Group 2205, 3rd English faculty
Uzbekistan State World Languages University
Karimova Malika Botir qizi
malika.karimova@student.uz

Scientific supervisor:
Senior teacher of the Department of
Teaching English Methodology No. 3
Uzbekistan State World Languages University
Rakhimov Mansur Odiljonovich ichbinreich1979@gmail.com

In English language classrooms around the world, a familiar rule is often enforced: "English Only." Teachers work hard to create an immersive environment, believing that this is the fastest route to fluency. Yet, beneath this monolingual surface, students are engaged in a different reality. They think in their mother tongue to formulate an English sentence, whisper a translation to a struggling classmate, or use a word from another language to fill a gap in their English vocabulary. These natural, fluid movements between languages are often seen as a failure of learning—a sign of dependency or a lack of discipline.

However, a growing body of sociolinguistic research challenges this deficit perspective. These practices, often termed 'code-switching' in the past, are now understood through a more dynamic and holistic lens: **translanguaging**. Translanguaging refers to the natural and flexible way multilingual speakers use their entire linguistic repertoire as an integrated system to communicate, make meaning, and shape their experiences [1]. It posits that bilinguals do not have two separate mental boxes for Language A and Language B; instead, they have one complex linguistic system from which they strategically select features to suit the communicative context.

The traditional "English Only" pedagogy, therefore, creates a significant disconnect between the classroom and the real world. It forces students to suppress a powerful cognitive tool and ignores the rich linguistic resources they bring through the door. This article examines the central sociolinguistic challenge in ELT today: the tension between entrenched monolingual ideologies and the dynamic multilingual realities of both learners and the globalized world. It explores how the pedagogical suppression of translanguaging can hinder learning, alienate students from their identities, and perpetuate inequities, before proposing a more inclusive and effective path forward.

The Myth of the Monolingual Classroom and the Fear of L1

The resistance to incorporating students' first languages (L1) into the English classroom is deeply rooted in the history of language teaching. The direct method, audiolingualism, and communicative language teaching have all, in different ways, promoted the maximum use of the target language, often with the explicit goal of replicating the 'idealized' native speaker, who is by definition monolingual [2]. This approach is based on a "two solitudes" assumption, which views languages as separate and potentially contaminating forces. From this perspective, allowing the L1 is seen as a crutch that will prevent the development of L2 independence.

Yet, this monolingual ideal is a fiction, especially in a world where English functions as a global lingua franca. Most English users today are multilingual, and their communication naturally involves drawing on all their linguistic resources. The fear that L1 use hinders L2 acquisition is not supported by a growing body of cognitive research. Studies in educational neuroscience suggest that the multilingual brain is not a set of discrete language modules but a highly interactive, dynamic system [3]. Suppressing the L1 is not just unnatural; it may be cognitively demanding and counterproductive. When a student is forbidden from using their L1, they are not forbidden from thinking in it. They are simply forced to hide a natural cognitive process, adding an unnecessary layer of anxiety to the learning process.

The consequences of this "English Only" orthodoxy are significant. In classrooms where translanguaging is prohibited, students' full linguistic repertoires are rendered invisible. A student who can explain a complex grammatical concept to a peer in their shared L1 is not given credit for that collaborative learning. A student who uses a sophisticated cognate from their first language to guess the meaning of an English word is seen as guessing, not leveraging their inherent linguistic knowledge. This deficit view systematically undervalues the skills and knowledge that multilingual learners possess, framing them as "incomplete" monolinguals rather than the capable, resourceful communicators they are.

Translanguaging as a Pedagogy of Empowerment and Learning

A translanguaging pedagogy flips this script. Instead of viewing languages as separate and in competition, it views a student's entire linguistic repertoire as a unified resource for learning [1]. It is not simply about allowing occasional 'code-switching' as a concession; it is a deliberate instructional strategy that invites students to use all their language practices for sense-making, deep thinking, and academic development.

The pedagogical benefits are profound. In the classroom, translanguaging can serve multiple purposes:

- **For content and language learning:** Students can read a complex text in English, discuss its themes and implications in their shared L1 to ensure deep comprehension, and then produce a written response in English. This process allows them to engage with higher-order thinking skills without being limited by their productive language level. A science concept explained in the L1 is understood, and then that understanding is applied in the L2.

- **For scaffolding and support:** Weaker students can receive explanations and instructions from peers in a language they fully understand, lowering the affective filter and making the classroom more inclusive. This peer-to-peer translanguaging builds a collaborative learning community where students support one another.

- **For identity affirmation:** When a teacher acknowledges and values a student's home language, they are also valuing the student's identity, culture, and family. This is particularly crucial in postcolonial or migration contexts, where students' home languages may carry lower social prestige. In a classroom that embraces translanguaging, a student is no longer just an English learner; they are a multilingual individual whose full self is welcome. This sense of belonging is a powerful motivator and a key component of educational equity [4].

The challenge, therefore, is not whether students *do* translanguage—they inevitably do—but whether teachers are prepared to recognize it and harness its potential as a powerful pedagogical tool.

The sociolinguistic challenges surrounding translanguaging in ELT are not minor classroom management issues; they are fundamental questions about the nature of language, learning, and identity. An "English Only" policy, however well-intentioned, is based on a flawed and outdated understanding of multilingualism. It creates an artificial and impoverished learning environment that asks students to silence a core part of their cognitive and social selves.

Moving beyond this monolingual bias towards a pedagogy that strategically embraces translanguaging is not about lowering standards; it is about raising them by providing more effective and equitable pathways to learning. Based on the discussion above, here are some recommendations for educators:

1. **Shift from a "Two Solitudes" to a "One Repertoire" Mindset:** The first and most crucial step is for teachers to examine their own beliefs about language. Professional development should focus on the cognitive realities of multilingualism, helping educators understand that translanguaging is a sign of a sophisticated, developing mind, not a deficit. This conceptual shift allows teachers to move from being "language police" to "language architects," designing learning experiences that build on students' strengths.

2. **Design Strategic and Purposeful Translanguaging Activities:** Teachers should move beyond merely tolerating L1 use and begin to plan for it. This can involve:

○ **Preview/View/Review:** Discussing a topic in the L1 before an English lesson, engaging with multimedia in English, and then debriefing or summarizing in the L1.

○ **Multilingual Research Projects:** Allowing students to gather information from sources in multiple languages to create a final product (e.g., a presentation, a report) in English.

○ **Side-by-Side Texts:** Using bilingual texts or creating dual-language identity texts where students write about their experiences using both their L1 and English, celebrating their full linguistic selves [5].

○ **Contrastive Analysis:** Explicitly teaching grammar by comparing English structures with those of students' L1s, helping them to notice differences and similarities, thereby deepening their metalinguistic awareness.

In conclusion, embracing translanguaging is more than a new teaching technique; it is a commitment to educational equity. It is a decision to create classrooms where students' complete identities are valued, their cognitive resources are utilized, and their path to English proficiency is paved with affirmation rather than prohibition. The research is clear: the most effective way to teach a new language is not to suppress the ones a student already knows, but to build upon that rich and powerful foundation.

References:

1. García, O., & Wei, L. (2024). *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.

2. Cummins, J. (2023). Rethinking the "English Only" orthodoxy: Towards a pedagogy of linguistic interdependence. *Journal of Multilingual Theories and Practices*, 4(2), 112-130.

3. Kroll, J. F., & Bialystok, E. (2024). Understanding the consequences of bilingualism for language processing and cognition. *Annual Review of Linguistics*, 10, 315-338.

4. Cenoz, J., & Gorter, D. (2025). Minority languages, translanguaging, and the challenge of linguistic justice. *Language Policy*, 24(1), 1-19.

5. Taylor, S. K., & Prasad, G. (2026). Identity texts in the plurilingual classroom: Affirming student voices. *TESOL Quarterly*, 60(1), 88-107.

GLOBALIZATION AND THE EVOLUTION OF COMMUNICATION ETHICS IN SOCIAL MEDIA

Hoshimova Nargiza O'tkirovna

XT 1-24 r group student

Tashkent International University

Supervisor: **Sapaeva Sokhiba Otakhanovna,**

Associate Professor, PhD

Foreign Languages Department,

E-mail: sokhiba.sapaeva@tiumail.uz

In today's increasingly independent and interconnected world, communication between people from different countries has become much easier and faster. Social media, the internet, and international education allow individuals to share ideas and experiences instantly. This creates opportunities for learning, collaboration, and intercultural dialogue.

At the same time, these global connections bring new challenges. Traditional rules of communication ethics, previously guided by journalism and professional standards, are now tested by digital platforms. Anyone can share information online, which sometimes leads to misinformation, disrespectful behavior, or misuse of personal data.

This thesis explores how globalization has influenced communication ethics in social media. It analyzes major challenges, including misinformation, online harassment, privacy concerns, and the influence of algorithms. The aim is to understand how ethical principles can be applied in digital communication while ensuring responsible and respectful interaction.

The Concept of Communication Ethics

Communication ethics refers to principles that guide responsible, fair, and respectful information exchange. Ethical communication is necessary for building trust, reducing harm, and fostering constructive dialogue. In the context of social media, this also includes respecting cultural differences, protecting personal data, and being aware of how content can influence audiences.

Ethical Challenges in Social Media

Misinformation and Disinformation

False or misleading information spreads rapidly online, often faster than verified facts. Social media algorithms tend to prioritize engaging content, which can amplify sensational or biased posts. This affects public opinion and may create social division.

For example, global political discussions surrounding leaders such as Donald Trump have demonstrated how social media can intensify polarization and influence democratic processes.

Hate Speech and Online Harassment

Online harassment and hate speech are serious problems on social media. Anonymity reduces accountability, allowing users to behave disrespectfully. Such behavior can harm mental health and create a hostile environment, especially for younger users.

Privacy and Data Ethics

Social media platforms collect large amounts of personal data. Users often do not fully understand how this data is used, and it may be exploited for political or commercial purposes. Ethical communication requires transparency, responsible data management, and user awareness.

Algorithmic Influence

Algorithms determine what content users see, shaping opinions and interactions. They can create echo chambers, reinforce biases, or strengthen radical views. Technology companies therefore have an ethical responsibility to ensure fairness, transparency, and accountability in their systems.

Impact of Globalization

Globalization has increased intercultural interaction and exposure to diverse communication norms. Younger generations, influenced by global media, may adopt informal communication

styles or alternative ethical practices. Understanding these changes is essential for developing ethical frameworks that respect cultural traditions while promoting responsible global communication.

The Future of Communication Ethics in a Globalized World

The future of communication ethics depends on cooperation among multiple stakeholders:

Governments

Technology companies

Civil society

Educational institutions

Individual users

Emerging technologies such as artificial intelligence, deepfakes, and virtual reality will further complicate ethical standards. As digital environments become more immersive and persuasive, the responsibility of platforms and users increases.

Ethical communication in the era of globalization must be based on the following principles:

Truth and Accuracy – Combating misinformation.

Transparency – Clear disclosure of algorithms and data use.

Accountability – Responsibility for harmful content.

Respect for Diversity – Cultural sensitivity in global discourse.

Digital Literacy – Empowering users to critically evaluate information.

Conclusion

Globalization has turned social media into a powerful tool for global communication. While these platforms encourage intercultural dialogue and make information widely accessible, they also create complex ethical challenges. The development of communication ethics now requires adapting traditional moral principles to a rapidly evolving digital environment.

Today, ethical communication is not only a professional responsibility but a shared global duty. Social media influences political opinions, cultural identities, and social movements, making it essential to establish clear ethical frameworks to preserve trust, stability, and democratic values across societies.

Ultimately, the way communication ethics evolve will determine whether social media becomes a force for global understanding or a source of division.

References

1. Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
2. Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism*. Stanford University Press.
3. Fuchs, C. (2017). *Social media: A critical introduction* (2nd ed.). Sage Publications.
4. Floridi, L. (2013). *The ethics of information*. Oxford University Press.
5. Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. NYU Press.

5- SHO‘BA. GLOBALLASHUV JARAYONIDA SO‘ZLASHUV QADRIYATLARI.

THE SYSTEM OF LEXICAL UNITS EXPRESSING LANDSCAPE IN THE UZBEK LANGUAGE

Mavluda Urozboyeva Shukurlo qizi

Uzbekistan state world languages university

Language is not only a means of communication; it is also a way of seeing the world. Every culture names and describes its environment according to its experience, lifestyle, and historical development. In the Uzbek language, landscape-related vocabulary represents one of the most expressive and meaningful lexical domains. Uzbekistan’s geography, which includes mountains, vast deserts, fertile valleys, and rivers, has strongly influenced the structure and richness of its language. Studying the lexical units that express landscape allows us to understand how the Uzbek

people have historically interacted with nature. These words do more than identify physical features; they reflect economic traditions, aesthetic values, and even emotional states. The purpose of this article is to analyze the system of lexical units expressing landscape in the Uzbek language, focusing on their semantic classification, structural formation, figurative extension, and cultural significance.

The lexical units expressing landscape in Uzbek form a coherent and interconnected semantic system. Linguistically, they belong to the broader semantic field of nature-related vocabulary. Within this field, different subgroups can be identified depending on the type of geographical feature they describe. One major group includes terms referring to relief and landforms. Words such as *tog* ' (mountain), *adyr* (hill), *tepalik* (small hill), *vodiy* (valley), and *cho'l* (desert) demonstrate the richness of the Uzbek language in distinguishing different types of terrain. These lexical units vary in scale and specificity. For instance, *tog* ' refers to a large mountainous formation, while *tepalik* indicates a smaller elevation. The presence of derivational suffixes such as *-lik* shows that word formation plays an important role in expanding and specifying meanings within this semantic group. Another essential subgroup consists of hydronyms and water-related terms. The words *daryo* (river), *soy* (stream), *ko'l* (lake), *ariq* (irrigation canal), and *buloq* (spring) reflect the geographical and agricultural conditions of Central Asia. The term *ariq* is particularly significant, as it refers to artificial irrigation channels used in traditional farming systems. This illustrates how certain lexical units combine natural and cultural meanings. In other words, landscape vocabulary often carries social and economic implications alongside its literal reference. Vegetation-related lexicon also plays a central role in the system of landscape expressions. Words such as *o'rmon* (forest), *daraxtzor* (grove), *yaylov* (pasture), and *bog* ' (garden) demonstrate the close relationship between environment and livelihood. The word *yaylov*, historically connected with nomadic pastoral life, reflects seasonal migration practices and traditional economic patterns. Through such lexical units, language preserves traces of historical experience and ecological adaptation. From a structural perspective, Uzbek employs productive morphological processes to create landscape-related vocabulary. Affixation is particularly common. Suffixes such as *-zor* and *-lik* contribute to forming collective or descriptive meanings. For example, *daraxtzor* refers to an area filled with trees, while *tog'lik* denotes a mountainous region. These derivational mechanisms illustrate how the language system allows speakers to describe their surroundings with precision.

In addition to literal meanings, many landscape terms in Uzbek function metaphorically. Natural elements frequently symbolize emotional and psychological states in literature and everyday speech. The word *cho'l* may represent emptiness or isolation, while *tog* ' can symbolize strength, endurance, or stability. Similarly, *buloq* often conveys the idea of purity or renewal. Classical Uzbek literature, especially the works of Alisher Navoi, extensively uses landscape imagery to express inner feelings and philosophical reflections. This metaphorical dimension shows that landscape lexicon is deeply integrated into cultural expression. Furthermore, landscape vocabulary reflects historical and linguistic interactions. Some terms have Persian or Arabic origins, such as *dasht*, indicating historical cultural contact and exchange. At the same time, many core terms like *tog* ' and *ko'l* are of Turkic origin, representing linguistic continuity. This mixture of inherited and borrowed lexical elements demonstrates the dynamic development of the Uzbek language. From a systemic viewpoint, landscape vocabulary forms semantic relationships such as synonymy, antonymy, and hyponymy. Words like *dasht* and *cho'l* may function as near-synonyms with slight differences in nuance. Meanwhile, *tog* ' and *vodiy* form an antonymic pair representing elevation and lowland. These relationships confirm that landscape lexicon is not a random collection of words but a structured and organized semantic network.

The system of lexical units expressing landscape in the Uzbek language represents a rich and organized semantic field that reflects both geographical reality and cultural identity. Relief terms, hydronyms, vegetation-related vocabulary, and metaphorical expressions together form a comprehensive lexical system. Through derivational processes and semantic relationships, Uzbek demonstrates its capacity to describe the natural world with nuance and depth. More importantly, landscape vocabulary reveals how language encodes collective memory and worldview. It

preserves traces of nomadic traditions, agricultural practices, and literary symbolism. Therefore, the study of landscape lexicon in Uzbek is not limited to lexical semantics; it also contributes to understanding cultural cognition and identity. Language, in this sense, becomes a living archive of the relationship between people and their environment.

References

1. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell Publishing.
2. Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press.
3. Yule, G. (2010). *The Study of Language*. Cambridge University Press.
4. Rahmatullayev, S. (2006). *Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikologiyasi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Karimov, B. (2012). *O'zbek tilshunosligining asoslari*. Toshkent.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MUROJAAT SHAKLLARINING SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING NUTQIY MULOQOTDAGI ROLI

Xudoyberdiyeva Gulchehra Shakarboyevna
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Nutqiy muloqotda murojaat shakllari muhim o'rin tutadi. Ular shunchaki suhbatdoshga yuzlanish vositasi bo'lib qolmay, balki jamiyatdagi munosabatlarni aks ettiruvchi sotsiolingvistik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Aynan murojaat shakli orqali suhbat ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy masofa, hurmat darajasi, rasmiylik yoki samimiylik sezilib turadi. Ba'zan birgina so'z yoki grammatik shakl muloqot ohangini butunlay o'zgartirib yuborishi mumkin.

Sotsiolingvistika til va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganadi. Ushbu yo'nalishda William Labov til variativligi hamda uning ijtimoiy qatlamlar bilan aloqadorligini ilmiy asoslab bergan. Shuningdek, Dell Hymes tomonidan ilgari surilgan kommunikativ kompetensiya tushunchasi muloqot jarayonida vaziyat, ishtirokchilar va ijtimoiy omillarning ahamiyatini ochib beradi. Bu qarashlar murojaat shakllarini nafaqat grammatik, balki ijtimoiy hodisa sifatida ham talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat shakllarining sotsiolingvistik xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilish hamda ularning nutqiy muloqotni shakllantirishdagi o'rnini yoritishdir.

Murojaat shakllari (forms of address) — bu suhbat jarayonida bevosita suhbatdoshga qaratiladigan til birliklari bo'lib, ular tasodifiy tanlanmaydi. Aksincha, bunday birliklar shaxsning ijtimoiy maqomi, yoshi, kasbi, jinsi, shuningdek, u yashayotgan va muloqot qilayotgan madaniy muhitiga qarab belgilanadi. Har bir jamiyatda murojaat shakllari ma'lum me'yor va qadriyatlarga tayangan holda shakllanadi va qo'llanadi.

Sotsiolingvistik nuqtai nazardan murojaat shakllari quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

Ijtimoiy maqomni ifodalash – suhbatdoshning jamiyatdagi o'rnini, lavozimi yoki mavqeini ko'rsatadi.

Hurmat yoki yaqinlikni bildirish – muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi munosabat darajasini namoyon etadi.

Ijtimoiy masofani belgilash – rasmiy yoki norasmiy muhitni aniqlashga xizmat qiladi.

Madaniy qadriyatlarni aks ettirish – milliy mentalitet va an'analarni ifodalaydi.

Kommunikativ muhitni tartibga solish – muloqotning ohangi va uslubini belgilaydi.

Shu jihatdan murojaat shakllari nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy mazmunga ega bo'lgan murakkab birliklar hisoblanadi.

O'zbek tilida murojaat shakllari

O'zbek tilida murojaat shakllari boy va ijtimoiy jihatdan kuchli shartlangan. Ular grammatik va leksik darajada namoyon bo'ladi.

1. “Sen” va “Siz” qarama-qarshiligi

O‘zbek tilida ikkinchi shaxs olmoshining ikki shakli mavjud:

Sen (norasmiy, yaqinlik)

Siz (hurmat, rasmiylik)

Masalan:

“Siz bu masalada qanday fikrdasiz?”

“Sen nima deb o‘ylaysan?”

Bu farq ijtimoiy masofani aniq ifodalaydi.

2. Qarindoshlik terminlari

“aka”, “opa”, “ota”, “ona”, “ustoz” kabi murojaat shakllari keng qo‘llaniladi. Ular nafaqat qarindoshlikni, balki hurmat va ehtiromni ham bildiradi.

3. Lavozim va kasbga oid murojaatlar

Domla

Rahbar

Hokim

Bunday murojaatlar ijtimoiy ierarxiyani aks ettiradi.

Ingliz tilida murojaat shakllari

Ingliz tilida murojaat shakllari nisbatan cheklangan bo‘lib, ijtimoiy farqlar grammatik emas, balki leksik va pragmatik vositalar orqali ifodalanadi.

1. Title + Surname modeli

Mr. Smith

Mrs. Brown

Dr. Johnson

Bu shakllar rasmiy vaziyatlarda qo‘llaniladi.

2. Birinchi ism bilan murojaat

Ingliz madaniyatida birinchi ism bilan murojaat qilish keng tarqalgan. Bu ko‘proq tenglik va demokratik munosabatni ifodalaydi.

3. Sir / Madam

Xizmat ko‘rsatish yoki rasmiy vaziyatlarda qo‘llaniladi.

Qiyosiy tahlil

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki:

O‘zbek tilida ijtimoiy munosabatlar grammatik darajada ham ifodalanadi (sen/siz).

Ingliz tilida bunday grammatik farq mavjud emas.

O‘zbek madaniyatida ierarxiya kuchli namoyon bo‘ladi.

Ingliz madaniyatida esa tenglik tamoyili ustun.

Demak, murojaat shakllari har ikki tilda ham nutqiy muloqotni tashkil etishda muhim strategik vosita hisoblanadi.

Murojaat shakllari nutqiy muloqot tizimining ajralmas sotsiolingvistik unsurlaridan biridir. Ingliz va o‘zbek tillari asosida amalga oshirilgan qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, murojaat birliklarini tanlash jarayoni bevosita ijtimoiy muhit, jamiyatda shakllangan madaniy qadriyatlar hamda aniq kommunikativ vaziyat bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbek tilida hurmat, ijtimoiy masofa va munosabat darajasi ko‘pincha grammatik shakllar (masalan, hurmat ma’nosini bildiruvchi ko‘plik qo‘llanishi) hamda leksik vositalar orqali ifodalanadi. Ingliz tilida esa bunday farqlar asosan leksik tanlov va pragmatik omillar, ya’ni nutq konteksti va vaziyat talablari orqali yuzaga chiqadi. Shu jihatdan, samarali va mos muloqotni yo‘lga qo‘yish uchun nafaqat til birliklarini bilish, balki ularni qaysi vaziyatda va qanday ijtimoiy sharoitda qo‘llashni anglash ham muhimdir. Demak, sotsiolingvistik kompetensiyani rivojlantirish muvaffaqiyatli kommunikatsiyaning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

2. Hymes, D. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
3. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Wardhaugh, R., & Fuller, J. M. (2015). *An Introduction to Sociolinguistics* (7th ed.). Oxford: Wiley Blackwell.
5. Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics* (4th ed.). London: Routledge.
6. Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society* (4th ed.). London: Penguin Books.
7. Yule, G. (2010). *The Study of Language* (4th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
8. Rahimov, S. (2011). *Sotsiolingvistika asoslari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
9. Mahmudov, N. (2012). *Til va jamiyat*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti.
10. Nurmonov, A. (2008). *Lingvistik nazariya va metodologiya*. Toshkent: Fan nashriyoti.

THE SYSTEM OF LEXICAL UNITS EXPRESSING LANDSCAPE IN THE UZBEK LANGUAGE

Mavluda Urozboyeva Shukurlo qizi
Uzbekistan state world languages university

Language is not only a means of communication; it is also a way of seeing the world. Every culture names and describes its environment according to its experience, lifestyle, and historical development. In the Uzbek language, landscape-related vocabulary represents one of the most expressive and meaningful lexical domains. Uzbekistan’s geography, which includes mountains, vast deserts, fertile valleys, and rivers, has strongly influenced the structure and richness of its language. Studying the lexical units that express landscape allows us to understand how the Uzbek people have historically interacted with nature. These words do more than identify physical features; they reflect economic traditions, aesthetic values, and even emotional states. The purpose of this article is to analyze the system of lexical units expressing landscape in the Uzbek language, focusing on their semantic classification, structural formation, figurative extension, and cultural significance.

The lexical units expressing landscape in Uzbek form a coherent and interconnected semantic system. Linguistically, they belong to the broader semantic field of nature-related vocabulary. Within this field, different subgroups can be identified depending on the type of geographical feature they describe. One major group includes terms referring to relief and landforms. Words such as *tog* ‘(mountain), *adyr* (hill), *tepalik* (small hill), *vodiy* (valley), and *cho‘l* (desert) demonstrate the richness of the Uzbek language in distinguishing different types of terrain. These lexical units vary in scale and specificity. For instance, *tog* ‘ refers to a large mountainous formation, while *tepalik* indicates a smaller elevation. The presence of derivational suffixes such as *-lik* shows that word formation plays an important role in expanding and specifying meanings within this semantic group. Another essential subgroup consists of hydronyms and water-related terms. The words *daryo* (river), *soy* (stream), *ko‘l* (lake), *ariq* (irrigation canal), and *buloq* (spring) reflect the geographical and agricultural conditions of Central Asia. The term *ariq* is particularly significant, as it refers to artificial irrigation channels used in traditional farming systems. This illustrates how certain lexical units combine natural and cultural meanings. In other words, landscape vocabulary often carries social and economic implications alongside its literal reference. Vegetation-related lexicon also plays a central role in the system of landscape expressions. Words such as *o‘rmon* (forest), *daraxtzor* (grove), *yaylov* (pasture), and *bog* ‘ (garden) demonstrate the close relationship between environment and livelihood. The word *yaylov*, historically connected with nomadic pastoral life, reflects seasonal migration practices and traditional economic patterns.

Through such lexical units, language preserves traces of historical experience and ecological adaptation. From a structural perspective, Uzbek employs productive morphological processes to create landscape-related vocabulary. Affixation is particularly common. Suffixes such as *-zor* and *-lik* contribute to forming collective or descriptive meanings. For example, *daraxtzor* refers to an area filled with trees, while *tog'lik* denotes a mountainous region. These derivational mechanisms illustrate how the language system allows speakers to describe their surroundings with precision.

In addition to literal meanings, many landscape terms in Uzbek function metaphorically. Natural elements frequently symbolize emotional and psychological states in literature and everyday speech. The word *cho'l* may represent emptiness or isolation, while *tog'* can symbolize strength, endurance, or stability. Similarly, *buloq* often conveys the idea of purity or renewal. Classical Uzbek literature, especially the works of Alisher Navoi, extensively uses landscape imagery to express inner feelings and philosophical reflections. This metaphorical dimension shows that landscape lexicon is deeply integrated into cultural expression. Furthermore, landscape vocabulary reflects historical and linguistic interactions. Some terms have Persian or Arabic origins, such as *dasht*, indicating historical cultural contact and exchange. At the same time, many core terms like *tog'* and *ko'l* are of Turkic origin, representing linguistic continuity. This mixture of inherited and borrowed lexical elements demonstrates the dynamic development of the Uzbek language. From a systemic viewpoint, landscape vocabulary forms semantic relationships such as synonymy, antonymy, and hyponymy. Words like *dasht* and *cho'l* may function as near-synonyms with slight differences in nuance. Meanwhile, *tog'* and *vodiy* form an antonymic pair representing elevation and lowland. These relationships confirm that landscape lexicon is not a random collection of words but a structured and organized semantic network.

Conclusion

The system of lexical units expressing landscape in the Uzbek language represents a rich and organized semantic field that reflects both geographical reality and cultural identity. Relief terms, hydronyms, vegetation-related vocabulary, and metaphorical expressions together form a comprehensive lexical system. Through derivational processes and semantic relationships, Uzbek demonstrates its capacity to describe the natural world with nuance and depth. More importantly, landscape vocabulary reveals how language encodes collective memory and worldview. It preserves traces of nomadic traditions, agricultural practices, and literary symbolism. Therefore, the study of landscape lexicon in Uzbek is not limited to lexical semantics; it also contributes to understanding cultural cognition and identity. Language, in this sense, becomes a living archive of the relationship between people and their environment.

References

1. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell Publishing.
2. Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press.
3. Yule, G. (2010). *The Study of Language*. Cambridge University Press.
4. Rahmatullayev, S. (2006). *Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikologiyasi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Karimov, B. (2012). *O'zbek tilshunosligining asoslari*. Toshkent.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОД УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА В МЕДИА-ИНТЕРНЕТЕ

Нарзиева Гулноза Акбаровна
Самаркандский филиал Ташкентского
университета информационных технологий
имени Мухаммада аль-Хорезми, Самарканд, Узбекистан
gnarzieva85@gmail.com

Современное медиапространство интернета стало неотъемлемой частью коммуникации общества. Язык, как основной инструмент общения, в цифровой среде

демонстрирует уникальные феномены, отражающие культурно-смысловые ценности нации. Национально-культурный код — комплекс языковых выражений, символов, этнокультурных элементов, транслируемых в медиасреде, — представляет собой важный объект лингвистического исследования. В контексте узбекского языка его изучение в сети интернет приобретает особую значимость в свете активного развития узбекоязычного контента на различных цифровых платформах. Национально-культурный код определяется как совокупность языковых единиц и символов, несущих культурно обусловленные значения, отражающих менталитет и традиции носителей языка. Он включает фразеологизмы, метафоры, именованья культурных реалий, социально-исторические коннотации. В цифровой среде такие элементы трансформируются, сохраняя культуру, но приобретая новые формы выражения. Метафоры рассматриваются как одно из важнейших средств репрезентации национально-культурных кодов. По мнению З. Н. Худойбергановой, метафора является универсальным языковым феноменом, относящимся к категории образности и входящим в систему языковых универсалий. Как средство выражения образности, метафора присуща всем языкам и всем историческим эпохам. В метафоре содержится экстралингвистический компонент, непосредственно отражающий национальную культуру, связанную с данным языком. На основе сходства она формирует переносное значение и служит механизмом передачи культурного кода от одного поколения к другому, а также от одной культуры к иной.

Поскольку метафора, выступая единицей с национально-культурным компонентом, определяет специфические особенности картины мира, она требует глубокого изучения культурно обусловленного слоя ассоциаций. Метафоры играют значимую роль в отражении и формировании национально-культурного кода, в репрезентации культурных ценностей, национальных норм и стереотипов. Например: *“Новая жизнь просыпается в каждом уголке Узбекистана”*; *“Ташкент – сердце Центральной Азии”*; *“Шелковый путь вновь оживает в Узбекистане”*; *“Плодотворные реформы дают свои первые плоды”*; *“Узбекистан открывает свои двери миру”*; *“Молодёжь – золотой фонд нации”*; *“Каждая махалля – это маленькая страна”*.

Язык медиа-интернета характеризуется высокой скоростью обновления, креативным использованием символов, неологизмов, заимствований. Узбекский язык в этой среде сталкивается с необходимостью адаптировать традиционные культурные маркеры к новым форматам коммуникации — блогам, мемам, видео-контенту, комментариям.

В узбекоязычных интернет-СМИ и блогах важно выделить такие языковые маркеры, как: этнонимы и топонимы (Бухара, Самарканд, Хива), названия традиционной кухни (плов, самса), культурные и религиозные термины (Nowruz, Ramadan), народные пословицы и поговорки. Эти элементы несут в себе культурные смыслы и активно используются для укрепления национальной идентичности пользователей интернета. В социальных сетях и блогах происходит цифровизация культурных элементов: традиционные выражения становятся мемами, стилизованными сообщениями, используются эмодзи для выражения культурных ассоциаций. Например, эмодзи плова может стать креативным маркером узбекской кухни в международных коммуникациях.

Глобализация и англоязычное влияние оказывают значительное воздействие на узбекскую медийную онлайн-речь. Заимствования, англоузбекизмы, смешанные формы коммуникации становятся нормой для молодежной аудитории. Это вызывает вопросы о сохранении традиционных культурных кодов, их адаптации без утраты национального содержания.

Данное исследование использует методы контент-анализа и корпусной лингвистики. В корпус были включены тексты узбекоязычных интернет-СМИ, блогов, комментариев пользователей социальных сетей. Анализ проводился с целью выявления наиболее распространенных культурно окрашенных языковых единиц и способов их цифрового представления.

Результаты исследования показывают, что национально-культурные маркеры активно присутствуют в интернет-медиа узбекского сегмента. Многие культурные элементы получили новые цифровые формы (мемы, хэштеги). Глобальные языковые влияния приводят к смешению кодов, что отражает динамику цифровой культуры и коммуникации.

Медиа-интернет выступает ключевым пространством для репрезентации национального культурного кода узбекского языка. Он сохраняет свою культурную основу, но трансформируется под влиянием цифровых практик и глобальных языковых тенденций. Сохранение баланса между традиционными культурными ценностями и инновационными цифровыми формами — важная задача для дальнейших исследований.

Список литературы

1. Ахмедов Ш. (2020). «Интернет-коммуникации и национальная идентичность». *Язык и медиа*, том 12.
2. Barthes, R. (1967). *Elements of Semiology*. New York: Hill and Wang.
3. Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: CUP.
4. Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
5. Lotman, Y. M. (1990). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. Bloomington: Indiana University Press.
6. Мухаммадизода А. (2018). «Язык и культура в цифровую эпоху». *Вестник филологии*, №5.
7. Худайбергенова З.Н. Метафора феномени миллий маданиятнинг инъикоси сифатида тадқиқ этишнинг замонавий йўналишлари ва таржимада қайта яратиш муаммолари // Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2020. – № 4(33). – В.175.

MUNDARIJA:

1-SHO‘BA. YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING ISHTIROKI	6
IJTIMOYILASHUV JARAYONIDA YOLG‘ONNING PREVENTIV MEHANIZMLARI: O‘SMIRLAR VA ILP O‘SPIRINLAR MISOLIDA	6
ЦИФРОВАЯ ЦЕНЗУРА: ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ БАЛАНС МЕЖДУ БЕЗОПАСНОСТЬЮ И ПРАВОМ НА ВЫРАЖЕНИЕ.....	9
THE WORK “HUMAYUNNAMA” BY KHWANDAMIR AS AN IMPORTANT HISTORICAL SOURCE	11
GLOBALLASHUV DAVRIDA YOSHLAR	13
SUN‘IY INTELLEKT VA NEYROSETLARNING TA‘LIM JARAYONIDAGI DIDAKTIK IMKONIYATLARI.....	17
BULLING ISHTIROKCHILARINING SHAXSLARARO MUNOSABATDAGI O‘ZIGA XOSLIGI.....	20
RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA YOSHLAR SIYOSATI: RAQAMLI DAVRDA YOSHLAR ISHTIROKINI KUCHAYTIRISHNING HUQUQIY VA IJTIMOYIY MEKANIZMLARI.....	21
AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING FAOL JORIY ETILISHI YOSHLARNING DUNYOQARASHI VA YOSHLAR MADANIYATIGA TA‘SIRI	24
RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TA‘LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISHNING DOLZARB MASALALARI.....	27
YOUTH POLICY AND YOUTH PARTICIPATION IN DIGITAL TECHNOLOGIES	28
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI YOSHLAR SIYOSATINI RIVOJLANTIRISH..	29
RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOYIY FAOLLIGINI OSHIRISH MEKANIZMLARI	32
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ СТРЕСС КАК РЕЗУЛЬТАТ СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ РУКОВОДИТЕЛЕЙ.....	35
GLOBALLASHUV JARAYONINING GO‘ZALLIK KATEGORIYASIGA DESTRUKTIV TA‘SIRI.....	39
RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA YOSHLAR SIYOSATI MASALALARI	41
RAQAMLI TEXNOLOGIYA MUHITIDA O‘SPIRINLIK DAVRI VAKILLARIDA IMPOSTER SINDROMINING YUZAGA KELISHI.....	43
JADIDLAR ILMIY MEROSINI O‘RGANISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING YOSHLAR MA‘NAVIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI.....	46
GLOBAL RAQAMLASHUV DAVRIDA YOSHDAR SIYOSATINI AMALGA OSHIRISHDA AFFILIATSIYA MOTIVATSIYASINING TUTGAN O‘RNI	47
ТРАНСФОРМАЦИЯ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ И МЕХАНИЗМЫ ВОВЛЕЧЕНИЯ.....	49
YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING ISHTIROKI	51
BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMINI SHAKLLANTIRISH USULLARI	52

OLIY TA'LIM TIZIMINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYALASH SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI	54
ABU HAFS UMAR NASAFIYNING ILMIY MEROSIDA YOSHLARNI ILMGA TARG'IB QILISH MASALASI.....	57
EMOTSIONAL INTELLEKT – YOSHLAR TA'LIM JARAYONINING SAMARADORLIGINI BELGILOVCHI OMIL SIFATIDA	59
TALABALAR SHAXSIDA OPTIMIZM VA MUAMMONI HAL QILISH STRATEGIYALARI MUTANOSIBLIGINING PSIXOLOGIK DETERMINATSIYASI	60
ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ	62
BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARI KONTEKSTIDA YOSHLARNING KASBIY YO'NALISHINI PROGNOZLASH	64
GLOBAL RAQAMLASHUV DAVRIDA YOSHLARDA EKOLOGIK QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH ORQALI EKOLOGIK TA'LIMDA ZAMONAVIY INTERAKTIV USULLAR VA TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'LLARI	68
DIGITAL TECHNOLOGIES IN YOUTH POLICY: CYBERSECURITY ISSUES AND YOUTH PARTICIPATION IN THE DIGITAL SPACE	72
YOSH AVLODNI ZAMONAVIY KASBLARGA O'QITISHDA ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLAR (Virtual texnologiyalar asosida)	74
O'SPIRINLAR ORASIDA BULLING HOLATINING PAYDO BO'LISHI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	76
YOSHLARDA KASBIY MAS'ULIYATNI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	77
YOSHLARGA HUQUQ FANINI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK AHAMIYATI	79
RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI	80
RAQAMLI MADANIYAT VA IJTIMOYLASHUVNING AN'ANAVIY SHAKLLARI INQIROZI	82
YOSHLAR SIYOSATIDA RAQAMLI TA'LIM ORQALI MADANIYATLARARO KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING O'RNI	84
"RAQAMLASHGAN JAMIYATDA YOSHLAR PSIXOLOGIK BARQARORLIGINI TA'MINLASH, TALABALARDA AYBDORLIK HISSI SHAKLLANISHIGA OILAVIY MUHITNING TA'SIRI"	85
DIFFERENSIAL TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGLAR ISH FAOLIYATINI BOSHQARISHNING INNOVATSION USULLARI	87
RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA TALABALAR KOMPETENTLIGINI.....	90
XONDAMIRNING "HUMOYUNNOMA" ASARI MUHIM TARIXIY MANBA SIFATIDA.	91
GLOBAL RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	93
"BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA HUQUQIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI"	96
BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI	98

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA ROBOTOTEXNIKA FANINI O‘QITISHDA ADAPTIV-INTELLEKTUAL MODELNI QO‘LLASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI.....	100
YOSHLAR SIYOSATI DOIRASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING FAOL ISHTIROKINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI.....	103
ISLOM ESTETIKASI VA ZAMONAVIY SAN‘AT.....	105
ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ В КОНТЕКСТЕ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ	106
PROKRASINATSIYANING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	109
YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING ISHTIROKI: MARKAZIY OSIYO VA GLOBAL PARADIGMALAR TAHLILI	111
MA‘NAVIY YUKSALISHDA INSON HUQUQLARINING O‘RNI: IJTIMOY-FALSAFIY VA HUQUQIY TAHLIL	114
TA‘LIM JARAYONIDA O‘QUVCHI MOTIVATSIYASI	116
RAQAMLI TEXNOLOGIYA MUHITIDA TALABALARDA IMPOSTER SINDROMINI RIVOJLANTIRUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR	119
YOSHLAR SIYOSATIDA KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA IJTIMOY MOSLASHUV JARAYONINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	120
YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING ISHTIROKI VA IJTIMOY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	122
YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA‘SIRI.....	124
YOSHLAR SIYOSATIDA OILAVIY TARBIYADA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	127
TA‘LIM TIZIMIDA YOSHLARNING SUN‘IY INTELLEKTDAN SAMARALI FOYDALANISH MASALALARI	131
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA YOSHLARNI O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI	133
INTERNET VA IJTIMOY TARMOQLARNING YOSHLAR TARBIYASIGA TA‘SIRI.....	134
JADIDCHILIKDA PSIXOLOGIYANING O‘RNI	135
YOSHLARDA HUQUQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI	136
YOSHLAR VA SIYOSAT: YOSHLARNING SIYOSIY JARAYONLARDAGI ISHTIROKI	137
MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING GLOBALLASHUV SHAROITIDA JAMIYAT HAYOTIDAGI ROLI.....	141
BOSHLANG‘ICH SINIF “TARBIYA” DARSLARIDA SUN‘IY INTELLEKT VA RAQAMLI VOSITALARDAN FOYDALANISHNING TARBIYAVIY IMKONIYATLARI.....	145
YOSHLAR SIYOSATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDA YOSHLARNING FAOL ISHTIROKINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI	146
BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI SHAKL VA VOSITALARI.....	149
BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI O‘QITISHDA VARIATIV PEDAGOGIK YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH.....	150

IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN LANGUAGE LEARNING SKILLS....	153
ЁШЛАР СИЁСАТИ СОҲАСИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.	156
GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI	159
SUN'IY INTELLEKT VA INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA KADRLAR TAYYORLASH NAMDA O'QITISHNI TASHKIL ETISHNING LINGVISTIK VA IJTIMOYIY- GUMANITAR MASALALARI	161
GLOBAL RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA YOSHLARNING JAMIYAT HAYOTIDA ISHTIROKINING PSIXOLOGIK OMILLARI.....	164
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA O'ZBEKISTON YOSHLARIGA YARATILAYOTGAN IMKONIYATLAR.....	166
ZAMONAVIY KARIYES DIAGNOSTIKASI VA MINIMAL INVAZIV DAVOLASHNING INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUVI.....	167
2-SHO'BA. INSON HUQUQLARI, SHAHSIY MA'LUMOTLAR HIMOYASI VA INKLYUZIYA.	168
“ЎЗБЕКИСТОН — 2030” СТРАТЕГИЯСИНИНГ СУБ РЕСУРСЛАРИНИ ТЕЖАШ ВА АТРОФ-МУҲИТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШДАГИ ЎРНИ ҲАМДА БУ БОРАДАГИ ҚОНУНЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	168
VOYAGA ETMAGANLAR O'RTASIDA GIYOHVANDLIKNING TARQALISHINI OLDINI OLISH – BUGUNGI KUNNING DOLZARB MASALASI.....	172
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INSON HUQUQLARI VA FUQAROLARNING ERKINLIKLARINI TA'MINLASH SOHASIDAGI QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	176
ПРАВО В ПЕРИОД ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСТИТУТОВ, ЦИФРОВЫХ ВЫЗОВОВ И ФОРМИРОВАНИЯ НОВОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКА.....	178
ADVOKATURA FAOLIYATIDA O'ZINI O'ZI BOSHQARISH PRINSIPINING ILMIY- HUQUQIY TAHLILI.....	183
TRANSCHEGARAVIY TO'LOVGA QOBILIYATSIZLIK JARAYONIDA XODIMLAR HUQUQLARI: AQSH VA BUYUK BRITANIYA TAJRIBASI.	187
GLOBAL RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATINING EVOLYUTSIYASI: MILLIY VA XALQARO TAJRIBA TAHLILI...192	
GLOBAL RAQAMLASHTIRISH JARAYONIDA YOSHLAR HUQUQIY TA'LIMINING AHAMIYATI.....	195
ЦИФРОВИЗАЦИЯ УЧЕТА НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ УЗБЕКИСТАНА	197
INSON SHAHSIY HUQUQ VA ERKINLIKLARINI KAFOLATLASHNING NAZARIY- HUQUQIY JIHATLARI.....	204
GLOBAL DIGITALIZATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT:.....	206
TASHQI IQTISODIY FAOLIYATDA INSON HUQUQLARINING O'RNI VA AHAMIYATI	209
THE RIGHTS AND OBLIGATIONS OF A CANDIDATE IN UZBEKISTAN'S ELECTORAL LAW	212
RIGHTS AND DUTIES OF OBSERVERS.....	215

CONSTITUTIONAL-LEGAL PROTECTION OF PERSONAL DATA: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF UZBEKISTAN AND KAZAKHSTAN.....	217
ENSURING THE RIGHTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES WITHIN THE FRAMEWORK OF CONSTITUTIONAL NORMS: THE EXPERIENCE OF UZBEKISTAN AND KAZAKHSTAN	221
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING «ЯШИЛ» ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	225
KIBERJINOYATLARGA QARSHI KURASH VA INSON	227
ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЛИК ТАЪЛИМ ОЛИШГА БЎЛГАН КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚЛАРНИ ТАЪМИНЛАШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА: ҲУҚУҚИЙ-ТАШКИЛИЙ МЕХАНИЗМЛАР ВА АМАЛИЙ ЕЧИМЛАР	229
COMBATING GREEN CORRUPTION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION.....	232
GLOBAL RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA INSON HUQUQLARINING TRANSFORMATSIYASI: YOSHLAR SIYOSATI KONTEKSTIDA HUQUQIY TAHLIL ..	234
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МОНИТОРИНГА В ГОРОДСКИХ ЭКОСИСТЕМАХ И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ В ОХРАНЕ ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ	237
RAQAMLI BOSHQARUV TIZIMIDA INSON HUQUQLARINI TA'MINLASH MASALALARI.....	243
ТЕРГОВ ВА СУД ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИГА ТЎСҚИНЛИК ҚИЛУВЧИ ОДИЛ СУДЛОВГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ МУАММОЛАРИ	244
YOUTH POLICY AND YOUTH PARTICIPATION IN DIGITAL TECHNOLOGIES	248
ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИНИ КЎЛЛАШДА АЙБСИЗЛИК ПРЕЗУМПЦИЯСИ ПРИНЦИПИ: ЖИНОЯТНИ ЯШИРИШ НОРМАСИНИ ТАЛҚИН ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ	249
ENERGETIKA SOHASIDA EKOLOGIK TALABLARNI BUZGANLIK UCHUN YURIDIK JAVOBGARLIKNING HUQUQIY MEKANIZMLARI	253
ХАР БИР ИНСОННИНГ АЖРАЛМАС ХУҚУКИ - ЯШАШ ҲУҚУҚИДИР.....	257
О‘ЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASIDA YOSHLAR HUQUQLARINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI.....	262
«ОПЫТ И ВЫЗОВЫ ИНТЕГРАЦИИ УЗБЕКИСТАНА В МИРОВУЮ ТОРГОВУЮ СИСТЕМУ: ПУТЬ К ЧЛЕНСТВУ В ВТО»	263
KIBERJINOYATLARGA QARSHI KURASH VA INSON	266
РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВОСИТАСИДА МУРОЖААТ ҚИЛИШ ҲУҚУҚИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ	269
YASHASH HUQUQIGA O'LIM JAZOSINING TA'SIRI.....	273
GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH: O'ZBEKISTONDA YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI TRANSFORMATSIYASI.....	277
GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI	280
INSON HUQUQLARI, SHAXSIY MA'LUMOTLAR HIMOYASI VA INKLYUZIYA: HUQUQIY VA IJTIMOIIY TAHLIL	281
О‘ЗБЕКИСТОН ТИЈОРАТ БАНКЛАРИ МОБИЛ ИЛОВАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАСHTIRISH ORQALI МОЛИЯВИЙ ИНКЛЮЗИВЛИКНИ ОШИРИШ.....	283

GLOBAL RAQAMLASHUV VA BARQAROR RIVOJLANISH YOSHLAR SIYOSATI VA INSON HUQUQLARI	285
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ELEKTRON SAVDODA MOLIYAVIY XAVFSIZLIK VA BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASH MEKANIZMLARI	287
PRIORITY DIRECTIONS FOR REGULATING FINANCIAL RELATIONS IN ELECTRONIC COMMERCE UNDER CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	289
THE ACTIVITIES OF WORLD BANK GROUP'S HUMAN RIGHTS UMBRELLA TRUST FUND IN FY2024	290
INSON HUQUQLARI, SHAXSIY MA'LUMOTLAR HIMOYASI VA INKLUZIYA	293
O'SMIR SPORTCHILARNING ADAPTIV IMKONIYATLARI VA JISMONIY RIVOJLANTIRISH KO'RSATKICHLARI	295
QIZLAR ORGANIZMINING RIVOJLANISHI VA JISMONIY TARBIASINING PRINSPLARI	296
GENERAL THEORIES OF VERBAL HUMOR	300
INSON HUQUQLARI, SHAXSIY MA'LUMOTLAR HIMOYASI VA INKLUZIYA TAMOIYILLARINI TA'LIM HAMDA RAQAMLI MUHITDA TA'MINLASH MASALALARI	302
ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ПРАВ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН).....	303
RAQAMLI HUQUQBUZARLIKLAR VA UNGA NISBATAN JAVOBGARLIK MASALALARI.....	306
INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILISHDA YANGI O'ZBEKISTON KONSTITUTSIYASINING ROLI	308
3-SHO'BA. BARQAROR RIVOJLANISH (SDG–2030) VA RAQAMLI IQTISODIYOT.....	312
AHOLINING KAM TA'MINLANGAN QATLAMINI UY-JOY BILAN TA'MINLASHDA BYUDJET SIYOSATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	312
DAVLAT BYUDJETIDAN AHOLINI UY-JOY BILAN TA'MINLASH XARAJATLARINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI	314
РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В ФИНАНСИРОВАНИИ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ	316
БАНКЛАРДА МОЛИЯВИЙ БАҚҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ: ПОЛЬША ТАЖРИБАСИ	318
ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВ: ОПЫТ МАЛАЙЗИИ	319
МАКТАБГАЧА ТА'LIMNI MOLIYALASHTIRISHDA OТА-ONALAR TO'LOVI: NAZARIY YONDASHUVLAR VA HORIJ TAJRIBASI.....	322
SANOAT KORXONALARIDA ESG TIZIMINI JORIY ETISHNING HORIJY TAJRIBASI	324
ИЖРО ИШИ ЮРИТИШ ЖАРАЁНИДА АКТИВЛАРНИ БОШҚАРИШНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ВА СУНЬИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	327
RAQAMLI IQTISODIYOTDA MILLIY SUG'URTA BOZORINING IMIDJINI OSHIRISH YO'LLARI	329
BANKLARDA ESG TAMOIYILLARINI JORIY ETISH:.....	331

BIZNES-MODELNI TRANSFORMATSIYA QILISH BO'YICHA KONTSEPTUAL YONDASHUV	331
SUSTAINABLE DEVELOPMENT (SDG–2030) AND THE DIGITAL ECONOMY: AN INTEGRATIVE TRANSFORMATION MODEL IN UZBEKISTAN	334
BARQAROR RIVOJLANISHDA CHIQINDILARNI BOSHQARISHNING VA SIRKULAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI	336
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SANOAT KORXONALARINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINING TRANSFORMATSIYASI: TASHKILY VA IQTISODIY YONDASHUV (NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA).....	338
TIJORAT BANKLARIDA EKOTIZIM	343
СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К УКРЕПЛЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ БАНКОВ.....	346
SANOAT KORXONALARIDA YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	349
YASHIL MAYDONLARNI KENGAYTIRISHDA ILG'OR TAJRIBALARNI QO'LLASH MASALALARI.....	352
BARQAROR RIVOJLANISHDA ESG TAMOYILLARINING INNOVATSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHDAGI ROLI.....	355
YASHIL IQTISODIYOT VA BARQAROR BANDLIK: INKLYUZIV IQTISODIY O'SISHNING MUHIM OMILI	356
BANKLAR FAOLIYATIDA MARKETING STRATEGIYALARINI QO'LLASHNING XORIJIY TAJRIBASI.....	361
O'ZBEKISTONNING JSTGA QO'SHILISHI JARAYONIDA YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH.....	363
MILLIY SUG'URTA BOZORINING BARQAROR O'SISHIDA RAQAMLASHTIRISH MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI	366
EFFECTIVE MARKETING STRATEGIES FOR INCREASING BANK PROFITABILITY .	369
TURIZM INFRATUZILMASINING HUDUDIY IQTISODIY O'SISH VA IJTIMOY BARQARORLIKKA TA'SIRI	373
ECONOMIC STABILITY: ENDOGENOUS GROWTH, HUMAN CAPITAL, AND THE STRATEGIC ROLE OF PUBLIC EXPENDITURES.....	374
SUN'IY INTELLEKT YODAMIDA O'ZBEKISTON TASHQI SAVDO HAJMINI STATISTIK HISOBINI YURITISH.....	380
SOLIQ TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH: SAMARADORLIKNI OSHIRISH VA BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI	383
FINANCING OF ART EDUCATION INSTITUTIONS: EFFICIENCY AND NEW SOURCES	385
MADANIYAT VA SAN'AT TA'LIMIDA MOLIYALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI	387
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SUG'URTA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNING SDG–2030 MAQSADLARIGA TA'SIRI.....	389
GLOBAL RAQAMLASHUV SHAROITIDA SUKUK INSTRUMENTINING BARQAROR RIVOJLANISH VA YOSHLAR BANDLIGINI TA'MINLASHDAGI O'RNI.....	392
THE CAYMAN ISLANDS OFFSHORE FINANCIAL CENTER.	398

MOLIYAVIY PUFAKLAR FENOMENI VA ULARNI ANIQLASHDA QO‘LLANILADIGAN ILMIIY YONDASHUVLAR	401
SUN‘IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING BANK VA MOLIYA SOHASIDA QO‘LLANILISHI VA ISTIQBOLLARI	403
SUN‘IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TURIZM INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISHDA TASHKILY-IQTISODIY MEXANIZMLARNI TAKOMILLASHTIRISH	405
THE IMPACT OF INSTITUTIONAL FACTORS ON THE LEVEL OF NON-PERFORMING LOANS (NPLS) IN STATE-OWNED BANKS AND THE EFFECTIVENESS OF REFORMS	406
TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLARNI KAMAYTIRISHDA IFRS 9 NING O‘RNI.....	409
MOLIYAVIY XAVFSIZLIK VA BARQAROR RIVOJLANISHNI TA‘MINLASH MEXANIZMLARI.....	413
PRIORITY DIRECTIONS FOR REGULATING FINANCIAL RELATIONS IN ELECTRONIC COMMERCE UNDER CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	414
SUV XO‘JALIGI SOHASINI BUDJETDAN MAQSADLI MOLIYALASHTIRISH YO‘NALISHLARI.....	415
THE EFFECTIVENESS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MACHINE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF NON-PERFORMING ASSETS IN THE BANKING SYSTEM.....	418
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНОГО СТРАХОВАНИЯ В СИСТЕМЕ УСТОЙЧИВОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ.....	420
КИБЕРСТРАХОВАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА.....	422
FACTORS ENSURING ECONOMIC STABILITY: THE ROLE OF STATE BUDGET EXPENDITURES AND HUMAN CAPITAL IN UZBEKISTAN	425
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A DRIVER OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS THROUGH INSURANCE INNOVATION	428
JISMONIY SHAXSLARNI KREDITLASH AMALIYOTINI RAQAMLI IQTISODIYOT VA SDG–2030 SHAROITIDA TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB YO‘NALISHLARI.....	430
O‘ZBEKISTONDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATI TIZIMINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	432
ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА УЗБЕКИСТАНА: ПУТЬ К ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ	435
SDG–2030 DOIRASIDA O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI TO‘LOV EKOTIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA MOLIYAVIY INKLUZIVLIKNI OSHIRISH MASALALARI	437
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНОГО СТРАХОВАНИЯ В СИСТЕМЕ УСТОЙЧИВОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ.....	439
UY XO‘JALIKLARINING INVESTITSIYA QARORLARIDA XULQ-ATVOR OG‘ISHLARI: DISPOSITION EFFECT FENOMENINING EMPIRIK TAHLILI	441
DEVELOPING E-COMMERCE IN UZBEKISTAN AND ITS IMPORTANCE IN SOCIETY	443

GLOBAL RAQAMLASHUV SHAROITIDA SUG'URTA KOMPANIYALARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI OSHIRISHDA INSURTECH YECHIMLARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI	446
INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR IMPROVING THE PRACTICE OF INSURING RISKS OF SMALL BUSINESS ENTITIES IN UZBEKISTAN	447
HAYOT SUG'URTASINING BIZNES JARAYONLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH ISTIQBOLLARI.....	449
SHAXSIY SUG'URTA XIZMATLARINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYA QILISH ORQALI AHOLINING MOLIYAVIY HIMOYASINI KUCHAYTIRISH	451
RAQAMLI TRANSFORMATSIYA ASOSIDA MOL-MULK SUG'URTASI TARIF SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH	453
RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MOLIYAVIY RISKLAR SUG'URTASINI RIVOJLANTIRISH.....	456
БАНКЛАРДА МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ: ПОЛЬША ТАЖРИБАСИ	458
ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВ: ОПЫТ МАЛАЙЗИИ ..	460
BANKLARNING INVESTITSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH ISTIQBOLLARI	462
MAIN DIRECTIONS OF LENDING IN FINANCING INVESTMENT PROJECTS	464
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH.....	465
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA INSURTECH TEXNOLOGIYALARINING AFZALLIKLARI	468
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A DRIVER OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS THROUGH INSURANCE INNOVATION	470
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O'ZBEKISTONDA YASHIL LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHNING BARQAROR RIVOJLANISHGA TA'SIRI.....	472
THE ROLE OF FINANCING GREEN PROJECTS IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS	474
O'ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI RISKLARINI SUG'URTALASH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH	476
GREEN FINANCE AND SUSTAINABLE LENDING: HOW BANKS CAN SUPPORT LOW-CARBON GROWTH WHILE MANAGING RISK.....	477
BARQAROR RIVOJLANISH VA RAQAMLI IQTISODIYOT: O'SISHNI INKLYUZIV, SAMARALI VA "YASHIL" QILISHNING INSTITUTSIONAL SHARTLARI	480
TIBBIY TURIZMNING NAZARIY USLUBIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH OMILLARI	482
XALQARO MOLIYA BOZORLARIDAN O'ZBEKISTONGA INVESTITSIYALARNI YO'NALTIRISH: SDG-2030 VA RAQAMLI IQTISODIYOT KONTEKSTIDA.....	486
ERKIN IQTISODIY ZONALARDA MINTAQAVIY IQTISODIYOTNING O'RNI VA AHAMIYATI.....	488
SUG'URTA XIZMATLARINI ESG TAMOYILLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH.....	490
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR BARQAROR IQTISODIY	493
RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA	493

BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARI (SDG–2030) VA RAQAMLI IQTISODIYOT INTEGRATSIYASI: ESTONIYA TAJRIBASI HAMDA O‘ZBEKISTON AMALIYOTI.....	495
THE ROLE OF INTERNATIONAL MONETARY-CREDIT ORGANIZATIONS IN ACHIEVING SDG – 2030.....	497
BARQAROR RIVOJLANISH (SDG–2030) VA RAQAMLI IQTISODIYOT: INTEGRATSIYA IMKONIYATLARI VA MUAMMOLAR.....	500
SDG-2030 MAQSADLARIGA ERISHISHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING ROLI.....	501
ELEKTRON HUKUMAT TIZIMLARI SHAROITIDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI.....	503
CLASSIFICATION OF SPECIAL TYPES OF TOURISM AND ORGANIZATION OF EXCURSION SERVICES IN THE DIGITAL ECONOMY.....	506
TECHNOLOGY OF PREPARING EXCURSION SERVICES IN THE DIGITAL ECONOMY.....	509
ORGANIZATIONAL ASPECTS OF EXCURSION SERVICES IN THE FRAMEWORK OF DIGITAL MANAGEMENT.....	511
ORGANIZATION OF EXCURSION SERVICES TO HISTORICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS OF UZBEKISTAN USING SMART TOURISM TECHNOLOGIES.....	513
METHODS OF PRESENTING OBJECTS IN EXCURSION SERVICES USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES.....	515
ORGANIZATION OF EXCURSION SERVICES TO ECOLOGICAL AREAS OF UZBEKISTAN BASED ON SUSTAINABLE AND DIGITAL MANAGEMENT APPROACHES.....	519
JAMG‘ARMA DARAJASI VA KAPITAL SHAKLLANISHINING VAQT BO‘YICHA O‘ZGARISHI.....	521
ELEKTRON HUKUMAT TIZIMLARI SHAROITIDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI.....	523
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA O‘ZBEKISTONNING EKSPORT SALOHIYATINI DIVERSIFIKATSIYA QILISHNING AYRIM MASALALARI.....	525
“YASHIL IQTISODIYOT” VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR:.....	528
SDG–2030 MAQSADLARIGA ERISHISH STRATEGIYASI.....	528
4-SHO‘BA. ANIQ FANLAR VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR.....	531
BLOKLI SHIFRLASH ALGORITMLARINING ZAMONAVIY AXBOROT INFRATUZILMASIDAGI O‘RNI VA QO‘LLANILISH SOHALARI TAHLILI.....	531
KIMYOVIY LABORATORIYA JARAYONLARINI LATENT O‘QUV JARAYONI SIFATIDA VIRTUAL MUHITDA VIZUAL MODELLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	533
GILBERT FAZOSIDAGI OPTIMAL KVADRATUR FORMULALARDAN FOYDALANIB YURAKNING MINUTLIK HAJMINI HISOBLASH.....	536
OLIY TA‘LIM MUASSASALARI TALABALARINING DASTURLASHGA OID KOMPETENSIYALARINI TIZIMLI-ALGORITMIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH.....	539
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN‘IY INTELLEKT ORQALI TA‘LIM SIFATINI YAXSHILASH MEХАНИЗМЛАРИ.....	541
ЎЗБЕКИСТОНДА ЁЗМА ЁДГОРЛИКЛАРНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ВА САҚЛАШ МУАММОЛАРИ.....	544

PYTHONDA DIFFERENSIAL TENGLAMALAR UCHUN CHEGARAVIY MASALALARNI CHEKLI ELEMENTLAR USULI YORDAMIDA YECHISH ALGORITMI.	547
NUMERICAL SOLUTION OF VOLTERRA INTEGRAL EQUATIONS OF THE SECOND KIND USING PYTHON.....	548
O'NG RIMAN-LIUVILL KARRALI KASR INTEGRALLARINI TAQRIBIY HISOBLASH UCHUN KUBATUR FORMULALAR	550
$L_2^{(1,0)}(0,1)$ FAZOSIDA OPTIMAL INTERPOLYATSION FORMULANING NORMASI ...	553
KUCHSIZ MAGNETIK MATERIALDA TASHQI MAGNIT MAYDONNING BURCHAKLI TA'SIRI OSTIDA POTENSIAL ENERGIYANING HISOBLASH MODELI.	554
MOBIL ILOVALAR YORDAMIDA O'QUVCHILARNING MATEMATIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH	557
ALGORITHM FOR APPROXIMATE SOLUTION METHODS OF ORDINARY DIFFERENTIAL EQUATIONS.	558
MATHCAD TIZIMIDA TENGLAMALARNI SONLI YECHISH ALGORITMI.....	560
MATHCAD TIZIMIDA GAUSS KVADRATUR FORMULASI ALGORITMI.	562
ENSURING SMART CONTRACT SECURITY IN THE POST-QUANTUM ERA: EMERGING THREATS AND ALGORITHMIC SOLUTIONS	565
ZENITH AI MODELI ASOSIDA BOLALARDA JINOYATCHILIKKA MOYILLIKNI ANIQLASH.....	566
ANIQ INTEGRALLARNI TAQRIBIY INTEGRALLASHDA KUBATUR FORMULA YORDAMIDA AMALGA OSHIRISH NAZRIYASI.....	568
RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA G'OYAVIY XURUJLARGA QARSHI KURASHISHNING MILLIY-HUQUQIY ASOSLARI.....	571
RAQAMLI DAVLAT BOSHQARUVIDA SUN'IY INTELLEKT VA BIG DATA TEXNOLOGIYALARINING STRATEGIK INTEGRATSIYASI.....	575
TO'LQIN TARQALISH TENGLAMASI UCHUN BITSADZE-SAMARSKIY TURIDAGI NOLOKAL CHEGARAVIY MASALA VA UNING XOS QIYMATLARI	578
MOLIYAVIY AKTIVLAR NARXLARINI MODELLASHTIRISHDA STOXASTIK DIFFERENSIAL TENGLAMALAR.....	580
DAVRIY FUNKSIYALARNING GILBERT FAZOSIDA EFFEKTIV KVADRATUR FORMULALAR QURISH.....	582
GILBERTT FAZOSIDA HOSILALI OPTIMAL INTERPOLYATSION FORMULA QURISH	584
BERNULLI KO'PHADLARI YORDAMIDA GILBERT FAZOLARIDAGI FUNKSIYALARNI DAVRIYLASHTIRISH VA APPROKSIMATSIYA XATOLIKLARINI BAHOLASH.....	587
OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING DASTURLASHGA OID KOMPETENSIYALARINI TIZIMLI-ALGORITMIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH.....	589
КОЭФФИЦИЕНТЫ ОПТИМАЛЬНОЙ КВАДРАТУРНОЙ ФОРМУЛЫ В ПРОСТРАНСТВЕ $L_2^{(4)}(0,1)$	591
UNIVERSITETLAR INTEGRATSIYASIDA SUN'IY INTELLEKT VA BIG DATA TEXNOLOGIYALARINING O'RNI.....	595

LAGRANJ KO'PAYTUVCHILAR USULI ASOSIDA YOPIQ SILINDRNING OPTIMAL O'LCHAMLARINI ANIQLASH.....	599
AXBOROT TIZIMLARINI YARATISH TEXNOLOGIYALARI VA FREYMOVORKLARI..	600
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ИНСТРУМЕНТ АВТОМАТИЗАЦИИ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....	607
ASOSIY GEOMETRIK TUSHUNCHALAR YORDAMIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING MATEMATIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH	609
YUZ TASVIRI VA NUTQ SIGNALLARI ASOSIDA HIS-TUYG'ULARNI ANIQLASHNING MULTIMODAL MODELI	610
DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN BIR JINSLI CHEGARAVIY MASALA.....	614
PSEUDO-GIPERBOLIK INTEGRO-DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN QO'YILGAN MASALA YECHILUVCHANLIGI.....	615
FINDING COEFFICIENTS OF AN OPTIMAL DERIVATIVE QUADRATURE FORMULA IN A HILBERT SPACE USING THE φ -FUNCTION METHOD	616
OPTIMAL KVADRATURA FORMULASI EKSTREMAL FUNKSIYASINING ANALITIK KO'RINISHI	619
POWER BI DA DAX FUNKSIYALARI YORDAMIDA MA'LUMOTLARNI TAHLIL QILISH	621
SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TURIZM INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISHDA TASHKILY-IQTISODIY MEXANIZMLARNI TAKOMILLASHTIRISH	625
ALGORITMLASH VA DASTURLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLARI.....	626
NOCHIZIQLI ULTRATOVUSH MODEL TENGLAMASI UCHUN MASALA.	629
LOW-POWER WIDE AREA NETWORKS (LPWAN) IN SMART CITIES: RESEARCH ON REMOTE WATER RESOURCE MONITORING SYSTEMS.....	630
COMPARATIVE ANALYSIS OF LOW-POWER IOT COMMUNICATION PROTOCOLS FOR SMART WATER METERING IN URBAN HIGH-RISE INFRASTRUCTURE	631
SUD EKSPERTIZA TEKSHIRUVLARIDA LABORATORIYA SHAROITIDA OLINGAN QON TAHLIL NATIJALARINI RAQAMLASHTIRISH VA VAFOT SABABIGA TASHXIS QO'YUVCHI DASTURIY TA'MINOT	633
POWER BI VOSITALARI ASOSIDA INTERAKTIV PROGNOZLASH VA BASHORATLI TAHLIL TIZIMINI YARATISH.....	635
EXPLICIT ANALYTICAL REPRESENTATION OF THE EXTREMAL FUNCTION IN A SPECIFIC HILBERT SPACE.....	638
DESIGNING AN EXCURSION SERVICE ROUTE AND CONDUCTING A PILOT TOUR WITH DIGITAL PLANNING TOOLS	639
SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI PLATFORMALAR TURIZM SOHASIDAGI ROLI.	642
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA YOSHLARNING INNOVATSION FAOLLIGI	644
JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHG'ULOTLARIGA SUN'IY INTELLEKTNI INTEGRATSIYALASH ORQALI SPORT MASHG'ULOTLARINI OLIB BORISH.....	646

YELPIG'ICH NURLI KOMPYUTER TOMOGRAFIYASIDA TASVIRLARINI QAYTA TIKLASHNING BIR OPTIMAL ALGORITMI	647
DAX ORQALI MATEMATIK VA STATISTIK TAHLILNI BIRLASHTIRISH	649
SHAMOL TURBINALARINING AKUSTIK TA'SIRI VA EKOLOGIK MONITORINGI ORQALI BIOLOGIK XILMA-XILLIKNI BAHOLASH	651
HILBERT FAZOSIDA HOSILALI OPTIMAL KVADRATUR FORMULA XATOLIK FUNKSIONALINING NORMASI	653
TA'LIMDA GOOGLE EKOTIZIMI: KONSEPTLAR, AMALIYOT, MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI	656
CONSTRUCTION OF OPTIMAL QUADRATURE FORMULAS WITH REAL COEFFICIENTS.	658
RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA VA SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA SINXRON TARJIMADA ANTISIPATSIYA: INSON VA MASHINA TARJIMASI QIYOSIY TAHLILI	660
ONLINE DATABASE FOR CAR RENTAL SERVICES	663
SOBOLEV FAZOSI $L_2^{(4)}(0,1)$ DA OPTIMAL OSHKORMAS AYIRMALI FORMULA KOEFFITSIYENTLARI	665
XODIMLAR FAOLIYATINI MONITORING QILISH AXBOROT TIZIMI	667
КИБЕРБЕЗОПАСНОСТЬ И ЗАЩИТА ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ: СОВРЕМЕННЫЕ УГРОЗЫ, РИСКИ И РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА	669
ЁШЛАР СИЁСАТИ СОҲАСИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.	672
5-SHO'BA: GLOBALLASHUV JARAYONIDA SO'ZLASHUV QADRIYATLARI.	675
ПРОЕКТНЫЙ МЕТОД – АЛЬТЕРНАТИВА ОЦЕНИВАНИЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ	675
ISPAN TILI FRAZELOGIYASI: MILLIY-MADANIY KOD VA PRAGMATIK MEKANIZMLAR	679
GLOBALLASHUV SHAROITIDA SO'ZLASHUV QADRIYATLARI VA TIL MADANIYATINING TRANSFORMATSIYASI	681
KECHIRIM SO'RASH VA UZR STRATEGIYALARI: PRAGMATIK QIYOS (O'ZBEK VA RUS MATERIALLARI ASOSIDA)	682
MILLIY VA GLOBAL QADRIYATLAR KESISHMASIDA HUMAN\INSON KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MATERIALLARI ASOSIDA)	685
MUMTOZ ASARLARDA TILGA MUNOSABAT VA SO'ZLASH MADANIYATI TASVIRLARI	686
THE SOCIOPRAGMATIC INTERPRETATION OF THE TIME CONCEPT IN ENGLISH AND UZBEK COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	688
DIALOGUE VALUES IN THE GLOBALIZATION ERA:	690
COMPOUND NOUNS IN SOCIAL MEDIA DISCOURSE: A REFLECTION OF DIALOGUE VALUES IN THE GLOBALIZATION ERA	692
NUTQIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA O'LKASHUNISLIK MATERIALLARIDAN FOYDALANISH VA BAHOLASH USULLARI	693

DIPLOMATIK DISKURSNING NUTQIY AKT TURLARI	696
ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ ПРАВ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН).....	701
GLOBAL RAQAMLASHUV MAKONDA XORIJIY TILLARNING TA'LIMIY AHAMIYATI	703
GLOBALLASHUV JARAYONIDA SO'ZLASHUV QADRIYATLARI.....	705
THE ROLE OF DIGITAL COLLABORATION TOOLS IN ENHANCING WRITTEN TRANSLATION QUALITY AND EFFICIENCY.....	705
BILINGUAL EDUCATION AND PSYCHOLINGUISTIC APPROACHES AS FOUNDATIONS FOR GLOBAL COMMUNICATION.....	707
OLIY TA'LIMDA INGLIZ TILINI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKTNING INNOVATSION IMKONIYATLARI.....	709
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЦЕЛЯХ.....	710
THE IMPORTANCE OF SPEAKING A FOREIGN LANGUAGE, ESPECIALLY ENGLISH, IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION	712
FOSTERING INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH VIRTUAL EXCHANGE.....	713
THE EFFECTIVENESS OF USING ICT TOOLS IN DEVELOPING LANGUAGE SKILLS IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION.....	716
BRITANIYA DISTOPIK ROMANLARIDA ROMANTIK DISKURS EVOLYUTSIYASI....	719
INTEGRATING AI-ASSISTED FEEDBACK AND COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING: A METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR ENGLISH TEACHERS IN HIGHER EDUCATION.....	720
YOZMA TARJIMA DARSLARIDA NAZARIYA VA AMALIYOT UYG'UNLIGI.....	721
DIGITAL SPEECH CULTURE OF YOUTH IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: LINGUISTIC VALUES AND UZBEKISTAN'S YOUTH POLICY	723
DIGITAL GAMIFICATION IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF WORDWALL IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING.	725
СЛОЖНОСОСТАВНЫЕ АНТРОПОНИМЫ ГИБРИДНОГО ТИПА В УСЛОВИЯХ ЯЗЫКОВОГО КОНТАКТА (РУССКО-ЕВРОПЕЙСКИЕ ГИБРИДЫ)	727
DIGITAL CITIZENSHIP AND MEDIA LITERACY AMONG UZBEK YOUTH IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: LINGUISTIC VALUES AND NATIONAL DEVELOPMENT.....	729
ARTIFICIAL INTELLIGENCE-MEDIATED LISTENING PEDAGOGY AS A MECHANISM FOR TRANSFORMING CONVERSATIONAL VALUES IN THE CONTEXT OF GLOBAL DIGITALIZATION, YOUTH POLICY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT (SDG-2030)	731
THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON COMMUNICATION VALUES: A LINGUISTIC PERSPECTIVE ON LATIN AND GREEK DERIVATIVES IN ENGLISH AND RUSSIAN.	733
INTEGRATING COMMUNICATIVE TASKS TO DEVELOP LANGUAGE SKILLS AMONG ELEMENTARY EFL LEARNERS	736
RAQAMLI DAVRDA TA'LIM TIZIMINING MODERNIZATSIYASI.....	737

INGLIZ TILINI O‘QITISH METODIKASI VA TA’LIM TEXNALOGIYALARI.....	739
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ АКЦИОЛОГИЧЕСКИХ И РАЗГОВОРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА	740
INTERNAL AND EXTERNAL MOTIVATION: KEY DIFFERENCES AND IMPORTANCE	742
MULOQAT MADANIYATI VA RUHIYATI: GLOBALLASHUV SHAROITIDAGI O‘ZGARISHLAR.....	743
CHET TILINI O‘QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI VA SAMARADORLIGI.....	744
MUROJAAT SHAKLLARI VA IJTIMOIIY MASOFA: INGLIZ TILIDAGI “ADDRESS FORMS”NING O‘ZBEK SO‘ZLASHUVIGA TA’SIRI.....	746
CONVERSATIONAL VALUES IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION	748
THE WIDESPREAD USE OF SLANG AND ABBREVIATIONS AMONG YOUTH ON SOCIAL MEDIA.....	749
EDUCATIONAL MANAGEMENT STRATEGIES FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE ERA OF GLOBALIZATION	752
THE ROLE HE ROLE OF SPEAKING VALUES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	754
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ ХАНЧА В ФОРМИРОВАНИИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ ПРОДВИНУТОГО УРОВНЯ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА	756
DEYKISLARNING PARALINGVISTIK VOSITALAR ORQALI	757
DIMINUTIVES AS CULTURE-SENSITIVE DIGITAL SOFTENERS:	759
A FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD PERSPECTIVE ON ENGLISH, SPANISH AND UZBEK YOUTH DISCOURSE.....	759
RASMIY-IDORAVIY DISKURS TARJIMASIDA NORMATIVLIK, EKVIVALENTLIK VA LINGVOPRAGMATIK MOSLIK MASALALARI (“TEMUR TUZUKLARI” MISOLIDA).761	
ГЛОБАЛЬНАЯ ЦИФРОВИЗАЦИЯ И МОЛОДЕЖЬ:.....	764
МЕЖДУ СУБЪЕКТНОСТЬЮ И АЛГОРИТМИЧЕСКИМ КОНТРОЛЕМ	764
СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ СИНХРОННОМУ ПЕРЕВОДУ В ПАРЕ АНГЛИЙСКИЙ-УЗБЕКСКИЙ: ВНЕДРЕНИЕ ИИ И НОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	766
ADVANCEMENTS IN ENGLISH-UZBEK SIMULTANEOUS INTERPRETER TRAINING: INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES.....	771
GLOBALLASHUV DAVRIDA MULOQOT QADRIYATLARINING AHAMIYATI.....	775
GLOBALLASHUV JARAYONIDA SO‘ZLASHUV QADRIYATLARI.....	776
ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE LEARNING: EXAMINING STUDENT RELIANCE AND ETHICAL IMPLICATIONS IN HIGHER EDUCATION.....	778
FROM COURTROOMS TO CLASSROOMS: ENHANCING ENGLISH SKILLS THROUGH CIVIL LAW.....	780
GLOBALIZATION AND THE CHANGING NORMS OF POLITENESS IN ENGLISH AND UZBEK COMMUNICATION	782

GLOBALIZATION AND THE DOMINANCE OF ENGLISH IN INTERNATIONAL TRADE	783
THE IMPORTANCE OF ENGLISH FOR FUTURE ECONOMISTS.	784
ADDRESSING THE CHALLENGES OF TRANSLANGUAGING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING.....	786
GLOBALIZATION AND THE EVOLUTION OF COMMUNICATION ETHICS IN SOCIAL MEDIA	789
5- SHO‘BA. GLOBALLASHUV JARAYONIDA SO‘ZLASHUV QADRIYATLARI.	790
THE SYSTEM OF LEXICAL UNITS EXPRESSING LANDSCAPE IN THE UZBEK LANGUAGE.....	790
INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MUROJAAT SHAKLLARINING SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING NUTQIY MULOQOTDAGI ROLI.....	792
THE SYSTEM OF LEXICAL UNITS EXPRESSING LANDSCAPE IN THE UZBEK LANGUAGE.....	794
НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОД УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА В МЕДИА-ИНТЕРНЕТЕ	795